శ్రీ రామ సేవ

శ్రీ మదాంధ్ర

వాల్మీకి రామాయణము

(మందరము) అరణ్య కాండము

గ్రంథకర్త:

వావిలికొలను సుబ్బారావు

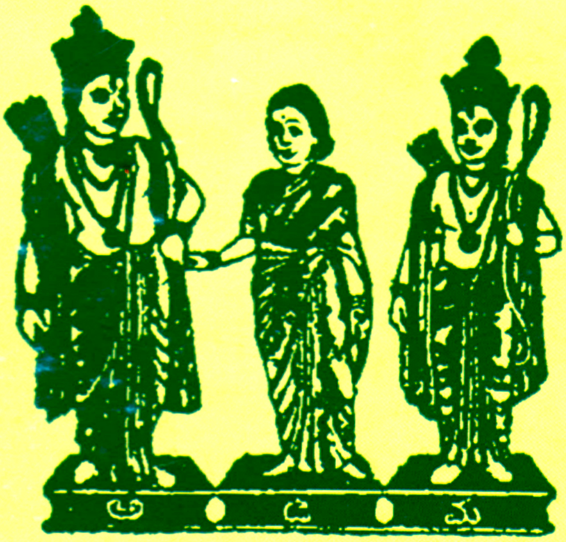

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు

తిరుపతి

శ్రీమదాంధ్ర

వాల్మీకి రామాయణము

(మందరము) అరణ్యకాండము

రచన

వావిలికొలను సుబ్బారావు

ప్రచురణ

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి

SRI MADANDHRA VALMIKI RAMAYANAMU

(MANDARAMU) ARANYA KANDAMU

T.T.D. Religious Publication Series No:
© All Rights Reserved

e_Book Edition : 2023

Copies:

Published by :
Sri A.V. Dharma Reddy, IDES
Executive Officer,
Tirumala Tirupati Devasthanams,
Tirupati.

D.T.P:
Publications Division,
T.T.D, Tirupati.

Printed at :
Tirumala Tirupati Devasthanams Press,
Tirupati.

శ్రీరస్తు

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణ

విషయసూచిక

అరణ్యకాండము.

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
1.	మందరవ్యాఖ్యానారంభము	1
	శ్రీరాముఁడు దండకారణ్యముఁ జొచ్చుట	4
	మునులు తమ్ము రక్షింప శ్రీరామునిఁ బ్రార్థించుట	11
	న్యాస వివరణము	13
	రాజలక్షణము—మారుతాది వ్రతవివరణము	18
	భగవద్దేశవాసము తరుణోపాయ మనుట భగవదనుగ్రహమే రక్షణోపాయ మనుట	21
	సిద్ధసాధన వివరణము	27
2.	విరాధుండు సీత నెత్తికొని పోవుట	28
	రాజ్యశ్రీహరణముకంటె సీతాహరణ మెక్కువ దుఃఖము కలిగించె ననుటచే రాజ్యహరణము కొంచెమైన దుఃఖము కలిగించెఁ గదా? అయోధ్యాకాండమందుఁ దనవలనఁ బరులకుఁ గలిగిన దుఃఖమునకై తాను దుఃఖించెను గాని రాజ్యము పోయెనని దుఃఖింప లేదని చెప్పఁ బడెనే అది యెట్లు?	
	ఆపదలందు ధైర్యము సజ్జనలక్షణమని నీతిశాస్త్రముండ శ్రీరామ చంద్రమూర్తి యేల యేడ్చెను?	36
	కైంకర్య విషయమందు ముప్వురు ప్రసన్నులుగారు. నిష్ఠురములాడు చుండినవారే. ఏల?	38
3.	రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట	41
4.	విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తు డనుటను గుఱించి విరాధుఁడు శ్రీరామున దనశాప విధంబు నెఱిఁగించుట	45
5.	సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁ బోవుట	52
	శరభంగుఁడు శ్రీరామునితో నింద్రుని రాకకుఁ గారణంబుఁ జెప్పుట	56
	వానప్రస్థుఁడు తానై శరీరము విడుచుట యాత్మహత్యగాదు—అనుటను గుఱించి	60
	అర్చిరాది మార్గ వివరణము	61

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య పుట సంఖ్య

6. మునీంద్రులు శ్రీరామునితోఁ దమ కష్టంబులు దెల్పి శరణుఁ జొచ్చుట 63
వైఖానస శబ్ద విచారము 64
అనన్యత్వ వివరణము 72
శ్రీరాముఁడు మునుల కభయం బొసంగుట 73
శ్రీరామ వనవాసమున కాశ్రితరక్షణము ముఖ్యకారణమా? పితృవాక్య పాలనమా ? 74
7. శ్రీరాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమంబుఁ జేరుట 77
మానస స్నాన మహిమ 77
8. భగవదారాధన విభవము 82
9. సీతాదేవి శ్రీరామునకు హితోపదేశము సేయుట 88
సీత శ్రీరామునకు శస్త్రసాంగత్య దోషమును దెలుపు నితిహాసముఁ జెప్పుట 94
10. శ్రీరాముఁడు సీతకు నార్తరక్షణము పరమ ధర్మంబని చెప్పుట 101
11. ప్రణవార్థ విచారము 111
మాండకర్ణి వృత్తాంతము ధర్మభృతుఁడు శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట 118
శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబునకుఁ బోవ సుతీక్ష్ణునిచే ననుజ్ఞ గొనుట 123
భగవత్పూజకుఁ బనికివచ్చు పుష్పాదుల వివరణము 125
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు వాతాపీల్వలుల చరిత్రఁ జెప్పుట 127
శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమముఁ జూచుట 132
12. శ్రీరాముఁ డగస్త్యునకుఁ దనరాకఁ దెలుప లక్ష్మణుఁ బంపుట 136
శ్రీ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యాశ్రమంబులోనికిఁ బోవుట 137
అగస్త్యాశ్రమములోని బ్రహ్మాదిస్థాన విషయిక చర్చ 139
సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యు దర్శించుట 141
అతిథిపూజా విచారము 142
అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునకు వైష్ణవాయుధంబులు సమర్పించుట 146
13. అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునితో సల్లాపంబు లాడుట 147

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
14.	శ్రీరాముఁడు జటాయువుం జూచుట	154
15.	సీతారామలక్ష్మణులు పంచవటిఁ బ్రవేశించుట	159
	లక్ష్మణుఁడు పంచవటిఁ బర్ణశాల నిర్మించుట	166
	పంచవటి	168
16.	లక్ష్మణుఁడు హేమంతఋతువు వర్ణించి యన్నకుఁ జెప్పుట	170
17.	శూర్పణఖ శ్రీరామునిఁ జూచుట	186
	శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖకుఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	190
	శూర్పణఖ శ్రీరాముని మోహించుట	192
18.	లక్ష్మణుఁడు శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు గోయుట	201
19.	ఖరుఁడు శూర్పణఖ వికృతవేషమును జూచి కోపించుట	203
	శూర్పణఖ ఖరునకు సీతారామలక్ష్మణుల వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	205
	ఖరుండు పదునల్వురు రాక్షసుల శ్రీరాముని మీఁదికిఁ బంపుట	216
20.	శ్రీరాముఁడు పదునల్వురు రాక్షసులఁ జంపుట	219
21.	శూర్పణఖ ఖరుని రాముని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవఁ బ్రేరేపించుట	223
22.	ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట	225
23.	ఖరునకు దుశ్శకునంబు లగుట	230
24.	రాముఁడు లక్ష్మణునకు యుద్ధశకునంబులఁ జూపుట	235
	శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణుల గుహనుండఁ బనిచి యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట	237
	ఖరసైన్యము రామునిం జూచుట	242
25.	ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరాముఁ దాఁకుట	244
	శ్రీరాముఁడు ఖరసేనను నుఱుమాడుట	246
26.	దూషణుఁడు శ్రీరామునితో యుద్ధముఁజేసి చచ్చుట	253
	కాలకార్ముకాది సేనాపతులు పన్నిద్దఱు శ్రీరామునిచేఁ జచ్చుట	256

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య — పుట సంఖ్య

27. త్రిశిరుండు శ్రీరామునితోఁ బోరి చచ్చుట 258

28. ఖరుఁడు శ్రీరామునితో రణం బొనర్చుట 261

ఖరుఁడు శ్రీరామ కవచంబు ఖేదించుట 264

29. ఖరుని శ్రీరాముఁడు నిందించుట 266

30. ఖరుఁడు శ్రీరాముచే హతుం డగుట 278

మహర్షులు శ్రీరామునిఁ బ్రశంసించుట 280

సీతాలక్ష్మణులు శ్రీరాముఁ జేరవచ్చుట 282

31. అకంపనుఁడు రావణునకు ఖరాది వృత్తాంతముఁ జెప్పుట 288

అకంపనుఁడు రావణునకు శ్రీరాము పరాక్రమంబు వర్ణించి జెప్పుట 292

అకంపనుఁడు రావణునితో సీతాపహరణము శ్రీరామ వధోపాయంబుగఁ జెప్పుట 300

రావణుఁడు మారీచుం జూడబోవుట 309

మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరామునితోడి విరోధంబు వలదని చెప్పుట 310

32. శూర్పణఖ లంక కేగి రావణుఁ జూచుట 314

33. శూర్పణఖ రావణు నిందించుట 320

34. శూర్పణఖ రావణుతో శ్రీరాముని వర్ణించి చెప్పుట 329

శూర్పణఖ రావణుతో సీతను వర్ణించి చెప్పుట 331

35. రావణుఁడు రహస్యంబుగ మారీచాశ్రమంబునకు బోవుట 336

36. రావణుఁడు మారీచుతో జనస్థాన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట 344

రావణుఁడు మారీచుని దోడుపడ వేఁడుట 348

37. మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరాముని బలపరాక్రమములు దెల్పుట 350

38. మారీచుఁడు రావణుతో శ్రీరాముచేఁ దానుబడిన పాట్లు దెలుపుట 357

39. మారీచుఁడు రావణుతోఁ దాను రాముని బారినుండి తప్పించుకొన్న విధముఁ దెలుపుట 3౬4

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
40.	రావణుఁడు మారీచునిఁ బరుషంబు లాడి బలాత్కరించి తోడుపడ నంగీకరింపఁ జేయుట	370
41.	మారీచుఁడు రావణు నిందించుట	375
42.	రావణ మారీచులు పంచవటికిఁ బ్రయాణమగుట	380
	మారీచుఁడు మాయామృగంబగుట	382
43.	జానకి మాయామృగంబును జూచుట	384
	సీత మాయామృగంబును బట్టి తెమ్మని కోరుట	386
	శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు సమాధానముఁ జెప్పుట	389
	శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుతో మారీచు మాయయేని మాయామృగం బవశ్యవధ్యం బని చెప్పుట	392
44.	శ్రీరాముఁడు మాయామృగము వెంటఁ బోవుట	397
	శ్రీరాముని బాణముచే మారీచుఁడు 'హా లక్ష్మణా' యని యఱచి చచ్చుట	400
45.	సీత లక్ష్మణుని రామునకు సహాయుండుగఁ బొమ్మనుట	405
	సీత లక్ష్మణునిఁ గోపించి పలుకుట	406
	లక్ష్మణుఁడు సీతకు సమాధానముఁ జెప్పుట	408
	సీత లక్ష్మణుని నిష్ఠురంబులు పలుకుట	410
	లక్ష్మణుఁడు సీతపై గోపించి రాము నొద్దకుఁ బోవుట	413
46.	రావణుఁడు యతివేషము ధరించుట	418
	సన్న్యాసి వేషాదులగుఱించి	419
	రావణుఁడు యతివేషంబున సీతయొద్దకు వచ్చుట	423
	సీత యతివేషంబున నున్న రావణు సత్కరించుట	429
47.	సీత మాయాయతికిఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	434
	రావణుఁడు సీతకుఁ దన వృత్తాంతంబు జెప్పి యహామెను దురుక్తు లాడుట	441

ఆరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
	సీత రావణు నిష్ఠురంబులు పలుకుట	443
48.	సీతకు రావణుఁడు తన స్వరూపముఁ జూపి భయోక్తు లాడుట	451
	సీత రావణు నిందించుట	458
49.	రావణుఁడు సీతను బలాత్కారముగ నెత్తికొనిపోవుట	461
	సీత రామలక్ష్మణులఁ బేర్కొని యేడ్చుట	468
	సీత జటాయువుం జూచి వలవించుట	472
50.	జటాయువు రావణుని దూషించుట	474
51.	జటాయు రావణుల యుద్ధము	482
	రావణుని జటాయువు పరుషోక్తు లాడుట	486
	రావణుఁడు జటాయువు ఱెక్కలు నఱకుట	490
52.	సీత రామలక్ష్మణులఁ గూర్చి యాక్రోశించుట	491
	రావణుఁడు సీత నెత్తుకొని పరువెత్తుట	495
53.	సీత రావణు నిందించుట	502
54.	సీత తన యాభరణంబులు కపులముందట వైచుట	507
	రావణుఁడు సీతతో లంకఁ జొచ్చుట	509
	రావణుఁడు జనస్థానమునకుఁ గాపు పంచుట	511
55.	రావణుఁడు సీతకుఁ దన సౌధంబుఁ జూపుట	513
56.	సీత రావణునిఁ బరుషోక్తు లాడుట	522
	రావణుఁడు సీతమీఁద రాక్షస స్త్రీల కావలియుంచుట	530
57.	రాముఁ డపశకునములఁ గని పరితపించుట	536
	రాముఁడు లక్ష్మణుఁ జూచి సీతఁ దలంచి దుఃఖించుట	538

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య పుట సంఖ్య

58. సర్గము
59. రాముఁడు లక్ష్మణుని సీతను విడిచి యేల వచ్చితివని యడుగుట 544
రాముఁడు లక్ష్మణుతో నతఁడు సీతను విడిచి వచ్చుట తగనిదని యని చెప్పుట 547
60. రాముఁడు పర్ణశాలలో సీత లేమిఁ గని దుఃఖించుట 550
రాముఁడు సీతను వెదకుట 553
61. లక్ష్మణుఁడు రామునకు సమాధానము జెప్పుట 567
62. రాముఁ డున్మత్తువలె దుఃఖించుచు సీతను రోయుట 570
రాముఁడు లక్ష్మణుని నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట 573
63. రాముని శోకమునుగూర్చి 574
64. అడవిమృగములు రామునకు సీత పోబడి సూచించుట 584
రాముఁడు సీతాదేవి భూషణాదుల నేలపైఁ జూచుట 588
రాముఁడు దేవతలపైఁ గోపించి జగత్సంహారముఁ జేయఁ బూనుట 591
65. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని శాంతునిఁ జేయుట 597
66. సర్గము. 600
67. రాముఁడు లక్ష్మణు వాక్యంబుల శాంతుఁడై సీతను వెదకుట 607
రామలక్ష్మణులు జటాయువును జూచుట 609
జటాయువు రామునకు సీతాపహరణవృత్తాంతముఁ జెప్పుట 610
జటాయువుదుస్థితికి రాముఁడు దుఃఖించుట 611
68. జటాయువు రామునకు సీతా వృత్తాంతము సవిస్తరంబుగఁ జెప్పుట 614
జటాయువుమృతికి రాముఁడు శోకించుట 618
రాముఁడు జటాయువున కగ్నిసంస్కారాదులు చేయుట 623
69. లక్ష్మణుఁ డయోముఖిని విరూపఁ జేయుట 626

ఆరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
	రామలక్ష్మణులు కబంధుని చేఁజిక్కుట	628
70.	రామలక్ష్మణులు కబంధుని బాహువులు నఱుకుట	632
	లక్ష్మణుఁడు కబంధునకుఁ దమ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	634
71.	కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులకుఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	635
72.	కబంధుఁడు స్వస్వరూపంబు నొందుట	640
	కబంధుఁడు రామునకుఁ సుగ్రీవునితో మైత్రి చేసికొనఁ జెప్పుట	641
73.	కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపా మార్గంబుఁ జెప్పుట	644
	కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపాసరస్సు వర్ణించి చెప్పుట	646
	కబంధుఁడు రామునితో శబరికి దర్శన మిమ్మని చెప్పుట	648
74.	రామలక్ష్మణులు శబరిం జూచుట	652
	ఆహారపదార్థ విచారము	653
	శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట	659
	శబరి (భక్తి సంజీవనీ సముద్ధృతము)	662
	అంతేవాసిలక్షణము	681
	గురులక్షణము	692
	దీర్ఘబంధువగు గురువులక్షణము	694
75.	రామలక్ష్మణులు పంపాతీరముఁ జేరుట	695
	అరణ్యకాండాంతపద్యములు	700
	గద్యము	702

శ్రీ రా మ సే వ.

శ్రీః

శ్రీ సీతా లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీ శారదాయైనమః

శ్రీ హయగ్రీవ ప్రసన్న

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

స వ్యా ఖ్యా న ము

ఆ ర ణ్యా కాం డ ము.

నారాయణ ! కరుణా

ధీనా ! దీనార్తిహరణ•ధీమజ్జన ర

క్షానియమా ! యపవర్గ వి

ధానక్షమ ! యొంటిమిట్ట•దశరథరామా !

మం ద ర ము

వ్యా ఖ్యా నా రం భ ము.

శ్రీరామచంద్ర ప్రభో పాహి పాహి.

సీ. తన పాదభక్తుల తనయునిఁగాఁజేసెఁ, జెట్లూరి నరసింహ శిష్యుఁజేసె
దయ దీనిఁ దా నంకితంబుగా గ్రహియించె, జగములఁదనకీర్తి నెగడఁజేసె
మందరభారంబు మహిమతో వహియించె, జనితవిషంబును సమయఁజేసె
వాసుదాసుని దాను వాసుకిగాఁజేసెఁ బ్రజలందుఁ దనభక్తిఁ బ్రబలఁజేసెఁ

గీ. దనదు నీ గ్రంథమునకును దానె వ్యాఖ్య
గరిమ వ్రాయించుకొనె వనకాండమునకు
వాసుదాసునిచే దర్భ బ్రహ్మశరము
చేసి యప్రతిహతముగఁ జేసినట్లు॥

తే. గీ. ఆలసించుట నొండె మాంద్యమున నొండె
నించుక యుపేక్షచేసితినేని లెమ్మ
టంచుఁ బేర్వెట్టి లేపెడి యవనితనయ
రామచంద్రుఁడు గలుగ నాకేమి భయము ?

శ్రీ నారాయణ=లక్ష్మీ విశిష్టుఁడవైన నారాయణా! ఇచ్చట నీ నారాయణ శబ్దము ద్వయములోనిది. కేవలనారాయణుఁడైనచో హితబుద్ధిచేనైనను దన యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైనవారిని "నక్షమామి" నేను క్షమింపను. "క్షిపామ్యజస్ర మశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు" శాశ్వతముగా నసురయోను లందే పడవేసెదను. అని తండ్రియందువలె శిక్షకత్వమేయుండును. ఆయన యామాటలనఁగానే "దేవ్యా కారుణ్యరూపయా" యన్నట్లు మూర్తీభవించిన దయయగు శ్రీదేవి ప్రక్కననే యుండి చేతిని బట్టుకొని యేమినాథా! మీరిట్టు లనెదరు. హేయగుణరహితులరు-కల్యాణగుణసహితులరు నగు మీ వాక్కున నిట్టి కఠినోక్తులు రావచ్చునా ? తప్పుచేసినవారి నెల్ల దండింపఁ బూనిన లోకమునఁ దప్పుచేయనివారెవ్వరు ? అందఱిని శిక్షింపఁబూనిన మీరు రక్షించునది యెవరిని? ఎవనియందేమి మేలిగుణమున్నదో అది యాధారము చేసికొని వానిని రక్షింతు నాయని మీరు సద్గుణములను వెదకవలయునుగాని యెవఁడేమి తప్పుచేసెనో యని వెదకి యామాత్రమున వాని దండింపఁబూనరాదు-దండము తమోగుణ భూయిష్ఠునకుఁదగును గాని శుద్ధసత్త్వగుణైక నిష్ఠగలిగి జగద్రక్షాకార్యమే కృత్యముగా నుంచుకొనిన మీకుఁదగినదికాదు. ఇంతకు నీ యపరాధము చేసిన వారెవ్వరు ? నీ బిడ్డలుగారా మీయంశసంభూతులు గారా ? అహంస్మరామి - అహం సర్వ భూతేభ్యో దదామి-అహం సర్వపాపేభ్యో మోక్ష యిష్యామి యనిన మీ వాక్యములను స్మరించి రక్షింపుమని సామ్యునిఁజేయును.

కరుణాధీనా=అన్నిగుణము లాయనకు వశములై యాయన సంకల్పము ప్రకారము వర్తించును-కరుణకు మాత్ర మే యాయనవశపడి యదియాడించినట్టు లాడుచుండును-కావున నాయన కరుణ కధీనుండయ్యెను."ఏవం సంసృతి చక్రస్థే భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః, జీవే దుఃఖాకులే విష్ణోః, కృపాకాప్యుపజాయతే" ఈవిధ ముగ సంసార చక్రమందుఁదగులుకొని తన కర్మములచే దిమ్మతిరుగుచు దుఃఖ ముచేఁ గలవరపడుచున్న జీవులను జూచి విష్ణువునకుఁ గృపకలుగును.ఈవిధముగ జగత్సృష్టికి,రక్షకు,సంహారమునకుఁ గరుణయే కారణము-అంతియకాదు-అటులు

కరుణకు వశుఁడైనవాఁడేమి చేయుననిన–దీనార్తిహరణ=కష్టదశయందుండువాని బాధను హరించువాఁడా? ఇతరుల దుఃఖమును బోఁగొట్టుట దయచేతనేకదా, బాధవచ్చినపిమ్మట దీనుఁడేడ్చిన నపుడు రక్షింపనేగాని నిజముగా దయగలవాఁడైనచో బాధరాకయుండఁజేయుట యుక్తపుపక్షము గదా. అట్టులుచేయును–ధీమజ్జన రక్షానియమా=బుద్ధిమంతుల రక్షించు నియమము గలవాఁడా–తన కనుకూలముగ వర్తించు వారికి నాపదరాకుండఁ గాపాడును. తక్కినవారు మొఱపెట్టినపుడు కాపాడును ఆయన యేమి మేలుచేయును–ఎట్లు కాపాడునందురా? అపవర్గవిధానక్షమ=మోక్షమిచ్చుటయందు శక్తిగలవాఁడా! మరల జనన మరణములకు వచ్చి సంసారములో పడి పరితపింపకుండునట్లు మోక్షమిచ్చును. ఇంతటిమేలు చేయువాఁడు మఱియెవ్వఁడు లేఁడుగదా ఇంతకంటె మేలులేదుగదా. నేనాయన నాశ్రయించినఁగదా మోక్షమిచ్చును–ఎక్కడనో మనకు గోచరుఁడుగాక వైకుంఠములోను బాలసముద్రములో నుండువానిని నేనెట్టు లాశ్రయింపఁగలను ప్రజలయందనురాగము కలవాఁడైనచో వారికి సులభసాధ్యుఁడుగా నుండవలయును గాని యెక్కడనో గహనప్రదేశమునఁ గానరాకయుండి మీరిక్కడికి రండనిన నెవరుపోఁగలరు ? దయగలవాని లక్షణమిదియా యనరాదు. ఒంటిమిట్ట దశరథరామా=భక్తులకు సులభుఁడై కనులకు గోచరించుచు నొంటిమిట్టయందు దశరథరాముఁడై సాక్షాత్కరించియున్నాఁడు. ఇంతకంటెను సౌలభ్య మెందుఁ గలదు. దశరథరామా=దశరథుని కుమారుఁడవైన రామాయని మధ్యమపదలోపిసమాసముగనైనఁ జెప్పవచ్చును. దశరథునియొక్క రాముఁడని శేషషష్ఠియైనఁ జెప్పవచ్చును. ఇచట శేషషష్ఠి పితృపుత్ర భావరూప సంబంధార్థకము లేక దశరథునకు రామా ఆనందకరుఁడాయని యైన జెప్పవచ్చును. రథశబ్దమునకు దేహమనియు నర్థముకలదు. "రథః పౌరుష దేహయోః" త్రికాండశేషము. "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవచ" భ.గీ. "రథస్థం కేశవందృష్ట్వా పునర్జన్మ నవిద్యతే" ఇత్యాది ప్రయోగములవలన రథమనఁగా దేహము. మత్స్యకూర్మాది దశవిధదేహములుగల రామాయని యర్థము. దశరథ=పక్షివాహనుఁడా. ఈ యర్థము బాలకాండమందు వ్రాయఁబడెను. కావున గరుడవాహనుఁడవైన రామాయని యర్థము.కావున నొంటిమిట్టయందు వేంచేసియుండు రాముఁడే గరుడవాహనుడనియు,దశరూపధారియనియు శ్రీమన్నారాయణుఁడనియు గ్రాహ్యము.ఇట్టియో శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! నీ వరణ్యమునఁ జేసినచర్య వివరించెదను వినుము.

కరుణాధీనా యనునది నాశ్రితరక్షణార్థము పితృవాక్యము నెపముగాఁగొని యరణ్యమునకు వచ్చుట తెలుపును. "పనిగొని యాత్మకార్యముగఁ బాపులనెల్ల నడంచి మీకు శోభన మొనగూర్ప సజ్జనకు వాక్యముసాకుగ నేను వచ్చితి–(ప.౮౮) అను రామచంద్రుని వాక్యమే యీ యర్థమును దెలుపుచున్నది. "శక్తోపి

రాఘవ స్తస్మై, రాజ్యం సంత్యజ్యధర్మతః। దశగ్రీవవధార్థాయ పితుర్వచన హేతునా. అను పాద్మవాక్యము దీనిని బలపఱుచుచున్నది.

దీనా ర్తిహరణ=ఇది "రమ్ము విగో రాఘవ కనుఁగొమ్ము వనంబుననున్న నసుర కోటులచే నా, శమ్మునుగన్న మునీంద్రచయమ్ముల దేహము లెమ్ము"లను దానినిసూచించుచున్నది. ప.౭౦. ధీమజ్జనరక్షానియమా ఇది రామచంద్రమూర్తి శరభంగాశ్రమవాసులయెడఁజేసిన ప్రతిజ్ఞయు ఆ విషయమున సీతాదేవి చెప్పిన కొన్ని వాక్యములకు రామచంద్రమూర్తి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుటయుసూచించును. అపవర్గ....క్షమః=ఇది జటాయువునకు మోక్షమిచ్చిన విషయముఁ దెలుపును.

—• శ్రీరాముఁడు దండకారణ్యముఁ జొచ్చుట. •—

ఉ. ధీరుఁడు రామభూవరుఁడు•తీవ్రపరాక్రమశాలి చొచ్చి దు
ర్వారమహావనిన్, బహుళ•ఘోరమృగావిలదండ కాటవిన్,
హారివిహారి తాపసజ•నాశ్రమమండల, మందుఁ గాంచె నా
నారమణీయభూమిరుహ•నవ్యము భవ్యము భూతసేవ్యమున్. ౨

అవతారిక :— పూర్వకాండమున జగజ్జన్మాదికారణుండును, వేదాంత వేద్యుండును పరబ్రహ్మమగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నవిద్యాద్యదోషగంధశూన్యతయు, ఆనందపరిపూర్తియు, సర్వాంతర్యామిత్వము, అత్యుత్తమ ధర్మప్రవర్తకత్వమునను నిటువంటి యనేకగుణములు చెప్పఁబడెను. ఈ కాండమున సజ్జనరక్షణమనెడిధర్మము చెప్పఁబడును. పరిత్రాణాయ సాధూనామ్మను నవతార ప్రథమ ప్రయోజనమిందుఁ జెప్పఁబడును. సజ్జన సంరక్షణ మీకాండమందలి సారాంశమగుట నది మొదటిపద్యముననే చెప్పఁబడెను.

అయోధ్యకాండమందు సామాన్యలౌకిక ధర్మములు పుత్రధర్మము రాజ ధర్మము - భ్రాతృధర్మము - మిత్రధర్మము సత్యధర్మనిష్ఠ లోనైనవి చెప్పఁ బడెను.ఇందు విశేషధర్మములుచెప్పఁబడును.

శ్రీమద్రామాయణమందు శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులు ముఖ్యులు. తక్కిన వారు సందర్భానుసారముగ వచ్చినవారు. ఈ మువ్వుర సంబంధము చిదచిదీశ్వరుల సంబంధమును దెలుపుచున్నది. ప్రకృతి కధిష్ఠానదేవత లక్ష్మి-సీత-ఈమె చైతన్య స్వరూపిణి-ప్రకృతి బద్ధాత్మస్థానమున నీమె చెప్పఁబడెను. లక్ష్మణుఁడు ప్రకృతి సంసర్గములేని జీవుఁడు. కావుననే యాయన భార్యతోడి జంజాటములేని వాఁడుగాఁ జెప్పఁబడెను. శ్రీరాముఁడీశ్వరుఁడు. ప్రకృతిబద్ధజీవుఁడు శుద్ధజీవుఁ డిరువురు నీశ్వరునాశ్రయించి యాయనకు శేషభూతులై యుండువారే. ఈ తత్త్వము తెలిసినవాఁడు ముక్తుఁడగునని భగవద్గీతయందుఁ బదునైదవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడెను.

ద్వావిమౌపురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవచ
క్షరః సర్వాణి భూతాని, కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే.

ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః, పరమాత్మే త్యుదాహృతః
యోలోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః
తస్మాత్ క్షరమతీతోహ, మక్షరాదపిచోత్తమః
అతోస్మి లోకే వేదేచ, ప్రథితః పురుషోత్తమః
యోమామేవ మసంమూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్
ససర్వవిద్భజతిమాం సర్వభావేన భారత.
ఇతిగుహ్యతమం శాస్త్ర మిదముక్తం మయానఘ
ఏతద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాన్ స్యాత్, కృతకృత్యశ్చభారత॥

అర్థము

క్షరుఁడక్షరుఁడని యిరువురు పురుషులు లోకమునఁ బ్రసిద్ధులు. అందు క్షరుఁడనువాఁడు అచిత్తు (ప్రకృతి) సాంగత్యము నొందిన బద్ధజీవుఁడు. ఈయచిత్తు సంసర్గములేనిజీవుఁడు ముక్తుఁడు-నిత్యుఁడు-రెండవవాఁడు-ఈ యిరువురకంటె నుత్తమపురుషుఁడు మఱియొకఁడు గలఁడు - అతఁడవ్యయుఁడు-ఆయనయే ప్రకృతినిఁ బ్రకృతి బద్ధజీవునిఁ బ్రకృతి ముక్తజీవుని భరించువాఁడు.

నేను మీఁదఁజెప్పిన క్షరాక్షరముల రెంటికంటె నుత్తముఁడను గావున లోకములందు వేదములందు నేను బురుషోత్తముఁడని ప్రసిద్ధిచెందితిని.

ఎవఁడంతయు నొకటియేయని ప్రమాదపడక నన్నిట్టివానిఁగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడో వాఁడు సర్వము తెలిసినవాఁడై నన్నన్నివిధముల భజించును.

ఇది మిక్కిలి రహస్యమైనశాస్త్రము-నీకుఁజెప్పితిని - దీనిఁదెలిసికొనిన బుద్ధిమంతుఁడు కృతకృత్యుఁడు.

శ్రీమద్రామాయణ మీమువ్వర సంబంధమునే యాదినుండి యంత్యము వఱకు బోధించుచున్నది. ఈ విషయము మనస్సునందుంచుకొనక రామాయణము చదువువాఁడు ఆఖ్యాయిక చదువువాఁడే. ఇందు సీతాలక్ష్మణులకు శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁగల ప్రేమ భక్తులు, బాలకాండమున సామాన్యముగ సూక్ష్మముగ వర్ణింపఁబడెను.

(చూ. ప. బాల. ౫-౭౩-౫౩-౭-౫౩౪-౧౩౬౫-౧౩౬౬-౧౩౬౮-౧౩౬౯)
ఆవల నయోధ్యాకాండమందుఁ దమ సర్వసౌఖ్యములు వదలుకొని శ్రీరామచంద్రమూర్తి వెంటఁబోవుటయేగాక నీ కైంకర్యములేక నే నుండఁజాలనని లక్ష్మణుఁడు, నిన్ను విడనాడి నే నుండఁజాలనని సీత చెప్పుటచే ఆ ప్రేమభక్తులు విశేషించి చెప్పఁబడెను.

(చూ. అయో. ౮౯౦-౮౯౧-౭౭-౭౩౧-౭౪౮-౭౮౩-౭౭౬-౭౭౮-౧౪౭౬.

ఆరణ్యకాండమందుఁ గబంధుఁడు రామలక్ష్మణులఁ బట్టుకొన్నప్పుడు నన్ను, వీనికిఁ దిననిచ్చి, వాఁడు నన్నుఁదినులోపల నీవు తప్పించుకొని పాఱి పొమ్మని రామప్రాణరక్షణార్థము తన ప్రాణము లక్ష్మణుఁ డియ్యఁబూనుటయు (౧౧౬౧ వ.) సీతాదేవి తానొంటిగనుండియు స్త్రీయయ్యు భయములేక కామము లేక రాముని భూషించి రావణుని దూషించుటయు (వ. ౭౦౧) వారి భక్తి ప్రేమలు విశేషముగఁ దెలుపుచున్నవి.

ధీరుఁడు=ధైర్యశాలి-ఘాతుక మృగములతో నిండి రాక్షసభూయిష్ఠమైన ఘోరారణ్యముఁ బ్రవేశించుచున్నను భయపడనివాఁడు. ఆపదలందును మనసు చలింపనిగుణము ధైర్యము-ఈ ధైర్యమునకుఁ గారణమేమనిన.-భూవరుఁడగుటయే=రాజగుటయే రాజులకు ధైర్యము ప్రథమగుణము-ఉత్తరకుమారునివంటి పిఱికిపందలు లేరాయందురేమో-తీవ్ర పరాక్రమశాలియగుటయే-తీవ్ర = తీక్ష్ణమైన-పరాక్రమశాలి=ఎట్టి విరోధులనైన నాక్రమించు తీక్ష్ణమైన శౌర్యాదులచేఁ బ్రకాశించువాఁడు దుష్ప్రఘ్కారమహాటవిన్=ఇటువంటి వానికిని మిక్కిలి క్రూరమని తోఁచునట్టి పెద్దయడవిని-క్రూరమగునడవి యనఁగాఁ గ్రూరమృగములచేతను గ్రూరరాక్షసులచేతను నిండినదని భావము-బహుళ ఘోరమృగావిల = మిగుల భయంకరమైన యడవిమృగములచేఁగలఁత నొందినదియగు దండకాటవిన్ = దండకయను పేరుగల యడవియందు-సప్తమ్యర్థమున ద్వితీయ-హారి విహారి= మనోహరమగు సంచారముగలవాఁడు - ఇంత ఘోరారణ్యమందుఁదిరుగుచున్నను నది యాయన కుద్యానవనమందు సంచరించుట వలె మనోహరమై యుండునేకాని వికటముగనుండలేదు-చొచ్చి=ప్రవేశించి- అందు = ఆ యరణ్యమందు. తాపసజనాశ్రమమండలము=తపస్సుచేసికొను వారి యాశ్రమప్రదేశము-కాంచెన్=చూచెను-అది యెట్టులున్న దనిన-నానా=పలువిధములైన, రమణీయ=అందమైన, భూమిరుహ=చెట్లచే-సవ్యము = సుందరమైనది-భవ్యము = శుభకరమైనది-భూతసేవ్యమున్=సమస్తభూతములచేతను సేవింపఁబడయోగ్యమైనది-ఇట్లనుటచే సహజవిరోధములుగల జంతువులును దమవైరము మాని కొని స్నేహభావముచేఁగలసిమెలసి తిరుగుచున్నవని భావము- (౨) మృగములందు మైత్రిగానవచ్చునుగాని యంతకంటెఁ గ్రూరులగు రాక్షసులున్నవారు గదా యనిన వారును ఆశ్రమము పొలిమేరలోఁగా రాఁజాలరు-అదివిడిచి యావలఁబోయిననే బాధింతురు-కావున రాక్షసులకు భయపడువారుకూడ నిర్భయముగానందు వసింపవచ్చునని భావము-అటుగాక యాశ్రమములోనికి వారు రాఁగలిగియుండిన ఋషి-ముని-యని పేరులే లేకపోయియుండవలెను - మండలము=ఆశ్రమముల సమూహము-చక్రవాళంతు మండలమ్మని నిఘంటువు-దండక=దండుఁడనురాజు శుక్రాచార్యుని కూఁతును బలాత్కారముగఁ జెఱిచిన కారణముచే జనస్థానమందుఁదప్ప నతని రాష్ట్రముపై మట్టివాన గురియునట్లు

శుక్రుఁడు శపించెను-అట్లు పాడుపడినభూమి యతనిపేర దండకారణ్యమయ్యెను-ఈ విషయ ముత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను- చూ. ప. ౧౩౪౮.

తా త్ప ర్య ము.

తీవ్రపరాక్రమముగలవాఁడును ధీరుఁడునగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మిక్కిలి భయంకరములయిన వెకములచేఁ గలఁత నొందియు మిగులఁ గ్రూరమగు దండకాటవిలోఁ బ్రవేశించియందునానావిధములై సుందరములగువృక్షములచే నందమైశుభమై భూతసేవ్యమైన మునీంద్రుల యాశ్రమ సమూహమునుజూచెను.

కం. చీరకుశ వ్యాప్తంబై, సారాగమకాంతిపూర♦సంపద మింటన్
భూరిద్యుతిదుర్దర్శనం, బౌ రవిమండలముభాతి♦నమరెడుదానిన్. ౩

చీరకుశవ్యాప్తంబై=ఉడికియూరవేసిన నారచీరలచేతను యజ్ఞమునకై తెచ్చిన దర్భలచేతను వ్యాపించినదై-సారాగమ=సారవంతములైన వేదాధ్యయనముచేఁగలిగిన, కాంతి=బ్రహ్మవర్చస్సుయొక్క-పూర=ప్రవాహముయొక్క సంపదన్=అతిశయముచే, భూరిద్యుతి=అధికమైనకాంతిచే; దుర్దర్శంబు=చూడరానిది-రవిమండలము భాతి =సూర్యమండలమువలె-అమరెడుదానిన్ = ఒప్పుచున్న దానిని-ఋషులసమూహమునకు సూర్యమండలమునకుబ్రహ్మతేజస్సునకు సూర్యరశ్మికినుపమానోపమేయములు - ఇరువుర తేజస్సునకు వేదోక్తతపస్సే కారణము.

భూరిద్యుతి దుర్దర్శంబౌరవిమండల మనుటచే నిది గ్రీష్మర్తువని యేర్పడుచున్నది కావున నిది కార్తీకమాసమను తిలకవ్యాఖ్యానము సందేహింపఁదగినదే-చెప్పవలసినదానిని బ్రత్యక్షముగాఁ జెప్పక మఱియొకవిధముగాఁజెప్పుట వాల్మీకి శైలియైయున్నది - లంకలో హనుమంతుఁడున్నప్పుడు సూర్యోదయము మఱి కొన్ని చోటుల నిట్లేచెప్పియున్నాఁడు.

సూర్యుఁడు దర్శింపరాకుండుట మధ్యాహ్నమందేకదా-ఉదయాస్తమయముల సూర్యునకు మందేహాది రాక్షసబాధగలదు కాని మధ్యాహ్న సూర్యునకు వారిబాధయెట్లులేదో యట్లేయాశ్రమవాసులకు రాక్షసబాధ లేదని భావము.

అడవి కావున సారాగమ=సారవంతములైన చెట్లయొక్క యనియర్థము చెప్పవచ్చునుగాని యుపమానోపమేయములకుఁ బోలిక లేకపోవును.

తా త్ప ర్య ము.

నారచీరలచేతను దర్భలచేతను వ్యాపించినదై సారవంతములైన వేదాధ్యయనములచేఁగలిగిన బ్రహ్మవర్చస్సంపదచే నొప్పి మిగులఁగాంతిచే దుర్దర్శమగు సూర్యమండలమువలె నొప్పుచున్నదానిని.

సీ. నానామృగకీర్ణ♦మైనవ్యవిష్కర, కాంతమై యప్సరః♦కంజముఖుల
యాటలఁ బాటల♦నర్చావిధంబుల, హర్షదం బై విశా♦లాగ్నిశరణ

ములచేత స్రుగ్భాండ◆ములచేతఁ గృష్ణాజి,నములచే దర్భసం◆తతులచేత
నొప్పారి సమిధల◆నుదకకుంభంబుల, ఫలమూలతతుల రా◆జిలుచు స్వాదు
తే. ఫలసమావృతవన్యస◆ల్లలితభూరి, ధారణీరుహవారసం◆భార మగుచు
హోమబలిసత్కృతంబయి◆యుదితవేద, నాదమయినీరజోజ్జ్వలసళినియగుచు.

నానామృగాకీర్ణమై=భూతసేవ్యమనునది వివరింపఁబడుచున్నది-నానా=అనేకములగు-మృగ=జంతువులచే, ఆకీర్ణము=వ్యాపించినది-నవ్య=క్రొత్తక్రొత్తలగు-విష్కిర=పక్షులచే-శాంతము=మనోహరమైనది - అప్సరః కంజముఖుల = అప్సరసలనెడి స్త్రీల యొక్క - ఆటలన్=క్రీడలచేతను - పాటలన్=గానముల చేతను-అర్చావిధులన్=పూజలచేతను-హర్షదము = సంతోషమునిచ్చునది - ఒక ఋషి.గాకున్న మఱియొక ఋషి యతఁడుగాకుండిన వేఱొక ఋషి విడువక యజ్ఞముచేయుటచే దానికై యాహ్వానింపఁబడి వచ్చినదేవతలవెంట దేవతా స్త్రీలు వచ్చియాటలచేతను బాటలచేతను వారికి సంతోషము గలిగించుచుండిరని భావము-విశాల = వెడలుపైన; అగ్నిశరణములచేత = అగ్నిగృహములచే - అగ్నులుసర్వదా కాపాడఁ బడవలసినవి కావున వానికై వేఱుగదు లేర్పాటుచేసి యుంచఁబడును-స్రుక్భాండములచేతన్-స్రుక్కులు=హోమసమయముల నేతిని నగ్నిలో హోమముచేయుటకై యుపయోగించు కొయ్యమిళ్లులు-భాండము = పాత్ర=స్రువము="పాత్రం స్రువాదికమ్" అని యమరుఁడు-ధ్రువ-ఉపభృత్తు-జుహూ, ఇవి స్రుక్కులందు భేదములు-కృష్ణాజినములచే = జింకచర్మములచే-దర్భసంతతులచే=దర్భసమూహములచే, సమిథలన్=కొయ్యపుల్లలచే.

పలాశము=మోదుగు-ఖదిరము=చండ్ర, అశ్వత్థము=రావి-ఉదుంబరము= మేడి-అత్తి-వికంకతరు=పుల్లవెలగ-బిల్వ=మారేడు-శమి=జమ్మి - అర్కము = జిల్లేడు-వేతసము, ప్రబ్బలి-అపామార్గము=ఉత్తరేణి-దర్భ=దర్భలు-వీనిపుల్లలు మాత్రమే హోమమునకుఁ బ్రశస్తములు-ఇందు వెనుక వెనుకవానికంటె ముందు ముందువి శ్రేష్ఠములు. ఇవి జానెడు బెత్తెఁడు పొడుగుండవలయును. పై బొప్ప తోడ నుండవలయును. వీనిలో పురుగులు రంధ్రములు పువ్వులుండరాదు-జీర్ణములైనవి తాముగ నేల వ్రాలినవి పనికిరావు-వెలయిచ్చికొన్నవి శూద్రులు తెచ్చినవానితోను హోమముసేయువాఁడు పతితుఁడగును. ఆజ్యధార నాలుగంగుళములపొడుగు మినపగింజంత లావుండవలయును. అన్నాహుతి వచ్చియుసిరిక కాయంతయుండవలెను-ఆవు నెయ్యి శ్రేష్ఠము-అది యభావమైనచో మాహిషము-ఉదకకుంభంబులన్=నీటికడవలచే-రాజిలుచున్ = ప్రకాశించుచు-స్వాదు= తియ్యనైన-మంచి రుచిగల-ఫల=పండ్లచే-సమావృత=ఆవరింపఁబడిన, వన్య= అడవియందుఁబుట్టిన-సల్లలిత=మిగుల మనోహరమైన-భూరి=గొప్పవగు-ధారణీరుహ=చెట్లయొక్క-వార = సమూహముచే - సంభారము = నిండినది - హోమబలి సత్కృతంబు=వైశ్వదేవము మొదలగు హోమములచేతను - బలి = భూతబలి

మొదలగు బలులచేతను-సత్కృతము=పూజింపఁబడినది-ఉదిత=పుట్టిన - వేద నాదమః=వేదములధ్వని-అయి=కలిగి-నీరజ = కమలములచే - ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించు-నళిని = సరస్సులు గలది.

తాత్పర్యము.

పలుతెగలగు మృగములచే వ్యాపించి పురములందెన్నఁడుఁ గానరాని క్రొత్తక్రొత్తపక్షులచేఁ జూడఁగనులకుఁ బండువై యజ్ఞార్థమై వచ్చిన దేవతల వెంట వచ్చిన యప్సరస్త్రీల యాటలు-పాటలు-పూజలు మొదలగువానిచే సంతోషముగలిగించునదియై విశాలములైన యగ్నిహోత్రగృహములచేతను - స్రుక్కులు-స్రువములు-దర్భలు-సమిధలు - జలకుంభములు పండ్లు - కందమూలములు-గలదై తియ్యనిపండ్లచే నిండిన యడవియందుఁబుట్టిన పెద్దచెట్లగుంపులచే నిండి హోమములు బలులు వీనిచే సత్కరింపఁబడినదై-వేదపాఠరవము గలిగి కమలములుగల కొలఁకులఁచే బ్రకాశించుచు.

కం. ఫలమూలాశనులును దాం,తులుఁ జీరాజినధరులును ♦ ద్యుమణికృశానూ
జ్జ్వల తేజు లగుపురాణము,నులు నిలువన్నీడ యయి మ♦నోహరమగుచున్.

ఫలమూలాశనులును=పండ్లు-కందమూలములు ఆహారముగాఁగలవారును-దాంతులు-ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవారు-చీరాజినధరులు=నారచీరలు - జింక చర్మములు ధరించినవారు-ద్యుమణి=సూర్యునివలె - కృశాను = అగ్నిహోత్రము వలె, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశముగల-తేజులు = బ్రహ్మవర్చస్సుగలవారు నగు - పురాణమునులు=దీర్ఘకాలముగ వేలకొలఁది సంవత్సరములుగ తపోబలముచే జీవించియుండు మునులు-నిలువన్=నిలుచుటకు-నీడయయి = ఉనికిపట్టయి - మనోహరము=మనస్సు నాకర్షించునది.

తాత్పర్యము.

ఫలములు కందమూలము లాహారముగా నింద్రియ నిగ్రహము గలిగి నారచీరలు జింకచర్మములు గట్టి బ్రహ్మవర్చస్సుచే సూర్యాగ్నులవలెఁ బ్రకాశించుచుండు పురాతనమునులు నిలువ నునికిపట్టయి మనస్సునకింపై.

కం. బ్రహ్మభవనతుల్యంబై, బ్రహ్మరవస్ఫీత మగుచు♦బ్రహ్మజ్ఞములౌ
బ్రాహ్మణకదంబములచే, బ్రహ్మర్షులచేతఁ గడుశు♦భం బగుతలమున్. ౯

బ్రహ్మభవనతుల్యంబై = బ్రహ్మలోకముతో సమానమై-సన్న్యాసులుగానుండి తపస్వులుగానుండి మరణించినవారందఱు బ్రహ్మలోకమందుఁగదా చేరుదురు. అట్లులే యిక్కడనున్నారని భావము-బ్రహ్మరవస్ఫీతము=వేదముచే సతిశయించినది-బ్రహ్మజ్ఞములు=పరబ్రహ్మము నెఱిఁగినవారు-కడుశుభము=మిగుల మేలైనది-తలము=ప్రదేశము.

ప్రాజాపత్యం గృహస్థానం, బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమ్।
యోగినా మమృతంస్థానం, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥

ఏకాంతినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహియే.
తేషాం తత్పరమంస్థానం యద్వై పశ్యంతిసూరయః
గత్వాగత్వా నివర్తంతే చంద్రసూర్యాదయోగ్రహాః
అద్యాపి ననివర్తంతే ద్వాదశాక్షరచింతకాః॥ వి. పు. ౧-౬-౩-౬.

గృహస్థులకుఁ బ్రాజాపత్యలోకము, (భృగ్వాదిలోకము) సన్న్యాసులకు బ్రహ్మలోకము (ఇరువురవ్యాఖ్యాత లిదిసత్యలోకమనియే వ్రాసిరి. 'సన్న్యాసాత్ బహ్మస్థానం' అని యనేక ప్రమాణములు గలవు.) ప్రతీకోపాసనచేయు యోగులకు ధ్రువమండలమునకు మీఁదనుండు విష్ణుపద మనులోకము, సదా భగవంతు నుపాసనముచేయు ఏకాంతులకు (ప్రపన్నులకు) నిత్యసూరులు చూచుచుండు పరమాకాశస్థానము-చంద్రసూర్యాది గ్రహములన్నియుఁ బోయి పోయి మరలమరల వచ్చుచుండును - ద్వాదశాక్షరమంత్రోపాసకు లిప్పటికి మరల వచ్చినవారులేరు. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బరమాకాశ ముపాసకుల (నిష్కామ భక్తులయుఁ బ్రపన్నులయు) దని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

వానప్రస్థ సన్న్యాసాశ్రమములనుండి మరణించినవారిచే నిండిన బ్రహ్మలోకమువలె జీపించియుండు తపస్వులచేతను హోమసమయమందును అధ్యయన సమయమందును వెలువడు వేదనాదముచేతను - పరబ్రహ్మజ్ఞానముగలవారి చేతను మిగుల శుభకరమైన ప్రదేశమును.

ఉ. దాపునఁ గాంచి యాదశర ♦ థ ప్రభువుండు తదాశ్రమంబుఁ దాఁ
జాపము నెక్కుడించి చన ♦ సంయమివర్యులు దివ్యతత్త్వమే
ధాపరిణీతు లెంతయు ము ♦ దంబున నే యెదు రేగి కాంచి రా
జ్ఞాపకుమారు రాముని య ♦ శస్విని జానకిఁ దమ్ము లక్ష్మణున్. ౬

దాపునన్=సమీపమందే-తదాశ్రమంబు=ఆయాశ్రమము-దివ్యతత్త్వ మేధా పరిణీతులు-దివ్య=అమానుషమైన-దేవతాసంబంధమైన-తత్త్వమేధా=తత్త్వజ్ఞానముచే-పరిణీతులు=విస్తారముగఁ గూడినవారు. ఇట్లు చెప్పుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సాక్షాద్భగవంతుఁడని సీతాదేవి సాక్షాల్లక్ష్మియని లక్ష్మణుఁడు భగవదంశమని యవతారహస్య మెఱిఁగినవారు "జన్మకర్మచ మేదివ్య మేవం యోవేత్తి తత్త్వత"యను భగవద్వాక్యమును సంధింపవలెను-యశస్విని=విస్తారకీర్తి గలదానిని

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్టి యాశ్రమమండలము సమీపమందే చూచి యాదశరథరాజకుమారుఁడు రామచంద్రమూర్తి యా యాశ్రమములలోనిమృగములు తమ్ముఁజూచి భయపడకుండునట్లు చాపమెక్కు సడలించి సవినయముగాఁ బ్రవేశింపఁగా దివ్యదృష్టిగల యాఋషీశ్వరు లవతార రహస్యమెఱిఁగినవారగుటచే వారిరాక ముందుగానే తెలి

సికొని యిన్ని జన్మాలకు సాక్షాద్భగవద్దర్శనాలాపములు సమకూరెఁగదా మనము వెదకుచుఁబోయినను దొరకనివాఁడు మనలననుగ్రహింపఁ దానే వచ్చుచున్నాఁడు గదా-ఆహా యేమిదయ యేమి దీనజనరక్షావ్రతము-ఏమిసౌలభ్యము-ఏమిభక్త వాత్సల్యమని సంతోషించుచు నెదురుగాఁబోయి సీతారామలక్ష్మణులను జూచిరి.

రాముని-జానకిని-లక్ష్మణుని జూచిరనిచెప్పుటచే ముందు శ్రీరామచంద్ర మూర్తి రాఁగా నాయన వెనుక సీతాదేవి వచ్చెననియు-ఆమెవెనుక లక్ష్మణుఁడు వచ్చెననియు గ్రహింపనగును-ఈ విషయము స్పష్టముగ ౧౪౨వ పద్యంబున వివరింపఁబడెను.

♦ మునులు తమ్ము రక్షింప శ్రీరాముని బ్రార్థించుట. ♦

ఉ. భాసురసంభవత్కుముద ♦ బాంధవతేజుని రామచంద్రునిన్
శ్రీసహితున్ సుమిత్రసుతు ♦ స్ఫీతయశస్విని జానకీసతిన్
మాసరరక్తిపూర్ణ బహు ♦ మానపురస్సరయుక్తి మంగళా
శాసనసంప్రయుక్తిని బ్ర ♦ శస్తమతు ల్భజియించి రాస్థమై. ౮

భాసుర=ప్రకాశించునట్టి-సంభవత్-పుట్టుచున్న-కుముద బాంధవ=కలువలకుఁ జుట్టమైన చంద్రునికాంతివంటి-తేజుని=కాంతిగలవానిని - తస్మాత్సోమ రాజానో బ్రాహ్మణా' యని శ్రుతిచెప్పినట్లు చంద్రుఁడు బ్రాహ్మణులను రక్షించునట్లు రామచంద్రుఁడీ ఋషిమండలమును రక్షించువాఁడని యీ యుపమానము సూచించును-కు + ముద + బాంధవ=కు=భూమికి. ముద=సంతోషమిచ్చు - బాంధవుఁడు చుట్టమగువాఁడు-భూమికంతయుననఁగా సమస్త జీవజంతువులకు సంతోషమిచ్చువాఁడు-ఇట్టివాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియని భావము-ఈ యుపమానము చంద్రోదయమును సూచించెడిని-కావుననే యాతిథ్యసమర్పణము ఫలములదానము చెప్పఁబడెను-ఇది బహుళప్రథమయో ద్వితీయయో యని తోఁచెడిని - బాలచంద్రుఁడు పూజ్యుఁడైనట్టు శ్రీరామచంద్రుఁడు పూజ్యుఁడని భావము-శ్రీసహితున్=భ్రాతృసేవారూపకలక్ష్మితోఁ గూడినవానిని, స్ఫీతయశస్విని=అధికమైన పతివ్రతా కీర్తిగలదానిని, మాసరమగు రక్తి=అనురాగముచే, పూర్ణ=నిండిన, బహుమాన పురస్సరయుక్తి=గౌరవము ముందుగాఁగల, మంగళాశాసన సంప్రయుక్తిని=శుభముకలిగించు దీవనలచే దీవించుటచేత, సీతారామలక్ష్మణులయందు ఋషులు మిగుల ననురాగముగలవారగుటచే నిటువంటి దివ్యమంగళవిగ్రహములుగలవారికినీరాక్షసులునిండిన ఘోరారణ్యమందు నేమిలోపము గలుగునోయని శంకించి యవి పరిహారమగుటకై శుభకరములైన యాశీర్వచనములుచేసి రనిభావము. ఇదిగదా పరమభక్తి లక్షణము. ఇందు మాసరరక్తిపూర్ణశబ్దము, 'పరానురక్తి రీశ్వరే' "సాపరమ ప్రేమరూపా" యను భక్తిలక్షణముల, దలఁపించి వీరు భక్తులని తెలుపుచున్నది - ప్రశస్తమతుల్=మిక్కిలిఁ గొనియాడఁబడిన మనస్సులు గలవారు, భక్తిపూర్ణులగుటచే

తనే ప్రశస్తమతులైరి. కావున భక్తిలేని జపతపస్సులు యోగములు ప్రశస్తములు గావని భావము ఉదయించుచున్న చంద్రునివంటి తేజస్సుగల రామచంద్రుననుటచే నాయన తేజస్సుత్తరోత్తరాభివృద్ధి గాంచుననని భావము.

తాత్పర్యము.

ఉదయించు చంద్రునివంటి కాంతిగల శ్రీరామచంద్రమూర్తికిని సేవాలక్ష్మీ సమేతుఁడయిన లక్ష్మణునికిని విశేషయశోవతియగు సీతాదేవికిని వారు నిండారు ప్రేమచే సగౌరవముగ మంగళాసనములు గావించి నిండు మనస్సుతో సేవించిరి.

ఉదయించుచున్న చంద్రుఁడు చీఁకట్లను హరించునట్లు రామచంద్ర మూర్తి యరణ్యప్రవేశము రాక్షస నాశసూచకమని భావము.

కం. ఆ వనవాసులు శ్రీసీతావల్లభు సౌకుమార్య ♦ ధామ సువేష
శ్రీవపు సంహననములాఁపోవక కని విస్మయాబ్ధి ♦ మునిఁగిరి చిరమున్. ౯

అందు ఋషులేకవాక్యముగా మంగళాశాసనము చేయవలసినంత పని యేమి కలిగెననినఁ గవి చెప్పుచున్నాఁడు.

వనవాసులు=అడవియందుండు వారు కావుననే యిట్టిదివ్యమంగళ విగ్రహోపేతుని వారెన్నఁడుఁ జూచినవారుకారని భావము. శ్రీసీతావల్లభున్ = శ్రీయగు సీతయే యతిరూపవతి, "అతిరూపవతీ సీతా," యని కలదుగదా, అటువంటి సీత వలచినవాఁడెంతటి సుందరుఁడై యుండవలెను. కన్యకలు తమరూపము లెట్లున్నను వరుఁడందగాఁడుగ నుండఁగోరుదురు. ఇఁక సుందరియగు కన్యక దన కంటెసుందరుఁడు తనవిభుఁడుగా నుండఁగోరుట సహజమేకదా. సౌకుమార్యధామ సువేషశ్రీవపు = సుకుమారత్వమునకు స్థానమైన యాకారము కాంతిగలదేహము యొక్క; సంహననములు=అవయవము లెచ్చు తగ్గులులేక యేవేవి యెంతెంత యెట్లెట్లులుండవలయునో యంతంత యట్లట్లుండుటలు, ఆపోవక=తృప్తిలేక; కని=చూచి; విస్మయాబ్ధిన్=ఆశ్చర్యసముద్రమందు, చిరమున్=దీర్ఘకాలము.

శ్లో. అంగప్రత్యంగకానాం, యస్సనివేశో యథోచితః
సుశ్లిష్ట సంధిబంధస్త, త్సౌందర్య మితిచోచ్యతే॥

తాత్పర్యము.

అడవియందు నివసించు నాఋషీశ్వరులు లక్ష్మీదేవియగు సీతాదేవికిఁ బ్రియుఁడైన వానిని, కోమలత్వమునకు స్థానమైనయాకారము యొక్క కాంతి గల దేహసౌష్ఠవముగలవానిని నెంత చూచినను నింకను జూతమని తృప్తిలేక చూచిచూచి యాశ్చర్యసముద్రమున దీర్ఘకాలము మునిఁగిరి.

కం. జనకసుతామణినిన్ లక్ష్మణునిన్ శ్రీరామచంద్రు ♦ సర్వఋషీశుల్
కనుఁగొని యచ్చెరుపాటున,ననిమేషత్వంబుఁ గనిరి♦యాజనిత ప్రీతిన్. ౧౦

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవిని లక్ష్మణుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ఋషీశ్వరులందఱు చూచి చూచి యాశ్చర్యపడి ఱెప్పవ్రాల్పక మఱిమఱి తృప్తిలేక చూచిరి.

దీనివలన రామచంద్రువిషయమైన యాశ్చర్యము సీతాలక్ష్మణులవిషయమై కూడఁగలిగెను.

ఇంతసేపు తామిట్లు చూచుటచేఁ దల్లికన్నులు దయ్యపుఁగన్నులన్నట్లు తమ దృష్టియే తాఁకెనేమోయని మంగళాశాసనములు గావించిరి. చూచిన పిమ్మట మంగళాశాసనమా ? మంగళాశాసనము చేసి చూచుటయా? పూర్వాపర వ్యతిక్రమమని యాక్షేపింపరాదు. కార్యము ముందుచెప్పి యట్టికార్యము చేయవలసిన కారణము వెనుకఁజెప్పఁబడెను. అనిమేషత్వము = (౧) ఱెప్పపాటు లేకుండుట, (౨) దేవత్వము, శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దర్శించినమాత్రమువనే వారికి దేవత్వ మీలోకమందే ప్రాప్తించెనని భావము.

ఱెప్పలు వ్రాల్చిన శ్రీరామచంద్రదర్శనానందమునకు విఘ్నముకలుగునేమోయని వారలు ఱెప్పలు వ్రాల్పరైరి. కృష్ణా-నిన్ను ఱెప్పపాటులేక చూడకుండఁ గంటి కడ్డముగ ఱెప్పలనేల సృజించె విధాత క్రూరుఁడైయని కదా గోపికలు విలపించిరి.

దీనివలన భక్తులకు నానందానుభవమే ముఖ్యమని యేర్పడుచున్నది. "పరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవాత్మికా ముక్తి"యనికదా ముక్తిలక్షణమును బూర్వులు చెప్పిరి. పరిపూర్ణ బ్రహ్మము ననుభవించుటే ముక్తియని భక్తముక్తిలక్షణము-నిరవధికనిరతిశయ నిరంతరాయానందమిందే కలదు.

ఇంతటి మహాభిలాషతో ఋషులుచూచి కౌఁగిలింపఁగోరి రనియు నాకోరికయీ యవతారాంతరమునఁ గాదనియుఁ గృష్ణావతారంబునఁ దీరఁగలదని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెననియు వీరందఱు గోపికలై బృందావనమునఁ గృష్ణునిఁ గౌఁగిలించిరనియుఁ గృష్ణోపనిషత్తునందుఁగలదు.

"ఓం శ్రీమహావిష్ణుం సచ్చిదానంద లక్షణం రామచంద్రం దృష్ట్వా సర్వాంగ సుందరం మునయో వనవాసినో విస్మితా బభూవుస్తం హోచుర్నోవద్యమవతారాన్వైగణ్యంతే ఆలింగామో భవంతమితి భవాంతరే కృష్ణావతారే యూయం గోపికా భూత్వా మా మాలింగథ" దీనివలన గోపికలకు శ్రీకృష్ణునితో నాలింగన ప్రాప్తియేకాని సంభోగ ప్రాప్తిలేదని యేర్పడుచున్నది.

చం. అతిథిని సమ్మహాత్ముని స ♦ మస్తచరాచరభూతరక్షణో
　　న్నతిఁ దమపర్ణశాలలకు ♦ ధర్మరతుల్ కొనిపోయి యాసన
　　స్థితు నొనరించి యాయమల ♦ తేజులు మూల ఫలప్రసూనసం
　　హతుల నిజాశ్రమంబుల ను ♦ సర్పణచేసి మొగిడ్చి హస్తముల్.　　౧౧

ఈ ౧౧–౧౩ పద్యములందు ఋషీశ్వరులు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శరణాగతిచేసి రని తెల్పఁబడును–

సమస్తచరాచరభూతరక్షణోన్మతిన్=సమస్తములైన చరములు అచరములు నగు భూతముల రక్షించుటయందు విశేషసంతోషము గలవానిని, ఎట్టివాఁడైనను నతిథి పూజ్యుఁడే, అందు మహాత్ముఁడు పూజ్యుడు; అతిథులు తమనిమిత్తమునఁగా గ్రాసార్థులయియో స్వకార్యార్థులయియో వత్తురు. ఈయతిథి యట్టివాఁడు కాఁడు; చరాచరములనెల్ల రక్షింపవలయు నని సంతోషముతో వచ్చినవాఁడు. ఈయనరాకవలన లాభపడువారు ఆశ్రమస్థులే. సమస్త చరాచర రక్షకుఁడనుటచే భగవంతుఁడనియే యర్థము గ్రహింపవలయును. చరములను రాజులు రక్షింతురుగాని యచరములయిన వృక్షపర్వతపాషాణ గుల్మాదులను రక్షించు రాజెవఁడు ? కావున నట్టి వృక్షపాషాణాది శరీరములను దాలిచిన జీవాత్మలనెల్ల రక్షించి వాని కభ్యుదయము గోరువాఁడు భగవంతుఁడే, అనలతేజులు = అగ్నిహోత్రుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవారు. వీరే యింతటి తేజస్సుగలవారయినచో వీ రాశ్రయించు రామచంద్రమూర్తి యింక నెంత తేజస్సుగలవాఁడయి యుండవలయునో, ధర్మరతుల్=ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలవారు, అనలతేజులు గావున రాక్షసులను దమతపశ్శక్తిచే నాశము చేయఁగలిగియు మనము దాసులము బిడ్డలము మనదుఃఖము స్వామితోఁ దండ్రితోఁ జెప్పుకొనుటకు మనకు ధర్మము గాని స్వతంత్రునివలె వర్తించుట భక్తిధర్మముగాదనియు "యోగక్షేమం వహామ్యహ"మ్మని యాయన చెప్పుచుండఁగా నాపని తాము చేయుటవలన భగవద్వాక్యమునందు విశ్వాసము లేమిని, క్రోధదాస్యమును స్వాతంత్ర్యమును తెలుపు నని తలఁచియు భగవంతునిమీఁదనే యాధారపడి యుండుటే మనకు ధర్మమనియు నుండువారు.

"అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మావినశ్యతి" యన్నట్టులు శాస్త్రవిశ్వాసములేనివారు చెడుదురు. త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః కామః క్రోధస్తథాలోభ స్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్॥ భ. గీ. ౧౬–౨౧ ఆత్మను నాశముచేయుటకు నరకమునకు మార్గములు మూఁడు కామము క్రోధము లోభము, కావున నీమూఁటిని వదలవలెను. జీవుఁడు తాను భగవంతునకుఁ బరతంత్రుఁడనియు, భగవంతుఁడు స్వామియనియు నాయనయే సర్వస్వతంత్రుఁడనియు నుండవలెను. తాను స్వతంత్రుఁడనుకొనెనేని చెడును.

"ఏషసర్వేశ్వరః, ఏషభూతాధిపతిః, ఏషభూతపాలః శ్రుతి, ఈయనయే సర్వేశ్వరుఁడు–ఈయనయే భూతములకధిపతి–ఈయనయే భూతములఁ బాలించువాఁడు.

లక్ష్మ్యా హృషీకేశోదేవ్యా కారుణ్యరూపయా ? రక్షక స్సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేషుచ గీయతే॥ వి. పు.

కరుణారూపిణియైన లక్ష్మితోఁగూడిన నారాయణుఁడే సర్వసిద్ధాంతములందు వేదాంతములందు రక్షకుఁడని చెప్పఁబడెను.

సర్వేషు దేశకాలేషు సర్వావస్థాసు చాచ్యుత
కింకరోస్మి హృషీకేశ భూయో భూయోస్మికింకరః॥

సర్వదేశ, సర్వకాల, సర్వావస్థలయందు నారాయణా నీకు నేను గింకరుఁడను. మరలమరలఁ జెప్పుచున్నాఁడను కింకరుఁడను, కింకరుఁడను.

ఇట్టివిషయము తెలిసినవారు, తమ పర్ణ శాలకున్=తమ ఆకుటిండ్లకు, దీని వలన నతిథి గొప్పవాడని యాయనయోగ్యతకుఁ దగినట్లు సత్కరింపవలయు నను నిర్బంధము లేదు. తమకుఁగలిగినదే శ్రద్ధాభక్తులతో నతిథికి సమర్పింప వలయునని సూచించుచున్నది.

యదాహారోభవేత్తేన, పూజయేత్పితృదేవతాః
తేనైవపూజయేన్నిత్య, మతిథిం సముపాగతమ్॥ శంఖ.

తన కేది యాహారమో దానిచేఁ బితృదేవతలను అతిథులను బూజింపవలెను.

ఆసనస్థితున్=ఆసనమందున్న వానిని, అనఁగా గూర్చుండుటకుఁబీఁటయో కృష్ణాజినమో సమర్పించిరని భావము. మూలఫల ప్రసూన సంహతులన్=కంద మూలములయుఁ బండ్లయుఁ, బుష్పములయు గుంపులను,నిజాశ్రమంబులను= తాముండు నాశ్రమంబులను, అర్పణచేసి=తీసికొమ్మని యిచ్చి, మొగిడ్చి = మోడ్చి అతిథులకు-భోజనవస్తువులు, లేకవారు కోరినవేవైన నిచ్చుట గృహస్థు లకుఁ దగినకార్యమే, కాని తమకుఁదామే తమయిండ్లు వాఁకిండ్లు భూములు పుత్రులు గొడ్డు గోద లిచ్చుట శాస్త్రీయముకాదు. ఆచారము కాదు. సర్వమొకనికే యిచ్చిన గృహస్థ ధర్మమందుండు వాఁడు తక్కిన యతిథుల నెట్లు పూజింపఁ గలఁడు? తన్నుమాలిన ధర్మము లేదుగదా. అదియునుగాక వామనునివలె మీసర్వము నాకిమ్మని రామచంద్రమూర్తి యడుగనులేదు గదా. ఇట్లుండ వారంతటవారే యాశ్రమ సమర్పణముచేసి రన నది "మదీయత్వేనాభిమతేన వస్తు సర్వస్వామినే నారాయణాయ తుభ్యమేవ" "మాంమదీయంచ నిఖిలం చేతనాచేతనాత్మకమ్, స్వకైంకర్యోపకరణం వరదస్వీకురు స్వయ"మ్మను ప్రపత్తివాక్యమును స్మరింపఁజేయుచున్నది. ఏది నాదని మదిఁదలఁతునో యది సర్వము స్వామివైన నారాయణ నీయది కావునఁ గైకొనుమా యనికదా ప్రప న్నులు చెప్పుదురు. మఱియును వారు నేను నాది యనుకొను చేతనాచేతనాత్మ కమైన సర్వము (చేతనాత్మకము=జీవాత్మ భార్యలు పిల్లలు గొడ్డులు లోనైనవి. అచేతనాత్మకములు=దేహము, ఇట్లు, భూములులోనైనవి). నీ కైంకర్యము నకుఁగాను దీసికొనుము-అని శరణాగతి భావమును దెలుపును.

"పితరంమాతరం దారాన్ పుత్రాన్ బంధూన్, సఖీన్ గురూన్
రత్నానిధనధాన్యాని క్షేత్రాణిచ గృహాణిచ
సర్వధర్మాంశ్చ సంత్యజ్య సర్వకామాంశ్చ సాక్షరాన్
లోక విక్రాంత చరణౌ శరణంతే వ్రజం విభో॥

తండ్రిని, తల్లిని, భార్యలను, కొడుకులను, బంధువులను, సఖులను, గురువులను, రత్నములను ధనధాన్యములను క్షేత్రములను, ఇండ్లను, మోక్ష సాధనములని చెప్పఁబడు సర్వధర్మములను కర్మజ్ఞాన భక్తులను సర్వకామము లను కైవల్యాదులను వదలి నేను విభూ! లోకముల నాక్రమించిన నీ చరణము లనే శరణుచొచ్చితిని. అని కదా ప్రపన్నుఁడు చెప్పును.

మనసా త్రేదియు భగవంతున కీయలేదు. అజ్ఞానముచే భగవంతుని సొత్తును అహంకార మమకారదాసులమై మనదని తలంచుచున్నాము. ఈ యజ్ఞానము తొలఁగి స్వామీ నీసొత్తు నీవు తీసికొమ్ము. అనుటే ప్రపన్నునికార్యము. అతఁడు నాసొత్తు నీకిచ్చుచున్నాననఁడు. "ఇంతవఱకు నాది యని నేను దురభిమానము వహించిన దానిని నీకైంకర్యార్థము తీసికొనుము" అని మాత్రమే చెప్పును.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా చాస్వేస్వమితియామతిః
సంసారతరు సంభూతి బీజమేతద్ద్విధాస్థితమ్॥ వి. పు. ౬-౭-౧౧.
సంసార విషవృక్షస్య. — పాఠాంతరము.

ఆత్మకానిదేహము నాత్మయనుకొనుట తన సొత్తుకాని వానిని దేహపోషక ధారదాది వస్తువులను తనవని యెంచుట యీ రెండు సంసారవృక్షము పుట్టు టకు బీజము.

స్వాతంత్ర్యం, నిజరక్షణం సముచితావృత్తిశ్చ నాన్యోచితా
తస్యైవేతి హరే ర్వివిచ్య కథితం స్వస్యాపి నార్హం తతః॥

అను పూర్వాచార్యశ్లోక మనుసంధించునది. స్వాతంత్ర్యము, నన్ను రక్షించుకొనుట నాసర్వవిధ మనోవాక్కాయవృత్తులు ఇవన్నియు నాయనకేకాని యితరులకుఁగాదు. నాకుఁగాదు.

ఈ కారణములచే నిటువంటి యభిప్రాయముగల యీ ఋషీశ్వరులు తమ యాశ్రమములను శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్పణముచేసిరి.అటుగాదేనియీయాకు టిండ్లు రామచంద్రునకేల? దీనికే న్యాసమనిపేరు.ఇదియేనిజమైనసన్న్యాసము.

తా త్ప ర్య ము.

అతిథిని, నందు మహాత్ముని, నందుఁ దనంతటఁదానే సమస్తచరాచరముల రక్షించుటయందు సంతోషముగలవానిని నగ్నిహోత్రమువంటి బ్రహ్మవర్చస్సు గలిగి ధర్మమందుఁ బ్రీతిగల యీ ఋషీశ్వరులు తమపర్ణశాలలకు రామచంద్ర

మూర్తిని బిలుచుకొనిపోయి యాసనము సమర్పించి కూర్చుండఁజేసి కందమూలఫలములు, పుష్పములు, తమయాశ్రమములు సమర్పించి చేతులు జోడించి—

ఉ. ఈమునికోటి కింతటికి ♦ నీవె శరణ్యుఁడ వీవె ధర్మర
క్షామహితుండ వోనుతయ ♦ శా! గురుపర్యుఁడుఁ బూజనీయుఁడున్
స్వామియు మాననీయుఁడును ♦ శాసకుఁడు న్నృపుఁ డీవ సుమ్ము మ
త్స్వామివి నీవ, నీవు వన ♦ ధారిణినుండిన నూర నుండినన్. ౧౨

శరణ్యుఁడవు=రక్షించుయోగ్యత గలవాఁడవు, ధర్మరక్షామహితుండవు=వారివారి స్వధర్మమందు వారువారుండునట్లు రక్షించుటచే గొప్పవాఁడవు. నుతయశా=పొగడఁబడిన కీర్తిగలవాఁడా, గురుపర్యుఁడు=గురువులందు శ్రేష్ఠుఁడవు, గురువుల కందఱకుఁ బరమగురువగువాఁడు భగవంతుఁడేకదా, ఈయభిప్రాయము లేదేని యీ విశేషణము వ్యర్థము. గురువులందు రాజమాత్రుఁడు చేరఁడు. పూజనీయుఁడున్=ఆ కారణముచేతనే పూజింపఁదగినవాఁడవు, స్వామివి=స్వమ్ముగలవాఁడు స్వామి, స్వమ్ము అనఁగా సొమ్ము. సొమ్మెవరిదో వానికి స్వామి యనిపేరు. నిర్విశిష్టముగ స్వామివని చెప్పుటచే సమస్తలోకములు నీసొమ్ము, నీవే యంతకు స్వామివి, నిన్నువిడిచి వీనికధికారి మఱియొకఁడు లేఁడనిభావము. మాననీయుఁడు=గౌరవింపఁబడఁ దగినవాఁడవు.

అయోధ్యాపట్టనమందు సింహాసనమునఁ గూర్చుండి ప్రజల రక్షించునపుడైన మీకు సాహాయ్యము చేయఁగలనుగాని యొంటరిగ నడవులపాలై వచ్చిన నే నేమి చేయఁగలనందువేమో ? వనధారిణినుండినన్ = నీ వడవియందుండినను, ఊరనుండినన్ = పట్టనమున సింహాసనమున నుండినను నీవేస్వామివి. ఇట్లు సంపూర్ణ భరసమర్పణము వాక్కుచేతను, మనస్సుచేతను, క్రియారూపముగను భరన్యాసము చేయఁబడెను; తన్నురక్షించు భారము భగవంతుని యందే యుంచుట భరన్యాసము.

తాత్పర్యము.

ఈ మునికోటులసందఱ రక్షించు శక్తిగలవాఁడవు నీవే, వారివారి స్వధర్మము వారువారు చేయునట్లు రక్షింపఁగల గొప్పతనము గలవాఁడవు నీవే. కావున మా స్వధర్మమున మేము నిర్బాధముగ వర్తించునట్లు చేయుము ఇట్టివాఁడవని నీకీర్తి నందఱు నిదివఱకే పొగడుచున్నారు. నీవు గురువులకెల్ల గురుఁడవగు పరమ గురువవు కావున పూజార్హుఁడవు. కావున మాచేయుపూజ నంగీకరించి బిడ్డలను దల్లిదండ్రులవలె రక్షింపుము. నే నేల రక్షింపవలయునందువేమో నీవు స్వామివి మేము మాది యనుకొనునది యంతయు నీసొమ్ముకాని మాసొమ్ముగాదు. నీ సొమ్మును నీవు కాపాడుకొనకున్న మఱెవరు కాపాడఁగలరు? నీసొమ్ము నీవు కాపాడుకొనుటకు మా మనవేల? అది నీవే చేయవలసిన పనికదా, సర్వస్వామివి కనుకనే గౌరవింపఁబడఁ దగినవాడఁవు, మాయందేదైన లోపముండిన శాసింపఁ

దగినవాఁడవు, నృపుఁడు=నరులను బాలించువాఁడవు, నరులు అనఁగా జీవకోటులు. ఈ రక్షాభారము నీ వడవియందుండిన నున్నది; పట్టనమందు సింహాసనస్థుఁడవై యుండిన నున్నది, సింహాసనస్థులై రక్షించు సోపాధికరక్షకులు తా మితరుల రక్షించుటకుఁ జతురంగబలములతో రావలె నీకట్టికార్యములేదు. నీ వసహాయుఁడవై యెంతకార్యమైనఁ జేయఁగలవు. కావున నిరుపాధిక రక్షకుఁడవగు నీవు మమ్మెల్లర రక్షింపవలసినది విధియై యున్నది.

కం. ఇంద్రు చతుర్భాగము ధర, ణీంద్రుఁడు గొని ప్రజలఁ బ్రోచి • నృపతనయా! ని
స్తంద్రత నతలోకుండయి, సాంద్రసుఖము లనుభవించు • సంతస మారన్.

నేను రాజమాత్రుఁడనే నన్నేల మీరు విశేషముగఁ జెప్పెదరనిన నట్లైనను మాభారము నీకుఁ దప్పదనుచున్నారు.

ఇంద్రు చతుర్భాగము=ఇంద్రునియొక్క నాల్గవభాగము ధరణీంద్రుఁడు=రాజు, నిస్తంద్రతన్=హెచ్చరికతో, నతలోకుఁడు = నమస్కరించు లోకము గలవాఁడు, సాంద్ర=దట్టమైన, అధికమైన, సుఖములు=భోగములు, సంతసము=సంతోషము, ఆరన్=పూర్ణముగా.

ఇచ్చట నింద్రశబ్దము తక్కిన దిక్పాలుర కుపలక్షణము. "అష్టాభిర్లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృప" యని ప్రమాణము. చతుర్భాగమనుటచే నొక్కొక దిక్పాలుని తేజములో నాలవభాగము రాజు గ్రహించునని భావము.

శ్లో. ఇంద్రానిల యమార్కాణా, మగ్నేశ్చ వరుణస్యచ
చంద్ర విత్తేశ యోశ్చైవ, మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః॥ మను.౭-౪.

రాజులేక ప్రపంచము మర్యాదమీఱి చెడిపోవుచుండఁగా బ్రహ్మ జగమును రక్షించుటకై యింద్రుఁడు, వాయువు. యముఁడు, సూర్యుఁడు, అగ్ని, వరుణుఁడు, చంద్రుఁడు, కుబేరుఁడు, వీరియంశములను గ్రహించి రాజును సృజించెను.

శ్లో॥ తపత్యాదిత్య వచ్చైష, చక్షూంషిచ మానాంసిచ
న చైవం భువిశక్నోతి, కశ్చి దప్యభివీక్షితుమ్॥

ఇతఁడు సూర్యునివలెఁ దన్నుఁజూచువారి చూడ్కులను మనస్సులను జుఱచుఱ దహించుచున్నాఁడు. ఎవఁడును వీనిని దలయెత్తియైనఁ జూడఁజాలఁడు.

శ్లో॥ ఇంద్రస్యార్కస్య, వాయోశ్చ, యమస్య వరుణస్యచ
చంద్రస్యాగ్నేః పృథివ్యాశ్చ, తేజోవృత్తం నృపశ్చరేత్॥ మను. ౯-౩౦౩.

రాజు ఇంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, వాయువు, యముఁడు, వరుణుఁడు, చంద్రుఁడు, అగ్ని, భూమి వీరి తేజస్సును వర్తనమును గలవాఁడై మెలఁగవలయును.

శ్లో॥ వార్షి కాం శ్చతురో మాసాన్, యథేంద్రోభి ప్రవర్షతి
తథాభివర్షే త్స్వం రాష్ట్రం, కామై రింద్రవ్రతంచరన్.

ఇంద్రుఁడు వర్షాకాలము నాలుగునెలలు వర్షము గురియించి సస్యాదుల ఫలింపఁ జేయువిధముగ రాజేంద్రునివలెఁ దన రాజ్యములోని ప్రజలకోరికలు పండునట్లు చేయవలయును.

శ్లో॥ అష్టౌ మాసాన్ యథాదిత్య, స్తోయం హరతి రశ్మిభిః
తథాహరే త్కరంరాష్ట్రా, న్నిత్యమర్కవ్రతం హితత్.

సూర్యుఁడు తక్కిన యెనిమిదినెలలు తనకిరణములచేఁ గొంచెము కొంచెము గానే భూమినుండి జలమును గ్రహించునట్లు రాజును నీతిమార్గము దప్పక ప్రజలకు బాధలేకుండునట్లు తనకు రావలసిన పన్నులను రాఁబట్టుకొనవలెను, దీనిపేరు సూర్యవ్రతము.

శ్లో. ప్రవిశ్య సర్వభూతాని, యథాచరతి మారుతః
తథాచారైః ప్రవేష్టవ్యం, వ్రతమేతద్ధి మారుతమ్

ప్రాణవాయువు సకల ప్రాణులలోను బ్రవేశించి జీవింపఁజేయు విధముగ రాజు వేగులమూలమున నందఱిలోను బ్రవేశించి వారికష్టసుఖములు తెలిసి భరింపవలయును, దీనికి మారుతవ్రతమని పేరు.

శ్లో. యథా యమః ప్రియద్వేష్యౌ, ప్రాప్తేకాలే నియచ్ఛతి
తథా రాజ్ఞా నియంతవ్యాః, ప్రజా స్తద్ధి యమవ్రతమ్.

యమునికి శత్రువులని మిత్రులని లేకున్నను వారివారి మరణకాలమున వారివారి పుణ్యపాపములకొలఁది పక్షపాతములేక సమముగా నెట్లు నియమించునో అట్లే రాజును నేరములొనర్చినవారిని స్నేహద్వేషములు లేక వారివారి దోషములకుఁ దగినయట్లు దండింపవలయును. ఇది యమవ్రతము.

శ్లో॥ వరుణేన యథాపాశై ర్బద్ధ ఏవాభిదృశ్యతే
తథాపాపా నిగృహ్ణీయా ద్వ్రతమే తద్ధివారుణమ్.

ఎవఁడు వరుణుని పాశములకుఁ గట్టువడ నియ్యకొనునో యతఁడు నిస్సంశయముగా వరుణపాశములచేఁ గట్టఁబడినవాఁడే. కావున రాజు పాపకారు లెట్లు తమ యధికారమును నిర్వహింపరో యట్లు వారి నవ్విధంబున దండింపవలయును. ఇది వరుణవ్రతము.

శ్లో. పరిపూర్ణం యథా చంద్రం, దృష్ట్వా హృష్యంతి మానవాః
తథాప్రకృతయో యస్మిన్, సచాంద్ర వ్రతికో నృపః.

పూర్ణచంద్రునిఁ జూచిన జనులెట్లు సంతోషింతురో యట్లు తన్నుఁజూచిన వారు సంతోషించునట్లు రాజుండవలయును. ఇది చంద్రవ్రతము.

శ్లో. ప్రతాప యుక్త స్తేజస్వీ, నిత్యం స్యా త్పాపకర్మసు
దుష్టసామంత హింస్రశ్చ. తదాగ్నేయవ్రతం స్మృతమ్.

రాజు ప్రతాపము తేజస్సుగలవాఁడై యెల్లప్పుడు పాపాత్ములను దుష్టులగు సామంతులను హింసించువాఁడై యుండవలయును. ఇది యాగ్నేయవ్రతము.

శ్లో॥ యథాసర్వాణి భూతాని, ధరాధారయతే సమమ్
తథాసర్వాణి భూతాని బిభ్రతః పార్థివం వ్రతమ్॥

స్థావరములను జంగమములను నుత్తమనీచులను భూమియెట్లు సమముగా ధరించునో యట్లురాజు పండిత మూర్ఖులను ధనికదరిద్రులను దీనుల ననాథులను అందఱ భరింపవలయును. ఇది పృథ్వీవ్రతము, చూడుము మనుస్మృతి= ౭; ౪-౫-౬-౭-౮.

"ఆత్మానం మానుషం మన్యే రామందశరథాత్మజ"మ్మని నీవు మనుష్యుఁడవని సాధారణ రాజవని నీవు చెప్పుకొన్నను నీ వింద్రునిలో (పరమాత్మలో) నాలుగవ భాగమని మేమెఱుంగుదుమని భావము. అందఱియైశ్వర్యము పరమాత్మయైశ్వర్యములోని యంశమేకదా. "ఇంద్రోమాయాభిః పురురూపమీయతే" యనిశ్రుతియందు నింద్రశబ్దము పరమాత్మపరమేకదా.ఇందతీతింద్రః= పరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు. ఇది పరమైశ్వర్యే గురు ధాతు॥ అని యుండుటచేఁ బరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు భగవంతుఁడే, ఐశ్వర్య మాయన యాఱుశక్తులలో నొకటికదా. స్వర్గమందలి యింద్రుఁడు రాజ్యము పోఁగొట్టుకొని యెన్నిమార్లో యల్లాడినట్లు గ్రంథములందుఁ గలదు. అట్టివానికిఁ బరమైశ్వర్య మెట్లు చెప్పవచ్చును? కావున వాస్తవమున నింద్రుఁడు భగవంతుఁడే. "సమానానాముత్తమ శ్లోకోఅస్తు" అన్నట్లు దిక్పాలకులకంటె నధికైశ్వర్యము గలవాఁడు కావున నతనియందు నింద్రశబ్దము గౌణార్థమునసే, ముఖ్యార్థము భగవంతునందే యన్వయము- ఈ యభిప్రాయముతోనే ఋషులీవాక్యము చెప్పిరి. అటుగాక యుండిన సాధారణ రాజమాత్రునకు వారు నమస్కరింతురా? ఇండ్లు వాకిండ్లు నీవేయని సమర్పింతురా, నీగర్భమందు మేమున్నామందురా "దివ్యతత్త్వ మేధాపరిణీతులు," గావుసనేభగవంతుఁడిట్లవతరించెననియెఱింగి గౌరవించిరి, శరణుఁజొచ్చిరి.

తా త్ప ర్య ము.

రాజు దేవేంద్రాది దిక్పాలురయందలి నాలుగవయంశము తేజస్సు గ్రహించి మిగుల హెచ్చరికతోఁ బ్రజల రక్షించుచు లోకులచే శ్లాఘింపఁబడి విశేష సుఖసంతోషము లనుభవించును.

కం. కావున మే మెల్లరమును, నీవిషయమునందు నుంట • నీచే నెపుడున్
గావం బడ నర్హుల మో, భూవరతనయాగ్రణీ! ప్ర • భూతపుఁగరుణన్. ౧౪

నీ విషయమునందును=నీ యధీనమున నీ పాలనమునకు లోపడియుండు దేశమునందు, ప్రభూతపుఁగరుణన్=విశేషదయచే.

తాత్పర్యము.

మేమందఱము నీ దేశవాసులమగుటచే నీచే రక్షింపఁబడ యోగ్యులము— కావున నీ వధికదయచే రక్షింపుము.

ఇచ్చట తాము రక్షింపఁబడుటకుఁ గారణము, భగవద్దేశవాసముగాఁ జెప్పఁబడినది. తక్కినదేదియుండినను లేకున్నను రక్షింపఁబడుటకు దివ్యదేశవాసము చాలును. ఆ యొక్కటి గ్రహించి మాయందు నుపాసనాదు లెవ్వియు లేకున్నను నీవు రక్షింపవలయును. మేమెల్లరము=పెక్కు కష్టములు పడుచు వానిని నివారించుకొను శక్తి యుపాయములేక నీ వెప్పటికైన వచ్చి రక్షింతువను నమ్మకముతోఁ బ్రాణములు బిగఁబట్టుకొనియుండు మేమందఱము. నీ విషయమునందు నుంటన్=నీ దేశమందున్న కారణమున. ఇది సమస్త జనులకు మోక్షమేల యియ్యరాదను ప్రశ్నకు సమాధానము. అగ్ని తన్నాశ్రయించిన వారి చలికదా పోఁగొట్టును. అట్లులే భగవంతు నేకారణముచేనైన నాశ్రయించినవారు రక్షింపఁబడుదురు. దూరస్థులుదూరస్థులే, నీచేన్=సర్వలోక రక్షణమే స్వభావముగాఁగలనీచేత, ప్రభూతపుఁగరుణన్=వీరురక్షింపఁబడుటకు యోగ్యులాయయోగ్యులాయని యాలోచింపవలదు. మాయందేశక్తి సామర్థ్యములున్నవి. మేమేమియు దోషము చేయలేదు కావున రక్షింపుమని విధించుయోగ్యత మాయందు లేదు, మేము దీనులము, కావున నీవు దయామూర్తివి గనుక నీగుణము నాలోచించి నేను వీరిని రక్షింపకుండిన నాస్వభావగుణమునకు భంగము వచ్చునేయని రక్షింపుము. అయోధ్యయందుఁ బుట్టిన చరాచరములు సదా నిన్ను దర్శించుట సేవించుటలోనగు నుపాయములచే నీయందుఁ బ్రేమగలవై యున్నవి. మాకట్టి భాగ్యములేదు, మనదేశమందున్నారు గదాయనునది కారణముగా గ్రహించి రక్షింపుము. ఇతరోపాయములు దపాయములున్నవి. నీ విషయము నందునుంట=మనుష్యభావమునఁ జూచినచో దక్షిణ సముద్రమధ్యమువఱకు నిక్ష్వాకులరాజ్యమే. కిష్కింధ ౪౨౪౨ సుందర ౬౬ వ. చూడుము. భగవద్దేశవాసమం దట్టియుపాయము లేదని ఋషుల యభిప్రాయమని యొక పక్షము. పూర్వోత్తర శ్లోకములఁ బ్రపత్తిచేసి యుండుటచేత నదికారణముగా మమ్ము రక్షింపవలసినదని మఱియొక పక్షము.

మునుపే ప్రపత్తిచేసియుండినచో నది యొకటిచాలునే. ఈ పద్యమందు భగవద్దేశవాసము రక్షహేతువుగాఁ జెప్పనేల యని శంకింపరాదు. నీ యెదుటనుండు నపుడు మేము కష్టపడుట నీకు మఱింతలోపము గాదా యని తెలుపుటకై భగవద్దేశవాస ప్రశంస చేయఁబడెనుగాని ప్రపత్తినిగాదని యిది ప్రశంసింపఁబడలేదు. భగవద్దేశవాస మొక్కటియే రక్షణహేతువుగాఁ జెప్పవచ్చునే. ప్రపత్తినేల చెప్పవలెననరాదు. భగవద్రక్షణమునకు భగవద్దేశవాస మొకటియే చాలినంత కారణమైనను ఇతరవిధ రక్షణములందు భగవద్దేశవాసముగాని యితర కారణములుగాని యెన్ని

యున్నను దోషముగాదు. ప్రపత్తికి విరోధమైనది కూడదు. దాని కనుకూలమైనవి యెన్ని యున్నను దప్పుగాదు. ఇంతకు నీఋషీశ్వరులు మోక్షమును గోరినవారు గారు. దుష్టనిగ్రహమునే కోరిరి. కాఁబట్టి ప్రపత్తియు భగవద్దేశవాసము రెండును జెప్పుట యుక్తమే, ఇది తనిశ్లోకి వాఖ్యానుసారము.

ఓ ఋషీశ్వరులారా! మీసడవడి చూడ దాఁగఁబోయినచోట దయ్యాలపోరను నట్లున్నది. నే నన్ని జంజాటములు వ్యవహారములు వదలించుకొని యేకాంతమున నిశ్చింతముగనుండ వచ్చితిని. ఇచ్చట మీరు యుద్ధకార్యమునందు దించుచున్నారు. నేనెట్లు చేయఁగలనందువేమో? అది సరిగాదు. మేము నిన్ను భగవంతుఁడవని కేవల ధర్మరక్షణార్థమై యవతరించితి వని నమ్మి శరణుచేసితిమి.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే. భ. గీ.
యని నీవు చెప్పలేదా.
అకారణాత్కారణాద్వా, కారణాకారణా న్నచ
శరీర గ్రహణంవ్యాపిన్ ధర్మత్రాణాయ కేవలమ్॥ వి. పు. ౧-౧-౩౦

పాపులవలె నరక మనుభవించుటకుఁగాని పుణ్యులవలె స్వర్గమనుభవించుటకుఁగాని మనుష్యులవలె సుఖదుఃఖము లనుభవించుటకుఁగాని నీవు శరీరము గ్రహించిన వాఁడవు కావు. కేవల ధర్మరక్షణ నిమిత్తమే శరీరము ధరించితివి.

ప్రభూతవుఁ గరుణన్=భగవంతుండు దనస్వభావ నిరవధిక నిరతిశయకరుణచే మనల రక్షింపవలెనుగాని మనశక్తి సామర్థ్యములచే జ్ఞాన, బల, క్రియాదులచే మనము కృతార్థుల మగుదుమనుట కల్లమాట, నీ దేశమందున్నారము గావున నీవు మమ్ము రక్షింపవలసినది నీకు విధియని చెప్పియుండినది పూర్ణప్రపత్తియై యుండదు. అట్టి యభిప్రాయము ఆకించన్యమునకు విరోధము. కావున నట్టివిరోధము రాకుండుటకై ప్రభూత కరుణ చెప్పఁబడెను. ఋషీశ్వరుల యభిప్రాయమేమన–మమ్మురక్షింపవలసినదని మేము చెప్పుకొనుట మాకు విధి. (గోప్తృత్వవరణము) కావునఁ జెప్పితిమి. ఏమి నెపముపెట్టి మిమ్ము రక్షింతును, ఏవ్యాజములేక మిమ్మురక్షించిన లోకులందఱు మీవంటివారు గారా? కావున లీలావిభూతి మానుకోవలసి వచ్చునేయందువేమో? అట్టి నెపము నీకుఁగావలసి యుండిన వీరు మనదేశవాసులను నెపముపెట్టి రక్షింపుము. అదియును మేమది మాకు స్వత్వముగా (హక్కు=right)గాఁ జెప్పము. నీస్వభావసిద్ధకారుణ్యముచేఁ జేయుమనియే మాప్రార్థనము. ఈ విషయమున విష్ణుపురాణమందలి యీశ్లోకములు ముఖస్థములు చేయఁదగినవి.

శ్లో. యస్మాద్బ్రహ్మాచ రుద్రశ్చ, చంద్రేంద్ర మరుదశ్వినః
వసవశ్చ సహాదిత్యై స్తస్య స్తోష్యామి కిన్వహమ్.

బ్రహ్మ, రుద్రుఁడు, చంద్రుఁడు, ఇంద్రుఁడు, మరుత్తులు, అశ్వినులు, ఆదిత్యులతోడి వసువు లెవనివలనఁ గలిగిరో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును?

ఏకావయవ సూక్ష్మాంశాయస్యైవ మఖిలం జగత్
కల్పనావయవస్యాంశ స్తస్యస్తోష్యామి కిన్వహమ్॥

ఎవనియవయవము లందలి యొక సూక్ష్మాంశముచే సమస్తప్రపంచము కల్పితమయ్యెనో యెవని యవయవాంశ కల్పనము సంకల్పసిద్ధమో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును.

సదసద్రూపిణోయస్య, బ్రహ్మాద్యాస్త్రిదశోత్తమాః
పరమార్థం నజానంతి, తస్యస్తోష్యామి కిన్వహమ్॥

సత్తు, అసత్తు తన రూపములుగాఁగల బ్రహ్మముయొక్క పరమార్థమును దేవతోత్తములు కూడ నెఱుంగరో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును.

బ్రహ్మాద్యైరర్చితోయస్తు గంధ పుష్పానులేపనైః
నందనాది సముద్భూతై స్సోర్చ్యతేవా కథం మయా.

నందనవనాదులందలి సుగంధ పుష్పానులేపనముల బ్రహ్మాదు లెవనిఁ బూజింతురో యట్టివాని నే నేమి యర్చింపఁగలను.

యస్యావతారరూపాణి దేవరాజ సదార్చతి
నవేత్తిపరమం రూపం సోర్చ్యతేవాకథంమయా.

ఇంద్రుఁడు పరమరూపము తెలియనివాఁడై యవతార రూపముల సదా యర్చించునో యట్టివాని నే నెట్టు లర్చింపఁగలను.

విషయేభ్యస్సమాహృత్య సర్వాక్షాణిచయోగినః
యమర్చయంతి ధ్యానేన సోర్చ్యతే వాకథంమయా.

ఇంద్రియములను విషయములను నియమించి ధ్యానముచే యోగు లర్చించువాని నే నెట్టులర్చింపఁగలను.

హృది సంకల్ప్య యద్రూపం ధ్యానే నార్చంతి యోగినః
భావపుష్పాదినా నాథ సోర్చ్యతే వా కథంమయా.

ఏరూపమును యోగులు హృదయమందు సంకల్పించుకొని భావ పుష్పములచే నర్చింతురో నాథా యట్టివాని నే నెట్టులర్చింతును.

సోహం దేవదేవేశ నార్చనాదౌసుతౌనచ
సామర్థ్యవాన్ కృపామాత్ర మనోవృత్తి ప్రసీద మే॥

దేవదేవ యట్టినేను నీ యర్చనాదులందు స్తోత్రాదులందు సమర్థుఁడను గాను కావునఁ గేవలకరుణయే మనోవృత్తిగాఁగల నీవు నన్ననుగ్రహింపుము.

అటుగాక నీవు మనుష్యభావమున మమ్ము మోసగింపఁజూచెదవా నీపాల నకు లోపడిన మమ్ముఁగాపాడవేని నీకు నరకము తప్పదు.

అగోప్తారశ్చరాజానో బలిషడ్భాగతస్కరాః
సమర్థాశ్చాప్యదాతార స్తేవై నిరయగామినః॥ భార. ౧౨-౭౩-౯౦.

రక్షణము సేయని రాజు లాఱవభాగము పన్ను తీసికొను దొంగలును, సమర్థులై యుండి యీపన్నియ్యనివారును నరకము పాలగుదురు.

అరక్షితారంరాజానం, బలిషడ్భాగహారిణమ్
తమాహుః సర్వలోకస్య సమగ్రపాపచారిణమ్. భార. ౧-౨౧౩౯.

ఆఱవభాగము కప్పముతీసికొని రక్షింపనిరాజు సర్వలోకములలో సంపూర్ణ పాపాత్ముఁడు.

ఉ. నిర్భరతేజ! దండము మునిప్రకరంబుల మైన మాకసం
దర్భముఁ జేఁత, యాగ్రహముఁ దాల్పఁగ లేము జితేంద్రియాప్తి, నీ
గర్భముఁ బోలె నీ కెపుడుఁ గావఁగ నమ్ముఁ దగు న్మహాత్మ! ప్రా
దుర్భవదుత్కృపాపరతఁ దోయజనేత్ర! తపోధనాఢ్యులన్. ౧౨

మీరెంతో తపశ్శాలులే, ఏలతపోబలముచే దుష్టులను ధ్వంసముచేయ రాదు. ఏల బహుకాలము బాధపడుచుండవలయుననినఁ జెప్పుచున్నారు.

నిర్భరతేజ=అతిశయించినతేజము గలవాఁడా, ఇట్లనుటచే మా తేజస్సు కంటె నీ తేజస్సే గొప్పదని భావము, మునిప్రవరులము=మననశీలుఁడు ముని ధ్యానముచేయుచుండువాఁడు. అందుఁ బ్రవరులము=శ్రేష్ఠులము, మాకుధ్యానమే ప్రధానము, దండము=శిక్షించుట, శపించుట, అసందర్భముఁజేఁత=తగనికార్యము, జితేంద్రియాప్తిన్=ఇంద్రియ జయమునొందుటచే, కామక్రోధములను వదలుటచే ఆగ్రహమున్=కోపముచే, కోపమునకు ధ్యానయోగమునకు మిగులదూరము, మేము జయించిన కామక్రోధాదులకు మేము వశపడిన మే మిన్నాళ్లు శ్రమించి నది వ్యర్థమే యగునుగదా మేము కోపించుటచే మాచిరకాలార్జిత తపస్సులు నాశము లగునుకదా కాఁబట్టి మేము శాపమిచ్చుటకు వలను పడదు. ఎపుడున్= సర్వకాల సర్వావస్థలందు, నీగర్భమువోలెన్ = నీ కడుపునందున్న శిశువువలె, కుక్షిభ్రూణార్భగర్భాః అమరుఁడు, మహాత్మ=గొప్ప యుదార స్వభావము, మన స్సుగలవాఁడా, ప్రాదుర్భవత్=పుట్టుచున్న, ఉత్కృపాపరతన్ = అతిశయించిన దయాగుణమే విశేషముగఁ గలవాఁడవగుటచేత, తపోధనాఢ్యులన్ = తపస్సే ధనముగాఁగల సంపన్నులమగు వారిని, కావఁగాఁదగున్ = రక్షించుట యోగ్య మగును. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన తపస్సుపవాసాదులు ప్రాణాయామాదులు కావు. అన్ని తపసులలో శ్రేష్ఠమైన తపస్సేదియో దానినే యిచట గ్రహింపవలెను.

తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః "తైత్తి, అను శ్రుతిప్రకారము అన్ని తపస్సులలో శ్రేష్ఠమైనది న్యాసమే అనఁగా భగవంతుఁడా నీవే మాకు రక్ష కుఁడవు. మమ్ము రక్షించు భారము నీయందున్నది. యని రక్షణభారము భగవం

తునిపై వైచి నిర్భయముగా భగవంతుఁడవశ్యము రక్షించును మోసగింపఁడను మహావిశ్వాసము గలిగియుండుట. ఇది గొప్ప తపస్సు. ఇట్టి తపస్సే మాకు ధనము. ఆధనమును నీయొద్ద దాఁచియుంచినవారము. ఇట్టి విశ్వాసము గల వారమగుటచేత మమ్ము మేము రక్షించుకోరాదు. దానికై యత్నింపనురాదు. నీవు రక్షించెదవని నమ్మియుండి మరల మమ్ము మేము రక్షించుకొనుట స్వాతంత్ర్యము వహించినట్లగుటయే కాక నీయందు విశ్వాసము లేనట్టికదాయగును.ఇది స్వరూపహానికదా. నీయందు విశ్వాసము లేకపోయిన నీవేల రక్షింతువు ? రక్షింపవు. మమ్ము మేము రక్షించుకొనఁజాలము. తల్లిగర్భమునందుండు శిశువు తల్లి తన్ను దాను రక్షించునను నమ్మకములేకతన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁగలదా. మా తపస్సు చేత మే మెందఱ నని దండింపఁగలము? తపస్సు వ్యర్థమగుటయే ఫలమయి రెంటను జెడుదుము. కావున మమ్ము నీవే రక్షింపవలయును.

ఇటనుటచే మునులరక్షణము నిర్వ్యాజమనుట సరిగాదు. ఈ ఋషులు మోక్షార్థులే. కాని ఖరాదివధము మాత్రమే వారియుద్దేశము గాదు. ఖరాది శిక్షణమును శరభంగాశ్రమవాసులు ప్రార్థింపఁగలరు. ఇది గోవిందరాజాభిప్రాయము.

ఇది ౧౪-వ పద్యవ్యాఖ్యానము (తనిశ్లోకి)తో విరోధించుచున్నది.

శ్లో. సాధనంచ ద్విధాకార్యం, ధర్మద్వేషి నిరాకృతౌ
శస్త్రాస్త్రవ్యూహరూపేణ, శాస్త్రరూపేణచైవహి. అహిర్బు.

ధర్మరక్షణము రెండు విధములఁ జేయఁబడును.

శాస్త్రముచే హితాహితములు దెలుపుట. ధర్మమును విరోధించు వారిని శస్త్రాస్త్రములచే సంహరించుట. పైరు రక్షించుటయందు గడ్డిగాదము తీసి వేయుట యెట్టిదో సాధు పరిత్రాణమందు దుష్టశిక్షణమట్టిది. కావున మోక్షార్థులు దానిని వేఁడుగఁగోరరు.

బ్రాహ్మణస్యతు దేహోయం నకామార్థాయ జాయతే
ఇహక్లేశాయతపసే, ప్రేత్య త్వనుపమం సుఖమ్.

బ్రాహ్మణుని యీ దేహము కామార్థములకుఁగాను గలుగలేదు. ఈ లోకమునఁ దపోరూపకమైన దుఃఖము కొఱకును పరలోకమున నిరుపమాన సుఖము నకును గలిగినది.

తా త్ప ర్య ము.

చూచి భరించుటకు సాధ్యముగాని తేజస్సుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! సర్వదా ధ్యానతత్పరులమై మామనస్సులన్నియు నీయందేయుంచి యుండుకారణముచే నీసత్త్వగుణము కొంచెము మాయందును సంక్రమించుటచేతఁ దమోగుణ కార్యమైన దండముచేయుట మాకుఁ దగినదికాదు. అట్లుచేసితిమేని మాతపస్సు నాశమగుటయేకాక మేము స్వతంత్రులమను నహంకార మొకటి జనించును. దానిచే

మాకు స్వరూపహానియే కలుగును. కావున మేమట్టిపనిఁ బూనఁజాలము. నీగర్భ మందుండువారము (నారాయణశబ్దార్థ మనుసంధించునది.) తల్లిగర్భమం దుండు శిశువును దల్లిగాక మఱియెవరు రక్షింపఁగలరు. శిశువు తన్నుఁదాను రక్షించుకొనఁగలదా? కావున మమ్ము రక్షించుభారము సర్వకాల సర్వావస్థల నీయందేయున్నది. కావున నీవు మమ్ము రక్షింపఁదగును. నీవు మిగుల దయ గలవాఁడవుగదా. నీయందు మా రక్షాభారమువైచి నిన్నే నమ్మియుండు మా యందుఁగాకున్న నీయపారదయ యెవరియందుఁ బ్రసరింపఁజేయఁగలవు?"

కం. అని యీగతి సీతాపతి, ననుజయుతుం బూజచేసి • యమ్మును లెల్లన్
వనభవసుమఫలతతులను, గొన బగుమూలములఁ దన్వి•గూరఁగఁ బ్రీతిన్.

ఈగతిన్=ఈవిధముగ, సీతాపతిన్=ఆ రఘుపతి ననక సీతాపతి ననుటచే సీతతోడఁగూడిన రామునికి శరణాగతిచేయవలయుఁగాని యొకరికి మాత్రమే చేయరాదని సూచన. దంపతులను వేఱువేఱుగ విడఁదీసి పూజింపరాదు. అనుజ యుతుం=తమ్మునితోఁగూడిన వానిని; శరణాగతి యుక్తమాటలతో ముగింపక క్రియా రూపముగను జూపుట ముఖ్యము గాన 'పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి' యన్నట్లు వారికిఁ గలిగిన ఫలాదు లర్పించు చున్నారు. ఆయుద్దేశము లేకున్న రెండవసారి ఫలము లీయఁబనిలేదుకదా. వనభవ=అడవియందుఁబుట్టిన సుమఫలతతులను=పూలు పండ్ల యొక్క సమూ హములను, గొనబగు=చూచుటకు భుజించుటకు నింపైన, మూలములన్=కంద మూలములను, తన్వి గూరఁగన్=తృప్తికలుగునట్లు, ప్రీతిన్=యోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి యను దానిని దెలుపుచున్నది. 'యద్భక్ష్యం స్యాత్తతో దద్యాద్బలిం భిక్షాంచశక్తితః అమ్మూల ఫలభిక్షాభి రర్చయే దాశ్రమాగతః॥ మను. ౬-౭.

తనకేది యాహారమో బలిభిక్షములు దానితో చేయవలెను. జలముమూల ములు పండ్లు వీనిచే ఆశ్రమాగతులకు భిక్షచేయవలెను.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగఁ జెప్పినవారై సీతారామలక్ష్మణులను బూజించి శుష్కాలాప ములు శూన్యహస్తములు గాకుండునట్లు తమకుఁగల కందమూల ఫలాదులను వారు తృప్తిపడునట్టు లిచ్చిరి.

దీనివలన భగవంతుని బత్నీసమేతుఁగా బరివారసమేతుఁగ నర్చించి భక్తితోఁ దమకు భగవంతుఁ డిచ్చినదానిని నివేదింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

ఈ ఋషిచర్య భగవదారాధన క్రమము సూచించుచున్నది.

"ఆసనస్థితు నొనరించి"(౧౧-వ పద్యము) యనుటచే "కూర్మాదీన్ దివ్య లోక"మ్మను శ్లోకమ్మునఁ జెప్పఁబడిన యాసనముసూచింపఁబడెను.అనలతేజులను టచేఁ బూజకుల యుపనిషన్మంత్రపూర్వక భూతశుద్ధి తెలుపఁబడెను. అవల వారి

వాక్యములు=త్వయ్యారాధన కామోయం। వ్రతం చరితు మిచ్ఛతి। సంకల్ప సిద్ధ్యైభగవన్। పూరయాస్య మనోరథాన్॥ అనువాక్యములు. "అనన్యశరణ స్త్వత్ పాదారవిందయుగళం శరణం ప్రపద్యే"యను గద్యసూక్తులను దెలుపుచున్నవి. "సీతాలక్ష్మణసమేతు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నర్చించుట" సపరివారం భగవంత మ్మను వాక్యార్థమును సూచించుచున్నది. సుమము లర్పణచేసి యనుట పూజా విధానమును సూచించుచున్నది ఫలమూలాది సమర్పణము, నైవేద్య సమర్ప ణము తెలుపుచున్నది. ప్రతిదినముచేయు భగవదారాధన క్రమమిదియేకదా.

వీరందఱు తపస్వులు యోగులు కావున హృద్యాగమునఁ బ్రతిదినము చేయుచున్నట్లు బాహ్యయాగమును జేసిరని సూచన.

తే. సిద్ధసాధననిష్ఠులు•శిఖిసమాను, లన్యతాపసవర్యులు•న్యాయ్యవృత్తు
లీశ్వరుని రాము నర్చించి•రెలమి మిగుల,వారువారు యథాన్యాయ•
పద్ధతులను.

సిద్ధసాధననిష్ఠులు=సాధ్యమని సిద్ధమని మోక్షసాధనములు రెండువిధములు, సాధనమనఁగా సాధించునుపాయము, సాధ్యమనునది మనుష్యప్రయత్న పూర్వక మైనది, కర్మయోగము, జ్ఞానయోగము, అష్టాంగయోగము. భక్తియోగము లోనైనవి,భగవత్ప్రాప్తికై మనము శ్రమించిచేయు నుపాయములు. ఉపేయము భగవంతుఁడు. ఈ మార్గమందు నుపాయము ఉపేయము వేఱువేఱు; మంత్రుల సాహాయ్యముచేఁ బ్రభువు ననుగ్రహము సంపాదించుకొన్నట్లు, రెండవదగు సిద్ధోపాయమందు నుపాయము ఉపేయము రెండు భగవంతుఁడే. భగవంతు ననుగ్రహము సంపాదించుకొనుటకు భగవంతునేయుపాయముఁగాఁగొనియాయన పాదముల మీఁదనే "అపరాధ సహస్రభాజనం। పతితం భీమ భవార్ణవోదరే। అగతిం శరణాగతంహరే। కృపయా కేవల మాత్మ సాత్కురు" భగవంతుఁడా! వేలకొలఁదు లపరాధములుచేసి యీ సంసార మహాసముద్రమందుఁ బడితిని, నాకు వేఱుగతిలేదు, నీవేగతి కావునఁ గేవలకృపచే నాత్మసాక్షాత్కారము గలి గింపుము. "నధర్మనిష్ఠోస్మి నచాత్మవేదీ। నభక్తిమాన్ త్వచ్చరణారవిందే। అకించనోఽనన్యగతి శ్శరణ్య త్వత్పాదమూలం శరణం ప్రపద్యే॥ సర్వలోక శరణ్యా నేను ధర్మనిష్ఠుఁడనుగాను, నేను ధర్మములు లోపములులేక చేయలేను. ఆత్మజ్ఞానము నాకులేదు. నాయందు భక్తియు లేదు. ఏవిధమైన యుపాయము సాధించుటకు శక్తిలేదు. ఆమార్గము తెలియదు, నిన్నువిడిచిన నాకు వేఱుగతి లేదు. కావున నీపాదములమీఁదఁ బడితిని, తరువాత నీ యిష్టము.

అనిచెప్పి యాప్రకారము భగవంతునిమీఁద మహావిశ్వాసము ఆత్మరక్షా భరము నుంచి తల్లిపొదిగిటి శిశువువలె నిర్భయుఁడై యుండుట. దీనికి సిద్ధసాధన మనిపేరు, వీరే వాస్తవసిద్ధులు. క్షుద్రములైన యణిమాదులు సాధించినవారు గారు; వారియందది గౌణము. ఇట్టి సాధనమందు నిష్ఠగలవారు సిద్ధసాధన నిష్ఠులు

నిష్ఠ=ని + స్థ=విశేషముగ నుండుట, దేనియందు మనస్సు విశేషముగనుంచి తదనుకూల కార్యములు చేయుచుందుమో దానికి నిష్ఠయనిపేరు. ఇదియె భక్తి. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. బ్ర. సూ. 1-1-7. శిఖిసమానులు=అగ్నిహోత్రమునకు సమానమైనవారు. అనఁగా దోషస్పర్శములేనివారు, భగవంతుఁడుగాక వేఱొకఁడు తనకు రక్షకుఁడు గలఁడనియెంచుట, భగవత్ప్రాప్తికి భగవంతుఁడుగాక యితరోపాయములను వెదకుట, ఫలము భగవత్సాయుజ్యముగాక స్వర్గకైవల్యాదులు గోరుట సర్వమునకుఁ గర్తయు స్వామియు భగవంతుఁడనినమ్మక తానుగర్తయని స్వామియని తలఁచుట యివి దోషములు; సిద్ధసాధననిష్ఠు లీదోషములు లేనివారై యుండవలయును. అన్యతాపసవర్యులు=మీఁదఁ జెప్పఁబడినవారికంటె నితరులు, పూర్వము చెప్పఁబడినవారు తపోరూపక కాయక్లేశమును సహించినవారు, వీరు దానికి శక్తి లేనివారు, న్యాయవృత్తులు=సిద్ధసాధననిష్ఠకుఁదగి న్యాయముతోఁ గూడిన కార్యములు చేయువారు. అనఁగా స్తుతిప్రణామాదులు లోనైనవి, ఈశ్వరుని=సమస్త ప్రపంచమునకుఁ బ్రభువై సమస్తచరాచరములు తనయాజ్ఞయందుంచుకొని తన యిష్టప్రకారము ప్రవర్తింపఁజేయువానిని. ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా యని భగవద్వాక్యము గలదుగదా. ఇట్టి యీశ్వరుఁడెవఁడనిన శ్రీరామచంద్రమూర్తియే కావున రాము నర్చించిరి = పూజించిరి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, భగవంతునీశ్వరు శ్రీరాముఁ జేతులతో నర్చించుభాగ్యము మనకుఁ గలిగెఁగదా యని యపారసంతోషము, జీవికింతకంటె భాగ్యమింకేదిగలదు? యథాన్యాయ్య పద్ధతులను=వారివారి వర్ణాశ్రమాచార మార్గములను.

తా త్ప ర్య ము.

సిద్ధసాధననిష్ఠులు, అగ్నిహోత్రసమానులు, ఇతర తాపసశ్రేష్ఠులు, న్యాయవృత్తులు వారివారి వర్ణాశ్రమాచార పద్ధతుల నీశ్వరు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని మిగుల సంతోషముతోఁ బూజించిరి.

♦ ౨-వ సర్గము. విరాధుండు సీత నెత్తికొని పోవుట. ♦

సీ. అంగీకృతాతిథ్యుఁ ♦ డై రామచంద్రుఁడు, వేఁగుబోకటఁ గల ♦ విధులఁ దీర్చి
విశ్వమౌనులచేత ♦ వీడుకో ల్వడసి య,రణ్యంబునం బోయి ♦ పుణ్యమూర్తి
నానామృగాకీర్ణ ♦ నానాతరూదీర్ణ, శార్దూలసూకర ♦ సైరిభాచ్ఛ
భల్లసమాక్రాంత ♦ ఝిల్లీనినాదిత, నిష్కాసిజబహంశకు ♦ నిప్రవేక
తే. ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మ ♦ వార వారి, హీనసలిలాశ యారణ్య ♦ పృథివి దాని
నడుమఁగనియెసుమిత్రాగ్ర ♦ నందనుఁడును, జానకియు వెన్నడింపఁగ ♦
సంతసమున.

అవతారిక :— ఇట్లు సిద్ధసాధన నిష్ఠులును మోక్ష మపేక్షించువారునగు ఋషులు సీతారామలక్ష్మణులయెడఁ జేసిన కైంకర్యము లక్ష్మీదేవితోఁగూడిన భగ

వంతునివిషయమై చేసినదిగను మఱియు నది భాగవతుని పర్యంతముచేసినది గను నింతకుఁ బూర్వము కవిచెప్పెను. ఇఁక శరభంగాశ్రమమునులు రాక్షస వధార్థమై శ్రీరామునియెడఁ జేసిన శరణాగతిఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. దానికై రామునియెడ శరణ్యత్వశక్తి పూర్తినిఁ జూపఁదలఁచి విరాధవధచరిత్రమును బ్రారంభించుచున్నాఁడు.కావుననే సంక్షేపరామాయణమునశ్రీరామచంద్రమూర్తి విరాధవధ శరభంగ దర్శనమునకుఁ గానుకగాఁజేసికొని యతనిదర్శించెను.తాత్ప ర్యమిచ్చునట్లు విరాధుని స్రుక్కఁజేసి శరభంగు దర్శించి యని చెప్పఁబడెను.

అంగీకృతాతిథ్యుఁడై=అంగీకరింపబడిన యతిథిపూజగలవాఁడై, శ్రీ భూ వల్లభుఁడైన భగవంతుఁడు భక్తులర్పించు పదార్థముల వెల చూడఁడు. శ్రద్ధా భక్తు లేమాత్రమో చూచును. కావున ఋషులు పూలు, పండ్లు సమర్పించినను వారి భక్త్యతిశయమునుబట్టి సంపూర్ణ మనస్సుతో నంగీకరించెను. కావుననే యారాముఁ డాతిథ్యమంగీకరించి యనిచెప్పక యంగీకారమునకుఁ బ్రాధాన్య మిచ్చుచుఁ దొలుత నది చెప్పఁబడెను. "కం॥ దళమైనఁ బుష్పమైనను। ఫలమై నను సలిలమైనఁ బాయని భక్తిం। గొలిచిన జనులర్పించిన। నెలమిన్ రుచిరాన్న ముగనె యేను భుజింతున్"॥ అను భగవద్వాక్యమిట స్మరింపనగు. వేగుఁబోక టన్=ఉదయకాలమందు,కల్యవిధులు=ప్రాతఃకాల కృత్యములైన స్నానసంధ్యా వందనాదులు, అథకల్యమహర్ముఖే నానా. ఏశ్వమౌనులు=సమస్తమునులు,వీడు కోలు=అనుజ్ఞ, అరణ్యంబునన్=అడవియందు, అచ్చటనేయుండ నిష్టపడలేదని భావము.

నానామృగాకీర్ణ=అనేకములైన మృగములచే వ్యాపించినదియు, నానాతరూ దీర్ణ=అనేకములైన చెట్లచే గొప్పదైనదియు, శార్దూల=పులులచేతను, సూకర = అడవిపందులచేతను, సైరిభ=శారెనుబోతులచేతను; అచ్ఛభల్ల = ఎలుఁగుగొడ్ల చేతను సమాక్రాంత=ఆక్రమింపఁబడినదియు, ఝిల్లీనినాదిత = ఈలపురుగుల ధ్వనులుగల దానిని, నిష్కూజ=ధ్వనిలేని, బహు=అనేకములైన, శకునిప్రవేక= శ్రేష్ఠములైన పక్షులుగలదియును, విరాధుని భయముచేఁ బక్షులుగూడ శబ్దము చేయక యున్నవని భావము, ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మ=నశించినచెట్లు, తీఁగలు, పొదలు వీని, వారము = సమూహము గలదానిని, వారిహీన = నీళ్లులేని, సలిలా శయ=తటాకములు గలదియగు, అరణ్య పృథివి=అడవి ప్రదేశము, దాని నడు మన్=దాని మధ్యభాగమందు నడుమన్=దాని మధ్యభాగమందు నడుమనన్ అని రూపముండఁగా 'కేషాంచిదుదంతానాం నేతి విభక్తావు నోలుక్స్యాత్ - అ॥ కా॥ అను కారిక చొప్పున నడుమన్ అని యయ్యెను. వెన్నడింపఁగన్=వెంటరాఁగా అనుటచే నిచ్చటను రామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెనని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాతిథ్యము నంగీకరించి నిద్రించి యుదయమున స్నానసంధ్యాది కార్యములనెల్ల దీర్చుకొని మునీశ్వరులందఱు సాగనంపఁగావారి

యనుజ్ఞ దీసికొని యడవియందే పోయి యనేకవిధములైన మృగములచే వ్యాపించినదియు ననేకవిధములైన వృక్షములుగలదియు, పులులు, అడవిపందులు, కారుదున్నపోతులు, ఎలుఁగులు విస్తారముగఁగలదియు గీఁయను నీలపురుగుల ధ్వనిగలదియు ధ్వనింపని యనేకములైన గొప్ప పక్షులుగలదియు, విరాధుని భయముచే నెవరువచ్చి తీసికొనిపోకుండుటచేఁ బడి చివికి నశించు చెట్లు తీఁగలు పొదలుగలదియు, నీరులేనిమడుఁగులు కలదియునగు నడవి నడుమఁ దనవెంట సీతాలక్ష్మణులు రాఁగాఁబోవుచుండెను.

సీ. ఆయెడ శైలశృం♦గాభు మహాస్వనుఁ, బురుషాదు గంభీర♦భూరినయను
వికటమహావక్త్రు♦విషమోదరు సుదీర్ఘ విషమ బీభత్సైక♦వికృతరూపు
హ_త్తగఁ గ్రొవ్వుగ్రొ♦నెత్తురు వడిసెడి, పులితోలు గట్టి త్రి♦భువనములను
మ్రింగెడునో యను♦భంగి న్యాస్యము విచ్చి, యంతకురీతి భూ♦తాళిభీతి

తే. కారణుం డయి నాల్గువ్యా♦ఘ్రములు రెండు
వృకములును మూఁడుసింగముల్♦పృషతదశము
హస్తిశిరమును శూలాగ్ర♦మందు గుదిగఁ
గ్రుచ్చి పెడబొబ్బ లిడుచున్న♦క్రూరుఁ గనియె. ౧౯

శైలశృంగాభున్=కొండ శిఖరముతో సమానుని, మహాస్వనున్=గొప్పకంఠ ధ్వనిగలవానిని, పురుషాదున్=మనుష్యులందిను వానిని; గంభీర భూరినయనున్= లోఁతై పెద్దవగు కన్నులుగల వానిని, వికటమహావక్త్రున్=భయంకరమైన పెద్ద నోరు గల వానిని, విషమోదరున్=మిట్టలు పల్లములుగనుండు కడుపుగల వానిని, సుదీర్ఘ విధమ = మిక్కిలి నిడివియు నెచ్చుతగ్గులుగల, బీభత్సైక = మిక్కిలి భయంకరమగు, వికృతరూపున్=వికార స్వరూపముగల వానిని, ఆస్యము=నోరు, విచ్చి=తెఱచి, అంతకు రీతిన్=యమునివలె, భూతాళిభీతి కారణుండయి = ప్రాణి కోటికి మిగుల భయము కలిగించువాఁడై, వృకములు=తోడేళ్లు, పృషతదశము= పదిదుప్పులు=హస్తి శిరము=ఏనుఁగుతల, గుదిగ=గుంపుగ.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లడవియందుఁ బోవుచుఁ బర్వత శిఖరమువలెఁ బొడవైన దేహము గలిగి గొప్పగా ధ్వనించుచు మనుష్యులఁ దినువాఁడును, లోఁతైన పెద్దకన్నులు భయంకరమైన పెద్దనోరు మిట్టపల్లములుగల కడుపు మిగుల నిడివియై భయంకరమైన వికారాకారముగలిగి క్రొత్తగా నెత్తురు కాఱుచుండు పులిచర్మము గట్టికొని మూఁడులోకములను మ్రింగుటకాయేమి యన్నట్టు నోరు తెఱచుకొని యముని వలె భూతములకు భయంకరుఁడై నాలుగు పులులు, రెండు తోడేళ్లు, పది దుప్పులు, ఏనుఁగుతల శూలము కొనయందు గ్రుచ్చి పెద్దబొబ్బలు పెట్టుచున్న క్రూరునొకని రామచంద్రమూర్తి చూచెను.

చం. అతఁడును రామలక్ష్మణుల • నాజకాత్మజఁ జూచి క్రుద్ధుఁడై
క్షితితల మెల్లఁ బెల్లదర • గెరి లయాంతకునట్లు భైరవా
తతనినదంబు నించుచు న • దాటున మీఁదికిఁ బాఱి జానకీ
సతిఁ గొనిపోయి యంకమునఁ • జయ్యనఁ జేర్చి వచించె వారితోన్; ౧౦

క్రుద్ధుఁడై=కోపించినవాఁడై, క్షితి తలము=భూప్రదేశము-పెల్లు + అదరన్=మిక్కిలి యదరఁగ; కెరి=విజృంభించి, లయాంతకునట్లు=ప్రళయకాలయముని వలె, భైరవ=భయంకరమైన, ఆతత=విస్తారమైన, నినదంబు=ధ్వని, అదాటునన్=తటాలున, అంకమునన్=(చంకను) ఒడియందు, చయ్యనన్=త్వరగా.

తాత్పర్యము.

ఆవిరాధుఁడు సీతారామలక్ష్మణులఁ జూచి కోపించినవాఁడై భూమి గడగడలాడునట్లు ప్రళయకాలము నాఁటి యమునివలె విజృంభించి భయంకర ధ్వనులు గావించుచుఁ దటాలున వారిమీఁదికి బరువెత్తి సీతాదేవిని గ్రహించి రొండియందుంచుకొని శ్రీరామలక్ష్మణులతో నిట్లనియె.

ఇచ్చట విరాధుఁడు సీతాదేవిని దాఁకి చంక కెత్తుకొన్నట్లు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడెను. రావణాసురుఁడు సీతను దాఁకుట సహింపక రావణుఁడు భూమితోనే పెళ్ళగించుకొనిపోయినాఁడనియు, అగ్నిలో డాఁగినదనియుఁ గల్పించినవారు దీని కేమి చెప్పెదరు. సత్యచరిత్రము వేఱు, భక్తికల్పితము వేఱు, భక్తిభావనచే సత్యము చెఱుపరాదు.

ఉ. ఎవ్వరు మీర లీయడవి • నిట్లు జటాజినధారులై కడుం
గ్రొవ్వున ఖడ్గచాపశర • కోటి ధరించి చరింప భార్యతో?
జవ్వని యేల మౌనుల? కి • సాధుచరిత్రకులార! చూడ మీ
నవ్వడి వేఱు, పాపులరు • చావఁగలారు, మునీశదూషకుల్. ౧౧

జటాజినధారులై=జడలు చర్మములు ధరించినవారలై, ఖడ్గచాపశరకోటిన్=కత్తి, విల్లు, బాణములను, జవ్వని=యువతి, అసాధుచరిత్రకులార=చెడునడవడిగలవారలారా, నవ్వడి=జాడ, మునీశదూషకుల్=మునీశ్వరుల కపకీర్తి తెచ్చువారు, ఋషివేషమునకువిరుద్ధములగు నాయుధధారణము స్త్రీసంగ్రహణ మపకీర్తికరములని భావము. భార్యతోన్=విరాధుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణుల నిరువురనుజూచి సంబోధించుచు నీవదముపయోగించుటచే వాఁడు యిరువురు నొకతెనే భార్యగాఁజేసికొనిరని యభిప్రాయపడి యది దుష్టకార్యము గావున నసాధుచరిత్రకులార యనెను. కొందఱు దీనినిమఱియొకవిధముగసమర్థింపఁజూచెదరు భార్యయనఁగా భార్యయు వదినెయు నగు స్త్రీతో నని లక్షణావృత్తిచే నర్థము. ఎట్లన ప్రాణభృతి ఉపదధాతి యని శ్రుతివాక్యమున ప్రాణభృత యను పదమునకు ప్రాణభృతులు నుభయులు ననియర్థము చెప్పఁబడెనుగదా. మఱియునీన్యాయము ఋతంపిబంతౌ యనుశ్రుతి

వాక్యము ననుసరించియున్నది గదా। కాఁబట్టి యిట నట్లే యర్థముచెప్పుట యుక్తమందురు. ఎట్లర్థము చెప్పినను సీత లక్ష్మణు భార్యయని విరాధుఁడు చెప్పెనని తప్పర్థము, తోఁపకమానదు. అది ధ్వనిదోషమగును. కావున నీయర్థము సరిగాదు. వీరి వావివరుసలు విరాధున కేమి తెలియును? ఇరువురు మగవారు ఒక స్త్రీ యుండుటచే వారిరువురకు నామె భార్యయనియే తలఁచెననుటయే సరియగు విధము. విరాధుఁడు లక్ష్మణగ్రంథములు చదివి లక్షణావృత్తి నెఱిఁగి సీతాలక్ష్మణులు వదినె మఱఁదులని గ్రహించియుండెనేని మునీంద్ర దూషకులని యేలదూషించెను? విల్లు బాణములు ధరించుటచే నందురేని అగస్త్యుఁడు విల్లు బాణములు ధరించి వేఁటాడుచుండినవాఁడు కాఁడా - అది పూర్వకాలమున మునివిరుద్ధచర్యకాదు - పరశురాముఁడెవ్వఁడు ?

తా త్ప ర్య ము.

మీ రెవ్వరు? ఋషులవలె జడలు, చర్మములు ధరించి మిక్కిలి పొగరుపట్టి కత్తి విల్లు బాణములు పూని భార్యతో నడవియందు సంచరించుచున్నారు. మునీశ్వరులకు వయస్సాఁడుది యేల? దుష్టప్రవర్తనముగల వారలారా? మీజాడ వేఱుగాఁగానవచ్చుచున్నది. మీరు పాపాత్ములు, మునుల కపకీర్తి తెచ్చువారు, మీరు నాచేఁ జావఁగలరు.

ఋషీశ్వరులకు భార్యలులేరా? అగస్త్య డాయుధములు ధరించి వేఁటాడ లేదా. ఇందేది ఋషులకు విరుద్ధచర్య? ఋషులకు భార్యలున్నను వారి నాశ్రమములందే యుంచి మగవారు మాత్రమే బయట సంచరింతురుగాని వెంటవేసికొని తిరుగరు. ప్రయాణమై పోవుచున్నారనిన నిరువురకు నొకభార్యయుండదు. ఇది వాని దృష్టికి విరుద్ధచర్యగాఁ దోఁచినది.

చం. వినుఁడు విరాధనామకుఁడ ♦ వీరుఁడ సంభృతశస్త్రపాణి నై
మునిజనమాంసఖాది నయి ♦ మోదమునం జరియింతు నీవనిన్
మునుకొని పాపశీలుర మి ♦ ముం బొరికొం చని నల్లఁ ద్రావి యీ
వనితను నాదు పెండ్లముగ ♦ వారక కైకొనువాఁడ నమ్ముఁడీ. ౨౨

సంభృతశస్త్ర పాణినై = శస్త్రములను జేతధరించినవాఁడనై, మునిజన మాంసఖాదిని=మునుల మాంసమును భక్షించువాఁడను-అనిన్ = యుద్ధమందు-నల్ల = నెత్తురు.

తా త్ప ర్య ము.

నా వృత్తాంతము చెప్పెద వినుఁడు. నాపేరు విరాధుఁడు, వీరుఁడను గావున నాయుధములు చేత ధరించి మునిజనులఁ జంపి వారి మాంసమును దినుచు సంతోషముతో నీయడవియందు సంచరించుచుందును. పాపాత్ములగు మిమ్ము యుద్ధమందుఁ జంపి మీనెత్తురు త్రావి యీయాఁడుదానిని నాపెండ్లాముగఁ

కం. అనుచు విరాధుఁడు గావర, మునఁ బల్కినపల్కు విని ప్ర • భూతపుభీతిన్
జనకసుత యొరుగాలికిఁ, బెనుపటీ కంపించుకదళి•విధమున వడఁకెన్. ౨౩

కావరమునన్=గర్వమున, ప్రభూతపు భీతిన్=అధిక భయముచే, పెనుపు అటీ=పెంపుచెడి, కంపించు=వణఁకు, కదళి=అరఁటిచెట్టు.

తా త్ప ర్య ము.

అవిరాధుఁడు చెప్పిన మాటలు విని సీతాదేవి మిగుల భయపడి పెద్దగాలికి నరఁటిచెట్టువలె వడఁకెను.

కం. సీతావతి సాధ్వసమతి, దైతేయాధిపతియంక • తలమున వణఁకన్
వీత సహజముఖరుచియై, సీతాపతి యనుజుతో వ • చించెను వనటన్. ౨౪

సాధ్వసమతి = భయపడిన మనస్సుగలది, దైతేయాధిపతి=రాక్షసశ్రేష్ఠుని యొక్క,వీత=పోయిన,సహజ=స్వభావసిద్ధమైన,ముఖరుచియై=ముఖకాంతిగల దై వనటన్=దుఃఖముతో.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి భయపడినదై స్వభావసిద్ధమైన ముఖకాంతిచెడి తెల్లఁబోయి రాక్షసుని రొండియందు వణఁకుచుండుట చూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుచు లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా జనకు•గాదిలిపుత్త్రిక నాదుభార్య వా
ల్గంటి నితాంతసౌఖ్యరత•క్ష్మావరనందిని భవ్యశీల లో
నంటినభీతిఁ గ్రూరదను•జాధమునంకమున న్వణంకెడిన్
బంటవలంతికన్నె కెటు•వంటిమహాపద వచ్చెఁ దమ్ముఁడా. ౨౫

గాదిలి=ప్రియమై, వాల్గంటి=నిడుపాటి కన్నులుగలది, నితాంత సౌఖ్యరత= మిక్కిలి సౌఖ్యమందుఁ బ్రీతిగలది, క్ష్మావరనందిని=రాచకూఁతురు,భవ్యశీల=శుభకరమైననడవడిగలది, లోన్=మనస్సులో, పంటవలంతి కన్నెకు=భూమిపుత్త్రికకు.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! జనకమహారాజు ప్రియపుత్త్రి, నాభార్య, నిడివికన్నులుగలది, రాచబిడ్డ, మిగుల సుఖమపేక్షించునది యగు సీతాదేవి మనస్సులో నాటిన భయముచే రాక్షసు రొండియందు నెట్లు వణఁకుచున్నదో చూచితివా? తమ్ముఁడా భూమికన్యకకు నెటువంటి గొప్పయాపద వచ్చెరా.

ఉ. ఏయది గోరి కానలకు • నేగు మనె న్నను మధ్యమాంబ కై
కేయి ఫలించె నిప్పు డది • క్షిప్రగతిం దనపట్టి రాజ్యముం
జేయుటమాత్ర గోరక వి•శిష్టజనప్రియ నన్నుఁ గానలం
ద్రోయఁగ దీర్ఘదర్శిని మ•నోవిభుఁ గోరుట దీనికే కదా. ౨౬

మధ్యమాంబ=నడిమితల్లి, కౌసల్యా సుమిత్రలతోడఁ జెప్పినపుడు కైకమాఁ డవది, భార్యలసందఱ నుద్దేశించి చెప్పినవుడు మధ్యమ, లేక మఱియొక విధ మున సమాధానము చెప్పవచ్చును, భారతమందు కుంతీసుత మధ్యముండు సమరస్థేమాభి రామాకృతిన్' అని యర్జునుఁడు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట అంగన్యా సకరన్యాసమందు మూఁడవవ్రేలిని మధ్యమాఖ్యాం నమ యందురు. కావున మధ్యముఁడనఁగా మూఁడవవాఁడని సమాధానము చెప్పుదురు. అటుగాకున్నఁ గుంతీపుత్రులలో నర్జునుఁడుకడపటివాఁడే కదా. క్షిప్రగతిన్ = శీఘ్రముగా, తనపట్టి=తనబిడ్డ, తనకొడుకు, పట్టి శబ్దము బిడ్డశబ్దమువలెఁ గొడుకునందుఁ గూఁతుసందు వర్తించును. అపత్య శబ్దమువలె, విశిష్టజన ప్రియున్=అందఱ జనులకుఁ బ్రియుఁడైన వానిని. కైక రామచంద్రమూర్తిని నడవులకుఁ బంపఁ గోరుటకు నాయన విశిష్టజన ప్రియుఁడగుటయే కారణము, దీర్ఘ దర్శిని=దూరా లోచనగలది, మనోవిభున్=భర్తను, దీనికే=సీతాదేవి యిట్లు హరింపఁబడుటకే.

తా త్ప ర్య ము

కైకేయి యేప్రయోజనముఁగోరి నన్నడవులకుఁ బొమ్మనికోరెనో యది మిగులఁదడవులేక యల్పకాలమందే లభించెను. ఆమె దూరాలోచన కలది కావున సర్వజన ప్రియుఁడగు నేను నగరంబుననున్న భరతునకు రాజ్యము స్థిరపడదు. ప్రజలందఱునతనికి వశపడరు పై పెచ్చు నాయందలి ప్రీతిచే సతనితో విరోధిం తురు. కావున నన్ను నడవులకుఁ బంపిన నావెంట సీతాదేవి పతివ్రత కావునఁ దప్పక వచ్చును, ఈ యడవులందే రాక్షసుల వాఁతఁబడియో కష్టములు సహిం పలేకయో చచ్చును. ఆమె చచ్చెనా రాముఁడుబ్రదుకఁడు. ఆమెతోడ వాఁ డును జచ్చును. రాజ్యము భరతునకు స్థిరపడును. అని యిట్లాలోచించికదా తనకొడుకునకు రాజ్యముమాత్రముగోరక నన్ను నడవులకుఁ బొమ్మనెను, ఆమె కోరిక కొలఁదికాలమందే ఫలించెను.

కైకేయి తొలుతఁ దెలివి తక్కువదగుటచేఁ గాముకయై రాముని రాజ్య భ్రంశము గోరినను ఆవల సౌమ్యయై యాయభిప్రాయము వదలినట్టు చిత్ర కూటంబునందలి చరిత్రమువలనఁ దెలియనగును గదా. అట్లు పశ్చాత్తాపపడిన పిమ్మట దోషుల దూషింప వచ్చునా?

చిత్రకూటమందలి చరిత్రమువలనఁ గైక యభిప్రాయము మాఱినదని చెప్పవలను పడదు. ఆమె కట్టిమనస్సుండినఁ దనదోషమును చెప్పి యొప్పుకొని యూరికి రమ్మని ప్రత్యేకముగఁ బిలిచియుండవచ్చును. ఆమాట యామె నోర రాలేదు. భరతుఁడు తల్లికి బుద్ధిచెప్పితిననెను గాని యా బుద్ధి యెంత మాత్ర మామెతలకెక్కెనో తెలియదు. రాముఁడూరికి రాకపోయిన భరతుఁడు రాజ్యముచేయక యేమిచేయఁగలఁడు అను నభిప్రాయ మామె గలదై యుండ వచ్చును. అట్టులే యనుకొందము, అయినను.

సత్పురుషులకుఁ బరులు నింద్యులైనను నిందింపవచ్చునా? కావున రాముఁడు పరులదోషములను హృదయమునఁ గలవాఁడు తాకపోలేదు. అవి మనస్సున నాటియుండినను బైకి నిర్మత్సరునివలె నటించెను.

అట్లు చెప్పఁబనిలేదు, ఎదుటివారిదోషములు మఱచిపోయినను కష్టములు ప్రాప్తించినపుడు అవి మనస్సునకు రాకపోవు. మన స్వవిషయమందుఁ బరాపకారమో బాధయో మఱచియుండినను ఏదైన సందర్భము పడినపు డది జ్ఞప్తికి వచ్చుటలేదా?

సామ్యదశయందు మనోగత మెంతదాఁచినను తీవ్రశోకమునందు స్వప్నమందుఁ బానాదులచేఁగాని యితర కారణములచేఁగాని మనస్సు స్వాధీనమందు లేనపుడు మనస్సునందున్నట్లు బయలుపడును. అను నీతి దీనివలన నెఱుఁగనగు.

కం. జనకునిమరణముకంటెను, గన రాజ్య శ్రీ హరణముకంటెను సీతా
వనజాక్షి నన్యుఁ డంటుట, ఘనతర మగుదుఃఖమునకుఁగారణ మయ్యెన్.౫౧

ఇప్పుడేమి యంతవిపత్తు వచ్చెను ? ఏల దుఃఖించెదవనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాజ్యశ్రీ=రాజ్యలక్ష్మి, హరణము=అపహరింపఁబడుట.

తాత్పర్యము.

జనకుని మరణవార్త వినుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖముకంటెను రాజ్యము పోవుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖముకంటెను సీతాదేవి నితరుఁడు తాఁకుట మిగుల దుఃఖమును గలిగించెను.

ఇచ్చటఁ జిన్నసందేహము; రాజ్యశ్రీ హరణముకంటె సీతాహరణమెక్కువ దుఃఖముకలిగించె ననుటచే రాజ్యహరణము కొంచెమైన దుఃఖము కలిగించెఁగదా? అయోధ్యాకాండమందుఁ దనవలనఁ బరులకుఁగలిగిన దుఃఖమునకై తాను దుఃఖించెను, గాని రాజ్యము పోయెనని దుఃఖింపలేదని చెప్పఁబడెనే. అదియెట్లు?

శ్లో॥ మాత్రాస్పర్శాస్తుకౌంతేయ శీతోష్ణ సుఖదుఃఖదాః
ఆగమాపాయినోఽనిత్యా, స్తాం తితిక్ష స్వ భారత ॥ భ-గీ.

చలివేఁడుములు సుఖదుఃఖములు లోనైనవి మనము వలదన్నను గావలయునన్నను వచ్చును బోవును, నిత్యములు గావు. కావున వీనిని సహించుకొనుము. అని కృష్ణభగవానుఁ డుపదేశించెను. సహించుకొమ్మని చెప్పెనుగాని యవి యంటకుండఁ జేసికొమ్మని చెప్పలేదు. ఏల? అది యసాధ్యకార్యము. కావున బుద్ధిమంతుఁడగువాఁ డవి వచ్చినపుడు రానిమ్మని వానిని దనవశమున నుంచుకొనునుగాని వానికి వశపడి యజ్ఞునివలె సంతోషశోకములకుఁ బాలుపడడు. ఇది యోగిలక్షణము. సుఖము దుఃఖము మనస్సునకే తగులదేని యాజీవి జాయిర్జై యుండవలయును. చెట్లుకూడ శీతోష్ణబాధలుగల చిహ్నములు కనఁబఱుచును. మనస్సున కంట నిదిలేనట్లే.

కం. అని శోకబాష్పయుతలో, చనుఁడై వగపడెడిరామ•చంద్రునిమోమున్
గని క్రుద్ధుండై లక్ష్మణుఁ, డనియెన్ రోజుఁచును మారు•తాశనలీలన్. ౨౩

శోకబాష్ప=శోకముచేఁ గలిగిన కన్నీళ్ళతో, యుత=కూడిన, లోచనుఁడై =కన్నులుగలవాఁడై, వగపడెడి=దుఃఖించు, రోఁజుచును = బుసకొట్టుచు, నిట్టూర్పులు విడుచుచు, మారుతాశనలీలన్= పాముపలె, పాములకు గాలియాహారము.

ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి కన్నీరుగాఱ నేడ్చెనని యున్నది. ఆపద లందు ధైర్యగుణము సజ్జనలక్షణమని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేల యేడ్చెను ?

1. విరాధుఁడు సీత నెత్తికొనిపోయెను. ఇఁకఁ దనకు భార్య యనునది లేదనియా?

2. విరాధునిఁ దాను వధించినను విరాధుఁడు సీతను దాఁకెను గావున నామె పాతివ్రత్యము చెడెను. ఆ కారణముచే నిఁక నామెను భార్యగా స్వీకరింపరాదనియా?

3. సవతితల్లి కోరికయే నెఱవేఱెననియా ?

4. రాక్షసునిచేతిలోఁ జిక్కి సీతయేమి బాధపడునో యనియా ?

5. వానప్రస్థాశ్రమము నందుండి హింసమాని తపంబుసేయఁ దలఁచునాకీ హింసాధర్మము దావరించెనే యనియా ?

ఉత్త:—మొదటిదికాదు. పదునాలుగు సంవత్సరములు సీతారాములు బ్రహ్మచర్యదీక్ష వహించియుండిరి. సీతాదేవి తనకు వనయాత్ర దేహయాత్ర సుఖముగా జరుగుటయందు సహాయురాలని దుఃఖించెనేకాని రతి సుఖము లేదాయెనని యేడ్చినవాఁడుకాఁడు. (ప. ౯౯౯–౧౦౦౦)

రెండవదికాదు. పదినెలలు తనపరోక్షమున రావణాసురు స్వాధీనమందుండిన సీతయందుఁ దనకు సందేహములేదని చెప్పెను. అట్టివాఁడు తనయెదుటనే యున్నప్పుడు సందేహించునా? ఆమెదుఃఖ మాసందేహమును బరిష్కరించుచున్నది.

మూఁడవదికాదు. కైకకోరిక నెఱవేఱునని తోఁచియేయుండినయెడలఁ బదునైదవసంవత్సరము ప్రథమ దినంబున నయోధ్యకు వచ్చెదమని చెప్పియేయుండఁడు. కనుక నాసందేహ మాయనకు లేదు.

నాలవదికాదు. సీతాదేవిని రాక్షసుఁడు చంపునని బాధపెట్టునని శ్రీరాముఁడు భయపడలేదు. వాఁడట్టికార్యము చేయఁజాలఁడని తెలియును.

ఐదవదియుఁగాదు. వానప్రస్థాశ్రమమందుండిన ఋషీశ్వరు లగస్త్యాదులు మాంసశ్రాద్ధము పెట్టుచుండిరి. అంతియగాక శ్రీరామచంద్రుఁడే మాంసాహారము గ్రహించినటు లొకటిరెండుచోటులఁ జెప్పఁబడెను. (ఇది సందిగ్ధవిషయము.) కావున నిదియు సరియైనఁ గారణముగాదు. అసాధుహింస హింసగాదు.

అహింసాఽసాధు హింసేతి శ్రేయాన్ ధర్మ పరిగ్రహః॥ భా. 12–15–49.

అటయిన వేశోకకారణమేమి యనఁ గొందఱు విరాధుఁడు సీతాభక్తుఁడు, అట్టివానిని జంపవలసి వచ్చెనేయని దుఃఖించెనందురు. వాస్తవకారణము రామచంద్రమూర్తియే పంటపలంతి కన్నె కెటువంటి మహాపద వచ్చెఁదమ్ముఁడా యని తెలిపెను. ఇది యాశ్రిత విరహాసహనమను మార్దవ గుణమును పరదుఃఖాసహనమను కారుణ్యమును దెలుపును. "వ్యసనంబులు జనములకును బొసఁగినఁదానధిక దుఃఖమును బొందును. (అయోధ్య. ౬౬) అనుదాని కిది లక్ష్యము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి శోకముచేఁ గన్నీళ్ళు కన్నులఁ గ్రమ్మఁగా వ్యసనపడుచున్న శ్రీరామచంద్రమూర్తి ముఖముఁజూచి కోపించి పాముపలె బుసకొట్టుచు లక్ష్మణుఁ డిట్లనియెను.

శా. గీర్వాణాధిపతేజ ! భూతములకుం • గీర్తింప నాథుండవై
గర్వంబేది యనాథునట్లు కడుదుః•ఖం బందె దే లన్న ? కిం
కుర్వాణుండును నేను లేనె? యిదె మ•త్క్రూ రాస్త్రధారాహతిన్
దుర్వారోద్యమబాహు కేళిని విరా•ధు న్నేలపా ల్చేసెదన్. ౨౯

గీర్వాణాధిపతేజ=దేవతలకుఁ బ్రభువైన విష్ణుని-తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడా, గీర్వాణులు=దేవతలు, వీరిలో బ్రహ్మేంద్రాదులు చేరినవారే. వీరి కందఱకు నధిపతి భగవంతుఁడు విష్ణువే. కావున విష్ణు తేజాయనియే యర్థము చెప్పవలయును. అటుల చెప్పినసే భూతములకు నాథుండవై యనువాక్యముతో సామరస్యము కుదురును. విష్ణువు భూతముల కన్నిటికి నాథుఁడు కదా, భూతములకు=సమస్త చరాచర రూపక ప్రాణులకు, గర్వంబేది=గర్వముచెడి, అనాథునట్లు=దిక్కులేనివానివలె, కింకుర్వాణుఁడను=దాసుఁడను = ఏమి చెప్పినను జేయువాఁడు, మత్=నాయొక్క, క్రూరాస్త్రధారా = క్రూరములైన కఱకు బాణముల, హతిన్ = దెబ్బచే, దుర్వార=అడ్డగింపరాని, ఉద్యమ=ప్రయత్నముగల, బాహు = భుజముల, కేళిని=ఆటలయందు, నేలపాల్ చేసెదను= నేలఁబడఁగొట్టెదను.

భూతములకుం గీర్తింప నాథుండవై యనుటచే స్వరూపజ్ఞానమును స్మరింపఁజేయుచున్నాఁడు. తన్ను నమ్మివచ్చిన దానికింతకష్టమువచ్చెనేయనిశోకావేశముచేఁగలిగిన విస్మృతి దొలఁగస్వరూపస్వభావముస్మృతికిఁదెచ్చుచున్నాఁడు.కావున వాస్తవార్థము వారు తెలియనివారుగారు. ఈ ప్రకారము లక్ష్మణుఁడు యుద్ధకాండమందు సీత నింద్రజిత్తు చంపెనని హనుమంతుఁడు చెప్పినపుడు రామచంద్రమూర్తి శోకావేశముచే మైమఱచియుండ "నిను మహాత్ముఁడైనయాత్ముని నెఱుఁగలేక కటనీవ యిట్లు తపియింపఁజేయ నేనేమినేర్తు"నని చెప్పెను. స్మారయే త్వాం నశిక్షయే నీకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నానుగాని నేర్పలేదని సీతాదేవిచెప్పినట్లు అది స్మృతికిఁదెచ్చుటమాత్రమే. పరులదుఃఖముతన దుఃఖముగానెంచుకొనుటీదయ.

తాత్పర్యము

విష్ణుతేజా! సమస్త భూతకోటికి నీవేదిక్కయ్యు చిత్తాన్మత్యము విడిచి దిక్కులేని వానివలె నేల యిట్లు దుఃఖించెదవు. ఇప్పుడేమి చెడినదని నీకింత దుఃఖము, ఏపనియైనఁ జేయుటకు నీసేవకుఁడు వీఁడులేఁడా? నీ సేవచేయుటకే కదా వీఁడువచ్చుట. అట్టైన నిప్పుడు నీవేమి చేసెద వందువా నాకఱకు బాణములచే వీనిని నా భుజప్రతాపకేళి నేలఁబడఁగొట్టెదను. వీఁడెక్కడికిఁ బోఁగలఁడు.

కం. భరతునిపైఁ బుట్టినదుస్ఫురకోపము నేఁడు వీని♦పై శైలముపై
సురపతి వజ్రము విడిచిన, కరణిని నే విడుచువాఁడఁ♦గాకుత్థ్సవరా. ౩౦

దుస్ఫురకోపము=సహింపరాని కోపము.

తాత్పర్యము.

ఆనాఁడు భరతునిపైఁ బుట్టిన కోపమునకు నాయన శరణాగతుఁ డగుటచేఁ బరిహారము లేక వ్యర్థమయిపోయెను, ఆ కోపమును నింద్రుఁడు కొండమీఁద వజ్రమును విడిచినట్లు వీనిపై విడిచెదను.

భరతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని జిత్రకూటమందు నీవయోధ్యకువచ్చి రాజ్యమేలుమని ప్రార్థించెను గదా. దీనివలన ముందు చేసినది యజ్ఞానకృతమని యేర్పడెను గదా.

అట్లుండ రామలక్ష్మణులు భరతాదులు రాజ్యాపహారకులని యాక్షేపించుట తప్పుగాదా యని యాక్షేపము.

సీతా రామలక్ష్మణులకుఁ ముప్వురకుఁ జిత్రకూటమునకు భరతుఁడు వచ్చి పోయిన పిమ్మట నాయన విషయమై సదభిప్రాయ మేకాని దురభిప్రాయములేదు.

భ్రాతలందఱు భరతుని పాటిగారని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడో (ఆరణ్య, పద్యములు ౨౩౦ మొదలు ౨౩౪ చూడుడు) మనుజులలోన దండ్రిని గుమారుఁడు వోలఁడు వోలుఁదల్లినే యనియెడి లోకవార్త వృథయై చనెఁగైకయి పట్టియందు" నని చెప్పెను. సీతాదేవియు "భ్రాతృవత్సలుఁడైన భరతుండు నాకయి యక్షౌహిణీ సేవ నంపునయ్యు" యని ప్రీతితోనే పలికెను.

కైక విషయమందు ముప్వురు ప్రసన్నులు గారు నిష్ఠురములాడుచుండిన వారే, ఏల ?

కైక చిత్రకూటమందు నేను దెలివిమాలిన పనిచేసితిని క్షమింపుమని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని గోరలేదు. భరతునకు భయపడి యాయనకు నెదురాడలేక మౌనము వహించియుండెనుగాని వాస్తవముగ నామె పశ్చాత్తప్తయైనదా యనునది సందిగ్ధవిషయమే. తన కొడుకుకూడ వానప్రస్థాశ్రమస్థునివలె సర్వభోగములు వదలి దుఃఖపడుచున్నాఁడే శ్రీరామచంద్రమూర్తి మరలనయోధ్యకువచ్చినరాజ్యములేకున్న మానెను. కడుపునిండఁగూడు కంటినిండ నిద్ర ఒడలినిండగుడ్డయైనఁ

గట్టుకొని సుఖపడనిమ్మని రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకు వచ్చుటకుసమ్మతించి యైన నుండవచ్చును. లేదా తానాలోచించిన ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడవిలో మరణించెనా భరతుఁడు రాజ్యము గ్రహింపక యేమిచేయఁగలఁడు. కావున రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకు రాకపోనిమ్మని తలఁచినను దలఁచి యుండవచ్చును. ఇది యిట్లని నిర్ధారింపఁదగిన యాధారములులేవు. ఆమె పశ్చాత్తాపపడినట్లు భరతుని వాక్యముదప్ప మఱియే యాధారములేదు. ఒకవేళ పశ్చాత్తప్త యైనదనియే గ్రహింతము. పగవాని కొట్టుగాల్చి వాఁతవేసి నాయనా తెలియక చేసితినిరా యని చెప్పినంత మాత్రమున బాధపోవునా? తెలియకచేసెనని సమాధానపడినను వ్రణము సహింపరాని బాధకలిగించినపు డామె యిట్లు చేసెఁగదా యని స్మరణమునకు రాకయుండునా? కావునఁ గైకను సీతారామలక్ష్మణు లెగ్గాడుట స్వభావ విరుద్ధముగాదు. దీనిపై నొక యాక్షేపము. ఓయీ నీవు చెప్పినది లోకసామాన్యవిషయము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి లోకసామాన్యుఁడు గాఁడు. "అపకారశతము సల్పిన విపరీతము నెంచఁ డాత్మవిజ్ఞుండగుటన్" అని కదా యాయన విషయము చెప్పఁబడెను. వానియెడ నుండెనేని నేదేని దోషమద్ది గర్హ్యంబుగాదు సదాశులకును" యుద్ధ ౩౬౨ వ. ఇట్టి రామచంద్రమూర్తి కైకయందు దోషమెంచవచ్చునా? శ్రీరామచంద్రమూర్తి యపరాధము లెంచమి యెప్పుడు? యావజ్జీవము దోషములే చేయుచుండినను వాని నెంచఁడా ? కొంత కాలముచేసి పశ్చాత్తప్తుఁడై రక్షింపుమని కోరినప్పుడా? అపరాధమే మనస్సునకు రాదనిన విరాధి రావణ వాలి ఖరదూషణ లవణాదుల దండింపవలసిన కారణమే లేదు. వినాశాయచదుష్కృతామ్మను మాటయే వ్యర్థమగును. లోకమున నింటింటఁ బాపములు ప్రబలిపోవును గృహమునందు భార్యలు బిడ్డలు సేవకులు దండమునకు వెఱచి లోపడియున్నవారేకాని యధర్మమునకు వెఱచి ధర్మమార్గమందుండువారు నూటికొక్కరులేరు. అట్టులే దేశమందును ప్రజలు రాజదండ భీతి ధర్మమందున్నవారు కాని ధర్మము నిమిత్తమై ధర్మమందుండువారు లేరు. భగవంతునియందుఁ బ్రభువునందు గృహస్థుని యందు నిగ్రహశక్తి లేకుండిన లోకయాత్ర యొకనాఁడైన జరుగదు. కావున నెవరెన్నిదోషములు చేసినను బాహిపాహియని పాదముల పైఁబడినవారిని వారి దోషము లెంచక రక్షించును. సీత రావణున కిదియేకదా బోధించెను.

'తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీ ష్వేవయోనిషు. భ-గీ. అట్టి విరోధులను గ్రూరులను నరాధములను సంసారమందు సర్వదా యసురయోనులందుఁ ద్రోయుదును. అనియే భగవంతుఁడు చెప్పెనుగదా. "చెల్లియుండియు సైరణసేయునతఁడు" పుణ్యపురుషుఁడుగాని యసమర్థుని సైరణ శ్లాఘ్యమా? కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కైకయందుఁ దప్పెంచుట తప్పుగాదు. మఱియును నధిలోకవిడంబనార్థమని

యెఱుంగవలయును. కావున నిట్టి సందర్భముల నిట్లు తలంచుట దోషముగాదని మనము గ్రహింపవలయును.

కం. విస్ఫుటమద్భుజబలవే, గస్ఫురదిషునికర మితనిఁ ♦ గ్రక్కున వక్షః
ప్రస్ఫోటంబుగ నాటుచుఁ, బ్రస్ఫీతజవంబునం బ ♦ రాసువుఁ జేయున్. ౩౧

విస్ఫుట=స్పష్టమైన, మద్భుజ=నాబాహువులయొక్క, బల=బలముయొక్క, వేగ=వేగముచే, స్ఫురత్=పోవుచున్న, ప్రకాశించుచున్న, ఇషునికరమున్=బాణ సమూహమును, వక్షఃప్రస్ఫోటంబుగన్=రొమ్ముచీల్చునట్లుగ, ప్రస్ఫీతజవంబునన్=మిక్కిలి యధికమైన వేగమున, పరాసువున్=పీనుఁగును (ప్రాణములు పోయిన వాని),

తాత్పర్యము

స్పష్టమైన నా భుజబలముచే విడువఁబడి వేగముగఁబోవు బాణముల సమూహము శీఘ్రముగ వీనిరొమ్మును బగులజీల్చుచు మిక్కిలి త్వరతో వీనిఁ బీనుఁగును జేయును.

౩-వ సర్గము.

కం. అని బలియుండు సుమిత్రా, తనయుఁడు రాక్షసునిఁ జూచి♦దరహాసముతో
ననె నెవ్వఁడ వోరీ యిా, వనమున నీవేల తిరుగు ♦ వాఁడవు సుఖివై. ౩౨

దరహాసము=చిఱునవ్వు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తితోఁజెప్పి రాక్షసువంక తిరిగి బలవంతుఁడైన లక్ష్మణుఁడు చిఱునవ్వుతో నోరీ! నీ వెవ్వఁడవు. ఈ వనమునందు నీవేల తిరుగుచున్నాఁడవు.

కం. అని యడుగ నావిరాధుం, డనె వారలఁ జూచి యెవఁడ♦వని న న్నడుగం
గను జాలెడి మీరెవ్వరు, చనియెద రెట కనిన రామ♦చంద్రుం డనియెన్. ౩౩

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము లక్ష్మణుఁ డడుగఁగా వారినిఁజూచి విరాధుఁడు నావనమునకు మీరువచ్చి నన్నెవ్వఁడ వని మీరడిగెదరే; మీరెవ్వరు ? మీరెచ్చటికిఁ బోవుచున్నారు. అనిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

కం. తెలియుముర యిక్ష్వాకుసు, కులులము క్షత్రియులము వన♦గోచరులము ని
ర్మలవృత్తుల మెవఁడవు? కా, నలలోనఁ జరింపఁ గార♦ణం బేమి?యనన్. ౩౪

తాత్పర్యము.

ఓరీ వినరా! మే మిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన క్షత్రియులము అడవియందుఁ జరించువారము, నీ వనుకొన్నట్లు మేము పాపాత్ములముగాము, నిర్దోషమైన నడవడి గలవారము, నీవేమి ప్రభావముగలవాఁడవు. ఈ యడవిలో నేల తిరుగుచున్నాఁడవు. అనిన వాఁ డిట్లనియె.

వసంతమంజరి. వినుము నాజనకుండు జయుఁ డను•వీరుఁ డంబ శతహ్రదా
ఖ్య నిఖిలావనిఁ గల్గుదనుజని•కాయ మెల్ల విరాధుఁ డం
చును వచించును నన్నుఁ దపమున•సూర్యవంశ్య! వరంబు నేఁ
గొనితి శస్త్రముచేత మరణముఁ•గూర కుండఁగ బ్రహ్మచేన్. ౩౫

తాత్పర్యము.

నా తండ్రి జయుఁడు, నాతల్లి శతహ్రద, విరాధుఁడని భూమియందలి దనుజులెల్ల నన్నుఁబిలుతురు. నేను దపస్సుచేసి శస్త్రముచేతఁ జావకుండ బ్రహ్మచే వరముఁగొంటిని; వి+రాధుఁడు=ప్రేమలేనివాఁడు, క్రూరుఁడని యర్థము, కావుననే యారాధింపఁ దగనివాఁడు, గౌరవానర్హుఁడు, దనుజులు నన్ను విరాధుఁడందు రనుటచే నిది తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరుగాదు, వృత్తముచే వచ్చినపేరు.

వసంత మంజరి, నభ భనరసవ గణములు.

౧౩_వ యక్షరము యతిస్థానము.

కం. ఛేదనభేదనముల వ్యాపాదింపం బడక యుండఁ • బడసితి వరమున్
పైదలిని విడిచి పొండు, మేదిని బ్రదుకంగ నిష్ట • మేనియు మీకున్. ౩౬

ఛేదన=తునుకలు తునుకలుగ నఱకుటచేతను, భేదనములన్=పగులఁగొట్టఁబడుటచేతను, వ్యాపాదింపఁబడక = చంపఁబడక, పైదలి = స్త్రీ, సీతాదేవిని, పొండు = పరువెత్తిపొండు.

తాత్పర్యము.

నఱకఁబడుటచేతను జీల్పఁబడుటచేతను జంపఁబడక యుండునట్లు వరము సంపాదించితిని. బ్రదుక నిష్టముండిన నీ స్త్రీని వదలి మీరు పరుగెత్తిపొండు, ఈ స్త్రీని నాకు వదలితిరేని మిమ్ముఁ జంపను.

—• రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట •—

చం. అన విని కోపరక్తనయ•నాంబుజుఁడై రఘురాముఁ డిట్లనున్
దనుజకులాధమా! ఖలగుణా! యిటు మృత్యువు రోసె దీవు, న
న్ననిమొనఁ దాఁకియుం జనెద•వా మెయితోడ, నటం చధిజ్య మౌ
ధనువున శాతమార్గణక•దంబముఁ గూర్చి సురారి నేయుచున్. ౩౭

కోపరక్తనయనాంబుజుఁడు = కోపముచే నెఱ్ఱనైన నేత్రకమలములు గలవాఁడు, రోసెదవు = వెదకెదవు, అనిమొనన్ = యుద్ధముఖమందు, మెయితోడన్ = దేహముతో, అధిజ్యము = ఎక్కుపెట్టఁబడినది, మార్గణ = బాణముల, కదంబము=సమూహము, సురారిన్=రాక్షసుని.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము వాఁడు చెప్పఁగాఁ గోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి శ్రీరామచంద్రమూర్తి యోరీ! నీచరాక్షసుఁడా! దుష్టుఁడా! నీవై మృత్యువును వెదకుచు వచ్చి

తివి, యుద్ధమున నాయెదుటఁబడి మరల దేహముతోడఁ బోఁగలవాయని విల్లెక్కు
పెట్టి పదునైనబాణముల సమూహమున రాక్షసుని వేయుచు.

ఉ. వెండియు రుక్మపుంఖమయి ♦ విశ్రుతవాయుసుపర్ణ వేగితో
చ్చండము నైనసప్తశిత♦సాయకపంక్తి విరాధారి వక్షము
ద్దండతఁ దూఱి వైవనది ♦ దారితదానవదేహ శైల మై
దండిగ రక్తదిగ్ధమయి ♦ ధారిణిఁ జొచ్చెఁ గృశానుతుల్యమై. ౩౮

వెండియున్=మఱియును, రుక్మపుంఖము=బంగారుపిడి, విశ్రుత=ప్రసిద్ధ
మైన, వాయు సుపర్ణ = గాలి గరుడులయొక్క, వేగితోచ్చండము= వేగముచే
మిగుల భయంకరమైన, సప్తశితసాయక పంక్తి = ఏడు పదునైన బాణముల
వరుస, విరాధారివక్షము=రాక్షసుని ఱొమ్ము, విరాధస్సురారిసురేసా మే ॥నా॥ దారిత
=చీల్పఁబడిన, దానవ=రాక్షసునియొక్క, దేహశైలమై=పర్వతమువంటి దేహము
గలదై, రక్త దిగ్ధము=నెత్తుటిచేఁ బూయఁబడినది, కృశానుతుల్యమై = ఎఱ్ఱగా
నుండుటచే నగ్నిహోత్రముతో సమానమైనదై.

తా త్ప ర్య ము

మఱియును బంగారుపిడులుగలిగి గాలియొక్కయు గరుడునియొక్కయు
వేగముగలవైన యేడు పదునైన బాణములు వాని ఱొమ్ము దూఱిపోవునట్లు
వేయఁగా నవి గొండవంటి వాని దేహముఁ బగులఁ జీల్చుకొని నెత్తుటిలోఁ దడిసి
యెఱ్ఱనై పోయి భూమిలోఁ బ్రవేశించెను.

చం. శరజనితోగ్రవేదనను ♦ జానకి డించియుఁ గేల శూలమున్
సరభసవృత్తిఁ గొంచు రఘు♦సత్తమ యుగ్మముఁ గిట్టి యార్భటుల్
పరఁగ లయాంతకుం డనఁగ ♦ వక్త్రము విచ్చుడు నన్నదమ్ములుం
గురిసిరి నిర్జరారిపయిఁ ♦ గ్రూరకలంబకదంబవర్షమున్. ౩౯

శర=బాణములచే, జనిత=పుట్టిన, ఉగ్రవేదనను=మిగులబాధచే, డించి=
నేలవిడిచి, సరభసవృత్తిన్ = తొందరపాటుతోఁ గూడిన వ్యాపారముతో, రఘు
సత్తమయుగ్మము=ఇరువురు రాఘవులను, రామలక్ష్మణులను కిట్టి=సమీపించి,
లయాంతకుండు=ప్రలయకాలమునాఁటి యముఁడోయన, వక్త్రము = నోరు,
నిర్జరారిపైన్=రాక్షసునిమీఁద, క్రూర=తీక్ష్ణములైన, కలంబ=బాణములయొక్క,
కదంబ=సమూహముయొక్క, వర్షమున్=వానను.

తా త్ప ర్య ము.

బాణముల తాఁకుటవలనఁ గలిగిన బాధ సహింపలేక జానకిని నేల వదలి
పెట్టి శూలము తీసికొని రామలక్ష్మణుల నిరువురసమీపించి సింహనాదము చేయు
చుఁ బ్రలయకాలమునాఁటి యమునివలె మ్రింగుటకై నోరు తెఱవఁగా రామ
లక్ష్మణు లిరువురు నారాక్షసుమీఁదఁ బదునగు బాణముల వర్షము గురియించిరి.

కం. ఆమార్గణవృష్టికి నగి, భీమవపుష్మంతుఁ డగుచుఁ ♦ బెంచిన మేనిన్
భూమిని రాలెను విశిఖ, స్తోమము వతి పఱపె వెండి ♦ తోరపుములుకుల్.

మార్గణవృష్టికిన్=బాణవర్షమునకు, నగి=నవ్వి, ఇంతమాత్రమా మీశౌర్య మని నవ్వెను, భీమవపుష్మంతుఁడు = భయంకరమైన పెద్దదేహముగలవాఁడు, విశిఖస్తోమము=బాణసమూహము, తోరపుములుకుల్=విశేషముగ బాణములు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామలక్ష్మణులు వేసిన యా బాణవర్షముచూచి మీబాణములు నన్నేమి చేయఁగలవని నవ్వి తన భయంకరమైన దేహమును బెంచెను. ఇట్టు దేహము పెరుఁగఁగా నాటియుండిన బాణములన్నియు రాలినేలఁబడెను. శ్రీరామచంద్ర మూర్తి మఱియు విస్తారముగ గొప్ప బాణములఁ బ్రయోగించెను.

ఉ. వారలు వేయు శాతశర♦వర్షముఁ గన్గొని నవ్వె రక్కసుం,
డూరక వారునుం గురిసి ♦ రుగ్రఖగంబులు, దాన నొచ్చి దే
వారి వరంబు పెంపునను ♦ బ్రాణము లెంతయుఁ జిక్కఁబట్టి యా
శూరుల పైచె వజ్రనిభ ♦ శూలమున న్గగనంబు వెల్గఁగన్. ౪౧

శాతశరవర్షము=పదునుగల బాణములవాన, రక్కసుండు=రాక్షసుఁడు, ఉగ్రఖగంబులు=భయంకరములైన బాణములు, దేవారి=రాక్షసుఁడు, చిక్కఁబట్టి =బిగఁబట్టి, వజ్రముతో సమానమైనశూలముతో,గగనంబు = ఆకాశము, వరంబు పెంపునను=వరమువలన వచ్చిన యాధిక్యముచే, ఇచ్చట నీ వర మిచ్చినవాఁడు శివుఁడని మహేశ్వర తీర్థీయము. "విరాధో హాటకపురే విధి వన్మా మపూజయత్ । మదనుగ్రహవైశిష్ట్యా దవధ్య స్సురాసురైః॥" అను శ్లోక ముదాహరింపబడెను. ౩౨వ పద్యమున బ్రహ్మచేఁ దాను వరము గొన్నట్టు విరాధుఁడు చెప్పెను. వీఁ డిరువురచేతను వరములు పొందెనేమో. ఖగము ఖ + గ=ఆకాశమునఁబోవునది.

తాత్పర్యము

శ్రీరామలక్ష్మణులు కురియుచున్న పదునుగల బాణములవానచూచి రాక్షసుఁడు నవ్వెను. వారును వదలక మీఁదమీఁద బాణములను బ్రయోగించిరి. దానిచే మిగుల నొప్పి చెందినవాఁడై యారాక్షసుఁడు ప్రాణములు పోకుండ బిగఁబట్టుకొని యాశూరులపై నాకాశము వెలుఁగునట్లు వజ్రముతో సమానమైన శూలమును విసరివైచెను.

కం. మండుచు వచ్చెడిశూలము, గండున రెండంబకముల ♦ ఖండించెను గో
దండగురుఁ డశని మేరువు, గుండన నది భూమి యద్రువఁ♦గూలెన్నేలన్.

గండునన్=పౌరుషమున, బలమున, అంబకములన్=బాణములచే, ఖండించెను = తునుకలుచేసెను, కోదండగురుఁడు = విలువిద్యయందు నాచార్యుఁడు అశని = పిడుగు.

తాత్పర్యము.

మండుచువచ్చుచున్న యాశూలమునుజూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి దానిని రెండుబాణములచే నఱికెను. అదియును బిడుగు తాఁకున నేల దొరలు మేరువు నందలి గుండువలె భూమి కంపించునట్లు నేలఁబడెను.

కం. శూలమును గూల్చి కృష్ణ, వ్యాలంబులఁబోలు తమ కృ ♦ పాణంబులు దో
ర్లీల వెలుఁగంగ నడిచినఁ, గాలాంతకతుల్యుఁ డప్ర ♦ కంప్యులఁ గేలన్. ౪౩

కృష్ణవ్యాలంబులు=నల్లత్రాచుపాములు, కృపాణంబులు=కత్తులు,దోర్లీల= భుజబలముయొక్క విలాసము, అడిచినన్ = కొట్టఁగా, కాలాంకతుల్యుఁడు = ప్రలయకాలమునాఁటి యమునితో సమానుఁడు, అప్రకంప్యులన్=చలింపఁజేయు సాధ్యపడని వారిని, కేలన్=చేతులతో.

తాత్పర్యము.

వానిశూలము విఱిగి నేలఁబడఁగా రామలక్ష్మణు లిరువురు వానిమీఁద దుమికి నల్లత్రాచుపాములవలెనున్న తమ కత్తులతో వానిని గొట్టిరి. ధైర్యముచే నేమియుఁ జలింపక తన సమీపమునకు వచ్చియున్నవారలను ప్రలయకాలము నాఁటి యమునివంటివాఁడగు నా రాక్షసుఁడు.

తే. పట్టుకొని యెత్తుకొని మింటఁ ♦ బాఱ వాని
తలఁ పెఱుంగుచు రఘుపతి ♦ దమ్ము ననియె
నితనియిచ్చకొలందిని ♦ నేగ నిమ్ము
దనుజుఁ డరిగినదే త్రోవ ♦ మనకు ననఁగ. ౪౪

మింటన్=ఆకాశమందు, పాఱన్=పరువెత్తఁగా, తలఁపు=ఆలోచన.

తాత్పర్యము.

వారి నిరువురను బట్టుకొని యెత్తుకొని యాకాశమునఁ బరువెత్తెను. అడవి నడిమి ప్రదేశమునకుఁ దీసికొనిపోయి యక్కడ వధింపవలయునన్న వాని యాలోచన తెలిసికొన్నవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణా! వీనియిష్టము వచ్చినత్రోవఁ బోవనిమ్ము. వాఁడు పోయినదే మనకుఁ ద్రోవయనెను.

౪-వ సర్గము.

ఉ. మూఁపున వారి బాలకుల ♦ ముచ్చటఁ దాల్చి వనంబుఁబట్టి పోఁ
దీఁపుర మద్ది గాంచి భయ ♦ తీవ్రత జానకి దుఃఖభారమున్
సైఁపక యేడ్చె బిగ్గఱగ ♦ సత్యరతున్ శుచి రాముఁ దమ్ము ని
ట్లేఁపఁగఁ గొంచుఁబోయెడిఁ గ ♦ దే దనుజుండు దయావిహీనుఁ డై. ౪౫

బాలకుల ముచ్చటన్=పిల్లవాండ్రనువలె, పోన్=పోఁగా, తీఁపురము=అగ డము, భయతీవ్రతన్ = భయముయొక్క యాధిక్యముచే, దుఃఖభారమున్ = అతిశయదుఃఖమును, సైఁపక=సహింపలేక, ఏఁపఁగన్=బాధింపఁగ.

తా త్ప ర్య ము.

పిల్లవాండ్ర నెత్తుకొన్నట్టు వారిని భుజములమీఁది కెత్తుకొని యడవిదారిం బట్టి పోవుచుండఁగా నాయాగడము చూచి సీతాదేవి మిగుల భయపడి దుఃఖాతిశయము సహింపలేక యయ్యోరాక్షసుఁడు సత్యవాదియైన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నిర్మలాంతఃకరణముగల లక్ష్మణుని హింసించుటకై తీసికొనిపోవుచున్నాఁడేయని గట్టిగా నేడ్చెను. సత్యవాది నిర్మలుఁడను విశేషణములు శ్రీరామున కన్వయింపవచ్చును.

కం. నను మ్రింగు నిచట బెబ్బులు, లును దోడేళులును జిఱుతలును వీడుమఁ వా
రిని నన్నుఁగొంచుఁ బొమ్మీ, దనుజోత్తమ నీకుమ్రొక్కెదన్ దయఁగనవే. ౪౬

తా త్ప ర్య ము.

దానవోత్తముఁడా నన్నొంటిగ విడిచి వారిని దీసికొని పోయితివేని సన్ని చ్చటఁబెద్దపులులు తోడేళ్ళు చిఱుతపులులు మ్రింగిపోవును. కావున వారిని వదలి పెట్టి నన్నుఁగొనిపోయి చంపుము. అట్లైన వారైనను సుఖముగ జీవింతురు, వారులేని యెడ నేను జచ్చినదాననే కావున నీకు నమస్కరించెదను. వారిని విడిచి నన్నుఁ గొని పొమ్ము.

చం. ధరణిసుతార్తవాక్యముల ♦ దాశరథుల్విని దైత్యుఁ జంపఁగాఁ
ద్వరపడి రందు లక్ష్మణుఁడు ♦ వామభుజంబును రామభద్రుఁ డా
శరుకుడిచేయియు న్నఱక ♦ సాంద్రవలాహకసన్నిభుండు భీ
కరపవిధారఁ బర్వతము ♦ కైపడిఁ గూలె ధరాతలంబునన్. ౪౭

ధరణిసుతా=సీతాదేవియొక్క, ఆర్తవాక్యములన్ = వ్యసనముతోడి మాటలను, వామభుజము=ఎడమభుజము, ఆశరు=రాక్షసుని, అనఁగా విరాధుఁడు లక్ష్మణుని గుడిభుజముమీఁద శ్రీరామచంద్రుని నెడమభుజముమీఁద నెత్తుకొనిపోవుచుండెను. కావున లక్ష్మణుఁడు వాని యెడమచేయి నఱక సాధ్యపడెను. అట్లే శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుడివైపు లక్ష్మణుఁడుండెనని గ్రహింపనగు సాంద్రవలాహకసన్నిభుండు=కారుమబ్బుతో సమానుఁడు, భీకరపవిధారన్ = భయంకరమైన వజ్రము యొక్క వాఁడి మొనచే.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి యేడ్చిన మాటలు విని శ్రీరామలక్ష్మణులు రాక్షసుని జంపఁగాఁ ద్వరపడినవారైరి. అందు విరాధుని కుడిభుజమందున్న లక్ష్మణుఁడు వాని యెడమ చేతిని నఱకెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెడమభుజమున నున్నవాఁడగుటచేఁ గుడి భుజమును నఱకెను.

ఇక్కడ భుజమనఁగా నంసముగాదు రెట్టయనియే యర్థము చెప్పవలయును. అంసములమీఁద వారు కూర్చుండిన కారణముచేతను చేతులతో వారిని బిగఁబట్టియున్న కారణముచేతను రెట్టల నఱకిరని చెప్పవలయును. ఇట్లు నఱకఁగా నల్లని

మబ్బుతో సమానమైన దేహముగల యారాక్షసుఁడు వజ్రముచేఁ గొట్టఁబడిన పర్వతమువలె నేల దభాలునఁబడెను.

ఈవిరాధుఁడు రావణాసురుని పంటి బలముగలవాఁడని యుద్ధకాండమునఁ జెప్పఁబడెను.

అట్టైన రావణాసురుఁ డొక లక్ష్మణు మోయలేక పోయెను గదా. వీఁడు సీతారామలక్ష్మణుల ముగ్గుర నెట్లు మోయఁగలిగెను.

స్కాంద పురాణమందలి యీ శ్లోకములను బట్టి దీనికి సమాధానము కుదుర్చుకొనవచ్చును.

అందు "సోపితాం జానకీం దృష్ట్వా, శీఘ్రం సంజాత విక్రమః। ఇయం పరా మహాశక్తి స్సేయం స్వర్గస్యకారణం, అస్యావిబోధో మోక్షేపి కారణం బంధనేపిచ। తస్మాదిమాం భజిష్యామి దిష్ట్యాప్రాప్తంహి దర్శనమ్। ఇతిదర్శన మాత్రేణ విముక్తామౌఘ పంజరః భక్తియుక్తో జహారైనం సీతాంచైతన్యరూపిణీమ్॥ స్కాందము.

వాఁడును జానకిని జూచి విక్రమించి ఈమె మహా పరాశక్తి. ఈమెవలన స్వర్గప్రాప్తికలదు. ఈమెను గుఱించిన విశేషజ్ఞానము మోక్షకారణము, తెలియమి బంధకారణము. ఈమెను నేను భజించెదను. నాయదృష్టముకొలఁది నాకీమె దర్శనము లభించెను. అని దర్శనముచేతనే పాపపుంజమునుండి విడవడి భక్తియుక్తుఁడై చైతన్యరూపిణియగు సీతను హరించెను.

దీనివలన విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తుఁడని యేర్పడుచున్నది.

వీనిపేరుకూడ భక్తుఁడనియే తెలుపుచున్నది, రాధ శబ్దమునకు ఆరాధన మని యర్థము. వి + రాధుఁడు = విశేషముగ నారాధించువాఁడు. బ్రహ్మసూత్రమునందలి 'అపి సంరాధనే' యనుపద మీ యర్థముకలదై యున్నది. వీఁడు తమోగుణభూయిష్ఠుఁడగు తామసభక్తుడని వీని యాహార విహారములు తెలుపుచున్నవి. అయినను భక్తుఁడు భక్తుఁడే, ఘంటాకర్ణుఁడు భక్తుఁడుగాఁడా, రావణాసురుఁడు భక్తిహీనుఁడు. కావున వానికి సాధ్యముకానిది వీనికి సాధ్యమయ్యెను. హనుమంతుఁడు అంగదుఁడు భక్తులౌటచేఁ గదా రామలక్ష్మణుల మోయఁగలిగిరి.

ఓయీ విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తుఁ డంటివి. భక్తిభావముతో సీతనెత్తికొనె నంటివి. సంతోషమేకాని,వాఁడు తనభక్తుఁడని సీతకుఁ దెలియునా తెలిసియుండిన నేల యామె వాఁడెత్తికొన్నప్పుడు భయమున వణఁకెను. ఆమె భయముచే వణఁకలేదు. వాఁడు చంకకెత్తుకొన్నప్పుడు బిడ్డయనుభావముతో నూరకయుండెను. వాఁడు రామలక్ష్మణులఁ జంపెదనని యెప్పుడు చెప్పెనో యప్పుడు నాయందలి భక్తిచే వీఁడు వక్రమార్గమునఁ బోవుచున్నాఁడే. నే నాయన సంకల్పానుసారము పోవలసినదాననే కదా.అయినను గాదని నేను దేనిని జేయఁ గలను. మా యిరువురను వీఁడు సమదృష్టిచూచుటకు మాఱు వీఁడు భగవంతుని

తోను భాగవతునితో విరోధము బెట్టుకొనుచున్నాఁడు. వారివలన వీనికిఁ గీడు కలుగునే యని పుత్రవాత్సల్యముచే వానికి రాఁగల కీడు తలంచి వణఁకెను. గాని తనకుఁగాని రామలక్ష్మణులకుఁగాని కీడు కలుగునని వణఁకినదికాదు.

అటులైన శ్రీరామలక్ష్మణులను విరాధుఁడెత్తుకొనిపోయినపుడు తన్ను పులులు తోడేళ్ళు మ్రింగునని యేడ్చెనే.

అట్టులేడ్చిన విరాధుఁడు తనదుఃఖము చూడలేక వారిని దనయొద్ద విడుచును, తనయెదుట శ్రీరామచంద్రుఁ డెవరిని హింసింపఁడు కావున వానికిఁ గీడు కలుగదని యా యుపాయముచేసెను. దమయంతి యుత్తమ పతివ్రతయైనను మనుష్య స్త్రీయేకదా. ఆమె నన్ను మ్రింగుఁడని పులులఁ దోడేళ్ళ సింహముల యొద్దకుఁబోయి నిలువఁబడినను నవి తొలఁగిపోయెనుగాని యామెను దాఁకినవి గావు. అడవి యేనుఁగులు బిడారునంతయు ధ్వంసముచేసినను ఆమెను సమీపించినవికావు. అగ్నిహోత్రుఁడు చంద్రమతిని నేమియుఁ జేయఁజాలఁడయ్యెను. ఇది పాతివ్రత్య మహిమ. ఇట్టి విషయము దెలిసిన సీతాదేవి మృగములకా భయపడును;

విరాధుఁడు సీతాసమక్షమునఁ దన్ను శ్రీరామచంద్రమూర్తి చంపఁడని యెఱింగియె వారిని దూరముగఁ దీసికొనిపోయెను. శ్రీరామునిచే మరణము వాని కభీష్టము. రామలక్ష్మణులును వానిని దూరమునందే వధించి యావల సీతను జేరవచ్చిరి. వానియభిప్రాయముఁ దెలిసికొనియే "యథామాం ప్రపద్యం తేతాం స్తథైవ భజామ్యహమ్" ఎవరెవరేయేవిధముగ నాయెడ భక్తిసేయుదురో వారిని నేనట్టులే సేవింతునను నియమము కలవాఁడు గనుక ఇతని యిచ్ఛకొలందిని నేగనిప్పుడ్మ దనుజుఁ డరిగినదేత్రోవ మనకు, నని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను ?

సీతాదేవి పరోక్షమందే రామచంద్రమూర్తి విరాధ మారీచ ఖర కబంధ వాలి రావణాదుల సంహరించెను. ఆమె యనుగ్రహించిన కాకాసుర జటాయు సుగ్రీవ విభీషణులఁ దాను ననుగ్రహించెను; సుగ్రీవునియందలి విశ్వాసముచేఁ గదా సీతాదేవి తన యాభరణము లాయనముందు వైచెను. అది తెలిసి రాముఁడు సుగ్రీవుని స్వీకరించెను. విభీషణుఁడు తన భార్యను బిడ్డను సీత కనుకూలురాండ్రుగా నుండఁజేసెను.

కం. ఆఁకరమున మోఁచేతుల, మోఁకాళులఁ బాదములను•ముష్టులఁ బైపైఁ
గాఁకమెయిఁ గ్రుమ్మి గ్రుద్దుచు, వీఁకం బైకెత్తి యెత్తి•విడుచుచు నేలన్.

ఆఁకరమునన్=ఆగ్రహముతో, ముష్టులన్=పిడికిళ్ళచే, కాఁకమెయిన్ = తీక్ష్ణముగ.

తాత్పర్యము

విరాధుఁ డాయుధములచేఁ జచ్చువాఁడుకాఁడు, చేతులు లేనివాఁడయ్యెను. కావున వాఁడు మఱియొకవిధముగఁ జావఁడని వానిని మోఁచేతులతో మోఁకాళ్ళ తోఁ గ్రుమ్మి గ్రుద్ది వానిని పైకెత్తి క్రిందవైచిరి.

కం. నఱికినఁ గరవాలంబుల, గుఱుకొని శితబాణములను•గ్రుచ్చిన నేలం
 జఱచిన నెట్టును జావని, కఱకుటసురఁ జూచి పలుకు • గాదిలితమ్మున్. ౪౯
 కరవాలంబులన్=కత్తులచే, చఱచినన్=కొట్టినను.

తాత్పర్యము.

కత్తులతో నఱికినను బాణములచేఁ గ్రుచ్చినను నేలపై మోఁదినను నేవిధముగను జావని యాకఠిన రాక్షసుని జూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనెను.

కం. భీతజనాభయదుఁడు శ్రీ, సీతాపతి వరముబలముఁ • జేసి యసుర దా
 శాతశరాదులఁ జావఁడు, గోతిని బాఁతంగ మృతిని • గూరెడు ననినన్, ౫౦
 భీతజన=భయపడినవారికి, అభయదుఁడు=అభయమిచ్చువాఁడు, శాతశరాదులన్=పదునుగల కత్తులచే బాణములచే,గోతిని=గుంతలో, పాఁతంగన్=పూడిచిన పక్షమున,

తాత్పర్యము.

ఎట్టి భయముగలవారికైనను నభయ ప్రదానముచేయు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వీఁడు వరబలముచే బాణములచేఁ గత్తులచేఁ జచ్చెడివాఁడుకాఁడు కావున నొక గుంతదీసి దానిలో వీనిని బూడ్చినఁ జచ్చును అని చెప్పెను.

తే. ఆవిరాధుఁడు రాముప • ల్కాలకించి, యిట్టులను శక్రతుల్య స•మిద్ధ తేజ
 యేనునీచేతఁజచ్చితి•నెఱుఁగనైతిఁ, బూర్వ మజ్ఞానమున నిన్నుఁ•బురుష
 సింహ. ౫౧

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పిన యామాటవిని యావిరాధుఁడాయనతో నిట్లనెను. ఇంద్రసమానతేజా! పురుషోత్తమా! నేను నీచేతఁ జచ్చినవాఁడనే. అజ్ఞానముచే నిన్ను నేనింతకుఁబూర్వ మెవఁడవైనది తెలిసికొనలేక పోయితిని.

ఈ సర్గమందు భగవంతుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి మహాభయకారణమున్నను నిర్భయత్వము చెప్పఁబడెను.

—• విరాధుఁడు శ్రీరామునకుఁ దనశాపము విధంబు నెఱింగించుట •—

సీ. కౌసల్యనందనా•కరుణాత్మ శ్రీరామ, యెఱిఁగితిఁ దండ్రి మి•మ్మిప్పు డేను
 ఈమహాభాగ సీ•తామహాదేవిని, లక్ష్మణు నీతని•లలితయశుఁడఁ
 దొలుత గంధర్వుండఁ•దుంబురుఁ డనువాఁడఁ, గ్రమము దప్పిచరింప•
 రంభఁగూడి
 శ్రీదుండు శపియించెఁ•జేకొనుమీ రాక్ష, సాకృతి నని దాని•కడలి నేను
తే. బలుకవే శాపమోక్షణ•భంగి ననిన; దశరథసుతుండు రాముండు•దర్పకలన
 నెప్పుడు వధించు నిన్నని•నప్పుడీవు,పొందెదవు తొంటిరూపని•మందలించె.

కౌసల్యనందనా=కౌసల్యకు సంతోషము కలిగించువాఁడా, ఈమహాభాగ= ఈమహాభాగ్యవతి, మహాభాగశబ్దము లక్ష్మిని సూచించుచున్నది. శ్రీదుండు=కుబేరుఁడు, అడలి=భయపడి, శాపమోక్షణభంగిన్=శాపమువదలిపోవు నుపాయము, తొంటిరూపు=మునుపున్న యాకారము, మందలించెన్=చెప్పెను.

తా త్ప ర్య ము.

కౌసల్యానందనా! కరుణాస్వరూప! శ్రీరామచంద్రా తండ్రీ! మీరెవ్వరైనది యిప్పుడు తెలిసికొంటిని, శ్రీరాముఁడవగుట యవతారమూర్తివైన భగవంతుఁడ వని సీతాదేవి లక్ష్మియని తెలిసికొంటిని, నేను బూర్వమునందుఁ దుంబురుఁడను గంధర్వుఁడను. రంభతో గూడినవాఁడనై కామావేశమున మర్యాదదప్పి సంచరింపఁగాఁగుబేరుఁడు రాక్షసుఁడవుకమ్మని శపియించెను. దానికి భయపడి శాపము తొలఁగిపోవు నుపాయము చెప్పుమనిన దశరథకుమారుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెప్పుడు నిన్నుఁజంపునో యప్పుడు నీకు రాక్షసత్వముపోయి యెప్పటివలె గంధర్వరూపము వహింతు వనెను.

కం. శ్రీరఘురామా నీదయ, దారుణశాపంబు దొలఁగె•ధన్యుఁడ నైతిన్
గూరిమి సెల విచ్చెదవే, చేరెద నాకంబు మీకు•శ్రేయం బగుతన్. ౨౩

దారుణశాపంబు=భయంకరమైన శాపముపలన వచ్చినరూపము, నాకము= స్వర్గము, కం=సుఖము, అదిలేనిది అకము, న + అకము=అకములేనిదినాకము, నాకము=కేవలసుఖముగలది, దీనివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి వీనికి శాపమోక్షణము కలిగింప నీ ప్రాంతములకు వచ్చెనని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరఘురామచంద్రమూర్తీ! నీ కరుణవలన భయంకరమైన శాపబాధతొలఁగెను; మీ దర్శనమునఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని. స్వర్గమునకుఁ బోయెదను. దయయుంచి యాజ్ఞయిచ్చెదవా? మీకు మేలు కలుగునుగాక.

చం. ఇటు లొకసార్ధయోజనము•నేగి కనుంగొను మందు స్వప్రభా
పటలహసత్పతంగు శర•భంగు శుభంబగు నీకు నమ్మహా
వటమున నావటించి రఘు•వర్య పదంపడి పొమ్ము, దీని ము
న్నటిపెదవారు ధర్మ మని•పల్కిరి చచ్చిన నోఁకుమూఁకకున్. ౨౪

సార్ధయోజనము=ఒకటిన్నర యామడ, స్వప్రభాపటల=తన కాంతిసమూహముచే, హసత్=నవ్వుచున్న, పతంగున్=సూర్యుఁడుకలవానిని, శరభంగున్= శరభంగుఁడను పేరుగల మహర్షిని, మహావటమున = పెద్దగుంతయందు, 'గర్తావటౌ భువిశ్వభ్రే'అమరుఁడు. ఆవటించి=ఉంచి,పదంపడి=ఆవల,పెదవారు= పెద్దవారు, నోఁకుమూఁకకున్=దనుజుల సమూహమునకు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ త్రోవ నొకటిన్నరయామడ దూరము పోఁగా నందు సూర్యతేజుఁడగు శరభంగమహర్షి యున్నవాఁడు. ఆయనను మీరు దర్శింపుఁడు, మేలగును. నన్ను గోఁతిలోఁ బాఁతి శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! యావలఁబొమ్ము. చచ్చినదనుజుల నీప్రకారము పూడ్చుటయే ధర్మమని పూర్వులగు పెద్దలు చెప్పిరి.

కం. ఏవాఁడు గుంత నిడఁబడు, నావాఁడు సనాతనంబు ♦ లగులోకములం
దే వఱలు; సైఁపలేను మ,హా వేదన, ప్రాణ మెగసి ♦ యరిగెడు ననినన్. ౨౫

తా త్ప ర్య ము

ఎవఁడు భూమిలోఁ బాఁతి పెట్టఁబడునో వాఁడు సనాతన లోకములకుఁ బోవును అని వారుచెప్పిరి. ఇది మాకులమర్యాద; దేహమంతయు మీరు ముక్కలుగా ఖండించుటచే బాధసహింపరాక యున్నది. ప్రాణమెగసి పోవుచున్నది. కావున నన్ను శీఘ్రముగఁ బూడ్చిపొండు.

కం. ఏనుఁగునకువలె లక్ష్మణ, దానవునకు గుంత నొకటి ♦ ద్రవ్వు మటంచున్
దా పతనికంత సీమను, బూనికఁ బాదంబు నుంచె ♦ భూపవరుండున్. ౨౬

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! యేనుఁగులను బూడ్చుట కెంతగుంత త్రవ్వుదురో యంతది త్రవ్వుము. వీనిని దానియందు వైతము. అని వాఁడు లేవకుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి వానిగొంతుపైఁ గాలుంచి యణఁగఁ ద్రొక్కెను.

కం. సౌమిత్రి ఖనిత్రముఁ గొని, యామానవభోజిపార్శ్వ ♦ మం దొకబిల ము
ద్దామత్వరఁ ద్రవ్వ బల, స్థేమంబున వారు వాని ♦ వృథగతిఁ ద్రోయన్. ౨౭

ఖనిత్రము = త్రవ్వుసాధనముఁ, గడ్డపాఱ, మానవభోజి = మనుష్యులఁ దినువాని, పార్శ్వమందున్=ప్రక్కన, వాని దేహమున కానుకొని, బలస్థేమంబునన్ = బలాధిక్యముచే.

తా త్ప ర్య ము

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పినప్రకారము లక్ష్మణుఁడు విరాధుని దేహము ప్రక్కననే యొకగుంత శీఘ్రముగఁ ద్రవ్వెను. తరువాత శ్రీరామలక్ష్మణు లిరువురుగలసి వానిదేహమును దానిలోనికి బలవంతముగాఁ ద్రోచిరి.

కం. భైరవరవమునఁ గూలెను; శ్రీరాఘవు లతఁడు శస్త్ర ♦ బృందంబులచేఁ
గూరఁడు మృతి నని వానిఁ బ్ర,హారంబులఁ జంపి రాబి ♦ లాంతరసీమన్.

భైరవరవమునన్=భయంకరధ్వనిలో, శస్త్రబృందంబులచేన్=శస్త్రసమూహములచే, మంత్రవంతములుగాని కత్తి, బాణము. శూలము లోనైనవి శస్త్రములుమంత్రవంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడునవి యస్త్రములు, ప్రహారంబులన్= చేదెబ్బలచే, బిలాంతరసీమన్=గోఁతిలోపలి ప్రదేశమందు.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామలక్ష్మణులు బలవంతముగాఁ ద్రోయఁగా వాఁడు భయంకర ధ్వని చేయుచు దానిలో దొరలెను. ఇట్లు వానిని గుంతలోఁద్రోచి కత్తులతోఁ గొట్టినఁ జావఁడని పిడికిటిపోటులచేఁ జంపిరి. ఊపిరియుండఁగా బూడ్చుట సరిగాదు గానఁ జంపి తరువాత వానిని బూడ్చిరి.

ఉ. రాముఁడు లక్ష్మణుండును వి•రాధుని నీగతిఁ జంపి హృష్టు ల
 ట్టై మహితాశ్మసంతతుల•నబ్బిలి మెల్లను బూడ్చి, కాంచనో
 ద్దామశరాసనంబులను•దాలిచి, జానకిఁ జేరి చంద్ర భా
 ధాములు మింటఁబోలె రుచి•ధాములు వెల్గిరి కాననంబునన్. ౫౯

హృష్టులట్లు=సంతోషించినవాఁరవలెనై, ఇట్లు చెప్పుటచే వారికి విరాధవధ యందు సంతోషము వాస్తవమున లేదని యేర్పడుచున్నది. మహిత=గొప్పవగు, అశ్మ=రాలయొక్క, సంతతులన్=సమూహములచే, కాంచనోద్దామ=బంగారుచే నతిశయించిన, శరాసనంబులను=విండ్లను, శర+ఆసనము=బాణములను జిమ్ము నది, జానకిఁజేరి=జానకిని సమీపించి, ఇట్లు చెప్పుటచే నామె యీ ఘోరకార్యము చూడలేక దవ్వుగ నుండెనని యేర్పడుచున్నది, కేవల దయాస్వరూప గావున హింసాకార్యమామె చూడఁజాలదు. చంద్రభాధాములు=చంద్రునివంటి సూర్యుని వంటికాంతిగలవారు, భా=సూర్యుఁడు, "ఖరాంశుర్భా రవి ర్భగః" త్రి. శే. చంద్రునియుపమానము భార్యాసహితుఁడైన శ్రీరామచంద్రునికనియు సూర్యోపమానము భార్యలేని లక్ష్మణునికనియు గోవిందరాజీయము. ఇరువురు చంద్రునివలెఁ గళాసంపన్నులనియు నిరువురు సూర్యునివలెఁ, బ్రతాప సంపన్నులనియు నర్థమని మహేశ్వర తీర్థీయము.

ఫలశ్రుతి: "యోవిరాధ వధం నిత్యం శృణోతి శ్రావయేతివా తస్య పాపాని సర్వాణి వినష్టాని నసంశయః" విరాధవధమును నెవఁడెప్పుడు వినునో వినిపించునో వాని పాపములన్నియు నశించును. సందేహములేదు. స్కాంద పురాణము. రుచిధాములు=కాంతికి స్థానమైనవారు.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామలక్ష్మణులు విరాధు నీగతిఁ జంపి సంతోషించినవారివలెనై యా గోతిని బెద్దరాలు అప్పలువేసి పూడ్చిరి. ఇట్లుచేసి దూరముసందుంచిన బంగారు మయమైన విండ్లను మరల గ్రహించి సీతాదేవి యున్న చోటికిఁబోయి యాకానన మందు వారాకాశమునఁ జంద్రసూర్యులవలెఁ బ్రకాశించిరి.

—• ౫-వ సర్గము. సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁ బోవుట •—

సీ. జానకి నూఱార్చి • సౌమిత్రిఁ గని రాముఁ, డీవ్వని దుర్గమం • బేగ మనకు
 సాధ్యంబుగాదు క • ష్టము శరభంగుని, దర్శింపఁ బద మని • తరలి వేగ

మాశ్రమోపాంతంబు♦నందుఁ గనుంగొనె, దివ్య సూర్యానల♦తేజు గగన
యానరథోత్సంగు♦నమరచయానుగు, నుర్వి యంటక మింట♦నుండువాని

తే. సుప్రభాభరభూషణు ♦ శుద్ధవసను
హరిహయునిఁ దన్నుఁ దమఁబోల్చు ♦ హాత్మవితతి
యర్థి భజియింప వెలిఁగెడు ♦ హరిని, బాండు
రాభ్రశశిబింబ సన్నిభ ♦ చ్ఛత్రవిభవు. ౬౦

దుర్గమంబు=పోరానిది, వని=అడవి, ఆశ్రమ ఉపాంతము=ఆశ్రమసమీపమున, సూర్యానిలతేజున్=సూర్యుని, అగ్నిహోత్రుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవానిని, గగనయానరథోత్సంగున్=ఆకాశమునపోవు రథముతోఁ గూడినవానిని, అమరచయానుగున్ = వెంబడివచ్చు దేవతలు గలవానిని, సుప్రభాభర = విశేష కాంతిగల, భూషణున్=ఆభరణములు గలవానిని, శుద్ధవసనున్=నిర్మలమైనవస్త్రము ధరించినవానిని, హరిహయుని=ఆకుపచ్చ గుఱ్ఱములు గలవానిని-వితతి = సమూహము, అర్థిన్=ఆసక్తితో, హరిని=ఇంద్రుని,పాండురాభ్ర=తెల్లనిమేఘముతోను, శశిబింబ=చంద్రబింబముతోను, సన్నిభ=సమానమైన, ఛత్ర=గొడుగుయొక్క, విభవున్=సంపదగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

భయశోకములచే ఖిన్నురాలై యున్న సీతాదేవిని సమాధానపఱిచి లక్ష్మణుఁ జూచి యీయడవి త్రోవలులేక చెట్లు కంపలు బలిసి పోవుటకు సాధ్యముగాక యున్నది. కావున శరభంగుని దర్శింప నా యాశ్రమమునకుఁ బోదమని యా యాశ్రమ సమీపమునఁ బోయి శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వర్గమందుండువాఁడును సూర్యాగ్నుల తేజముగలవాఁడును, నాకాశమున సంచరించు రథమునుండి దిగినవాఁడును వెంటవచ్చుచున్న దేవతలుగలవాఁడును, భూమిని దాఁకక యాకాశమందుండువాఁడును, విశేషకాంతిగల యాభరణముల ధరించినవాఁడును, ఆకుపచ్చగుఱ్ఱములు గలవాఁడును, మహాత్ములసమూహము తన్ను సేవించుచుండ వెలుంగువాఁడును, చంద్రబింబమువలె గుండ్రమై తెల్లనై తెల్లని మేఘమువలె విరివికాంతి గలదగు గొడుగు గలవాఁడునగు నింద్రుని జూచెను.

తే. చారురూపవతీకర♦సారసధృత, ఛర్మదండమహాధన♦వ్యజనచామ
రావళీమృదులాందోళ♦నైకజనిత, మందమారుత చలితమి♦ళిందడింభు. ౬౧

ఇందును నింద్రుఁడే వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు.

చారు=మనోహరమైన, రూపవతీ=అందగత్తెలయొక్క, కరసారస=కమలములవంటి చేతులచే, ధృత=ధరింపఁబడిన, ఛర్మదండ=బంగారుబెత్తములుగల, మహాధన=విశేషమువిలువగల,వ్యజనచామరావళీ=విసనకఱ్ఱలవలెనుండుచామరల సమూహముయొక్క, మృదుల=కోమలమైన మెల్లని యని యర్థము.ఆందోళన=

లకచే, ఏక=ముఖ్యముగా, జనిత=పుట్టిన, మందమారుత=మెల్లని గాలికి,చలిత=కదలుచున్న, ఎగురుచున్న, మిళింద=తుమ్మెదల, డింభున్=పిల్లలుగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతాసుందరులు తమ కరకమలములందు ధరించిన బంగారు పిడులు గలిగి మిగుల విలువగల చామరములు మెల్లగా విసరుటవలన జనించిన మెల్లని గాలికి నెగురుచున్న పిల్లతుమ్మెదలు గలవానిని.

కం. సురగంధర్వులు సిద్ధులు, పరమర్షులు గుములు గట్టి • పరమస్తుతులన్
గర మభినందింపింపఁగ, సరసన వెలుఁగొందువానిఁ • జక్కఁగఁ గాంచెన్.

సురగంధర్వులు=దేవగంధర్వులు, మనుష్యగంధర్వులని వేఱు జాతిగలదు, గుములు గట్టి=గుంపులై, అభినందింపింపఁగన్=సంతోషపడునట్లు చేయుచుండఁగా, సరసన=సమీపమందే.

తా త్ప ర్య ము.

దేవగంధర్వులు- సిద్ధులు, గొప్ప ఋషులు గుంపులై గొప్ప స్తోత్రములచే మిక్కిలి సంతోషపడునట్లు చేయుచుండఁగా సమీపమందే ప్రకాశించు వానిని జక్కఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచెను.

చం. పరమవిభాఽవిభంగశర•భంగునితోడుత ముచ్చటించు నా
సురపతిఁ గాంచి తమ్ముఁ గని•చూచితె లక్ష్మణః వింత జాజ్వల
ద్వరరుచిమంతుఁ దీవ్రకర•వంతుని వంతున నంతరిక్షసం
చరణచణంబు నైనయొక•స్యందనమందు వెలుంగునాతనిన్. ౬౩

పరమవిభా = గొప్ప కాంతియొక్క, అవి భంగ = భంగములేని, ముచ్చటించు = మాట్లాడు, జాజ్వలత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించు, వర=శ్రేష్ఠమైన, రుచిమంతున్=కాంతిగలవానిని, తీవ్రకరవంతుని=సూర్యుని, వంతున = విధముగ, అంతరిక్ష = ఆకాశమందు, సంచరణ = సంచారము చేయుటయందు, చణంబు నైన=సామర్థ్యముగల, స్యందనమందు=రథమందు.

తా త్ప ర్య ము.

విశేష బ్రహ్మతేజస్సుగల శరభంగునితో సంభాషించుచున్న యాయింద్రుని జూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనియె. ప్రకాశించుచున్న మిగులఁ గాంతిగలవాఁడును సూర్యునివలె నాకాశమందే సంచరింపశక్తిగల తేరియందుఁ బ్రకాశించువాఁడును నగువానిని జూచితివా ?

ఉ. ఎట్టిహయంబు లుండు నని•యింద్రునకు న్మన మెల్ల విందుమో
యట్టివ యాకుపచ్చనిహ•యంబులు మింట రహింపఁ గంటివే
చుట్టి శతాంగముం గొలుచు•శూరులు భూరికృపాణపాణులున్
దిట్టలు శోణవస్త్రకులు•దీర్ఘభుజుల్ యువకుల్ సకుండలుల్. ౬౪

శీర్షము = తల, అర్హపీఠములపై = వారివారికిఁ దగిన పీఁటలయందు, వంచి=ఆజ్ఞాపించి, ఇచ్చటఁ జెప్పఁగా నని యర్థము. కతము=కారణము. ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి నమస్కరించుట తన మానవత్వము క్షత్రియత్వము లోక సంగ్రహార్థము.

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి శరభంగునిఁ జేరఁబోయి యాయన పాదములు తన శిరస్సంట మ్రొక్కి నిలువఁగా నా మౌని యాముగ్గురకు వారికిఁ దగిన పీఁట లమర్చి కూర్చుండుఁడని చెప్పెను. అప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మునిని జూచి యింద్రుఁ డిచ్చటికి వచ్చిన కారణమే మని యడుగఁగా నాయన యాకారణముఁ దెలిపెను.

—♦ శరభంగుండు శ్రీరామునితో నింద్రునిరాకకుఁ గారణంబుఁ జెప్పుట. ♦—

సీ. దాశరథీ ! నేను♦దపమున క్షుద్రదు, రాసదం బైనయా♦బ్రహ్మలోక
మును సమార్జించితి♦ననుఁ గొనిపోవఁగ, వాసవుం డిచటికి♦వచ్చినాఁడు
అధికప్రియుండ వౌ♦నతిథివి దావున, కరుదెంచి యుండుట♦యాత్మ నెఱిఁగి
నిన్ను దర్శింపక♦నే బ్రహ్మలోకంబుఁ, జనఁగ నా కేమియు♦మనసు రామి
ఆ. నిలిచినాఁడఁ, గలిగె♦నీదర్శనం బిఁక; దేవసేవితంబుఁ♦ద్రిదివపదము
నరుగువాఁడ మత్స♦మార్జితాక్షయశుభ, లోకచయము గలదు♦లోకవంద్య. ౩౦

క్షుద్రదురాసదము = నీచులు పొందరానిది, దేవసేవితంబు = దేవతలచే సేవింపఁబడునది. మత్సమార్జిత=నాచే సంపాదింపఁబడిన అక్షయ = క్షయము లేని, ఎప్పటికి ఫలముచెడని స్వర్గాది లోకములకుఁ బోయినచోఁ జేసినపుణ్యము క్షయింపఁగానే మరల భూమియందు జన్మింపవలసియుండును. అట్లు పుణ్య క్షయము కాని లోకములను సంపాదించితిని.

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రదేవా! నేను తపస్సుచేసి క్షుద్రులు పొందరాని బ్రహ్మలోకమును సంపాదించితిని. అచ్చటికి నన్నుఁబిలిచికొని పోవ నింద్రుఁడిచటికి వచ్చెను. ఆ బ్రహ్మలోకమునకంటెఁ బ్రియపడి కోరవలసిన నీవతిథివై సమీపమునకు వచ్చియుండుట తెలిసి బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె నీదర్శనము శ్రేష్ఠము కావున నిన్ను దర్శింపక యచ్చటికిఁబోవ మనస్కొల్లమిని నిలిచితిని నీదర్శనముకలిగెను. దేవతలు సేవించు త్రిదివమునకుఁ బోదును. నేను దపస్సుచే నార్జించినవి యెన్నటికి క్షయముకానివి పుణ్యలోకములు గలవు. నిన్ను దర్శింపక నేను బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవనేమియు మనస్సురాలేదనుటచే బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె శ్రీరామచంద్రమూర్తి దర్శనమె శ్రేష్ఠమని భావము. ఇఁక నీదర్శన మయ్యెను. దేవసేవితంబైన త్రిదివమునకుఁ బోయెద ననుటచే 'స్వరవ్యయం స్వర్గ నాక

త్రిదివ త్రిదశాలయాః' యని నిఘంటువునఁ జెప్పఁబడిన యింద్రలోకముకాదు. ఏలన బ్రహ్మలోకముకంటె శ్రీరామచంద్రమూర్తి దర్శనము శ్రేయస్కరమని తలచియుండి దర్శనము చేసికొనినవాఁడు బ్రహ్మలోకమునకై సఁ బోక స్వర్గలోకమునకుఁబోయెదనని చెప్పినాఁడనుట తుచ్ఛము కావున దేవసేవితము. "యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సంతిదేవా" యనుచోఁ జెప్పఁబడిన పరమపదమే. త్రిదివమన్నప్పుడు త్రిపాద్విభూతి, "పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి" యనుచోఁ జెప్పఁబడినదే అక్షయ పుణ్యలోకమనుటచే బ్రహ్మలోకమునకు మీఁది యప్రాకృతలోకములే. "ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోర్జున" యని భగవద్గీతయందుఁ గలదుకదా. ఇంత రహస్య సంభాషణ కారణము రామపరత్వము ప్రకటనము చేయరామియే. రహస్యము తెలియని వారిది యతిథి సత్కారముగా గ్రహింతురు.

ఆ. స్వర్గలోకభవము • బ్రహ్మలోకభవంబు, నై నసుకృత మెల్ల • మానసీయ
నీకు నొసఁగువాఁడఁ • గైకొను మన సర్వ, శాస్త్రవేది రామ • చంద్రుఁడనియె.

స్వర్గలోకభవము = స్వర్గలోకమునందు భోగప్రదేశ విశేషములు, బ్రహ్మలోకభవము = బ్రహ్మలోకమందుఁగల భోగప్రదేశ విశేషములు, వీనిని సంపాదించుటకు నేనుజేసిన సుకృతము=పుణ్యము, సర్వశాస్త్రవేది = సర్వశాస్త్రములు తెలిసినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

స్వర్గలోకమందలి భోగస్థానములను, బ్రహ్మలోకమందలి భోగస్థానములను సంపాదింప నేనేమి పుణ్యముచేసితినో యదియంతయు నీకు నిచ్చువాఁడ గ్రహింపుమనిన సకలశాస్త్రవేత్తయగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

ఇది కర్మములను భగవదర్పణము చేయుట యగును. అట్లులనఁగా ఫలసంగమును గర్తృత్వము వదలి భగవత్కైంకర్యమను తలంపుతోఁ గర్మములు చేయుట, తనిశ్లోకి. దీనినే ఫలసమర్పణమని పేరు.

మహేశ్వరతీర్థ వ్యాఖ్యయందును సర్వేశ్వరుఁడగు శ్రీరామునందు ఫలసమర్పణాభిప్రాయమునఁ జెప్పఁబడెనని కలదు.

చం. కొనెదను నేన నీసుకృత • కోటుల నెల్లను, మేము నిల్వ నీ
వనమున వాసయోగ్య మగు • వట్టిది చెప్పు, మటన్నఁ బ్రాజ్ఞుఁ డి
ట్లనియె సుతీక్ష్ణనామకమ • హాత్ముఁడు మీ కెఱిఁగించు నాతనిన్
గనఁ జనుఁ డీవనంబునన • కల్గు నతండు ఘటించు శ్రేయమున్. ౭౨

సుకృతకోటులన్=అనేకపుణ్య సమూహములను.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా! నీ సుకృతమునెల్ల నేనే గ్రహించెదను, మేము నిలుచుటకు వాసయోగ్యమైన స్థలము చెప్పుము. అనినఁ బ్రకృష్ట జ్ఞానముగల శరభంగుఁ డిట్లనియె. మీరుండుటకుఁదగినస్థలమును సుతీక్ష్ణుఁడను మునీంద్రుఁడెఱిఁగించును.

ఈ యడవియందే యాయన యున్నవాఁడు. ఆయన మీకు శ్రేయస్కరమైనది చెప్పును.

శరభంగుఁ డెట్లు పరత్వరహస్యము దాఁచి మాటలాడెనో యట్లె శ్రీరామచంద్రమూర్తియు నీ పుణ్యములనెల్ల నేనే కొనియెదను అనెను. అనఁగా నీవియ్య వలసిన పనిలేదు. నీవు నీ మనస్సున సంకల్పించినఁ జాలును. అదిలేకున్నను లోపములేదు. క్షత్రియధర్మము ననుసరించి పుచ్చుకోలు తగదు. కావున నట్లు చెప్పెనని ప్రతీతి; తన పుణ్యములన్నియు నొక యతిథికి ధారపోసి యెవఁడు భ్రష్టుఁడగుటకుఁ గోరును. ఇచ్చట నట్లుగాదు. భగవంతునకు నిచ్చినది యొకటి కోటియగును. ఇది నష్టిలేని లాభకరమైన వ్యాపారము. భగవంతు నుద్దేశించి చేయు సాత్త్వికత్యాగము మనోవాక్కాయములతో దేనితోనైనఁ జేయవచ్చును.

నీ పుణ్యకోటులను నేనే తీసికొనెదను అనెనే ఏల? అయ్యా! మునీంద్రా! నీ వెంతకాలముగానో నాదర్శనముగోరి దానికై కాచి యుక్తకృత్యములనెల్లఁ జేయుచుండుట నే నెఱుఁగుదును. కావుననే నీ కంత్యకాలమున దర్శనమీయ వచ్చితిని. అట్లు నేను జేయనైతినేని యింతకాలముగ నీవు నన్నుగుఱించి పడిన శ్రమ మనుఋణము నేనెట్లు తీర్చుకొనఁగలను? కావున నీకోర్కె నెఱవేర్చ యనుగ్రహించుటకే వచ్చితిని. ఎప్పుడు నిన్ననుగ్రహింప నిశ్చయించితినో యప్పుడే పుణ్యపాపరూపము లయిన నీ ప్రతిబంధములనెల్ల నేను దొలఁగింప వలయును. ఇప్పుడు నా ప్రాప్తికి నీకుఁ దపస్సువలనఁ గలిగిన పుణ్యము ప్రతిబంధకము. ఎవ్వని నేననుగ్రహింప నిశ్చగింతునో వాని సర్వస్వము నే నపహరింతునని చెప్పి బలివిషయమున నట్లే వర్తించితినిగదా. నీ ధనము నీ సుకృతము, కావున నీవిచ్చినను నీయకున్నను నేనే దాని హరింతును. ఆ విషయమున నీ ప్రయత్న మనావశ్యకము, నాకర్తవ్యము నాకుఁ దెలియును.

ఈ విషయమున నీ శ్లోకములు స్మరణీయములు.

సత్యం బ్రవీమి మనుజాః స్వయమూర్ధ్వబాహుః
యే మాం ముకుంద నరసింహ జనార్దనేతి
జీవన్ జపత్యనుదినం మరణే ఋణీవ
పాషాణ కాష్ఠ సదృశాయ దదామి ముక్తిమ్ ॥

ఓ మానవులారా! చేతులెత్తి ప్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నాను. ఎవరు నన్నుఁ దమ జీవితకాలమందు ముకుంద నరసింహ జనార్దన యని ప్రతిదినము జపింతురో వారు మరణకాలమునఁ గఫవాతాదులచే స్మృతిదప్పి కట్టెవలె రాతివలెఁ బడియుండఁగా వాఁడు యావజ్జీవము చేసిన కృషి నేనే స్మరించుకొని యప్పు దీసికొనినవాఁడు అప్పు చెల్లించినట్లు ముక్తినిచ్చెదను. ఇది నరసింహ చరమశ్లోకము. ఇతర చరమశ్లోకముల నిట్లే స్మరింపుఁడు.

ఇంత పరత్వము సూచించుమాటలాడి వెంటనే యేమియుం దెలియని వానివలె మాకుండుటకు స్థలము చెప్పుమని యడుగుట పరత్వతిరస్కారార్థము.

ఈ యావాసవిషయమున ఋషులందఱు తోడుదొంగలు. ఎటులైన సీతా రామలక్ష్మణులను బంచవటి చేర్చిన నచ్చట ఖరాదులతో నేకారణముచేనైన గలహము గలుగును. అప్పుడు వారు చంపఁబడుదురని వారుచేసిన యాలోచన, ఇది, వారే ౪౬౫ వ పద్యంబున జెప్పిరి. ఆకారణముచే మెల్లమెల్లఁగా నగస్త్యా శ్రమముఁ జేరఁజేసి యక్కడినుండి పంచవటిఁజేర్చిరి.

ఉ. ఈకడ నుండి మీర లెదు రేగుఁడు పాఱుచు నున్న యల్లమం
దాకిని కందునందును గ సం దగుఁ బూవుల తెప్ప, లద్దియే
మీ కరుగంగ మార్గము, ని మేషము నిల్వుము తండ్రి! దేహముం
బోకడపెట్టుదుం గుబుస ముఁ ఫణిరాజము వీడునట్లుగన్. ౩౩

పోకడపెట్టుదున్ = వదలిపెట్టుదును, కుబుసము = దేహముమీఁది పొర, కుప్పసము, ఫణిరాజము = శ్రేష్ఠమైన పాము, మందాకిని ఇది భాగీరథిగాదు, పుణ్యనదులెల్లగంగలే, చిత్రకూటమునందలి నదియు నిట్లే చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! మీరిక్కడనుండి తూర్పుగాఁ బాఱుచున్న యీపుణ్యనదికి నెదురెక్కి పడమటిముఖముగాఁ బొండు, నడుమనడుమఁ బూవుల గుంపులు తెప్పలు తెప్పలుగా నదియందు సందందుఁ గానవచ్చును. అదియే సరియైన మార్గము, రామచంద్రా! తండ్రీ! నాయనా, పోకుము, కొంచెము సేపుండుము. నాగుఁబాము కుప్పసము వదలినట్లు దేహము వదలెదను.

ఉ. దానిని నీవు చూచి మఱి తర్లు మటంచును వేఁడి మంత్రపూ
తానల మాజ్యధారల రయంబునఁ బ్రజ్వలితంబుఁ జేసి య
ద్దానను మాంసరక్తసహితంబుగ నస్థులతోడ భస్మమై
మౌనియు వహ్నిసన్నిభకుమారకరూపముఁ దాల్చి క్రమ్మఱన్. ౩౪

తర్లుము=పయనింపుము, మంత్ర పూతానలము=మంత్రములచే బవిత్ర మైన యగ్నిహోత్రమును, ఆజ్యధారలన్=నేతిధారలచే, ప్రజ్వలితంబు=మండు నదిగా, మాంసరక్త సహితంబుగన్=మాంసముతోడను, నెత్తుటితోడను, అస్థుల తోడన్=ఎముకలతోను, భస్మమై=బూదియై, వహ్నిసన్నిభ=అగ్నిహోత్రముతో సమానమైన, కుమారక రూపము=“బాలోఽథ పంచదశభి, స్త్రింశద్భిస్తుకుమారకః” రత్నాకరము; అని యుండుటచే నిరువదియైదేండ్ల ప్రాయపు రూపము.

తాత్పర్యము.

నేనీ దేహమును వదలుటనుఁజూచి యావలఁబయనమై పొమ్మని ప్రార్థించి బ్రహ్మ మేధ మంత్రములచేఁ బవిత్రమైన యగ్నిహోత్రమును బ్రజ్వలింపఁజేసి పరిస్త

రణాదులచే నలంకరించి యాయగ్నియందుఁ బ్రవేశించి మాంసము రక్తము ఎముకలతోడ భస్మమై శరభంగుఁడు మరలఁ గుమారుని రూపముదాల్చె.

సాధారణముగ శవమును గాల్చినపుడు సన్నయెముకలు భస్మమైనను పుఱ్ఱెలోనైన పెద్దయెముకలు భస్మముగఁగావు. ఇక్కడ నట్లగుటకు యోగబలమే కారణము. భీష్మునివిషయమున "అమ్మహాత్ముండవయవంబులఁ బ్రాణంబులు బాపికొనుచు వచ్చునయ్యెయ్యె చోట్లు శల్యరహితంబులగుచుండె నట్లగుటంగాంచి కృష్ణాదులగు నఖిలజనంబులు నాశ్చర్యభరితాంతః కరణులగుచుఁ గీర్తించిరి."

వానప్రస్థుఁడు తానై శరీరము నగ్నిలో దుమికి విడుచుట యాత్మహత్యగాదు. అనుష్ఠానాసమర్థస్య, వానప్రస్థస్య, జీర్యతః, భృగ్వగ్నిజల సంపాతైః మరణం ప్రవిధీయతే" వార్ధకముచే ననుష్ఠానము జరపుకొనలేని వాఁడు కొండమీఁదనుండి పడిగాని, అగ్నిహోత్రమునందుఁగాని నీళ్ళలో బడికాని దేహము విడువవచ్చును.

"వృద్ధః శౌచక్రియాలుప్తః, ప్రత్యాఖ్యాత భిషక్క్రియః ఆత్మానం ఘాతయే దస్తు భృగ్వగ్న్యనశనాదిభిః."

అనియుఁ బ్రమాణముగలదు. ఇట్లు శక్తిలేనివారు మాత్రమేకాదు. అనుష్ఠానశక్తిగలవారైనను దేహముతో సాధింపవలసినది యింకలేదు. ఇంక మరల జన్మభయములేదని దేహముపై విరక్తి పుట్టినవాఁడు తపోబలముచే సాధింపవలసినదంతయు సాధించినవారెప్పుడైనను త్యజింపవచ్చును. అది యాత్మహత్యకాదు. తపస్సుచే సాధింపవలసినదంతయు సాధింపక పరలోకప్రాప్తి నిశ్చయములేక యవశిష్టకర్మానుబద్ధులై కామక్రోధవశులై యుండువారు బలవంతముగ దేహమును వదలరాదు. దానివలన నధమలోకములు ప్రాప్తించును.

'ఆసన్న మరణార్థియైన యతీశుండు కాలదేశంబులఁ గాచికొనఁడు తనువు విసర్జించుతలఁపు జనించిన"ననియు "ఇచ్ఛలేని యోగియొక్క మహార్థార్థ, మింద్రియానుషంగ మింతలేక, ప్రాణములను వంచి బ్రహ్మరంధ్రముఁజించి, బ్రహ్మమందుఁ గలయుఁ బార్థివేంద్ర. యని కలదు గదా- కావుననే "యద్యత్కంతాతదావాప్తా, బ్రహ్మమేధానలం ప్రవిశేత్. నాభివక్త్రాత్మ నగ్నినకరోవ్య యథాస్థలం-" సంస్కారయేత్" అని చెప్పఁబడెను. ఈ కారణముచేతనే సహగమనముచేయు పతివ్రతలకును నాత్మహత్యాదోషములేదు. సీతాదేవి యురిపోసికొనుటకు యత్నించినదియు సీతాదేవి చంద్రమతు లగ్ని ప్రవేశించినదియు బాతివ్రత్య రూపక తపోబలముచేతనే.

చం. అనలమునుండి వెల్వడి మహాగ్ని సురాళిజగంబు దాఁటి చ
    య్యనఁ జని బ్రహ్మలోకమునయందు సహానుచరుం బితామహున్

గనియె నతండు మౌనికిని ♦ గారవమారఁగ స్వాగతంబుఁ బ
ల్కెను, మునిశక్తికి న్మగుదుఁ ♦ గీర్తన చేసిరి విస్మయాత్ములై. ౩౫

అనలమునుండి=అగ్నిహోత్రమునుండి, బ్రహ్మలోకమునయందు = పరబ్రహ్మాత్మకలోకమందు, సహానుచరున్ = అనుచరులతోఁగూడిన వానిని, పితామహున్=బ్రహ్మను, ఇచట బ్రహ్మ పితామహశబ్దములు సవిగ్రహ పరబ్రహ్మమునే బోధించును. ఈ బ్రహ్మశబ్దము భగవంతుఁడు సగుణుఁడనియు (బృహత్త్వాత్ బృంహణత్వాత్) పితామహశబ్దము జగన్మూలకారణ మనియుఁ దెలుపును. లేని యెడల బూర్వోత్తర విరోధము సంఘటించును.

విస్మయాత్ములై = ఆశ్చర్యపడినమనస్సుగలవారై 'పితాహమస్యజగతో మాతాధాతా పితామహః॥ భ. గీ. ౯–౧౭.

దీనివలన నుపాసకులు సన్న్యాసులవలె బ్రహ్మలోకమందు నిలువక పరమ పదమును బొందెదరని యేర్పడెను. (చూడు ౩౦ వ ప. వ్యాఖ్య–ఆరణ్య.)

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నిహోత్రమునుండి లింగశరీరమైన కుమారక రూపకముతో బయలుదేఱి దేవతల లోకములన్నియుదాఁటి శీఘ్రముగ నందందు నిలువకపోయి పరబ్రహ్మ లోకమందు భగవన్మూర్తిని జూచెను. ఆయనయు మునిని సుఖముగా వచ్చితివా యని ప్రశ్నించెను. ఈ ప్రశ్న కౌషీతక్యుపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రశ్న యగును. సీతారామ లక్ష్మణులు మువ్వురును మునిశక్తి కాశ్చర్యపడిరి.

ఇచ్చట సురాళి జగంబును దాఁటి బ్రహ్మలోకమందుఁ బితామహుంగనియె ననుటచే నర్చిరాది మార్గము సూచింపఁబడెను.

తేఽర్చిష మభిసంభవం త్యర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణ పక్షమాపూర్యమాణ పక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మసేభ్యస్సంవత్సరమ్ రాదిత్య సంవత్సరావాదిత్యామాది త్యాచ్చంద్రమసం చంద్ర మసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమానవస్స ఏవాన్ బ్రహ్మగమయతి' ఈ యర్థమునే యీ శ్లోకము విశదీకరించుచున్నది.

ముక్తోర్చిర్దిన పూర్వపక్ష షడుదఙ్మాసాబ్ద వాతాంశుమద్గ్లౌ విద్యుద్వరుణేంద్ర ధాతృమహితస్సీమాంత సింధ్వాప్లుతః। శ్రీవైకుంఠముపేత్య నిత్యమజడ స్తస్మిన్ పరబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సమవాప్యనందతి సమంతేనైవ ధన్యః పుమాన్."

దేహమునువిడిచిన ముక్తజీవుని నతివాహకులను దేవతలు క్రమక్రమముగానెదురు వచ్చి తోడుకొని తమతమ పొలిమేరవఱకుఁబోయి యచ్చట నావలి యతి వాహకున కప్పగింతురు. ఆ దేవతలపేర్లెవన, అర్చిస్సు, దినమున పూర్వపక్షము, ఉత్తరాయణ మాఱునెలలు, సంవత్సరము,వాయువు,సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు,విద్యుత్తు, వరుణుఁడు, ఇంద్రుఁడు, ధాత, ఈధాత ప్రాకృతమండలమునకు నప్రాకృత

మండలమునకు నడుమ విరజానదితీరమున విడుచును, ఇంతవఱకు, ప్రయాణము సాగుటకై జీవున కత్యంత సూక్ష్మ ప్రాకృతశరీర మంటియుండును. ఇక్కడ నాలింగశరీర మూడిపోవును. అవల సంకల్పముచేతనే విరజానదిని దాటిపోవును. జీవుఁడణు స్వరూపుఁడు గనుకనే యీ ప్రయాణము సాధ్యపడెను. జీవుఁడణు స్వరూపుఁడనియే శ్రుతులు స్మృతులు చెప్పుచున్నవి.

వాలాగ్రశతభాగస్తు కల్పితశ్చైత్సహస్రధా
తస్యభాగాచ్చత తమాజ్జీవసూక్ష్మ ఉదాహృతః ॥శంఖ॥

వెంట్రుక కొనను నూఱుభాగములుచేసి యందొకభాగమును వేయిభాగములుచేసి ఆయొకభాగమును నూఱుభాగములుగా విభజించితి మేని యెంతయుండునో జీవుఁడంతటివాఁడు.

వ్రీహిర్వా యవోవా, శ్యామాకోవా, శ్యామాకతండులోవా, ఏవమయమంతరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథాజ్యోతి రధూమం॥ శతపత. ౧-౬-౩

వడ్లగింజంతగాని యవధాన్యపుగింజంతగాని శ్యామాకధాన్యమంతగాని శ్యామాకపు బియ్యపు గింజంతగాని సూక్ష్మమగు వాఁడగునంతరాత్మ (జీవుని) యందు హిరణ్మయ పురుషుఁడు పొగలేని జ్యోతిస్సుగానున్నాఁడు.

వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ
భాగో జీవస్సవిజ్ఞేయః, ॥శ్వేతాశ్వ॥

వెంట్రుక కొనను నూఱుభాగములుచేసి యందొక్కొక్క దానిని మరల నూఱు భాగములుచేసినచో జీవుని పరిమాణ మేర్పడును.

ఆరాగ్రమాత్రోవ్యవరోపి దృష్టః.
జీవుఁడు ముల్లుకొనయంత సూక్ష్మముగఁ జూడఁబడినాఁడు
ఏషోణురాత్మచేతసా వేదితవ్యః ॥ ॥ముండ॥
ఈ జీవుఁడు అణువు - మనస్సుచేఁ దెలిసికొనఁదగినవాఁడు.

ఇట్లు చెప్పుటచేతను గమనాగమనములు చెప్పుటచేతను ముక్తపురుషునకు భోగముచెప్పుటచేతను గాలిలోగాలి కలిసినదను నాస్తికవాదమునిరస్తము. అట్లులే దేహమంత యాత్మయనువాదము నిరస్తము - ఆత్మసర్వవ్యాపియనువాదము నిరస్తము.

శరభంగున కిట్టి యుత్తమలోకప్రాప్తి రామచంద్రమూర్తి సాన్నిధ్యమునఁ గలిగెనని యెఱుంగవలయును.

శరభంగునికిఁ బ్రాప్తించినది యప్రాకృత కేవలచైతన్యము శరీరము.
ముక్తుల కిట్టి శరీరము వారి సంకల్పానుసారము లభించును.

ఇక్కడ నొక చిన్నసందేహము - మీఁద వివరించినట్లు యోగసిద్ధుఁడు యోగబలముచే జీవుని సుషుమ్నానాడిలోనుండి పయనింపఁజేసి బ్రహ్మరంధ్రము భేదించుకొని పోవచ్చునుగదా. అట్లుపోక శరభంగుఁడగ్నిప్రవేశముచేసెనేల? ఇది

క్లిష్టమార్గముకదా. శరభంగుని వంటివాని కిది క్లిష్టమార్గముగాదు. శిష్టమార్గమే యేలన - ఆయన నిర్ద్వంద్వుఁడు. ప్రత్యాహార సంయమములం దాటి తేఱిన వాఁడు తపోగ్నిచేఁ బరిపూర్ణమగు శరీరము కలవాఁడు- కావునఁ బ్రాకృతాగ్ని బాధ యాయన కేమియులేదు. అది నిమిత్త మాత్రమే- సీతాదేవిని బంగ్రద మతిని నగ్నిహోత్రుఁడేమి చేయఁగలిగెను? ఇక్కడ లౌకికాగ్ని నిమిత్తమాత్రమే లౌకకాగ్నిచే భస్మముగాని యెముఁకలు పుఱ్ఱెలు నెన్నియో చూచుచున్నారు. ఈయన కట్టి శేషమేదియు మిగులలేదు. ఇది పార్వతీదేవి యోగాగ్నిచే దగ్ధయై నటువంటిది. యోగమువలనఁ బ్రాణము విడిచియుండిన శేషము మిగిలియుండును. ఆశవమునకు దహనాద్యుత్తర క్రియ లావశ్యకమై యుండును. తక్కిన కర్మకాండము వెన్నంటియే వచ్చును- ఇప్పుడాబాధ బదనాయము తప్పినది.

ఒక కార్యమును సాధింప రెండుపాయము లుండిన నందు సుకరమార్గ మవలంబించువాఁడు బుద్ధిమంతుఁడు కనుకనే మరణదండమునకు యోగ్యుఁడగు వాలిని వధించుటయందు రెండుపాయము లుండినను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుకరము శీఘ్రఫలదము శాస్త్రావిరుద్ధమునగు నుపాయము నవలంబించెను.

౬-వ సర్గము. మునీంద్రులు శ్రీరామునితోఁ దమకష్టంబులు దెల్పి శరణుఁ జొచ్చుట.

ఉ. మౌని దివంబుఁ జేర నతి•మానుషతేజుని రామచంద్రు వై
ఖానసవాలఖిల్యులును • గాత్రశయాను, లశయ్యనీరప
త్రానిలభోజనుల్, సురప•థాలయులున్, మహిశయ్యు, లశ్మకు
ట్టానల తేజులున్, ఘనర•సాంతరమగ్నులు, యోగలగ్నులున్. ౨౬

అతిమానుషతేజునిన్=దివ్యతేజస్సుగలవానిని, వైఖానసవాలఖిల్యులును= “యేనఖాః, తేవైఖానసాః, యేవాలాః తేవాలఖిల్యాః” యను శ్రుతిప్రకారము భగవంతుని నఖములఁ బుట్టినవారు వైఖానసులు,భగవంతుని రోమములందుఁబుట్టినవారు వాలఖిల్యులు. ౘ. వైఖానసులు=విఖనసుఁడను ఋషిప్రోక్తమైన సూత్రముల ప్రకారము వర్తించువారు, గాత్రశయానులు=కూర్చుండి తలలను మోకాళ్ళ నందో భుజమునందో వ్రాల్చి నిద్రించువారు, వీరు నేలపైఁ బండుకొని నిద్రింపరు. అశయ్యులు=పండుకొననివారు, నీరపత్రానిలభోజనుల్=నీరభోజనులు=నీళ్ళుమాత్రము త్రావి జీవించువారు, పత్రభోజనులు=ఆకులుతిని జీవించువారు,అనిలభోజనులు=గాలియేయాహారముగాఁగలవారు, సురపథాలయులు=ఆకాశమే యిల్లుగాఁగలవారు, మహిశయ్యులు=కటికినేలమీఁద నేమియుఁ బఱచుకొనక పండుకొనువారు,అశ్మకుట్టులు=గింజలనురాతితో నలియఁగొట్టితినువారుఅనఁగానగ్నితప్తము కానిధాన్యము తినువారు. ౘ. రాలతోఁ దమదేహమును ఛేదించుకొనువారు. అనలతేజులు=అగ్నిహోత్రము తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవారు, ఘనరసాంతర = నీటి

లోపల, మగ్నులు=మునిఁగి తపస్సుచేయువారు, యోగలగ్నులు=యోగమభ్య సించువారు.

వైఖానస శబ్దవిచారము సందర్భోచితముగా నుండుటచేఁ గొంత యావిష యము వ్రాయవలసివచ్చెను.

అయోధ్య ౧౩౮౦-వ పద్యమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వైఖానస మార్గ స్థితుఁ డయ్యెనని చెప్పఁబడెను. అచ్చట వైఖానస మార్గమనఁగా వానప్రస్థ ధర్మ మని వ్యాఖ్యాతలందఱు వ్రాసిరి. ఇది యిప్పటి వైఖానసులకుఁ గొందఱ కభి మతము గాకున్నను దప్పనిచెప్ప వలనుపడలేదు, గార్హస్థ్యమన్నట్లు వానప్రస్థ మనునది యాశ్రమముపేరు, గృహమునందుండు వాఁడు గృహస్థుఁడు వనమం దుండు వాఁడు వానప్రస్థుఁడు, గృహస్థుఁడు వానియిష్టమువచ్చిన దేవతలను సకాముఁడయియో నిష్కాముఁడయియో యర్చింపవచ్చును, వానప్రస్థుఁడు మోక్షార్థి కావున నేకదేవతోపాసకుఁడే కావలెను. ౭౬-౭౭ పద్యములందుఁ జెప్పఁ బడినవారు వానప్రస్థులే, సన్న్యాసులుగారు.

అగ్ని పక్వాశనో వా స్యాత్కాలపక్వ భుగేవవా
అశ్మకుట్టో భవేద్వాపి దంతోలూఖలకోపివా
సద్యః ప్రక్షాళకో వాస్యా న్మాససంచయకోపివా
షాణ్మాస నిచయోవా స్యా త్సమానిచయ ఏవవా ॥ వైద్య.

వ్రతభేదములనుబట్టి నామభేదములుగలిగెను. అయినను వీరు మతమందు వైఖానసమతమువారే. అది యెట్టిదనినః- విఖనసుఁడని బ్రహ్మకుఁ బేరు. ఈయన నారాయణునిచే నుపదేశమునొంది మతమొకటి స్థాపించెను. దానికి వైఖానస మత మని పేరు. భృగువు,మరీచి, అత్రి, కాశ్యపుఁడు-వీ రామతప్రవర్తకులు. వీరందఱు విష్ణుభక్తులు, వీరు విష్ణ్వారాధనము మోక్షోపాయములందు ముఖ్యముగ నెంతురు. ఈ యారాధనము అమూర్తికిఁగాని సమూర్తికిఁగాని చేయవచ్చును. అమూర్తి పూజ యనఁగా నగ్న్యాదులందు భగవంతు నారాధించుట, సమూర్తిపూజ యనఁగా బింబపూజ, దీనినే విగ్రహారాధనమని బేరపూజయని యందురు. వీరి మతమున రెండవదియే యుత్తమము. మోక్షసాధనము భగవదారాధన మనియే వీరి మతము. అనఁగాఁ దక్కినవానికంటె నిది ముఖ్యము. దీనికిఁ దక్కిన వంగములు.

వానప్రస్థ మాశ్రమమని యందలివారి మతము వైఖానసమని మీఁద వ్రాసిన యభిప్రాయమును నీ క్రిందివాక్యములు బలపఱుచుచున్నవి.

వైఖానసో వనేవాసీ వానప్రస్థశ్చ తాపసః ॥ యాదవ.

క్రియలు మానఁదగదు గృహగతునికిఁ
దపసి కూర నుండఁదగదు సన్న్యాసికి
వనిత తోడిపొత్తు వలదు వలదు ॥ భాగ.

ఇందుఁ దపసిశబ్దము వానప్రస్థ పర్యాయముగఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

విఖనసోమతం వైఖానసం తత్రతపఁస్థితాః వైఖానసాః వానప్రస్థాశ్రమిణ
ఇతి తావత్ తదుక్తం మనునా
పుష్పమూల ఫలైర్వాపి కేవలైర్వర్తయే త్సదా
కాలపక్వైః స్వయఁశీర్ణైః వైఖానస మతేస్థితః ॥

విఖనా ఇతి సకారాంతో వ్యస్తి తథాచశ్రుతిః
ధేను ర్వహాణా మదితి స్స్వరాణాం బ్రహ్మ ఋషాణాం విఖనా
మునీనా మితి వైఖానసనాత్ర ఏవ.
వానప్రస్థాశ్రమస్యో క్తత్వాత్తదాశ్రమానువర్తినాం వైఖానసత్వవ్యపదేశః
అని శ్రీనివాసాచార్యులవారు శాకుంతల వ్యాఖ్యయందు వ్రాసిరి.

ఈ వాన ప్రస్థాశ్రమము కలియుగమునఁ బరాశరులచే నిషేధింపఁబడిన వానిలో నొకటి.

"మాంసదానం తదాశ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమ గ్రహః ॥

ఆశ్రమము నిషిద్ధమైనను వీరును, మనుస్మృతి, రామాయణమందుఁ జెప్పఁబడినవా రొకవిధమువారా? భిన్నులా? యనువిషయము విచార్యము. వైఖానస సూత్రావలంబుల మనువారు ఆ నియమములఁ బాటింపకున్నను నేఁటికిని గలరు, వారికి భగవదారాధనమే ముఖ్యవృత్తియై యున్నది.

ఇట్టిదే పాంచరాత్రమని మఱియొకటి గలదు. అది సాక్షా ద్భగవత్ప్రోక్తము. దాని విచార మిచట నప్రస్తుతము.

యోగలగ్నులు=ఈదృశః పరమాత్మాయం, ప్రత్యగాత్మా తథేదృశః, తత్సంబంధానుసంధాన మితియోగః ప్రకీర్తితః॥ యోగోనా మేంద్రియైర్వశ్యైః బుద్ధేర్బ్రహ్మణి సంస్థితిః, ప్రయుక్తై రప్రయుక్తైర్వా భగవత్కర్మ విస్తరః ॥

తా త్ప ర్య ము.

శరభంగుఁడట్లు పరమపదంబుఁ జేరఁగా దివ్యతేజస్సుగల రామచంద్ర మూర్తిని నాయడవియందుఁగల ఋషులు వాలఖిల్యులు, వైఖానసులు, కూర్చుండి నిద్రించువారు ఎప్పుడు పండుకొననివారు, నీర మాహారముగాఁ గలవారు, వానలు గురిసినను ఎండలు కాసినను ఆరబయటనే యుండువారు, నేలపైఁ బండుకొనువారు, గింజల నుడికింపక రాతిపై నలియఁగొట్టి తినువారు, అగ్నిహోత్రమువంటి తేజస్సుగలవారు- జలములో మునిఁగి (యనఁగా శిరస్సు మాత్రము మీఁదికిఁ గానవచ్చునట్లుచేసి గొంతులోఁతు నీళ్ళలోనుండి) తపస్సు చేయువారు, యోగమందే లగ్నమైన మనస్సులు గలవారు.

కం. వ్రతులును సంప్రక్షాళులు, సతతాగ్ని పటుల్ మరీచి॰చయపానులు ని
ర్జితసక లేంద్రియులును, స,మ్మతదంతో లూఖలై న॰మౌనివరేణ్యుల్. ౮౮

వ్రతులు=ఏ యాహారము తీసికొనక యెప్పుడుపవాసముండువారు సంప్రక్షా ళులు (౧) ఎప్పుడు దేహము కడుగుచుండువారు (౨) భగవత్పాద ప్రక్షాళనము నుండి పుట్టినవారు (౩) ఏ దిన మాహార మాదినమున సంపాదించి సర్వము భగవంతునికి నివేదించి మఱునాఁటికి నెత్తి పెట్టుకొనక వినియోగించువారు – నిర్జిత=జయింపఁబడిన, సకలేంద్రియులు=అన్ని యింద్రియములు గలవారు – దంతోలూఖులు = దంతములే ఱోలుగాఁ గలవారు– ధాన్యమును బొట్టుతీయక యట్టులే నమలి తినువారు.

తా త్ప ర్య ము

నిరతోపవాసులు, తేపటి కనుమాట లేక యేదినము దొరికినది యాదిన మందే భుజించువారు, దేహము నెప్పుడు తడుపుచుండువారు– సూర్యకిరణములు ద్రావి (ultra violet rays)జీవించువారు, ఇంద్రియ జయముగలవారు, దంత ములే ఱోళ్ళుగాఁగలిగి యెట్లు దొరికినధాన్యమట్టులే నమలి తినువారును నగు మునిశ్రేష్ఠులు.

కం. ధర్మజ్ఞు లచలచిత్తులు, ధర్మభృదగ్రియుఁ బరమ•ధర్మజ్ఞుని స
త్కర్మాచరణ ధురీణుని, నిర్మలు శ్రీరామచంద్రు•నిన్ బలశాలిన్. ౮౨

ధర్మజ్ఞులు=ధర్మ మెఱిఁగినవారు– అచలచిత్తులు = చలింపని మనస్సుగల వారు– ఇట్టి మహర్షులు– ధర్మభృత్+అగ్రియున్ = విల్లు పట్టెడివారిలో మొదటి వానిని (౨) ధర్మమును జెడకుండ ధరించువారిలో మొదటివానిని – పరమ ధర్మజ్ఞుని=శ్రేష్ఠమైన ధర్మముఁ దెలిసిన వానిని– ఇది విశేషధర్మము–శరణాగత రక్షణము పరమధర్మము – సత్కర్మాచరణధురీణుని=మంచికార్యములు చేయుట యందు సమర్థుని– నిర్మలు = దోషరహితుని – బలశాలిన్ = తాము కోరఁబోవు కార్యమును సమర్థింపఁ గావలసిన బలముగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

ఆత్మరక్షణమందు మనము సమర్థులముగాము– పరాధీనులము–సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు సర్వశక్తిమంతుఁడు ఆపద్బాంధవుఁడు భగవంతుఁ డొక్కఁడే– ఆపదలయం దాయనను రక్షరక్షయని శరణువేఁడుటె జీవునకు స్వధర్మ మను ధర్మము నెఱిఁగినవారు– ఈ విషయమునఁ జలింపనిచిత్తముగలవారునగు మహర్షులు యోగులు మౌనులు పరిత్రాణాయ సాధూనామ్మని సాధు పరిత్రాణ ధర్మమందు మొదటివానిని అట్లు పరిత్రాణమునకుఁ గావలసిన యాయుధము కోదండము ధరించిన వానిని– "సాధనంచద్వివిధాకార్యం ధర్మద్వేషినిరాకృతౌ । శస్త్రాస్త్రవ్యూహరూపేణ శాస్త్రరూపేణచైవహి॥ ॥అహి॥ ధర్మద్వేషులను రెండు విధముల సాధింపవలెను – శస్త్రాస్త్రములచే నొకటి– శాస్త్రముచే నొకటి– శాస్త్రము నకు లోపడనివారిని శస్త్రాస్త్రములచేఁ జక్కపఱుపవలయును– ఈ రెండువిధ ముల సామర్థ్యము శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ గలదని, భావము –కృష్ణభగ

వానుఁడు నువదేశముచే బాగుపడఁగలవారికి నువదేశము అది వ్యర్థమని తోఁచిన చోటఁ దాడనము చేసెను - శక్తియుండిన మాత్రమునఁ బ్రయోజనములేదు. కావున శరణాగత రక్షణమే పరమధర్మమను జ్ఞానము గలవానిని (కనుకనే తమ శరణాగతి వ్యర్థముకాదని సమ్మకము గలవారైరి.) సత్కార్యములు చేయుట యందు సామర్థ్యము గలవానిని త్రికరణశుద్ధి గలవానిని- తమ కార్యము నెఱ వేర్చుటకుఁ గావలసిన బలముగలవానిని- శ్రీరామచంద్రమూర్తిని.

ఉ. చేరి రఘూత్తమా! మనుజ•శేఖర! వేల్పులలో బలారి నా
 శ్రీరఘువంశ్యకోటులను•శ్రేష్ఠుఁడ, వుర్వికి భర్త, వీవ నీ
 భూరి యశంబు విక్రమము•భూనుతముల్, పితృభక్తి సత్యవా
 చారతి ధర్మనిష్ఠయును•సంతత మొప్పను బుష్కలంబుగన్. ౬౮

చేరి=సమీపించి- దీనిచే నాభిముఖ్యము- అభిగమనము - చెప్పఁబడెను- బలారి=ఇంద్రుఁడు- నాన్=అనునట్లుగ- పుష్కలంబుగన్=దండిగ.

చేరి=స్వప్రకాశము పరబ్రహ్మకకుత్స్థవంశమునందుఁబుట్టి మన భాగ్య విశేషమున మన కన్నులకు గోచరించుచున్నాఁడు - కావున మన తపస్సులు దానములు నేఁడు ఫలించెను. అని తలంచి కృతార్థులుగాఁ దలంచి నిఱుపేదకు నిక్షేపము దొరికినట్లె నిర్భరానందముగ మునీశ్వరులందఱు నానాదిక్కులనుండి చేరిరి- మహేశ్వరతీర్థులు.

మనుజశేఖర వేల్పులలో బలారినాన్ = ఇది కాకువు. నీవు దేవతలలో నింద్రుని వంటివాఁడవా? కావు. నీవు జగద్ధారణ పోషణకర్తవు.

తాత్పర్యము

ఆశ్రయబుద్ధి సమీపించి రఘువంశసత్తమా- పురుషరత్నమా దేవతలం దింద్రుఁడో యనునట్లు రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలో నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున నీయభిజాతత్వము (గొప్పవంశమునఁ బుట్టుట) శ్లాఘ్యమైనది- గొప్ప వంశ మునఁబుట్టినవారికి గొప్పబుద్ధియేకదా యుండును- అట్లు వంశకీర్తికరమైన బుద్ధి యుఁగలవాఁడవు- అంతియకాక భూమికంతయు భర్తవు నీవే-శరభంగు నను గ్రహించుటచే నీకీర్తియు, విరాధవధచే నీ విక్రమమును లోకులు పొగడుచున్నారు.

అరణ్యమునకుఁ వచ్చుటచేఁ దండ్రియందలి భక్తి, భరతుఁడు ప్రార్థించినను ప్రతిజ్ఞ భంగముసేయమి,సత్యవాక్కునందుఁగలప్రీతి, శరభంగానుగ్రహమువలన ధర్మమందు నిష్ఠ,యివి నీయందుఁ సంపూర్ణముగాఁ గొఱఁతలేక నిండియున్నవి.

కం. నిను ధర్మవత్సలు మహాత్ముని, ధర్మజ్ఞుని మఱుంగు•మ్రోఁ జొచ్చితి మో
 జనకసుతాహృదయేశ్వర, వినుమర్థించెద మొకండు•విషయము నాథా.౬౯

ధర్మవత్సలున్=శరణాగతరక్షణ ధర్మమును బ్రీతితోననుష్ఠించువానిని- మహాత్మునిన్=పరమాత్మస్వరూపుని-గొప్పయుదార స్వభావముఁగలవానిని-ధర్మజ్ఞుని=

శరణాగత రక్షణ ధర్మమపరిత్యాజ్యమని యవశ్యానుష్ఠేయమని తెలిసినవానిని - మఱుంగు చొచ్చితిమి=శరణుచొచ్చితిమి. బిడ్డలకు భయముతోఁచినపుడు తల్లిదండ్రుల చాటునకుఁ బోవునట్లు మేము నీచాటున నిలిచితిమి - మొగిన్=చక్కఁగా, త్రికరణశుద్ధిగా, జనక సుతాహృదయేశ్వర=జానకీవల్లభా - ఇది సీతాదేవి పురుషకారమును బ్రార్థించుట తెలిపెడిని- అర్థించెదము = యాచించెదము - నాథా = రక్షకుఁడా.

తా త్ప ర్య ము.

పరమాత్మ స్వరూపుఁడవై కాపునసే గొప్ప యుదారగుణము గలవాఁడవై, శరణాగతరక్షణ విధము దెలిసి దానిని బ్రీతితో ననుష్ఠించుచు మాకు నాథుఁడ వగుటచే సీతావల్లభా నీ మఱుఁగును త్రికరణ శుద్ధిగాఁ జొచ్చితిమి - నిన్ను మే మొక విషయము యాచించెదము.

ఉ. ఏ మొకమన్వి చేయ మది • నెంచితి మింపునకై క్షమింపుమీ
భూమిధవుం డెవండు కర•ముం గొని యాజిపపాలు పుత్రుల
ట్లా మనుజాళిఁ బ్రోవఁడొ మ•హత్తరపాపము వాఁడు పొందెడిన్
రామ ! యటొట భూమిజన•రక్షయె కార్యము నేలఱేనికిన్. ౭౧

మన్వి=విన్నపము - కరమున్ = పన్నును - నేలఱేనికిన్ = రాజునకు-భూపతికి.

తా త్ప ర్య ము.

రామచంద్రా మే మొక విన్నపము చేయఁదలఁచినారము - "సత్పకార్య సతాంపుంసా మలమేవాగ్రతస్థితి" యను న్యాయమున మీరు వచ్చుటే చాలదాఁ మిమ్ముఁ జూడఁగనే మీయభిప్రాయ మెఱుఁగలేనా అంతమాత్ర మింగితజ్ఞానము నాకులేదని తలఁచితిరా యని కోపింపకుము. మేము కార్యార్థులమై వచ్చిన వారమగుటచే నీకుఁ దెలిసినను దెలియకున్నను అడిగినను నడుగకున్నను చెప్పు కొనవలసినది మాకు విధి-చెప్పుకొనలేదను లోపము మాయందుండరాదు- ఆఱవ భాగము పాలు కప్పముతీసికొని యేరాజు ప్రజలను దన బిడ్డలవలె రక్షింపఁడో యారాజు మహాపాతకమును సంపాదించినవాఁడగుచున్నాఁడు, కావున రామ చంద్రా : ప్రజాపాలనమే రాజులకు ముఖ్యకార్యము.

అరక్షితారం రాజానం బలిషడ్భాగహారిణమ్
తమాహుః సర్వలోకస్య సమగ్ర మలహారకమ్॥ మను. 8-308

ఏరాజు ప్రజలవలన నాఱవభాగము కప్పము గొని వారిని బాలింపఁడో వాఁడు సకలజనుల పాపములను గొని నరకముల పాలగును.

(ఈ విషయ మయోధ్యాకాండమందు రామ భరతసంవాదమున వివరింపఁ బడినది.)

కం. తన ప్రాణంబులు పగిదిని, దన ప్రాణముకంటె నిష్ట • తాపాత్రము లౌ
తనయుల భంగిని మనుజులఁ బ్రోచిన పతి చిరకీర్తి బ్రహ్మ • చేఁ బూజఁ గనున్.

ఇష్టతా పాత్రములు = ప్రేమకు యోగ్యులైనవారు - చిరకీర్తి = శాశ్వతమైన యశస్సు.

తాత్పర్యము.

ఏ రాజు తన ప్రాణములఁ దాను రక్షించు రీతిని దన ప్రాణముకంటె నెక్కువ ప్రీతితోఁ గొడుకులను రక్షించు విధముగను బ్రజలను బరిపాలించునో యా రాజు శాశ్వతకీర్తి సంపాదించి పరలోకమున బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయి యచట బ్రహ్మచే గౌరవింపఁబడును.

కం. ఫలమూలంబులు మెసవుచు, ఘనతపముఁ జేయు మహర్షులు • తపమం
దలి నాలవభాగముఁ బ్రజ, నెలమిని రక్షింప జేని • కిడుదురు గాదే. ౭౩

మెసవుచున్ = తినుచు.

తాత్పర్యము

తాము వేరు పల్లంకులు ఆకు అలములు తినుచు గొప్ప తపస్సు చేయు మహర్షులు తమంతకష్టించి సంపాదించిన తపఃఫలమందు నాలవభాగము రాజున కిచ్చుట యతఁడు ప్రజలను రక్షించు నిమిత్తమైయేకదా.

౭౦-వ పద్యమం దాఱవభాగమని చెప్పఁబడెను. ఇందు నాల్గవభాగమని చెప్పఁబడెను. మఱికొన్నిచోటుల రెండవభాగము కప్పము చెప్పఁబడినది. ఇందేది నిశ్చయము ?

సందర్భానుసారముగ నన్నియు సత్యములే.

"యస్యాన్నపాన పుష్టాంగః కురుతే ధర్మసంచయమ్
అన్నప్రదాతు స్తస్యార్ధం, కర్తు శ్చార్ధం నసంశయః ॥

ధర్మకార్యములు చేయువాని నెవ్వఁ డన్నపానములిచ్చి రక్షించునో వాఁడా ధర్మమందు సగముభాగము హొందును, ధర్మము చేసినవాఁడు సగముఫలముఁ బొందును. అను స్మృతివాక్యప్రకార మన్నదాత సగము పంచుకొనును. ఉపవాసులు ప్రజలవలన భిక్ష గ్రహించి బ్రతుకువారు వీరి ధర్మమునందు నాఱవభాగము, రాజుచే రక్షింపఁబడు దేశమునఁ బుట్టిన ఫలములు దిని బ్రతుకువారి ధర్మమందు నాలవభాగము రాజునకుఁ బోవును. ఇది యిప్పటివలెఁ గొని తినెడివారి విషయము గాదు.

శా. దీనార్త్యావనదక్ష! విన్ము గలరీ • తిన్ బ్రహ్మభూయిష్ఠ మీ
వానప్రస్థగణంబు భూరిమహిమన్ • వాసిల్లి త్వన్నాథమే
యైనన్ మిక్కిలి బాధలం గనెడి రా • మా దుష్టమాంసాశినం
తానం బేపఁగ మాకు నిష్ఠ భయదా • నం బీఁగదే ప్రేముడిన్. ౭౪

దీనార్త్తావనదక్ష=పరులరాపిడిచే దుఃఖించువారిని, బాధపడువారిని రక్షించు సామర్థ్యము గలవాఁడా, బ్రహ్మభూయిష్ఠము=బ్రాహ్మణులు విశేషముగాఁ గలది, బ్రహ్మజ్ఞానము గలవారిచే నిండినది, త్వన్నాథము=నీవేదిక్కుగాఁగలది, దుష్ట మాంసాశి సంతానంబు=చెడుగుణముగలరాక్షసులసమూహము,ఏఁపఁగన్=బాధింపఁగా,అభయము=భయపడవలదు, అని వాక్యదానమును,ప్రేముడిన్=ప్రేమచే.

బ్రహ్మభూయిష్ఠము=బ్రహ్మవిద్భూయిష్ఠము, త్వన్నాథము=నీవేదిక్కుగాఁ గలది, ఇట్లనుటచే అనన్య శేషత్వము చెప్పఁబడెను.

వారికే నాథుఁడ వనుటచే అనన్యసాధనత్వము. అనన్యభోగ్యత్వము చెప్పఁబడెను. దీనివలన మహానిరతిశయ మహిమ చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము

దుష్టులుపెట్టు బాధలచే దుఃఖించుచు బాధపడువారిని రక్షించు సామర్థ్యము గల శ్రీరామచంద్రమూర్తీ ! యథార్థము చెప్పుచున్నాము, వినుము. ఈ వాన ప్రస్థుల సమూహమందు బ్రాహ్మణులు విశేషించియున్నారు. కొంచెముమంది క్షత్రియులు వైశ్యులుకూడ నున్నారు. ఈ యిందఱుకూడ గొప్ప తపోమహిమచేఁ గీర్తికాంచియు నీవేదిక్కని నమ్మియున్నారు.క్షత్రియులు వైశ్యులుకూడ స్వశక్తిచేఁదమ్ము రక్షించుకొందమను తలంపుగలవారుగారు. ఇట్లు నిన్నునమ్మి నీవే నాథుఁడుగ నెంచియుండియు దుష్టులగు రాక్షసులు పెట్టెడిబాధ సహింపలేకమిగుల బాధపడుచున్నారు. ఇది యుపేక్షించుట నీకుఁదగినదికాదు, మాయందుఁ బ్రేమ గలవాఁడవై మా కభయదాన మిచ్చి, మాకు భయములేకుండఁ జేయుము.

కం. ర మ్మవిగో రాఘవ కనుఁ,గొమ్ము వనంబునను నసుర • కోటులచే నా
శమ్మును గన్నమునీంద్ర చ,యమ్ములదేహమ్ములెమ్ము•లంతటఁ గననౌ.

ఎమ్ములు=ఎముకలు, అంతటన్=అన్నిప్రదేశములందు, కననౌన్=చూడ వచ్చును.

తా త్ప ర్య ము

శ్రీరామచంద్రా ! రాక్షససమూహములచే హింసింపఁబడిన మునులదేహము లందలి యెముకలు సర్వత్రపడియున్నవి. అవిగో దూరమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. మా వెంటరమ్ము, చూపెదము.

కం. పెంపఱ మందాకినితటిఁ బంపావదిఁ జిత్రకూట•పర్వతమున వా
సింపఁగ ఋషు లవ్వారిం, జంపెను నొంచెను సురారి•సంఘము లీశా.౧౭

పెంపఱన్=పెంపుచెడునట్లు వాసింపఁగన్=వసింపఁగా, మందాకిని=శరభంగాశ్రమమునొద్ద నుండునది.

తా త్ప ర్య ము.

మందాకినీ తీరమందు పంపానదియొద్దునఁ జిత్రకూటపర్వతమందు వసించు ఋషులను రాక్షసులు బాధించి చంపుచున్నారు.

ఇచ్చటఁ బంప నదిగాఁ జెప్పఁబడెను. ఈ కాండమందే ౭౩-వ సర్గమందు శీతోదకో హ్రదః ౪౦-వ శ్లో, చల్లనీళ్ళ మడుఁగు, పుష్కరిణీం పంపాం = పంప యను పుష్కరిణి (కొలను) ౭౪-౪ లో పుష్కరిణ్యాః పంపాయాః పంపాపుష్కరిణి యని ౭౫-వ సర్గయందు పంపాపానీయ వాహినీం అని ఉదకవాహినీ యనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఈ వాక్యములు పంపయనునది కొలనా నదియా యను సందేహము గలిగించుచున్నవి.

పానీయ వాహినీ, ఉదకవాహినీ శబ్దములు నీళ్ళను వహించునది యను నర్థమున గ్రహించినను ఇందు నది యని స్పష్టముగానున్నది, పుష్కరిణీ శబ్దమునకుఁ గమలములు గలది యని నదీపర్యాయముగ నర్థము గ్రహింత మనిన హ్రదశబ్దము బాధించుచున్నది. భవభూతి "తదే తత్పంపాభిధానం పద్మసర"యనియేవ్రాసెను. ఈ విషయము కిష్కింధాకాండము ౧-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు విచారింపఁబడును.

చం. మునిజనవిప్రకారము నఁమోఘబలా! సయింపలేమిచే
నిను శరణంబు జొచ్చితిమి ♦ నీవె శరణ్యుఁడ వాసురాళిచేఁ
బొనుఁగుపడంగ నీకు, కృప ♦ భూమితలంబున నీవు తప్ప మా
కును గతిలేదు, మావెతలు ♦ కూలఁగఁ జేయవె జానకీపతి. ౮౭

విప్రకారము = కీడు, అమోఘబలా = వ్యర్థముకాని బలముగలవాఁడా, శరణ్యుఁడవు=రక్షింపశక్తిగల యోగ్యుఁడవు, రక్షకుఁడవు, పొనుఁగుపడనీకు = నశింపనీయకుము, వెతలు=బాధలు జానకీపతి=ఈ పదము సీతాపురుషకారము సూచించుచున్నది, మమ్ము రక్షించువిషయమందు నీకు సందేహముండిన సీతాదేవి నడిగి చూడుమని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

దేహాభిమానమువదలి మృత్యువును లక్ష్యముసేయక తపస్సుచేయు మీకేల యీ మరణభీతి యందువేమో మాకుఁగా మేము దుఃఖించలేదు, సంసారము రోసి యడవులందుండి తపస్సుచేసికొందమనివచ్చినమునిజనులకుఁగలుగునపకారము మేముచూచి సహింపలేకయున్నాము. కావున నీవు రక్షింపఁగలవాఁడవు. అమోఘ బలుఁడవు కావున నిన్ను శరణుచొచ్చితిమి, మేము రాక్షసులచేఁ జావకుండ నీ దయాగుణము నాలోచించి కాపాడుము, నీవు మెచ్చునంతటి తపస్సు చేసితిమే మమ్మేల కాపాడవని నిర్బంధింపము, బలముగలిగి దీనుల నార్తుల రక్షింపక పోవుట దయావంతుల లక్షణముగాదు. కావున నీ కల్యాణగుణము లాలోచించి

వానికి హానిరాకుండఁ గాపాడుకొనుము, ఎందఱో రాజులున్నారే వారి సాహాయ్య మేల కోరినవారుగారు, ఇన్నాళ్ళేల సయిరించితి రనెదవేమో? నీవుతప్ప మాకు వేఱుగతిలేదు. మే మనన్యులమగుటచే నీ రక్షకత్వమేకోరి నీవెప్పు డవతరింతువా ఎప్పుడు దర్శనమిత్తువా ఎప్పుడు మమ్ముఁ గృతార్థులఁజేసి రక్షింతువా, యని కాచి యున్నారము. కావున మాదుఃఖములు దొలఁగఁజేయుము, మావిషయమున దయదలఁపవలయునా అక్కఱలేదా యనువిషయమున సీతాదేవినడిగిచూడుము.

ఇది యనన్యత్వమును బోధించుచున్నది – అనన్యత్వమనఁగా 1. భగవంతునిఁదప్ప వేఱొకని రక్షకుఁడుగా దలఁపకుండుట, 2. భగవత్ప్రాప్తి తప్ప వేఱుఫలము గోరకుండుట 3. భగవదనుగ్రహము సంపాదించుకొనుటకు భగవంతునే యుపాయముగఁగొని వేఱొక యుపాయము వెదకికొనకుండుట. మనము భగవంతుని వారమేకాని యితరులవారముకాము– ఆయనకు మనము స్వజనులము– కావున నన్నిభావముల నాయననే యాశ్రయించి యుండవలయుననుట యనన్యభావము– భార్యాభర్తలు పితాపుత్రులు నెట్లికిభావము వహించియుందురో యట్టిభావ మనన్యభావము – అభేద బుద్ధియని యర్థము – అనఁగాఁ దండ్రి యెవఁడో నేనెవఁడో భిన్నపదార్థములని కొడుకు దలఁచుట భేదాభిప్రాయము. తండ్రివాఁడను నేను నా జన్మస్థితి పోషణాదుల కాయనయే యాధారము – ఆయన యౌరసుఁడనే కదా కావున సభేదునని తలఁచుట యనన్యభావము – అట్టులే యల సముద్రమువేఱు తాను వేఱని తలఁచుట ఎండ తాను వేఱు సూర్యుఁడు వేఱని తలఁచుట యన్యభావము– కారణమునకంటె మేము భిన్నులము కామని యవి తలఁచుట యనన్యభావము – సముద్రమే నేనని యల తలఁచుట వంటిదిగాదు.

నీవేశరణ్యుఁడవని యుపపదములేక చెప్పుటచే సర్వలోకశరణ్యుడని భావము – అట్టి శరణ్యతత్వమునకుఁ గావలసిన గుణములు బలము దయ యనునవి యమోఘ బలా – కృపయను పదములచేఁ దెలుపఁబడెను – స్వామిత్వము– వేఱుగతి లేదనుట తెలుపును – శరణంబు చొచ్చితి మనుటచే నీవే యుపాయాంతర స్థానమందున్న వాఁడవని యర్థము– నీవే శరణ్యుఁడవనుటచే మహావిశ్వాసములోను నాఁగల యంగసంపత్తి పూర్వకమైన రక్షాభరసమర్పణము చెప్పఁబడియె మావెతలు గూలఁగఁజేయవె యనునది గోప్తృత్వవరణమును దెలుపును గోప్తృత్వవరణ మనఁగాఁ దమయభిప్రాయము దెలుపుట – ఇది యనిష్టనివృత్తిరూపమగు ఫలమును బ్రార్థించుట తెలుపును – తనిశ్లోకి.

నీవు తప్ప మాకును గతిలేదనుచో "తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి" నాస్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" యను సూత్తమును స్మరింపవలయును.

—• శ్రీరాముఁడు మునుల కభయం బొసంగుట •—

చం. అన రఘునాథుఁ డిట్లను మ•హాత్ముల రీ రితు నన్నుఁ బల్కఁగాఁ
జనునె? త్వదాజ్ఞ వర్తి నుదు•సంయములార! యరణ్యసీమకున్
బనిగొని యాత్మకార్యముగ•బాపుల నెల్ల నడంచి మీకు శో
భన మొనగూర్ప మజ్జనకు•వాక్యము సాకుగ నేను వచ్చితిన్. ౭౭

ఈరు=మీరు, త్వదాజ్ఞన్=మీయాజ్ఞా ప్రకారము, ఆత్మ కార్యముగ = నా పనిగ, ఇందుఁగృతిత్వమను భగవద్గుణము వర్ణింపఁబడినది.

తాత్పర్యము

అని ఋషులందఱు చెప్పఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె, మహానుభావులారా మీరు నన్ను నిటు గొప్పచేసి పలుకవచ్చునా ? నేను మీ యాజ్ఞా ప్రకారము వర్తించువాఁడనే- మీ రాజ్ఞాపింప నర్హులు గాని విజ్ఞాపింప నర్హులు గారు- నే నీయడవులకు నాస్వకార్యము మీఁదనే వచ్చితిని- ఏమి నీస్వకార్యమందురా? ఈ యడవులందుండు రాక్షసులనెల్ల వధించి మీకు మేలు గలిగించుటే నాస్వకార్యము- అయ్యా! యివి యిచ్చకము లు- ఇప్పుడు మేము ప్రార్థింపఁగా మాముఖ ప్రీతికై మాటలాడుచున్నావు- నీ తండ్రిని సత్యవాదిని జేయఁగదా నీవు వనములకు వచ్చితి వందురేమో - అది నెపమేగాని యథార్థముగాదు - ఇందు నీస్వప్రయోజన మేమందువా యాశ్రితుల రక్షింపవలసినది రక్షకుని విధిగదా- నా కార్యము నే నింతవఱకుఁ జేయక మీరు ప్రార్థించువఱకు నూరకుండుట నాలోపమే- మీరు సంయములు గనుక క్షమింపుఁడు.

భగవంతుఁడు భక్త పరాధీనుఁడు, గర్భస్థశిశువు కోరకున్నను దల్లిదండ్రులు దానిని బోషించువిధమున భక్తులు కోరకున్నను వారి యోగక్షేమములు నిర్వహించుట భగవంతుని కార్యము- అట్లుచేయకుండుట లోపము గదా- అయోధ్యా కాండమందలి ౪౬౭-౪౬౮ల పద్యములు జూడుఁడు.

"శక్తోపి రాఘవ స్తస్మై, రాజ్యం సంత్యజ్యధర్మతః దశగ్రీవవధార్థాయ పితుర్వచన హేతునా॥" పద్మ - రామచంద్రమూర్తి రాజ్యముగ్రహింప శక్తుఁడయ్యును రావణుని జంపు నిమిత్తము పితృవచనము కారణముగాఁగొని రాజ్యమును వదలిపెట్టెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జనకవాక్య పరిపాలనార్థ మరణ్యముల పాలాయెనని పెక్కుతావులఁ జెప్పఁబడెను- ఇచ్చటఁ దనకుఁ బ్రధానకార్యమును రాక్షస వధయనియుఁ దండ్రి వాక్యము నిమిత్తమాత్రమని చెప్పుటచేఁ దండ్రివాక్యమప్రధానమయ్యెను- వారి యెదుర నామాట వీరియెదుర నీమాట చెప్పవచ్చునా? రావణాసురుఁ జంపుట ముఖ్యకార్య మయ్యెనేని పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిదపనేల చంపఁబోరాదు- లవణాసురవధ మట్లుకాదా చేసెను ?

ఆశ్రిత రక్షణమును మునీశ్వరకార్యమునే ముఖ్యముగను దండ్రివాక్యము దానికి నిమిత్తమగుట గౌణముగను శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంచె ననియే చెప్ప పలసియున్నది. మొట్టమొదట అయోధ్యాకాండమున సుమంత్రుఁడు పిలువ వచ్చినపుడు శ్రీరామచంద్రుఁడు సీతాదేవితోఁ జెప్పిన వాక్యముల ధోరణిచూడఁ (ప. ౪౬౩-౪౬౮) గా నాశ్రితరక్షణకార్యమందే యాయనకు మనస్సు లగ్నమై నిమిత్తమునకై యెదురు చూచుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది. ఇఁకఁ గైకతో సంభాషించునపుడు మీతండ్రి నాకువరము లిచ్చెను. నీ వరణ్యమునకుఁ బొమ్మ నఁగానే యామెమాట యామె నోరనుండఁగానే బోయెదనని చెప్పెను.

తల్లికిఁ బోషణాదులయం దధికార మేకాని యాజ్ఞాపించు నధికారములేదని ముందే కౌసల్యవిషయమున విచారింపఁబడెను: కౌసల్యకులేని యధికారము కైక కెందుండివచ్చెను? తండ్రి చెప్పనిమ్ము పోయెదనని యుండవచ్చును. అట్లు చెప్పి నచోఁ దండ్రిచెప్పఁడు. ఇంతలో వసిష్ఠుఁడు లోనగువారువచ్చి కైకప్రయత్నము సాగనిచ్చియుండరు. అరణ్యయాత్ర నిలిచిపోయి యుండును. అది రాముని యుద్దేశముగాదు. భరతుఁడు మొదలగువారు నిన్ను రాజ్యభ్రష్టుని జేయు నధి కారము దశరథునకు లేదని వాదించినపుడు దానికి సమాధానము నేనుప్రమా ణముచేసి యున్నానని చెప్పెను. ఈయనను ప్రమాణము చేయుమని యెవరు కోరిరి? కైక చెప్పినమాటలు విని యూరక వెలువలవచ్చి వసిష్ఠాదులతో లోపలి సందర్భము లిట్లున్నవి నన్నేమి చేయుమనెదరని చెప్పి యుండవచ్చునుగదా. అరణ్యమునకుఁ బోవుటయందుఁ బట్టుదలలేకున్న నిట్లీల చేసియుండరాదు. అప్పుడు నేను ప్రమాణముచేసితి ననుమాట పుట్టఁగారణము కలుగదు కదా. కావున నేదియేని నెపము కలిగించుకొని యరణ్యములకుఁ బోవలయు ననియే రాముని సంకల్పము.

ఇఁకఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై రావణాసురవధ సలిపియుండరాదా యనిన విరాధ వధ కబంధవధ ఖరాసురాదివధ వాలివధ వీనినిబరిశీలించినచోఁ బ్రతిపక్షులదోషము స్వయముగఁ జూచికాని రామచంద్రమూర్తి దండించువాఁడుకాఁడు. రావణా సురుఁ జంపఁగారణము కలుగదు. ఒకవేళఁ బోయినను నీయనకుఁ గలది యక్షౌ హిణీసేన. తక్కిన రాజులందఱు గలిసినను ౯-౧౦ అక్షౌహిణులగునేమో వీరు రాక్ష సులనోళ్ళకు వడియాలుగాఁగూడఁజాలరు. వాలియు సామంతరాజేకదా వాఁడు వానరసేనతో సహాయపడియుండఁడా యనిన మఱఁదలిని జెఱచి వధ్యుఁడైన దోషిని సాహాయ్యముచేయ నెట్లుకోరును? ఎప్పటికైన వాఁడు వధ్యుఁడే.

అదట్లుండఁ దన్నాశ్రయించి శరణాగతులైన మునీశుల యాశ్రమము లందుఁ బదిసంవత్సరములు సంచరించి వారికోరిక ప్రకారము వారికి దర్శన మిచ్చెఁగదా. సాధుపరిత్రాణమునందు దర్శనమిచ్చుటేకదా ప్రధానము పట్టాభిషి క్తుఁడైనచోఁ బదిసంవత్సరము లిట్లు తిరుగ సాధ్యపడువా? ఇప్పటి సౌలభ్యమప్పు

డలవడునా? కావున నాశ్రితరక్షణము ముఖ్యమనియు దానికి నిమిత్తమగుటఁ బితృవాక్యపాలనము గౌణమనియు నీవిధముగఁ దండ్రిని సత్యవాదిని జేసెను- ఆశ్రితుల రక్షించెను- దుష్టుల శిక్షించి సర్వకార్యములు చక్కఁబఱిచెననియు నెఱుఁగవలయును.

కం. కాన మహాఫలదం బగుఁ, గానసవాసంబు మాకు•గం డడఁతు"ననిన్
మౌనిజనశాత్రవుల నిఁక, సానుజమద్బాహుశక్తి•సంపదఁ గనుఁడీ. ౨౬

మహాఫలదంబు=గొప్ప ఫలమును గలిగించునది, కాననవాసంబు=అడవి యందు వసించుట, అనిన్=యుద్ధమందు,గండడఁతున్=గర్వమణఁచెదను, శాత్రవులన్=విరోధులను, సానుజ=తమ్మునితోఁగూడిన, మత్=నాయొక్క, బాహుశక్తిసంపదన్= భుజబలముయొక్క యాధిక్యమును.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ కారణముచే మాకు నరణ్యావాసము గొప్పఫలము గలిగించునది యగును. యుద్ధమందు మునులకు విరోధులగు వారిని నాతమ్మునితోడఁ గలిసి వధించెదను- అప్పుడు నాభుజశక్తి చూడుఁడు-

ఇక్కడఁ జెప్పఁబడిన మహాఫలము-ఆర్త శరణాగత రక్షణమే- అనఁగా ననిష్ట నివృత్తి- ఇష్టప్రాప్తి- నా భుజబలము చూడుఁ డనునది గర్వోక్తికాదు- మునులకు ధైర్యము కలుగుటకై మునిసకార్యమందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము దెలుపుటకై చెప్పినమాట- ఇష్టులకు ధైర్య సంతోషములును విరోధులకు భయము గలిగించు కార్యసాధకుని వాక్యము లాత్మస్తుతులు గావు.

౭-వ సర్గము॥

తే. ఇట్టు లభయం బొసంగి ము•నీశ్వరులకు, సత్యనిరతుండు లక్ష్మణ•సహితుఁ డగుచుఁ
జనె సుతీక్ష్ణాశ్రమంబున•జాడఁబట్టి, యెల్లద్విజులును దనతోడ•నేగుదేర. ౧౦

సత్య నిరతుండు=సత్యమందు విశేషాసక్తి గలవాఁడు-అనుటచేఁ దాను మునీశ్వరులకుఁ జెప్పినమాట నిర్వహింప మిక్కిలి యభిలాషగలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

ఈప్రకార మాఋషీశ్వరుల కభయ మిచ్చిన రామచంద్రమూర్తి తనమాట నిర్వహించుటయందు విశేషాభిలాషగలవాఁడై తనతోడ ఋషీశ్వరు లందఱు రాఁగా లక్ష్మణుతోడ సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకుఁబోవు త్రోవఁబట్టి పయనించెను.

ఇచ్చట సీతాదేవిపేరు చెప్పలేదు-లక్ష్మణుని పేరుమాత్రము చెప్పఁబడెను- దీని వలన రాక్షసవధయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కున్నంత యుత్సాహము లక్ష్మణునకుఁగలదని యేర్పడుచున్నది- సీతాదేవికో మునిజనరక్షణము సమ్మతమేకాని నిష్కారణముగ రాక్షసవధచేయుట సమ్మతముగాదు-కావున నీవిషయమున నన్నదమ్ములకున్న యుత్సాహ మామెకు లేదు - ఇది సీతాదేవి రామచంద్రమూర్తి

కుపదేశించిన హితబోధవలన స్పష్టమగును- కావున నిది సూచించుటకే వాల్మీకి యిచ్చట సీతాదేవి పేరు చెప్పలేదు.

ఉ. ఒయ్యన దూర మేగి విపు•లోదక వాహిని సంతరించెఁ దా
నయ్యెడ నంజనోన్న తఘ•నాభమహీధ్రముఁ గాంచి సంతతా
క్షయ్యఫలప్రతానసుమ•సంతతి వింతలు గొల్పఁ గానలో
నయ్యమరేంద్ర వంద్యుఁడు శు•భాశ్రమముం గనెఁ జీరమాల్యమున్. ౯౧

ఒయ్యనన్=మెల్లగా-గుంపుగా మాటలాడుచుఁ బోవుచున్న కారణముచే మెల్లగాఁ బయనించి రని సూచన - విపులోదకవాహిని = విస్తారముగ నీళ్ళుగల యేటిని - సంతరించెన్=దాఁటెను, అంజనోన్నత=అంజన పర్వతమువలె నెత్తైన దియు-ఘనాభ=మేఘముతో సమానమై వ్యాపించియుండు నదియు-నగు మహీధ్రమున్=పర్వతమును - సంతత=ఎల్లప్పుడు నెడఁదెగక - అక్షయ్య=క్షయము గాని ఫలప్రతాన సుమసంతతి=పండ్ల సమూహము- పుష్పముల సమూహము - చీరమాల్యమున్=నారచీరలపంక్తులు గలది- దూరము = శరభంగుఁడు సమీపముననే సుతీక్ష్ణాశ్రమ మున్నదని చెప్పెనే యనిన మెల్లగాఁ బోవుటచే దూరమని తోఁచి యుండవచ్చును.

తాత్పర్యము.

తోడ వచ్చిన వానప్రస్థులతో ముచ్చటలాడుచు మెల్లగా దూరముపోయి యచ్చట రేవు చూచుకొని నదిని దాఁటి యచ్చటఁ గాటుక కొండవలె నల్లగా మబ్బువలె వ్యాపించియుండు పర్వతమును జూచి యా పర్వతము ప్రాంతమందు సర్వకాలములయం దుడిపోక ఫలములచేఁ బూలచే నిండియుండు చెట్లను జూచి వాని సౌందర్య సంపత్తులకు నాశ్చర్యపడుచుఁ బోయిపోయి యా యడవిలో గాలి కాఱఁగట్టిన నారచీరల వరుసలచే నందమయిన శుభాశ్రమమును రామచంద్రమూర్తి చూచెను.

—• శ్రీరాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమంబుఁ జేరుట •—

కం. డాసి యటఁ దపసి ధూళీ, ధూసరితజటాకలాపు•ధుతపాపుని సౌ
ఖ్యాసనయుక్తునిఁ గని యి, ట్లాసీతాహృదయనేత•యాడెం బ్రీతిన్. ౯౨

డాసి=సమీపించి-ధూళీ=వార్ధక బాధచే స్నానము చేయమిని దేహమందుఁ బుట్టిన మురికిచేతను గాలికివచ్చి పైపడిన దుమ్ముచేతను ధూసరిత = బూడిద వర్ణముగల - జటాకలాపున్ = జడల సమూహముగల వానిని-ధూతపాపునిన్ = చిమ్మివేయఁబడిన పాపములు గలవానిని - సౌఖ్యాసన యుక్తుని = సుఖాసనమందుండువానిని - సీతా హృదయనేత=శ్రీరామచంద్రమూర్తి.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి యాశ్రమమును సమీపించి, యందు స్నానము చేయకుండుట చేతను గాలికి వచ్చిన దుమ్ము చేతను బూజుపాఱిన దేహము- జడల సమూహము గలవానిని బాపరహితు యథాసుఖముగఁ గూర్చుండిన వానిని సుతీక్ష్ణుని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచి ప్రీతితో నిట్లనియెను.

సుతీక్ష్ణుఁడు బ్రాహ్మణ తపస్విగదా స్నానములేక నిత్యకర్మానుష్ఠానము చేసికొనవచ్చునా యని సందేహము:-స్నానము చేయుట శుచిత్వమునకే కదా.

అపవిత్రః పవిత్రోవా, సర్వావస్థాం గతోపివా
యః స్మరే త్పుండరీకాక్షం, సబాహ్యాభ్యంత రశ్శుచిః ॥

అపవిత్రుఁడైనను బవిత్రుఁడైనను నేదశయందుండినను భగవంతు విష్ణు నెవఁడు స్మరించుచుండునో వాఁడు లోపల వెలుపలఁగూడ శుచియే.

జలస్నానము బాహ్యమలమును బోఁగొట్టునే కాని యాంతరమలమును బోఁగొట్టఁ జాలదు. 'మానసం విష్ణుచింతన' మ్మని భగవద్ధ్యానరూపక మానసిక స్నానము చేయువాఁడు లోపల వెలుపలఁగూడ శుచియే యని ప్రమాణము.

"తత్పాద పద్మజాం గంగాం, నిపతంతీం స్వమూర్ధని
చింతయే ద్బ్రహ్మరంధ్రేణ, ప్రవిశంతీం స్వకాం తనూం
తయా సంక్షాళితం ధ్యాయేత్ బాహ్యాభ్యంతరం మలమ్
తత్క్షణా ద్విరజో మంత్రీ, జాయతే స్ఫటికోపమః
ఇమం మానసికం స్నానం, ప్రోక్తం హరిహరాదిభిః
ఇదం స్నానం పరం మంత్రా, త్సహస్రాదధికం స్మృతమ్
సార్ధత్రికోటి తీర్థేషు స్నానాత్కోటి గుణాధికమ్.
రజ స్తమో మోహజాతాన్, జాగ్ర త్స్వప్న సుషుప్తిజాన్
వాఙ్మనః కర్మజాన్ దోషాన్నవైవా స్నవభిర్హ రేత్
యోనిత్య మాచరే త్తం తు, సవై నారాయణ స్స్మృతః
జ్ఞానహ్రదే, ధ్యానజలే, రాగద్వేషమలాపహే
యః స్నాతి మానసే తీర్థే, సయాతి పరమం పదమ్॥

ఆయన పాదపద్మములందుఁ బుట్టిన గంగ తన శిరస్సునఁబడి బ్రహ్మ రంధ్రములోఁ బ్రవేశించి తన దేహము లోపల వెలుపలఁ గడిగి నట్లు ధ్యానింపవలెను- ఇట్లు మంత్రధ్యానము చేయువాఁడు రజోహీనుఁడై స్ఫటికమువలె నిర్మలుఁడగును- ఈ మానస స్నానము హరిహరాదులచేఁ జెప్పఁబడెను- ఇది మంత్ర స్నానమును కంటె వెయ్యంతలు శ్రేష్ఠము- మూఁడుకోట్ల యేఁబదిలక్షల తీర్థములలో స్నానము చేయుటకంటె దీనియం దెక్కువ గుణము గలదు - రజస్సు - తమస్సు మోహము వలనఁ బుట్టినవియు జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులయందుఁ బుట్టినవియు మనో వాక్కర్మముల వలనఁ

బుట్టినవియునగు తొమ్మిది విధములైన పాపము లీమంత్రములు హరించు చున్నవి- ఎవఁడు ప్రతిదిన మీస్నానముచేయునో వాఁడు నారాయణుఁడే- జ్ఞానమను మడుఁగునందు రాగద్వేష మలముల హరించు ధ్యానజలములందు మానసతీర్థమున నెవఁడు స్నానముచేయునో వాఁడు పరమపదము చెందును.

ఇట్లుండ సర్వదా భగవద్యోగమందుండు నమ్మహామునికి దేహము మఱికిని పోఁగొట్టు నీళ్ళయందు స్నానము చేయకుండిన నేమి లోపము ? - అదియును గాక వానప్రస్థులకుఁ ద్రిషవణ స్నానమేల చెప్పఁబడె నన దానియందు విరక్తి పుట్టి చాలించుటకే యని పతంజలి చెప్పెను.

అనఁగా మూఁడు మార్లు స్నానముచేసినను దేహమునుండి మఱికి రాక తప్పదు- వచ్చునది వచ్చుచునేయుండును-అట్లుండ నెన్ని స్నానములుచేసి యేమిప్రయోజనము? లోపల మలము పుట్టకుండ నుపాయము చేయవలయు నని ప్రయత్నించుటకే యిన్ని స్నానములు చెప్పఁబడెను.

ఉ. రాముఁడ నేను దాపసవ♦రా యనఘా భవదీయదర్శనో
ద్దామముదాన వచ్చితి, య♦థామతి సాదరదృష్టిఁ జూడవే
నా మునితల్లజుండు రఘు♦నందనుఁ గ్రుచ్చి కవుంగిలించి సీ
తా మహిశేశ ! సేమము ము♦దంబు గదా యని వెండి యిట్లనున్. ౬౩

తాపసవరా = మునిశ్రేష్ఠుఁడా - అనఘా = పాప రహితుఁడా - భవదీయ దర్శనోద్దామముదానన్ = నిన్ను దర్శింపవలయు ననుగొప్ప సంతోషముతో- సాదర దృష్టిన్=ఆదరముతోఁగూడిన చూపుచేఁ జూడుము.

తాత్పర్యము

ఋషీశ్వరా- పాపరహితుఁడా- నేను రాముఁడను నిన్ను దర్శింపవలెనని మిగుల సంతోషముతో వచ్చితిని - కావున మనసార ప్రేమగల చూపులఁ జూడుము- అని వేఁడఁగా మునిశ్రేష్ఠుఁడు రాముని గౌఁగిలించుకొని సీతేశ్వరా ! నీకు సేమమేకదా యని మఱియు నిట్లనియె.

కం. నీవచ్చినకతమునఁ గడు, పావన మై యర్హనాథ♦వంతం బై భూ
మీవర యీయాశ్రమ మెం,తో వెలయుచు నున్న దిపుడు♦దుర్భరతేజా!

దుర్భరతేజా=భరింపరాని తేజముగలవాఁడా-

తాత్పర్యము

ఇతరులకుఁ జూచియు సహింపరాని తేజస్సుగలవాఁడా! నీవు వచ్చిన కారణముచే నీయాశ్రమము మిగులఁ బవిత్రమై తగిన దిక్కుగలదై యిపుడు మిగులఁ బ్రకాశించుచున్నది.

తే. దేహమును వీడి యోవీర♦దేవలోక, మేగ నొల్లక నీవచ్చు♦టెఱిఁగి యింద
వేచి యున్నాఁడ నీకొఱ♦కై చుమయ్య, వచ్చితీవిట మద్భాగ్య♦వశతఁ దండ్రి.

తాత్పర్యము

ఓ వీరుఁడా! నీ విచ్చటికి వచ్చెదవని తెలిసి దేహమును వదలి దేవలోకమునకుఁ బోవుటకు సమ్మతింపక యిందే నీకొఱకై కాచియున్నాఁడను. నాపుణ్యముకొలఁది నాయనా! వచ్చితివి.

దీనిచే స్వర్గలోక బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె శ్రీరామచంద్ర ముఖారవింద దర్శనము శ్రేష్ఠమని భావము.

శ్రీరాముని దర్శించినవారికి ముక్తిగలదు. దేవలోక బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయినవారికి మరల జన్మము గలిగినఁ గలుగవచ్చునుగదా. ఆకారణముచే రామదర్శన నిమిత్తమై కాచియున్నాఁడు.

తస్యాంతరాయో మైత్రేయ, దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్.

మైత్రేయా దేవేంద్రత్వము లోనైనది మోక్షమునకు విరోధి. పునర్జన్మకారణము. కావున స్వర్గమునకుఁ బోనైతినని గోవిందరాజీయము.

వాస్తవార్థ మేమనఁగా రావణవధ నిమిత్తమై రఘువంశమునఁ బుట్టిన నీ రాజ్యభ్రష్టత్వము చిత్రకూటవాసము నేను వింటిని. ఆ కారణముచే వాలివధ నిమిత్తమై నీ వీప్రాంతములకు వచ్చెదవనియు వింటిని. కావున నీరాక నెదురు చూచుచు దేవలోకమునకుఁ బోనైతిని, పరమపురుషార్థమైన నీదర్శనమునకు స్వర్గము విఘ్నము. కావున దేహము విడువకయున్నాను. మహేశ్వరతీర్థీయము.

కం. వింటిని రాజ్యభ్రంశముఁ, గొంటయు మునిరూపుఁ జిత్ర♦కూటంబున వా
ల్గంటియుఁ దమ్ముండును నీ, వుంటయుఁ గాకుత్స్థవర్య♦యుగ్రసుశౌర్యా!

రాజ్యభ్రంశము=రాజ్యముపోవుట- మునిరూపు=మునివేషము- వాల్గంటి=నిడుపైన కన్నులుగలది- కాకుత్స్థవర్యా = కకుత్స్థునివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ఉగ్రసుశౌర్యా=మిక్కిలి గొప్ప పరాక్రమము గలవాఁడా- కాకుత్స్థవర్యయనుటచే కకుత్స్థునివలె నీవు దేవకార్యము తీర్పవలసియున్నదని భావము.

తాత్పర్యము

కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడవును మంచిపరాక్రమము గలిగిన శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! రాజ్యమునువదలి మునివేషమునుదాల్చి చిత్రకూట పర్వతమున నీవు భార్యయగు సీతాదేవితోఁ దమ్ముఁడగు లక్ష్మణుతో నుండుటయు విన్నాను.

ఉ. రమ్మనిపిల్వవచ్చె సుర♦రాజు ననున్ సుకృతాప్తి దేవలో
కమ్ములు గెల్చినాఁడనఁట ♦ కారుణికాగ్రణి నీవు మిత్రసా
దమ్మున భార్యతో ననుఁగుఁ♦దమ్మునితో విహరింపు వాన; నా
బమ్మను గశ్యపర్షి యనఁ ♦ బల్కె మహర్షిని రామచంద్రుఁడున్. ౮౭

సుకృతాప్తి=పుణ్యము లభించుటచే - కారుణికాగ్రణీ = దయావంతులలో శ్రేష్ఠుఁడా- మత్ప్రసాదమ్మునన్ = నాయందలి యనుగ్రహ బుద్ధితో, వాసన్ = వాసయందు - విహరింపు మనుటచేఁ గర్మ ఫలత్యాగము చెప్పఁబడినది.

తా త్ప ర్య ము.

దయావంతులలో శ్రేష్ఠుఁడవైన రామచంద్రా! నేను సంపాదించిన పుణ్యములచే స్వర్గము సంపాదించితినని అప్పటికి రమ్మని యింద్రుఁడు నన్నుఁ బిలువవచ్చెను. గాని నీవీయాశ్రమమునకు రాఁ గలవని నే నెఱిఁగి యప్పటికిఁ బోక నీ దర్శనమునకై కాచి యున్నాను- నాయందనుగ్రహించి యా లోకములందు నీవు నీ భార్యతో లక్ష్మణుతో విహరింపుము- అని చెప్పఁగాఁ గశ్యపర్షి బ్రహ్మతోఁ జెప్పినట్లు రామచంద్రుఁ డిట్లు చెప్పెను.

మత్ప్రసాదమ్మునన్=నా యనుగ్రహముచే నని చెప్పరాదు ఈ లోకములను జీవకోటి యనుభవించుటకై భగవంతుఁడు సృష్టించెను - అట్టివానిలో నాయన సంచరించుట కొకరియనుగ్రహ మేల? కావున నీయర్థము సరిగాదు. 'మదీయత్వే నాభిమతంచ వస్తు సర్వ స్వామినే నారాయణాయతుభ్య మేవ నమమ' నాది యను నభిమానము నాకు దేనియందుఁగలదో యది సర్వస్వామివైన నీకేకాని నాకుఁగాదని ప్రపన్నులందురు- కావున వానిని నాయందలి కనికరముచే గ్రహించి నన్నుఁ గృతార్థుని జేయుమని భావము.

రామచంద్రమూర్తి క్షత్రియ ధర్మము పురస్కరించుకొని దానమున నతని పుణ్యమును స్వీకరింప నొల్లక యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

చం. కొనెదను నేన నీసుకృత•కోటి స్వయమ్ముగ, మేము నిల్వ నీ
వనమున వాసయోగ్య మగు•పట్టెది! నీహితబుద్ధిశక్తులన్
వినిచెను గౌతమాన్వయుఁడు • విశ్రుతుఁ డాశరభంగుఁ, డన్న నా
ముని మధురోక్తి నిట్లనియె • మోదరసాప్లుతుఁడై రఘూత్తమున్. ౯౦

విశ్రుతుఁడు=ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు - మోద రసాప్లుతుఁడై = సంతోషరసమున మునిఁగి స్నానము చేసినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

మునీంద్రా నీతపఃఫలము నీవు నా కీయవలసిన పనిలేదు. ఫలకాంక్షలేక రామార్పణ మని నీవు సంకల్పించినఁజాలు- అవియే వచ్చి నన్నుఁజెందును. అప్పుడు నేను గ్రహించెదను- మేము నిలుచుటకు వాసయోగ్యమైన స్థలమెయ్యది చెప్పుము- నీకు నాయందుఁగల హితబుద్ధి - నీశక్తి గౌతమవంశమునందుఁబుట్టిన శరభంగుఁడు వినిపించెను- అని చెప్పఁగా నాముని యా తియ్యని మాటల కలరి సంతోషరసమున మునిఁగి శ్రీరామచంద్రునితో నిట్లనెను- 'కొనెదను నేన' యనుటచేఁ గర్మఫల స్వీకారము చెప్పఁబడెను.

సీ. రామయీయాశ్రమ•భూమియేరమ్యంబు,గుణవంతమునుబుషి•కోటులిందుఁ
దప మాచరించు సం•తతము ఫలాదులు, దండిగా నుండు మా•ర్తాండ తేజ
యకుతోభయం బైన•యాశ్రమభూమి ని, చ్ఛావిహారంబులు•సలుపుమెకము
పిండుమాత్రమతపో•విఘ్నంబుఁగలిగించు,నదితక్క మఱియేభ•యంబులేదు
ఆ. నిలు మటన్న ననియె•నిర్మల తేజ యా, మృగచయంబుశాత•ఖగకదంబ
ములను జంప నీకుఁ•గలుగు మనోవ్యథ, గానఁ బెక్కునాళ్లు•గాదు నిలువ.

అకుతో భయము=భయము లేనిది- మెకముపిండు=జింకల సమూహము- మృగచయంబున్ = మృగముల గుంపును- శాత=పదునైన-ఖగ=బాణముల - కదంబములను=సమూహములచే.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా యీ యాశ్రమభూమియే రమ్యమైనది- గుణముగలది - ఋషులనేకు లిందుఁ దపము చేయుచుందురు-ఫలమూలములు దండిగా నన్ని వేళల దొరకును- ఇందు భయమెట్టిదో తెలియరాదు- గావున నిష్టమువచ్చినట్లు తిరుగు మృగముల సమూహము మాత్రమువచ్చి దేహములు రుద్దుకొనుటచేఁ దపస్సునకు విఘ్నము గలిగించును- అది తప్ప మఱి యేభయములేదు- కావున నిందే నిలుము- అని చెప్పఁగా నేనా మృగములను బాణములచేఁ జంపితినేని నీకు మనోవ్యథ కలుగును- కావునఁ బెక్కుదినములు నేనిందు నిలువరాదు.

కం. అని యచ్చట నిలిచి సాయం, తనసంధ్యన్ వార్చి మౌని•దత్తాహారం
బును గొనియారే లక్ష్మణ, జనకసుతాయుక్తి రామ•చంద్రుఁడు గడపెన్.

సాయంతన సంధ్యన్ = సాయంకాల సంధ్యావందనమును- మౌని దత్తాహారంబును = అసుతీక్ష్ణునిచే నీయఁబడిన యాహారమును- ఫలాదులను - ఆరేన్= ఆరాత్రి- మౌని దత్తమనుటచే నాయనయే తన చేతులార నాయనలార తినుఁడని బిడ్డలకుఁ- దల్లిదండ్రులు బువ్వపెట్టునట్లు చేతిలోనుంచె నని భావము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి యాచోటనే నిలిచి సరసునకుఁ బోయి సాయం సంధ్యను వార్చి వచ్చి యామునియిచ్చిన యాహారమును గొని యారాత్రి సీతా లక్ష్మణులతోడ శ్రీరామచంద్రమూర్తి గడపెను.

లక్ష్మణ జనకసుతాయుక్తి ననుటచేఁ దాము మువ్వురు నాశ్రమ విశేషములు ముని తపోమహిమ, తమయందలి ప్రేమ మొదలైనవానిని గుఱించి ముచ్చటలాడు చుండిరని భావము.

౮-వ సర్గము

ఉ. వేవిన లక్ష్మణుండు పృథి•వీజయుఁ దానును గమ్మకల్వపూఁ
దావులు గ్రోలునంబువులఁ•దాన మొనర్చి హుతాశదైవపూ

జావిధిఁ దీర్చి పూర్వగిరి•సానుతటంబున కేగుదెంచు ఛా
యావరుఁ గూర్చి ।మొక్కి ముని • నంజలిఁ జేర్చి వచించె నీగతిన్. ౧౧౧

వేవినన్=వేగినన్ ఉదయముకాఁగా, లక్ష్మణుండు పృథివీజయుఁ దాను-అని చెప్పుటచే ముందు లక్ష్మణుఁడులేచి స్నానముచేసెననియు నావల సీతయు లేచెనని గ్రహింపనగు-కమ్మ=మనోహరమైన రుచిగల, పూఁదావులు=పూలవాసనలు-, అంబువులన్=జలమందు-తానము=స్నానము హుతాశ=అగ్నిహోత్రము-దైవ పూజావిధి = భగవదారాధనము "విశాలక్ష్మిని బత్నిని గూడి రామ భద్రుండనఘుఁడు నారాయణుని సమర్చన సలిపెన్" అని యయోధ్య ౧౫౦-వ పద్యమున నున్నది - తీర్చి = చక్కఁగా నెఱవేర్చి, పూర్వగిరి = తూరుపుఁ గొండయొక్క, సానుతటంబునన్=చఱియప్రదేశంబునందు. ఛాయావరున్=సూర్యుని; "ఛాయాకాంతి స్సూర్యజాయా, ప్రతిబింబ మనాతపః" నానా ॥౮॥ ఈ పద్యమందు ముందు హోమము ఆవల సూర్యోపస్థానముచేసెనని చెప్పుటచేఁ గాత్యాయన సూత్రప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్మానుష్ఠానముఁ గావించెనని తెలియనగు; సూర్యోదయము కాక ముందు హోమముచేయుట కాత్యాయన సూత్ర ప్రకారము; మునిన్=ముని నుద్దేశించి.

అగ్నిహోత్రము, దేవపూజ, సంధ్య చెప్పఁబడుటచే సాహచర్య బలమునఁ దక్కిన రెండు నెట్లు నిత్యకర్మములో యట్టులే భగవదారాధన మని యేర్పడుచున్నది.

నవిష్ణ్వారాధనా త్పుణ్యం, విద్యతే కర్మవైదికమ్ ।
తస్మా దనాది మధ్యాంతం, నిత్యమారాధయే ద్ధరిమ్ ।
తద్విష్ణోరితి మంత్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా ॥   వ్యాసులు.

విష్ణ్వారాధనముకంటెఁ బుణ్యమైన వైదిక కర్మము లేదు; కావున నాది మధ్యాంతములు లేని హరిని నిత్యమారాధింపవలెను; ఇది తద్విష్ణో యను మంత్రముచేఁగాని పురుషసూక్తముచేఁగాని చేయవలెను. అనియుండుటచే భగవదారాధనము నిత్యకర్మమే. చేయకున్నఁ బ్రత్యవాయము కలదు. భగవంతునకు నివేదింపక తినువాఁడు పందియైపుట్టును. యజ్ఞ వేదాధ్యయనాదుల కంటె విష్ణుపూజ కోటంత లెక్కుడు.

స్నాత్వా నిత్యంశుచిః కుర్యాద్దేవర్షి పితృతర్పణమ్
దేవతాభ్యర్చనం చైవ సమిదాధానమేవచ ॥
బ్రహ్మచారీ గృహస్థోవా వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః
కేశవారాధనం హిత్వానైవ యాతి పరాంగతిమ్ ॥

పుండరీకనారదసంవాదము.

యోమోహా దథవాలస్యా, దకృత్వా దేవతార్చనమ్
భుంక్తే సయాతి నరకాన్ సూకరేష్వపి జాయతే॥   వ్యాసులు.

కేశవార్చా గృహేయస్య నతిష్ఠతి మహీతలే
తస్యాన్నం సభో క్తవ్య మభక్ష్యేణ సమం హితత్ ॥
అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ తథాయజ్ఞా స్సదక్షిణాః
హరే ర్నిత్యార్చనస్యైతే కోట్యంశే నాపి నోసమాః

"మద్యాజీమాం నమస్కురు"అను భ-గీ. వచనము నారాధనమునే బోధించుచున్నది.

వేవినన్ = క్వచిద్గరారో వః అను సూత్రప్రకారము వేగినన్ వేవినన్ అయ్యెను. 'వేవిన మేడపై వలభి వేదికజంట వహించి' ఆముక్త. ౧-౬౨.

తాత్పర్యము

తెల్లవాఱుజామురాఁగా లక్ష్మణుఁడు ముందుగాలేచి స్నానముచేసి యుండఁగా సీతయు నిద్రలేచి యట్టులే చేసెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మనోహరమైన కలువపూవుల వాసనగల చల్లని తటాకజలంబులందు స్నానమాడి హోమము ఇష్టదైవమగు నారాయణునర్చన గావించి సూర్యోదయము కాఁగా సూర్యోపస్థాన మొనరించి సూర్యునకు నమస్కరించి సుతీక్ష్ణమౌనిని సమీపించి యంజలిమోడ్చి యిట్లు చెప్పెను.

ఇందుఁ జెప్పఁబడినది యేకాగ్నియేకాని త్రేతాగ్నులు కాదని తెలియనగును.

దైవపూజ యనుచో మూలమున సురాన్ అని యుండుటచే సపరివారుఁడైన నారాయణు నని గ్రహింపవలెను. "సహపత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణ ముపాగమత్" అని యయోధ్యాకాండమందుఁ గలదుకదా.

మ. చెలువారన్ సుఖవృత్తి రే గడచె నీ•నేఁ బూజలం బొందుటన్
సెలవా మా కిఁకఁ, దీవరించిరి ముని•ౘ్శేష్ఠుల్ స్వకీయాశ్రమం
బులకున్ రం డని దండకాలయులు, నే•బోవం దలంతున్ ఋషీ
శులతో, మమ్ము ననుగ్రహింపుము తప•శ్శుద్ధాంతరంగాంబుజా. ౧౦౭

చెలువారన్ = మిక్కిలి చక్కఁగ, సంతోషకరముగ, తపశ్శుద్ధాంతరంగాంబుజా=తపస్సుచేఁ బావనమైన హృదయకమలము గలవాఁడా, సుఖవృత్తిన్= సుఖమైనవిధముగ, దండకాలయులు = దండకయందు వాసముచేయువారు, స్వకీయ ఆశ్రమంబులన్=తమతమ పర్ణశాలలకు-తీవరించిరి=త్వరపెట్టిరి.

మార్గప్రదర్శనము నెపమున నీయాశ్రమము విడిచినది మొదలు పంచవటి చేరువఱకు ఋషులు కూడనుండిరని తీర్థీయము.

తాత్పర్యము

తపస్సుచేఁ బవిత్రమైన హృదయముగల మునీంద్రా! నీవు మమ్ము గౌరవించి గౌరవించుటచే రాత్రి మాకు హాయిఁగాగడచెను. ఇఁక బయలుదేఱి పోవుటకు సమ్మతి యిచ్చెదరా ? ఎచ్చటికిఁ బోఁదలఁచితివందురేమో తమతమ యాశ్రమములకు

రండని మమ్ము దండకారణ్యమున వసించు మునిశ్రేష్ఠులు తీవరపెట్టుచున్నారు వారివెంట నేనును బోవఁదలఁచినాను. కావున మాయందు దయయుంచి యనుజ్ఞ యిమ్ము.

నేఁ బోవందలంతున్ ఋషీశ్వరులతోన్ అనుటచేఁ దోవతోడని మాత్రమే యర్థముకాదు; వారికార్యము నెఱవేర్చుటకుఁగానని తదనుసరవర్తనము తదానుకూల్యము సూచించుచున్నది. నేఁ బోవందలంతున్ అని యేకవచనమునఁ జెప్పినవాఁడు మమ్మనుగ్రహింపుమని బహువచనమునఁ జెప్పుటచే ఋషులకార్యము సాధింప ముందు నేను బ్రవర్తింపవలసియున్నది. నన్నుఁగాదని వీరాకార్యమున స్వతంత్రించి వర్తింపరు. కావున మేము పుర్వరము మునులకార్యమునవర్తించువారమే. అట్లుచేయుటకు మాకనుజ్ఞయిచ్చి జయముకలుగ నాశీర్వదింపుమని భావము. నీవు తపశ్శుద్ధాంతరంగుఁడవు.కావున నీయనుగ్రహము వ్యర్థముపోవదు

చం. అనుచితమార్గవృత్తి నడుఁమంతరపున్సిరిఁ గన్నదుష్కులుం
డన రవి చేతులం గొఱవుఁలాని దహింపక మున్నె పోదుమే
యని చరణంబు లంటినఁ బ్రియంబునఁ గౌఁగిట నొత్తి యేగుఁడీ
జనకజ ఛాయవోలె నినుఁసంతతము న్భజియించి వెంటరాన్. ౧౦౩

అనుచితమార్గవృత్తిన్=అన్యాయమార్గమందు వర్తించుటచే, నడుమంతరపున్సిరి = తాతలుతండ్రులు సంపాదించినదికాక మధ్యమునఁ జౌర్యాదుల సంపాదించిన సంపద, దుష్కులుఁడు = చెడ్డకులమునఁ బుట్టినవాఁడు, రవి = సూర్యుఁడు, మున్నె = ముందే, ప్రియంబునన్ = సంతోషముతో, ఇది విశేషణమైనను భారతాదుల విశేష్యముగాను బ్రయోగింపఁబడినది, ప్రియములు పల్కి నిన్ననుసరింపఁగఁ బార్థుఁడుగాను జుమ్మి. "దేవతల కప్రియంబులు గావించి మనుష్యులధమగతు లగుదురిలన్" "పాండవధర్మపత్ని ధర్మరత నయోనిజన్ బ్రకృతి మానవ భామినిఁగాఁ దలఁచి దెప్పరములు పల్కఁగాదగునె? (దెప్పరములు దెప్పరపుమాటలు. ఇష్టము=ఇష్టకార్యము, బెట్టిదంబులంగాని చక్కంబడండు, బెట్టిదములు = బెట్టిదపుమాటలు. (ప్రౌ-వ్యా-శబ్ద ౧౨) పోదుమే = ప్రార్థనాద్యర్థకము, ఛాయవోలెన్=నీడవోలె.

తాత్పర్యము

పుట్టుటచే దరిద్రుఁడయ్యు వయస్సువచ్చిన తరువాత నధర్మమార్గముల ధనము సంపాదించినవాఁడు. నడుమంతరపుసిరి నరాలమీఁది పుండన్నట్లు పరులను విశేషము బాధించును. అందు వాఁడు నీచకులమునఁ బుట్టినవాఁ డగునేని వానిక్రౌర్య మడుగవలసిన పనిలేదు. ఆవిధముగ సూర్యుఁడు తన చేతులఁ గొఱవులు ధరించి లోకమును దహింపకముందే (అనఁగా నెండయెక్కకముందే) పోవ సెలవిమ్మని ప్రార్థించెదము. అని పాదములుదాఁకి నమస్కరింపఁగా స్నేహభావముచే దగ్గఱకుఁదీసి గట్టిగాఁ గౌగిలించి రామచంద్రా! నీనీడ నిన్ను విడనాడక నీవెంటనే వచ్చునట్లు సీత నిన్నుఁ గొలుచుచురాఁగాఁ బోయిరమ్ము.

ఈ పద్యమున రాఁగలకార్యము సూచింపఁబడినది.

అనుచిత మార్గవృత్తి నడుమంతరపున్సిరి గన్న దుష్కులుఁడు రావణుఁడు రాక్షసరాజ్యము పిత్రార్జితముగాదు. రావణుఁడు వివాహితభార్యకుఁ బుట్టిన వాఁడుకాఁడు కావున దుష్కులుఁడు.

ఇఁక వీఁడు దుర్వృత్తిచేతనే సంపద సంపాదించినవాఁడు. అందు రాక్షసుఁడు కావున దుష్కులుఁడు అనులోమజాతివాఁడు. ఇట్టి వీఁడు లోకమును బూర్ణముగాఁ దన దుర్వృత్తిచేనాశముచేసి ఋషులనందఱి బలివారకముందే వానివధ నిమిత్తమై పోవలసియున్నదని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా సుతీక్ష్ణుఁడు "చేసెదనుబాసన్। సంజ్వల ద్వహ్నినేన్, వనిసేన్ రాముఁడు చొచ్చుచోఁ దలంపుమా ప్రాగ్వర్తిగా నన్నెదన్". అని ప్రమాణముచేసిన లక్ష్మణుఁడు నీవు సంకల్పించినకార్యము నెఱవేర్చుటందు నీకంటె ముందఁజయే యిడును, సీత యిటులు ప్రత్యక్షముగఁ గార్యనిర్వహణ సమర్థురాలై రావణుని ద్రుంపఁజాలక పోయినను నీ నీడ నిన్నెడఁబాయక యెట్లనుసరించి వర్తించునో యట్టులే యామెయు నిన్ననుసరించియే యుండును. ఒకవేళ వియోగము కలిగినను నిన్నువదలి పోయినదని యామెవిషయమై సందేహింపకుము, నీ కార్యార్థముయియే యామె యట్లుచేయును, నీనీడ నిన్నువిడిచి వేఱొకనివెంటఁ బోవునా? అని సూచించెను.

వెన్నంటి యనుటచే నీడ యెప్పుడు వెనుకప్రక్కనే యుండదు. సూర్యుఁడు వెనుకనుండిన నీడ ముందుండును, సూర్యుఁడు ముందుండిన నీడ వెనుకప్రక్క నుండును. ఆమాత్రమున నీడలేదని యర్థమా? రాత్రులందుఁ జీకటిలో నీడ కానరాదు. అట్టులే సీత నీకుఁ గానరాకపోయినను బొత్తిగ విడిచిపోయినదని తలంపకుము, అనిభావము. ఇట్టి యభిప్రాయము లేదేని నీభార్య నీవెంట వచ్చునని యాయన యదియొక విశేషవిషయముగాఁ జెప్పవలయునా? అడవుల కెవరుచెప్పిన నామె వచ్చెను ?

ఉ. అచ్చపుఁబుణ్యశీలిఋషులు♦హాయిగఁ బొమ్మ యరిష్టపద్ధతిన్
విచ్చిన తామరల్ మిగుల♦వేడుకఁ గూర్చుకొలంకులున్ గిరుల్
నిచ్చలుఁ బూచువృక్షములు♦నెమ్ముల కేకలు నిర్ఝరాళి మీ
కెచ్చిన నిండుసమ్మదము♦నిచ్చును లక్ష్మణ! పోయిరావనా. ౧౦౪

అరిష్టపద్ధతిన్=(౧) రిష్టముగానిది యరిష్టము, రిష్టమనఁగా అశుభమునకు, క్షేమమునకు, నాశమునకు, కత్తికి, పాపమునకునుపేరు. రిష్టం స్యా దశుభక్షేమ నాశ నిస్త్రింశ పాప్మసు॥ అని నానా ॥ర॥ (౨) అరిష్ట మశుభే తక్రమే నానా॥ర॥ అరిష్టమనఁగా అశుభమని యర్థము: ఈవిధముగా నీపదము మేలును గీడును రెండును సూచించుచున్నది. "అరిష్టం గచ్ఛపంథాన"మ్మని మూలము. ఆశీర్వదించువారు నీకుమేలగునుగాక యని దీవింతురుగాని యిట్లు సందిగ్ధముగా దీవింప

వచ్చునా? యందురేని భవిష్యత్తు దెలిసియే యట్లాయన దీవించెను. ఎట్లన, నిప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పూనిన రావణవధ కార్య మిప్పు డల్పకాల భార్యావియోగమునకు, అవల దీర్ఘకాలవియోగమునకుఁ గారణమై యశుభమునే సమకూర్చెను గాని యిది లోకమునకు క్షేమకరమైనదయ్యెను, ఆయనకుఁ గీర్తికరమయినదయ్యెను, ఆకారణముచే నరిష్ట శబ్దమునకుఁ గల రెండర్థములు గ్రాహ్యములే, విచ్చిన=వికసించిన, కొలంకులు=సరస్సులు, ఎల్లప్పుడు=అన్ని ఋతువులందును, పూచు వృక్షములు = పూచిన పూచుచున్న పూచఁగల చెట్లు, పూచ తద్ధర్మాద్యర్థకము, గావునఁ ద్రికాలములను బోధించును, నెమ్మలె = నెమిళ్ళయొక్క నిర్ఘరాళి=వంకలు వరుసలు, రమ్ము+అన్నా=రావనా, మీఁది పద్యంబున సీతాదేవికిఁ జెప్పవలసిన బుద్ధి పరోక్షముగఁ జెప్పెను, ఈపద్యమున లక్ష్మణునకు సమక్షముననే చెప్పెను.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రా యెవరివెంట నీవు పోఁదలఁచితివో యా యీఋషులు మిగులఁ బుణ్యాత్ములు; వారు నిన్నుఁ బాపకార్యములందుఁ బ్రేరింపరు; కావున వారి యిష్టప్రకారము పొమ్ము; దానివలన నీకుఁ గీడులేదు; మేలేగలదు, లక్ష్మణా వికసించిన తామరలు గలిగి మిక్కిలి యిందమై సంతోషము గలిగించు సరస్సులు ఈఋతు వాఋతు వనక యెల్లవేళల వికసించు వృక్షములు గల కొండలు అందలి నెమిళ్ళ కేకలు నడుమఁ గొండవంకలు మీకత్యంత సంతోషము గలిగించును. కావున లక్ష్మణా సుఖముగఁ బోయి రమ్ము.

చం. అనఘ మదాశ్రమంబునకు•నాదట వెండియు మీరు రండటం
చును సెల వీయఁగా భువన•సుందరి జానకి చాపదండముల్
సునిశితఖడ్గతూణములు•శూరవరాగ్ర్యుల నన్న దమ్ములన్
గొనుఁ డని యీయ వారలును•గొంచు ధరించి ససజ్యచాపులై. ౧౦౫

అనఘ = పాపరహితుఁడవైన శ్రీరామచంద్రా, మదాశ్రమంబునకున్= నాయాశ్రమమునకు, ఆదటన్=ప్రీతితో, వెండియున్ = మఱియొకసారి, భువన సుందరి = లోకైకసుందరి, లోకములో నందఱికంటెను సౌందర్యము గలది. చాప దండముల్ = దండము వంటివిండ్లు, దండములని చెప్పుటచే నిచ్చట నెక్కు పెట్టఁబడని విండ్లని గ్రహింపవలెను, సునిశిత=మిగులఁ బదునుగల, ఖడ్గ= ఖడ్గములు, తూణములు=అమ్ముల పొదులు, శూరవరాగ్ర్యులన్=శ్రేష్ఠులగు శూరులలో మొదటివారు, ససజ్యచాపులై =ఎక్కు పెట్టఁబడిన విండ్లుగలవారై.

ఇచ్చట సీతాదేవి విల్లు నమ్ములుతెచ్చి రామలక్ష్మణులను దీసికొండని చెప్పి యిచ్చి నట్లున్నది. మఱియెందు నిట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఇట్లు చెప్పుటకుఁ గారణ మారయఁగా ఋష్యాశ్రమము ప్రవేశింపఁగానే యిచ్చట గొన్నినాళ్ళుండ వచ్చును. ఇందాయుధములతోఁ బనియుండదని తలఁచి సీతాదేవి యాయుధ

ములనెల్ల నాశ్రమమందొకచోటఁ బదిలపఱిచెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యను చిత మార్గవృత్తి యని చెప్పుటయు నిరుపద్రవ మార్గమునఁ బొమ్మని ముని యాజ్ఞాపించుటయు, ఋషీశ్వరులు తమ బాధల గుఱించి చెప్పుమాటలు విని సీతాదేవి రాక్షసవధ జరుగఁగలదని యోజించి యా యాయుధములను దాఁచిన చోటనుండి తెచ్చి యిదిగో తీసికొండని వారి ప్రయత్నమునఁ దన సమ్మతియు నుత్సాహముఁ దెలుప నిచ్చెను. శూరవరాగ్ర్యుల ననుటచే రామలక్ష్మణులు యుద్ధమునకు నుద్యమించియుండి రని సూచించుచున్నది. భువన సుందరి యనుట రాక్షసవధకు నత్యంత సుందరియగు సీతయే కారణమనియు సూచన. రావణుఁ బ్రేరించిన దామె సౌందర్యమేకదా. సనజ్యచాపులై యని యచ్చట విండ్లెక్కుపెట్టి రనుటచే రాక్షసవధయందుఁ వారికిఁగల యుత్సాహము తీవరపాటు తెలియ నయ్యెడిని.

మఱియొక కారణముగలదు. ధరించిన కాలమందుఁ దప్పఁ దక్కిన కాల మందు నాయుధములను బదిలపఱిచి దినదినము సీతాదేవి పూజించుచుండెను.

కం. నతమేను గంధసుమనో! వితతుల నర్చింపనాకుఁ బ్రియమగు కన కాంచితమగు నీ కార్ముకమీ గతిఁ బట్టెనే నేఁడు దిక్కుకానక వీరా॥ యని యుద్ధ ౬౮౨౨వ పద్యమున సీతాదేవి విలపించెను. దీనివలన భర్త యగ్నిహోత్రము వలె నాయుధములను రక్షించుట భార్య కృత్య మని యేర్పడుచున్నది. కావున నవి యామె స్వాధీనమం దుండుటచే నామె తెచ్చి యిచ్చెనని తెలియనగు.

తాత్పర్యము

పాపరహితుఁడవగు శ్రీరామచంద్రా! నా యాశ్రమమునకు మరలఁ బ్రీతిమై రండు, అని సెలవీయఁగా లోకసుందరియగు సీత విండ్లను పదునుగలకత్తులు అంబుల పొదులు రామ లక్ష్మణులకుఁ దీసికొండని చెప్పి యీయఁగా వారలు వానిని దీసికొని ధరించి యెక్కు పెట్టినవారై.

పితృవాక్యపరిపాలనమను నాస్వకార్యము నిమిత్తముగ నేనడవిఁ బ్రవే శించితిని; దైవ వశమున రాక్షసుల వధించి మీబాధ పరిహారముచేయు కార్యము తటస్థించినదని శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాక్షస వధయందు మనస్సు పెట్టుట చూచి హింస వానప్రస్థ ధర్మమునకు విరుద్ధకార్యము, దానివలన వ్రతభంగ మగునని తలఁచి యహింస శ్రేష్ఠమనియు వానప్రస్థుఁడుగా నుండునంతవఱకు హింసాకార్యము మానుఁడనియుఁ బ్రేమరూపిణియగు సీతాదేవి భర్తకు బోధించు చున్నదని మహేశ్వర తీర్థీయము.

రామలక్ష్మణులు విండ్లుధరించిన విధముఁజూచి యాయాయుధముల పట్టువిడుపులు తెలిసిన సీతాదేవి వారు యుద్ధసన్నద్ధులైయున్నారని తెలిసి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

నాథా నీవేమో రాక్షసులతో యుద్ధమునకు సిద్ధపడి యున్నాఁడవు; మీ రిరువురు యుద్ధకార్యమందు మగ్నులై యుండ రాక్షసులు నాకేదైనఁ గీడు గావిం

తురు. నన్ను వారు హరిం పుకొని పోయిరేని నావియోగము నీకు దుఃఖకరము గాకమానదు, నాదుఃఖము నీకెట్లో నీదుఃఖము నాకట్లే కావున మన యిరువురకు దుఃఖకరమైన యీ కార్యమున కేల పూనెదరు? ఆయుధము లిందేయుంచి పోదమని సీతాదేవి బోధించుచున్నదని గోవిందరాజీయము.

—♦ ౯-వ సర్గము. సీతాదేవి శ్రీరామునకు హితోపదేశంబు సేయుట ♦—

కం. అందఱు చనునెడఁ దమి రఘు, నందను వదనంబుఁ గాంచి♦నవలా ప్రేమా
 స్పందితహృదయంబున మృదు,మందమధురవచనరచన♦మానుగ ననియెన్.

అందఱు=సీతారామ లక్ష్మణులు ఋషులు, చనునెడన్ = పోవు సమయమందు, తమిన్=స్నేహభావముచే, వదనంబు=ముఖము, నవలా = స్త్రీ, సీత-ప్రేమాస్పందిత హృదయంబునన్ = ప్రేమచే మిక్కిలి చలించుచున్న హృదయముతో, మృదు = మెత్తనైన, మంద = మెల్లనైన, మధుర = తియ్యనైన, వచనరచన=మాటల కూర్పుతో, మానుగన్=చక్కగా.

తా త్ప ర్య ము.

అందఱు బయలుదేఱి పోవ నున్న సమయమున సీతాదేవి శ్రీరామచంద్రుని ముఖారవిందముఁజూచి స్నేహభావముచేఁ బ్రేమచే నాందోళన ముందుచున్న డెందముగలదై మెత్తని మెల్లని తియ్యని మాటలచే నిట్లుచెప్పెను.

తమిన్ = సీతాదేవి చెప్పఁబోవు మాటలకుఁ గేవలస్నేహమే కారణము. చేయఁబోవునది కార్యమా యకార్యమా యనువిచారము కాదు. కార్యమే యైనను అతి స్నేహము పాపశంకి గావున నాకార్యము యుద్ధము చేయుట యందు నాయనకుఁ గీడేమి కలుగునోయని యాయనకు రాఁగల విపత్తు సహింపలేక యని భావము.

రఘునందను వదనంబుఁగాంచి=అడవులందుఁబోవు నపుడు ౧౫౦-వ పద్యమునఁ జెప్పినట్లు ముందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాయన వెనుక సీతాదేవి యామెవెనుక లక్ష్మణుఁడు పోవుచుండిరి. అట్లులే చెప్పినయెడల శ్రీరామునకు వెనుక ప్రక్కనుండి చెప్పినట్లగును. అప్పుడు సీతాదేవి ముఖమునందుఁగల దైన్యము స్నేహచంచలమయిన నేత్రముల తీరు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి దృగ్గోచరములుగావు. తనవిధమును జూచిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి మనస్సు కరఁగునని యామెతలంపు గావున నాయన కెదుట నిలువఁబడి చెప్పుచున్నది. ఇది నడిదోవలో జరగిన సంభాషణముగాదు. ఆశ్రమ సమీపమందే జరగెననుట బాగు.

ప్రేమాస్పందిత హృదయంబునన్=మీఁది పద్యంబున శ్రీరాముని యభిప్రాయంబుల గ్రహించి యుత్సాహముతోఁ దానే విల్లు నమ్ములు తెచ్చియిచ్చిన సీతాదేవి యిప్పుడేలయిట్లు విఱుపుమాటలు చెప్పుచున్నదనినఁ బ్రేమచేఁ జలించు

హృదయము కలదగుటచేతనే, అప్పటికి రాక్షసవధ నామోదించెను గాని దాని వలన రాఁబోవు కష్టముల నాలోచించి భర్త యన్నికష్టములకుఁ బాలుపడుట సహింపలేక కేవల ప్రేమావిష్టచిత్తయై చెప్పుచున్నదని భావము.

మృదువుగాఁ జెప్పెననుటచే ధూర్తస్త్రీలవలెఁ బరుషముగాఁ జెప్పలేదని భావము. ధర్మరాజునకు హితముపదేశించిన ద్రౌపదివాక్యములఁ బోల్చునది.

మందముచే స్నేహముచే దగ్గుత్తికపడ మాటలాడెను. సాధారణముగఁ బురుషులు స్త్రీలకు వశపడుటయిట్టి మృదు మధుర వచనరచన చేతనే.

ఇప్పద్యంబున వృత్త్యను ప్రాసము గలదు.

మానుగ ననుటచే శాస్త్ర సమ్మతమైన రీతి నని గ్రాహ్యము. అశాస్త్రీయ హితము హితముగాదు.

సీ. నీవనుష్ఠించెడి•నిష్ఠాప్రకారంబు, కామజవ్యసనముల్•కడకుఁ బాయ
వదలియు నొందఁగ•వచ్చును గాదొకో, సూక్ష్మమార్గంబున•శూరవర్య
కామజవ్యసనముల్•గలవొక మూఁ డందుఁ, బ్రథమంబు మిథ్యాభి•భాషణంబు
దానికంటెను బర•దారాభిగమనంబు, పగ లేకయును హింస•పఱచుటయును
ఆ. గీడు; నీ వసత్య•మాడిన యది లేద, యింక నాడఁబోవు•టెపుడు లేదు;
తలఁచు టైనలేదు•పలుక నేటికి సన్య, దారసంగమేచ్ఛ•ధర్మనిరత. ౧౦౫

అనుష్ఠించెడి=ఆచరించుచున్న, నిష్ఠాప్రకారంబు=వానప్రస్థధర్మము, కామజ వ్యసనముల్=కామమువలనఁ గలిగెడి వ్యసనములను, కడకున్ = దూరముగా, వదలియు=వదలిపెట్టికూడ, వదలి వదలక రెండువిధముల ననుష్ఠింపవచ్చును గాని వానిని వదలి యనుష్ఠించుట శ్రేయస్కరము శ్రేష్ఠముగదా, అగస్త్యుఁడు వానప్రస్థుఁడయ్యు వాతాపీల్వలుల వధింపలేదా, వేఁట లాడలేదా యని రామ చంద్రమూర్తి యనునని తలఁచి యట్లుండుటకంటె నట్టి పనిచేయకుండుట శ్రేష్ఠ మని సూచించుచున్నది. 'యు' అను సముచ్చయ మీ యర్థము నిచ్చుచున్నది, మిథ్యాభి భాషణంబు=అసత్యములు చెప్పుట, పరదారాభి గమనంబు=ఇతరుల భార్యలతోఁ గూడుట, అన్యదార = ఇతరుల భార్యలతో, సంగమ = కూడుట యందలి, ఇచ్ఛ=కోరిక, ధర్మనిరత=ధర్మమందు విశేష ప్రీతిగలవాఁడా, అభిభా షణ మనుచో, నుపసర్గమువలన నొక యర్థవిశేషము గానవచ్చెడి, నవ్వులకు నసత్యమాడుటయు మిథ్యాభాషణమేయగు,అయినను దానివలనఁ జెప్పినవానికిఁ బాపములేదు, పరులకు హానియులేదు. అటుగాక యభిభాషణమయ్యె నేని యనఁగా నితరులకు నష్టికష్టము కలుగునటు లసత్యము మాడలాడినచో నితరులకుఁ గలుగు నష్టకష్టములవలనఁ దనకుఁ బాపము కలుగును. ఇట్టి యసత్యము కామజవ్యసన మని యభిప్రాయము దీనివలన సీతారామాంజనేయ సుగ్రీవు లాడిన యసత్య ములు మిథ్యాభాషణము, లయినను మిథ్యాభి భాషణములు గావు.

తాత్పర్యము

ప్రాణేశ్వరా నీవనుష్ఠింపఁబూనిన వానప్రస్థ ధర్మము కామమువలనఁ గలుగు వ్యసనముల వదలికూడ సూక్ష్మమైనధర్మమార్గమున ననుష్ఠింపవచ్చును గదా, కామజ వ్యసనము లేవందువా, యవి మూఁడు. అందు మొదటిది యసత్య మాడుట, దానికంటెను జెడ్డది వరస్త్రీలతో సంభోగించుట, దానికంటెఁ జెడ్డది పగలేక యితరుల నిష్కారణముగ హింసించుట, (దీనివలన నిష్కారణముగ నితరులు విరోధించి కీడు చేసిరేని హింసింపవచ్చునని యేర్పడుచున్నది.) ఈ మూఁటిలో మొదటి వ్యసనము మిథ్యాభిభాషణము నీయందు లేదు, ఇది వఱకు నీవసత్యమాడినది లేదు, ఇఁక రెండవదియగు పరభార్యా సంగమము గుఱించి నీ కట్టికోరికయే లేదు. ఇఁకఁగార్య మున్నదని యెట్లు చెప్పనగు, నీవు ధర్మనిరతుఁడ వగుట నీ యందట్టి పాపములు గానరావు, కావున నధర్మకర దోషము లేదు, రెండవది అధర్మకరము, ధర్మనాశనము.

కం. లే దిప్పు డింకఁ గలుగం, బో దెప్పుడు వలపు పరుల•పూఁబోఁడులపై
భూదయితా ! నీమది నే, న్మోదించెద వాత్మ దార•మోదముఁగూర్పన్.

పూఁబోఁడులపై న్=స్త్రీలమీఁద; వలపు=మోహము.

తాత్పర్యము.

ఇతరుల భార్యలపైఁగామము నీకిపుడు లేదు. ఇఁకమీఁద నెన్నఁడేని కలుగనుబోదు. ఏలన:— నీభార్య నీకు సంతోషము కలిగింప మనస్సునందే సంతోషించెదవు, వాచిక కాయిక వ్యాపారములు నీకు ముఖ్యములు గావు. నాతోడనుండియు నీవిప్పు డవలంబించియుండు బ్రహ్మచర్య దీక్షయే దీనికి దృష్టాంతము. అట్టులైన భార్య నన్ను సంతోషపెట్టవలయునే కాని నావలన నాభార్య కెట్టి సంతోషములేదా యందువేమో, స్వభార్యకు సంతోషము గూర్ప నీవు మనసునందే సంతోషపడుచుందువు. నే నెట్లు సంతోషించిన నాభార్యయు సంతోషించునని భార్యకు సంతోషముఁగూర్ప నీవు సంతోషింతువు. మనసులోని సంతోషము ముఖనయన వికాసములవలన వెలువలికిఁ గానవచ్చును గదా.

మనుస్మృతియందు:

మృగయాక్షో దివా స్వప్నః, పరివాదః స్త్రియోమదః
తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ, కామజో దశకో గుణః.

వేఁట, జూదము, పగటినిద్ర, పరనింద, స్త్రీ సంభోగము, మదము నృత్త గీతాదులు, వ్యర్థముగఁ దిరుగుట. యివి పది కామమువలనఁ గలుగు వ్యసనములు, ఇందు 'పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవ మృగయాచ యథాక్రమమ్, ఏతత్కష్టతమంవిద్యాచ్చతుష్కం కామజేగణే॥ అపదింటిలో పానము జూదము, స్త్రీసాంగత్యము వేఁట యివి క్రమముగా సాధింపఁ గష్టమైన కామజగుణములు అని యున్నది. 7-47-50.

చం. నిరతము సత్యధర్మరతి • నిశ్చలబుద్ధివి లక్ష్మణాగ్రజా!
గురువచనస్థితుండవు స•కుంఠిత సత్యము ధర్మ మెల్లనున్
స్థిరముగ నిల్చె నీయెడఁ బ•తీ! విజితేంద్రియు లైనవారికిన్
దొరకొను నవ్వి నే నెఱుఁగు•దున్ భవదీయజితేంద్రియత్వమున్. ౧౯

లక్ష్మణాగ్రజా = లక్ష్మణునియన్నా, భార్య యొద్దలేని లక్ష్మణుఁడెట్టి బ్రహ్మచర్య దీక్షనవలంబించి యున్నాడో భార్యయొద్ద నుండియు నసిధారా వ్రతనిష్ఠ నీ వట్టులేయున్నావు, కావున నీవంతకంటె గొప్పవాఁడవే, ఏల? నిరతము=ఎల్లప్పుడు నీవు సత్య ధర్మరతిన్=సత్యము ధర్మము వీనియందలి ప్రీతియందు, నిశ్చలబుద్ధివి=చలింపని మనస్సుగలవాఁడవు, సత్య ధర్మములనుండి నీ మనస్సు చలింపదు, గురువచనస్థితుండవు=తండ్రి మాటయందున్నవాఁడవు, అకుంఠిత=మొక్కవోని, విజితేంద్రియులు=ఇంద్రియములను జక్కఁగా జయించిన వారికి, దొరకొనున్=లభించును, ఈ యర్థమున నిందర్థానుస్వారములేదు. అవి=సత్య ధర్మములు, భవదీయ=నీయొక్క, జితేంద్రియత్వము=ఇంద్రియ జయముగల విధమును.

తా త్ప ర్య ము

లక్ష్మణాగ్రజా! నాథా నీవు సర్వదా సత్యమునందు ధర్మమునందు జలింపని మనస్సుగలవాఁడవు, కావుననే కదా తండ్రి వాక్యము పరిపాలింప నింత శ్రమించుచున్నాఁడవు. తండ్రి నిమిత్తము సత్య ధర్మములు పూనుట మాత్రము కాదు, అవి నీయందెట్టి కొఱఁతలేక స్థిరముగ నిలిచియున్నవి, ఇంతటి సత్య ధర్మస్థిరత్వము విజితేంద్రియులకు లభించునే గాని యితరులకు లభింపదు, నీ వెంతటి జితేంద్రియుఁడవో యది నేనెఱుఁగుదును.

సీ. మూఁడవయది యగు•మూధులు పగలేక, యితరుల ప్రాణంబు•హింససేయు
రౌద్రకర్మము రాపు•భద్రా దొరంకొంటి, వీ విప్ర మౌనుల• హేతువునను
దండకారణ్యవా• స్తవ్యుల నసురులఁ, జంపఁ బ్రతిజ్ఞను • జలిపి తీవు
యిది నిమిత్తంబుగా•నిందు వచ్చితి వీవు, తమ్ముండు బాణకో•దండములను
తే. దాల్చి యిప్పుడు మీరందుఁ•దరలు చుండఁ,దావకీనశుభంబు హి•తంబుఁగోరు
దాన నగుటను నామది•దల్లడిల్లె, నాదువిన్నప మాలింపు•నాథ కరుణ.౧౧౦

రౌద్రకర్మము=తమో గుణప్రధానమైన క్రూరకార్యము, దొరంకొంటివి= చేయఁ బ్రారంభించితివి, ఈ యర్థమం దీశబ్దమున నర్థానుస్వారముగలదు, వాస్తవ్యులన్ = వసించువారలను, తరలుచుండన్ = ప్రయాణమైపోవుచుండ, తావకీన=నీయొక్క, తల్లడిల్లెన్=సంకటపడుచున్నది, ఆలింపు=వినుము.

వ్యాకరణము: ఇందువచ్చితి వీవు తమ్ముండు, ఇంద్రుఁ గ్రియయేకవచనము కర్తలిరువురు, నీవు తమ్మునితో వచ్చితివని యర్థము గ్రహింపవలెను, ఒకానొకచో

సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు, ప్రౌ-క్రియ-౨౬.

విప్రకులుండ వెల్వడుము వేగము నీవును నీనిషాదియున్ భార-ఆది-౨-ఆ నరసఖుఁడ నీవు నరసఖుఁడును నరలోకమునం జనించి పీడలు సహ్హుము, ఈ ద్రావిడ ప్రాణాయామ మేల? వచ్చితి రీవు తమ్ముండన వచ్చనే యందురేని కర్త శ్రీరాముఁడే, లక్ష్మణుఁడుతోడ వచ్చినవాఁడే, బహువచన ప్రయోగ మిరువురను సమానకర్తలఁజేయును, అది సరిగాదు, లక్ష్మణున కట్టి యుద్ధేశములేదు, ఆయనకు రామకైంకర్యముచేయు నుద్దేశము మాత్రమే.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా మిథ్యాభిభాషణము పరదార సంగమాభిలాష నీయందులేవు. ఆవిషయమై నేనేమియుఁ జెప్పరాలేదు కాన కామజవ్యసనములలో మూఁడవది తక్కిన రెంటికంటెఁ గ్రూరమైనది. నీవు చేయఁబూనితివి. అది జ్ఞానహీనులు పగ లేకయును నితరులప్రాణముఁదీయు క్రూరకార్యమగు, అది వారికిఁ దగునుగాని నీకుఁదగదు, అది నీకెట్లు తెలిసెనందువా, మునీశ్వరుల నిమిత్తమై దండకారణ్యవాసులైన రాక్షసులఁ జంప బ్రతిజ్ఞ పలికితివి. ఆ నిమిత్తముగా నిందు వచ్చితివి, ఇచ్చటికి వచ్చిన తరువాతఁగదా నేను వారికిఁ జెప్పితి నందువేమో నీకట్టి సంకల్పము లేకున్న మునివలెఁ జరించెద నన్న నీవు నీ తమ్ముఁడు విల్లు బాణములు లోనగు నాయుధములేల తెచ్చితివి? అవి హించించు సాధనములేకదా. ఆత్మరక్షార్థమని తలఁపరాదాయందువేమో. ఈమునులంద ఱాత్మసంరక్షణార్థమే యాయుధముల ధరించినారా? నేను సాయుధుఁడనై వచ్చుటచేత వీరువచ్చి రక్షింపుమని నన్నుఁ బ్రార్థించిరి, నన్ను రాక్షసులు హింసింప వచ్చినపుడు క్షత్రియుఁడనై నేనెవరిఁ బ్రార్థింతును, అందువా, అట్లు వారు వచ్చినపుడు నీవాయుధము లెత్తవచ్చును. ఇప్పుడు మీరు విల్లు బాణములు పట్టినతీరు చూడఁగా యుద్ధ సన్నద్ధులై పోవునట్లున్నది. ఆ కారణముచే మీకు శుభము హితముగోరుదాన నగుట నిష్కారణ విరోధముచే మీకేమి దుఃఖము కలుగునోయని సంకటపడుచున్నదానను. నీవు సత్యమునందు ధర్మమునందు స్థిరుఁడవు. ఇంతవఱకు రెంటిని సమముగాఁ గాపాడుకొని వచ్చుచున్నాఁడవు, సంతోషమే, ఇప్పుడు రెంటికి విరోధము పొసఁగునట్లున్నది సత్యముతో విరోధించు ధర్మము ధర్మముగాదు, ధర్మముతో విరోధించు సత్యము సత్యముగాదు.

అహింసార్థాయ భూతానాం, ధర్మప్రవచనం కృతమ్.
యస్యాదహింసా సంయుక్త స్సధర్మ ఇతి నిశ్చయః మ.భా. 12-101-12

శాస్త్రములుచేయు ధర్మ ప్రవచనమంతయు భూత హింస నివారించుటకే కదా. ఏది యహింసతోఁ గూడినదో యది ధర్మము. ఏది హింసతోఁ గూడినదో

యది యధర్మము, అని కదా యీఋషులే పచించిరి. నీవు సత్యమందు నిలిచితివా నిష్కారణముగ రాక్షస హింస సేయక మానదు, హింస మానితివా సత్య హానికలదు. ఈద్వంద్వములోఁబడుట బాగా? నీ సంకటము తీరు నుపాయమేది యందువా విన్నవించెదను నాయందు దయయుంచి యాఁడుదాని మాటల కేమిలే యనక వినుము.

ఉ. ఊరలపోక నాకు రుచి • యింప, దదేల యటంటి రేని నేఁ
గారణముల్ వచించెదను • గార్ముకబాణకృపాణపాణులై
వీరుల తీరు పోవు చట•వీచరులం గని యొక్క టిడియేన్
నారసము న్విడం గలరు • నాథ యదే పగకారణం బగున్. ౧౧౧

ఊరల = మీయొక్క, పోక = ఋషులవెంటఁ బోవుట మీరుయొక్క మొదటిరూపము ఊరు. కార్ముక బాణ కృపాణపాణులై = విల్లు, బాణము, ఖడ్గముచేత ధరించినవారై, అట వీచరులన్ = అడవియందు సంచరించు వారిని రాక్షసులను, నారసమున్=బాణమును, నారాచ శబ్ద భవము.

తా త్ప ర్య ము

మీరిప్పు డడవులకుఁ బ్రయాణమై పోవుటయే సమ్మతమైన కార్యముగాదు. పోయినంత మాత్రమున నేమియందువా కారణము చెప్పెద వినుము. మీరు యుద్ధమునకుఁబోవు సన్నాహముతోఁ జేత విల్లు నమ్ములు కత్తులు ధరించిపోవుచున్నారు. త్రోవలో నెవఁడైన రాక్షసుఁడు కనఁబడెనా యిదిగో రాక్షసుఁడు దొరకెనని వానిపై బాణము ప్రయోగింపగలరు, ఆదెబ్బదిని వాఁడు చచ్చును. అదియే రాక్షసులకు మనకు విరోధకారణ మగును. రాక్షసులు మనకుఁ బ్రత్యక్షముగ నపకారము చేసినచో వారిని వధింపవచ్చును గాని యెవరినో ఋషీశ్వరులను నెవరో రాక్షసులు చంపినారని వారు చెప్పినంత మాత్రమున నెవరినో నిరపరాధి రాక్షసుని జంపి మనమై కచ్చకుఁ గాలు ద్రవ్వుట నాకు రుచింపలేదు. రాక్షసులమీఁద బాణము ప్రయోగింతునని నీ వెట్లూహించితివి? నీవు రాక్షసుల జంపుదునని ప్రతిజ్ఞచేసితివి. నీవు సత్య ప్రతిజ్ఞుఁడవు. కావునఁ జంపకమానవు, భయపడకుము, నిష్కారణముగనే నెవరిని జంపను. మనల హింసింపవచ్చిన వారినే హింసింతునని ధైర్యము చెప్పెదవా. అటైన నీప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱుటెట్లు? దానికి సరియైన కారణము కలుగవలెను ఆకారణము నేనేయగుదును. అప్పుడు నానిమిత్తమై నీవు రాక్షసుల వధింపవచ్చునుగాని నీ వేకపత్నీవ్రతుఁడవు. నన్ను విడనాడి నీవెట్లుండఁగలవు? నావియోగమున నీవెంత దుఃఖింతువో. నీదుఃఖము నేను సహింపజాలను. కావున మీరరణ్యమునకుఁబోవుట నాకు రుచింపలేదు. నా వియోగమున మిమ్ము దుఃఖపెట్టియైనఁ బ్రతిజ్ఞ మీరు నెఱవేర్పఁజేయుట బాగా, ప్రతిజ్ఞచెడినఁ జెడనీ మీరు దుఃఖము పడకుండుట బాగా యని నావిచారము.

కం. గంధవహ బాంధవునకును, నింధనములపోల్కి క్షత్రి•యేశ్వరతతికిన్
బంధురశస్త్రంబులసం,బంధము వర్ధిల్లఁజేయు • బలతేజములన్. ౧౧-౨

గంధవహ=వాయువుయొక్క, బాంధవునకున్=మిత్రునకు, అనఁగా నగ్ని దేవునకు, ఇంధనములు=కట్టెలు, బంధురశస్త్రములు = ప్రకాశమానములగుటచే నందములైనయాయుధములు, బలతేజములన్=బలమును దేజమును, వర్ధిల్లఁజేయును=వృద్ధినొందించును.

తాత్పర్యము

అగ్నిహోత్రమునకుఁ గట్టెల సాంగత్యముచే నెట్లు బలము తేజము వృద్ధియగునో యట్లులే క్షత్రియప్రభువుల సమూహమునకుఁ జేత నాయుధముండినది బలతేజముల వృద్ధిచేయును. కావునఁ గలహము మానుటకై యాయుధముల నిందేయుంచి పోదము.

—•{ సీత శ్రీరామునకు శస్త్రసాంగత్యదోషమును దెలుపు నితిహాసముఁ జెప్పుట }•—

సీ. ప్రాదేశము నొక్క•యడవి సత్యాత్ముండు,ధర్మరతుండైన•తపసి గలఁడు
కాననఖగమృగ•కాండంబు లందతి,కరుణయు నమిత రా•గంబుఁ గలఁడు
అతనితపంబున•కంతరాయముఁ గూర్ప, భటరూపధరుఁ డయి•కుటిలమతిని
వాసవుం డొకనాఁడు • భాసమానకృపాణ, మిల్లడ యుంచి తా • నేగె దివికి
తే. న్యాసరక్షణతత్పరుం•డైననియమి,దాని ధరియించి చరియించుఁ•గాననలోన
ఫలములునమూలములఁదెచ్చు•పట్లనైన,విడిచిపోవఁడుదాని న•వ్వెడఁగుఁదపసి.

కానన=అడవియందలి, ఖగ=పక్షులయు, మృగ=మృగములయు,కాండంబులందున్=సమూహమందు,అమితరాగంబు=మిక్కిలియనురాగము,ప్రేమ,అంతరాయము=విఘ్నము,భటరూపధరుండయి=భటునివేషముధరించినవాఁడై,కుటిలమతిని=వంచనబుద్ధితో, వాసవుండు=ఇంద్రుండు,భాసమాన=తళతళ ప్రకాశించుచున్న, కృపాణము=కత్తి,ఇల్లడ=కొన్నిదినములుంచుకొని మరలనిమ్మని,దివికి=స్వర్గమునకు, న్యాసరక్షణ తత్పరుండు = ఇల్లడసొమ్మును గాపాడుటయందు మిగులనాసక్తి గలవాఁడు, నియమి=ఆవ్రతస్థుఁడు,కాననలోన్=అడవియందు, చరియించున్=తిరుగుచుండెను, వెడఁగుఁదపసి=పిచ్చితపసి,తపసిగలఁడు. ప్రబంధములభూతమునకు వర్తమానమగు సు.వ్యా.వాక్య.౪౩.పోవఁడు=పోయినవాఁడు కాఁడు.'పాఱఁడులేచిదిక్కులకుబాహువులొగ్గఁడుబంధురాజిలోఁదూఱఁడు' భాగ-౭.

రాజ చోర భయాద్దాయా దానాంచ వంచనాత్
స్థాప్యతేన్య గృహేద్రవ్యం, న్యాసస్య పరికీర్తితః

అన్నట్లు రాజుల చోరుల భయమువలనఁగాని దాయాదుల వంచనము వలనఁగాని యితరుల యింటిలో నుంచిన ద్రవ్యమునకు న్యాసమనిపేరు.

ప్రాణేశ్వరా! రామచంద్రా!! పూర్వకాలమున సత్యధర్మములం దాసక్తి గల యొక తపసియుండెను. అడవియందలి మృగపక్ష్యాదులందు మిగుల దయయు, ప్రేమముగలవాఁడు, ఆయన తపస్సునకు విఘ్నముకలిగింప నొకనాఁ డింద్రుఁడు భటునివేషముధరించివచ్చి దీనిని నీయొద్ద నుంచుకొమ్ము, మరలనేను వచ్చి తీసికొనెదనని యొక కత్తియిచ్చి స్వర్గమునకుఁబోయెను. ఇల్లడసొమ్ము జాగ్రత్తతోఁ గాపాడవలయు నను నాసక్తితో నావెఱ్ఱితపసి పండ్లు వేళ్ళు తెచ్చు కొనుటకుఁ బోవునపుడైనను దానిని విడిచిపోక కూడఁదీసికొని పోవుచుండెను.

చం. ప్రతిదిన మిట్టు లాముని కృపాణముఁ దోకొని పోవువాడుకన్
రతి జనియించె దానిపయి రౌద్రము దానన కల్గె, నైజ మౌ
మతి చెడి క్రూరకర్ముఁ డయి మత్తత ధర్మవిధుల్ దొఱంగి దు
ర్గతి కతఁ డేగె, నెంతటిని కారమొ కంటివె శస్త్రసంగతిన్. ౧౮

తోకొని = వెంటఁదీసికొని, వాడుకన్ = అభ్యాసముచే తృతీయార్థమున ద్వితీయరతి=ప్రీతి, రౌద్రము=క్రౌర్యము, దానన=దానిచేతనే, అది ధరించి యుండుటచేతనే, నైజము = సహజము, ఔమతి = అయిన మనస్సు, అనఁగా దయతోఁగూడిన మనస్సు, మత్తతన్=మదముచే, ధర్మవిధుల్=తాను దనయా శ్రమమునకుఁ దగినకార్యములను, తొఱంగి=వదలి, దుర్గతి=అధోలోకములకు, నికారమొ=కీడొ, శస్త్రసంగతిన్=ఆయుధముతోఁ గూడియుండుటచేత.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ తపసి ప్రతిదినము కత్తిని జేతధరించి పోవుటకు వాడుకపడఁగా, సంగా త్సంజాయతే కామ, మన్నట్లు దానియందు నొకప్రీతిజనించెను. అంతకుముందు కాయలు గసురులు చేతితోఁ గోయుచున్నవాఁడు కత్తితోఁ గోయసాగెను. అట్టులే యగ్నిహోత్రమునకు సమిధలు చేతితో విఱుచువాఁడు కత్తిచేఁ గొమ్మలు కొట్ట నారంభించెను. ఆ తరువాత నడవిమృగము లెదురుగావచ్చినఁ దానై తొలఁగిపోవువాఁడు వానిని గత్తితోఁగొట్టి తఱుమసాగెను. ఆపల హింసకే ప్రారం భించెను. ఈ క్రూరవినోదముల మరగి యతఁడు తానుజేయవలసిన నిత్యకృ త్యము లుపేక్షించెను. ఆకారణమున వాఁ డధోగతులకుఁబోయెను. ఆయుధము చేతనుండుటచే నెంతయనర్థము కలిగెనో చూచితిరా! అయుధము చేతనుండె నేని దానిని గొట్టుదమా దీనిని గొట్టుదమా యను క్రూరపు బుద్ధిపుట్టనే పుట్టును.

తే. ఇదియు నొండు పురాతన•వృత్త మధిప, శస్త్రసంయోగకారణ•సంకలితము
ఆశ్రయాశుసంయోగము•నట్టి దింద్రుఁ, శస్త్రసంయోగమును జూడ•సారబుద్ధి. ౨౩

పురాతనవృత్తము=పూర్వకాలమున జరిగినది, శస్త్రసంయోగకారణ సంకలితము=శస్త్రముతోఁ గూడియుండు కారణముచేఁ గలిగినది, శస్త్రసంయోగము=ఆయుధముతోఁగూడియుండుట,ఆశ్రయాశుసంయోగమునట్టిది=అగ్నిహోత్రముతోఁగూడియుండుటవంటిది, ఆశ్రయాశుఁడు=ఆశ్రయమును నాహారముగాఁ గలవాఁడు, అగ్ని దేనినాశ్రయించునో దానిని దహించును, ఈపదమిచ్చుట సార్థకము. అలంకారము. పరికరాంకురము. అట్టులే శస్త్రము దన్నెవ్వరు ధరింతురో వారిని నాశముచేయ యత్నించును. సంయోగము నట్టిది. షష్ఠీసమాసంబున నుగాగ[మంబు.

తాత్పర్యము

ఇప్పుడు నేను చెప్పిన యితిహాసము నాకల్పితముగాదు. పూర్వకాలమున జరిగిన చరిత్రమె. ఇది శస్త్రసంయోగమువలనఁ గలుగు కీడును దెలుపును. అగ్నిహోత్రుఁడు దాను దేనిని (కట్టెలనో వస్త్రములనో) నాశ్రయించునో దానినే దహించునట్లు శస్త్రముకూడఁ దన్నెవరు ధరింతురో వారినే చెఱచును.

చం. చనవున స్నేహభావమున•సారసలోచన నీవు నన్ సదా
కనుబహుమానదృష్టి నిది•కాదని నిం దలఁపించితిం జుమీ
మనమున నీవెఱుంగనిసు•మార్గము నేర్పుట గా దదెంత చూ
చిన రుచియింప దోసుజన•శేఖర నీ దగునెత్తికో లిటన్. ౨౬

చనవున=నీవు నాకిచ్చిన స్వాతంత్ర్యముచేఁ గలిగిన మచ్చికచేత, స్నేహభావమున=నాకు సహజముగా నీయందుఁగల యనురాగముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, కను = చూచు, బహుమాన దృష్టిన్ = గౌరవముతోడి చూపుచేత, ఇది మీరు సంకల్పించిన రాక్షసవధ; కాదు = సరిగాదు, తలఁపించితిని = స్మృతికి వచ్చునట్లు చేసితిని. సుమార్గము = మంచి త్రోవ, ఎత్తికోలు = ప్రయత్నము, ఇటన్=ఈ సమయమం దీ ప్రదేశమందు.

తాత్పర్యము.

నేనజ్ఞుఁడనని నాకు నీవు నేర్పవచ్చితివా యనకుము, మీరు నాకిచ్చిన చనవుచేతను నన్ను నీవు సగౌరవముగఁజూచి నామాటయం దాదరబుద్ధి వహించుటచేతను నాకు స్వభావసిద్ధమైన మీయందలి స్నేహముచేతను నేను మీకు మఱచిన దానిని జ్ఞప్తికివచ్చినట్లు చేసితిని, గాని నీకుఁ దెలియని క్రొత్తమంచి విషయము నేర్పవచ్చిన దానఁగాను, కావున క్షమింపుము, నేనెంత దూరమాలోచించినను నీ సమయమం దిచ్చట మీ ప్రయత్నము నాకు రుచింపలేదు. నీవు సుజన శేఖరుఁడవే, కాని యేదో ప్రమాదవశమున సుజన కృత్యము మఱచితివి.

చం. ధనువు ధరించి పోవుట ము॥దర్పములం బగ యేమి లేక యా
దనుజుల దండకాశ్రితులఁ॥దార్కొని చంపుట కాని కార్య మే
యనువున నెంతచూచిన ని॥రాగసులన్ వధియింపఁ బూనుటల్
జననుతశీల! నామదికి॥సంతస మీయ దొకింతయేనియున్. ౧౧౪

దర్పమునన్=బలగర్వముచే, కాని కార్యము=సరిగానిపని, అనువునన్=విధమున, నిరాగసులన్=నిరపరాధులను.

తాత్పర్యము

మునివృత్తియందు వారి కాయుధములతోఁ బనిలేదు. కావున నాయుధములను మీరు ధరించుట మొదటి సరికానిపని, అవల మనము బలవంతులము మన కెవ్వరడ్డమని బలగర్వముచేఁ బగలేకయును నెంతో దండకారణ్యములోఁబడి యుండువారిని రాక్షసులను బైపడిపోయి చంపుట రెండవసరిగాని పని, నేనెన్ని విధములనో యాలోచించి చూచితిని, రాక్షసులనైనను నిరపరాధుల దండించుట నాకు రుచింపలేదు. నాకొక కొంచెమైనను దృప్తిగలిగింపలేదు.

దీనివలన రామలక్ష్మణు లాయుధములు ధరించిన తీరు చూచి వీరీదినమే త్రోవలో నెవఁడో యొకరాక్షసుఁడెదురైన వానిని నిష్కారణముగాఁ జంపుదురని యత్యంత దయావతియు మూర్తీభవించిన కృపారసముగు సీత తలఁచి యదిసరిగాని కార్యమని తన యసమ్మతమును దెలిపెనుగాని పూర్వాపరాధులైన రాక్షసుల దండింపరాదనికాదు. రామచంద్రమూర్తి తన విషయమున నపరాధము చేసిన వారిని దనయెదుటఁ దనవారి కపరాధము చేసినవారిని దండింప వచ్చునని సీతాదేవి యభిప్రాయము. ఈ యభిప్రాయము శ్రీరామచంద్రమూర్తియుఁ గలవాఁడయి యే వాలి సుగ్రీవుల యుద్ధమందు వాలి సుగ్రీవుని హింసించు దశవచ్చువఱకూరకుండి యిఁక నూరకుండినఁ దనమిత్రునకు శరణాగతునకు నపాయము తప్పదని నిశ్చయించి వాలిని బడఁగొట్టెను గాని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినంత మాత్రమున వాఁడెదురుగా రాఁగానే చంపలేదు. నిరాగసులన్ అను బహువచన ప్రయోగము. ఎవఁడు తప్పుచేసెనో వానిని మాత్రమే చంపవలెను గాని వాని వారను కారణముచే నిర్దోషులను జంపరాదని సీతాదేవి యభిప్రాయము. ఆదండమైనను నేరమునకుఁ దగినదిగా నుండవలెనుగాని క్రూరముగా నుండరాదు. కావున సీతను మ్రింగవచ్చిన శూర్పణఖను దాటకను వలెఁ జంపక రామచంద్రమూర్తి ముక్కు చెవులు గోయించి పంపెను.

కం. వీరులు మఱి కాననసం, చారులు నగు క్షత్రియులకు॥సార్తప్రజర
క్షారంభమునకుఁ గార్ముక, ధారణ మగుఁగాక రిత్త॥దండము తగునే. ౧౧౫

కానన సంచారులు=అడవియందుఁ దిరుగువారు, సార్త=ఆర్తితోఁగూడిన వారియొక్క, ప్రజ=సమూహముయొక్క, రక్షారంభమునకున్=కాపాడు ప్రయ

త్నమునకు, కార్ముకధారణము = విల్లుపట్టుట, దండము = దండించుట, రిత్త= నిష్కారణముగ.

తా త్ప ర్య ము

వీరులు అడవియందుఁ దిరుగువారు, నగు క్షత్రియులు ఆర్తజనరక్షణమునకై విల్లు బాణములు పట్టవచ్చును, గాని తెకతేరకుఁ బరుల దండింపఁ బట్టవచ్చునా.

కం. ఎక్కడిశస్త్రము కానన, మెక్కడ క్షాత్రం బదేడ•నేటితపంబో
యిక్కార్యం బన్యోన్యము, మిక్కిలి వికటంబు చూడు•మీప్రాణేశా. ౧౯
వికటంబు=విరుద్ధము, అలం, విషమము.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రాణేశ్వరా! శ్రీరామచంద్రా? యడవులందు మునివృత్తి సంచరించుటకు శస్త్రముధరించుటకు నేమి సంబంధము? మునివృత్తి శాంతి ప్రధానము; ఆయుధ ధారణము కౌర్యప్రధానము; ఒకటి శుద్ధసాత్త్వికము, మఱియొకటి శుద్ధ తామ సము. ఇఁక నీకులోచితమైన క్షత్రియత్వ మేడ? బ్రాహ్మణోచితమైన తపసేడ? రెంటికిఁ బొంతనములెట్లు కుదురును? నీవు చేయఁబూనిన యీ కార్యము పరస్పర విరుద్ధగుణములుగలది. నీవే యాలోచింపుము; కావున రెంటిలో నొకటి విడు వుము. వానప్రస్థమైన వదలుము; శస్త్రమైన వదలుము. క్షాత్రమైన వదలుము, తపస్సైన వదలుము; అటుగాని యెడల రెంటను జెడవలసివచ్చును.

కం. ఏదేశపుధర్మంబుల, నాదేశమునందు నడప•నర్హము కాదే
కాదే వని మునివృత్తిని, మోదించెడినీకు నడవ•మునిమార్గమునన్. ౨౦
'యత్రదేశే యదాచారః తత్రదేశే తథాక్రమః' అనున్యాయ మనుసరించి సీతాదేవి చెప్పుచున్నది. కాదే=కదా, కా దే కదార్థంబగు, ప్రౌ-వ్యా. క్రియ ౩౧
శౌ కృపఁగాదె నాకు నక్షయ బలంబు-జై-౨ ఆ.

తా త్ప ర్య ము

ఏ దేశమునందు మనముందుమో యా దేశముల ధర్మముల ప్రకారమే మనము నడువవలయును. కావున ముని మార్గమున వర్తించెడి నీవు మునుల చర్యయగు నహింస నవలంబించుట సరియైన కార్యము గదా.

పూర్వార్ధమందలి యర్హమ యను పదమును ఉత్తరార్ధమందును గ్రహింపవలయును.

తే. శస్త్రసంభృతి మతి కలు•షత్వ మొందుఁ
గానఁ గానల శస్త్రసం•గతిని విడుము;
క్షత్రధర్మంబు వహియింపఁ•గార్య మగును
వెండియు నయోధ్యఁ జరియించు•వేళ నీవు. ౨౧

శస్త్ర సంభృతిన్=శస్త్రమును ధరించుటచే, మతి=మనస్సు, కలుషత్వము= పాపముతోఁ గూడుటను.

తాత్పర్యము

శస్త్రమును ధరించుటయే కలిగెనేని దాని నుపయోగింప వలయునని పాపపు బుద్ధి పుట్టును. కావున నీవడవులనుండు ! కాలమందు శస్త్రము ధరింప వలదు. అటేని నీక నెప్పుడు నాకులోచిత ధర్మమనుసరించి శస్త్రము ధరించుట యందువేని, నయోధ్యయందు నీవు మరల గృహస్థ ధర్మమందుండు సమయంబున ధర్మ రక్షణార్థము శస్త్రము ధరింపవచ్చును.

మంజుభాషిణి. సిరియున్ ధరన్ విడిచి•చేరి కానలన్
జరియించునీ విపుడు•సంయమింబలెన్
దిరుగం దపోనియతి•దీప మోదముం
బరఁగించు నత్తకును•మామగారికిన్. ౧౨౨

సిరి=శ్రీ=సంపద, ధరన్=భూమిని, భూపరిపాలన కార్యమును, సంయమింబలెన్=మునీశ్వరువలె.

మంజు భాషిణీవృత్తమునకు, సజసజగలు గణములు. ౯-వ యక్షరము యతి మంజు భాషిణి సీతగావున, మంజుభాషిణీ వృత్తము సమంజసమే.

తాత్పర్యము

అనుభవింపవలసిన యైశ్వర్యము, పాలింపవలసిన భూమి వదలిపెట్టి ముని వలెఁ నడవులఁజేరిన నీవు మునివలె దపస్సు చేయుచుంటివేని రాముఁడు యథార్థవాది; నాయెదుటఁ జెప్పినట్లు చేయుచున్నాఁడని కైక సంతోషించును. నాకొడుకు విశేషశ్రమపడక సుఖముగా నున్నాఁడుగదా యని కౌసల్యయు సంతోషించును. వీరేగాక స్వర్గమందలి నామామగారును నాకొడుకు నన్నుసత్యవాదిని జేయుచున్నాఁడని సంతోషింతురు. కావున నట్లుచేయుము.

కం. ధర్మంబున నర్థంబగు, ధర్మంబున సుఖము గలుగు•ధర్మముచే స
త్కర్మంబులు ఫలియించెడి శర్మకరా జగము ధర్మ•సారంబె కదా. ౧౨౩

అహింసా పరమోధర్మయను న్యాయము ననుసరించి ధర్మాచరణమే శ్రేష్ఠమని చెప్పుచున్నది.

శర్మకరా=లోకమునకు సుఖమును గలిగించువాఁడా, అర్థము = ధనము, ధర్మసారము=ధర్మ మే సారముగాఁగలది.

తాత్పర్యము.

ధర్మముచే ధనము లభించును,ధర్మముచే సుఖముకలుగును ధర్మమునందు నిలిచినవాఁడుచేయు సత్కర్మములు మంచిఫలము నిచ్చును. ధర్మహీనుఁడుచేయు

సత్కర్మములు ఫలింపవు. కావున శర్మకరా ప్రపంచము ధర్మమే సారముగాఁ గలది, ధర్మము చెడిన జగమే చెడును.

కం. సుఖమున సుఖము లభింపదు, ప్రఖరవ్రతములకు నియమ•పద్ధతులకు ను
న్ముఖుఁడై యాత్మజయించిన, నఖిలోత్తమ మైనధర్మ•మలవడు నాథా. ౧-౩౨

ప్రఖర వ్రతములకున్ = మిగుల కఠినములైన కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాది వ్రతములకు, నియమపద్ధతులకున్=ఆహారవిహారాది నియమములకు మార్గములకు, ఉన్ముఖుఁడై అభిముఖుఁడై, వానిని బూనుకొన్నవాఁడైన, ఆత్మన్ = మనసును, అలవడును=లభించును.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యీ ఋషీశ్వరులవెంట హాయిగా నీయాశ్రమమున కాయాశ్రమమునకుఁ దిరుగుచుండిన సుఖములేదు. పరలోకసుఖముఁ గోరినవారు కఠినవ్రతములు నియమము లనుష్ఠింపవలెను. "సుఖాసుఖే నేహలభ్యం, దుఃఖేనసాధ్వీ లభతేసుఖాని. మ. భా. వన. ౨౩౩-౪. అని కలదుగదా వానివలన మనస్సు జయింపవచ్చును. మనస్సేకదా బంధమోక్షములకుఁగారణము. మనస్సుజయించిన లోకోత్తరమైన ధర్మఫలము లభించును. కావున దానికై కృషిచేయుము.

కం. మానితసౌమ్యుఁడవున్ శుచి. ధీనియతుండవును నీకుఁ•దెలియని దున్నే
ప్రాణేశ ముజ్జగంబుల, నే నెంతటిదాన నీకు•నీతులు నేర్పన్. ౧-౩౩

మానితసౌమ్యుఁడవున్=గౌరవింపఁబడిన సాధుత్వముగలవాఁడవు, శుచిధీనియతుండవు=శుచిధీ= పవిత్రమైనబుద్ధిచే- నియతుండవు = నియమింపఁబడువాఁడవు, ఉన్నే=ఉన్నదా? లేదనియర్థము.

తాత్పర్యము.

నీ సౌజన్యము సాధుత్వము లోకముచే గౌరవింపఁబడునవి, మనస్సు వచ్చిన ప్రకారము చరింపక నిష్కల్మషమైన బుద్ధిచేఁ గార్యనియతిగలవాఁడవు. ఇట్టి నీకు మూఁడులోకములందుఁ దెలియని దేమున్నది, ప్రాణేశ్వరా! నీకు నీతులు నేర్ప నే నెంతదానను.

చం. విపినతలంబులం దిరుగు•వేళ నహింసఁ జరింపరాదె, స్త్రీ
చపలత నాకుఁ దోఁచినది•సజ్జనవందిత యాడితిన్, ధరన్
నిపుణుఁ డెవండు ధర్మములు•నీ కుపదేశ మొనర్పఁ, దమ్ముఁడున్
నృపవర నీవు నారసి చ•రింపుఁడు మీకు రుచించుచొప్పునన్. ౧-౩౪

విపినతలంబులన్=అడవిప్రదేశములందు,సజ్జనవందిత=సత్పురుషులచే నమస్కరింపఁబడువాఁడా, స్త్రీచపలత = స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధమైన చపలబుద్ధిచే, నిపుణుఁడు = సమర్థుఁడు, నేర్పరి, విదితేచాపివక్తవ్యంసుహృద్భి రనురాగతః॥ ర. ౪-౪-౯. తెలిసినవారికైనను వారియందుఁ బ్రేమగల సుహృత్తులు హితము చెప్పవలెను.

తాత్పర్యము

నీ వడవులలోఁ దిరుగు కాలమందు హింసావ్యాపారములేక యుండరాదా? ఇదియే నేను గోరునది, నీవు సజ్జనవందితుఁడవు, హింసారతుఁడవయ్యెదవేని సజ్జనులు మెచ్చరేమో రాముఁడు క్రూరుఁడందురేమోయని విచారపడెదను, స్త్రీలకు స్థిరబుద్ధిలేదు. ఇతమిత్థమని నిశ్చయింపఁజాలరు. కావున నాకు స్వభావ సిద్ధమైన బుద్ధిచపలతచేఁ దోఁచినది చెప్పితిని, నీకు ధర్మములునేర్ప లోకమున సమర్థుఁ డెవఁడు గలఁడు. కావున నీవు నీతమ్ముఁడు నాలోచించి మీకు నేది మేలని తోఁచునో యట్లు చేయుము.

—• { ౧౦-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సీతకు నార్తరక్షణము పరమధర్మంబని చెప్పుట } •—

చం. అతులితభర్తృభక్తి సతి•యాడినపల్కులు విందు ధర్మసు
స్థితమతి రాముఁ డిట్లనియెఁ•దేవి తమిన్ భవదీయసత్కులో
చితముగ రాగతుల్యముగఁ•జెప్పితి వియ్యెడ ధర్మబుద్ధి నా
మతిగతిఁ బల్కెద న్వినుము•మానుగ నంతయు బోధ మయ్యెడిన్. ౧-౨

రాముఁడా యాడినమాటఁ దప్పువాఁడు కాఁడు కావున రాక్షసవధ చేయును గాని మానఁడు. అట్లని నిష్కారణముగా వారిని వధింపఁగోరఁడు, రాక్షసులా దుష్టులు, ఊరకుండువారుగారు, రాముని ధనుస్సునుజూచి తమకుఁ గీడుచేయు నని భయపడి యేదైనఁ గీడుచేయఁ బ్రారంభింతురు, రాముఁ డూరకున్నను వారూరకొనరు, ఏ ప్రయత్నము లేక చిత్రకూటమం దూరక యల్పదినము లుండిన మాత్రముననే రాముఁ డందున్నాఁడని యచటి మునులను రాక్షసులు పలువిధముల బాధించిరని వారు చెప్పిరిగదా, రాక్షసులు రామచంద్రునకు ముఖాముఖి యెదురుకట్ల నిలిచి కీడుచేయఁజాలరు. రామచంద్రునకు గీడుచేయ వలయు నని వారు నాకుఁ గీడుచేయవలయును, సీతతో మీరిందుండవలదని చిత్రకూటమునులుబోధించిరిగదా. ఏమాయోపాయములనైన వారు నాకుఁ గీడు గలిగించెదరేని రామచంద్రమూర్తి మిగుల దుఃఖించి ప్రపంచసుఖమే మానును, ఆయనకట్టి కష్టదశ వచ్చుటకు నేనెట్లు కారణభూతురాల నగుదును. అని యాలో చించి రామునకుఁగల దుఃఖమూఁపుటకై యీ విధముగాఁ జెప్పెనుగాని శ్రీరామ చంద్రమూర్తియో నీ వియోగము కలిగినఁ కలుగునుగాక దుఃఖించిన దుఃఖిం తునుగాక దుష్టరాక్షసవధ మానవని ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

అతులిత భర్తృభక్తిన్=అసమానమైన పతిభక్తిచే, భక్తిపరమప్రేమముగదా, ధర్మసుస్థితమతి = ధర్మమందే (అర్థకామములందుఁగాదు.) చక్కఁగా నిలిచిన మనసుగలవాఁడు, తమిన్=ప్రేమముతో, భవదీయ=నీయొక్క, సత్కుల=మంచి

వంశమునకు, ఉచితముగన్=తగినట్లు, రాగతుల్యముగన్=నాయందు నీకుఁగల యనురాగమునకు సమానమైనట్లు, మతిగతిన్=ఆలోచనవిధము, మనస్ప్రీతి.

తాత్పర్యము

పతివ్రతయగు సీతాదేవి కేవల పరమప్రేమచేఁ దనక్షేమముఁగోరి చెప్పిన మాటలువిని యామె యభిప్రాయమును గ్రహించి సీతాదేవి చెప్పిన యర్థకామ సుఖంబులందుఁ గోరికలేక ధర్మమే పరమార్థమని దానియందే నెలకొన్న మనస్సు గలవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లుచెప్పెను.

దేవీ! నీవు ప్రేమతోడను నీవు జనించిన గొప్పవంశమునకుఁ దగినరీతిని నాయందు నీకుఁగల యనురాగమునకుఁ దగినట్టు చెప్పితివి, ప్రేమను తిరస్కరించుకొని కులధర్మహాని కలుగఁ జెప్పినదానవుకావు. నాకు దుఃఖము కలుగునే శ్రమపడుదునేయని నాకష్టము సహింపలేక నీకు నాయందుఁగల యనురాగము కొలఁది చెప్పితివి. అటులని చెప్పరానిమాట చెప్పితివాలేదు. ధర్మబుద్ధి చెప్పితివి. హింస మానుమంటివి, నిష్కారణవైర మెవ్వరితోను పలదంటివి. కాలము వ్యర్థముచేయక పరలోక సుఖమునకై తపస్సుచేయు మంటివి. ధర్మమార్గము వదల వలదంటివి. నా తల్లిదండ్రులకు సంతోషకరమైన మార్గమున నాశ్రమమునకుఁ దగిన ధర్మ మనుష్ఠింపు మంటివి, ఇందేది చెడ్డది, కావున నీవు చెప్పినది తప్పని నేను జెప్పఁజాలను, అయినను నామనస్స్థితి నా యాలోచనవిధము చెప్పెద వినుము. చక్కఁగా నీకు బోధపడును.

శా. నీవే పల్కితి కాదె క్షత్రియులకుఀద్దీనార్తరక్షార్థమై
దేవీ చాపముఁ దాల్ప నర్హమని, భీ౯తిన్ మౌనినాథు ల్మహా
భావుల్ దండకవారు తారకదవేఀబాధార్తిమై వచ్చి న
న్నీవే దిక్కని మర్వు చొచ్చి, రిత వేఀనే వారిఁ బోపొండనన్. ౧౨౮

దీనార్తరక్షార్థమై=దీనులను ఆర్తులను రక్షించుకొఱకై, మహాభావుల్ = గొప్ప మనస్సు, గొప్ప మహిమగలవారు, తార=వారంతటవారే, బాధ = అతిశయించిన, ఆర్తిన్=వ్యథచే.

తాత్పర్యము

దేవీ! నీవు క్షత్రియులకు 'సార్తత్రవజరక్షారంభమునకుఁ గార్ముక ధారమగు' నని యంగీకరించితివిగదా. ఇప్పుడు దండకయందుండు మహానుభావులు గొప్ప మనస్సుగలవారు, అకారణముచేఁ బరులను వారు బాధింపరు. అనిమిత్తముగ నితరులఁ బ్రేరింపరు. అట్టి యహింసాపరులైన ఋషులు రాక్షసులకు భయపడి వారంతట నా ప్రయత్నము లేకయే మిక్కిలి దుఃఖపడుచు వచ్చి నీవే దిక్కని శరణు చొచ్చిరి. ఇట్లు నన్నొకనినే దిక్కని నమ్మియున్న నాయాశ్రితులను నెటులైనఁ బాడైపొండని తిరస్కరించుట ధర్మమా? నీవే చెప్పుము.

హింస నిషేధించితివి దాని నే నంగీకరించితిని. హింస యనగెటువంటిది? నిరపరాధులగు సాధువుల హింసించుట హింస యనఁబడునుగాని యసాధువుల హింసించుట హింసయగునా ?

అహింసాఽసాధు హింసేతి శ్రేయాన్ ధర్మపరిగ్రహః. భా. 12-15-49.

అహింస, అసాధుహింస రెండును శ్రేయస్కరములైన ధర్మములని శాస్త్రము చెప్పదా.

రాక్షస వధయందు నాయుద్దేశమేమి ? అది వినోదక్రీడగా నెంచితినా? వారి రాజ్యము సంపద నాక్రమింపఁ దలఁచితినా? వారిని నేను గామముచేఁగాని క్రోధముచేఁగాని లోభముచేఁగాని మదమాత్సర్యములచేఁగాని మోహముచేఁగాని చంపఁబూనలేదుకదా, సాధువుల మేలునకై చేయుకార్యమందు దోషముగలదా.

చం. అడవులఁ గాయ కూర కడు•పార భుజించి శరీరయాత్రలన్
నడుపుచు ధర్మపద్ధతి న•నారతమున్ వ్రతులైన మౌనులన్
విడువనివైర మెత్తి కడు•నిష్ఠురవృత్తి వధించుచున్న యా
చెడుగుల మానుషాదులను•జెప్పు మధర్మమె త్రుంపఁ బూనుటల్. ౧౨

ఋషీశ్వరులును దుష్టులైరేని వారు దుష్టులు మీరు దుష్టులే మీయిష్ట మెట్టులైనఁ బొందసవచ్చును. అట్లు లేవనుచున్నాఁడు.

కడుపారన్=కడుపునిండ, అనారతమున్=ఎల్లవేళల, వ్రతులు=వ్రతమూని యుండువారు, నిష్ఠురవృత్తిన్ = నిర్దయమైన విధముగ, మానుషాదులను = మనుష్యులఁదిను వారిని, త్రుంపన్=చంపుటకు.

తాత్పర్యము

దేవీ యీమును లడవులందు నందొక కాయ యిందొక కూర తెచ్చుకొని దానితోనే కడుపునించుకొని దేహయాత్ర జరపువారు. రాక్షసులో మృగములనే కాదు మనుష్యులను బీఁకి తిని భోగము లనుభవింపఁగోరువారు, వీరు ధర్మపద్ధతి నడుచువారు, వారో దయాదాక్షిణ్యములు లేక క్రూరపద్ధతి వర్తించువారు. వీరు సర్వదా వ్రతములూనిన వారగుటచే నితర కార్య ప్రసక్తిగాని యితర విచారము గానిలేని వారు. వారో శిశ్నోదరపరాయణులై యితరుల బాధించుటే వ్రతముగాఁ గలవారు, (పరస్వ, పరదార హరణము మాకు ధర్మమని రావణుఁడు చెప్పెను గదా.) ఇట్లు నిష్కారణ హింసాపరాయణులైన రాక్షసుల వధించి శిష్ట పరిత్రాణముచేయుట యధర్మమా నీవే చెప్పుము.

కం. దండక వసియించెడిముని, దండంబులు మమ్ముఁ జేరి•తమదుఃఖంబున్
గొండలుగఁ జెప్పుకొని కా,పుం డనుచున్ వేఁడ నేను•బూవురబోఁటీ. ౧౩

దండంబులు = సమూహములు.

తాత్పర్యము.

దండకలో వసించు మునీశ్వరుల సమూహములు మాయిరువురఁ జేరవచ్చి కొండలు కోట్లుగఁ దమ దుఃఖము చెప్పి రక్షింపవలసినదని ప్రార్థించిరి, అప్పుడు నేను.

తే. అంఘ్రిశుశ్రూషఁ దేర్చసం•యముల లజ్జ,యయ్యె మీరలెననుఁజూడ • నరుగుదేరఁ
గరుణ శమియింపుఁ డెవ్వి మీ•కాంక్షితంబు, లేమిచేయుదునో వచి•యింపుఁ [డంటి ౧౩౧

అంఘ్రిశుశ్రూష=పాదసేవ, కాంక్షితంబులు = కోరికలు, ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బెద్దలు వచ్చినపుడు వారిని గౌరవించి శుశ్రూష చేయవలయునని యేర్పడు చున్నది, లజ్జ=దుష్టులవలన బాధలేకుండ రక్షింపవలసినది నాకార్యమైయుండ వారై యింతదూరము వచ్చి చెప్పుకొనువఱకు నాకర్తవ్యము నేను జేయక యూరకున్నానుగదా యని సిగ్గు.

తాత్పర్యము

వారిపాదములకు నమస్కరించి సంయములారా నేను మిమ్ముఁజూడవచ్చుట ధర్మము. అట్టి నేను మీరు రాకముందే మిమ్ముఁజూడ రాకపోయితినిగదా యని సిగ్గుపడుచున్నాను. నా యపరాధమును దయచే క్షమింపుఁడు, మీ కోరిక లెవ్వి? నేను మీకుఁ జేయవలసిన సాహాయ్యమేది చెప్పుఁడని ప్రార్థించితిని.

ఉ. మానిని వార లెల్ల నొక•మాటగ దండకలోఁ జరించునా
మానవభోజు లెల్లపుడు•మార్తురరీతిని హోమవేళలన్
మానక బాధపెట్టుచును•మారకు లై రెది దిక్కటంచు మే
మూనినభీతి నుండఁగ నృ•పోత్తమ మాసుకృతంబు పెంపునన్. ౧౩౨

మార్తురరీతిని=విరోధులవలె, మారకులై = హింసించువారై, సుకృతంబు పెంపునన్ = పుణ్యాతిశయముచే.

తాత్పర్యము.

అప్పుడు దేవీ వారందఱు నేకవాక్యముగ నిట్లనిరి. దండకలోఁ దిరుగు రాక్షసులు విరోధముపూని మేము హోమముచేయు సమయమందు మమ్ము బాధ పెట్టుచు హింసించుచున్నారు. ఈ బాధపడలేక యెవఁడు మనకు రక్షకుఁడని భయపడి విచారగ్రస్తులమై యుండఁగా రాజేంద్రా మాపుణ్యాతిశయముచే నీవు వచ్చితివి. దుర్బలస్య బలంరాజా యని కలదు కదా.

ఉ. వచ్చితి, నీవ దిక్కు, జన•వర్య తపంబున రాక్షసాధముల్
చచ్చి పడన్ శపింపఁ గల•శక్తి వహించి చిరార్జితంబు లై
హెచ్చినమత్తపంబులు వ్య•యింపఁగ నొల్లక వారిచేతిలోఁ
జచ్చుచు నున్నవార మతి•శాంతి వహించి సహించి బాధలన్. ౧౩౩

చిరార్జితంబు=దీర్ఘకాలముగఁ గష్టపడి సంపాదించినది, వ్యయింపఁగన్= వెచ్చపెట్టఁగ, ఒల్లక = సమ్మతింపక.

తాత్పర్యము.

మనల రక్షించువాఁడెవఁడా యెవనితోఁ జెప్పుకొందమా యని యాలోచించుచుండఁగా బలహీనులకు రాజే దిక్కు గావున రాజవగుటచే వచ్చితివి. మీరు తపోబలముగలవారు గదా, మీరు శపించిన వారు చావరా. ఇతరుల మీరు వేఁడ వలయునా యందువేమో. సత్యమే మా తపోబలము పెంపున నారాక్షసాధములు చచ్చిపడ శపింపఁగలము కాని చిరకాలముగ నెంతోకష్టపడి యార్జించిన తపశ్శక్తి వెచ్చపెట్ట నిష్టములేక వారిచేతఁ జిక్కి బాధలు సహించి శాంతి వహించి చచ్చుచున్నాము. ఈదేహము పోయిన మాప్రయత్నము లేకయే మఱియొక దేహము వచ్చును. తపస్సుపోయిన మరల నెంతోకాలము శ్రమింపకరాదు కదా. తపోహీనులమై జీవించుటకంటెఁ దపస్సంపన్నులమై చచ్చుటే శ్రేయస్కరము. అట్లైన మా సాహాయ్యమేల యందువేమో మరల జన్మము రాకుండుటకై కదా మేము తపస్సులు చేయుట. అట్టి తపస్సు పూర్తి కాకముందే చచ్చిన మరల జన్మము కలదుగదా. ఆ తపస్సులు పూర్తి చేసికొనుటకై నీ సాహాయ్యము కోరుచున్నాము.

కం. సులభంబు గాదు తపమును, జలుపుట దుష్కరము విఘ్న•సంతతు లెపుడున్
గలిగెడుఁ గావున నసురలు,పొలయకపము క్రమింగఁదిట్ట•జూడుము మరలన్.

దుష్కరము=దుఃఖముతోఁ జేయఁదగినది, కష్టసాధ్యము. [౧౩౪

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా తపముచేయుట సుళువుగాదు. అది మిగులఁ గష్టమైన కార్యము. అంత కష్టించి చేయుచు మనిన నడుమ నడుమ విఘ్నము లెన్నియో వచ్చుచుండును. ఇంత కష్టించి సంపాదించిన తపశ్శక్తిని మేము పోఁగొట్టుకొన లేక వారిని శపింపకయున్నాము. ఒకరా యిద్దఱా యెందఱనని శపింతుము ? వచ్చినవారి నెల్లఁదిట్టఁబూనిన మా శక్తి యేమి మిగులును. జీవించినను వ్యర్థపుఁ జావు చావవలసిన వారమే కదా.

కం. భావింపుము మాస్థితిఁ బ్రతి, గావింపుము మాతపంబు•కడఁ గనుగతి సం
భావింపుము తమ్మునితో, నీవే మా కిచట దిక్కు•నిర్మలకీర్తీ. ౧౩౫

నిర్మలకీర్తీ=ఆర్తత్రాణ పరాయణుఁడవను నిర్మలమైన కీర్తిగలవాఁడా.

తాత్పర్యము

నిర్మలమైన కీర్తిగలవాఁడా, మాస్థితిగతు లాలోచింపుము,రాక్షసులు చేయు కార్యములకు మాఱుచేయుము, మా తపంబులు సాంతమగురీతి మాయందు దయ

దలఁచి మమ్ము గారవింపుము, నీవు సీతమ్మఁడే మాకిచట దిక్కు. వేఱు రక్షకులు లేరు. మీరు తప్ప మఱియేరాజులైనను వీరి బారిఁబడి బ్రతికిపోలేరు.

ఇచ్చట లక్ష్మణ ప్రశంస పురుషకార సూచకము; హింసాత్మకమైనకార్యము గావున సీతాదేవి సహాయపడదు. ఇది స్త్రీలవలన నగుకార్యముకాదు.

కం. అన విని సర్వముఁ దీర్పఁగ, ననఁబోఁడీ ప్రతిన చేసి•నాఁడను జుమ్మీ
తనువునఁ బ్రాణము లుండఁగ,నని తప్పటలేదు సత్య•మతిహిత మగుటన్.

ననఁబోఁడీ=పుష్పకోమలా, పువ్వువలెఁ గోమలమగు దేహముగల దానా! ఇట్లనుటచే నీవత్యంత సుకుమారివి గావున రాఁగల కష్టములకు భయపడెదవే కాని కష్టించియైన నాశ్రిత రక్షచేయవలయునని యాలోచింపనైతివని భావము, ప్రతిన=ప్రతిజ్ఞ, బాస, అతిహితము=మిగుల హితము.

తా త్ప ర్య ము

పూఁబోఁడీ వారిప్రకారము చెప్పఁగా వారికార్యమంతయుఁ జక్కఁబఱుపఁ బ్రతిజ్ఞచేసితినిజుమీ! ఊరార్పుమాటలుచెప్పి కన్నీళ్ళు తుడిచిపంపినవాఁడఁగాను, నాకు సత్యమన్నిటికంటె నత్యంతహితకరమగుటచే దేహమునఁ బ్రాణము లుండఁగాఁజెప్పి తప్పను.

కం. న న్నాశ్రయించి కీడుం, దెన్నున నెన్నఁడునుబోని•దీనుల నసురుల్
పన్నుగఁ జంపిరి నీవే, యెన్నుమ యింతకు విరోధ• హేతువు సుమతీ!౧౪

తెన్నున=మార్గమందు, ఎన్నుము=లెక్కింపుమా, విరోధ హేతువు=పగకుఁ గారణము, సుమతీ=మంచిమనస్సుగలదానా, అసురులు=రాక్షసులు,(అసు+ర) ప్రాణము:లు దీయువారు.

తా త్ప ర్య ము.

నీవేదిక్కని నన్నాశ్రయించి యేసమయమందును బరులకు హానికరమగు మార్గమునఁబోక దిక్కులేనివారిని జీవహింసాపరులైన రాక్షసులు పనిపూనివధించిరి. నీవు నిర్మలమైన మంచిమనస్సు గలదానవుగదా. ఇంతకంటె విరోధకారణ మేదిగలదో చెప్పుము.

నన్నాశ్రయించువఱకు నెవరేపాపములుచేసినను వారిపాపఫలము వారే యనుభవింతురని వారినినేను రక్షింపఁబ్రయత్నింపను. ఒకసారి నన్నాశ్రయించి నీవేదిక్కని వారి రక్షాభారమును నాయందువైచి పాపకార్యములు చేయక యుండు దిక్కులేనివారిని రక్షించుట నాకార్యము. దానికి నేను బూఁటపడి యున్నాను. అట్టి నాయాశ్రితులను గావున నాపోష్యవర్గములోఁజేరినవారిని రాక్షసులు ప్రాణముదీయుచున్నారు. నాభక్తులు నాప్రాణములుగదా! నాభక్తులను బాధించుట నన్ను బాధించుటేకదా! కావునఁ బగకారణము దీనికి మించిన దేదికలదో నీవే ప్రేలుమడఁచి యెంచిచెప్పుము. అట్లు చెప్పఁగలవేని సుమతీ నీవు చెప్పినట్లు చేసెదను.

నీవదిక్కు=నీవేదిక్కు, మాతపస్సులు మాకు రక్షకములని మేము తలఁప లేదు. మాతపస్సులచే మమ్ము రక్షించుకొనఁదలంచుట మాస్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుటేకదా. నీకుఁ బరతంత్రులమైయుండు మేము స్వతంత్రించి మా శక్తిచే మేము రక్షించుకొనఁబూనుట మాకు స్వరూపహానిగదా. మాతపస్సులు ఫలింపనీ ఫలింపకపోనీ, రాక్షసులచే మేము చావనీ బ్రతుకనీ నీ పారతంత్ర్యము మేము వదలమని సూచన.

ఇచట రాయబారమువేళ శ్రీకృష్ణమూర్తి దుర్యోధనునకుఁ జెప్పినవాక్యములు స్మరింపనగు.

కం. అలుగుదు పాండవులకు వారలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లభ యిట్ల
లముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగుజనులు పగతురనుట యనుమానంబే.

గీ. కారణంబులేక కౌంతేయులకు బాల్య
మాదిగాఁగఁగీడె యాచరింతు
పుణ్యపరులు తోడఁ బుట్టువులార్యులు
వైర మెత్తఁదగునె వారితోడ.

ఇట్లున్న మీయందఱ యన్నంబులు దుష్టాన్నంబులు"

ఉద్యో. ౩-౨౬-౨౪.

కృష్ణునకు దుర్యోధనుఁడు కీడుచేయకున్నను, ధర్మాత్ములైన పాండవులకుఁ గీడుచేయుటచే దుర్యోధనుఁడేకాక వానితోఁగలిసియుండు భీష్మద్రోణాదులుకూడ భగవంతునిచేఁ ద్యజింపఁబడిరి. రామాయణమున విభీషణునివలె విదురుఁడుమాత్ర మనుగ్రహింపఁబడెను.

కం. విడిచెదఁ బ్రాణము లైన, న్విడిచెద నినునైనఁ దమ్ము॰నిన్ విడిచెద నే
విడుతునె ప్రతిజ్ఞ నందుం, బుడమిసురలతోడఁ బల్కి॰ముగ్ధా యెపు డేన్.

ముగ్ధా = సుందరీ తెలియనిదానా.

తాత్పర్యము

ఇఁక నామనోనిశ్చయము చెప్పెదవినుము. సత్యము రక్షించునిమిత్తము ప్రాణములైనను విడిచెదను. ప్రాణములకంటె ప్రియమగు నినునైనను విడిచెదను. నీకంటెఁ బ్రియుఁడగు తమ్ముని విడువవలసివచ్చినను విడుతును, గాని సామాన్యవిషయమైన ప్రతిజ్ఞవిడువను. అందు ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకు మాటచెప్పి తప్పను.

కం. ఊరూరఁ గళత్రంబులు।నూరూరన్ బాంధవులును నొదవెదరకటా।యారయ
భ్రాతసహోదరుఁ। డారఁగ లభియించుదేశ మవనింగలదే॥ యుద్ధ.౨౩౩౮ ప.

అని చెప్పిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి 'కం. చెడకుండ ధర్మవిధినిను, విడిచితి సౌమిత్రినాదు ప్రియసోదరుఁడా, పుడమిని సాధులకిష్టుల విడుచుట చంపుటయు నొక్కవిధమైయునికిన్.ఉత్తర.౧౬౦౯ప పద్యము ప్రాతాస్యాస్మూర్తిరాత్మయను

మనుస్మృతి స్మరించునది. రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిని విడనాడుట ధర్మలోప భయమునను లక్ష్మణువిడనాడుట సత్యలోప భయముననుగదా. అయోధ్య ౧౮౫౪-౧౮౫౮ పద్యవ్యాఖ్య చూచునది.

ప్రాణములైనను విడిచెదను=ఆత్మార్థం పృథ్వీంత్యజేత్। ఆత్మానం సర్వ దారక్షేర్దారైరపి ధనైరపి॥ భార్యను ధనమునువదలియైన దన్ను రక్షించుకొన వలెను అనునది స్మరణీయము. నిఘ్నైనస్ = అర్థోవా ఏషఆత్మనో యత్పత్నీ= తనయాత్మలో సగము భార్యగదా, ఆత్మాహిదారా సర్వేషాం దారసంగ్రహ వర్తినామ్. కుటుంబులకు భార్యయే ఆత్మ - అయోధ్య ౩౭-౧౮.

యోభర్తా సైవభార్యాస్మృతా-వాజసనేయబ్రాహ్మణము యోభర్తానాస్మృ తాంగనా మను ౯-౪౫.

భర్తయే భార్య.

శాస్త్రప్రయోగా ద్వివిధాచ్చ వేదా । దాత్మా

హ్యనన్యః పురుషస్యదారాః॥ కిష్కింధ. ౧౮ స. ౩౯.

శాస్త్రప్రయోగములవలనను నానావేదములచేతను పురుషునకు భార్య తన యాత్మకంటె వేఱుగాదు. సత్యము విడువవలయునా యిట్టి నిన్ను విడువ వలయునా యని సందేహమువచ్చినప్పుడు నిన్నువదలియైన సత్యమునే రక్షింతును. నజీవేయంక్షణమపి వినా తా మసితేక్షణామ్మన్నట్లు నిన్ను విడిచిక్షణమైన నేను జీవింపఁజాలకున్నను ముందు నిన్నువిడిచి సత్యధర్మములరక్షించి యావలఁ బ్రాణము విడిచెదను. ఇట్టి గుణమునకు ధైర్యమనిపేరు.

(అయోధ్య ౧౮౫౪-వ వాఖ్యచూచునది.)

కం. మునిజనకార్యము వదిపా,లన మే నొనరింపవలయు • లలనా వారల్
నను నడుగకయుండిన నన్,జనకసుతా ప్రతిన సల్పు•చనునే విడువన్.

లలనా = సీతాదేవీ.

తా త్ప ర్య ము.

ఆశ్రిత రక్షాభారమును వహించిన నేను నాయాశ్రితులై మత్పరతంత్రులై యుండు మునిజనులకార్యము రక్షింపవలసినది నాకువిధి. ఒకసారి వారు నీయాశ్రితులము మారక్షాభారము నీదియని చెప్పినఁజాలదా గడియగడియకు నాకుఁ జెప్పుచుండవలయునా నేనంతటి మఱపువాఁడనా, వారి యోగక్షేమములు నేనే విచారించుకొనవలెను అట్లుండ వారువచ్చి నాకృత్యము హెచ్చరించిన పిమ్మట వారికిఁ బ్రతిజ్ఞ చేసికూడ నెట్లు నెఱవేర్పక విడుతును. నీవు జనకరాజు కూఁతురవే. ఇది నీకుఁ దెలియని విషయమా? అప్పుడీసికొనినవాఁడు పలుమాఱడిగించుకొని యిచ్చుట శ్లాఘ్యమా? ఇయ్యకయేయుంట శ్లాఘ్యమా? రెండునుగావు, నన్నునమ్మి నన్నుస్మరించి నన్ను ధ్యానించి యర్చించి జపించి సేవించి వర్ణించి కీర్తించి నాపై ఋణమెక్కించిన వారి ఋణము నేను దీర్చుకొనవలదా? "అహంస్మరామి మద్భక్తం" నాభక్తుని నేను స్మరిం

చెదను. అని నేను జెప్పినమాట నెఱవేర్చుటయం దాలస్యమైనదని నేను విచార పడుచుండ వారి కార్యము నెఱవేర్పక యెట్టులుండఁగలను ?

కం. స్నేహంబున మోహంబున, సౌహార్దంబునను బోధ ♦ సలిపితివి వరా
రోహా మెచ్చితి బుద్ధులు, స్నేహవిహీనులకు నొరులు ♦ చెప్పుదు రట వే.

వరారోహా = ఉత్తమసతీ.

తాత్పర్యము

నాకు నీయందు నీకు నాయందుఁగల స్నేహము మోహము కారణము చేతను మంచి మనస్సుగలదానవగుటను బోధపఱిచితివి. రక్షోవధకుఁబూనినపుడు నాకునీయందు నీకు నాయందుఁగలస్నేహమోహప్రవాహమునకు విఘ్నము కలుగునే యను నీయనుతాపము గ్రహించితిని. అది సహించియైనఁ గార్యము నెఱవేర్పవలయును. ఉత్తమస్త్రీవిగావున నీవిట్టిబుద్ధులు చెప్పఁగలిగితివి. స్నేహము మోహము భర్తకుఁ దమయందులేకున్నను భర్తలపైఁ దమకులేకున్నను జెప్పవత్తురా ? చెప్పరు. కావున నీవుత్తమగుణ సంపన్నవని నిష్కపటవ్యాపారవని మెచ్చితిని.

చం. అనఘ భవత్కులంబునకు ♦ నంబుజపాణి భవచ్చరిత్రకున్
గర ననురూప మర్థమగు ♦ కైవడిఁ బల్కితి నాకు నెప్పుడున్
వనిత సధర్మచారిణివి ♦ ప్రాణచయంబునకంటె మిన్న వం
చును వచియించి లక్ష్మణుఁడు ♦ సుందరియుం జనుదేర ధన్వియై. ౧౪౧

అనఘ=నిర్దోషురాలా, భవత్కులంబునకున్ = నీవంశమునకు, అంబుజపాణి=కమలములవంటి చేతులుగలదానా (౨) కమలమును జేతియందుఁగల లక్ష్మీదేవి, దీనిచే నవతార రహస్యమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నాఁడు. నీవేకదా పతివ్రతల పాతివ్రత్యముచెఱచు రాక్షసుల దునుమ నేను నిమిత్తమయ్యెదను. మీరాకార్యము చేయరండని ప్రేరించితివి. ఇప్పుడు నీవు వెనుకంజ పెట్టఁదగునా? నీవు సహధర్మచారిణివనికదా నీతండ్రి చెప్పెను. నీతండ్రివాక్యమును నీవు పాలించినట్లు సహధర్మచారిణినై నాతండ్రివాక్యముచు నేను బరిపాలించెదనని నీవు చెప్పలేదా. దాని నిప్పుడు స్మరింపుము. దానికి సమయమువచ్చినది. వెనుదీయకుము. గుండెనిబ్బరము చేసికొమ్ము. అనునీయర్థము నీవదము సూచించుచున్నది. భవచ్చరిత్రకున్=నీశీలమునకు, పతివ్రతయగు స్త్రీపతిహితపరురాలై కార్యేషుదాసీ కరణేషుమంత్రీ యన్నట్లుగదా యుండవలెను.

నీవంశమునకు ననురూపము నీనడవడికర్థము నీవు జనకరాజపుత్రివి. నీతండ్రి "కర్మణైవహిసంసిద్ధి మాస్థితాజనకాదయ" యని కర్మయోగముచేతనే యోగసిద్ధి పొందిన మహానుభావుఁడు వితొకటియైన చెట్టు పుట్టియొక్కటగునా?

ఇఁక నీనడవడియో-

కం. తనకపకార మొనర్చిన, మనుజున కపకృతినొనర్ప మది(దల(ప(డు స
జ్జను(డీనియతిం ద్రోవ(గ(బొనరుస్, సజ్జనులు శీలభూషణులెందున్.
కం. కపివర పుణ్యులలో(గా, పవుజనములలోన వధకు(బాత్రులపట్లన్
గృప(జూపవలయు సజ్జను(, డపరాధము(జేయనట్టి యత(డునుగల(డే.
గీ. పాపములె చేయుచును గామరూపులగుచు
భువనహింసా విహారులై పొలుచుచున్న
యసురులకు(గీడుసేఁత కార్యంబుగాదు.

అనునభిప్రాయముగలదానవై యట్లే వర్తించుదానవుగదా. కాబట్టి నీవు చెప్పినది నీనడవడికి(దగియున్నది.

దీనివలన యుత్తమస్త్రీత్వము దృఢపడుచున్నది. నీవేమి చేయరానిదని చేసి చెప్పరానిది చెప్పితివని నేను నిన్ను గోపింతును ?

సహధర్మచారిణీవి=నేనే ధర్మమందు(బ్రవర్తింతునో యట్టి ధర్మమందే నీవు నుండుదానవుగదా. ఏ దశయందును ననపాయినివైన నీవిపుడేల జంకెదవు, మిన్నవు=శ్రేష్ఠురాలవు, మది శబ్దము మిన్న, ధన్వి=ధనువు ధరియించినవా(డు.

తా త్ప ర్య ము.

నిర్దోషులారా ! కమలహస్తా ! నీవు పుట్టిన జనక వంశమునకు నీ శీలము నకు(దగినరీతిని జెప్పితివి, ఇందేమి దోషముగలదు. నీవు సహధర్మచారిణివి. ప్రాణములకంటె నెక్కువ ప్రియనైనదానవు అని చెప్పి లక్ష్మణు(డును సీతయు(దోడ రా(డాను విల్లు ధరించి.

౧౧-వ సర్గము

తే. అగ్రవర్తియై శ్రీరాము(◆డరుగుచుండె, సువిదతనుమధ్యమధ్యమం◆దుండెసీత
మహితకోదండదండసం◆భరణహస్తు(,డోలి వెన్నంటె(లక్ష్మణు(◆డొప్పు ప్రేమ. ౧౪౨

అగ్రవర్తియై=ముందు పోవువా(డై ఉవిద = యువతి శబ్దభవము, తను మధ్య=సన్నని నడుముగలది, మధ్యమందున్=నడుమ, మహితము=మిగుల(బూజ్యమైన, కోదండ దండ=వింటి బద్దను, సంభరణ=ధరించిన, హస్తు(డు= చేయిగలవా(డు, ఓలి=వరుసగా, ప్రేమన్=అనురాగముతో వెన్నంటెన్ = వెనుక ప్రక్క(బోవుచుండెను.

తా త్ప ర్య ము.

ముందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెను. ఆయన వెనుక రామలక్ష్మ ణులకు నడుమ సన్నని నడుముగల సీత పోవుచుండెను. ఆమెకు వెనుక ధను ర్ధరు(డై లక్ష్మణు(డు ప్రేమ వశమున(బోవుచుండెను.

విశేషార్థము

ఇందు ప్రణవస్వరూపము. ప్రణవార్థము కలదని పూర్వులు చెప్పిరి.

'ఓం' అను నక్షరమునకుఁ బ్రణవ మనిపేరు, ఈ ఓం అనునది ఓమిత్యేకా క్షర మని చెప్పఁబడినను అది యొక యక్షరముగాదు. అందు 'అకార ఉకార మకార ఇతి తానేకధా సమ భవ త్తదేత దోమితి" అని నారాయణోపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము అ-ఉ-మకారములు మూఁడక్షరములు గలవు, అ+ఉ= సంధికలిసి ఓ యయ్యెను, దానికి మ్ చేరఁగా ఓమ్ అయ్యెను. ఇందు అకారము ఉకారము రెండును అచ్చులగుటచే సజాతీయములు ఒక విజాతీయము గలిసి యొకటిగా నైనదే ఏకాక్షరమని చెప్పఁబడును.

ఈ పద్యమున మొదటిపాదము మొదటి అకారమున్నది? రెండవపాదము మొదట 'ఉవిద' ఉకారమున్నది. మూఁడవ పాదము మొదట మకార మున్నది. ఈ మూఁడు కలసి ఓమ్మని యాయెనని నాలుగవపాదము మొదటియక్షరము కడపటియక్షరము కలసి చెప్పుచున్నవి. ఈ విధముగా నీపద్యము ప్రణవ స్వరూపము. ఇఁక నీప్రణవమున కర్థమేమో విచారింతము. అ ఇతి బ్రహ్మ. అ ఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధానం, అకారోవిష్ణువాచకః ఇత్యాది ప్రమాణములచేత అకారమునకు విష్ణువని యర్థము. భగవంతుఁడగు నారాయ ణుని మొదటిపేరు అ యనియే.

ఎట్లనఁగా అకారము రక్షణ గతి హింసా ద్యర్థముగల అవధాతువువలనఁ బుట్టినది అకారము. అవధాతువునకు రక్షణము గతి హింస యని యర్థములు గలవు. ఈ మూఁడు కార్యములు చేయువాని నాశబ్దము బోధించును. యతోవా ఇమాని భూతానిజాయంతే యేన జాతానిజీవంతి యత్ప్రయంత్య భిసంవిశంతి ఎవనివలన నీ భూతములు పుట్టుచున్నవో ఎవనివలన జీవించుచున్నవో ప్రలయ మం దెవనియందుఁ బ్రవేశించుచున్నవో.

"విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం, జగత్తత్రైవచస్థితమ్
స్థితిసంయతికర్తా సౌ జగతోస్య జగచ్చసః."

ఈ జగత్తు విష్ణువలనఁబుట్టినది, ఆయనయందేయున్నది. ఈ ప్రపంచము నకు స్థితిసంయమకర్త యాయనయే, ఆయనయే జగత్తు, అనుటచే జగత్సృష్టి స్థితి సంహారములు చేయువాఁడు విష్ణువనియు నాయనయే అకారవాచ్యుఁడనియు నేర్పడెను. పంచవింశోయం పురుషః పంచవింశ ఆత్మాభవతి, యన్నట్లు హల్లు లందు నిరువదియైదవ యక్షరమగు మకారము జీవుని బోధించును. 'మకారో జీవవాచకః' యని కలదు గదా. ఇఁక నీ రెంటికి నడుమనుండు ఉకారము లక్ష్మీదేవిని బోధించుచున్నది.

అకారేణోచ్యతేవిష్ణుః సర్వలోకైకనాయకః
ఉకారేణోచ్యతే లక్ష్మీర్మకారోదాసవాచకః ॥
అని బ్రహ్మ సంహితయందుఁ గలదు.
అకారేణోచ్యతే విష్ణుః, సర్వదేవేశ్వరో హరిః
ఉద్ధృతా విష్ణునా లక్ష్మీ రుకారేణ తథోచ్యతే
మకారస్తు తయోర్దాస, ఇతి ప్రణవలక్షణమ్ ॥

సర్వదేవేశ్వరుఁడగు విష్ణువు అకారముచేఁ జెప్పఁబడెను. విష్ణువుచే నుద్ధృత యగు లక్ష్మీదేవి ఉకారముచే జెప్పఁబడెను. వారిరువురకు దాసుఁడు జీవుఁడు మకారముచేఁ జెప్పఁబడెను. ఇది ప్రణవలక్షణము.

కావున అకారము విష్ణువును ఉకారము లక్ష్మిని మకారము శేషుఁడగు లక్ష్మణుని సూచించును. విష్ణువే శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మియే సీత, శేషుఁడే లక్ష్మణుఁడు ఈ తత్త్వమును బోధింపవారీ వరుసనఁ బయనించిరి.

ఇందు విష్ణువు, సర్వదా లక్ష్మీవిశిష్టుఁడై యుండునుగాన విడిచి యుండఁడు. విష్ణో రేషానపాయినీ యని కలదుగదా. భాస్కరేణ ప్రభాయథా యని సీతయు రాముఁడు చెప్పిరిగదా. ఈ కారణముచేఁ బ్రథమపాదంబున నూరక రాముఁడనక అగ్రవర్తియనుటచే నీయనకుఁ బైవారు లేరని యర్థము కావున నాయనయే స్వతంత్రుఁడు.

పితాసిలోకస్య చరాచరస్య త్వమస్యపూజ్యశ్చగురుర్గరీయాన్
నత్వత్సమో స్త్యభ్యధికః కుతోన్యో, లోకత్రయేప్య ప్రతిమప్రభావ.
భ. గీ. ౧౧-౪౩.

ఇఁక ఉకారము లక్ష్మిని దెలుపు నంటిమి. ఈమె జీవునకు భగవంతునకు మధ్యమున నుండునది. ఆకారణముచే జీవుఁడీమెను దాఁటిగాని భగవంతుని జూడఁజాలఁడు. ఈమెకే మాయ యనిపేరు, యామా ఏమె లక్ష్మీదేవియో యామెయే మాయ, ఈమాయను దాఁటనివానికి భగవత్ప్రాప్తిలేదు. కావున జీవుఁ డామె ననుసరించి పోవలెను. జీవుని భగవంతుని బొందించుటయే యామె కృత్యము. దీనినే పురుషకారమందురు. కావున ఉకారము జీవాత్మ పరమాత్మలకు గతి నిత్యసంబంధమును దెలుపుచున్నది. ఈమె యిరువురకు నడుమ నుండుటచే భగవదనుగ్రహ మామె మూలము ననే రావలయును, లక్ష్మ్యై కారుణ్యరూపయా యని యుండుటచే మూర్తీభవించిన భగవంతుని కరుణయే లక్ష్మీదేవి. భగవంతునిప్రాప్తి భగవంతుని కరుణచేతనేకదా కలుగవలయును. భగవంతుఁడును కరుణచేతనేగదా జీవుననుగ్రహింపవలయును. తను మధ్యా శబ్దమునకు మఱియొక యర్థము గ్రహింపనగు. తనువనఁగా దేహము కావున దేహమధ్యమందుండు నదియని యర్థము. విష్ణువు వక్షస్థలమందుఁగదా లక్ష్మీదేవి యుండుట, తన హృదయమునకుఁ దెలియక యెవఁ

డైన సేవనియైన నెట్లు చేయఁగలఁడు. కావున శిరస్సు విష్ణువనియుఁ గంఠము క్రింది నడిమిభాగము లక్ష్మీదేవి యనియు భగవత్సంకల్పప్రకారమే లక్ష్మీదేవియు (శిరస్సున సంకల్పించినదే చేతులు నడుము పదగైరా); చేయుచు నుండు ననియు గ్రహింపవలెను.

లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షక స్సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేషుచ గీయతే ॥

హృషీకేశుఁడగు విష్ణువు కారుణ్య రూపయగు లక్ష్మితోఁగూడి రక్షకుఁడగుచున్నాఁడని సర్వసిద్ధాంతములందుఁ వేదాంతములందుఁ జెప్పఁబడినది, అనునది యిచట స్మరింపనగు.

అకారో విష్ణు రిత్యుక్తో, మకారో జీవవాచకః
తయోస్తు నిత్యసంబంధ ఉకారేణ ప్రకీర్తితః ॥ అని ప్రమాణము.

మకారము జీవవాచకము, మకారో జీవవాచకయనియు మకారోదాసవాచక యనియు నుండుటచే జీవుఁడు దాసుఁడు. లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన భగవంతుని దాస్యమే జీవకృత్యము. వీఁడుచేయు కార్యములన్నియు భగవంతునికొఱకే, యని యర్థము. ఈ దాస్యమును దెలుపుటకే మహితకోదండ సంభరణ హస్తుఁడని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁబడియె. జీవుఁడు చేయుకృత్యములు భగవంతుని కొఱకే యను నర్థము ప్రణవమందే కలదు. ఎట్లన :—

మీఁద నుదహరించిన "అవ" ధాతువునకు క్విప్ప్రత్యయముచేయఁగా 'లోపోవ్యోర్వలి' యని వకారములోపింపఁగా అవయందు అకారము మాత్రము మిగిలెను. ఈ యకారమునకు తాదర్థ్య (దానికొఱకు) చతుర్థియందేక వచన రూపము ఆయయగు చున్నది. 'సుపాంసులుక్' అని సుబ్లోపముచేయఁగా అ యని చతుర్థ్యంతమున పాలయిత (పాలించువానికొఱకు) లుప్తచతుర్థీరూపమగు చున్నది. కావున అకారమున కిచట అకారవాచ్యునికొఱకు అని యర్థముచేయవలయును. ప్రథమగా నేల చెప్పరాదందురేని ఓం నారాయణాయ యన్నప్పుడు విశేషణవిశేష్యములు సమాన విభక్తియందుండవలయునుగదా. నారాయణుకొఱకు అని యర్థము చెప్పినపుడు ఆ యర్థమును దెలుపు ఆకారమున కాయర్థమునే చెప్పవలయును. "బ్రహ్మణేత్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" యను ప్రణవవివరణరూపమగు శ్రుతివాక్యమునందు బ్రహ్మణేయని చతుర్థి చెప్పఁబడియుండుటచే నిందును జతుర్థియే గ్రహింపవలయును. కాగా మకారవాచ్యుఁడగు జీవుఁడు అకారవాచ్యుఁడగు భగవంతుని కొఱకని కాఁగాఁ తదేవాగ్ని స్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్త దుచంద్రమాః' అనుచో 'ఉ'కారము అవధారణార్థకమునఁ బ్రయోగింపఁబడినట్లు అ ఉ అన్నప్పుడు అ కొఱకే యితరులకుఁ గాదు. అనునర్థము స్ఫురించుచున్నది; లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముఁనకు దాసుఁడుగాని యితరులకుఁ గాఁడుగదా. శ్రీరాముఁడు ముందుపోవుటచేతను ఆయన ననుసరించిసీతయు ఆమెవెనుక లక్ష్మణుఁడు పోవుటచే నీయిరువురకు రక్షకుఁడు రాముఁ

డై నట్లు, మా ప్రకృతి లక్ష్మీసమానార్థకములగుటచే ప్రకృతికి జీవునకును ధారణ పోషణకర్త భగవంతుఁడేయని యేర్పడుచున్నది. అందు లక్ష్మణుఁడిరువురకు వెనుకఁబోవుటచే నాయనకు సీతారాములిరువురు సేవ్యులేయని తెలియనగు.

సర్వేషా మేవలోకానా మీశ్వరీ మమవల్లభా
అస్యా మమ చ శేషంహి, విభూతి రుభయాత్మికా.

అనునది యిట ననుసంధించునది.

సా పరమప్రేమరూపాయను సూత్రప్రకారము ఇచటఁ బ్రేమయనునది భక్తియే, భక్తిచే దాసుఁడై కదా లక్ష్మణుఁడు సర్వమునేన తీర్చెదనని కైంకర్య పరుఁడగుట.

ఇదంతయు సత్యమేకాని దీనివలన మనము దెలిసికొనవలసినదేమి? సీతా రామలక్ష్మణులు తొలుత నరణ్యమునఁ బ్రవేశించినపుడు లక్ష్మణుఁడు త్రోవ చూపుచు ముందు పోవుచుండెను. ఇది కింకరవృత్తికిఁదగిన వ్యాపారమే? దండకయందుఁ బ్రవేశించి ఋషులతో సహవాసమేర్పడినపిమ్మట రామచంద్ర మూర్తి ముందు పోవఁజొచ్చెను. ఈమార్పునకేమి కారణము ?

శ్రీరామావతార మనుష్ఠానావతారమనియు శ్రీకృష్ణావతార మాచార్యావ తారమనియు ముందే చెప్పఁబడెను. తన నడవడిచేతనే లోకులు సందేహ దూరులై ధర్మము గ్రహింపఁజేసినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి. గంగదాఁటి చిత్రకూటము చేరువఱకు నిషాదజనము లుండిరిగాని ఋషులులేరు. దండకా రణ్యము ఋషిమయము, ఋషులు తన వెంటవచ్చుచుండువారు. వీరు భగవ ద్ధర్మకర్మనిష్ఠులేయైనను నందఱు నొక్కతరగతివారుకారు. కావునఁ దత్త్వవిచార మందు సందేహములుగల వారైరి. ఏమి సందేహమనిన—

శ్రుతులొకచోట 'ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మ' బ్రహ్మయొక్కటియే రెండవది లేదు. అని చెప్పెను. మఱియొకచోట'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ' ఈప్రపంచమంతయు బ్రహ్మమేయగును. మఱియు పృథివియం దెవఁడున్నాఁడో తనయందుండు నెవనిని బృథివితెలిసికొనలేదో యెవనికిఁ బృథివిశరీరమో, ఎవఁడు పృథివిని నియమించుచున్నాఁడో యనియు నీప్రకారమే ఆత్మయందెవఁడున్నాఁడో యాత్మ తనయందుండు వానిని నెవనిని దెలిసికొనలేదో యెవనికాత్మశరీరమో యెవఁడాత్మను నియమించుచున్నాఁడో వాఁడు బ్రహ్మమని అంతర్యామి బ్రాహ్మ ణము చెప్పును. సర్వప్రపంచము బ్రహ్మమైనచో నచేతనములగు స్థూలశరీర ములుకూడ బ్రహ్మమా? బ్రహ్మము చేతనుఁడుకదా ? చేతనబ్రహ్మ మచేతన ప్రపంచమెట్టులయ్యెనని వారి సందేహము. ఈ సందేహము ప్రణవార్థమును స్వానుష్ఠానముచేఁ జూపినఁగాని చక్కఁబడదని మీఁదఁ జెప్పినట్లు వర్తించెను. దానినే వాల్మీకి సూచించెను. ఇప్పుడు పరత్వము బయలుపఱుపవలసిన కాలముకాదు.

శ్రీరాముడు లట్లుపోవుటచే ఋషులసందేహము లెట్లు తీరెననిన:— సంతతము ఋషులు బ్రహ్మవిచారమందుండువారు గనుక వీరి సంగ్గురిస్థితి వారికిఁ బ్రణవము జ్ఞప్తికిఁ దేకమానదు. ప్రణవమున మూఁడక్షరములుండియు నేకాక్షరమని చెప్పఁబడునట్లే ప్రకృతిపురుష విశిష్టుఁడయినను బ్రహ్మమున కవి శరీరమని చెప్పుటచే శరీరము శరీరియొక్కటిగా లెక్కింపఁబడునట్లు బ్రహ్మమొక్కఁడేయని వారు గ్రహించిరి. శ్రీరాముఁ డరణ్యావాసము చేసెననిన సీతాలక్ష్మణులతోడఁ జేసెననియేకదా యర్థము. ఆవుపోవుచున్నదనినఁ గొమ్ములు తోఁకపోవుచున్నవని చెప్పవలయునా? దేవదత్తుఁడు వచ్చెననిన దేహమువిడిచి వచ్చెనని యర్థమా?

వానినిగుఱించి ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పవలసినప్పుడు వేఱువేఱుగాఁ జెప్పఁబడును. అట్టిపనిలేనిచో విశిష్టవస్తువే చెప్పఁబడును. అట్టులే ప్రపంచమంతయు భగవంతుఁ డన్నప్పుడు స్థూలముగ మనకు గోచరించు ప్రకృతిని దానికి జీవభూతుఁడై యుండు పురుషుని వీనిని శరీరముగాఁగల బ్రహ్మమును మూఁటిని నొక్కటిగ గ్రహింపవలెను. స్థూలశరీరము కానవచ్చుచున్నది. సూక్ష్మము (అంతర్యామి) మనకుఁ గానవచ్చుటలేదు. వ్యష్టిగా భేదదృష్టిచేఁజూచిన తత్త్వములు మూఁడుగాఁ జెప్పవలసియుండును. సమష్టిమీఁద నొక్కటనియే చెప్పవలయును. ఈ మూఁడేదశయందును వేఱువేఱుగావు. ఏవి యేకాలమునందేయవస్థయందును వేఱుపడక నిత్యముగ సత్యముగ సంటియుండునో! యది యాపదార్థముగానే చెప్పుట లోక వ్యవహారానుసారమై యున్నది. ఎండను జెప్పినపుడు సూర్యుఁడులేనిదిగాను సూర్యుని జెప్పినపు డెండలేనివానిఁగా గ్రహింపఁజాలము. మొదటి అకారస్వరమే స్థానభేదముచేఁ బ్రయత్నభేదముచే ఉకార మకారములని మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియునట్లే యిదియును గ్రహింపనగు.

మూఁడు వేఱువేఱనినను అనవచ్చును. ఒకటియేయయినను అనవచ్చును. జీవుఁడు కడతేఱుమార్గము లక్ష్మణచర్య కైంకర్యమువలన నేర్చుకొనవలెను. ఇప్పుడు జీవుఁడగు లక్ష్మణునకు పరమాత్మయగు రామచంద్రమూర్తికి నడుమ సీత (ప్రకృతి) యున్నది. ఆమె తెఱయడ్డముదీసినఁగాని రాముఁడు లక్ష్మణునకుఁ గానరాఁడు. వారిరువురకు సేవచేసిననే యాయడ్డము తొలఁగిపోవును. ఇది వారి యనుగ్రహమువలనఁ గావలసినదేకాని మన ప్రయత్నముచే సాధ్యమగునదికాదు. అని యీ విధముగ ఋషీశ్వరులు గ్రహించి తమ సందేహములు తీర్చుకొనిరి. ఈ విషయమే యర్జును రథ (దేహ) మందున్న శ్రీకృష్ణమూర్తి (పరమాత్మ) యర్జునునకు (జీవునకు) స్పష్టముగ నుపదేశించెను. ఈ ప్రణవార్థము పరమార్థ తత్త్వమున విపులముగఁ జూచునది.

మానిని. సారము లౌనపసారసకైరవ॥సౌరభవాసితభాసితకా
సారములుం దటినీతటసైకత॥సంచరదంచితచక్రయుగీ

వారములున్ గిరిసుందరకందర•పాతసుపూతఝరీలహరీ
పూరములున్ సుమమంజులకుంజక•పుంజితగుంజదళీంద్రములున్. ౧౪౩

నవ=క్రొత్తగాఁబూచిన, నారస=తామరపూవులయొక్కయు, కైరవ=తెల్ల కలువపూవులయొక్కయు, సౌరభ=వాసనచేత, వాసిత=వాసనగలదిగాఁ జేయఁబడిన,భాసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన కాసారములున్=కొలఁకులును, తటినీ=ఏఱ్ఱయొక్క, తట=గట్లయందలి,సైకత=ఇసుకదిబ్బలందు, సంచరత్=తిరుగుచున్నవియు, అంచిత=ఒప్పిన, చక్రయుగీ=చక్రవాకలజంటలయొక్క, వారములున్=సమూహములును, గిరి=పర్వతముయొక్క, సుందర = అందమైన, కందర = గుహలయందు, పాత=పడుచున్న, సుపూత=మిగులఁబవిత్రములైన, ఝరీ = సెలయేళ్ళయొక్క, లహరీ=పెద్దయలలుగల, పూరములున్=ప్రవాహములును, సుమ=పుష్పములచేత, మంజుల=మనోహరములగు, కుంజక=పొదలయందు, స్వార్థకప్రత్యయము, పుంజిత = గుంపుగాఁజేరిన, గుంజత్ = అవ్యక్తముగా శబ్దించుచున్న, అళీంద్రములున్=గొప్ప తుమ్మెదలయును.

మానినీవృత్తము - సప్తభగణములు - గురువు - ౧౩ వ యతి.

తాత్పర్యము

సారవంతములై క్రొత్తగా వికచించిన కమలములయు కలువలయు పరిమళముల గుమాయింపుచేఁ బ్రకాశించుకొలఁకులును, నదీతీరములందలి యిసుకదిబ్బలయందుఁ దిరుగుసందములైన చక్రవాకదంపతుల సమూహములును, కొండలయందలి సుందరములైన గుహలలోఁబడుచున్న నీళ్లుగల పవిత్రములైన కొండవంకల ప్రవాహములును పూవులచే నందమయిన పొదలయందు గుంపులై ఝుంకారముచేయు తుమ్మెదలును,

కం. భీకరసూకరపృథుద, ర్వీకర కాసరకరాగ్ర•విస్తృతహిమవ
చ్ఛీకరకరికేసరినిక, రాకరగహ్వరవితాన•మాదటఁ గనుచున్. ౧౪౪

భీకర=భయముకలిగించు, సూకర = అడవిపందులయొక్కయు, పృథు=గొప్పవగు, దర్వీకర=పాములయొక్కయు, కాసర=అడవిదున్నలయొక్కయు, కర=తొండములయొక్క, అగ్ర=కొననుండి, విస్తృత = విరివిగాఁజేయఁబడిన, హిమవత్=చల్లని, శీకర=నీటితుంపురులుగల, కరి=ఏనుఁగులయొక్కయు,కేసరి=సింహములయు, నికర=సమూహమునకు, ఆకర=స్థానమైన, గహ్వర=గుహలయొక్క, వితానము=సమూహము, ఆదటన్=ప్రేమతో, కనుచున్=చూచుచు.

తాత్పర్యము.

భయంకరములైన యడవిపందులయు, పెనుబాములయు, అడవిదున్నపోతులయు, తొండములకొనల పూత్కారములచే విస్తారముగాఁజేయఁబడిన చల్లని

తుంపురులుగల యేనుఁగులయు, సింహములయు, సమూహములకు స్థానము లైన గుహల సమూహములను బ్రీతితోఁజూచుచు.

తే. అట్లు చని చని దవ్వుగ♦నంబరంబు
 లంబమానదివాకర♦బింబ మగుచు
 డంబుమీఱఁగ నొక యోజ♦నంబు చదర
 మింబు గూర్చెడి యొక తటా♦కంబు శుభము. ౧౪౫

దవ్వుగన్=దూరముగ, అంబరంబు=ఆకాశము, లంబమాన = వ్రేలాడుచున్న, దివాకరబింబము=సూర్యబింబముగలది, డంబు=కాంతి, చదరము= సమముగానుండునది, ఇంబు=ఇంపు. తాత్పర్యము

ఇవియన్నియుఁజూచుచు దూరముపోయిపోయి సాయంకాలమగుటచే వ్రేలాడుచున్నట్లు కానవచ్చు సూర్యబింబముచేఁ బ్రకాశించుచు నొక యోజనము సమముగానుండు నొక యందమగు తటాకంబును.

కం. అలినీమలినీకృతమున్, నలినీదళనీరజాత♦నవ్యము ద్విజరా
 డల్లనాకలనాదితమున్, బలదానవదిభవితాన♦బాధితతటమున్. ౧౪౬

అలినీ=ఆఁడుతుమ్మెదలచే, మలినీకృతమున్ = నల్లగాఁజేయబడినదియు, నలినీదళ = తామరాకులచేతను, నీరజాత = తామరపూవులచేతను, నవ్యము= మనోహరమైనది, ద్విజరాట్=మగహంసపక్షులచేతను, లలనా = ఆఁడుహంసలచేతను, కల = అవ్యక్త మధురముగా, నాదితము = ధ్వనికలదిగాఁ జేయఁబడినదియు, బలదానవత్ = బలము-మదపునీళ్లుగల, ఇభ = ఏనుఁగుల, వితాన = సమూహముచే, బాధిత=బాధగలదిగాఁ జేయఁబడిన. తటమున్=ఒడ్డు.

తాత్పర్యము

ఆఁడుతుమ్మెదలు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుటచే నల్లగాఁ జేయఁబడినదియు, తామరాకులచేతను,తామరపూవులచేతను మనోహరమైనదియు,హంసల దంపతులు యవ్యక్త మధురధ్వనులుగలదియు, బలసిమదించిన యేనుఁగుల కోరాడుటచే బాధింపఁబడిన మీఁదఁ జెప్పఁబడిన తటాకముయొక్క యొడ్డును.

ఈవనతటాకవర్ణనము నారాయణశబ్దార్థమును సూచించుచున్నది. నారము= జలము, దానికిఅయనము=స్థానము అయినవాఁడు నారాయణుఁడు, తటాకము నారాయణమేకదా. నరము=జీవకోటి దానిసమూహము నారము దానికయనమైనవాఁడు నారాయణుఁడు. జీవకోటి ౧౪౫-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను.

కం. కనిమనుజహీన మయ్యును, ఘనతతసంగీతజాత♦ఘనపూతరవం
 బును నందు హృదయసమ్మద,జనకంబుగ నాలకించి♦సౌమిత్రియుఁదాన్.

కని=చూచి, మనుజహీనము=మనుష్యశూన్యమైనది, ఘన = తాళములచేతను, ఇది మర్దలములోనగు వాని కుపలక్షణము, సంగీత=గానముచేతను, జాత=

పుట్టిన, ఘనపూత=మిగుల౯ బవిత్రమయిన, రవంబును అందు=ఆ తటాకమందు, హృదయసమ్మదజనకంబుగ = హృదయమునకు సంతోషము కలుగునట్లు, ఆలకించి = విని.

తాత్పర్యము

తటాకమును దానితీరమునుజూచి మనుష్యులులేకయును కంచుతాళములయు వీణాదులయు మనోహరధ్వని విని రామచంద్రుండును లక్ష్మణుండును.

—♦ మాండకర్ణి వృత్తాంతము ధర్మభృతుండు శ్రీరామునకుఁ దెల్పుట ♦—

సీ. తమతోడఁ జనుదెంచు♦ధర్మభృతుం డను,మునివరుఁ గనుఁగొని♦యనఘశీల
యిదియేమి వింత మా♦కెదఁ గౌతుకం బయ్యెఁదీనిచరిత్రంబుఁ♦దెలియవినఁగ
వక్తవ్యమేని గో♦ప్యంబునుగా దేని, జెప్పవే యేమి యా♦చిత్ర మనిన
జానకీనాయకు♦సల్లాప మాలించి, నరసివృత్తాంతంబు ♦ సర్వమిట్లు

ఆ. తపసి చెప్పఁ దొడఁగె♦ధర్మాత్మ వినవయ్య, మాండకర్ణి యనెడి♦దండితపసి
గడుసుఁదపముబలిమిఁ♦గల్పించె దీనిని, సార్వకాలికంబు♦చారుతరము. ౧౪౮

అనఘశీల=పాపరహితమగు సమాచారముగలవాఁడా, కౌతుకము=కోరిక, వక్తవ్యము=చెప్పఁదగినది, గోప్యము=రహస్యము, చిత్రము = ఆశ్చర్యము, సరసి=సరస్సుయొక్క, సార్వకాలికంబు = సర్వకాలముందునది ఎండిపోనిదని [భావము.

తాత్పర్యము

తమతోవచ్చుచున్న ధర్మభృతుఁడను మునినిజూచి సదాచారసంపత్తిగల వాఁడా! యిదియేమి యాశ్చర్యము. మనుష్యులులేకయు తాళములు మొదలగు వానిధ్వని వినవచ్చుచున్నది. దీనివృత్తాంతము విన నాశయగుచున్నది. నీవు చెప్పఁదగినదియై రహస్యముగాకుండుటచే మేము వినఁదగునదియగునేని యా చిత్రమేమో చెప్పుము. అనిన రామచంద్రుమాటలు విని యా తటాకంబు చరిత్ర మంతయు నాయన యిట్లు చెప్పఁ బ్రారంభించెను. ధర్మాత్ముఁడా! వినుము. ఇచట మాండకర్ణి యను గొప్పతపస్వి తన తపోబలముచే దీనిని గల్పించెను. ఇది వానలులేకున్నను నెండిపోవునదికాదు చూచుటకును మనోహరముగా నుండును.

కం. పంచాప్సర మనఁబడు నిది, యంచిత మగుదీని జలము♦నం దాతఁ డహో
పంచేంద్రియ నిస్స్పృహుఁ డొన,రించెం బదివేలయేండ్లు♦దృఢమతిఁ దపమున్. ౧౪౯

పంచేంద్రియనిస్స్పృహుఁడు=పంచేంద్రియముల కోరికలులేనివాఁడు, ఆహారాదులు లేనివాఁడు.

తాత్పర్యము

ఈతటాకముపేరు పంచాప్సరము. ఈనీళ్ళలోనుండి యతఁడాహారాదు లైన నాశింపక పదివేలయేండ్లు గాఢమైన తపస్సుగావించెను.

ఉ. నీరసమీరభక్షుఁ డయి ♦ నిష్ఠుర మైనతపంబు సేయునా
ధీరు సమీరమిత్రముఖ♦దేవత లెల్లరుఁ గాంచి భీతులై

తా రొకచోటఁ జేర్చొని పంౘం బెది కోరెడినో యితం డదీ
ధీరున విఘ్నముం గొలుపఁదెర్వగు నంచుఁ దలంచి వంచనన్. ౧౨౦

నీరసమీరభక్షుఁడు=జలము గాలి యాహారముగాఁగలవాఁడు, నిష్ఠురము=కఠినము, ధీరున్=దృఢమైన మనస్సుగలవానిని, సమీరమిత్రుఁ=వాయుసఖుఁడగ్ని, ముఖు=మొదలుగాఁగల, భీతులై=భయపడినవారై, వంచనన్ = మోసపుబుద్ధిచేత స్వర్గఫలముఁగోరి కర్మములు, యోగములు యాగములు త్యాగములు ధర్మములు చేయువారు వారివారి పుణ్యాతిశయమున దేవతలగుదురు. ఈపరీక్షలందుఁ గడతేఱినవారి కీయుద్యోగమనునట్లు ఈ మాత్రము తపస్సుచేసినవాని కింద్రత్వము. ఇంతమాత్రముచేసినవానికిఁ జంద్రత్వము అను నేర్పాటుగలదు. ఆమాత్రము చేసిన వారా యాపదవులందుండుచుందురు. (నహుషుఁ డింద్రుఁడైనట్లు) ఆకారణముచే మఱియెవ్వరైన భూలోకమున గొప్ప తపస్సుచేసి స్వర్గమునకు వచ్చినఁ దమ పదవులకు హానికలుగుననియుఁ దమదేవభోగములకంటె వారు హెచ్చుభోగము లనుభవింతురనియుఁ దలఁచి దేవతలసూయాపరులై వారితపస్సులు చెఱుపయత్నింతురు. ఒకదేశమునం దాదేశీయునకన్న నన్యదేశీయుఁడు గొప్పపదవికి వచ్చునన్నచో నచ్చటివారి కసూయయుండునుగదా. అట్లులే దేవతలును, దేవతలుభక్తులనుమాత్రము బాధింపరు. ఏల? వారు తమపదవు లాశించువారుగారు. అత్రోవకూడఁ ద్రొక్కరు. కావున దేవతలుకూడ సహాయముచేయుచు గౌరవింతురు.

తాత్పర్యము

ఆమాండకర్ణి జలము కొన్నాళ్లు, అవల గాలికొన్నాళ్లు, ఆహారముగాఁగొని కఠినతపస్సు గావించెను. దృఢచిత్తముతో నాయనచేయు తపస్సుచూచి తమ పదవులం ద్దేదికోరునో తమలో నెవ్వనికి స్థానభ్రంశము గలుగునోయని భయపడి యగ్ని మొదలగు దేవతలు గుంపుగా నొకచోటఁజేరి యేవిధముగ వీనితపస్సు చెఱుపవచ్చునని యాలోచించి వంచనచేసి యాయనకామమును జయింపనివాఁడగుటచే నామూలముగ నతని తపస్సు చెఱుప నాలోచించిరి.

కం. మెఱుఁగులతుఱఁగలి గిఱికొను, తెఱగన్నుల తెఱపపిండుఁదెంపునఁ బంపన్
మిఱుమిట్లు గొలుపుతేజునఁ, బఱిగొని రాతపసిదిటముఁబడఁతుకలేపుర్. ౧౨౧

మెఱుఁగుల=మెఱుపులయొక్క, తుఱఁగలి=కాంతి, గిఱికొను=వ్యాపింపఁజేయు, తెఱఁగన్నుల=దేవతల, తెఱపికన్ను=తెఱగన్ను కన్నులు తెఱచుకొనియే యుందురుగాని ఱెప్పలు మూఁతలుపడనివాడు, అనిమేషులు, తెఱవపిండున్ = స్త్రీల సమూహమును (తెఱ+వాయి=తెఱవ) తెప్పునన్=శీఘ్రముగ, మిఱుమిట్లు=దృష్టిచెదరఁజేయు, తేజునన్ = కాంతిచే, ఏపురుపడఁతుకలు = విదుగురు స్త్రీలు, దిటము=ధైర్యము, పఱిగొనిరి=కొల్లపెట్టిరి=అపహరించిరి.

తాత్పర్యము

దేవతలాలోచించి యాయనయందుఁ గామముండుట తెలిసి యామూలమున నాయనను జెఱుపఁదలఁచి యైదుగురు అప్సరసలఁ బంపిరి. వారు మెఱుపుఁదీఁగలవంటి దేహములతోఁ దమదేహకాంతు లాయనదృష్టులను మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండ వచ్చి యాయన ధైర్యమును జెఱిచి వశపఱచుకొనిరి.

కం. దృష్టపరావరుఁ డగునా, శిష్టవరుఁడు సురలు కార్య•సిద్ధిం గన నా
కృష్టగుణుఁ డైన మరుశర, వృష్టికి నచ్చరలదృష్టి•కెంతయు వణఁకెన్.

దృష్టపరావరుఁడు=దృష్ట+పర+అవరుఁడు=సాక్షాత్కరింపఁబడిన పరమాత్మయు,అవరుఁడు=జీవాత్మయుఁగలవాఁడు, శిష్టవరుఁడు=శిష్టులలో శ్రేష్ఠుఁడు అగు నాఋషి, ఆకృష్టగుణుఁడు=లాగఁబడిన యల్లెత్రాడుగలవాఁడు,అగుమరు=మన్మథుని, శరవృష్టికిన్=బాణవర్షమునకు, ఎంతయున్=మిక్కిలి.

తాత్పర్యము.

శిష్టులలో శ్రేష్ఠుఁడగు నాఋషి, ఆత్మసాక్షాత్కారము భగవత్సాక్షాత్కారము కలవాఁడయ్యుఁ గామమును జయింపనికారణమున దేవతలకార్యము ఫలించునట్లు మన్మథుని బాణములవర్షమునకు నప్సరసల దృష్టిపాతములకు గడగడపడఁకెను.

కం. చేరినవారల దారల, గారామునఁ జేరి లోనఁ•గల్పించి గృహం
బా రామలతో నీటా, సారమున రమించు యోగ•సారము పేర్మిన్. ౧౭౩

రామలతో = స్త్రీలతో, కాసారమునన్ = సరస్సునందు, యోగసారము= యోగబలము, పేర్మిన్=అతిశయముచే.

తాత్పర్యము.

తన్ను సమీపించిన యాస్త్రీలను దనభార్యలుగాఁజేసికొని యానీటిలో నొక గృహము నిర్మించి యాస్త్రీలతోఁ దనయోగ బలముచేఁ గ్రీడించుచున్నాఁడు.

ఎంతయోగము సాధించినవారైనను భక్తిశూన్యులైనచోఁ గామరోషములకు వశపడి చెడుదురని దీనివలనఁ దెలియనగు.

చం. యమనియమాది యోగముల నాత్మనియంత్రితమయ్యుఁ గామరోషములఁ
బ్రచోదితంబ యగు శాంతివహింపదు విష్ణుభక్తిచేఁ గ్రమమున శాంతిగై
కొనిన కైవడి॥ భాగ.

భగవంతునకు ఫలసమర్పణముచేసి 'నమః' అననివాఁడిట్లు భ్రష్టుఁడగును. న+మః నాకుఁగాదు. భగవంతునకేయని ఫలము సమర్పింపవలెను. అటు చేయనివాఁడు ఫలానుభవముపాలై యిట్లు చెడును. ఆయోగబలము కొన్ని దినాలకు నమసిపోఁగా నావలదేనికిఁ గొఱగాఁడుకదా.

కం. పావనయౌవనమున సం, భావన దేవనవిశేష•పరుఁ డై ముని దా
నావనజాక్షులతోడ మ,హావనమున నుండునాద•మదియ మహాత్మా. ౧౭౪

పావనయౌవనము.నన్=నిర్మలమైన యౌవనముచే ననఁగా గోడెవయస్సని యర్థము. దానియొక్కసంభావనన్=కూడికచే, దేవన=క్రీడలయందు,విశేషపరుఁడై=విశేషప్రీతిగలవాఁడై క్రీడాయామపిదేవనమ్మని ॥నానా॥ వనజాక్షులతోడ = కమలములవంటి కన్నులుగల స్త్రీలతో, మహా౽వనమునన్ = మిగుల నానందముతో; నాదము=ధ్వని.

తా త్ప ర్య ము

మహాత్మా! రామచంద్రా! యిది నడిమివయస్సుగలవాఁడై క్రీడాసక్తుఁడైన మునీశ్వరుఁడా స్త్రీలతో సంతోషముతో నుండు నప్పుడు.

కం. పాటలగంధులయిం పగు,నాటలరవళియును భూష•ణాశీరవముల్
పాటలనినదము లీగతి, వాటంబుగ వినఁబడున్ ది•వాకరతేజా. ౧౨౨

పాటలగంధుల=స్త్రీలయొక్క, రవళి=ధ్వని భూషణాశీరవముల్=సొమ్ముల సమూహముల ధ్వనులు, నినదము=ధ్వని, దివాకరతేజా = సూర్యుని కాంతిగల వాఁడా.

తా త్పర్య ము

సూర్యతేజా! యాస్త్రీలయాటలయు పాటలయు భూషణములయు ధ్వని యిట్లు చక్కఁగ వినబడుచుండును. కిష్కింధా కాండము ౩౬౧-పద్యమందు రామలక్ష్మణులు సప్తజనాఖ్యులు ఋషులుండిపోయిన స్థలమునకు నమస్కరించిరిగాని యిచట మాండకర్ణికి నమస్కరించిన వాడుగారు. దీనిచేఁగామవశులైన యోగులు సన్న్యాసులు నమస్కారార్హులుగారని తెలియపలెను.

చం. అనవుడు నీరజేక్షణుఁడు•నబ్బుర మందుచుఁ దోడఁ దమ్ముఁడున్
జనకజ రాఁగఁ జీరకుశ•సంవృతమున్ బహువిప్రపూర్ణమున్
గనుఁగొని యాశ్రమంబు ఋషి•కాండసమర్చితుఁడై యతీ మతిన్
జనినతలంబె చొచ్చుచు ది•నంబులు పుచ్చె శరాసపాణియై. ౧౨౯

అనవుఁడు=అని చెప్పఁగా, అబ్బురము=ఆశ్చర్యము, చీరకుశ సంవృతమున్=చీరలచేతను దర్భలచేతను కూడినది. బహువిప్రపూర్ణమున్=అనేక బ్రాహ్మణులతో నిండినది. ఋషికాండ = ఋషుల సమూహముచే, సమర్చితుఁడై = చక్కఁగఁ బూజింపఁబడినవాఁడై, శరాసపాణియై=విల్లుకేల ధరించినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

ఆముని యీ ప్రకారము చెప్పఁగా, శ్రీరామచంద్రమూర్తి విని యాశ్చర్యపడి తమ్ముఁడు భార్యకూడరాఁగాఁ జెట్లయందు దార వేయఁబడిన నారచీరలతోను దర్భలతోను గూడినదై బ్రాహ్మణ సమూహముచే నిండినదైన యాశ్రమముఁ జూచి వారందఱు తన్నుఁ జక్కఁగఁ బూజింపఁగా నాప్రకారమే మఱికొన్ని యాశ్రమములకుఁబోయిన చోటికే పోవుచు వారికి రాక్షస బాధలేకుండుటకై విల్లుధరించి యాశ్రమంబులందు సంచరించెను.

ఈ కాలమందు రామలక్ష్మణు లాశ్రమములఁ గావలికాచి తిరిగిరి. ఈప్రకారముచేయుచో నుత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁబోయి మరలి యుత్తరముగను అట్లే తూర్పునుండి పడమర పడమరనుండి తూర్పు రాకపోకలు చేయుచుండిన కారణమునఁబోయిన యాశ్రమమునకే మరలఁబోవలసి సట్లేర్పడెను, అదియునుగాక రాక్షసబాధ యెక్కువగానున్నచోటఁ బెక్కునాళ్లును వారిబాధవిశేషము లేనిచోటఁ గొలఁది దినములుండిరి- ఈ సమయమందే మారీచుండు తన స్నేహితులతోడఁబోయి చావు తప్పించుకొని పరువెత్తినది. చూ. పద్యము ౬౧౩.

సీ:-ఒకచోట బదుమూఁడు ♦ నొక్కచోఁ బదిరెండు
        నొక్కెడ నాలు గిం♦కొక్కకడను
    నైదును నాలును ♦ నాలునొక్కటి యొక
        పాతి కెక్కువగ ము♦ప్పాతికగను
    మూఁడు నెన్మిది మాస♦ములు రాముఁ డతిసుఖ
        మారఁగాఁ గడపె నా♦యాయిచోట
    నాప్రకారంబు ఋ♦ష్యాశ్రమంబులయందు
        జరిపెను బదియేండ్లు♦చాపగురుఁడు
తే. మరల నల్లసుతీక్ష్ణాశ్ర♦మంబునకును
    వచ్చి యచ్చోట నామునిఁ♦వరుఁడు వేఁడఁ
    గొంతకాలంబు వసియించె ♦ నంత నొక్క
    నాఁడు రఘువీరుఁ డామునిఁ♦నాథుతోడ. ౪౫౩

ఒక పాతి కెక్కువగ=౧ । ఒకటియు మీఁదఁ బాతిక నెలయని యర్థము. అనఁగా నైదువారములు: ఒకచోట ముప్పాతిక=మూఁడువారములు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన మాసములు ౧౩-౧౨-౪-౫-౬-౩-౧ ।-౻-౩-౮ కలిపిన ౬౦ యగుచున్నవి. అనఁగా ౫ సంవత్సరము లగుచున్నవి. కొందఱు చిత్రకూటమున ౫సంవత్సరములున్నట్లు వ్రాసియున్నారు. అది సరియని తోఁపదు. ఈయాశ్రమవాసకాలమె ౧౦ సంవత్సరములని తోఁచుచున్నది- ఏలన "ఋష్యాశ్రమంబులందుఁ జరపెను బదియేండ్లు" అనునది ౧౦ ఆశ్రమములందు అయిదు సంవత్సరములు జరపెననియు నంతకు మించి దండకయం దాశ్రమములు లేవనియుఁ జెప్పుటయు సరిగాఁ దోఁపదు. విషయము ప్రత్యేకముగఁ జర్చింపఁబడును.

తాత్పర్యము

ఒకచోటఁ బదుమూఁడు ఒకచోటఁ బండ్రెండు. ఒకచోట నాలుగు మఱియొకచోట నైదు మఱియొకచోట నాలు మఱియొకచోట నేడు, ఒకచోట నొకటింబాతిక, ఒకచోట ముప్పాతిక. ఒకచోట మూడు ఒకచోట నెనిమిది నెలలు ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి పదిసంవత్సరము లాశ్రమములందుఁ గడపెను,

ఇట్లు జరపి మరల సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకు వచ్చి యచ్చట సుతీక్ష్ణకోరిక మేరకుఁ గొంతకాలముండెను. ఇట్లుండు సమయమున శ్రీరామచంద్రమూర్తి మునీశ్వరునితో నిట్లనియె.

—♦ శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబునకుఁ బోవ సుతీక్ష్ణునిచే ననుజ్ఞ గొనుట ♦—

ఉ. ఈవనమం దగస్త్యుఁడు ము♦నీశ్వరుఁ డుండెడినంచు నిత్యమున్
నే వినుచున్న వాఁడ ము♦నిప్రవరా స్థల మే నెఱుంగ స
ద్భావుని యమ్మునీశ్వరుప♦దంబులఁ గొల్వంగఁ గోర్కి పుట్టె సీ
తావరజాన్వితంబుగఁ ద♦దాశ్రమమార్గ మెఱుంగఁ బల్కవే. ౧౩౮

సద్భావుని=మంచి మనస్సుగల, అమ్మునీశ్వరు=ఆయగస్త్యునియొక్క, సీతాఽవరజాన్వితంబుగన్ = సీతతోను, దమ్మునితోను, తదాశ్రమ మార్గము= ఆయగస్త్యుని యాశ్రమమునకుఁబోవు త్రోవ.

తా త్ప ర్య ము

మునీంద్రా! యీ వనమందే యగస్త్య మునీశ్వరుఁడున్నవాఁడని ప్రతిదినమందఱు చెప్పుకొనఁగా వినుచున్నానుగాని యాయనయుండు ప్రదేశము నేనెఱుంగను నేను నాభార్యతోను లక్ష్మణుతోను ఆయనను దర్శింపఁగోరికగలదు. అచ్చటికిఁబోవు మార్గమేదియో తెలుపఁగోరెదను.

కం. నావుడు సుతీక్ష్ణుఁ డి ట్లను, నీవిషయము నేన చెప్ప♦నెంచెడులోనన్
నీవే ప్రస్తావించితి, భూవర! సంతోష మయ్యెఁ♦బొమ్మచ్చటికిన్. ౧౩౯

నావుడు=అని చెప్పఁగా.

తా త్ప ర్య ము.

అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా సుతీక్ష్ణుఁడు నేనే నీకి విషయముచెప్పఁదలఁచియుంటిని. నీవేయడిగితివి. రాజా సంతోషమయ్యెను. నీవచ్చటికిఁబొమ్ము.

చం. ఇట కొకనాల్గుయోజనము ♦ లేగితి వేనియు దక్షిణంబుగా
నట నొకరావితోఁపు గల♦దందు మిళిందక బృందసుందర
స్ఫుటదరవిందతుందిలవి♦శుద్ధజలాశయముల్ ఫలావళీ
విటపమనోహరోరుపృథి♦వీరుహముల్ జలపక్షిసంఘముల్. ౧౪౦

మిళిందక=తుమ్మెదల, బృంద = సమూహముచే, సుందరి = అందమై, స్ఫుటత్=వికసించిన, అరవింద = కమలములచే, తుందిల = నిండిన, విశుద్ధ= నిర్మలమైన-జలాశయముల్=మడుఁగులు, ఫలావళీ = పండ్ల గుంపులచేతను, విటప=చిగుళ్లు మొదలగు వానిచే, మనోహర=ఇంపైన, ఉరు= పెద్ద, పృథివీరుహముల్=చెట్లు, జలపక్షిసంఘముల్=నీటిపక్షుల గుంపులు.

తా త్ప ర్య ము.

ఇచ్చటికి దక్షిణముగా నాలుగు యోజనములుపొమ్ము. అచట నొక రావితోఁపు గలదు. అందుఁ దుమ్మెదల గుంపులచే సందమై వికసించుచున్న కమలములచే

నిండిన నిర్మలోదకములు గల మడుఁగులు పండ్లచేతను చిగుళ్లచేతను నిండిన కొమ్మలచే పెద్దచెట్లు నీటి పక్షుల గుంపులు కలవు.

చం. కల వదియే రఘూత్తమ య♦గస్తిసహోదరునాశ్రమం బటన్
నిలువుము రేయి? వేగినను♦నీ వటపైఁ జను దక్షిణంబుగా
నలవనపాళిపార్శ్వమున♦నామడ యొక్కఁడు పోవ నం దగ
స్త్యులపరమాశ్రమస్థలిని♦జూచెదు కన్నులపండువై తగన్. ౧౬౧

అగస్తి=అగస్త్యుని, అగస్త్యునకు అగస్తియనియుఁ బేరుగలదు. దీని నగస్తినాఁబరఁగు అని భారతప్రయోగముగలదు. వేగినను=ఉదయముకాఁగా, వనపాళిపార్శ్వమునన్ = తోఁపులగుంపుల ప్రక్కఁగా అనఁగాఁ జెట్లులేనిచోట, అగస్త్యుల=పూజ్యతయందు బహువచనము,

తాత్పర్యము

అదియె యగస్త్యుని సోదరుఁడగు సుదర్శనమునియుండు నాశ్రమము, రాత్రికందు నిలువుము. ఉదయముకాఁగా బయలుదేఱి దక్షిణముగాఁ దోఁపుల ప్రక్కచెట్లులేనిచోట నొక యామడపొమ్ము. అందు నగస్త్యుని గొప్ప యాశ్రమమును కన్నులపండువుగాఁ జూడఁగలవు.

కం. బహుపాదపసంవృతమై, మహితంబై వనతలంబు♦మానగుచుండున్
మహికన్యామణిలక్ష్మణ, సహితముగ రమింప నీకుఁ♦జను సౌఖ్యముగన్.

బహుపాదపసంవృతమై=అనేక వృక్షములతోఁ గూడినదై, మహితంబై= గొప్పదై.

తాత్పర్యము

అనేక వృక్షములతోఁగూడినదై గొప్పదియగు వనప్రదేశ మందమై కాన వచ్చును. సీతాలక్ష్మణులతో నీవందు సుఖముగఁ గ్రీడింపవచ్చును.

కం. యతిహిత! నీ వతనిం గన, మతిగల్గినయేని యిపుడ♦మంచిది చనఁగా
జతనం బొనరింపు మనన్, క్షితిపతితనయుండు మౌని♦సెలవుం గొనుచున్.

యతిహిత = యోగులకు మేలుచేయువాఁడా! జతనము = యత్నము, సెలవు = ఆజ్ఞ.

తాత్పర్యము

యోగిప్రియా! నీవగస్త్యుని జూడ మనస్సుగలదేని యిది మంచి సమయము. ప్రయాణయత్నముచేయుము అని చెప్పఁగా నాయన యాజ్ఞతీసికొని రామచంద్రమూర్తి.

తరలము. ముని వచించినత్రోవచొప్పున♦ముప్వురున్ వనిఁ బోవుచున్
గనిరి త్రోవల క్రేవలన్ ఘన♦కంధరాకృతబంధురం
బను ధరప్రచయంబునున్ సుమ♦పూర్ణరమ్యవనంబులన్
గొనబుమీఱినవంకలం దమి♦గూర్చు మేలికొలంకులన్. ౧౬౪

వనిన్=అడవియందు, క్రేవలన్=ప్రక్కల, ఘన=గొప్పదియగు, కంధరాకృతిన్ = మేఘమువలె, బంధురము = విస్తారమైనది, ధరప్రచయంబునన్=కొండల గుంపును, సుమపూర్ణరమ్యవనంబులన్ = పూలచేనిండి మనోహరమైన వనములను, గొనబుమీఱిన=అందముచే నతిశయించిన.

తరలము-నభరస జ జ గ - గణములు పంద్రెండింట యతి.

తాత్పర్యము

సుతీక్ష్ణమహాముని చెప్పిన త్రోవపట్టుకొని యడవియందు మువ్వురు బయలుదేఱిపోవుచు మార్గముల ప్రక్కల కారుమబ్బువలె విస్తారమైనదియగు కొండల గుంపును పూలచేనిండిన మనోహరమయిన వనములను అందమైనపంకలను సంతోషముగలిగించు సరస్సులను జూచిరి.

చం. అవి గని రాఘవుండు హృద♦యంబు ముదంబునఁ బల్లవింపఁగా
నవరజుతోడ నిట్లనియె♦నన్న యగస్త్యునితమ్ము నాశ్రమం
బవు నిది నిక్క మౌ మనకు♦నమ్ముని చెప్పిన చిహ్నలన్నియున్
నవురుగ నున్న వీవనిని♦జారుతరంబు ముదాకరంబునై. ౧౬౯

పల్లవింపఁగాన్=చిగిరింపఁగా, వికాసము నొందఁగా, అవరజుతోడన్=తమ్మునితో, చిహ్నలు=గుఱుతులు, చిహ్నలు చిహ్నములని రెండు రూపములుగలవు. ఇది చంద్రికాదులందుఁ బఠితము.

ముత్+ఆకరము=సంతోషమునకు స్థానము.

తాత్పర్యము

ఇవన్నియుఁజూచి రామచంద్రుఁడు మనస్సు సంతోషముచే వికాసము నొందఁగా లక్ష్మణునితో నిట్లనియె. లక్ష్మణా మనకు సుతీక్ష్ణుఁడు చెప్పిన గుర్తులిందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అగస్త్యసోదరు నాశ్రమము నిజముగా నిదియే, మనోహరమై సంతోషకరమైయున్నది. దీనిని జూడుము.

సీ. ఫలపుష్పకుట్మల♦భారావనతములై, తరులు గంటివె నేలఁ♦దాఁకు చుంటఁ
బరిపక్వపిప్పలి♦ఫలముల నాఁగ రైన, గంధంబుఁ గొని వచ్చె♦గంధవహుఁడు
యచ్చటనచ్చట♦ప్రచ్చిసకట్టెల, ప్రోవులు పడియున్న♦పొలుపుఁ గంటె
వైదూర్యకాంతులు♦వఱలికోయఁగఁ బడ్డ, దర్భల నదె చూడు♦ధరణిమీఁద
తే. నీలమేఘాగ్రనిభ మయి♦నెఱి వహించు, పావకామలధూమాగ్ర♦పటలిఁ గంటె
యదె వివర్తంపు రేవుల♦యందు ద్విజులు, స్వార్జితామలపుష్పోప♦హారమిడిరి.

ఫలపుష్పకుట్మలభారావనతములై=పండ్లయొక్కయు, పూలయొక్కయు మొగ్గలయొక్కయు, భార = బరువుచే, అవనతములై = వంగినవై, తరులు=చెట్లు,పరిపక్వ=మిగులఁబండిన, పిప్పలిఫల=రావిపండ్లయొక్క, గంధవహుఁడు=గాలి, ప్రచ్చిన=పేల్చిన, ప్రోవులు = రాసులు, వైడూర్యకాంతులు = వైడూర్య

మణులయొక్క కాంతులు, నీల మేఘ = నల్లనిమబ్బుయొక్క, అగ్రనిభమయి= కొనతోసమానమై, పావక=అగ్నిహోత్రుని, అమల = నిర్మలమైన, ధూమాగ్ర = పొగకొనలయొక్క, పటల = సమూహము, దూరమునుండి చూచుటచే చెట్లకుఁ బైఁగఁ బొగకొనలు తెలియుచున్నవని భావము. వివిక్తంపు=జనులుసందడిలేని, ద్విజులు=బ్రాహ్మణులు, స్వార్జిత=తామై సంపాదించిన, ఇతరులిచ్చిన పూలుపయోగించినయెడల సగము ఫలమని యిచ్చినవారికిఁ బోవును. అమల=పరిశుద్ధములైన, పురుగులులేక వాడినవిగాక చేతితోను వస్త్రముతోను దెచ్చినవిగాకయని భావము. ఇట్టివి దేవపూజకుఁ బనికిరావు. పుష్పోపహారము=పూలకానుక, అనఁగాఁ బూలతో బలియని యర్థము.

ఈవిషయమున నీశ్లోకము లనుసంధింపఁదగును.

సమిత్పుష్ప కుశాదీని, శ్రోత్రియః స్వయమాహరేత్
శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మకుర్వన్ పతత్యధః ॥ సంవర్తుఁడు.

సమిధలు-పుష్పములు-దర్భలు వీనిని బ్రాహ్మణుఁడు తానే తెచ్చుకోవలెను. శూద్రులు తెచ్చినవానితో, వెలయిచ్చి కొనినవానితోఁ గర్మముచేయువాఁ డధోగతుఁడగును.

త్యాజ్యం పర్యుషితం జంతు దూషితం పాదలంఘితమ్
మ్లానంస్పృష్టం తథాఽస్పృశ్యైః నీతంచ ప్రతిలోమజైః ॥

దినముమీఱినపూలు, పురుగులుగలవి, కాళ్ళతో దాఁటినవి వాడినవి అస్పృశ్యులు స్పృశించినవి ఎక్కువజాతి స్త్రీలయందుఁ దక్కువజాతి పురుషులకుఁ బుట్టినవారు తెచ్చినవి త్యాజ్యము.

తులసీమహాత్మ్యమందు,

ఉత్తమం స్వార్జితం పుష్పం. మధ్యమం వన్యముచ్యతే
అధమంతు క్రయక్రీతం, పారక్యం త్వధమాధమమ్ ॥
హస్తానీతం పటానీతం, స్వయం పతిత మేవవా
దేవారామోద్భవం పుష్పం, గృహదేవాయ నార్పయేత్ ॥

తాను సంపాదించిన పుష్పములు శ్రేష్ఠములు. అడవులందుఁబుట్టినది మధ్యమము,వెలయిచ్చికొన్నది యధమము,పరులు తెచ్చియిచ్చినది యధమాధమము.

చేతితోఁ దెచ్చినవి గుడ్డలోవేసికొని తెచ్చినవి నేలఁ దమంతటరాలినవి దేవోద్యానములందుఁ బుట్టినవియగు పుష్పములను గృహదేవతార్చనమం దుపయోగింపరాదు.

అశ్వమేధమందు,

అర్కపుష్పాణి చాన్యాని, అర్కపత్ర స్థితానిచ
నిర్గంధానిచ పుష్పాణి, సర్వాణ్యేతాని వర్జయేత్ ॥

జిల్లేడుపూలు-జిల్లేడాకులలోఁ దెచ్చినపూలు, వాసనలేనిపూలు ఇవన్నియు దేవపూజయందుఁ ద్యాజ్యములు.

సగృహే కరవీరోత్థైః కుసుమై రర్చనం హితమ్
విశేషత స్సకామస్య, సిద్ధిభూతి యుతస్యచ ॥

ఇంటియందు ముఖ్యముగ సకాముఁడు సిద్ధిసంపదగలవాఁడు గన్నేరు పూలఁ బూజింపరాదు.

స్కాందమున,

స్త్రీభిర్వా యదివాశూద్రై రానీతై స్తులసీదళైః
యేఽర్చంతి నరా విష్ణుం, తేవై నిరయ గామినః ॥

స్త్రీలచేఁగాని శూద్రులచేఁగాని తేఁబడిన తులసీదళములచే నెవఁడు విష్ణువును బూజించునో వాఁడు నరకము పాలగును.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా! చూడుము పండ్లు పూలు మొగ్గలు వీనిబరువుచేఁ జెట్లకొమ్మలు నేలజీరాడుచున్నవి. పండిన రావిపండ్ల వగరువాసనను వాయుదేవుఁడు తెచ్చుచున్నాఁడు. అందందు నగ్నిహోత్రమునకై చీల్చివేయఁబడిన కట్టెలలరాసులు పడియున్నవి. వైడూర్యకాంతులుగలిగి కోయఁబడిన దర్భలు నేలమీఁదఁబడియున్నవి. నల్లని మేఘముకొనవలె నగ్నిహోత్రుని పొగకొనలు కానవచ్చుచున్నవి. జనులులేని రేవులందుఁ దాము సంపాదించిన పుష్పములను బ్రాహ్మణులు బలిగా నుంచినారు.

తే, మనము వినిన యగస్త్యుని♦యనుజునాశ్ర,మంబ యిదెపోయెవ్వండులో♦కంబుమేలు
పడఁగనసురులవధియించి♦ప్రజలఁజేర్చె, దక్షిణంబున నతనికిఁ♦దమ్ముఁ

ఇదెపో=నిశ్చయముగా నిదియే, పో నిశ్చయార్థమును దెలుపును [డితఁడు.

తాత్పర్యము.

అగస్త్యుని తమ్ముని యాశ్రమమని దేనినివింటిమో యది నిశ్చయముగా నిదియే. ఇందున్న సుదర్శనుఁడు లోకము మేలునిమిత్తమై యెవఁడు రాక్షసుల వధించి ప్రజలు దక్షిణమునసుండఁజేసెనో యతని తమ్ముఁడు.

—◦ శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు వాతాపీల్వలులచరిత్రఁ జెప్పుట ◦—

కం. వాతాపీల్వలు లనియెడి, భ్రాతలు బ్రహ్మఘ్ను లిచటఁ♦బ్రబలిరి దేవా
రాతులు మున్నొక్కప్పుడు, జాతిధరామరులరూప♦సంపద వెలయన్. ౧౬౮

బ్రహ్మఘ్నులు=బ్రాహ్మణులఁజంపువారు, దేవారాతులు=దేవతలకువిరోధులు, రాక్షసులు, జాతిధరామరుల = పుట్టువుచే బ్రాహ్మణులగువారి, రూపసంపద= ఆకారలక్ష్మి.

తా త్ప ర్య ము

పూర్వమొకప్పుడు వాతాపి ఇల్వలుఁడను సోదరులు బ్రాహ్మణవేషములు ధరించి బ్రాహ్మణులను జంపుచుండిరి.

ఉ. శ్రాద్ధము నేఁడు రండు ద్విజ♦సత్తములార యటంచు నెంతయున్
శ్రద్ధ నటించి సంస్కృతము♦నం బిలుచున్ గృహమందు సర్వమున్
సిద్ధ మటంచు మేషముగఁ ♦ జేసి నిజానుజుఁ ద్రుంచి యిల్వలుం
డద్ధరణీసుపర్వులకు ♦ నాపలలంబె భుజింపఁ బెట్టుచున్ ౧౬౭

వారేవిధముగ బ్రాహ్మణులను జంపుచుండిరో యది యిందు వివరింపఁ బడును.

శ్రాద్ధము=పితృకార్యము, శ్రద్ధతోఁ జేయఁబడినది శ్రాద్ధము, అనఁగాఁ బైతృక కర్మమున శ్రద్ధప్రధానము. అదిలేకుండిన నది నిష్ఫలము. ద్విజ సత్తములార=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! నటించి = శ్రద్ధలేకున్నను నున్నవారివలె వర్తించి, సంస్కృత భాషయందు, దీనివలన బ్రాహ్మణులు సంస్కృతమునసే మాటలాడుచుండిరనియు వీఁడు సంస్కృతము మాటలాడుటచే వీరు నిజమైన బ్రాహ్మణులని వారుమోసపోవఁ గారణముకలిగెననియు నెఱుంగునది. ఇదిశిరోమణియ వ్యాఖ్యానసారము గోవిందరాజీయమునం, వ్యాకరణ సంస్కారవతీంవాచన్ అని కలదు. అప్పుడు వ్యాకరణదోషములేక మాటలాడఁబడిన తెనుఁగు అఱవము కూడ సంస్కృతమేకాఁగలదు. అవి మాటలాడిన మునులు మోసపోదురా.

తా త్ప ర్య ము.

ఇల్వలుఁడనువాఁడు బ్రాహ్మణవేషము వేసికొని బ్రాహ్మణులయొద్దకుఁబోయి యీదినము మాయింట శ్రాద్ధము మీరు నిమంత్రణమునకురండని సంస్కృతముతోఁ బిలుచును. సంస్కృతమునఁ బిలిచినకారణముచే వాఁడు నిజమైన బ్రాహ్మణుఁడని వారు మోసపోయి యంగీకరించుచుండిరి. వాఁడు తనతమ్ముని మేఁకగాఁజేసి చంపి వండి యామాంసము బ్రాహ్మణులకుఁ బెట్టుచుండెను.

పూర్వకాలమున శ్రాద్ధాదులందు బ్రాహ్మణులు మాంసము భుజించుచుండిరి. దానియందలి చెడుగుణమును ఇటువంటిమోసమును దెలిసికొని దానిని నిషేధించిరి.

ఇట్టులే సారాయమువలని దోషమెఱిఁగి శుక్రాచార్యులు సారాయము త్రాగుట నిషేధించెను.

దేవతార్థమని యెంత సమాధానము చెప్పినను ఆత్మార్థమనుభావము వీని యందు నిశ్శేషముగ సమయదు. ఆత్మార్థమనుభావము లవముండినను హింసా దోషముతప్పదు. కావున మాంసభక్షణము మానుటే యెవరికైన శ్రేయస్కరము. తమోగుణభూయిష్ఠులు భుజింపవచ్చును. ఇంకను గొన్నిజన్మములు క్రూరమృగములవలె నుండవచ్చును. క్షుద్రశక్తులకుఁ దప్పఁ దక్కిన దేవతలకు మాంసము నివేదింపరాదు. శక్తులకైనను మాంసము నిషేధించుటే శ్రేయస్కరము.

తే. కుడిచికూర్చుండికడుపులు•దడువుకొనెడి,ధరణిసురులనుగాంచి వా•తాపి!రమ్మ
టంచుఁ బిలుచును వాతాపి•యంతలోన, వారిపొట్టలు వ్రచ్చి తా•వచ్చు వెలికి.
కుడిచి=తిని, ధరణిసురులను=బ్రాహ్మణులను.

తాత్పర్యము

వారు నోరారఁదిని పొట్టలు తడవుకొనుచుఁగూర్చుండఁగానే యిల్వలుఁడు వాతాపీ! రమ్ము. అని పిలుచును. వాఁడు పిలువఁగానే మాంసరూపమున వారి కడుపులోనున్న వాతాపి వారిపొట్టలు పగులఁజీల్చుకొని వెలికివచ్చును. అబ్రాహ్మణులు చచ్చిపడుదురు. వారిని వారిరువురు పీకితిందురు. శుక్రునికడుపులోని కచునివలె వాతాపి సంజీవని విద్యచే మరల బ్రతికెనని యూహింపవలయును.

కం. ఈవిధముగఁ గ్రవ్యాదుల,చే వేలకొలఁది విప్ర•శేఖరు లెల్లన్
జావుం గూరి రగస్త్యుఁడు, దేవత లర్థింప వారి•దీర్చెన్ మహిమన్. ౧౩౧
క్రవ్యాదులచే=రాక్షసులచే, (క్రవ్య + అదులు=మాంసముఁ దినువారు), అర్థింపన్=కోరఁగా, మహిమన్=తన ప్రభావముచే.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రాక్షసులచే వేలకొలఁది బ్రాహ్మణులు చచ్చిరి. అప్పుడు దేవతలు ప్రార్థింపఁగా నగస్త్యుఁడు వారిని దన తపఃప్రభావముచే సమయఁజేసెను.

మ. కలశీసూనునకున్ నిమంత్రణము ప•ల్కన్ వార లమ్మౌని య
ట్టుల కానిం డని యేగి సర్వమును గు•డ్చున్ మెక్కి హస్తోదకం
బుల సంపన్న మటంచు నీయఁ గొనె నా•మోదంబుతో నంత ని
ల్వలుఁ డోతమ్ముఁడ! యన్న భ్రాతపయి నే•లా భ్రాంతి రక్షోధమా.
కలశీసూనునకున్=కలశమునం దుదయించినవానికి నగస్త్యునకు (ఉత్తరకాండము ౧౧౦-౨-వ. చూడుఁడు.) హస్తోదకంబులన్=ఉత్తరాపోశనమునకు నీళ్ళు, ఆమోదంబుతో=సంతోషముతో, అన్నన్=అని పిలువఁగా, ఆపోశన జలమొకరియ్యవలయునుగాని తానై తీసికోరాదు.

తాత్పర్యము

ఒకనాఁడు వీరు అగస్త్యునకు నిమంత్రణము చెప్పఁగా నాయన యంగీకరించి భోజనమునకుఁబోయి సర్వము భక్షించెను. అంతయు నయినతరువాత 'అస్తుసంపన్నం - సుసంపన్నమనిచెప్పి శ్రాద్ధము ముగించినతరువాత నిల్వలుఁడు వాతాపీ యని పిలిచెను. అప్పుడగస్త్యుఁడు నీతమ్మునిమీఁద రాక్షసాధమా యింకను నేలరా భ్రాంతి. నీ తమ్ముఁడు జీవించియున్నాఁడని తలఁచితివా నీ భ్రాత ప్రేతమైనసంగతి యెఱుఁగవా ?

కం. నాకడుపునఁ బడి వెడలఁగ, మీకా సాధ్యంబు? వాఁడు•మేషాకృతితో
నాకుక్షిని బడి జీర్ణం, బై కాలునిపురముఁ జేరె•నది యెఱుఁగవుగా. ౧౩౩

మేషాకృతితోన్=మేఁకరూపముతో, కుక్షిని=కడుపునందు, కాలునిపురము=యమునిపట్టనము.

తాత్పర్యము

నా కడుపులోఁబడి మరల వెలికివచ్చుటకు మీకు సాధ్యమగునా? నీతమ్ముఁ డెక్కడనున్నాఁడో చెప్పెద వినుము. మేఁకయై నాకడుపులోఁబడి జీర్ణమై యముని పట్టనమునకుఁ బోయినాఁడు. ఇది నీకుఁ దెలియలేదుగదా.

చం. అని చిఱునవ్వునం బలుక•నాతఁడు భ్రాతృవధం బెఱింగి హుం
 మ్మని పటురోషవేగమున•నమ్మునిముఖ్యుని హింస చేయఁ బూ
 నిన ననలాభదృష్టులను•నీఱుగఁ జేసె ఘటోద్భవుండు చ
 య్యన నలమౌనిసోదరుని•యాశ్రమ మియ్యది చుమ్ము లక్ష్మణా. ౧౭౪

భ్రాతృవధంబు=తమ్ముఁడు చంపఁబడుట, అనలాభదృష్టులను = అగ్నిహోత్రముతో సమానములైన చూపులచే, నీఱుగన్=బూడిదగ, ఘటోద్భవుండు=అగస్త్యుఁడు, చయ్యనన్=త్వరితముగా.

తాత్పర్యము.

అని మందహాసముతోఁ బలుకఁగాఁ దన తమ్ముఁడు చచ్చెనని తెలిసికొని యిల్వలుఁడు కోపంబున హుమ్మని యగస్త్యునిఁజంపఁ బైపడిరాఁగా నమ్మునినిప్పులుగ్రక్కుచూపులచే నతని భస్మముచేసెను. అట్టి మహిమగలవాని తమ్ముని యాశ్రమ మిదే లక్ష్మణా.

భారతంబున నీచరిత్ర మిట్లు వనపర్వంబునఁ జెప్పఁబడినది. అగస్త్యుఁడు ధనార్థియై ముగ్గురురాజుల యాచించెను. ముగ్గురు ధనములేనివారై ధనవంతుఁడని పేరుపడిన యిల్వలునొద్దకాయనను బిలుచుకొనిపోయిరి. వాఁడు వాతాపిని జంపి కూరగాఁ జేసిపెట్టఁగా రాజులు భయపడి తినరైరి. అగస్త్యుఁడు తిని వాతాపిని లోపలనే జీర్ణింపఁజేసికొని హతునిఁజేసెను. ఇల్వలుఁ డదియెఱిఁగి భయపడి వాపువచ్చిన కార్యంబడుగ నగస్త్యుఁడు ధనార్థులమై వచ్చితిమనిచెప్పి యా రాజులకుఁ దనకుఁ గావలసినంత ధనమిప్పించుకొని పోయెనుగాని యిల్వలుఁ డారాటముపట్టఁ జాలక వారిని వెంబడించి చంపఁబోఁగా హుంకారముచే నగస్త్యుఁడు వానిని వధించెను.

చం. అనునెడఁ బ్రొద్దు గ్రుంకునము•యం బగుడుం గృతసాంధ్యుఁడై మునీం
 ద్రునిఁ గని మ్రొక్కి యాతఁ డిడు•తోరపుమూలములన్ ఫలంబులం
 గొని యట రేయి వుచ్చి రఘు•కుంజరుఁ డర్కుఁడు దోఁప మౌనితో
 ననియె మహాత్మ నీకృపను•హాయిగఁ బుచ్చితి మిందు రాతిరిన్. ౧౭౫

ప్రొద్దు=బ్రధ్నుశబ్దభవము, సూర్యుఁడు, కృతసాంధ్యుఁడై=సంధ్యవార్చినవాఁడై-తోరపుమూలములన్=విస్తారములైన వేళ్ళను గడ్డలను.

తాత్పర్యము

ఇట్లు చెప్పుచుండు సమయంబున సూర్యుఁడస్తమించు సమయముఁ కాఁగా సాయంసంధ్యవార్చి యా మునీశ్వరుఁడు దండిగనిచ్చిన ఫలములను మూలములను దనివిదీర భుజించి యారాత్రి యచ్చటఁగడపి రామచంద్రమూర్తి సూర్యుఁడు కానరాఁగా మునీంద్రునిజూచి మహాత్మా నీదయవలన రాత్రి యిచ్చట సుఖముగాఁ గడపితిమి.

ప్రొద్దుగ్రుంకు సమయంబగుడున్ అనుటచే సాయంసంధ్య యర్ధాస్త సమయమున వార్చవలయుఁగాన సట్టిసమయమయ్యెనని భావము.

కం. మీయన్నను గనుఁగొనఁగాఁ, బోయెద మాజ్ఞప్తియే తపోధన యనుడున్
జేయుండటులని యానతి, యీయఁగ మునువిన్న త్రోవనేగుచు వారల్.

ఆజ్ఞప్తియే=ఆజ్ఞ యిచ్చెదరా.

తాత్పర్యము

మీయన్నను దర్శించుటకై పోయెదము. అనతిచ్చెదరా యనిన నటులె చేయుండు పోయిరండని సెలవీయఁగా సీతారామలక్ష్మణులు పూర్వము సుతీక్ష్ణుఁడు చెప్పఁగా వినిన త్రోవఁబట్టిరి.

సీ. మంజులవంజులపుంజముల్ మాధవీ, కుంజముల్ బిల్వనికుంజములును
సాలంబు లుత్తాలతాలంబులును సుని, వారముల్ చిరిబిల్వవారములును
సుందరతిందుకబృందముల్ కుందముల్, మధుపాత్తమధుపూర్ణ
మధుకములును
సుమనోహరామలసుమనోవరాకల నాగమతతులు పున్నాగములును
తే. దిమిశపనసలు బహువిహంగమసమూహ
కలకలాంచితములు సైనన్మ్రరుహములు
కరికరాకృష్టములు కపికంపితములు
గనులపండువుగాఁగ గన్గొనిరి వనిని. ౧౭౭

మంజుల....పుంజముల్=మనోహరములగు నశోకవృక్షములతోఁపులును, మాధవీకుంజముల్=పూలగురివెంద తీఁగలపొదలును,నికుంజములు=పొదలును, సాలంబులు = మద్దిచెట్లను, ఉత్తాలతాలంబులు = ఎత్తైన తాటిచెట్లును, నివారముల్ = ఆపేరి వృక్షవిశేషములును, చిరిబిల్వవారములును = కానుగు తోఁపులును,సుందర....బృందముల్=అందములగుతుమ్మికితోఁపులును, కుందముల్= మొల్లతీఁగలును, మధుప....మధుకములును=తుమ్మెదలచే, ఆత్త = గ్రహింపఁబడిన, మధు=తేనెచేత, పూర్ణ=నిండిన, మధుకములును=ఇప్పచెట్లును, సుమనోహర=మిగుల నింపైనవియు, అమల=నిర్మలములునగు, సుమనః+వర=మంచి వాసనగల, ఆగమ=వృక్షముల, తతులు=సమూహములు,పున్నాగములు = సురపొన్నలు, తిమిశ....పనసలు=తిమిశవృక్షములు, పనసచెట్లు, తెనుఁగున కుశదర్భ

పనస వీనికి మువర్ణకమురాదు. కరి....అకృష్టములు=ఏనుఁగుల తొండములచే నీడ్వఁబడినవి. కపికంపితములు=క్రోఁతులచే నూఁగులాడింపఁబడినవి.

తాత్పర్యము

మనోహరములైన యశోక వృక్షముల సమూహములును, బండిగురి వెందల పొదలును, మారేడు తోఁపులును, మద్దులును నెత్తైన తాటిచెట్లును నివారములును, కానుగు తోఁపులును, అందములైన తుమ్మికి చెట్లగుంపులును, మొల్ల తీఁగలును తుమ్మెదలచేఁ బొందఁబడిన తేనెతో నిండిన యిప్పచెట్లను, మిగుల మనోహరము లయిన శ్రేష్ఠములయి పూలుగల చెట్లును, సురపొన్నలును తిమిశవృక్షములు, పనసచెట్లు అనేకములగు పక్షుల గుంపులకోలాహల ధ్వనులచే మనోహరములగు వృక్షములును, ఏనుఁగుల తొండములచే లాగఁబడినవియుఁ గ్రోఁతులచే నూఁగు లాడింపఁబడినవియు నగు చెట్లను గన్నుల పండువుగా వారావనమందుఁజూచిరి.

కం. తనవెనుకను గడుదాపునఁ, జనుదెంచెడి లక్ష్మణునకు•జనవరుఁ డనియెన్
గనితివె స్నిగ్ధదళంబుల, ఘనశాంతమృగద్విజాళిఁ•గావున నిటకున్. ౧౭౭

స్నిగ్ధదళంబులన్=నునుపైన యాకులను, ఘనశాంత మృగద్విజావళిన్= మిగుల శాంతిగల జింకలను బక్షులను.

తాత్పర్యము

తనకు వెనుకగ మిగుల సమీపమున వచ్చుచున్న లక్ష్మణుఁజూచి శ్రీరామ చంద్రమూర్తి యిట్లనియె. లక్ష్మణా చూచితివా? యిచట నాకులు తపసులు నీళ్లు పోసి పెంచుటచే నునువులై యున్నవి. జింకలు పక్షులు మిగుల శాంతిగుణము గలవై యున్నవి.

వెనుకవచ్చు పిన్నవారు పెద్దలఁదాఁటిపోరాదు గనుక లక్ష్మణుఁడు వెనుక ప్రక్కగఁ గేవలము సమీపమునకే వచ్చుచుండెను. అడవియందలి మృగముల వలెఁ బక్షులవలెఁగాక ముని మాహాత్మ్యముచే నందలి మృగములు పక్షులుకూడ శాంతములై యదరు బెదరులేక యున్నవి. ఈ కారణముచే వీరు అగస్త్యుని యాశ్రమ ప్రదేశము పొలిమేర జొచ్చిరని భావనము.

—• శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబుఁ జూచుట •—

తే. అనతిదూరంబునంద మ•హాత్మునాశ్ర, మంబు గల దందు నిజమహి•మంబుపేర్మి
నవనియందు నగస్త్యవి•ఖ్యాతిఁ గాంచి,నట్టి మౌనీశ్వరుండుండు•నార్య [వినుత. ౧౭౮

అనతి దూరంబునంద = సమీపమందే, అగస్త్య విఖ్యాతి=అగస్త్యుఁడను కీర్తి, అగ + స్త్య = పర్వతము నణఁచుటచే నగస్త్యుఁడను పేరు పొందెనని యర్థము, అగం=పర్వతం, స్త్యతి=స్తభ్నాతి ఇతి అగస్త్యః । అగః = కుంభః తత్రస్త్యానః సంహృతః, ఇతి అగస్త్యః.

అగస్త్య, అగస్తి, అగస్త్యుని పేర్లు. ఈయన జన్మమునుబట్టి యీయనకుఁ గలశోద్భవుఁడు కుంభోద్భవుఁడు, ఘటోద్భవుఁడు, కలశీసూనుఁడు లోనగు పేర్లు గలవు. చర్యలఁబట్టి పీతాబ్ధి. వింధ్యదమనుఁడు అను పేర్లుగలవు. ఈయనభార్య పేరు లోపాముద్ర. ఆమెకు కౌశీతకి, వరప్రదమనియుఁ బేర్లుగలవు. రామాయణ కాలమున వింధ్యమునకు దక్షిణమునఁ గుంజరపర్వత మీయన వాసస్థానము.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! యిచ్చటికి సమీపమందే తన మహిమచే నగస్త్యుఁడని ప్రసిద్ధి గాంచిన మునీశ్వరు నాశ్రమముండును.

తే. ప్రాజ్యధూమాకులవనంబు ♦ శ్రాంతలోక
సుఖదమును జీరమాలికా♦సుందరంబు
శాంతమృగయూథయుతము ని♦తాంతరమ్య
విహగనాదిత మయి యది ♦ వెలసెఁ గంటె. ౧౮౦

ప్రాజ్యధూమాకులవనంబు=ప్రాజ్య=అధికమైన, ప్ర+ఆజ్య=నేతియొక్క, ధూమ=పొగచేత, ఆకుల=నిండిన, వనంబు=అడవికలది, విశేషముగ నాజ్యాహుతులవలన వెలువడిన పొగలచే నిండినవనము, శ్రాంత=గాసిపడిన, లోక=సమూహమునకు, సుఖదము=సుఖము నిచ్చునది, చీరమాలికాసుందరంబు=ఆరవేసిన నారచీరల వరుసలచే నందమైనది. శాంత = అదరు బెదరు పైపడి పొడువ వచ్చుట యిటువంటి గుణములులేని మృగసమూహములచేఁ గూడినది,నితాంత= మిక్కిలి, రమ్య=మనోహరమైన, మృగ=పక్షులచే, నాదితము=ధ్వని గలదిగాఁ జేయఁబడినది, వెలసెన్=ప్రకాశించుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

ఈ వనమున విశేషముగ హోమధూమముచే నిండియున్నది. బడలినవారు విశ్రమింపఁదగియున్నది, నారచీరల వరుసలచే నందమైనది. శాంతమైన మృగ సమూహములు గలది. మిగుల రమ్యములగు పక్షుల ధ్వనిగలదియై ప్రకాశించు చున్నది. కావున నిది ఋష్యాశ్రమములలోఁ జేరిన భూమియే.

కం. ఈపుణ్యుం డీదిక్కును, బ్రాపించినమొదలు శాంతి♦పరులై యసురుల్
లోపలఁ దటతట మనవెఱ,చూపులఁ జూచెదర కాని♦చూపరు సూడున్. ౧౮౧
సూడున్ = విరోధమును.

తా త్ప ర్య ము

ఈ పుణ్యాత్ముఁ డీ దక్షిణదిక్కును జేరినపిమ్మట రాక్షసులు క్రూర స్వభావము మాని భయమున గుండెలు కొట్టుకొన బెదరుచూపుల దూరమునుండి చూచుచుండుదురేకాని ఋషుల సమీపించి విరోధించి హింసింపరు.

అనఁగా వారివారి యునికిపట్టులందే వారుండి యచ్చటికి వచ్చినవారిని సభ్యులుగా నుండువారిని భక్షింతురు. ఈయన వచ్చినది మొదలు అంతకు ముందుండినంత రాక్షసోపద్రవములేదు.

ద్రావిడ భాషాక్షరోత్పత్తి కగస్త్యుఁడే కారణమందురు. ఆ భాషయందు నగస్త్యునిపేర గ్రంథములు గలవు. అగస్త్యవైద్యము దక్షిణమునఁ బ్రసిద్ధి. ద్రావిడము శాపదుష్టము.

తే. ఇమ్మునీశ్వరుపేరట • నెసఁగుఁ గాదె, దిక్కుదక్షిణ మితనిని • దేశమునను
దీవ్రకరుని నిరోధింపఁ • దివిరి వింధ్యశైల మిప్పటికిని నుండు • నేల నంటి.

తీవ్రకరుని=సూర్యుని.

తా త్ప ర్య ము.

దక్షిణదిశ అగస్త్యదిశ యనియొకదా పేరొందినది. సూర్యుని నడ్డగింపఁ బూనిన వింధ్యపర్వత మీయన యాజ్ఞచే నేలతో పాటైనది.

సూర్యుఁడు మేరుపర్వతమునకుఁ బ్రదక్షిణము చేయనేల? నాకేల చేయ రాదు. దానికంటె నేను దక్కువనాయని వింధ్యపర్వతము మేరువుపై నసూయ వహించి సూర్యుఁడు తన్నుఁజుట్టి వచ్చునట్లు చేయువలయును అని సూర్యమండలమెత్తున వింధ్యమూరక పెరిఁగి సూర్యునిమార్గ మరికట్టెను. దానివలన సూర్య చంద్ర నక్షత్రముల ప్రయాణముసాగక రాత్రిపగలు తాఱుమాఱయ్యెను. వైదిక కర్మములకు హానికల్గెను. దేశమున క్షోభజనించెను. అప్పుడు దేవతలు అగస్త్యుని బ్రార్థించిరి. అప్పు డాయన యుత్తరమునుండి దక్షిణమునకు బయలుదేఱి వింధ్య పర్వతమార్గమున వచ్చి వింధ్యపర్వతమును పర్వతోత్తమా నేను ముసలివాఁడను నాభార్య లోపాముద్రస్త్రీ. నినుదాఁటి మేము దక్షిణము పోఁజాలము. కావున మాకు శ్రమములేకుండ నణఁగుమాయని ప్రార్థించెను. ఆయన కోరినట్టు చేయ కున్న శపించునన్న భయముతో నాయననడిచిపోవ ననుకూలపడునట్లు వింధ్యము నేలతో పాటయ్యెను. ఆయన దాఁటివచ్చి మరల నేను వచ్చువఱకు నీవిట్లేయుండు మనెను. మరల నగస్త్యుఁడుత్తరము పోనులేదు. వింధ్యము పెరుఁగనులేదు.

సీ. దీర్ఘాయు వైన యా • దీప్తతేజునియాశ్ర,మము వినీతజనస • మంచితంబు
ఈజగదర్చితు • నెలమి సేవించిన, మనకు శుభంబులు • మొనయుఁ గలవు
వనవాస శేషంబు • దినము లీతనిఁ గొల్చి,యిందఁ యుందము మహా •
నందముగను
నిచట గంధర్వాది • నిచయ మీమితభోజిఁ, బర్యుపాసించును • భక్తితోడ
తే. శఠుఁడు కల్లరికూళ నృ • శంసకుండు, కామవృత్తుండు నిట బ్రదు • కంగఁ జాలఁ
డమరయక్షపతంగనా • గాదు లిచట, నలరుధర్మైకరతి నియ • తాశనముల.

దీర్ఘాయువు=చాలఁగాలము జీవించువాఁడు, దీప్తతేజుని = ప్రకాశించు = బ్రహ్మవర్చస్సుగల వానిని, వినీతజన=అణఁకువగల జనులచే, సమంచితంబు=

ఒప్పునది, జగదర్చితున్ = ప్రపంచముచేఁ బూజింపఁబడువానిని, నిచయము= సమూహము, మితభోజి=మితముగా భుజించువాఁడు, పర్యుపాసించును=మిగుల సేవించును, శఠుఁడు=వంచకుఁడు, కల్లరి=అసత్యమాడువాఁడు, కూళ=క్రూరుఁడు, నృశంసకుఁడు=ఘాతకుఁడు, కామవృత్తుండు = స్వేచ్ఛానుసారము నియమము లకు లోపడక వర్తించువాఁడు, అమర=దేవతలు, యక్ష = యక్షులు, పతంగ = గరుడాది పక్షిజాతులు, నాగాదులు=నాగజాతికిఁ జేరిన పాములు మొదలైనవి, ధర్మైకరతి=ధర్మమునందే ప్రీతిగలవై, నియతాశనములన్=ఆహారనియమము గలవై, అలరున్=సంతోషించును.

తాత్పర్యము

ఈయన చిరకాలముగ జీవించియుండువాఁడు. ఈతేజోవంతుని యాశ్రమ మందందఱు వినయవంతులు భయభక్తులుగలవారు. ఈయనను వీరు వారనక లోకమునందలి యెల్లవారు సేవింతురు కావున మనము సేవించిన మనకును శుభమగును. మనము వనవాసము చేయవలసిన పదునాలుగేండ్లలోఁ గడచి పోయినకాలము పోను మిగిలిన కాల మీయనను గొల్చి యీ యాశ్రమమందే సంతోషముతో నుందము. ఈయన యాహారనియమముగలవాఁడై యల్పాహార ముతో నుండువాఁడు కావున నీయనను గంధర్వులును గుంపులై వచ్చి భక్తితో సేవించి పోవుచుందురు. ఉప్పునీళ్ళలోని చేప మంచినీళ్ళలో బ్రతుకలేనట్టు వంచకుఁడు అసత్యవాది క్రూరుఁడు ఘాతకుఁడు స్వేచ్ఛావిహారి యీ యాశ్రమ మందు బ్రతుకలేఁడు. దేవయక్ష పతంగాదులుకూడ నీ యాశ్రమమందు నాహార నియమముగలవై యీకారణమున నిర్మలమనస్సులుగలవై ధర్మమందే ప్రీతి గలిగి వర్తించును.

కం. ఈయెడ సిద్ధులు తమతమ, కాయంబులు విడిచి సూర్య•కల్పద్యుతులై
హాయనయానములను నవ,కాయంబులఁ దాల్చి దివికి•గమనించి రయా.

సిద్ధులు=యోగసిద్ధులు, సూర్యకల్పద్యుతి=సూర్యకాంతితో సమానమైన కాంతిగలవారై, వైహాయస యానములను=దేవతావిమానములపై, నవకాయం బులను=క్రొత్త దేహములను, దివికి=స్వర్గమునకు, గమనించిరి=పోయిరి.

తాత్పర్యము

ఇచ్చటఁ దపస్సుచేసిన యనేకులు తమ తపస్సిద్ధిచే దేహములు వదలి సూర్యతేజముగలవారై విమానములమీఁద దేవలోకమునకుఁ బోయిరి.

కం. ఇందలిభూతావళిచే వందితు లయి దేవతలు ధ్రువ•ంబుగ నిడుదుర్
బృందారకయక్షత్వము, లందంబుగ రాజ్యభోగ•మైశ్వర్యంబుల్. ౧౪౦

భూతావళిచే=జీవుల సమూహముచే, వందితులయి=నమస్కరింపఁబడిన వారై, వానికి దేవత్వము, యక్షత్వము, రాజ్యభోగము, ఐశ్వర్యము దీర్ఘకాల మనుభవింపనిత్తురు.

తా త్ప ర్య ము

ఇచ్చటి ఋషులు మాత్రమేకాదు. ఇతర భూతములును నిచ్చటికి వచ్చుచుం బోవుచున్నవి. దేవతలను దర్శించి వారిని స్తుతించి నమస్కరించుటచే దేవతలు వారికిని, దేవత్వము యక్షత్వము రాజ్యభోగము ఐశ్వర్య మనుగ్రహింతురు.

కం. వచ్చితి మాశ్రమమునకున్, సచ్చరితా నీవు మున్ను • చని జానకి నే
వచ్చుటలు విన్నవింపుము, చెచ్చెరఁ జను మన్న నట్లి•చేయుచు నతఁడున్.

తా త్ప ర్య ము

లక్ష్మణా! యగస్త్యుని యాశ్రమమునకు రానేవచ్చితిమి. నీవు ముందుగఁ బోయి నేను జానకి వచ్చియున్నామని విన్నవింపుము. త్వరగాఁ బొమ్మనిన నాయన యట్లులే చేయుచు,

—• { ౧౨-వ సర్గము. శ్రీరాముఁ డగస్త్యునకుఁ దనరాకఁ దెలుప లక్ష్మణుఁ బంపుట. } •—

తే. ఆశ్రమపదంబునం జొచ్చి•యచట నున్న. కలశసంభవుశిష్యుని•గాంచి పలికె
దశరథుని పెద్దకొడుకు సీ•తాధవుండు, రామచంద్రుండు చనుదెంచె•
[రమణితోడ. ౧౹౨

తా త్ప ర్య ము

ఆశ్రమ ప్రదేశము ప్రవేశించి యచ్చట నున్న యగస్త్యశిష్యునిఁ జూచి యయ్యా దశరథమహారాజు పెద్దకొడుకు సీతాదేవి భర్త శ్రీరామచంద్రమూర్తి భార్యతోడ మునిదర్శనార్థమై వచ్చినవాఁడు.

సీతాదేవి నేను వచ్చినారమని చెప్పుమనుటచే నీవాలోచించి రావణ వధకుఁ గావలసిన కారయిత్రి, కర్త యిరువురము వచ్చితిమని చెప్పుమనిభావము.

అగస్త్యుఁడు తక్కిన ఋషులు సీతారాములను బంచవటిఁజేర్చిన కారణ మదియె కదా.

కం. మునిదర్శనార్థముగ; రామునితమ్ముఁడ లక్ష్మణుండ • మునివర నన్నున్
వినవే హితుఁడన్ భక్తుఁడ, ననుకూలుఁడ నతని గొల్తు•ననవరతంబున్.౧౹౩

తా త్ప ర్య ము

ఆ రాముని తమ్ముఁడను, నాపేరు లక్ష్మణుఁ డందురు. నేనాయనకు హితుఁడను, భక్తుఁడను అనుకూలుఁడను, ఎల్లవేళల నాయనను సేవించువాఁడను, మాపేరు నీవు వినలేదా, హితుఁడు = మేలుకోరువాఁడు ఇట్టివాఁడు పూజ్యుల విషయమునఁ బ్రేమగలవాఁడై యుండవలయును. ఇట్టివాఁడు భక్తుఁడు. వీఁడు అనుకూలకార్యములు చేయు తెలివిగలవాఁడై యుండవలయును. అట్టి యాను కూల్యము నాయందుగలదని భావము. ఆనుకూలస్య సంకల్పము ప్రాతికూలస్య వర్జనముగదా ప్రపన్నుని లక్షణము.

కం. సనయంబుగ జనకునియాజ్ఞను వనములఁ జొచ్చితిమి ప్రశస్తచరిత్రున్
మునివరుఁ గనుగొనఁ గోరెద, మనఘాత్మక విన్నవింపుమా మారాకల్.

సనయంబుగన్=నీతితోఁ గూడినట్లు.

తాత్పర్యము

జనకాజ్ఞఁ బాలింపవలయు నన్ననీతి ననుసరించి యడవులకు వచ్చినారము. మిగులఁ గొనియాడఁబడిన చరిత్రముగల మీ గురువును అగస్త్యమునీంద్రుని దర్శింపఁగోరెదము. మేము వచ్చుట యాయనకుఁదెలిపి పుణ్యము కట్టుకొమ్ము. అనఘాత్మకయనుటచే నిది సమయముగాదు,మరల రాపోయనవలదనిభావము.

చం. అనవుడు వల్లె యంచు నతఁడగ్నిగృహంబును జొచ్చి యత్తపో
ధనుఁ గని మ్రొక్కుచున్ దశరథప్రభుపుత్రులు రామలక్ష్మణుల్
వనజదళాక్షి సీతయును వచ్చినవారలు నీదు సేవకై
మనవి యొనర్చు మీ యనిరి మౌనివరా! ముద లేది? నావుడున్. ౧౯౦

వల్లె=ఇది యంగీకారమును సూచించుపదము, సరి-అగ్నిగృహంబును జొచ్చి = ఆసమయమునకు నగస్త్యుఁడు హోమముచేయుచున్న ప్రదేశమును ప్రవేశించి, ముదల = ఆజ్ఞ.

తాత్పర్యము

అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా నట్లులే చేసెదనని హోమగృహమందున్న యగస్త్యునిజూచి నమస్కరించి తపోధనా దశరథరాజకుమారులు రామలక్ష్మణులు సీతయు నీసేవకై వచ్చియున్నారు. వారిట్లు నీతో మనవిచేయుమనిరి. మునీంద్రా యేమియాజ్ఞ. తోడుకొనివత్తునా ?

—శ్రీ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యాశ్రమంబులోనికిఁ బోవుట—

ఉ. భాగ్యము! రామచంద్రుఁ డిట వచ్చె నె యిన్నిదినాల కేని, యా
యోగ్యచరిత్రురాకకయి యుల్లమునం దొగిఁ గాచి యుంటి, స
మ్యగ్యుతభక్తి వారలను నాదట సత్కృతిఁ దన్పు మువ్వురన్
భోగ్యవిధిన్ జవంబునను బొమ్మిట దోడ్కొని రమ్ము శిష్యుఁడా. ౧౯౧

ఆదటన్=ప్రీతితో, సత్కృతిన్=సత్కారముచే, తన్పన్=తృప్తులఁజేయు టకు, జవంబునను=శీఘ్రముగా.

గురువును జూడవచ్చినపుడు నమస్కారము, వెడలిపోవునపుడు నమస్కారము చేసినట్లు చెప్పుటచే నది శిష్యధర్మమని యెఱుఁగునది.

తాత్పర్యము

ఔరా నా యదృష్టము. ఇన్నాళ్ళకైనను రామచంద్రమూర్తి యిచ్చటికివచ్చె నుగదా! అంతయేచాలును. సాధుయోగ్యమైన నడవడిగల యాయన యెప్పుడు

వచ్చునా యని యెదురుచూచుచుంటిని. ఆ మువ్వురను బూర్ణభక్తితో భోగ్యమైన విధముగా గౌరవింపవలయును. పొమ్ము, శిష్యుఁడా యిచటికిఁ దోడ్కొనిరమ్ము.

దీనివాస్తవార్థము. ఔరా నాయదృష్టము నాకులదైవతమై సర్వలోక శరణ్యుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాలక్ష్మణులతో గొప్ప వ్యాధిచేఁ బీడింపఁ బడు వానియొద్దకు వైద్యుఁడువచ్చినట్లు దీర్ఘకాలమునకు నన్నుఁజూడవచ్చెనా? ఏమి నాభాగ్యము. శ్రవణానంద మనుభవించితివని మహేశ్వరతీర్థీయము.

ఉ. వారిని లోను రం డనక • వల్వని జా గొసరించి తే లనన్
గూరినభక్తి నాతఁడును • గొబ్బున మ్రొక్కి ససంభ్రమంబుగన్
జేరి సుమిత్రపట్టి ! రఘు • శేఖరుఁ డెచ్చట నున్నవాఁడొ యే
తేరుఁడు మీర లన్న మహి•దేవకుమారునితోడ నాతఁడున్. ౧౬౨

వల్వనిజాగు=అనావశ్యకమైన యాలస్యమును, ససంభ్రమంబుగన్=తత్తఱ పాటుతో, ఏతేరుఁడు=రండు, మహిదేవకుమారునితోడ=బ్రాహ్మణ బాలునితో.

తాత్పర్యము

అనావశ్యకమైన యాలస్యమేల చేసితివి. సీతారామలక్ష్మణులను పేర్లు వినఁగానే వెంటనే లోపలికిఁ బిలుచుకొని రావలెనా ? నీవు రానుపోను యింత కాలము వ్యర్థముచేసి వారిని వాకిట నిలువఁబెట్టవలయునా ? వారు మనవాకిట నిలువవలసిన వారా? యనఁగానే శిష్యుఁడు గురువునకు నమస్కరించి తత్తఱ పాటుతోఁ బరువునఁబోయి లక్ష్మణా! యేఁడీ రామచంద్రమూర్తి ? రండు మీరు అని చెప్పఁగా నా బ్రాహ్మణ కుమారునితో లక్ష్మణుఁడు.

చం. వెలుపల వచ్చి యందు రఘు•వీరుని జానకిఁ జూపెఁ జూపినన్
సలలితరీతి మౌనివచ•నంబులు శిష్యుఁడు చెప్పి రాము న
స్ఖలితవిధిన్ బహూకృతునిఁ•గా నొనరించిన వారు ప్రోది జిం
కల నలువంకలం గనుచుఁ • గ్రన్నన లోనికిఁ బోవు చయ్యెడన్. ౧౬౩

అస్ఖలితవిధిన్=లోపములేని విధముగా, బహూకృతునిఁగాన్ = గౌరవింపఁ బడినవానినిగా, నలువంకలన్=నాలుగు ప్రక్కలందు, క్రన్నన=త్వరగా.

తాత్పర్యము

వెలుపలవచ్చి యా విప్రబాలునకు రామచంద్రమూర్తిని సీతను జూపెను. ఆయనయు మునిచెప్పిన మాటలు వారికిఁజెప్పి వారిని శాస్త్రవిధానము చొప్పున గౌరవించెను. వారును నాలుగుప్రక్కలనుండు సాకుడు జింకలఁ జూచుచు శీఘ్ర ముగ లోపలికిఁబోవుచు నక్కడ.

సీ. పరమేష్ఠిస్థానంబు•పావక శ్రీవిష్ణు, శక్రదివాకర•స్థానములును
బద్మారిస్థానంబు•భగునిస్థానంబును, ధనదు ధాత విధాత•స్థానములును

ననిలు స్థాన మ•నంతునిస్థానంబు, గాయత్త్రిస్థానంబు • గడచి పోవ
వసువులస్థానంబు•వరుణుని స్థానంబు స్కందుని ధర్మని•స్థానములును
తే. ననెడి పూజాప్రదేశముల్•గనుచుఁ బోవ, శిష్యపరివృతుఁడై ముని•శేఖరుండు
దనకు నెదు రరుదేరఁగ•ననుజుఁ జూచి, కంటె వచ్చెడివాఁడె య•గస్త్యమౌని.

దేవపూజాగృహమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచిన అగస్త్యుఁడర్చించు దేవతలస్థానములు చెప్పుచున్నాఁడు. వీని నన్నిటినిదాఁటి యగస్త్యుని జూడఁ బోయెను. అవియేవనిన, పరమేష్ఠిస్థానము=బ్రహ్మస్థానము, పావక = అగ్నిహోత్రునియొక్క, శక్ర=ఇంద్రుని, దివాకర=సూర్యుని, పద్మారి=చంద్రుని, ధనద=కుబేరుని, అనిలుని=వాయువుయొక్క, అనంతుని=శేషునియొక్క, స్కందుని=కుమారస్వామియొక్క, శిష్యపరివృతుఁడు=శిష్యులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

బ్రహ్మస్థానము (ఇచట స్థానమనఁగా బ్రహ్మను ఆవహింపఁజేసి పూజించు ప్రదేశము) అగ్నిస్థానము, శ్రీవిష్ణుస్థానము, ఇంద్రునిస్థానము, సూర్యస్థానము చంద్రస్థానము, భగునిస్థానము, కుబేరస్థానము, ధాతస్థానము, విధాతస్థానము, వాయుస్థానము. ఆదిశేషునిస్థానము. గాయత్రీస్థానము. దీనిని దాటిపోయిన వసువులస్థానము, వరుణునిస్థానము, కుమారస్వామిస్థానము, ధర్మునిస్థానము, అను పూజాప్రదేశములు చూచుచుఁ బోవుచుండఁగా శిష్యులతోఁగూడి యగస్త్యుఁడెదురుగ రాఁగా నాయనఁజూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో లక్ష్మణా! యావచ్చుచున్నాఁడే, యాయనయే యగస్త్యుఁడు.

ఈ స్థానములందు శివునిపేరుగాని రుద్రునిపేరుగానిలేదు. దీనివలన శివుఁడు పూజార్హుఁడుగాఁడని గోవిందరాజభాష్యమునం దిట్లు వ్రాయఁబడినది.

బ్రహ్మ-అగ్ని-విష్ణువు-మహేంద్రుఁడు-వివస్వతుఁడు,సోముఁడు-భగుఁడు, కుబేరుఁడు-ధాత-విధాత-వాయువు-అనంతుఁడు-గాయత్రి-వసువు - వరుణుఁడు కార్తికేయుఁడు, ధర్ముఁడు వీరు పదునేడుగురు దేవతలు 'యోవైసప్తదశ'యను ననువాకమునఁ జెప్పఁబడిన పదునేడక్షరముల దేవతలు, యజ్ఞశీలుఁడైన మునిచేఁ బూజార్థము వీరు ప్రతిష్ఠితులు. అని తెలియదగు. ఇందుఁ బూజ్యులగుదేవతలందు రుద్రునిపేరు చెప్పఁబడమిని నాయన యపూజ్యుఁడని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు కొందఱాయనను బూజచేయుట తామసశాస్త్రములననుసరించి యనిగ్రహించునది.

దీనికిఁ బ్రత్యుత్తరముగఁ గాఁబోలు నప్పయదీక్షితులవారు,

ఇచట గంధర్వాది నిచయ మీమితభోజిఁ
బర్యుపాసించును భక్తితోడ
అమరయక్షపతగ నాగాదులిచట
నలరు ధర్మైక రతి నియ తాశనముల

సని (౧౬౩-౨) ముందే చెప్పఁబడియుండుటచే నిచట స్థానములని చెప్పఁబడిన దేవతలగస్త్యుని నుపాసింపవచ్చినవారే. శివుఁడు వీరికంటె గొప్పవాఁడగుటచే రాలేదు. అని సమాధానము వ్రాసిరి. ఆక్షేపమెంత బాగున్నదో సమాధాన మంత బాగుగనేయున్నది. ఇందు శివునిపేరు చెప్పనంతమాత్రమున సర్వత్ర సర్వజనులకు శివుఁ డపూజ్యుఁడనరాదు. ప్రపన్నులు భక్తులేకభక్తులు అనన్య భక్తులు కావున ముముక్షువు లొక్కభగవంతు నారాధించ వలె తగును. ఆకారణ ముచే నితర దేవతలఁదూలనాడరాదు. పాంచరాత్రసంహితలందే సంకర్షణావ తారము రుద్రుఁడని యున్నది. శ్రీ భాగవతమందే వైష్ణవులందు శంభునివలె పురాణములందు భాగవతము శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడెను. దేనికిఁగొఱగాని వైష్ణవ నామధారి బాహ్యవేషయుక్తుఁడే పూజ్యుఁడైనచో వైష్ణవసత్తముఁడని తామే చెప్ప శివుఁడెట్లు పూజ్యుఁడుగాఁడు? అట్లు చెప్పుట భాగవతాపచారముకాదా. తలచుట్టము తోఁకపగయన్నట్లు స్కందుఁడు పూజ్యుఁడైనచో నాయన తండ్రి యేలగాఁడు? శ్రీవైష్ణవులు స్కందుని కుబేరుని వరుణుని బూజించుచున్నారా. వీరే యగస్త్యునకుఁ బూజ్యులైనపుడు శివుఁడేల యపూజ్యుఁడయ్యెను. 'యో రుద్రో అగ్నౌ యో అప్సుయ ఓషధీషు యోరుద్రో విశ్వా భువనావివేశ తస్మై రుద్రాయ నమోఅస్తు' అని వైష్ణవులు చెప్పుచున్నారాలేదా అస్మత్పితామహం రుద్రరూపమ్మని చెప్పుచున్నారా లేదా. త్ర్యంబకం యజామహే యనుచు న్నారాలేదా. కావున శ్రీవైష్ణవులు శివుని భూషింపకుండినఁ బోనిండు దూషింపరాదు.

సృష్టిస్థిత్యంతకరణాత్, బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవాన్, ఏకఏవ జనార్దనః ॥

భగవంతుఁడగు జనార్దనుఁడొకఁడే సృష్టిస్థితిలయములు చేయ బ్రహ్మ విష్ణు శివనామములుం బొందుచున్నాఁడు. (వి.పు. ౧-౨-౬౬.)

స ఏవ సృజ్యస్సచసర్గకర్తా సఏవపాత్యత్తిచపాల్యతేచ॥ ఆయనయే సృజింపఁ బడుచున్నాఁడుసృజించుచున్నాఁడు రక్షించుచున్నాఁడు హరించుచున్నాఁడు పాలింపఁబడుచున్నాఁడు ఇట్టి ప్రమాణము లనేకములుగలవు. కార్యాంతరము ననే వేషాంతరము వేయఁగానే తత్త్వజ్ఞులు గౌరవింపఁదగదా? సర్వం విష్ణు మయం జగత్తని చెప్పెడి వైష్ణవమతమందు గడ్డిపోచనైన ద్వేషింప నందు గలదా? శివునందు మోక్ష ప్రదత్వము లేకుండుసుగాక, పూజ్యతలేక పోలేదు.

దీక్షితులవారి సమాధానము సరిగాదు. ముప్పది మూఁడుకోట్ల దేవతలు నగస్త్యు నారాధింపవత్తురేని కర్మకాండప్రకార మనువాకమునఁ జెప్పఁబడిన పదు నేడుగురి కే స్థానములు కల్పింపనేల? తక్కినవారి గతియేమి?అగస్త్యుఁడు నిత్యాప ర్చించు దేవతలపేర్లు చెప్పఁబడెనుగాని యాయనను గొల్వవచ్చినవారిపేర్లు చెప్పఁ బడలేదు. ఈ పద్యమునందలి సోమ శబ్దమునకుఁ జంద్రుఁడని చెప్పక శివుఁడని

చెప్పిన నెవరేమిచేయఁగలరు? ఇందలి యగ్నిశబ్దమునకు 'అగ్నిరత్రరుద్రః' అని తిలకవ్యాఖ్యయందును 'తత్రాగ్నిశబ్దేన శంభురుచ్యతే'యని శిరోమణివ్యాఖ్య యందునుగలదు. దీనికిఁగారణ మీయగ్నిశబ్దము బ్రహ్మవిష్ణు శబ్దములకు నడుమ నుండుటయే యని శిరోమణి. ఇది క్లిష్టకల్పము.

—♦ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యు దర్శించుట ♦—

కం. కాఁబోలు నతని తేజము,చేఁ బరికించితి నటంచుఁ ♦ జేరి రవినిభస్
దాఁ బదముల వాలిన పఁతి, పూఁబోఁడియు లక్ష్మణుండుఁ♦పూర్ణశ్రద్ధన్.

తా త్ప ర్య ము.

ఈయనయే యగస్త్యుఁడు అని తోచుచున్నది. ఎట్లు తెలియుసన నాయన బ్రహ్మవర్చస్సునుబట్టి తెలిసికొంటిని. అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాయనను సమీపించి పాదములపై వ్రాలఁగా నావల సీతాదేవియు లక్ష్మణుఁడు శ్రద్ధాభక్తులతో.

తే. మ్రొక్కి నిలుచున్న నమ్మునిముఖ్యుఁ డెలమి
రాము నతిథిగ గ్రహియించి ♦ ప్రేమమునను
నర్ఘ్యపాద్యాదు లొసఁగుచు ♦ నర్చసలిపి
సేమ మారసి కూర్చుండ ♦ జెప్పి పిదప. ౧౯౬

తా త్ప ర్య ము.

అభివందనముచేసి నిలిచియుండఁగా నామునిశ్రేష్ఠుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నతిథిగ గ్రహించి ప్రేమతో నతిథుల కీయఁదగినయర్ఘ్యము పాద్యము మొదల యినవియిచ్చి పూజించి యోగక్షేమములువిచారించికూర్చుండుమనిచెప్పియావల.

తే. ప్రథితచరితుండు వైశ్వదే♦వంబు సలిపి,యర్ఘ్యమిడి చక్కఁగావించి♦యతిథి పూజ
ధర్మవిదుఁడు వానప్రస్థ♦ధర్మసరణి,భోజనం బిడి తనరంగఁ♦బూర్ణతుష్టి. ౧౯౭

ప్రథితచరితుండు = కీర్తికెక్కిన యాచారముగలవాఁడు, పూర్ణతుష్టి = నిండుతృప్తి.

తా త్ప ర్య ము

ప్రసిద్ధికెక్కిన యాచారముగల యగస్త్యుఁడు వైశ్వదేవముగావించి యర్ఘ్యమిచ్చి యతిథిపూజ సలిపి ధర్మము తెలిసినవాఁడగుటచే వానప్రస్థధర్మము ప్రకారము నిండు తృప్తికలుగునట్లు భోజనము పెట్టెను.

వానప్రస్థ సరణి భోజనంబిడి యనుటచేఁ దనకేది యాహారమో యదియే వారికిఁ బెట్టెనని గ్రహింపనగు.

యదాహారోభవే త్తేన, పూజయేత్పితృ దేవతాః
తేనైవపూజయేన్నిత్య, మతిథిం సముపాగతమ్. ॥శంఖ॥

తనకేది యాహారమో తనపితృదేవతల నాయాహారముచేతనే పూజింప వలెను దానిచేతనే యతిథులను బూజింపవలెను.

తే. తాను దొలుదొల్తఁ గూర్చుండి • తత్త్వవేది
యంజలి ఘటించి గూర్చున్న•యమలధర్మ
కోవిదుని రాముఁ గనుఁగొని•కూర్మిమీఱ
నిట్టు నిలియెను ధర్మంబు • లెఱుకపడఁగ. ౨౯౮

తత్త్వవేది=జీవాత్మ పరమాత్మల విషయమైన యథార్థజ్ఞానముగలవాఁడు. అమల ధర్మకోవిదుని=నిర్మల ధర్మమందుఁ బండితుని, కళపదుషు=కోవిదుఁడు. బ్రహ్మజ్ఞానము కలవాఁడని యర్థము. నిర్మల ధర్మజ్ఞానము బ్రహ్మజ్ఞానమేకదా.

తా త్ప ర్య ము

ఆత్మ తత్త్వముఁదెలిసిన యగస్త్యుఁడు తాను ముందుఁగూర్చుండి యావల దనయనుమతిపై నంజలి జోడించి కూర్చుండిన నిర్మల ధర్మజ్ఞానమందుఁ బండితుఁడైన శ్రీరామచంద్రునిఁ జూచి కూర్మితో వానప్రస్థగృహస్థధర్మములు తెలియ నిట్లు పలికెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యమలధర్మకోవిదుఁడని చెప్పుచు మరల నాయ నకు ధర్మముపదేశింపఁ బ్రయత్నించుట వ్యర్థశ్రమముగదా యను సందేహము రావచ్చును. ఈ చెప్పఁబోవు ధర్మము రామునకుఁ జెప్పినను వాస్తవముగ సీత నుద్దేశించి చెప్పెడు మాటయే. రాఁబోవు రావణవృత్తాంతము దెలిసి హెచ్చరించు చున్నాఁడు. అటుగాకున్నను దెలిసినవారికైనను వారి మేలుకోరువారు హితముప దేశింపవలయును.

కం. ఎఱుకగలవారికైనను । గఱపకతక్క రుచితప్రకారములెల్లన్। గొఱలు హితు
లట్లగుటనం! దఱకును జెప్పంగవలయుఁ దగియెడు బుద్ధుల్॥ భార.విరాట.
౧-౧౧౨.

కం. హోమంబు సలిపి యతిథితి, శ్రీ మహితా యర్ఘ్యమిచ్చి • సేవింపఁగ నా
నామెయిఁ జలుపనితపసి ని, జామిషమును గూటసాక్షి•యటు లట మెక్కున్.

నిజామిషమును=తన మాంసమును, కూటసాక్షి=మోసపుసాక్ష్యము చెప్పు వాఁడు-కూటము=మోసము, అటన్=పరలోకమందు, ఆమెయిన్=ఆవిధముగా.

తా త్ప ర్య ము.

హోమముగావించి యతిథికి నావల నర్ఘ్యమునిచ్చి యాయనను సేవింప వలయును, ఆ విధముగఁజేయని వానప్రస్థుఁడు పరలోకమందు మోసపుసాక్ష్యము చెప్పినవానివలెఁ దన మాంసమును దానే తినుచుండును.

నయజ్ఞైర్దక్షిణావద్భి, ర్వహ్ని శుశ్రూషయాతథా
గృహీ స్వర్గమవాప్నోతి, యథాచాతిథి పూజనాత్ ॥
తస్మాత్సర్వ ప్రయత్నేన గృహ స్థోతిథిమాగతమ్
ఆహార శయనాద్యైవ విధివత్ప్రతి పూజయేత్ ॥

అతిథిపూజచేత గృహస్థుఁడుపోవు స్వర్గలోకమునకు దక్షిణలతోడ యజ్ఞములుచేసినవారు, అగ్నిహోత్రముల సేవించువారు పోఁజాలరు. కావున సర్వవిధముల గృహస్థుఁడు తన యింటికివచ్చిన యతిథిని నాహారమునిచ్చియు శయనమిచ్చియు యథావిధి పూజింపవలెను.

ఇష్టోవా యదివాద్వేష్యో, మూర్ఖః పండిత ఏవవా
సంప్రాప్తో వైశ్వదేవాంతే, సోతిథిః స్వర్గసంక్రమః ॥
చోరశ్చైవాథ చండాలః, శత్రుర్వా పితృఘాతుకః
దేశకాలేతు సంప్రాప్త, స్సోతిథిః స్వర్గసంక్రమః ॥ పరాశరః

తన మిత్రుఁడుగాని శత్రుఁడుగాని మూర్ఖుఁడుగాని పండితుఁడుగాని వైశ్వదేవము కడపటవచ్చెనేని వాఁడే యతిథి. వాఁడు స్వర్గము నొందఁజేయును.

దొంగగాని చండాలుఁడుగాని శత్రువుగాని తండ్రిని జంపినవాఁడుగాని సరియైనవేళయందుఁ బ్రదేశమందు వచ్చెనేని వాఁడు అతిథి. వాఁడు స్వర్గము నొందఁజేయును. 'ద్విషంతం నైవభోజయేత్' పగవాని కన్నముపెట్టరాదను నది యదేశకాలముల వచ్చినవాని విషయము.

అశ్వమేధమందు.

దూరాధ్వగం శ్రాంతమనువ్రజంత, దేవాశ్చసర్వే పితరోగ్నయశ్చ
తస్మిన్ద్వితే పూజితేపూజితాస్స్యుః దితేనిరాశా అపితేప్రయాంతి ॥

దూరము నడచి బడలినవానివెంట దేవతలెల్లరు పితరులు అగ్నులుకూడ బోదురు, కావున నాతని బూజించినవారు దేవతలనెల్లఁ బూజించిన వారగుదురు వారు నిరాశులై పోయిరా దేవతలును బోదురు.

అతిథిర్యస్య భగ్నాశో, గృహాత్ప్రతి నివర్తతే
సతస్మై దుష్కృతం దత్వా, పుణ్యమాదాయ గచ్ఛతి ॥

అతిథి యెవనియింట నాశచెడినవాఁడై యాదరింపఁబడకపోవునో వాఁడు తనపాప మతనికిచ్చి యతని పుణ్యమును దీసికొనిపోవును.

శూద్రోవా ప్రతిలోమోవా యదిశ్రాంతః క్షుధాతురః
భోజయేత్తం ప్రయత్నేన, గృహ మభ్యాగతోయది ॥ హారీతుఁడు.

బడలి యాఁకలిగొని యింటికివచ్చిన యభ్యాగతుఁడు శూద్రుఁడైనను, ఎక్కువజాతి స్త్రీయందుఁ దక్కువజాతివానికిఁ బుట్టినవాఁడైనను వానికి నన్నము పెట్టవలెను. ఇది పాషండులుగాని వారి విషయము. పాషండః పతితోవాపి, క్షుధార్తో గృహమాగతః । నైవదద్యాత్పక్వాన్నం, మామమేవ ప్రదాపయేత్ ॥ పాషండుఁడుగాని పతితుఁడుగాని ఆఁకలిగొని యింటికివచ్చెనేని వానికిఁ బక్వాన్నముపెట్టరాదు. ధాన్యముపెట్టి పొమ్మనవలెను.

నపృచ్ఛే ద్గోత్రచరణౌ, నస్వాధ్యాయ నచశ్రుతమ్
చిత్తే విభావయే త్తత్ర దేవోయం సముపస్థితః ॥
అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వః, అజ్ఞాతోతిథి రుచ్యతే ॥

అతిథిని నీగోత్రమేమి నీసూత్రమేమి నీవేమి చదివితివి ఏమి వింటివని యడుగరాదు. దేవుఁడే యావిధముగ వచ్చినాఁడని యెంచవలెను. ముందు తెలిసినవాఁడు అభ్యాగతుఁడు. పూర్వపరిచయములేనివాఁడు అతిథి.

పాషండినో వికర్మస్థాన్ బైడాలిక వ్రతాన్శఠాన్
హైతుకాం బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥

పాషండులను కర్మహీనులను పిల్లివలె వ్రతము బూనినవారిని కపటులను హైతుకులను బకధ్యానము చేయువారిని మాటలచేనైన నాదరింపరాదు.

నష్టశౌచే వ్రతభ్రష్టే, విప్రేవేదవివర్జితే
దీయమానం రుదత్యన్నం కిం మయాదుష్కృతం కృతమ్ ॥

శుచియగు నాచారమువదలినవారికి వ్రతభ్రష్టులకు వేదమువదలినబ్రాహ్మణునకు, నన్నము పెట్టితి మేని యయ్యో వీని కడుపులోనికిఁబోవుట కెంతపాపము చేసితినోయని యన్నమేడ్చును.

వేదవిద్యా వ్రతస్నాతే, శ్రోత్రియే గృహమాగతే
క్రీడంత్యో షధయస్సర్వా, యాస్యామి పరమాంగతిమ్ ॥

వేదవిద్యయందు స్నాతుఁడైన శ్రోత్రియుఁడు ఇంటికి వచ్చెనేని పరమగతి మాకు లభించునని యా యింటిలోని ధాన్యము సంతోషముతో నృత్యము సలుపును. బృహస్పతి.

భోజనార్థంచ స్వేవిప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్
భోజనార్థం హితే శంసన్ వాంతాశీ త్యుచ్యతేబుధైః ॥

భోజనార్థమువచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు తన కులగోత్రములు చెప్పరాదు. అట్లు చెప్పెనేని వాఁడు క్రక్కిన కూడుతినినవాఁడగును.

ఇది పూర్వకాలమునఁ జెల్లును ఈకాలమున నీచజాతివారును బ్రాహ్మణుల పనియేవచ్చి మోసగించుచున్నారు. కావునఁ బరీక్షింపక విడువరాదు.

దేవపూజానంతరము గోదోహనమాత్రకాల మతిథి యభ్యాగతికై వాకిటఁ గాచి యుండవలెను. గోదోహనమనఁగా ఆవును పాలుపిండునంతకాలము.

గోదోహనమాత్ర మంకణేఽతిథిం ప్రతీక్షమాణ ఆసీత॥ శంఖుఁడు॥ నాడికాయాశ్చతుర్భాగం గోదోహం బ్రువతేబుధాః॥ గడియలో నాలుగవభాగము గోదోహనకాలమని చెప్పఁబడును. అనఁగా ఆఱునిమిషములు అతిథి అభ్యాగతులకై కాచియుండి ఆలోపల రారేని భుజింపవచ్చును.

వైశ్వదేవ కృతంపాపం, భిక్షురేకో వ్యపోహతి
సభిక్షుణా కృతంపాపం, వైశ్వదేవో వ్యపోహతి ॥

అని యుండుటవలన వైశ్వదేవమునకు ముందు భిక్షువు వచ్చెనేని యత నికి ముందు పెట్టవలయును. వైశ్వదేవము చేయకున్నను దోషములేదు. అయినను,ఇది ఏకపాత్రపక్వవిషయము. రెండు మూఁడుపాత్రములలో నన్నము చేయఁబడియుండెనేని వైశ్వదేవము చేయవలయును. ఇది యతి విషయము. కూటసాక్ష్యము చెప్పిన వానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తము ముందొకచోఁ జెప్పఁబడెను.

ఉ. రాజవు సర్వలోకనిక•రంబులకీవు, మహారథుండవున్
భ్రాజితధర్మవర్తివి వి•రాజితకీర్తివి మాన్యమూర్తివిన్
బూజకుఁ బూర్ణయోగ్యుఁడవు•భూవర వచ్చితి కూర్మివింద వై
యోజ దలిర్ప మాకు సుకృ•తోదయ మింతకు నొండు గల్గునే. ౨౦౦

అతిథిగా వచ్చిన యథమ మనుష్యు నాదరించిననే యెంతో మహాఫలము చెప్పఁబడుచుండ నిఁక నీవంటి యతిథి నాదరించినఁ గలుగుఫలమునకు మేర లేదనుచున్నాఁడు. 1 సర్వలోక నికరంబులకున్=సమస్త జనసమూహములకు, 2 అనంతకోటి బ్రహ్మాండములకు, నీవురాజవు=భర్తవు, పతివి 'పతింవిశ్వస్య' యని శ్రుతి చెప్పుచున్నదికదా, మహారథుండవు=గొప్ప వీరుఁడవు, 2 మహాత్ము డగు గరుత్మంతుని వాహనముగాఁ గలవాఁడవు, భ్రాజితధర్మమూర్తివి = (1) ప్రకాశించుధర్మమే యాకారముగాఁ గలవాఁడవు, 2 లోకాశిక్షార్థమై ధర్మ ముల ననుష్ఠించువాఁడవు, విరాజితకీర్తివి = 1 ప్రకాశించు కీర్తి గలవాఁడవు, 2 పరమాత్ముఁడవని ప్రసిద్ధికీర్తిగన్నవాఁడవు, 'విశ్వక్షుషివ్యోమ్ని వాతే పర మాత్మని'నానా. ర॥ వి అనఁగా పరమాత్మకుఁబేరు. 'రామపదేనాసౌ పరబ్రహ్మభి ధీయతే' యని యగస్త్యవాక్యమే కలదుగదా. మాన్యమూర్తివిన్=1 పూజింపఁ దగిన రూపముగలవాఁడవు, 2 యోగులకు ధ్యానింపఁదగిన యాకారముగల వాఁడవు. పూజకు=సర్వవిధపూజ్యకర్మములకు, పూర్ణయోగ్యుఁడవు=పూర్ణముగఁ దగినవాఁడవు కొందఱు దేవతలు కొన్నిటికేయోగ్యులు,నీవన్నిటికి యోగ్యుఁడవు, ఏదేవతలకుఁ జేయుపూజ నీపూజయేకదా. ఇష్టాపూర్తం బహుథాజాతం జాయమా నంవిశ్వం బిభర్తి భువనస్యనాభి యనుశ్రుతి యిటఁ బ్రమాణము, భూమిప = 1 రాజా,'హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ'యన్నట్లు శ్రీభూదేవులకుఁ బతియైనవాఁడవు, కూర్మివిందవు=ప్రియాతిథివి, సుకృతోదయము = పుణ్యఫలానుభవారంభము, ఇంతకున్=ఇంతకంటె.

తాత్పర్యము.

సమస్త ప్రపంచమునకు సందలి జనులకు నీవే ప్రభువవు. నీవే మహారథుఁ డవు, నీవే మూర్తీభవించిన ధర్ముఁడవు. విశేషముగఁ బ్రకాశించు కీర్తిగలవాఁ డవు, గౌరవింపఁదగు నాకారముగలవాఁడవు. ఎంతటి పూజకును బూర్ణముగఁ

దగినవాఁడవు, భూపతివి ఇట్టి నీవు ప్రియాతిథివై వచ్చితివి. ఇంతకు మించిన పుణ్యఫలోదయము మఱియొకటిగలదా.

కం. అని ఫలమూలసుమంబులు, తనివి చనన్ వారి కిచ్చి•తదనంతర మా
జనకసుతాధవునకు ముని, ఘనచాపాక్షయశరాది•గనిపించి యనెన్.౭౦౧

ఫలమూలసుమంబులు = పండ్లు, వేళ్లు, పూలు, తనివి = తృప్తి, ఘన= గొప్పదియగు, చాప=విల్లు, అక్షయశరాది=తఱుఁగని బాణములు గల యంబుల పొదులు, కనిపించి=చూపించి.

౧౯౭-వ పద్యంబున బూర్ణతుష్టిగలుగ భోజనమిడినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట ఫలమూలములిచ్చినట్లు మరలఁ జెప్పఁబడెను. ఇది సీతాదేవికని యెఱుంగునది. భర్తలతోడ భార్యలు భుజింపరాదు గనుక నప్పుడామె భుజింపలేదు. స్త్రీలు పురుషులులేక పంక్తి భుజింపరాదు. తా త్ప ర్య ము

అని యీ ప్రకారముచెప్పి వారికిఁ గడుపునిండఁ బండ్లను వేళ్ళను పూలను దిననిచ్చి యావల శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నొక గొప్పవిల్లు అక్షయ బాణములు తూణీరములు చూపించి యిట్లనియె.

—• అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునకు వైష్ణవాయుధంబులు సమర్పించుట. •—

సీ. ఈదివ్యమహనీయ• హేమమణీభూషి, తానమవిష్ణు శ•రాసనంబు
నిర్మిత మలవిశ్వ•కర్మచే; నీశర,రాజ సుమోఘంబు•రవినికాశ
మబ్జదత్త మీ•యక్షయ్యసాయక;ములు శితబాణసం•పూర్ణతూణు
లనఘ సువర్ణాంచి•తాసియుఁ గోశంబుఁ బాకారిదత్తముల్•భానుతేజ
ఆ. యీశరాసనమున•నింద్రవిరోధుల, సంగరమునఁ జంపి•శార్ఙ్గధన్వి
జయముగొనియెఁ జుమ్ము•శరములు నవ్వియ.యసియుఁ దరకసంబు •
లవియరామ.

దివ్య=దేవలోకసంబంధమై, మహనీయ=పూజింపఁదగినదియై, హేమమణీభూషిత=బంగారుచేతను మాణిక్యములచేతనునలంకరింపఁబడినదియు,అసమ= సమానములేని, శరరాజము=శ్రేష్ఠమయినబాణము, అమోఘంబు = వ్యర్థముపోనిది, రవినికాశము=సూర్యునితో సమానమైనది, అబ్జదత్తము=బ్రహ్మచేనీయఁబడినది, అక్షయ్యసాయకములు = క్షయముగాని బాణములు, శిత= పదునైన, బాణ=బాణములచే, సంపూర్ణ=నిండిన,తూణులు=పొదులు,సువర్ణాంచితాసియు= బంగారుపిడిచేఁ బ్రకాశించు కత్తియు, కోశంబు=ఒరయును, పాకారిదత్తము = ఇంద్రునిచే నీయఁబడినవి. భానుతేజ = సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగలవాఁడా, శార్ఙ్గధన్వి=విష్ణువు, అసి=కత్తి, తరకసంబులు=అంబులపొదులు.

ఇది వైష్ణవధనుస్సు అని చెప్పుటచేఁ బరశురామునివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి గ్రహించిన ధనువును అప్పుడు వరుణుచేతికిచ్చెను. అదియే యిప్పుడిందు

వరుణునిచే నుంచఁబడి ఖరాదివధకై రామచంద్రునకు మరల నీయఁబడెను. బ్రహ్మ దేవుఁడిచ్చినది బాణసమూహము, బాలకాండమున సంక్షేపరామాయణమందు ౧౧౧-వ పద్యము నైంద్రధనువనుట ఛత్రిన్యాయమున నని యెఱుంగ వలయును.

తాత్పర్యము

దేవసంబంధమై, పూజ్యమై, బంగారు రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన దైన యసమానమైన యీ విష్ణుధనస్సును విశ్వకర్మ నిర్మించెను. ఈ బాణసమూహము వ్యర్థముగఁ బోవునదికాదు. సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగలది. ఇది బ్రహ్మచే నీయఁబడినది. ఈయక్షయ బాణములు వదునైన బాణములతోనిండిన యమ్ముల పొదులు బంగారు పిడిగల కత్తియు దానియొరయు నింద్రుఁడిచ్చినవి. సూర్య తేజా! యీ వింటిచే విష్ణుదేవుఁడు రాక్షసులను యుద్ధమందుఁజంపి జయము గొనెను. ఈ బాణములు, కత్తి, పొదులు ఆయన యుద్ధమందుపయోగించినవే.

ఆ. వఱల జయము నీకు•వజ్రి వజ్రంబును, గొనినభంగి వీనిఁ•గొను మటంచుఁ
దద్వరాయుధముల•దశరథసుతరత్న, మునకొసంగియిట్టు•లనియెమఱియు.

వజ్రి=ఇంద్రుఁడు, వరాయుధములు=శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములు.

తాత్పర్యము

నీకును జయముగలుగుటకు నింద్రుఁడు వజ్రంబును గ్రహించినట్లు వీనిని గ్రహింపుమని యా శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములను శ్రీరామచంద్రమూర్తి కిచ్చి మఱియు నిట్లు చెప్పెను.

వజ్రివజ్రమువలెఁ గొనుమనుటచే నీసొత్తు నీవేగ్రహింపుము నీసొత్తు నీకిచ్చుటకు నేనెవ్వఁడను. అని భావము.

—• ౧౩-వ సర్గము. అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునితో సల్లాపంబు లాడుట. •—

శా. రామా! లక్ష్మణ! ప్రీతి సమ్ముదమునా•రంగంటి భూపుత్రితోఁ
బ్రేమ న్నన్గన మీరు వచ్చుటను, దా•రిన్ గాసి పాలైతి, రీ
రామారత్నముఁ జూడ వ్యక్తముగ వి•శ్రాంతిన్ మదిం గోరెడిన్,
భూమీశాత్మజ కోమలాంగి వ్యసనం•బుం గాన దెప్పట్టునన్. ౨౦౪

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రా! లక్ష్మణా! మీరు సీతాదేవితోడ నన్నుఁజూడవచ్చుటచే మిక్కిలి సంతోషించితిని. మీరు దోవనడచుటచేఁ జాల బడలినారు. ఈ స్త్రీరత్నము సీతాదేవి స్పష్టముగ బడలిక పాపుకొన మనస్సునఁ గోరుచున్నది. ఏలన నీమె రాచకూఁతురు. సుకుమారదేహము గలది. ఎన్నఁడు కష్టపడినదిగాదు.

ఉ. అట్టి కుమారి కష్టనిచ•యంబుల నెల్లను నాటపట్టులై
నట్టివనంబులన్ ధవుని•యందలి నిట్టలమైనభక్తిచే

నిట్టులు వచ్చి దుష్కరము•నీమె ఘటించెను, గాన నీమె కె
ట్టిట్టు సుఖంబో యట్లు చరి•యింపుము సొంపుగ నిందు రాఘవా. ౫౦౫

కుమారి=చిన్నవయస్సుది, ఇప్పటికి సీతాదేవికి పుప్పది సంవత్సరముల వయస్సు, కష్టనిచయంబులకున్=కష్టసమూహములకు, ఆటపట్టులు = క్రీడాస్థానములు, నిట్టలము=గాఢము, దుష్కరము=కష్టకార్యము.

తా త్ప ర్య ము

అటువంటి చిన్నవయస్సుది. కష్టసమూహములకెల్లను స్థానమైన యడవులందు భర్తయందుఁగల గాఢమైన భక్తిచే నీప్రకారము వచ్చి యసాధ్యకార్యము చేసినదయ్యెను. కావున నీవు నుపేక్షలేక యామెకేది సుఖమో దానినే శ్రీరామచంద్రా! చేయుచుండుము. మీరిక్కడనే హాయిగా నుండవచ్చును.

కం. సృష్టి మొదల్కొని జగమున, స్పష్టమ్ముగ స్త్రీలు మగని•సౌఖ్యదశం దా
రిష్టుం డని రంజింతురు, కష్టంబులు వచ్చెనేని•కడ కీడ్తు రయా. ౫౦౬

తా త్ప ర్య ము.

ప్రపంచము పుట్టినది మొదలు స్త్రీల లక్షణమేమందువా భర్త తమ్ము సుఖదశయందుంచెనా యతఁడు ప్రియుఁడని సంతోషింపఁజేయుదురు. తామును సంతోషింతురు - వానికిఁ గష్టదశ ప్రాప్తించెనా వానిని దూరముగాఁ ద్రోచి స్వేచ్ఛగాఁ జరింతురు.

కం. మెఱపులచాంచల్యంబును, గఱకుఁదనంబునను వాఁడి•కత్తులబిఱుసున్
నెఱవడి గరుడానిలముల,పఱవును దెఱవలకు నెందుఁ•బ్రకృతిగుణంబుల్.

నెఱివడిన్=మిక్కిలి వేగమున, తెఱవలకు=స్త్రీలకు.

తా త్ప ర్య ము

మెఱపు లెంత చంచలములో స్త్రీల మనస్సు లంతచంచలములు- కఱకుఁదనమునఁ బదునైన కత్తుల బిఱుసెట్టిదో వారి హృదయములట్టివి- ఎన్నిదినాల స్నేహమైనను వారు నిమిషమునఁ దెగఁగోయఁగలరు. ఇఁక విషయములందు గరుడునివేగము వాయువేగము గలవై వారి మనస్సులు నిండువేగమునఁ బరువెత్తును. మెఱుపువలె వక్రమైనబుద్ధిని నొకపురుషునిమీఁదనుండి మఱియొక పురుషుని మీఁదికి మెఱుఁగు మెఱసినంతలో మార్పఁగలరు. ఇఁకస్నేహము తెగఁదీయుటయందుఁ బదునైనశక్తితో నఱికినట్టి-దయాదాక్షిణ్యములు జంకుకొంకు ఉండదు. ఇది స్త్రీలకుఁ బుట్టుపుతోనే వచ్చిన స్వభావగుణములు.

కం. ఈ నీ యిల్లాలియెడం, గానంగా రాదు దోష•కణమేనియు ని
మ్మానవతి సతీజనస,మ్మానితయ యరుంధతీస•మాన తలంపన్. ౫౦౭

ఇది సాధారణ స్త్రీసముదాయముయొక్క లక్షణము - నీభార్యయం దిట్టి లక్షణములు లేవనుచున్నాఁడు.

దోషకణము=అల్పదోషము - సతీఃన=పతివ్రతాజనులచే, సమ్మానితయ= గౌరవింపఁబడినదే - పతివ్రతలగు వారుకూడ నీమె గొప్ప పతివ్రత యని యీమెను బూజింతురు.

తాత్పర్యము

ఈ నీ యిల్లాలగు సీతాదేవియందు నిట్టిదోష మొకటియైన నల్పమైన లేదు - ఈమె పతివ్రతలచేఁ బూజింపఁబడినది - ఆ యరుంధతియే యీమెకు సమానురాలు.

ఈ ప్రకారము సీతాదేవి నగస్త్యుఁడు స్తుతించుట యీమెమనస్సును బాతివ్రత్యమునందు స్థిరపడుటకేకాక పరపురుష సాంగత్యము నొల్లక రావణు నకు లోపడక చెఱసాలయందు నవయు దేవతాదిస్త్రీలనుగూడ చెఱనుండి విడిపింప వలయుననుబుద్ధి యీమెకుఁబుట్టుటకే - ఆమె చెఱ యనుభవించినది యీ యుద్దేశముతోనేకదా.

కం. ఈ వైదేహియు లక్ష్మణుఁ, డీవును వసియింపఁ గలుగు•నీదేశము రా
మా! వితతాలంకృతమై, పావన మగు నన్న రామ•భద్రుఁడు పలికెన్.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి యీ సీతాదేవియు నీసేవకై స్వార్థము సర్వము త్యాగము చేసిన యీ లక్ష్మణుఁడు ఇటువంటి వారిసేవకు యోగ్యుఁడవగు నీవును నీదేశ మందుండువేని రామచంద్రా! యిదిమిక్కిలి యలంకరింపఁబడినదై పవిత్ర మగును - అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

కం. దారానుజయుక్తుఁడ నై, ఘోరాటవిఁ దిరుగునాదు•గుణములు నీకున్
గూరిచె ముద మటు గాన ను,దారగుణా! నీదుకృపను•ధన్యుఁడ నైతిన్.

దారానుజయుక్తుఁడనై = భార్యతోను దమ్మునితోను గూడినవాఁడనై - ఘోరాటవిన్ = భయంకరమైన యరణ్యమందు.

తాత్పర్యము

భార్యతోను దమ్మునితో భయంకరమైన యడవియందుఁ దిరుగు నాగుణ ములు నీకు సంతోషము గలిగించెఁగావున నీదయచే నేను ధన్యుఁడనైతిని.

ఆ. నీటివలను గలిగి•నిండార నడవులు, గలుగు నాశ్రమంబుఁ•గరుణమీఱ
నానతీయ వయ్య•యచ్చోటఁ గాలంబు, గడువు దీఱుదాఁక•గడుపువాఁడ.

తాత్పర్యము

జలసౌకర్యముగలదై దట్టముగ నడవులుండు ప్రదేశ మేదో దానిని దెలు పుము. అచ్చటనుండి వ్రతకాలము దీఱువఱకుఁ గాలముగడ పెదను.

కం. ఇటు రాముఁ డడుగఁగా నొక, త్రుటి యాలోచించి విగత•దోషుఁడు పలికెన్
స్ఫుటధీరతరోక్తులతోఁ, బటుతరగుణభద్ర శ్రీరామ•భద్రా! వినుమీ. ౨౧౩

త్రుటి=అల్పకాలము, విగత దోషుఁడు=దోషములేనివాఁడు, స్ఫుట=స్పష్టమైన, ధీరతన్=మిగుల ధైర్యముగల, ఉక్తులతో=మాటలతో.

తాత్పర్యము

ఈ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా నల్పకాల మాలోచించి దోషరహితుఁడగు నగస్త్యుఁడు స్పష్టమై ధీరములయిన మాటలతో మిగుల గొప్ప కల్యాణగుణములు గలవాఁడా శ్రీరామభద్రా! వినుము.

ఒకత్రుటి యాలోచించి=ఋషీశ్వరులందఱు తోడుదొంగలు - సీతారామలక్ష్మణులను ఎట్టులైనఁ బంచవటిఁ జేర్పవలయునని యందఱు కలిసి యాలోచించినవారే. ఆకారణముచేతనే దానికి సమీపమునసుండు నగస్త్యాశ్రమమునకుఁ గడపటఁదెచ్చి చేర్చిరి. కాఁబట్టి స్థల విషయమై యాలోచింపవలసినదిలేదు. ఇఁక నాలోచన యేమనఁగా వీరక్కడఁ జేరిరేని వీరికిఁ గష్టములు తప్పవు. రాక్షసులతోఁ బోరు సిద్ధము; సీతాపహరణము సత్యము; దుస్సహ దుఃఖానుభవము సత్యము; దీనికిఁ గారణభూతుఁడను నేనై యాదోష మనుభవింపవలసివచ్చునేమో యని యాలోచన. అదియునుగాక యిక్కడనేయుందుమని వచ్చినవాఁడు వేఱొకచోటికిఁ బోయెద ననుచున్నాఁడే యేమికారణమై యుండునని యాలోచన.

విగతదోషుఁడు ఇదిదోషముగాదని యీపదము తెలుపుచున్నది- సీతారామలక్ష్మణులను బంచవటిని జేర్చుటయందు వారు కష్టములపాలై దుఃఖము లనుభవింప వలయునను క్రోధ మగస్త్యునందులేదు- ఆయనకు స్వార్థలాభములేదు- అది లోకక్షేమంకరకార్యము- కావున దోషము లేదని తీరుమానించుకొనెను- అదియునుగాక రామచంద్రమూర్తియే యచటకుఁ బోవనాలోచించినపుడు ప్రేరకత్వముకూడ నగస్త్యునందులేదు- భగవత్సంకల్పమున కనుకూలుఁడగుటయే కదా భక్తునకుఁ ప్రథమకార్యము.

ఇట్లు దోషములేదని నిశ్చయించుకొని వారికిఁ గష్టము గలిగినను దానివలనఁ జెడిపోవునది యేదియులేదు. సీతకును భయములేదు. రామలక్ష్మణులకుభయము లేదు. ఒకసంవత్సరము వీరు కష్టపడినఁ గలకాలము లోకము సుఖపడును, అని ధైర్యము తెచ్చుకొని నిస్సందేహ వాక్కులతో ధీరుఁడై చెప్పెనని గ్రాహ్యము.

రామభద్రా యనుటలో భద్ర శబ్దము మంగళాశాసనము, స్ఫుటతర గుణభద్ర యనుటలో నీకల్యాణగుణములే నీకు మేలుకలుగఁజేయును అని హెచ్చరిక.

కం. బహుమూలఫలోదక మై, బహుమృగసంకీర్ణ మగుచుఁ • బంచవటి యనన్
మహిత మగుతలము సౌఖ్యా,వహ మిట కామడలు రెండు • వర్తిలు దవ్వై.

బహుమూలఫలోదకమై=విస్తారముగ మూలములు ఫలములు జలములు గలదై- బహుమృగసంకీర్ణము = అనేకజంతువులచే వ్యాపించినది, సౌఖ్యావహము = సుఖము గలిగించునది.

తా త్ప ర్య ము

విస్తారముగ మూలములు ఫలములు జలములు గలదై నానా మృగము లచేఁ గూడినదై పంచవటియను పేరుగల యొకగొప్పస్థల మిచ్చటికి రెండామడ దూరమందున్నది. అది సుఖమైనప్రదేశము.

కం. చని యట నాశ్రమసంస్థా,పన మొనరిచి యాసుమిత్ర♦పట్టియు మీరున్
జనకునివాక్యము నడపుఁడు, చనియెం బెద్దయుఁ ద్వదీయ♦సమయాబ్దంబుల్.

త్వదీయసమయాబ్దంబుల్=మీరు నియమించుకొనిన గడువు. సంవత్స రములు, పెద్దయు=చాలభాగము - ౧౦ సంవత్సరములు- చనియెన్.

తా త్ప ర్య ము

మీరు నియమించుకొనిన గడువు పదునాలుగు సంవత్సరములలోఁ జాలఁ గాలము గడచిపోయినది. తక్కినకాలము మీరచట నాశ్రమము స్థాపించుకొని మీరు దంపతులును లక్ష్మణుఁడును దండ్రివాక్యముఁ బాలింపుఁడు.

కం. ప్రతినను దీరిచి ధరకుం, బతివై సుఖపడెదు రామ♦భద్రా మరలన్
క్షితిపతి యయాతివలెఁ దొలి,సుతుఁ డగు నీచేఁ దరించి♦సుగతింబడసెన్.

ప్రతినను=ప్రతిజ్ఞను, క్షితిపతి=దశరథుఁడు, సుగతిన్=పుణ్యలోకమును.

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రా! నీవు పదునాలుగు సంవత్సరములు వనవాసముచేసెద నని చేసిన ప్రతిజ్ఞను బూర్ణముగ నెఱవేర్చి రాజవై సుఖించెదవు. నీవు పెద్దకొడు కగుటచే నీతండ్రి తనకొడుకు యయాతి తనకోరిక నెఱవేర్చుకొని సుఖించినట్లు పుణ్యలోకమును బొందెను.

కం. ఎఱిఁగితి నీవృత్తాంతముఁ గొఱలెడిదశరథమహీశు♦కూరిమిచేతన్
గఱకొని తపోబలంబున, మఱియును నీలోనితలఁపు♦మార్గముఁ గంటిన్.

తా త్ప ర్య ము

దశరథునిపై నాకుగల ప్రేమచే సతనికుమారుఁడవైన నీచరిత్రమంతయును నీలోని యాలోచనవిధమును నా తపోబలముచేఁ దెలిసికొంటిని నేనేమి యాలో చించితి నంటివా. నీవిచ్చటికి వచ్చుచు "వనవాసశేషంబు దినము లితనిఁగొల్చి యుంద యుందము మహా నందముగను" అని చెప్పితివి. ఆ యభిప్రాయము ననుసరించి నేనును మీరిందునుండుఁడంటిని. నీవాయభిప్రాయము మార్చుకొని నీటివలను గలిగి నిండారు నడవులు గలుగు నాశ్రమంబు దెలుపు మంటివి. ఇక్కడ నుండఁదలఁచిన వాఁడేల వేఱొకస్థల మడుగుచున్నాఁడని త్రుటి యాలో చించితిని నీయభిప్రాయముదెలిసికొని నేనును మీరు పంచవటికిఁబొండనిచెప్పితిని.

కం. కావున మీరిట నాతో, నావాసముఁ జేయుఁ డనుచు ♦ ననుమతి యిడియున్
బోవలయుఁ బంచవటి కని, నే వలసెం జెప్ప మీకు ♦ నీరజనేత్రా. ౨౧౮

తాత్పర్యము

ఈ కారణముచే నాతోడ మీరు నివసింపుఁడని తొలుతఁ జెప్పియు మరలఁ బంచవటికిఁ బొండని మీకుఁ జెప్పవలసివచ్చెను. నీ సంకల్పమునకు నన్యథా నేనేల వర్తింతును.

శా. రామా ! యయ్యది శ్లాఘనీయము, గడున్ • రమ్యంబు, గోదావరీ
శ్రీమన్నిమ్నగ దాపు, పండ్లు సుమనో • బృందంబు కొల్లల్, ఖగ
స్తోమంబుల్ మృగముల్ మహాద్భుతముఁ గూ • ర్చున్ నిచ్చ, లేకాంత, మెం
తే మోదంబు ఘటించు సీత, కిట కెం • తే దూరముం గాదు సూ. -౧౯

శ్లాఘనీయము=పొగడఁదగినది, శ్రీమన్నిమ్నగ=అందమైన నది, దాపు = సమీపమందేయున్నది. సుమనోబృందంబు=పూలసమూహము, ఖగస్తోమంబుల్= పక్షులగుంపులు, నిచ్చలు=సర్వదా, ఏకాంతము=నిర్జనము, ఎంతేన్=మిక్కిలి.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా ! యది మిగులఁగొనియాడఁదగిన ప్రదేశము మిక్కిలి యందమైనది. గోదావరినది సమీపమందేయున్నది. పండ్లు పూలు దండి, పక్షులు మృగములు ఆశ్చర్యము కలిగించును, జనులుండినదికాదు, సీతకు మిక్కిలి సంతోషకరముగా నుండును, ఇచ్చటికిఁ జాలదూరమును గాదు.

కం. మీరును జానకితోఁ ద,ద్ధారిణి వసియించి కాచి • తాపసజనమున్
బేరిమి విహరింపుఁడు చను,దారి నెఱింగింతు నీకుఁ • దత్స్థలమునకున్.

తాత్పర్యము

మీరును జానకితో నాప్రదేశమందుండి తపస్వులను రక్షించి గొప్పపేరు వహించి సంచరింపుఁడు-అచ్చటికిఁబోవు మార్గముఁ దెలిపెదను.

మీరా ధారిణి వసియించి యనినఁజాలునే- జానకితోనని యామెను ప్రత్యేకించి చెప్పనేల? కాచి తాపస జనమున్ నిర్మనుష్యమైన ప్రదేశము - అందు రాక్షస భూమి అక్కడనుండియే తపస్వులను రక్షింప నెట్లు సాధ్యము? అక్కడ నుండిన 'పేరెమి' యెట్లుగలుగును? ఇవన్ని యాలోచించిచూడఁ గాఁగల విషయముల నెఱిఁగియే యగస్త్యుఁడు మాట్లాడుచున్నాఁడనుట స్పష్టము.

మ. అదిగోఁ జూడుమ యిప్పుతోఁపు రఘురా • మా! కాన నా; దాని కా
యుదగాశం జనితేని మఱ్ఱి యట డా • యున్ మిమ్ము, నాపిమ్మటన్
బొదలున్ మిఱ్ఱుతలంబు నిర్వణము, ద • ద్భూమిం దరింపఁగ నం
దొదవుం బర్వత మొండు, పంచవటి పొ • ల్పొప్పుం జుమీ చేరువన్. -౨౦

ఉదగాశన్=ఉత్తరపు దిక్కునందు- నిర్వణము-నిర్ + వనము = వనము లేనిది-బయలు-తరింపంగన్=దాఁటిపోవ-చేరువన్=ఆపర్వతసమీపమందు.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యదిగోఁ జూడుము-ఇప్పుడుపు కానవచ్చుచున్నది-దాని కుత్తరముగఁబోయిన నొక మఱ్ఱిచెట్టు గానవచ్చును. ఆవల మిట్టప్రదేశము - చెట్లులేని బయలున్నది. అది దాఁటిపోయిన నొక పర్వతముగలదు - దాని సమీపమందే పంచవటియున్నది.

తే. నావుడును ముని కభివాద•నం బొనర్చి, సెలవుఁ గొని రణవీరులు•సీతతోడ
నుద్ధృతాయుధహస్తులై•యెయ్యఁ జనిరి, పంచవటికిని నిర్దిష్ట•పదముఁ బట్టి.

అభివాదనము=సాష్టాంగ నమస్కారము, రణవీరులు - యుద్ధమునందు పరాక్రమముగలవారు, ఉద్ధృతాయుధ హస్తులై = ఎత్తఁబడిన యాయుధములు గల చేతులుగలవారై, నిర్దిష్టపథముఁబట్టి=అగస్త్యుఁడు చెప్పిన జాడపట్టుకొని.

తాత్పర్యము

అని చెప్పఁగా రామలక్ష్మణులు మునీశ్వరునకు నమస్కరించి యాయనయొద్ద సెలవుతీసికొని యెత్తఁబడినయాయుధములుగలచేతులుగలవారై యారణవీరులు సీతతోడ, నగస్త్యుఁడు చూపిన జాడపట్టుకొని పంచవటికి మెల్లగాఁబోయిరి.

ఈ పద్యమునందలి రణవీరులు, ఉద్ధృతాయుధహస్తులు అనుపదములు వీరు యుద్ధసన్నద్ధులైపోయిరని తెలుపుచున్నవి. ఇచ్చటఁ బాఠకులకొక సందేహము కలుగవచ్చును. అనసూయాదేవి సీతాదేవి నాదరించినట్లు లగస్త్యునిభార్య లోపాముద్ర యేల యామెను నాదరింపలేదు. ఆమె పేరు ప్రస్తావనకూడలేదే, యేల?

ఆశ్రమమందు లోపాముద్రలేదు. అగస్త్యున కనేకాశ్రమములుగలవు. బ్రహ్మగిరి (కూర్గుమండలమున) యను పర్వతమం దగస్త్యుఁడొకసారి తపస్సు చేయు తన భార్యను లోపాముద్ర నొంటిగా విడిచియుండనొల్లక యామెను దన కమండలు పాత్రమునందుంచి తపమునకుఁబోయెను. ఆవల నొక కాకివచ్చి యా పాత్రమును బోరగిలఁ ద్రోసెను. ఆ నిర్బంధమును సహింపలేకయుండిన లోపాముద్ర తన తపశ్శక్తిచే నదియై పాఱెను. ఆ నదికే కావేరియనుపేరు. ఈ కావేరిపేరు సుగ్రీవుఁడు చెప్పుటచే (కిష్కింధ. ౧౦౫౪) నిప్పటికే యామె నదియైనట్లు తెలియనగు. ఉత్తరము వారికి గంగయెట్టిదో దాక్షిణాత్యులకుఁ గావేరియట్టిది. దానిని వారు గంగయనియే పిలుతురు.

—• ౧౪-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు జటాయుం జూచుట. •—

సీ. అరుగుచో వారు మ•హాకాయు గృధ్రేశు, భూరివిక్రము వట•భూజసంస్థుఁ
గనిదైత్యుఁడని•యెంచి కడిమి నీవెవ్వఁడ, వననాతఁడనియె న•త్యంతసౌమ్య
భంగినిమధురోక్తిఁ•బరమసంప్రీతిని, వత్స మీతండ్రికిఁ•బరమసఖుఁడ
నా విని వార లా•నందంబుతో నాత్మ, జనకవయస్యుని•సత్కరించి

ఆ. యేమి పేర టన్న • నెలమి నాతఁడు దన, పూర్వవంశకథను • బూర్ణముగను
జెప్పఁ దొడఁగె నిట్లు • శ్రీరాముతోడుత, సర్వభూతజన్మ • సహితముగను.

మహాకాయున్=గొప్ప దేహముగలవానిని, గృధ్రేశున్=గ్రద్ధలకు రాజైన వానిని, భూరివిక్రమున్=అధికపరాక్రమముగలవానిని, వటభూజసంస్థున్=మఱ్ఱి చెట్టు పైనున్న వానిని, అత్యంత సౌమ్యభంగిని=మిక్కిలిమంచిమాటలతో, మధురోక్తిన్=తియ్యనిమాటలతో, వత్స = నాయనా, దీనిని గొందఱు శబ్దానభిజ్ఞులు ప్రథమబహు యందు వత్సలనుచున్నారు. అది సరిగాదు, పరమసఖుఁడ=మిక్కిలి మిత్రుఁడను, ఆత్మజనక వయస్యుని = తన తండ్రిస్నేహితుని, సత్కరించి = తండ్రిని గౌరవించునట్లు గౌరవించి, తండ్రికి ముఖ్యస్నేహితులు తండ్రివలెనే పూజ్యులు, సర్వభూత జన్మసహితముగను=సమస్తభూతములుపుట్టిన విధముతో.

తాత్పర్యము

అట్టివారు పోవునపుడు పెద్దదేహముగల గ్రద్ధరాజును మహాపరాక్రమవంతుని అగస్త్యుఁడు చెప్పిన మఱ్ఱిచెట్టుపైనుండు వానినిజూచి రాక్షసుఁ డీరూపము ధరించి యున్నాఁడని తలఁచి బలముదెలియ నెవ్వఁడవు నీవు అని యడుగఁగా నతఁడు మిగుల మంచిమాటలతోఁ దియ్యనిపలుకులతో సంతోషముతో నాయనా రామచంద్రా! మీతండ్రికి నేను మిక్కిలి ప్రియమైన స్నేహితుఁడను అని చెప్పఁగా వారు మిగుల సంతోషించి తమతండ్రి మిత్రుని దండ్రివలె గౌరవించి యయ్యా నీపేరేమనిన జటాయువు తన పూర్వకథను భూతములు పుట్టినవిధము మొదలుకొని చెప్పఁదొడఁగెను.

సీ. భూతసృష్టికి బీజ • భూతులై మును ప్రజాపతు లనేఁ గలిగిరి • పరమయశులు
వారిలోఁ బ్రథముఁడు • వఱలెఁ గర్దముఁ డన, విక్రీతుఁ డాతని • వెనుక శేష
సంశ్రయుల్ పిమ్మట • స్థాణుమరీచ్యత్రు, లును గ్రతువు పులస్త్యుఁ • డును గలిగిరి
యంగిరుండు ప్రచేతుఁ డావలఁ బులహుండు, దక్ష వివస్వంతు • లక్షయమతి

తే. కశ్యపుఁడు కడగొట్టుగాఁ • గలిగి రందు
దక్షునకు నఱువదిగురు • తనయ లుద్భ
వింప నెనమండ్ర వారిలోఁ • బెండ్లి యాడెఁ
గశ్యపుఁడు వారి పేరులు • కరుణ వినుము. ౧-౧౩

బీజభూతులై=వి త్తనమువంటివారై, కారణమై.

తాత్పర్యము.

భూతసృష్టికిఁ గారణభూతులై పూర్వము కొందఱు ప్రజాపతులు గలిగిరి. వారిలో మొదటివాఁడు కర్దముఁడు. ఆవల విక్రీతుఁడు, శేషుఁడు, సంశ్రయుఁడు, స్థాణువు, మరీచి, అత్రి, క్రతువు, పులస్త్యుఁడు, అంగిరుఁడు, ప్రచేతుఁడు, పులహుఁడు, దక్షుఁడు, వివస్వతుఁడు, కడపటివాఁడు కశ్యపుఁడు. వీరిలో దక్షునకు

నఱువదిగురు పుత్రికలుపుట్టిరి, వారిలో నెనమండ్రను గశ్యపుఁడు పెండ్లియాడెను. వా రెవ్వరనిన వారి పేరులు వినుము.

తే. అదితి దితియును దనువును ♦ నతులచరిత !
కాళియును గ్రోధవశ యను♦కలికి తామ్ర
మనువు ననలయు నందురు ♦ మానవతుల
నాండ్రఁ గనుఁగొని కశ్యపుఁ ♦ డనియె నిట్లు. ౨౨

తా త్ప ర్య ము

అదితి–దితి–దనువు – కాళి – క్రోధవశ – తామ్ర – మనువు – అనల ఈ యెనమండ్రను భార్యలుగా గ్రహించి కశ్యపుఁడు వారితో నిట్లనియె.

కం. మీరు త్రిలోకీరక్షణ,భూరిక్షము లైనవారిఁ ♦ బుత్రులఁ గనుఁడీ
పేరిమి మత్తుల్యుల నన, నారులు తొలినల్వు రొప్పి♦నం దక్కసతుల్.

త్రిలోకీ=మూఁడులోకముల, సమాహారద్విగుసమాసము, కావున త్రిలోకి యని రూపము, రక్షణ=రక్షించుటయందు, భూరిక్షములు=మిగుల సమర్థులు, మత్తుల్యులన్ = నాతో సమానులైనవారిని, నారులు = స్త్రీలు, తొలినల్వురు = మొదటఁ జెప్పఁబడిన నలువురు.

తా త్ప ర్య ము.

మీరు మూఁడు లోకములను రక్షించుటకు సమర్థులైన వారిని నాతో సమానులను గొడుకులఁ గనుఁడు. అని చెప్పఁగా మొదటఁ జెప్పిన నలువురు అదితి దితి దనువు కాళి యనువారు దాని కంగీకరించిరి.

ఆ. సమ్మతింపరైరి♦సరవి ముప్పది మువ్వు,రైనసుతులఁ గనియె♦నదితి యందు
వార లైరి రుద్ర♦వస్వాశ్వినేయు లా,దిత్యు లనఁగఁ బరఁగు♦దేవవరులు.

తా త్ప ర్య ము

తక్కినస్త్రీలు భర్తమాట నంగీకరింపరైరి. అందు అదితి పదునొకండ్రు రుద్రులను, ఎనిమిదిమంది వసువులను, ఇరువురాశ్వినేయులను పండ్రెండుగురు ఆదిత్యులను ముప్పదిమువ్వురను దేవతలను గనెను. వీరు స్వర్గవాసులు.

తే. దితికి దైత్యులు గలిగిరి♦క్షితితలంబు, వారలదియ ససాగర♦వనము మున్ను
దనువునకును నశ్వగ్రీవుఁ♦డనఁగఁబుట్టెఁ, గాళికకు నరకుండును♦గాలకుండు.

తా త్ప ర్య ము

దితికి దైత్యులు గలిగిరి. సముద్రముతో వనములతోఁ దొలుత నీభూమి యంతయు వారిదే. దనువునకు నశ్వగ్రీవుఁడనువాఁడును కాళికకు నరకుఁడు కాలకుఁడు ననువారు జన్మించిరి.

దీనివలన భర్తయందలి భక్తికొలఁది ఫలము గలిగెనని గ్రాహ్యము.

సీ. కలిగిరి తామ్రకుఁ గ్రౌంచియు భాసియు, శ్యేనియు ధృతరాష్ట్రి చెలఁగి శుకియుఁ
గన్యక లేవురు క్రౌంచి యులూకాళి, భాసి భాసంబులఁ బ్రసవ మయ్యె
శ్యేనియు గృధ్రాళి శ్యేనంబులను గనె, ధృతరాష్ట్రి హంసల నుతగుణాఢ్య
కలహంసచక్రవాకంబుల శుకియును, నతఁ గాంచె, నతకు వినత జనించెఁ
తే. గ్రోధవశకును బదుగురు కూఁతులైరి
సురస మృగమంద హరి శ్వేత సురభి భద్ర
మదయు మాతంగి శార్దూలి మఱియుఁ గద్రు
కయును మృగియును; మృగికి మృగంబు లొదవె. ౨౨-౨౪

తాత్పర్యము

తామ్రయనుదానికి క్రౌంచి, భాసి, శ్యేని. ధృతరాష్ట్రి శుకియను కన్యకలైదు గురు గలిగిరి. అందు క్రౌంచి యులూకములను (గూబలను) భాసి భాసములను బ్రసవించెను. శ్యేని గ్రద్దలను డేగలను గనెను. ధృతరాష్ట్రి హంసలను కలహంస లను చక్రవాకములనుగనెను. శుకి నతను గనెను. నత వినతను గాంచెను. క్రోధ యను భార్యకుఁ బదుగురుకూఁతులు సురస, మృగమంద, హరి, శ్వేత, సురభి, భద్రమద, మాతంగి, శార్దూలి, కద్రుక, మృగియుగలిగిరి. మృగికి జింకలుగలిగెను.

సీ. మృగమందకును గల్గె ఋక్షముల్ సృమరముల్, చమరముల్, హరికిసిం హములుఁ గపులు
భద్రమదకు రామభద్ర! యిరావతి, దానికి నైరావతంబు గజము
మాతంగికిని బుట్టె మాతంగములు వ్యాఘ్రములును గోలాంగూల ములనుగలిగె
శార్దూలికిని; దిగ్గజంబులు శ్వేతకు, సురభికి రోహిణి సురుచిరాంగ
తే. మఱియు గంధర్వి, నాలు సంభవము లయ్యె
రోహిణికిని, గంధర్వికి వాహవితతి;
సురస బహుఫణముల నాగవరులఁ గాంచెఁ
గద్రువకుఁ బన్నగంబులు గలిగె నయ్య. ౨౫-౨౯

తాత్పర్యము

మృగమందయనుదానికి ఎలుఁగులు సృమరములు చమరములు జనించెను. హరియనుదానికిసింహములుభద్రమదకు నిరావతి,దానికైరావతగజము,మాతం గములు శార్దూలికి వ్యాఘ్రములు గోలాంగూలములు శ్వేతకు దిగ్గజములు సురభికి రోహిణి, గంధర్వి అందు రోహిణికి గోవులు గంధర్వికి గుఱ్ఱములు జనించెను.సురస పెక్కు పడగలుగల నాగులఁ గాంచెను. కద్రువకుఁ బాములు కలిగెను.

సీ. మను వనుదానికి మనుజులు పుట్టిరి, బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యశూద్రు
లనువారు సర్వపుణ్యఫలవృక్షంబుల, ననలాఖ్య గనియెను వినతయనెడు
శుకి సుతాసుతకును సుతు లరుణుండును, గరుడుండు నాఁగను గలిగిరయ్య
సురసతోఁబుట్టు వౌ సుదతికిఁ గద్రువ, కును, ధరణీభరంబును వహించు

తే. వేయిపడగలశేషుండు•వెలసెనందు, నరుణసుతుఁడను సంపాతి•కవరజుండ
నసఘ నన్ను జటాయు వ•టంౘ్రుడు శ్యేని, కాత్మజుఁడ నిష్టమేని సా•యం

తాత్పర్యము [బొసర్తు.

మనువను దానికి మనుష్యులు పుట్టిరి. మానవులు మనుజులు అను శబ్దమునకు నిదియే సరియైన వ్యుత్పత్తిగా నున్నది. మనుస్మృతికారుఁడైన మనువుచేఁ బాలింపఁబడువారు మానవులు మనుజులు ననవచ్చును. ఈ మనుజులలో నాలుగుభేదములు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనువారు. అనలకు సమస్తమైన ఫలవృక్షములు జనించెను. శుకి కూఁతురగు నతకూఁతురయిన వినతకు అరుణుఁడు గరుడుఁడని యిరువురు కొడుకులు సురస చెల్లెలగు కద్రువకు భూమిని మోయు వేయిపడగల శేషుండు వెలసె. కద్రూశబ్ద ముకారాంతమైనను తత్సమమున కద్రువయని రూపమేకాని కద్రువు అనికాదు. కద్రువ నాగమాత, బా. వ్యా. కద్రువవంశమును మరలఁ జెప్పుటకు అట్టి లోకానిష్టకారులైన పాములను వధించి విష్ణువు వాహనమైన గరుత్మంతుని వంశమువాఁడను నేనని తన ప్రఖ్యాతికై జటాయువు చెప్పెనని కొందఱు తన వంశమువలెఁ గద్రువవంశము ప్రసిద్ధమని తెలుపుటకై యని మఱికొందఱు మరలఁ జెప్పఁబడెనందురు. అరుణుని సుతుఁడను తొడలులేనివాఁడు కావున నీ యరుణునకు ననూరుఁడని పేరు. ఎఱ్ఱనివాఁడు కావున నరుణుఁడని పేరు. సంపాతి యనువానికిఁ దమ్ముఁడను, నాపేరు జటాయువనియందురు. శ్యేనికుమారుఁడను నీకిష్టమేని నీకు నేను సహాయము చేసెదను.

జటాయువంశ పరంపర.

కశ్యపుఁడు– శుకి– నత– వినత– అనూరుఁడు– జటాయువు, కావునఁ గశ్యపునకు నాఱవవాఁడు జటాయువు.

శ్యేని శుకియను వారిరువురు కశ్యపుని భార్యయగు తామ్రకూఁతుండ్రు. ఈ శ్యేని మునివనుమని భార్య యెట్లయ్యెనని సందేహము. తన తల్లిపేరు శ్యేని యని జటాయువు చెప్పెనేకాని తనకు మాతృవ్వయని చెప్పలేదు. కావున ఆమె పేరుగలది మఱియొకతెయని తలంపవలయును. అటుగాదు, శుకి సోదరి శ్యేని యందురేని మనుజులందఱు నొక మనువు బిడ్డలేకదా సోదరన్యాయమేకదా ? ఎట్లు స్త్రీపురుషు లొకరినొకరు వివాహమాడుచున్నారు. విధినిషేధములు మనుష్యులందేకాని మృగపక్షులందులేవు. పురాణాంతరములందు సృష్టివిధము మఱియొక రీతిగా నున్నది. ఇది వైవస్వత మన్వంతర వృత్తాంతము.

కం. కాంతారము దుర్గము దు,ర్దాంతము రక్షోన్వితంబు•రామా! మృగయా
స్వాంతమున మీరు చన నే,కాంతంబుగ నున్న సీతఁ•గడిమిం గాతున్. ౩౪

కాంతారము=అడవి, దుర్గము=చొర రానిది, రక్షః + అన్వితము=రాక్షసులతోఁగూడినది, దుర్దాంతము=త్రోపలుకొట్టుటకు రాక్షసబాధయణఁచుటకు సాధ్యము

కానిది- మృగయాస్వాంతమునన్ = వేటయందలి మనస్సుచే-ఏకాంతంబుగ = ఒంటరిగ-కడిమిన్=నాబలముచే - కాతున్=రక్షింతును.

తాత్పర్యము

మా కితరుల సాహాయ్యమేల? నీవేమి సహాయము చేయఁగల వందువేమో? ఈ యడవి ప్రవేశింపరానిది. దోవలు డొంకలు సరిగాలేవు - జనసంచారము లేనిది- కంపలుకొట్టి దోవలుచేయుటకు సాధ్యపడదు- అదియును గాక రాక్షసు లుండుచోటు. ఈ సందర్భమున మీరిరువురు వేటకై పోయినపుడు సీతాదేవి యొంటరిగాఁగదా యుండును. అప్పుడు మృగబాధ రాక్షసబాధ లేకుండ నా బలముచే నామెను రక్షింతును.

చం. అనుడు జటాయువాక్యముల•నంతయు నాదట నాలకించి యా
జనకహితుం గవుంగిటను•సమ్మతిఁ గ్రుచ్చుచు మైత్రిగాథలన్
వినుచును సప్పగించి పృథి•వీసుత నాతనికిన్ సహాయుఁ డై
యనఘుఁడు తోడ రాఁగఁ జని•రందఱుఁ బంచవటిం గనుంగొనన్. ౫౩౭

ఆదటన్=ప్రీతితో- మైత్రిగాథలన్- జటాయువునకు దశరథునకు గలిగినఁ స్నేహవిధము- ఎప్పుడేల యది యెట్లు గలిగెనో తెలియదు, కౌసల్యాపరిణయము చూచునది.

తాత్పర్యము.

అని జటాయువు చెప్పఁగా నాయన వాక్యములన్నియుఁ బ్రీతితో విని తన తండ్రి మిత్రుఁడగు నాయనను సంతోషముతో గౌఁగిలించుకొని తన తండ్రికిని నాయనకును గలిగిన స్నేహవిధమాయన చెప్పఁగా వినుచు నింకను సీతను రక్షింపవలసినది నీ భారమని యాయన కప్పగించి యాపుణ్యమూర్తి తమకుఁ దోడురాఁగా నందఱును బంచవటిఁజూడఁ బోయిరి.

కం. వడి గొని మండెడిజ్వలనుఁడు, మిడుతల దహియించుగతి న•
మిత్రజనములన్
బొడయడఁగింపఁగ జొచ్చెం, దొడి తొడి రాముండు తమ్ము•
తోఁ బంచవటిన్.

జ్వలనుఁడు=అగ్నిహోత్రుఁడు-అమిత్రజనములన్=విరోధులను- పొడ = రూపు-తొడితొడి=బిఱబిఱ- అగ్నిహోత్రుఁడు మిడుతలవలెనని చెప్పుటచే శత్రు వధము రామునకుఁ గష్టకార్యముకాదని సూచితము.

అదియునుగాక మిడుత లున్నచోటికి నగ్నిహోత్రముపోదు. మిడుతలే వచ్చి యగ్నిలోఁబడి చచ్చును. అట్లులే రాక్షసులును రామునిపైపడి వచ్చి చత్తురనిభావము.

తాత్పర్యము

గాలికిరేఁగి మండెడుమంట తనలోఁబడిన మిడుతలను దహించునట్లు విరోధిజనముల రూపుమాపుటకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో శీఘ్రముగఁ బంచవటిని బ్రవేశించెను.

—• ౧౫-వ సర్గము. సీతారామలక్ష్మణులు పంచవటిఁ బ్రవేశించుట •—

కం. నానావ్యాళమృగాయుత, మౌ నా పంచవటిఁ గాంచి•యంబుజనేత్రుం
డానందితు సౌమిత్రిని, వానిత మధురోక్తి ననియె•మన ముప్పొంగన్.

నానావ్యాళమృగాయుతము=అనేకములయిన పాములు మృగములుగలది-అయుతము = పదివేలు- శతంసహస్రమయుత మ్మన్నట్టు లిక్కడ నానంత్యార్థకము - ఆనందితున్ = సీతారాములకు సేవ యథేచ్ఛముగాఁ జేయుటకుఁదగిన స్థలము దొరికెనని సంతోషముచే నుప్పొంగువాని, మధురోక్తిన్ = తియ్యని మాటచే- లక్ష్మణునకు సంతోషమగుటచే రామునకు మిగుల సంతోషకరమయ్యె నని భావము- కార్యము చేయవలసినచోటికి వచ్చితిమిగదా యని రామునకు సంతోము-సౌమిత్రి ననుటచేఁ రాముఁడ యెఱుఁగు మీ దశరథుఁడు, అని సుమిత్ర చెప్పిన మాటలప్రకారము కైంకర్యముచేయ సిద్ధపడియుండు వానిని.

తాత్పర్యము

అనేకములగు సర్పములు మృగములుగల యాపంచవటిని జూచి రామచంద్రుఁడు నిరంకుశపూర్ణ సీతారామ శుశ్రూషకుఁదగిన స్థలము దొరికెఁగదా యని యుప్పొంగు లక్ష్మణునితోఁ గార్యము చేయవలసిన చోటికి వచ్చితిమిగదా, ఇది లక్ష్మణునకు సంతోషకరముగా నున్నది గదా యని యుప్పొంగుచు గౌరవముతోడి తియ్యనిమాటల నిట్లనెను.

శా. అన్నా! పంచవటీప్రతీతి గల ర•మ్యంబై నదేశం బిదే
కన్నారం గన నౌ సుపుష్పితలతా•క్ష్మాజాతజాతంబు లో
విన్నాణీ! పరికించి చెప్పు మిఁకఁ బృ•థ్వీకన్యకున్ నీకు నా
కు న్నిండార ముదంబు నాశ్రమ మెటం•గూర్పంగ నౌ లక్ష్మణా. —౨౩౯

అన్నా=ఇది ప్రీతిని సూచించును- పంచవటీప్రతీతి=పంచవటియని ప్రఖ్యాతిగల- రమ్యము=మనోహరము - చూతపున్నాగాది వృక్షములుండుటచే వనము రమ్యము. చదరముగా మెత్తగా తెల్లని యిసుకకలదగుటచే స్థలము రమ్యము- పంచవటియని ప్రఖ్యాతిగన్న ప్రదేశమనుటచే నీపేరు మునులు పలుమాఱు చెప్పఁగా శ్రీరాముఁడు వినియుండెనని గ్రహింపనగు - ఈయనను ఇక్కడఁ జేర్పవలయు ననియే మునుల యాలోచన- ఆకారణముచే దీనియందు రుచిపుట్టుటకై యాపేరు నలువురు పలుమాఱు చెప్పుచుండిరి. సుపుష్పిత లతాక్ష్మాజాతజాతంబులు = మిగులఁ బుష్పించిన తీఁగలయు చెట్లయు సమూహములు - విన్నాణీ=నేర్పరీ- అనఁగా సడవులందు నిది మంచి స్థలము ఇది చెడ్డస్థలమని నిర్ణయించుటయందు సామర్థ్యముగల వాఁడని భావము. పరికించి=పరీక్షించి - నలువంకలు శోధించి - పృథ్వీకన్యకున్ = సీతకు - ౌ=తగును.

తాత్పర్యము

అన్నా! లక్ష్మణా! పంచవటి పంచవటియని ప్రఖ్యాతిగన్న రమ్యమైన ప్రదేశమిదియే-చక్కఁగాఁ బూచిన తీఁగలు చెట్లు గుంపులు గుంపులుగాఁ గన్నులపండువుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. అడవులందాశ్రమస్థలము నిర్ణయించుటయందు నేర్పుగలవాఁడా- ఇందు సీతకు నీకు నాకు మనముగ్గురకు ననుకూలమై సంతోషకరమైన స్థలమేదో చూచి చెప్పుము.

ఉ. నీటికి దవ్వుగాక రమ • ణీయవనీహృదయంగమస్థలీ
వాటులు గల్గి మిఱ్ఱులును • బల్లములేక సమప్రదేశమై
గాటముగాఁగఁ బూవులును • గట్టియలుం గుశలున్ సమీపమై
నేటగు సైకతం బయిన • నిర్మలదేశముఁ జూడుమీ యనన్. ౫౩౬

నీటికి దవ్వుగాక=ఏఱుమడుఁగులు దూరమందుండెనా మనము స్నానసంధ్యాదులకుఁబోవుటకు వచ్చుటకు నెండయందుఁ జీఁకటివేళఁ గష్టముగానుండును- కావున నీటిపట్టు సమీపమందుండవలెను - రమణీయవనీ=అందమైనయడవియందు కంపచెట్లు మొదలైనవిలేక ఫలవృక్షములు నీడలుగల వృక్షములుగల ప్రదేశములు- హృదయంగమస్థలీవాటులు=మనస్సు నాకర్షింపఁగల ప్రదేశములుండవలెను - ఇట్లున్నయెడల సీతావిహారమునకు ననుకూలపడును - మిఱ్ఱులు పల్లములేక=నేల చదరముగానుండిన నాకుఁబండుకొనను ననుకూలపడును- గాటముగాఁగఁ బూవులు కట్టెలు-కుశలు సమీపమై=నీవు సేకరించుటకు దూరముపోవలసిన పనిలేక పూవులు కట్టెలు దర్భలు సమీపమందే లభించునవియై యుండవలయును- సైకతంబు=ఇసుకనేలగా నుండవలెను- గులకరాలు గలదియైనఁ బండుకొనుటకు ననుకూలపడదుగదా- నిర్మలదేశము=మృగముల పేఁడ పెంటలేనిది.

తాత్పర్యము

నీటికి దూరముగా నుండరాదు- మనస్సునకింపైనదేశముగా నీటికి దూరముగాక యిచ్ఛావిహారమునకు యోగ్యమైనదిగా నుండవలెను - నేలచదరమై పండుకొన సుఖకరమైనదిగా నుండవలెను - నీవు తెచ్చుటకుఁ బూలు కట్టెలు దర్భలు దండిగా సమీపమందే యుండవలయును- ఱాతిగొట్టు నేలగాక పండుకొనుటకుఁ గూర్చుండుటకు ననుకూలమైన మెత్తని నేలగా నుండవలెను-పెంటలు పేఁడ కుప్పలు లేక నిర్మలమైయుండవలెను. ఇట్టి ప్రదేశముగా నిర్ణయింపుము- మనము కొన్నాళ్ళిందుండవలసిన వారము- కావున ననుకూలప్రదేశము బాగుగదా కావున మనముగ్గురకు సౌఖ్యకరమగు స్థలము చూడుము.

ఉ. అంజలి చేసి జానకి స • మక్షమునం దను లక్ష్మణుండు భూ
రంజనశీల యియ్యెడఁ జి • రంబుగ మీరు శతాబ్దముల్ ముదా

త్మం జరియింప మీకుఁ బరఃతంత్రుఁడ నే, నటుగాన మీరె నా
కుం జనవార నాజ్ఞయిడఁఁగోరెద మీకు రుచించుస్థానమున్. ౭

అంజలిచేసి=చేతులుజోడించి నమస్కరించి, జానకి సమక్షమునన్=సీతాదేవి చూచుచుండగా, భూరంజనశీల =ప్రజలను సంతోషపెట్టు స్వభావముగలవాఁడా-తిరంబుగన్ = నిలుకడగ-శతాబ్దములన్=నూరుసంవత్సరములు - శత మానంతార్థకము - కావున పెక్కులేండ్లు - ముదాత్మన్=సంతోషించు మనస్సుతో-పరతంత్రుఁడను=దాసుఁడను-మీ యాజ్ఞ చొప్పున వర్తించువాఁడను.

తాత్పర్యము

ఈప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగాలక్ష్మణుఁడు చేతులుజోడించి నమస్కరించి సీతాదేవి సమక్షమందు నిట్లనియెను. భూమీజనులను సంతోషింపఁ జేయు స్వభావముగలవాఁడా-మీరిచ్చట నూర్లకొలఁది సంవత్సరములు సంతోషముతో స్థిరముగ నుండినను మీకు నేను దాసుఁడనేకాని స్వతంత్రుఁడఁగాను. గావున మీరే ప్రేమతో మీకు సమ్మతమైన స్థలమం దాశ్రమము నిర్మింప నాజ్ఞయిడఁ గోరెదను.

విశేషార్థము.

లక్ష్మణుఁడు-రామకైంకర్యమే చిహ్నముగాఁగలవాఁడు-సన్న్యాసులకుఁ గాషాయవస్త్రము దండకమండలువులు చిహ్నములైనట్లు లీయనకుఁ గైంకర్యమే చిహ్నము. దీనివలన దండకమండలువులను విడిచిన సన్న్యాసి యెట్లు పతితుఁడో యట్లే కైంకర్యమువిడిచినభగవత్పరతంత్రుఁడగుభక్తుఁడునుబతితుఁడనిభావము.

అంజలిచేసిన=నమస్కారముద్ర, "అంజలిః పరమాముద్రా" యనియన్ని ముద్రలలో నిదిశ్రేష్ఠమైనది. ఇప్పు డంజలిచేయవలసినకారణ మేమి? గురువునొద్ద శిష్యుఁడుకాని స్వామియొద్ద భృత్యుఁడుకాని మాటలాడునపుడు అంజలిజోడించి వినయమునమాటలాడవలయును2. తప్పుచేసినవారుచేతులుజోడించినమస్కరించి క్షమాపణకోరుదురుగదా? తానురామచంద్రునకుఁ బరతంత్రుఁడనని యాయనకుఁ దెలిసియుండియు నీకుసుఖకరమైనతావు వెదకుమనియనెనే తనసుఖమేనాసుఖము గాని నాకుఁ బ్రత్యేకసుఖ మెచ్చటిది? ప్రత్యేకసుఖము నేను గోరుట స్వతంత్రుఁడనను తలంపున్నఁగదా. నేను స్వాతంత్ర్యము వహించితినేని పతితుఁడనేకదా. నా పారతంత్ర్యమున కది శత్రువుగదా. నేనేదో యపరాధమును ఈయనయెడఁజేసి యుండవలె. లేకున్న నట్లు చెప్పఁడు. చిత్రకూటమునఁ బర్ణశాల కట్టుమని చెప్పెనే కాని నీకు సుఖకరమైనచోటఁ గట్టుమని చెప్పలేదే. ఇప్పుడు చెప్పుటకు నాయందేదో మహాపరాధముండవలెను. ఆయపరాధమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమువీరిరువురకు నమస్కరించుటే. ప్రపన్నునకు దానికి మించిన ప్రాయశ్చిత్తము లేదుకదాయని తలంచి యంజలిమోడ్చెను. జానకీసమక్షమునన్=సీత యంగీకరింపకున్న రామ

చంద్రుఁడంగీకరింపఁడు, సీత యనుగ్రహించెనా రామానుగ్రహమునిశ్చయము. "అలమేషా పరిత్రాతుం రాఘవాత్ రాక్షసీగణమ్" రామునివలని భయమునుండి రక్షింప నీమె సమర్థురాలనికలదుగదా. ఆ కారణముచే ముందామెను జేమోడ్పు తోఁజూచి రామచంద్రునితో ననుచున్నాఁడు. ఆమె పురుషకారభూత కావున నామె యనుగ్రహ మావశ్యకము. అదియునుగాక రామవాక్యసరణిఁబట్టి నేనేదో మహాపరాధముచేసితిననితోఁచుచున్నది.ఈయపరాధమునకుఁబ్రాయశ్చిత్తమెట్లు?

ప్రాయశ్చిత్త ప్రసంగేతు, సర్వపాప సముద్భవే।
మామేకాం దేవదేవస్య. మహిషీం శరణంవ్రజేత్॥

అనియుండుటచే ఏపాపమును జేసినను ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకోవలసివచ్చె నేని ప్రపన్నుఁడు లక్ష్మీశరణమే కోరవలయును అను శాస్త్రనియమ ప్రకారము ఆమె యనుగ్రహమును గోరెను.భూరంజనశీల=భూమీజనులరంజింపఁజేయుచు, రాజవై రాముఁడవై, ఇయ్యేడన్=ఈలోకమందు, ఈలీలావిభూతియందుఅనుటచే నీపరస్వరూపమందు నిత్యవిభూతియందు నేను శేషుఁడనై నీకునివాసముగానునీవు పండుకొనఁ దలఁచినపుడు శయ్యగాను, కూర్చుండఁ దలఁచినపుడు సింహాసనము గాను, లేచినడచునపుడు పాదుకలుగాను,కావలసినప్పుడుపై వస్త్రముగాను, పండు కొనునపుడు తలదిండుగాను,మీరు బైటఁబోవునపుడు గొడుగుగాను నేనుశరీరభేద ముచే నీకు సేవచేయుదునో యదేవిధముగనే యిందును శేషవృత్తి నవలంబించి దాస్యము చేయుదును.అందు నిందుఁగూడ దాస్యమే నాస్వరూపము.

తిరంబుగన్=ఎన్నాళ్ళు మీరు లీలావిభూతిలో నుందురో యన్నిదినాలు చేసెదను.

మీరు=భార్యాభర్తలు, ఇట్లు చెప్పుటచే సీతారాము లిరువురు సేవ్యులే. ఒక రిని విడిచి మఱియొకరిని సేవింపరాదు. నారదీయమందు.

గృహీచ గృహిణీచైవ సలక్ష్మీకం హరిం యజేత్
అన్యథా దోషమాప్నోతి వసుదేవ సుతంవినా
కృష్ణమూర్తౌ సలక్ష్మీక నియమో నాస్తి భూపతే
లక్ష్మ్యాయుక్తో ప్యయుక్తోవా కృష్ణఃపూజ్యో నసంశయః॥

గృహస్థుఁడు గృహిణి (ఇల్లాలు)లక్ష్మీదేవితోఁగూడియుండువిష్ణువునే(వసు దేవ సుతునివిడిచి)పూజింపవలెను. కృష్ణమూర్తిపూజయందులక్ష్మియుండవలయు ననునియమములేదు.లక్ష్మికూడనుండినను లేకుండినను కృష్ణుఁడుపూజ్యుఁడే.కావున రామునివిడిచిసీతను బూజింపరాదు. సీతనువిడిచి రామచంద్రుని బూజింపరాదు.

శతాబ్దముల్=ద్విగురేకవచనమ్మను వ్యాకరణసూత్ర ప్రకారము శతాబ్దమని యేకవచనముగానే యుండవలెను.బహువచనముచేనట్టినూర్లుఅనేకములని గ్రహిం పవలెను. పరతంత్రుఁడనే=ఎప్పుడు నేను నీకు నమస్కరించితినో యప్పుడే నీవు

స్వామిని, నేను భృత్యుఁడను, భార్యయుదాసుఁడుస్వతంత్రులుగారుగదా సీతాదేవి నీకెట్టులో మీ యిరువురకు నేనట్టివాఁడనే కావున మీయిష్టము ప్రకారము నేను వర్తించువాఁడనేకాని నా కిష్టమనునది యేదిగలదు. ఇట్లుండనాకుసుఖమైనదినేను జూచుకొని యిది నాకు సుఖముగానున్నదిమీరునిందే యుండుఁడని చెప్పుదునా? అది మహాపరాధముకదా. కావున మీరే నాకాజ్ఞయిండు. స్వాతంత్ర్యము మీకు స్వత్వమయినట్లు పారతంత్ర్యము నాకు స్వత్వము. దానిని మీరు విడువరాదు. దీనిని నేను విడువరాదు.నీకున్నంత స్వాతంత్ర్య మెట్లితరులకు లేదోనాకున్నంత పారతంత్ర్య మితరులకులేదు.కావుననితరులకుదుర్లభమైననాపారతంత్ర్యమును నాశముచేయఁగోరక నన్నాజ్ఞాపించి నాచేఁబనిగొనుము. ఈ యర్థమునే ద్వయ మందలి యుత్తరభాగము దెలుపుచున్నది. పరమార్థతత్త్వము చూచునది.

భగవంతుఁ డీప్రకారము తనవారిని మోసగించి వారిమనస్సులు పరీక్షింపఁ జూచును. హెచ్చరిక గలిగి మోసపోనివాఁడు ధన్యుఁడు. అట్టివాఁడుకదా యథార్థ భక్తిగలలక్ష్మణుఁడు కైంకర్యపరుఁడు. తనకునష్టమైననుగష్టమైననుఅనిష్టమైనను భగవంతునియిష్టప్రకారముకైంకర్యముచేయవలయునుగానితనయిష్టప్రకారము చేయరాదని యేర్పడుచున్నది.

చం. అనవుడు రాఘవుండును మ•హాత్ముని లక్ష్మణుమాట కెంతయుస్
దనిసనిహర్షమంది యుచి•తం బగుదేశము రోసి, దమ్ముకే
లిని దనకేలఁ బట్టుకొని•లీలమెయిన్ వచియించె నీస్థలం
బనుజ ! సమంబు పుష్పితన•గాన్విత మాశ్రమ మిందుఁ గూర్పుమీ. ౨౩౮

రోసి=వెదకి, సమంబు = చదరమై మిట్టపల్లములు లేకయున్నది, పుష్పిత నగాన్వితము=పూచిన చెట్లతోఁ గూడినది.

తాత్పర్యము.

అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా గొప్పమనస్సు గొప్ప స్వభావముఁగల లక్ష్మణుని మాటకుమిక్కిలి సంతోషించి వెదకి తగినస్థలమునిశ్చయించిలక్ష్మణునిచేయి ప్రేమ సూచకముగఁదనచేతఁబట్టుకొనియిట్లుచెప్పెను. తమ్ముఁడా యీప్రదేశముమిట్టపల్లములులేకచదరముగా నున్నది. పూచినచెట్లునుగలవు.ఇం ద్రాశ్రమమునిర్మింపుము.

తే. అదిగొ నాదిత్యసంకాశ•మైనసురభి, గంధిపద్మాళిఁగొమరయి•బంధురముగఁ
బద్మసేవిత మైనట్టి•పద్మసరసి, దాపుసం దున్న యదిసుమి•త్రాతనూజ. ౨౩౯

ఆదిత్యసంకాశము=సూర్యునితో సమానము. అట్టియెఱ్ఱనికాంతిగలది, సుర భిగంధి=మంచివాసనగల, పద్మాళిన్=ఎఱ్ఱతామరలచే,కొమరయి=అందమైబంధు రముగన్=మనోహరముగ, పద్మసేవితయు=లక్ష్మిచేసేవింపఁబడినది లక్ష్మిపద్మా లయగదా,పద్మసరసి=తామరకొలను,పద్మసేవితము=(౧)ఇది సాధ్యసమాసమని

కాని

(౨) "జ్యాపో హ్రస్వః సంజ్ఞాచ్ఛందసోర్బహుళ" మను సూత్ర ప్రకారము పద్మా పద్మ హ్రస్వమయ్యెననికాని గ్రహింపనగు. సంజ్ఞయనఁగాఁ బేరు. పద్మయనునది పేరు గావున సమాసమున హ్రస్వమయ్యెను. నదిసుతగురుకర్ణశల్యనాగపురీశల్ అన్నట్లులు

తా త్ప ర్య ము.

సూర్యకాంతియు మంచి వాసనయుఁగల యెఱ్ఱతామరలచే నందమై లక్ష్మీదేవిచే సేవింపఁబడు తామరకొలను సమీపమందే యున్నది. ఏటికిఁబోవ పలను వడనప్పుడు మన మీజలమె వాడుకొనవచ్చును.

తులసీ కాననంయత్ర యత్రపద్మ వనానిచ।
వసంతి వైష్ణవా యత్ర తత్ర సన్నిహితో హరిః॥

అను వాక్యమునుబట్టి యిచ్చట 'ఆదిత్యసంకాశ' మనుటచే సూర్యమండలమందుండు విష్ణువువలె నిందును విష్ణువున్నాఁడనియు, సురభిగంధిపద్మాళిఁగొమరయి యనుటచే 'సర్వగంధస్సర్వరస' యనుశ్రుతిప్రకారము ఆయన పరిమళమే గుమాయించుచున్నదనియు పద్మసేవితమయినట్టి పద్మసరసియనుటచే పుట్టినింటనాఁడుబిడ్డలున్నట్లిందు లక్ష్మి కమలములందు వసించుచున్నదనియు ఆ కారణముచే నిది సరసి కావున సర్వదా మనకు సేవ్యమనియు వ్యంగ్యము.

కం. సురుచిరపుష్పితతరువై, వరసారసహంసచక్ర • వాకాన్విత యై
పరమర్షి యనినగోదా, వరి యిదె కడురమ్యమగుచు • వఱలెడిఁ గంటే. ౨౪౦

సురుచిర=మిగుల మనోహరముగ, పుష్పిత=పూచిన, తరువై=చెట్లుగలదై వరశ్రేష్ఠములైన సారస=కమలములు, హంస=హంసలు, చక్రవాక=జక్కువలు, అన్వితమై=వీనితోఁగూడినదై, పరమర్షి=మునిశ్రేష్ఠుఁడు అగస్త్యుఁడు, వఱలెడిన్=ప్రకాశించుచున్నది. ఉభయవిధ మహతీనామ్మనుటచే చక్రవాకాన్వితయై యని చెప్పఁబడియె.

తా త్ప ర్య ము.

మిగులఁ బూచిన చెట్లను తీరమందుఁగలదై, కమలములు హంసలు, చక్రవాకములు గలదై యగస్త్యుఁడు చెప్పిన గోదావరి ప్రకాశించుచున్నది. చూచితివా? ఇది మిగుల దవ్వునుగాదు దాపునుగాదు.

ఇది ముత్తైదువు దర్శనమువలె శుభసూచకమని చెప్పుచున్నాఁడు. గోదావరి కొప్పునందుఁ బూలుతుటిమి కమలములవంటి కన్నులు హంసనడకవంటి నడక చక్రవాకములవంటి స్తనములుగల సువాసినివలె నున్నదని వ్యంగ్యము.

ఉ. సుందరకందరంబులను • పొంపును నింపు రహింపఁ గేకిరా
బృంద మమందనాదమున • నెల్గిడ నల్గడఁ బూచి కాచి యా
నందము కందళింపఁగ ఘ • నంబులు భూమిరుహంబు లొప్పఁగా
దందడి పర్వతంబు లివె • దవ్వును దాపును గాక యుండెడిన్. ౨౪౧

సుందరకందరంబులు = అందమైన గుహలును, కేకిబృందము = ఆఁడు నెమిళ్ళ సమూహము, అమందనాదమునన్=పెద్ద ధ్వనితో, ఎల్గిడన్=ధ్వనింపఁగా, కందళింపఁగన్=మొలకయెత్తఁగా, ఘనంబులు=గొప్పవి, భూమిరుహంబులు = చెట్లు, దందడి=తటుచు.

తాత్పర్యము

అందములైన గుహలు మిక్కిలి యింపుగా నాఁడు నెమిళ్ళు బిగ్గరగా నలు ప్రక్కలఁగూయు ధ్వనులు పూచి కాచి సంతోషము విస్తరింపఁజేయు పెద్ద వృక్షములుకలవై పర్వతంబులు మిగుల దూరముగాక దగ్గరగాక యున్నవి.

తే. పెక్కుతావులఁ బైఁడియు♦వెండి రాగి,ధాతువులచేత లొప్పుధా♦త్రీతలములు
వన్నెలనలంకరించిన♦వారణముల, చెన్ను వహియించు చున్నవో♦ యన్న
కంటె. ౨౪౨

పెక్కు తావులన్=అనేక స్థలములందు, పైఁడి = బంగారు, ధాతువులు = శుద్ధిచేయని లోహములు, వారణములచెన్ను=ఏనుఁగల కాంతి.

తాత్పర్యము

తమ్ముఁడా! యనేక స్థలములందు బంగారు వెండి రాగి యీ లోహములచే నొప్పు భూప్రదేశములు రంగులుపూసినయేనుఁగుల విధముననున్నవి,చూచితివా.

మత్తకోకిలము. సాలతాలతమాలతుంగర♦సాలజాలమధూకకు
ద్దాలవంజులనక్తమాలవి♦తానసింధుక చందనో
ద్దాలచంపకపారిజాతక♦దంబనింబకపిత్థత
క్కోలకేసరజంభకింశుక♦కూటపాటలకోటులన్. ౨౪౩

సాల=మద్దిచెట్లు, తాల=తాటిచెట్లు, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, తుంగ = ఎత్తైన,రసాల=తియ్యనిమామిడిచెట్లు, జాల=సమూహము,మధూక=ఇప్ప, కుద్దాల=కాంచనచెట్లు, వంజుల=అశోకములు,నక్తమాల=కానుగు చెట్టుయొక్క,వితాన= సమూహము, సింధుకచెట్లు, చందన=శ్రీగంధపుచెట్లు, ఉద్దాల = విరిగిమ్రాఁకులు, చంపక=సంపంగిచెట్లు, పారిజాత=పారిజాతముల, కదంబ=గుంపు, నింబ=వేప చెట్లు కపిత్థ=వెలగచెట్లు, తక్కోల=తక్కోలపుచెట్లు, కేసర=పొన్నచెట్లు, జంభ = నిమ్మ చెట్లు, కింశుక=మోదుగుచెట్ల ,కూట=సమూహము, పాటల=పాదిరిచెట్లు; వీని యొక్క, కోటులన్=సమూహములచే.

మత్తకోకిలము.ర స జ జ భ ర గణములు.౧౧-వ యింటయతి(అన్నియుఁ జెట్ల పేరులే కావునఁ దాత్పర్యము వ్రాయలేదు.)

చం. గిరులు రహించె నీతలము ♦ కీర్తితముఁన్ మృగపక్షిలోకసుం
దరమును బుణ్యదంబు నిటం ♦ దమ్ముఁడ పక్షివిభుండు బాసటై

పరఁగ వసింత మన్న వెసఁ ♦ బర్ణకుటీరము సద్విశాలమున్
ఖరకరవంశవర్ధనుఁడు ♦ గట్టె సుమిత్ర తనూజుఁ డన్నకై. ౨౪౪

గిరులు=పర్వతములు, రహించెన్=ప్రకాశించుచున్నవి. తలము=స్థలము. కీర్తితమున్ = పొగడఁదగినది, మృగపక్షి లోకసుందరము = మృగములయు పక్షులయు సమూహముచే సుందరమైనదియు, పుణ్యదంబు=పుణ్యమిచ్చునది, పక్షివిభుండు=జటాయువు, బాసట=సహాయుఁడు, వెసన్=త్వరగా, పర్ణకుటీరమున్ = ఆకుటింటిని, సద్విశాలమున్ = మిగుల విశాలమైనది, ఖరకరవంశవర్ధనుఁడు = సూర్యవంశమును వృద్ధిచేయువాఁడు, సుమిత్రతనూజుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, అన్నకై=రామచంద్రుని నిమిత్తమై.

తాత్పర్యము.

పర్వతములు ప్రకాశించుచున్నవి. ఈ ప్రదేశము శ్లాఘ్యమైనది, మృగములయుఁ బక్షులయు గుంపులచే నందమైనది. పుణ్యము నిచ్చునది. కావున నిచ్చట మనకు జటాయువుతోడుకాఁగా నుందము. త్వరగాఁ బర్ణశాల నిర్మింపుము. అనఁగా లక్ష్మణుఁడు శీఘ్రముగ నొక యాకుటింటిని గట్టెను.

—♦ లక్ష్మణుఁడు పంచవటిఁ బర్ణశాల నిర్మించుట ♦—

ఉ. నేలఁ బునాది త్రవ్వి కడు♦నేటుగ గోడలు పెట్టి బొంగుకం
బాలను నిల్పి వానిపయి♦ప్రక్క వెదుళ్ళను బర్చి జమ్మివా
సాలు గుదిర్చి నారలను ♦ జక్కబిగించియు బోద జెల్లునున్
జాలఁగఁ గప్పి దిమ్మెసను ♦ సారెకు దంచి సపాటుగా మహిన్. ౨౪౫

పునాది=అస్తిభారము, నేటుగ=చక్కఁగా, సపాటుగా=చదరముగా, ఎచ్చుతక్కువలు లేకుండ.

తాత్పర్యము

భూమియందుఁ బునాదితీసి చక్కగ గోడలుపెట్టి లావువెదుళ్లు స్తంభాలుగ నాటి వానిమీఁదఁ బ్రక్కవెదుళ్లు సన్ననివి పఱచి జమ్మికొమ్మలు వాసాలుచేసి నారలతో గట్టిగబిగించి యావెదుళ్ళమీఁద బోదజెల్లును దట్టముగఁగప్పి నేలనుగట్టియు చదరమునునుపుసగునట్లు దిమ్మెసతో మూఁడునాలుగుమార్లునీళ్ళుచల్లి చల్లి దంచి.

సీ. గోదావరికిఁబోయి♦క్రుంకి సత్వరుఁడయి,పండ్లుఁబూవులుఁదెచ్చి♦బలియొనర్చి
శాంతికార్యంబుల♦సాంతము ల్గావించి, యన్నకుఁ గాన్పించె♦నాశ్రమంబు
సీతాసమేతుఁడై ♦శ్రీరాముఁ డది చూచి, యానందరసభరి ♦ తాత్ముఁడగుచుఁ
దమ్ముఁ జేరఁగఁదీసి♦తనకౌఁగిటను గ్రుచ్చి, యనురాగముప్పొంగ♦ననియెనిట్లు
తే.ఘనమతీ!భవత్కృతమహా♦కార్యమునకును,నీడుగాఁబారితోషకం♦బేమియీయఁ
గలను గావున నర్మిలిఁ ♦ గౌఁగిలించి,నాఁడ నీశక్తి కేమను♦వాఁడఁ గుఱ్ఱ. ౨౪౬

క్రుంకి=స్నానముచేసి, సత్వరుఁడయి=త్వరతోఁ గూడినవాఁడై, ఆనందరసముచే నిండిన మనస్సుగలవాఁడు, భవత్కృత=నీచేఁజేయఁబడిన,మహాకార్యము

సకృత్=గొప్పపనికి, పారితోషకము=కానుక, అర్థిలిన్=ప్రేమలో, కుఱ్ఱ=చిన్నవాఁడా.
"తపోవనేమతే – బ్రహ్మచర్యా ధావాశ్రమోత్రియామ్మని బాణుఁడు – ఆశ్రమమ నఁగా తపోవనమునకు మఠమునకు బ్రహ్మచర్యాదులకుఁ బేరు.

తాత్పర్యము

ఇట్లు కుటీరము సిద్ధముచేసి గోదావరికింబోయి స్నానముచేసి జాగుచేయక పండ్లుపూలుతెచ్చి వాస్తుబలియిచ్చి శాంతికార్యములు గావించి యాశ్రమము నన్నకుఁ జూపించెను. (ఇంతవఱకుసీతారాములు ప్రక్కతోఁపులోనుండిరి)సీతతోఁ గూడి రామచంద్రుఁ డదిచూచి మిగుల సంతోషించి తమ్ముని గౌఁగిలించి ప్రేమ యుప్పొంగుచుండ నిట్లనియె. గొప్ప మనస్సుగల లక్ష్మణా నీవుచేసిన గొప్పకార్య మునకు సమానమైన కానుక నేనేమి యీయఁగలను. కావున: ప్రేమతోఁ గౌఁగి లించెదను. చిన్నవాఁడా నీశక్తినేమని మెచ్చుదును.

చం. అనఘ తలం పెఱుంగుదు స•యజ్ఞ! కృతజ్ఞుఁడ విట్టినిన్ దనూ
జునిఁగను గన్నతండ్రి యతి•శుద్ధుఁడు ధర్మ్ముఁడు నాదుపాలికిన్
విను మనియున్నవాఁడ యని • నెమ్మి వచించి సుఖంబుగా వసిం
చెను నటఁ గొంతకాలము విశి•ష్టుఁడు వేల్పు దివంబుసం బలెన్. ౮౪౩

అనఘ=స్వార్థమను దోషములేనివాఁడా! తలంపెఱుగుదు = నా యభిప్రా యము నేను జెప్పకున్నను అన్నకిప్రకారముండుటయిష్టముగదా!యీప్రకారము గట్టిన వదినెతోడ నాయన యేకాంతముండ సంతోషించునుగదా యని తెలిసికొని చేయువాఁడవు. సయజ్ఞ=నీవు నావలె రాజకుమారుఁడవై భోగముల మరగినవాఁడ వయ్యు నాశ్రమనిర్మాణమపుడు అన్న కిది నా కిదియని నీకొక యనుకూలస్థలము నేర్పఱుచుకొనక నాకు సుఖముగలిగించు నేర్పాటులుమాత్రముచేసితివి. కృతజ్ఞుఁ డవు=ఏది యెట్లు చేయవలయునో తెలిసినవాఁడవు. రామచంద్రుఁడు దశరథునకు లేక లేక కలిగినకొడుకు కావున నాయన విషయములో నేమియనిష్టము కొట్టునో యన్నికార్యములు చంద్రతారాబలములు లోనైనవి విచారించి చేయును. ఇల్లును నట్లే కట్టించి యిచ్చెను. ఇదంతయు దెలిసినవాఁడగుటచే లక్ష్మణుఁడును అన్నియు నాలోచించి పర్ణకుటీరము నిర్మించెను. అతిశుద్ధుఁడు=మిగుల నిర్మలుఁడు-తండ్రి యంతటి శుద్ధుఁడు గనుకనే నీవు నింతటివాఁడవైతివి. ధర్మ్ముఁడు=ధర్మాత్ముఁడు- మనియున్నవాఁడు=జీవించియున్నవాఁడు తాను జీవించియున్నంతకాలము నా విషయమై యే కొఱఁతలేకుండ విచారించుచున్నవాఁడు. కావునఁ దాను బోవుచుఁ దనస్థానమున నిన్ను నుంచెనని భావము.

తాత్పర్యము

పాపరహితుఁడా! నాయభిప్రాయమెట్టిదో నేను జెప్పకయే తెలిసికొనఁగలవు. నీతి నెఱిఁగినవాఁడవు. ఏది యెట్లు చేసిన నాకు హితమో తెలిసినవాఁడవు. ఇట్టి

నిన్నుఁగని మిగుల శుద్ధుఁడును ధర్మాత్ముఁడైన తండ్రి మరణించినను నాపాలిటికి బ్రతికియే యున్నవాఁడు. నీవుండుటనుబట్టి యాయనలేఁడను కొఱఁతదోఁపలేదు. అనిచెప్పి సుఖముగా స్వర్గమున విష్ణువవలె నందుఁ గొంతకాలము వసించెను.

పంచవటి.

పంచవటీస్థలమేది యను విచారముచిరకాలముగ ననేకులబాధించుచున్నది. భద్రాచలమునొద్ద పర్ణశాలయని కొందఱు నాసికయని కొందఱు నభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇందేది సత్యమో రామాయణముఁబట్టి స్థలశోధనముఁబట్టి నిర్ధారింపవలసియున్నది.(1)పంచవటిగోదావరీతీరస్థమనుటనిర్వివాదవిషయము.(2)పంచవటియొద్ద గోదావరి యుత్తరమునుండిదక్షిణమునకుఁ బాఱుచుండవలెను.ఏలన-రామలక్ష్మణులు సీతాదేవిని గోదావరివెంట వెదకుచు వచ్చిరి. (చూ. ౧౦౮౦-౧౦౮౧-౧౦౭౨) ఇట్లు వచ్చునపుడు మృగములు దక్షిణవైపు సీతపోయినదని చూపఁగా రామలక్ష్మణులు.

చక్క దక్షిణముపోక (విఱ్ఱ్దము గనుక)నైఋతిదిశగాఁబోయి జటాయువును గోదావరీతీరమందుఁజూచిరి.ఈకారణముచేగోదావరిజటాయువుపడినస్థలమువఱకు దక్షిణాభిముఖముగానే పాఱుచుండవలయును. జటాయువునకుగోదావరిజలముతో నివాపములు విడిచిన కారణముచే గోదావరీతీరమై యుండవలెను. (చూ.౧౧౬౮ ౩-పాదము)ఇక్కడనుండి రామలక్ష్మణులు నైఋతిదిశయందే మూఁడుకోసులు పయనించిరి. ఇంతవఱకుఁ దూర్పుగాఁబోవుటకు నేఱడ్డము వచ్చును. గనుకఁ దూర్పుగాఁబోలేదు. కొంతతూర్పుపోయినఁగానిజటాయువు చెప్పినదక్షిణమార్గము లభింపదు. కావున నచ్చటినుండి మూఁడుకోసులుతూర్పుగాఁబోయిరి.ఇప్పుడిప్పటి భద్రాచలమునొద్ద గోదావరికి దక్షిణదిశయందున్న వారైరి. ఇట్లు వచ్చిన కారణముచే వారు గోదావరిని దాఁటవలసిన పనిపడలేదు, ఈ కారణముచేఁ బంచవటి గోదావరికిఁ బడమటితీరమందే యుండెనని యంగీకరింపక తప్పదు. తూర్పునందుండెనేని గోదావరి దాఁటియేయుండవలెను. అవిషయము వాల్మీకిచెప్పలేదు.అదియునుగాక యిప్పటి పర్ణశాలయే పంచవటి యని గ్రహించినచో వారు నైఋతిప్రయాణము చేసియుండిరేని యేటిపాలు గావలసియుండును. భద్రాచలమునొద్ద నేఱుదాఁటినట్లొకరు వ్రాసిరిగాని యది విచారించి వ్రాసిన వ్రాఁతకాదు. ఇప్పటి పర్ణశాలకాదుకాని దానికెదురొడ్డునఁ జక్కఁగఁ బంచవటియుండెననిచెప్పవచ్చును, నవీనచంద్రదాసు, ఎం.ఏ.,గారుప్రకటించిన మనదేశపటమునందు నాసికనుబంచవటిచేసి యక్కడనుండి చక్కదక్షిణమువచ్చినట్లు వ్రాసియున్నారు. ఇది రామాయణమునకు విరుద్ధము.పంచవటిగోదావరీ పశ్చిమతీరమందుండెననుటకుస్థలము సహాయపడుచున్నది. పర్ణశాల కెదురుగ రథగుట్టయనియున్నది.ఇందు రావణాసురుఁడు తేరిని దాఁచియుంచెననిచెప్పుదురు.౮౧౩-వ పద్యమున రావణుఁడుసీతా

దేవి నెత్తుకొనివచ్చెనో లేదో తేరు సిద్ధముగానుండెనని చెప్పఁబడెను. సమీపమందే యది కానరాకయుండుటచేత నీ పని కొనసాగెనుగాని యేటికొకయొడ్డునఁ దేరు-సీతయు రావణుఁడు మఱియొక యొడ్డుననుండిన నిది సాగియుండదు. కావునఁ బంచవటి పడమటివైపుననే యుండవలెను, హరణ మా ప్రక్కననే యయి యుండవలెను. అంతియకాదు. దీనికి సమీపమందే సీతగుట్టలని పెద్ద పర్వతముకలదు. ఇందు ఖరుఁడు యుద్ధమునకువచ్చినపుడు సీతాలక్ష్మణులుండిరనియు నా కారణమున కా గుట్టల కా పేరువచ్చెననియుఁ జెప్పుదురు. కాదనుటకుఁ గారణముకాన రాదు. తూర్పు దొడ్డున నుండిరేని యేఱుదాఁటిపోయి యా యా గుట్టలలో నుండవలసియుండును. ఈ గుట్టక్రిందఁ బడమటివైపునఁ బెద్ద బయలున్నది. అందుఁ బదునాలుగువేల రాక్షసులు నిలిచి యుద్ధముచేయ విడువు స్థలముగల దఁట సీతాలక్ష్మణుల కీ ప్రదేశమున జరుగు యుద్ధము కానవచ్చుచుండును.

అదియునుగాక ౹౩౬౹వ పద్యమందుఁ బద్మసరస్సుపంచవటి సమీపమందే యున్నట్లు చెప్పఁబడెను. అదియే యింతవఱకున్నదో లేదో చెప్ప సాధ్యపడదు గాని యిటువంటి పెద్ద చెఱువున్నట్లు కోయలు చెప్పిరి. ఈ చెఱువునకు గోదావరికి నడుమఁ బంచవటి. వర్షాకాలమందు నేటి నీళ్ళుబురదగా నున్నప్పు డీ చెఱువునీళ్ళు సీతారామలక్ష్మణులు వాడుకొనుచువచ్చిరి. ఇప్పటి పర్ణశాలకు దక్షిణమున గోదావరీతీరమున భద్రాచలమునకు వచ్చుమార్గమున నడుమ దుమ్ముగూడెమని యొక గ్రామము గలదు. దీని కెదురుగ నేటి కావలియొడ్డున నొకచిన్నగుట్టకలదు. దీని సమీపమందు జటాయురావణుల యుద్ధము జరిగెనందురు,కాదనుటకుఁదగినకారణములులేవు. ఇప్పుడు గోదావరి తూరుపుటొడ్డు కోసికొని వచ్చుచున్నది. ఇప్పటి యేటినడుమ దుమ్ముగూడెము వీధులు కొన్ని యుండెనఁట. అచ్చటఁ జూచినవారే చెప్పుచున్నారు. ధూమగూడెముదుమ్ముగూడమయ్యెను. ఆగుట్టయొద్దనే జటాయువును రామచంద్రమూర్తి సంస్కరించెను. ఇప్పటిహంపియేపంపయనియుమీఁదఁ జెప్పినచోటఁ బర్ణశాలయుండెననియుఁజెప్పుటయొకనిరాకరింపరానిప్రబలకారణము గలదు. రామలక్ష్మణులు లంకకుఁబోవునపు డేమార్గమునఁబోయినను లంక నుండిమరలునపుడువిమానముపఁజక్కఁగాబయనించిరిగానివంకరటింకరత్రోవలఁ బోయియుండరనుట స్పష్టము.లంకనుండి సముద్రముదాఁటివచ్చినపిమ్మటరామేశ్వరముందుస్థలమునుండియయోధ్యకుఁ బయనించిరనుటయందఱునంగీకరించినచో నాగీఁతకు సమీపమందే యెడమవైపునఁ గిష్కింధయుఁ గుడివైపుఁ బంచవటియు నుండవలెను.ఈరెండు స్థలములనురామచంద్రమూర్తిసీతాదేవికిఁజూపించెఁగదా.(చూ.౹౨౩౦,౹౨౩౧,౹౨౧౹)ఈమార్గమునకునాసికకునంబంధము లేదు. కావునఁ బంచవటి నాసికకానేరదు. నాసికయనునది మొదటిపేరుగాదనియు

నవశిఖయనునది నాసిక=నాసికయయ్యెననియుఁబురాణములందుఁబ్రసిద్ధికెక్కిన నాసిక శూర్పణఖదే యగుటచే నాకథకు దానికి ముడిపెట్టిరనియు నొకరు వ్రాసి యున్నారు. నాసిక పంచవటి కాదనుటకు మఱికొన్ని కారణములు గలవు. నవీన చంద్రదాసుగారు ప్రకటించిన పటమునందు సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటము నుండి దక్షిణముగా ఋక్షవంతమునకు వచ్చి యచ్చటనుండి పశ్చిమాభిముఖులై నాసిక చేరినట్లు వ్రాసియున్నారు. వారుచెప్పినమార్గమునందు వింధ్యపర్వతమునే గాక నర్మదా తపతులనుదాఁటి విదర్భలోనుండి నాసికకుఁ బోవలసియున్నది. ఇది చాల దుర్గమమార్గమటుండ వాల్మీకిసీతారామలక్ష్మణులువింధ్యమునుగాని నర్మదా తపతులనుగాని దాఁటినట్లుచెప్పలేదు. వారుదాఁటియేయుండిననాసుప్రసిద్ధనదులను వాల్మీకిచెప్పియే యుండును. అదియునుగాక నాసికనుండి బయలుదేఱి రామలక్ష్మణులు నిండు దక్షిణమువచ్చి యావల నాగ్నేయముగఁ గిష్కింధకు వచ్చినట్లు నవీనచంద్రదాసుగారు వ్రాసియున్నారు. ఇది రామాయణమునకుఁ బ్రత్యక్ష విరుద్ధము. రామలక్ష్మణులు నైఋతిమూలగ (౧౦౭-౭-వ.) నావలఁ గొంత మరల నైఋతిగఁ (౧౧౭౦) బోయి యచ్చటినుండి తూర్పుగఁ (౧౧౭౧) బోయి కబంధునిజంపి యచట నుండి మరలఁ బడమరగాఁబోయి పంప (తుంగభద్ర) చేరి యచటకుఁ బడమరనుండి శబరి గుహకుఁబోయిరి. (౧-౭౩-౩.)

మీఁద వ్రాసినట్లు జటాయు గుట్టయొద్దనుండి నైఋతిగా వచ్చిననే కిష్కింధకు రాఁగలరుగాని నాసికావాదులు చెప్పినట్టు లాగ్నేయమూలముగాఁ బోయి యుండినసముద్రతీరము చేరియుందురు గాని కిష్కింధచేరియుండరు. ఆగ్నేయ మూలగాఁ బ్రయాణముచేసినట్లు రామాయణమున నొకమాటయైనలేదు. నాసికా పక్షవాదులును పంప హంపి కిష్కింధయనియే వ్రాసియున్నారు.

భద్రాచలమువొద్ద నుష్ణగుండము సీతాదేవి స్నానము చేయుచుండె నను టయు రేకపల్లె యొద్ద జటాయు ఱెక్క పడెననియుఁ జెప్పుట కల్పితములు.

౧౬-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁడు హేమంతఋతువును వర్ణించి యన్నకుఁ జెప్పుట.

కం. కాంతానుజయుతుఁడై యే, కాంతసుఖము మీఱ నుండఁగా శారదవే
 ళాంతమునఁ నిష్టమగు హే,మంతము పొడసూపె సురుచిమంతం బగుచున్.

కాంతాను జయుతుఁడై=భార్యతోనుదమ్మునితోను గూడినవాఁడై, ఏకాంత సుఖము=విస్తారసుఖము, దుఃఖము ననునవి మనస్సునందున్నవిగాని బయట పదార్థములందులేవు. తృప్తుఁడే సుఖపురుషుఁడు, సుఖస్యదుఃఖస్య నకోపిదాతా యని కలదుకదా. నిత్యతృప్తునకెందున్ననుసుఖమే. శారదవేళాంతమునన్=శర త్కాలముకడచిపోయిన తరువాత, హేమంతము=మంచుకాలము, పొడసూపెన్= కానవచ్చెను. సురుచిమంతము=మిగులఁగాంతిగలది, ఇష్టము=ఋషులకుఁదపము

చేయ ననుకూలమైనది. ఖరాదుల సంహరించి జయముపొందుటకు మూలమగు శూర్పణఖను తనయొద్దకు రప్పించుటచే రామునకు నిష్టమైనది.

ఈ ప్రకరణమున శూర్పణఖా గమనసూచకముగ హేమంతాగమమును లక్ష్మణుండు వర్ణించుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము

ఆ పర్ణశాలయందు నిష్టురాలగు సీతతోనుతమ్ముఁడగు లక్ష్మణుతోను మిగుల సుఖముగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యున్నసమయమున శరత్కాలము ముగిసి పోఁగా నిష్టమగు మంచుకాలము ప్రాప్తించెను.

ఉ. ఆవల నొక్కవేకువ మ॰హాత్ముఁడు రాముఁడు స్నాన మాడ గో
దావరికిం జనంగ వని॰తాయుతుఁ డై బడిఁ బాత్రహస్తుఁడై
పోవుచు లక్ష్మణుం డనియెఁ॰బొల్పయి యబ్దము దేన రాజిలున్
వావిరి నీ కభీష్ట మెది॰వచ్చెనుగా యలసీతు వీయెడన్. ౨౪౯

అబ్దము=సంవత్సరము, దేనన్=దేనిచే, వావిరి=మిక్కిలి, సీతువు = మంచుకాలము, నీకభీష్టము=నీకుఁ బ్రియమైనది. మాసానాం మార్గశీర్షోస్మి యని మార్గశిరము తానేయనికృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెనుగదా. నయనై దేవనవోపగూహ నాని యన్నట్లు ఎండకాలమందువలెఁ గాక చలికాలమందు భార్యాభర్తలు కౌఁగిలించుకొని పండుకొందురు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తపోవిశేషము తెలియుటకై హేమంతఋతువు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము

ఇట్లు హేమంతఋతువురాఁగా ఆఋతువుసందొకనాఁటి తెల్లవాఱుజామున రామచంద్రమూర్తిగోదావరియందు స్నానము చేయ సీతాదేవితోఁబోవుచుండఁగా లక్ష్మణుఁడు కమండలువుదీసికొని వెంటఁబోవుచుండెను.అప్పుడులక్ష్మణుఁడురామచంద్రునితో నిట్లనియె. అన్నా! యేఋతువుచే సంవత్సరము ప్రకాశించునోనీకు నిష్టమైనమాస మేదియో యట్టి మార్గశిరము హేమంతఋతువు నగు మంచుకాల మిపుడు ప్రాప్తించెనుగదా.

వ్యాకరణము.

దేనన్=అది ఇది ఏది యనువానికిఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనంబులందు దాన దీన దేన ననియు వాని బహువచనములందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబులగు త్రి. శే. ౬౨.

కం. బిఱుసెక్కి మేను ప్రజలకుఁ, గఱకెక్కెను నీటి కనవ॰గాహ్యముగ నిలన్
మెఱుఁగెక్కెఁ బైరుపచ్చలు, పఱమఱ లేకాప్తుఁ డయ్యె॰హవ్యవహుండున్.

బిఱుసు=కాఠిన్యము, కఱకు=క్రూరత్వము, అనవగాహ్యముగన్=స్నానము చేయ సాధ్యముగాకుండునట్లు, పఱమఱలేక=భేదభావములేక, ఆప్తుఁడు=కావలసినవాఁడు మేలుకోరువాఁడు. హవ్యవహుండు=అగ్నిహోత్రుఁడు, స్వభావోక్త్యలంకారము.

అగు స్వభావోక్తి జాత్యాదులందుఁగల స్వభావమెంతేని వర్ణింపఁబడియెనేని, 'హరిణములు చూచెనుత్తరాంగాక్షములును స్తబ్ధకర్ణములగుచున్ ఛ్ఛందమునను.'

ఈ స్వభావోక్తి రసవంతమైన వర్ణనముగా నుండవలెను. గాని

మాహిష్మతీ పురీమధ్యే ముహూరాఘ్రాయ మేదినీమ్
ఏకపాదం సముద్ధృత్య శ్వామూత్రం విసృజత్యహో॥

మహిష్మతీపురమునడుమ నొక కుక్క నేల పలుమాఱువాసనచూచి యొక కాలెత్తి మూత్రము విడిచెను. ఔరా! అను నట్టులుండరాదు.

తా త్ప ర్య ము

ప్రజలకు దేహము కఠినమాయెను.స్నానము చేయుటకు సాధ్యపడకుండునట్లు నీటికిఁ బండ్లువచ్చి కఱవసాగెను. పైరుపచ్చలు కాంతితోఁగూనసవాయెను. అగ్నిహోత్రుఁడు మునుపటివలెఁగాక యాప్తుఁడై దగ్గఱకుఁ బ్రజల రానీయసాగెను.

కం. పొంగళ్ళను బొంగింతురు, ముంగడ దేవతలకు బితృముఖ్యులకు బుధుల్
రంగారు క్రొత్తధాన్యము, లం గడు గతపాపులగుచు లాలితచరితా. ౧౭౧

రంగారు=కాంతిగల, బుధుల్ = తమకు శ్రేయస్కరమగు దాని నెఱిఁగినవారు.

తా త్ప ర్య ము

తమకు శ్రేయస్కరములగు వానిఁ దెలిసినవారు క్రొత్తధాన్యమురాఁగానే దానిని పాలలోఁ బొంగించి దానిని బితృదేవతలకు దేవతలకు నివేదించి పాపరహితులగుచున్నారు.

దీనికే యాగ్రాయణమనిపేరు. 'నా నిష్ట్వాగ్రయణే నాహితాగ్ని ర్నవస్య ధాన్యస్యా శ్నీయాద్వ్రీహీణాం యవానాం శ్యామాకానా మగ్రేపాకస్య యజేత॥" యను సూత్రమున నాపస్తంబు లీకార్యమవశ్యము చేయఁదగినదని చెప్పినారు.

తే. దండయాత్రాభిరక్తి ని ధరణిపతులు
పరమగోరససంపన్న తరులు ప్రాజ్య
కాము లయి జానపదులును గ్రాలు చంద్రు
గాదె యన్నయ్య యీమంచుకాలమునను. ౧౭౨

దండయాత్రాభిరక్తిని=యుద్ధయాత్రయందలి విశేషప్రీతిచే, ధరణిపతులు=రాజులును, పరమగోరససంపన్నతరులు=మిగులశ్రేష్ఠమైన యావుపాలు పెరుఁగులోనై నవిగలవారు, ప్రాజ్యకాములు=మిక్కిలి కామముగలవారు, జానపదులును=ఊళ్ళయందుండువారు.

తా త్ప ర్య ము

అన్నా! రాజులు యుద్ధమునకై యాత్రపోవుటయందును బెద్ద గ్రామముల యందుండువారు పాలు పెరుఁగు మొదలయినవి తినుటయందును మిగులఁ గోరిక గలవారై యీ మంచుకాలమందు వర్తింతురుకదా!

కం. దక్షిణదిశయందు జగ,చ్చక్షువు రాణించు చుండ • శశ్వచ్ఛోభా
లక్షణతిలకచ్యుతహరి,ణాక్షి యనఁగ నుత్తరదిశ•యమరెడిఁ గంటే. ౧౦౩
జగచ్చక్షువు=సూర్యుఁడు, శశ్వచ్ఛోభా=శాశ్వతకాంతి, లక్షణ=చిహ్నమైన, తిలక = నొసట నుంచుకొనుబొట్టుచేత, హరిణాక్షి = స్త్రీ, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము వ్యంగ్యము.

తాత్పర్యము.

దక్షిణదిశయందుసూర్యుఁడున్నకారణముచే నుత్తరదిశము తెలుపుచిహ్నమై ముఖమునకుశాశ్వతకాంతినిగలిగించు కుంకుమబొట్టులేనియాఁడుదానివలెనున్నది. ఇది దక్షిణాయనమగుటచే సూర్యుఁడు దక్షిణదిశయందే యుండును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుత్తరదేశమున లేమిని నది విధవవలెనున్నది.

తే. సహజముగ మంచుగడ్డల•స్థాన మైన
వాఁడు హిమవంతుఁ డితఁడి • వేఁడి వెలుఁగు
మిగుల దూరగుఁ డౌటను • మిఱె సార్థ
కాఖ్యుఁడై కాలమహిమంబు,•నగ్గలికను. ౧౦౪

సార్థకాఖ్యుఁడై=సార్థకమగు పేరిలోఁ గూడినవాఁడై, అగ్గలికను=అతిశయముచే, నిరుక్తియలంకారము.

తాత్పర్యము.

హిమవత్పర్వతము స్వభావముగానేమంచుగడ్డలస్థానము. అందునీకాలమున సూర్యుఁడుదూరమందుండుటచేమంచుకరఁగుటమానుటచేహిమవంతుఁడు(మంచుగడ్డలుకలవాఁడు)అను పేరర్థముతోఁగూడినవాఁడైకాలమహిమచేనొప్పుచున్నాఁడు.

సీ. మధ్యాహ్నముల జనుల్ • మలయ సుఖంబుగా, నింపైననునువెచ్చ•యెండ లొప్పె
సలలితార్కంబులై • చాయల జిల్లను, జలములు గ్రాలెదు•స్సహము లగుచు
మృదులసూర్యంబులై • మిహికావృతంబు లై, వలిగాలి వీవఁగ•వనము లెల్ల
మానవసంచార•హీనంబులుగ ముగ్ధ,కట్లు కట్టిన నిజాం•గములు గలుగు

తే. జనులతో దివసంబులు•సాగు నిపుడు, తానఁగా రాని వెలిపడ•కలను గలిగి
పుష్యనీతములయి మంచు•బూఁజువాటి,యీఁదగాలిని రేలిప్డు•వృద్ధిఁ జెందె.

మలయన్=సంచరింప, నునువెచ్చ=కొంచెము వేఁడిమి, సలలితార్కంబులై= వేఁడిమిలేనిసూర్యునిగలవై, చాయల=చెట్లనీడల, దుస్సహము=సహింపఁగష్టమైనది, మృదులసూర్యంబులు=శ్లక్ష్ణముగానిసూర్యకిరణములుగలవై, మిహికావృతంబులై=మంచుచేనావరింపఁబడినవై, వలిగాలి=చల్లనిగాలి, మానవసంచారహీనంబుగన్=మనుష్యులుతిరుగుటలేక, నిజాంగములు=తమదేహములు, దివసంబులు= పగళ్ళు, వెలిపడకలు=బయళ్ళయందలిపండుకొనుటలు, పుష్యనీతములయి=పుష్యనక్షత్రముచే జరుపఁబడినవియై, మంచుకాలమున రాత్రులు పుష్యనక్షత్రముచేఁ దెలిసికొందురు. బూఁజువాటి=బూఁజుపట్టినట్లు తెల్లనై, ఈఁదగాలిని=చల్లనిగాలిచే

వృద్ధిచెందెన్=పగటికాలముకంటె రాత్రులందుఁ బ్రొద్దెక్కువ యయ్యెను. "అహ ములు సన్నములయ్యెను, దహనుఁడు హితవయ్యె దీర్ఘదశలయ్యె నిశల్"ఖాగ.

తాత్పర్యము

ఉదయమున సాయంకాలమున మంచు విశేషించియుండును గావునజనులకు సంచారయోగ్యములుగావు. మధ్యాహ్నమందుజనులుసుఖముగసంచరించుటకుఁ గొంచెము వేఁడిమిగలయెండలొప్పుచుండును.చెట్లనీడలయందుసూర్యకిరణములు విశేషముగఁ దగులనికారణమున నీళ్లు జిల్లుమని తాఁకుటకే కష్టముగా నుండును. ఎండలుకొంచెముగా వ్యాపించుటచేతను మంచు చేఁగప్పఁబడుటను జల్లనిగాలివిసరుటచేతను వనములందు మనుష్యసంచారములేదు. ఇఁక వానియందలి పక్షులో వాయువునొప్పులచేఁగీళ్ళుపట్టుకొనిపోయినవారివలెఁ దమ యవయవములు ముద్ద కట్టుకొనిపడియుండును.పగళ్ళీవిధముగాజరుగుచున్నవి.రాత్రులందుబయలందుఁ బండుకొనువారులేరు. పుష్యనక్షత్రమును జూచి ప్రొద్దు తెలిసికొనవలసియున్నది. రాత్రులు బూఁజుపట్టినట్లు తెల్లపాటి చలిగాలిచే వృద్ధినిబొందుచున్నవి. పుష్యనీతము=పుష్యముతోఁగూడిన పున్నమ ప్రధానముగాఁ గలది. పుష్యమాసమునకు సమీపించినవై.

రేలు వృద్ధిచెందెననుటచేఁ దమోగుణము ప్రధానముగాఁగల రాక్షసాదులకు వృద్ధియు సాధుజనసంచారమాంద్యము,జ్ఞానహీనతగల కాలమును సూచించుచు రాక్షసబాధచే నిప్పుడు దేశమిట్లున్నదని భావము సూచితము.

కం. వావిరి నిజసౌభాగ్యం, బీవిధుఁ డర్కున కొసంగి • హిమబిందువులన్
గావి గొని తేజ మఱెనో,టావిరిచే గ్రుడ్డి యైన•యద్దము పోల్కిన్. ౨౩౬

ఈ విధుఁడు=ఈ చంద్రుఁడు అనుటచే నింకను సూర్యోదయము కాలేదు. అంతకు ముందేకదా స్నానముచేసి యర్ఘ్యమియ్యవలెను. నిజసౌభాగ్యము=లోకమునకు నాహ్లాదముకలిగించు తనశక్తిని, అర్కునకున్=సూర్యునకు,హిమబిందువులన్= మంచు తుంపురలచే, కావిగొని=ఎఱ్ఱబాఱి,తేజమఱెన్=కాంతిహీనుఁడయ్యెను. నోటావిరిచే=నోటితో నూఁదఁగా నా యావిరిక్రమ్ముటచే, గ్రుడ్డియైన=సరిగాఁ గానరాని, ఉపమాలంకారము.

తాత్పర్యము

ఆహ్లాదముకలిగించువాఁడుకావునఁజంద్రునకుఁ జంద్రుఁడనిపేరు. ఇప్పుడా పేరు తనకు వ్యర్థముచేసికొని లోకుల సంతోషింపఁజేయు శక్తినిసూర్యునకిచ్చెను. ఆ కారణముచేఁ దపనుఁడనుపేరు (తపింపఁజేయువాఁడు)సూర్యునందు వ్యర్థమై చంద్రునివలె నయ్యెను. అనఁగా సూర్యుఁడు చంద్రునివలెఁ బ్రజలకుసంతోషకరుఁ డయ్యెను.చంద్రుఁడోమంచుకురియుటచేజనులకుబాధకలిగించువాఁడయ్యెను.అంతియగాకమంచుతుంపరలువ్యాపించుటచేఁజంద్రబింబమునోటియావిరిక్రమ్మఁగా

గ్రుడ్డియైన యద్దమువలెఁగానవచ్చును. వ్యతిరేకాలంకారము.ఐశ్వర్యవంతుఁడని పేరుగల యింద్రుఁడు తన యైశ్వర్యమును రావణాసురునకిచ్చి తాను దేజోహీనుఁడై యున్నాఁడని సూచితము.

తే. నిండుపున్నమనాఁటివె•న్నెలలరేయి,యివముచేమలినంబయి•యెలమినీయ
దెండఁ గావిఁడివాఁడిన•పృథివికన్య,మాడ్కినుండియుఁదత్కాంతి•మహిమ లేదు.

ఇవము=మంచు, హిమశబ్దభవము.

తాత్పర్యము

నిండుపున్నమనాఁటిరాత్రి మంచుచే మలినమగుటచే సంతోషము గలిగింపకున్నది. ఇది యెండచేఁ గావిగొన్న సీతాదేవివలెనున్నదికాని యామెకున్న కాంతిమాత్రములేదు. దీనిచే సీతాదేవి యెండఁగొట్టుపడినను గాంతియుత్సాహము గోలుపోయినదికాదు. అని యేర్పడుచున్నది. దీనిచే సీతాదేవి రావణుచే బాధింపఁబడినను దేహము గాసిపడినను ముఖవర్చస్సు, మనస్సునందలి ధైర్యోత్సాహములు కోలుపోదని వ్యంగ్యము.

కం. సహజంబుగ శీతలుఁడై, మిహికాయోగమున నిపుడు • మిహిరకులేంద్రా
రహి ద్విగుణితశీతలుఁడై, యహర్ముఖములందుఁ బశ్చి•మానిలుఁడొప్పెన్.

పశ్చిమానిలుఁడు = పడమటిగాలి, సహజంబుగ = స్వభావముచేతనే, శీతలుఁడై =చల్లనివాఁడై, మిహికాయోగమునన్ = మంచుతోఁ గూడుటచే, ద్విగుణీకృత శీతలుఁడై=ఇబ్బడించిన చలిమిరికలవాఁడై,అహర్ముఖములందున్=ఉదయకాలములందు.

తాత్పర్యము.

పడమటిగాలి స్వభావముచేతనే చల్లనిది, (౧)వాయువునకుశీతస్పర్శస్వభావసిద్ధమని గోవిందరాజీయము, (౨) వాయువున కనుష్ణాశీతస్పర్శముస్వభావమని తీర్థీయము. వాయువునందు వేఁడిమికాని చలిమిరికాని స్వభావముగలేదు. ఉష్ణపదార్థసంగతిచేగాలియు వేఁడియగును. శీతపదార్థసాంగత్యముచేఁ జల్లనగును. తేజస్సుజలము వాయువునకు వెనుకఁబుట్టినవేకదా. అయినను ఉదయకాలమందు వేఁడిమిగలిగించు సూర్యకిరణములు లేవు. రాత్రులందు వేఁడిమిపోయి యందు ముఖ్యముగ నాలుగవజాముననెండకాలమందును గాలిచల్లగానేవీచును. ఇప్పుడో దానికిఁదోడు మంచుబిందువులును జేరినవి. కావున నుదయమువేళ గాలియిబ్బడించిన చలిమిరి కలదై యుండును.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వభావముచే దయగలవాఁడు, శాంతుఁడు. క్రోధమాహారయత్తీవ్రం వధార్థంసర్వరక్షసామ్మన్నట్లురాక్షసవధవేళ నా కార్యము నిమిత్తమై కోపము తెచ్చుకొనును. ఇప్పుడు ఋషీశ్వరులు తమబాధలు చెప్పుకొనుటచే నాయన దయాగుణమతిశయించినదని భావము.

భగవంతుఁడు స్వాభావికముగఁ గృపాళువనియు రామావతారకాలమున బ్రహ్మాదిస్తోత్రముచే నాయనకృప మఱింత యధికమయ్యెననియు ఋష్యాశ్రమ ఋషుల ప్రార్థనచేనది మఱింత యధికతరమైనదనియు సూచితము. గోవింద రాజీయము.

కం. యవగోధూమవిరాజిత, మవు బాష్పచ్ఛన్నవిపిన♦మర్కోదయమం
దవిరళక్రౌంచీసారస,రవముల శోభిల్లఁ దొడఁగె♦రాఘవ కంటే. -౨౪౯

యవగోధూమ విరాజితము; యవలచేతను గోధుమలచేతను. (ఈపైర్లచే) ప్రకాశించునది. బాష్పచ్ఛన్న విపినము=మంచు తుంపరలచేఁ గప్పఁబడిన యడవి, అర్కోదయమందు=సూర్యోదయకాలమున, అవిరళక్రౌంచీసారసరవములన్=దట్టములయిన ఆఁడు క్రౌంచపక్షులయు బెగ్గురులయు ధ్వనులచే, శోభిల్లఁదొడఁగెన్= ప్రకాశింపఁ బ్రారంభించెను.

తా త్ప ర్య ము

యవగోధూమముల పైరులచేఁబ్రకాశించుచు మంచుబిందువులచేఁగప్పఁబడిన యడవి సూర్యోదయసమయముకాఁగా ఆఁడు క్రౌంచపక్షులు బెగ్గురులు వీనిధ్వనిచేఁ బ్రకాశించుచున్నది.

మంచుకాలమున నీటిమీఁదనుండి యావిరిలేచునట్లు పైరులమీఁదినుండియు నావిరిలేచి పొగవలెఁ గానవచ్చుచుండును.

యవగోధూమవిరాజితము=బాష్పచ్ఛన్నమైన విపినము అనుటచే రావణుని బాధకువెఱచి లోకము గగ్గురు పాటొంది కన్నీరు గార్చుచుండెనని సూచించును.

అర్కోదయము - రామజననము సూచించును.

క్రౌంచీసారస నినాదములు = రాత్రివేళ మంచునకువెఱచి గూళ్ళలోఁ బడియుండిన ఆఁడుక్రౌంచములు బెగ్గురులు సూర్యోదయమున సంతోషముచే వెలుఁగు నిచ్చినట్లు రావణునిచే బాధింపఁబడిన స్త్రీలు పురుషులు రాముఁ డుదయించెను. రావణుఁడు చచ్చెనని సంతోషముతో ధ్వనించిరని సూచితము.

బాష్పశబ్దముచే రామకృప సూచితము. యవగోధూమయనుటచే ఋషి తపోవృద్ధిసూచితము. రవములనుటచే వేదాధ్యయనముసూచితము. ఇఁకఁపై రామ కృపాతిశయముచే ఋషులతపస్సులు వర్ధిల్లి యాశ్రమములు వేదఘోషములుగల వగునని సూచితము. గోవిందరాజీయము.

తే. కలితఖర్జూరసుమముల♦కాంతి గలిగి, పూర్ణతండుల మగుశిరం♦బును నొకింత
వంచియుపరంజిబంగరు♦వన్నె మెఱసి,యున్నపరిపైరుఁగంటివే♦యుల్లమలర.

కలితఖర్జూరసుమముల కాంతి=అందమైన ఖర్జూర పుష్పములకాంతి, పూర్ణ తండులము=వడ్లగింజలతో నిండినది, ఉల్లము + అలరన్=మనస్సునకు సంతోషము కలుగునట్లు.

తా త్ప ర్య ము

ఖర్జూరపుఁ బూలవంటి కాంతిగలిగి యెన్నులు వడ్లగింజలతోనిండి యా బరువునఁ దలలువంచి పండుటచే సపరంజి బంగారువన్నెగలిగిన పైరు చూచితిరా?

విద్యయొసఁగును వినయమన్నట్లు సుజనులందు విద్యాధనసంపత్తివక్వమగు కొలఁది వినయము హెచ్చుచుండును. అని సూచితము. జడలుగల వృద్ధ ఋషులును శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నమస్కరించెదరని సూచితమని గోవింద రాజీయము.

తే. మంచుతుంపర బెరసి వ్యా • పించు చున్న
కిరణములతోడ సూర్యుండు • కరము దవ్వ
సందు నభ్యుదితుం డయి • చందమామ
పోలె నున్నాఁడు గనుఁగొమ్ము • పుణ్యశీల. ౨౬౧

అభ్యుదితుఁడు = ఉదయించినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

సూర్యుఁ డుదయించినను మంచంతయుఁ బోలేదు. తుంపరగా సన్నగా వ్యాపించియే యున్నది. ఆ కారణముచే సూర్యుఁ డుదయించి చాలఁ బ్రొద్దెక్కినను జందమామవలె నున్నాఁడు.

నీ వడవికివచ్చి బహుకాలమయ్యును, దుర్బలునివలె రాక్షసులచే నేల యవమానింపఁబడుచు నూరకున్నావని సూచితము.

తే. రామ పూర్వాహ్ణమునఁ బస • యేమి లేక
హాయిగా మేను సోఁకి మ • ధ్యాహ్న వేళఁ
గించిదాపాండురంబులు • నించుకంత
యెఱుపులై యున్నయవి చూడు • మెండ లిపుడు. ౨౬౨

పూర్వాహ్ణమునన్ = మధ్యాహ్నమునకు ముందటికాలమునందు, పస = సత్త, కించిత్ + ఆ పాండురంబులు=కొంచెము తెల్లనైనవి.

తా త్ప ర్య ము

శ్రీరామచంద్రా! మధ్యాహ్నమునకు ముందు ఎండవేఁడిమిలేక సుఖముగా దేహమునకు సోఁకుచు మధ్యాహ్నమందుఁ గొంచెము తెలుపు కొంచె మెఱుపునై సూర్యకిరణము లున్నవి.

రాక్షసులు వర్ధిల్లి నీశక్తి లోకమునకుఁ గానరాకుండఁ జేయుచుండఁగా శక్తిగలిగియువారినుపేక్షించియూరకుండుట సరిగాదని సూచితమని గోవిందరాజీయము.

తే. ఇవముతువ్వర రాలుట • నించుకంత, తడిసి యున్నట్టిపచ్చిక • తావులందు
హేళియీరెండ వ్రాలిన • లీలఁ గంటె, మంచుబొట్టులు వజ్రాల • మాడ్కిఁ దనరె.

ఇవముతువ్వర=మంచుతుంపర, హేళి=సూర్యుఁడు, ఈరెండ=కొంచెమెండ.

తాత్పర్యము

మంచుతుంపర రాలుటచేఁ గొంచెము తడిసియున్న లేఁబచ్చిక పట్టులందు సూర్యుని యీ రెండ పడినవిధము చూచితివా? సూర్యకాంతి యీ బిందువులపైఁ బడుటచే నవి వజ్రాలవలెఁ గానవచ్చుచున్నవి.

రాక్షసోపద్రవముచేత ఋషులు దుఃఖింపఁగా నాపై రాముని కృప గల్గుట సూచితమని గోవిందరాజీయము.

తే. అడవియేనుఁగు పెనుదప్పిఁ • బడియు మిగులఁ
జిల్లు మనియున్న నీటిని • నల్ల యదిగో
నంటియును ద్రావకయ తొండ • మల్లముడుఁచు
కొనుచు నున్నది తిలకింపు • కులవతంస. ౨౧

పెనుదప్పిఁబడియు=మిగుల దాహముగొనియు, జిల్లుమని=చల్లగా (అనుకరణశబ్దము), కులవతంస=సూర్యునివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా?

తాత్పర్యము.

అన్నా! యీ యడవి యేనుఁగును జూడుము. అది మిక్కిలి దప్పిచే బాధపడుచుండి నీళ్లు ద్రావవలెనని తొండముకొనచే నీటినిదాఁకియు నది జిల్లుమని యుండుటచేఁ ద్రావకతొండమును ముడుచుకొనుచున్నది.

రావణభయమధికముఁగా నున్నదనుట సూచితము. అని గోవిందరాజీయము. దేవత లిష్టభోగము లనుభవింప నెంతో కోరికగలిగియు ననుభవించుటకై భోగ్యములఁదాఁకియు రాక్షసభయముచే మానుకొనుచున్నారని భావము.

తే. నీటిపక్షులు గూర్చుండి • నీటివెంట
మునుఁగఁగా జంకుచున్నవి • యనఘచరిత
దురమునను గోఁచలగువారు • చొరఁగలేని
తీరు దలఁపించుచును వాని • తెఱఁగుఁ గంటె. ౨౨

దురమునను=యుద్ధమందు, కోఁచలు = పిఱికులు, తలఁపించుచును = జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచు.

తాత్పర్యము

నీటిపక్షులు ఎప్పుడు నీళ్ళలో నుండునవియైనను నీటివెంటఁ దీరమునఁ గూర్చుండి నీటిలో దిగుటకు భయపడుచున్నవి. వీనినిఁజూడఁ బిఱికివారు యుద్ధరంగమునఁ బ్రవేశింప జంకువిధమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

యుద్ధమునం దాఱితేఱి లక్ష్యములేనివాఁడవయ్యు రాక్షసులతోడి యుద్ధమునకు శంకించుచుండుటచే నీవు పిఱికివలెఁ గానవచ్చెదవనియు నా జంకువదలి పూనిన కార్యము నిర్వహింపుమనియు భావము.

కం. లో నీహారపుఁజీఁకటి, పైని యవశ్యాయతమము ♦ పటుగతిఁ గప్పం
గా నిద్రించెడివిధమునఁ, గాననము విపుష్ప మగుచుఁ ♦ గ్రాలెడి నన్నా.

నీహారపుఁ జీఁకటి=మంచు అనెడి యంధకారము, అవశ్యాయ = మంచు యొక్క, తమము=చీఁకటి, పటుగతిన్=విస్తారముగ, విపుష్పము=పుష్పములేనివి, మంచుచేఁ బూవున్నయుఁ జెడిరాలినవని యర్థము.

తాత్పర్యము

లోపలను బయటను మంచు అనెడి చీఁకటి, విస్తారముగఁ గప్పఁగా నడవి పూలు లేనిదగుచు నొప్పియున్నది. అన్నా చూచినావా?

మంచు కురియుటచే నానీటిబరువునకు ఆకులు చిగుళ్లు కదలమిని నడవి చీఁకటి క్రమ్మఁగా నిదురించువానివలె నున్నది. మీఁదఁగ్రమ్మిన మంచుటావిరి నిదురించువారు దుప్పట్లు కప్పుకొన్నట్లున్నది. పుష్పములు లేకుండుటచేఁ గన్నులు మూసికొన్నట్లున్నవి. ఈ కారణముచే వనములు నిదురపోవుచున్న ట్లున్నవి. గోవిందరాజీయము, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

నిద్రించువారికి రాత్రికాలపుఁ జీఁకటియు నిద్రయనెడి చీఁకటియు రెండును నావశ్యకములే. అప్పుడు వారు కన్నులు మూసికొని నిద్రింతురు. ప్రకృతము రెండు విధములయిన మంచులనెడి రెండు చీఁకట్లు క్రమ్ముకొనఁగా నడవి నిద్రించునట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడెను. విపుష్పమనుట కన్నులు మూసికొనుట సూచితము. మహేశ్వరతీర్థీయము.

కం. ఆవిరిగ్రమ్మినసీటను, రావముచేఁ దెలియఁబడెడి ♦ రహి బెగ్గురులన్
దూపరమంచునఁ దడిసిన,యావాలుకపంక్తి నేఁడు ♦ లలరెడిఁ గనుమా. ౨౪

తూపర=తువ్వర తుంపర, వాలుకపంక్తి=ఇసుకవరుస.

తాత్పర్యము

నీళ్ళలోనుండు బెగ్గురుపక్షులు మంచుయొక్క యావిరి కప్పుటచే వెలికిఁ గానరాకున్నను వాని ధ్వనులచేఁ దెలియఁబడుచున్నవి. భూమియో మంచు తుంపరలచేఁ దడిసియున్నది.

ఇందు నదులనుటచే ఋషులను గ్రహింపవలెను. ఏటినీళ్లావిరిచేఁ గప్పఁ బడుట, బెగ్గురులు ధ్వనులచేఁ దెలియఁబడుట వీనిచే ఋషులాశ్రమంబులందే యుండి దుఃఖాక్రాంతులై వెలికివచ్చిన రాక్షసులు చంపుదు రనుభయముచేఁ దాఁగి మూలుగుచుండుట సూచితము.

కం. ఇవ మదె వయిపయి రాఁబుట, రవికరములు మృదువు లగుట ♦ రామా చలికిన్
బ్రవిమల మగుశిలమీఁదఁ, దవిలినసలిలములు రసవి♦ధంబుగ నయ్యెన్.

రవికరములు=సూర్యకిరణములు, మృదువులు = వేఁడిమిలేనివి, సలిల ములు=జలములు, ఇవము=హిమము.

తా త్ప ర్య ము

మీఁదమీఁద మంచు రాలుటచేతను సూర్యకిరణములందు వేఁడిమి లేకుండుటచేతను రామచంద్రా నిర్మలమగు జాలమీఁదఁబడిన నీళ్లుగూడ విషములయియే యున్నవి.

మీఁదమీఁద మంచుగురియుట మీఁదమీఁద రాక్షసులు పైపడి వచ్చుట. సూర్యకిరణములు వేఁడిమిలేకుండుట నీవు మాంద్యము వహించుట. కావునఁ గొండలమీఁదనుండు ఋషులుగూడ దుఃఖింపవలసివచ్చెను.

రసమనఁగా విషమనుటకు, "శృంగారముఖ్యమధురాది సుపర్ణరేతో నిర్యాస రాగ గరళద్రవపారదేషు" నానా॥ర॥

కం. ప్రాలేయధ్వస్తంబును, జాల జరాజర్ఝరితము ♦ జాజెడి కింజ
ల్కాళియు బిసశేషం బగు,నాళీకముతోడఁ గొలను♦నాణెముఁ బాసెన్. ౨౬౯

ప్రాలేయధ్వస్తంబు=మంచుచే నాశముఁజేయఁబడినది జరా=ముసలితనముచే, జర్ఝరితము=మంచికాంతి చెడినది, కింజల్కాళి = అకరువులు, దుద్దులు (దిమ్మెలు), బిసశేషము=తామరకాఁడమాత్రము మిగిలినది, నాళీకము=తామర, నాణెమున్=అందమును, కమలములకు మంచుకాలము నాశకాలము.

తా త్ప ర్య ము

తామరపూలుపూచి చాలఁగాలమగుటచే మంచుచే నందముచెడి వాడి కాంతిఁబాసి యకరువులు దిమ్మెలు రాలిపోఁగాఁ గాఁడలుమాత్రము మిగిలిన తామరలతోఁ గొలఁకు లందము చెడియున్నవి.

ఇచ్చటఁ గొలఁకులు ఋష్యాశ్రమములు రాక్షసులు తమవారినందఱను జంపఁగా ముసలివారై యొంటరిసంటరిగా ఋషులు మిగులుటచే నందము చెడిన యాశ్రమముల విధము సూచితము.

అవతారిక:- ఇంతవఱకు శ్రీరాములయుపేక్షచే ఋషీశ్వరులు పడుబాధలు వారుండుస్థితి యన్యాప్రదేశముగఁ జెప్పఁబడెను. ఇఁక నక్కడ నయోధ్యలో భరతునిస్థితిఁ దెలుపుచు నాయనను జూడఁబోవుకాలము సమీపించుచున్నది. కావున నీవిందువచ్చినకార్యము పూర్ణముచేయ యత్నింపుమని హెచ్చరించుచున్నాఁడు.

చం. కన నిటు పుండువంటిచలి♦కాలమునన్ భరతుం డయోధ్యలో
ఘనతరదుఃఖవేదనను ♦ గ్రాఁగుచు, రాజ్యము మాని, భోగముల్
గొనక, తపస్వి యై, నిదురఁ ♦ గూరుచు నేలపయిన్, మితాన్నమున్
గొనుచును, నీపయిం గలుగు♦కూరిమి పెంపున నున్నవాఁడుగా. ౨౭౦

గ్రాఁగుచున్ = తపించుచు.

తా త్ప ర్య ము

ఇటువంటిపుండువలె బాధాకరమైన మంచుకాలమందు నయోధ్యలో మిగుల

దుఃఖబాధచేఁ దపించుచు రాజ్యసంపదవదలి భోగములాశింపక, యుపవాసము లుండి జడలు నారలుధరించి మంచములు పఱువులు వదలి యారుబయల నేల మీఁదఁబండుకొనుచుఁ గొంచెముగా ఫలాదులు దినుచు నీపయింగల భక్తిచే భరతుఁడు నవయుచున్నాఁడు గదా.

కం. ఇదియే వేళ కతండును, నిదురన్ మేలుకొని యేటి•నీట మునుంగన్
గదుకొని ప్రకృతులు గొలువఁగ,నదమలమతిఁ జనుచు నుండు•సరయువుఁ జేరన్.

ప్రకృతులు=మంత్రులు మొదలగువారు, కొలుపఁగన్= ఆయనపైనున్న భక్తిగౌరవములచే నాసమయమందును సేవించి వెంటరాఁగా.

తాత్పర్యము

అన్నయా! మనము లేచినవేళకే భరతుఁడును నిద్రలేచి సరయూనదిలో స్నానముచేయుటకై మంత్రులు మొదలగువారుచుట్టు క్రమ్ముకొని సేవింపఁగా నిర్మలమగుమనస్సుతోఁబోవలసివచ్చెనేయను విచారములేకపోవుచుండునుగదా.

భరతుఁడును వానప్రస్థచర్య జరపుచు నందిగ్రామంబున నున్నవాఁడు. ఆశ్రమ స్వీకారము చేయలేదు. కావున నాయన గ్రామమందుండుట దోషము గాదు, ఇంట నుండియు సన్న్యాసివలె వర్తింపవచ్చును గదా.

కం. గారాముసఁ బెరిఁగిన సుకు,మారుఁడు భరతుండు సుఖము•మఱగినయాతం
డేరీతి నపరనిశలన్, సారసనయనుండు గ్రుంకు•సరయువునందున్.–౨౯

గారామున = అల్లారు ముద్దుగా, పెరిఁగిన = తండ్రి భరతుని ప్రేమతోఁ బెంచెను. నీవన్నను నతని విశేష ప్రేమచేఁ బెంచితివి, సుకుమారుఁడు=ప్రేమరస భరితములయిన నీ చూపులు మీఁద సోఁకినను వాడిపోవునంతటి కోమలదేహము గలవాఁడు, అపరనిశలన్=అపరరాత్రములందు, బాలవిధవులగు స్త్రీలు మను ష్యులు తమ ముఖమును నుదయముననే చూచిన జారత్వమున మగనిఁజంపిన యీ ముండముఖము ప్రొద్దుననే చూచితిమి. నేఁడేమో కీడు కలుగునని యెట్లు తమ్ముదూషింతురని యెవరు నిద్రలేవకముందే లేచి వెలికార్యములు తీర్చు కొందురో యట్లేజనులు నిద్రలేచినతరువాతఁ దానును లేచి బయటవచ్చినఁ దన ముఖముఁ జూచువారు ఈపాపివలనఁగదా రాజ్యమునకు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నింతకష్టము వచ్చెనని దూషింతురని భయపడి మనుష్యసంచారములేని యపర రాత్రులందు స్నానమునకుఁ బోవునని భావము. సరయువునందుఁ గ్రుంకున్= సరయువు వేగముగాఁబాఱుచున్నను తాఁబేళ్లు విశేషముగనున్నను మనస్సునందుఁ గల దుఃఖాతిశయముచే దానిని లక్ష్యపెట్టక నిర్భయముగా మునిఁగి స్నానము చేయును, సారసనయనుండు = కమలములు రాత్రివేళ ముకుళించును.

అట్లు హాయిగా నిద్రింప వలసిన కాలమందు నేటి చల్లని నీటిలో మునుఁగును, క్రుంకున్=మునుఁగును. ఒడ్డుననుండి చెంబుతో నీళ్ళుముంచి పోసి

కొనుటకాదు, నీళ్ళలోమునుఁగుట యెంతసేపు, ఎంతలోఁతున మునిగినఁ బరులు వెలుపలికిఁ దీసికొని రావలసియుండునో యంతసేపు మునుఁగును. ఇటువంటి వాఁడెట్లు చల్లని యేటినీళ్ళలో మునుఁగును అని లక్ష్మణుఁడు సందేహించు చున్నాఁడు. ఏలనఁదనకు రామ విరహతాపములేదు, ఇతరవిచారము లేదు. కనుక లక్ష్మణునకు నీళ్ళు చలియని వేఁడిమియని తెలియుచున్నవి. కావునఁ దన వలెనే భరతుఁ డనుకొని సందేహించుచున్నాఁడు కాని రామవియోగతాపవహ్ని లోపలఁ బ్రజ్వరిల్లుటచే వెలుపలిచలి యాయన మనస్సునకుఁ దగిలినదేకాదు. అదియును గాక. "ఉపతప్తోదకానద్యా" యని రామవిరహముచే నదులుకూడఁ దపించినవియని యుండుటచేఁ జలిప్రశంసయేలేదు. తీవ్రమనోవేదన గల కాల ములో వెలుపలి సుఖదుఃఖములు మనస్సున నంటవు.

సీ. మహనీయతరసుకు♦మారుండు వీరుండు,సురుచిరానుదరుండు♦సుందరుండు
  రాజితసర్వధ♦ర్మజ్ఞుండు, ప్రాజ్ఞుండు, సత్ప్రమదాపాది ♦ సత్యవాది
  నిర్దుష్టకార్యైక♦నిరతుండు భరతుండు, మస్తారిమదశోషి ♦ మధురభాషి
  యాజానుదీర్ఘ బా♦హాంగుం డరాగుండు, హ్రీనిషేధుండు జి♦తేంద్రియుండు
ఆ. భక్తిమేదురుండు ♦ భవదీయసోదరుం, డఖిలభోగరాశి ♦ యాసఁబాసి
  స్వర్గమును జయించె♦వనసీమఁ జరియించు, నిన్నుఁబోలి తపము♦నిష్ఠఁదూలి.

మహనీయతర సుకుమారుండు=మిక్కిలి యతిశయించిన కోమలదేహము గలవాఁడు. పెద్దకొడుకవని నిన్నుఁబెంచిన గోమునకంటెఁ దన ప్రియురాలగు కైక కొడుకను కారణమునఁ బ్రీతితోను, ఏమి యుపేక్షించినఁ గైక కోపించునో యను భీతిచేతను నెక్కువ గోమున మనతండ్రిచేఁ బెంపఁబడినవాఁడు. మహనీయ సుకుమారుఁడు, వీరుండు=అంతటి సుకుమారుఁడయ్యు యుద్ధరంగమున నెంత గాసికైన నోర్చు పరాక్రమముగలవాఁడు, సురుచిరానుదరుండు = సుందరమై స్వల్పమైన కడుపుగలవాఁడు. సుకుమారులు కష్టముచేయక తిండిమాత్ర మెక్కువ దినుటచేఁ బొట్టలు ముందఱికి వచ్చియుండును. ఈయన కట్లులేదు, అనఁగా కడుపేలేదని యర్థముకాదు. ఉదరము స్వల్పముగానున్నదని యర్థము. నకా రమునకు అల్పమనియు నర్థము గలదు. హేరంబేనః పుమాన్నాస్త్రీ నాభావం జ్ఞానవాద్యయోః వంధ్యా సూక్ష్మ పరిక్లిష్ట శూన్యభేదేషు నస్త్రిషు, ॥నానా॥ ర॥ న + ఉదరుఁడు=అనుదరుఁడు, నకారమునకుఁ బరముగ వృత్తియందు నచ్చు వచ్చెనేని 'న'అన్ అగును, అనుదరుఁడనఁగా అరచేతివలె లోపలికిఁబోయియుండు కడుపుకలవాఁడు, సుందరుఁడు=అందగాఁడు. రాజిత ధర్మజ్ఞుఁడు=ప్రకాశించు సమస్త ధర్మములు తెలిసినవాఁడు, ప్రాజ్ఞుఁడు=చదువుటచేఁ దెలియుట మాత్రమే కాదు. వానిని జక్కఁగా నాలోచించి యవలోడనము చేసినవాఁడు, సత్ + ప్రమ దాపాది=సత్పురుషులకు సంతోషము గలిగించువాఁడు, సత్యవాది = ఇతరులకు సంతోషము గలిగింపవలయునని యసత్యము చెప్పువాఁడునుగాఁడు, నిర్దుష్ట=

దోషములేని, కార్యైక = కార్యములందే, నిరతుండు = అతి ప్రీతిగలవాఁడు, మత్తారి మదశోషి=మదించిన శత్రువుల గర్వమును నెండఁజేయువాఁడు, మధుర భాషి = శత్రువుల గర్వము నణఁచుటయందును కఠినముగ మాటలాడువాఁడు కాఁడు, ఆ + జాను + దీర్ఘబాహాంగుఁడు = మోఁకాళ్ళుపట్టుకుఁగల నిడుపులైన చేతులుగలవాఁడు, అరాగుండు = మాత్సర్యము లేనివాఁడు, 'రాగోనురాగో మాత్సర్యే'యని నిఘంటువు, హ్రీనిషేధుండు = చేయరాని పనులు చేయుట యందు సిగ్గుపడువాఁడు, జితేంద్రియుండు=ఇంద్రియముల జయించినవాఁడు, భక్తి మేదురుండు=నీయందు గాఢమైన భక్తిగలవాఁడు, భవదీయ సోదరుండు= నీతోడఁ బుట్టినవాఁడు, తమ్ముఁడు, అఖిల భోగరాశి = సమస్త భోగములకుప్ప యైనవాఁడు.

తాత్పర్యము

నీకంటెను మిగుల సుకుమారుఁడును వీరుఁడును పలుచని కడుపుగల వాఁడును చక్కనివాఁడును కావునఁ గష్టింపఁదగినవాఁడును, సమస్త ధర్మముల తెలిసినవాఁడును, వానిని జక్కఁగ నవలోడనము చేసినవాఁడును, సజ్జనులకు సంతోషకరుఁడును సత్యవాదియు, దోషములేని కార్యములఁ జేయువాఁడును, మదించిన శత్రువుల గర్వమణఁచువాఁడును, తియ్యని పలుకులు పలుకువాఁడును, మోఁకాళ్ళనంటు చేతులు గలవాఁడును, మాత్సర్యము దుష్కామము లేనివాఁ డును, చేయరాని పనులు చేయుటయందు సిగ్గుపడువాఁడును, ఇంద్రియ జయముగలవాఁడును, గాఢ భక్తిగలవాఁడును, అఖిలభోగముల రాశియగు వాఁడును నగు నీ తమ్ముఁడు భరతుఁడు ఆశనువదలి యడవియందుఁ దపించు నీవలెఁ దపమున నిష్ఠఁబూని స్వర్గమును దిరస్కరించిన వాఁడయ్యెను.

నిద్రాహారము లుజ్జగించి, యుపవాసతపః క్లేశముల నుజ్జగించి నీవిరహ తాపాతిశయమున దేహము విడిచెనేని తపఃఫలముగ స్వర్గమెచ్చుట దాపరించునో యది నీదర్శనమునకు విఘ్నకారియగుటయేగాక నీదర్శనమువలనఁ గలుగు ఫలముతోనది సరికాదు కావునఁ బ్రాణములు పోకుండ బిగఁబట్టుకొనియున్నాఁడు.

ఇట్లు నీ పదవులకువచ్చి దీర్ఘకాలమైనను నీవు సంకల్పించిన ప్రకారము ఋషులు గోరినప్రకారము. రాక్షసవధయుఁజేయవైతివి. నీకై ప్రాణములు బిగఁ బట్టుకొనియున్న తమ్ముని నాదరించిన వాఁడవుకావైతివి. కాలమా సమీపించు చున్నది. పెట్టుకొన్న కార్యమా బహుప్రయాస సాధ్యమైనదని హెచ్చరించి యందఱ యిన్ని యనర్థముల మూలకారణమైన కైకను నిందించుచున్నాఁడు.

చం. మనుజులలోనఁ దండ్రిని గుమారుఁడు పోలఁడు, పోలుఁ దల్లినే,
యనియెడిలోకవార్త వృథయై చనెఁ గైకయుపట్టియందు; నే
మన నుతశీలి యాజి పతియై గుణి యౌభరతుండు పుత్రుఁడై
చనియెడి కైక యట్టి ఖలశాతమనస్విని యౌట యెట్లొకో. ౨౨౪

యాజీ=దశరథుఁడు, ఖల=దుష్టురాలు, శాతమనస్విని=తీక్ష్ణమైన మనస్సు గలది, అట్టి=అంతటి ఘోరకార్యము చేయఁదెగించినది.

తాత్పర్యము

ధన్యాపితృముఖీ కన్యా, ధన్యామాతృముఖ స్సుతః.

తండ్రినిబోలిన కూఁతురు తల్లినబోలిన కొడుకు ధన్యులని సామెతయుండఁగా, సముద్రములోఁగలిసిన నీరు సముద్రమువంటిది కావలసియుండఁగా ధర్మ స్వభావుఁడైన దశరథునకు భార్యయై యిటువంటి సుగుణసంపత్తిగల కొడుకునకుఁ దల్లియగు కైక యింతటి దుష్టురాలు, వాఁడిగల మనస్సుగలది యెట్లయ్యెనో.

సీతారాములు నిష్కారణముగ మంచులోగాలిలో నెండలలోఁబడెడి కష్టములుచూచి సహింపలేక వీనికి మూలకందమైన కైకను దూషింపఁదలఁచి యారంభమందే యామె పేరెత్తిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కోపించునని తొలుత "అనారంభోమనుష్యాణాం ప్రథమంబుద్ధి లక్షణమ్, ఆరంభస్యాంతగమనం ద్వితీయం బుద్ధిలక్షణమ్॥ ఒక కార్యమునకుఁ బూనుకొనకయుండుట మొదటి బుద్ధిలక్షణము పూనుకొనెనా సాంతముగ నెఱవేర్చుట రెండవ బుద్ధిలక్షణము. అను న్యాయము ననుసరించి పూనినకార్యము నెఱవేర్పకున్నావని యన్యాపదేశముగ హెచ్చరించి యుపమానముచే భరతుని ప్రస్తావనదెచ్చి దాని కనుగుణముగఁగైక ప్రశంసతెచ్చి యామెను లక్ష్మణుఁడు నిందించుచున్నాఁడు.

లక్ష్మణుసందేహము న్యాయ్యమైనదేకాని రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నుల జన్మములకు బీజము కారణముగాదు. క్షేత్రము కారణముగాదు. పాయస రూపము వహించిన భగవత్తేజము కారణము కావునఁ దల్లిదండ్రుల గుణములు వీరినంటవలసినది లేదు.

చం. అన విని కైక నేల దురు•సాడఁగ! రాఘవవంశనాథు త
త్తనయుచరిత్రఁ జెప్పుము ము•దం బగు, నే వనవాసనిష్ఠపై
మనము దిటంబు చేసియును • మాన్యుని నబ్భరతుం దలంచినన్
వసటను మానసంబు కడు•బాలిశవృత్తి భజించు లక్ష్మణా. ౩౭

అనన్=తనయందలి భరతునందలి ప్రేమచే నిట్లు చెప్పఁగా, దురుసు + ఆడఁగన్=కఠినవాక్కులు పలుకఁగా, రాఘవవంశ నాథుతత్తనయు చరిత్ర=రఘు వంశమునఁ బుట్టినవారిలో గొప్పవాఁడైన, తత్=ఆకైకయొక్క, తనయుచరిత్ర=కొడుకు వృత్తాంతము, ముదంబగున్=సంతోషించెదను. ఆమెచేసిన కార్యము వలన మన కిప్పటికేమియుఁగీడుమూఁడలేదుగదా. నిష్కారణముగనేలయామెను దూషింపవలెను.పుణ్యాత్ముభరతునే ప్రశంసింపుము."ఆస్ఫోటయంతిపితరః ప్రనృత్యంతిపితామహా"యనుట యట్టివానివిషయమేకదా, వసటను=శోకముచే, బాలిశ వృత్తిని = పామరవ్యాపారమును, సంయోగవియోగములు దైవకృతములు,

దేహిస్వభావగుణములని తెలిసియు నది తెలియని పామరుఁడు దుఃఖించునట్లు దుఃఖింప మనస్సగుచున్నది. తాత్పర్యము

ఆ ప్రకారము లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా లక్ష్మణా యేల నిర్నిమిత్తముగఁ గైకను దూషించెదవు. రఘువంశనాథుఁడగు నామె కొడుకును బ్రశంసింపుము. అది నాకు సంతోషముఁ గలిగించును. వనవాసము సాంతముగ నెఱవేర్పవలయు నని మనస్సు దృఢము చేసికొనియును భరతుని దలంచినపు డయ్యో భరతుని యొద్దకుఁబోయిన బాగుండునే ఆయనను విడిచివచ్చితినే యని పామరులకువలె నాకును దుఃఖము గలుగుచున్నది.

కం. ఆమధురభాషణంబులు, నామహిత ప్రియోక్తి హృద్యములై యమృతరస
స్తోమనిభం బయి యెపుడున్, నామనమున మఱపురాదు నాయన వింటే.

ఆ మధురభాషణంబులు=ఆనాఁడు భరతుఁడాడిన తియ్యనిమాటలు, ఆమహిత ప్రియోక్తి = ఉత్తమధుర మేకాదు ప్రియములులైనమాటలు, అమృత రసస్తోమ నిభంబు=అమృతరస సమూహముతో సమానమై, ఎపుడున్=ఏకాలమందును.

ఛందస్సు. మహిత = ఇందలి తకారము లఘువు.

తాత్పర్యము

నాయనా! లక్ష్మణా! కొందఱిమాటలు తొలుత విన మధురములుగానే యుండునుగాని తుదకవి యప్రియములై పరిణమించును. భరతునిమాట లట్టి యిచ్చకములుగావు. కొన్ని పదార్థములు నాలుకకుఁ దియ్యగానుండినను లోపలికిఁ బోయిన వికారకారణమగునుగదా. భరతునిమాట లట్టివిగాక యమృతమువంటివి. లోపలికిఁబోయినను దేహారోగ్యము గలిగించు నోషధివంటివి. అదియును నొక చుక్క రెండు చుక్కలుగాదు. అమృతరస ప్రవాహము గావున సర్వదా యాయనమాటలు నాకు నిప్పటికి మఱపురావు.

కం. నిను భరతుని శత్రుఘ్నుని, జనకజ నేఁ గూడియుండు సమ్మద మెన్నం
డొనరు నొకో యని వగచుచుఁ, జనియెఁ గౌతమికి రామచంద్రుం డాడన్.

తాత్పర్యము.

నిన్ను భరతుని శత్రుఘ్నుని సీతను నేను గూడుకొని సంతోషముతోనుండు టెన్నఁడో కదా యని వ్యసనపడుచు గోదావరికి స్నానార్థమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోయెను.

ఉన్నవారినివిడిచి లేనివారికై వగవనేల? యనరాదు. ఇంటియం దేదైన పండుగ జరిగెనేని పదిమంది కొడుకు లెదురుగానుండి యొకఁడు దూరముండినను దల్లిదండ్రుల మనస్సు వానిమీఁదనే యుండును. ఆ మాత్రమున నున్నవారిపైఁ బ్రేమ లేదనరాదు. చంద్రుని పదునాఱుకళలలో నొక కళ తక్కువైనను కొఱఁత కొఱఁతయేకదా.

కం. చని సీతానుజయుతుఁ డై, యినముని పితృదైవతములఁ కెరఁగి కృతసే
చనుఁడై గిరిజానందులు, తనుఁ గొలువంగ నుండు రుద్రఁ తద్గతి నుండెన్.

సీతానుజయుతుఁడై=సీతతోను దమ్మునితోను గూడినవాఁడై, ఇనముని పితృ దైవతములకున్=సూర్యునకు ఋషులకు పితరులకు దేవతలకు, ఎరఁగి=నమస్కరించి, కృతాసేచనుఁడై=స్నానముచేసినవాఁడై, గిరిజానందులు = పార్వతియు నందికేశ్వరుఁడు, రుద్రతద్గతి=రుద్రునివలె, రుద్రుఁడు=ప్రజలను ప్రలయమందు నేడిపించువాఁడు.

తాత్పర్యము

సీతాలక్ష్మణులతో స్నానముచేసివచ్చి సంధ్యాది కృత్యములను బ్రహ్మయజ్ఞమును జేసినవాఁడై పార్వతీ నందులతోఁగూడిన రుద్రునివలె నుండెను.

ఇచ్చట రుద్రుని నుపమానముగాఁ జెప్పుటచేఁ గాఁబోవు సంహారకార్యము సూచింపఁబడుచున్నది.

—• ౧౭-వ సర్గము. శూర్పణఖ శ్రీరాముని జూచుట •—

ఉ. ఆహతలక్షణుండు వసుధాత్మజ లక్ష్మణుఁ గూడి గౌతమీ
వాహినిఁ దాన మాడి నిజపర్ణకుటీరముఁ జేరి యందు ని
ష్ఠాహితకల్యకృత్యములఁ నన్నిటిఁ దీరిచి శాలలో వరా
రోహయుఁ దానుఁ దమ్ముఁడు నిరూఢమతిం జని యిష్టగోష్ఠి కై. -౨౮౬

వనవాసమునకు సంకల్పించిన పదునాలుగు సంవత్సరములలో నిప్పుడు పదుమూఁడవ సంవత్సరము జరుగుచున్నది. అందిది మార్గశిరము.

తస్మిన్ త్రయోదశాబ్దాని, రామస్య సమతిక్రమః
గోదావర్యాస్తటీపుణ్యే, పంచవట్యాం మనోరమే॥ పాద్మ.

ఏపాపిని సీతాసుఖలతా కుఠారమో, యెవతె సోదరవంశము స్తోకుద్దాలమో, యెవతె సీతాపాతివ్రత్య శ్రీరామకల్యాణగుణ బలపరాక్రమ రత్నములకు నికషోపలమో, యెవతె కాముకీవిధవలకు నెట్టిదండము సముచితమని లోకమునకు స్వానుభవమునఁ బ్రకటించెనో చెడిపెలగు నాఁడుబిడ్డల మాట వినినఁ గొంపలు గూలుననుటను నెవతె లక్ష్యభూత యయ్యెనో యట్టి శూర్పణఖవచ్చుట యింకఁ జెప్పఁబడును.

ఆహతలక్షణుండు = గుణములచేఁ బ్రసిద్ధిచెందినవాఁడు శ్రీరామచంద్ర మూర్తి, గౌతమీవాహినిన్=గోదావరియందు, తానము=స్నానము, ఆడి = చేసి, నిజపర్ణకుటీరమున్ = తన యాకుటింటిని, నిష్ఠా-హిత-కల్య-కృత్యములన్ = శ్రద్ధచేఁ జేయఁబడిన ప్రాతఃకాలమునఁ జేయదగిన కార్యములను, హోమము బ్రహ్మయజ్ఞాదులని కొందఱనిరి. రాముఁడు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వము హోమము చేయువాఁడని ముందు వ్యాఖ్యాతలువ్రాసిరి. దాని ననుసరించి చూచిన నిప్పుడు చేయు కార్యములు బ్రహ్మయజ్ఞాదులనుట సముచితమేకాని ౨౯౩-వ

పద్యమువలన గోదావరికిఁబోవు సమయమందే సూర్యోదయమైనట్లు తేర్పడుచున్నది. అంతియకాదు. ప్రొద్దెక్కినట్లును నర్థముగాఁగలదు. ఇది యానాఁటి వర్తమానకాల వృత్తాంతమన వలనుపడదు. ప్రతిదినము జరగునది యానాఁడు చెప్పెను, గాని యప్పుడే సూర్యుఁడుపుట్టి బారెఁడు ప్రొద్దెక్కినతరువాత స్నానానికిఁ బోయినారనుట విరుద్ధచర్యయేకాక పూర్వోత్తర విరుద్ధచర్యయునగును. శాలలోన్=ఇట్లు చెప్పుటచే నిత్యకర్మానుష్ఠానము పర్ణశాల వెలుపలనేచేసి యావల లోపలికివచ్చిరని దెలియవలెను. నిత్యకర్మానుష్ఠానములు పర్ణశాలకు వెలుపలనే చేయవలెను. వరారోహయు=సీతయు, వర + ఆరోహ = పెద్ద పిఱుఁదులుగలది, నిరూఢమతిన్=గొప్ప మనస్సుతో, గౌతమమహర్షి తపస్సుచేసి తెచ్చినది కావున గోదావరికి గౌతమి అని పేరు. భాగీరథివలె.

తా త్ప ర్య ము

కల్యాణగుణములచే బ్రసిద్ధికెక్కిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాలక్ష్మణులఁ గూడి గోదావరిని స్నానముచేసి తన తపోవనముఁజేరి యందు నిష్ఠచేఁ బ్రాతఃకాల కృత్యములనెల్ల నాశ్రమమునకు వెలుపలఁదీరిచి పర్ణశాలలో సీతయుఁ దాను లక్ష్మణుఁడు పూర్వులు పెద్దల కథలు చెప్పుచు ముచ్చటలాడుచుండ.

కం. ఆసీనుం డయి లసదితి,హాసంబులఁ జెప్పు చుండ • నాసౌమ్యుఁడు సీ
తాసహితుం డయి దివిఁ జి,త్రాసంగతుఁ డైన చంద్రు•రాణఁ దనర్చెన్.

ఆసీనుండయి=కూర్చుండి, లసత్ = ప్రకాశించు, ప్రసిద్ధులగు పురుషుల, ఇతిహాసంబులు = చరిత్రములు, పూర్వమిట్లు జరగెనని చెప్పఁబడునది యితిహాసము, చిత్రాసంగతుఁడైన=చిత్రానక్షత్రముతోఁ గూడిన.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి కూర్చుండి పూర్వరాజులయు రాజర్షులయుఁ జరిత్రములు చెప్పుచుండ నా సాధుగుణలక్షితుఁడు చైత్రశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు చిత్రానక్షత్రముతోఁగూడియుండు చంద్రునివలెఁ బ్రకాశించెను. చిత్రామౌక్తికమే కన్నున్నట్లు చిత్ర యెంటి నక్షత్రమే శుద్ధమైన తెల్లనికాంతిగలది. అట్లులే సీతయు.

కం. కతలు చెప్పు చున్న•శాకుత్థ్సముఁడీ దేవ,విభు నదాటుగాఁగ • నిర్జరారి
యైనపంక్తివదను•ననుజాత శూర్పణ,ఖాఖ్యచూచి చొచ్చె•నాశ్రమంబు.

అదాటుగాఁగన్=ఆకస్మికముగ, పూర్వసంకల్పములేక యాదృచ్ఛికముగ, పంక్తివదను=పదిముఖములుగల రావణాసురుని, అనుజాత=చెల్లెలు, శూర్పణఖాఖ్య=శూర్పణఖయను పేరుగలది, చేఁటలంతగోళ్ళుగలది. కావున దీనికి శూర్పణఖ (శూర్ప + నఖ) యనిపేరు. దీని మగఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు. వీఁడు రావణాసురునిచేఁ జంపఁబడెను. ఈకథ యుత్తరకాండమునఁగలదు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము

కథలు చెప్పుచున్న విష్ణుసన్నిభుఁడైన శ్రీరాముని నదాటున రావణాసురుని చెల్లెలు శూర్పణఖ యను పేరుగలది చూచి యాశ్రమమునఁ బ్రవేశించెను.

సీ. హర్యక్ష నిభవక్షు•నరవిందపత్రాక్షు, సంతతోత్సాహు నా•జానుబాహు
 సలలితదీప్తాస్యు•సజ్జనతోపాస్యు, నింద్రసమాన గ•జేంద్రయాను
 వర్ణితసుకుమారు•బహుళజటాభారు, సమధిక ప్రియదర్శు•శత్రుకర్శు
 నిందీవరశ్యాము•సౌందర్యజితకాము, భూపలక్షణయుక్తు•భూరిశక్తు
తే. రాముఁ గనుఁగొని కుసుమనా•రాచశాత, బాణదారితచిత్తయై•పాపశీల
 రాక్షసాంగన యతనిఁ జే•రంగ వచ్చె, వృత్తమధ్యు మహోదరి•వికటవృత్త.

హర్యక్షనిభవక్షున్=సింహము రొమ్ముతో సమానమైన రొమ్ముగలవానిని, అనఁగా విశాలమైన రొమ్ముగలవానిని, అరవిందపత్రాక్షున్=తామర రేకులవంటి కన్నులుగలవానిని, సంతతోత్సాహున్=ఎల్లప్పు డుత్సాహముగలవానిని, ఆజానుబాహున్=మోఁకాళ్ళనంటు చేతులుగలవానిని, సలలితదీప్తాస్యున్ = మనోహరమై ప్రకాశించు ముఖముఁగలవానిని, సజ్జనతా + ఉపాస్యున్ = సత్పురుష సమూహముచే నుపాసింపఁబడ యోగ్యుఁడగువానిని, గజేంద్రయాను=గొప్ప యేనుఁగు నడకగలవానిని, వర్ణిత=కీర్తింపఁబడిన, సుకుమారున్=కోమలదేహముగలవానిని, బహుళ జటాభారున్ = విస్తారమైన జడలభారముగల వానిని, సమధికప్రియదర్శున్=మిక్కిలి ప్రియమైన దర్శనముగలవానిని, శత్రుకర్శున్ = శత్రువులను గృశింపఁజేయువానిని, ఇందీవరశ్యామున్ = నల్లకలువలవలె నల్లనగువానిని, సౌందర్యజితకామున్ = చక్కఁదనముచే జయింపఁబడిన మన్మథునిగలవానిని, భూపలక్షణయుక్తున్=రాజచిహ్నములు గలవానిని, కుసుమనారాచ=పూలు బాణములుగాఁగల మన్మథునియొక్క, శాత=పదునైన, బాణ=బాణములచే, దారిత=చీల్పఁబడిన, చిత్తయై=మనస్సుగలదియై, పాపశీల=పాపముచేయుటే స్వభావముగాఁగలది, వృత్తమధ్యున్=గుండ్రని నడుము గలవానిని, మహోదరి=పెద్ద పొట్టగలది, వికటవృత్త=భయంకరచర్యగలది.

తాత్పర్యము

సింహమురొమ్మువలె విశాలమైన రొమ్ముగలవానిని, తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవానిని, నెడఁదెగని యుత్సాహముగలవానిని, దీర్ఘములై మోఁకాళ్ళనంటు చేతులుగలవానిని, అందమై ప్రకాశించు ముఖముగలవానిని, సత్పురుషులచే నుపాసింపఁబడువానిని, ఇంద్రునితో సమానుని, నేనుఁగు నడకవంటి నడకగలవానిని, కీర్తింపఁబడిన కోమలత్వముగలవానిని, విస్తారముగ జడలు ధరించినవానిని, నెంతచూచినను నింకను జూతమను నాశగలిగించు ప్రియమైన దర్శనముగలవానిని, శత్రువులఁ గృశింపఁజేయువానిని, నల్లకలువల చామని చాయ గలవానిని, సౌందర్యమున మన్మథుని జయించినవానిని, రాజచిహ్నములుగల

వానిని, మిగుల శక్తిగలవానిని, సన్నని నడుముగలవానిని, శ్రీరామచంద్ర మూర్తినిజూచి కామదగ్ధచిత్తయై పాపపుస్వభావముగల యారాక్షసి పెద్దపొట్ట గలది భయంకరవృత్తయగునది చేరవచ్చెను.

విశాలమైన తొప్పనుటచే దానిని జూడఁగానే స్త్రీలకు గాఢాలింగనమందుఁ గోరికగలిగించుచున్నదని భావము ఇట్లే తక్కినవి యూహించునది.

ఇందు శూర్పణఖ శ్రీరామచంద్రునిజూచి కామమోహితయైనట్టు చెప్పఁ బడెను. ఇది విధవగుటయేగాక తలవెండ్రుకలు నెరసిన ముసలిదియనికూడ రామాయణము యుద్ధకాండము ౨౦౦-వ పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

సీ. తానేడ నిండారుఁదఱుల మోముకురూప
యతఁడేడ రాకాసుధాంశుముఖుఁడు
తానేడ నరసిన తలవెండ్రుకల డొక్క
యతఁడేడ నిందిందిరాలకుండు.

అని లంకలో రాక్షసస్త్రీలు పలవించిరి. శూర్పణఖ రహస్యమును దన దుశ్చేష్టను గప్పిపెట్టి బొంకెనుగాని యదియెట్టులో (బహుశః సీతాదేవివలననై యుండును) రహస్యము బయలుపడెను. రాక్షసజాతి విధవలు తలవెండ్రుకలు ధరింతురని దీనివలనఁ దెలియనయ్యెడి.

దేహము ముడుతలుపడి తలవెండ్రుకలు నరసి పండ్లూడిగినస్త్రీకిని గామము గలుగఁగనియు వయస్సునుసదికామమును జంపఁజాలదనియు దీనివలన నేర్పడు చున్నది.ఇది సత్యము. ఈయర్థమునే యష్టాంగ్రకునకుత్తరదిక్కును నిట్లనిబోధిం చెను.

స్థవిరాణామపిస్త్రీణాం, బాధతే మైథునజ్వరః
ముసలివారైన స్త్రీలనుఁగూడ మైథునజ్వరము బాధించును.

ఇది మనుచిత మక్రమశ్చపుంసాం
యదిహజరాస్వపి మాన్మథవికారాః
యదపిచనకృతం నితమ్బినీనాం
స్తనపతనావధిజీవితం వా రతంవా. భర్తృహరి.

ఈ విషయమే శృంగారశతకమున నీ శ్లోకమందు జెప్పియున్నాఁడు.

చం. సుముఖుని దుర్ముఖీమణి, విశుద్ధసుశీలుని బాపశీల, యు
త్తమశుభరూపవేషుని నితాంత వికార విరూప, సుస్వరున్
సమధిక భైరవస్వర, విశాలవిలోచను భీకరాక్షి, యా
భ్రమరవినీతకుంతలవిరాజితుఁ దామ్రశిరోజ, దక్షిణున్. ౨౮౩

సుముఖుని=చంద్రబింబమువలె నందమైన ముఖముగలవానిని, దుర్ముఖీ మణి=వికారముఖముగల స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలు,విశుద్ధసుశీలుని=నిర్మలమైన మంచి నడవడిగల వానిని, పాపశీల=పాపముచేయు స్వభావముగలది. ఉత్తమశుభరూప వేషుని=శ్రేష్ఠమై మంగళకరమైన చక్కఁదనము అలంకారముగలవానిని,నితాంత

వికార విరూపా=మిక్కిలియేవ పుట్టఁజేయు కురూపముగలది, సుస్వరున్ = మంచి కంఠస్వరముగల వానిని. సమధికభైరవస్వర = మిగుల భయంకరమైన కంఠస్వరముగలది. విశాలవిలోచనున్ = వెడలుపాటికన్నులుగలవానిని, భీకరాక్షీ= భయంకరములైన మిడిగ్రుడ్లుగలది. భ్రమర = తుమ్మెదలవలెనల్లనైన, వినీల కుంతలవిరాజితున్ = అణఁగియున్న వెండ్రుకలచేఁ బ్రకాశించువానిని, తామ్ర శిరోజ=గుజ్జుపు వెండ్రుకలవలె నెఱ్ఱనైన రేఁగిన వెండ్రుకలుగలది.

తాత్పర్యము

మంచియందమైన ముఖముగలవానిని వికారమైన ముఖముగలది, పవిత్ర చరిత్రుని పాపస్వభావ, శ్రేష్ఠమైనయందము నలంకారము గలవానిని మిక్కిలి కురూప, వినసింపైన కంఠస్వరము గలవానిని భయంకరఖరస్వర, వెడలుపాటి కన్నులు గలవానిని గూబకన్నులవంటి మిడిగ్రుడ్లుకలది, తుమ్మెదలవలె నలుపై నున్నపైన వెండ్రుకలు గలవానిని ఎఱుపైన వెండ్రుకలుగలది. పై పద్యములో నన్వయము.

తే. వామభాషిణి, తరుణుని॰పలితదేహ, దారుణాకార ప్రియుని ను॰ ద్గాఢభయద
వేషయిట్లనుఁబంచశ॰రేషుదగ్ధ,చిత్తయగుచును మోహంపుఁ॰దత్తరమున.

దక్షిణున్=కపటములేని మాటలవానిని, వామభాషిణి = వక్రభాషలుగలది, తరుణునిన్=వయస్సువానిని, పలితదేహ=నరసిన దేహముగలది, దారుణాకార= భయంకరాకారముగలది, ప్రియుని=చూడఁ బ్రియమైన యాకారముగలవానిని, ఉద్గాఢభయదవేష=మిగుల భయంకరమైన వేషముగలది, పంచశర=మన్మథుని, "అరవింద మశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా. నీలోత్పలంచ పంచైతే పంచ బాణస్య సాయకాః" కమలము,అశోకము, తీయమామిడి, మల్లె, నల్లకలువ ఈ పుష్ప ములు మన్మథబాణములు, ఇషు=బాణములచే,దగ్ధ=కాల్పఁబడిన,చిత్త=మనస్సు గలది, మోహంపుఁదత్తరమునన్ = మోహమువలనఁగలిగిన తత్తఱపాటుతో.

తాత్పర్యము

ఋజుభాషుని వక్రభాషిణి, వయసువానిని తలవెండ్రుకలు నరసిన ముసలిది. భయంకారాకార ప్రియుఁడగువాని,భయంకరవేషముగలది మన్మథబాణము లచే దహింపఁబడిన మనస్సుగలదై మోహావేశముచే నిట్లనెను.

దగ్ధచిత్తయనుటచే వివేకము పూర్ణముగ నాశమయ్యెనని భావము, కాము కునకుఁ గన్నులులేవు. తనయయెూగ్యత ఎదుటివానియోగ్యత పరిశీలించు వివే కము కాముకునకుఁ గలుగదు అని తెలుపుటకే యిరువురను గవి పోల్చిచెప్పెను.

దీనివలనఁ గామ మెట్లు బుద్ధిని నాశముచేయునో తెలియనగు.

—॰ శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖకుఁ దమవృత్తాంతముఁ జెప్పుట ॰—

ఉ. ఎవ్వఁడ వీవు? చెప్పుము ము॰నీశ్వర వేషముఁ దాల్చి భార్యతో
నివ్వనభూమిఁ జాపనిశి॰తేషుచయంబులఁ బూని రాక్షసుల్

క్రొవ్వున సంచరించు వెడ•గ్రుమ్మర నేల ? నిమిత్త మేమి మీ
రివ్విధి నిందు నుండ? నన•నిట్లనియెన్ ఋజుబుద్ధి రాముఁడున్. ౧౮౫

నిశితేషుచయంబులు=పదునైనబాణముల సమూహములు.

తా త్ప ర్య ము.

నీ వెవ్వఁడవు, జడలచే మునీశ్వరులవేషము ధరించి కాముకుండవై భార్య తోను క్షత్రియరూపమున విల్లు బాణములతోను రాక్షసులు స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు నీ స్థలమునకేల వచ్చితివి ? ఈప్రకార మిచ్చటనుండఁ గారణమేమి ? అని యది యడుగఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి వంచనలేక యథార్థము నిట్లు చెప్పెను.

జడలుధరించి నీవు మునివేషమువేసియుఁ గామమునకు వశుఁడవై భార్య తోడనున్నావు. క్షత్రియశూరునివలె విల్లు బాణములు ధరించియున్నావు. ఇచ్చటి రాక్షసులు నీవొక మగవానివలె భార్యతోనుండుటయు సహింపరు. శూరునివలె విల్లు బాణములు ధరించియుండుటయు సహింపరు, అని భావము.

కం. రామున కనృతం బాడుట, యేమాత్రం బైనఁ గా ద•భీష్టం, బందున్
రామానికటమునఁ దప,శ్శ్రీమహితావస్థ నింక•జెప్పఁగ నేలా. ౧౮౬

అనృతము=అసత్యము, ఏమాత్రంబైనన్=ఎంత కొంచెమైనను, రామానికటమునన్=స్త్రీసన్నిధానమందు, తపశ్శ్రీ మహితావస్థ=తపస్సంపదచే నుండు నుత్తమ స్థితియందు. తా త్ప ర్య ము

ఎట్టి సందర్భమందు నవ్వులకైనను అసత్యమాడుట రామున కిష్టమైన కార్యముగాదు. అందు నాఁడువారి యెదుటఁ దపస్సుచేయుచుండు స్థితియం దబద్ధ మాడఁడని చెప్పవలెనా.

స్త్రీలయెదుట నసత్యమాడరాదనుటచే పరోక్షమున నాడవచ్చునని యభిప్రాయముగాదు. పరోక్షమున నసత్యమాడువాడుకూడ వారియెదుట నసత్యమాడ రాదు. వీఁడిట్టివంచకుండా యనివారు తలఁచుటచే గౌరవహాని యగుటయేగాక భర్త లసత్యమాడిన మే మేల యాడరాదని వారు నసత్యమాడుదురు. ఆకారణ మున వారిపాపము తాము పంచుకొనవలసివచ్చును. భార్యలయెదుట నసత్య మాడువాడును భార్యయుండియు జారత్వము చేయువాఁడును, వారి కసత్య మాడుటకు బంకాడుటకు ననుజ్ఞయిచ్చినవాఁడే, మార్గము చూపినవాఁడే. రెండ వదియగు వ్రతదీక్షాకాలమందు నసత్యమాడినఁ దపఃఫలము నాశమగును. ఒక్కొక్కటి యిట్టిదై యుండఁగా రెండును గలసియున్నదశలో శ్రీరామచంద్ర మూర్తి యె ట్లసత్యమాడఁగలఁడు.

సీ. ధరణీతలేంద్రుండు•దశరథనాముండు, త్రిదశ తేజుఁ డొకండు•తేజరిల్లు
నారాజుకొడుకుల•యం దగ్రజుఁడ నేను, రాముఁ డందురు నన్ను • భూమిజనులు
నాతమ్ముఁ డీతండు•నావెంటఁజనుదెంచె,లక్ష్మణాఖ్యాతుండు•లలితగుణుఁడు
ఈతన్వి నాభార్య•సీత యందురు పేరఁ, దల్లిదండ్రులయాజ్ఞఁ•దప్పనోడి

ఆ. ధర్మకాంక్షఁ జేసి•ధర్మార్థమై యిట, వచ్చినార మేము•వనిత వింటె
యింకఁ జెప్పు మెవతె•వీవు? నీపే రేది? తథ్యమాడు మెవరి•దాన వీవు.

త్రిదశతేజుఁడు=దేవతల తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడు, అగ్రజుఁడును=పెద్దవాఁడును, ధర్మకాంక్ష = పితృవాక్యపరిపాలన మనెడి ధర్మము నిర్వహించు కోరికచే, ధర్మార్థమై=తపోరూపధర్మము సాధించుకొఱకు, శరణాగతరక్షారూపక రాక్షసవధము నిమిత్తమని ధ్వని, తథ్యము=సత్యము.

తాత్పర్యము

దశరథుఁడను పేరుగల రాజు దేవసముఁడొకఁడు గలఁడు. ఆయనకొడుకులలో నేను బెద్దవాఁడను. నన్ను రాముఁడని లోకులు పిలుతురు. వీఁడు నాతమ్ముఁడు, లక్ష్మణుఁడనువాఁడు, నావెంటవచ్చెను, ఈస్త్రీ నాభార్య, సీతయను పేరుగలది. తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞమీఱలేక పితృవాక్య పరిపాలన మనుధర్మము నిర్వహించు కోరికతోఁ దపోరూపధర్మము స్థాపించుకొఱకై మేము వచ్చినారము.

మా చరిత్రము వింటివిగదా. ఇఁక నీవేజాతిదానవు ? నీపేరేమి ? ఎవ్వరిదానవు ? సత్యము చెప్పుము.

తే. ఒయ్య నమనోజ్ఞవేషంబు•నొప్పుగాన, రాక్షసివటంచుఁబల్కంగ•రాదు చెపుమ
యిచ్చటికినీవు రాఁగతం•బేమి? యనిన, సత్యము వచింతునో రామ •
చంద్రవినుము.

తాత్పర్యము

ఇది రాక్షసభూమియైనను నీ మనోహరాకారము చూచిన రాక్షసివవుదువని చెప్పరాదు. ఇచ్చటికి నీవు వచ్చుటకేమి కారణమని రామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా రామచంద్రా నిజము చెప్పెద వినుము.

ఒయ్య + నమనోజ్ఞ వేషము, కాన్ =కాఁగా, ఆ రాక్షవి కావని చెప్పరాదు. రాక్షసివవుదువని చెప్పవచ్చును.

దీనివలన రామచంద్రుని సమీపించినపుడు శూర్పణఖ సుందరరూపము ధరించి వచ్చెనని యేర్పడుచున్నది. దానిని విరూపగా కవి వర్ణించుట వాస్తవార్థము తెలుపుటకే.

ఒయ్య + నమనోజ్ఞ వేషము=మనోహరముకాని వేషము, రాక్షసివిగావ టంచున్=రాక్షసివి కావని చెప్పసాధ్యపడదు, రాక్షసివే, ఇదిరాక్షసులు సంచారముచేయు స్థలమని నీవు చెప్పుటచే నీవు రాక్షసివనియే తోఁచుచున్నది. కావునఁ గవి యున్నరూపమునే వర్ణించెను.

—• శూర్పణఖ శ్రీరాముని మోహించుట •—

సీ. నేను శూర్పణఖ నా•నెగడిన రాక్షస, తరుణి నేరూపైనఁ దాల్ప నేర్తు
నీయరణ్యఁబున•నేకతఁ జరియింతు, సర్వభయంకర•చరిత నగుచు

విన లేదె నీ వల•విశ్రవసునిపుత్రు, రాక్షసనాయకు • రావణాఖ్యు
నాతండె మాయన్న•యధికనిద్రాళు వౌ,కుంభకర్ణుం డతి•క్రూరబలుఁడు
తే. దనుజచేష్టిత దూరుండు•ధర్మచిత్తుఁ,డగువిభీషణుఁడును దోడు•లమరరూప !
తోడఁబుట్టు వులాఖర•దూషణులును, నతులసంగ్రామశూరు లో•యందగాఁడ.

ఏకతన్=ఎంటరిగా, సర్వలోకభయంకరచరితను=సమస్తప్రాణికోట్లకు భయము కలిగించు నడవడిగలదానను, ఇట్లు చెప్పుటచే నేను జెప్పఁబోవు రతికార్యము మనముచేయునపుడు అడ్డమువచ్చుటకు నెట్టివారును భయపడుదురుఅని భావము. అధికనిద్రాళువు=విశేషముగ నిద్రించు స్వభావముగలవాఁడు, దనుజచేష్టితదూరుఁడు = రాక్షసకృత్యములకు దూరమైనవాఁడు, ధర్మచిత్తుఁడు = ధర్మమందు మనస్సుగలవాఁడు, తోడులు=తోడఁబుట్టినవారు, అ=ప్రసిద్ధికెక్కిన, అతులసంగ్రామశూరులు=యుద్ధమం దసమానశూరులు, విభీషణుఁడును=విభీషణుఁడుకూడ ననుటచే, మారాక్షసచేష్టలు లేనివాఁడు కావున మీలో నుండఁదగినవాఁడనికాని నీవు ధర్మాత్ముఁడవని చెప్పుకొంటివే, అట్టి ధర్మాత్ముఁడు మాలో నాకు సోదరుఁడై యున్నాఁడనికాని భావము.

తాత్పర్యము

ఓ దేవస్వరూప, సుందరుఁడా! నేను శూర్పణఖ యను రాక్షసస్త్రీని, కోరిన రూపము ధరింపఁగలను, ప్రాణికోటులకు భయము గలిగించుదాననై యీయడవులలో నేను నొంటరిగాఁ దిరుగుచుందును. విశ్రవసునికొడుకు రాక్షసరాజు నగు రావణునిపేరు నీవు వినలేదా. అతఁడు మాయన్న. నిదురబోతు కుంభకర్ణుఁడు ధర్మాత్ముఁడై రాక్షసచేష్టలులేని విభీషణుఁడుకూడ నాతోడఁ బుట్టినవారు, ఖరదూషణులుకూడఁ నాకుఁ దోడఁబుట్టువులే. వారు యుద్ధములందు మహాశూరులు.

ఉ. వారి నతిక్రమించి మది•వచ్చినచొప్పు చరించుచుందు, నా
కారమునందు నీసముని•గానమి నెందును నిన్ను నేను గ
న్నారఁగఁ గన్న దాది హృద•యంబున నీవ మగండు గాఁగ నేఁ
గోరితి నిన్నుఁ జేరితి న•కుంఠితవృత్తిని బూరుషోత్తమా. ౨౩

అతిక్రమించి=వారుయాజ్ఞకులోపడక, మదివచ్చినచొప్పున=నాయిష్టప్రకారము, అకుంఠితవృత్తిని=అడ్డములేని విధముగా, పూరుషోత్తమా=మగవారలలో శ్రేష్ఠుఁడా.

తాత్పర్యము

నావివరునలకై వారు నా యన్నలని చెప్పితినేకాని వారి యాజ్ఞకు లోపడి వర్తించుదాననుగాను, నా యిష్టప్రకారము నేను దిరుగుచుందును. కావున నీవు నన్ను గ్రహించితివా వారు నీపైఁ గోపింతురని నీవు భయపడవలదు. చక్కఁదనమునందు నీవంటివానిని నేను జూడలేదు. కావునఁ గన్నులార నిన్నుఁ జూచినదిమొదలు దొడ్డమగవాఁడా నీవు నాకుఁదగిన మగఁడవని నిన్నుఁ గోరితిని.

నీవునన్నుఁ దిరస్కరించితివా మాయన్నల నందఱను నీమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బిలిచికొనివచ్చి చంపించెదను.

ఉ. ఏ మనుకొంటివో నను మ॰హీశ ! య మేయతర ప్రభావల
క్ష్మీమిత స్వైరసంచరణ॰సిద్ధబలాన్విత; నామగండనై
హామిక సౌఖ్యముల్ పడయు॰మా, యిది యేమిటిసీత రోఁత, నీ
కీమదిరాక్షి యర్హ యగు॰నే వికృతాంగి విరూప యిస్సిసీ. ౨౯౧

మహీశ=రాజా, అమేయతర ప్రభావలక్ష్మీమితన్=కొలఁది చెప్పరాని ప్రభావ సంపదచేఁ దెలియఁబడుదానను, స్వైర=నా యిచ్చవొప్పున, సంచరణ=తిరుగుట యందు, సిద్ధ=ప్రసిద్ధమైన లేక సిద్ధిపొందినబలముతో, అన్విత=కూడినదానను, హామికన్ = గర్వముతో, అహమహమికా శబ్దభవము, వికృతాంగి = వికారమైన దేహముగలది, విరూప=ఎచ్చు తగ్గురూపముగలది, ఇస్సిసీ=ఛీఛీ.

తా త్ప ర్య ము.

రామా ? నన్నిమిగా నీవు తలఁచితివి. ఎవతో దోవనబోవునాఁడుది యను కొంటివా? నేను మహీశుఁడనను గర్వము నీకక్కఱలేదు. నేను ఇంతంతని పరిమాణము చెప్పరాని ప్రభావసంపదచే స్తోత్రము చేయఁబడుదానను, నీవు భూమికిఁ బ్రభువైనచో నన్నుఁ బ్రభావలక్ష్మియే కొనియాడుచున్నది. అంతియకాదు. నీవు కాల్నడఁ బోవలసినవాఁడవే. నేను నాయిష్టముచొప్పున సంచారము చేయు బలము నందు సిద్ధి పొందినదానను, కాఁబట్టి నామగండనై నేను శూర్పణఖ మగండనని గర్వపడుము. నా కిదివఱకే భార్య యిది యున్నదికదా యందువేమో, ఛీఛీ యిది యేమి సీత, చూడ రోఁతపుట్టుచున్నది. ప్రేలెఁడు ముక్కు, వెన్నంటు డొక్క విఱిచిన బొందెతుంటలవలె విలుగు కాలు సేతులు, చింతాకంత కన్నులు, దీనికి గోళ్ళు, లేవే, నా సొగసు నేనే చెప్పరాదు కాని నాడొక్క నాపిక్క నాముక్కు నాచెక్కు నా గోళ్ళు నా కాళ్ళు నా కన్నులు నా చన్నులు నా చేతు లెట్లున్నవో చూడు. ఇది వికారరూప; దీనిని వదలిపెట్టు. పొమ్మనుము దూరముగ, నీవంటి వానికి నిటువంటిదా తగినపెండ్లాము. కాదు కాదు. నేనే యద్దుముద్దు పెండ్లామను.

శా. ఏనే నీ కనురూపభార్యను జుమీ ॰ యిల్లాలిఁగా గొమ్ము న
న్నీనీసీతఁ గరాళ దుష్టవనితన్ ॰ హేయన్ మనుష్యాంగనన్
నే నీతమ్మునితోడ మ్రింగెద నిదీ ॰ నీ వేను శైలాటవీ
నానాకందరసుందరోర్వుల మగం ॰ డా ! వేడ్కఁ గ్రీడింతమా. ౨౯౨

నీ కనురూపభార్యను=నీ రూపమునకుఁ దగిన రూపముగల భార్యను నేనే, కరాళన్ = భయము గలిగించుదానిని, దుష్టవనితన్ = దుర్మార్గురాలగుస్త్రీని హేయన్ = నీచను, మనుష్యాంగనన్=మనుష్యస్త్రీని, శైల=పర్వతములందలి, నానా=అనేకములయిన, కందర = గుహలయందును, ఉర్వులన్ = భూముల

యందును లేక గుహాప్రదేశములందును, వేడ్కన్=విలాసముగా ఉల్లాసముగా క్రీడింతమా=ముద్దుమగఁడా! మగఁడా! అలుమగనియాట లాడుకొందమా.

తా త్ప ర్య ము

నన్ను సరిగాఁ జూడుము. నేనే నీకుఁ దగినభార్యనుగదా! అవుననుము. కావున నన్ను నీ భార్యగాఁ గైకొనుము. దీని నేమిచేయుమనెదవా? దీనిని జూచిన నాకే భయమగుచున్నదే నీ వెట్లు భయపడకున్నావు. దానికి భయపడియే నీవు దానికి సణఁగిపడియున్నావు కాఁబోలు. దుర్మార్గురాలు కావున సవతి మచ్చరమున నన్ను హింసించును. నాకు వశపడితివని నిన్నుఁ జంపును. కావుననే నీచురాలు. అదియునుగాక మనుష్యస్త్రీ. నాకు భోజ్యమైనది. కావున దీనిని నీతమ్మునితోడ నిపుడే గుటుక్కున మ్రింగెదను. ఆవల నీకే జంజాటములేదు. కావున నాముద్దు మగఁడా! కొండలలో నడవులలో గుహలలో స్వేచ్ఛగా నాడుకొందమా?

౧౮-వ సర్గము.

కం. అనవుడుఁ జెలువ వ్వాలయఁగ, దనుజాంగన కసమబాణ•తాడితకును వా
క్యనిపుణుఁడు మృదులవాక్యం,బున విస్పష్టార్థయు క్తముగ నిట్లనియెన్.

అసమబాణ=బేసిబాణములుగల మన్మథునిచే,తాడితకున్=తన్నఁబడినదానికి, వాక్యనిపుణుఁడు = మాటలయందు నేర్పుగలవాఁడు, మృదువాక్యంబునన్= మెత్తనిమాటలచే, విస్పష్టార్థయుక్తముగన్ = మిగుల స్పష్టమైన యర్థముతోఁ గూడినట్లు.

శూర్పణఖ=నఖముఖా త్సంజ్ఞాయామ్ పాణిని, 4-1-58 ప్రకారము శూర్ప ణఖయనియే రూపము. అటు సంజ్ఞార్థకముగఁగాక శూర్ప ఇవనఖా యస్యాస్సా యని విగ్రహము చెప్పునెడల శూర్పనఖియని చెప్పవలెను. సంజ్ఞావాచకముకాదు గావున పూర్వపదా త్సంజ్ఞాయామను సూత్రప్రకారము నకారము ణకారముగా మాఱదు.

తా త్ప ర్య ము

అని శూర్పణఖ చెప్పఁగాఁ గామవశమయిన యా రాక్షసికి మాటలయందు నేర్పుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి కోపపడక మెత్తనిమాటలతో సందేహము గలుగ కుండునట్లు తాను జెప్పినది స్పష్టముగ బోధపడునట్లు చెప్పెను.

ఆ. అదితి దీనిఁ బెండ్లి, ప్రియు•రాలిది నా,కెటు వీడ నేరుతున్
జూడుము నిన్నువంటి పెను•సుందరికిన్ సవతాలిపోరు నా
వీడనిదుఃఖకారణము•వీనిఁ గనుంగొను శీలవంతు, నా
తోడుఁ బ్రియావలోకను, సు•దుర్భరతేజుని, లక్ష్మణాఖ్యునిన్. ౧-౩

ప్రియావలోకనున్=చూచుటకుఁ బ్రియమైనవానిని, సుదుర్భరతేజునిన్ = మిక్కిలి సహింపరాని తేజముగలవానిని, లక్ష్మణాఖ్యునిన్ = లక్ష్మణుఁడను పేరుగల వానిని.

తాత్పర్యము

రాక్షసీ! దీనిని ముందు మించి పెండ్లాడితిని, అయిన మించినదేమి విషయ మనెదవా? ఇప్పుడు ప్రియురాలైన దీనిని నేనెట్లు విడుతును. అది ధర్మముగాదే. అదియుండనీ నేను నుండెదనందువా? నీవంటి యత్యద్భుతమగు సందగత్తెకు సవతాలిపోరు సహింపరానిది. కావున సీతకు దుఃఖము కలుగక తప్పదు. నిన్ను దుఃఖపెట్టుటకా పెండ్లిచేసికొనుట? కావున నామీఁది భ్రాంతి వదలుము, నేను కామము నిలుపలేనందువా? ఇదిగో వీనినిజూడుము. మంచిశీలముగలవాఁడు. నా తమ్ముఁడు చూచుటకుఁ బ్రియమైనవాఁడు. సహింపరాని తేజముగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడను పేరుగలవాఁడు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లు పరిహాసమాడవచ్చునా యందురేని "గురుణాపి సమం హాస్యం కర్తవ్యం కుటిలం వినా" కౌటిల్యము అవమానించు తలంపు లేక గురువుతోనైనను నెగతాళిగ మాటలాడవచ్చును. అను న్యాయము కలదు.

ఉ. వీఁ డనభార్యలేఁ,డతుల•వీరవరుండును, జాణ, ప్రాయపుం
బోఁడిమి గల్గుసుందరుఁ, డ•పూర్వి, సతీమణిలాలసుండు, పూఁ
బోఁడి! భవత్స్వరూపమునను • బోల్పఁగ నీకపతిత్వయోగ్యుఁడౌ
వాఁడె, భజింపు వీని నస•పత్నత నెంద సుమేరురీతిగన్. ౭౯౦

భార్యలేఁడు=భార్యలేనివాఁడు, పెండ్లికానివాఁడని శూర్పణఖ గ్రహించెను. నావలె భార్యసమీపమందు లేనివాఁడని రాముని యర్థము. దీనికి మూలము 'అకృతదారః' అని అనఁగా అ+కృత దారః = అకారమునకు సంతఃపురమని యర్థము. అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశ కమఠేష్వంగణే। గౌరవేంతః = పురేహితా అని నానా.ర. అనఁగా సంతఃపురమందుంచఁబడిన భార్యగలవాఁడని యర్థము. అతులవీరవరుండు= శ్రేష్ఠులగు వీరులయందు దసమానుఁడు, జాణ=సమర్థుఁడు, ప్రాయపుంబోఁడిమి=యౌవనపటుత్వము, 'నవితథా పరిహాస కథాస్వపి' పరిహాస విరుద్ధకథాభిలాషిగాఁడు. అనియు 'అనృతం నోక్తపూర్వం మే నచవక్ష్యేకదాచన' అనృతము ముందు చెప్పినదిలేదు. ఇంకఁ జెప్పఁబోవునదిలేదు. అన్న రాముని వాక్కులందు దసత్యదోష మారోపింపరాదు గనుక నిట్టి యర్థమే గ్రహింపవలెను. ఇట్లు రెండర్థములు కలుగునట్లు చెప్పుట యసత్యముగునా కాదా? రెండర్థములు కలుగఁజెప్పిన ధర్మరాజు దోషియగునేని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేలకాఁడు. రెంటను బరులు మోసపోయిరికదా? యను సందేహము రావచ్చునుగాని యది సరిగాదు.

ధర్మరాజు స్వలాభతత్పరుఁడై సత్యము చెప్ప వెఱచి మోసవిధముగఁ జెప్పెను. అది ద్రోణునకుఁ బ్రాణహానికలిగించెను. శ్రీరామచంద్రుడు డాడినమాటల వలన శూర్పణఖకు వచ్చిన నష్టిలేదు. ఆయనకు వచ్చిన లాభములేదు. పరిహసించి పంపవలయుననియే యాయన యుద్దేశము. పరిహాసమునకై యాడు నసత్యమందు దోషములేదని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడే చెప్పెను.

ఉ. ప్రాణభయంబు పట్టుల వివాహము వేళల, సర్వబంధువుల్
మానక చావ నున్నెడ, సమస్త ధనంబును మూల ముట్టుగా
హానిగ, హాస్యమాడు సమయంబునయందు నసత్యవాదినన్
దానిని దోషమం చనరు ధర్మవిధిజ్ఞులు పాండునందనా.

కృష్ణలీలామృతము సూతకృష్ణలీల.

అపూర్వి=ఇంతకుముందు భార్యాసుఖమెఱిఁగినవాఁడు పూర్వి. అదిలేనివాఁడ పూర్వి, అనఁగాఁ జిరకాలముగ భార్యను జూచినవాఁడునుగాఁడు. కాఁబట్టియే సతీమణిలాలసుండు = భార్యయందుఁ గోరికగలవాఁడు. అనఁగా వేఱొకభార్యను గ్రహించు కోరికగలవాఁడని భావము. ఆ భార్యనే మరలఁజూడఁ గోరికగలవాఁడనియు భావము. ఈ రెండును ఊర్మిళనుద్దేశించి చెప్పఁబడెనని యంతరాశయము. భార్యాయుక్తుఁడై యుండు తన సౌఖ్యస్థితిని, భార్యాహీనుఁడై యుండు లక్ష్మణుని స్థితినిజూచి యయ్యో యూర్మిళ మగనిసుఖము చూచుచుండు పుణ్యమైన లేదాయెగా యని యెంత తపించుచున్నదో ఆమెను బిలుచుకొని వచ్చియుండిన నామెకు సంతోషముగా నుండును. లక్ష్మణునకు సంతోషముగా నుండును. సీతకుఁ దోడుగానుండును గదా యని రాముఁడు తపించువాఁడు. ఆ యుద్దేశమును లక్ష్మణుని మీఁదఁబెట్టి బయలుపఱుచుచున్నాఁడు, భవత్స్వరూపమును=నీ సౌందర్యమును, నీక=నీకే, పతిత్వయోగ్యుఁడౌన్=పతిగానుండ నర్హుఁడగును, నీకు + అపతిత్వయోగ్యుఁడౌన్ = పతిగా నుండఁదగఁడు, భూ అనునది భూ=భీ, యనుకరణముగ గ్రహించి ('భూ'అని) బోఁడీ=బోడిముండా నీకావాఁడు పతిగానుండఁదగిన వాఁడని యన్వయింపవచ్చును. శ్లేషమందు సఖండ నిర్బిందువులకుసమ్మేళనము శాస్త్రీయము కావున నట్టియర్థముయుక్తమే, కాకువు గ్రహింపవలెను. నీకా పతిత్వయోగ్యుఁడని భావము. అసపత్నిక=సవతిపోరులేకుండునట్లు ఎండ సుమేరురీతిగన్=ఎండ మేరుపర్వతముమీఁదఁ గొంత భాగమునఁ గొంతసేపెట్లుండునో యట్లనిభావము. "ఆఁడుదాని బఱితు సేయంగఁ జూడకున్న" మొదటనే పొమ్మనరాదాయనిన నదియెంతో కామాతిశయమునఁ గొండంతయాసతో సుఖపడఁగోరి వచ్చెనుగాని దుర్బుద్ధియై వచ్చినదికాదు. కావునఁ దటాలున గద్దరించి పొమ్మనిన నదియెంత మనస్సులో నొచ్చుకొనునో మంచి మాటలచేతనే కాదనిపించి పంపిన నంతమనోవ్యథయుండదు. మంచి మాటలకేమి దారిద్ర్యమాయని దయాళువై యిట్లు రామచంద్రమూర్తి మాటలాడెనని తెలియవలయును.

తా త్ప ర్య ము

ఈ లక్ష్మణుఁడు భార్యలేనివాఁడు. అసమానశౌర్యవంతుఁడు, సమర్థుఁడు. యౌవనమందున్నవాఁడు. అందగాఁడు ఇదివఱకు భార్యాసుఖ మెఱుఁగఁడు, భార్య గావలెనని కోరువాఁడు నీయందమైన రూపమును జూడఁగా వీఁడు నీక పతిత్వయోగ్యుఁడగును. భూ బోఁడీ! సవతిపోరులేనిదానివై యతని భజింపుము.

కం. అను రామునిపల్కులు విని, దనుజాంగన కామమోహి•తస్వాంతమునన్
జని కని లక్ష్మణుతో ని,ట్లనియె వృథాకాలయాప•నాసహమతి యై. ౨౯౬

దనుజాంగన=రాక్షసస్త్రీ, కామముచే మోహింపఁబడిన మనస్సుతో, వృథా =వ్యర్థముగా, కాలయాపన=కాలముగడపుటను, అసహన=ఓర్పులేని, మతియై= మనస్సుగలదై, చని=పోయి యనుటచే లక్ష్మణుఁడు పర్ణశాల వెలుపలనున్నాఁ డని గ్రాహ్యము.

తా త్ప ర్య ము.

అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా విని యారాక్షసి కామమోహము కన్నులఁగప్పి యుండుటచేఁ దన విధవాగర్భాధాన నూతన మహోత్సవము నిమిషమైన జాగగుట సహింపలేక లక్ష్మణుతో నిట్లనెను.

కం. నీచక్కఁదనమునకు సరి, యౌచెలువను నేనె నీకు•నాలయ్యెద, న
న్నో చెలువుఁడ! కైకొమ్ము, వేచనుదమె వనులగిరుల•విహరింపంగన్. ౨౯౭

తా త్ప ర్య ము

ఓయి యందగాఁడా! నీ చక్కఁదనమునకు సరియైన యందగత్తెను నేనే, నీకుఁ బెండ్లామయ్యెదను నీవు వివాహము చేసికొమ్ము (కై + కొమ్ము=పాణిగ్రహ ణముచేయుము) (వే=త్వరగా) వనులయందుఁ గొండలయందు సంచారము చేయఁబోదమా, రా-రా. పోదము.

చం. అన విని లక్ష్మణుండు పరి•హాసముగా నను నేను బానిసీఁ
డను, ననుఁ బెండ్లియాడి యక•టా చెలి బానిస వీవు నౌదె? నా
యనువునసబ్జవర్ణిని మ•హాత్మున కన్నకు నేను బంట నై
మనుట యెఱుంగవో యిటులు • మాటలు చెప్పెదె నీ వెఱింగినన్. ౨౯౮

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరిహాసముగా మాటలాడిన భావము తెలిసికొని లక్ష్మణుఁడును బరిహాసముగానే యనుచున్నాఁడు. ఓసీ! వెఱ్ఱిపిల్లా! నేను బానిస వాఁడను. నన్నుఁబెండ్లాడి నీవు బానిసవై వీరిసేవచేయుచుందువా? నీచక్కఁదన మునకు నీవు బానిసగానాయుండఁగోరెదవు? అబ్జవర్ణిని=అబ్జవర్ణిని యని పదచ్ఛే దము గ్రహింపనగు ఈ మహాత్మునకు నేను బంటనై సేవచేయుచున్నానే అది నీకుఁ దెలియదాయేమే? నీకుఁదెలియదులే. తెలిసియుండిన నేనేమి బానిస వానిని మగనిఁగా జేసికొనుటయేమి యని తలఁచియుందువు.

తే. అసమృద్ధార్థునకునసి•ద్ధార్థ! నిజము,ముదిత వమలవర్ణిని వీవ•ముద్దు లొలుకు
భార్యవు కనిష్ఠురాల వై• బ్రదుకు చుందు,వింత తలఁపవ నిన్ను
నేఁ•నేమటందు.

అసమృద్ధార్థునకున=ఆ యధికలాభము గలవానికే, ఓసి సిద్ధార్థురాలా! నిజము =నిశ్చయము, ముదితవు=సంతోషపెట్టుదానవు.(అ)ఆ సమృద్ధార్థునకున్

+అసిద్ధార్థురాలా, నిజము + అముదితవు, అని వాస్తవార్థము, అమల వర్ణినివి= నిర్మలవర్ణము (కాంతి) గలదానవు-

ముదితవు + అ=ముదితవ, మలవర్ణినివి=మైలతోఁగూడిన కాంతిగలదానవు, కనిష్ఠురాలవు=చిన్నభార్యవు.

తాత్పర్యము

అటువంటి సమృద్ధమైన యర్థముగలవానిని సిద్ధార్థవు నీవే సంతోషింపఁ జేయఁగలదానవు. నిర్మలకాంతిగల దానవు కావున నీవాయననే వరించితివా నీవు చిన్న పెండ్లామవై కులుకుచు ముద్దు లొలుకుచుందువు. మగవారికిఁ బెద్ద పెండ్లాల మీఁదనుండు ప్రేమకంటెఁ జిన్న పెండ్లాలమీఁదఁ బ్రేమయెక్కువ కదా. ఈమాత్ర మాలోచింపలేవే, నిన్ను నే నే మందును.

తే. ఈవిరూపఁ గరాళను ♦ నీయసతిని, నిర్ణతోదరి వృద్ధను ♦ నెట్టి నిన్ను
భార్యఁ గైకొను నిటువంటి♦పరమరూప, విడిచి మానవి నెవ్వడే♦వేడ్క సేయు?

విరూపను=వికార స్వరూపముగలదానిని, కరాళను=భయంకరమైనదానిని, అసతిని=దుష్టస్త్రీని, నిర్ణతోదరి=పెద్ద పొట్టగలదానిని, వృద్ధను = ముసలిదానిని, అగునిన్ను నెట్టియని యొకయర్థము. ఇట్టి సీతను నెట్టియని రెండవయర్థము, పరమ + రూపయని యొకయర్థము, పరమ్ + అరూప యని రెండవయర్థము.

అటుగాక విరూపాది శబ్దములు సీతాపర్యాయమునుగా భావించు నెడ

విరూపను = విశేషసౌందర్యము గలదానిని, "రూపస్స్వభావే శుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకేపిచ ॥ నానా॥ర॥ త్రిలోకైకసుందరి యని యర్థము.

అసతిని, నవిద్యతే అన్యాసతీసా" అటువంటిది మఱియొక స్త్రీలేనిది, అనుత్తమ, అఘోరశబ్దములవలె.

కరాళను=పొడువైన దంతములుగల దానిని, కరాళోదంతురే తుంగేదారుణేపిచ కథతి ఇతి.

నిర్ణతోదరి=నిమ్నమైన యుదరముగలది. తనుమధ్య యని యర్థము.

వృద్ధను=జ్ఞానగుణశీలములయందు వృద్ధను, ఎవ్వఁడే = (౧) ఎవ్వఁడైనను, (౨) వ్యతిరేకార్థము బోధించుప్రశ్న.

ఈ యర్థము మహేశ్వర తీర్థీయానుసారము.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి వికారస్వరూపను భయంకరను నసతిని పెద్ద పొట్టగలదానిని ముసలిదానిని జానకిని నెట్టి నిన్ను భార్యఁగాఁ గైకొనును, ఇటువంటి పరమసుందరిని విడిచి యెవఁడు మనుష్యస్త్రీకై వేడుకపడును వడఁడని భావము.

రెండవది ఇటువంటి వికారను....అగు నిన్ను నెట్టి,భార్యయగుసీతనుగైకొనునుగాని పరమవికార స్వరూపమైన నిన్నెవఁడే గ్రహించు ననివాస్తవార్థము.

కం. అని లక్ష్మణుండు పలికిన, విని యది పరిహాస మగుట•వెకలి యెఱుఁగకే
చని పర్ణకుటీరములో, జనకసుతాయుతున కనియె•స్మరమర్దిత యై. ౩౦౧

వెకలి=బుద్ధిలేనిది, స్మరమర్దితయై=మన్మథునిచేఁ గొట్టఁబడినదై.

తా త్ప ర్య ము

అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా నాబుద్ధిలేనిది యవి పరిహాసవచనములని తెలిసికొనలేక నిజమనినమ్మి పర్ణశాలలో సీతతోనుండు శ్రీరామచంద్రు నొద్దకుఁ బోయి మదనతాపవశమున నిట్లనెను.

తే. ఈవిరూపను నసతిని•నీకరాళ, నిర్ణతోదరిఁ జేపట్టి • నీవు నన్ను
గారవింపవ ద్రిమింగి యీ•గరితనిపుడు, సవతిపోరాటములు లేక•సౌఖ్యపడుదు.

తా త్ప ర్య ము

ఈ విరూపను నసతిని ఈకరాళను నిర్ణతోదరిని గ్రహించి నీవు నన్ను గౌరవింపకున్నావు, కావున దీనిని నిపుడే ద్రిమింగి సవతిపోరులేక సౌఖ్యపడుదును.

తరలము. అని కురంగకిశోరలోచన•నాయలాతనిభాక్షి హుం
మ్మనుచు రోహిణిమీఁదఁ బాఱు మ•హత్తరోల్క యనంగ రాఁ
గని మహాబలశాలి రాముఁడు•గ్రక్కునం బిగఁబట్టి కిం
కను సుమిత్రతనూజుతో ననుఁ•గంటె లక్ష్మణ రక్కసిన్. ౩౦౩

కురంగ కిశోరలోచనన్=జింకపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని, అలాత నిభాక్షి = కొఱవితో సమానమైన కన్నులుగలది, హుమ్మనుచున్ = హుంకారము చేయుచు, మహత్తర=మిగుల గొప్పదగు, ఉల్క=కొఱవి నక్షత్రమువలె, రాన్= వచ్చుటను, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగ, కింకను=కోపముతో, రక్కసిని, రాక్షసీ శబ్ద భవము, దీనివలన నిప్పుడు శూర్పణఖ నిజస్వరూపములో నున్నట్లు గ్రహింపఁ దగు. తరలము. న భ ర స జ జ గ లు ౧౨-వ యింటయతి.

తా త్ప ర్య ము

ఈ ప్రకారము చెప్పినదై జింకపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగల సీతపైఁ గొఱవులవంటి కన్నులుగల శూర్పణఖ రోహిణిమీఁదికి గొఱవి నక్షత్రము పోయి నట్లురాఁగాఁ జూచి మిగుల బలశాలియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి దానిని బిగఁబట్టి కోపముతో లక్ష్మణుఁజూచి యిట్లనెను.

పరిహాసమాడిన వీరికిఁ దనయందుఁ గామములేదని యెఱిఁగి పోవును గదా యని శ్రీరామచంద్రమూర్తి తలఁచెనుగాని యది విపరీతముగఁ బరిణ మించెను గావునఁ గోపించెను.

కం. నీచులతో నెప్పుడుఁ బరి,యాచక మాడంగఁ గూడ•దక్కట యిదె సీ
తాచపలాక్షియు స్వస్థత, నే చందంబునను బ్రదికి•యెనఁగునొ కనుమీ.

నీచులతోన్ = నీచకులము, నీచగుణము నీచబుద్ధిగలవారితో, పరియాచకము=హాస్యము, హాస్యమెఱుఁగని వారితోను బరిహాసమాడరాదు, స్వస్థతన్ = నెమ్మదిని.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా! నీచులతోఁ బరిహాసమాడుట తప్పు, అట్లు మనము చేయుటచే నీ కష్టముకలిగెను. దీనివాతఁబడక సీతాదేవియెట్లు బ్రతికి సుఖించునో యాలోచింపుము.

—• లక్ష్మణుఁడు శూర్పణఖ ముక్కు సెవులను గోయుట •—

తే. ఈమహోదరి నసతిని • నీవిరూప
నీమదోన్మత్త రాకాసి • నిపుడపట్టి
చేయుము విరూప నన్న న • మేయబలుఁడు
కోపమున దాని ముకు సెవుల్ • గోసె నసిని. ౩౦౹

మదోన్మత్తన్=గర్వముచే దేహము తెలియనిదానిని, విరూపను=రూపము మాఱినదానిఁగా, ఇది తొలుతనే విరూప కావున దీనిని మఱింత విరూపనుఁగాఁ జేయుము, అమేయబలుఁడు=పరిమాణములేని బలముగలవాఁడు, అసిని=కత్తిచే.

తాత్పర్యము

ఇది స్త్రీ. ఆయుధముధరించి యుద్ధమునకు వచ్చినదికాదు. కావునఁ జంపరాదు. శిక్షింపకున్న నిదిపోదు. కావున నీ మహోదరిని నసతిని విరూపను బలగర్వముచే దేహము తెలియనిదానిని రాకాసిని నిపుడే పట్టుకొని విరూపనుగాఁ జేయుము. అనిన మహాబలశాలియైన శూర్పణఖకంటె మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుఁడు తటాలునఁ గత్తిదూసి యది యెదిరించినను విడువక పట్టి దానిముక్కు చెవులు తెగఁగోసి ముక్కిఁడిసేసెను.

తాం ఖడ్గ ముద్గమ్య, కర్ణనాసాం ప్రచిచ్ఛిదే॥ పద్మ. అని రాముఁడే ముక్కు సెవులు కోసెనని యున్నది. యుద్ధమున భటులు జయించిన రాజు జయించినాఁడందురు. భటు లోడిన రా జోడెనందురు. అట్టులే యిదియునని గ్రహించునది.

నేరములేక దండింపరాదను న్యాయ్యము ననుసరించి యింతవరకు వారు సైరించిరి. ఇప్పుడు సీతను మ్రింగఁ బ్రయత్నించుటచే శిక్షింపవలసి వచ్చెను. ఇది సీతాదేవికిని సమ్మతమైనకార్యమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తియందు శూర్పణఖ స్నేహబద్ధభావయేకాని విరోధభావము కలది కాదుగదా, అట్టిదానిని దండింపవచ్చునా?

తనయందుఁ బ్రీతికలవారైనను దనవారియందుఁ బ్రీతిలేక వారిని ద్వేషించు వారిని భగవంతుఁడు సైఁపడు. కావున శూర్పణఖ కీ దండనము. రామచంద్రుని ద్వేషించి సీతయందు మనస్సుంచిన రావణుఁడును దండ్యుఁడే. కావున సీతా

రాముల నిరువురను సేవింపవలయును. అదియునుగాక దాని కామము ధర్మ విరుద్ధము. విధవయయ్యు రతిగోరుట దుష్టము కావున దండ్యయయ్యె.

ఇచట ముక్కు చెవులు గోసెనని కలదు. ఇవి స్తనోష్ఠముల కుపలక్షణము. అనఁగా ముక్కు చెవులు మాత్రమేకాక చన్నులు పెదవులుకూడఁ గోయఁబడెనని యర్థము. కామాంధలైన స్త్రీల కిటుసేసిన పరుల వ్యభిచరింపకుందురని కాఁబోలు రాముని యభిప్రాయము. "నికృత్త కర్ణనాసోష్ఠాం చకార రఘునందనః" అను భారతవాక్యము మహేశ్వరతీర్థీయమం దుదాహరింపఁబడెనుగాని యేలో కో యిది ముద్రితప్రతులందుఁ గానరాకున్నది. శూర్పణఖ రావణుని జూచినపట్టున "హతేషు తేషు రక్షస్సు తతశ్శూర్పణఖాపునః। యయౌనికృత్తనాసోష్ఠీ లంకాంభ్రాతుర్ని వేశన" మ్మనికలదు. స్కాందమున, "లక్ష్మణః తూర్ణముత్థాయ కరవాలేన వీర్య వాన్, కర్ణౌస్తనౌ నాసికాంచ అచ్ఛిన్న ద్రామశాసనాత్" అని కలదు. మహేశ్వర తీర్థీయము.

ఉ. ముక్కును వీను లీకరణి ♦ మొక్కలు వోయిన మెఁత్తుకొంచుఁ బే
రుక్కునఁ గారుమబ్బు వలె ♦ హోయని కానయు మాఱుమ్రోయ నా
రక్కసి బొబ్బ వెట్టుచును ♦ రక్తము గాఱ వికారరూప యై
యక్కసుతోడ నేడ్చుచు వ♦నాంతరవీథులఁ బాఱె గ్రక్కునన్. ౩౦౬

వీనులు=చెవులు, ఈకరణిన్=ఈవిధముగ, కారుమబ్బు=వానకాలమందలి మేఘము, కానయున్=అడవికూడ, గోడలు కొండలు ఇటువంటి వస్తువులు ప్రతి ధ్వని యిచ్చునుగాని నడుమ విచ్ఛిత్తిగల చెట్లు మొదలయినవి ప్రతిధ్వని నీయవు, అయినను దాని కూఁతదెబ్బకుఁ జెట్లుకూడఁ బ్రతిధ్వని లిచ్చెనని తెలియు నది. లేదా దూరముగనుండు కొండలు ప్రతిధ్వనించెనని యెఱుఁగనగు; అక్కసు =ఆక్రోశ శబ్దభవము, శూర్పణఖ యింతగ నేడ్చినది గాయముల బాధచేఁగాదు. నలుగురు నవ్వుదురని మనుష్యులచే విరూపనైతినే యని యవమానముచే.

తా త్ప ర్య ము

ముక్కు సెవు లీవిధముగా మొక్కలుపోఁగా లబలబ నోరుకొట్టుకొనుచు బొమ్ము గ్రుద్దికొనుచు వానకాలమందలి మేఘ ముఱిమినట్టు లడవి ప్రతిధ్వను లీనునట్లు పెద్దధ్వనితో బొబ్బలు పెట్టుచు నెత్తురు గాఱుచుండ వికారరూపము మఱింత వికారముకాఁగా మనుష్యులు తన్నిట్లు చేసిరే నలుగురు నవ్వుదురే యని యాక్రోశముతో నేడ్చుచు నడవులలోఁబడి వేగముగఁ బరువెత్తెను.

తే. చని జనస్థానమందు రా♦క్షసపరీతుఁ, డైనసోదరు ఖరుఁ గని♦యార్తనాద
మదర దివినుండిపడియెడి♦పిడుగుపగిది, నేలఁ బడి పెద్ద యెలుఁగున ♦
నేడ్చుచుండె.

రాక్షసపరీతుఁడు=రాక్షసులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు. పిడుగు- ఇది వేగమును రాఁగల యనిష్టమును దెలుపును.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు పరువెత్తిపోయి జనస్థానమందు రాక్షసులచేఁ జుట్టుకొనఁబడియుండు తన తమ్ముని ఖరునిఁజూచి యేడుపు ధ్వనితో నాకాశమునుండి పిడుగుపడినట్లు దబాలున నేలఁబడి పెద్దపెట్టున నేడుచుచుండెను.

–• ౧౯–వ సర్గము. ఖరుఁడు శూర్పణఖ వికృతవేషమును జూచి కోపించుట •–

కం. తడియఁగ నెత్తుట దేహము, పుడమిం బడి వికృతరూప•మున నేడ్చెడున
పడఁతుకఁగని యాగ్రహమున, నుడుకుచు ఖరుఁ డిట్టులనియె•నుగ్రాకృతియై.

ఉగ్రాకృతియై=భయంకరమైన యాకారముగలవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

దేహము నెత్తుటఁ దడియుచుండఁగా నేలమీఁదఁబడి వికారరూపమున నేడ్చుచున్నదానిని జూచి ఖరుఁ డిట్టులనియె.

ఉ. ఎవ్వఁ డనాగసాచలమ•హిష్ఠవిషోజ్జ్వలకృష్ణసర్పమున్
గ్రొవ్వున వ్రేలితోఁ జెనకెఁ • గ్రోలె నెవండు విషంబు ? గంఠమం
దెవ్వఁడు చుట్టుకోఁ గలిగె • హీనమనీషను గాలపాశ ? మే
నెవ్వడి నేగి వాని యిదె • నేలను గూల్చెద, నెత్రు పీల్చెదన్. ౩౦౯

అనాగస=అపకారముచేయక (బుస్సుమనియైన నసక), అచల = కదలక యొకచోటఁ దనపుట్టలోఁ దానుండు, మహిష్ఠ=పెద్ద, విషోజ్జ్వల=విషముచేఁ బ్రకాశించు, కృష్ణసర్పమున్=నల్లత్రాఁచుపామును, క్రొవ్వునన్ = కండకావరముచేఁ బాముగదా కఱచునను భయములేక, వ్రేలితోఁ జెనకెన్=వ్రేలితోగీఁకెను, వ్రేలితోఁ జెనకుటచే బాము తటాలున దానిని గఱచుటకు ననుకూలపడును, హీనమనీషను= బుద్ధిలేమిచే, కాలపాశమును=మృత్యువుచేతియందలి త్రాళ్ళను మృత్యువుతానై వేయక యూరకున్నను బుద్ధిలేనివాఁడగుటచే దానిని దానే మెడకువేసికొనెను. నెఱ + వడి=నిండువేగమున, నెత్రు=నెత్తురు.

తా త్ప ర్య ము

ఎవరిని దఱుమక బెదరింపక బుసకొట్టక తనఁతటఁదాను బుట్టలోఁ గదలక యుండు మహాభయంకర విషమునుగల నల్లత్రాఁచుపామును నెవఁడు వ్రేలితోఁ బొడిచెను? ఎవఁడు విషముద్రావెను? ఎవఁడు తనకై తానే మృత్యుపాశమును దనకంఠమునకుఁ దగిలించి బిగించుకొనెను? చెప్పుము. నేనిప్పుడే తెప్పునఁబోయి వానిని జంపి నెత్తురు ద్రావెదను.

కం. బలవిక్రమసంపన్నవు, వలచినచో వలచినట్లు • వలచినవేషం
బులఁ దిరిగెద వీదుర్దశఁ, గలికీ యర్ధాయు వెవఁడు • గలిగించె నాకో.

బలవిక్రమసంపన్నవు=నీకు దేహబలసంపత్తి, విశేషవిక్రమముగలవు, వలచినచోన్=కోరినచోట్ల, వలచినట్లు=నీ కోరినప్రకారము, వలచినవేషంబులన్=కోరిన రూపముధరించి,దుర్దశ=కష్టస్థితి,అర్ధాయువు=సగముప్రాయమందేచచ్చువాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

నీవు బలము విక్రమము విశేషముగఁ గలదానవు. కావున సామాన్య బలవంతులు నిన్నుఁ బరిభవింపలేరు. నీవు కోరినచోట్లఁ గోరిన రూపముతోఁ గోరినట్లు తిరుగుదానవు. నిన్నడ్డగించువారులేరు. ఇట్టి నిన్ను నెవఁడే దీర్ఘకాలము బ్రతుక నిచ్ఛలేనివాఁ డిట్టి కష్టస్థితికిఁ దెచ్చెను.

కం. సురవరగంధర్వాదులఁ, బరమర్షుల నే నెవండు ♦ పరమాపకృతిన్
దురుసునఁ జేయఁ దెగించిన, గురుసాహసుఁ డెవఁడు చెపుమ ♦ కూల్చెదవానిన్.

పరమాపకృతిన్=గొప్ప యుపకారమును, దురుసునన్=దుష్టతనముచేత, గురుసాహసుఁడు=గొప్ప తెంపుగలవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

సురలందుఁగాని గంధర్వులందుఁగాని బరమర్షులందుఁగాని దౌర్జన్యముచే నిటువంటి గొప్ప యపకారము చేయఁదెగించినవాఁడెవఁడు చెప్పుము. వానిని వధించెదను.

ఆ. సురలయందుఁ బాక ♦ సూదనుఁడును సహ
స్రాక్షుఁ డగుమహేంద్రుఁ ♦ డైన నాకు
నప్రియంబుఁ గూర్ప ♦ నడలెడి నా నెవ్వఁ
డొక్కఁ నాకనిష్ట ♦ మొనరఁజేయు. ౩౧౨

పాకసూదనుఁడును=ఇంద్రుఁడును, అడలెడిన్=భయపడును, అనిష్టము=అప్రియమైనకార్యము, పాకాసురుఁడు=వృత్రాసురుని సోదరుఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతలలోఁ బాకాసురుని జంపిన వేయిగన్నుల యింద్రుఁడయినను నాకు నప్రియమైనకార్యముచేయ భయపడుచుండును. మఱియెవ్వఁడు నాకు నప్రియము చేయఁగలవాఁడు.

కం. నీరముల నున్న క్షీరము, సారస మానెడువిధానఁ ♦ జయ్యన నిదె నా
నారాచంబుల నాతని, ధారిణిఁ బడవైచి త్రావెఁ ♦ దన్ ప్రాణంబుల్. ౩౧౩

తా త్ప ర్య ము

నీళ్ళలో నున్నపాలను హంసత్రావినట్లు శీఘ్రముగ నిదిగో నిప్పుడే నా బాణములచే నతని భూమిని గూల్చి వాని ప్రాణవాయువులు త్రావెదను.

ఉ. క్రూరరణాంగణంబునను ♦ గూలిచి వేని సఫేన రక్తమున్
ఘోరమదాశుగోత్కరము ♦ గ్రోలఁగఁ గోరెదు ? శాతబాణని
ర్దారితమర్మసంఘుఁ డయి ♦ దారుణగృధ్ర పతత్రిజాతి కా
హారముగా నెవండొ యిటు ♦ లాఁకిడిపెట్టె నినున్ సహోదరీ. ౩౧౪

క్రూరరణాంగణంబునను=భయంకరమైన యుద్ధభూమియందు, వేనిన్=ఎవనిని, సఫేన=నురుగుతోఁగూడిన, రక్తమున్=నెత్తుటిని, ఘోర = భయంకరమైన,

మదాశుగోత్కరము=నా బాణముల సమూహము, క్రోలఁగన్=త్రావఁగా, శాత=పదునైన, బాణ=బాణములచే,నిర్దారిత=చీల్పఁబడిన,మర్మసంఘుఁడై=గుండెలు మొదలగుమర్మస్థానసమూహములుగలవాఁడయి,దారుణ=భయంకరమైన,గృధ్ర=గ్రద్దలయు, పతత్రి=పక్షులయు, జాతికిన్=జాతికి, అఱడిపెట్టెను=బాధించెను.

తాత్పర్యము

అయ్యో నాముద్దు టక్కా ! యుద్ధభూమియందు నెవ్వనిజంపి వాని నెత్తురును నురుగుతోడ నా బాణములు త్రావఁగఁగోరెదవు? నాపదునైన బాణములచేఁ జీల్పఁబడిన యెవఁడు గ్రద్దలు మొదలగు పక్షిజాతి కాహారముగాఁ గోరెదవు. ముద్దుముద్దుగా ముక్కరకు నోయకుండ నెవ్వఁడు నిన్నిట్లు బాధపెట్టెను ?

ఉ. కావఁగ వాని దేవతలు•గారు సమర్థులు, కారు రాక్షసుల్.
చావు నిజంబు వానికిని•శాతశరాహతి; సేదదేఱ నీ
వేవిధినైన వాని గుఱు•తేర్పడఁ జెప్పుము టన్న భ్రాతృవా
క్యావళి నాలకించి బహు•శాస్త్రము వెల్లి గొనంగ నిట్లనున్. ౩౧౨

తాత్పర్యము

అటువంటి వానిని రక్షించుటకు దేవతలు సమర్థులుగారు, రాక్షసులుగారు, నాబాణముల దెబ్బలచే వానికిఁ జావు సత్యము, కావున బడలికదీర్చుకొని నిన్నీ ప్రకారముచేసిన వాని గుఱుతులు చెప్పుము. అని ఖరుఁ డడుగఁగాఁ దోడఁ బుట్టిన వాని మాటలు విని విస్తారముగఁగన్నీళ్ళు కాల్వలు పాఱ నీప్రకారము చెప్పెను.

—• శూర్పణఖ ఖరునకు సీతారామలక్ష్మణులవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

చం. తరుణులు ప్రాప్తరూపులు•దాపసవేషులు సౌకుమార్యభా
స్వరులు మహాబలుల్ విశద•వారిజ నేత్రులు వల్కలాజినాం
బరులును వన్యమూలఫల•భక్షులు దాంతులు ధర్మలున్ సహో
దరులును రామలక్ష్మణులు•దాశరథుల్ సుమి వారు రాక్షసా. ౩౧౬

తరుణులు=యౌవనవంతులు, ప్రాప్తరూపులు=సుందరులు, తాపసవేషులు=తపస్వులవేషములు వేసినవారు, సౌకుమార్య=సుకుమారత్వముచే, భాస్వరులు=ప్రకాశించువారు, మహాబలుల్=మిగుల బలముగలవారు, విశదవారిజలోచనలు=వికసించిన కమలములవంటి కన్నులుగలవారు, వల్కలాజినాంబరులు = నారచీరలు కృష్ణాజినము వస్త్రముగాఁ గలవారు, వన్య = అడవియందుఁ బుట్టిన, మూల ఫలభక్షులు=గడ్డలు పండ్లు దినువారు, దాంతులు=ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవారు, ధర్మలున్=ధర్మమందుండువారు, సహోదరులును=అన్నదమ్ములును శ్రీరామలక్ష్మణులును=శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుఁడను పేర్లుగలవారు, దాశరథుల్=దశరథ రాజకుమారులు.

తాత్పర్యము

నన్నీప్రకారము చేసినవారెవ్వరనెదవా, చెప్పెద వినుము, రాక్షసుఁడా! వారు యౌవనవంతులు, చక్కఁదనము గలవారు, మునులవేషముల వేసినవారు. కోమలదేహులు, మహాబలసంపన్నులు, వికసించిన తామరపూవులవంటి కన్నులు గలవారు, నారచీరలు కృష్ణాజినములు వస్త్రములుగాఁగలవారు, అడవియందుఁ బుట్టిన గడ్డలు పండ్లు దినువారు. ఇంద్రియనిగ్రహము గలవారు, ధర్మమార్గమున నుండువారు, అన్నదమ్ములు, దశరథరాజకుమారులు, శ్రీరామలక్ష్మణులను పేర్లు గలవారు.

నన్ను విరూపను జేసినవారెవ్వరు అను ప్రశ్నకు సరియైన ప్రత్యుత్తరము దశరథరాజకుమారులుశ్రీరామలక్ష్మణులని చెప్పవలసియుండఁగా తరుణులు అని యేల వారి సౌందర్యవర్ణనము ప్రారంభించెను? కామము విఘ్నమై క్రోధముగాఁ బరిణమించినను లోని కామము చావలేదు; వైరాగ్యము జనింపలేదు. గాఢముగ శ్రీరామలక్ష్మణ రూపములందు మనస్సునాటియుండుటచే వారిమూర్తులే దానికిఁ గన్నులయెదుటఁ గానవచ్చుచున్నవి. అట్లు కామమోహితయగుటచే దానిని నిగ్రహింపలేక సోదరుని యెదుటను లోని భావమునే ప్రకటించుచున్నది. ఇచ్చట గోపికల "గురుణా మగ్రతోవక్తుం కింబ్రవీమిన నః క్షమమ్ । గురవః కింకరిష్యంతి, దగ్ధానాం విరహాగ్నినా" పెద్దవారియెదుట నిటుల మాటలాడుట మీకుఁ దగదని చెప్పెదవా? విరహమనెడి యగ్నిచే దగ్ధలమైనమమ్ముఁ బెద్దవారేమి చేయఁగలరు? వి-పు. "కామాతురాణాం నభయం నలజ్జా" కామాతురులకు భయములేదు లజ్జలేదు. ఈ కారణముచే రామలక్ష్మణుల సౌందర్య వర్ణనముచేఁ బ్రారంభించెను. ఇది స్త్రీయగు శూర్పణఖయందువిశేషముగాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తిని జూచినవారందఱు అనుకూలురుగాని ప్రతికూలురుగాని యిట్టివారే యగుదురు. పురుషుఁడు బ్రహ్మచారి వానరుఁడైన హనుమంతుఁడు సీతాదేవితో నా మగని లక్షణము లెవ్వియని యడిగినపుడు త్రిస్థిరుఁడు త్రిప్రలంబుఁడు అని చెప్పవలసియుండఁగా "రాముండు కమల పత్రవిశాలలోచనుండు" అని సౌందర్యమునే చెప్పెను.

2. "సుప్తప్రమత్తకుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట"మను న్యాయము ప్రకారము నిద్రించువారియందు ఒడలెఱుఁగని మత్తులందుఁ గోపించినవారియందు యథార్థము బయలుపడును. కావున శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు ఛేదించుటచేఁ బ్రమత్తయుఁ గుపితయునై యిది చెప్పవచ్చును ఇది చెప్పరాదను తెలివి మఱచి హృదయమున నుండినది బయలుపఱిచెను.

"కన్యా వరయతే రూప" మనునటులు కామినుల నాకర్షించునది పురుషుల వయసు సౌందర్యముగదా కావున వానినే చెప్పెను.

౩. తన్ను శ్రీరామచంద్రుఁడుకదా విరూపమును జేయించినవాఁడు, ఆయన యాజ్ఞకు లోపడి లక్ష్మణుఁ డాకార్యము చేసెను. కావున నపరాధి శ్రీరాముఁడే కావున శ్రీరామచంద్రు నొకనినే దూషింపవలసియుండగా నిరువురను గలిపి చెప్పనేల? కర్త కార్యముచేసినవాఁడు, కారయిత చేయించినవాఁడు, నిరువురు దోషులే, ఇరువురు రూపసంపన్నులే. ఇరువురు సమాన వయస్కులే, ఇరువురను శూర్పణఖ వలచినదే, ఇరువురు మహాబలులే, అన్నిట నిరువురు సమానులే, కావున నిరువురను గలిపి చెప్పెను.

ప్రాప్త + రూపులు, ప్రశస్తరూపులు ప్రకృష్టముగఁ బొందఁబడిన సౌంద ర్యముగలవారు. అనఁగా లోకమున సుందరపురుషులని ప్రఖ్యాతివహించిన కంతు జయంతవసంతనలకూబరాదులకు సౌందర్యభిక్ష యీయనపెట్టినదే. ముష్టి సౌందర్యమే యిట్లుండ నిఁకసౌందర్య సౌభాగ్యఖనుల సౌందర్య మెట్లుండవలె. అంతటి సుందరులని భావము.

భిక్షమెట్లనిన "అంగాదంగాత్సంభవసి" అనునట్లు తండ్రి యంగములోఁ గొంత తీసికొనియేకదా కొడుకుపుట్టును. అట్టులే మన్మథుఁడు దండ్రియంద ములోఁ గొంతయే గలవాఁడు. కావుననేకదా సాక్షాన్మన్మథ మన్మథయని భగవం తుఁడు చెప్పఁబడెను.

ప్రాప్తరూపులు, "ఉత్పన్నం ద్రవ్యం క్షణమగుణం తిష్ఠతి" పుట్టిన ద్రవ్యము క్షణకాలము గుణహీనమైయుండును. అనున్యాయము ప్రకారము లోకములోని వస్తువులన్నియుఁబుట్టిన తరువాత గుణములను బొందినవే రూపదాక్షిణ్య సంపన్నునిఁ గౌసల్య గనెను అని చెప్పుటచే వీరు గుణములతోనే పుట్టినవారు కాఁబట్టి వీరికివి క్రొత్తగా వచ్చినవికావు; సహజములు. ఈకారణముచే వారి సౌందర్యమునకు వయస్సు కారణముగాదు. దానివలన నదియెక్కువయుఁ గాలేదు.

"రామేతిరామేతి సదైవబుద్ధ్యా విచింత్యవాచా బ్రువతీ తమేవ," రాముఁడు రాముఁడని యాయననే బుద్ధియందాలోచించి నోరను నాయననే చెప్పెను. అన్నట్లును స్త్రీలుసర్వదా స్మరింపదగినది సుమా ఆయనరూపము.

స్త్రీలు కామినులు, కాముకలు వారు మోహించుట గొప్పయా యనకుము "పుంసాం మోహనరూపాయ" పురుషులదృష్టినిగూడ హరించునది సుమీ వారి సౌందర్యము. సౌందర్యమంతయు ననుభవింపఁగలవారెవ్వరు? కన్నోముఖమో యే యవయవముమీఁద దృష్టిపడునో యాదృష్టి మన స్సాయవయవముపై నంతతో నిలిచిపోవును. దానిసౌందర్య మనుభవించుచు నందే మేఁకుకొట్టి బిగించినట్టు నిలిచిపోవునంతటి సౌందర్యము. త్రిభువనసుందరి సీతయు.

"చూడదు రాక్షసాంగనలఁ జూడదు పుష్పఫల ద్రుమంబులం,జూడదు రమ్య హర్మ్యముల సుందరిడెందము సందునెప్పుడున్ జూడఁగఁగోరుచున్ భువన

సుందరు రాముని నొక్కనిస్" అన్నట్లు రాముని సౌందర్యమునుజూచి సిగ్గుపడు చుండెను. మనుష్యులమాటయేల ?

ధన్యాదేవాస్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చపరమర్షయః
మమపశ్యంతియేనాథం రామం రాజీవలోచనమ్ ॥

అన్నట్టు లోకకన్నులను జూచినంత మాత్రముననే దేవతలుకూడ ధన్యు లగుదురు. వారు నేత్రావలోకనముచేతనే ధ్యానధారణా సమాధులు కుదిరి బ్రహ్మానంద వశులగుదురు. తక్కిన యవయవసౌందర్యానుభవము వారికిలేదు. అట్టిదిసుమీ వారి సౌందర్యము.

అటయిన వారికాసౌందర్యము వయస్సువలన వచ్చినది కాకుండిన వేషమువలన హెచ్చినదా.

తాపసవేషులు=పొడుగోడకైనఁ బైపూఁత శృంగార మన్నట్టులు కొందఱు విశేషసౌందర్యము గలవారు గాక పోయినను సొమ్ములచేత వస్త్రములచేత నలంకరింపఁబడి విశేషసుందరులుగానే కానవత్తురు. వీరి దిట్లు పెట్టుసొగసా పుట్టు సొగసాయనిన వారికి వస్త్రభూషణా ద్యలంకారములు లేవు. రాజవేషములు లేవు. నీ వెప్పుడు చూచు మునులవేషముతో జడలుధరించి యున్నారు. ఈ వేషము తోనే యింత సుందరముగాఁ గానవచ్చు వా రలంకరించుకొన్నప్పుడు మఱి యెట్లు గాన వచ్చెదరో.

అట్టైనఁదపసులై గాలిలో నెండలో వానలోఁ దిరుగువారైరేని వారిదేహ ములు కఱకులై యుండునుగదా. అది సౌందర్య హానికరముగాదా యందువేమో కాదు. సౌకుమార్యభాస్వరులు=సుకుమారత్వముచేఁ బ్రకాశించువారు. కన్నులు ముక్కులోనైన యవయవములు పుట్టువుతో నెట్లువచ్చెనో యట్లు సౌకుమార్యము పుట్టువుతోనే వచ్చినది. కావున గాలికివానకుఁ బోవునదికాదు. కావున మీ దేహముల వలెఁ గర్కశములైనవికావు. పుష్పములవలె సహజకోమలములు, కావుననేకదా వారిదేహములను బూవులతోఁబోల్చి "అతసీపుష్ప సంకాశ" మ్మని చెప్పఁబడెను. ఎటువంటి సౌకుమార్య మనుకొంటివో పరులు వ్రేలితోఁ దాఁకుటచేఁగాదు పూలతోఁ దాఁకినను నక్కడదేహము కందును, అంతియెకాదు. ప్రౌఢస్త్రీలదృష్టి పాతమును గూడ సహింపలేనంతటి సౌకుమార్యముసుమా. సుకుమారత్వమే సౌకుమార్యము. సు+కుమారుఁడు=కుమారుఁడు మన్మథుఁడు, కుమారో మాను తేన్కందే నానా॥౨॥ ఆ మన్మథునికంటె సుష్ఠువైనవాఁడు. దేహములేని సౌందర్య మదియేమి సౌందర్యము ? దాని ననుభవించువా రెవరు? వీరట్లుగాదు, సు+కు+మార+ భాస్వరులు=సు=బాగుగా=కు భూమియందు, మారభాస్వరులు=మన్మథత్వముచేఁ బ్రకాశించువారు. దేవలోకమున దేహములేక యెవరికిఁ గానరాకయుండు మన్మ థుని వంటివారుగారు. భూమియం దందఱకుఁ గానవచ్చునట్టు లిరువురై యున్న

వారు. వారు నన్నుఁ బట్టుకొనినపు డాస్పర్శసుఖముచే నావంటిదానికిని దేహము తెలియలేదు. అట్టిస్థితిలో వారు నాముక్కు సెవులు గోసిరి. అటుగాకున్న వారు కత్తియెత్తఁగానే పరువెత్తిరాక పోయితినా? వారు నన్ను విడుచుపఱకు నాముక్కు సెవులు పోయినవిషయమే నాకుఁదెలియదు, అంతటి సుకుమారులు.

మహాబలులు=అంతటి కోమలదేహులైన నాబాణముల ఘాత నేమి సహింపఁ గలరు, నిమిషములోఁ జంపెద సందువేమో జాగ్రత్తసుమా.

మహాబలులు=మిగుల బలవంతులు, వారి బలము నీకెఱుంగవు, మారీచాదు లెఱుంగుదురు 'కింకగానెనేని యసాధ్యుఁడు నిందువెల్లినేన్। ఘనతరబాణపం క్తి సరికట్టు సతారము సంగ్రహంబునౌ। ఘనపదముఁన్ శరంబులఁ బగల్చుఁ జుమీ రఘురాముఁడుద్ధతిన్'. కావున బలహీనులని తలంపకుము, మహాబలుల్=ఇది తన కామోద్రేకము ననుసరించి చెప్పుచున్నది. "రామస్తు సీతయాసార్ధం విజహార బహూన్ ఋతూన్" అన్నట్లు లెడఁదెగక స్త్రీలతో సంవత్సరముల కొలఁది భోగించినను క్షీణింపని బలముగలవారు. అనుభవింప సామర్థ్యము బలము కావున నిట్టి బలముగలవాఁడు దీనివలన దుర్బలలగు మనుష్యస్త్రీలకేగాక నావంటి రాక్షస స్త్రీలకుఁగూడ రతితృప్తి గలిగింపఁగలవాఁడు. సాధారణముగ లోకమున స్త్రీలు తమ చాతుర్యవిశేషములచే మగవారిని మఱపి తమయందు వారి కాశపుట్టించి లోపఱుచు కొనఁగలవారు. అట్టి స్త్రీలే వారిని జూడఁగానే తామే కామపరవశలగు చుండ నిఁక వారిని గెలుచు ప్రయత్నములేమి చేయఁగలరు.

ఓసీ, సముదాయావయవశోభ బాగుగనేయుండవచ్చును గాని యవయవములఁ బ్రత్యేకముగఁజూచిన నెట్లుండునో యనెదవా.

విశదవారిజలోచనలు=వికసించుటచే విశాలమైన కమలములవంటి కన్నులు గలవారుగాని, సంరక్తనయనా ఘోరా, యన్నట్లు మీవలె నెఱ్ఱని మిడిగ్రుడ్లు కల వారుగారు. "ధన్యులు రాజీవాక్షునిఁగను దేవసిద్ధమౌని ప్రవరుల్" అన్నట్లు దేవసిద్ధ మౌనులనుగూడ నానేత్రసౌందర్యసంపత్తి ధన్యులను జేయఁగలదు. ఇచ్చట నేత్రశబ్దములకు దృష్టియనియేయర్థము గ్రహింపవలెను. ఇట్లు చెప్పుటచే సీతవలె రాముఁడును గాటుక కంటివాఁడని, రక్తాపాంగుఁడని చెప్పుటతో విరోధింపదు. అవి మహాపురుషలక్షణములు. విశదము సఁగాఁ దెలుపు. "విశదో ధవళే వ్యక్తే శుచౌ త్రిషుగుణేతువా॥" నానా॥ర॥ కావునఁ దెల్లని కమలములవంటి దృష్టులు గలవారను టచే సత్త్వగుణము కన్నులఁ గురియుచున్నదని భావము. తమోగుణముగల కన్నులందుఁ దూఁగుఁబోతుతనము కావిరంగునుండును. రజోగుణము ప్రబలిన కన్నులు కోపముతోఁగూడినవై యుండును. అట్టివిలేక వారి కన్నులెల్లవేళ సత్త్వ పసన్నములై యుండును. ఇట్లు చెప్పుటచే వీరి కన్నులయందు శాంతిరసము కుదురై నిలిచెనని భావము. "శాంతి నిర్మలహీరకాంతిగతుల" నని శాంతిరసము వజ్రమువలెఁ దెల్లనిది.

రహస్యవిషయములను మనస్సు దాఁపఁగలిగినను దాని గుట్టును గన్నులు రట్టుచేయును, కామము కోపము లోనైనవి కన్నులవలననే తెలిసికొనవచ్చును. ఆకారణముచే 'ఆత్మానంమానుషం మన్యే' నేను మనుష్యుఁడ ననితలఁచెదను. అని పరత్వము దాఁచి మాటలాడినను ఈయన కన్నులు చూడఁగానే "యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ" యను శ్రుతినిస్మృతికిఁ దెచ్చి యీయన పుండరీకాక్షుఁడైన పరమపురుషుఁడని చాటించునట్లున్నవి సుమా.

కన్నులు తేటగానుండుటచే విశదవారిజ నేత్రులని చెప్పఁబడెనుగాని కమల మెంతవికసించినను మూరెఁడు వైశాల్యముగల దగునా బారెఁడు వైశాల్యము గల దగునా? ఈ కన్ను లట్టివిగావు. లీలావిభూతిని నిత్యముక్త బద్ధాఖ్యులగు వారిని నేకకాలమందు లోఁగొని యనుగ్రహించు సామర్థ్యముగలవి. కావునవానివై శద్యమనిర్వచనీయము.

మహాబలులు, విశదవారిజనేత్రులు, భుజబలముచే నితరులపైఁ దూపులు ప్రయోగించకయు చూపులచేతనే వశపఱచుకొనఁగలవారు. వారి చూపులు సోఁకి నంతన నెట్టి స్త్రీలును బురుషులును బాదాక్రాంతులగుదురు.

చేతులు తమబలముచేఁబరులఁ బాదాక్రాంతులఁ జేయఁగాఁ బ్రసన్న దృష్టులు వారిభయముఁ బాపి యనుగ్రహించును.

వల్కలాజినాంబరులు=కృష్ణాజినమును వస్త్రముగాఁ గట్టుకొన్నవారు. 'ఇయ మధికమనోజ్ఞా వల్కలేనాపితన్వీ" "కిమువహి మధురాణాం మండనంనాకృతీనా" మ్మన్నట్టులనఁగా. ఈ శకుంతల నారచీరలు గట్టుకొనియున్నను మిగుల రమణీ యమైయున్నది. సౌందర్యముగలవారి కేదియాభరణముకాఁజాలదు. శాకుంతల. ఏదికట్టుకొన్నను ఏది పెట్టుకొన్నను సుందరుల సౌందర్యమునకు హానిలేదు. అది యొక సొగసుగానే యుండును. సుస్వరముగలవారేడ్చినను బాగుండును గదా.

ఇట్లు వారు నారచీరలు గట్టుకొన్నను మిక్కిలి సుందరులుగానే కానవచ్చు చున్నారు.

మఱియొక యోజన :—

ఖరుఁడు రావణుఁడను మాపేర్లు వినఁగానే దేవతలుకూడ గడగడలాడుచుండ మాసోదరినిట్లు పరిభవించి దీనిమూలమున మమ్ముఁ బరిభవింపఁదలఁచిన మహా వీరు లెంతటి బలశాలులోయని ఖరుఁడు భయపడఁగా వానిముఖ నేత్రవికారము లచే వాని మనస్థితిఁదెలిసికొని వానికి ధైర్యమువచ్చునట్లుచెప్పి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పుటకై శూర్పణఖ యిట్లు చెప్పుచున్నది. తరుణులు=యౌవనదశయం దుండువారు, నీవలెఁ బ్రౌఢులుగారు. యౌవనే విషయైషిణామ్మన్నట్లు, స్త్రీలతోఁ గూడి సుఖింతమనుకోరిక గలవారేకాని, చావునకుఁ దెగించి యుద్ధమునకు వచ్చు వారుగారు.

ప్రాప్తరూపులు=ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపాః పండితసౌమ్యయోః,ప్రాప్త రూప. సురూప, అభిరూపశబ్దములు పండితునందును సుందరమైన దానియందు వర్తించును. వీరు పండితులగుటచే వాక్కలహమందు గెలువఁగలవారేకాని బాణ యుద్ధమందు గెలువశక్తి గలవారుకారు. కన్యా కామయతేరూపమ్మను నటులు సౌందర్యమున వీరు స్త్రీలను వశపఱచుకొనఁగలరుగాని పరాక్రమముచే శత్రువులను వశపఱచుకొను సామర్థ్యము గలవారుకారు.

వన్నె బొమ్మలవలె పైపై వన్నెల్ ప్రచరించువారేకాని లోపలఁ బన గల వారుకారు.

తాపసవేషులు ముక్కుపట్టుకొని యొకమూలఁ గూర్చుండనేర్చిన వారే కాని వీరులవలె రణరంగమున వ్యవహరించువారుగారు.

సౌకుమార్యభాస్వరులు పుష్పములవలె మిగులఁ గోమలమైన దేహముగల వారు నీ బాణఘాతము కేమియోర్వఁగలరు అదియును గాక శ్రీమంతులు = శ్రీమంతుని పుత్రులు. అల్లారు ముద్దుగా నెండకన్ను వానకన్నెఱుఁగక పట్టిపెరిఁగినవారు. ఇట్టివారు ఖరకరుఁడవైన నీబాణవర్షమునకుఁ బ్రతాపమునకు నేమియోర్వఁగలరు ? వారిని జూచితివా వీరా మనతో యుద్ధముచేయఁగల వారని నీకే తెలియఁగలదు.

మహాబలులు=కేవలము బలహీనులు దేహబలము, ధనబలము మనోబలము, బంధుబలము సేనాబలము లోనగు బలములేవియు లేనివారు. ఇట్టివారు ఈ బలసంపత్తి పూర్తిగాఁగల నీతో నేమియుద్ధము చేయఁగలరు. కేవలము దుర్బలులగుట నేకార్యమునందు సమర్థులుగారు. అదియునుగాక మహతీ + రక్షణీయా + అబలాయయోసౌమహాబలౌ, కాళ్ళబందము మెడకురిత్రాడువలెఁ దమచే రక్షణీయ యగు భార్యగలవారు. మనము యుద్ధములోఁజచ్చిన నిది యెవరిపాలగునో యని దానిని రక్షించుటకై పరువెత్తిపోదురుగాని చచ్చినఁ జచ్చితిమని సాహసముచేయఁ గలవారుగారు.

అంతటిదుర్బలులు గాకున్న నొకయాడుదానిమాటఁ దిరస్కరింపక యడవులపాలగుదురా? నయుద్ధయోగ్యతా మస్యపశ్యామి సహరాక్షసైః ॥ రాక్షసులతో యుద్ధముచేయ నాకొడుకు సమర్థుఁడుగాడని వారితండ్రియె చెప్పునంతటి బలహీనులు. తమకొడుకులు మొనగాండ్రు సమర్థులని తండ్రులు చెప్పుట లోక ధర్మము ఎంతో విశేషకారణములేకున్న నిట్లు తండ్రి చెప్పునా ? విశదవారిజ నేత్రులు, అయ్యయ్యో ముందు మించి యారాక్షసి నవమానించితిమే. దీని కన్నలు ప్రబలులున్నారే వారందఱు మనపైవత్తురేమో. ఏమిరాదైవమాయని ముఖమంతయు కన్నులుచేసికొని భయముచే విశాలముగావిచ్చి ఱెప్పపాటులేక దిక్కులు చూచుచున్నవారు.

వారిజము=కమలము, వారియందు=నీళ్ళయందున్నప్పుడు స్వస్థానబలముచే బాగుగనేయుండును. కాని ఆస్థలమువిడిచి వెలుపలవచ్చినఁ జెడును. అట్లులేవీరును దమ పట్టనమందు గొప్పగ రాణించువారై నను వనములందు వీరి బలమేమి పనిచేయును. నీకా స్థానబలముగలదు. వారికదిలేదు. ఇట్టిస్థితియందు వారి మనస్సు విధమును వారికన్నులే తెలుపుచున్నవి.

వారు స్వదేహబలహీనులే యగుదురుగాక: ధనమూలమున బలము సంపాదింపవచ్చును గదా యందువేమో. అందును వారు సమర్థులుగారు.

వల్కలాజినాంబరులు=వస్త్రములు కొనుటకు ధనములేక దరిద్రులై చెట్లపట్టలు మృగచర్మములు కట్టుకొని కప్పుకొనితిరుగుచున్నారు. కట్టుగుడ్డకు గతిలేనివారు జీతములనిచ్చి యుద్ధభటులనా తోడి తేఁగలరు? కట్టుకొనను గప్పుకొనను ఏకవిధమైన యాచ్ఛాదనము లేదు. చెట్లను యాచించి నారపట్టలు మృగముల హింసించి చర్మములు సంపాదించి కాలక్షేపము చేయుచున్నారు.

వన్యమూలఫలభక్షులు = అంతదుర్బలత్వమునకుఁ గారణమేమందువా? కడుపునిండఁదిన బలకరమైన యాహారములేదు. అడవులలోనుండు కందమూలములఁ దినువారికేమి దేహబలముండును?

దాంతులు. ఆకారణముచే నింద్రియవ్యాపారము లుడిగియుండువారు.

ఆకారణముచేతనే 'భగ్నాత్కృషిః భాగవతాభవంతి' యన్నట్లు ధర్మమార్గమందున్నవారు.

వారిలో బలిష్ఠుఁడెవ్వఁడు బలహీనుఁడెవ్వఁడందువా? ఇద్దఱు సమానులే,

మఱియొక యోజన:—

కయ్యమునకు నెయ్యమునకు వియ్యమునకు సమతవలయునన్నట్లు నాతో సమానునితో యుద్ధముచేసినఁ బేరుప్రతిష్ఠయుఁ గలుగునుగాని యిటువంటి దుర్బలులతో యుద్ధముచేసి గెలిచినను లాభమేమియని నిస్పృహుఁడగునేమో యని తలఁచి వానికి రోషపౌరుషములు వర్ధిల్లఁజెప్పుచున్నది.

ఓరీఖరా! యిదివఱకు నీవు దండకయందు ముక్కుపట్టుకొని తపస్సు చేయుచుఁ బ్రకృతిచేయలేని పేదబాఁపలను హింసించినవాఁడవేకాని నిలువఁబడి యుద్ధము చేసినవారితోఁ బోరినవాఁడవు కావు. ఆ కారణమున నేను బలశాలిని బరాక్రమవంతుఁడ ననుకొనుచున్నావు. ఇఁక నాయాటలు చెల్లవు. నాముక్కు సెవులు గోసిన వారెటువంటి వారనుకొంటివో తెలియునా ?

తరుణులు=మంచికోడెవయస్సునందుండు వారు యౌవనమదముచే యుద్ధమనిన సిద్ధమనువారు. అట్టివారితో యుద్ధముచేసినఁగదా నీమగతనము బయటపడును. వారింకను నెటువంటివారని తలఁచితివో, తరుణులు = బాలురుగారు, ముదుసళ్ళుగారు. క్రొవ్వినకోడె వయస్సునందుండువారు. పరిభవముమ

సహింపనేని వయస్సునందుండువారు. యౌవనే విజిగీషుణామ్మన్నట్లు యుద్ధము చేయవలె. గెలువవలెనను నుత్సాహముగల వయస్సునందుండువారు. నీశక్తి కిట్టివాఁడొక్కఁడే చాలియుండఁగా నిరువు రట్టివారున్నారు. నీవంటి పిఱికిపంద యటువంటివారితో నేమి యుద్ధముచేయఁగలఁడు.

ప్రాయమున్నంత మాత్రముననే లాభమేమి? యుద్ధమునందు జయమిచ్చునది యుదియొకటియా యందువేమో ప్రాప్తరూపులు. 'సింహోరస్కం మహాబాహు'మ్మన్నట్లు శత్రువులను గెలుచుటకు వారికాయుధములతోఁ బనియేలేదు. వారు త్తచేతులతో వచ్చినను మీరు వారిని గెలువలేరు. వారి భుజములతీరు వక్షము పొరుచూడఁగానే అబ్బా మహావీరులని శత్రువులుభయపడి కాలికిబుద్ధిచెప్పుదురు. దీనిచే నిరూపింపఁబడుదురో యదిరూపము. వీరు బాల్యమునుండి శత్రువులను గెలిచి కీర్తికి ముఖ్యస్థానమను ప్రసిద్ధిగాంచినవారు. ఏయప్రసిద్ధులను నెంత ప్రయాసపడి గెలిచిరో యందువేమో సౌకుమార్యభాస్వరులు = అనాయాసముగ శత్రువుల గెలుచువారు, ఏసాహాయ్యముచే వారట్లుచేయఁగలరందువేమో.

మహాబలులు దేహబలము మనోబలము ఉపాయబలము వీనిచేత "కిన్నుసాగర మేఖలాం మహీం దహతికోపేన"కోపించి సముద్రములతోడి భూమిని నింకను దహింపలేదా యను నంతటి శక్తిసామర్థ్యముగలవారు, అంతియకాదు.

కం. ఈనిఖిలావని యక్షుల, దానవ రక్షఃపిశాచ తతులను వలతేన్, భానుజ

యంగుళి

కొనచే, నే నిమిషములోనఁ జిమ్మనే మిత్తిఁగనన్, యుద్ధ, అన్నట్టు లింత కార్యము చేయఁగలవారు. ఇట్టివారియెదుట నీ చతురంగబలముతో నీవేమి చేయఁగలవు. అవమానము వహించి ప్రాణభీతి నింటనేయుండుము. అదే నీకుశరణము.

మహాబలులు=ఎంతకాలము నిద్రాహారాదులు వదలి యుద్ధముచేసినను శ్రమము గలిగింపని అతిబల మహాబలయను విద్యలుగలవారు. మీరట్లు లాఁకలి దప్పు లోర్వఁగలరా? ఇది నీకెట్లు తెలియునందువేమో.

విశదవారిజనేత్రులు-ఇన్ని సంవత్సరములుగ వా రెండలో గాలిలో వానలో మంచులోఁ దిరిగి తగిన నిద్రాహారములులేక కాల్నడఁ దిరుగుచున్నను గొంచెమైన నేత్రకాంతి సౌందర్యము తగ్గినదికాదు. మనస్సునకు నేమిసంకటముదోఁచినను గన్నులవలనఁ దెలియునుగదా? వారి కన్నులు నీటియందలి తామరలవలె నున్నవి. ఎంతటిశత్రులనైనను యుద్ధమందుఁ దృణప్రాయముగాఁ జూచువారు గావున వారికి వెఱపును గలదలునులేవు వీరుండగుటన్ అన్నట్లు వారి కన్నులకు సంకోచ వికాసములులేవు. ఎల్లవేళల నేకవిధముగానే యుండును.

ప్రీతివిస్ఫారి తేక్షణా మ్మన్నట్లు వారి కన్నులు శత్రువులను జూచునపుడును గ్రోధముచే నెఱ్ఱనగావు. క్రౌర్యము దోఁపదు. ఉత్సాహముచే మఱిమఱి యంత కంతకు వికాసము గలవగుచుండును. అయ్యో! మీ రెంతటిమతిహీనులు, శరణు అనిన

రక్షించెదనే నిష్కారణముగ వీరు చావసిద్ధపడియున్నారే. పైపడి వచ్చినపుడు కొట్టకవిధిలేదు. నేనేమి చేయుదునని శత్రువుల విషయమందును 'రిపూణా మపివత్సల' యన్నట్లు పరితాపమే యీయన కన్నులు తెలుపును.

వల్కలాజినాంబరులు=తాపసులంటివే, ఆకస్మికముగ పైపడిన నేమిచేయఁ గలరందువా ?

దేహాభిమానము ప్రాణభయముఁగల భీరువులకుఁ గవచాదులు. వారికవి యనావశ్యకములు, వారెప్పుడును నారవస్త్రమును నడుమునకుఁగట్టి కృష్ణాజిన మును బైనబిగించియే యుందురు. వారి దేహరక్షణమున కవి చాలును. వానిని భేదించు మగవాఁడేఁడీ. ధనుషా యుధి శాత్రవాన్ వింటిచేత రాముఁడు శత్రు వులను గెలుచును. అని యుండుటచే వారికిఁ జేతవిల్లుండినఁ జాలును. కవచా దులు లేకున్న లోపములేదు. కనుక నీవు వారిమీఁదికిఁ బోయితివా నేను ముక్కు కోయించుకొన్నరీతిని నీవు తలకోయించుకొందువు కనుక నీవింటనే యాఁడు వారియెదుట దంభములు చెప్పుచుండుము. అదియే నీకు క్షేమమార్గము. నా యవమానము నేనెట్లులైన సహింతును.

"ఒప్పని వాఁడెయైన, నొక యొప్పమి దండితుఁడైనఁ దూఱఁగా। నెప్పు డెఱుంగ నే నెదుర నేనియు జాటుగనేని రామునిన్" అనునట్లు సర్వలోక స్పృహ ణీయుఁడైన శ్రీరాముని కల్యాణగుణములు మిత్రులకు నమిత్రులకుఁగూడ నానందకరములు గావునఁ దాను విరూపకనొందినను ఆయన రూపగుణవర్ణ నాదులచే నానంద మనుభవింపఁగోరి యిట్లు వర్ణించెనని మహేశ్వరతీర్థీయము.

అంకాడుట, అందు విధవయై అంకాడుట దుష్టకార్యమని యేయాఁడుదానికిఁ దెలియదు? తెలిసియుఁ గామబలంబునఁ దానై పైపడిపోయి పురుషుని వరించియు నతఁడు నిరాకరించెనేని యది చెడ్డయవమానముగ నెంచి చిత్రాంగివలెఁ బ్రవ ర్తించుట దుష్టస్త్రీలయం దండఱయందు నుండుగుణమే. స్త్రీమగవాఁడు తన్ను వలచి తన్నుఁ బ్రార్థింపవలయుననియే కోరుచుండును. అటువంటిది తానై కోరినను బురుషుఁడు నిరాకరించెనేని దానికిఁ గోపము రాకయుండునా? ఊర్వశి యర్జునుని శపింపలేదా ? అట్టులే శూర్పణఖయును తన్నవమానించుటచే వారల దండింపవలయునన్న క్రోధముండినను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సౌందర్యాదు లను మనస్సునుండి త్రోసివేయఁజాలక మఱియు నాధోరణినే చెప్పుచున్నది.

కం. భూవల్లభ చిహ్నాంకితు, లావరగంధర్వనాయ౹కాభులు వారల్
దేవతలో మానవులో, భావింపఁగ రాదు తేజ౹వరికించినచోన్. ౩౧౪

భూవల్లభ చిహ్నాంకితులు=రాజచిహ్నములుగలవారు, వరగంధర్వనాయకా భులు=శ్రేష్ఠుఁడగు గంధర్వరాజుతో సమానులు.

తా త్ప ర్య ము.

తాము దశరథరాజకుమారులమని చెప్పిరికాని వారితేజస్సు చూచిన వారి మాట నమ్మరాకున్నది. అయినను వారసత్యమాడువారుగారు. కావున వారి మాట

ప్రకారము వారు మనుష్యులో నా యభిప్రాయము ప్రకారము దేవతలో చెప్పఁ జాలను. చూచుటకు రాజచిహ్నములు ధరించినను గంధర్వరాజుతో సమానులుగా నున్నారు.

కం. వారలమధ్యంబున నొక,నారీమణిఁ గంటిఁ దరుణి నవ్యమనోజ్ఞా
కార సమస్తాభరణో,దార సుమధ్యమ సరోజ దళనేత్ర నటన్. ౩౧౮

నవ్యమనోజ్ఞాకారన్=క్రొత్తయగు నింపైన యాకారముగలదానిని, సమస్తాభరణోదారన్ = అన్నివిధములయిన సొమ్ములు ధరించుటచే గొప్ప దానిని, సుమధ్యమన్=సన్నని నడుముగలదానిని, సరోజదళనేత్రన్=తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదానిని, అటన్=ఆ యాశ్రమ మందు.

తాత్పర్యము

ఆ యిరువురనడుమ నొక ప్రాయంపుఁబడుచును సమస్తాభరణములు ధరించిన దానిని సన్నని నడుముగలదానిని తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదానిని జూచితిని. అటువంటి సుందరిని నేనిదివఱకుఁ జూచియుండలేదు.

కం. ఆయువతినిమిత్తంబుగ, నాయిద్దఱు నొక్కటగుచు నసతింబలెనీ
చాయ ననాథయునుంబలె, బాయనిదురవస్థలకును బాల్పఱిచి రయా.

తాత్పర్యము

ఆ పడుచునిమిత్తమై వారిద్దఱొకటై నన్ను ఱంకుటాలినివలె దిక్కులేనిదానివలె నిటువంటి దురవస్థల పాలుచేసిరి, అయా=తండ్రీ, జ్యేష్ఠభ్రాత కావున.

ఒకరు దండింపుమని చెప్పుట మఱియొకఁ డట్లుచేయుటచే నిరువు రేకీభవించిరని భావము.

సీతయెట్లు నిమిత్తమాయెనో యామెకుఁ దనకు నేమిసంబంధమో చెప్పినది కాదు. రావణునొద్దఁ జెప్పిన కారణమిక్కడ నొప్పదు. మఱియేమి చెప్పుటకుఁ దోఁపలేదు. ఱంకుటాలినివలె ననుటచే ఱంకుటాలికిది తగినశిక్షయని యేర్పడుచున్నది.

కం. ఆకుటిలశీలరక్తము,నీకహతులవాఁ నురువు నెత్తురుఁ దమిచే
నాకంఠముఁ గ్రోలఁగ ని,మ్మా కోరితి నిదియె మొదటి యభిలాష సుమీ.

కుటిలశీలరక్తము=వంచనము స్వభావముగాఁగల యాసీతయొక్క నెత్తురును, అనీకహతుల=యుద్ధమందుఁ జంపఁబడినవారియొక్క, తమిచేన్=కోరిక దీర, ఆకంఠము=కుత్తుకబంటిగ, క్రోలఁగనిమ్మా=త్రాగునట్లుచేయుమా? మొదటి యభిలాష=ముఖ్యమైన యభిలాష. తాత్పర్యము

తాను రామలక్ష్మణుల వర్ణించినవిధమునుబట్టియు తన పరిభవమునకు సీత యెట్లు నిమిత్తమయ్యెనో యదియు శూర్పణఖ చెప్పకుండుటచేతను నిది కండ క్రొవ్వునఁ గాముకయైపోయి పరిభవింపఁబడెను. దీనికి శిక్షన్యాయ్యమేయని ఖరుఁడు దలంచునేమోయని వానిసందేహముదీరుటకై తాను సీతాదేవి నెత్తురు

ద్రావఁబోఁగా వారిరువురు తన్నుఁబరిభవించిరని చెప్పుచున్నది. దీని మాటలవలననుఁ, నుత్తరకాండమందలి కుంభీనస వాక్కులవలన రాక్షసవిధవా స్త్రీలయందును జారత్వము విధవా వివాహము గర్హ్యములని యేర్పడుచున్నది.

ఆ కారణముచే నేను వంచనగుణముగల సీత నెత్తురు త్రాగవలెను. వారు జీవించియుండఁగా నది సాధ్యపడదు. కావున వారిని యుద్ధములో నీవు చంపవలెను. నురువుతోడి వారినెత్తురు గొంతున కానునట్లు నేను ద్రాగవలెను ఇది నా ముఖ్యమైన కోరిక దీనిని గొనసాగనిమ్ము.

ఇట్లు చెప్పుటచే దీనికి సీతయందుఁ గ్రోధమేకాని రామలక్ష్మణులకు దీనికిఁ బ్రత్యక్షసంబంధములేదని ఖరుఁడర్థము చేసికొనవలెనని దాని యుపాయము.

సీతానిమిత్తమై తన కిట్టిపరాభవము గలిగెననుట కేవల మసత్యముగాదు. సీతను జంపఁబోవుటచేఁగదా వారామె నిమిత్తమై దాని నిట్లు పరిభవించిరి. సీత లేకుండిన రామలక్ష్మణులు తన్ను భార్యగా గ్రహించియుందురనియే దాని యభిప్రాయము. కావున దోషము సీతాయందారోపించెను.

మహేశ్వరతీర్థయమందీ ఖరుని విషయమిట్లు వ్రాయఁబడినది. "తస్మాద్యః క్రూరరూపేణ దేహేన హరతామృతమ్ । విష్ణుర్దాశరథిర్భూత్వా, మోక్షయిష్యతి సువ్రతః॥" అని విష్ణువు దశరథరాముఁడై పుట్టి శివశాపముచే రాక్షసత్వము నొందిన నీకు శాపమోక్షము గావించునని యాయనచే ననుగ్రహింపఁబడిన చంద్రకాంతుఁడను యాజ్ఞవల్క్యని కొడుకే ఖరుఁడు. ఆ కారణముచేతనే రామవృత్తాంతమును శూర్పణఖ చెప్పఁగా విని శ్రీరామచంద్రమూర్తి విష్ణువని యెఱిఁగి సపరివారముగ శ్రీరామచంద్రునిచేఁ జావఁగోరి చెల్లెలి ప్రీతికై బోలె యుద్ధార్థము రాక్షసులను బంపుచున్నాఁడు. ఈ సందర్భమున శేషధర్మములందలి భీష్మ యుధిష్ఠిర సంవాదమందలి ఈ శ్లోకముల ననుసంధింపవలెను. భీష్ముఁడు యాజ్ఞవల్క్యసుతారాజన్, త్రయోవై లోకవిశ్రుతాః। చంద్రకాంత మహామేధ, విజయా బ్రాహ్మణోత్తమా। ఖరస్యదూషణశ్చైతి, త్రిశిరా బ్రహ్మవిత్తమాః। ఆసన్ తేషాంచ శిష్యాంచ చతుర్దశ సహస్రధా॥ ధర్మరాజా! యాజ్ఞవల్క్యనకు చంద్రకాంతుఁడు మహామేధుఁడు విజయుఁడను ముప్వురుకొడుకులు గలరు. వారే ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు ననువారైరి. వారి శిష్యులు పదునాలుగువేవురు రాక్షసులైరి. కావున వారివాక్యములు బాహ్యదృష్టికిఁ బరుషములయినను వాస్తవమున సౌమ్యములే.

—♦ ఖరుండు పదునల్వురు రాక్షసుల శ్రీరామునిమీఁదికిఁ బంపుట ♦—

చం. అన విని దానిమాటలకు♦నాగ్రహ మెత్తి ఖరుండు క్రూరులన్
దనుజవరేణ్యులం బదియు♦నల్వుర నంతకతుల్యతేజులన్
గని యనె దుశ్చరిత్రయగు♦కామినితో మనుజుల్ శరాసనో
ద్ధనులు మృగాజినాంబరులు♦దార్కొని నిల్చిరి దండకాటవిన్. ౩-౨౧

అంతకతుల్యతేజులన్=యమునితో సమానమైన తేజస్సుగలవారిని, దుశ్చరిత్ర=చెడునడవడిగలది, శరాసనోగ్రులు=కోదండములను ధరించుటచే గొప్పవారు, మృగాజినాంబరులు=జింకచర్మము వస్త్రముగాఁగలవారు, దుశ్చరిత్ర = ఎటువంటి చరిత్రము కష్టసాధ్యమో యటువంటి చరిత్రముగలది సీతాదేవి. అనఁగా మహాపతివ్రత యని మహేశ్వర తీర్థీయము.

తా త్ప ర్య ము

అని యిట్లు శూర్పణఖ చెప్పఁగా ఖరుఁడు కోపించి క్రూరులు యమునితో సమానులు, నగు పదునలుగురు రాక్షసులను జూచి దండకారణ్యమందు నొక చెడునడవడిగల యాఁడుదానితో నిరువురు మనుష్యులు కోదండ ధరులు కృష్ణాజినములు గట్టినవారు వచ్చినవారు.

తే. వారుహతులుగ మాయక్క•వాంఛపడియెఁజుండు నెత్తురుద్రావంగ•శూరులార
యప్పకోరికి దీర్పంగ•నరుగుఁడనిన, వీరు లరిగిరి యాసతి • వెంట రాఁగ.

హతులుగన్=చంపఁబడఁగా, వాంఛపడియె=కోరెను, అప్ప=అక్క.

తా త్ప ర్య ము

వారు చంపఁబడఁగా వారినెత్తురు ద్రావమాయక్క కోరుచున్నది. కావున మీరు మాయక్కకోరిక నెఱవేర్పఁబొండనఁగా వారు శూర్పణఖ రామలక్ష్మణులను జూపుటకై తమతోడరాఁగా దండకారణ్యమునకుఁ బోయిరి.

రహస్యార్థము, హతులుగన్=మనసముచావఁగా, నెత్తురు ద్రావంగన్=మన నెత్తురు ద్రావుటకుఁగోరుచున్నది. కావున మీరు హతులుగన్ "హనహింసాగత్యోః" గత్యర్థములన్నియు జ్ఞానార్థకములు గావున హతులుగాఁగన్ = తెలిసికోఁబడినవారు అగుటకు, మీరుపోయి వారి వృత్తాంతముఁ దెలిసికొనిరండు పొండు. తీర్థీయానుసారము. ౨౦-వ సర్గము.

శా. వాతోత్క్షిప్తఘనోత్కరంబువగిదిన్ • వా రేగి యాశ్రమస్థలన్
సీతాయుక్తులనాశ్రమస్థలసమా•సీనప్రభావంతులన్
దైతేయాంగన చూపఁ జూచి రలఘ•తానాథుఁ డారాక్షసా
న్వితన్ శూర్పణఖం గనుంగొని యను • న్దీప్తాస్యుఁ డౌలక్ష్మణున్. ౩౨౩

వాత=గాలిచే, ఉత్క్షిప్త=ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, ఘన = మేఘముల, ఉత్కరంబు=సమూహము, ఆశ్రమస్థలి=ఆశ్రమ ప్రదేశమందు, సమాసీన=కూర్చుండిన, ప్రభావంతులన్=తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించువారిని, దైతేయాంగన=రాక్షసస్త్రీ యగు శూర్పణఖ, రాక్షసాన్వితన్=రాక్షసులతోఁగూడిన దానిని, దీప్తాస్యుఁడౌ = కోపముతో మండుచున్న ముఖముగలవాఁడగు.

తా త్ప ర్య ము.

గాలిచే నెగురఁగొట్టబడిన మేఘములవలె వారువచ్చి సీతతోఁగూడినవారిని, ఆశ్రమమందుఁ గూర్చుండిన తేజోవంతులగు సన్నదమ్ములను శూర్పణఖ

చూపఁగాఁ జూచిరి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాక్షసులతోఁడ వచ్చిన దానిని జూచి కోపముచే మండుచున్న లక్ష్మణునితో నిట్లను మన్నాఁడు.

ఉ. ఇంచుక నిల్వు మీ విచట ◆ నీయెలనాఁగను గాచి వీరలం
  ద్రుంచెద నన్న వల్లె యనఁ ◆ దూర్ణము సజ్యశరాసనుండు నై
  కాంచనపుంఖబాణములఁ ◆ గైకొని కంజవిలోచనుండు దు
  ర్వంచకరాక్షసాధములఁ ◆ వంకఁ గనుంగొని పల్కెనీగతిన్. ౩.౭౪

ఇంచుక = కొంచెముసేపు, ఎలనాఁగను = స్త్రీని, సీతననుట, వల్లె=సరి, తూర్ణము=త్వరగా, సజ్య = ఎక్కుపెట్టఁబడిన, శరాసనుండు = విల్లుకలవాఁడై, కాంచనపుంఖ = బంగారు పిడులుగల, కంజవిలోచనుండు = కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు, యుద్ధము తటస్థించినను నేత్రములందు వికారములేక మునుపటివలెనే యున్నవాఁడని భావము, దుర్వంచక=చెడుమోసముగల.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! కొంచముసేపు నీవిచట సీతను రక్షించుకొనుచుండుము. వీరి నేను జంపివచ్చెదను. అని చెప్పఁగా నాయన యంగీకరించెను. అంతఁ గమల నేత్రుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విల్లెక్కుపెట్టి బంగారు పింజగల బాణములఁ దీసికొని ద్రోహులను రాక్షసులను జూచి యిట్లు చెప్పెను.

సీ. రామలక్ష్మణు లనుఁ ◆ భ్రాతల మే మల, దశరథసుతులము ◆ దండకాట
  విని సీతతోఁ గూడ ◆ విహరింప వచ్చిన, వారము ఫలమూల ◆ వారభక్ష
  కులము తాపసులము ◆ లలి ధర్మరతులముఁ దాంతుల మే మిటు ◆ దండకవని
  నిచ్చ వసింతు మి ◆ టేల మాపై మీరు, వచ్చుట మి మ్మఘ ◆ వర్తనులను
తే. మునులయాదేశమునఁజేసి ◆ యనినికట్టి, ద్రచ్చివధియింపవచ్చిన ◆ వారమేము
  ధైర్యవంతుల రేనియుఁ ◆ దలఁగకుండు, బ్రతుకుపై నాశగలిగినఁ ◆ బాఱిపొండు.

ధర్మరతులము=ధర్మమందాసక్తిగలవారము, దాంతులము = ఇంద్రియ నిగ్రహముగలవారము. అగుటచే మీవలె నొకరిని మేమై బాధించువారముగాము, అఘవర్తనులను=పాపపు నడవడిగలవారిని, కిట్టి=సమీపించి, ద్రచ్చి=చీల్చి.

తాత్పర్యము

ఓరాక్షసులారా? మేమన్నదమ్ములము, రామలక్ష్మణులనువారము, ప్రసిద్ధుఁడైన దశరథమహారాజకుమారులము. ఈ దండకారణ్యమందు నీ సీతతో సంచారముచేయ వచ్చినారము: కందమూలఫలములను భక్షించువారము; తపస్సు చేయువారము; ధర్మమందాసక్తిగలవారము. ఇంద్రియనిగ్రహముగలవారము. కావున మావలన నెవ్వరికేకీడునులేదు. మాయిష్టప్రకారము మేము సర్వజన సాధారణమైన దండకయందు వసింతుము. మీ యిండ్లయొద్దకైన వచ్చినవారము గాము. మిమ్ము బాధించిన వారముగాము ఇట్టి మామీఁద నిష్కారణముగ మీరేల

క్రోధము వహించి యిచ్చటికి వచ్చితిరి. ఇంత దండకారణ్యమున్నదే. అందే యెందైన నుండరాదా యందురేమో. మీరై మమ్ముఁజెనకితిరా మునుల యాజ్ఞచే దుష్టవర్తనులగు రాక్షసులను మిమ్ము యుద్ధమందుఁ జంపవచ్చిన వారము. మీరు ధైర్యముగలవారై తిరా నిలిచి యుద్ధముచేయుఁడు. బ్రతుకు మీఁదఁ గోరిక యుండెనా పాఱిపొండు, మిమ్ము బాధింపను.

కం. అన నాపదునల్వురు కిం,కను రాముని కిట్టు లనిరి • కరముల వెలుఁగన్
సునిశితశూలాయుధములు, విను రామా మేము వచ్చు•వృత్తాంతంబున్.

కింకను = కోపముచే, కరములన్ = చేతులందు, సునిశిత శూలాయుధ ములు=పదునుగల యీటెలను నాయుధములను.

తాత్పర్యము

ఆ పదునాలుగుమంది రాక్షసులామాటవిని కోపించినవారై చేతఁబదునైన శూలములుపట్టుకొని రామా మేము వచ్చిన వృత్తాంతము వినుము.

ఉ. కోపముఁ బుట్టఁ జేసితి వ•కుంఠపరాక్రమవంతుఁ డైనమా
భూపతికిన్ ఖరేంద్రునకుఁ • బోయెద రెం దిఁకమీఁద మేనితో
నీపదునల్వురం గదిసి • యెక్కటి నిల్వఁగ నైన శక్యమే
యేపున సంగరస్థలిని • నేడ్తెఱ మార్కొనుమాట లేటికిన్. ౩_౨౩

అకుంఠపరాక్రమవంతుఁడు = మొక్కవోని పరాక్రమము గలవాఁడు, మేనితోన్=శరీరముతో, సంగరస్థలిని=యుద్ధభూమియందు.

రహస్యార్థమున, పోయెద రెందిఁకమీఁదమేనితో, అనఁగా మీరు దేహ మున్నంతవఱకు మాకు భయపడియెక్కడికిఁ బోవలసిన పనిలేదు. ఇందే యథా సుఖముగానుండవచ్చును. మీరు మమ్ముఁజంపవచ్చితిరే మేమెట్లిందుఁ నుండఁ గలమందురేమో, పదునల్వురన్=ప్రథమార్థంబున ద్వితీయ, కావున నీపదునాలు గురును నసహాయుఁడైన నిన్నుఁగదిసి నిల్వఁగనైన సాధ్యమా, మారాజు పంపెను, వచ్చితిమి, ఇఁక నీయొద్ద నిలుచుటకే సాధ్యముగానప్పుడు నీతో యుద్ధమునందు నెదిరించుట యనుమాటయేల? కావున నీవు సుఖముండవచ్చును.

తాత్పర్యము

రామా! పూర్ణపరాక్రమవంతుఁడైన మాఖరమహారాజునకు మీరు కోపము వచ్చునట్లు చేసితిరి. ఇఁకమీఁద దేహముతో నెందుఁబోఁగలరు. మరణించిపోవల సినవారే. ఈ వచ్చియుండు పదునాలుగురు రాక్షసులయెదుట నొంటరివాఁడవై నిలువఁగానైన నీకు సాధ్యమా? అదియేసాధ్యము గానపుడు మమ్మెదిరించి యుద్ధము సేయుటయను మాట తలంపనేల.

—• శ్రీరాముఁడు పదునల్వురు రాక్షసులఁ జంపుట •—

మ. ఇవె మద్బాహువిముక్తఘోరపరిఘా•హినోజ్జ్వలచ్చూళులముల్
దవులన్ వీర్యము విల్లుఁ బ్రాణములు బే•లావీడు దం చంద ఱొ

క్కవడిం జిమ్మిన శూలసంఘముల లోకస్తుత్యుఁ డాయన్నిటన్
రవలై నేలఁ దొరంగ నేసెను సువర్ణస్ఫారబాణావళిన్. ౩-౨౦

మద్బాహువిముక్త=మాబాహువులచే విడువఁబడిన, ఘోర = భయంకరమైన, పరిఘ=ఇనుపకట్లగుదియలు, అహీన=గొప్పవగు, ఉజ్జ్వలత్ = మెఱయుచున్న, శూలముల్ = శూలములు, తవులన్ = నిన్నుఁదాఁకఁగా, జేలా = మతిహీనుఁడా, ఒక్కవడిన్=ఒక్కసారిగ, ఏకకాలమందు, లోకస్తుత్యుఁడు=లోకములవారిచే స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడు, రవలై=చిన్నచిన్నతునుకలై, తొరంగన్=పడునట్లు, సువర్ణస్ఫారబాణావళిన్ = బంగారుచేఁ బ్రకాశించు బాణసమూహములచే.

తాత్పర్యము

ఇవె చూడుము, మేము ప్రయోగించు గుదియలుశూలములు నిన్నుఁదాఁకఁగా నీవు వీర్యము విల్లు బాణములునన్నియు వదలెదవు. అని యందఱొక్కసారిగ శూలములను విసరివైవఁగా జగద్వందితుఁడైన శ్రీరామచంద్రుఁడు బంగారుచెక్కఁబడినబాణములచేవానినెల్లఁ జిన్నచిన్నతునుకలై నేలరాలఁగొట్టెను.

సీతాదేవి నిరపరాధుల రాక్షసులనైనను జంపరాదని బోధించియుండెను. దానిని శ్రీరామచంద్రమూర్తియు నామోదించెను. శూర్పణఖ నిర్నిమిత్తముగ సీతాదేవిని జంపవచ్చెను. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కాముకయగు విధవకుఁ జేయవలసిన శిక్షచేసిపంపెను. అది దేహబలము బంధుబలము గలదికావున రాక్షసులను గలహమునకుఁదోడితెచ్చెను "నసామరక్షస్సుగుణాయ కల్ప్యతే" యన్నట్లు రాక్షసులయందు సామము నిష్ప్రయోజనము, వారుదండైకసాధ్యులు,కావునరామచంద్రమూర్తిస్వరక్షణార్థముయుద్ధము చేయవలసివచ్చెను.

ఇప్పుడు రాక్షసులు తన్నుఁజంప నాయుధములు ప్రయోగించి ప్రథమాపరాధులైరి. వీరును సామసాధ్యులుగారు, కావున వారి యాయుధములను దొలుత ఖండించి తరువాత వారినే వధించుచున్నాఁడు.

ఉ. ఏసియు నంతఁ బోక మనుజేంద్రవరుండు శిలాశితార్కభా
భాసురరుక్మపుంఖశితబాణచతుర్దశ మూని వింటఁ గ్రూ
రాసురసంహతిం గని బలారి శతారమునట్లు వైవఁగా
దూసి యురంబులన్ ధరణిఁ దూఱె శరంబులు, రాక్షసాధముల్. ౩-౨౧

శిలాశిత=(1) ఒఱపు రాతిమీఁదఁ బదునుపెట్టఁబడిన (1) రాతియందును వాఁడియైనది, అనగాఁబాషాణములనైన భేదించునది, అర్కభా=సూర్యకాంతితో, భాసుర = ప్రకాశించు, రుక్మపుంఖ = బంగారు పింజగలిగివ, శిత = కఱకైన, బాణచతుర్దశము=పదునాలుగు బాణములను, వింటన్ = ధనస్సునందు, ఊని = సంధించి, క్రూర=కఠినచిత్తులై హింసచేయు, అసుర=రాక్షసుల, సంహతిన్ = సమూహమును, బలారి=ఇంద్రుఁడు, శతారము=నూఱంచులుగల వజ్రమును.

తాత్పర్యము

రాక్షసుల శూలములు తునుకలై పోవునట్లువేసియు నంతతో నూరకుండుట ప్రమాదమని తలంచి వారిపైఁ బదునై మెఱుఁగులీనుచు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు బంగారు పిడులుగల పదునాలుగు బాణములను బ్రయోగింపఁగా నవి వారి ఱొమ్ములందుఁదూఱి వీఁపునవెడలి నేలపై రాలెను.

తే. ఛిన్నమూలద్రుమంబుల•చెలువుదోఁప,శోణితార్ద్రాంగులై గత•ప్రాణులగుచుఁ
బడిరి పుడమిని వారల•పాటు చూచి, భీతిగొని పాఱె నాచుప్పనాతి మరలి.

ఛిన్నమూల=వేళ్ళు ఛేదింపఁబడిన, ద్రుమంబుల=చెట్లయొక్క, శోణితార్ద్రాంగులై = నెత్తుటిచేఁదడిసిన శరీరములుగలవారై, గతప్రాణులు = ప్రాణములు పోయినవారు, పుడమిని=నేలమీఁద, చుప్పనాతి=శూర్పణఖ.

తాత్పర్యము

ఆ రాక్షసాధములు వేళ్ళు ఛేదించినఁ బడుచెట్లవలె నెత్తుటఁదడిసిన దేహములతోఁ బ్రాణములు పోయినవారై భూమిమీఁదఁబడిరి. వారట్లు పడఁగాఁజూచి భయపడి శూర్పణఖ తిరిగి పరుగెత్తెను.

రాక్షసుల శూలములు విఱిగిపడఁగా వారు నిరాయుధులైరికదా వారిని రామచంద్రమూర్తి వధించుట న్యాయ్యమా? వారు నిరాయుధులుగారు. పరిఘములు వారియొద్దనున్నట్లు మీఁదఁ జెప్పఁబడెను. అదిగాక రాక్షసు లాయుధములు లేకున్నను జేతులతోఁగూడ యుద్ధముచేయుదురు. అట్టివారు నిరాయుధులా? వాలిసుగ్రీవులే యాయుధములతో యుద్ధముచేసిరి? శూలము విఱిగిన తరువాతఁ గుంభకర్ణుఁ డేయాయుధములతో యుద్ధము చేసెను ? కబంధుఁ డేయాయుధములు కలవాఁడు? నిరాయుధుఁడనఁగా యుద్ధముచేయలేక ప్రథమ యుద్ధమందు రావణునివలె నిలఁబడిన వానివిషయమేకాని యాయుధములేకున్నను యుద్ధోన్ముఖుఁడైన వాని విషయముగాదు. అట్లుగాదేని శత్రువులు ముష్టులచేఁ గొట్టుచున్నను, గొంతుపిసుకుచున్నను నిరాయుధులని సహించి యూరకుండ వచ్చునా?

౨౧-వ సర్గము.

తే. పెద్దపెట్టున నఱచుచు•భీషణముగ, నాజనస్థానమందు ఖ•రాసురారి
సన్నిధిని బడ నిర్యాస•పల్లకియన,నాయనర్థసమాగత•కనియె సతఁడు. ౩౩౧

పెద్దపెట్టునన్=గట్టిగా,భీషణముగన్=భయంకరముగ,జనస్థానమందు=దండకారణ్యమునందు నిప్పుడు రాక్షసులుండు స్థలము. ఆ యడవిపైకి జనులకు వాసయోగ్యమైనస్థలము. దీనిసంగతి యుత్తరకాండమునఁగలదు. నిర్యాసపల్లకి =బంక కాఱుచున్నయందుగు చెట్టువలె, అనర్థసమాగతకు=రాక్షసనాశముకొఱకై వచ్చినవానికి, జనస్థానము=ఖరుని రాజధాని త్రికంటకము ఇప్పటి త్ర్యంబక మరికొండలు. ఇదినాసికకు సమీపమునఁనున్నది. నాసికయే పంచవటి యగుఁనేని

రెండు సంవత్సర కాలమంత సమీపమునను్న వారిని రాక్షసు లెఱుఁగకుండి రనుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

తా త్ప ర్య ము

భయంకరముగ గట్టిగ నఱచుచు నేడ్చుచు జనస్థానమందున్న ఖరాసురుని యెదుట బంకకాఱుచున్నయందుగు తీఁగవలెఁ బడఁగా రాక్షసనాశనమునకై వచ్చిన దానినిజూచి ఖరుఁ డిట్లులనియెను.

ఉ. ఏమిటి కేడ్చెదే మరల • నెంతయుశూరుల రాక్షసేంద్రులన్
నీమత మాచరింప నటు • నీబడిఁ బంచితిఁ గాదె? వారలో
హామక భక్తులున్ హితులు • మానరు కార్యముఁ జేయకుండ ధై
ర్యములులున్ సురక్తు లప•రాజితు లాహవభూమి సోదరీ. ౩౩౨

అపరాజితులు=పరాజయము నొందనివారు.

తా త్ప ర్య ము

దేనికే మరల నేడ్చుచు వచ్చితివి. నీ కోరినప్రకారము మిగుల శూరులయిన రాక్షసశ్రేష్ఠులను నీ యిష్టప్రకారము చేయుటకు నీ నెంటనే పంచితినిగదా? ఇంకను నేడువనేల? ఆ పదునాలుగురు నాయందు భక్తిగలవారు నా హితము గోరువారు. నేను జెప్పినకార్యము చేయకమానరు. మిగుల ధీరులు. అనురాగము గలవారు యుద్ధమునందుఁ బరులకు జయింపరానివారు.

కం. ఈ యేడ్పునకుం గారణ, మేయది? హానాథ యనుచు • నిటు పొర్లెద వే
లా యాశీవిషభామిని, చాయను ధర వ్రాలి? చెపుమ•సందర్భంబున్. ౩౩౩

ఆశీవిషభామిని=ఆఁడుపాము. హానాథయనుటచే నామగఁడుండిన నాకిట్టి గతి వచ్చియుండునా యని భావము.

తా త్ప ర్య ము

అయ్యో! నాథాయని యాఁడుపామువలె నేలఁబడి పొరలిపొరలి యేడ్చెదవే? ఏమికారణము మరలఁ గలిగెనే? ఉన్నవిషయమేమో చెప్పుము.

కం. దిక్కై నే నుండఁగ నిల, దిక్కెవ్వరు లేనియట్లు • దీనత నేలా
క్రుక్కెదు లే లెమ్మిఁక నా,కక్కడికథఁ దెలుపు విడువు•మాత్మను భీతిన్.

తా త్ప ర్య ము

దీనురాలవై యయ్యో! నాకు దిక్కెవ్వరు లేరేయని యేడ్చెదవేల ? నేనున్నానుగదా దిక్కు. లేవే? అక్కడ నేమిజరిగెనో చెప్పవే భయము వదలవే ?

ఆ. అనినఁ గనులనీరు•హ స్తతలంబులఁ, దుడిచికొనుచు లేచి • తోడఁబుట్టుఁ
జూచి యనియె నాదు•సూడు దీర్పఁగఁ బదు,నలువుర రసురవరుల•బలులనీవు.

సూడు=పగ.

తా త్ప ర్య ము

అని ఖరుఁడడుగఁగాఁ గన్నీరుచేతులతోఁ దుడిచికొనుచు లేచి కూర్చుండి తోడఁబుట్టువునుజూచి నాపగదీర్చుటకై నీవు బలవంతులనే పదునలువుర రాక్షసులఁబంపుట నిజమే.

—♦ శూర్పణఖ ఖరుని రాముని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవఁ బ్రేరించుట ♦—

చం. పనుచుట నిక్క, మాయసుర♦వర్యులు రామనిశాతఘోరరో
పనికరదారితాంగు లయి ♦ వ్రాలఁగ నేల క్షణంబులోన భీ
తిని గొని పర్వువాఱితిని ♦ దెప్పున నీకడ, కేమి చెప్పుదున్
దనువునఁ గంప మిప్పటికిఁ ♦ దాఱ దొకింతయుఁ జూడుమా ఖరా. ౩౩౯

రామ = రామునియొక్క, నిశాత=పదునైన, ఘోర = భయంకరమైన, రోప=బాణములయొక్క, నికర=సమూహముచే, దారిత=చీల్చఁబడిన, అంగులు =దేహములుగలవారు, తాఱదు=తగ్గదు.

తాత్పర్యము

అయిననేమి నీవు పంపినవారు రాముని పదునై భయంకరములైన బాణములచేఁ జీల్పఁబడిన దేహముగలవారై క్షణకాలములో నేలఁబడి చచ్చిరి. అది చూచి యిఁక నక్కడనుండిన నన్నేమిచేయుదురో వెంటఁబడుదురో యను భయముచేఁ గాలికొలఁది పరువెత్తివచ్చితిని. అప్పుడు పుట్టినవణఁ కిప్పటికిఁ దగ్గలేదు. ఖరుఁడా చూడుము. నామాట యసత్యమేమో ?

తే. ఘనతరవిషాదనక్రసం♦కలితమగుచు, మహితతరపరిత్రాసోర్మి♦మాలియయిన
భూరిదుఃఖాంబునిధిలోనఁ♦దీర మునిఁగి, యున్న నన్నుద్ధరింపుమా ♦
యూఱడించి.

ఘనతర=మిక్కిలి గొప్పదియగు, విషాద=ఏమియుఁ దోఁపకుండఁజేయు మనోదుఃఖమనెడి, నక్ర=మొసళ్ళతోడ, సంకలితము = కూడినది, మహితతర = మిక్కిలి గొప్పదగు, పరిత్రాస=భయమనెడి, ఊర్మి = అలలయొక్క, మాలి = వరుసగలది, తీరన్=పూర్ణముగ, ఉద్ధరింపుము=లేవఁదీయుము.

తాత్పర్యము

గొప్ప విషాదమను మొసళ్లను మహాభయమనెడు నలలనుగలదైన పెద్ద దుఃఖమను సముద్రములో మునిఁగిన నన్ను లేవఁదీయుము.

ఉ. నీ కయి కూలినట్టి రజ♦నీచరముఖ్యులయందు నాపయిన్
నీ కొకయింతయేని దయ ♦ నిక్కముగా మదిఁ గల్గె నేనియున్
నీకును రామునిం దొడరి ♦ నిల్వ బలంబు దిటంబు నున్న నే
దీ కనుఁగొందు వెళ్వుడుము ♦ దెప్పున జంపఁ నిశాటకంటకున్. ౩౩౮

నిశాటకంటకున్=రాక్షసులపాలికి ముల్లైన వానిని

తాత్పర్యము

నీపనికై పోయి చచ్చిన రాక్షసులందు తోఁబుట్టిన నాయందు నీకుఁ గొంచెమైన దయ నిజముగానుండెనా, నీవు రాముని నెదిరించి యుద్ధముచేయ ధైర్యముండెనా, యేదీ చూతును తత్క్షణమే యారాక్షసులపాలికి ముల్లైనరాముని మీఁదికి యుద్ధమునకై బయలుదేఱుము.

వచ్చిన రాక్షసులమీఁదను బ్రదికియుండు నా మీఁదను దయలేకున్నను రాముని నెదిరించి యుద్ధముచేయు ధైర్యములేకున్నను నాతోపాటు నీవు నింటనే యుండుము. నే నేడ్చుచునుందును. నీవు సంతోషముగ నవ్వుచుండుము. ఆయన నిశాట కంటకుఁడు గావున నీ వింటఁ గూర్చుండినను నిన్ను విడువఁడు. ఎప్పటికైనను బ్రక్క ముల్లుగ్రుచ్చుకొనక యూరకుండునా ?

కం. నాకుం బగవాఁ డగునా, కాకుత్స్థుని నీవు చంపఁ ♦ గడఁగవయేనిన్
పోకడపెట్టుదుఁ బ్రాణము, నీకడ నే నిపుడు నిజము ♦ నిరపత్రప నై. ౩౩౯

కడఁగవయేనిన్ = ప్రయత్నముఁజేయకపోయితివా ? పోకడపెట్టుదున్ = పోఁగొట్టుకొందును, నిరపత్రపనై = అవమానము విడిచినదాననై.

తాత్పర్యము

నాకు శత్రువగు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నీవు చంపఁబ్రయత్నింపక పోయితివా నీవు చూచుచుండ నీ యెదుటనే ప్రాణములు వదలుదును. ముక్కు చెవులు గోయించుకొనియుఁ బగదీర్చుకొననేరనైని యీ యవమానపు బ్రతుకు బ్రదుకుట కంటెఁ జచ్చుట మేలుగదా ?

కం. నీవును నీసైన్యముతో, నావీరునిమ్రోల నంగ♦రాననిలువన్
లే వని నాపదిఁ దోఁచెను, నీ వెచ్చట నాతఁ డెచట♦నెటి బలధృతులన్.

తాత్పర్యము

నా యూరాటముకొలఁది నేను చెప్పుచున్నానుగాని వాస్తవ మాలోచించిన నీవు నీ సేనతోడఁ బోయినను యుద్ధభూమియందు నాయన యెదుట నిలుపలేవని తోఁచుచున్నది. ఆయనబలము ఆయన ధైర్య మది యెక్కడ? పిఱికిపందవు దుర్బలుఁడవు, నీ వెక్కడ ?

పౌరుషము హెచ్చింపనిట్లు చెప్పుచున్నది. ఈ కుయుక్తులు పౌరుషోద్రేక కరములగు వాక్కులు స్త్రీలయందు దండి. నిష్ఠురమగువారిభావము. దెలిసికొనలేక ముందువెనుక లాలోచింపక చెవులు బ్రేలవేయువారు ఖరునివలెఁ జెడుటయు సిద్ధము. స్త్రీలు విశేషస్వార్థపరలు. తమకార్యము నిమిత్తమై యెంతసాహసమైన నెట్టి యకార్యమైనఁ జేయుదురు. చేయింతురు. స్త్రీబుద్ధిః 'ప్రలయంకరి' యనుట సత్యము ఆఁడుదాని మాటలువిని ముందువెనుక లాలోచింపక కలహమునకుఁ దిగువాఁడు ఖరుఁడే (మగగాడిద). ఎవరెట్లు పాడైపోయినను దమపట్టుసాగవలెననియే వారిపట్టుదల. దీనికై యెన్ని వేషములైన వేయుదురు.

ఆ. శూరమాని వీవు♦శూరుండవా కావు, బలము గల దటంచు♦భ్రాంతి పడెదు
రాక్షసుండ వయ్యు♦రామలక్ష్మణు లను, మానవులను జంపఁ♦బూనలేవు.

దానినే యింకను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నది.

శూరమానివి = శూరుఁడనని నీవు ప్రగల్భములు చెప్పితివికాని నీవు నిజమైన

శూరుఁడవుకావు. నీకు బలముగలదని నీకు భ్రమమాత్రము గలదుగాని వాస్తవమున నీకు బలములేదు. మనుష్యులను దిను రాక్షసుఁడవుగాఁబుట్టియు లక్షలుగారు కోట్లుగారు ఇరువురు మనుష్యులింత యవమానపఱిచి నిన్ను ధిక్కరించి నీవారిని జంపినను వారిని జంప నీవు యత్నింపలేకయున్నావు. వాస్తవ శూరుఁడు బలశాలి యిట్లింతసే పూరకుండునా ?

ఉ. రామునితోడ డీకొన దు♦రంబున నీకును శక్తి గల్గినన్
భీమబలంబుతో వెడలు ♦ వేగ,బలంబు దిటంబు లేపినీ
కీమహితాటవీస్థలము ♦ నేటికిరా? కులపాంసనా? వెసన్
బో మఱి యొండు చోటి కిటఁ ♦ బూడ్చును రాముఁడు జాగు చేసినన్.౩౪౨

తాత్పర్యము

నాకేమి ! బలశౌర్యములు లేకపోవుటయేమి !! దేవతలను జయించినవాఁడనందువా ? అటైన నేది నీ బలశౌర్యములు చూతము వెంటనే శ్రీరామచంద్రుని యుద్ధమున నెదుర్కొన సేనతో బయలుదేఱుము. అటుచేయఁజాలవైతివా బలము ధైర్యములేని పిఱికి పందకు నీ కీదండకాటవి యేమిటికిరా? ఓరి కులదూషకా ! రాక్షసకులమునకు నపకీర్తి తెచ్చుటకుఁ బుట్టితివా ? ఇఁక నిక్కడ జాగుచేసితివా? అదిగో రాముఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, నిన్నిక్కడనే పూడ్చును. మఱియొకచోటికిఁ బరువెత్తుము.

ఉ. ఏ మనుకొంటివో రఘుకు♦లేశ్వరు రాముని వాని తమ్మునిన్
నాముకుచెవులన్ నఱికి ♦ నన్నిటుచేసిన వీరు నంచు ను
ద్దామపిచిండ చండిక యు ♦ దారతఁ గడ్పును మోఁదికొంచు దుః
ఖామితతప్తయైన నను ♦ రాధిపుఁ డిట్లను నానెలంతకున్.	౩౪౩

ఉద్దామపిచండ=పెద్దకడుపుగలది, చండిక=మొండికోపముగలది.

తాత్పర్యము

నాముక్కు చెవులుగోసి నన్నిటు లవమానించిన వీరుని రఘువంశనాయకుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ఆయన తమ్ముని లక్ష్మణుని నీ వేమని తలఁచితివిరా? సామాన్య మనుష్యులనుకొంటివా? పదిమంది నూఱుమంది యాయనను గెలువఁ గలరని తలఁచితివా ? అని చెప్పి పెద్దపొట్టగల యా చండి దబాదబా యని పెద్దనగారా వాయించినట్లు కడుపుమీఁద బాఁదుకొనుచు దుఃఖాగ్నిచేఁ దపించుచుండఁగా రాక్షసనాయకుఁడు దాని కిట్లనెను.

౨౨వ సర్గము

—♦ ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట ♦—

చం. భవదవమానసంజనిత ♦ బాధమదాగ్రహమున్ సమృద్ధిమ
ల్లవణపయోధిభంగిని ద ♦ లం బిఁకఁ గాదఁణఁగింప, హీనమా
నవు నొకక్షీణజీవితు మ♦నంబున రాముని లెక్క గొందునే
భువిఁ దనదుష్టచేష్టలనె ♦ పోయెడిఁ గాక స్వనామశేషుఁ డై.	౩౪౪

భవత్=నీయొక్క, అపమాన=పరాభవముచే, సంజనిత = పుట్టిన, బాఢ= అధికమైన, మత్=నాయొక్క,ఆగ్రహమున్=కోపమును,సమృద్ధిమత్=ఉప్పొంగి వచ్చుచున్న, లవణపయోధిభంగిని = ఉప్పునీళ్ళ సముద్రమువలె, తలము = సాధ్యము, 'తలమే బ్రహ్మకునైన' నని అల్లసానిపెద్దన్న, హీనమానవున్ = నీచమనుష్యుని,క్షీణజీవితున్=క్షయించిన యాయువుగలవానిని,స్వనామశేషుఁడై =తన పేరుమాత్రము లోకమున నిలిచినవాఁడై.

తాత్పర్యము

నాతోఁబుట్టువగు నిన్ను నవమానపఱిచినవాని యవమానమునుచేఁ బుట్టినకోపమును, పొంగివచ్చు సముద్రము నణఁపరానట్లు నణఁపసాధ్యపడదు. నీచ మనుష్యుని చచ్చినవారితో సమానుఁడైన వానిని నేను లక్ష్యపెట్టుదునా ? వానిని నేను జంపవలసిన పనిలేదు. వాని దుష్టచేష్టలచే వాఁడే లోకమునఁ జంపఁబడును. ఇట్టివాఁ డిట్టి కార్యముచేసి చచ్చెనని పేరుమాత్రము నిలుచును.

ఉ. ఏడువ కేల యేడ్చెద వి • దే చని రాము సహానుజున్ జముం
గూడఁగఁ బంపువాఁడఁ జుమి • క్రూరకఠోరకుఠారధార స
క్కీడరివేఁడినెత్తురులు • కేలికొలందిని జుఱ్ఱుకొమ్ము నీ
సూడు దొలంగ నన్న విని • శూర్పణఖాసతి హృష్టచిత్తయై. ౩౪౭

జమున్ = యమధర్మరాజును, క్రూర=పదునైన, కఠోర = కఠినమైన, కుఠార=కత్తియొక్క, ధారన్=వాదరచే, కీడరి=కీడుచేయువాని, సూడు = పగ, హృష్టచిత్తయై=సంతోషించిన మనస్సుగలదై.

తాత్పర్యము

ఏలయేడ్చెద వేడువకుము. ఇదిగో నిపుడేపోయి తమ్మునితోడ రామచంద్రుని నా పదునైన కఠినమైన కత్తిచేఁ జంపెదను. ఆ దుష్టుని వేఁడివేఁడి నెత్తురులు చేతుల కొలంది నీవగదీర జుఱ్ఱుకొమ్ము. అని చెప్పఁగావిని శూర్పణఖ సంతోషించినదయ్యెను.

కం. వెండియు మౌర్ఖ్యంబున ఖరుఁ, గొండాడిన నతఁడు రేఁగి • క్రూరతతో ను
చ్చండుని దళవాయిని బలు,గండని దూషణునిఁ జూచి•కడువడిఁ బలికెన్.

కొండాడినన్=పొగడఁగా, రేఁగి=విజృంభించి, ఉచ్చండునిన్ = మిగుల భయంకరుని, దళవాయినిన్=సేనానాయకుని,బలుగండనిన్=మిగుల పౌరుషము గలవానిని, కడువడిన్=మిగుల తొందరతో.

తాత్పర్యము

అట్లు వాఁడు చెప్పినదానితోఁ దృప్తిపడి యూరకుండక పట్టినపట్టు సాధింపవలయునన్న తలంపుతో నది మిగులఁ బొగడెను. వాఁడును గ్రోఁతికి సారాయము పోసినట్లులై విజృంభించి మిగుల పౌరుషము కోపముగల సేనానాయకుని దూషణుఁడను వానినిజూచి మిగులఁ దొందరపాటుతో.

సీ. పదునాల్గువేవుర♦బలభీమవేగుల, సమరానివర్తుల♦సాహసికుల
నీలజీమూతస♦న్నిభవర్ణ దేహులఁ, గ్రూరుల హింసావి♦హారరతుల
సింహవిక్రముల మ♦చ్చిత్తానువర్తుల, నుద్యోగవంతుల ♦ నుగ్రబలులఁ
గూర్పుమీ వేగము♦కోదండశరఖడ్గ, వివిధసాధనముల ♦ వెలయునట్టి
తే. మద్రథంబును గొనిరమ్ము♦మహితతేజ
చనుదు మున్నుగఁ బౌలస్త్య♦సంతతులకుఁ
జావు గూడఁగ శ్రీరామ♦చంద్రునకును
జయము వెలయఁగ బేర్కొందు♦జగములందు. ౩౪౪

బలభీమవేగులన్=బలముచే భయంకరమైన వేగముగలవారిని, సమరానివర్తులన్=యుద్ధమునందు వెనుకదీయనివారిని, సాహసికులన్=తెంపుగలవారిని, నీలజీమూత సన్నిభ వర్ణదేహులన్ = నల్ల మేఘమువంటి కాంతిగల దేహములు గలవారిని, క్రూరులన్ = దయలేనివారిని, హింసావిహారరతులన్ = హింసచేయు క్రీడలయందుఁ బ్రీతిగలవారిని, సింహవిక్రములన్ = సింహము పరాక్రమము వంటి పరాక్రమము గలవారిని, మచ్చిత్తానువర్తులన్=నామనస్సుచొప్పుననడుచు వారిని, ఉద్యోగవంతులన్ = యుద్ధమునం దెక్కువ ప్రయత్నములుగలవారిని, ఉగ్రబలులన్ = భయంకరమైన బలముగలవారిని, పౌలస్త్యసంతతులకున్ = పులస్త్యవంశమునఁబుట్టినవారి గుంపునకు, పేర్కొందున్=ప్రసిద్ధి వహించెదను.

తాత్పర్యము

బలముచే భయంకరమైన వేగముగలవారిని, యుద్ధమునందు వీఁపుచూపని వారిని, సాహసవంతులను నల్లని మేఘమువంటి వన్నెగల దేహముగలవారిని, దయలేనివారిని, హింసచేయు క్రీడలయందుఁ బ్రీతిగలవారిని, సింహమువలెఁ బరాక్రమించువారిని, నాయిష్టముచొప్పున నడుచువారిని, రణప్రయత్నముగల వారిని,భయంకరమైన బలముగలవారిని పదునాలుగువేల రాక్షసులనుశీఘ్రముగ సమకూర్పుము. విండ్లు, బాణములు, కత్తులు, ఇతరానేకాయుధములుగల నా తేరిని దీసికొనిరమ్ము. పౌలస్త్యవంశమునఁబుట్టిన యీ రాక్షసులకు ముందు గానేఁ బోదును. నావెనుక వారు రావచ్చును. శ్రీరామచంద్రునకుఁ జావు గూడు నట్లుచేసి జయముఁ గైకొని లోకమునఁ బ్రసిద్ధివహింతును. ఇది వాఁడనుకొన్న విధము. వాఁ డన్నమాటలను వేఱొక యర్థముగలదు. పౌలస్త్యసంతతులకుఁ జావు గూడఁగ, శ్రీరామచంద్రునకు జయము వెలయఁగ నేను ముందుగాఁ బోదును. శ్రీరామునిచేఁ జచ్చి లోకమునఁ గీర్తిని సంపాదింతును. సత్యావాదీ సరస్వతియనికలదుగదా? కాఁగలది ముందుగానే సరస్వతి వానినోరఁబలికించెను.

చం. అన విని దూషణుండు ప్రశ♦యార్కనిభంబు మహారథంబుఁ జ
య్యన శబళాశ్వయుక్తముగ♦నాతనిముోలను నిల్పెఁ దప్త కాం

చనలసితంబు హేమమయ•చక్రము మత్స్యసుమద్రుమాద్రిప
క్షినికర చంద్రసూర్యగము • గేతనఖడ్గకృపాణకింకిణీ
వినిచయయుక్తమున్ రథము • వే ఖరుఁ డెక్కె నమర్ష చిత్తుఁ డై. ౩౪౮

ప్రలయార్కనిభంబు = ప్రలయకాలమందలి సూర్యునితో సమానము, శబల + అశ్వయుక్తముగన్=నానావర్ణములుగల గుఱ్ఱములుకట్టఁబడిన దానినిగా, తప్త=పుటము వేయఁబడిన, కాంచన=బంగారమువలె, లసితంబు=ప్రకాశించునది హేమమయ చక్రము = బంగారుమయమైన గాండ్లుగలది, మత్స్య....సూర్యగము = బంగారుతోఁ జేయఁబడిన చేఁపలు చెట్లు పూలు కొండలు పక్షిసమూహములు చంద్రుఁడు సూర్యుఁడుగలది, కేతన=ధ్వజము, ఖడ్గ=బాకు, కృపాణ=కత్తులు, కింకిణీవినిచయము = చిఱుగజ్జలసమూహము, వీనితో యుక్తమున్ = కూడినది, అమర్షచిత్తుఁడై =కోపముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడై.

తాత్పర్యము

ఆ ప్రకారము ఖరుఁడు చెప్పఁగా విని దూషణుఁడు ప్రలయకాలమునాఁటి సూర్యునితో సమానమైన నానావర్ణములుగల గుఱ్ఱములను గట్టిన తేరిని నతని ముందటఁదెచ్చి నిలిపెను. ఇట్లు నిలుపఁగా పుటము వేసిన బంగారువలెఁ బ్రకాశించునదియు బంగారు మయములైన చక్రములుగలదియు బంగారుతోఁజేసిన చేఁపలు పూలు చెట్లు కొండలు పక్షులు సూర్యుఁడు చంద్రుఁడు ఇటువంటి బొమ్మలచేఁ గట్టఁబడినదియు ధ్వజము బాకులు కత్తులు మువ్వలుగలదియు నగు తేరిని గోపముతో ఖరుఁ డెక్కెను.

ఉ. అంతట దూషణుండును మ•హాధ్వజినీయుతుఁడై ఖరేంద్రుత
త్ప్రాంతముఁ జేరి నిల్వ నతఁ • డాజ్ఞ యొసంగెఁ జనంగ నంత దు
ర్దాంతజవంబునం గదలె • రావము దిక్కులఁ బిక్కటిల్ల సం
భ్రాంతము లౌమ సత్త్వములు • బమ్మెరపోవఁగ సొమ్మసిల్లగన్. ౩౪౯

మహాధ్వజినీయుతుఁడై =గొప్ప సేనతోఁగూడినవాఁడై, ఖరేంద్రుతత్ప్రాంతము = ఖరాసురునిప్రక్కన, దుర్దాంతజవంబునన్ = అణఁపరాని వేగముతో, రావము=ధ్వని, సత్త్వములు=అడవిమృగములు, బమ్మెరపోవఁగన్=భ్రమశబ్దభవము బమ్మెర, భ్రమగొని తిరుగుడుపడఁగా, సొమ్మసిల్లఁగన్=మూర్ఛపోయి కూలఁగా.

తాత్పర్యము

ఖరుఁడు తేరెక్కఁగా దూషణుఁడు గొప్ప సేనతో ఖరునిప్రక్కన నిలువఁబడెను. అప్పుడు సేన కదలనిమ్మని ఖరుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నడ్డములేని వేగమున సేన పయనమయ్యెను. ఆధ్వని దిక్కులందెల్ల మిక్కుటముగాఁగా నడవియందలి మృగములు తత్తఱపాటుతోఁ గొని దిగ్భ్రమగొని యెటుపోవుటకుఁ దోఁపక తికమక లాడెను. కొన్ని భయమున మూర్ఛపోయెను.

ఉ. భాసురశూలముద్గర కృ♦పాణపరశ్వధఖడ్గవజ్ర ఘో
రాసిక పట్టిసాళిపరి♦ఘాదిక కార్ముకబాణహస్తులై
వేసము భీతు గొల్పఁ బృథి♦వీతల మెల్ల వణంక రాక్షసుల్
రోసముతోడ వెల్వడిరి♦రూక్షమతుల్ పదునాల్గు వేవురున్. ౩౨౦

భాసుర=ప్రకాశించు, శూల=సలాకువంటి మొనగల యాయుధము, ముద్గర=కుఱుచ యినుపదుడ్డుకఱ్ఱలు, కృపాణ=కత్తులు, పరశ్వధ=గండ్రగొడ్డండ్లు, ఖడ్గ=బాకులు, వజ్ర=వజ్రాయుధముఁవలె, ఘోర=భయంకరమైన, అసిక=చిన్నకత్తి, పట్టిస=బల్లెము, పాళి=సమూహము, పరిఘ=ఇనుపకట్లగుదియ, కార్ముక=విల్లు, భీతు=భీతి, రూక్షమతుల్=కఠిన మనస్సులుగలవారు.

తాత్పర్యము

సలాకులు, ముద్గరములు, కత్తులు, గండ్రగొడ్డండ్లు, బాకులు, వజ్రాయుధములవంటి కత్తులు, బల్లెములు, ఇనుపకట్లగుదియలు, విండ్లు, బాణములు చేతులందు ధరించినవారై వారివేషములే చూచువారికిభయముకలిగించుచుండ భూమి గడగడ వడఁక రోషముతోఁ బదునాలుగువేలమంది రాక్షసులు వెల్వడిరి.

మొదట వచ్చినవారు పదునాలుగురు, ఇప్పుడు పదునాలుగువేవురు.

కం. ఖరుచిత్త మెఱిఁగి సారథి, సరభసముగఁ దేరు దోలె♦సైన్యమువెంటన్
ధరణియు దిశలు విదిక్కులు, నెర పయ్యెం దద్రథాంగ♦నిబిడధ్వనిచేన్.

సరభసముగన్=తీవ్రముగ, విదిక్కులు=మూలలు, నెరపయ్యెన్=నిండెను.

తాత్పర్యము

ఖరుని మనస్సెఱిఁగి యతనిసారథి సైన్యమువెంబడి తీవ్రముగ రథమును దోలెను. ఆ రథగమనవేగమునఁ బుట్టిన ధ్వనిచే భూమియు దిక్కులు దిక్కుల మూలలు నిండెను.

చం. గురుతరకోపయుక్తుఁ డయి♦క్రూరచరిత్రుఁడు నిర్జరారి భీ
కరఖరకంఠరావమున♦గాఢమహాపవనేరితంబు ప్ర
స్తర చయవృష్టి హేతుజల♦దంబు మహోండుఘనంబు పొడ్చున
క్కరణిని సారథిం బొడిచె♦గ్రక్కునఁ దోలుము తోలు మం చొగిన్. ౩౨౨

గురుతరకోపయుక్తుఁడయి=మిగుల నతిశయించిన కోపముతోఁగూడినవాఁడై, భీకర=భయంకరమైన, ఖర=కఠినమైన, కంఠరావమునన్=గొంతు ధ్వనితో, గాఢ=అధికమైన, పవన=గాలిచే, ఈరితంబు=ప్రేరింపఁబడినది, ప్రస్తర చయ=ఱాలసమూహముల, వానకు హేతువైన జలదంబు=మేఘము, ఘనంబు=మేఘము.

తాత్పర్యము

మిగుల నతిశయించిన కోపముగలవాఁడై క్రూరపు నడవడిగల ఖరుఁడు భయంకరమైన గాడిదధ్వనివంటి కఠినధ్వనిచేఁ బెద్దగాలిచేఁ బ్రేరింపఁబడి ఱాలవాన

గురియు నొక మేఘము మఱియొక మేఘమును బొడిచినట్లు సారథిని దోలుము తోలుమని పొడిచెను.

—• ౨౩-వ సర్గము. ఖరునకు దుశ్శకునంబు లగుట •—

ఉ. ఈనెఱి రాక్షసావళి స•మీకసముత్సుకితాత్మ నా జన
స్థానము వీడ గార్దభము•చాయను మేఘము రక్తతోయ మా
వానను బెల్లుగాఁ గురిసె•వాహ్యచయంబు యదృచ్ఛఁ బుష్పసం
తానచితప్రదేశమున•దబ్బునజాఱిపడెన్ సమస్థలిన్. ౩౨౩

ఈనెఱిన్=ఈవిధముగ, సమీక = యుద్ధమందు, సముత్సుకిత = మిక్కిలి సంతోషముగల, ఆత్మన్=మనస్సుతో. జనస్థానము=ఖరాదులు కాఁపురముచేయు స్థలముపేరు, గార్దభము=గాడిద, రక్తతోయము=నెత్తురువంటి నీళ్ళు, వాహ్యచయంబు=గుఱ్ఱములసమూహము, యదృచ్ఛన్=అకస్మికముగ, తమంతటఁదామే, పుష్పసంతాన=పూలసమూహముచే, చిత=నిండిన, సమస్థలిన్=చదరపునేల.

తాత్పర్యము

ఈ విధముగ రాక్షసులు యుద్ధకాంక్షచేఁ బోవుచుండఁగా గాడిదరంగుగల మేఘము రక్తవర్షముగల నీళ్ళను వానగాఁగురిసెను. తేరికిఁగట్టిన గుఱ్ఱములు సమప్రదేశమునందు గుంతలు మిట్టలు లేకున్నను బూలచే నిండినచోటఁ దటాలున జాఱిపడెను.

ఉ. శ్యామము లోహితాంత మయి•యప్పుడు సూర్యు నలాతచక్రమై
భీమతరంబు నై పరిధి•వేగమ చుట్టెను, గ్రద్ద టెక్కపు
హైమసమిద్ధదండమున•నెమ్మది నెక్కొని యుండె, విస్వరో
ద్దామములై చెలంగె భయ•దంబుగ నందుఁ బలాదసత్త్వముల్. ౩౨౪

పరిధి=పరివేషము, గుడి, సూర్యచంద్రులచుట్టు గుండ్రముగాఁగానవచ్చు వెలుతురు, ఇది శ్యామము=నల్లనిది, లోహితాంతము = అంచున నెఱుపుగలది, అలాతచక్రమై=కొఱవిత్రిప్పిన నేర్పడు చక్రమువంటి చక్రమై, భీమతరంబునై = మిగుల భయంకరమై, హైమసమిద్ధదండమునన్=బంగారుతోఁగూడిన దండము నందు, నెక్కొని=నెలవుకొని వ్రాలి, విస్వరోద్దామములై = వికారస్వరములచే గొప్పవై, పలాదసత్త్వముల్=మాంసము దిను జంతువులు.

తాత్పర్యము

సూర్యునిచుట్టుకొఱవి చక్రమువలె గుండ్రమై నల్లనై యంచున నెఱ్ఱనై భయంకరముగ పరివేషము గానవచ్చెను. బంగారు ధ్వజదండముపై గ్రద్దవ్రాలి కూర్చుండెను. మాంసము దిను జంతువులు వికారస్వరములు నిండించెను.

ఉ. నక్కలు గూయఁ జొచ్చె దిన•నాథు దెసం గని, శైలపాళిపైన్
వ్రక్కలఁబోలి నెత్తురుల•వర్షపుధారలు గార్చె, మబ్బుపిం

దొక్కటఁ జిమ్మచీఁకటులు • నుర్వియు దిక్కులు దోఁపకుండఁగా
రెక్కొనె, వేళగామి దన•రెన్ క్షతజార్ద్రపటాభసంధ్యయున్. ౩౨౨

దిననాథుదెసన్ = సూర్యునివంక, పిండు = సమూహము,రెక్కొనెన్ = వృద్ధిచెందెను, క్షతజ=నెత్తుటిచే, ఆర్ద్ర = తడిసిన,పటాభ = వస్త్రముతో సమాన మైన, సంధ్యాకాలము.

తా త్ప ర్య ము

సూర్యునికెదురై యాయనను జూచి నక్కలు కూయసాగెను. కొండల గుంపు వజ్రధారచే నింద్రుఁడు ఱెక్కలు నఱికినపుడు నెత్తురు గాఱినట్టులప్పుడు నెత్తురు గార్పఁబొచ్చెను. ఇది భూమి ఇది దిక్కులని తెలియరాకుండునట్లు చిమ్మ చీఁకటులు గ్రమ్మ మబ్బుల పిండు వృద్ధిచెందెను, సంధ్యాకాలము కాకపోయి నను, ఆకాశము నెత్తుటఁదడిసిన గుడ్డవలెఁగానవచ్చెను.

కం. ఖరునకు నభిముఖ మగుచును, ఖరతరరవములను నినిచెఁ•గంకవృకాదుల్
పరుసపుమంటలు గ్రక్కుచుఁ, బరఁగించెనువిహగ లెల్ల•భయదస్వనముల్.

అభిముఖము=ఎదురు, ఖరతరరవములను = మిగులఁబరుషములయిన ధ్వనులను, కంక వృకాదుల్ = గ్రద్దలు తోడేళ్ళు మొదలయినవి, విహగులు = నక్కలు, భయదస్వనముల్=భయంకరధ్వనులు.

తా త్ప ర్య ము.

ఖరున కెదురుముఖమై గ్రద్దలు తోడేళ్ళు మిగులఁ బరుషములై నధ్వనులు చేసెను. నక్కలు మంటలు గ్రక్కుచు భయంకరముగఁ గూసెను.

సీ. పర్వంబు గాకయు•భాను స్వర్భానుపు, పట్టె దినేశుని•పజ్జఁ గ్రమ్మె
నొకపరిఘాకార•వికటకబంధంబు, తీవ్రునఁ బెనుగాలి•వీసె నెదుట
దేజంబు చెడియె నం•భోజబంధువు, నిశ, గామియుఁ దారకల్•గ్రహచయంబు
ద్యోతలంబునను ఖ•ద్యోతకాంతిని దోఁచె, సంలీనపృథురోమ•సంఘ మగుచు
ఆ. శుష్కకంజ మగుచుఁ•జొప్పఱెఁ గొలఁకులు,భూజతతులు విగత•పుష్పములును
ఫలయుతంబులగుచుఁ•బాడఱెఁ గెందూళు,లలమె గాలిలేక•యభిముఖముగ.

స్వర్భానుపు=రాహువు, దినేశుని=సూర్యునియొక్క, పరిఘాకార=గుదియ వంటి యాకారముగల, వికటకబంధంబు = భయంకరమైన, మొండెమువంటి మేఘము, అంభోజ బంధువు=సూర్యుఁడు, నిశ=రాత్రి, ద్యోతలంబున్ = ఆకా శమునందు, ఖద్యోతకాంతిని = మిణుఁగురు బూఁచులకాంతితో, సంలీన = డాఁగిన, పృథురోమ = చేఁపలయొక్క, సంఘము = గుంపుగలది, శుష్కకం జము=ఎండిన కమలములుగలది, చొప్పఱెన్=అందము చెడెను, భూజతతులు= చెట్లగుంపులు, విగతపుష్పములు = రాలిన పూలు గలవి, కెందూళులు = ఎఱ్ఱని దుమ్ములు; కెంపు + దూళి = కెందూళి.

తాత్పర్యము.

అమావాస్య కాకపోయినను రాహువు సూర్యునిబట్టెను. సూర్యునకుఁ బ్రక్కన భయంకరంబైన మొండెమొకటి గానవచ్చెను. ఎదురు ముఖముగఁ బెద్ద గాలి తీవ్రవీచెను. సూర్యకాంతి క్షయించెను. రాత్రిగాకున్నను దారకలు గ్రహము లాకాశమున మిణుఁగురుపురుగులవలెఁ గానవచ్చెను. నీళ్ళలో డాఁగిన చేఁపలు కమలములు గలవై సరస్సులుండెను. చెట్లనుండి పూలు పండ్లు రాలి పోయెను. గాలిలేకయున్నను నెదురుగ నెఱ్ఱని దుమ్ములు ప్రబలెను.

కం. శారీతతి వీచీకూ, చీరవముల నించె నపుడు•చెలఁగెను భయదా
కారములను నిర్ఘాతో,ల్కారభసజ్యోతిరనిల•కాండము లంతన్. ౩౫౮

శారీతతి = ఆఁడుగోరువంకలు, వీచీకూచీరవములన్ = వీచి, కూచియను ధ్వనులను, నిర్ఘాత=పిడుగు, ఉల్క=కొఱవి, రభస=వేగముతోఁగూడిన, జ్యోతిస్ =కాంతి, అనిల=గాలియొక్క, కాండము=సమూహము, ఉల్కయనునది యొక విధమైన తేజస్సు, నిర్ఘాతము వాయువిశేషము, 'ఉల్కా శిరసి విశాలా, నిపతంతీ వర్ధతే తనుప్రభయా, పవనాభిహతాగగనా, దవనౌచ యదాసమాపతతి । భవతి తదానిర్ఘాత స్సచపాపో దీర్ఘఖగవిరుత" వరాహమిహిరుఁడు.

తాత్పర్యము

గోరువంక పక్షులు పీచికూచియని యఱవసాగెను. భయంకరాకారము లతో నిర్ఘాతవాయువులు ఉల్కాతేజస్సులు నతిశయించెను.

చం. వడఁకె వసుంధరాస్థలి స•పర్వతకాననమై యవార్యమై
యెడమభుజంబు బిట్టదరె•నెంతయు గర్జల నింపఁ బోయినన్
జడిమ గొనెం గళం బసుర•నాథునకుం గనునీరు గాఱె నొ
వ్వడరె లలాటమందు జడుఁ•డాఁగఁడు యాత్రను వీనిఁ జూచియున్.

గర్జలన్=సింహనాదములు, జడిమ=మొద్దుతనము, జడుఁడు=మూఢుఁడు ఆఁగఁడు = నిలువఁడు.

తాత్పర్యము

భూమి కొండలతో నదులతో వడఁకెను. ఖరునకు నెడమభుజమదరెను. సింహనాదము చేయుదమనిన గొంతుమొద్దుపాఱి ధ్వనిరాదయ్యెను; నిష్కారణ ముగఁ గన్నుల నీరు కాఱెను; నొసట నొప్పిపుట్టెను; ఇన్ని యపశకునములు దోఁచినను ఆమూఢుఁడు ప్రయాణము నిలిపినవాఁడు కాఁడు.

కం. భీతిప్రద మైనమహో, త్పాతంబుల నన్ని దెసలఁ•బరికించియునున్
దైతేయభర్త రక్షో,వ్రాతంబును గాంచి నగుచు•బలగర్వమునన్. ౩౬౦

భీతిప్రదము=భయముకలిగించునది. మహోత్పాతంబులు=గొప్పయపశకు నములు, పరికించియును=చూచియును, తత్స, పరీక్షించు; వ్రాతము=సమూహము.

తాత్పర్యము

ఈ విధముగ భయంకరములగు గొప్ప యవశకునములు నాలుగు ప్రక్కలఁ గలుగుట చూచియును ఆ రాక్షస నాయకుఁడు బలగర్వముచే వాని నలక్ష్యపఱిచి రాక్షసుల గుంపుతో వారధైర్యపడుదురేమోయని తలఁచి యిట్లనుచున్నాఁడు.

కం. ప్రకటముగఁ దోఁచునీయవ,శకునంబుల కేను జంక • సైనికులారా
వికలుఁ డగుఁ బిఱికి వీనికి, నకుటిలభుజబలుఁడు వీని • నాత్మంగొనునే.

జంకన్=భయపడును. తాత్పర్యము

స్పష్టముగఁ గానవచ్చు నీయవశకునములకు సైనికులారా నేను జంకు వాఁడనుగాను. పిఱికివాఁడు వీనికిఁ గలఁతపడునుగాని వాస్తవముగ భుజబలము గలవాఁడు వీనిని మనస్సున లక్ష్యపెట్టునా ?

కం. తారల నైనను మచ్ఛర,ధారల ధరఁ గూల్తు దండి • దండింతుఁ జుఁడీ
యారాఘవుల వధింపక, క్రూరాహవమందు వెనుక•కున్ మరలుదునే.

మచ్ఛరధారలన్=నాబాణవర్షముచే, దండి=యముని,దండముగలవాఁడు దండి, క్రూరాహవమందున్=క్రూరమైన యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము

నా బాణవర్షముచే నక్షత్రములనైనను నేలఁబడఁగొట్టుదును, యముని దండింతును, అట్టి బలపరాక్రమములుగల నేను రామలక్ష్మణుల యుద్ధమందుఁ జంపక వెనుకకుఁ బోదునా ?

ఉ. కోరిక దీర నాభగిని • క్రోలెడిఁ గావుత వారిరక్తముల్
ఘోరసమీకమందు మును • గూరదు నాకుఁ బరాభవంబు లీ
మేరకు మీర సాక్షులు సు•మీ యనృతంబు వచింప, నింద్రునిన్
బోర జయించినాఁడ నఁట • పొల్లుమనుష్యులచేతఁ జత్తునే. ౩౬౩

భగిని=అక్క, అప్ప, "అత్తికాభగినీజ్యేష్ఠా"యని నిఘంటువు,క్రోలెడిన్=త్రావును, సమీకమందున్=యుద్ధమందు, పరాభవంబు=అపజయము, పొల్లు = నిస్సారము. తాత్పర్యము

సూయక్క తన కోరికదీర వారిరక్తములను త్రావునుగాక యుద్ధమం దింతకుఁ బూర్వమెన్నఁడు నాకపజయము వచ్చినది లేదు. ఇది మీరేకన్ను లారఁ జూచియున్నారు- అసత్యము చెప్పను, యుద్ధమందు నింద్రుని జయించి నాఁడను, అట్టివాఁడను నీ నిస్సారపు మనుష్యులచేఁ జత్తునా ?

మ. అని గర్జింపఁగఁ దన్నినాదమున ర•క్షోధీశు లానందవా
ర్ధిని దేలాడిరి కాలపాశముల బం•దీభూతులై ; యుద్ధద
ర్శనకాంక్షాగతదేవసిద్ధఋషిరా•జవ్రాతగంధర్వు లా
య్యన గోబ్రాహ్మణలోకసంగతజనే•భ్య స్స్వస్తి యంచున్ పఠిన్. ౩౬౪

గర్జింపఁగన్=సింహనాదముచేయఁగా, తత్+నినాదమునన్=ఆధ్వనికి, బందీభూతులై=కట్టుపడినవారై యుద్ధదర్శన = యుద్ధము చూడవలయునను, కాంక్షా=కోరికచేత, ఆగత=వచ్చిన, గోవులకు, బ్రాహ్మణ = బ్రాహ్మణులకు, లోక సంగత=లోకమునకు మేలుచేయు, జనేభ్యః=జనులకు, స్వస్తి=మేలు కలుగును గాక. దేవతలు కావున వారిభాషలో వారు మాట్లాడిరి.

తేలాడు=ఇది శబ్దపల్లవక్రియ, వేఱు వేఱర్థములుగల రెండుక్రియ లొక యర్థమునే యిచ్చునపుడు శబ్దపల్లవక్రియ యనఁబడును. తేలు+ఆడు = తేలాడు, ఇట్టులే, అందు+ఇచ్చు = అందిచ్చు, ఇందుఁగ్త్వార్థక సంధిగలదని కొందఱు భ్రమింతురు, ఇందవయవార్థము గ్రాహ్యముకాదు. నిలుచుండు అను నదియు శబ్దపల్లవక్రియయే నిలుచు+ఉండు. ఇందుఁగ్త్వార్థకసంధి గలదేని నిలిచుండు అని కావలయునుగాని నిలుచుండు అనికానేరదు గదా, నిలిచుండు అను రూప మాంధ్రంబున లేదు. చాపము+నాకందిమ్మనుచో, అందిమ్ము అనునది శబ్దపల్లవము. నాకు నందు నట్టిమ్మని యర్థమేకాని నీవంది నాకు నిమ్మని యర్థముకాదు. సులభవ్యా-క్రియ. ౧-౭౯-వ సూ.

తాత్పర్యము

ఇట్లు చెప్పి సింహనాదముచేయఁగా రాక్షస శ్రేష్ఠులందఱు యమునిపాశ ములచేఁ గట్టఁబడినవారై యాధ్వనికి సంతోషసముద్రమునఁదేలాడిరి. యుద్ధము చూడవలయునని వచ్చి యాకాశమున నిలిచిన దేవతలు సిద్ధులు ఋషిశ్రేష్ఠులు గంధర్వులు గోవులకు బ్రాహ్మణులకు లోకహితకారులకు మేలుకలుగునుగాక యని మఱియును.

మాలిని. జయతు జయతు రామ ♦ స్సంయుగే సర్వదైత్యా
న్నయగుణహితచక్రీ ♦ వాశరా న్నంచు మింటన్
రయమునఁ జనుదేరన్ ♦ రాక్షసక్రూరసేనా
చయములఁ గని రంతన్ ♦ సంభ్రమోత్సాహదీప్తిన్. ౩౦

జయతు = జయించునుగాక, జయించునుగాక ఆదరమున ద్విరుక్తి, రామః=రాముఁడు, సంయుగే=యుద్ధమందు, సర్వదైత్యాన్ = సమస్తరాక్షసు లను, అయగుణహిత చక్రీవా = శుభముగలిగించు గుణములచేఁ బ్రకాశించు హితుఁడైన, విష్ణువువలె, ఆశరా = రాక్షసులను, మింటన్ = ఆకాశమునందు, మాలిని, ననమయయగణంబులు, తొమ్మిదవ యింటియతి.

తాత్పర్యము

లోకహితముఁగోరి శుభకార్యములుచేయు సుదర్శన చక్రధారియైన విష్ణువు రాక్షసులనుజయించునట్లు శ్రీరామచంద్రుఁడు సర్వరాక్షసులను యుద్ధమందు జయించునుగాక యని చెప్పుచు నాకాశమునుండి రాక్షససేన సంభ్రమముచేతను ఉత్సాహముచేతను బ్రకాశించుచుండఁగాఁ జూచిరి.

సీ. ఖరుఁడు శతాంగవే♦గంబున సైన్యంబుఁ, దలమీఱి చన సమా♦త్యులును శ్యేన
గామి పృథుగ్రీవ ♦ కాలకార్ముక యజ్ఞ, శత్రు సర్పాస్య దు♦ర్జయులు మేఘ
మాలి పరుష మహా♦మాలి విహంగము, రుధిరాశనులు యశో♦రూఢు లతుల
వీరుండు నౌ కర♦వీరాక్షుఁ డనఁ గను, బన్నిద్ద ఱాతని♦బడిని జనిరి
తే. యంత దూషణుఁ గొల్చి స్థూ♦లాక్షుఁడును ప్ర
మాథియు మహాకపాలుండు ♦ మఱి త్రిశిరుఁడు
ననఁగ నల్వురు చనిరి యు♦ద్ధాభికాంక్ష
నిజపదోద్ధూతరజములు ♦ నిశ ఘటింప. ౩౬౬

శతాంగవేగంబునన్ = రథవేగముచే, తలమీఱి = సేననంతయు దాఁటి, బడిని=వెంట, నిజపద=తమకాళ్ళచే, ఉద్ధూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, రజములు= దుమ్ములు, నిశఘటింపన్=రాత్రిని గలిగింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము

తాను గోరినంతవేగముగ సేన నడవకుండుటచే ఖరుఁడు బాగుసైఁపక మిగుల వేగంబున సేనయంతయు వెనుకఁబడునట్లు ముందుగాఁ దనదేరిని దోలించెను. అతని వెంటనే యమాత్యులు శ్యేనగామి, పృథుగ్రీవుఁడు, కాలకార్ముకుఁడు యజ్ఞశత్రువు సర్పాస్యుఁడు దుర్జయుఁడు మేఘమాలి పరుషుఁడు మహామాలి విహంగముఁడు రుధిరాశనుఁడు కరవీరాక్షుఁడు ననువారు పండ్రెండుగురు పోయిరి. అంతదూషణునివెంట స్థూలాక్షుఁడు, ప్రమాథి, మహాకపాలుఁడు త్రిశిరుఁడు నను నల్వురు తమ పాద ఘట్టనచే రేఁగినధూళి రాత్రి వచ్చినదాయేమి యనునట్లు చీఁకట్లు గ్రమ్మఁజేసెను.

కం. ఖరకరనిశాకరులపైఁ బురుగతిఁ జనుగ్రహచయంబు♦పోలిక రక్షో
వరసైన్యము సరగం జనె, ఖరకరకులమణులఁ దాఁకఁ♦గలహప్రియమై.

ఖరకరనిశాకరులపై=సూర్య చంద్రులమీఁద, పురుగతిన్=అధిక వేగమున, గ్రహచయము = రాహుకేతువులు, ఖరకర కులమణులన్ = సూర్యవంశములో శ్రేష్ఠులగు-వారిని, కలహప్రియమై=యుద్ధమునం దాసక్తిగలదై.

తా త్ప ర్య ము

సూర్య చంద్రులపైఁ గ్రూరగ్రహముల గుంపు పరువెత్తునట్లు సూర్య వంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠులగు శ్రీరామలక్ష్మణుల మీఁదికి యుద్ధకాంక్షచే రాక్షససైన్యము బయనించెను.

—♦ ౨౪-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణునకు యుద్ధశకునంబులఁ జూపుట ♦—

ఉ. ఆతరుణంబునన్ రఘుకు♦లాగ్రణి యెల్లెడ నారఁదోఁచు న
త్పాతము లెల్లఁ జూపి పిన♦తమ్మున కిట్లనుఁ గంటె లక్ష్మణా
భూతభయావహం బగుప్ర♦భూతనిశాచరనాశసూచకో
త్పాతము లెల్లెడం బ్రబలెఁ ♦దప్పదు ముప్పు ఘటిల్లుఁ జూడఁగన్. ౩౬౭

ఆతఱుణంబునన్ = ఆ సమయమందు, దేశ్యమునందీ యీ శబ్దమున కీయర్థము. నిజము, కరము, నిరతము, లంపట లోనగు శబ్దము లుభయభాష లందును గలవు, అర్థము భిన్నము, అది తెలియనివారు నిజానిజములని దేహ లంపటయని వాడెదరు, ఆరన్ = బాగుగ, పినతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు పెద్ద తమ్ముఁడు భరతుఁడు, భూతభయావహము=ప్రాణికోటికి భయముగలిగించునది, ప్రభూత=అధికమైన, నిశాచర=రాక్షసులయొక్క, నాశ = చేటును, సూచక = సూచించు, ఉత్పాత=అవశకునములు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ సమయమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యన్ని దిక్కులయందు స్పష్ట ముగాఁగానవచ్చు నవశకునములు నన్నిటినిజూచి చిన్నతమ్మున కిట్లనియెను. లక్ష్మణా చూచితివా రాక్షసులకు వినాశమును సూచించు నవశకునము లన్ని చోటుల విస్తారముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి, ఎదియెూకీడురాఁగలదు, ఈ శకున ములు వ్యర్థములగునవి కావు.

కం. చావఁగలవారిమోములు, వే విన్నఁదనంబులఁ జెందు • విగ్రహమందున్
నీవదనము సప్రభమై, శ్రీ వెలసి ప్రసన్నమగుచుఁ•జెల్వారెఁ జుమీ. ౨౬౯

విన్నఁదనంబు=దీనత్వము విగ్రహమందున్=కలహమందు, వదనము = ముఖము, సప్రభమై=కాంతితోఁగూడినదై, శ్రీన్=శోభముచే, ప్రసన్నము=నిర్మ లము, సంతుష్టము, చెల్వారెన్=అందమైయున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

మరణము సమీపించిన వారి ముఖములు యుద్ధసమయమున వెల్లనై కాంతిహీనములై యుండును. నీముఖము కాంతితోఁగూడి శోభాయుక్తమై నిర్మ లమై యందమై యున్నది. కావున జయము నాకు మాత్రమేకాదు. నీకును జయముగలదు. మనకు భయములేదు. తన ముఖము తనకుఁగానరాదు. కావున లక్ష్మణుఁజూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

సీ. గర్దభారుణములై • ఖరనిస్వనంబులై, రక్తధారంబులై • క్రాలెఁగంటె
చదలమేఘంబులు•చలియించుచున్నవి,మచ్చాపములు సధూ•మంబులగుచు
జ్వలియించెశరములు•వనరాజిఁగలవిహం,గంబులయులివుచం•దంబుఁజూడఁ
బ్రాణగొడ్డంబైన•భయముప్పతిలు వేగ,శత్రువుల్ చత్తురు•జయముమనకుఁ
తే. గల్గు గడుఘోర మైనసం•గ్రామ మెుదవు
నదరెడిని మఱి మఱి కుడి•హస్త మిపుడు
రాక్షసాళిభయంకరా•రావములును
భేరికాభాంకృతులు నవె • వినఁగ నయ్యె. ౨౭౦

చదలన్=ఆకాశమందు, గర్దభారుణములై =గాడిదవలె బూడిదరంగుగలవై, ఖరనిస్వనంబులు = గాడిద ధ్వనివలెఁ గఠోరధ్వని గలవి, రక్తధారంబులు =

నెత్తురువంటి ధారలుగలవై, సధూమంబులు=పొగతోఁగూడినవి, మచ్చాపములు=మన విండ్లు, నీది నాదియని భావము. జ్వలియించెన్=మండుచున్నవి,శరములు=బాణములు, వనరాజిన్=వనసమూహమందు, విహంగంబుల = పక్షుల, ఉలివు చందంబున్=ధ్వని విధము. ప్రాణగొడ్డము=ప్రాణహింసకము, ఇది యనింద్య గ్రామ్యమని బాలవ్యాకరణము-ప్రాణకుట్టక శబ్ద భవమని ప్రౌఢవ్యాకరణము, ప్రాణగొడ్డ మగ్రామ్యంబు నాఁదగు, అంచవదము, అంచయానలోనగు వాని వంటిది. ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞ. ౧౨ సూ. దీనికి భారతంబునఁ బ్రయోగము గలదు "లోభనిరతిఁ బెద్ద కాసపడి పాడి దొఱఁగినఁ బ్రాణగొడ్డపుం బనులగు. భా. అను ౪. ఆ, కం. విను రాజ్యామిషముం । గొనఁబలువురచేతఁ । బ్రాణ గొడ్డంబై యు । న్నను ధీరుఁడేమఱిమి, నది, దనకుం దక్కించుకొనుబుధస్తుత్యముగన్" శాంతి ౨ ఆ. ౧౯౪ ప. సంగ్రామము=యుద్ధము, రాక్షసాళి=రాక్షసుల సమూహములయొక్క, భయంకరారావములును = భయముగలిగించు ధ్వనులును, భేరికాభాంకృతులు=నగారాల భాంభాం అను ధ్వనులును.

తాత్పర్యము

ఆకాశమునందు మేఘములు గాడిద కాంతిగలవై, గాడిదల కఠోరధ్వనులు గలవై నెత్తురువంటి జలధారలుగలవై యున్నవి. మనవిండ్లు పొగలెగయుచుఁ దమంతటఁ దామే కదలుచున్నవి. చాపములందు మంట లెగయుచున్నవి. అడవులయందుఁ బక్షులధ్వని విధముఁజూడఁ బ్రాణహింసాత్మకమైన భయము కలుగును, శత్రువులు చత్తురు, మనకు జయముగలదు. మిగుల భయంకరమైన యుద్ధము కలుగును, కుడిచేయి యదురుచున్నది. రాక్షసుల భయంకరధ్వనులు నగారాల మోఁతలు, వినవచ్చుచున్నవి. కావున శత్రువులు సమీపమందే వచ్చుచున్నారు.

కం. ఆపద రాఁగల దని మది,లోపలఁ దోఁపఁగ మనీషి•లోలుఁడు గాకా
యాపద దొలఁగునుపాయము, వేపూర్వమ చేసికొనును • విమలప్రజ్ఞన్.

మనీషి=ఆలోచనపరుఁడు, లోలుఁడు=చలించిన వాఁడు.

తాత్పర్యము

ఆపద రాఁబోవుచున్నదని తెలియఁగానే యనాగత విధాతయగు నాలోచనపరుఁడు చలింపక యా యాపదఁ దొలఁగఁద్రోయు నుపాయమేదో దానిని ముందుగానే తనబుద్ధిచే నాలోచించి చేయును.

—• శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణుల గుహ నుండఁబనిచి యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట •—

కం. కావున శరచాపంబుల, వావిరి ధరియించి నీవు • వైదేహిఁ బ్రభూ
తావనిరుహనిబిరీస,గ్రావాంతరదరికిఁ బొమ్ము•కదలుము లెమ్మా. ౩౭౨

ప్రభూత=విస్తారము, అవనిరుహ=చెట్లచే, నిబిరీస=దట్టమైన, గ్రావాంతర=కొండలలోనుండు, దరికిన్=గుహకు.

తాత్పర్యము

కాఁబట్టి యిప్పుడు నీవు చేయవలసినపనిని చెప్పెదను. సీతాదేవి యిందుండెనా యామెకు వారు కీడు గలిగింతురు. కావున నామె యిందుండరాదు. ఒంటరిగా నెందును బంపరాదు. కావున నీ వామెను బిలుచుకొని విల్లుబాణములు ధరించిన వాఁడవై దట్టముగ బలసిన చెట్లగుంపులుగల కొండగుహలోనికిఁ బొమ్ము. ఆమెను లోపలనుంచి నీవు వెలుపలఁ గావలియుండుము. ప్రయాణము కమ్ము. లేలెమ్ము, నేనొకపని నీవొకపని చేయవలసియున్నది, రెండును ముఖ్యములైనవేసుమా.

వీని నిప్పుడు సీతమ్మగుట్టలందురు రాక్షససేన తూర్పుముఖమై వచ్చెను. సీతా లక్ష్మణు లేటియొడ్డువెంట నుత్తరముఖముగఁ బోయిరి.

కం. బదు లాడితి వేనియు నా,పదములపై నాన సుమ్ము • బలవంతుఁ డవున్
గదనప్రియ! శూరుఁడ వం,చెద నెఱుఁగుదుఁ గలవు వీరి • నెల్ల వధింపన్.
ఆన = ఒట్టు.

తాత్పర్యము

నేను జెప్పినమాటకు బదులుచెప్పితివా నా పాదములమీఁద నొట్టు. యుద్ధప్రియా! నీవు బలహీనుఁడవని వీరితో యుద్ధముచేసి గెలువలేవని నిన్నాపనికి నేర్పాటుచేయలేదు. నీవుబలవంతుడవు, శూరుఁడవు. వీరినందఱను జయింపఁగలవు.

కం. అం దొకయింతయు నామది, సందేహము లేదటైన • స్వయముగ రక్షో
బృందంబుఁ జంపఁగోరెద, ముందుగ నీ వరుగు మన్న • మునుకొని త్వరమై.

తాత్పర్యము.

ఇందు సందేహములేదు. అయినను నీ రాక్షసులను నేనే స్వయముగఁ జంపఁగోరెదను. అంతియకాని మఱియేకారణములేదు. వారు రాకముందే బయలుదేఱి పొమ్ము. మునులకు వాగ్దానము చేసినవాఁడనునేను. కావునఁ బ్రథమ ప్రయత్నము నాదిగా నుండుట నాకు యశస్కరము. అటుగాక నిన్ను యుద్ధమునకు విడిచి నేను జాటుగఁ బోయితినేని రాముఁడు మాటలవాఁడేకాని సమయమునకు ముఖము తప్పించి తాను దనపెండ్లాము గుహలోడాఁగి చిన్నవానిని ముందుఁద్రోచె నందురు; నీవు నన్నిట్టి యపకీర్తి పాలు చేయవచ్చునా? కావున నేనే యుద్ధము చేసెదను.

కం. శరచాపంబులు దాలిచి, ధరణీసుతతో సుమిత్ర • తనయుం డరుగన్
సరి వెళ్ళిరిగా వారని, పరముదంబునను రామ • భద్రుఁడు గడఁకన్.

తాత్పర్యము

రామచంద్రమూర్తి చెప్పినప్రకారము త్వరపడి లక్ష్మణుఁడు విల్లుబాణములు ధరించి సీతాదేవితో వెళ్ళిపోయెను. సరి, యిఁక సీతవిచారములేదు. అని సంతోషపడి రామచంద్రమూర్తి యుద్ధప్రయత్నము చేసినవాఁడై.

చం. అనలనికాశభూరికవ•చావృతుఁడై పెనుఁజీఁకటిం బొగన్
గొననికృశానునట్లు రుచిఁ • గూరి యుదగ్రనిశాత బాణముల్
ధనువును గేలఁ బూని గుణ • దారుణరావము దిగ్వితానభే
దన మొనరింప నిల్చె వసు•ధావరపుత్రుఁ డుదీర్ణ గాత్రుఁడై. ౩౭౬

అనలనికాశ=అగ్నిహోత్రముతో సమానమైన భూరి=గొప్పదగు, కవచావృతుఁడై=కవచముచేఁ గప్పఁబడినవాఁడై, పెనుఁజీఁకటిన్ = దట్టమైన చీఁకటియందు, పొగంగొనని=పొగలేని, కృశానునట్లు = అగ్నిహోత్రునివలె, రుచిన్ = కాంతిని, కూరి=పొంది, ఉదగ్ర=భయంకరమైన, నిశాత=పదునైన, గుణ=అల్లెత్రాటియొక్క దిగ్వితాన = దిక్సమూహములయొక్క, ఉదీర్ణ = ఉత్సాహముచేఁ బెరిఁగిన, గాత్రుఁడై=దేహముగలవాఁడై, పొగలేనికృశానునట్లు అనుటచే శత్రునిరాసము క్షణమాత్ర కార్యమని భావము.

తాత్పర్యము

మండుచున్న యగ్నితో సమానమైన గొప్పకవచము తొడిగికొనిన వాఁడై గాఢాంధకారములోఁ బొగలేని యగ్నిహోత్రునివలెఁ గాంతిని బొంది పదునైన బాణములను వింటిని చేతులఁబట్టుకొని యల్లెత్రాటి ధ్వనిచే దిక్కులు భేదిల్లఁగా రామచంద్రమూర్తి యుత్సాహముచేఁ బెరిఁగిన దేహముగలవాఁడై విజృంభించి నిలిచెను.

సీ. అప్పుడు గంధర్వు • లాదిగా దేవతల్, చారణుల్ గుంపులై •సమరదర్శ
నాసక్తిఁ జనుదెంచి•యంబరమ్మున నిల్చి, ఋషు లొండొరులతోడ•నిట్టు లనిరి
స్వస్తిగోబ్రాహ్మణే•భ్యోస్తు యే త్రిభువనా,నా మభిసంగతా • భీమయామి
నీచరాన్ పౌలస్త్య•నిచయాన్ రణే రామ,చంద్రమహీశ్వరో•జయతు జయతు
తే. చక్రపాణి ర్యథా రణే•సర్వదైత్య, పుంగవాన్నంచు మఱి ధర్మ•బుద్ధి నృపతి
వీరుఁడొకరుఁడు పదునాల్గు•వేలు చెనఁటి, సోఁకు లెట్లగునో యని•
చూతమనుచు. ౩౭౭

సమరదర్శనాసక్తిన్=యుద్ధముచూచుకోరికచే, ఋషులు 'వారిలో' లేక 'అందు' ననుపద మధ్యాహారము.

భూతార్థసమాపకక్రియ వలయుచో వాక్యాంతర జనితస్థానంబగు, అగుచోఁ గర్త తత్కర్త లందలిదియ యెద్దియే నొండగు. ప్రౌ-వ్యా-వాక్య-౧౬-సూ. "ధవళాక్షుల్ చనికాంచిరంత నెదుటన్, దత్తీరదేశంబునన్, దవదాతాంబుజ ఫేన పుంజనిభు నయ్యశ్వోత్తమున్ దవ్వులన్" కని కద్రువ వినతంజూచి' భార-ఆది-౨-అ, కని యనుటకు ధవళాక్షుల్ అనునది కర్త. చూచి యనుటకు కద్రువ కర్తృపదము, కని అందు కద్రువ యనియర్థము, "దేవలోకంబున కరుగువారెదుర

ద్వాపరంబుతో వచ్చు కలింగని శక్రుండిదియేమి యెందుఁబోయెదరని యడిగిన యింద్రునకుఁ గలి యిట్లనియె. ఖార-ఆరణ్య.

ఇచ్చట 'కని' యనఁగా 'కనిరి' అందు నని యర్థము గ్రహింపవలెను. ఇట్లులే యిచ్చటను 'నిల్చి'యనఁగా 'నిల్చిరి'అనియు నందు సధ్యాహార మనియు గ్రహింపనగు. యే=ఎవ్వరు, త్రిభువనానాం = మూఁడులోకములకు, అభిసంగతాః=మేలుచేయువారో, అట్టి, గోబ్రాహ్మణేభ్యః=గోవులకు బ్రాహ్మణులకు, స్వస్తి అస్తు=శుభముకలుగునుగాక, రామచంద్రమహీశ్వరః=రామచంద్ర భూపాలుఁడు, భీమయామినీచరాన్=క్రూరరాక్షసులను, పౌలస్త్య నిచయాన్ = పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టినవారి గుంపునుఁ రణే=యుద్ధమునందు, చక్రపాణిః = విష్ణువు, రణే సర్వదైత్యపుంగవాన్, యథా = యుద్ధమందు సమస్తదైత్య శ్రేష్ఠులనువలె, జయతుజయతు = జయించునుగాక జయించునుగాక, ఆదరమున ద్విరుక్తి. పుంగవాన్ + అంచు, అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు.సు-వ్యా. సంధి ౬౫-సూ. కింతత్ + అనియె. కింతత్తనియె. కస్త్వమ్ + అనియె-కస్త్వమ్మనియె. ఇట్లే యిందును గ్రహింపవలెను. ఉక్సంశ్లిషా నాచియనుసూత్రమునకిదివిషయముగాదు. పుంగవాన్=ద్రుతప్రకృతికముగాదు, సంస్కృతమునందు ద్రుతప్రకృతికములులేవు. చెనఁటిసోఁకులు = దుష్టరాక్షసులు, గంధర్వులాదిగా సనుటచే ౩౯౪-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన దేవసిద్ధ ఋషి రాజవ్రాత గంధర్వులని గ్రహింపనగు. ఆకాశమున ఖరసేనలవెంట వచ్చుట జెప్పఁబడెను. ౩౯౫-వ పద్యంబునందు దేవతలు ఇచ్చటవచ్చి రణభూమికి సరిగా మింటనిలుచుట చెప్పఁబడెను కావునఁ బునరుక్తిదోషములేదు.

గోవులు బ్రాహ్మణు లోకమునకుఁజేయు మేలేది యనిన
అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముప తిష్ఠతే
ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిః వృష్టేరన్నం తతఃప్రజాః.

అని కలదు. అగ్నియందు, వేల్వఁబడిన యాహుతి సూర్యుని జెందును. సూర్యునివలన వర్షము వర్షమువలన నన్నము దానివలనఁ బ్రజలు కలుగుదురు- జీవించుదురు.

హోమమునకు గవ్యములే శ్రేష్ఠములు-కావున ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి-ఆవు పెరుఁగు-ఇవియే ముఖ్యపదార్థములు. వీనిచే బ్రాహ్మణులు హోమముచేయుదురు. కావున గో బ్రాహ్మణులు లోకహితాభిలాషులు.

అన్నాద్భవంతి భూతాని, పర్జన్యా దన్నసంభవః ।
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో, యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥
కర్మబ్రహ్మోద్భవంవిద్ధి, బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్ ।
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మనిత్యం యజ్ఞేప్రతిష్ఠితమ్ ॥ భ.గీ. ౩-౧౪

లోకా స్సమస్తాసుఖినోభవంతు. అని త్రిసంధ్యములందు వారు చెప్పుచుందురు.

తా. ఉత్సాహప్రబుద్ధుఁడై యుద్ధసన్నద్ధుఁడై నిలిచిన రామభద్రునిఁజూచి యుద్ధముఁజూచు కోరికచేవచ్చి నాయాకాశమున గంధర్వులు దేవతలు చారణులు లోనగువారు వచ్చి నిలిచిరి. అందు ఋషులు తమలో నొకరితో నొకరు మూఁడు లోకములకు మేలు గోరువారెవ్వరో యట్టి గోబ్రాహ్మణులకు శుభమగునుగాక. చక్రపాణి యగు విష్ణువు దైత్యశ్రేష్ఠులనెల్ల నెట్లు యుద్ధమున జయించెనో యట్లు రామభద్రుఁడు పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టిన భయంకరరాక్షసులనెల్ల యుద్ధమునందు జయించునుగాక జయించునుగాక యనిరి. మఱియు ధర్మాత్ముఁడు రాజవీరుఁడు రామభద్రుఁడొంటివాఁడు. అధర్మవర్తులగు దుష్టరాక్షసులు పదునాలుగువేవురు. యుద్ధమెట్లగునో-ధర్మమే జయించునో అధర్మమే జయించునో చూడవలయునని; చక్రపాణివిశేష్యము సాభిప్రాయము గావున పరికరాలంకారము.

క. కౌతుహలమున నుండిరి, జాతోగ్రరుషాపినాకి•సమవేషం బౌ
భూతాధికభీత్యావహ, సీతాపతిరూపుఁ గాంచి • చేడ్పడె జగముల్. ౩౭౮

కౌతూహలమునన్ = సంతోషముతో, జాత = పుట్టిన, ఉగ్ర = భయంకరమైన, రుషా = కోపముగల, పినాకి = రుద్రునితో, సమ = సమానమైన వేషంబౌ = ఆకారముఁగల, చేయఁబోవుపని సంహారకార్యము గావున - పినాకహస్తుఁడైన రుద్రుఁ డుపమింపఁబడెను. భూత=ప్రాణికోట్లకు, అధిక=విస్తారమైన, భీతి=భయమును, ఆవహ = కలిగించు, సీతాపతి = రామచంద్రుని, రూపున్ = రూపమును. సంస్కృతసమాసంబునఁ గడపటిపదము వైకృతరూపముగలది యగును. చేడ్పడెన్=బాధనొందెను. చేటుపడు = చేడ్పడునయ్యెనని తోఁచెడిని. పినాకి సమవేషము ఖరాదులవధింపఁబూనిన రామచంద్రునందు ప్రళయకాల రుద్రునివంటి రూపమే దేవతలకుఁ గానవచ్చెను.

"రుద్రతేజోవిలసితం - దృష్ట్వారామకళేబరమ్
శంఖం చక్రంచ శూలంచ, పినాకం ఖేటమేవచ
ఖట్వాంచ ఘంటాం డమరుం బాణపాశాంకుశంతథా
చాపం వజ్రంచ ఖడ్గంచ పరశుం త్రాసకారణమ్
జయశ్రియంచ గంగాంచ దదృశుః సిద్ధచారణాః"
అని స్కాందమునఁగలదు. మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. మిగుల నాశగొనియుండిరి. కోపాతిశయముచే జగత్సంహార కార్యమున నున్ముఖుఁడైన పినాకహస్తుఁడైన రుద్రుని యాకారముతో సమానమైన భయంకరాకారము వహించి భూతములకు భీతినిగలిగించు రామభద్రుని రూపముఁగాంచి లోకములు బాధపడెను.

— ఖరసైన్యము రామునిం జూచుట —

సీ. అంత గంభీరనిర్హ్రాదయు ఘోరవ, ర్మాయుధధ్వజయునౌ నసురసేన
చటులహుంకారంబు చాపటంకారంబు, భేరిభాంకారంబు భీమరథిక
వరులధిక్కారంబు పదదధక్కారంబు, తోఁపఁ దోతెంచుడుఁ దుములముగను
నారవంబునకుఁ గాంతారమండలిజంతు, నికరంబు భీతిల్లి నిఖిలదిశల
తే. బఱచి పఱచి నిశ్శబ్దంపుఁ బట్టుఁజేరి, తిరిగి చూచెను రాక్షసవరులసేన
రామచంద్రునిఁ గదియ సంగ్రామకేళి, పండితుఁడు దాని నల్గడఁ బాఱఁజూచి.

నిర్హ్రాదము = ధ్వని, వర్మ = కవచము, ధ్వజ = టెక్కెము, చటుల = భయంకరమైన, తుములముగను = సంకులముగ, రవంబునకున్ = ధ్వనికి, కాంతారమండలి=అడవియందలి, నికరంబు=సమూహము, భీతిల్లి = భయపడి, పఱచి = పరుగెత్తి.

తా. అంతట గంభీరధ్వనియు, భయంకరమైన కవచములు, ఆయుధములు, ధ్వజములు గలదియునైన రాక్షససేనయందలి భటులయొక్క హుమ్మను కంఠధ్వనులు విండ్లయల్లెత్రాడుల టంట మ్మనుధ్వనులును, నగారాల భాంభా మ్మను ధ్వనులును, రథికుల ధిక్కారంబులును, వారు నడుచునపుడు వారి కాళ్ళ దభదభను చప్పుడులును గలుగఁగా పెద్దసంకులమయ్యెను. ఆ ధ్వనికి నడవులందలి మృగసమూహము భయపడి నలుదిక్కులఁ బరువెత్తి పరువెత్తి యా చప్పుడు వినరాని స్థలముఁజేరి తిరిగిచూచెను. అంత రాక్షసులసేన రాముని సమీపింపఁగా దాని నంతయు యుద్ధపండితుఁడగు రామభద్రుఁడు వారి నందఱఁ బాఱఁజూచెను.

శా. వింటన్ బాణముఁ గూర్చి యీడ్చి పలభుగ్వీరాసుపాళీమరు
ల్లుంటాకుండు గఁ దెచ్చికొంచుఁ గినుకన్ లోలాక్షుఁడై కల్పపు
న్మంటల్ గ్రక్కుకృశానుచందమగుచు న్దక్షాధ్వరాలంభము
క్కంటింబోలి దిదృక్షు భీకరతరాకారంబునం గ్రాలినన్. ౩౭౦

పలభుక్ + వీర + అసు + పాళీ + మరుత్ + లుంటాకుండుగన్=మాంసభక్షకులైన రాక్షసవీరుల ప్రాణసమూహము లనువాయువును హరించువాఁడుగ, కినుకన్ = కోపమును, తెచ్చుకొని = కోపము స్వభావముగ నాయనయందు లేదు, కార్యార్థమై కావలసియున్నది కావున నాసమయంబునకుఁ జలిచే వణఁకువాఁడు దూరమున నున్న వస్త్రమును లాగుకొని కప్పుకొన్నట్లు కోపమును దెచ్చుకొనెను. ఇది జితేంద్రియుని లక్షణము. వారు కావలయునన్నప్పుడు కోపము వచ్చును. పొమ్మనినఁ బోవును. తక్కినవారికివలె వారి యనుమతిలేక రాదు. పనితీరిన తరువాత నిలువదు. లోల + అక్షుఁడై = చలించుకన్నులు గలవాఁడై'

కల్పవహ్నింటలన్=ప్రలయకాలమందలి మంటలను, కృశానుచందమునన్=అగ్నిహోత్రునివలె, దక్షాధ్వరాలంభు=దక్షునియజ్ఞము ధ్వంసముచేయు, ఆలంభస్స్పర్శహింసయోః నానా. ర. ముక్కంటిన్=మూఁడుకన్నులుగల శివుని, దిదృక్షు=చూచుకోరికగలవారికి, భీకరతర = మిగుల భయంకరమైన, ఆకారంబునన్ = రూపముతో, భ్రాజినన్=ప్రకాశింపఁగా.

తా. అల్లెత్రాటియందు బాణము సంధించి ప్రయోగమునకు సిద్ధముగా నీడ్చి రాక్షసుల ప్రాణవాయువు లపహరింపుటకై కోపముఁదెచ్చుకొని చలించు కన్నులు గలవాఁడై ప్రలయకాలమునందలి యగ్నిహోత్రునివలె మండుచు దక్షాధ్వరధ్వంసమునాఁటి శివునివలె చూపఱులకు భయంకరమైన యాకారముతో నొప్పఁగా.

కం. భీషణరోషుం డగురఘు,భూషణువేషంబుఁ జూచి • భూతములు మహా
ఘోషంబునఁ బఱచెను సం,తోషముచెడి భూరిభీతి • ద్రొక్కటపడుచున్.

భీషణరోషుఁడు=భయంకరమైన కోపముగలవాఁడు.

తా. భయంకరమైన కోపముఁ దెచ్చుకొన్నవాఁడైన రామభద్రుని యాకారముఁజూచి భూతములు పెద్దధ్వనులతో సంతోషముచెడి యధికభయమునఁ ద్రొక్కటపడుచుఁ బరువెత్తెను.

క. ధ్వజకోదండాభరణ, వ్రజజాజ్వలదగ్ని తుల్య • వర్మాన్విత మై
రజనీచరసైన్యము పం,కజహితజనివేళ జలద • గణ మన నొప్పెన్. ౩౪౬

ధ్వజ = టెక్కెములు, కోదండ = విండ్లు, ఆభరణవ్రజ = భూషణముల సమూహములు, జాజ్వలదగ్నితుల్య = మండుచున్నయగ్నితో సమానమైన, వర్మ=కవచములు, వీనితో, అన్వితమై=కూడినదై, రజనీచరసైన్యము = రాక్షససేన, పంకజహిత=సూర్యునియొక్క, జనివేళన్=పుట్టువుసమయమందు, జలదగణము=మేఘసమూహము=సూర్యోదయముకాఁగానే మేఘములు క్షీణించును. వేఁడిమికి నంతయు నావిరియై కానరాక పోవును.

రామచంద్రునికి ప్రలయకాలవహ్నిని, దక్షాధ్వరధ్వంసకుఁడగు శివుని నుపమానములుగఁ జెప్పుటచే శత్రుసంహారము జయము సిద్ధమని యేర్పడెను.

రాక్షసులను ప్రాతఃకాలమేఘమునకుఁ బోల్చుటచే క్షయము సిద్ధమని సూచింపఁబడెను.

తా. ధ్వజములు, విండ్లు, ఆభరణసమూహము మండుచున్న యగ్నివంటి కవచములుగల రాక్షససేన సూర్యోదయమందలి మేఘములవలెఁ గానిపించెను.

—• ౨౫-వ సర్గము. ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరాముఁ దాఁకుట •—

కం. క్రుద్ధు రిపుఘాతి రణస, న్నద్ధు నవష్టబ్ధచాపు•నరపతితనయున్
బద్ధాంగుళిత్రుఁ గని ఖరుఁ, డిద్ధగతిన్ సూత పఱపు•మీయట కనియెన్.

క్రుద్ధున్ = కోపించియుండు వానిని, రిపుఘాతిన్=శత్రుసంహారమందు దక్షుని, రణసన్నద్ధున్=యుద్ధమునకు సిద్ధపడియుండువానిని, అవష్టబ్ధచాపున్ = వింటిని ధరించిన వానిని, బద్ధాంగుళిత్రున్ = చేతివ్రేళ్ళకు రక్షకముగాఁ గట్టు కొనఁబడిన చేతి జిరా కలవానిని, పఱపుమీ=తోలుమూ, అటకున్=రామచంద్రుఁ డున్నచోటికి.

తా. కోపించినవాఁడును, శత్రుసంహారకుఁడును, యుద్ధసన్నద్ధుఁడును కోదండ ధరుండును, కట్టుకొనఁబడిన వ్రేళ్ళకవచము గలవాఁడు నగు రామ భద్రునిఁజూచి ఖరుఁడు సారథీ! తేరిని నాతఁ డున్నచోటికిఁ దోలు మనెను.

ఉ. ఆతనిఁ జుట్టి రాత్రిచరు•లార్భటి నించి రతండు తారకో
పేతకుజాకృతిన్ వెలిఁగి•భీమశితేషుపరంపరల్ వెసన్
వ్యాతతరీతి వైచె నృపు•నందనుఁజట్టిసశూలముద్గర
వ్రాతపరశ్వధాసు లని•వారణ వైచిరి వారిజాక్షుపై. ౩౭౪

ఆర్భటిన్ = కంఠధ్వనిని, తారకా = నక్షత్రములతో, ఉపేత = కూడిన, కుజాకృతిన్ = అంగారకగ్రహమువలె, భీమశితేషుపరంపరల్ = భయంకరము లైన పదునైన బాణములవరుసలు, వ్యాతతరీతిన్ = మిగుల విస్తారముగ, పట్టిస....అసులు=అడ్డకత్తులు శూలములు. ఇనుపగుదియలు వీని సమూహములు, గండ్రగొడ్డండ్లు, కత్తులు, అనివారణన్=అడ్డములేక.

తా. ఖరుఁ డిట్లు రామభద్రునిమీఁదికిఁ దేరు తోలింపఁగా నతనిఁజుట్టు ముట్టుకొని రాక్షసులు సింహనాదములు గావించిరి. ఖరుఁడును నక్షత్రములతోఁ గూడిన యంగారకువలె వెలిఁగి భయంకరములై పదునైన బాణముల పరంపర లను విస్తారముగ ఆలస్యములేక రామునిపై వైచెను. తక్కిన వారందఱు రాముని చుట్టుముట్టి గుదియలు శూలములు గండ్రగొడ్డండ్లు కత్తులు నాయనపై విసరివిసరి వైచిరి. ఇప్పుడును అగరగొండ్లు రాక్షసులే; శ్రీరాముఁ డాత్మరక్షణ పరాయణుఁడయియే నిలిచెను.

కం. కాండములతోడ మదవే, తండంబులతోడ ఘనర•థంబులతోడన్
మెండుగఁ బైపడి రసురులు,చండాంశుకులావతంసుఁ•జక్కాడంగన్. ౩౭౫

కాండములతోడన్ = బాణములతో, మద = మదించిన, వేతండముల

తోడన్ = ఏనుగులతో, చండాంశుకులావతంసున్ = సూర్యవంశమునఁ బుట్టిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు రామభద్రుని, చక్కాడంగన్=సంహరించుటకు.

తా. రామభద్రుని వధించుటకై రాక్షసులు బాణములతోడను, ఏనుఁగుల తోడను, రథములతోడను, నొక్కసారిగఁ బై పడివచ్చిరి.

క. ధారాధరసంఘము జల,ధారాపూరములచేత ♦ ధరణీధరమున్
  బోరన ముంచెడిగతి శర, వారంబులు రాముమీఁద ♦ వర్షించి రొగిన్. ౩౮౬

ధారాధరసంఘము=మేఘసమూహము, జలధారాపూరములచేత = నీటి ధారలప్రవాహములచేత, ధరణీధరమున్ పర్వతమును.

తా. మేఘములు నీటిధారల ప్రవాహములచేఁ బర్వతమును బోరన ముంచురీతిగ రామునిమీఁద బాణవర్షము గురియించిరి.

దీనివలన నీ యుద్ధమందును ప్రథమాపరాధులు రాక్షసులే యని యేర్ప డెను.

క. పారావారము తటినీ,పూరము లోఁగొనెడిరీతిఁ ♦ బురుషోత్తముఁ డా
  క్రూరతరసాధనంబుల, నారాచవితానముల క్ష♦ణంబున నణఁచెన్. ౩౮౭

పారావారము = సముద్రము, తటినీపూరమున్ = ఏళ్ళప్రవాహమును, లోఁగొనెడిరీతి = లోపలికొను విధముగ, నారాచవితానంబులన్ = బాణ సమూహములచే.

తా. తనను చేరవచ్చిన నదులను సముద్రుఁడు పేరు రూపము లేకుండఁ జేయునట్లు రామభద్రుఁడు తన బాణసమూహములచే వారల సర్వాయుధము లను రూపుమాపెను.

ఉ. ధీరత దీప్తవజ్రనిహ♦తిన్ వ్యథఁ గూరనిభూరిశైలమో
  నా రఘువీరుఁ డుగ్రముగ ♦ నాటినసాధనకోటి నింతయున్
  గారణఁ బొందఁ డయ్యె మెయిఁ ♦ గాఱెడిరక్తముతో దినాంతమే
  ఘోరుచయావృతార్కుఁడన ♦ నొప్పె నవీనవిలాసభాసి యై. ౩౮౮

ధీరన్=ధైర్యముచే, దీప్తవజ్రనిహతిన్=మండుచున్న పిడుగుదెబ్బలచే, వ్యథ = బాధ, మనోవేదన_నాన్ = అనునట్లు, కారణన్ = వేదనను "కారణాతు యాతనాతీవ్రవేదనా" అమరకోశము,దినాంత=సాయంకాలమందలి, మేఘోరు చయ=మబ్బులగొప్పగుంపుచే,ఆవృత=ఆవరింపఁబడిన,అర్కుఁడు=సూర్యుఁడు నవీన=క్రొత్తయగు, విలాస=సౌందర్యముచే, భాసి=ప్రకాశించువాఁడు.

తా. మండుచున్న పిడుగుదెబ్బచే బాధనొందని పెద్దపర్వతమోయనునట్లు రామభద్రుఁడు ధైర్యవంతుఁడై తనకుఁ దగిలిన సాధనములచేఁ గొంచమైన

వేదనఁ బొందినవాఁడు కాఁడయ్యె. దేహమున నెత్తురు గాఱుచుండ సాయంకాల మందలి మేఘములచే నావరింపఁబడిన సూర్యునివలెఁ గ్రొత్తయందముతోఁ బ్రకాశించెను.

ఉ. అక్కట రామచంద్రు సుగు • ణాంబుధి నొక్కనిఁ జుట్టుముట్టియా
  బ్రుక్కడినోఁకుమూఁక లిటు • మోఁదెడినే యని దేవతల్ ఋషుల్
  మిక్కిలి పొక్కి,రంత మిఱి • మీఱినకిన్క రఘూత్తముండు దా
  గ్రక్కున మండలీకృతసు • కార్ముకుఁ డై విశిఖోత్కరంబులన్. ౩౮౯

అక్కట=అయ్యో, హాకష్టమ్. దీనితద్భవము అక్కట. సుగుణాంబుధిన్= మంచిగుణములకు సముద్రుఁడైనవానిని, బ్రుక్కడి=క్షుద్రమైన, నోఁకుమూఁకలు=రాక్షసులగుంపులు, మోఁదెడినే=కొట్టుచున్నవే, పొక్కిరి = పరితాపపడిరి, కిన్కన్ = కోపముచే, మండలీకృత = ఆకర్ణాంతములాగుటచే గుండ్రముగాఁ జేయఁబడిన, కార్ముకుఁడై = విల్లుగలవాఁడై, విశిఖ + ఉత్కరంబులన్ = బాణ సమూహములను.

తా. అయ్యో మంచిగుణములనెడి రత్నములకు సముద్రుఁడైన శ్రీరామ చంద్రమూర్తిని క్షుద్రరాక్షససమూహము చుట్టుకొని యాయుధములచేఁ గొట్టు చున్నదే యని దేవతలు ఋషులు మిగులఁ బరితపించిరి. అంతట రామభద్రుఁడు మిక్కిలి కోపించి వింటిని నాకర్ణాంతము లాగి బాణములను.

— • శ్రీరాముఁడు ఖరుసేనను నుఱుమాడుట • —

ఉ. నూఱులు వేలు దుర్విషహ • నూతనసూర్యజదండతుల్యముల్
  తేఱి గనంగ రాక పటు • తీవ్రత వైచిన రాక్షసాళులన్
  దూఱి కృతాంతపాశగతి • దోఁపఁగ వారల మేను వ్రచ్చి న
  ల్లేఱులఁ దోఁగి యభ్ర పద • మేగె జ్వలద్దహనార్చులోయనన్. ౩౯౦

దుర్విషహ = ఏమియు సహింపరాని, నూతన = క్రొత్తయగు, సూర్యజ దండ=యమునిదండముతో, తుల్యముల్=సమానములు, కృతాంతపాశగతిన్= యమునిపాశమువిధమున, మేను = దేహము వ్రచ్చి = చీల్చి, నల్ల + ఏఱుల= నెత్తురునదులందు, తోఁగి=మునిఁగి అభ్రపదము=ఆకాశము, జ్వలత్ = మండు చున్న, దహన=అగ్నియొక్క, అర్చులో=జ్వాలలో యనునట్లు.

తా. సహింపరాని యమదండములవంటివానిని, కన్నెత్తి చూచుటకైన సాధ్యపడకుండునట్లు నూర్లువేలుగ మిక్కిలివేగముగ వైవఁగ నవి రాక్షసగుంపు లను దూఱి యమునిపాశములవలె వారి దేహములను జీల్చి వారి నెత్తురు నదు లందుమునిఁగి వెడలి మండుచున్న యగ్నిజ్వాలలవలె నాకాశమునకుఁబోయెను.

ఉ. ఎన్నఁగరాని బాణముల • నేసియుఁ గోసియు వ్రచ్చి క్రుచ్చియున్
బన్నుగ శత్రుసంఘముల • బాహులఁ గాళుల నూరులం దలల్
గ్రొన్నగలన్ ధ్వజాగ్రములఁ • గుప్పలు కుప్పలు వెట్టఁ గ్రోధసం
ఛన్నహృదంతరాళుఁ డయి • శత్రులు తత్తఱ మంద రాముఁడున్. ౩౯౧

ఎన్నఁగరాని=లెక్కింప సాధ్యముగాని, క్రోధ = కోపముచే, సంఛన్న= కప్పఁబడిన, హృత్ + అంతరాళుఁడయి = హృదయములోపలి ప్రదేశముగల వాఁడై.

తా. రామభద్రమూర్తి లెక్కలేని బాణములను బ్రయోగించి చీల్చిక్రుచ్చి శత్రువుల కాళ్లుతోళ్లు, చేతులు వాతులు - తొడలు మెడలు - తలలు మొలలు - నగలు, టెక్కెములపై భాగములు తెగనఱికి కుప్పలుకుప్పలుగాఁబెట్టి క్రోధముచేఁ గప్పఁబడిన హృదయప్రదేశము గలవాఁడై విరోధులు తత్తఱలాడునట్లు.

సీ. కాంచనభూషణో•దంచితహయముల,సాదులతోడుతఁ • జమరి చమరి
మావటీవాండ్రతో • మత్తగజంబుల, నంత లంతలు తును•మాడి యాడి
రథికసారథులతో • రథనికరంబులఁ గఱుకు టంపరలచే • నఱికి నఱికి
పటుతరగర్వదు•ర్భరభటచ్ఛటలను, గూరబ్రద్దలువోలెఁ • గోసి కోసి
తే. మండలీకృతచండకో•దండదండ, సర్వతోముఖనిర్గళ•చ్చటులవిశిఖ
ఖరగభస్తిఖరాంశుని•కరణివెలుఁగ, నసురతతిభీతిఁ గూపెట్టి • నంగలార్చె.

కాంచనభూషణ = బంగారుసొమ్ములచే, ఉదంచిత = అలంకరింపఁబడిన, హయములన్=గుఱ్ఱములను, సాదులతోడుతన్=రౌతులతో, చమరిచమరి=చంపి చంపి, అతిశయార్థకమున ద్విరుక్తి-అంతలంతలు=కొంచెము కొంచెము తును కలుగా, తునుమాడియాడి = తునుమాడి తునుమాడి, శబ్దపల్లవక్రియలు కొన్ని ద్విరుక్తంబులగుచో నుత్తరపదంబు పూర్వావయవంబునకు లోపంబగు. త్రి-శే-క్రి ౨౪. తునుము + ఆడు=తునుమాడు, రథికుఁడు=రథస్వామి, సారథి= రథముతోలువాఁడు, కఱుకు + అంపరన్ = పదునైన బాణములచే, పటుతర = మిక్కిలి యధికమైన, గర్వ=మదముచే, దుర్భర = అధికులైన, భట = భటుల యొక్క,ఛటలను=సమూహములను, మండలీకృత=గుండ్రముగాఁజేయఁబడిన, చండ = భయంకరమైన, కోదండదండ = దండమువంటి వింటినుండి, సర్వతో ముఖ=అన్నిదిక్కులకు, నిర్గళత్ = బయలుదేఱు, చటుల = తీక్ష్ణమైన, విశిఖ = బాణములనెడి, ఖరగభస్తి=తీక్ష్ణములైన కిరణములుగల, ఖరాంశుని=సూర్యుని, కరణి = వలె, కూపెట్టెన్ = కుయ్యోమొఱ్ఱో యని యఱచెను, అంగలార్చెన్ = దుఃఖించెను.

తా. బంగారు సొమ్ములచే నలంకరింపఁబడిన గుఱ్ఱములను జంపిచంపి,

మావటివాండ్రతోడ మదించిన యేనుఁగులను తునుకలు తునుకలుగాఁ గొట్టికొట్టి రథికులతోడను సారథులతోడను రథసమూహములను పదునగు బాణములచే నఱకి నఱకి, మిక్కిలి మదించిన భటులగుంపులను వండఁదఱిఁగిన కూరముక్కల వలెఁ గోసికోసి యల్లెత్రాడు చెవివఱకు లాగుటచే గుండ్రమైన వింటినుండి నలు ముఖముల వెలువడు బాణములనెడి వేఁడికిరణముల సూర్యునివలెఁ బ్రకాశిం పఁగ రాక్షససేన యఱచి దుఃఖించెను.

కం. శుష్కం బగువని దవశో,చిష్కేశునిచేతఁబోలెఁ • జిత్రంబుగ నా
పుష్కరనేత్రునిచే నా,ముష్కరపరపాళి యూఁచ•ముట్టగఁ గూలన్. ౩౯౩

శుష్కంబగు = ఎండిన, దవశోచిష్కేశునిచేతన్ = కాఱుచిచ్చుచేత, పుష్కరనేత్రునిచేన్ = కమలములవంటి కన్నులుగల రామభద్రునిచే, ముష్కర పరపాళి = మూర్ఖులగు శత్రువుల సమూహము, ఊఁచముట్టగన్ = మొదలంట, దుష్కరప్రాసము.

తా. ఎండినయడవి దావాగ్నిచేవలె నాశ్చర్యముగ నా రామభద్రునిచే నా మూర్ఖులగు రాక్షసుల గుంపు మొదలు ముట్టఁజావఁగా.

ఉ. వారలలోనఁ గొంద అని•వారణ వారణ విక్రమక్రముల్
శూరులు మండలాగ్రసృగ•శూలపరశ్వధహస్తులై బలో
దారుని రాము వైచిన ని•తాంతశితాశుగసంహతిన్ వెసన్
వారలసాధనంబులను • వారిశిరంబులఁ ద్రుంచె నొక్కటన్. ౩౯౪

అనివారణ = అడ్డములేని, వారణ = ఏనుఁగుయొక్క, విక్రమక్రముల్ = బలముగలవారు, మండలాగ్ర = కత్తి, సృగ = సాఁగు-భిండివాలము-పరశ్వధ = గండ్రగొడ్డలి, హస్తులై = వీనిని జేతులయందుఁ గలవారై బల + ఉదారుని = అధికబలముగలవానిని, నితాంత = మిక్కిలి, శిత = పదునైన ఆశుగసంహతిన్ = బాణసమూహముచే, వెసన్ = శీఘ్రముగ.

తా. వారిలో నేనుఁగుబలమంత బలముగలవారు కొందఱు శూరులు కత్తుల భిండివాలములు శూలములు గండ్రగొడ్డళ్ళులోనైనవి చేతఁదీసికొని బల సంపన్నుఁడైన రామభద్రునిపై వైవఁగా నాయన మిగులఁ బదునైన బాణ ముల సమూహముచే వారి యాయుధములను వారి తలలను నేకకాలమందు నఱికివైచెను.

కం. శరములుకరములుశిరములు,శరాసనములుగూలి, యమర•శత్రులు చావన్
బరికించి తక్కునసురో,త్కరము వెఱచి పఱవఁదొడఁగె•ఖరుమాటునకున్.

తా. రాక్షసుల బాణములు. చేతులు, తలలు, చాపములు, నేలఁగూలి చప్పుటఁజూచి మిగిలిన రాకాసులగుమి భయపడి ఖరునిచాటునకుఁబోయి నిలిచిరి.

సుగంధి. మానవేంద్రముక్తశాత•మార్గణాసహిష్ణులై
వైనతేయపక్షజాత•వాతధూతభూజసం
తానరీతి భీతయాతు•ధానకోటి యోటమై
దీనవృత్తిఁ బోఁ జొచ్చె•దేవవైరి డాయఁగన్. ౩౮౯

మానవేంద్ర = రామభూపాలునిచే, ముక్త = విడువఁబడిన, శాత=పదునైన, మార్గణ = బాణముల ఘాతకు, అసహిష్ణులై = సహింపలేనివారై, వైనతేయ = వినతకొడుకగు గరుత్మంతుని, పక్ష = ఱెక్కలవలన, జాత = పుట్టిన, వాత = గాలిచే, ధూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, భూజ = చెట్లయొక్క, సంతానరీతిన్=సమూహమువలె, భీత = భయపడిన, యాతుధానకోటి = రాక్షససమూహము, ఓటమై=పరాభవపడి. దీనవృత్తి = భయమున, దేవవైరి = దేవతలకు విరోధియగు ఖరుని, సుగంధి, రజరజర, తొమ్మిదింట యతి. సుగంధుల నుత్సాహము లనవచ్చునుగాని యుత్సాహములన్నియు సుగంధులు గావు.

తా. రామభద్రభూపాలునిచే విడువఁబడిన పదునైన బాణములను సహింపలేనివారై గరుడునిఱెక్కల గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన చెట్లగుంపువలె భయపడిన రాక్షసుల సమూహము పరాభవపడి దుఃఖించుచు ఖరుని మాటునకుఁ బోయిరి.

సీ. వారల కెల్లను•ధీరతఁ గల్పించి, భీషణరోషుఁడై •దూషణుండు
కాకుత్స్థతిలకుపైఁ•గవిసినతోడన, మునుపటివారును•మూఁగి తొడరి
సాలతాలశిలాది•సాధనంబులతోడఁ, బైపడఁ జొచ్చినఁ•బార్థివుండు
ఘోరతరాకృతిఁ•గురియించె శరవృష్టి, యసురులు పిఱువోవ•కని యొనర్ప
తే. రోమహర్షణమయ్యె సం•గ్రామ మప్పు, డంతఁ బోవక యసురు ల•త్యంతరోష
మొదవదెసలందుఁ జీఁకట్లు•గదుర నొక్క, పెట్టపైపడి రామునిఁ•జుట్టుముట్టి.

కల్పించి=కలుగునట్లుచేసి, భీషణరోషుఁడై = భయంకరమైన కోపముగలవాఁడై, సాలతాలశిలాది=మద్దిచెట్లు, తాడిచెట్లు, ఱాలు మొదలైన, పిఱువోవక = వెనుదీయక, అని=యుద్ధము, రోమహర్షణమయ్యెన్ = భయముచే గగ్గురుపాటు కలిగించునది యయ్యెను.

తా. ధైర్యముగోలుపోయి వెనుకకుఁ దిరిగివచ్చిన వారికందఱకు మరల ధైర్యము వచ్చునట్లుచేసి దూషణుఁడు భీషణరోషుఁడై రామభద్రుపై గవిసెను. వెంటనే యిదివఱకు మరలినవారును గుంపుగూడి తమ యాయుధములు ముందు

ఖండితము లగుటచే మద్దిచెట్లు, తాటిచెట్లు లోనగు నాయుధములుగాఁ దీసికొని రామభద్రుమీఁదఁ బైఁ బడవచ్చిరి. రామభద్రుఁడును భయంకర బాణవర్షము వారిపైఁ గురియించెను. రాక్షసులు వెనుదీయక యుద్ధమొనర్చిరి. అప్పుడు యుద్ధము చూచువారికి గగుర్పాటు కలిగించెను. అంతలోఁ బెక్కు రాక్షసులు మన మిందఱము. వీఁడొక్కఁడు. వీనిని గెలువలేమేని యవమానముగదా యని మిగులఁ గోపించినవారై రామభద్రునిపై పడవచ్చి చుట్టుముట్టుకొని.

స్రగ్ధర. ఘోరప్రాసాసిఖడ్గా•కుటిలశరశతుల్•గుప్పగా మీఁద గుప్పన్
జ్యారావోద్భిన్నశత్రూ•చ్చయహృదయపుటీ•సద్ముఁడై కంఠరావో
దారుండై శత్రుఘాతా•ర్థముగ భయదగాం•ధర్వనారాచ మేసెన్
నీరంధ్రం బై దిశాళుల్•నిశితఖగతతిన్•నిండ సీతేశుఁ డంతన్. ౩౯౮

ఘోర = భయంకరమైన, ప్రాస-అసి-ఖడ్గ-అకుటిలశరతతుల్ - ప్రాసము = ఈఁటె; గుప్పన్ = వేయఁగా, జ్యారావ = అల్లెత్రాటి మ్రోఁతచేత, ఉద్భిన్న = పగిలిన, శత్రు + ఉచ్చయ = పగవారి సమూహముయొక్క, హృదయపుటీ సద్ముఁడై = దొప్పవంటి హృదయస్థానముగలవాఁడై, కంఠరావోదారుండై = సింహ నాదముచే గొప్పవాఁడై, శత్రుఘాతార్థము = శత్రువులను సంహరించుకొఱకు, నీరంధ్రము - నిర్ - రంధ్రము = సందులేనిది, నిశితఖగతతిన్ = వదునైన బాణ సమూహములచే; స్రగ్ధర. మరభనయ య య ఎనిమిదింట నెనిమిదింట యతులు.

తా. భయంకరములై యీఁటెలు, కత్తులు, బాణపరంపరలు కుప్పలు కుప్పలుగా వారు తనమీఁద నేయఁగా రామభద్రుఁడు ధనుష్టంకారముచే వారి గుండెలు పగులఁజేసి సింహనాదము గావించి శత్రుసంహారమునకై దిక్కులందు సందులేక కఱకుబాణములు నిండునట్లు గాంధర్వాస్త్రమును బ్రయోగించెను.

శా. ఆగాంధర్వమహాస్త్రసంజనితనా•నాకార ఘోరాస్త్రసం
పూగాంధీకృత మయ్యె వ్యోమము, దివిం•బూషుండు మోఘాంశుఁ డై
సాగెన్, సేనయుఁ దూలి వ్రాలి పడి నా•శం బంది తుత్తున్కలై
ప్రేగుల్ ద్రెస్సిన నోలి కూలి తుము రై•బీభత్సమై పాడఱెన్. ౩౯౯

గాంధర్వమహాస్త్ర = ఆగాంధర్వాస్త్రమువలన, సంజనిత = పుట్టిన, నానాకార = అనేకములగు రూపములుగల, ఘోరాస్త్ర = భయంకరములైన యస్త్రముల యొక్క, సంపూగ = సమూహముచే, అంధీకృతమయ్యెన్ = చీఁకటిగాఁ జేయఁ బడినదయ్యెను, వ్యోమము = ఆకాశము, దివిన్ = ఆకాశమందు, పూషుండు = సూర్యుఁడు, మోఘాంశుఁడై = వ్యర్థములయిన కిరణములుగలవాఁడై.

తా. ఆ గాంధర్వమహాస్త్రమందుఁ బుట్టిన యనేకాకారములు గల

భయంకరాస్త్రసమూహముచే, నాకాశము చీఁకట్లు క్రమ్మినదయ్యెను. ఆకాశమున సూర్యుఁడు భూమిపైఁ బడనివగుటచే వ్యర్థకిరణములు గలవాఁడై పోయెను. రాక్షససేన తూలి, వ్రాలి, పడి, తునకలు తునుకలై ప్రేగులు దెగిపడఁగా మూర్ఛ పోయి కూలి, పొడిపొడియై భయంకరమై నాశమైపోయెను.

క. శరనికరాదానంబును, శరసంధానంబు మోక్ష•శరగమనంబుల్
పరికింప రాశరులు కర, చరణనికృంతనము దక్క•స్వవ్యూహమునన్. ౪౦౦

శరనికర = బాణసమూహములయొక్క, ఆదానంబును=లాగుటను, శరసంధానంబు=బాణములను వింటఁగూర్చుటయు, మోక్ష=విడుచుటయు, శరగమనంబుల్=బాణములుపోవుటయు, ఆశరులు=రాక్షసులు, పరికింపరు = చూడఁజాలినవారు కారైరి, కరచరణనికృంతనము = కాలుసేతులు నఱకఁబడుట, తక్కన్=తప్ప, స్వవ్యూహమునన్=తమసేనయందు.

తా. రాక్షసులు తమ సేనయందు భటుల కాలుసేతులు తెగిపడుట తప్ప రామభద్రుఁడు బాణములు పొదులనుండి తీయుటగాని విడుచుటగాని బాణము పోవుటగాని చూచినవారు కారు.

క. ఆలోకబాంధవుండు దు,రాలోకుఁడుఁ గాఁగ దెసల•నలముఁగ నిరులా
భీలపుగతి రఘుపతిశర,జాలమ్ములు గ్రక్కుచున్న•చందముతోఁచెన్. ౪౦౧

లోకబాంధవుఁడు=సూర్యుఁడు, దురాలోకుఁడు=కానరానివాఁడు, ఇరులు=చీఁకటులు, అలముఁగన్=వ్యాపింపఁగా.

తా. సూర్యుఁడు కానరాకుండునట్లు దెసలయందుఁ జీఁకట్లు వ్యాపించునట్లు రామచంద్రుఁడు బాణములు గ్రక్కుచున్నాఁడా యేమి యన్నట్లుండెను.

క. తగులుట నొగులుట చచ్చుట, పగతురు ప్రోవులుగ నేలఁ•బడుటయుఁజూడన్
యుగపత్క్రియ వెలసెను గను,వెగడందిరి మింటఁజూచు•వేల్పులుమౌనుల్.

యుగపత్క్రియ=ఏకకాలమందు జరిగినపని.

తా. రాక్షసులకు బాణముతగులుట, అవయవములు విఱుగుట, చచ్చుట, పగవారు కుప్పలు కుప్పలుగా నేలఁబడుట, యవి యన్నియు నాకాశమునుండి చూచు దేవతలకు మునులకు నేకకాలమందు జరిగిన పనిగాఁదోఁచెను.

సీ. ఉష్ణీషములతోడి•యుత్తమాంగంబులు, నవనిపైఁ బడి దొర•లాడు చుండ
నంగదకటకస•మన్వితబాహుల్, కట్టలు కట్టలై•క్రాలు చుండ
ఘర్మరుహస్కంధాళి•కరడిఁ గృత్తంబులై, కుఱువులు ధరనిండఁ•బఱచియుండ
వివిధవిభూషణా•న్వితజానుసంఘముల్, ఖండఖండంబులై•కదిమి యుండ
తే. చండవేదండరథహయ•చ్ఛత్త్రచామ,రధ్వజవ్యజనంబులు•రవరవలుగఁ

పుడమి నిండారి నిశ్శేష•భూతజాత,భీతిజాతక మయ్యె దృ•గ్భీమముగను.

ఉష్ణీషములతోడి = తలపాగాలతోడ, ఉత్తమాంగంబులు = శిరస్సులు. అంగద = బాహుపురులతో, కటక = కడియముతో, సమన్విత = కూడిన, బాహుల్ = చేతులు, క్ష్మారుహ = చెట్లయొక్క, స్కంధాళి = బోదెలసమూహముల, కరణిన్ = విధముగా, కృత్తంబులై = నఱకఁబడినవై, ఊరువులు = తొడలు, వివిధవిభూషణ = పలుతెగలగు నాభరణములతో, అన్విత = కూడిన, జాను = సంఘముల్ = మోఁకాళ్ళగుంపులు, ఖండఖండంబులై = తునుకలుతునుకలై, కదిమి=సంక్రమించుకొని, చండ = భయంకరములగు, వేదండ = ఏనుఁగులు, రథ=తేరులు, హయ=గుఱ్ఱములు, ఛత్ర=గొడుగులు, చామర = వింజామరలు, ధ్వజ = టెక్కెములు, వ్యజనములు = విసనకఱ్ఱలు, రవరవలుగన్ = తునుకలు తునుకలుగ, పుడమిన్=భూమియందు, నిండారి=పూర్ణముగ వ్యాపించి, నిశ్శేష= సమస్త, భూతజాత=భూతముల సమూహములకు, భీతిజాతకము=భయముగలిగించునది, దృగ్భీమముగను=చూపునకు భయంకరము.

తా. తలగుడ్డలతోడి తలలు నేలమీఁద దొరలుచుండెను. భుజకీర్తులు, కడియములు, వీనితోఁగూడిన చేతులు కట్టలుకట్టలుగఁ బడియుండెను. చెట్లబోదెల వలె నఱకఁబడి తొడలు భూమిమీఁదఁ బఱచినట్లుండెను నానాలంకారములతోఁ గూడిన మోఁకాళ్లు తుంటలుతుంటలుగా నాక్రమించుకొనియుండెను. భయంకరంబులైన యేనుఁగులు, తేరులు గుఱ్ఱములు, గొడుగులు, చామరములు, టెక్కెములు, వీవనలు సన్నసిహొడులై భూమియంతయునిండి సమస్తభూత సంఘములకు భయజనకంబులై చూపునకు ఘోరముగనుండెను.

కవిరాజవిరాజితము.

విఱిగినతేరులు గూలినశూరులు•వ్రీలినకేతువులున్ గొడుగుల్
తెఱచిననోరులు పాఱెడివీరులు•ద్రెళ్ళినగౌరులు పోర్లుహరుల్
తఱిగినచేతులు తున్గినమూతులు•తాఱెడిభీతులు మిక్కుట మై
తెఱఁ గఱి రాక్షససైన్యము సర్వము•దీఱుచు నుండఁగ దూషణుఁడున్.

వ్రీలిన=పడిపోయిన, తెఱఁగు + అఱి=మునువున్న విధముచెడి, తీఱుచు= నాశమగుచు, గౌరు=ఏనుఁగు.

కవిరాజవిరాజితము. ఒక్క నగణము. ఆఱు జగణములు. వగణము ౧౪-వ యింటయతి. దీని భేదము అయోధ్యాకాండమునఁ జర్చితము.

తా. విఱిగిన రథములు, చచ్చిపడిన శూరులు, నేలవ్రాలిన ధ్వజములు, గొడుగులు, తెఱచిన నోరులు, పరువెత్తుచున్న వీరులు, పడిపోయినయేనుఁగులు,

దొర్లాడు గుల్ఫములు, కోయఁబడినచేతులు, తునుకలైన మూతులు ప్రక్కలకు నొదుగు పిఱుకులు. నధికమై మునుపటి విధముచెడి రాక్షససైన్యము సర్వము నాశమగుచుండఁగ నపుడు దూషణుఁడు.

—◆ ౨౬-వ సర్గము. దూషణుఁడు శ్రీరామునితో యుద్ధముఁజేసి చచ్చుట ◆—

ఆ. ఐదువేల కఱకు◆టసురుల రామవధార్థ మంప వార ◆ లశనితుల్య
 శూలఖడ్గబాణ◆జాలవర్షము మున్ను,గాఁగఁ గవియఁ జూచి ◆ కడిమి మెఱసి.

అశనితుల్య=వజ్రములతో సమానములైన, కడిమి=పరాక్రమము.

తా. ఐదువేలమంది కఠినదేహములు మనస్సులుగల రాక్షసులను రామభద్రునిఁ జంపుటకై పంపఁగా వారు వజ్రములతో సమానములైన శూలములయు ఖడ్గములయు బాణములయు వర్షము గురియించుచు తనమీఁదికి రాఁగాఁ జూచి పరాక్రమించి.

మ. శరవర్షంబున వారిసాధనములం ◆ జక్కాడి వర్షంబు పై
 దొరఁగం బొల్చువృషంబుభంగి రఘునా◆థుం డొప్పి సక్రోధుఁ డై
 శరధారాప్లుతి దూషణాన్వితముగా ◆ సైన్యంబు దైన్యంబు నొం
 ద రణోర్విం జెలరేఁగి కార్మొగిలుచం◆దం బారఁగా ముంచినన్. ౪౦౬

శరవర్షంబునన్=బాణములవానచే, చక్కాడి = నఱికి, వృషంబుభంగిన్ = ఎద్దువలె, శరధారాప్లుతి=బాణధారలనెడి నీటిధారలస్నానముచే, దైన్యంబు = దీనదశను, కార్మొగులు=వానకాలమందలి మేఘము.

తా. శ్రీరామభద్రుఁడు తన బాణవర్షములచే వారి యాయుధముల నన్నిటిని ఖండించి తనమీఁద వానగురియుచున్నను జలింపని కోడెవలెనై కోపించినవాఁడై దూషణుతోడ సైన్యమంతయు దుఃఖదశకురాఁగా యుద్ధభూమియందు విజృంభించి వానకాలమందలి మేఘము వర్షధారలచే ముంచునట్లు బాణవర్షముచే స్నానము చేయించెను.

కం. రోషంబున శాత్రవచయ, దూషణుఁ డగుదూషణుండు◆దోర్బలలీలా
 భీషణుఁడై వజ్రనికా, శేషువులం బఱపుటయును◆నినకులుఁ డలుకన్. ౪౦౭

శాత్రవచయదూషణుఁడు=శత్రుసమూహముల నాశముచేయువాఁడు, దోర్బల=భుజములబలముయొక్క; లీలా = విలాసముచే, భీషణుఁడై = భయంకరుఁడై, వజ్రనికాశ = వజ్రముతో సమానములైన, ఇషువులన్ = బాణములను, పఱపుటయును=ప్రయోగింపఁగా, ఇనకులుఁడు=సూర్యవంశమున బుట్టినవాఁడు- శ్రీరామభద్రుఁడు.

తా. శత్రుసమూహములను నాశనముచేయఁగల దూషణుఁడు రోషముతో

భుజబలవిలాసముచే భయంకరుఁడై వజ్రముతో సమానములైన బాణములను ప్రయోగింపఁగా రామభద్రుఁడును కోపించినవాఁడై.

చం. క్షురమునఁ జాపముం దునిమి ♦ క్రూరచతుశ్శితమార్గణాహతిన్
హరులను నాల్గిటిం జదిపి ♦ యావలఁ గూలఁగ నేసి సూతుకం
ధరమును నర్ధ చంద్రమున ♦ ధాత్రి శరత్రిక మూని దూషణున్
బరువడి వక్షముం జొరఁగఁ ♦ బార్థివవర్యుఁడు వైవ దైత్యుఁడున్. ౪౦౭

క్షురమునన్ = మంగలికత్తివంటి బాణముచే, చతుశ్శితమార్గణాహతిన్ = పదునైన నాలుగుబాణములదెబ్బచే—హరులను=గుఱ్ఱములను, చదిపి=చంపి, సూతుకంధరమును=సారధికంఠమును, శరత్రికము=మూఁడుబాణములు.

తా త్ప ర్య ము.

మంగలికత్తివంటి బాణముచే విల్లుద్రుంచి పదునుగల నాలుగుబాణములచే నాలుగుగుఱ్ఱములను జంపి, తరువాత సారథికంఠమును నర్ధచంద్రబాణముచే నఱికి మూఁడుబాణములు దూషణునిఱొమ్మున నాటునట్లు రామభద్రుఁడు వేయఁగా రాక్షసుఁడును;

ఉ. కాంచనపట్టవేష్టితము ♦ క్ష్మాధరశృంగనిభంబు దేవతా
సంచయమర్దనక్షమము ♦ శంకువికీర్ణము వైరిరాడ్వసో
దంచితమున్ మహాశనిశ ♦ తారసమంబు విరోధిపట్టన
ప్రాంచితగోపురోద్దళన ♦ బంధుర మౌపరిఘంబు గ్రాలఁగన్. ౪౦౮

కాంచనపట్టవేష్టితము = బంగారుకట్టువేసినది, క్ష్మాధరశృంగనిభంబు = పర్వతశిఖరముతో సమానమైనది, దేవతాసంచయ = దేవతలసమూహమును, మర్దన = కొట్టుటయందు, క్షమము=యోగ్యమైనది, శంకువికీర్ణము=మేకులచే నిండినది, వైరిరాట్ + వసా + ఉదంచితము=గొప్పశత్రువుల క్రొవ్వుచేఁ బ్రకాశించునది, మహాశనిశతారసమంబు=గొప్పపిడుగుతోను, వజ్రముతోను, సమానమైనది, విరోధిపట్టన=శత్రువుల నగరములందలి, ప్రాంచిత గోపుర=గొప్పగోపురములను, ఉద్దళన = చీల్చుటయందు, బంధురము=గొప్పదైనది, పరిఘంబు=గుదియ.

తా.బంగారుకట్లుగలిగి కొండశిఖరములతో సమానమై దేవతలను మర్దింపశక్తిగలదై మేకులుగలిగి శత్రువుల కొవ్వుచే నొప్పి, పిడుగుతోను వజ్రముతోను, సమానమై విరోధుల పట్టనములందలి గోపురముల విఱుగఁదన్నునది యైన కట్లగుదియను ధరించినవాఁడై.

కం. ఉక్కుమిగిలి సరభసముగ, నక్కరటిని మీఁదఁ బడఁగ ♦ నరుదేరఁగఁ దా
గ్రక్కున నిరుశరములఁ దొడి, రక్కసునిరుకేలు నఱకె♦రాముండు వడిన్.

ఉక్కు = బలము, సరభసముగన్ = శీఘ్రముగ, ఇరుశరములన్ = రెండు బాణములను, తొడి=తొడిగి-సంధించి, ఇరుకేలు = రెండుచేతులు, కేలు ఇది నిత్యైకవచనాంతము. దీనికి బహువచనమున వేఱురూపములేదు.

తా. బలముచే నతిశయించి మిగుల శీఘ్రముగ మీఁదఁ జెప్పినట్లు తన మీఁదఁబడుటకై వచ్చుచుండఁగా రామభద్రుఁడు తటాలున రెండుబాణములచే వాని రెండుచేతులను నఱికెను.

కం. కరయుగముతోడ నాయస,పరిఘము ధరఁగూలె వాస•వధ్వజ మనఁగన్
గరములు దెగ నసురుఁడు పడె, ధరణిని నిర్వారదంత•దంతి యనంగన్.

కరయుగముతోడ=రెండుచేతులతో, ఆయసపరిఘము = ఇనుపగుదియ, వాసవధ్వజము = ఇంద్రధ్వజము, నిర్వారదంతదంతి = కొమ్ములూడఁబెఱికిన యేనుఁగు.

తా. రెండుచేతులతో నినుపగుఁదియను బట్టుకొని పైకెత్తికొట్టుటకై తన యొద్దకు వచ్చుచున్న దూషణుని రెండుచేతులను రెండుబాణములచే రామభద్రుఁడు నఱకఁగా నది యింద్రోత్సవమందు నింద్రధ్వజమువలె నేలఁగూలెను. చేతులు రెండు తెగుటచే దూషణుఁడును కొమ్ములుపెఱికిన యేనుఁగువలెనై చచ్చెను.

ఆ. అసురు నిహతుఁ జూచి•యఖిలభూతంబులు, మేలు మే లటంచు•మెచ్చె రాము
నంతలోన దూష•ణాంతకు పై రోష,వివశు లగుచు నసుర•వీరవరులు. ౪౧౦

నిహతున్ = చంపఁబడినవానిని.

తా. చచ్చిపడిన దూషణుఁజూచి భూతంబులన్నియు మేలుమేలని శ్రీరామభద్రుని బొగడెను. ఆలోపలనే కొందఱు రాక్షసవీరులు కోపముచే దేహము దెలియనివారై రామభద్రుమీఁదికి

కం. స్థూలాక్షుఁడు పట్టిసమున్, శూలంబు మహాకపాల•సురవైరియు నా
భీలపరశువుఁ బ్రమాథియుఁ, గేలం ద్రిప్పుచును వేగ•గిట్టి కవియఁగన్.

తా. స్థూలాక్షుఁడనువాఁడు పట్టిసమును, మహాకపాలుఁడను రాక్షసుఁడు శూలమును, ప్రమాథియనువాఁడు భయంకరమైన గండ్రగొడ్డలిని దీసికొని చేతులతోఁ ద్రిప్పుచు సమీపించి పైపడరాఁగా.

సీ. మైథిలీపతి శిత•మార్గణపంక్తిను,హాకపాలుశిరంబు • నవనిఁ గూల్చి
మహితబాణమునఁ బ్ర•మాథిని వధియించి,స్థూలాక్షుకనుల బా•ణాళిఁ గూరి
పంచసహస్రరా•త్రించరవరులను, బంచసహస్రరో•పముల నొకట
ఖండింపఁగా దూష•ణుండు ససైన్యుఁ డై, రూపఱిపోక ఖ•రుండు చూచి
ఆ. కినుక గదుర నీచ•మనుజునిచేఁ జచ్చె, దూషణుండు సేన•తోడ మీరు
చనివధింపుఁడతని•ననుచుయోధులఁబంపి,తానుజనియెరాముఁ•దాఁకుమతిని

పంచసహస్రరాత్రించరవరులను = ఐదువేలరాక్షసశ్రేష్ఠులను, రోపము లను = బాణములచే, ససైన్యుఁడై = సేనతోడ, రూపటిపోక = రూపు మాసిపోవు టను, కినుక = కోపము, కదురన్ = కలుగఁగా.

తా. రామభద్రుఁడు పదునైన బాణములవరుసలచే మహాకపాలుని తల నేలఁబడఁగొట్టి యొకగొప్పబాణమునఁ బ్రమాథిని జంపి, స్థూలాక్షుని కనులలో బాణములను జొనిపి యైదువేల రాక్షసులను నైదువేలబాణములచే నొక్కసారిగ ఖండింపఁగా దూషణుఁ డతనిసేనతోడ రూపుమాసిపోవుటచూచి ఖరుఁడు క్షుద్ర మనుష్యులచే దూషణుఁడు సేనతోడఁ జచ్చెను. మీరు పోయి రామభద్రుని జంపుఁడని యోధుల కాజ్ఞాపించి రామునితో యుద్ధముచేయఁ దానేబయలుదేఱెను.

—♦ కాలకార్ముకాది సేనాపతులు పన్నిద్దఱు శ్రీరామునిచేఁ జచ్చుట ♦—

సీ. కాలకార్ముక మేఘ♦మాలి మహామాలి, దుర్జయ యజ్ఞశ♦త్రులు విహంగ
ముండును రుధిరాశ♦నుండు సర్పాస్యుండు, స్థిరపృథుగ్రీవుండు♦శ్యేనగామి
విశ్రుతబలి కర♦వీరాక్షుఁడును బరు,షం డనువారు పం♦డ్రెండుమంది
దళవాయు లొక్కట ♦ దాశరథిని దాఁకి, విశిఖచయంబుల♦వృష్టి గురియ
ఆ. వారి బాణములను ♦ వారించి రాముండు, వజ్రతుల్యబాణ♦వర్షమునను
దరులఁబోలె నఱకి♦ధరణికి బలియిచ్చె, నిర్జరారివరుల♦నిమిషమునను. ౪౧౫

దళవాయులు = సేనానాయకులు, విశిఖచయంబులవృష్టి = బాణసమూ హములవాన, తరులఁబోలెన్ = చెట్లవలె నిర్జరారివరులన్ = రాక్షసశ్రేష్ఠులను.

తా. కాలకార్ముకుఁడు మేఘమాలి, మహామాలి, దుర్జయుఁడు, యజ్ఞ శత్రుఁడు, విహంగముఁడు, రుధిరాశనుఁడు, సర్పాస్యుఁడు, పృథుగ్రీవుఁడు, శ్యేనగామి, కరవీరాక్షుఁడు, పరుషుఁడు ననువారు పండ్రెండుగురు సేనానాయకు లొక్కసారి రామభద్రుని ఢీకొని బాణవర్షముఁ గురియింపఁగా వారిబాణములను ఖండించి రామభద్రుఁడును వజ్రముతో సమానములైన బాణములవర్షముఁ గురి యించి చెట్లను నఱకి పడఁద్రోచినట్లు వారిని నఱకి భూదేవికి నిమిషములో బలి యిచ్చెను.

క. కర్ణికారేషుల నా,కర్ణాంతము లాగి సూటి ♦ ఖలశతకంబున్
దూర్ణము వేయింటను సము,దీర్ణ బలుం డగుచు నేసెఁ♦దెగ వేవు రనిన్. ౪౧౬

కర్ణికారేషుల = గన్నేరాకులవంటి యాకారముగల బాణముల, ఆకర్ణాం తము = చెవికొనవఱకు, ఖలశతకంబున్ = నూర్వురుదుష్టులను, తూర్ణము = వేగము, సముదీర్ణబలుండు = వృద్ధిపొందిన బలము గలవాఁడు, తెగ = ఖండము లగునట్లు, వేవురు = వేయిమంది.

ఉదీర్ణబలుఁడనుటచే యుద్ధముచేయుకొలఁది బలము హెచ్చుచుండెను గాని క్షయింపలేదని భావము.

తా. గన్నేరాకులవంటి బాణములను నూటిని నాకర్ణాంతము లాగి నూఱు గురిని, వెయ్యిబాణములచే వేయిమందిని నఱకి భూమికి బలియిచ్చెను.

ఉ. కూలిన చాపదండములు • గుప్పలు రాలిన భూషణంబులున్
వ్రాలిన టెక్కియంబులును • బ్రద్దలువాఱినస్యందనంబులున్
జాలుగఁ గాఱురక్తములు • చాలును సన్నవిధంబు దోఁపఁగాఁ
గాలునివంటయి ల్లనఁగఁ • గ్రాలె రణావని రక్తపంకమై. ౪౧౩

చాపదండములు=దండములవంటివిండ్లు, స్యందనములు=తేర్లు, చాలుగన్=ప్రవాహముగ, చాలును=సమృద్ధి, కాలుని=యముని, రణావని = యుద్ధభూమి, రక్తసిక్తమై=నెత్తుటితోఁ దడిసినదై.

తా. పడిపోయినవిండ్లు, కుప్పలుపడిన సొమ్ములు, ఒఱగిన ధ్వజములు, తునుకలయిన తేరులు, వంకలుపాఱు నెత్తురులు, ఇఁకఁజాలును. దండియన్నట్లు కానరాగా నిదియేమి యమునివంట యిల్లా యనునట్లు యుద్ధభూమి నెత్తుటితోఁ దడిసి కానవచ్చెను.

ఆ. రక్తసిక్తు లగుచు • ముక్తకేశంబుల, తోడ ధరణిఁ బడిన•దుష్టదివిజ
వైరిచయము కేశ•వర్గంబుతో నిల, కుశసమేతవేది•కొమరు దాల్చె. ౪౧౪

రక్తసిక్తులు = నెత్తుటితోఁ దడిసినవారు, ముక్తకేశంబులతోడన్ = ముడిపీడి వ్రేలాడు వెంట్రుకలతో, దుష్ట=దుర్మార్గులయిన, దివిజవైరి = రాక్షసుల యొక్క, చయము=సమూహము, కేశవర్గంబులతోన్ = వెంట్రుకలగుంపులతో, కుశసమేతవేదికొమరు=దర్భలతోడి వేదివిధమును.

తా. నెత్తుటఁ దడిసి, విరిసిన వెంట్రుకలతో నేలమీఁదఁబడిన దుష్టరాక్షస సమూహముయొక్క వెంట్రుకలతో భూమి దర్భలతోడి వేదివలెఁ గానవచ్చెను.

కం. పదునాలుగువేవుర దు,ర్మదుల మహాక్రూరకర్మ•రాక్షసవరులన్
బదికుఁడు నెక్కటినరుఁ డగు సదమలమతి రామమూర్తి•చంపెం గడిమిన్.

వేవురన్ = వేయిమందిని, దుర్మదులన్ = చెడ్డపొగరు గలవారిని, మహాక్రూరకర్మ=మిక్కిలి క్రూరములైన పనులుచేయు, పదికుఁడు = కాల్నడనుండు వాఁడు, ఎక్కటి=అసహాయుఁడు, ఒక్కఁడు-నరుఁడు=మనుష్యుఁడు, సదమలమతి=నిర్మలమనస్సుగలవాఁడు, కడిమిన్=బలముచే.

తా. దుష్టగర్వనిష్ఠులను మిగులఁ గ్రూరకార్యములు చేయువారును నగు

రాక్షసులను పదునాలుగువేలమందిని, కాలి నడనుండువాఁడు ఒంటరిగాఁడు మనుష్యుఁడునగు నిర్మలమనస్సుగల రామమూర్తి భుజబలముచేఁ జంపెను.

క. దురమునకుం బూనినయా,యిరువాఁగున నప్పు డొప్పి • రిల జీవముతో
ఖరుఁడు త్రిశిరుండు శాత్రవ,హరుఁ డగురాముండుఁ దక్కి•నంతయుఁదీఱెన్.

దురమునకున్ = యుద్ధమునకు, ఇరువాఁగునన్ = రెండుపక్షములందు, తీఱెన్ = సమసెను.

తా. యుద్ధమునకుఁ బూనుకొన్న రెండు పక్షముల వారిలో నప్పుడు ఖరుఁడు, త్రిశిరుఁడు, రామభద్రుఁడు తప్పఁ దక్కిన యందఱుఁ జచ్చిరి.

—• ౨౭వ సర్గము. త్రిశిరుండు శ్రీరామునితోఁ బోరి చచ్చుట •—

చం. ఖరుఁ డది చూచి రామునకుఁ గట్టెదు రై చనఁ బూన వాహినీ
వరుఁడు త్రిశీర్షుఁ డడ్డుపడి • వాసవమర్దన నేను గల్గఁగాఁ
బరుపయి నీవు పోవు టిది • భావ్యమె ? రాముని గీముఁ బట్టి మ
చ్ఛరములఁ ద్రుంచి వైతు నిము•సంబున, బాస నొనర్తు వింటిపై. ౫౨౧

కట్టెదరు = కడు + ఎదురు - ఎట్టెదురు. కడు, నడు, నిడు, కుఱు, చిఱు శబ్దంబులకు నచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్తటకారం బగు. వాహినీవరుఁడు = సేనానాయకుఁడు, వాసవమర్దన = ఇంద్రుని దండించినవాఁడా, పరుపయి = విరోధిమీఁదికి, భావ్యమే = సరియా, గీమున్,నిందయందు గా, గీ లగు. రాముఁడు గీముఁడు ఇట్లు.

తా. సేనయంతయు నాశమైపోవుటచూచి ఖరుఁడు రామున కభిముఖుఁడై పోవఁ బ్రయత్నింపఁగా సేనానాయకుఁడగు త్రిశిరుఁడు ఇంద్రుని గెలిచినవాఁడా నేను జీవించియుండగా శత్రువుమీఁదికి నీవు పోవుట మర్యాదయా? ఇట్టి యాలోచన నీవు చేయవచ్చునా ? తుచ్ఛుఁడైన రామునిఁబట్టి నా బాణములచే నిమిషములో నఱికివైచెదను. ఈ వింటిమీఁదఁ బ్రమాణముచేసి చెప్పెదను.

చ. అతనికి నేనొ నా కతఁడొ • యంతకుఁ డయ్యెడు, నిల్చి చూడుమీ
హతుఁడుగ రాముఁడుం జనుదు • వంత నిజాలయమున్ ముదాన, నే
మృతుఁడుగ నైన నీ వతని • మేటిరణంబునఁ గిట్టి పట్టి యు
ద్ధతి నడఁగింపు, మన్న నతఁ • డట్లగుఁ గావుతఁ బొమ్మటం చనన్.

అంతకుఁడు=యముఁడు, చంపువాఁడు, నిజాలయమున్ = నీ యింటిని, ముదానన్ = సంతోషముతో, ఖరదూషణత్రిశిరులు మువ్వు రేకకాలమున రామచంద్రుని దాఁకియుండిన గెలిచియుందురేమో యని కొందఱకు భ్రాంతి, జయాప

జయము లెట్లుండినను పూర్వకాలమున వీరులగు వారు వీరులతోఁ బోరునపుడు పరసహాయ్యమపేక్షించుట యవమానకరమని తలఁచుచుండిరి. ఒక వీరుని మీఁదికి నొకవీరుఁడే పోవలెనుగాని యెక్కువమందిపోయి జయించుటయు నవమానకరమే. ఒకవీరునిపైఁ జిల్లరమూఁకయెందఱైనఁ బైపడవచ్చునుగాని వీరుఁడ ననుకొనువాఁడు రెండవవాని సాహాయ్యము కోరక "యశో వా మృత్యుర్వా" యని యసహాయుఁడై యుద్ధముచేయును. మఱియెవఁడైన సాహాయ్యముచేసిన నది తన్నవమానించినట్లెంచును. కావుననేకదా లక్ష్మణుమీఁద రావణుఁడు శక్తి వైచినపుడు రాముఁడూరక చూచుచుండెను గాని ఖండింపఁడయ్యెను. కుంభకర్ణుఁడు సుగ్రీవునిఁ బట్టుకొని పోవునపుడు హనుమంతుఁ డూరక వెంటఁబోయెను గాని విడిపించినవాఁడు కాఁడు.

ఈ ధర్మము ద్వాపరముననే చెడినది. అభిమన్యువధయే దృష్టాంతము. ఏ విధముననో యొకవిధముగ శత్రువును జంపుట యిప్పటివారికి ముఖ్యము. ధర్మముతోఁ బనిలేదు. నేఁటికాలపు యుద్ధమును యుద్ధమనరాదు. వేఁట యనవలయును. వంచనము ప్రధానముగాని పౌరుషము ప్రధానముగాదు.

తా. రాముని నేనో నన్ను రాముఁడో చంపుట నిజము. దీని నీవు నిల్చి చూచుచుండుము. రాముఁడు చచ్చెనా నీవు సంతోషముతో నింటికిఁ [illegible] నేను జచ్చితినా నీవు రామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁబోయి యతని గర్వభంగింపుము. అని చెప్పఁగా ఖరుఁ డట్టులేయగును గాక పొమ్మనెను.

చ. చనియెఁ ద్రిశృంగపర్వతము • చాడ్పున స్యందన మెక్కి రాముపై
సునిశితబాణజాలముల • జోరున వర్షముఁ బోలె వైచి క్రం
దున జలసిక్తమైన పెను • దుందుభి లాఁ ద్రిశిరుండు గర్జలన్
నిలిచిన, విల్లు ద్రిప్పుచును • నిష్ఠురబాణము లూని రాముఁడున్. ౪౨౩

త్రిశృంగపర్వతము = మూఁడుశిఖరములుగల కొండ, జలసిక్తమైన = నీటితోఁ దడిసిన, దుందుభి = నగారా.

తా. త్రిశిరుఁడు మూఁడు శిఖరముల కొండవలెనై రథమెక్కిపోయి రామభద్రుని మీఁద జోరున వర్షమువలె బాణములు గురియించి నీటఁదడిసిన నగారాధ్వనివలె సింహనాదములు సేయఁగా రామభద్రుఁడును రా రమ్మని తనవిల్లు గిరగిర ద్రిప్పుచు కఠిన బాణములు ధరించి.

చ. త్రిశిరుని వైచె నాతఁడును • దీవ్రతరాగ్రహవృత్తి రేఁగినన్
దశరథు నాత్మసూతికిని • నాకివిరోధికి నద్భుతావహం

బశమితతీవ్రతం దగె మృ•గాధిపదంతిరణం బనంగ, నా
త్రిశిరుఁడు భల్లకత్రయ మ•రీణగతిన్ నృపఫాలభాగమున్. ౪౨౪

తీవ్రతర + ఆగ్రహ + వృత్తి=మిక్కిలితీవ్రమైన కోపముయొక్క వ్యాపారముచే, నాకివిరోధి = దేవశత్రువగు త్రిశురునకు, ఆత్మసూతికి = కుమారునకు, అద్భుతావహంబు=ఆశ్చర్యకరమైనయుద్ధము, ఆశమితతీవ్రతన్=అణఁగని తీవ్రత్వముచే, మృగాధిపదంతిరణంబు = సింహమునకు నేనుఁగునకు జరిగిన యుద్ధము. ఈ యుపమానము రామత్రిశిరుల బలతారతమ్యమును దెలుపుటేగాక జయము రామచంద్రునకే సిద్ధమనియుఁ దెలుపుచున్నది. భల్లత్రయమున్ = మూఁడు బాణములను, అరీణరీతిన్ = సూటిగా, ఫాలభాగమున్ = నొసటి ప్రదేశమును.

తా. త్రిశిరునిమీఁదవేయఁగా నతఁడును మిగులఁగోపించి విజృంభింపఁగా రామభద్రునకు రాక్షసునకు యుడుగని వేగమున నద్భుతమైన యుద్ధము సింహమునకు నేనుఁగునకువలె జరిగెను. అప్పుడు త్రిశిరుఁడు మూఁడుబాణములను రామభద్రుని నొసట నాటునట్లు వైచెను.

ఉ. క్రుచ్చినఁ గోపమెత్తి రఘు•కుంజరుఁ డిట్లను రాక్షసాధమా
మెచ్చితి నిన్ను శూరుఁడవు•మెత్తనిపూవులువోలె బాణముల్
గ్రుచ్చితి నాలలాటమునఁ • గొమ్మిదె మచ్ఛరపాళి యంచుఁ బెం
పచ్చుపడంగ వానియుర•మందు శరంబులు నాలుగుం బదిన్. ౪౨౫

తా. ఇట్లు త్రిశిరుఁడు నొసట నాట బాణములు వేయఁగా రామభద్రుఁడు కోపించి యోరి నీచరాక్షసుఁడా, నిన్ను శూరుఁడవని మెచ్చితిని. (ఇది పరిహాస వచనము) మెత్తనిపూవులు వేసినట్లు బాణములు నానొసట నాట వేసితివి. ఇదిగో నా బాణములను గ్రహింపుము అని పదునాల్గు బాణములను వాని రొమ్మునందు.

ఉ. నాటఁగ వైచి గుఱ్ఱముల • నాల్గిట సూతుని నెన్మిదింట నొ
క్కటునఁ దెక్కెముం దునిమి • పృథ్వికి డాఁటునిశాటువక్ష మా
స్ఫోటముగాఁగఁ దీవ్రశర•పూగము వైచిన వీతచేష్టుఁ డై
పోటఱి చచ్చి నేలఁబడెఁ • బూర్వనికృత్తనిజోత్తమాంగుఁడై. ౪౨౬

నిశాటు = రాక్షసునియొక్క, ఆస్ఫోటముగాఁగ = పగులునట్లు, తీవ్రశరపూగమున్ = తీక్ష్ణములైన బాణసమూహమును, వీతచేష్టుఁడై = చేష్ట లుడిగినవాఁడై, పోటఱి = శక్తిహీనుఁడై, పూర్వ = ముందే, నికృత్త = నఱకఁబడిన, నిజ = తనయొక్క, ఉత్తమాంగుఁడై = శిరస్సుగలవాఁడై.

తా. నాటునట్లు వేసి గుఱ్ఱముల నాలుగు బాణములచేతను, సారథి నెనిమిదింటను,ఒక్కదెబ్బతో టెక్కెమును ద్రుంచి భూమిమీఁదికి దుముకఁబోవు రాక్ష

సుని వక్షము చీలునట్లు తీవ్రబాణము వైచిన పౌరుషహీనుఁడై చేష్ట లుడిగి ఖండింపఁబడిన శిరస్సుగలవాఁడై నేలఁబడెను.

ఉ. ఆతనిపాటుఁ గన్గొని ఖ•రాశ్రయసేవకరాక్షసుల్ మహా
 భీతిని బాఱి రెల్లయెడ • బెబ్బులిఁ జూచినలేళ్ళు వోలె నా
 భీతుల నెల్ల ద్రిప్పికొని • పేరలుకన్ ఖరుఁ డిందు రాహున
 ట్లాతతలీల నాదశర • థాత్మవసందను మార్కొనం జనెన్. ౪౨౮

భీతులన్=భయపడినవారిని, పేరలుకన్ = పెద్దకోపముతో, పేర్యాదుల లుగాగమము విభాషనగుఁ గావున నిచట లుగాగమము లేదు. ఇందున్=చంద్రుని, ఉభయసేనలయందు ముప్పురుతప్పఁ దక్కినయందఱుఁ జచ్చినట్లు ౪౨౦-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇచ్చటఁ గొందఱు శేషించినట్లు చెప్పఁబడినది. వీరెవ్వరు ?

౪౨౦-వ పద్యమున యుద్ధమునకై వచ్చిన వారిలో నని చెప్పఁబడెను. యుద్ధమునకై వచ్చినవారు పదునాల్గు వేవురు. వీరందఱు జంపఁబడిరి. ౪౧౯-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను.

యుద్ధయాత్ర పోవునపుడు యుద్ధభటులకు సహాయులై బాణములు మోసికొని పోవువారు లోనగు పరిచారకులు కొందఱు పోవుచుందురు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన వారాతెగలోనివారు. రామభద్రుఁడు యుద్ధమునకై వచ్చిన వానిని మాత్రమే చంపెనుగాని వారి సేవకులను జంపినవాఁడు కాఁడు. కావుననే యిచ్చట ఖరాశ్రయ సేవకరాక్షసులని చెప్పఁబడెనుగాని యుద్ధభటులని చెప్పఁబడలేదు, కావుననే వీరిపై బాణము ప్రయోగించినట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఇదియ కదా సీతోపదేశము. దోషముచేయని వానిని జంపరాదు. ఒకఁడు దోషము చేసినను వాని దోషమునకై వానితోఁ గలిసియున్న మాత్రమున నిర్దోషులను జంపరాదు. ఇచ్చట రామచంద్రునిచే నీ ధర్మమనుష్ఠింపఁబడెను.

తా. త్రిశిరుఁడు పడిపోవుటచూచి ఖరుని నాశ్రయించియుండు సేవకులగు రాక్షసులు రామభద్రుఁ డిఁక దమ్ముఁ జంపునే యని మహాభయమున పెద్దపులిని జూచిన లేళ్ళవలె నాలుగు దిక్కులకుఁ బరువెత్తిరి. నేనుండఁగా మీకేమి ప్రాణభయమని వారికి ధైర్యముచెప్పి వారినందఱఁ బిలుచుకొనివచ్చి నిండు కోపమున ఖరుఁడు చంద్రునిమీఁదికి రాహువుపోవునట్లు పోయెను.

— • ౨౮-వ సర్గము. ఖరుఁడు శ్రీరామునితో రణం బొనర్చుట • —

సీ. అని దూషణత్రిశీ•ర్షాదుల గతిఁ జూచి, గుండె ఝల్లనఁగ ఖ•రుం డి దేవి
 విక్రమం బవుర దో•ర్విక్రమవంతులఁ, బదునాల్గువేవురఁ • బ్రథితబలులఁ

త్రిశిరుని దూషణుఁ•ద్రిక్కక ఖండించె, రాముఁ డెక్కటి నేమి•భీమబలము !
కానిమ్ము చూచెదఁ•గాక యం చింద్రుని,నముచి మార్కొనినచం•దంబు
దోఁప

తే. గవిసి యాశీవిషోపమ•కాండములను, గుప్పఁగూరలుగా వైచి•గుణము మీటు
చస్త్రశస్త్రకళాదిసా•మర్థ్య మెల్లఁ, బ్రకటితంబుగఁ జలిపెను•రణము ఖరుఁడు.

అనిన్=యుద్ధమందు ఝల్లనఁగన్ = ఇది యనుకరణపదము గావున వర్గ చతుర్థాక్షరము గలదయ్యెను. ఋ ౠ ఌ ౡ విసర్గ వర్గయుగ్మ ఇ + శషలు, తత్సమాన్యదేశ్యానుకరణంబులఁగూడి యాంధ్రభాషంజొచ్చు సు. వ్యా. సంజ్ఞా ౧౭ సూ.

దోర్విక్రమవంతులన్ = భుజబలము పరాక్రమముగల వారిని, ప్రథిత బలులన్ = ప్రసిద్ధులైన బలశాలురను, త్రిక్కక = తప్పక, ఎక్కటి = అసహాయుఁడై, నముచి=ఒకానొకరాక్షసుఁడు, ఆశీవిషోపమ = పాములతో సమానములైన, కాండములను = బాణములను, గుప్పగూరలుగాన్ = కుప్పలుపడునట్లు, గుణము = అల్లెత్రాడు.

తా. యుద్ధమునందు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు చచ్చుటఁజూచి గుండె ఝల్లుమన ఖరుఁ డిట్టులనుకొనెను. 'ఆహా ? యనియేమివిక్రమము ? ఔరా ! ప్రసిద్ధికెక్కిన బలశాలులను బదునాలుగువేలమందిని, దూషణుని త్రిశిరుని నొక్కనినైన వదలక యొంటరిగాఁడైన రాముఁడు ఖండించెను. ఏమి భయంకరబలము ! నేనొక్కఁడను వీనికి లక్ష్యమా ? అయినను గానిమ్ము చూచెదనుగాక' అని యింద్రుని మీఁదికి నముచిపోయినట్లు కవిసిపాములవలెఁ గ్రూరములైన బాణములను కుప్పలు కుప్పలుగాఁ బ్రయోగించి నారి మీటును తన యస్త్రశస్త్రవిద్యాపాండిత్యమంతయు వెల్లడియగునట్లు ఖరుఁడు యుద్ధముచేసెను.

మ. సకలాశాపరిపూరణంబుగ మహా•శస్త్రాస్త్రసంతానముల్
భ్రుకుటీభంగముతోడ రాముపయిఁ జొ•ప్పం దవ్వ నీ కేసినన్
వికలత్వం బొకయింత లేక నిజదో•ర్విక్రాంతి దీపింప సా
యకముల్ దుర్విషహస్ఫులింగచటుల•వ్యాపారముల్ గ్రక్కనన్. ౪౨౯

సకల + ఆశా + పరిపూరణంబుగన్ = సమస్తదిక్కులు నిండునట్లు, మహాశస్త్రాస్త్రసంతానముల్ = గొప్ప శస్త్రములయు నస్త్రములయు సమూహములు, భ్రుకుటీభంగముతోడ=బొమముడితో, వికలత్వంబు=నిబ్బరములేమి, నిజ=తన, దోః = భుజముల, విక్రాంతి = పరాక్రమము, దీపింపన్ = వెలుగఁగా, సాయకముల్=బాణములు, దుర్విషహ = సైఁపరాని, స్ఫులింగ = మిణుఁగురులుగలవి, చటులవ్యాపారముల్ = వేగముగల మనస్సుగలవి.

తా. ఖరుఁడు కోపముచే కనుబొమలు ముడివైచి సమస్తదిక్కులు నిండు నట్లు గొప్ప యస్త్రములను శస్త్రములను సమూహములను రామభద్రుఁడు కొంచెమైన మనస్సు చెదరనీక తన భుజపరాక్రమము ప్రకాశించునట్లు లోరువ రాని మిణుఁగురులుగలవియు మహావేగముతోఁ బోవునవియునగు బాణములను బాగులేక.

శా. ఆకాశం బవకాశశూన్యముగ నేఁయన్ బాణజాలావృతుం
డై కానంబడఁ డయ్యె సూర్యుఁ డటు లంన్యోన్యప్రఘాతార్థులై
క్ష్మాకాంతుం డసురాధినేత పెనఁగన్ శాతాశుగాళిన్ ఖరుం
డాకౌసల్యతనూజు నొంచె సృణి మత్తానేకపంబుంబలెన్. ౪౩౦

అవకాశశూన్యముగన్ = ఎడములేకుండునట్లు, బాణజాల + అవృతుండై = బాణసమూహములచేఁ గప్పఁబడినవాఁడై, అన్యోన్యప్రఘాతార్థులై=ఒండొరులను గొట్టు కోరికగలవారై, శాతాశుగాళిన్ = పదునైన బాణముల వరుసచే, సృణిన్=అంకుశముచే, మత్త=మదించిన, అనేకపంబుంబలెన్ ఏనుఁగునువలె.

తా. ఆకాశమున సందులేనట్లు వేయఁగా నా బాణముల సమూహముచే నావరింపఁబడినవాఁడై సూర్యుఁడు కానరాఁడయ్యె. అప్రకార మొకరినొకరు కొట్టవలయునను కోరికతో రామభద్రుఁడు ఖరుఁడు యుద్ధము సేయునెడ మదించిన యేనుఁగును నంకుశముతోఁ బొడిచినట్లు ఖరుఁడు పదునైన బాణముల వరుసలచే రామభద్రు నొప్పించెను.

ఉ. నొంచి యుగావసానశమనుం దలఁపించుచు నిల్చి ఘోరరా
త్రించరకోటితోడఁ గడుఁదీవ్రత నీతఁడు పోరి పోరి తా
నించుక డయ్యఁడే యనుచు నెంచె, మృగేంద్రపరాక్రమున్ ఖరున్
గాంచె నరేంద్రుఁ డల్పపుమృగంబును సింహము చూచుకైవడిన్. ౪౩౧

యుగావసానశమనున్=ప్రలయకాలమందలి యమధర్మరాజును, తలపించుచున్ = జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుచు, ఘోరరాత్రించరకోటితోడన్ = భయంకరులైన రాక్షసుల సమూహముతో, కడుఁ దీవ్రతన్ = మిక్కిలియధికముగ, పోరిపోరి = ఎంతోయుద్ధము చేసియు, ఇంచుక=కొంచెమైనను, డయ్యఁడే=అలసటచెందిన వాఁడుగాఁడే, మృగేంద్రపరాక్రమున్=సింహవిక్రముని, కైవడిన్=విధముగ.

తా. ఈప్రకారము నొప్పించి ప్రలయకాలయముని దలఁపునకుఁ దెచ్చు నట్లు నిలిచి భయంకరులైన యిందఱు రాక్షసుల గుంపుతో యెంతో యుద్ధము చేసియుఁ గొంచెమైన నీ సింహవిక్రముఁ డలయుకున్నాఁడే యేమి యీ యన బలమని యాలోచించెను. రామభద్రుఁడును వాని సింహ మొక యల్పమృగ

మును జూచినట్లు చూచెనేకాని వాఁడొకబలవంతుఁ డగురాక్షసుఁడని తలంచిన వాఁడును గాఁడు.

కం. క్రించుఁడు భాస్కరసన్నిభ, కాంచనరథతలమునందుఁ గాండాసనముం
జంచద్గతిఁ ద్రిప్పుచుఁ బా,శాంచితకరశమనుభంగి నవనిపుఁ గదిసెన్. ౪౩౨

క్రించుఁడు = అల్పుఁడగు ఖరుఁడు, భాస్కర=సూర్యునితో, సన్నిభ = సమానమైన, కాంచనరథతలమునందు=బంగారుతేరియందు, కాండాసనమున్= వింటిని, కాండ + ఆసనము = బాణములను విమ్మునది, చంచత్ + గతిన్ = గిరగిర తిరుగువిధముగా, పాశాంచితకర=పాశముచేఁ బ్రకాశించు హస్తముగల, శమనుభంగిన్=యమునివలె, అవనిపున్=రాజును, కదిసెన్=సమీపించెను.

తా. అల్పుఁడైన ఖరుఁడు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు బంగారుతేరిపై నుండి గిరగిర వింటిని ద్రిప్పుచు పాశమును చేత ధరించిన యమునివలె రామభద్రు సమీపించి.

— ఖరుఁడు శ్రీరాముకవచంబు ఛేదించుట —

చ. వనదహనంబు డాయుశలభంబు బన రాముని దాఁకి విల్లు చ
య్యనఁ గరలాఘవంబు మెఱయన్ దృఢముష్టితలంబు వ్రయ్యఁగా
సునిశితబాణముల్ వఱపి సూర్యనికాశకలంబసప్తకం
బున రఘునీరుకంకటము భూమిపయిం బడ నేసెఁ దీవ్రుఁడై. ౪౩౩

వనదహనంబున్ = కారుచిచ్చును, డాయు = సమీపించు, శలభంబనన్ = మిడుతయనునట్లు, సూర్యనికాశ = సూర్యునితో సమానమైన, కలంబసప్తకంబునన్=ఏడుబాణములతో, కంకటము = కవచము, తీవ్రుఁడై = వేగముగలవాఁడై.

తా. కాఱుచిచ్చును సమీపించు మిడుతవలె రాముని దాఁకి తన హస్తలాఘవము మెఱయునట్లు రామభద్రుఁడు పట్టినవిల్లు, వింటిని పట్టుకొన్న పిడికిలి చీలునట్లుగా కఱకుములుకులఁ బ్రయోగించి, సూర్యునితోసమానమైన కాంతిగల యేడు బాణములచే రామభద్రుని కవచము నేలమీఁదఁ బడునట్లు వేగముగఁ గొట్టెను.

చ. కవచము నేలఁ గూల్చి లయకాలభయంకరగర్జలట్టియా
రవముల నించుచున్ శితశరంబు లసంఖ్యముగాఁగ గప్ప భూ
ధవుఁడు ఖరామరారి శరతాడితుఁడై గతధూమవహ్నినా
మివుల వెలింగె భీషణసమీకతలంబున రోషదీప్తుఁడై. ౪౩౪

లయకాల=ప్రలయమందలియమునిని, భయంకరమైన గర్జలట్టి = సింహనాదములవంటి, ఆరవములన్=ధ్వనులను, శర = బాణములచే, తాడితుఁడై = కొట్టఁబడినవాఁడై, గతధూమ = పోయినపొగగల, పొగలేనివహ్నినాన్ =

అగ్నియో యనునట్లు, విపుల = మిక్కిలి, రోషదీప్తుఁడై = కోపముచే మండుచున్నవాఁడై భీషణసమీకతలంబునన్ = భయంకరమైన యుద్ధప్రదేశమందు, వెలిఁగెన్ = ప్రకాశించెను.

తా. ఇట్లు ఖరుఁడు రామభద్రుని కవచము నేలఁబడఁ గొట్టి ప్రలయకాలమందలి యముని సింహనాదములవంటి సింహనాదములు గావించుచు పదునుగల బాణములు లెక్కలేక గురియింపఁగా రామభద్రుఁడును రాక్షసునిబాణములచేఁ గొట్టఁబడి పొగలేనిమంటలవలె రోషముచే మండుచు భయంకరమగు యుద్ధభూమియందుఁ బ్రకాశించెను.

ఉ. కోపము రూపముం గొనిన • కోపున నాతనిరూపు మాపఁగా
 నేపున నన్యచాపము ము • నీశ్వరదత్తము వైష్ణవంబు సీ
 తాపతి పూని రోపముల • దారుణరీతి ఖరధ్వజంబు ధా
 త్రీపతితంబుఁ జేయ నది • ద్రెళ్లె సురాజ్ఞను సూర్యుఁ డోయనన్. ౪౩౫

కోపునన్ = విధముగ, మునీశ్వరదత్తము = అగస్త్యునిచే నీయఁబడిన వైష్ణవధనుస్సును, రోపములన్=బాణములను, ధాత్రీపతితంబున్=నేలఁబడిఁనది

తా. కోపము రూపము ధరించినట్లయి యతని జంపుటకుఁగాను అగస్త్యుని డిచ్చిన వైష్ణవధనుస్సును దీసికొని రామభద్రుఁడు బాణముల సంధించి ఖరుని ధ్వజము విఱిగి నేలఁబడునట్లు కొట్టఁగా నది దేవతలశాపముచేఁ బడు సూర్యు వలెఁ బడెను.

ఉ. సంగరమర్మకోవిదుఁడు • శాతశరంబుల రామచంద్రు-మ
 ర్మాంగము లోలి దూఁటఁ బ్రద • రాగ్ర్యచతుష్కమువైచి రక్తసి
 క్తాంగునిఁజేయ, మూర్ధమును • నాయతబాహు లురంబు నాఁ(గా
 రింగునఁ గ్రుచ్చెఁ దా నొకట • రెంటను మూఁటను రాము డాఖరున్. ౪౩౬

సంగరమర్మకోవిదుఁడు=యుద్ధరహస్యములందుఁబండితుఁడు,శాతశరంబులన్ = పదునైనబాణములచే, మర్మాంగములు = ఆయువుపట్టులు, ఓలిన్ = వరుసగా, దూఁటన్=పొడుచునట్లు, ప్రదరాగ్ర్యచతుష్కము=నాలుగు మేలిబాణములను, రక్తసిక్తాంగునిన్=నెత్తుటఁ దడిసిన దేహములుగల వానిని, మూర్ధము= శిరస్సు.

తా. యుద్ధరహస్యము దెలిసిన ఖరుఁడు నాలుగు పదునుగల బాణములచే రామభద్రుని యాయువు పట్టులుపొడుచునట్టులేసి నెత్తుటఁదడిసిన దేహముగల వానినిగాఁజేయఁగా నాయనయు నొక బాణమును శిరస్సునందు, రెండు బాణములను బాహువులందు, మూఁడుబాణములు వక్షస్థలమునందు నాటవేసెను.

చ. ఉఱక విభుండు వెండియుఁ ద్ర•యోదశబాణములూని పైరిపే
పఱఁగ నొకంటఁ గాఁడియు హ•యంబుల నాల్గిట సూతు నొక్కటన్
బిఱుసన మూఁటిచే నొగయు • వేగమ యక్షము రెంటఁ ద్రుంచి క్ర
చ్చఱ నవలీల బాణయుత•చాపముఁ ద్రెంచెను ద్వాదశంబునన్. ౪౩౭

ఉఱక = లక్ష్యము సేయక, త్రయోదశబాణములు = పదుమూఁడు బాణములు, పెంపు+అఱఁగన్=విజృంభణ మణఁగునట్లు, క్రచ్చఱన్ = శీఘ్రముగ, అవలీలన్=సునాయాసముగ, బాణయుతచాపమున్=బాణముతోఁగూడియుండిన వింటిని, ద్వాదశంబునన్=పండ్రెండవ దానిచే.

తా. ఖరుఁడువేయు బాణములను లక్ష్యపెట్టక రామభద్రుఁడు పదుమూఁడు బాణములు సంధించి శత్రువు విజృంభణ మణఁగునట్లు ఒకదానితో కాఁడియు, నాలుగింటిచే గుఱ్ఱములను, సారథి నొక్కదానిచేతను, మూఁడుబాణములచే నొగయు, ఇరుసును రెండింటిచేతను, బాణముతోఁడి వింటిని పండ్రెండవబాణమునను ద్రుంచెను.

కం. పతి వెండియుఁ బదుమూఁడవ, శితశరమున ఖరుని మేను•చీల్చిన నతఁడున్
హతసారథి హతహయుఁడై, క్షితికిని లంఘించె గదను•గేలం గొనుచున్.

తా. పదునగు పదమూఁడవబాణముచే ఖరునిదేహము చీలునట్లువేయఁగా నతఁడు చంపఁబడిన సారథియు గుఱ్ఱములు గలవాఁడై చేత గద తీసికొని భూమిమీఁదికి దాఁటెను.

కం. అద్భుత మగుకౌసల్యా,ప్రోద్భవుచారిత్రమునకుఁ • బుష్కరవీథిన్
ముద్భారంబునఁ బొదలుచు, సద్భావముతోఁడ బూజ • సలిపిరి వేల్పుల్.

కౌసల్యాప్రోద్భవు=కౌసల్య కుమారుఁడగు రామభద్రుని, పుష్కరవీథిన్=ఆకాశ మార్గంబున, ముత్+భారంబునన్ = సంతోషాతిశయముచే, సద్భావముతోడన్=మంచి తలంపుతో, వేల్పుల్=దేవతలు.

—• ౨౯-వ సర్గము. ఖరుని శ్రీరాముఁడు నిందించుట •—

చ. గద గొని నిల్చియున్న ఖరుఁ • గాంచి ధరాతనయాధవుం డనున్
మృదువుగ హృద్వ్రణంబులగు•నిష్ఠురవాక్కుల రాక్షసాధమా !
గొదకొని తేరులున్ హరులుఁ • గుంజరముల్ పొలుపార గర్వివై
యదయత లోకదూష్య మను•నాఱిడిచేఁతలు చేసి ఛిస్సిరో. ౪౪౦

హృద్వ్రణంబులు=హృదయమునఁ బుండువంటివి, గొదకొని=అతిశయించి, ఆఱిడిచేఁతలన్=చెడ్డకార్యములను, ఛిస్సిరో=ఛీఛీ, కుంజరములు = ఏనుఁగులు,

లోకదూష్యము=జనులచే నిందింపఁబడునది; ధరణీతనయావిభుండనుటచే సీతాదేవి రక్షణ ప్రధానకార్య మని చెప్పిన మాటలు స్మరించినవాఁడని భావము.

ఈ ఘోరయుద్ధమందు మాటల కెడములేకున్నను గర్వకారణములగు సర్వము, సేనయు, నాయుధములు సమయుటచే నిప్పుడైనఁ దెలివి తెచ్చుకొని బాగుపడునేమో రక్షింతమను నుద్దేశ్యముతో నయము భయము దోఁప రామభద్రుఁడు ఖరునితోఁ జెప్పుచున్నాఁడు-౪౪౦ వఱకు నీతిని బోధించునవి. అవల భీతిని కలిగించునవి. ఇవియే యీ పద్యమునందు మృదువులని, నిష్ఠుర వాక్యములని చెప్పఁబడెను.

తా. చేత గదఁబట్టుకొని నిలిచియుండు ఖరుని జూచి సీతాపతి మెత్తని మాటలచేతను హృదయమునఁ ములుకువంటి కఠినవాక్కులచేతను నిట్లనెను. ఓరీ! నీచరాక్షసుఁడా! విస్తారముగ రథములు, గుఱ్ఱములు, ఏనుఁగు లుండుటచే గర్వించినవాఁడవై, దయలేనివాఁడవై లోకులు నిందించు చెడ్డపనులు చేసితివి. ఛీ, ఛీ.

కం. తాపముఁ గూర్చుచు జనులకుఁ,బాపంబులఁజేయువాఁడు♦పరమేశ్వరుఁ డేన్
బ్రాపించుఁ గీడుఁ దప్పక, పాపాత్మా! నీవిధంబుఁ♦ బలుకఁగ నేలా. ౪౪౧

తా. జనులకు బాధ గలిగించుపాపకార్యములను జేయువాఁడు పరమేశ్వరుఁడైనను దప్పక కీడులకుఁ బాలుపడును. పాపీ! ఇఁక నీవనఁగా నెంతవాఁడవు?

చ. భువనవిరుద్ధమైనపనిఁ♦ బూని యొనర్చుచు దుష్టచిత్తుఁడై
పొవరున సంచరించుఖలు♦ పొం గణఁగింపఁగఁ జూతు రెల్లరున్
భవనసమాగతోగ్రఫణి♦ భంగిని, ధూర్తు స్వలోభకామసం
భవకలుషంబులం జెడును♦ బ్రాహ్మణి దా వడగండ్ల చే బలెన్. ౪౪౨

భువనవిరుద్ధము = లోకమునకు విరోధమైనది, పొంగు=గర్వము, భవనసమాగత=ఇంటిలోఁజేరిన, ఫణిభంగిని=పామువలె, ధూర్తు=దుష్టుఁడు, వృద్ధ, నీచ, మూర్ఖ, ధూర్త, గృహస్థ చార్వాకశబ్దములకు ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయము "ఁడు" లేకయు రూపములుగలవు. ఇవి ఉకారాంతము లగును; ధూర్తుఁడు, ధూర్తు రెండును సాధురూపంబులే. స్వలోభకామ = తగలోభముకామముచే, సంభవ=పుట్టిన, కలుషంబులన్=పాపములచే, బ్రాహ్మణి=నలికండ్ల పాము.

తా. ఇంటిలోఁజేరిన పామును జంపుటకు నెట్లు జనములు యత్నము చేయుదురో యట్టులే లోకమునకుఁ గీడు కలిగించు కార్యములను జేయుచు చెడ్డ మనస్సు గలవాఁడై గర్వియై తిరుగు దుష్టుని గర్వ మణఁగింప లోకులెల్లరు సాధువు లసాధువులుకూడఁ బ్రయత్నింతురు. దుష్టుఁడు. తా నొకరికి నీయరా

దనులోభగుణము చేతను పరులది తనకు రావలయు నను కామము చేతను కలిగినపాపములచే నలికండ్లపాము వడగండ్లను దిని చచ్చినట్లు చెడును.

ఉ. ఏమిఫలంబుఁ బొందెదవొ♦హీననిశాటుఁడ! దండకాటవీ
భూమిఁ జరించుసాధుముని♦పుంగవులన్ వరధర్మనిష్ఠులన్
హామికఁ జంపి చంపి; కలు♦షాత్ములసంపద శీర్ణమూల మౌ
భూమిరుహంబుభంగి నిలఁ♦బోదు దీర్ఘముగా దురాత్మకా. ౪౪౩

హీననిశాటుఁడ=నీచరాక్షసుఁడా! హామికన్ = గర్వముచే, శీర్ణమూలము = వేరు తెగినది, భూమిరుహము=చెట్టు, దీర్ఘముగా=చిరకాలము.

తా. నేనేమి పాపము చేసితిని. నేను పాపము చేసియుండిన నాకీసంపద యెట్లు వచ్చెను? అందువేమో. ఓరీ నీచరాక్షసా? దండకారణ్యమునందు సంచరించు మునిశ్రేష్ఠులను గొప్ప ధర్మమునందు నిలుకడగలవారై యేకారణముచేఁ బరుల కెవ్వరికి నేబాధయుఁ గలిగింపని సాధువులను నీ యిష్టము ప్రకారము గర్వించి చంపితివి కదా. దానివలన నేమి మేలు గలుగునని తలఁచితివి? సాధారణముగ నీ జన్మమునఁ జేసిన పుణ్యపాప ఫలము లీ జన్మమందే యనుభవమునకురావు. పోయిన జన్మములందుఁ జేసిన పుణ్యమువలన నీ జన్మమున సంపద గలుగును. అయిన నేమి లాభము? పుణ్యముచేతఁగదా మన కైశ్వర్యముగలిగెనను జ్ఞానము లేక మదముచేఁ బాపములు చేయువారి సంపద వేరుచెడిన చెట్టువలె దీర్ఘకాలము నిలువదు. త్వరలోనే నశించును. అట్టులే పోయిన జన్మమున నీవు చేసిన పుణ్యఫలము తీఱినది. పాప ఫల మనుభవించు కాలము వచ్చినది.

కం. ఋతువులు సమకూరినచో, క్షితిజము తగుపూలు పూచు♦చెలువున నరుఁ డు
ద్ధతిఁ జేసినయఘములఫల,మతఁడ యవశ్యంబు నొందు♦నయ్యయివేళన్.

క్షితిజము = చెట్టు.

తా. విత్తనము నాటఁగానే పూలు పండ్లు చేతికి రానట్లు పాపముచేసిన వెంటనే పాపఫలము రాదు. చెట్లు ఋతువులు ప్రాప్తించినపుడు గదా పూలు పూచును. అట్టులే మనుష్యుఁడు తానుజేసిన పాపఫలము దానికాలము వచ్చినపుడు తప్పక యనుభవించును.

కం. విసమున గూడినయన్నము, గ్రసియించినవానిపగిదిఁ♦గలుషఫలము లా
దొసఁగులు పాపాత్ముం డెటు, వెసఁగుడుచుం; బాపఫలము♦వృథ
పోదెపుడున్.

గ్రసియించిన=తినిన, దొసఁగులు=కీడులు, వెసన్=శీఘ్రముగా.

తా. విషముతోఁ గలిసిన యన్నము దినినచోఁ దప్పక కీడెట్లు కలుగునో

యట్టులే పాపఫలములయిన కీడులును శీఘ్రమునందే యే విధముగనైన మనుష్యుఁ డనుభవించునుగాని తప్పదు.

ఆ. పాప మాచరించు•పాపాత్మకుం భువ, నాహితార్థు లైన•యట్టిఖలుల
సంహరించుటకును•జననాథుచే నాజ్ఞఁ, బొందివచ్చినాఁడఁ•బొలసుదిండి. ౪౪౬

భువనాహితార్థులు=జనులకుఁ గీడు చేయఁగోరువారలు, ఖలులన్ = దుష్టులను, పొలసుదిండి=మాంసభక్షకుఁడ.

తా. పాపకార్యములు చేయుపాపాత్ములను లోకమునకుఁ గీడుచేయఁ దలఁచు దుష్టులను జంపుటకై రాజాజ్ఞకొని, రాక్షసుఁడా వచ్చితిని.

"కుమతులకుం గర్తయగుచుఁ గోపింపఁగా; సమితాజ్ఞానిపుణుండగు ? శమనుండా వీఁడు నేఁడు జగములకెల్లన్" అన్నట్లు లోకములోని పాపాత్ముల దండించుటకు నీ వేమి యమధర్మరాజవా? మే మెట్లుండిన నీ కేమి ? అందు వేమో. పరలోకమున దండించువాఁడు యముఁడైనచో నీలోకమునఁ బాపుల దండించు వాఁడురాజు. కావున నేను బాపాత్ముల దండింప రాజాజ్ఞ గొని వచ్చితిని.

రాజపుత్రమ్మ నీవు జనరాడికి. వన్యమృగాళి కయ్యేదన్ రాజను దండకాటవికి గ్రక్కునఁ, బోయెదఁ బొమ్ము వీటికిన్. అను(అయోధ్య ౪౪-౩౪పద్యము) వాక్యమిచ్చట స్మరణీయము. ఇంతవఱకు నయముగఁజెప్పి వానియందు మెత్తని పాటుగానక యిఁక భయముచేనైన మంచిమార్గమునకు వచ్చునేమో యని కఠినముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ఉ. పాములు పుట్టలోనికిని•బాఱెడుభంగి మదీయమార్గణ
స్తోమము నీశరీరమునఁ•దూఱి నినున్ సహసైన్యమిత్రుఁగా
నీమునుచంపినట్టిప్రత•నిష్ఠులవెంబడిఁ గావు పుచ్చురా
నీమెయి కండగర్వమును•నేఁ డిటఁ జూపర చూతు రాక్షసా. ౪౪౭

మదీయ=నాయొక్క, మార్గణ=బాణముల, స్తోమము=సమూహము.

తా. పుట్టలోనికిఁ బాములు పోవు విధముగ నా బాణములు నీ శరీరమునఁ దూఱి నిన్ను నీ సైనికులతోడను, మిత్రులతోడను, ముందు నీవు చంపిన ఋషుల వెంటఁగావు పోవఁజేయును. నీ దేహమునఁ గండగర్వ మెంతయున్నదో యంతయు నిప్పుడే చూపుము చూచెదను.

ఇటువంటి దుష్టరాక్షసులు పుణ్యాత్ములైన మునులుపోవు లోకమునకే పోదురా ?

"ద్వావిమౌపురుషౌలోకే, సూర్యమండల భేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్త శ్చ రణేచైవాభిముఖోహతః"అన్నట్లు యుద్ధమున వెనుకంజపెట్టక యభిముఖుఁడై చచ్చిన వీరునకు స్వర్గముకలదు. ఇది సర్వవీరసామాన్యము. ఇఁక శ్రీరామునిచే యుద్ధమునకుఁ జచ్చినవారికి స్వర్గప్రాప్తియేల మోక్షప్రాప్తియుఁ గలుగును. మరణకాలమున భగవద్దర్శనము, భగవచ్చింత గలవారికి నరకమేల వచ్చును? కావున రాక్షసదర్శనము రాక్షసచింతచే రాక్షసులచేతఁ జచ్చిన మునులకంటె వీరికే గొప్పఫలము కలదు. కావుననే స్కాందమున "రామవిద్ధానిశిచరా బాణై ర్మర్మసుతాడితాః. రామమాసాద్యసమరే సాయుజ్యపదవీంగతా" యని రాక్షసులకు సాయుజ్యము వచ్చినట్లు చెప్పఁబడెను.

"యం యం వాపిస్మరన్ భావం త్యజత్యంతేకళేబరమ్
తం తమేవైతి కౌంతేయ సదాతద్భావభావితః" భ. గీ. ౮. ౬.

ఈ విషయమున శ్రీ భాగవతంబున

కం. వైరానుబంధనంబునఁ
జేరిన చందమున విష్ణుఁ జిరతరభక్తిన్
జేరఁగరాదని తోఁచెను
నారాయణ భక్తియుక్తి నా చిత్తమునన్.

అను నారదసూక్తి స్మరణీయము.

పరమభక్తివలెఁ బరమవైరము సాయుజ్యము కలిగించును. "ఏనకేనా ప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయే" త్తని యేయుపాయముచేనైన సరియె మనస్సు భగవంతునందు నిలుపుట ప్రధానము. ఈ యుద్ధమునఁ జచ్చిన పదునాలుగువేల రాక్షసులకు సాయుజ్యముగలదా? లేదు. వీరికి శ్రీరామచంద్ర మూర్తి యందుఁ బరత్వబుద్ధిలేదు. తీవ్రధ్యానములేదు. యుద్ధమునఁ జచ్చిన వారి విషయమై భారతంబున నిట్లు చెప్పఁబడినది.

యైర్హు తాని శరీరాణి హృష్టైః పరమసంయుగే
దేవరాజసమాన్ లోకా నతాస్తే సత్యవిక్రమాః
యే త్వహృష్టేన మనసా మర్తవ్య మితి భారత
యుధ్యమానా హతాః సంఖ్యే, గాంధర్వైః సహసంగతాః
యేచ సంగ్రామభూమిష్ఠా, యాచమానాః పరాఙ్ముఖాః
శస్త్రేణ నిధనం ప్రాప్తా గతాస్తే గుహ్యకా న్ప్రతి
పాత్యమానాః పరైర్యేతు హీయమానా నిరాయుధాః

హ్రీనిషేవా మహాత్మానః పరా నభిముఖా రణే
ఛిద్యమానాః శతైః శస్త్రైః క్షత్రధర్మపరాయణా
హతాస్తే బ్రహ్మసదనం గతా వీరాః సువర్చసః ॥

యుద్ధమందు శరీరములను సంతోషముతో శత్రువుల బాణాగ్నియందు హోమముచేసినవారికి నింద్రలోకము, మనస్సున సంతోషములేక చావవలసినదే గనుక యుద్ధముచేయుద మనిచేసి చచ్చినవారికి గంధర్వలోకము, సంగ్రామమందు యాచించుచునో పరాఙ్ముఖులయియో పోవుతఱి బాణములు తగిలిచచ్చినవారు గుహ్యలోకమునకు, క్షత్రధర్మమెఱిఁగి పలాయనమగుట యవమానకరమని తలఁచి శత్రువుల నెదిరించి నిరాయుధులై పోయిచంపఁబడినవారు బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోదురు. అంతియకాని యందఱకు సమానలోకము రాదు.

చ. నిరయము నొంద యుద్ధ ధర • ణీస్థలి మామక తీవ్రమార్గణో
త్కరములఁ గూలియున్న నిను • గాఢముదాన విమానసుస్థితుల్
దురుసున నీవధించినవ్ర • తుల్ గనుఁగొందురు, తాటివండున
ప్పరుస భవచ్ఛిరంబుఁ బడ • వైచెద నీబల మెంతో చూపుమా.   ౪౪౬

నిరయము=నరకబాధవంటిబాధ, మామక=నాయొక్క, తీవ్ర=పదునైన, మార్గణ=బాణముల, ఉత్కరములన్ = సమూహములచే, కూలియున్న = చచ్చిపడిన, గాఢముదాన = అత్యంత సంతోషముతో, విమానసుస్థితుల్ = విమానమందుఁ జక్కఁగానున్నవారు, దురుసునన్=దుష్టతనముచే, వ్రతుల్=మునులు, ఇందు నిరయమనఁగా యమునరకముగాదు; బాణఘాతములచేఁ గలుగు నరకబాధవంటి బాధయని యర్థము. అటుగాకున్న క్రింది పద్యమునఁ జెప్పఁబడినది వ్యర్థమగును.

తా. యుద్ధరంగమందు నా బాణముల నేలఁగూలి బాధపడు నిన్నుఁజూచి నీవు వధించిన మునులు ఆకాశమున విమానము లందున్నవారై మిగుల సంతోషముతోఁ జూతురు.

తాటిపండు నేలఁబడఁగొట్టినట్లు నీ శరీరమును నేలఁబడఁగొట్టెదను. కావున నీ బలమెంతయున్నదో దాని నంతయుఁ జూపుము. నీ బలమంతయు నీవు చూపిన పిమ్మటనే నిన్నుఁ జంపెదను. బలమంతయుఁ జూపిన రాముఁడేమై యుండునో యను కొఱఁత నీకు నీ వారికి నక్కఱలేదు.

చ. అని తను నాడు రామమను • జాధిపుఁ గన్గొని కోపరక్తులో
చనుఁ డయి నవ్వి రాక్షసుఁడు • చప్పిడిమాఁటను జంపినంతనే

కనుఁగవ కానలేక కడు♦గర్వమునన్ నిను నీవ మెచ్చుకో
ఘనత లభించునే? విను వి♦కత్థనముల్ బలియుండు పల్కునే ? ౪౪౯

చప్పిడి= సారహీనమయినది, వికత్థనముల్ = తన్నుఁదాను బొగడుకొను మాటలు, బలియుండు=బలవంతుఁడు.

తా. అని తన్ను నిష్ఠురములాడుచున్న రామభద్రునిఁ జూచి యవి తన మేలునకై చెప్పఁబడుచున్నవని తెలిసికొనలేని యాఖరుఁడు యుద్ధమునందు సాధారణముగ నందఱచేఁ జెప్పఁబడు బిభీషికోక్తులని (బెదరింపు మాట లని) తలఁచి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి నవ్వి యిట్లనెను. ఓరీ! నిస్సారమైన యీ గుంపును జంపినంతనే గర్వముచేఁ గన్నులుగానలేక మహాశూరుఁడనని నిన్ను నీవు మెచ్చుకొనఁగానే గౌరవమువచ్చునా? బలవంతుఁ డగువాఁడు తన్నుఁ దా మెచ్చుకొనునా ?

మఱియొకయర్థము-నవ్వి=మహాత్ములుకూడ నొక్కొక్కసారి తమ యోగ్యతకుఁ దగనికార్యములు చేయుదురుకదా యనినవ్వి.

చప్పిడి....లభించునే = రామచంద్రా నీవు మహానుభావుఁడవు. భగవంతుఁడవు. నీవు సంకల్పముచేతనే అనేకకోటి బ్రహ్మాండముల సృష్టింపఁగలవు. సంహరింపఁగలవు. అట్టి నీ వీచప్పమూఁకలఁ గొందఱఁజంపి యదియొకగొప్ప కార్యముగఁ జెప్పెదవేల? అది నీయోగ్యతకుఁ దగినకార్యమా? నీవంటిబలిష్ఠుఁడు కూడ నాత్మస్తుతి యను దోషమునకుఁ బాలుపడునా? నీవహంకార మమకారములు లేనివాఁడవే. ఈయహంకార మెందుండివచ్చెను. నిన్నుభయపెట్టుట కందువా? నీవెవఁడవో నాకు వాస్తవము తెలియకుండినఁగదా నీకు భయపడుదును. నాశాప మోక్షణము చేయవచ్చిన విష్ణువవే. నా మేలుకోరివచ్చిన నీకు భయపడుదునా? నన్ను భయముపెట్టి యింకను జీవింపఁజేసి శాపఫలమింకను ననుభవించుచు నీ పాడుజన్మమునందే యుండు మనెదవా? ఇట్టి యభిప్రాయము నీకుఁదగునా ?

సీ. పౌరుషశాలి యౌ♦బలవంతుఁ డేయెడఁ, దాఁజెప్పునే స్వకృ♦త్యములఁ బొగడి
నీచు లాధారిణీ♦నేతలు నీయట్లు, రజ్జు లాడెదరు ని♦రర్థకముగఁ
దనమహాకుల ప్రసూ♦తత్వంబుఁ జాటుచు, ననవసరంబుగ♦మనుజుఁ డెవఁడు
మృత్యుకాలంబున♦మేకొనుఁ బొగడుకో?దర్భాగ్రమున నున్న♦దహనుమాడ్కి
తే. నిట్టు నిను నీవ పొగడుకోఁ♦బట్టి తెలిసె నీలఘుత్వంబు; గదఁగొని♦కేలనిలువ ధాతుచితమప్రకంప్యమౌ♦ధరణిధరము,చొప్పమైనున్న నన్నిటఁ♦జూడవొక్కొ.

రజ్జులు = పొగడుకోలుమాటలు, నిరర్థకముగన్ = నిష్ప్రయోజనముగ, మహాకులప్రసూతత్వము=గొప్పవంశమునఁబుట్టుట, చాటుచున్=ప్రకటించుచు,

అపపసరంబుగన్=సమయముగానప్పుడు, దర్భాగ్రమునన్=దర్భకొనయందు, దహనుమాడ్కిన్=అగ్నివలె, లఘుత్వంబు = పలుచఁదనము, ధాతుచితము = ధాతువులతోఁగూడినది, అప్రకంప్యము=కదలింపరానిది, ధరణీధరము=కొండ, నీచులౌధారుణీనేతలు = నీవు నీచుఁడవు రాజవుగావు. వారివలె మహాత్ముఁడవగు నీవేల నటించెదవు? మృత్యుకాలంబునన్=శత్రువులకు మరణకాలము ప్రాప్తించినదని తెలిసియు వారియెదుట నెవఁడు తన్నుఁదాను బొగడుకొనును? అది నిష్ప్రయోజనకార్యముగదా, చచ్చెడివారియెదుటనా పౌరుషోక్తులు.

తా. మగతనముగల బలశాలి తనకార్యములను దాను జెప్పుకొనఁడు. నీచులగురాజులే నీవలె నిష్ప్రయోజనముగ వ్యర్థభాషణము లాడుదురు. తాను గొప్పవంశమునఁ బుట్టితినని ప్రకటించుచు నసమర్థుంబుగ నీవలె మరణము సమీపించినసమయంబునఁ దన్నుఁదాను బొగడుకొన నంగీకరించును. నిన్ను నీవు పొగడుకొనఁబట్టి దర్భకొనయందలి యగ్నివలె నీవెంతటి నీచుఁడవో తెలిసెను, చేత గదఁబట్టుకొని ధాతువులతోఁగూడి కదలింపరాని పర్వతమువలెనుండు నేను నీకుఁ గానరాలేదా.

ఆ. పాశహస్తుఁ డైన•భాస్కరసూనుఁడు, జగము లన్ని బారి•నమరుమాడ్కి
నీగదానిహతిని•నిప్పుడ నినుఁ జంపఁ, జాలువాఁడఁ జూడు•సత్త్వహీన. ౨౨

భాస్కరసూనుఁడు=యముఁడు, బారినమరుమాడ్కిన్ = హింసించురీతి, సత్త్వహీన = బలహీనుఁడా.

తా. ప్రలయకాలమందు యముఁ డొకపాశముచేతనే లోకముల నన్నిటిని హింసించునట్లు నేనీయొకగదచేతనే లోకములనెల్ల హింసింపఁగలను గాని నిన్నుఁ జంపజాలువాఁడనా? కాను. అని యర్థము.

సత్త్వహీన=ఇచ్చట సత్త్వము తక్కిన రెండు ప్రకృతిగుణములకు నుపలక్షణము; అనఁగా ప్రకృతిసంబంధములైన సత్త్వరజస్తమస్సులు నీయందులేవు.
అప్రాకృతపురుషుఁడవగుట శుద్ధసత్త్వమయదివ్యమంగళవిగ్రహో
పేతుఁడవు.

తా. ప్రలయకాలమున యముఁడు పాశముఁ జేతఁబట్టుకొని ప్రపంచమునఁ గల జీవులనెల్ల హింసించునట్టు లీగదదెబ్బచేత నిప్పుడే నిన్నుఁ జంపెదను. బలహీనుఁడా! చూడుము.

ఉ. నిన్ననఁ బూనుకొన్నను న•నేకము లున్నవి, పల్కనొల్ల, నా
సన్నదినాంత మయ్యె, రవి•జాఱిన యుద్ధవిఘాత మబ్బెడిన్.

జన్న సురారిపాళులకుఁ • జయ్యనఁ ద్వద్వధ సత్రశుమార్జనం
బున్నది చేయఁగాఁగలుగు • నుత్తమకార్యము, మాట లేటికిన్ ? ౪౩.౨

ఆసన్నదినాంతము = సమీపించిన సాయంకాలము, యుద్ధవిఘాతము = యుద్ధమునకు విఘ్నము, చన్న = మరణించిన, సురారిపాళులకున్ = రాక్షస సమూహములకు. త్వత్ వధ = నిన్నుఁజంపుటచే, అశ్రుమార్జనంబు = కన్నీళ్ళు తుడుచుట, ఉత్తమకార్యము = గొప్పపని, నీవలనఁజచ్చుటచే దర్భాగ్రమున నున్న దహనుమాడ్కి = దర్భాగ్రమునన్న యగ్ని బంగారువలె నతివేగముగా నుండి ప్రకాశించినను, నల్పకాలమందే చల్లాఱి వేఱొకవస్తువును గాల్పలేనట్లు, నీపొగడు కొలుచే నీవు గొప్పవాఁడవుగా కొంచెము సేపు కానవచ్చినను, వెంటనే నీవేమియుఁ జేయఁజాలనివాఁడవని యేర్పడునని గోవిందరాజీయము—బంగారును దహించు నగ్నిచే బంగారువలెనుండు పిత్తళినిగాల్చిన నల్లగాఁగానవచ్చును. అట్లే శూరులకుఁ దగినమాటలు నీవు చెప్పుటచే నీశూరమానిత్వము బయలుపడెనని మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. నిన్ను నే నంఁబూనిన ననవలసినవెన్నియో యున్నవి కాని యన నిష్టములేదు. ఏలయందువా ? సాయంకాలము సమీపించినది, సూర్యుఁ డస్తమించెనా యుద్ధము నిలుపవలసివచ్చును. రాత్రి మీకనుకూలకాలమేకదా. యేల నిలుపవలె నందువా ?

నీవు మనుష్యుఁడవు రాత్రులందుఁ జీఁకటిలో నీవు యుద్ధము చేయలేవు. అట్టి ప్రతికూలసమయమందు నిన్నుఁ జంపుట నా పౌరుషమునకుఁదగినదికాదు. అదియునుగాక నిన్ను ప్రొద్దుగ్రుంకులోపలఁజంపి నీచేఁ జచ్చినవారికై యేడ్చు వారి బంధువులకు నేను గన్నీళ్ళుదుడిచి సమాధానపెట్టవలసిన గొప్పకార్య మున్నది. నీతో ముచ్చటల పెట్టుకొంటినేని యది యెట్లు నెఱవేఱును ?

వాస్తవార్థము—నీచేఁ జచ్చినవారి స్త్రీలు బంధువులు నీపాపాత్మునిచే వీనికై మామగవారందఱుఁ జచ్చిరని నన్ను దూషించుచున్నారు. వారివలె నేను నీచేఁ జచ్చితినా వారు సమాధానపడి నన్ను దూషింపకుందురు, నేనొకఁడు బ్రదికి యింటికిఁబోయితినా వారిదుఃఖము నేను జూడలేను కావున నీచే నాకు మరణమే శ్రేయస్కరము. ఈయర్థమున త్వద్వధన్, త్వత్ = త్వతః, నీవలని వధను అని అన్వయింపవలెను. ఈ కారణముచే నీవు నాకు హితముపదేశించినను ఆప్రకారము వర్తింపఁజాలకున్నాను.

చ. అని గదఁ గేలఁ ద్రిప్పి మను • జాధిపుఁ బిడ్గునుబోలె వైచినన్
ఘనతరవృక్షగుల్మముల • నాశమొనర్చుచుఁ గిట్టి రాఁగ మిం

టన రఘురామచంద్రుఁడు ఘ•నప్రదరప్రకరంబునన్ వడిన్
దునుకలుగాఁగఁ గూల్చె ఫణిఁ•దోరపుమంత్రబలంబుసంబలెన్. ౪౨౩

పిడ్గునుబోలె = పిడుగునుబోలె — అచ్చికంబులఁబడమధ్య నులుడురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబు. సు. వ్యా. సంధి ౨౧. అడుగడ్గునకు మాధవానుచింతన, భాగ; ఘనతరవృక్షగుల్మముల = గొప్పచెట్లను, పొదలను, కిట్టి=సమీపించి, మింటన=ఆకాశమునందే, ఘనప్రదరప్రకరంబునన్=గొప్పబాణముల సమూహముచే, ఫణిన్ = పామును, ఘనతరవృక్షగుల్మముల నాశమొన ర్చుచు ననుటచే వీరు యుద్ధముచేయుస్థలము పెద్ద అరబయలుగాదని యేర్పడు చున్నది. అంతటి ఘోరారణ్యములో నిందఱు నిలుచుటకు యుద్ధముచేయుటకుఁ జాలినంత బయలెందుండి వచ్చును.

తా. ఈప్రకారముచెప్పి గదను చేతితోఁద్రిప్పి విసరి పిడుగును వైచినట్టు రామభద్రునిపై వైచెను. అదియును మార్గమందున్న చెట్లను పొదలను నాశము చేయుచు పైపడిరాఁగ దానినాకాశమందే రామభద్రుఁడు గొప్పబాణసమూహముచే మహామంత్రముచేఁ బామునువలెఁ దునుకలుగాఁ గూల్చెను.

ఉ. కూలిచి దిగ్భ్రమన్ బెగడు•కూళను ధర్మరతాత్ముఁ డిట్లనున్
ప్రేలితి వేమియో బలము•పెంపును జూపితి వింతమాత్ర కే
బాలిశ! రజ్జు లాడితివి•బాణవిదారిత మై ధరాస్థలిన్
దూలిననీగదం గనుము•తూర్ణము రమ్ము వచః ప్రగల్భుఁడా. ౪౨౪

దిగ్భ్రమన్ = దిక్కు తెలియక, బెగడు=భయపడు, కూళను = క్రూరుని, ధర్మరతాత్ముఁడు=నిరాయుధునివేయరాదనుధర్మము దెలిసిన రామభద్రుఁడు — ప్రేలితివి = వదరితివి, బాలిశ = మూర్ఖుఁడా, రజ్జులు = వ్యర్థభాషణములు, బాణవిదారితమై=బాణముచేఁ జీల్పఁబడినదై, ధరాస్థలిన్ = భూమిమీఁద, తూర్ణము= త్వరగా, వచః ప్రగల్భుఁడా మాటలయందు సమర్థుఁడా.

తా. గదను నేలఁ బడఁగొట్టి యయ్యో గదపోయెనే యిఁకనేమిగతి యని దిక్కుదోఁపక భయపడి నిలుచున్న ఖరునిఁజూచి, యోరీ! యేమేమియో వదరితివి గదా. నీబలాతిశయమంతయుఁ జూపితివిగదా. చెప్పినను దెలిసికొనలేని మూర్ఖుఁడా! యీమాత్రమునకా యట్లు వ్యర్థపుమాటలాడితివి. నీయొక్కగద చేతనే లోకములనెల్ల నాకులపఱిచెదనంటివే. అది యేగతిఁ బట్టెనో బాణములచేఁ జీల్పఁబడి యెట్లు నేలఁబడియున్నదో చూచితివా? మాటలనేర్పరీ! ఇఁకరమ్ము.

కం. కూలిన రాక్షసులకు బాష్పాళిని మార్జన మొనర్తు•నని యాడిననీ
యాలాపము లనృతము లై, యీలోనన వెలసెఁ గంటె•హీనచరిత్రా. ౪౨౫

తా. చచ్చినవారికై కన్నీళ్ళు విడుచుచున్నది యున్నదంటివే. నీచుఁడా నీమాట లెట్లసత్యములయ్యెనో యంతలోనే చూచితివిగదా.

కం. గరుటామంతుం డమృతము, హరించినరీతి నీదు•ప్రాణము లివిగో
హరియింప నాశరంబులు,నురుఁగుల నెత్తుటిని గ్రోల•నుసలెడు మహియున్.

గరుటామంతుఁడు=గరుడుఁడు, గరుత్మంతుని తద్భవము గరుడ=గరుటామంతుఁడు-గరుటాలమంతుఁడు. ఇవి రూపాంతరములు.

తా. గరుత్మంతుఁడు అమృతము హరించినట్లు నా బాణములు నీప్రాణములను హరింపఁగా నురుఁగులతోడి నెత్తుటిని త్రాగుటకు భూమి యెదురుచూచుచున్నది.

ఉ. ధూళిని బ్రుంగ మేను నిజ•దోర్యుగ మున్వని జాఁచి దుర్లభా
లోలవిశాలనేత్ర నవి•లోలతఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుచాడ్పునన్
నేలను గ్రుచ్చి దీర్ఘమగు•నిద్దురవోయెద, వంత ఱొమ్ములన్
గేలిడి నిద్రవోయెదరు•కీర్తితపుణ్యులు సంయమీశ్వరుల్. ౪౫౭

బ్రుంగన్=మునుఁగఁగా, నిజదోర్యుగము = నీ రెండుచేతులను-దుర్లభాలోల విశాలనేత్రన్ = కష్టపడి సంపాదించిన చలించు వెడలుపాటి కన్నులుగల స్త్రీని-అవిలోలత = ఏకమనస్సుతోఁ జపలతలేక-దీర్ఘమగు నిద్దురపోయెదవు = చచ్చెదవు-సంయమీశ్వరుల్=మునిశ్రేష్ఠులు.

తా. నీదేహము భూమిలో మునిఁగి చేతులు చాఁచుకొని యపురూపముగ నతికష్టముపై లభించిన స్త్రీని నేకచిత్తముతోఁ గౌఁగిలించి పండుకొన్నట్లు బోర్లబడి భూమిని గౌఁగిలించికొని చావఁగలవు. అంతట నీబాధ తొలఁగెనని ఱొమ్ముల మీఁదఁ జేతులుంచుకొని నిర్భయముగా నిర్విచారముగ సుఖముగా మునీంద్రులు నిద్రపోవుదురు. ప్రాణము పోయినఁగదా చేతులుచాఁచి నేలను గ్రుచ్చిపడుట. ముందవి చెప్పనేలయనిన గుఱుకవెట్టి నిద్రపోయినట్లని యెఱుఁగునది.

సీ. రాక్షసా ! మచ్ఛర•ప్రకరంబులను జన,స్థాన మిప్పుడు హత•స్థాన మైన
నిర్భయతను ముని•నికురుంబములు సంచ,రించు నీదండకఁ•గొంచ కెదను
భయపెట్టురక్కసుల్•భయముపాటున నలు,దెసలఁ బాఱెదరు చూ•దిక్కులేక
కన్నీళ్ళఁ దడిసిన•విన్ననిమోముల, నీ కనురూప లౌ•నీదుభార్య
ఆ. లిట్టిమగని నిన్నుఁ•గట్టికొంటను నిష్ఫ, లెలిసి శోకరసము•తెఱఁగుఁ గామ
సౌఖ్యములకుఁ బాసి•చని నిరర్థకజీవ, లగుదు రింక రాక్ష•సాపశదుఁడ. ౪౫౮

మత్ + శర + ప్రకరంబులను=నాయొక్క బాణముల సమూహములచే, హతస్థానము=చచ్చినవారి గృహములుగలది, నికురుంబములు=సమూహములు, కొంచక = సందేహింపక, రక్కెసల్ = రాక్షసస్త్రీలు, నిరర్థకజీవులు = విధవలగుటచే ప్రయోజనములేని బ్రదుకుగలవారు. రాక్షసులందును విధవావివాహములు లేవు (ఉత్తర. ౨౪౧ వ. చూడుము) రాక్షసాపశదుఁడ=నీచరాక్షసుఁడా.

తా. ఓరీ రాక్షసుఁడా? నాబాణములచే జనస్థానము ప్రేతస్థానముకాఁగా మునులగుంపులు నిర్భయముగా నీదండకయందు నింక సంకోచములేక తిరుగఁగలరు. ఇంతవఱకుఁ మునులను భయపెట్టుచున్న రాక్షసస్త్రీలు ఇఁక వారు వచ్చి నాకుచెప్పుదురేమో నేను దమ్ము చంపుదునేమో యని భయపడుచు దిక్కులేనివారై దిక్కుల వెంటఁ బరువెత్తుదురు. నీకుఁదగిన నీభార్యలు కన్నీళ్ళతోఁ దడిసి వెలవెలఁబోయిన ముఖములతో దొంగవానిభార్య యెప్పటికైన ముండయే యన్నట్టు నీవంటి మగనిఁ గట్టుకొనుటచే నిప్పుడు శోకరసమెట్టిదో తెలిసికొని కామసౌఖ్యములవదలి నీచరాక్షసుఁడా బ్రతికియు ప్రయోజనములేని బ్రదుకు బ్రదికెదరు. తాను జచ్చినఁ దనపెండ్లాలు విధవలై దిక్కులేనివారై యల్లాడుదురే యను విచారముచేనైన యుద్ధము చాలించి శరణాగతుఁడగుదునేమో రక్షింతమను తలంపుతో నాఁడు వారి ప్రశంస కావింపఁబడెను. అనురూపభార్యలందుఁ బ్రేమయుండునుగదా.

ఉ. ఓరి నృశంస నీచ విను ♦ మోరిదురితాత్మక విప్రకంటకా
క్రూరమనీష మీవలనఁ ♦ గూరినిభీతిని మౌనిపుంగవుల్
దారు హవిస్సు నగ్ని నిడు♦దాఁకను సంశయలోలచిత్తులై
సారెకుఁ గంప మొందెదరు ♦ సాగు నొకో యిఁక నట్టిచేఁతలున్. ౪౫౯

నృశంస = ఘాతకుఁడా, విప్రకంటకా = బ్రాహ్మణబాధకా, క్రూరమనీష = దయలేని మనస్సుగలవాఁడా, కూరిన = కలిగిన, సంశయలోలచిత్తులై = సందేహముతోఁజలించు మనస్సుగలవారై, చేఁతలు=చేష్టలు.

తా. నీకుఁదగిన భార్యలంటివే నేనెట్టివాఁడనందువా, ఓరీ ఘాతకుఁడా! నీచుఁడా, పాపాత్ముఁడా- బ్రాహ్మణద్వేషి-నిర్దయమైన మనస్సుగలవాఁడా! మీవలనఁ గలిగిన భయముచే మునిశ్రేష్ఠులు హోమసమయంబులందుఁ దాము హవిస్సును నగ్నిలో వేయువఱకు నెక్కడ నేరాక్షసుండు వచ్చునో యెవఁడు విఘ్నముచేయునో యని సందేహముచేఁ జలించు మనస్సుగలవారై పలుమాఱు గడగడలాడు చుందురు. ఇఁక నట్టిచేష్టలు జరుగునని తలఁచితివా.

కం. అన విని ఖరతరవచనంబున ఖరుఁ డిట్లనియెఁ బ్రాణ♦ములు వోయెడివే
శను గూడ గర్వపడియెదు, మనుజాధమ! నీ వదెట్టి♦మానిసి వొక్కో. ౪౬౦

ఖరతర వచనంబునన్=మిగులఁ గఠినమైన మాటచే.

తా. ఈప్రకారము రామభద్రుఁడనఁగా మిక్కిలి కఠినములైన మాటలచే ఖరుఁడిట్లనియెను. ఓరీ నీచమనుష్యుఁడా? నీవెట్టిమనుష్యుఁడవురా. ప్రాణముపోవుటకు సిద్ధముగానుండు సమయమందుఁగూడఁ బొగరుపడుచున్నావు.

ఉ. కాలము దీఱినాతఁ డెఱుఁ♦గం గలఁడే యిది పల్కవచ్చు నీ
లీల వచింపరా దనెడి♦లీలలు, కార్య మకార్యమున్ మదిన్
జాలు నొకో తలంప మతి♦సత్త్వము వాసి షడింద్రియప్రభల్
దూలుటఁ జేసి; నీవిధము ♦ దోఁచెడి నట్టులు గాఁగ రాముఁడా. ౪౬౧

కాలముతీఱినాతఁడు = జీవితకాలము ముగిసినవాఁడు, మతిసత్త్వము = మనోబలము, షట్ + ఇంద్రియప్రభల్=ఆఱు ఇంద్రియముల తేజస్సు జ్ఞానము.

తా. మృత్యువాసన్నమై వచ్చినవాఁడు ఇదిమాటలాడవచ్చును ఇది మాటలాడరాదు అనువిధముగాని యిదిచేయఁదగును, ఇది చేయరాదను విధము గాని బుద్ధి బలముపోయి ఆఱింద్రియములు జ్ఞానము తొలఁగుటచే తెలిసికొనఁ గలఁడా ? లేఁడు-నీవిధముకూడ నట్టులేఁ దోచుచున్నది.

చ. అని కలయంగ నాల్గుదెస ♦ లారసి దవ్వున నున్న పెన్నగం
బును మొద లంటఁ బీఁకి కను♦బొమ్మలు నాట్యము లాడ తీవ్ర తీ
వ్రవన వడిఁ ద్రిప్పి నెత్తురులు ♦ పుట్ట రదంబుల మోవి నొత్తియే
పున గుఱిచూచి చచ్చితివి ♦ పో మనుజాధమ యంచు వైచినన్. ౪౬౨

ఆరసి=వెదకి, దవ్వున=దూరమందు, రదంబుల=దంతములచే, మోవిన్=పెదవిని.

తా. ఇట్లు పలికి నాలుగుప్రక్కలు పాఱఁజూచి వెదకి దూరమందున్న పెద్ద వృక్షము నొకదాని వ్రేళ్ళతోఁ బీఁకి కనుబొమ్మలు చలించుచుండఁగా తీవ్రతీవ్రవ వేగముగాఁ ద్రిప్పి నెత్తురుకాఱునట్టు పెదవులుకొఱుకుచు గుఱిచూచి నీచ మనుష్యుఁ డా చచ్చితివి పో యని విసరివైచెను. అంతట యినుపగదను నఱికినవానికి నీచెట్టిమాత్రమని కాలబలమున వానికిఁ దోఁచినదికాదు. జూదమునందు యుద్ధమందు నెంతెంత యోటుపడునో యంతంత చలము హెచ్చుచుండును.

—♦ ఖరుఁడు శ్రీరాముచే హతుం డగుట ♦—

ఉ. వచ్చెడు దానిఁ జూచి రఘు♦వర్యుఁడు శాతకలంబకంబులన్
బిచ్చెలు పిచ్చెలై పడఁగ ♦ వ్రేల్మిడిఁ ద్రుంచి యలంతిఁ బోఁడ యా

కుచ్చితుఁ డంచుఁ దీవ్రమగు•క్రోధముఁ దాలిచి మేనఁ జెమ్మటల్
పిచ్చిల రక్తనేత్రుఁ డయి•భీకరమార్గణసంచయంబులన్. ౪౬౩

శాతకలంబకంబులన్ = వాఁడిబాణములచే, వ్రేల్మిడి = చిటికెవేయునంతలో, అలంతి=కొంచెముతో, పిచ్చిలన్ = ఉబ్బుచుండఁగా, భీకరమార్గణ సంచయంబులన్=భయంకరమైన బాణసమూహముచే.

తా. అట్లు వచ్చుచున్న యా వృక్షమును జూచి రామభద్రుఁడు వాఁడి బాణములచే చిన్న చిన్నతునకలై పడునట్లు చిటికెవేయు సంతలో నఱికి యీ దుష్టుఁడు కొంచెముతోఁ బోవువాఁడు కాఁడు. వీనియందు దయ నిరర్థకమని నిశ్చయించుకొని మిగులఁ గోపము దెచ్చుకొని దేహమునఁ జెమ్మట ఉబ్బుచుండ కన్నులెఱ్ఱనగాఁగా భీతినిగలిగించు బాణముల సమూహముచే.

ఉ. చిల్లులు వోవ మేను వెసఁ•జేసిన నెత్తురు కొండవంకనాఁ
బెల్లుగఁ దొర్ల వేదనను•బెల్కుఱీ తాళఁగలేక మత్తు సం
ధిల్లఁ గృతాస్త్రుని పై పడఁగఁ•దేఁకువ ఱివ్వున రాఁగ నెత్రు చి
ప్పిల్లెడు మేనివానిఁ గని•వెన్కడు గుంచి జవైకగామి యై, ౪౬౪

తా. దేహమంతయు రంధ్రములు పడునట్లు కొట్టఁగా కొండవంకవలె నెత్తురు గాఱుచుండెను. ఆ బాధ సహింపలేక యవయవములు విలవిలఁబోవుచుండఁగా దేహము తెలియక వింట బాణము సంధించియుండు రామభద్రునిపైఁ బడుటకు ధైర్యముతో ఱివ్వునరాఁగా నెత్తురు కాఱుచున్న దేహము గలవానిని జూచి బాణము ప్రయోగించుటకు నెడముండుటకై యొక యడుగు వెనుకకుఁ బెట్టి యతివేగగమనముగలవాఁడై ముందుపెట్టిన కాలు వెనుకకుఁ బెట్టుట వీరునికిఁ దగినకార్యము గాదు. అయినను జేసెఁడుసందైన లేకున్న నస్త్రప్రయోగము సాధ్యముకాదు. కావున దానికై వెనుకడుగు పెట్టెనుగాని వెఱచి కాదు. దీనిని బురస్కరించుకొని "క్వచిదతి సంకటవిషయే సుభటానా మభీతోయపసర్పః" యని వేదాంతదేశికవాక్యము గలదు.

ఉ. కాంతిని బ్రహ్మదండమున•కంటె ఘనం బగుపావకాభదు
ర్దాంతశరంబు శక్రదము•గ్రక్కున వైవఁగ బిడ్గువోలె నా
శాంతము మాఱుమ్రోయఁ జని•నాఖరువక్షము గాఁడఁ గూలె నా
ద్యంతము దగ్ధుఁ డౌచుఁ ద్రిపు•రాంతకదగ్ధ ఖలాంధకుం డనన్. ౪౬౫

బ్రహ్మదండమునకంటె - బ్రహ్మాస్త్రమునకంటె, పావకాభ = అగ్నితో సమానమైన, దుర్దాంతశరంబు=అమోఘమైన బాణము, శక్రదము = ఇంద్రుఁడిచ్చినది, ఆశాంతము=దిక్కులకడవఱకు, గాఁడన్=నాటఁగా, ఆద్యంతము =

తలమొదలు పాదమువఱకు, దగ్ధుఁడు=కాలినవాఁడు, త్రిపురాంతక = శివునిచే, దగ్ధ=దహింపఁబడిన, ఖలు=దుష్టుఁడైన, అంధకుంబలెన్=అంధకాసురునివలె, ఈ అంధకాసురుఁడు శ్వేతారణ్యమున నుండినవాఁడు. ఈశ్వేతారణ్యము కావేరి సముద్ర సంగమమునకు సమీపమునఁనుండు ప్రదేశము.

తా. బ్రహ్మదండమునకంటె నెక్కువ కాంతిగలదై యగ్నిహోత్రమువలె జ్వలించుచు నింద్రునిచే నీయఁబడిన యమోఘబాణమును శీఘ్రముగ వేయఁగా పిడుగువలె దిక్కులు ధ్వని యిచ్చునట్లు ధ్వనించుచుఁబోయి యా ఖరునివక్షము నందు నాటఁగా దానిచే దేహమంతయుఁ గాలరుద్రునిచే దగ్ధుఁడైన యంధకాసురునివలెఁ బడెను.

కం. ఫేనమున నముచి పవిధా, రానిహతిని వృత్రబలులు♦రమణను శ్రీసీ
తానాథునిమార్గణమున, మానవభుగ్వరుఁడు గూలె♦మహి భస్మితుఁడై.

ఫేనమునన్=నురుఁగుచే, నముచిరమణను = నముచివలె, పవిధారానిహతిని=వజ్రాయుధమునందు దెబ్బచే వృత్రాసుర బలాసురుల రమణను, మానవభుగ్వరుఁడు = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు = మనుష్యుల భుజించువాఁడు. మానవభుక్క-కొన్నియెడల నుపమానంబులు పెక్కగుచో నివి కడ దాని కొక్కటిక చూపట్టెడి. ప్రౌ. వ్యా. సమాస ౪౦ సూత్రము ప్రకారము ఉపమానవాచకము రమణ యనునది యొక్కచోటనే గూర్పఁబడియె.

నముచి యను రాక్షసుఁడు ఆర్ద్రిముచే, శుష్కముచేఁ జావకుండ వరముఁ దీసికొనుటచే నింద్రుఁడు తడిది ఎండినది కాని నురుగును వజ్రాయుధమునకుఁ దగిలించి దానితో వానిని గొట్టి చంపెను.

తా. నురుఁగుచే నముచియు, వజ్రముచే వృత్రుఁడు బలుఁడును రాక్షసులు చచ్చినట్లు శ్రీరామచంద్రుని బాణముచే భస్మమై యాఖరాసురుఁడు చచ్చిపడెను.

—♦ మహర్షులు శ్రీరామునిఁ బ్రశంసించుట ♦—

ఉ. అంతట గుంపుగూడివిది♦తాత్ములు రాజఋషుల్ మునుల్ ధరా
కాంతుని వేడ్క ని ట్లనిరి♦గౌరవ మార మహాత్మ నిన్ను నీ
ప్రాంతముఁ జేరఁ బంప శర♦భంగునిఁ జూడఁగ వచ్చె నాఁడు పా
కాంతకుఁ డామహర్షులు ను♦పాయమునన్ నినుఁ జేర్చి రీయెడన్. ౪౬౭

విదితాత్ములు = ఆత్మసాక్షాత్కారముగలవారు, ధరాకాంతుని = రామచంద్రభూపాలుని,ప్రాంతము=ఈ సమీపప్రదేశము,పాకాంతకుఁడు=ఇంద్రుఁడు.

తా. ఇట్లు ఖరుఁడు చావఁగానే గుంపుగూడి యాత్మసాక్షాత్కారముగల రాజఋషులు మునులు శ్రీరామచంద్రభూపతితో గౌరవమున నిట్లనిరి. మహాత్మా నిన్ను నీప్రదేశమునఁజేరఁ బంపుమని కోరుటకై యింద్రుఁ డానాఁడు శరభంగుని జూడవచ్చెను. ఆశరభంగ సుతీక్ష్ణాగస్త్యాది మహర్షు లుపాయముచేసి నిన్ను నిచటఁ జేర్చిరి.

శా. త్రుంపింపం గలుషాత్మకంబు నసుర♦స్తోమంబు ని న్నిందు ర
ప్పింపం గల్గెను, దీరె మాపనులు, నీ♦పే రెన్నుచున్ హాయి రా
జింపన్ మౌనులు దండకాటవిని దం♦ద్రీ! యింక ధర్మంబు దీ
పింపన్ నిచ్చలు సంచరించెదరు ని♦ర్భీతిన్ స్వధర్మంబులన్. ౪౬౮

త్రుంపింపన్=సంహరింపఁజేయుటకై, కలుషాత్మకంబు=పాపస్వభావము గల, అసురస్తోమంబున్ = రాక్షససమూహమును, తీరెన్ = చక్కఁబడెను, హాయి=సుఖము, నిచ్చలు=సర్వదా, నిర్భీతిన్=భయమువిడిచి,స్వధర్మంబులన్= తమధర్మములందు సంచరించెదరు.

తా. పాపస్వభావముగల రాక్షససమూహమును జంపించుటకై నిన్నిందు వచ్చునట్లు చేసితిమి. మాపనులు చక్కఁబడెను. నీ పేరు చెప్పుకొనుచు సుఖముగాఁ దంద్రీ! మునులు దండకాటవియందు నన్నివేళల భయమువిడిచి వారివారి ధర్మంబులందు వారువారు తిరుగఁగలరు.

కం. అను నీలోపన చారణ,జనయుతముగ దేవతలును ♦ జననాథుని పై
ఘనపుష్పవృష్టి గురిసిరి, వినువీదిని నిండె దుందు♦భిధ్వానంబుల్. ౪౬౯

తా. వీరీప్రకారము చెప్పుచుండఁగనే యాకాశమునుండి చారణులతోడఁ గూడి దేవతలు రామచంద్రుపై పెద్ద పుష్పవర్షము గురియంజేసిరి. ఆకాశమార్గమున దేవదుందుభిధ్వనులు నిండెను.

శా. ఔరా యేమిపరాక్రమం, బరరె యే ♦ మాదాక్ష్య సత్త్వంబు, ల
య్యారే యాపదునాల్గువేలు మనుజా♦దానీకముల్ దాఁక నీ
శ్రీరాముండు పదాతి యై యొకఁడ త్రుం♦చెన్ వానినిన్ భీకరా
కారుం డై ఘటికాత్రయంబునను సా♦క్షాద్విష్ణు వౌఁ జూడఁగన్. ౪౭౦

దాక్ష్యసత్త్వంబులు=దాక్ష్యము=దక్షత్వము, కార్యనిర్వహణశక్తి,అనఁగా రాక్షసులనందఱిఁ జంపఁజాలినశక్తి, సత్త్వము = బలము, మనుజాద + అనీకముల్ = రాక్షసులసేనలు, పదాతియై = కాల్నడగలవాఁడై, ఘటికాత్రయంబునను = మూఁడు గడియలలోఁ (డెబ్బదిరెండు నిమిషములు,) సాక్షాద్విష్ణువు= ప్రత్యక్ష విష్ణువు.

తా. ఆహా ! ఏమి పరాక్రమము ! ఏమి కార్యసాధనసామర్థ్యము ! ఔరా ! బలము ఏమని చెప్పవచ్చును ! ఒంటరిగాఁడు కాళ్ళమీఁద నిలఁబడి పదునాలుగు వేలరాక్షసులను మూఁడుగడియలలో సంహరించెనే యిది యితరులకు సాధ్యమా కాదు కావున నీయన ప్రత్యక్షవిష్ణువే.

—♦ సీతాలక్ష్మణులు శ్రీరాముఁ జేర వచ్చుట ♦—

కం. అని కొండాడుచుఁ దమ తమ,మనుకులకుం జనిరి లోని♦మనికిత మాఱన్
గన వచ్చినసుర, లంతం, జనుదెంచెను లక్ష్మణుండు ♦ జానకితోడన్. ౪౭౧

కొండాడుచున్ = పొగడుచు, మనుకులకున్=ఉనికిపట్టులకు, లోనిమనికి తము=మనస్సులోని దుఃఖము, ఆఱన్=క్షయింపఁగా.

తా. అని పొగడుచు దేవతలు, తమమనోవేదన శమింపఁగాఁ దమతమ స్థానంబులకుఁబోయిరి. అంతట లక్ష్మణుండు సీతాదేవితో వచ్చెను.

కం. విజయి యయి యచటిమౌని, వ్రజములు పూజింపఁ దోడ ♦ రా లక్ష్మణుఁడున్
గజగమనంబునఁ జనియెను, నజితపరాక్రముఁడు స్వాశ్ర♦మావనిఁ జేరన్.

విజయి=గెలుపొందినవాఁడు, గజగమనంబులన్ = ఏనుఁగు నడకవంటి నడకతో, అజితపరాక్రముఁడు = జయింపఁబడని పరాక్రమముగలవాఁడు, స్వాశ్రమావనిన్=తమ యాశ్రమభూమిని, దీనివలన నాశ్రమమునకు దూరము నందే యుద్ధము జరిగెనని తెలియనగు. సీతాలక్ష్మణులు యుద్ధము జరిగినచోటికే వచ్చిరి.

తా. గెలుపుగొన్నవాఁడై యచట మునిసమూహము పూజింపఁగా సీతా లక్ష్మణులు తనతోడరాఁగా నేనుఁగు నడకలవంటి నడకతో విలాసముగ నప రాజితుఁడగు రామచంద్రమూర్తి తన యాశ్రమముఁ జేరవచ్చెను.

కం. అంతట నాయనఁగనియరి, హంతను బరమర్షులకు సు♦ఖావహు హర్షా
క్రాంతయయి భర్త జగతీ,కాంతుని వైదేహి బిగ్గ♦కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చెన్. ౪౭౩

అంతటన్ = ఆశ్రమము జేరినతరువాత, ఆయనన్ = శ్రీరామచంద్ర మూర్తిని, కని = చూచి, అరిహంతనున్ = శత్రువుల సంహరించినవానిని, పరమర్షులకున్ = ఋషిశ్రేష్ఠులకు, సుఖావహున్ = సుఖము కలిగించినవానిని, హర్షాక్రాంత = సంతోషముచే నాక్రమింపఁబడినది, అయి, భర్తన్ = పతిని, జగతీకాంతుని = రాజును, వైదేహి=సీత, బిగ్గ = గట్టిగా, కౌఁగిటఁ గ్రుచ్చెన్ = కౌఁగిలించెను.

తా. ఆశ్రమప్రదేశముఁ జేరిన తరువాత సీతాదేవి శత్రుసంహారకుఁడును ఋషులకు సంతోషముఁ గలిగించినవాఁడును, భర్తయునగు శ్రీరామచంద్ర మూర్తిని గట్టిగఁ గౌఁగిలించెను.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం, వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే – భ.గీ.

సాధువుల రక్షించుటకును పాపాత్ముల నాశముచేయుటకును, ధర్మసంస్థాపనము చేయుటకును, ప్రతియుగంబున నేను బుట్టుచుండుదును. అని శ్రీకృష్ణ భగవానుఁడు చెప్పెను. ఈవిషయమే యుత్తరాకాండమున నిట్లు చెప్పఁబడెను.

అవతారము సార్థకముచేయ నుపక్రమించుట యీ పద్యముఁ దెలుపు చున్నది.

అరిహంతను ననునది దుష్టశిక్షణమును పరమర్షులకు సుఖావహుననునది సాధురక్షణమును దెలిపెడి.

ఇంతకుముందు చెప్పఁబడిన చరిత్రము దీనికిఁ బీఠికవంటిదై దుష్టులెవరు? శిష్టులెవరు? వారికిఁగలిగిన బాధయెట్టిది? అను విషయమును ఈ కార్యము నిమిత్తమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి దండకకు వచ్చుటయునై యున్నది. మీఁది భగవద్గీతయందలి శ్లోకము సాధువులను రక్షించుటకై దుష్టుల శిక్షించుట యుద్దేశ్యముగాఁ జెప్పఁబడెను. దీనివలన దుష్టుల శిక్షించుట ప్రథమకార్య మగుచున్నది. కార్యముచేయఁబూనినపుడు మొదటఁజేయవలసినది మొదటఁ జేయవలయును గనుక నరిహంతను అని దుష్టశిక్షణము తొలుతఁజెప్పి దానివలనఁ గలిగిన సాధుపరిత్రాణము రెండవదిగాఁ జెప్పఁబడెను. ఖరాదివధకుఁ గారణము దానివలని ప్రయోజనము ఋషిసంరక్షణమె కదా.

శ్రీ మహాలక్ష్మీదేవి స్త్రీలను బాధించు రాక్షసుల సమూలము నాశము చేయఁగదా భర్తను భూమిపై నవతరింపఁగోరి తానును నవతరించెను. అట్టి తన కోరిక నెఱవేర్పఁ బ్రారంభించుటచే సీతాదేవి తనకోరిక నెఱవేఱుకాలము సమీ పించెఁగదా యని సంతోషించి తన కార్యమును స్వకార్యముగ నెంచిన భర్తను తన సంతోషము సమ్మతిఁ దెలుపఁ గౌఁగిలించుకొనుచున్నది.

ఆయనను గని కౌఁగిలించెను, రాక్షసులా వేలకొలఁది వచ్చుచున్నారు. రామచంద్రమూర్తియా యొంటరిగాఁడు. యుద్ధమెట్లు పర్యవసించునో మరల నీయనను నేను గన్నారఁజూడఁగలనాయని భయపడుచున్న సీత రామచంద్ర మూర్తిని మరలఁజూచి వీరుల తారతమ్యజ్ఞాన మెఱింగిన వంశమునఁబుట్టిన దగుటచే సగౌరవముగఁ గౌఁగిలించుకొనెను.

అయనను ౧. పూర్వము యుద్ధకాలమున గుంపులోఁ గానరాకయున్న వానిని ౨. వీరవ్రణములచే కారుచున్న నెత్తుటిచే రోమకూపములనుండి వెలువడు చెమటబొట్లచేఁ గూడియున్నవానిని ౩. కోదండదండము నాధారముచేసికొని నిలఁబడికొంచెము శ్రమముదీర్చుకొనుచున్నవానిని ౪. వ్రేలాడువెండ్రుకలను దీఁగలచేఁ గట్టినవానిని ౫. బిగించిన నడికట్టుగలవానిని ౬. బాహువులందు ధరించిన రెండమ్ములపొదులు గలవానిని ౭. యుద్ధము ముగియుటచేఁ గోపముపశమింపఁగాఁ బ్రసన్నమైన వదనముగలవానిని ౮. సీతాలక్ష్మణు లింకను రాలేదే యని తమరాకకై యెదురుచూచువానిని ౯. పదునలుగురుపోయిన పదునాలుగువేలమంధి వచ్చినట్లు లంకనుండి రాక్షసులు వచ్చెదరేమోయని నలుప్రక్కలఁ జూచువానిని ౧౦. పూర్వము లోకులు రాముఁడు మహావీరుఁడని తాను వినియుండి యిప్పు డావీరకార్యము జేసినవానిని.

కని = ఒకరు చెప్పఁగా విని కాదు. తానే కన్నారఁజూచి – ఆయనఁ గని రిపుహంతను ననుటచే నెందుండి చూచిన యుద్ధము కానవచ్చునో యట్టిచోట సీతా లక్ష్మణులుండిరని తెలియనగు. సీత గుహలోపలనుండుటచే యుద్ధము చూచియుండదు. ఎటువంటివానిని జూచి యనిన అరిహంతను ౧. శత్రువులఁ జంపినవానిని. శత్రువుల జంపినవానిననుటచే తనయందు విరోధబుద్ధిలేక తనతో యుద్ధముచేయు కోరికతో రాక యుండు సేనానాయకుల సేవకులు మొదలైన వారిని జంపలేదని భావము. దీనిచే దుష్టనిగ్రహము చెప్పఁబడెను.

౨. అరిహంతను=అనుటచే హననవ్యాపారము మాత్రమే సీత చూచెను గాని బాణముదీయుట, సంధించుట, విడుచుట, బాణముపోవుట, యిదియేమియు నామెకుఁగానవచ్చినదికాదు. అత్యంతగమనవేగముచే నని యెఱుఁగవలయును.

పరమర్షులకు సుఖావహమ్ = తపోలేశముచే సర్వరాక్షసులను ధ్వంసము చేయఁగలవారు ఋషులు. ఇఁక పరమర్షుల కసాధ్యమైనదే లేదు. అయినను ఎవ రెవరి స్వధర్మమందు వారు వారు నిలువవలయుననియే వారివ్రతము. రక్షించు ధర్మము భగవంతునిది. రక్షింపఁబడు ధర్మము జీవునిది. కావున రక్ష్యుఁడగు వాఁడు రక్షకత్వమును వహించుట స్వధర్మముగాదు. పరధర్మమగును. "మరణమైనను స్వధర్మంబున మేలు, పరధర్మమెప్పుడు భయకారణం" బగుటచే భగవంతుఁడే రావలె, ఆయన కార్యమాయన చేయవలె. ఆయన చేయవలసిన కార్యము మనము చేయరాదు. అట్లుచేసిన స్వరూపహానియగునని యెన్నిబాధలైన సహించుచు శ్రీరామచంద్రమూర్తిరాకయు, నాయన ప్రతిజ్ఞానిర్వహణము వీనికై యెదురుచూచుచుండినవారు సీతాదేవియు నిట్లుచేసినదే కదా.

సుఖావహం = "మిక్కిలి బాధలంగనెడి రామా దుష్టమాంసాశిసంతానంబే వంగ" నన్నట్లు "రమ్మపిగో రాఘవ కనుఁగొమ్ము అసురకోటులచే నాశమ్మును గన్న మునీంద్రులయెమ్ము" లన్నట్లు దుఃఖపడువారి దుఃఖమును నాశముచేసి సుఖము కలిగించినవానిని.

హర్షాక్రాంత = సంతోషముచే నాక్రమింపఁబడినది.

'సతి ధర్మిణీ ధర్మాః' ధర్మియుండును. ధర్మముండును. అను న్యాయముచే రామవిజయరూపమైన ధర్మి లభించుటచే దానిధర్మమైన హర్షము లభించెను. జయము హర్షము గుణముకలది. గుణియుండిన గుణము దాని తోడనే యుండును. (అ) హర్షమనఁగా=గగ్గురుపాటు. లోపలనుండు సంతోషముపొంగి రోమకూపముల మూలమున వెలుపలికి వచ్చెనా యన్నట్లు దేహము నందు గగ్గురుపాటుగల దానిని.

భర్తన్ = పతిని "లోకభర్తారం సుఖవేయు" మన్నట్లు లోకములనన్నిటిని భరించువానిని, భర్త భార్య నెట్లు భరించునో లోకములనన్నిటిని నట్లే భరింపవాఁడని భావము. దీనివలనఁ జిదచిత్తులకు నీశ్వరునకు భార్యాభర్తృ సంబంధము చెప్పఁబడెను.

జగతీకాంతుని = కామ్యత ఇతికాంతః కాంక్షింపఁబడినది కస్యసుఖస్య. అంతోనిశ్చయో, ఉత్రేతివాకాంతం సుఖముయొక్క నిశ్చయము దీనియందుఁ గలదు. గురు. ప్ర.

ఈ వ్యుత్పత్తులవలన కాంతుఁడనఁగాఁ గోరఁబడువాఁడనియు, ఏల కోరఁబడుననిన సుఖనిశ్చయము, నిశ్చయసుఖము వానియందుఁగలదు కావునఁ గోరఁబడుననియు నేర్పడెను. ఎవనిచేఁ గోరఁబడినాఁడనిన జగతిచే, జగతిశబ్దము స్త్రీలింగ మగుటచే స్త్రీ తనకు సుఖము గలిగించు ప్రియు నెట్లు కోరునో యట్లు జగతిచేఁ గోరఁబడెనని భావము. స్త్రీ ప్రాయమితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపుర స్సరమ్మని కలదుకదా. భర్తయనుపదమున భర్తృధర్మమునకుఁ బ్రాధాన్య మీయఁబడెను. జగతికాంతుఁడనుచో సతీధర్మమునకుఁ బ్రాధాన్య మీయఁబడెను. ఇట్లు చెప్పుటచే జగతీశ్వరులకు నన్యోన్యానన్యత్వము చెప్పఁబడెను. అనఁగా రామునకు జగతితప్ప భరించవలసినది వేఱులేదు, జగతికి రాముఁడుతప్ప నిశ్చయసుఖమునకై కోరఁబడఁదగినవాఁడు వేఱొకఁడులేఁడు అని భావము.

"కోరె వసుమతీకాంత తనకూర్చు వల్లభుఁడుగ"నని యయోధ్య ౨౫౦వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెనుగదా.

కావున నిశ్చయసుఖము (మోక్షము) కోరువారు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దమకాంతుఁడుగ భర్తగా వరింపవలెనని భావము. కాంతుఁడు=మనోహరుఁడు, లోకములో భర్తలు, పతివ్రతలగు స్త్రీలకు మనోహరులగుట వింతగాదు. శ్రీరామ చంద్రమూర్తి యట్టివాఁడుకాఁడు. దర్శనమాత్రమునఁ జూచునట్టి యెల్లవారి మనస్సులు హరించువాఁడు.

వైదేహి=జనకరాజు కూఁతురు. స్త్రీలు సహజముగా భీరువులు. అందు ఘోరయుద్ధము చూచినపుడు భయపడుట స్వభావము. అట్టిచో సీతాదేవి మారణ వ్యాపారాసక్తుఁడైనరామచంద్రునిఁజూచియెట్లుసంతోషించెను. సీతాదేవిబ్రాహ్మణ స్త్రీ కాదు. 'మిథిలాధిపతిర్వీర' యన్నట్టు వీరుఁడైన జనకునింటఁ బెరిఁగినది. కావున యుద్ధవిషయము వీరధర్మము చక్కఁగాఁ దెలిసినది. అందు వీర్యశుల్క కావున రామచంద్రమూర్తి శౌర్యమునకు సంతోషించెను.

బిగ్గఁ గౌఁగిటఁగ్రుచ్చెన్ = గట్టిగాఁ గౌగిలించుకొనెను హృదయమందు నిరవధికప్రేమ యెంతగాఢముగనున్నదో యంత గాఢముగఁ గౌఁగిలించెను. లోకభర్త శ్రీరామచంద్రమూర్తి. లోకమాత సీత. కావునఁ దనబిడ్డలను రక్షింప శ్రమపడు భర్తవిషయమై ద్విగుణితప్రేమకలదై గట్టిగఁ గౌఁగిలించెను. గాయములకు వేఁడి వేఁడి నిమ్మకాయ పొట్లములు గాఁచుట లోకప్రసిద్ధము. అట్టులే శ్రీరామచంద్రమూర్తి దేహమునందలి గాయములను తన చనులవేఁడిమిచేఁ గాఁచునట్లు కౌఁగిలించెను.

అత్యంత ప్రేమవశలయిన స్త్రీలు తమప్రేమ నెట్లు చూపఁగలరు ? కౌఁగి లించుటచేతనే, కావునఁ గౌఁగిలించెను.

రామచంద్రమూర్తి లేని సీత గుహనుండి వచ్చినదై రాముని గౌఁగిలించె ననుటచే హృదయగుహనుండు జీవుఁడు పరతంత్రుఁడై ఆచార్యువలన సర్వ స్వామిని దర్శించి దానిచే సర్వవిరోధివర్గము నశింపఁగా నందుండి వెలుపడి నిత్యసూరుల గోష్ఠియందుండు స్వామిని దర్శించి తద్భోగపరివాహ మనుభ వించు నని ధ్వని. గోవిందరాజీయము. ఆయనన్="తేతు యావంత ఏవాజౌతా వాంస్తు దదృశేసతై" అన్నట్లు తత్కాలమున స్వేచ్ఛగా గ్రహింపబడిన పదు నాలుగువేల దివ్యమంగళ విగ్రహములు గలవాఁడై యొక్కొక్క రాక్షసునకుఁ బ్రత్యేకముగ నొక్కొక్క రామునివలెనుండి కానవచ్చిన వానిని (౧) ఇంద్రాదు లందఱుఁగలసియు జయింపరాని పదునాలుగువేల రాక్షసులను నవలీలగా నొకటిన్నర ముహూర్తములో జయించి తాను గాయపడక తన యెదుటనున్న వానిని (౩) "నాదు జనకుండు మిథిలాధినాథుఁడు రామ। జామాత పురుష

విగ్రహముగొన్న స్త్రీ యటంచును దలంచడే" యని యజ్ఞానముచేఁ దాను బరిహసించిన వానిని (౪) "ఎన్నఁగరాని బాణముల నేసియుఁ గోసియుఁ ద్రవ్వి కుచ్చియున్‌! బన్నుగ శత్రుసంఘముల బాహులఁగాళుల నూరులందలల్‌ఁ ద్రొన్నగలన్‌ ధ్వజాగ్రముల గుప్పలుకుప్పలువెట్టి" యన్నట్లు శత్రువుల వధించినవానిని (౫) 'పరిత్రాణాయ సాధూనా' మ్మన్నట్లు తన ప్రతిజ్ఞను బరిపాలింప నవతరించి దుష్టులగు రాక్షసుల సంహరించి సాధువులకు ఋషులకు జగన్మోహన దివ్యమంగళ విగ్రహసాక్షాత్కారముచేఁ బరమానందము కలిగించిన వానిని— కౌఁగిటఁగ్రుచ్చెన్‌ = ఆయుధములచే నైనగాయములను స్తనముల వేఁడిమిచే పరిహరించుటకై గాఢాలింగనము గావించెను.

కం. ఉక్కునఁ బేరెక్కినయా,రక్కసులం ద్రుంచి మౌని•రాజినుతుం డై
చెక్కుచెమర్పనిరాముని, నక్కువలహితాస్య మఱియు•నక్కున నొత్తెన్‌.

ఉక్కునన్‌=బలమునందు, పేరెక్కిన=ప్రసిద్ధికెక్కిన, చెక్కుచెమర్పని = ఏమియుఘాతపడని, అక్కువలహితాస్య=ఆ కలువలమిత్రుఁడైన చంద్రునివంటి ముఖముకలది, అక్కునన్‌=రొమ్ముచే, కువలము=కువలయము,

మీఁది పద్యమునందలి విశేషమే మఱియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

తా. బలమునందుఁ బ్రసిద్ధులైన రాక్షసుల వధించి మునీంద్రులచే నుతింపఁబడి ఘాతపడని రామచంద్రమూర్తిని, చంద్రవదనయగు సీత రొమ్ముల నొత్తెను.

శ్రుత్వా శ్రీరామవిజయం, పాపబంధాత్‌ ప్రముచ్యతే ।
తథై వశ్శృంఖలాబంధా, దృణబంధా ద్విముచ్యతే ।
శ్రుత్వా పుష్పవతీ నారీ, తనయం వంశవర్ధనమ్‌ ।
లభతే రాఘవేంద్రస్య, ప్రసాదా త్కీర్తివర్ధనమ్‌ ॥ స్కాంద.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జయము విన్నవారు పాపబంధములవలనను కారాగృహబంధంబువలనను ఋణబాధవలనను, విడువఁబడుదురు. పుష్పవతియగు స్త్రీ వినెనేని రామచంద్రమూర్తి యనుగ్రహమువలన వంశోద్ధారకుఁ గొడుకును గనును.

శరణాగతిమంత్రవివరణరూపమగు శ్రీరామాయణమునందు నింతవఱకుఁ జెప్పఁబడిన గ్రంథసందర్భముచే ఉత్తరఖండార్థము వివరింపఁబడెను. ఆ మంత్రమునందుఁగల రెండు ఖండములలో ననుష్ఠానదశయందు ప్రథమఖండార్థము ముఖ్యము. వ్యుత్పత్తిదశయందు ఉత్తరఖండార్థము ముఖ్యము. ఫలానుసారముగా నుపాయప్రవృత్తి కావున వ్యుత్పత్తికలుగుటకై యుత్తరఖండార్థమింతవఱకుఁగల గ్రంథమునఁ జెప్పఁబడెను. అందు బాలకాండమందు మంత్రమందలి మొదటిమాటకు నర్థమగు పురుషకారయోగము దెలుపఁబడెను. అయోధ్యాకాండమందు రెండవమాటకు నర్థమైన సౌలభ్యాదిగుణయోగము చెప్పఁబడెను.

అరణ్యకాండమందు శూర్పణఖ రాకముందు జరిగిన వృత్తాంతముచే చతుర్థీ విభక్తి ప్రత్యయమైన దపమున కర్థమగు కింకరవృత్తి చెప్పఁబడెను. అపిమ్మట ఖరవధాంత వృత్తాంతముచే చరమపదమునకు నర్థమగు విరోధి నివృత్తి చెప్పఁబడెను. ఇఁకమీఁద మిగిలిన గ్రంథముచే పూర్వఖండముయొక్క యర్థము చెప్పఁబడును. అది యెట్లనః- అరణ్య కాండశేషముచే విభీషణునికి లభించిన పురుషకారసాన్నిధ్యము చెప్పఁబడును. కిష్కింధాకాండముచే నారాయణపదమునకు నర్థమైన వాత్సల్యము—సుందరకాండముచే చరణశబ్దముచే చెప్పఁబడిన దివ్యమంగళ విగ్రహముయొక్క విశిష్టత్వము—రాముఁడు కమలపత్రవిశాల లోచనుఁడు లోనగు వాక్యములచేఁ జెప్పఁబడెను. యుద్ధకాండమందు శరణాగతి చెప్పఁబడెను. ఉత్తరకాండమువలనఁ బ్రపన్నుని చర్య తెలియనగు. దేవతల శరణాగతికి ఫలము రావణవధ. ఇది యంగి. దీని కంగముగా మునుల శరణాగతి దానిఫలమైన ఖరాదివధ చెప్పఁబడెను. ఇఁక రావణవధకు నిమిత్తమైన సీతాపహరణరూపబీజమును వేయుచున్నాఁడు.

—♦ ౩౧-వ సర్గము. అకంపనుఁడు రావణునకు
ఖరాదివధ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట ♦—

సీ. అట నకంపనుఁ డను♦నసురుండు వడి జన,స్థానంబునందుండి♦తరలి పోయి
లంకాపురముఁజొచ్చి ♦ లంకేశ్వరునిఁ గాంచి, రాజ! జనస్థాన♦రాక్షసాళి
ఖరుఁ డాదిగాఁగ సం♦గ్రామవీథిని జంపఁ,బడియె నెట్లెట్లొ నేఁ♦బ్రాణములను
దక్కించుకొని యీ యు♦దంతముఁ దెల్పఁగ, వచ్చితి నన దశ♦వదనుఁ డదరి
తే. కనుల నిప్పులు రాల నా♦తనికి ననియె, నెవఁడురా యోరి మిక్కిలి♦హృద్యమైన
నాజనస్థానమును గూల్చి♦నాఁడు నేఁడ,దెట్టిలోకంబునందువాఁ♦డింక బ్రదుకు.

అటన్ = ఇచ్చట, నాశ్రమమందలి సీతారామచర్య దెలిపి ఖరవధానంతరము జనస్థానమున జరిగినవిషయము చెప్పుచున్నాఁడు, అటన్=జనస్థానమందు హృద్యము = మనోహరము.

తా. జనస్థానమందుండి యకంపనుఁడను రావణు వేగులవాఁడు శీఘ్రముగ బయలుదేఱిపోయి లంకఁ బ్రవేశించి లంకాధిపతియైన రావణాసురునిజూచి రాజా! జనస్థానమందున్న రాక్షసులు ఖరుఁడు మొదలగు వారందఱు యుద్ధమునఁ జంపఁబడిరి. నే నెట్లెట్లో(స్త్రీవేషము వేసికొని)యతి కష్టముపైన బ్రాణములను దక్కించుకొని యీ వృత్తాంతము నీకుఁ జెప్పవచ్చితిని అని చెప్పఁగా రావణుఁ డదరిపడి కన్నులందు నిప్పులురాలుచుండ, నోరీ! నాకు మనోహరమైన జనస్థానమును నేఁడు నాశముచేసినవాఁ డెవఁడురా ? వాఁడింక నే లోకమందును బ్రదుకురా.

పడిన్=శూర్పణఖకంటె వేగముగ. అదియాఁడుది. కావున దానికంటె ముందకంపనుఁడు పోఁగల్గెను. వీఁడు ముందుపోవుటకు వేఱొక కారణముగలదు. శూర్పణఖ లంకకుఁబోయి రావణున కీవార్త చెప్పునని అకంపనుఁ డెఱుఁగును. అది ముందుచెప్పెనేని వేగులవాఁడవై యుండి యింతకార్యము జరుగఁగానే నాకేల వెంటనే చెప్పలేదని రావణుఁడు వీనిని దండించును. ఆ భయముచే ముందుగ వీఁడు పోయెను. రాజా! రాక్షసరాజా! నీవు రాక్షసులకు రాజవు. రాక్షసులు చచ్చిన నీ వెవరికి రాజవు? కావున నీ రాజత్వము కాపాడుకొన యత్నింపుము. నా రాక్షసరాజత్వమున కేమిరా హానివచ్చెను? జనస్థాన రాక్షసాళి చంపఁబడియె. బలవంతులగు సహాయు లొకరిద్దఱు పోయినను బలము తగ్గుచుండ నిఁక నందఱు జచ్చిన నీవు బలహీనుఁడ వగుట చెప్పవలయునా?

లంకాపురము = లంకానగర మొక్కటియె - దానికిఁ జేరికగాఁ బల్లెలుగాని పట్టనములుగాని లేవు. దానికి ద్వారమువంటిది జనస్థానము. అది చెడుట యనఁగా లంకకోట గవనివాకిండ్లు తెఱచినట్టె. ఉత్తరమునుండి రాజులెవ్వరు లంకమీఁదికి రాకుండునట్లు ఖరాదులు కాపాడుచుండిరి. వారు హతులగుటచే తలుపులు తెఱచిన యింటిలోనికి నెవరైన దూఱినట్టు లిఁక నెవరైన నాటంకము లేక రావచ్చును. ఇట్టిది జన్మస్థానమొకటియె కాని పెక్కులులేవు. అది నాశమగుట యనిన రాక్షసులకు లంకయందుఁదప్ప మఱి యెందును నిలుప నీడ లేని దయ్యెనని యర్థము.

రాక్షసాళి చంపఁబడియె=రాక్షసులు చచ్చుచుండిన ఖరాదు లేమి చేయుచుండిరి రా?

ఖరుఁడాదిగాఁగ=ఖరుఁడు, దూషణుఁడు, త్రిశిరుఁడు, వీరి మంత్రులు, సైనికులు, అందఱు హతులైరి.

అందఱు చచ్చిన నీవెట్లు వచ్చితివి? స్త్రీ వేషము వేసికొని యెట్లో తప్పించుకొని వచ్చితిని.

స్త్రీవధంబు శంకచేసినట్టి యమ్మహాత్ముచేత నెమ్మొయినో విడువఁగఁ బడుటనోర్తు బ్రదికి యిటకు వచ్చితి"నని శూర్పణఖ చెప్పెను. ఇది గోవిందరాజీయానుసారము. అందొక యాక్షేపము దోఁచెడిని. అకంపనుఁడు యుద్ధభూమి యందున్నవాఁడైనచో వీనికి స్త్రీ వేషమునకుఁ గావలసిన చీర, పాపటతోడ తలనిండ వెండ్రుక లివి యెందుండి వచ్చెను? దీనికి సమాధానము కామరూపి కావున నని చెప్పవలయును.

నేను కేవలసాక్షిగాఁ జూచుచుండిన కారణముచే నాకు రామబాణములు తగులలేదని-మహేశ్వరతీర్థీయము-వీఁడు వేగులవాఁడు కావున నిరాయుధుఁడు.

దూరమునుండి యుద్ధము చూచుచుండినవాఁడు. కావునఁ దప్పించుకొనఁ గలిగెను. వీఁడు రామచంద్రమూర్తియందు ప్రతికూలభావము లేనివాఁడు. రామచంద్రమూర్తి యుద్ధము చేయువిధము చూచి యిది యమానుషచర్యయని యనుకూల భావమును గలవాఁడుగా నుండవలెను. కావుననే వీనికి భవద్జ్ఞానము లభించినది.

ఉ. నాకపకార మేదియు నొ•నర్చి సుఖంపడ లేరు నిక్క మా
 నాకపదండపాణులును•యక్షపవిష్ణులు, దంటి దండితున్
 పీకునఁ జేయుదున్ దహను•వేఁడిమి దగ్ధ మొనర్తు మృత్యువున్
 జోక వధించెదం బవన•సూర్యులఁ గట్టెదఁ గాలఁ బెట్టెదన్. ౪౭౬

నాకప + దండపాణులును=ఇంద్రుఁడు, యముఁడు, యక్షపవిష్ణులు=కుబేర విష్ణువులు, ఇచ్చటి విష్ణుశబ్దము వరుణుని బోధించుచున్నది. ఏలన నాలుగు దిక్కుల యధిపతులఁ జెప్పుచు ఇంద్రుఁడు, యముఁడు, కుబేరుఁడు, విష్ణువని చెప్పినపుడు వరుణునిగదా గ్రహింపవలెను. అదియునుగాక "ఇమం మేవరుణ శ్రుధీహవ" యను మంత్రమును విశ్వామిత్రుఁడు శునశ్శేపున కుపదేశించెను. శునశ్శేపోహ్యహ్వద్గృభీతస్త్రిష్వాదిత్యం ద్రుపదేషుబద్ధః అవైనంరాజా వరుణః ససృజ్యాద్విద్వాగ్ అదబ్ధో విము మోక్తుపాశాన్ అని చెప్పఁబడెను.

ఇట్లు ఇంద్రుని వరుణుని నుపాసింపుమని విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగా శునశ్శేపుఁడు ఇంద్రుని నింద్రానుజుని (ఉపేంద్రుని) ధ్యానించి వారిచే బంధ ముక్తుఁడయ్యెనని రామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను, అదియునుగాక విష్ణువరుణ శబ్దములు సమానార్థకములు; వరుణ మనఁగా ఆవరణము. వరుణుఁ డనఁగా నావరించి యుండువాఁడు.సర్వవ్యాపియని యర్థము. విష్ణుశబ్దార్థ మిదియే కదా. కావున నిచట విష్ణు శబ్దమునకు వరుణుఁడని యర్థము గ్రాహ్యము. ఇట్టులే మహాదేవ శబ్దము ఇంద్రపర్యాయముగ వాల్మీకి యుపయోగించెను. అరణ్య ౭ సర్గ ౧౧ శ్లోకము- దేవరాజ శ్శతక్రతుః, ఉపాగమ్యచ మాం దేవో మహాదేవస్సురేశ్వరః॥ అని కలదు. 'అత్ర పూర్వం మహాదేవ' యని సముద్రపర్యాయమునఁ బ్రయోగింపఁబడెను. కావునఁ బ్రకరణానుసారముగఁ బూర్వోత్తర సందర్భము లాలోచించి యర్థముచెప్ప దొప్పు. అర్థాత్ప్రకరణాల్లింగా దౌచిత్యాదర్థ నిర్ణయః,అని కదా యర్థ నిర్ణయ మం దాలోచింపవలసిన విషయములు.వాల్మీకి యమరకోశము చూచి పదములు ప్రయోగింపలేదు. పీకునన్=పరాక్రమముచే, కాలఁబెట్టెదను=నేలఁబెట్టి కాలరాచెదను.

తా॥ దిక్పాలురైన యింద్ర యమ వరుణ కుబేరులు నా కేకొంచె మప కారము చేసినను సుఖముగ నుండఁజాలరు.దండము ధరించి యముఁడు వచ్చి

సను దండించెదను. దహనుని దహించెదను. మృత్యువునకు నేనే మృత్యువ నయ్యెదను. సూర్యచంద్రులను నేలఁబెట్టి కాలరాచెదను.

చ. అనిన నకంపనుండు భయ మంది విభూ! యభయం బొసంగె దే
నిని నిజముఁ బచింతు నన నీ కభయం బిడినాఁడఁ జెప్పుమీ
మనమునఁ గొంక కెల్ల నన మానవభోజననాథుతో నకం
పనుఁ డనియెం గరద్వయము భక్తిభయంబుల మోడ్చి యీగతిన్. ౪౭౭

కరద్వయము=రెండు చేతులు, మోడ్చి=ముకుళించి.

తా. రావణుఁ డిట్లు పలుకఁగా నకంపనుఁడు చెడ్డవార్త చెప్పిన నన్నేమి చేయునో యని భయపడి చెప్పక విధిలేకుండుటచే నిట్లనియె. "ప్రభూ! నీకు భయము లేదు. నిన్నేమియు నను. నిజము చెప్పు" మని యభయ మిచ్చెద వేని యున్నదున్నట్లు చెప్పెదను అనిన 'నీకభయ మిచ్చితిని. సందేహము లేక వాస్తవము చెప్పుము.' అనిన రెండుచేతులు జోడించి భయభక్తులతో నకంపనుఁ డిట్లనియె.

ఉ. మానితవృత్తబాహుఁ డస మానబలుండు వృషాంసుఁ డిందుతు
ల్యాననబింబుఁడున్ దశర థాత్మజుఁ డుత్తమకీర్తి బాణకీ
లానలమూర్తి రాముఁ డప రాజితవిక్రముఁ డాతఁడే జన
స్థానముఁ బాడుచేసెను వెసన్ ఖరదూషణసంయుతంబుగన్. ౪౭౮

మానితవృత్తబాహుఁడు=గౌరవయోగ్యమైన గుండ్రమగు బాహువులు కలవాఁడు, వృష+అంసుఁడు=ఆఁబోతు మూఁపురములవంటి మూఁపురములు గలవాఁడు, ఇందుతుల్య=చంద్రునితో సమానమైన, ఆననబింబుఁడు = ముఖ బింబముగలవాఁడు, బాణకీలానలమూర్తి=బాణము లనెడి జ్వాలలు గల యగ్ని హోత్రుఁడు, అపరాజితవిక్రముఁడు = పరాజయములేని పరాక్రముఁడు, విష్ణు పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు. అపరాజితౌ హరీశౌ, నా నా ॥ర॥ అతఁడే=అతఁడొక్కఁడే - ఇతర సాహాయ్యము లేక.

తా. గౌరవింపఁదగిన గుండ్రని బాహువులు గలవాఁడు, సమానములేని బలము గలవాఁడు, ఆఁబోతు మూఁపురములవలె నెత్తైన మూపురములు గల వాఁడు, చంద్రబింబమువంటి ముఖము గలవాఁడు, దశరథమహారాజు కుమా రుఁడు, మంచి కీర్తిగలవాఁడు, బాణము లనెడి జ్వాలలుగల యగ్నిహోత్రుఁడు, పరాజయ మెఱుఁగని పరాక్రమముగలవాఁడు, అతఁ డొక్కఁడే ఖరదూషణాదుల తోడ మిక్కిలి వేగముగ జనస్థానము నాశముచేసెను.

కం. అన విని పెనుఁబాము వన న్దనుజవరుఁడు రోఁజుచున్ యథాస్థితి చెపుమా
చనుదెంచెనొ యింద్రాసుర, జనయుతుఁ డై యటకు రాము చంద్రుం
డనికిన్.

రోఁజుచున్ = బుసగొట్టుచు, ఇంద్రామర జనయుతుఁడై = ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతలతోఁగూడి.

తా. అని చెప్పఁగా విని రావణాసురుఁడు పెద్ద పామువలె శ్వాసము విడుచుచు నోరీ నిజము చెప్పుము. రామచంద్రుఁడు యుద్ధమునకు నింద్రాదులను దోడు తెచ్చుకొని వచ్చెనా ? నీవు చెప్పినది యెంటరివానికి సాధ్యమగు పని కాదు. కావున నెవరితోడు తెచ్చుకొనెనని భావము.

-॰ అకంపనుఁడు రావణునకు శ్రీరాముపరాక్రమంబు వర్ణించి చెప్పుట. ॰-

కం. తెలుపుము యన రావణుతోఁ, బలికె నకంపనుఁడు రామ॰భద్రుని తేజో
బలవిక్రమవిధ మంతయుఁ, గలది గలట్టుగను వీత॰గర్వుం డగుచున్. ౪౦౦

తేజోబలవిక్రమవిధము=తేజము, బలము, పరాక్రమము, వీనితీరు. వీత గర్వుఁడు=గర్వములేనివాఁడు.

తా. చెప్పుమని రావణుఁ డడుగఁగా నకంపనుఁడు రామచంద్రమూర్తి యొక్క తేజస్సు, బలము, పరాక్రమము విధము గర్వము విడిచి యున్న దున్నట్టు లిట్టు లనెను.

తే. విల్లు పట్టెడివారిలో॰నెల్ల మేటి, బహుళదివ్యాస్త్రసుగుణసం॰పన్నవర్యుఁ
డాహవమునఁ బురందరునంతవాఁడు, రామనాముఁడు దివ్యప॰రాక్రముండు.

బహుళ=అనేకములైన, దివ్యాస్త్రములు, సుగుణములు నను సంపత్తి గల వారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, ఆహవమునన్=యుద్ధమందు, పురందరునంతవాఁడు= ఇంద్రునితో సమానుఁడు, దివ్యపరాక్రముండు = దేవతల పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడు.

తా. రాముఁ డను పేరుగలవాఁడు. విల్లాయుధములు ధరించు వారిలో నెల్ల గొప్పవాఁడు. అనేక దివ్యాస్త్రములు సుగుణ సంపత్తి గలవాఁడు. యుద్ధము నందు నింద్రునితో సమానుఁడు. దేవతల పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల వాఁడు.

ఉ. ఆతనిసోదరుండు తన॰యన్నకుఁ దుల్యుఁడు శక్తి, దుందుభి
స్ఫీతరవుండు రక్తసర॰సీరుహనేత్రుఁడు లక్ష్మణుండు కం
జాతముఖుండు, నన్నకును॰సంతతముం గడుఁగూర్చు నగ్నికి
న్వాతమురీతి, రామువల॰నం జెడియెన్ మనపట్టు దండకన్. ౪౦౧

తుల్యుఁడు=సమానుఁడు,దుందుభిస్ఫీతరవుండు=భేరిధ్వనివంటి గొప్ప కంఠ

ధ్వనిగలవాఁడు. రక్తసరసిరుహనేత్రుఁడు = ఎఱ్ఱకమలమువంటి కన్నులు గల వాఁడు, కంజాతముఖుండు = కమలమువంటి ముఖము గలవాఁడు.

తా. ఆ రామునకుఁ దమ్ముఁడొకఁడు గలఁడు. వాఁడు శక్తియందు నన్నకు సమానుఁడు. ఎఱ్ఱతామరవంటి కన్నులు గలవాఁడు. ఆయనపేరు లక్ష్మణుఁడు. కమలమువంటి ముఖము గలవాఁడు. ఎల్లప్పు డన్నకు నగ్నికి వాయువు వలె ననుకూలుఁడు. అయినను ఈయన యుద్ధమందు లేఁడు. ఒక రామునివల ననే దండకయందు మనయునికిపట్టు పాడయ్యెను.

ఉ. రా రనిఁ దోడు దేవతలు • రాఁడు బలారియు, రాముఁ డొక్కఁడే
క్రూరనిశాతబాణములఁ • గూల్చెను రాక్షసకోటి నెల్ల, బం
గారపుఁబింజతూపులు తెఁ • గన్ విడి వెల్వడి పంచవక్త్రయు
క్తోరగపంక్తు లౌచు నసు • రోత్తములన్ గబళించె నాజిలోన్. ౪౮౩

అనిన్=యుద్ధమందు, తోడు=సహాయము, బలారి=ఇంద్రుఁడు, బంగారపుఁ బింజతూపులు=బంగారు పిడులుగల బాణములు, తెగన్ = అల్లెత్రాటిని, విడి=విడిచి, పంచవక్త్ర=అయిదు తలలతో, యుక్త=కూడిన, ఉరగ=పాముల, పంక్తులు=వరుసలు, కబళించెన్=మ్రింగెను, ఆజిలోన్=యుద్ధమందు.

తా. నీవు సందేహించినట్టులు రామచంద్రునకు దేవతలు సాహాయ్యము చేయలేదు. ఇంద్రుఁడును రాలేదు. రామచంద్రమూర్తి యొక్కఁడే పదునైన బాణములే యాయుధములుగాఁ గొని రాక్షససమూహమునంతయు వధించెను. ఆ బాణములను నాయన ప్రయోగించుటయు లేదు. బంగారుపిడులు గల యా బాణములు తమంతటఁ దామె యల్లెత్రాటినుండి బయలుదేఱి యైదుతలలల పాములై యుద్ధమందు రాక్షసుల నెల్ల మ్రింగెను.

కం. ఏయే తెఱఁగుల దిగులున, నేయే తెరువులను బోవు • నెల్లపగఱ క
య్యాయి తెఱంగుల మఱి నా,యాయిపథంబులను దోఁచు • నని
రాముండున్.

తా. ఏయేవిధముల యేయేమార్గములందు రాక్షసులు భయపడి పోవుదురో యాయా విధముల నాయామార్గముల శత్రువుల కందఱకు రామచంద్రుఁడు యుద్ధమందుఁ గానవచ్చుచుండెను.

ఇచ్చటఁ గొందఱు రామచంద్రమూర్తి పెక్కు రూపముల ధరించి రాక్షసులకుఁ గానవచ్చినట్లు చెప్పెదరు. కొఱవి త్రిప్పినప్పుడు నిప్పొక చోటనున్నను అన్నిచోటుల నున్నట్లు కానవచ్చిన విధముగా నత్యంత గమనవేగముచే నట్లందఱ కన్నిచోటులఁ గానవచ్చెను. మూలబలయుద్ధమునందు నిట్టులే వర్ణించెను.

ఇది యింద్రజాలము కాదు యోగవిద్యకాదు. అద్భుతగమనశక్తి. దిగులుసనను విశేషణ సామర్థ్యముచే రామదర్శనమునకు భయము కారణమని గోవిందరాజీయము. కంసునకు సర్వత్ర కృష్ణదర్శనమునకు భయమే కదా కారణము.

ఏయే తెఱఁగుల నేయే తెరవుల, భయపడిన రాక్షసులు రాక్షసస్వరూపమును దాఁచుట కేయే రూపము లెత్తుదురో వారివారికి నెదుట రామచంద్రుఁడే కానవచ్చెను. ఎవరేయే వస్తువుల చాటున దాఁగుకొనఁబోవుదురో వారివారి కాయావస్తువు లందు రామచంద్రమూర్తి కానవచ్చు చుండెను. ఆవస్తువులే రామచంద్రమూర్తిగాఁ గానవచ్చెను. ఏయే తెరువుల నెవరెవరు స్వరక్షణార్థము పోదురో వారివారి కాయా మార్గములం దెదుట రామమూర్తియే కానవచ్చెను. దీనిచే ప్రతి రాక్షసుని యెదుట "స్వేచ్ఛా గృహీత" దేహములతో రామమూర్తి కానవచ్చెను. మహేశ్వరతీర్థీయము. తనిశ్లోకి.

కం. ఈనెఱిఁ బాడయ్యె జన,స్థానం బన నాలకించి • దశవదనుఁడు రో
షాననమున ననె నరిగెద, నే నిదె మానవులఁ బట్టి • హింసింపఁగన్. ౪౮౩

ఈ నెఱిన్ = ఈవిధముగ, ఆలకించి=విని, దశవదనుఁడు = రావణుఁడు, రోష + ఆననమునన్=కోపముతోడ నెఱ్ఱనైన ముఖముతో.

తా. ఈవిధముగ జనస్థానమంతయుఁ బాడయ్యెను అని యకంపనుఁడు చెప్పఁగా విని రావణుఁడు ముఖ మెఱ్ఱచేసి యిదిగో యిప్పుడే యా మనుష్యులను జంప బయలుదేఱెదను.

చం. అనిన నకంపనుం డనియె • నానృపువిశ్రుతవిక్రమంబులన్
విను మసురేంద్ర! కింక గొనె • నేని యసాధ్యుఁడు, నిండువెల్లి నేన్
ఘనతరబాణపంక్తి నరి • కట్టు, సతారము సద్రహంబు నా
ఘనపదమున్ శరంబులఁ బ • గల్చుఁ జుమీ రఘురాముఁ డుద్ధతిన్. ౪౮౪

విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, కింక = కోపము, ఇందలి పూర్ణబిందువు కినుకయందలి నువర్ణస్థానమున వచ్చినదిగాదు. కినుక = కిన్కయగునుగాని కింక కాదు. ఇక్కడఁ గింక యనఁగా మితిమీఱిన కోపమని గ్రహింపవలెను. అసాధ్యుఁడు=గెలువరానివాఁడు, వీరికివారికని వ్యవస్థ చెప్పకుండుటచే నీకే కాదు బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదులకైన నసాధ్యుఁడని భావము (తీర్థీయము). నిండువెల్లి నేన్ = పూర్ణప్రవాహమునైనను, అరికట్టున్ = అడ్డగించును, ఘనపదమున్ = ఆకాశమును.

తా. రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా రామచంద్రుని బలపరాక్రమంబులను వివరించి యకంపనుఁడు చెప్పు చున్నాఁడు. రాక్షసరాజా! నీవాయనమీఁదికి యుద్ధము

నకుఁ బోయిన మేలులేదు. ఆయనకుఁ గోపము వచ్చెనా నీవేకాదు. బ్రహ్మేం ద్రాదులును ఆయనను గెలువలేరు. పొంగి పొరలివచ్చిన సంపూర్ణ ప్రవాహము నైనను బాణములచే రాకుండ నిలువఁగలఁడు. గ్రహములతో నక్షత్రములతోఁ గూడిన యాకాశమునైనను బాణములచేఁ జీల్వఁగలఁడు.

విశ్రుతవిక్రమంబులన్ = (1) అతిమానుషకర్మములను. (2) ఇతిహాస పురాణములందుఁ బ్రసిద్ధమైన యతని చర్యలను; విక్రమము = పరుల నాక్ర మించి లోపఱచుకొను సామర్థ్యము - ఇది త్రివిక్రమావతారమును సూచించు చున్నది; విక్రమంబు=విక్రమము చూపఁ బ్రారంభించెనా నివారింపసాధ్యము కానివాఁడు, నిండువెల్లి సరికట్టు ననుటచే రాఁగల కృష్ణావతారమో గడచిన కృష్ణా వతారమో సూచితము. భయాసకావర్తశతాకులనదీ మార్గండదౌసింధు రిహ శ్రియఃపతే - యని భాగవతము. ఇది మత్స్యావతారమును సూచించునని కొందఱు, తారలు, అశ్విని మొదలుగాగల యిరువదియేడు నక్షత్రములు, గ్రహములు, సూర్యాదులు, ఘనపదము ఆకాశమనుటచే నది యధిష్ఠానముగాఁ గల యండకోశములని యర్థము. పగల్చున్ = దీనిచేఁ ద్రివిక్రమావతారమునఁ జేసినకార్యము సూచితము. "యో అస్య భాయదుత్తరగ్ం సదస్థం విచక్ర మాణస్త్రేధోరుగాయ" యని శ్రుతి. గోవిందరాజ శీర్థీయము.

"విక్రమంబుల న్వినుమసురేంద్ర కింకగానేనేని" యనుచో నిత్యయతి యని యప్ప కవి - ఇది యుభయ యతులలోఁ జేరినది - వాస్తవార్థమున నిది యఖండ యతియే.

శా. శ్రీమంతుం డతఁ డుద్ధరింపఁ గలఁ డుర్విన్, లీలఁ గూపారవే
లామర్యాద నడంచి యంబునిధి కీలాలంబులన్ వే జగ
త్స్వమం బెల్లను ముంపఁ జాలు గురుశక్తుం, డంబురాశి న్మయం
బామూలంబు హరించు, మారుతమునేనాఁకట్టు బాణంబులన్. ౨౫

శ్రీమంతుండు = ఆయన కెట్టిశక్తి గలిగెనందువేని యాయన శ్రీమం తుఁడు-అడవులలో కాటికి గుడ్డకు లేక తిరుగువాఁడు,ధన సంపన్నుఁ డనరాదు. లక్ష్మీదేవియుక్తుఁడనియే చెప్పవలెను ఇచట మతుప్ప్రత్యయము నిత్యయోగ మును దెలుపును. భూమనిందా ప్రశంసాసు, నిత్యయోగేతిశాయనే సంబంధేస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతు బాదయ—సిద్ధాంతకౌముది. సర్వదా శ్రీతోఁ గూడి యుండువాఁడని యర్థము.'విష్ణోరేషానపాయినీ' యని వి.పు. శ్రీమంతుఁడు గను కనే యింతటి శక్తిసంపన్నుఁడు. ఆశ్రీ లేదాయెనా నిర్వ్యాపారుఁడే. ఈవిషయ మునే, అప్రమేయంహి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా - సీతాదేవి యెవనిదో

వానితేజ మప్రమేయము అను మారీచవాక్యము స్మరణీయము. ఉర్విన్=భూమిని, ఉద్ధరింపఁగలఁడు=సముద్రములో మునుఁగుభూమిని నెత్తఁగలఁడు. ఇది వరహావతారమును సూచించుచున్నది. 'తాంవరాహో భూత్వా హర' త్తని శ్రుతి. కూపార=సముద్రముయొక్క, అకూపారశ్చ కూపారో యని ద్విరూపకోశము. వేలామర్యాద=చెలియలికట్ట దాఁటి రారాదను నియమము, కీలాలంబులన్ = నీటియందు, జగత్త్సమంబెల్లను=సమస్త ప్రపంచంబును, గురుశక్తుఁడు=గొప్ప శక్తి గలవాఁడు, ఉర్విన్=అనఁగా భూమియందలి జనుల నని గ్రహింపవలెను. శ్రీమంతుఁడు కావున సంసారసాగరమున మునిఁగిన జనుల నుద్ధరించుననుటచే లక్ష్మీపురుషకారమువలననే జను లుద్ధరింపఁ బడుదురని సూచితము కావున దేవీయుక్తుఁడైన భగవంతుఁడే సేవ్యుఁడు- శ్రీమంతుఁ డుర్వి నుద్ధరించుననుటచే శ్రీదేవికి భూదేవికి సవతిమచ్చరము లేదని యెఱుఁగవలయు. శ్రీయంశమే భూమి.

సీతావిష్టుఁడగు రామచంద్రమూర్తి భూమిమీఁదఁ బుట్టి సంసారసాగరమున మునిఁగిన వారి నుద్ధరించుననుటచే నాయన పరాత్పరుఁడని యాయన మోక్షప్రదాన సామర్థ్యము చెప్పఁబడెను.

జగత్త్సమం బెల్లను కీలాలంబులన్ ముంపఁజాలు ననుటచే జగత్సంహార శక్తియుఁ జెప్పఁబడెను. సంహారకారణమును కూడ శ్రీరాముఁడే యని తీర్థీయము. ఇందు సంకర్షణావతారమును సూచించునని. గో॥ రా॥

గురుశక్తుఁడు=పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బల క్రియాచ॥ ఈయన పరశక్తియే యనేకవిధముల ప్రసిద్ధిచెందినది. అవియేవన, స్వభావసిద్ధములైన జ్ఞానముబలము క్రియ మొదలయినవి. అంబురాశిస్మయము=సముద్రగర్వము, ఆమూలము=మూలముట్టుగ, హరింపంజాలు ననుటచే రామచంద్రమూర్తి చేయఁబోవు సేతుబంధనకార్యము సూచింపఁబడియె. మారుతమునేన్=వాయువునైనను, అఁకట్టు=అడ్డగించును, అఁగు + కట్టు=అఁకట్టు, ఇచ్చట మారుత మనునది అన్నిభూతముల కుపలక్షణము. పృథివ్యప్సుప్రలీయతే ఆపస్తేజసి లీయంతే యని చెప్పిన క్రమప్రకారము ప్రలయము చేయఁగలఁడని భావము.

ఎల్లలోకనికరమున్ హరించి యని క్రింది పద్యమునఁ జెప్పఁబడుటచే నిచట సంహార క్రమమే గ్రాహ్యము.

తా. శ్రీమంతుఁడగు రామచంద్రమూర్తి భూమిని నుద్ధరింపఁ గలఁడు. అవలీలగ సముద్రము చెలియలికట్ట దాఁటి రారాదను నియమము నణఁచి భూమి నంతయు సముద్రములో ముంపఁగల శక్తిగలవాఁడు. సముద్రగర్వమును

మొదలు ముట్ట నాశము చేయఁగలఁడు. బాణములచే వాయువునైనను నడ్డకట్టఁగలఁడు.

చం. ఘనతరవిక్రమంబుననుగాఢమహాయశుఁ డాతఁ డెల్లలో
కనికరమున్ హరించియును క్రమ్మర సృష్టి యొనర్పఁ జాలుఁ, నా
మనుజమృగేంద్రుఁ డీప్రజల నానుగ నట్టులె చేయు, నీకు నా
మనుజవరుం డసాధ్యుఁ డని మన్మత మియ్యది పంక్తికంధరా ! ౹౹౨౹

ఘనతరవిక్రమంబునను=మిగుల గొప్పది యగు పరాక్రమమునుచే, గాఢమహాయశుఁడు=అధికమైన గొప్ప కీర్తి గలవాఁడు, ఎల్లలోకనికరమున్ = సమస్తములైన లోకముల సమూహమును, మన్మతము = నా యభిప్రాయము, పంక్తికంధరా=పదితలలు గలవాఁడా, ప్రజలన్=మనుష్యులను, ప్రజాస్యాత్సంతతే జనే. అమరకోశము, అథ ప్రజానామధిపప్రభాత॥ రుపు.

తా. అధికమైన పరాక్రమముచే విశేషకీర్తిమంతుఁడైన రామచంద్రుఁడు సమస్త లోకములను సంహరించి మరల సృష్టింపఁగలఁడు. ఈప్రజల నట్టులే చేయఁగలఁడు,రామచంద్రమూర్తి నీకు గెలువ సాధ్యముకాని వాఁడని నాయభిప్రాయము.

విక్రమంబునను=సంకల్పమాత్రముచే, "నారాయణోకామయత"-"ఇచ్ఛామాత్రప్రభోస్సృష్టి" ఇత్యాదులు. మహాయశుఁడు = షడ్గుణైశ్వర్యవంతుఁడని ప్రసిద్ధి గన్నవాఁడు, ఎల్లలోకనికరమున్ = ఇట్లనుటచే సండములతోఁ గూడిన సమస్త లోకములు సూచితము. క్రమ్మర సృష్టి యొనర్పఁజాలు=ఇట్లు చెప్పుటచే పూర్వకల్పాంతమున సంహరించిన యీయనయే మరల సృష్టియుఁ గావించెను. ఈ రెండు కార్యములు చేసినవాఁ డొకడేయని సూచితము. ఈవిధముగ సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూఁటికిఁ గర్త రామచంద్రమూర్తియే యని చెప్పఁబడెను. ఇవియే కదా పరబ్రహ్మ లక్షణములు - ఓయి.

"ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్, నబ్రహ్మ నేశానో, నాపో, నాగ్నిషోమౌ, నేమేద్యావా పృథివీ, ననక్షత్రాణి నసూర్యో నచంద్రమా స్స ఏకాకీనరమేత", మహోపనిషత్తు.

నారాయణుఁ డొక్కఁడే యుండెను, బ్రహ్మలేఁడు, శివుఁడు లేఁడు. జలములు లేవు. అగ్ని సోముఁడు లేఁడు. ఈభూమి, యాకాశము లేదు. నక్షత్రములు లేవు. సూర్యుఁడు లేడు, చంద్రుఁడు లేఁడు. ఆయన యొక్కఁడే క్రీడింపలేనివాఁడయ్యెను.

అని యీప్రకారము జగత్సృష్టిసంహారకత్వములు నారాయణుకృత్యములని యుపనిషత్తులు చెప్పుచుండ నీవు రామచంద్రమూర్తి యనియెదవే

యది యెట్లనిన - ఆ నరసింహమూర్తియే యీయన. 'రావణుఁ జంప దేవతా బృందనుతిన్ సనాతనుఁడు విష్ణుఁడు దోఁచె ధరన్ నరాకృతిన్' అనుటచే (అయో౨) నారాయణుఁడే యీ రామచంద్రమూర్తిగాని తద్భిన్నుఁడు గాఁడు. లోకనికర మని సముదాయముగఁ జెప్పుటచే తమస్సు మొదలు పృథివివఱకు నానా వికార ములు పొందిన ప్రకృతియనియుఁ బ్రజల నను బహువచనప్రయోగముచే (ప్ర + జ) జీవాత్మలనియు గ్రాహ్యము. జీవప్రకృతులు నిత్యములై యుండ వానికి సృష్టి చెప్పవచ్చునా యందువేని సృష్టి శబ్దమునకు విడుచుట యని యర్థముగాని లేనిది నూతనముగాఁ గల్పించుట యనికాదు. కావున హరించుట యనఁగా లోపలికిఁ దీసికొనుట యనియు, సృష్టి యనఁగా వెలుపలికి విడుచుట యనియు గ్రహింపవలయును. ఇచ్చటఁ జెప్పఁబడిన జీవాత్మలు ప్రకృతిలో లీనమై యుండినవి యని గ్రహింపనగు. మనుజవరుండు = పురుషోత్తముఁడు = పురుషులకంటె (క్షరాక్షరముల కంటె నుత్తముఁడు. పురుషోత్తముఁ డన్నట్లు మనుజులకంటె శ్రేష్ఠుఁడు మనుజవరుఁడు. వరశబ్దమునకు శ్రేష్ఠుఁడని యర్థము.

మత్ + మతము = నా యభిప్రాయము. ఆయనపరాక్రమమును గన్నులారఁ జూచిన నా యభిప్రాయము.

మన్మతము = (1) నేను రాక్షసజాతిలోఁ జేరినను పూర్వజన్మ కృత సుకృత పరిపాకవశమున శ్రీరామమహత్త్వవిషయజ్ఞానము గలిగిన నా యభిప్రాయము.

నీవో 'ఆసురంయోని మాపన్నా మూఢా జన్మని జన్మని'. యన్నట్లు పాప వశమున నాసురప్రకృతిగల మూఢుఁడవు. నీ వసురుఁడవు కావున (అసు + ర) ప్రాణహింస చేయు టొక్కటే యెఱిఁగినవాఁడవు. కావున నీ వాయనమహిమ యెఱుఁగజాలవు. 'మాంసము నమలెడి దుష్టనృశంసులు కానంగలేరు ధర్మ' మన్నట్లు హింసాలోలురైన క్రూరులకు రామతత్త్వ మెట్లు తెలియఁగలదు? (2) సనత్కుమారాదులు చెప్పిన యితిహాస శ్రవణాదుల వలనఁ గలిగిన రామ పరత్వ జ్ఞానము గలిగిన నాయొక్క; వేగులవాఁడగుటచే మాఱువేషములతో ఋషుల యాశ్రమములకుఁ బోయి వారువారు చెప్పు తత్త్వజ్ఞానము వినికిడిగల వాఁడు. (3) మాల్యవంతుఁడు మొదలగు వారు చెప్పిన మాలి- సుమాలి వధాది వృత్తాంత శ్రవణమువలన వాస్తవ విషయ మెఱిఁగిన నాయొక్క (4) విశ్వ రూప దర్శనము వలెఁ బదునాలుగువేల రాక్షసుల యుద్ధమందు ప్రతి రాక్షసు నకు రామ విగ్రహ భేదాది ప్రతిపత్తిగల నాకు- యుద్ధమందలి రాక్షసుఁ డొక్క రామునే చూడఁగలిగెను. నేనో యొక్కొక్క రాక్షసుని యెదుట నొక్కొక్క రాముని చొప్పున ననేకరాముల నేకకాలమందుఁ జూచితిని. అట్టి నాయొక్క

యభిప్రాయము అటుగాదేని యకంపనుని నెపమున ఋషియే రామపరత్వము స్తుతించె నని యెఱుఁగనగు. గోవిందరాజీయము. ఈ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయ మేమనః- అకంపనుఁడు తనకుఁ బ్రతికూలుఁడు గాక యేమి జరుగునో చూత మని సాక్షిగా వచ్చిన వాఁడగుటచేఁ దనమహిమఁ జూచి యబ్బురపోయిన వీని చేత వాస్తవ విషయము రావణునకుఁ జెప్పించిన నిఁకనైన వాఁడు మేలుకొని తన కనుకూలుఁడై ప్రవర్తించునుగాక యని రావణుమేలు కోరి వీని కిట్టి జ్ఞానము రామచంద్రమూర్తియే యనుగ్రహించెను అని.

పంక్తికంధరా=రాముఁడొక్క తల గలవాఁడు. నేను బదితలలు గలవాఁడ నని గర్వపడెదవేమో. సహస్రశీర్షా యని చెప్పినట్లు రామలక్ష్మణు లిరువురు వేయేసి తలలు గలవారు. (ఆదిశేషుఁ డగుటచే లక్ష్మణునకు వేయి తలలని యెఱుఁగనగు) కంధర శబ్దమునకు మేఘ మనియు నర్థము. కావున వారు గట్టిగ శ్వాస విడిచిరేని యా వాయువునకు మేఘమువలె నీ వెక్కడ నెగిరిపోదువో; ఎదుట నిలువనైన నిలువఁ గలవా ? ఇఁక యుద్ధమేమి చేయగలవు ? అల్ప శక్తిగల నీవు అనంతశక్తుఁ డగువానితో నెట్లు యుద్ధము చేయఁగలవు? ఆయన మనుజవరుఁడు. నీకు మనుజులచేఁజావకుండ వరము లేదుగదా కావున నీపాలిటి మృత్యుదేవతయే.

ఉ. ఈవొకఁ డంచుఁ బల్క నది•యేటికి లోకమునందుఁ గల్గర
క్షోవరలోక మంతయును•గూడియు నాతని డాయలేదు పా
పావహకర్మతాళి దివి•జాలయమున్ జొర నేరనట్లు, లా
భూవిభుఁ జంపుయుక్తిఁ బరి•పూర్ణ మనంబున విన్మ చెప్పెదన్. ౪౮౯

రక్షోవరలోకము = రాక్షస శ్రేష్ఠులు, నముచి హిరణ్యకశిపు శంబర, బలి మొదలగు వారలు, అంతయు = అందఱు కలిసి యొక్కటిగఁ జేరియు, డాయ లేదు=సమీపింపనైనఁ జాలదు. ఇఁక నీ వొక్కఁడ వేమి చేయఁగలవు ? సమష్ట్యర్థమున నేకవచన ప్రయోగము. లేదు అనునది యమహానర్థకద్యోతకము. అచేతనము లెన్నియైన నొక చేతనమునకు సరి రాఁగలవు ! అని భావము. పాపావహకర్మతాళి = పాపము గలిగించు కార్యములు చేయువారి సమూహము, దివిజాలయమున్=స్వర్గమును.

తా. రామచంద్రమూర్తిని గెలువలేని వాఁడవు నీ వొకఁడవే కాదు. లోకమునఁ గలుగు రాక్షసశ్రేష్ఠు లందఱును మనుష్యులును అందఱు నేకమైనను ఆయన సమీపమునకునైనఁ బోలేరు. ఆయన యొకఁడు; మే మిందఱము చేరిన నేల యాయనను గెలువలే మందువేమో - ఎందఱుపాపాత్ములు గుమిచేరినను స్వర్గమునకుఁ బోఁగలరా ? పాపాత్ములకు స్వర్గప్రాప్తి లేనట్టు పాపాత్ముఁడవైన

నీకు రామ సాలోక్యప్రాప్తియు లేదని భావము. కావున రామచంద్రమూర్తిని నీవు చంపఁ దలఁచిన (చచ్చిన వానితో సమానునిఁగఁ జేయఁదలఁచిన) నేనొక యుపాయము చెప్పెదను. ఏకాగ్రచిత్తముతో వినుము.

—• { అకంపనుఁడు రావణునితో సీతాపహరణము శ్రీరామవధోపాయంబుగఁ జెప్పుట. } •—

ఉ. ఏమని చెప్పువాఁడ నసురేంద్ర! రఘూత్తముభార్య సీత నా
భామ త్రిలోకసుందరి యిభప్రతిమానసుయాన యౌవనో
ద్దామ నితంబినీమణి యుదంచితరత్న విభూషితాంగి, యా
సామజవైరిమధ్యకును సాటి జగంబున లేదు రాక్షసా. ౪౯౦

ఇభప్రతిమానసుయాన = ఇభ=ఏనుఁగు నడకతో, ప్రతిమాన = సమాన మైన, యాన=గమనము గలది, యౌవనోద్ధామ=ప్రాయముచేగొప్పది, నితంబినీమణి=స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, ఉదంచిత = మిక్కిలి ప్రకాశించు, రత్న విభూషితాంగి = రత్నములచేఁజెక్కఁబడిన భూషణములచే నలంకరింపఁబడిన దేహము గలది, సామజవైరి=సింహము నడుమువంటి, మధ్య=నడుము గలది.

తా. ఓ యసురరాజా! రామచంద్రునిభార్యయగు సీతను గుఱించి నే నేమి చెప్పఁగలను ? రామచంద్రునిగుఱించి వృత్తబాహుఁడని. వృషాంసుఁడని చెప్పితిని. సీతావిషయమై చెప్పుటకు నాకు సాధ్యము గాదు. అయినను చెప్ప వలయును గావునఁ జెప్పెదను. ఆమె సౌందర్యము వంటి సౌందర్యముగలది మూఁడు లోకములందును లేదు. ఆమె నడక యేనుఁగునడక వంటిది. నడిమి ప్రాయమందున్నది.

'త్యజేదంత్య కులోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాంత్యజే' త్తనునట్లు ముస లిది గాదు. లేఁత వయస్సది గాదు. నితంబినీమణి = స్త్రీలయందు రత్నము వంటిది. ఇప్పుడు నీకుండు స్త్రీలందఱు బంగారు ముద్దలు. వీరిలో నామెను దెచ్చి యుంచితివా రత్నములు చెక్కిన యాభరణమువంటి దగును. ఆమె స్వభావముచేతనే సుందరి. 'సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకు'నన్నట్లు భూషణములు ధరించుటచే మఱింత సౌందర్యము హెచ్చినది. సింహమునడుము వంటి సన్నని నడుము గలది. ఆమెకు సమానమైనది లోకమున లేదు.

రఘూత్తము భార్య=రామచంద్రుని మహిమ నీకుఁ జెప్పితిని గదా. అటు వంటి వాఁడు 'ప్రాణేభ్యోపి గరీయసీ'యని తన ప్రాణముకంటె గొప్పగాఁ జూచు కొనునది మఱి యెంత మహిమ గలదిగా నుండవలెనో చెప్పుటకు నాకు సాధ్యమా?

త్రిలోక సుందరి=మూఁడు లోకములం దుండు సుందరపదార్థముల సౌందర్య మెల్ల నొక్కటిగ నొక్కచోఁ గుప్ప చేసినను ఆమె సౌందర్యమునకు సరిరాదు.

కం. సురులను గంధర్వుల నచ్చరలను నాశరుల నైన॰జానకి నెనయం
 దరుణీమణి లే దనఁగా నరసతుల వచింప నేల ॰ నమదమరేంద్రా. ౪౯౧

సురులను = దేవతాస్త్రీలయందైనను - సురశబ్దమునకు స్త్రీలింగరూపము సురీ. దాని తత్సమము సురి. దాని బహువచనరూపము సురులు. దేవతలు అను నర్థమున సురలనియే రూపము. కొన్ని యెడలనజడంబు తృతీయాసప్తము లకును బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపట్టెడి. ప్రౌ.వ్యా కారక ౧౭. 'బలిమిఁ గానినధనము పదివేలయెుంటెలఁ బెటికిరాఁగ వైరిభీకరుండు వచ్చె నకులుఁడు' భార. సభా. ౧॥అ. 'అనిన నలుగాలివాన గోవును సశేష శబ్దముల మంత్రమును లోహజాతిఁ గాంచనమును మనుజుల విప్రుండు సమధికత్వభాజనములంద్రు వేదప్రపంచవిదులు' భార-శాంతి. ౧ అ. గంధర్వులన్ = గందర్వస్త్రీలయందు, అచ్చరలను = అప్సరసస్త్రీల యందు,అశరులన్=రాక్షసస్త్రీలయందు- నమత్ + అమరేంద్రా=నమస్కరించుచున్న యింద్రుఁడు గలవాఁడా.

తా. దేవతాస్త్రీలయందుఁగాని గంధర్వస్త్రీలయందుఁగాని అప్సరస లందుఁగాని రాక్షసస్త్రీలయందుఁగాని జానకితో సమానమైనస్త్రీ లేదు. ఇఁక మనుష్యస్త్రీలయందు లేదని చెప్పవలెనా.

దేవతాస్త్రీలకంటె గొప్పదనుటచే సాక్షాల్లక్ష్మియే యని భావము.

కం. ఆమెను నీవిటఁ దెచ్చినఁ, గామి రాఘూత్తముఁడు చచ్చుఁ ॰ గాంతావిరహో
 ద్దామానలమునఁ బడి యన, నా మాటల నాదరించి॰యసురేంద్రుఁ డనున్.

ఆమెను - ఆ + అమ్మ - అ = అమ=ఆమె - కావున ఆమెను అనఁగా ఆ యమ్మను నని యర్థము. ఇట్టి మాతృబుద్ధి సీతయందుఁగలవాఁడగుటచే దానిని నని చెప్పక ఆమె నని చెప్పెను. ఇటన్ =ఈప్రదేశమునకు - లంకకు-కామి=ఆమె యందుఁ గామముగలవాఁడు. కాంతా విరహోద్దామానలమునన్ = ప్రియురాలి వియోగమను గొప్ప యగ్నియందు- ఆదరించి=ఆలోచన బాగున్నదని యామోదించి.

తా. ఆమెను నీవిచ్చటికిఁ దెచ్చితివా యామెయందుఁ గామముగల రాముఁడు ప్రియురాలి నెడఁ బాయుటచేఁ గలిగిన తాపమనెడి యగ్నిలోఁబడి చచ్చును. అని చెప్పఁగా రావణుఁ డా యాలోచన బాగున్నదని యామోదించెను. తేర కాఁడుది దొరకుట యొకటి, యుద్ధము లేకయే శత్రువు చచ్చుట యొకటి. ఈ కారణములచే నా యాలోచన వానికి రుచించెను.

పూర్వపుణ్యవశమున జ్ఞానముగలిగి రామునందుఁ బరతత్త్వబుద్ధి గలిగిన యకంపనుఁడిట్టి దురాలోచన మేల చెప్పెను ?

౧. 'యథారాజా తథా ప్రజా' యన్నట్లు రాజు లెటువంటివారో ప్రజలట్టి వారలగుదురని చెప్పునపుడు ఇఁక రాజసేవకులట్టివారగుట యేమి యాశ్చ ర్యము ?

౨. 'అర్థదాసా జనాస్సర్వే' యన్నట్లు కడుపుకూటికై యొకరియొద్దఁ గొలువునకుఁ గుదిరినవాఁ డెంత గుణసంపన్నుఁడైనను దనయేలినవానికిఁ బ్రియముగ మాటలాడకుండిన నతనియనుగ్రహము రాదు.

౩. జరిగినది చెప్పి యూరకుండవచ్చునుగదా. ఈ దురాలోచన యేల చెప్పవలె ననిన రావణాసురుఁడు తలంచినట్లు యుద్ధమునకుఁబోయెనా దండక లోనే రామచంద్రమూర్తిచే హతుఁడగుట నిజము. తరువాతఁ గుంభకర్ణుఁడు తూఁగుఁబోతు. ఇంద్రజిత్తు బాలుఁడగుటచేఁ దండ్రి పగదీర్చుకొనుటకై వాఁడు, తక్కిన కొడుకులు, బంధువులు, యుద్ధమునకు వత్తురు. చత్తురు. విభీషణుఁడు రా జగును. తనకూటిలో మట్టిపడును. కావున మంథర తనసౌఖ్యమునకై కైకకు దురాలోచన చెప్పినట్లు వీఁడును రావణుఁడు యుద్ధమునకుఁ బోకుండునట్లు వానికిఁ బ్రియముగ నుండునట్లు చెప్పెను. రావణుఁడు దుష్కామి. స్త్రీవ్యసనా సక్తుఁడు గావున నది వానికి రుచించెను. తన కోకయాఁడుది లభించినట్లగును. రాముఁడు చచ్చినట్లగును. కావున నీయాలోచన నామోదించెను.

౪. ఇచ్చట నొక్కవిషయ మాలోచింపవలసియున్నది. నీవు సీతాదేవిని హరించితివేని రామచంద్రమూర్తి కామి గావున భార్యావియోగతాపమునఁ జచ్చునని యకంపనుఁడు చెప్పెనుగదా, ఇది శాస్త్రసిద్ధమా లోకసిద్ధమా ? మర ణించిన భార్యవెంట భర్త సహగమనము చేయవలయునని శాస్త్రము విధింప లేదు. కాముకుఁ డయ్యేనేని రెండవవివాహము చేసికొనవచ్చును. "దేశేదేశే కళ త్రాణి" యని రాముఁడే చెప్పెనుగదా. లేదా విదురుఁడై బ్రహ్మచర్య మవలం బించి యుండవచ్చును. కావున నిది శాస్త్రసిద్ధముకాదు.లోకసిద్ధమా యనిన భర్త వెంట సహగమనముచేసిన స్త్రీలు గలరుగాని భార్యవెంట సహగమనముచేసిన వారుకాని యా విరహమునఁ జచ్చినవారుగాని మగవారియందింతవఱకు లేరు. శాస్త్రము లోకాచారమిట్లుండ సీత నపహరించిన రామచంద్రుఁడు చచ్చునని యకంపనుఁడేమని యుపదేశించెను? అనుభవమునకు వచ్చినవిధముగ దీనివలన విపరీతఫలము గలిగినఁ గలుగవచ్చును. భార్య చచ్చినదనిన 'భార్యాదుఃఖం పునర్భార్యా' రెండవభార్య వచ్చువఱకే చచ్చిన మొదటిభార్య విషయమైన దుఃఖ మన్నట్లు. కొన్నాళ్లేడ్చి యూరకుండును. అటుగాక పరుఁడు హరించికొని

పోయినాఁడనిన నాయవమానముచే రోషము పెరిగి యాదొంగను జంపఁ జూతును. కావున నీయుపాయ ముపాయముతోఁగూడినది. అయినదేమోయైనది పోయినదేమోపోయిన దని యూరకున్నను గలహములేదు. నాచెల్లెలి ముక్కు సెవులు కోసితివిగావున నీ పెండ్లాము గొంతు కోసెద నని సీతాదేవిని జంపి పీనుఁగును అక్కడనే పాఱవేసియుండిన రాముఁడు దానిని జూచి యెవరో రాక్షసులు చంపిపోయినారని కొంతసేపేడ్చి యూరక యుండియుండును. లేదా యకంపనుఁ డూహించినట్లు రామచంద్రుఁడు చచ్చెనా వ్యసనములేదు. అట్లుగాక యిటుగాక లంకలోఁ దెచ్చిపెట్టుకొనుట (చూరులోఁ గొఱవి చెక్కినట్లే)గదా. ఈక్షుద్రాలోచన యకంపనుఁడు రావణు మేలుకోరి చెప్పెనా కీడుకోరిచెప్పెనా? వీనిక్షేమము సుఖము రావణుక్షేమముపై నాధారపడి యుండుటచే బుద్ధిపూర్వకముగా నతని కీడుకోరి చెప్పినాఁడనుట సమంజసముగాదు. కావున వానియాలోచన వేఱువిధమై యుండవలయును. "జనకాత్మజ సంబంధంబున రాముం డప్రమేయతేజుండయ్యెను" అని మారీచునకుఁ గలిగిన జ్ఞానమే యకంపనునకుఁ గలిగియుండవచ్చును. రామచంద్రుఁడు శ్రీమంతుఁడని యకంపనుఁడును చెప్పెను. అనఁగా శ్రీచేఁ బ్రసిద్ధికివచ్చినవాఁడని యర్థము. శ్రీ సీతాదేవి లేక పోయిన నప్రమేయతేజము రామునకు లేదు. ఆ యప్రమేయతేజ మెట్టిదైనది యనుభవ జన్యజ్ఞానము గలవాఁడగుటచే మారీచుఁడు సీతాదేవిని హరింపవల దని రావణునకు బోధించెను. అనుభవజన్యజ్ఞాన మకంపనునకు లేదు. కావున సీతారాముల వేఱుపఱుప వచ్చునని యకంపనుఁడు తలఁచెను.

సృష్టిస్థిత్యంతకారేణ నిగ్రహానుగ్రహాత్మనా ॥అహి॥ అన్నట్లు భగవంతునందు పంచవిధ సంకల్పశక్తులు గలవు. అనుగ్రహశక్తికే కృప యనిపేరు. ఈ కృపాశక్తిచేతనే భగవంతుఁడు సృష్టి, స్థితి,లయము, నిగ్రహము కావించుచుండును. ఇన్నిటికిఁ గృపయేకారణము.ఈకృపాశక్తియేలక్ష్మి."లక్ష్మ్యాసహ హృషీకేశో దేవ్యాకారుణ్యరూపయా ? రక్షకస్సర్వసిద్ధాంతే, వేదాంతేషు చ గీయతే" కారుణ్యరూపిణియగు లక్ష్మీదేవితోడ నారాయణుఁడు జగద్రక్షకుఁడు- అని వేదములు వేదాంతములు సిద్ధాంతము చేయుచున్నవని యర్థము. కావున వాస్తవమున సృష్టి స్థితి సంహారకార్యముల కవ్యవధానకర్త్రి లక్ష్మీదేవియే. ఎండచేత సూర్యుఁడెట్లు కార్యములుచేయుచున్నాఁడో యట్టులే యామెచే భగవంతుఁడు కార్యములు చేయుచున్నాఁడు. సీతోపనిషత్తునందు- శ్రీరామ సాన్నిధ్యవశా జ్జగదాధారకారిణీ (జగదానందకారిణీ అని పాఠాంతరము) ఉత్పత్తి స్థితి సంహారకారిణీ సర్వదేహినామ్ సీతాభగవతీ జ్ఞేయా మూలప్రకృతి సంజ్ఞితా ప్రణవత్వా త్ప్రకృతిరీతి వదంతి బ్రహ్మవాదినః" సాదేవీ త్రివిధాభవతి శక్త్యాత్మనా ఇచ్ఛాశక్తి క్రియాశక్తి సాక్షచ్ఛక్తి రితి;

ఇచ్ఛాశక్తి స్త్రివిధాభవతి శ్రీభూమి నీళాత్మికా శ్రీదేవీ త్రివిధం రూపం కృత్వా భగవత్సంకల్పానుగుణ్యేన లోకరక్షణార్థం రూపం ధారయతి.

శ్రీరామసాన్నిధ్యవశమున నీమె జగదాధారయు సర్వదేహుల యుత్పత్తి స్థితి సంహారకారిణియు నగుచున్నది. భగవతియగు సీతకే మూలప్రకృతి యని పేరు. ప్రణవమగుటచేఁ బ్రకృతియని బ్రహ్మవాదులందురు. ఆమె త్రివిధ శక్త్యాత్మికా-ఇచ్ఛాశక్తి-క్రియాశక్తి-సాక్షాచ్ఛక్తి- ఈ యిచ్ఛాశక్తి శ్రీభూమినీళ లని మూఁడువిధములు- ఈ శ్రీదేవి త్రివిధరూపములు ధరించి భగవత్సంకల్పాను సారముగ లోకరక్షణార్థము రూపము ధరించుచుండును.సర్వభూతసృష్టి యీమె వలన జరగుటచే నీమె సర్వలోకజనని యనఁబడుచుండును. ఇదియే సంగ్రహముగ మాయ యయ్యెను. మాయా యనఁగా, యా=ఎవతె, మా = తల్లియో యామె మాయ - "లోకమాతా మా రమా మంగళదేవతా" దాని సంగ్రహ రూపమే మా=అమ్మ.

తల్లిని బిలుచునపుడు అమ్మా యబడుమేకాని నాయమ్మ యనముకదా. కావునఁ దల్లియను నర్థముగల మా శబ్దముచే లక్ష్మీదేవి పిలువఁబడును. ఈమె లోకమునకుఁ దల్లి యగుటచేఁగదా లోకమునకు సంతయుఁ జంద్రుఁడు చంద మామ యయ్యెను.

మమయోనిర్మహద్బ్రహ్మ, తస్మిన్ గర్భం దదామ్యహమ్
సంభవః సర్వభూతానాం తతో భవతిభారత.
సర్వయోనిషు కౌంతేయ, మూర్తయః సంభవంతియః ॥
తసాం బ్రహ్మ మహద్యోని, రహం బీజప్రదః పితా॥ భ.గీ.౧౪, శ్లో. ౩॥౪

భగవంతుఁడేయే యవతార మెత్తుచుండునో యామెయుఁ దదనుగుణమైన రూప మెత్తుచుండును. ఇంతటిశక్తి తన స్వాధీనమం దుండుటచేఁగదా రామచంద్రుఁ డింతటివాఁడై నాఁడు. ఈమె రావణుస్వాధీనమందుండిన రావణుఁడింత వాఁ డగును. అప్పుడు రాముఁడు జీవించినను మృతప్రాయుఁడగును. ఇప్పుడు శ్రీమంతుఁడగువాఁడు సీతను వేఱుపఱచిన నశ్రీమంతుఁడు అనఁగా దరిద్రుఁ డగును. అంతియకాదు. శ్రీమంతునిలో శ్రీపోఁగా మంతుఁడుమాత్రమే మిగులును. మంతుఁడు అనఁగా మనుష్యుఁడు- "మర్త్యాపరాధయోర్మంతుః" అని నానా-అనఁగా పరశురామునందుండిన భగవత్తేజస్సు పోఁగానే యాయన నిర్వీర్యుఁడై బ్రాహ్మణత్వముమాత్రము మిగిలినవాఁడయినట్లు రాముఁడును మనుష్య మాత్రత్వము మిగిలినవాఁడగును.అప్పుడు సులభముగ జయింపవచ్చును. తమ రాజు బాగుండినఁ దాము బాగుండవచ్చునని యాలోచించి సద్భావముతోనే

యీ యాలోచన చెప్పెనుగాని సూర్యునినుండి యెండను విడఁదీసినట్టు వారి నిద్దఱ వేఱుపఱుప సాధ్యమా యనిమాత్ర మాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

నీవిట్టి పొరపా టభిప్రాయముగలవాఁడవై యున్నావు. నీయభిప్రాయము సరిగాదని తెలుపుటకే "అనన్యా రాఘవే ణాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా" సూర్యునకు నెండవలె రామునకు నే ననన్యను నీవు వేఱుపఱుపలే వని సీతాదేవి రావణునకు బోధించెనుగాని యది వాని చెవులలో దూఱినదికాదు.

ఈ పద్యంబున నాదరించి యనుమాటకు మహేశ్వరతీర్థీయ వ్యాఖ్యయం దిట్లు వ్రాయఁబడెను.

అథాపరాం కథాం దివ్యాం, శృణు రాజన్ పురాతనీమ్.
యదర్థం రామవై దేహీ, రావణేన హృతాపురా
పురా కృతయుగే రామ, ప్రజాపతిసుతం ప్రభుమ్.
సనత్కుమారమాసీనం, రావణో వాక్యమబ్రవీత్.
రావణః॥ దైత్యదానవ రక్షాంసియే హతా స్సమరేరయః
కాం గతిం ప్రతిపద్యంతే, కేన తే హరిణా హతః.

సనత్కుమారః॥ యేయేహతాశ్చక్రధరేణ,రాజన్। త్రైలోక్యనాథేన జనార్దనేన। తేతే గతా స్తన్నిలయం నరేంద్రా, క్రోధోపి దేవస్యవరేణ తుల్యః॥ శ్రుత్వాతత స్తద్వచనం నిశాచర, స్సనత్కుమారస్య, ముఖాద్వినిర్గతమ్। తథా ప్రహృష్టస్స బభూవవిస్మితః కథం ను యాస్యామి హరిం మహాహవే॥

మునిః॥ మనసశ్చేప్సితం యత్త ద్భవిష్యతి తదాహవే।
సుఖీభవ మహాబాహో, కించిత్కాలం ప్రతీక్షయ॥
అథవా రాక్షసేంద్ర! త్వం, యదీదం ప్రష్టుమిచ్ఛసి।
కథయిష్యామి తే సర్వం, శ్రూయతాం యది రోచతే॥
కృతయుగే వ్యతీతే వై,ముఖే త్రేతాయుగస్య తు।
హితార్థం దేవమర్త్యానాం, భవితా నృపవిగ్రహః॥
ఇక్ష్వాకూణాం చ యో రాజా, భావ్యో దశరథో భువి;
తస్య సూను ర్మహాతేజా, రామోనామ భవిష్యతి॥
ఏవం శ్రుత్వా మహాబాహుః, రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్।
త్వయా సహ విరోధేచ్ఛు, శ్చింతయామాస రాఘవ॥
సనత్కుమారా త్త ద్వాక్యం. చింతయానో ముహుర్ముహుః।
రావణే ముముదే మోహా, ద్యుద్ధార్థీ విచచారహ॥
ఏతదర్థం మహాబాహో, రావణేన దురాత్మనా।

సుతా జనకరాజస్య, హృతా రామ మహామతే ॥
లంకామానీయ యత్నేన, మాతేవ పరిరక్షితా.

ఇత్యాది అతఏవ రావణస్య సీతారామభృత్యత్వేన తా వుద్దిశ్య తేన వక్ష్య మాణాని బాహ్యదృష్ట్యాదుఃర్భూషణప్రత్యతీయమానాన్యపి వాక్యాని, వస్తుతః స్తుతి పరాణ్యేవ. తథా తత్రతత్ర వ్యాఖ్యాస్యామః.

అగస్త్యుఁడు. రామా! సీతను రావణుఁడేల హరించెనో చెప్పెదనువినుము. పూర్వకాలమునఁ గృతయుగమందు బ్రహ్మకుమారుఁడైన సనత్కుమారుని జూచి రావణుఁడు విష్ణువుచేఁ జచ్చినవారిగతి యేమి యని ప్రశ్నింపఁగా విష్ణువుచేఁ జచ్చినవారు విష్ణులోకమునకుఁబోదురు. భగవంతుని క్రోధముకూడ ననుగ్రహ ముతో నమానమే. అని చెప్పఁగా రావణుఁడు సంతోషించి యాయనతో నాకెట్లు యుద్ధముచేయఁ బొసఁగునని యడిగిన మునీంద్రుఁ డిట్లనియె. ఎవరికోరిక యెట్లున్నదో యట్లే కాఁగలదు. కొంచెముకాల మెదురుచూడుము. అయినను నిట్టిది నాకు నెట్లు లభించునందువా త్రేతాయుగారంభమున దేవమనుష్య హితార్థముగ నాయన మనుష్యరూపముతో దశరథరాజకుమారుఁడై రామనామ మున జన్మించును. ఆ మాటలు రావణుఁడు విని నీతో యుద్ధముచేయఁ గోరిక గలవాఁడై యెట్లు యుద్ధము తటస్థించునా యని యాలోచించుచుండెను. ఈ నిమిత్తమై దురాత్ముఁడగు రావణునిచే సీతాదేవి హరింపఁబడి తల్లివలె రక్షింపఁబడెను. దీనినిబట్టి సీతారాములను రావణుఁడు పలుకుమాటలు దూషణ ములుగాఁ దోఁచినను వాస్తవమున స్తుతివాక్యములే యగును గాన నచ్చటచ్చట స్తుతిపరముగఁగూడ వ్యాఖ్యానము చేయుదుము అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసిరి.

మీఁద ననువదింపఁబడిన శ్లోకములుత్తరకాండమున ప్రక్షిప్తసర్గములలో ౩. ౪ సర్గములందున్నవి.

'ఏతదర్థం మహాబాహో' అను శ్లోకము లందుఁ గానరాలేదు. ఈప్రక్షిప్త సర్గములకు మహేశ్వరతీర్థులు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసినవారుగారు. గోవిందరా జీయ వ్యాఖ్యయులేదు. కావునఁ బ్రక్షిప్తములు ప్రమాణములు గాఁజాలవు. అది యునుగాక ఈజన్మమున రావణునకు విష్ణులోకప్రాప్తిలేదు. మోక్షమే లభించి యుండినచో మరల వీఁడు శిశుపాలుఁడుగాఁ బుట్టవలసినకారణము గలుగదు. జయవిజయులు శీఘ్రముగ మరల వైకుంఠప్రాప్తి గోరి మూఁడుజన్మముల విరోధమునుగదా గోరిరి. ఇట్టులుండ హిరణ్యకశిపు శిశుపాలురు కేవల విరోధులై యుండ రావణుఁ డెట్లు భక్తుఁడయ్యెనో- అదియునుగాక వీనికి విష్ణులోకప్రాప్తి లేనట్లు విష్ణుపురాణమున స్పష్టముగఁగలదు. ఎట్లన :—

తత్రాపితుహిరణ్యకశిపో విష్ణురయ మిత్యే తన్నమనస్యభూత్ ॥౪॥ నిరతిశయ పుణ్యజాత సముద్భూత మేతత్సత్యమితి రజోద్రేకాన్యగ్రాహిన్యైకాగ్రమతిస్తద్భావనాయోగాత్తతో ప్రాప్తవధహైతుకిం నిరతిశయ మేవాఖిలత్రైలోక్యాధిక్యకారిణీం దశాననత్వే భోగసంపద మవాప ॥౫॥ తత స్తస్మిన్ననాదినిధనే పరబ్రహ్మభూతేభగవత్యనాలంబినిక్పృతమన స్తల్లయందశాననత్వే ప్యనంగపరాధీనతయా జానకిసక్తచేతసో దాశరథిరూపధారిణ స్తద్రూపదర్శనమేవాసీత్ నాయమచ్యుత ఇత్యాసక్తి ద్వ్యపద్యోంతఃకరణస్య మానుషబుద్ధిరేవ కేవల మస్యాభూత్ ॥౬॥ పునరప్యచ్యుత వినిపాతనమాత్ర ఫల మఖిలభూమండలశ్లాఘ్య చేదిరాజకులే జన్మవ్యాహతం చైశ్వర్యం శిశుపాలత్వేవ్యవాప ॥

దీనివలన రావణుఁడు కామపరవశుఁడై సీతను హరించెననియు నా జన్మమున వానికి విష్ణులోక ప్రాప్తిలేదనియు స్పష్టపడియెను.

రామునితో యుద్ధముచేసి చచ్చుటయే వానికి ముఖ్యోద్దేశ మయ్యెనేని యీ ద్రావిడప్రాణాయామమేల? యుద్ధకారణముకలిగెఁ గావున చక్కఁగా సేనలతోనే యొంటరిగా దిగ్విజయమునకుఁ బోవుచుండినవిధముగఁ బోయి యుద్ధము చేసి చచ్చియుండ వచ్చునే.

ప్రక్షిప్తశ్లోకములలో నున్నట్టు రావణునకు రామచంద్రమూర్తియందు మనుష్యభావములేక దేవభావముండెనేని యీయనచేఁ జచ్చుట యెట్లు సంభవించెను? ఇది బ్రహ్మవరమునకు విరోధముగదా?

అదియునుగాక సీతాదేవిని లంకలోనుంచిన పక్షమున రామచంద్రమూర్తి యచ్చటికి రాఁజాలఁడనికదా వాని యభిప్రాయము. ఇది కంఠోక్తిగా నెన్నిమాఱులో రావణుఁడే చెప్పెనుగదా! యుద్ధముఁగోరిన వాఁడిట్లుచేయునా? తల్లివలె సీతాదేవిని రక్షించెననికదా ప్రక్షిప్తశ్లోకములు చెప్పుచున్నవి. అట్లు వానికి మాతృభావముండెనేని తల్లినెట్లు గౌరవింపవలయునో యిట్లు గౌరవించెనా? తన తల్లిని నీ ప్రకారమే వనములోనుంచి నిన్నుఁజంపెదను కోసెదను తినెదనని బెదరించుచుండెనా? దుర్భాటవాక్యములు పలికెనా?

తన్ను రావణుఁడు భక్తిచే గ్రహించెనో కాముకుఁడై గ్రహించెనో తెలిసికోలేనంతటి మూఢురాలా జానకీదేవి? ఏల రావణుఁడు సమూలము హతుఁడగు పఱకు లంకవిడిచి రానని యామె చెప్పెను? భక్తునియందింత కాఠిన్యము సీతాదేవియా వహించును?

రావణునకుఁ దల్లియను భావము సీతాదేవియందుండెనేని నీ చన్నులిట్లు

న్నవి, నీతోడలట్లున్నవి, నీ పిఱుఁదులిట్లు ఉన్నవనునా ? తనతల్లి నిట్లెవ్వఁడైన నెంత పాపియైన ననునా ? తాయిగండ మతమువాఁ డనునేమో.

భక్తుఁడు తాను మోక్షముఁ గోరునుగాని నిర్వంశమైపోవు కార్యముఁ జేయునా ?

భారతంబున - వనపర్వంబున - ౨౮౧ అధ్యాయము.

రావణః కామబాణార్తో దదర్శే వనసర్వచ.

దేవదానవగంధర్వయక్షకింపురుషై ర్యుధి.

అశోకవనికాం, యయౌ కందర్పపీడితః, ఇందు రావణుఁడు కామ బాణార్తుఁడు, కందర్పపీడితుఁడని చెప్పఁబడెను గదా.

రావణుఁడు సీతాదేవి భక్తుఁడో కాముకుఁడో యీక్రింది పద్యములవలనఁ దెలియఁదగు.

మహాపార్శ్వుఁడనువాఁడు నీవు సీతాదేవిని కోడిపుంజువలె బలాత్కార ముగఁ జెఱుపరాదా యని బోధింపఁగా రావణుఁడు తాను బరస్త్రీలను బలాత్కరించి చెఱుపకుండఁ దనకుగల బ్రహ్మశాపమును జెప్పుచు.

కం. ఈ శాపభీతిఁగాదే, యాశింపకయున్నవాఁడ నవనిజఁగాదే

నాశయనంబున నెపుడో, యాశంపాదేహఁగూడనా జంకుదునా ?

యని ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

ఇది రావణుఁడు సీతను దల్లివలె రక్షించిన విధము. ఇంద్రజిత్తు వధానంతరము రావణుఁడు సీతాదేవిని జంపఁబోయి తన మాతృభక్తిని వెల్లడించెను. సీత యందు భక్తిగలవాఁడైనచో రాముఁడు వచ్చెనని మాయాధనుస్సు - శిరము నేల సీతకుఁ జూపవలెను? ఎటులైన నయభయముల సీతను దనకు వశపఱుపుఁడని యేల రాక్షస స్త్రీలకు బోధింపవలెను ?

రామచంద్రమూర్తిచేఁ జావవలయునని కోరికగలవాని కార్యములా యివి?

ప్రక్షిప్తశ్లోకములందు రామావతారము త్రేతాది నని వ్రాయఁబడెను. అది సరిగాదు. త్రేతాద్వాపరసంధియందు రామావతారము. తక్కినవియందందు వ్రాయఁబడును, రావణుఁడు సీతా భక్తుఁడేని లోకవంద్యుఁడే కాని యిది నిలువఁ గాళ్లులేని కల్పితాభిప్రాయము.

రాము నాశ్రయించి సీతనుద్వేషించిన శూర్పణఖవలెను, సీతనుగోరి రాముని ద్వేషించిన రావణువలెను నగుదురు.

—• రావణుఁడు మారీచుం జూడఁ బోవుట •—

శా. కానీ నే వలువాత నేగి ధరణీ•కన్యామణిం దెత్తు మో
దానన్ నీ విఁకఁ బొమ్మటం చనిపి దై•త్యస్వామి సూర్యాభతే
జోనిస్తుల్యము రాసభాంచితము నై•శుభ్రంబునౌ తేరుపైఁ
దా నొక్కండుగ సూతయుక్తుఁ డయి య•ధ్యాసీనుఁడై వెల్వడెన్. ౪౯౩

కానీ=కానిమ్ము నీవు చెప్పినటులే చేసెదను. ఇచ్చునకు సర్వత్ర యీా యగు. ఇవ్వు అనుట యపశబ్దము. వలువాతన్ = ఉదయమున, సూర్యాభ = సూర్యునితో సమానమైన, తేజన్ = కాంతిచే, నిస్తుల్యము = అసమానమైనది, రాసభాంచితము = కంచరగాడిదలచే నొప్పినది, శుభ్రము = తెల్లనిది ? అధ్యాసీనుఁడై = కూర్చున్నవాఁడై, వెల్వడెన్ = బయలుదేఱెను. అశ్వశాస్త్రమునఁ గంచరగాడిదల లక్షణమిట్లు చెప్పఁబడెను.

అశ్వస్యగర్భేస్వముత్పన్నా, స్తస్మాదశ్వతరాః ఖరాః,
ఖరరూక్షస్వరా స్తీక్ష్ణాః, ఖరశీలాః ఖరాంఘ్రియః.

ఆఁడుగుఱ్ఱములకు మగగాడిదలకుఁ బుట్టినవి యశ్వతరులు. కంచరగాడిదలు.

తా. నీవు చెప్పినటులే చేసెదను. ఉదయమునఁబోయి సీతాదేవిని దెత్తును. నీవు పొమ్మని పంపి రావణుఁడు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు కంచరగాడిదలు కట్టిన తెల్లని తేఱిపై సారథితోఁ దానొక్కఁడే బయలుదేఱెను.

కం. వినువీదిఁ జనెడు నాస్యం,దన మయ్యెడఁ దోఁచె మేఘ•తతిమధ్యమునన్
గొనకొనుచంద్రమండల, మన నటు చని తాటకేయు•నాశ్రమమందున్.

వినువీది=ఆకాశమార్గము, వీథీశబ్దభవమువీది—స్యందనము = రథము, తాటకేయు = తాటకకొడుకైన మారీచుని, అపత్యార్థకతద్ధితము, ఆశ్రమము = తపోవనము.

తా. ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారథ మాసమయంబున మేఘముల నడుమనుండు చంద్రమండలమువలెఁ గానవచ్చెను. అట్లుపోయి మారీచుని యాశ్రమమందు (చంద్రుఁడు పోకున్నను, పోవుచున్న మేఘముల నడుమనున్నప్పుడు చంద్రుఁడు పోవుచున్నట్లు కానవచ్చును.)

తే. అవతరించిన మారీచుఁ•డరుగుదెంచి, భవ్యము లగునమానుష•భక్ష్యభోజ్య
ములను దృప్తునిఁగాఁజేసి•పూజ సలిపి, యర్ఘ్యపాద్యాదు లర్పించి •
యనియెనిట్లు.

అవతరించినన్ = దిగఁగా, అమానుష = మనుష్యులకు దుర్లభములైన, ఇందుఁ గ్రమ మనపేక్షితము.

తా. తేరు దిగఁగా మారీచుఁడు వచ్చి యర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చి యాసన మర్పించి మనుష్యులకు దుర్లభములయిన మేలగు భక్ష్యములు భోజ్యములు నిచ్చి తృప్తునిఁగాఁజేసి యిట్లనెను.

కం. సేమంబే యసురేశ్వర, సేమంబే రాక్షసులకుఁ•జెచ్చెర నీ విం
దీమెయి నరుదెంచుటచే, నేమో కలదనుచు శంక•యెద జనియించెన్.౪౯౬

చెచ్చెరన్ = శీఘ్రముగ, ఈమెయిన్=ఈవిధముగ ఒంటరిగా, ఏమో = ఏదియోవిశేషము గొప్పకార్యము, ఎదన్=హృదయమందు.

తా. రాక్షసరాజా ! నీకు రాక్షసుల కందఱకు క్షేమమేకదా. ఉపద్రవ మేదియు సంభవింపలేదుగదా. ఈప్రకారము తోడెవ్వఁడునులేక యొంటరి వాఁడవై యెకాయెకీనవచ్చుటచూడ నేదియో గొప్పకార్యము తటస్థించినదని సందేహము కలుగుచున్నది.

ఉ. అనుడు లాలకించి యసు•రాధిపుఁ డిట్లనుఁ దండ్రి! రాముఁ డన్
మానవుఁ డొక్కరుం డసుఖ•మాలిచి రక్షకకోటులన్ జన
స్థానముఁ బాడు చేసె రణ•శౌండత; నాతనిభార్యఁ దెచ్చెచో
మానుగ నాకుఁ దో డగుము•మానుతు నాపగఁ దద్విధంబుగన్. ౪౯౭

నుడులు=మాటలు, ఉసుఱుమాలిచి=చంపి, రణశౌండత = యుద్ధసామర్థ్యముచే.

తా. ఆమాటలువిని రావణాసురుఁ డిట్లనియె. తండ్రీ! రాముఁ డను నొక్క మానవుఁడు రాక్షసులనందఱ యుద్ధసామర్థ్యముచే వధించి జనస్థానము పాడుపడఁ జేసెను. ఆతనిభార్యను నేనపహరించి తేఁదలఁచితిని. ఈవిషయమున నీవు నాకుఁ దోడగుము. ఆవిధముగ నాపగఁ దీర్చుకొందును.

—• మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరామునితోడివిరోధంబు వలదని చెప్పుట •—

కం. నావుడు మారీచుం డను, నేవాఁ డొకొ నీకుఁ దెల్పె•హితశత్రుం డై
యావై దేహినిగూరిచి, యేవాఁ డొకొ నీదుచేటు•నెదురుం జూచున్. ౪౯౮

నావుడు=అనవుడు, అని చెప్పఁగా, హితశత్రుండై = హితునివలెఁ గనఁబడు వాస్తవశత్రువు.

తా. రావణుఁడీప్రకారము చెప్పఁగా విని సీతాదేవినిగుఱించి నీకు లోపల శత్రుత్వము, వెలుపల మిత్రత్వముగలవాఁడెవఁడు చెప్పెను. ఎవఁడు నీచెప్పు డెప్పుడు చెడుదువాయని యెదురుచూచుచున్నాఁడు.

ఉ. నీకు హితుండు గాఁడు ధర•ణీసుతఁ దెమ్మనినట్టివాఁడు, ము
ల్లోకము లేలువానికిని•లోలత శృంగము భంగ మొందఁగాఁ
జేకొనెఁ జేయ నెవ్వఁడు? ప్ర•సిద్ధవిషోరగదంష్ట్రిఁ బీకఁగా
నీ కెవఁడో వచించె? నిటు•నిద్రితునిన్ దలఁ దన్నె నెవ్వఁడో? ౪౯౯

శృంగము=ప్రాధాన్యము. "శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చ" అమరకోశము విషోరగ = విషముతోఁగూడిన పాముయొక్క, దంష్ట్రి = కోఱ, నిద్రితునిన్ = హెచ్చరిక తప్పియుండువానిని.

తా. సీతను దెమ్మనిచెప్పినవాఁడు నీమేలుకోరినవాఁడుకాఁడు. ఇప్పుడు మూఁడులోకములు పరిపాలించు నీప్రముఖత్వముఁజూచి సహింపలేక యది భగ్నమై పోవఁజేయనెవ్వఁడు ప్రయత్నించెను ? ప్రసిద్ధమైన విషసర్పముకోఱ పీఁకుమని నీ కెవఁడు చెప్పెను ? ఏమఱి వాస్తవము తెలియక నిద్రపోవువానివలె నుండు నీతల నెవ్వఁడు తన్నెను ?

చ. సురవరవైరి భూనుతవి•శుద్ధకులాభిజనాగ్రహస్తమై
యురుతరశౌర్యదాన మయి•యుగ్రభుజార్గళసద్విషాణమై
పరజనభీకరం బగు స•వాలెడురాఘవగంధహస్తి నిన్
దురమునఁ దేఱిచూచుటకు•నూల్కొన కిప్పుడు రాక్షసోత్తమా. ౫౦౦

సురవరవైరి=ఇంద్రునకు విరోధీ ! భూ=భూలోకములోని జనులచే, నుత= స్తోత్రముచేయఁబడిన, విశుద్ధ=ఎట్టిదోషములేని, కుల = వంశమును, అభిజన = పుట్టుకయనెడి, అగ్రహస్తమై = తొండము కొనగలదై, ఏనుఁగునకుఁ దొండ మెంతముఖ్యమో మనుష్యులకు గొప్పవంశమునఁబుట్టుట యంతముఖ్యము. కావున రెంటికి రూపకము. ఉరుతర = మిగుల నధికమైన, శౌర్య=పరాక్రమ మనెడి, దానము=మదపునీళ్లుగలది, పరాక్రమ మదములు జనులు తిరస్కరింప కుండుటకు హేతువులు. కావున రెంటికి రూపకము-ఉగ్ర = భయంకరమైన, భుజార్గళ=గడియమ్రాఁకులవంటి భుజములనెడి, సద్విషాణమై=మంచికొమ్ములు గలదై - ఏనుఁగునకు కొమ్ములెట్టివో భుజములట్టి వని రూపకము. వాలెడు = అతిశయించెడి, రాఘవగంధహస్తినిన్ = రామచంద్రమూర్తి యనెడు మదపు టేనుఁగును, దురమునన్=యుద్ధమందు, తేఱిచూచుటకున్=ఱెప్పలెత్తిచూచుటకు, నూల్కొనకు = ప్రయత్నింపకుము.

తా. రాక్షసరాజా ! జగత్ప్రసిద్ధమైన గొప్ప వంశమునఁ బుట్టుట యనెడి తొండముకొన, గొప్ప పరాక్రమమనెడి మదపునీళ్లు, గడియమ్రాఁకులవంటి చేతు లనెడి దంతములు, శత్రువులకు భయము గలిగించు రాముఁడనెడి మదపుటేనుఁ

గును నింద్రవిరోధీ! యిప్పుడు కనుఱెప్ప లెత్తియైనఁ జూమటకు యత్నింప కుము, సురరవైరి=అనుటచే నింద్రుని జయించితిని గదా, మనుష్యుఁ డెంత యని గర్వింపకు మని భావము. రాక్షసోత్తమా=నీవు రాక్షసులందు మాత్రము శ్రేష్ఠుఁడవు. రామచంద్రుఁడో భూజనులయందఱచేత గొప్పవాఁడని స్తోత్రము చేయఁబడువాఁడు. నాలుగవ పాదమున అనునాసికాక్షరయతి.

మ. కలహాంతస్థితిసంధివాలము ను రక్షఃకాండసత్త్వాపహం
బలఘుస్ఫారకలంబసన్నఖము వాశ్శాతాసిస్ఫురద్దంష్ట్రిమున్
బలితంబైన నృసింహమూర్తి నిదురన్ప్రమాన్పాటు మైనుండఁగాఁ
జలముం బూనుచు నీవు లేపఁ దగునే చర్చింపు లంకేశ్వరా. ౩౦౧

అంతకు నతిశయము చెప్పఁదలఁచి సింహముగా రూపించుచున్నాఁడు. కలహ+అంత+స్థితి=యుద్ధము మొదట నిలుచుట యనెడి, సంధివాలము=వీఁపు పైనుండెడి వాలము, అనఁగా సింహము మిగులఁ గోపించినపుడు తోఁక పై కెత్తుకొనును. అది కలహమునఁ బైకి దూఁకుటను సూచించును. కావున యుద్ధముఖమున నిలుచుటకు-సింహము తోఁక పై కెత్తుటకు రూపకము. రక్షఃకాండ=రాక్షససమూహమనెడి, సత్త్వ=జంతువులను, అపహము=చంపునది, అలఘు=గొప్పవై, స్ఫార=ప్రకాశముగల, కలంబ=బాణములనెడి, సన్నఖము = వాఁడి గోళ్ళు గలది. శాతాసి = పదునైన కత్తి యనెడి, స్ఫురత్ = ప్రకాశించు, దంష్ట్రిము=కోఱలుగలది, బలితము=బలము గలది, నృసింహమూర్తి=నరుఁడుగా జనించిన శ్రీరాముఁడనెడి సింహము, నిదురన్ = శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమున, ఏ కార్యము చేయక యూరకయుండు వాని స్థితియందు, ప్రమాన్పాటు మైక్=నిశ్చలత్వముచే, చలము=హఠము, చర్చింపు=చక్కఁగా నాలోచింపుము.

తా. యుద్ధముఖమున నిలుచుట యను పై కెత్తఁబడిన తోఁక గలదియు, రాక్షస సమూహమను మృగముల సంహరించునదియు, గొప్ప బాణము లనెడి వాఁడిగోళ్ళు గలదియు, వాఁడి గల కత్తులను కోఱలుగలదియు నగు బలిష్ఠమైన నరరూపమును వహించిన రాముఁడను సింహము తానెందో యొకరిని బాధింపక నిద్రించుచుండఁగాఁ జెట్టు కొట్టి మీఁదఁ ద్రోచికొనునట్లు దానిని లేపవచ్చునా, చక్కఁగా నాలోచింపుము.

కం. చాపావహారము భుజా,టోపాధికపంకమును బ్రటుశరోర్మికమున్
దీపితరణౌఘ మగుసీ, తాపతిపాతాళమందుఁ దగదు పడంగన్. ౩౦౨

సింహము బారిని బడి తప్పించుకొనిన జంతువులు లేవా యను నేమో యని సింహముబారిఁబడి తప్పించుకొనినఁ దప్పించుకొనవచ్చునుగాని రాముని బారిని బడినవారు తప్పించుకొన రని పాతాళము నుపమానముగాఁ జెప్ప

చున్నాఁడు. చాప + అవహారము = విల్లనెడు మొసలి కలది. సమీపింపఁగానే గబక్కున వాతవేసి కొనునది యని భావము. భుజాటోప = భుజబలముయొక్క వేగమనెడి, అధికపంకము = మిగుల బురదగలది, బురదలో దిగఁబడినవాఁడు మరల నెట్లు వెలికి రాజాలఁడో యట్టులే రాముని భుజబలమున కగ్గమైనవాఁడు. మరల నూపిరితో రాఁడని భావము. సముద్రమునందు నలలమీఁద నలలువచ్చి, సముద్రములోఁబడిన వానిని లోఁగొని యెట్లు హింసించునో యట్టులే రామబాణ పరంపరలు పైఁబడి ముంచి హతునిఁ జేయునని భావము. పటు = దృఢము లయిన, శర=బాణము లనెడి, ఊర్మికమున్=అలలు గలది, దీపిత=బాణకాంతు లచేఁ బ్రకాశించు, రణౌఘ = యుద్ధమనెడి ప్రవాహముగల, సీతాపతి పాతాళ మందు=సీతాపతియను పాతాళమందు=సముద్రమందు(మహేశ్వర తీర్థీయము)

తా. పాతాళమందుఁబడినవారు మరలఁ బైకి రాఁజాలనట్లు రామ పాతాళ మున నీవు పడితివా మరల నూపిరితో వెలుపల రాఁజాలవు. రామపాతాళ మెట్టి దనెదవా. విల్లే మొసలిగాఁగలది. నీళ్ళలో నడుగుపెట్టి పెట్టక ముందే వాతవేసి కొనును. దానిని దాఁటిపోయితివా భుజ వేగమను పెద్ద బురద గలదు. అందు దిగఁబడితివా యంతతోనే చెల్లు. అది దాఁటి పోయితివా బాణపరంపరలను నలలు పైఁదమీఁద వచ్చి పడి లోపలికి నీడ్చుకొని హతుని జేయును. ఇట్టి యుద్ధప్రవాహము గల రామపాతాళమందుఁబడిన జీవితాశ లేదు.

కం. క్షమియింపుము లంకేశ్వర, శమమున లంకకును బొమ్ము♦స్వసతులతోడన్
రమియింపుము వనసీమను,రమియించుత భార్యతోడ♦రాముఁడు ప్రీతిన్.

ఇట్లు వాస్తవార్థమును జెప్పి ప్రేమాధిక్యమునఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు.

తా. లంకాధిపతీ! నేను బరుషముగఁ జెప్పితి నని కోపింపకుము. క్షమింపుము. వాస్తవమును నీ మేలుగోరి చెప్పితిని. కోప ముడిగి లంకకుఁ బొమ్ము. నీభార్యలతో నీవు పురమునఁ గ్రీడింపుము. అడవిలో నాయనభార్యతో నాయన క్రీడించుఁగాక. ఆయన భార్యతో నాయన క్రీడింపకుండఁ జేసితివా నీభార్యలతో నీవు క్రీడింపఁబోవు.

కం. అనుచును మారీచుం డిటు, తను బోధింపఁగను విబుధ♦దమనుఁడు వల్లే
యనుచును లంకాపురికిని, జని తన మందిరముఁ జొచ్చె♦సంతుష్టుం డై.

తా. ఇట్లు మారీచుఁడు హిత ముపదేశింపఁగా నట్టులే చేసెదనని యంగీక రించి లంకకుఁబోయి సంతోషముతోఁ దన గృహము ప్రవేశించెను.

ఇప్పటికి రావణునకు శూర్పణఖావిరూపకరణ వృత్తాంతము తెలియదు. అకంపనుఁడు తెలిసియుఁ జెప్పలేదు. ఏల చెప్పలేదు? రావణాసురుఁడు ఖరాదు

లకు రామచంద్రునకు యుద్ధమేల తటస్థించె నని యడిగినవాఁడు కాఁడు. అందఱు ఋషులను జంపఁబోయినట్టు రామునిఁ జంపఁబోయి చచ్చిరేమో యని తలఁచి రావణుఁడు ప్రశ్నింపలేదు. తానై చెప్పుటకు, నకంపనుఁ డంతటి ధైర్య పరుఁడుగాఁడు నీతియుఁ గాదు. నీ చెల్లెలి ముక్కు సెవులు రామలక్ష్మణులు గోసిరి. ఆ కారణమున యుద్ధము పొసఁగెననిన శూర్పణఖ వారియొద్ద కేల పోయెనని రావణుఁ డడుగును. సేవకుఁడు నీ చెల్లెలు ఱంకాడఁబోయిన దని యెట్లు చెప్పును? మఱి యేదైన గారణము చెప్పిన శూర్పణఖవచ్చి యేమి చెప్పునో - అది వచ్చును. చెప్పును. ఆ వెంట మనకేల యని యకంపనుఁ డావిషయము ప్రస్తావించిన వాఁడు కాఁడు. కావున రామునితో బలవద్విరోధ మేల? నేనొకఁడను బోయిన నందఱఁ జంపిన వానిని నేను జయింపఁగలనని యేమి నమ్మకమని యాలోచించి సంతుష్టుఁడై యింటికిఁ బోయెను.

—♦ ౩౨-వ సర్గము. శూర్పణఖ లంక కేగి రావణుఁ జూచుట ♦—

సీ. ఈరేడు వేవురు ♦ క్రూరరాక్షసవరుల్, ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రి♦శిరుఁడు లోను
గా నొక్కరాముచేఁ ♦ గదనతలంబునఁ, గూలుట గనుఁగొని ♦ ఱోలికొనుచు
భూరిరావమున వా♦పోవు చనన్యదు,ష్కర మైనరాముని♦క్రమముఁ గాంచి
యుద్విగ్న యగుచును♦రవడిఁ జనె దశ,కంఠరక్షితము లం♦కాపురంబుఁ

తే. గదియ నరిగి విమానాగ్ర♦గతుని దీప్త
తేజు సురపరివృతసుర♦రాజుఁబోలి
సచివయుతుఁ డగువాని భా♦స్కరనిభంబు
కాంచనాసనమున యథా♦కామితముగ. ॥౧॥

ఈ రేడు = రెండేడులు = పదునాలుగు, వేవురు = వేయిమంది, ఒక్క రాముచేన్=ఒంటరివాఁడైన రామచంద్రమూర్తిచే కదనతలంబునన్ = యుద్ధ భూమియందు, ఱోలికొనుచున్ = అఱచుచు, వాపోవుచున్ = ఏడ్చుచు, అనన్య దుష్కరము = ఇతరులకు సాధ్యముకానిది, ఉద్విగ్న = మిక్కిలి భయపడినది, ఉరవడిన్ = మిగుల వేగముగ, విమానాగ్రగతునిన్ = పుష్పకమందున్నవానిని, సురపరివృత=దేవతలచేఁ జుట్టఁబడిన, సురరాజున్=ఇంద్రుని,సచివయుతుఁడు= మంత్రులతోఁ గూడినవాఁడు, భాస్కరనిభంబు = సూర్యునితో సమానమైనది యగు, కాంచనాసనమువన్ = బంగారుపీఠమునందు, యథాకామితముగన్= ఇష్టప్రకారము.

తా. పదునాలుగువేలు క్రూరులైన రాక్షసశ్రేష్ఠులు ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు మొదలైనవా రొంటరివాఁడైన రామచంద్రుచే యుద్ధమందుఁ

జచ్చుట చూచి బొబ్బలుపెట్టుచు గట్టిగ నేడ్చుచు నితరులకు సాధ్యముగాని రాము పరాక్రమము చూచి మిగుల భయపడి శీఘ్రముగ రావణుఁడు పాలించు లంకకుఁబోయి దేవతలచేఁ జుట్టబడిన యింద్రునివలె పుష్పకవిమానమందు మంత్రులతోడ సూర్యునిబోలిన బంగారు పీఠమందుఁ దన యిష్టప్రకారము.

తే. జాతరూపవేదిస్థ జా•జ్వల్యమాన,జాతవేదునిగతి నొప్పు•సకల దేవ
భూతగంధర్వతాపస•జాతములక,జయ్యుఁ డగువాని శమనుని•సాటివాని.

జాతరూప=బంగారుమయమైన, వేదిస్థ = వేదియందు, జాజ్వల్యమాన = మండుచున్న, జాతవేదునిగతిన్=అగ్నిహోత్రునివలె. అజయ్యుఁడు = జయింప శక్యముగాని వాఁడు, శమనుని = యముని.

తా. బంగా రిటికలతోఁ గట్టఁబడిన వేదియందుండి నేతితో హోమము చేయుటచే మండుచున్న నగ్నిహోత్రునివలె సమస్తభూతములకు గంధర్వులకు తాపసజాతములకు = తపస్వుల సమూహములకు జయింప సాధ్యపడనివానిని యమునివంటి వానిని.

కం. అసురవిషమసంయుగ,రస నతులితనిశితకులిశ•ప్రహరణకలితో
ల్లసితవ్రణు సురకరిసర,భసదంతకృతకిణకలిత•పటువత్సతలున్. ౨౦౭

అసుర = రాక్షసులయు, సుర = దేవతలయు, విషమ=భయంకరమైన, సంయుగ+రసన్=యుద్ధభూమియందు, అతులిత=అసమానమైన, నిశిత=పదునైన, కులిశ=వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహరణ=దెబ్బచే, కలిత=చేయఁబడిన, ఉల్లసిత=ప్రకాశించు,వ్రణున్=గాయముగలవానిని,వజ్రాయుధముచే గాయము మాత్రమే కలిగెనుగాని మరణములేదని భావము. సురకరి = ఐరావతము యొక్క, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, దంత = దంతములచే, కృత=చేయఁబడిన, కిణ=కాయలచే, కలిత=కూడిన, పటు=దృఢమైన, వత్సతలున్ = వక్షము గలవానిని.

తా. దేవాసురులకు జరిగిన ఘోరయుద్ధమందు అసమానమైన పదునుగల వజ్రాయుధముదెబ్బచే గాయముమాత్రమువడిన వక్షముగలవానిని, ఐరావతము కొమ్ములచేఁ బొడువఁగా కాయలుకాచిన రొమ్ము గలవానిని.

కం. ఇరువది నిడుకరములు పది,శిరములు వింజామరములు • శ్వేతచ్ఛత్రం
బురువిపులోరము భూపతి, వరలక్షణములును గలుగు•వానిని వీరున్.౨౦౮

ఉరు=గొప్పతనము, విపుల=విశాలమైన, ఉరము=రొమ్ము.

ఇందు రావణునకుఁ బదితలలు ఇరువదిచేతు లున్నట్టు చెప్పఁబడినది. వీనికి నాలుగు కాళ్ళున్నట్లు కొన్ని ప్రమాణములు గలవు.

ఇత్యుక్త్వాముని నా తేన దుఃఖహర్షసమన్వితా। అచిరేణైవకాలేన, సుషువే పుత్ర మద్భుతమ్। దశాస్యం వింశతిభుజం భిన్నాంజనచయోపమమ్। పాదైశ్చతుర్భిరత్యుగ్రం తామ్రోష్ఠం తామ్రమూర్ధజమ్॥ నారదీయే జైమినీరామాయణే ద్వాదశేధ్యాయే సప్తదశశ్లోకః॥ రఘువంశే అష్టాదశసర్గే — భుజమూర్ధోరుబాహుళ్యా దేకోపిధన దానుజః—జానకీపరిణయనాటకే. శిరోదశకమగ్రతః పద చతుష్టయం చాన్యతః.

దశాస్యోవింశతి భుజశ్చతుష్పాన్మానమందిరం. ఇత్యభిధాన రత్నమాలా.

వీనితలలగుఱించిన చర్చ వేఱొకచోఁ గాననగు.

తా. దీర్ఘములైన ఇరువదిచేతులు, పదితలలు, తెల్లనిచామరములు తెల్లగొడుగు, విశాలమై యెత్తైనఱొమ్ము రాజచిహ్నములుగల వీరుని.

తే. స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశు♦నిగనిగత్సు, వర్ణ మణికుండలుని మహా♦వదను శుక్ల
దశను విష్ణుచక్రాదిసా♦ధనశతాన్య,శస్త్రతాడితు నాహత♦సకల దేహు. ౨౦౯

స్నిగ్ధ=మినమినమెఱయుచున్న, వైడూర్యసంకాశున్ = వైడూర్యముతో సమానమైనవానిని, వైదూర్యము ॥రూ॥ నిగనిగత్=నిగనిగలాడుచున్న, సువర్ణ=బంగారుతోఁ జేయఁబడిన, మణికుండలునిన్ = రత్నములు చెక్కఁబడిన చెవికుండలములుగలవానిని,మహావదను=పెద్దముఖముగలవానిని,శుక్లదశను=తెల్లని దంతములుగలవానిని, విష్ణుచక్ర = విష్ణుచక్రము, ఆదిమొదలుగాఁగల, సాధనశత=అనేకాయుధములచేతను, అన్యశస్త్ర = ఇతరములయిన శస్త్రములచేతను, తాడితున్ = కొట్టఁబడినవానిని, ఆహత = కొట్టఁబడిన, సకలదేహున్ = సమస్తావయవములుగలవానిని, వానిదేహమునందు దెబ్బతగులనిభాగము లేదని భావము. విష్ణుచక్రము = విష్ణుచక్రమనఁగా నారాయణు సుదర్శనమని భ్రమింపరాదు. మాల్యవదాదులతో యుద్ధముచేసినట్లు రావణునితో విష్ణుయుద్ధముచేసినట్లు రామాయణమునలేదు. కావున సుదర్శనప్రయోగమునకుఁ గారణములేదు. ఈవిష్ణుచక్రమనునది ఆపేరుగల యాయుధము. దీనిని విశ్వామిత్రుఁడు రామచంద్రమూర్తి కుపదేశించెను. (బాల ౬౩౨ పద్యము చూచునది.) దీనినే విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠునిపైఁ బ్రయోగించెను. (చూడు ౧౦౩౦. బాల.) సుదర్శనచక్రము విశ్వామిత్రున కెట్లు లభించె? అతఁడది ప్రయోగింప వ్యర్థమెట్లయ్యె? ఇంతకు సుదర్శన మనునది భగవంతుని సంకల్పశక్తి. అది తదితరుల కెట్లు లభ్యపడును?

ప్రాణో మాయా క్రియాశక్తిః। భావ ఉన్మేష ఉద్యమః
సుదర్శనం చ సంకల్పః। శబ్దాః పర్యాయ వాచకాః అహిర్బుధ్న్యే॥౧॥

ఉన్మేషః పరమః శక్తేర్విష్ణోః కోట్యంశకోట్యశః । భావ్యభావక భేదేన సా ద్విధా వ్యవతిష్ఠతే, భావకోవిష్ణుసంకల్పః । సుదర్శనపరాహ్వయ ॥

కావున నీపేరటియస్త్రమును ఇంద్రుఁడో మఱియెవరో ప్రయోగించిన రావణు నది గాయపఱిచియుండును. అంతియకాని యది సుదర్శనచక్రముగాదు.

తా. వైదూర్యమువలె మినమిన మెఱయువానిని, నిగనిగలాడు రత్నములు చెక్కిన బంగారుకుండలములు గలవానిని, పెద్దముఖముగలవానిని, తెల్లని దంతములుగలవానిని, విష్ణుచక్రము లోనగు ననేకాయుధములచేఁ గొట్టఁబడి గాయఁబడిన సకలావయవములు గలవానిని.

కం. అక్షోభ్యార్ణవనిచయ,ప్రక్షోభణు సకలభూరి•వసుధాధరసం
ప్రక్షేప్తను సురవర బల,విక్షేపకు రాక్షసైక•విభు భీప్రదునిన్. ౨౧౦

అక్షోభ్య = ఇతరులకుఁ గలఁతపెట్ట సాధ్యపడని, అర్ణవనిచయ=సముద్రసమూహములను, ప్రక్షోభణున్ = కలఁతపెట్టువానిని, సకల = సమస్తములైన, భూరి=గొప్పవగు, వసుధాధర=పర్వతములను, ప్రక్షేప్తను = విసరివేయఁగలవానిని, రాక్షసైకవిభున్ = రాక్షసులకొక్కఁడే ప్రభువగువానిని, భీప్రదునిన్ = భయముకలిగించువానిని.

తా. ఇతరులకుఁ గలఁతపెట్ట సాధ్యపడని సముద్రములను గలవరపఱచు శక్తిగలవానిని, సమస్తపర్వతములను నెగమీటఁగలవానిని, దేవేంద్రాదుల బలమును దిరస్కరించినవానిని, చూచువారికి భయముగలిగించువానిని, రాక్షసులకు నొక్కఁడే ప్రభువగువానిని.

తే. అన్యదారాభిమర్శను • నఖిలదివ్య,శస్త్రయోక్తను దాపస•సప్తతంతు
విఘ్నకరు భోగపతి సర్ప•విభుని వాసు,కినిబరాజితుఁ జేసిప్ర•ధనమునందు.

అన్యదార=ఇతరులభార్యలను, అభిమర్శను = అపహరించువానిని, అఖిల....యోక్తను = సమస్తదివ్యములైన శస్త్రములతోఁ గూడినవానిని, సప్తతంతు=యజ్ఞములను, ప్రధనమునందు=యుద్ధమందు, పరాజితుఁజేసి=ఓడించి.

తా. ఇతరులభార్య నపహరించువానిని, సమస్తములైన దివ్యాయుధములతోఁగూడినవానిని, ఋషుల యజ్ఞములు విఘ్నపఱచువానిని, భోగవతీపురమున సర్పరాజైన వాసుకిని యుద్ధమందు నోడించి.

కం. తక్షకుని నోడిచి తద్వన,జేక్షణ హరియించి హరన•గేంద్రమునందున్
యక్షపతి గెలిచి పుష్పక,మాక్షణమునఁ దెచ్చినట్టి•యతిశూరవరున్. ౨౧౨

ఒడిచి = గెలిచి, తద్వనజేక్షణన్ = వాని భార్యను, హరనగేంద్రమునందున్=కైలాసపర్వతమందు, యక్షపతిన్=కుబేరుని.

తా. తక్షకుని గెలిచి యాతనిభార్య నపహరించినవానిని, కైలాసమునందుఁ గుబేరుని గెలిచి పుష్పకమను విమానమును దెచ్చినశూరుని.

కం. నందనచైత్రరథంబుల, సుందరముగునళిని గినుపు • చొప్పడనాశం
బందించినబలి నుదయం, బందెడిరవిశసులఁ గేల•నాఁగెడు బలియున్.

నందన=దేవతల యుద్యానవనము, చైత్రరథము = కుబేరుని యుద్యానము, నళిని=సరస్సును. రూ. నళినము. కినుపు=కోపము, రవిశసుల=సూర్యచంద్రుల 'పదాంత శి, బహువచనంబున సు' యగు. అఁగెడు=అడ్డగించు.

ఇంద్రుని యుద్యానమును, కుబేరుని యుద్యానమందుఁగల నళినియను సరస్సును, గోపించి నాశముచేసిన బలిష్ఠుని, ఉదయించు సూర్యచంద్రులను, చేతితో నడ్డగింపఁగల శక్తిమంతుని.

సీ. హా యన లోకముల్ • హాయనదశసహస్రకము తపంబును•జలిపి మున్ను
పరమేష్ఠిఁ గూరిచి • శిరములు దెగఁగోసి యర్పించి పూజించి • యతనిచేత
దైతేయదేవగం•ధర్వపిశాచపతంగోరగములచే•తను మనుష్య
జాతీతరములచే•సంగ్రామమున మృతి, లేకుండ వరములఁ•జేకొనుచును

ఆ. హోమములనుజెఱిచి•సోమంబుహరియించి, ప్రాప్తయజ్ఞములను•బాడుచేయు
బ్రహ్మహంత దుష్ట•బాధకర్కశు దయా, హీను నహితరతుని•నింద్రవైరి.

హా = అయ్యో, హాయనదశసహస్రకము=పదివేలసంవత్సరములు, పరమేష్ఠిన్ = బ్రహ్మను, మనుష్యజాతీతరములచే = మనుష్యజాతికంటె నితరములయినజాతులచేత, ప్రాప్తయజ్ఞములను=దక్షిణాదానమువఱకు వచ్చినయజ్ఞములను, బ్రహ్మహంతన్=బ్రాహ్మణులను, జంపువానిని, బాధకర్కశున్ = మిగులఁ గఠినుని, దయాహీనున్=దయలేనివానిని, ఇంద్రవైరిన్=ఇంద్రునకుఁబగవానిని.

ఉ. రావణు సర్వభూతచయ•రావణు నిర్జరలోకలోకవి
ద్రావణు నట్టహాసకృత•దైవతకంజముఖాళిగర్భవి
స్రావణు భూరిదోశ్చయప•రాక్రమభంజితగాఢదంతకై
రావణు లోకపీడనప•రాయణుఁ గుత్సితధీతురాయణున్. ౨౧౨

రావణున్ = రావణుఁడను బిరుదును బొందినవానిని, రావణుఁడనుపేరు నడుమ వచ్చినదేకాని నామకరణము నాఁడు పెట్టఁబడినదికాదు. మొదటిపేరు దశకంధరుఁడు.

కం. విశదయశుండును ధాతృన,దృశుఁడగు నమ్మౌనివచ్చి•దృష్టించి సుతున్
దశకంధరుఁడగుకతమున, దశకంధరుఁడనుచు నిడియెఁ•దన్నామంబున్ ॥
ఉత్తర ౧౯-౨

విశ్రవశ్శబ్దమునకు నపత్యార్థక తద్ధితము పుల్లింగంబున రావణుఁడయ్యె. ఇది వైయాకరణమతము. కైలాసపర్వతముక్రిందఁ జేతులుపడి నలిగినపుడు లోకమునిండ ధ్వనించుటచేఁగాని, లోకమును హాహారావపూరితము చేయుటచేఁ గాని, రావణుఁడయ్యెనని పౌరాణికమతము.

ఇది యుత్తరరామాయణమున క. శైలాక్రాంతుఁడవై నీవీలీల మహా రవంబు నెల్లజగంబుల్ వ్యాలోలంబుగఁజేయుట, హాళిన్ ఘటియింతు రావణాఖ్యను నీకున్ ॥ "౩౩౬" అని శివుఁడు చెప్పెను.

రామపత్నీం, వనస్థాం, యోనాయేతిరావణః॥ అని మాంత్రికులందురు. ఇది మాంత్రికమతము. రామపత్నిని, వనస్థను, నపహరించినవాఁడు రావణుఁడు.

రవణస్యాపత్యంపుమాన్ రావణః, రవణునికొమారుఁడు కావున రావణుఁడని యొకవ్యుత్పత్తిగలదు.

సర్వభూతచయరావణున్ = సమస్తప్రాణులను మొఱ్ఱోయని యేడిపించువానిని, నిర్జరలోక = స్వర్గమందలి లోక = జనులను, విద్రావణున్ = పరువెత్తునట్లు చేయువానిని, అట్టహాస=పెద్దనవ్వుచే కృత = చేయఁబడిన, దైవత = దేవతలయొక్క, కంజముఖాళి=స్త్రీసమూహముల, గర్భ = గర్భముల, విస్రావణున్ = జాఱిపోవుట గలవానిని, భూరి = గొప్పవగు, దోః + చయ = బాహుసమూహములయొక్క, పరాక్రమబలముచే, భంజిత=విఱుగఁగొట్టఁబడిన, గాఢ= అధికమైన, దంతక = దంతములుగల, ఐరావణున్=ఐరావతమను నేనుఁగుగలవానిని, లోకపీడన = లోకములను బాధించుటయను, పరాయణున్ = సర్వము నయినవానిని, లోకమును బాధించుటతప్ప వానికి వేఱుకోరికలేదనుట 'పరమాసక్తి రయనం పరాయణం' పరమాసక్తికి స్థానమైనవాఁడు, కుత్సితధీ = కుచ్చితపు బుద్ధియందుఁ దొందరగలవానిని, తుర=త్వరణే—తురస్యాయనం= తురాయణం.

తా. సమస్తప్రాణులను మొఱ్ఱోయని యేడిపించువానిని, దేవతలను బాఱఁదోలినవానిని, పెద్దనవ్వుచేతనే దేవతాస్త్రీలకు గర్భస్రావమగునట్లు చేయువానిని, (గర్భిణీస్త్రీలు పెద్దయుఱుము పిడుగుధ్వని వినినను ఉన్నట్లుండి మిక్కిలి భయపడినను గర్భము పడిపోవును.) భుజశౌర్యముచేత విఱువఁబడిన యైరావతము

యొక్క దంతములు గలవానిని, జనుల బాధించుటయందే పరమాసక్తి గలవానిని, కుచ్ఛితపుటాలోచనయందు తొందరగలవానిని.

కం. రాక్షసకులవర్ధనుఁ బ్రత్యక్షలయాంతకుని భూషణాలంకృతునిన్
వీక్షించి నిజభ్రాతను, రాక్షసి శూర్పణఖ భయభరంబునఁ బలికెన్. ౨౧౬

రాక్షసకులవర్ధనున్ = రాక్షసవంశమును వృద్ధిచేసినవానిని, 'వర్ధనంఛేదనేపిస్యాత్.' నానా ॥ర॥ అని యుండుటచే నింతవఱకు రాక్షసకులము వృద్ధి చేసినవానిని, ఇఁక ఛేదించువాని నని గ్రహింపవలయును.

ప్రత్యక్షలయాంతకునిన్ = కన్నులకుఁ గానవచ్చు ప్రలయకాలమండలి యముని, ఆయమునిని జూచినవారులేరు. ఇప్పుడు వీనినిజూచిన ప్రలయకాల యముఁడిట్టివాఁడు గదా యని తెలిసికొనవచ్చును. భూషణాలంకృతునిన్ = భూషణములచే నలంకరింపఁబడినవానిని, భయభరంబునన్ = భయాతిశయముచే.

తా. ఇంతవఱకు రాక్షసవంశమును వృద్ధిపఱిచినవానిని, కన్నులకుఁ గానవచ్చుట ప్రలయకాలయముని, ఆభరణములచే నలంకరింపఁబడినవానిని, తన యన్ననుజూచి శూర్పణఖ రామునివలనఁ గలిగిన భయాతిశయమున నిట్లనెను.

— ౩౩-వ సర్గము. శూర్పణఖ రావణు నిందించుట —

ఉ. మంతురు లాలకింప నవమానముపాటును దుఃఖపాటు మ
ర్త్యాంతకుఁ డట్టెచూడఁగ దురాగ్రహ మెత్తి ప్రమత్త! దుర్మదా!
సంతతకామభోగముల జాల్ముఁడ వౌచు నిరంకుశుండ వై
చెంతల నిన్ను మ్రింగ వెసఁ జేరినమిత్తిని గానలేవుగా. ౨౧౮

మర్త్యాంతకుఁడు = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు, అట్టెచూడఁగ = ముఖ నయనవికారములు లేక చూడఁగా, అది మనస్సునందుఁ దన్నుఁ జూడఁగానే రావణుఁడు, ఏమే చెల్లెలా! నిన్నెవ్వడే యిట్లుచేసెను? అని లేచివచ్చి యాదరించునని తలఁచియుండునది. రావణుఁడు దాని నెగాదిగ చూచుచుండెను గాని యది యనుకొన్నట్లు చేసినవాఁడు గాఁడు. ప్రమత్తా = దేహము తెలియని వాఁడా, దుర్మదా = చెడ్డగర్వముగలవాఁడా, జాల్ముఁడవు = మూఢుఁడవు, నిరంకుశుండవై = అడ్డము లేనివాఁడవై, మిత్తిని = మృత్యువును.

తా. తనకుఁగలిగిన యవమానము తనదుఃఖము చూచికూడ నాదరింపక యూరకచూచుచున్న రావణుఁజూచి మంత్రులు వినుచుండ మంత్రుల సన్నిధి నిట్లు పలుకవచ్చునా యనికూడఁ దలంపక దురాగ్రహముచే నిట్లనియె. ఓరీ! కండక్రొవ్వున మదించి దేహము తెలియనివాఁడా (నీ దేహమే నీకుఁ దెలియ

నపుడు నన్ను నీ కెట్లు తెలియు నని భావము) ఎల్లవేళలఁ గామసుఖములందు నాసక్తిగలిగి యద్దములేక దండించువాఁడును లేక మూఢుఁడవై నీప్రక్కన నిన్ను వాత వేసికొనుటకై కాచియుండు మృత్యుదేవతను నీవు తెలిసికోలేక యున్న వాఁడవుగదా.

చ. సతతము గ్రామ్యభోగముల•సక్తుఁడు రక్తుఁడుఁ గామవృత్తుఁ డౌ
క్షితిపతినిన్ స్మశానపుశి•ఖింబలె లోకులు గౌరవింతురే ?
మతిచెడి రాజ్యకార్యముల•మానుగఁ దాన యొనర్పనట్టి భూ
పతి సహకార్యజాలుఁ డయి•పా డయి పోవు స్వరాజ్యయుక్తుఁ డై. ౫౧౮

గ్రామ్యభోగ్యంబులన్=మైథునాది కార్యములందు, సక్తుఁడు = తగిలిన మనస్సుగలవాఁడు, రక్తుఁడు=ప్రీతిగలవాఁడు, కామవృత్తుఁడు=ఇచ్చవచ్చినట్లు నడచువాఁడు, క్షితిపతినిన్ = రాజును, స్మశానపుశిఖింబలెన్ = వల్లకాటియందలి నిప్పువలె, అగ్నిహోత్రము సర్వదా పవిత్రమైనదీ జనులచే నాదరింపఁ బడవలసినదీ అయినను స్మశానాగ్ని త్యాజ్యముగదా-అట్లు రాజు సర్వజనసేవ్యుఁడే యైనను గామాసక్తుఁడై లోకముఁవారికి నిష్ప్రయోజకుఁ డగుటచేఁ ద్యాజ్యుఁడే.

మతిచెడి=బుద్ధిచెడిపోయి, అనఁగా నాలోకించుశక్తిలేక- 'ఎడువక సతులం దగిలెడి జడునకు నెక్కడివి బుద్ధిచాతుర్యంబుల్' అన్నట్లు స్త్రీలతో నెక్కువగా రమించువానికి బుద్ధిబలముండదు.

తా. ఎల్లప్పుడు స్త్రీలతో రతిక్రీడలనే మరగి వానియందే ప్రీతిగలవాఁడై తనయిచ్చవచ్చినచొప్పున సంచరించురాజును ప్రజలు స్మశానాగ్నివలె గౌరవింతురా ? నీయం దట్టి దోషముగలదు. కావున అట్టులే నిన్ను లోకులు గౌరవింపరు. స్త్రీలతో విశేషముఁగ సంభోగించుటచే బుద్ధిబలముచెడి కార్యాకార్యములాలోచించుశక్తి లేక రాజకార్యములు తానై చేయని రాజు తాను జెడును. వాఁడు పూనిన కార్యములు చెడును. వాని రాజ్యము చెడును. నీ వీగతికే రానున్నావు.

ఇదివఱకే రావణుఁడు స్త్రీవ్యసనమున మతిచెడినాఁడని దూషించుచు సీతాదేవిని భార్యగా గ్రహింపుమని తాను బోధించుచున్నది.

ఉ. చారుల నేరి నుంపక వి•చారవిదూరతఁ బౌరకోటికిన్
సారెకు దర్శనం బిడక•చాటున మాటున నుండి కార్యపుం
భారములందు నెవ్వరివొ•మాటల నమ్ముచు నస్వతంత్రుఁ డౌ
క్ష్మారమణేంద్రుఁ బంకమును•సామజరీతి నరుల్ త్యజింపరే. ౫౧౯

చారులన్ = వేగువాండ్రను, విచారవిదూరత = ఆలోచనములేక, అస్వతంత్రుఁడు = పరాధీనుఁడు, ౧. భార్యాదిపరతంత్రుఁడు, ౨. దోచఁబోవు

వారికిఁ బరతంత్రుఁడు, ౩. మంత్రులకుఁ బరతంత్రుఁడు, పంకమును = బుర దను, సామజరీతి=ఏనుఁగువలె, త్యజింపరె=వదలరా,

తా. వేగులవారి నేర్పాటుచేసి యెక్క డెక్కడ నేయే కార్యములు జరుగు చున్నవో—యెవరు మిత్రులో యెవరు శత్రువులో మొదలయినవి తెలిసికొనక—ఆలోచనయు లేక—ప్రజలకుఁ బలుమారు దర్శన మీయక యంతఃపురమున కాంతాసంగతుఁడై చాటున నుండుచు కార్యములు తానై చేయవలసివచ్చినపుడు పూర్వోత్తర సందర్భములు తెలియమిచే నెవరో సంబంధము లేనివారో, స్వార్థ పరులోచెప్పిన మాటలు నమ్ముచు భార్యలు, మంత్రులు, త్రోవఁబోవువారు చెప్పినమాటలు నమ్మి పరాధీనుఁడైన రాజును, బురదనుండి యేనుఁగు దూర మునందే తొలఁగునట్లు లోకులు తొలఁగిపోదురు.

చ. తమతమ పెత్తనంబు చెడఁ దారు స్వతంత్రులు గాక ధారిణీ
రమణులు వేరిచేతఁ దమ రాష్ట్రము నేలఁగఁ జేయఁ జూతురో
క్రమమున వారిచేత జల రాశి నగంబులపోల్కి మున్గి రూ
పము చెడిపోవు చుండుదురు ప్రాభవముల్ మును మున్నె నాశిలన్. ౧౦

పెత్తనము = పెద్దతనము, నగంబులపోల్కి = పర్వతములవలె, ప్రాభ వముల్ = ప్రభుత్వగౌరవ సంపదలు.

తా. అన్నికార్యములందుఁ దానుబెద్దగానుండి తన యిష్టప్రకారము స్వతం త్రించి కార్యములుచేయక యితరులకుఁ బెత్తనమిచ్చి వారిచేఁ గార్యములు చేయించు రాజులు సముద్రములోఁ బర్వతములు మునిఁగినట్లు వారిచేతనే చెడుదురు. వారి ప్రభుత్వము, అధికారము సంపద వారికంటె ముందుగానే నశించును.

ఉ. నీ కపకారము న్నెఱప నిచ్చలు సందులు రోయు చుండ నా
నాకనివాసదానవ గణంబులు చారవిచారదూరతన్
బ్రాకటబుద్ధిచంచలతఁ గ్రాలెదు నీ వెటు లింక రాజ వై
యాకరణిన్ మనంగఁ గల వీయిలఁ బ్రాణముతోడ నేనియున్. ౧౧

నిచ్చలు = నిత్యము, నాకనివాస = దేవతల, చారవిచారదూరతన్ = వేగులవాండ్రుగాని యాలోచనగాని లేకుండుటచే, బుద్ధిచంచలతన్=స్థిరమైన బుద్ధిలేమి.

తా. నీకుఁ గీడుచేయ నెపుడు సందుదొరకునా యని దేవతలు దానవులు నెల్లప్పుడు సమయము వెదకుచుండ వేగులులేక కార్యాలోచనపరత్వము లేక స్థిరబుద్ధిలేక చపలుఁడవై యుండు నీవు రాజవై యాప్రకారము ప్రాణముతోనైన నెటులుండఁగలవు ?

కం. వో దింతకుఁ బసితనమున్, రా దేమియుఁ దెలివి నీకు♦రాక్షస మఱియున్
లే దెఱుక వలయుపట్లన్, భూదయితుఁడ వగుచు నెట్లు♦పొలు పొందెదవో.

ఇంతకున్=ఇంతవఱకు, పసితనము = బాల్యము, భూదయితుఁడవు = రాజవు.

తా. ఇన్నియేండ్లు చెల్లి యింతవయస్సు వచ్చినను అవివేకము పోలేదు. వివేకము రాలేదు. ఏవేవి తెలియఁదగినవో యవి నీవెఱుఁగవు. ఇట్టివాఁడవు రాజవై యెట్లు బాగుపడెదవు.

కం. వేగుల బండారంబుల, బా గగునీతులను నెవఁడు ♦ పరతంత్రుం డౌ
నాగర్భితనవుమన్నీఁ, డోగద్దఱి ప్రకృతి జనుల ♦ కుద్దియ సుమ్మీ. ౯-౧౦

వేగులన్ = వేగులవాండ్ర, శత్రురాజుల చరిత్రము, తన రాజ్యములోని వారి నడవడి విషయమునను, బండారంబులను=ధనగృహంబులందును, గర్భితనవుమన్నీఁడు=గర్వముగలరాజు, గద్దఱి = దిట్టతనము గలవాఁడా, ప్రకృతి జనులకున్ = పామరులకు, పుట్టినవారు పుట్టినట్లు తెలివితేటలు లేక యుండువారు యథాజాతులు, ఉద్ది = సమానము.

తా. తనకు స్వంతవేగులవాండ్రులేక యితరు లేర్పాటుచేసిన వేగుల వాండ్రమాటలు నమ్మి వర్తించువాఁడును, ధనకోశమునఁ బరులకుఁ బెత్తన మిచ్చిన వాఁడును, ఇతరులు చెప్పిన నీతుల ననుసరించువాఁడును, వాఁడెంత దిట్టతనము గల ప్రభువైనను పామరునకు సమానుఁడే.

కం. దూరస్థపువిషయంబులఁ జారులచే నెఱుఁగుఁ గాన ♦ క్ష్మారమణునకున్
దూరపుఁజూపరి యనుపే, రారయ సార్థకము, లేద ♦ యది నీయందున్.

తా. దూరదేశంబుల జరుగు విషయంబులను వేగులమూలమునఁ దాను సమక్షమునఁ జూచువాఁడే యగును. కాన రాజునకు (దీర్ఘచక్షువు) దూరపుఁ జూపు గలవాఁడని పేరు నీకు వేగులు లేమి గావున నీ కాచూపు లేదు.

కం. ఈనెఱిగ సచివవర్గము, మానక సేవింప సుఖము ♦ మరగుట నేచం
దాన నెఱింగెదు స్వజనవి, తానజనస్థానలయముఁ ♦ త్వద్వైరులచేన్.

నెఱిగన్ = విధముగ, సచివవర్గము = మంత్రుల సమూహము, స్వజన వితాన=నీవారి సమూహముగల, జనస్థానలయము - జనస్థానము నాశమగుట, త్వత్ = నీ, వైరులచేన్ = విరోధులచే.

తా. ఈ విధముగ నిప్పుడు నీవున్నట్లు మంత్రులగుంపు సేవింపఁగా వారి మాటలు వినుచు సుఖము మరగిన కారణముచే నీ జనస్థానమున నీ బంధువు

లందఱుఁ జచ్చిన వార్త నీ వెట్లెఱుఁగఁ గలవు? తాను జెప్పఁబోవు నాలోచనకు మంత్రులు విఱుపు చెప్పుదురను సభిప్రాయముతో ముందుగనే వారిమీఁద దెబ్బతీయుచున్నది.

కం. పదునాలుగువేవుర రణపదమున ఖరదూషణాది•బంధుయుతముగా
 సదమదముచేసెఁ ద్రిజగద్విదితంబుగ రాముఁడొకఁడ•వింటిబలమునన్.

సదమదము = నాశము, త్రిజగద్విదితంబుగన్ = మూఁడులోకములకుఁ దెలియునట్లు.

తా. ఖరదూషణాది బంధువులతోడఁ బదునాలుగువేల రాక్షసులను రామచంద్రమూర్తి యొకఁడే తన వింటి బలముచే యుద్ధభూమిని నాశము చేసెను.

ఆ. నీసహోదరాళి•నిర్మూల మొనరించె, ఋషుల కెల్ల నభయ•మిచ్చి కాచె
 నిశ్చయంబుఁ జేసె•నీదండకాటవి, సాంద్రబలుఁడు రామ•చంద్రుఁ డిపుడు.

తా. నీ తమ్ములను బంధువులను నందఱను మొదలుముట్ట నొకఁడైన లేకుండునట్లు నాశము చేసెను. నీకు విరోధులై నీ కీడు గోరు ఋషుల కందఱకు మీకిఁక రావణభయము లేదు. నేను రక్షించెదనని చెప్పెను. దండకారణ్యమున నీవారిభయము లేకుండఁ జేసెను. ఇవి యన్నియు మిగుల బలముగల రామచంద్రుఁ డొక్కఁడే చేసెను.

చ. పిసినివి, వేగువారలకు•వేతన మీయవు, లెన్స మత్తుచే
 వసపడి కార్యతంత్రములు•వారికి వీఁకి మందబుద్ధివై
 యసమతి మీఁ దెఱుంగవు, భ•యంబు స్వదేశమునందుఁ బుట్టనీ
 విసిరొ యెఱుంగ వెందనుక•నేమని ని న్ననవచ్చు రావణా! ౧౫

పిసినివి=లోభివి, వేతనము=జీతము, వశపడి=వశపడి, మందబుద్ధివై = బుద్ధిలేని వాఁడవై. అసము=కీర్తి, అతి=క్షయించి, మీఁదు = రాఁగలది.

తా. లోభివి కావున వేగులవానికి జీతము, లీయవు కావున వారందరు జరుగు వృత్తాంతములు నీకు వెను వెంటనే తెలుపరు. బాగుగ మదించి యితరులకు స్వాధీనపడి స్వతంత్రశక్తిలేక యామంత్రి యీమంత్రి చెప్పినట్లు వినుచు రాఁగలకీడు తెలిసికొనలేక యున్నావు. నీరాష్ట్రమునందే భయము పుట్టుట నీకింతవఱకుఁ దెలియదు గదా. రావణా నిన్నేమనవచ్చును.

చ. కొంచెపుజీత మిచ్చునృపుఁ•గ్రూరుని మత్తుని గర్వితున్ శఠున్
 ముంచినవేళ నాపదలు•మోటుకొనం డొకభృత్యుఁడేనిఁ, గో
 పించు చకారణంబ యతి•భీష్మత నామికఁ దన్నుఁ దాన భూ
 షించు నసభ్య భూపతిని•సేవకులున్ స్వజనంబె చంపెడిన్. ౧౬

శఠన్ = రహస్యముగాఁ గీడుచేయు ద్రోహిని, మోటుకొనఁడు = పూను కొనఁడు, అతిభీష్మతన్=మిక్కిలి భయంకరత్వముచే, అలుకన్=గర్వముచే.

తా. కష్టమునకుఁ దగిన ట్లీయక సేవకులకు జీతము కొంచెముగా నిచ్చు క్రూరునికి,మదముపట్టినవానికి, పొగరుబోతునకు, ద్రోహికి నాపదలు ప్రాప్తించు నపుడు సేవకులం దొకఁడైనను సహాయముచేయ యత్నింపఁడు. కారణములేక కోపించును. ఇతరులు భయపడునట్లు వర్తించుచు గర్వియై తన్నుఁ దానే పొగడుకొను రాజును వాని బంధువులు వానిసేవకులే చంపుదురు.

చ. తెలివిగఁ గార్యతంత్రములు♦దీర్పక యాపదలందు శంకచేఁ
జలితుఁడు గానిభూపతికి♦సంపద లెల్లను వేగ రూపఱం
బలుచనిగడ్డిపోఁచకు స♦మానుఁడు వాఁడయి దుఃఖ మొందఁగాఁ
జులకనఁ జూతు రెల్లరును♦శోకముఁ బొందరు వానిభంగికిన్. ౫౩౦

కార్యతంత్రములు = కార్యాలోచనములు, శంకచేన్=భయముచే, సందేహముచే, 'శంకాత్రాస వితర్కయోః' నానా॥ర॥ చలితుఁడు = చలించినవాఁడు, రూపఱన్ = నాశమైపోవఁగా.

తా. తాఁకు దప్పులు తెలిసి చక్కని యాలోచనతోఁ గార్యములు చేయక యాపదలు వచ్చినను భయముచేఁ దనకార్యములందే స్థిరుఁడయిన రాజునకు నైశ్వర్యమంతయు నాశమైపోఁగా వాఁడు సన్నగడ్డి పోఁచకు సమానుఁడయి దుఃఖించుచుండఁగా వాని నందఱు నలక్ష్యముగఁ జూతురేకాని యయ్యో పాపము వానికెట్టిగతి వచ్చెనే యని యొకరైన వ్యసనపడరు.

మత్తకోకిలము. ఎండుకట్టెల మంటిపెళ్లల♦నేనియున్ మఱి దుమ్ము చే
నొండుకార్యము కల్గుఁగాని స♦మూహ చేయఁగ రాజుగా
నుండి భ్రష్టత నొందినట్టిన♦రోత్తముం డొకగవ్వకేన్
ఖండితాహితసంచయా! కొఱ♦గాఁడు నిక్కము నమ్ముమీ.

సమూహ=చక్కని యాలోచన, ఖండిత=నఱకఁబడిన, అహిత సంచయ= శత్రుసమూహముగలవాఁడా.

తా. లోకమున దేనికిఁ బనికిరాని వని తలఁచిన యల్పములగు నెండిన కట్టెలు, మంటిపెళ్లలు నేలదుమ్ము, వీనితోనైన నేదోయొక సమయమునఁ బని యుండునుగాని యెంత యాలోచించినను రాజుగానుండి రాజ్యము పోఁగొట్టు కొనినవాఁడు గవ్వకైనను గొఱగాఁడు.

మత్తకోకిలము, రసజజభర గణములు. ౧౧-వ యింట యతి

తే. కట్టివిడిచిన వస్త్రంబుఁ♦బెట్టితీసి, నట్టిమాల్యంబుఁబోలుచు♦నవనివిభుఁడు
రాజపదమునసుండి తా♦భ్రష్టుఁ డైన, నాతఁ డెంతటివాఁడేన్ ని♦రర్థకుండు.

తా. ఎంతటి వెలగలదిగాని విడిచిన వస్త్రము, ఎంత రమ్యమైనదిగాని ధరించి తీసిన పూలదండ యెట్లు మరల నుపయోగమునకు యోగ్యములుగావో యట్లు రాజుగానుండి భ్రష్టుఁడైనవాఁ డెంత గొప్పగా బ్రతికినవాఁడైనను గొఱ గాని వాఁడే, దీనివలనఁ దాను గట్టి విడిచినదైనను మరల నావస్త్రము తడిపి యుదికి యాఱవేయువఱకు ధరింపరాదు. మఱియొకరి వస్త్రము తాను గట్టనే రాదు. అట్టులే యొకరు ముడిచి విడిచినది వాసన చూచినది యగు పూలదండను ధరింపరాదు.

ఆ. అప్రమాదబుద్ధి♦యయి యన్ని యెఱుఁగుచు,నింద్రియముల గెలిచి♦
కృతము దెలిసి
ధర్మశీలుఁ డైన♦ధారిణీనాథుండు,చిరముగా సుఖించు♦సిరులతోడ ౨౩౩

అప్రమాదబుద్ధి = హెచ్చరికతోఁ గూడిన బుద్ధి.

తా. హెచ్చరికగలవాఁడై మీఁదఁజెప్పఁబడినవన్నియుఁ దెలిసికొని యింద్రియములకు వశపడక వానిని దన వశమున నుంచుకొని—తన రాజ్యమునందుఁ బరులరాజ్యములం దేవేవి యెట్లెట్లు జరుగుచున్నవో తెలిసికొనుచుఁ బరులు తనకుఁ జేసిన మేలు మఱవక ధర్మస్వభావుఁడైన రాజు దీర్ఘకాలము సంపదతో సుఖించును. దుర్మార్గులు తామెంత యధర్మమందుఁ బ్రవర్తించుచుండినను బరులకు హితోపదేశము చేయునపుడు ధర్మమునే యుపదేశింతురు.

కం. నయనంబుల నిదురించియు, నయదృక్కుల మేలుకొని య♦నయ
ముండి రుషా
దయలను వ్యక్తముఁజేసెడు,నయకార్యునినృపతిఁగొలుచు♦నఖిలజనంబుల్.

నయనంబులన్=కన్నులచే, నయదృక్కులన్=నీతి యనెడు కన్నులచే, అనయము=ఎల్లప్పుడు, రుషా=కోపమును, వ్యక్తము=స్పష్టము, నయకార్యుని= నీతితప్పక కార్యములు చేయువానిని.

తా. కన్నులు మూసికొని నిదురించుచుండినను, నీతిశాస్త్ర మనెడి కన్నులచే మేలుకొని యెప్పుడు నుండినవాఁడై యాయాసమయమునకుఁ దగినట్లు దోషులపైఁ గోపము, సాధువులపై దయ, కనఁబఱుచుచు నీతిమార్గమున వర్తించు రాజును సర్వసేవకులు భయభక్తులఁ గొలుచుచుందురు.

చ. వెదకిన లేదు నీయెడను♦పేఱిఁడి యిట్టిగుణంబు లొక్కటేన్
గదనమునందు రక్కసు ల♦కాలలయంబున దండకాటవిన్
సదమద మౌట నీ వెఱుఁగ♦జాలవు చారులు లేమి, శత్రులన్
మదిని నుపేక్ష చేసెదవు♦మానితసౌఖ్యరసావశాత్మతన్. ౨౩౨

వీఱఁడి=దుర్బుద్ధీ, అకాలలయంబునన్=కాలముకాని కాలమందు వచ్చిన ప్రలయంబునందు, సదమదమౌట=చచ్చుట, మానిత=కాముకులచే, గౌరవింపఁబడు, సౌఖ్యరస=సౌఖ్యానందముచే, అవశ = స్వాధీనము తప్పిన, ఆత్మతన్=మనస్సుగలవాఁడవగుటచేత.

తా. అవివేకి ! నీయందు వెదకిచూచినను రాజుల కుండవలసిన మీఁద వివరించిన గుణములం దొక్కటియైనలేదు. వానలేని పట్టిపిడుగువలె నకాలమున వచ్చిన ప్రలయమందు దండకారణ్యమున నీవు కాపుగా నుంచినవారందఱు యుద్ధమునఁ జచ్చుట వేగులులేమిచే నీవు తెలియకున్నావు. సౌఖ్యములం దాసక్తుఁడవై నిన్నుఁ జంపనున్న శత్రువుల నుపేక్షించుచున్నావు.

శూర్పణఖ యాక్షేపించినది ఖరాదివధవిషయమైనమాత్రమేకాదు. నీకు లోపడి నీరాజ్యమునకుఁజేరిన దండకారణ్యమందు నీకు విరోధులైన మునులకు నభయహస్తమిచ్చి, రాక్షసులఁ జంపెదనని ప్రతిజ్ఞచేసి, తాను రాక్షసులఁ జంపుటకై వచ్చితినని, రామచంద్రమూర్తి విస్పష్టముగఁ జెప్పుచు విరాధాది రాక్షసుల నందందు వధించుచు రెండు మూఁడు సంవత్సరములుగాఁ గడుపులోఁ బుండువలె జనస్థాన సమీపమందే వచ్చియుండినను నీవు తెలిసికోలేక యున్నావు. నీకు వేగులవారున్న పక్షమున నీవిషయమప్పుడే తెలిసియుండును. ప్రతిక్రియచేసియు నుందువని దాని యాక్షేపము.

గావః పశ్యంతి గంధేన, వేదైః పశ్యంతి పండితాః ।
చారైః పశ్యంతి రాజాన, శ్చక్షుర్భ్యా మితరే జనాః ॥

ఆవులు వాసనపట్టి తెలిసికొనుచున్నవి. పండితులు వేదములచేఁ దెలిసికొనుచున్నారు. రాజులు వేగులచేఁ దెలిసికొనుచున్నారు. ఇతర మనుష్యులు కన్నులఁ జూచి తెలిసికొనుచున్నారు. పండితులకు శాస్త్రము కన్నువంటిది. కన్నులెదుట నుండు వానినిమాత్రమే చూడఁగలవు. ఇంద్రియములకు గోచరింపనివానిని లక్షణము శాస్త్రము దెలుపును. అట్టులే వేగులును సమక్షమునఁ జూడకున్నను, వేగులచే నెవఁడెవఁ డేయేదేశమున నేయేకాలమున నేమేమి చేయుచున్నాఁడో చేయఁగలఁడో తెలిసికొనుచున్నాఁడు.

తే. దేశకాలవిభేదంబుఁ◆దెలియలేవు, గుణము దోషంబు నెఱిఁగెడి◆కొలఁది లేదు
కాన నోరక్కసులఱేఁడ◆కలిమిఁ బాసి, వ్యసనముల నొందెదవు చూడు ◆
వైశమీవు.

దేశకాలవిభేదంబు=దేశభేదము, కాలభేదము, రక్కసులఱేఁడ = రాక్షసరాజా ! కలిమి = సంపద, వైశము = శీఘ్రకాలమందే.

తా. అన్నిదేశములును మనకనుకూలమైన స్వదేశములే. అన్నికాలములు

మనకనుకూలములయినవే, యనుకొనుచున్నావుగాని భిన్నదేశములందు భిన్న కాలములందు జరుగువిషయములను కామాసక్తుఁడవై, భోగపరతంత్రుఁడవగుటచేఁ దెలిసికొనలేకయున్నావు. ఎవరియందు దేనియందు నేమంచి కలదో యేచెడ్డకలదో యని తెలిసికొనుశక్తిలేదు. కావున నో రాక్షసరాజా! శీఘ్రకాలము నందే నీవు సంపదను బోఁగొట్టుకొనఁగలవు.

శూర్పణఖ సత్యమే చెప్పెను. గుణదోషజ్ఞానము లేకపోవుటచేతను కేవల కామాసక్తుఁడగుటచేతనుగదా శూర్పణఖ చెప్పఁబోవు విధమునఁజేసి నాశ మయ్యెను.

౩౪-వ సర్గము.

చ. అనుచునభీతచారయి తు। లాడినస్వీయము దోషజాలమున్
ధనబలదర్పదర్పితుఁడు। తద్ద విచారముఁ జేసిఁ యిట్లనున్
గనుఁగవ జేవురింపఁగను। గ్రక్కన మాఱెడి చుప్పనాతితో
ననుజ! వచింపు సర్వమును। నచ్చటివార్త లటంచు వెండియున్. ౪౩౭

అభీతచార = భయములేక సంచరించునది. అనఁగా, నీవుపురుషునొద్దకుఁ బోవచ్చును. ఈపురుషునియొద్దకుఁ బోరాదనికాని, యీప్రదేశమునకుఁబోవచ్చును ఈ ప్రదేశమునకుఁ బోరాదనికాని సిగ్గు భయము విడిచి తిరుగునది. ధన-బల-దర్ప-దర్పితుఁడు=ధనగర్వము, బలగర్వము కలవాఁడు, దర్పదర్పితుఁడు = పాకంపచతి యన్నట్లు, కనుఁగవ=రెండుకన్నులు, జేవురింపఁగను=ఎఱ్ఱపడఁగా, క్రక్కసము=కఠినపుమాటలు, చుప్పనాతి=శూర్పణఖ-రూ-చుప్పనాక, అనుజ = చెల్లెలా.

తన వికారస్వరూపముతో నిండు కొలువునందున మంత్రులతోడ నుండునపుడు ఆఁడుది, రాజుచెల్లెలు, అంతఃపురమున నుండవలసినది. బజారీలంజవలె నిండఱ లోకివచ్చి యేమిగోపమువచ్చెనో యని యాలోచింపక మాట్లాడినపుడే యది సిగ్గు బిడియము భయము విడిచినదని స్పష్టపడెను. ఇంతవఱకు శూర్పణఖ తన పరాభవ కారణముగాని పరాభవించిన వానిపేరుగాని చెప్పినదికాదు. ఏల? ఆవిషయము ముందుగాఁ జెప్పినఁ దన్నవమానించిన కారణముచేఁ దన్ను దూషించుచున్నదని యభిప్రాయపడునేమో. అట్టి యభిప్రాయము కలిగెనేని తాను జెప్పినట్టు చేయఁడేమో చేయకుండిన రాముని మరలఁ బరాభవింపవలెఁ జంపవలెనననిన కోరిక కొనసాగదే యని తలంచి నీవారిని నీశత్రువులువచ్చి మూలముట్టుగఁజంపినను నీవు తెలిసికొనలేక వారికిసాహాయ్యముచేయక నిర్విచారుఁడవై యున్నావని తనదోషముమాత్రము ప్రకటించుటచేతను అకంపనుని మాటల వలన నిది సత్యమని యేర్పడుటచేతను మనమిప్పుడేమి చేయవచ్చునా యెంత ప్రమాదమో తటస్థింపకుండిన నిది యిట్లు పదుగురులోనికివచ్చి యిట్లు చెప్పునా

యని యిది చెప్పినట్లు దండకలో పదుమూఁడు సంవత్సరములుగా దండకలో జరుగు శత్రువుల యాలోచన దెలిసికొన లేకుండుట మనదోషమేకదా యని యాలోచించి

దశరథుని విషయమునఁ గైక యెట్టియుపాయము చేసెనోయట్టి యుపాయమే శూర్పణఖయుఁ జేసెను. అక్కడ గామము. ఇక్కడఁ గ్రోధము.

తా. ఈ ప్రకారము సిగ్గు బిడియము భయము లేని మాశూర్పణఖ చెప్పిన తన దోషములగుఱించి ధనగర్వము, దేహబలగర్వము, సేనాబలగర్వము గలవాఁడగుటచే నన్నెవ్వఁడేమి చేయఁగలఁడని మదాంధుఁడై యుండిన రావణుఁడు తన చెల్లెలు చెప్పిన విషయ మాలోచించి కోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి తన్ను నిష్ఠురములాడు చుప్పనాతితోఁ జెల్లెలా యచ్చటి వృత్తాంతమంతయుఁ జెప్పుమని మఱియు నిట్లనియె.

ఉ. రాముఁ డనంగ నెవ్వఁడు ప•రాక్రమ మెట్టిది రూప మెట్టి దా
రాముఁడు దండకాటవికి•రాఁ గత మేమి ఖరాది రాక్షస
స్తోమము నేమియాయుధము•తో వధియించెను జెప్పు మన్న నా
భామిని చెప్పఁగాఁ దొడఁగె•భానుకులేంద్రుచరిత్ర మంతయున్. ౨౩౮

కతము = కారణము.

తా. రాముఁ డనువాఁ డెవ్వఁడు ? వాఁ డెట్టి పరాక్రమముగలవాఁడు ? దేవతారూపమా. మనుష్యస్వరూపమా. మఱి యెట్టిస్వరూపము గలవాఁడు ? ఏల దండకాటవికివచ్చెను ? ఖరాదిరాక్షసుల నేయాయుధముతోఁ జంపెను ? విల్లు బాణములతోనా లేక ఏవైన నూతనాయుధములతోనా ? యని యడుగఁగా నా శూర్పణఖ రామచరిత్ర మిట్లు చెప్పఁ బ్రారంభించెను.

— • శూర్పణఖ రావణుతో శ్రీరాముని వర్ణించి చెప్పుట • —

సీ. నిడుదహస్తములవాఁడు•వెడఁదకన్నులవాఁడు, వల్కకృష్ణాజినాం•బరమువాఁడు
దర్పకరూపుఁడు•దశరథతనయుండు, రాముఁడు భయదప•రాక్రముండు
హేమపట్టావృత•భీమచాపముఁ దాల్చి, చిమ్ము బాణముల స•ర్పమ్ము లట్ల
కాండసంధానంబుఁ•గాండవికర్షంబుఁ, గాండప్రయోగంబు•గాన నైతిఁ
ఆ. బండియున్న పైరు•పడగండ్లవేటున, నేలఁ బడెడిరీతిఁ•గూలు చున్న
సేనమాత్రఁ గంటిఁ•జెప్పుదు నేమని, యతనిజవము బలము•వస్త్రబలము.

రాముఁడేమి పరాక్రమమువాఁడు, ఏ యాయుధముగలవాఁడు, మనుష్యుఁడా దేవతయా యని రావణుఁడు తనకుఁ దెలియవలసిన విషయములగుఱించి ప్రశ్నింపఁగా శూర్పణఖ కామోపహతచిత్త గావున రామునియాకారము మఱచెద

మన్నను మఱపురాక కన్నుల గట్టినట్లుండుటచే నాయన యాకారస్వరూప సౌందర్య వర్ణనముతోఁ బ్రారంభించుచున్నది.

నిడుద = నిడుపాటి, వెడఁద = విశాలములైన, వల్క = నారవస్త్రము, కృష్ణాజిన=జింకచర్మము, అంబరము=వస్త్రము, దర్పకరూపుఁడు = మన్మథుని సౌందర్యమువంటి సౌందర్యముగలవాఁడు, భయద = భయముగలిగించు, పరాక్రముండు=శౌర్యముగలవాఁడు, హేమపట్టావృత = బంగారుపట్టతోఁగప్పఁబడిన, భీమచాపము=భయంకరమైన వింటిని; కాండసంధానంబు = బాణముఁ గూర్చుట, కాండవికర్షంబు=బాణములాగుట, కాండప్రయోగంబు = బాణమును విడుచుట, కాననైతి=చూచినదానఁగాను.

తా. దీర్ఘములైన భుజములుగలవాఁడు, విశాలములైనకన్నులు గలవాఁడు, నారచీరెలు జింకచర్మము వస్త్రములుగాఁ గలవాఁడు. మన్మథునివలె సుందరుఁడు, దశరథునికుమారుఁడు. ఆయనపేరు రాముఁడు. భయంకరమైనశౌర్యము గలవాఁడు. బంగారవుపట్టతోఁగూడిన భయంకరమైన విల్లుగలవాఁడు. దానితోఁ బుట్టలోని పాములు వెలికివచ్చునట్లు బాణములను విమ్మను.

ఫలమునుబట్టి బాణములను వైచినాఁడని గ్రహింపవలయునేకాని బాణము వింటఁగూర్చుటగాని యల్లెత్రాడు లాగుటగాని విడుచుటగాని నాకుఁ గానరాలేదు. పండినపైరు వడగండ్ల దెబ్బచే నెట్లు నేలపైఁ బడిపోవునో యట్లు పడుచున్న సేననుమాత్రము చూడఁగలిగితిని. ఇఁక నతనివేగము, భుజబలము, అస్త్ర బలము నే నేమని చెప్పుదును.

కం. ఖరదూషణసహితంబుగఁ, బరఁగినపదునాల్గువేలు•పటురాక్షసులన్
సరి మూఁడుగడియలను డా, శరముల మటుమాడె నొకఁడ•చరణస్థితుఁ డై.

తా. ఖరుఁడు, దూషణుఁడు లోనుగాగల పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులగు సరిగా మూఁడుగడియలలోఁ గాళ్ళమీఁద నిలిచి యొంటరిగాఁడు బాణములచే నాశముచేసెను.

ఆ. అభయ మొసఁగె దండ•కాటవిమునులకు, స్త్రీవధంబు శంక•చేసినట్టి
యమ్మహాత్ము చేత•నెమ్మయినో విడు,వంగఁబడుట నోర్తు•బ్రదికి యిటకు.

దండకారణ్యమందలి మునులకు నిఁక మీరు రాక్షసులకు భయపడవలదని వారికి నభయహస్తమిచ్చెను. అందఱు చావఁగా నీవుమాత్ర మెట్లు బ్రతికివచ్చితివి. నీవచ్చుటలేదా. చూచి చెప్పుచున్నావా వినికిడిచేఁ జెప్పుచున్నావా యందువేమో నేనాగుంపులోనే యుంటిని. కాని నేనాఁడుదాననగుటచే స్త్రీహత్యవలన దోషమువచ్చునని యాయన గొప్పమనస్సుగలవాఁడగుటచేఁ జంపక వదలెను.

మఱియొకఁడైనచోఁ దొలుతఁ బదునాలుగురఁ దరువాత పదునాల్గువేవురఁ దోడి తెచ్చినది. దీని నూపిరితోవిడిచిన నిఁక నెందఱఁ దెచ్చునో యని చంపి యుండును. ఎందఱువచ్చి నన్నేమి చేయఁగలరని యాయనకు ధైర్యము.

విడువఁబడుట యనుటచేఁ జేచిక్కినదానిని బుద్ధిపూర్వకముగా వదలె నని భావము.

ఉ. వచ్చితి, రాముతమ్ముఁ డని•వారణతేజుఁడు లక్ష్మణుండు దా
వచ్చ సమంబు రామునకు•వాలి మహాగుణసంపదన్ సతం
బచ్చపుభక్తిఁ గొల్చును మ•హాగ్రహశీలి యజయ్యుఁ డాజిలో
సచ్చరితుండు రాము నప•సవ్యభుజంబు బహిశ్చరాసువున్. ౨౪౭

అనివారణతేజుఁడు = నివారింపరాని తేజముగలవాఁడు, వాలి = అతిశయించి, అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు, అపసవ్యభుజంబు = కుడిభుజమైనవాఁడు, బహిశ్చరాసువున్=వెలుపలిప్రాణము.

తా. అట్లు చిక్కినను పోపొమ్మని విడుచుటచేత బ్రతికివచ్చితిని. ఆరామునకుఁ దమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడనువాఁడు కలఁడు. తేజోధికత నన్నకు నన్నిట సమానుఁడు అన్నను భక్తితో సేవించువాఁడు. మిగులఁ గోపముగలవాఁడు. యుద్ధమందు జయింపరానివాఁడు. సాధువర్తనముగలవాఁడు. రామునకుఁ గుడిభుజము వెలుపలిప్రాణము నైనవాఁడు.

—• శూర్పణఖ రావణుతో సీతను వర్ణించి చెప్పుట •—

సీ. రాముని ప్రియదార•రమణీయసంచార, యురుకీర్తికలిత రం•భోరులలిత
చంపకసుమనాస•చంద్రికాదరహాస, సౌందర్యసదన రా•కేందువదన
పతిహితమతిపూర్ణ•భవ్యకాంచనవర్ణ, నీలకుంతలభార•నీతిసార
హర్యక్షనిభమధ్య•యఖిలలోకారాధ్య, సీతాభిధాన సు•శ్రీనిధాన
ఆ. యపరలక్ష్మివోలె•నావనలక్ష్మి నా, వెలుఁగు చున్నయదియు• వేల్పుఁజెలులఁ
గిన్నరాంగనలను • గీర్తితగంధర్వ,సతులఁ గంటి నిట్టి • సతిని గాన. ౨౪౩

ప్రియదార=ఇష్టురాలైన భార్య, రమణీయసంచార = అందమైన నడక గలది, ఉరుకీర్తికలిత=మిక్కిలి కీర్తితోఁగూడినది, రంభా + ఉరు + లలిత=అరటి స్తంభములవంటి తొడలచే నందమైనది, చంపకసుమనాస = సంపెంగపువ్వు వంటి ముక్కుగలది, చంద్రికాదరహాస=వెన్నెలవంటి చిరునవ్వుగలది, సౌందర్యసదన = అందమునకు నిల్లైనది, రాకేందువదన = పదునాఱుకళలతోఁగూడిన చంద్రునిగల రాత్రి నాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగలది, పతిహితమతిపూర్ణ =

భర్తకుమేలుచేయు మనస్సుచే నిండినది, భవ్యకాంచనవర్ణ=శ్రేష్ఠమైన బంగారు వన్నెగలది, నీలకుంతలభార=నల్లనివెండ్రుకలను విశేషముగఁగలది, నీతిసార=నీతియందలి సారమైనది, హర్యక్షనిభమధ్య = సింహమునడుమువంటి నడుము గలది, అఖిలలోకారాధ్య = సమస్త జనులచే నర్చింపఁబడునది. సీతాభిధాన=సీతయను పేరుగలది, సుశ్రీనిధానము=మంచికాంతికి నిధియైనది, అపరలక్ష్మీ=లక్ష్మీదేవికిఁ బ్రతిరూపమైనది.

రావణునకుఁ గామోద్రేకము గలుగుటకై సీతాదేవిని బ్రత్యవయవము వర్ణించి చెప్పుచున్నది.

తా. రామచంద్రునకు నిష్ఠురాలైన భార్య సీత యనుపేరుగలది యొకతె గలదు ఆమె యందమైన గమనము గలది. సమస్త సద్గుణములచేత గొప్ప కీర్తిని గాంచినది. ఆమెతొడ లరఁటిస్తంభములవలె నున్నవి. ఆమెముక్కు సంపెగ పువ్వువలె నున్నది. వెన్నెలవంటి చిఱునవ్వుగలది, ఆమె సౌందర్యమునకు నునికిపట్టు. షోడశ కళాపూర్ణుఁడైన చంద్రునివంటి ముఖము గలది. పతికి హితముచేయు కోరిక నిండుగఁగలది. మంచి బంగారువన్నె గలది. తలనిండ నల్లనివెండ్రుకలు గలది. నీతియందలి స్థిరాంశ యేదియో యది. సింహము నడుమువంటి సన్నని నడుము గలది. సమస్తజనులచే నారాధింపఁబడునది. మంచి శోభకు గనియైనది. రెండవ లక్ష్మియై వనదేవతవలె వెలుఁగుచున్నది. నేను దేవతాస్త్రీలను, కిన్నర స్త్రీలను, పేరైన గంధర్వ స్త్రీలను జూచితినిగాని, యిటువంటి స్త్రీని నేనెందును జూడలేదు.

ఉ. కంటిని యక్షకాంతలను•గంటిని గింపురుషాంబుజాక్షులన్
గంటిని దైత్యకామినులఁ•గాని రఘూద్వహుదేవివంటి దై
కంటికిఁ బండు వొకలువ•కంటిని మూఁడుజగంబులందు నేఁ
గంటయు వింట లేదు గజ•గామినిచంద మిఁ కేమి చెప్పుదున్. ౯౪౪

తా. నేను యక్షస్త్రీలను, కింపురుషస్త్రీలను, దైత్యస్త్రీలను, చూచితినిగాని రామచంద్రునిభార్యవంటిదై కన్నులకు నానందము గలిగించు కలువపూవుల వంటి కన్నులుగలదానిని మూఁడులోకంబులందును నేను జూడలేదు. ఇట్టిది మఱియొకటి యున్నదని వినను లేదు. ఇంత కెక్కువ నేనేమి చెప్పఁగలను.

కం. ఎవ్వనికి సీతభార్యయొ, యెవ్వనిఁ గవుఁ గిఁటఁ జేర్చు•నింతి యెలమిచే
నవ్వాఁడు ముజ్జగంబుల, నవ్వాసవుకంటె నధికుఁ•డై వర్ధిల్లున్. ౯౪౫

ఎలమిచేన్ = సంతోషముతో.

తా. సీత యెవ్వనికి భార్యయో, యెవ్వని నామె సంతోషముతోఁ గవుఁగిలించునో యా పురుషుఁడు మూఁడులోకములందు నింద్రునికంటె గొప్పవాఁడయి వృద్ధిచెందును.

భార్యయో=సీతాలింగసౌఖ్యము లేకున్నను ఆమె నూరక యింట నుంచుకొని భరించుచుండినను జాలును. అట్టివాఁ డింద్రునివంటి యైశ్వర్యభోగము లనుభవించును. లక్ష్మీదేవిని నింద్రుఁడు, 'ప్రసీదదేవి పద్మాక్షి మాస్మాం స్త్యాక్షీకదాచన'యనియే కదా కోరెను. లక్ష్మీసాన్నిధ్యమే సకలైశ్వర్యప్రదము గదా.

ఎలమిచేఁ గవుఁ గింటఁ జేర్చును=సంతోషముతోఁ గౌఁగిలించునో, భార్యగాకున్నను పుత్రభావముతోనైన సంతోషముతో నామెయే యెవనిఁ గౌఁగిలించునో వాఁ డింద్రునికంటె గొప్పవాఁడై బ్రహ్మవంటివాఁ డగును. ఇఁక నామె యిల్లాలే యైనచో నట్టి పురుషుని విషయమేమి చెప్పను ?

ఉ. ఆరమణీలలామ యస•మాంచితరూప సుశీల యౌవనో
దానవిహార నీకుఁ దగు•దార సతీమణి కీవె యర్హుఁ డౌ
పూరుషుఁ డంచు నిద్దఱను•బోలిచి చూచి ధరాత్మజాతఁ దో
తేఁగ నందుఁ బోయితిని•దేరకు ముక్కను గోలుపోయితిన్. ౨౪౬

అసమాంచితరూప=ఈడులేక ప్రకాశించు సౌందర్యముగలది, సుశీల = మంచినడవడిగలది, యౌవనోదానవిహార = వయస్సువలని యతిశయముచే సంచరించునది, దార=భార్య, తోతేరఁగన్=తీసికొనివచ్చుటకు, తేరకు = నిష్కారణముగ, వృథాగా, కోలుపోయితిన్=పోఁగొట్టుకొంటిని.

తా. మంచిసౌందర్యముచేతను, నడవడిచేతను వయస్సుచేతను స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలైన యాసీత నీకుఁ దగిన భార్య. ఆమెకు నీవు దగిన భర్తవని యిద్దఱను బోలిచిచూచి యాసీతను దెచ్చి నీకియఁ దలఁచి యందుఁ బోయితిని. ముక్కును బోఁగొట్టుకొంటిని 'అంకాడనేర్చినవన్ను బొంకాడ నేరవకున్న బొంత నక్కల పాలాయె'నను సామెత గదుగదా. దీనివలన స్త్రీలు పురుషుల చిత్తవృత్తి యెఱింగి వారు నచ్చునట్టి యచ్చిక బుచ్చికపు టిచ్చకపు మాటలు చెప్పి వారిచేఁ దమ కార్యము సాధించుకొందు రని యేర్పడుచున్నది. స్త్రీ లిచ్చకము లాడినను, విశేషవినయవిధేయతలు కనఁబఱచినను దమవలన నేదోకార్యము కావలసియు వేషము వేసినారని పురుషులెంచి హెచ్చరిక గలవారుగా నుండవలయును. నయము పనిచేయదేని నిష్ఠురములు అవి పనిచేయనియెడఁ బ్రత్యక్ష విరోధముపూని తమపని స్త్రీలు సాధింతురు. వారితోడి యతిస్నేహము కీడే గలిగించును. విరోధము కీడే గలిగించును. పురుషునకు మధ్యస్థవృత్తి క్షేమకరము.

రామాయణమునఁ జెప్పఁబడుటచేఁ గైక, మంథర, శూర్పణఖ, ప్రసిద్ధికి వచ్చిరి గాని వారిని మించిన స్త్రీలీనాఁడును గలరు. అటు లని యందఱు నట్టివారని భ్రమింపరాదు. కైకయున్న యింటనే కౌసల్యా సుమిత్ర లుండిరి. శూర్పణఖ యింటియందే మండోదరి సరమాదు లుండిరి. ఎవరెట్టి వారైనది నిర్ధారించుట పురుషుని తెలివితేటలపై నున్నది. ఇట్లు స్త్రీల దోషము చెప్పుటచేఁ బురుషు లందఱు పరమసాధువులని యభిప్రాయముగాదు. కల్లకపటము లెఱుఁగని నిష్కల్మష హృదయులగు నిల్లాండ్రను దుశ్చరిత్రులై నిష్కారణముగ వేఁచి బొక్కలాడు దుష్టపురుషు లెందఱో గలరు.

కం. అట్టాడుచు నట నిట నతి,యుఱ్ఱునకుం బోవ మోస•మది గని తనక
  న్నెఱ్ఱగ లక్ష్మణుఁ డదయత,మొఱ్ఱోయని యుఱవఁ గోసె•ముక్కుం జెవులున్.

అటనిటన్=అక్కడ నిక్కడ, అట్టాడుచున్=తిరుగుచు, అఱ్ఱునకు = సమీపమునకు, మోసము = నాకుటిలభావమును, కన్నెఱ్ఱగన్=కోపముచేఁ గన్నులు ఎఱ్ఱనగాఁగా, అదయత=దయలేమి.

తా. మగవారికిఁ దెలియకుండ సీతాదేవి నెత్తుకొనివచ్చి నీకియ్యఁ దలఁచి చుట్టుపట్ల తిరుగుచుండి సీతయొద్దకుఁ బోయితిని. నాకుటిలవర్తన మెఱింగి లక్ష్మణుఁడు నేను మొఱ్ఱోయని మొత్తుకొనుచున్నను విడువక పట్టుకొని నా ముక్కు సెవులు మొదలంటఁ గోసెను.

కం. నీవేగి కన్నులారఁగ, నావగకత్తియను బూర్ణి•మాబ్జాస్యఁ గనన్
  బూవిలుతు వేల్పుదాసరి,వై విడవే బిగువు గిగువు•నాక్షణమందున్. ౨౪౮

వగకత్తియను=వగలాడిని, అందగత్తెను, పూర్ణిమా+అబ్జ+ఆస్యన్=పున్నమనాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగల దానిని, కనన్=చూచితివేని, పూవిలుతువేల్పు = పూవులు విల్లుగాఁగల మన్మథునకు, దాసరివై=దాసుఁడవై, దాసశబ్దభవము దాసరి, గిగువు=నిందయందు గిగ్గిలగు.

తా. నీవే పోయి యా సొగసుగత్తెను గన్నులారఁ జూచితివా మన్మథునకు దాసుఁడవై యాక్షణమందే నీబిగువు వదలెదవు.

ఉ. పమ్మినప్రేమ జానకిని•భార్యగఁ గైకొన నిష్ట మేని లే
  లెమ్మపసవ్యపాదమును•లేవఁగ నెత్తు జయార్థ, మందుఁ బో
  పొమ్మిపుడే, రఘూత్తములఁ•బోర వధించి యనాథ సీతఁ దే
  తెమ్ము, సుఖోపభోగములఁ•దేలుము తత్పతితోడ రావణా. ౨౪౯

పమ్మిన=అతిశయించిన, అపసవ్యపాదము=కుడికాలు, కుడికాలుముందు పెట్టుట శుభశూచకము, ఎడమకాలు ముందుపెట్టుట నాశసూచకము. జయార్థము

= గెలుపుకొఱకు, అనాథ = దిక్కులేనిది, సుఖోపభోగములన్ = సౌఖ్యానుభవములను.

తా. అధికప్రేమచే నీవు జానకిని భార్యగ గైకొనుట సమ్మత మయ్యెనేని మేలు గలుగుకొఱకై కుడికాలు ముందుంచి, యిప్పుడే లే లెమ్ము. ఇప్పుడే దండకారణ్యమున సీత యుండుచోటికిఁ బొమ్ము. రామలక్ష్మణులను యుద్ధమునందు జంపుము, మగఁడుచచ్చి దిక్కు లేకయుండు సీతను దీసికొనివచ్చి నీ యిష్టమువచ్చిన చొప్పున రమింపుము.

మీఁది వ్యాఖ్యానమందు స్త్రీలతోడి యతిస్నేహము కీడునకుఁ గారణమగును. విరోధము కీడునకుఁ గారణమగు నని చెప్పఁబడెను. అతిస్నేహముచేఁ జెడినవాఁడు దశరథుఁడు. ఇఁక విరోధించినచో వారెంత కీడైనఁ జేయ నెట్లు యత్నింతురో యది శూర్పణఖాచర్యవలన స్పష్టమగుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి తనకు వశుఁడు గాకుండుటచే నాయనను జంపింపవలయు నని ఖరుని నిష్ఠురములాడి యుద్ధమునకుఁబంపెను. ఇప్పుడిచ్చకములాడి రావణుఁ బ్రేరించుచున్నది. దొంగతనముగా సీతనుదెచ్చుట మాత్రముతో సంతుష్టిపడక రామలక్ష్మణులఁ జంపు మనుచున్నది. అప్పు డాముప్పురమీఁదఁ దనపగ సాధించిన ట్లగును.

ఉ. రామునిచేతఁ జచ్చినఖ◆రప్రముఖాసుర కోటిమీఁద నీ
కేమియుఁ బ్రేమ యుండిన స◆హీనముదంబుగ వారి కెల్ల నా
రామునిఁ దోడివారలను◆రాక్షసరాజ ! వధించి రమ్ము, నీ
కీమెయి సమ్మతం బయిన◆నేగుము నేఁ డటకుం దిరుండ వై. ౫౦౫౦

అఁడుదానివిషయమై బలవద్విరోధమేల యని రావణుఁ డుపేక్షించునో యని మఱి రోషమెక్కించుచున్నది.

ఏమియు = ఏమాత్రమైనను, అహీనముదము = ఎక్కువ సంతోషము, తిరుండవై =స్థిరచిత్తము ధైర్యము గలవాఁడవయి.

తా. రామునిచేతఁ జచ్చిన ఖరుఁడు మొదలగు రాక్షససమూహములో నొకనిమీఁదనైన నొకించుకయైనఁ బ్రేమ యనునది నీ మనస్సునందుండెనా రాముని వానికి సహాయులగువారినిగూడఁ జంపిరమ్ము. ఇది నీకు సమ్మతమైననే ధైర్యముతోఁబొమ్ము.

కం. రుచియించె నేనియును నా,వచనంబులు నీకు నసుర◆వల్లభ ! వేవే
విచికిత్సాహీనుఁడ వై, విచికిలగంధిన్ గ్రహింప◆వెడలుము మఱియున్.

విచికిత్సా = సందేహము, విచికిలగంధిన్ = పూవులవాసనవంటి వాసన గలదానిని.

తా. నామాటలు నీకు రుచించెనా శీఘ్రముగ జాగుచేయక సందేహము విడిచి మల్లెపూవులవాసనగల సీతను దోడుకొనిరమ్ము. బయలుదేఱుము.

ఉ. నీబల మెంతమాత్రమొ ము॰నిప్రకరార్దన ! మున్ను చూచి యా
పై బలవత్కృతంబుగ నృ॰పాలసుతన్ హరియింపఁ బూనుమీ
దేబెలువోలె దండకను॰దీఱినయాఖరదూషణాదిర
క్షోబలవీరులం దలఁచి॰చూచి ప్రతిక్రియకై కడంగుమీ. ౫౫-౫

మునిప్రకరార్దన=మునులసమూహమును దుఃఖపెట్టువాఁడా, బలవత్కృతంబుగన్ = బలాత్కారముగ.

తా. రావణా ! నేను జెప్పితినని నింద నామీఁదఁ బెట్టకుము. నాకుఁదోఁచినది నేను జెప్పితిని. ఎదుటిబలముగుఱించి చెప్పితిని. నీబల మెంతమాత్రమో నీవే యాలోచించి యంతకెక్కువబలము నీకున్నఁబోయి బలవంతముగ సీతను దెమ్ము. ఇది నీసుఖము నిమిత్తమై.

ఇఁక నీనిమిత్తమై దండకయందు దిక్కులేనివారివలెఁ జచ్చిన ఖరాది రాక్షసులయందలి కృతజ్ఞతకై వారికి వచ్చిన యకాలమరణ మాలోచించి దానికి బదులేమి చేయవలయునో యది చేయుము.

నింద నామీఁదఁ జెప్పకుము. ఇది స్త్రీలు చెప్పుసమాధానమే. వారు చెప్పినట్లు విని పనిచేయఁగా నాపనివలనఁ గిడుకలిగినప్పుడు నీవు చెప్పినట్లు వినుటచే నాకీకష్ట మవమానమువచ్చెనని మగవాఁడనిన అది యేమో నాకేమితెలియును. నాకుఁ దోఁచినది నేను జెప్పితిని. ఆఁడుదానను అంతదూరమాలోచించు తెలివి మాకున్నదా ? నీవును మగవాఁడవే యాలోచించి సరిగానే చేయరాదా, నేను వద్దంటినా యనును. అట్టులే శూర్పణఖయుఁ గార్యము చెడెనేని నింద తనమీఁద రాకుండుటకై హెచ్చరిక చెప్పుచున్నది.

—॰ ౩౫-వ సర్గము. రావణుండు రహస్యంబుగ మారీచాశ్రమంబునకుఁబోవుట ॰—

సీ. అన రోమహర్షణం॰బైనశూర్పణఖవా,క్యంబుల విని రావ॰ణాసురుండు
మంత్రులతోడుత॰మంతనం బుండి కా,ర్యంబుచందంబును॰నాత్మ నెఱిఁగి
వారికిసెలవిచ్చి॰పనిచి తానునుబోయి, యోజించి కార్యంబు॰లున్న తెఱఁగు
తనతలపోఁతవి॰ధంబునఁ గలమేలు, హానియు వానిబ॰లాబలములు
తే. నట్టియోజించి యిదమిత్థ॰మనుచునిశ్చ,యించిస్థిరబుద్ధివాహన॰గృహముఁజేరి
గూఢగతిసారథినిదేరు॰గూర్పఁబనుప,నతఁడు గ్రక్కునసమకట్టె॰స్యందనంబు.

రోమహర్షణము=భయము కలిగించునది యగుటచే గగ్గురుపాటు కలిగించునది. శూర్పణఖ=(౧) శూర్పేణ యజ్ఞాది సత్క్రియాం నఖయతి విదూషయతీతి శూర్పనఖా. నఖ విదూషణ ఇతి ధాతుః. చేటచే యజ్ఞాదిసత్క్రియలు పాడుచేయునది. (౨) చేటవంటి గోళ్ళుగలది, మంత్రసంబుండి=ఆలోచించి, కార్యంబుచందంబు నాత్మ నెఱిఁగి = కార్యవిధము తెలిసికొన్నవాఁడై, ఇదమిత్థమ్మనుచు=ఇది యాప్రకారము చేయవలసినదనుచు, స్యందనంబు=తేరు.

తా. దేహమున గగుర్పాటు గలిగించు భయోత్పాదకములయిన శూర్పణఖ మాటల విని మంత్రులతో నాలోచించి కార్య మున్నవిధమునెఱిఁగి వారిని పొండని పంపి కార్యము జరుగవలసినవిధము నిట్టు లాలోచించెను. (౧) రాముఁడు చేసిన కార్యములకు నసఁగా శూర్పణఖను విరూపనుచేయుట, (౨) ఖరాదుల వధించుట యీ రెంటికిఁ బ్రతి చేయక తప్పదు. ఊరకయుండినఁ బౌరుషహీనుఁడని బలహీనుఁడని లోకులు దేవతలు నవ్వుదురు. 'సంభావితస్య చాకీర్తి ర్మరణా దతిరిచ్యతే' మానవంతునకు మరణముకంటె నపకీర్తి చెడ్డది.

'ప్రాణమేవ పరిత్యజ్య మానమేవాభిరక్షతు' = ప్రాణము పోఁగొట్టుకొనియైన మానము రక్షించుకొనవలయును. కావున నూరకుండుట మానహానికరము, అపకీర్తికరము. అట్లు కార్యము చేయవలసి యుండెనేని యేది చేయవలె? ఎట్లు చేయవలెను? బహిరంగముగా యుద్ధమునకుఁబోదునా, పదునాలుగువేల మహాబలశాలుల నొక్కఁడే కాళ్ళమీఁద నిలఁబడి మూఁడు గడియలలోఁ జంపిన వాఁడు సామాన్యుఁడుగాఁడు. ఇట్టివానితోడి యుద్ధమందు నేనే జయింతు ననియేమి నమ్మకము? కనుక నిది సాపాయము. వంచనచేసి సీతను హరించి తెచ్చితినా-ఎక్కడనో యున్నవారి నింటిమీఁదికిఁ నేనై తెచ్చినట్లగును. వారిచ్చటికి వచ్చిరా యూరకపోరు. రామలక్ష్మణులు నాపోబడి తెలియుట, తెలిసినను సముద్రము దాఁటుట, లంకకు వచ్చుట, యుద్ధమున గెలుచుట, యిది యిరువురు మనుష్యుల కసంభావితము.

ఒకవేళ నట్లు చేయకున్న భార్యను గోలుపోయితి నన్నవ్యసనముతోనో యవమానముతోనో చావనే చచ్చెనా మఱిమేలు. సీతను వశపఱచుకొంటినా_ నా కేభయము లేదు. ఆ విషయము వారికిఁ దెలియఁగానే చత్తురు.

రావణునకు సీత వశపడినను నవమానము పోఁగొట్టుకొనుటకై రావణుని రామచంద్రమూర్తి వధించియే యుండును. రావణ వధానంతరము సీతారామ సంభాషణము దీనిని స్థిరపఱచుచున్నది. సీతయుఁ దక్కినను ఇది నిరపాయమైన మార్గము. సుకరము. కావున నిట్లు చేయుట మేలని యాలోచించి తీర్మానించు

కొనెను. ఇట్లు నిశ్చయించుకొని మనస్సు దృఢము చేసికొని గుఱ్ఱముల లాయము నకుఁ బోయి రహస్యముగఁ దేరు సిద్ధముచేసి తెమ్మని సారథికిఁ జెప్పఁగా వాఁడట్టులే చేసెను.

రహస్యముగ = (౧) బహిరంగముగఁ జేసిన వృద్ధులును విభీషణుఁడు మందోదరి మొదలగువారు పోనీయ రను భావముతో వేలకొలఁది స్త్రీలను వారి మగవారియెదుట బలాత్కారముగఁ దెచ్చిన నీవొకస్త్రీని దొంగలించి తేఁదలఁచు టకు నీకుసిగ్గులేదా యని చీకొట్టి యుందురు. (౨) శూరధర్మము పౌరుషము విడిచి చోరధర్మము నాశ్రయించుట లజ్జాకరమని రహస్యముగ (౩) మీఁదఁ జెప్పిన మంత్రాలోచన యీ విషయమై కాదు. ఏవో యితర కార్యముల యాలో చనము కావున నీ విషయము మంత్రులకును దెలియదు. కావున రహస్యము.

'రామ సౌమిత్రి సంరక్షణీయను సీత నపహరించితివేరి నడిగి నీవు' ఇత్యాది కుంభకర్ణుని వాక్యములవలన (యుద్ధ. ౨౪౧) రావణుఁ డీవిషయము మంత్రులతో నాలోచించినవాఁడు కాఁడని యేర్పడుచున్నది.

సీ. కామసంచారంబుఁ • గాంచనాంచితమును, ఖరపిశాచవదన•ఖరయుతంబు
సంబుదధ్వానమౌ • నరద మంబుధి డాయ, ధవళాతపత్రంబు•ధవళ మైన
వాలవ్యజనమును • వాలఁగఁ గాంచన,కుండలంబులు తేజుఁ•గుఱియ నెక్కి
స్నిగ్ధవైదూర్యస•న్నిభుఁడునువింశతి,కరుఁడునుబంక్తికం•ధరుండు నగుచు
తే. దర్శనీయపరిచ్ఛద•తతుల వెలిఁగి, భయదదశశీర్ష శైలంబు•పగిది నొప్పి
చంచలాబలాకసహిత • శరదమనఁగఁ, గ్రూర చరితుండు మునికంట •
కుండుచనియె.

కామ సంచారంబు=ఇష్టము వచ్చినట్లు ఇష్టమైన మార్గమునఁ బోవఁగలది, కాంచనాంచితము=బంగారు రేకులచేఁ బ్రకాశించునది, ఖరపిశాచవదన ఖరయు తంబు=క్రూరములైన పిశాచముఖములతోఁ గూడిన కంచరగాడిదలను గట్టినది, అంబుదధ్వానము = మేఘ ముఱిమినట్లు ధ్వనించునది, అరదము = రథ శబ్ద భవము-అకారమాగమము, అంబుధిడాయన్=సముద్రతీరము చేరఁగా-అనుటచే రథము నింటియొద్ద నెక్కినవాఁడుకాఁడు. సముద్రతీరమునకుఁ దేరు తెమ్మని సారథికిఁ జెప్పి తాను వేఱొకమార్గమున నచటికిఁబోయి యెవరు లేనిచోట రథ మెక్కెనని యేర్పడుచున్నది. ధవళాతపత్రంబు = తెల్లని గొడుగు, ఆతప + త్రము=ఎండనుండి రక్షించునది, ధవళమైన=తెల్లని, వాలవ్యజనము = చామ రము (తోఁక విసనకఱ్ఱ), వాలఁగన్=అతిశయింపఁగ, కాంచనకుండలములు = బంగారు కర్ణాభరణములు, స్నిగ్ధ వైదూర్యసన్నిభుఁడును=నిగనిగమను వైదూ ర్యముతో సమానుఁడు, వింశతికరుఁడును=ఇరువదిచేతులు గలవాఁడును, పంక్తి

కంధరుఁడు=పదిమెడలు గలవాఁడు, దర్శనీయ=చూచుట కందమైన, పరిచ్ఛద= వస్త్రముల సమూహములచేత, భయద=భయంకరమైన, దశశీర్ష= పది తలలు గల, శైలంబు=పర్వతము, చంచలా = మెఱపులతోను, బలాక=కొంగలతోను, సహిత = కూడిన, శరదము = మేఘము, మునికంటకుండు = మునులకు బాధ గలిగించువాఁడు.

తా. ఇచ్ఛవచ్చినట్లు పోఁగలదై బంగారురేకులతోఁ బ్రకాశించుచు పిశాచ ముఖములుగల కంచరగాడిదలతోఁగూడి మేఘగర్జనవంటి ధ్వనిగల తేరిని సముద్రతీరమునకు సారథి తీసికొని రాఁగాఁ దెల్లని గొడుగు వెలిచామరము లతిశయింపఁగా బంగారు చెవుల పోగులు తళుక్కని మెఱయ దానిపై నెక్కి మినమిన మెఱయు వైడూర్యకాంతియు నిరువది చేతులు పదితలలు గలవాఁడై సుందరములైన వస్త్రములతో చూచుటకు భయము కలిగించు పదిశిఖరముల కొండవలె నొప్పి మెఱపులతోఁ గొంగలతోఁ గూడిన మేఘమువలె నాకాశ మార్గమునఁ గ్రూరపు నడవడిగల యా మునివిరోధి పోయెను.

రావణునకు మేఘమునకు, తేరికిఁ గొంగలకు, సొమ్ములకు మెఱుపులకు నుపమానంబులు.

ఇందు రావణుఁడు పదితలలు నిరువదిచేతులు గలవాఁడై యున్నట్లు చెప్పఁబడెను.

సీ. శీతమంగళతోయ•పూతసరస్సుల, బహుపుష్పఫలవృక్ష•పటలిచేత
వేదీసమావృత•విస్ఫుటాశ్రమముల, సాలతాలతమాల•నాళికేర
కదళికాఢకిపూగ•కమ్రవృక్షంబుల, నాగసువర్ణగం•ధర్వకిన్న
రాళులచేత న•త్యంతమితాహార, మునులచే జిత కామ•ఘనులచేత

తే. నజులపై ఖానసులచేత•నసమమాష వంశజులచే మరీచప•వాలఖిల్య
గణముచేతను సిద్ధచా•రణులచేతఁ, జెలఁగువేలాప్రదేశంబుఁ•జేరఁ జనియె.

శీత = చల్లని, మంగళ = శుభకరములైన, తోయ = నీళ్ళచే, పూత = పవిత్రములయిన, సరస్సులన్ = కొలఁకులచేత, పటల = సమూహము, వేదీ సమావృత విస్ఫుటాశ్రమములన్=వేదులతోఁ గూడిన మిగుల స్ఫుటమైన యా శ్రమములచేతను, యజ్ఞశాలయందలి యరుఁగు వేది-సాల=మద్దిచెట్లు, తాల= తాటిచెట్లు, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, నాళికేర = టెంకాయచెట్లు, రూ. నారి కేళము. కదళికా = అరఁటిచెట్లు, ఆఢకి = కందిచెట్లు, పూగ = పోఁకచెట్లు, ఈ మొదలగు కమ్రవృక్షంబుల్ = ఇంపైన చెట్లచే, నాగ = పాములు, సుపర్ణ = గరుడపక్షులు, అత్యంత = మిక్కిలి, మితాహార = కొంచెము ఆహారముఁగల

వారిచేతను, జితకామఘనులచేతను = జయింపఁబడిన కామముగల గొప్పవారి చేతను, అజులు=తల్లిగర్భమునుండి పుట్టని, వైఖానసులచేత=బ్రహ్మగోటినుండి పుట్టిన వారిచేతను, 'యేనఖాః వైఖానసాః' అని శ్రుతి, అనఘ=దోషరహితమైన, మాషవంశజులచే = మాషవంశమునఁ బుట్టినవారి చేతను, మరీచప = సూర్యకిరణములను (Ultra Violet rays) త్రావువారిచేతను, ప్రాణాధారశక్తి యీ కిరణములందుఁ గలదు - వాలఖిల్యగణముచేతను = వాలఖిల్యు లను ఋషుల సమూహము చేతను, బ్రహ్మవాలమునఁ బుట్టినవారు. 'యేవాలాః తే వాలఖిల్యాః' అని శ్రుతి, వాలము లనఁగా వెంట్రుకలు.

తా. చల్లని మంచినీళ్ళచేఁ బవిత్రములైన కొలఁకులచేతను అనేకములగు పూలు పండ్లు గల వృక్షములచేతను, యజ్ఞమున వేయఁబడిన తిన్నెలచే నొప్పు నాశ్రమములచేతను, ప్రద్ది, తాటి, చీఁకటి, ఆంబాయ, పోఁక, కంది, యరఁటి చెట్లచేతను, నాగులు, గరుడులు, గంధర్వులు, కిన్నరులు మొదలగువారు సమూహములచేతను మిక్కిలి మితాహారముగల మునులచేతను, కామము జయించిన గొప్పవారిచేతను, వైఖానస, మాష, వాలఖిల్యులచేతను, సిద్ధచారణులచేతను, నొప్పుచున్న సముద్రతీరమునఁ జేరఁబోయెను.

సీ. ఆటలఁ బాటలఁ♦బాటన వెలుపుఁ, బాటలాధర లెల్ల♦నీటు మెఱయ
నంచలుఁగ్రౌంచులు♦నంచితంబుగ స్వర్గ,సంచయంబులఁజెపుల్♦నించుమండ
హారసంభారముల్♦హారివిశాలముల్, నీహారతుల్యముల్♦నిర్మలములు
పరమనోహరగీత♦వాదిత్రసంజుష్ట. దేవయానంబులు♦దేజరిల్ల
తే. నచ్చరలను గంధర్వవి♦యచ్చరులను, నిజతపోబలజితలోక♦నిచయఘనుల
మఱియు నిర్యాసరసమూల♦మహితచంద, నాగరుధరారుహంబుల♦
నందమగుచు

పాటనన్ = అలంకారముచే, పాటలాధరలు = ఎఱ్ఱని పెదవులుగలవారు స్త్రీలు, నీహారతుల్యముల్ = మంచుతో సమానమైనవి, దేవయానంబులు = విమానంబులు, వియచ్చరులను=దేవతలను, నిజతపోబల=తమ తపోబలముచే, జిత = జయింపఁబడిన, లోకనిచయఘనులన్ = పుణ్యలోకసమూహములుగల గొప్పవారిచేత, నిర్యాసరస = ఇంగువరసముగల, మూల=మూలమనుపేరుగల యోషధులచేతను (మూలమను వేరునుండి స్రవించునీరు ఇంగువయని ప్రసిద్ధి), మహిత=గొప్పవగు, చందన = శ్రీగంధము, అగరుధరారుహంబులన్= అగరు చెట్లచేత.

తా. ఆటలచేతఁ బాటలచేత నలంకారములచేత దేవతాస్త్రీలు నీటు మెఱయు చుండఁగా (పూర్వగ్రంథపరిచయములేని యాంగ్లభాషాభిజ్ఞులు నీటుశబ్ద

మా భాషలోని నీటు తెలుఁగున సంక్రమించిన దందురు. ఆంగ్లేయు లీ దేశమునకు రాని కాలమున వ్రాయఁబడిన గ్రంథములం దీపదము కానవచ్చుచున్నది) హంసలు, క్రౌంచములు మనోహరధ్వనులు నించుచుండ, హారములచే నిండినవి మనోహరముగ విశాలములయినవి మంచుతో సమానమైనవి నిర్మలములయినవి యింపైన సంగీతము వాద్యము వీనిచేఁగూడిన విమానములు ప్రకాశించుచుండ, అప్సరసలను గంధర్వులను దేవతలను– తమ తపోబలముచేఁ బుణ్యలోకముల జయించినవారిని మార్గమధ్యమునఁ జూచెను. ఇఁక వనములు వర్ణింపఁబడుచున్నవి. ఇంగువ రసముగాఱు మూలమను పేరుగల యోషధులచేతను, శ్రీగంధము చెట్లు, అగరుచెట్లు వీనిచేతను సందమై.

తే. ఘ్రాణతృప్తికరంబు లై•గ్రాలువనుల, నేత్రతృప్తికరంబు లై•నెగడుస్థలుల
శ్రవణతృప్తికరంబు లై•చాగుధ్వనుల, హృదయతృప్తికరంబుగఁ•
బొదలుదాని

ఘ్రాణతృప్తికరంబులు = మంచివాసనచే ముక్కులకు సంతోషము గలిగించునవి. నేత్ర తృప్తికరంబులు = అందముచేఁ గన్నులకు సంతోషము గలిగించునవి, శ్రవణతృప్తికరములు = చెవులకు విననింపైనవి, హృదయ తృప్తికరంబులు=హృదయమునకు సంతోషము గలిగించునవి.

తా. పరిమళములచే ముక్కులకు సంతోషము కలిగించు వనములచేతను, చూచుట కింపైన వస్తువులుగల స్థలములచేతను, వినుట కింపైన ధ్వనులు గలవానిచేతను హృదయాహ్లాదకరమగు దానిని.

కం. ముక్తాప్రవాళనీరజ,సక్తము నిర్మలతటాక•చంచల్లహరీ
యుక్తము మరీచగుల్మ,వ్యక్తము నై విత్తధాన్య•వనితాయుత మై.౨౭౨౮

ముక్తా = ముత్యములచేతను, ప్రవాళ=పగడములచేతను, నీరజ=కమలములచేతను, సక్తము = కూడినది, నిర్మలతటాక=పరిశుద్ధమైన చెఱువులందు, చంచత్ = ప్రకాశించుచున్న, లహరీయుక్తము = అలలతోఁగూడినది, మరీచగుల్మవ్యక్తమునై =మిరియాల పొదలచే స్పష్టముగాఁ దెలియఁబడునది, విత్త= ధనముతోను, ధాన్య = ధాన్యముతోను, వనితా = స్త్రీలతోను, యుతము = కూడినది.

తా. ముత్యములు పగడములు కమలములు వీనితోఁగూడినదియు, నిర్మలములయిన చెఱువులయందుఁ బ్రకాశించు నలలు గలదియు, మిరియాల పొదలు గలదియు, ధనధాన్య స్త్రీ సమృద్ధిగలదియు.

కం. కరితురగస్యందనసం,భరితం బయి హృద్య మైన•పట్టనవితతిన్
బరికించుచుఁ దెమ్మెర లై, సురనగరసమాన మైన•సుందరవేలన్. ౨౯౩౦

కరి, తురగ, స్యందన సంభరితము = ఏనుఁగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను రథములచేతను నిండినది యగు మనోహరమైన పట్టనసమూహమును, తెమ్మెరలై = చల్లనిగాలిగలదై, సురనగరసమానమైన = దేవతా పట్టనముతో సమానమైన, వేలన్=వాగర్తను - సముద్రతీరమును.

తా. ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱములు, తేరులు, వీనిచే నిండినపట్టనములను జూచుచుఁ జల్లనిగాలి గలిగి సుందరమైన సముద్రతీరమును జూచెను.

సీ. కనుఁగొని యటఁగాంచె♦ఘనసన్నిభం బయి, శతయోజనాయత♦శాఖ లొప్పు
పెనుమఱ్ఱివృక్షంబు ♦ మును వైనతేయుండు, కవణంబుగా గజ♦కచ్ఛపముల
గోళ్ళలో నిఱికి తా ♦ గొబ్బునఁ జని దాని,కొమ్మను వ్రాల భా♦రమ్ముచేత
బల్లున విఱిగిన ♦ వాలఖిల్యాదులు, తప మందుఁ జేయుట♦దయ దలంచి
తే. ముక్కునను దానిఁ గొని జవ♦మెక్కుడుగను
జనుచుఁ ద్రోవనయొంటికా♦లను భుజించె
నామిషము నిషాదవిషయ♦మంత చెఱిచి
మునుల ముక్తుల నొసరించి♦ముదముఁ జెంది. ౨౬౦

ఘనసన్నిభము = మేఘముతో సమానము, శతయోజనాయత-నూఱామడ పొడవుగల, శాఖలు = కొమ్మలు, వైనతేయుండు = వినత కుమారుఁడైన గరుత్మంతుఁడు, కవణంబుగాన్=ఆహారముగా, గజకచ్ఛపములన్ = ఏనుఁగును దాఁబేటిని, ఆమిషము=మాంసము, నిషాదవిషయము=బోయదేశము.

తా. ఇటుచూచి యీ ప్రదేశమందు మేఘములతో సమానమై నూఱామడ పొడవుగల కొమ్మలుగలిగిన పెద్ద మఱ్ఱిచెట్టును జూచెను. అది పూర్వము గరుత్మంతుఁడు స్వర్గమునకుఁబోవు సమయంబునఁ దన కాహారముగాఁ దమలోఁ దాము పోరాడుచున్న గజకచ్ఛపములను,గోళ్ళలో నిఱికించుకొని తటాలున దాని కొమ్మమీఁద వ్రాలఁగా నాభారము సహింపలేక నాకొమ్మ ఫళక్కని విఱిగెను. ఆ కొమ్మను బట్టుకొని వాలఖిల్యాదులు తపము సేయుచుండిరి. కొమ్మక్రిందఁ బడినవారు తమ తపస్సు విఘ్నమయ్యె నని శపింతురని వెఱచి యాకొమ్మను ముక్కుతోఁ బట్టుకొని త్వరగాఁ బోవుచు నొంటికాలితో నామాంసము భుజించి ఆ మునులను బ్రార్థించి వారు వెడలిపోఁగా బోయపల్లెను నాశముచేసి సంతోషించి.

కం. ద్విగుణీకృతవిక్రముఁ డయి, గగనంబున కెగసి యినుప♦కమ్ములకిటికిల్
పగిలిచి దులిచి మణీమయ, మగునింద్రగృహంబు నమృత♦మతఁడు
హరించెన్.

ద్విగుణీకృతవిక్రముఁడయి = ఆహారము సంతుష్టిగ లభించుటచే నిబ్బడించిన బలశౌర్యములు గలవాఁడై, గగనమునకున్=ఆకాశమునకు.

రెండింతలు బలశౌర్యములుగలవాఁడయి యాకాశమున కెగిరి యినుప కమ్ముల కిటికీలు పగులఁగొట్టి రాల్చి మణులతోనిండిన యింద్రునిగృహము ప్రవేశించి యాగరుత్మంతుఁడు అమృతము హరించెను.

తే. అట్టితాపసగణజుష్ట◆మైనదాని, నరుణసోదరకృతచిహ్న◆మైనదాని
పేరున సుభద్రమనఁగను◆వెలయుదాని, వటకుజంబును గనిదాఁటి◆వనధి
నసుర.

అరుణసోదర = అనూరుని తమ్ముఁడైన గరుత్మంతునిచే, కృత=చేయఁబడిన, చిహ్నము=గుఱుతు, వటకుజంబును=మఱ్ఱిచెట్టును.

తా. అటువంటి తాపసుల సమూహముతోఁ గూడినదానిని, గరుత్మంతునిచే గుర్తు పెట్టఁబడిన దానిని. సుభద్రమనుపేరుగల దానిని మఱ్ఱిచెట్టును జూచి, సముద్రము దాఁటి యా రావణాసురుఁడు.

ఉ. అం దొకచోటఁ బావనవ◆నాంతరసీమ మితాశనుండు న
స్పందనిజేంద్రియుండు మృగ◆చర్మధరుండు జటాభరుండు నై
పొందుగ నార లూని తప◆ముం బచరించుచు నున్న తాటకా
నందనుఁ జేరఁ బోవఁగ ఘ◆నంబు నమానుష మైనరీతిగన్. ౫౮౩

పావన = నిర్మలమైన, వనాంతరసీమన్ = వనములోపలిప్రదేశమున, మితాశనుండు=ఆహారనియమముగలిగి కొంచెముఁగ భుజించువాఁడు. అస్పందనిజేంద్రియుండు = చలింపని తన యింద్రియములుగలవాఁడు, మృగచర్మధరుండు=జింకచర్మము ధరించినవాఁడు, జటాభరుండు = విశేషము జడలుగలవాఁడు, నారలు = నారవస్త్రములు, తాటకానందనున్ = మారీచుని, అమానుషము = మనుష్యులకు దుర్లభమైన విధముఁగ, అనఁగా దేవతను బూజించునట్లు పూజించెను. ఇది గోకర్ణక్షేత్రము. ఇప్పటి రామేశ్వరము.

తా. ఆవనమందొక ప్రదేశమున నిర్మలమైన ప్రదేశమున మితాహారుఁడై చలింపని యింద్రియములుగలవాఁడై జింకచర్మము ధరించి జడలుగలవాఁడై నార వస్త్రములు కట్టుకొని తపముచేయుచున్న మారీచునిఁజేరఁబోఁగా నతఁడు మనుష్యులకు దుర్లభమైన విధముగ.

కం. పూజించి పావనోదక,భోజనములఁ దృప్తిఁ జేసి◆పొరి మఱి పలభు
గ్రాజుం గని సేమమె కద, రాజా యీలోన మరల◆రాఁ గత మేమీ.౫౮౪

పలభుగ్రాజు=మాంసముదిను రాక్షసులకు రాజు, కతము = కారణము, ఈ లోనన్=ఇంతలోపలనే మొన్నపోయినవాఁడవు. ఈదినము మరల వచ్చుటకు కారణమేమని యడుగుటచే నకంపను వృత్తాంతము ప్రక్షిప్తమనువాదము నిరస్తము. ఇదియే మొదటిసారి అయియుండిన నింతలో మరల నని చెప్పఁ గారణ

ముండదు. మొదటిసారి రావణుఁడు వచ్చినపుడీమార్గవర్ణనము చెప్పఁబడలేదే ఇప్పుడేల యీగొడవ యని సందేహింపరాదు, ఎంతదూరము ఎంతకష్టపడి వచ్చినది తెలుపుటకును ఇంత శ్రమపడి రెండవసారివచ్చిన వాఁడూరక కార్యము సాధింపకపోఁ డని తెలుపుటకే యిది చెప్పఁబడెను. సుగ్రీవుఁడు తొలిసారి వాలి మీఁదికిఁ బోయినపుడు వర్ణింపని మార్గవిశేషములు రెండవసారి చెప్పలేదా. గరుత్మంతుని వృత్తాంతకథన మప్రస్తుతముకాదా యనరాదు. భగవంతుని వాహనమైన పక్షిమాత్రమునకు నింత జవసత్త్వములుండఁగా భగవంతుఁడగు రామున కెంత జవసత్త్వంబు లుండునో యదియైన నెఱుఁగఁజాలఁ డయ్యెఁ గదా యని రావణుని మౌఢ్యము దెలుపఁ గవి యీవృత్తాంతముఁ జెప్పెను.

—♦ ౩౬-వ సర్గము. రావణుఁడు మారీచుతో జనస్థానవృత్తాంతముఁ జెప్పుట ♦—

క. అనవుడు రావణుఁ డిట్లను, వినుతండ్రీ! నాదువాక్య♦విస్తరమును నేఁ
జనుదెంచితి నార్తుఁడ నై, కన నీయార్తునకు నీవ♦గతివి మహాత్మా. ౹౧౹

వాక్యవిస్తరము=మాటలవిరివి, తండ్రీ, మహాత్మా యీ మాటలు చంకదుడ్డుశరణార్థియను సామెతకు లక్ష్యభూతములయినవి.

తా. అని యిట్లడుగఁగా రావణుఁడు ముందు నయముగ నిట్లనియె, తండ్రీ! విశదముగ వివరముగఁ జెప్పెదను వినుము. ఆర్తుఁడనై వచ్చితిని. మహాత్మా! నాయార్తి బోఁగొట్టుటకు నీవుతప్ప నాకు వేఱు గతిలేదు.

సీ. నీ వెఱుంగుదు రజ♦నీచరేశ్వర జన,స్థానంబునందు నా♦తమ్ముఁ డైన
ఖరుఁడు దూషణుఁడును♦గాదిలిచెలియలు, చుప్పనాతియు నతి♦శూరుఁ డైన
శిరుండు లోనగు♦తీవ్ర తేజులు చతు,ర్దశసహస్రాసురుల్♦రమణ నాదు
నాదేశమునఁ జేసి♦యావాస మొనరించి, బహుధర్మరతులను♦బఱచు చుంట
ఆ. యట్టివార లిపుడు♦నెట్టన క్రుద్ధులై, వివిధసాధనసము♦పేతు లగుచుఁ
గూడి యొక్క పెట్ట♦క్రూరత రామునిఁ, జెనయ నతఁడు కోప♦చిత్తుఁ డగుచు.

రజనీచరేశ్వర = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా, ఆదేశమునఁజేసి = ఆజ్ఞచేత, ఆవాస మొనరించి = కాఁపురముండి.

తా. నిశాచరశ్రేష్ఠుఁడా! నా యాజ్ఞప్రకారము నా తమ్ములు ఖరుఁడు దూషణుఁడు ముద్దుచెల్లెలు శూర్పణఖ అతిశూరుఁడైన త్రిశిరుఁడు మొదలగువారు పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులు జనస్థానమునఁ గాఁపురముండి ధర్మాత్ములగు వారిని బాధలుపెట్టుచుండుట నీకుఁ దెలియునుగదా. అట్టివా రిపుడు మిక్కిలి కోపించినవారై నానావిధాయుధములను నొక్కసారిగ రామునిఁ దాఁకఁగా నతఁడు కోపించినవాఁడై .

మ. పరుషం బాడక యొక్కఁడేని విశిఖ॰వ్యాపారకోదండుఁ డై
సరగం గూల్చెఁ జతుర్దశాసురసహ॰స్రంబుం ద్రిశీర్షాదులన్
నరుఁడుం దాను బదాతియై ఖరు బలిన్ ॰ శక్రారినిన్ దూషణున్
వరుసన్ రూపము మాపెఁ, జల్పె నభయ॰వ్యాయామమున్ దండకన్ ౫౬౭

పరుషము=నిష్ఠురము, విశిఖవ్యాపార కోదండుఁడై=బాణములను జిమ్ము విల్లుగలవాఁడై, సరగన్ = శీఘ్రముగ, చతుర్దశాసురసహస్రంబున్ = పదునాలుగువేల రాక్షసులను, త్రిశీర్షాదులన్=త్రిశిరుఁడు మొదలగువారిని, పదాతి= కాలినడకగలవాఁడై, బలిన్=బలవంతుని, శక్రారినిన్ = ఇంద్రవిరోధిని, అభయ వ్యాయామమున్=నిర్భయముగా సంచరించుటను, "పరుషంబాడక = అనుక్త్వా విక్రమే ద్యస్తు । తద్వై సత్పురుషవ్రతమ్." భా. ర. 7. 158. 19.

తా. మిక్కిలి గాంభీర్యగుణముగలవాఁడు కావున నిష్ఠుర మొక్కటియైనఁ బలుకక వింటిచే బాణములను బ్రయోగించుచు త్రిశీర్షుఁడు మొదలగు పదు నాలుగువేలమంది రాక్షసులను ఆ మనుష్యుఁడు కాలిమీఁద నిలఁబడి బలవంతుఁడైన ఖరుని, ఇంద్రవైరియగు దూషణుని వరుసగాఁ జంపెను. అంతియగాక మునులు లోనగువారు దండకయందు మనభయములేక స్వేచ్ఛగా సంచరింపఁ జేసెను.

కం. జనకుఁడు వెడలం గొట్టిన, వనులందు సభార్యుఁడతఁడు॰వనరెడునృపపాం
సనుఁడు కుశీలుఁడు తీక్ష్ణుం, డనయుం డజితేంద్రియుఁడు ద ॰
యారహితుండున్.

వనరెడు = దుఃఖించువాఁడు, నృపపాంసనుఁడు=నీచపు క్షత్రియుఁడు, కుశీలుఁడు=కుత్సిత స్వభావుఁడు, తీక్ష్ణుఁడు=క్రూరుఁడు, అనయుఁడు = నీతిలేని వాఁడు అజితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియ నిగ్రహము లేనివాఁడు,దయారహితుఁడు= కృపలేనివాఁడు.

తా. తండ్రి వెడలఁగొట్టఁగా భార్యతోడ నడవులలోఁబడి దుఃఖించు నీచ క్షత్రియుఁడు కుచ్చితపు నడవడిగలవాఁడు కోపగుణముగలవాఁడు నీతి తప్పిన వాఁడు ఇంద్రియ జయములేనివాఁడు కరుణాశూన్యుఁడు.

కం. భూతాహితలోలాత్ముఁడు, వీతసుధర్ముండు మిగుల॰వీఁడి పగకున్
హేతువు లేకయె నాయను,జాతకు ముకుసెవులు కోసె॰సత్త్వమదమునన్.

భూత = జీవకోటికి, అహిత = కీడుచేయుటయందు, లోల=ఆసక్తిగల, "లోలశ్చల సతృష్ణయోః" నానా. ర. ఆత్ముఁడు = మనస్సుగలవాఁడు, వీత సుధర్ముండు=సరియగు ధర్మప్రవర్తనములేనివాఁడు, వీఁడి = వివేకము లేని వాఁడు, సత్త్వమదమునన్ = బలగర్వముచే.

తా. జీవకోటికిఁ గీడుచేయు నాశగలమనస్సుగలవాఁడు-ధర్మమును వదలినవాఁడు వివేకమేమియులేనివాఁడు - నాతో విరోధింపఁ గారణములేకున్నను నిష్కారణముగ నాచెల్లెలి ముక్కుసెవులను బలగర్వముచేఁ గోసెను.

రావణాసురునిమాట కొకవిధమున నర్థము సమర్థింపవచ్చును.

నృపపాంసనుఁడు=నిష్కారణముగఁ దండ్రి యడవులకు బొమ్మనఁగానే తన క్షాత్రముఁజూపి రాజ్యము దక్కించుకొనక బీదబాఁపనివలె భయపడి యడవులకు వచ్చినవాఁ డుత్తమక్షత్రియుఁడెట్లగును ? కావున నధమక్షత్రియుఁడే కావుననే.

కుశీలుఁడు=మంచి క్షత్రియవృత్తము గలవాఁడుకాఁడు.

తీక్ష్ణుఁడు = వేఁడిమిగలవాఁడు. ఉత్తమక్షత్రియుఁడు సర్వదా తీక్ష్ణుఁడయి యుండరాదు, సర్వదాశాంతుఁడయియు నుండరాదు. కనుకనే.

అనయుఁడు=రాజనీతి తెలియనివాఁడు.

అజితేంద్రియుఁడు = కనుకనే భార్యను విడిచియుండలేక యడవులకును భార్యను బిలిచికొనివచ్చెను.

దయారహితుఁడు గనుకనే యందఱ నేక కాలమందుఁజంపిన వీరి భార్యల గతియేమి బిడ్డలగతియేమి యని యాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

భూతాహితలోలాత్ముఁడు = ఎప్పుడు దయావంతుఁడుకాఁడో యప్పుడే భూతకోటికిఁ గీడుచేయువాఁడగును.

వీతసుధర్ముండు = స్వధర్మము సుధర్మము దానిని వదలి బ్రాహ్మణులవలెఁ దపస్సుచేసికొనుటకై పరధర్మ మవలంబించినవాఁడు.

వీఁడి=వివేకహీనుఁడు, తాఁకు దప్పు లాలోచింపలేనివాఁడు. ఈయాఁడుది యెంటరిది యని చూచెనేకాని దీని నవమానపఱచిన దీనివలన నెంతప్రమాదము రాఁగలదో యని యాలోచించినవాఁడుకాఁడు.

పూర్వప్రతిజ్ఞ ప్రకారము రావణవాక్యములకు సాధ్వర్థము మహేశ్వరతీర్థీయమం దిట్లు సమర్థింపఁబడినది. వారివాదము గోడలేని చిత్తరు వని ముందే చెప్పఁబడెను. అయినను రావణునివాక్యములు భక్తవాక్యములని వారు వ్రాసిన యర్థయ విశదీకరింపఁబడుచున్నది.

జనకుండు వెడలంగొట్టిన....తండ్రికోపించి వెడలఁగొట్టఁగా నడవులకువచ్చి వసరుచున్నాఁడా యేమి, కాదు. కైకేయీ వరదానమోహితుఁడై తనసత్యము కాపాడుకొనఁ బొమ్మనిన వచ్చినవాఁడు, సభార్యుఁడు, సభా + అర్యుఁడు = సభయందుఁబూజ్యుఁడు = సభ్యుఁడనుట. నృపపాంసనుఁడు = నరులను పాలించు

వాఁడు నృపుఁడు—నృప + ప-నృపాన్ + పాతీతి నృపపః. రాజులను బాలించు వాఁడు నృపపుఁడు. వాఁడే అంసనుఁడు=అనఁగా నాశముచేయువాఁడు. అంసన మాఘాత ఇతిధాతుః-అనఁగా శత్రువుల నాశముచేయువాఁడు. అట్టివాఁడు కుశీలుఁడు, కుశీలుఁడగునా యేమి కాఁడనుట కాక్వర్థకము - కిమ్మనుసది అధ్యాహారము. కావున సద్వృత్తుఁడే, తీక్ష్ణుఁడు అనఁగా గార్యములం దలసుఁడు గాఁడనుట. అట్టివాఁడు అనయుండ. అనయుఁడా ? కాఁడనుట. జితేంద్రియుఁడు. అనయుండ + జితేంద్రియుఁడని పదచ్ఛేదము, దయా + అరహితుఁడు = దయలేనివాఁడుకాఁడు, కావున భూత+అహిత+లోలాత్ముఁడు = భూతములకుఁ బూర్ణముగ హితముచేయుట యందాసక్తిగలవాఁడు, అట్టి వీతధర్ముఁడు వీతధర్ముఁడు=వీత+విరుద్ధ+ధర్ముడు. వీత ధర్ముఁడు, మధ్యమపదలోపి సమాసము, విరుద్ధధర్మముల వదలినవాఁడు. వీఁడి+అవివేకియా యేమికాఁడు.

యథాశ్రుతమగు నర్థము స్పష్టమే-వాస్తవముగ సనత్కుమారవచనములచే విష్ణురూపుఁడగు శ్రీరామునిచేఁ జంపఁబడి యాయనలోకముఁ బొందుటకు నాయన భార్యను దెచ్చెదను. ద్రోహ బుద్ధిచేఁగాదు. తీర్థియము. సనత్కుమార వచనములని చెప్పఁబడిన శ్లోకములు ప్రక్షిప్తము లని మున్నే చెప్పఁబడెను. కావున వీని వాస్తవార్థ మనునదియు నిరాధారమే. అదియునుగాక యసందర్భపు గాకువులచే మధ్యమపదలోపులచే, లక్షణావృత్తిచే నర్థము చెప్పు మార్గము ప్రశస్తమైనదికాదు. శ్రుతార్థము స్పష్టముగాలేక సందేహము కలిగించెనేని యపుడు లక్షణావృత్తి, మధ్యమపదలోపి. కాకువు గ్రహింపవచ్చును గాని యిచ్చవచ్చినట్టులెల్ల గ్రహింపరాదు. గంగలో గొల్లపల్లె యున్నది అనుచో గంగనీళ్ళలో పల్లె యుండఁజాలదు కావున గంగాతీరమం దని లక్షణచే గ్రహింపవచ్చును. ౨౯-౮-వ పద్యమున కాకుస్వరమున్నది. బియ్యపురామయ్య వచ్చినాఁడు. అన్నప్పుడు బియ్యమమ్ము రామయ్యయో కొనురామయ్యయో ఆ యింటిపేరుగల రామయ్యయో యను సందేహము వచ్చినపుడు బియ్యము+అమ్ము+రామయ్య యని మధ్యమ పదలోపి సమాసము చెప్పవచ్చును. అట్టి వ్యవస్థలేదేని ప్రతి వాక్యమునకు విరుద్ధార్థము కల్పింపవచ్చును. ఒకస్త్రీని మఱియొకఁడు నీమగఁడని యడిగిన మధ్యమపదలోపి సమాసమని నీ అంకు మగఁడని వాస్తవప్రశ్న యనవచ్చును. రాముఁడా మహాధర్మాత్ముఁడే యనిన కాకువుచే ధర్మాత్ముఁడుకాఁడని యర్థము చేయవచ్చును. ఎల్లయ్యకొడుకు పుల్లయ్య యన్నప్పుడు ఎల్లయ్య కొరసుఁడు పుల్లయ్య యని యర్థము కాదు. ఎల్లయ్య యింటిలోనో పొరుగింటిలోనో యుండిన వానికొడుకు పుల్లయ్య యని లక్షణావృత్తిచేఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్టియర్థములు. శాస్త్ర మంగీకరింపదు. కావున వీనిపై నాధారపడిన మతములు వాదములు నంగీకార్యములుకావు. వీరు

'వాస్తవార్థమేమనఁగా' యని వ్రాసిరికదా. వీరియభిప్రాయప్రకారము వాస్తవము + కాని+ అర్థము = వాస్తవార్థమని మధ్యమపదలోపి చెప్పవచ్చునుగదా. వాస్తవార్థమేమి? ఇది వాస్తవార్థ మనుకొంటివాయేమి కాదు సుమా. అని కాకువు. వాస్తవార్థము అనఁగా యథార్థమైన యర్థముగాదు. దానికి దూరమైన దని యర్థము అని లక్షణచేఁ జెప్పవచ్చును గదా. కావున వీరు వ్రాసినది య వాస్తవార్థమని వీరి మార్గ మనుసరించియే చెప్పవచ్చును. కావున నీ వ్యాఖ్యార్థము యథార్థముగాదు. ఆ యర్థమును సాధించిన మార్గము ప్రశస్తమైనది కాదు. రావణుఁడు భక్తుఁడను వీరి యభిప్రాయము సరిగాదని తిలక వ్యాఖ్యాతయు వ్రాసియున్నాఁడు.

ప్రస్తుతమునఁ గొందఱు రావణభక్తులు-రావణుఁడు పరమభక్తుఁడు సాధువనియు రాముఁడే దోషియనియు వాదించుటచే ఆ వాదదౌర్బల్యము, నిరాకరత్వము తెలుప నిది వ్రాయవలసి వచ్చెను. రావణువంటి రామభక్తులు. శూర్పణఖవంటి సీతాభక్తులు బయలుదేఱిన నిఁక మనదేశమున కేమికొఱఁత ?

—♦ రావణుఁడు మారీచుని దోడుపడ వేఁడుట ♦—

ఉ. కావున వానిభార్య సుర♦కాంతనుబోనిసురూప జానకిన్
నే వెసఁ దేరఁగాఁ జనెద♦నీవు సహాయుఁడు గమ్ము, తమ్ములున్
నీవును నాకు బాసటగ♦నిర్జరకోటుల నైన నాజిలో
భావన సేయుదున్ దృణము♦భంగి నిజం బిది రాక్షసోత్తమా. ౨౪౦

సురకాంతనుబోని=దేవతాస్త్రీతో సమానురాలైన.

తా. రాముఁ డిట్టివాఁ డగుటచే దేవతాస్త్రీతో సమానమైన సౌందర్యము గల యతని భార్యను జానకిని నేను తెచ్చుటకు శీఘ్రముగాఁ బోవుచున్నాను. నీవు నాకుఁ దోడురావలయును. నా తమ్ములు నీవు నాకు సహాయులై యుండ యుద్ధములో దేవతలనైన గడ్డిపోఁచవలెఁ జూతును. ఇది నా నిశ్చయము.

ఉ. కావున నాకుఁ దోడ్పడుము♦కానను నీకు సముండు వీర్యసం
భావన నేని దర్పసదు♦పాయములందున యేని నాజిలో
నీ వొనరింప లేనియవి♦నిస్తులమాయలు లేవు లోకమం
దీవిషయం బెఱింగి కద♦యే నిటు వచ్చితి నిన్నుఁ జూడఁగన్. ౨౪౧

తోడ్పడుము = సాహాయ్యముచేయుము, దర్పసదుపాయములందున యేని=బలగర్వమునందు మంచియుపాయములు చేయుటయందు.

తా. ఇది నా యభిప్రాయము కావున నీవు నాకు సహాయుఁడవు కమ్ము. శౌర్యమందు బలమందు మంచియుపాయము చేయుటయందు నీకు సమానులు

లేరు. యుద్ధమందు నీవు పన్నలేని మాయలులేవు. నీవిట్టి వాఁడవని తెలిసికదా నిన్నుఁ జూడ నింతదూరము వచ్చితిని.

ఉ. ఏ నొనరింపఁగా దగిన • దెయ్యది యంటివ యేని విన్ము జాం
బూనదచిత్రబిందుమృగ•మూర్తి ధరించి చరింప రాముఁడున్
జానకి యున్న యాశ్రమము•చక్కటి, భ్రాతలఁ బంపుఁ బట్టఁగా
మానిని, రాహు చంద్రుప్రభ • మాడ్కి హరించెద నొంటి మైథిలిన్. ౹౪౩

జాంబూనద = బంగారువంటి, చిత్ర = ఆశ్చర్యకరములైన, బిందు = చుక్కలుగల, మృగమూర్తి=జింకయాకారము, చక్కటిన్=ప్రదేశమున.

తా. నేనేమి సాహాయ్యముచేయుదు ననెదవేమో నీవు చేయవలసిన పని చెప్పెద వినుము. బంగారు వన్నె విచిత్రపుఁ జుక్కలుగల జింకవై రాముఁడు సీత యున్న యాశ్రమప్రదేశమందు సంచరించుచుండుము. నిన్నుఁ బట్టుటకై యామె రామలక్ష్మణులఁ బంపును. అప్పుడు నేను రాహువు చంద్రకాంతిని హరించినట్టు లొంటరిగానుండు జానకిని హరించెదను.

రాహువు చంద్రకాంతిని హరించిన ట్లనుటచే రాహువు కొంచెము కాలము లోకమున కాకాంతి గానరాకుండఁజేయునట్లు రావణుఁడు కొంతకాలము సీత లోకమునకుఁ గానరాకుండఁ జేయఁగలఁడు. రాహువు చంద్రబింబము నేమియుఁ జేయఁజాలనట్లు రావణుఁడును సీతనేమియుఁజేయఁ జాలఁడని భావము. లోకము లోని చీఁకటి చంద్రకాంతి తగులఁగానే యది స్వరూపము లేకపోవును. అట్టులే సీతా సాన్నిధ్యము దొరకినవారు తమ యజ్ఞానముఁ బోఁగొట్టుకొని బాగుపడు దురు. తమోగ్రహమైన రాహువు అట్లు తనచీఁకటి బోఁగొట్టుకొనలేక యున్నాఁడు. అట్టులే రావణుఁడు సీతాసాన్నిధ్యము లభించియుఁ దనయజ్ఞానముఁ బోఁగొట్టు కొనక పోవును.

రాహ్వాదులకు వు లోపంబు వైకల్పికంబు. ఉ. రాహు-రాహువు, బాహు-బాహువు, సాధు - సాధువు, శరత్తు - శరత్తువు - కావున ఇందు రాహు అనియే ప్రయోగింపఁబడెను.

కం. జాయావియోగకర్శితుఁ, డై యడలెడిరామచంద్రు•నంత వధింతున్
హాయిగ సుఖియింతును మఱి, మాయయ్యా పలువు పింత • మాత్రం
బనినన్.

జాయావియోగకర్శితుఁడు = భార్య యెడఁబాయుటచే నాదుఃఖమున శుష్కించినవాఁడు, అడలెడి = దుఃఖించెడి, మాయయ్యా = మాతంత్రీ, ఇది కార్యసాధనమునకై ప్రార్థన.

తా. భార్య లేకపోవుటచేఁ గృశించి దుఃఖించు రామచంద్రుని నంతట

వధించి సుఖముగా నిర్విచారముగ నుందును. మాతండ్రీ యింతమాత్రము సాహాయ్యము చేయుము.

శా. మారీచుండును రావణుం డనినరా•మక్ష్మాధవోదంతముం
 దీర న్విన్నను గుండె ఝల్లు మనఁగా • నిశ్చేష్టుఁ డై కంపియై
 నో రెండం గనుచూపు నిట్రగొనఁ నెం•డన్వాతెఱల్ నాకుచున్
 ధీరత్వం బఱి ప్రేతకల్పుఁ డయి దై•తేయాధిపుం జూచుచున్. ౨౪

రామ + క్ష్మాధవ + ఉదంతమున్=రామచంద్రరాజు వృత్తాంతము, తీరన్=సాంతముగ, నిశ్చేష్టుఁడై=చేష్టలుడిగినవాఁడై, కంపియై = వణఁకుగలవాఁడై, నిట్రగొనన్=ఱెప్పపాటు లేకయుండఁగా, వా తెఱల్ = పెదవులు వాయి + తెఱ=వాతెఱ, అఱి = క్షయించి, ప్రేతకల్పుఁడయి = శవమునకుఁ గొంచెము తక్కువగా సమానుఁడయి, దైతేయాధిపున్=రావణుని.

తా. రావణుఁడు చెప్పిన రామచంద్రమహారాజు వృత్తాంతమును బూర్ణముగా మారీచుఁడు విని నాప్రాణమునకే ముప్పువచ్చెఁగదా యని గుండెలు ఝల్లన భయపడి తొలుత నిశ్చేష్టుఁడై యుండి తెప్పిరిలి వణకుఁచు నోట తడి లేకపోఁగా నిలువుచూపులఁ జూచుచు పెదవులు నాకుచు ధైర్యముచెడఁగా శవముతో సమానుఁడయి రావణుని జూచుచు.

కం. రామపరాక్రమవిజ్ఞుం, డౌమానవభోజి భీతి•హతచిత్తతను
 త్రామారికిఁ దనకును గడు, సేమముగా నిట్లు పలికెఁ•జేమోడుపుతోన్. ౨౫

విజ్ఞుండు=చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు, మానవభోజి=మనుష్యులను భుజించువాఁడు-రాక్షసుఁడు, భీతిహతచిత్తతన్=భయముచేఁ గొట్టఁబడిన మనస్సుతో, సుత్రామారికి=ఇంద్రునకు విరోధియగు రావణునకు, చేమోడుపుతోన్ = అంజలిపూర్వకముగ.

తా. రామచంద్రమూర్తి శౌర్యవిధ మనుభవముచే బాగుగఁ దెలిసికొనినవాఁడగు మారీచుఁడు భయపడి రెండుచేతులు జోడించి రావణునకుఁ దనకు క్షేమకరమైనవిధముగ నిట్లనియె.

౩౭-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరాముని బలపరాక్రమములు దెల్పుట.

కం. అనయముప్రియవాక్యంబుల, ననియెడిజను లెందు సులభు•లప్రియ మయ్యున్
 గనఁ బథ్యమైనసూక్తిని, వినుబాఁడును వినెడివాఁడు•నరుదసురేంద్రా. ౨౬

అనయము=ఎల్లప్పుడు, ప్రియవాక్యంబులు=సుఖప్రీతిమాటలు, పథ్యము=హితము సూక్తిని=మంచిమాటను.

తా. రావణా ! లోకమునందు స్వార్థలాభపరులై వినుట కింపైన యిచ్చ కములాడువారు సుళువుగా లభింతురు. వారిని వెదకి తెచ్చుకొనవలసిన శ్రమముతోఁ బనిలేదు. అపత్కాలమందైనను వినుటకుఁ గటువై ప్రియముగాకున్నను హితమై కాలాంతరమున మేలుగలిగించు మాటలను జెప్పువాఁడును వినువాఁడును దుర్లభుఁడు. ఒకవేళ యెదుటివాని మేలుగోరి చెప్పువాఁడు దొరకినను వినెడివాఁడు దొరకఁడు కావున నేను జెప్పఁబోవుమాటలు వినుటకు నీకుఁ బ్రియములు గాకున్నను గాలాంతరమున మేలిచ్చునవి యగును కావున వాని నుపేక్షింపకుము.

ఉ. ఆమహనీయవిక్రము గుణాధికు రాముని బాశహస్తను
త్రామసమాను నీ కెఱుఁగ • రాదు చలాత్ముఁడ ! వేగు లేమిచే
రాముని కాగ్రహంబు మది • రాఁజక యుండెడిఁగాక యీజగ
త్స్తోమ మరాక్షసం బగుచుఁ • దూలక యుండెడిఁగాక నాయనా. ౫౭౭

పాశహస్త = వరుణునితోను, సుత్రామ = ఇంద్రునితోను సమానున్ = సాటియైనవానిని, చలాత్ముఁడ=చపలచిత్తుఁడ-తాను జెప్పినది విని యంగీకరించి పోయి వెంటనే మరల వచ్చుటచే చపలచిత్తుఁడు. వేగులేమిచేన్ = చారులులేని కారణమున, జగత్+స్తోమము = లోకసమూహము, అరాక్షసంబగుచు = రాక్షస శూన్యమై, తూలక=జీవకోటినుండి తొలఁగక.

తా. రావణా ! రామచంద్రునితో విరోధము వల దని మొన్న నేను జెప్పితిని. సరియని యంగీకరించి పోయితివి. ఇంతలో మనస్సు మార్చుకొని మరల వచ్చితివి. ఇంతటి చపలచిత్తుఁడవు నేనేమి చెప్పిన నీవేమి వినఁగలవు, లాభపడఁగలవు. అయినను నీమేలు గోరువాఁడనగుటచే నీకు పథ్యములయిన మాటలనే చెప్పెదను. నీకా లోకములో నెక్కడెక్కడ నేనేమి జరుగుచున్నవో వెంట వెంటఁ దెలియఁ జెప్పుటకు వేగులవాండ్రు లేరు. అకారణముచే గొప్పపరాక్రమము గలవాఁడు సుగుణసంపత్తిచే నధికుఁడు వరుణునితో నింద్రునితో బలమున సమానుఁడునగు రాముని వృత్తాంతము నీవెఱుఁగవు. నీవు రామచంద్రునకు గోపమువచ్చు కార్యములు చేయకుము. ఆయనకుఁ గోపమువచ్చెనా లోకమున రాక్షసజాతియని పేరుకూడ నుండదు.

సీ. నీప్రాణములు నిట్ట•నిల్ువునఁ దీయఁగ, జన్మమెత్తెదు గదా•జనకతనయ
ధారిణిసుతనిమి•త్తంబుగ నాకేమి, కలుగ కుండెడుఁగాక • కష్టములును
గామవృత్తుఁడ వీవు • గావుట నాథుండు, గాసిగాకున్నె లం•కాపురంబు
స్వచ్ఛందవృత్తిని•వరియించుని నుఁగూడి,పాడు గా కుందురా•బంధుజనులు

ఆ. నిన్నుఁబోఁటికుమతి♦నిష్ఠురశీలుండు, పాపమంత్రితుండు ♦ ప్రభుతఁ గాంచి
తన్నురాష్ట్రమెల్లఁ♦దనవారితోఁగూడ,మూలముట్టు చెఱచు♦మూర్ఖుఁడగుచు.

నిట్టనిల్చినన్=నిలఁబడినవాఁడు నిలువఁబడినట్టి, కామవృత్తుఁడవు = కామము స్వభావముగాఁగలవాఁడవు. కావుటన్=అగుటచేత, స్వచ్ఛందవృత్తిని = ఇష్టమువచ్చినట్లు, పాపమంత్రితుండు=పాపపుటాలోచన గలవాఁడు జన్మమెత్తదు గదా యనుచోఁగాకువు. జన్మమెత్తినట్లేయున్నది. లేకున్న నీకీబుద్ధిపుట్టవని భావము. ఆమె యట్టిదగునో కాదో నీవు చేయుకార్యముచే నిర్ధారింపవలసి యున్నది.

తా. లోకమున సాధారణముగాఁ బ్రాణులు నేలపైఁబడి ప్రాణములు విడుతురు. నీకంతటి యవకాశముకూడ నీయక నిలువఁబడినవాని ప్రాణములు నిలిచి యుండఁగనే తీయుటకై సీతాదేవి పుట్టినదా యేమి? నీగతి యెట్టిదైన నగును గాక-చేసెడివాఁడ వనుభవించెదవు. ఆమె నెపమున నాకేమి కీడుగలుగకుండ నిమ్ము-కామమే శీలముగాఁగల నీవు రాజగుటచే లంకాపురము కష్టములపాలుగా కుండునా? కానేయగును. మనస్సువచ్చినట్లెల్ల పోకలుపోవు నీతోడబంధువులందఱు నాశమైపోకయుందురా? నీవంటి చెడుబుద్ధిగలవాఁడు, కఠినస్వభావము గలవాఁడు, పాపపుటాలోచనలుగలవాఁడు, ప్రభువై చెప్పినను దెలిసికోలేనివాఁడు స్వాపరాధమునఁ దాను జెడుటయేగాక రాజ్యమునందలి ప్రజలను జెఱచును. ఇతరులతోఁ బోవునా యనిన తన బంధువులనుగూడ సమూలముగఁ జెఱచును.

ఉ. కాఁడయ కాఁడు రాముఁ డిల ♦ క్షత్రియపాంసనుఁడుం గుశీలుఁడున్
గాఁడయ ధర్మగుణ♦కాండవిహీనుఁడు గాఁడు తీక్ష్ణుఁడున్
గాఁడు సమస్తభూతహిత♦కార్యవిదూరుఁడు గాఁడు కానకున్
రాఁడయ తండ్రి నెట్టినను ♦ రావణ? నీకెవ రట్లు చెప్పిరో. ౫౭౯

తా. రావణా! రామచంద్రమూర్తియందు నీవారోపించిన దోషములం దొకటియైన నాయనయందు లేదు. ఆయన నీచక్షత్రియుఁడు కాఁడు. కుత్సిత స్వభావము గలవాఁడు కాఁడు. లోభిగాఁడు. ధర్మగుణ సమూహములేనివాఁడు కాఁడు తీక్ష్ణుఁడు కాఁడు భూతములకు నహితము చేయువాఁడు కాఁడయ్యా కాఁడు. తండ్రి కోపించి నెట్టఁగా నడవికి వచ్చినవాఁడు కాఁడు. ఎవరు నీకావిధముగఁ జెప్పిరో కాని యన్నియు నసత్యములే.

కం. తనజనకుఁడు కైకయిచే,తను వంచితుఁ డగుట గాంచి♦ తండ్రిని ఋజువాదిని జేయఁగ నైక ప్రీతికి, జనకుని ప్రీతకిని వనికిఁ ♦ జనెఁ జ్యుతసుఖుఁడై.

తా. తన తండ్రి కైకేయిచే వంచింపఁబడినాఁడని తెలిసి యాయనను సత్య

వాదిని జేయుటకై, కైకకుఁ బ్రీతి కలిగించుటకు సర్వసౌఖ్యములు తానై నిండు మనస్సుతో వదలి యడవులకుఁ బోయెను.

కం. విను రఘురాముఁడు కర్కశుఁ,డును గాఁడు కళావిహీనుఁ•డుం గాఁడవశుం
డును గాఁడు నిక్కమింతయు, ననృతము దుశ్శ్రుతములేల•యాడెదు
తండ్రీ. ౨౬౧౭

కర్కశుఁడు=కఠినుఁడు, కళావిహీనుఁడు=విద్యావిహీనుఁడు, అవశుఁడు= పరతంత్రుఁడై, నీవలె నొకరు చెప్పినట్లు వినువాఁడు గాఁడు. నిక్కము=నిజము, అనృతము=అసత్యము-లేనిది కల్పించి చెప్పుట. దుశ్శ్రుతము = విపరీతముగా వినినది, ఉన్నదానికి విరుద్ధముగఁ జెప్పుట.

తా. రామచంద్రమూర్తి కఠినచిత్తుఁడు గాఁడు. విద్య లేనివాఁడు గాఁడు. ఇతరుల యిష్టముప్రకారము వర్తించువాఁడు కాఁడు. ఇది నిజము-ఏల లేనివి కల్పించి యున్నవి తాఱుమాఱుగఁ జెప్పెదవు నాయనా.

ఉ. రాముఁడు ధర్మమూర్తి యప•రాజితసత్యపరాక్రముండు, సు
త్రాముఁడు దేవతాతతికి•రాణ విభుండు సమస్తమౌజగ
త్స్తోమముపాలికిన్, సుమతి•సూర్యునికాంతి హరించునట్లు స్వో
ద్దామసుశీలగుప్త వసు•ధాసుతనా హరియింపఁ జూడఁగన్ ? ౨౬౧౮

ఇఁక రామచంద్రమూర్తినిగుఱించి వాస్తవమును జెప్పెదను విను మను చున్నాఁడు. అపరాజిత=ఓటమిలేని- సత్యపరాక్రముఁడు=సత్యమైన శౌర్యము గలవాఁడు,యుద్ధమునందు నోడిపోవుట యనునది లేదు. ధర్మమార్గమందు నిలి చియే గెలుచును. సత్యపరాక్రముఁడు=సత్యమే పరాక్రమముగాఁ గలవాఁడు, ఆయనసత్యమే యెట్టివారినైన నోడించి లోపడఁజేయును. సుత్రాముఁడు = ఇంద్రుఁడు, సుమతి=మంచిమనస్సుగలవాఁడు, స్వోద్దామసుశీలగుప్తన్ - స్వ= తనయొక్క, ఉద్దామ=గొప్పదైన, సుశీల=పాతివ్రత్యముచే, గుప్త= రక్షింపఁ బడునది, వసుధాసుతనా=సీతనా.

తా. రామచంద్రుఁడు ఆకారముగొన్న ధర్మము. యుద్ధమునందుఁ బరా జయములేనివాఁడు. సత్యమైన శౌర్యము గలవాఁడు. కావున మోసపు యుద్ధము లాయన చేయఁడు. దేవతలకు నింద్రుఁ డెట్లో సమస్తజగముల కాయన యావిధముగ ప్రభువు. మంచిమనస్సుగలవాఁడు. సూర్యునికాంతిని హరింప యత్నించునట్టు లట్టి రామునినుండి సీతనా వేఱుపఱుపఁ జూచెదవు ? ఇది నీకు సాధ్యమా ? రామచంద్రమూర్తిచే నామె రక్షింపఁబడుచున్నది. రామునినుండి వేఱుగఁ దీసిన రక్షకుఁడు లేక నీవు చెప్పినట్లు విను నని తలఁచితివి. ఆమె తన పాతివ్రత్యముచేఁ దన్నుఁ దాను గాపాడుకొనుచున్నది. తన రక్షాభార మితరుల

యందు వైచినదికాదు.కావున నీవు హరించినను నీకు లోపడు నని తలంపకుము. తమ్ముఁ దాము కాపాడుకొనలేనివారుగదా పరరక్షణము కోరవలె. కావున నీ యుద్దేశము కొనసాగదు.

కం. శరకీలామాలికలన్, దరిఁ జేరఁగ రాని దాని ♦ ధనురింధనసం
భరితంబు సంప్రదీప్తము, వరరాఘవవహ్నిఁ బడఁగ♦బాలుఁగఁ దగునే. ౨౮౩

శరకీలామాలికలన్ = బాణము లను జ్వాలల వరుసలచే, దరిన్=సమీప మందు, ధనురింధనసంభరితంబు = విల్లనెడి కట్టెలచే భరింపఁ బడినది, సంప్ర దీప్తము=భగభగ మండుచుండునది,వరరాఘవవహ్ని=శ్రేష్ఠమైన రామచంద్రుఁ డను నగ్ని.

తా. సీతాదేవిని నీవు హరింపఁ జూచెదవు. ఆమెసమీపమునకు నీవు పోఁ గలిగినఁ గదా హరించుట. ఆమెను రాముఁ డను నగ్నిహోత్రము చుట్టుకొని రక్షించుచున్నది. ఆ యగ్ని యెట్టి దనెదవా? దానికి బాణములే జ్వాలలు. దూర మున నుండఁగానే దహించును. ఇఁక సమీపమునకుఁ బోయి బ్రదుకు టెట్లు ? ఆ యగ్నిని ప్రజ్వలింపఁజేయు సమిధ ధనస్సు. ఇట్టి యగ్ని నివురుకప్పియున్న దని తలఁచెదవేమో ? అది భగభగ మండు చునే యున్నది. ఇట్టి యగ్నియందు మిడుతవలెఁ బోయి చావ నేల కోరెదవు ?

శా. చాపవ్యాదితదీప్తవక్త్రుని మహా♦స్త్రజ్వాలు సామర్షునిన్
చాపోద్దీపితపాశధారిని విప♦క్షవ్రాతసంహారు సీ
తాపద్మాయతలోచనాహృదయనా♦థ శ్రాద్ధదేవున్ సుఖ
వ్యాపారాసువు లెల్లవీడి చన నే♦లా తండ్రి డాయన్ వెసన్. ౨౮౪

చాపవ్యాదితదీప్తవక్త్రునిన్ = విల్లనెడి తెఱవఁబడినదియు మండునదియు నగు నోరుగలవానిని, మహాస్త్రజ్వాలున్ = గొప్ప యస్త్రము లనెడి శిఖలు గల వానిని, సామర్షునిన్ = సీతను జెనకిన కారణమునఁ గోపముతోఁ గూడిన వానిని, చాపోద్దీపిత పాశహస్తునిన్=విల్లనెడి ప్రకాశించెడి పాశమును చేతియందుఁ గల వానిని, విపక్షవ్రాత సంహారున్ =శత్రుసమూహములను సంహరించువానిని, సీతాపద్మాయతలోచనా హృదయనాథ శ్రాద్ధదేవున్ = పద్మమువలె విశాలమైన కన్నులుగల సీతకు హృదయేశ్వరుఁ డనెడి యముని, సుఖవ్యాపారాసువులు = సౌఖ్యము, రాజ్యమేలుట, ప్రాణములు-నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి. భీతి- శోక-తర్క-గీత-దూరాహ్వాన । సంశయార్థములను జరుగుఁబ్లుతము - ఈ యర్థములందుఁ బ్లుతముగలదు-కాకుస్వరమనఁగా స్వరవికారము (స్వరము మాఱిపోవుట).

తా. తండ్రీ! విల్లనెడి తెఱచిన మండుచున్న నోరుగలవానిని, గొప్ప యస్త్రము లనెడి శిఖలు గలవానిని, సీతను నీవు చెనకుటచేఁ గోపించినవానిని, చాపమనెడి ప్రకాశించు పాశమును ధరించినవానిని, శత్రుసమూహముల సంహరించువానిని,సీతాపతి యనెడి యముని సమీపించుటకు సుఖము రాజ్యకార్యము ప్రాణములు అన్నియు వదలి నాయనా యేల పోయెదవు ?

కం. జనకాత్మజసంబంధం,బున రాముం డప్రమేయ•పురుతేజుం డ
యెన్ నట్టిరాముచాపము,తనుఁ గావఁగ నున్నసీతఁ•గరసాతేరన్. ॥౧౮॥

తా. సీతాదేవిసంబంధముసఁ జేసి రాముఁడు ఛేదింపరాని గొప్ప తేజము కలవాఁ డయ్యెను. అటువంటి రాముని విల్లు తన్ను రక్షింపఁగానున్న సీతను దెచ్చుటకు నీకు సాధ్యమా.

జనకాత్మజ=జనకరాజుకూఁతురు. 'ఇదం బ్రహ్మ మిదం క్షాత్రం శాపాదపి శరాదపి' యని యోగబలముచే శపింపను గలఁడు విల్లుపట్టి యుద్ధముచేసి శత్రువులఁ జంపను గలఁడు. అట్టివాని కూఁతురు అని సీతకు వంశమువలన వచ్చిన మహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

"శ్రద్ధయా దేవో దేవత్వమశ్నుతే" యన్నట్లు సీతాసంబంధముచేత రాము నంతటివాఁడు విశేషతేజోవంతుఁ డయ్యెను అనుటచే సీతాదేవిమాహాత్మ్యము చెప్పఁబడెను.

రాముచాపము తనుఁ గావఁగన్ = సీతాదేవివలన వచ్చిన మాహాత్మ్యమే కాని రామునకు నైజమాహాత్మ్యములేదా యందువేమో. అంతటి మహిమగల సీతను రామునివిల్లు గాచుచున్నది రామసంబంధమున సచేతనమైన వింటికే యంతటి మహాత్మురాలైన సీతను రక్షించుశక్తి యుండిన నిఁక రామునందెంత శక్తియుండవలెను? రామచంద్రమూర్తి లవకాలమాత్రము చేతఁబట్టుటచే దర్భ పోఁచ బ్రహ్మాస్త్రమై బ్రహ్మరుద్రేంద్రాదుల కభేద్యముకాఁగాఁ జిరకాలము చేతఁ బట్టినవింటియం దెంత మహిమయుండదు?- నిజవంశమాహాత్మ్యము రాముని వంటివానికిఁ దేజము కలిగించు మాహాత్మ్యముగల సీతను కోదండధరుఁడైన రామచంద్రమూర్తి రక్షించుచుండఁగాఁ దీసికొనివచ్చుటకు నీకు సాధ్యమా ?

జనకాత్మజసంబంధమున రాముం డప్రమేయ పురుతేజుం డనుటచే=రాము నందు లేని తేజస్సును సీతాదేవి రామునందుఁ బ్రవేశపెట్టె నని యర్థముకాదు. రామతేజస్సే (శక్తియే)సీత కావునఁ బూర్వము లేనిది క్రొత్త దొకటి దేహమునఁ బ్రవేశపెట్టఁబడెననుట సరిగాదు. ౧౧-వ పద్యంబున సీతాదేవి చెప్పినట్లు సీతా సన్నిధిని రామునితేజస్సు ఆమె లేనప్పటికంటె నెక్కువగా విజృంభించును.

ఇది వారివారి యనుభవమునందే చూడవచ్చును. ఎంత చదువువిధవనాగన్న యైనను స్త్రీలయెదుట లేనిపోనిపనులు సలుపును. అందువారి దృష్టికిం దా నస మర్థుడుగాం గానరాంగూడ దని వాని యభిప్రాయము.

కం. సింహోరస్కుం దగునర, సింహునివద్మాక్షి సత్య•శీలాఢ్య వ్యపే
తాంహశ్చరితను రాక్షస, సింహా! డాయంగం బోకు • చెప్పితి హితమున్.

సింహోరస్కునిన్=సింహముఱొమ్మువలె విశాల మగుఱొమ్ముగలవానిని, నరసింహుని పద్మాక్షిన్ = పురుషశ్రేష్ఠుండగు రామచంద్రునిభార్యను, సత్య శీలాఢ్య=సత్యము పాతివ్రత్యము అను సంపదగలది. లేక యధార్థ పాతివ్రత్య సంపద గలది. వ్యపేత+అంహస్+చరితను = పాపపు నడవడి లేనిదానిని, రాక్షససింహా=రాక్షసులందు శ్రేష్ఠుండా, డాయంగం బోకుము=సమీపింపకుము.

తా. సింహముఱొమ్మువంటి విశాలవక్షస్థలముగలవాండును, పురుష శ్రేష్ఠుండు నగు శ్రీరామునిభార్యను, సత్యశీలసంపన్నను, పాపచరిత్రమేమియు లేనిదానిని సమీపింపకుము. నీమేలుగోరి చెప్పుచున్నాను. రావణా! నీవు రాక్షస సింహుండవు. ఆయన నరసింహుండు. హిరణ్యకశిపునంతటివాండు నరసింహుని బారింబడి యేమయ్యెనో యెఱుంగవా? అట్టివాండు రక్షించుదానిని, అంతియగాక సత్యము పాతివ్రత్యము రక్షించుదానిని,కొంచెమైనను బాప మనునదిలేనిదానిని నీవు సమీపింపకుము. నీవు రామునకుం గోపమువచ్చినను జెడుదువు, సీతకుం గోపమువచ్చినను జెడుదువు. ఇంక నిరువురకుం గోపమువచ్చిన నీ గతియేమి ? ఆలోచించి యాప్రక్కంబోకుము.

కం. విను ప్రాణముకంటెను రా, మునకుం బ్రియహితను సీత•మోహముచేతన్
వనవహ్నిశిఖను బట్టంగ, జనుపోలిక నిగ్రహింపం•జనకుము శుభ మౌ. ౨౦

తా. సీతయనంగా నేమనుకొంటివో - రామచంద్రమూర్తి యామెను దన ప్రాణముకంటెను బ్రియమైనదానినిగాను హితమైనదానినిగాను రక్షించు చున్నాండు. అట్టి సీతను నీవజ్ఞానివై 'వలచి గ్రహింపందలంచుట కాఱుచిచ్చు శిఖను బట్టుకొనంబోవుటే. నీ ప్రయత్నము నీకు మరణాంతక మగునుగాని మానదు. అట్లు పోకుండిన నీకు క్షేమముగలదు. వారైే నీమీందికి రారు. కావున నీకు భయము లేదు.

కం. కొనసాగనియాకార్యము, పనివూని సురారి? యేమి•ఫలము గుడిచెదో
విను మతనికంటం బడితే, నని సంతటం దీఱు నీదు•నాయుష్యంబున్. ౨౧

పడితేన్ = పడితివేని.

తా. నీవనుకొన్న కార్యము కొనసాగునదికాదు. అట్టి యసాధ్యము

నాపాయమునైన పనికిఁ బూని నీవేమి బాధ ననుభవించెదవో నాకుఁ దెలియ లేదు. సీతను హరించుమాట యటుండనీ, ఆ రాముని కన్నులకు నీవు కనఁబడితివా నీ యాయుస్సు ఆ గడియతోఁ దీఱిన దని తలంపుము.

ఉ. రామునితో విరోధమును ♦ రాక్షసనాయక ! కొంటి వేని నీ
కామితరాజ్యభోగసుఖ♦కాండము ప్రాణముఁ దక్కఁ బోదు నీ
కేమిముఁ గొంతకాల మిల ♦ నింకను సౌఖ్యపడంగ నిష్టమేన్
రాముమనంబు నొచ్చుపని ♦ రావణ చేయకు మయ్య వేఁడెదన్. ౨౮

తా. రాక్షసరాజా ! రామచంద్రమూర్తి నీవు విరోధించితివా నీ కోరికలు రాజ్యభోగములు, సుఖములు, ప్రాణము వీనిలో నొకటైన నీకు మిగులవు. కాఁబట్టి నీ కింకను గొంతకాలము సుఖపడఁగోరిక యేమైన నుండెనా రామచంద్ర మూర్తి మనస్సు నొచ్చుకొను పనిచేయకుము. నిన్ను నేను ప్రార్థించెదను.

చ. చనుము పురంబు, ధర్మహిత♦సత్తము లైనవిభీషణాదులం
గనుము సభన్, మదిం దలఁచు♦కార్యమునందు గుణాగుణంబులన్
వినుము, బలాబలంబులను ♦ వెండియు స్వాన్యబలప్రమాణ మొ
య్యన మది నిశ్చయింపుము, హి♦తాహిత మెంచి యొనర్పు కార్యమున్.

తా. నీవు లంకకుఁ బొమ్ము. అందు ధర్మబుద్ధి గలిగి నీమేలు గోరు విభీషణుఁడు మొదలగువారిని రహస్యముగాఁగాదు సభయందుఁ జూడుము. నీ వనుకొన్న కార్యమునందు గుణమెంతో యగుణమెంతో వారు చెప్పఁగా వినుము. దానిలో నేది బలమో యేది దుర్బలమో మఱియు నీబలమెంతో రాముని బలమెంతో నిశ్చయింపుము. ఆవల నిది మనకు మేలు ఇది కీడు అని యెంచి కార్యము చేయుము.

కం. నాకుం దోఁచిన యది యిది, యాకోసలరాజపుత్రు ♦ నాహవమందున్
నీకు నెఱిగాదు డాయఁగఁ,జేకొను నాబుద్ధి నీకుఁ♦జెలఁగు శుభంబుల్. ౨౯

ఆహవమందున్=యుద్ధమునందు, నెఱిగాదు=నీతిగాదు, క్రమముగాదు.

తా. నాకుఁదోఁచినది నేను జెప్పెదను. రామచంద్రుని నీవు యుద్ధరంగమున సమీపింపవలదు. నాబుద్ధి వినుము. నీకు మేలు కలుగును.

౩౮-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణుతో శ్రీరాముచేఁ దాను బడినపాట్లు దెలుపుట.

సీ. వినవయ్య దశకంఠ ♦ విపులాతలం బెల్ల, వేయిగజంబుల ♦ విపులబలముఁ
దాలిచి పర్వతో♦త్తాలరూపంబున, నీలజీమూతస♦న్నిభశరీర

కాంతితో సంతప్త•కాంచనకుండల, ధారి నై పరిఘాయు•ధంబుఁ బూని
లోకంబు భీతిమై•నాకులపా టొంద, దండకాటవిఁ దపో•ధనులమాంస

తే. ములను మెక్కుచుఁ దిరుగఁగ • మునివరుండు
గాధిజుఁడు భీతి దశరథుఁ • గాంచి యిపుడు
భయము ఘటియిల్లె మారీచు•వలన నాకు
రామభద్రునిఁ బనుపవే • క్రతువుఁ గావ. ౨౯౬౨

విపులాతలంబు=భూప్రదేశము, విపుల=విస్తారము, సర్వతోత్తాలరూపం బునన్=కొండవలె నెత్తైనయాకారముగలిగి, నీలజీమూతసన్నిభ = నల్లనిమేఘముతో సమానమైన శరీరకాంతితో, సంతప్తకాంచనకుండలధారినై = పుటము వేయఁబడిన బంగారుకుండలముల ధరించినవాఁడనై, పరిఘాయుధంబు=ఇనుప కట్ల గుదియ యను ఆయుధమును, క్రతువు=యజ్ఞము.

తా. దశగ్రీవా! వినుము. నేను వేయియేనుఁగుల విస్తారబలముగలవాఁడనై పర్వతమువలె నెత్తైన యాకారము ధరించి కాఱుమొగిలువంటి దేహకాంతితో నపరంజి బంగారుకుండలములతో గుదియఁ జేతఁ బట్టుకొని నన్నుఁ జూచి భూతములన్నియు భయమున వ్యాకులపడుచుండ,మునులమాంసముఁ దినుచు భూప్రదేశమంతయుఁ దిరుగుచుండ విశ్వామిత్రముని భయపడి దశరథరాజును జూచి రాజేంద్రా! మారీచునివలన నాకు భయము సంభవించెను. నాయజ్ఞము రక్షింప రామభద్రుని బంపుమా యని వేఁడెను.

చ. అనవుడుఁ గౌశికోక్తులకు • నాసరపాలకుఁ డిట్లనుం దపో
ధన పసివాఁడు రాఘవుఁడు • ద్వాదశవత్సరుఁ డస్త్రకౌశలం
బును గలుగండు కావునఁ జ•మూసహితంబుగ నేన వచ్చి యా
దనుజులఁ ద్రుంచి మీకును ని•తాంతము సంతస మారఁ జేసెదన్. ౨౯౬౩

కౌశికోక్తులకున్=విశ్వామిత్రుమాటలకు, ద్వాదశవత్సరుఁడు = పండ్రెం డేండ్లవాఁడు, అస్త్రకౌశలంబును=అస్త్రప్రయోగములందు నేర్పు, కలుగండు = కలిగినవాఁడుకాఁడు, చమూసహితంబుగన్=సేనతోడ, నితాంతము = మిక్కిలి, సంతసము=సంతోషము.

తా. ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినపమాటలు విని దశరథుఁ డిట్లనియె. మునీశ్వరా! రామచంద్రుఁడు పసిబాలుఁడు. పండ్రెండేండ్లవాఁడు. అస్త్రవిద్య యందు నేర్పరిగాఁడు. కావున సేనతోడ నేనే వచ్చి యారాక్షసులఁ జంపి మీకు మిక్కిలి సంతోషము గలిగించెదను.

ఇచ్చట విశ్వామిత్రయాగసంరక్షణకాలమునకు రామచంద్రమూర్తి పంద్రెండేండ్లవాఁ డని కంఠోక్తిగ నున్నది. కావున బాలకాండమందుఁ జెప్పిన ఊన షోడశాబ్దుఁడనుటకు పంద్రెండేండ్లవాఁడని యర్థము గ్రహించుటయె సమంజసము. ఇది రావణు బెదరించుటకై దక్కువవయస్సు చెప్పెనని తీర్థీయము. రాముని విషయమై చెప్పిన తక్కినమాటలకు భయపడని రావణుఁడు పంద్రెండేండ్లవాఁడనఁగానే భయపడు నని మారీచుఁడు తలఁచెఁగాఁబోలు. అట్లు బెదరింపఁ జెప్పెనేని మఱింత భయపెట్టుటకై యెనిమిదేండ్లవాఁడనియే చెప్పియుండును. ఈవయోవిచారము మఱియొకచోటఁ జేయఁబడును.

శా. ఆమాట ల్విని కౌశికుం డనియె రా♦జా! రాముఁ డొక్కండు గా
కామాంసాశనవర్యునిం దలపడం♦గాఁ జాలఁ డెవ్వండు, స్వ
ర్ధామస్తోమము నీవు గాచుట ప్రసి♦ద్ధంబే కదా సైన్యముల్
సేమం బారఁగ నుండ ని మ్మిచటనే ♦ శ్రీరాముఁ గొంపోయెదన్. ౫౯౪

మాంసాశనవర్యునిన్ = రాక్షసశ్రేష్ఠుని, తలపడంగాన్ = ఎదిరింపఁగా, స్వర్ధామ స్తోమము=దేవతాసమూహమును.

తా. ఆదశరథుమాటలు విని విశ్వామిత్రుఁ డిట్లనియెను. రాజా! యారాక్షసుని నెదిరింపగలవాఁడు రాముఁడుదప్ప మఱియొకఁడులేఁడు. నీ విదివఱకు దేవతలను రక్షించుట జగత్ప్రసిద్ధమేకదా. నీసేన లచటికి వచ్చి రాక్షసులచే నిష్కారణముగఁ జావనేల ? ఇందే సుఖంబుండనిమ్ము. శ్రీరాముని దీసికొని పోయెదను.

కం. బాలుం డయ్యును నాతఁడు, చాలున్ రాక్షసుల నొంప ♦ సమధికతేజో
లాలితుఁ డగుటను నీకుం, జాలశుభంబులు ఘటిల్లు♦ఙ్మాధవచంద్రా. ౫౯౫

తా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి పిల్లవాఁడైనను రాక్షసులఁ జంప సమర్థుఁడు. అంతయధికమైన తేజస్సు గలవాఁడు.నీవు రామచంద్రుని నావెంటఁ బంపితివా నీకు మిక్కిలి శుభములు గలుగును.

కం. అనుచున్ రాముని‌ఁ దోడ్కొని, చని విశ్వామిత్ర మౌని ♦ సంతోషమునన్
దనయాశ్రమమున దండకఁ, బనిపూనెన్ సవమునకును ♦ వనదేశమునన్.
౫౯౬

సవమునకున్ = యజ్ఞమునకు.

తా. అనిచెప్పి రామచంద్రమూర్తిని దనవెంటఁ దీసికొని సంతోషముతో దండికలోని తనయాశ్రమమునకుఁ బోయి యావనములో యజ్ఞము చేయ నారంభించెను.

ఉ. ఆయెడ రాముఁ డేకవస•నాంచితుఁ డై, శిఖి యై, సరోజప
త్రాయతనేత్రుఁడై, మెఱయు•హాటకమాలిక లీల వ్రేలఁగా
శ్రీయుతమూర్తి యై, ముఖము•చెల్వముచందముఁ జాటు చుండ లేఁ
బ్రాయము, విల్లు మీటుచును • స్వద్యుతిఁ గాన వెలుంగఁ జేయుచున్. ౨౬౪

ఏకవసనాంచితుఁడై=ఒంటిగుడ్డగలవాఁడై, శిఖియై =శిఖ (జులుపాలు) గలవాఁడై, సరోజపత్రాయతనేత్రుఁడై=ఉదయమున తామరకొలనులోఁబూచిన తామరరేకులవలె విశాలములైన నేత్రములుగలవాఁడై, హాటకమాలిక=బాల్యమునధరింపఁ బులిగోళ్ళు మొదలగునవి గ్రుచ్చిచేసిన బంగారుసరము, శ్రీయుతమూర్తియై=లక్ష్మీదేవితోఁగూడిన యాకారము గలవాఁడై, శోభతోఁగూడిన యాకారముగలవాఁడై, ముఖము చెల్వముచందము=ముఖముయొక్క యందముయొక్క విధము=మీసకట్టులేనిముఖము, లేఁబ్రాయము=లేఁతవయస్సు, స్వద్యుతిన్=నెమలిమెడవంటి తన దేహకాంతితో.

తా. శ్రీరాముఁ డాకాలమున బ్రహ్మచారిగావున నొంటివస్త్రము మొలకుఁ జుట్టుకొని జ్వాలలుగలిగి యుదయమునఁ దామరకొలనిలోఁ బూచిన తామర పుష్పము యొక్క విశాలము లగు రేకులవంటి కన్నులుగలవాఁడై, పులిగోళ్లు మొదలైనవి గ్రుచ్చినబంగారుతీఁగ మెడలో వ్రేలాడుచుండ, మిగుల శోభతోఁ గూడిన దేహముగలవాఁడై, మీసకట్టుకూడ నేర్పడని ముఖముతీరు లేఁబ్రాయమును స్పష్టముగఁ దెలుపుచుండఁగా విల్లు ఠంఠమ్మని మ్రోయించుచు నడవి యంతయు నెమిలి మెడవంటి దనదేహకాంతిచే శ్యామారుణముగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచు.

కం. పొడతెంచు బాలచంద్రుని, వడువున శోభిల్ల లబ్ధ•వరగర్వమునన్
గడువడిఁ జనుదెంచితి న,య్యెడకున్ మేఘాభకాంతి•యెసక మెసంగన్.

పొడతెంచు=ఉదయించు, వడువునన్=విధమున.

తా. అట్టివాఁడయ్యు నుదయించు బాలచంద్రునివలె సౌమ్యుఁడై ప్రకాశించుచుండ వరములుగలవను గర్వముచే మేఘకాంతి యతిశయించుచుండ విసవిస నచ్చటికి వచ్చితిని.

ఉదయించు బాలచంద్రుఁ డనుటచే జన్మప్రభృతి శత్రునిరసనము సహజగుణముగాఁ గలవాఁ డని భావము. బాలచంద్రుఁ డనుటచే నుత్తరోత్తరాభివృద్ధి సూచితము. ఏకవసనాంచితుఁడనుటచేఁ గవచముకూడ తొడగలేదని భావము.

చ. ఇటు చనుదెంచునన్నుఁ గని • యింతయు భ్రాంతుఁడు గాక చాపమున్
బటుగతి నెక్కుపెట్టఁ బసి•బాలకుఁ డంచు నుపేక్షఁజేసి యా

జటిలునివేదిచాయకు వేఁగ నం జనుడు న్నను(జిమ్మె రాముఁడున్
జటులశరంబునం బడఁగ•సంద్రమునన్ శతయోజనంబులన్. ౯౯

ఇంతయు=కొంచెమైనను, భ్రాంతుఁడు=తత్తరపడినవాఁడు, జటిలుని = జడలుధరించినవానియొక్క - మునియొక్క, వెసన్=త్వరగా.

తా. ఇటువచ్చుచున్న నన్నుఁ జూచి రామచంద్రుఁడు కొంచెమైనను తత్తరపాటులేక విల్లెక్కుపెట్టి నిలిచియుండఁగాఁ బసిబాలుఁడు వీనితో నేమని యలక్ష్యభావముతో విశ్వామిత్రుఁడు హోమముచేయు వేదియొద్దకుఁబోఁగా నొక తీవ్రమైన బాణముచే నూఱామడదూరమున సముద్రములోఁ బడునట్లు చిమ్మెను.

కం. ఊపిరితో నను విడుచుటఁ, గూపారమునందు మూర్ఛఁ•గూలియు నెంతో
సేపునకుఁ దెలివిఁ గని లం,కాపురికిం జనితి తేఁడ•గర్వం బూడన్. ౬౦౦

కూపారమునందున్=సముద్రమందు.

తా. చంపక నన్నుఁ బ్రాణములతో వదలినకారణమున మూర్ఛపోయి సముద్రములోఁబడియు నెంతోసేపునకు స్మృతిరాఁగా గర్వము పాసి లంకకుఁ బోయితిని.

కం. బాలుఁడు నకృతాస్త్రుం డగు,గోలయె నన్నట్లు పఱచెఁ • గూలిచె సైన్యం
బాలమునకు నిపు డెత్తిన, నేలా వచియింప రాక్ష•సేశ్వర! ఫలమున్. ౬౦౧

అకృతాస్త్రుఁడు=అస్త్రాభ్యాసము సరిగాలేనివాఁడు, గోల = ముగ్ధుఁడు, పఱచెన్=బాధించెను, ఆలమునకున్=యుద్ధమునకు, ఇపుడు = ఈ వయస్సున, ఎత్తినన్=దండెత్తిన.

తా. పసివాఁడు,అస్త్రవిద్య తెలియనివాఁడు, ముగ్ధుఁడు నగువాఁడే నన్నిట్లు బాధించెను. సైన్యమంతయు ధ్వంసముచేసెను.ఇప్పు డాయన మంచివయస్సునందున్నవాఁడు. ఇప్పుడు నీవు యుద్ధమునకై దండెత్తితివా కలుగఁబోవు ఫలము నేనేలచెప్పవలె? అనుభవించి నీవే తెలిసికొనఁగలవు.

ఉ. కావున రామునిం జెనకఁ • గార్యము గా దని నీప్రయత్నమున్
రావణ! యూఁపఁగా వలసె • రామునితోఁబగ గొంటివేనియున్
బోవదు రిత్త కయ్యదియు • భూరితరాపద రాక్షసాళికిన్
నీవ ఘటించి నట్ల యగు • నిక్కము నమ్ముము పంక్తికంధరా. ౬౦౨

తా. ఈకారణముచేత రామచంద్రుని నీవు యుద్ధమం దెదిరించుట తగిన పనిగాదని నీప్రయత్నము నడ్డగింపవలసెను. రామచంద్రునితో విరోధించితివా యది యూరకపోదు. రాక్షససమూహమునకు నీవే గొప్పవిపత్తు కలిగించినవాఁడ వగుదువు. నిజము. రావణా! నామాట నమ్ముము.

ఉ. క్రీడలు సొంపుపెంపుఁ దన♦రింపఁగ నింపగునుత్సవంబులన్
గూడి చరించు నీయసుర♦కోటికిఁ దాపము కీడుఁ గూర్పఁగాఁ
జూడకు, ఛర్మహర్మ్యతల♦సుందరసౌధవితాన లంకయుం
బాడయి పోవఁ జూచెదవు♦మైథిలికై విను రాక్షసోత్తమా. ౬౦౩

ఛర్మ=బంగారుమయమైన, హర్మ్యతల = ధనికుల మేడల ప్రదేశముగలదియు, సుందరసౌధవితాన = అందమైన రాజగృహముల సముదాయముఁగలదియు, మైథిలికై =సీతాదేవికొఱకై.

తా. ఆటలును సంతోషాతిశయమును గలిగించు పండుగలందు నందఱుఁ గలసిమెలసి తిరుగు నీరాక్షసులకు నీవే సంతాపము ముప్పు గలుగఁజేయఁ జూడకుము. బంగారు హర్మ్యములు, సుందరములగు రాజగృహములు గల లంక సీతాదేవికొఱకై పాడై పోవు నాలోచన చేయుచున్నావు.

ఉ. పాపముఁ జేయ కెంతయును ♦ బావనరీతిఁ జరించు చుండియున్,
బాపులసంగతిం బరుల ♦ పాపములం జెడుఁ జూవుమ సజ్జనుం;
డాపద నొందుఁ బన్నగజ♦లాశయమందలిచేఁపపిండు, నీ
పాపమునన్ సుఖానుభవ ♦ భవ్యులఁ జూచెదు నేలపాలుగాన్. ౬౦౪

పావనరీతిన్=శుద్ధమైనవిధముగ, పన్నగజలాశయమందలి = పాముగల మడుఁగునందలి, చేఁపపిండు = చేఁపలసమూహము, సుఖానుభవభవ్యులన్ = సుఖము ననుభవించు మంచినడవడిగలవారిని.

తా. సత్పురుషుఁడు తా నేపాపముచేయక శుద్ధవర్తనముగలవాఁడై యుండినను పాపులతో సహవాసము గలిగెనేని వారిపాపములచేఁ దానుగూడఁ జెడును. ఎట్లనెదవా? పాములుగల మడుఁగునందుండు చేఁప లెవరి కేయాపద గలిగింపకున్నను వానితోడనుండినకారణముచే వానిని జంపవచ్చినవారిచేతనో గరుత్మంతునిచేతనో తాము చచ్చును. ఆవిధముగ నీవు పాపముచేసి నీవు చెడుటయేగాక హాయిగా నిర్విచారముగా నేదోషములేక సుఖ మనుభవించువారినిగూడ నాశము చేయఁజూచుచున్నావు.

కం. ఏపాప మెఱుఁగకున్నను, నీపాపముకతన దివ్య♦నిరుపమమణిభూ
షాపటలదివ్యచందన, లేపనయుతరాక్షసావ♦ళిం దెగఁ గనెదే. ౬౦౫

దివ్య = దేవతాసంబంధమైన, నిరుపమ = సమానములేని, మణిభూషాపటల=రత్నములుచెక్కిన యాభరణ సమూహములతోను, దివ్యచందనలేపన= దివ్యమైన గంధపుఁబూఁతలతోను, యుత=కూడిన, రాక్షసావళిన్ = రాక్షససమూహమును, తెగన్ = చావఁగా.

తా. తామేపాపముచేయమి యటులుండఁ దెలియక యుండియును నీవు చేయు పాపముచే దివ్యరత్నభూషణములచే దివ్యగంధములపూఁతలచే సంతోషించు రాక్షసులను జావఁజేసెదవా ?

చ. అనిమొనఁ జావఁగా మిగిలి•నట్టినిశాచరు లాత్మదారలం
గొనియెనొ వేడియో దెసల•కుం బరువెత్తఁగ దిక్కుమాలి లం
కను గలకొంప లెల్ల శర•కాండహుతాశన హేతిపాళిచే
తను దెగఁగాలి నీఱగుట•తప్పక చూచెదు నీవ రావణా. ౬౦౬

అనిమొనన్=యుద్ధముఖమునందు, దిక్కుమాలి=రక్షకులులేక, శరకాండ=బాణసమూహములనెడు, హుతాశన=అగ్నిహోత్రునియొక్క, హేతి = జ్వాలల-హేతిర్జ్వాలాయుధాంశుషు - నానా ॥ర॥ పాళిచేన్ = సమూహముచే, నీఱు = బూది.

తా. యుద్ధముఖమున రామచంద్రునిచేఁ జావఁగా మిగిలిన రాక్షసులు తమ భార్యలను దమవెంటఁ దీసికొనియో లేక వదలిపెట్టియో దిక్కులవెంట రక్షకులు లేక పరువెత్తఁగా లంకయందుండు నిండ్లన్నియు బాణసమూహము లను నగ్నిజ్వాలలచేఁగాలి బూదియయి పోవుట నీవే కన్నులారఁజూచెదవు.

కం. పరదార వలచుకంటెం, బరికింపఁగ వేఱె భూరి•పాపము గలదే ?
సురవైరీ నీభార్యలు,తరుణులు పదివేలు లేరె•తర్కింపు మదిన్. ౬౦౭

పరదారన్ = ఇతరునిభార్యను, వలచుకంటెన్ = మోహించుటకంటె, పరికింపఁగన్=ఎంతయాలోచించినను, ఇహముఁనఁజెడినఁ బరమందైన నీకు మేలు లేదు. మహాపాపముచేసినవానికి పరలోకసౌఖ్యమెట్లు వచ్చును.

తా. ఇతరునిభార్యను మోహించుటకంటె గొప్పపాపము వేఱేదియైనఁ గలదా ? లేదు. నీవా భార్యలేనివాఁడవు కావు. పదివేలమందిభార్యలు వయస్సున నుండువారు గలరు. వారితో నీయిష్టముచొప్పున భోగింపవచ్చునుగదా. ఆపదతోఁగూడిన సీతాసాంగత్య మేల కోరెదవు ? నీవే యాలోచింపుము. ఈ కార్యముచే నీవు నుభయలోకములఁ జెడెదవు.

ఉ. కమ్ము స్వదారలోలుఁడవు • కామము నీదుకులంబు రాక్షసా
నెమ్మదిగా సురూప లగు•నీప్రియభార్యలతోడఁ గూర్మి మి
త్రమ్ములతోడ నింకయుఁ జి•రంబుగ సౌఖ్యము నందఁ గోరితే
నెమ్మెయి రామచంద్రునకు•నె గ్గొనరింపకు చాటి చెప్పితిన్. ౬౦౮

స్వదారలోలుఁడవు = నీభార్యలయందు నాసక్తిగలవాఁడవు, కోరితేన్ = కోరితివేని, ఎగ్గు = కీడు.

తా. నీభార్యలతోడ యథేచ్ఛగా నీవు క్రీడింపుము. నీవంశము రక్షింపుము. అందగత్తెలగు నీభార్యలతో ప్రేమగల స్నేహితులతో నింకను దీర్ఘకాలము సుఖింపవలయునను కోరికయుండెనా రామచంద్రునకుఁ గీడు గావింపకుము. స్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాను. ఇది రహస్యవిషయముగాదు.

మాలిని. వలదు వలదు సీతా • వారిజాక్షిన్ గ్రహింపన్
జెలిమికలిమి నీకుం • జెప్పెదం, గాదటంచున్
బలిమిని గ్రహియింపన్ • బంధుమిత్రాళితోడన్
గలవు కలనఁ గూలన్ • క్ష్మాసుతానాథుచేతన్. ౬౯

తా. రావణా ! సీతాదేవిని నీవు హరింపవలదు వలదు. నే నీమాట నీమీఁద నాకుఁగల ప్రేమచే నీక్షేమము గోరి చెప్పుచున్నాను. నామాట వినక బలాత్కారముగ సీతను గ్రహించితివా బంధువులతో మిత్రులతో యుద్ధమునందు రాముచేఁ జావఁగలవు.

మాలిని=న నమయ య గణంబుల్, తొమ్మిదింట యతి.

—• { ౩౯-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణుతోఁ దాను రామునిబారిబడి తప్పించుకొన్న విధముఁ దెల్పుట } •—

శా. ఎట్టెట్టో విడిపించె న న్నపుడు ధా•త్రీశుండు సంగ్రామమం
దిట్టట్టాడక విన్ము చెప్పెదను ద•ద్వృత్తాంబు నూత్నంబు, నే
నట్టుల్ గ్రుక్కియు రాముచేఁ బడి యిదే • యారణ్యవీథిన్ బడిన్
దిట్టల్ దైత్యులు జింకరూపముల నే•తే నిద్ద ఱే నుద్ధతిన్. ౭౦

ధాత్రీశుండు=రామచంద్రుఁడు, ఇట్టట్టాడక = అడ్డమాటలు చెప్పక, నూత్నంబు=క్రొత్తది, బడిన్ = నావెంబడి, ఉద్ధతిన్ = గర్వముచే, ఎట్టో + ఎట్టో, ఎట్టెట్టో, అపుడు=విశ్వామిత్రయాగరక్షణకాలమున.

తా. విశ్వామిత్రయాగరక్షణకాలమందు రామచంద్రుఁడు యుద్ధరంగమున నన్ను నూపిరితో విడిచెనుగాని యందఱను జంపినవాఁడు నన్నొక్కని నెట్లు విడిపించెనో యేల విడిపించెనో నే నెఱుఁగను. బ్రదికియుండుటమాత్ర మెఱుఁగుదును. ఇది ప్రాంతవృత్తాంతము, క్రొత్తగా నిటీవల జరిగినది చెప్పెద. అడ్డమాటలు చెప్పక సావధానచిత్తుఁడవై వినుము. ఆప్రకారము రామునిచే దెబ్బతిని దండకారణ్యమందే నావెంబడి యిద్దఱు యోధులు దిట్టతనము గలవారు జింకరూపములతో రాఁగా నేను గర్వించినవాఁడనై.

తే. దీప్తజిహ్వయుఁ బెనుమేను • దీర్ఘదంష్ట్రి
లమరు ఘోరమృగంబయి • యగ్నిహోత్ర
గృహములను దీర్థములఁ జైత్య • వృక్షములను
గ్రుమ్మరితి మాంసభోజి నై • క్రూరమతిని. ౬౧౧

దీప్తజిహ్వ = మండుచున్నట్లుండు నెఱ్ఱనినాలుకయు, పెనుమేను = పెద్ద దేహము, దీర్ఘదంష్ట్రి=నిడివియగు కోఱలు, ఘోరమృగంబయి = భయంకర మయిన జంతువయి, చైత్యవృక్షములన్ = రచ్చమ్రాఁకులను.

తా. ఇతరులను హింసించి తినుటకుఁ గావలసిన మండుచున్నదానివలె నుండు నాలుక, పెద్దదేహము, నిడుపాటికోఱలుగల భయంకర మృగమనై, ఋష్యాశ్రమంబులందలి యగ్నిహోత్రములందును, తీర్థములందును, రచ్చ మ్రాఁకులందును, మాంసమును దినువాఁడనై, క్రూరమైన మనస్సుతో సంచ రించితిని.

తే. దండకారణ్యతాపస•కాండములను
గూల నడిచియు రుధిరంబుఁ • గ్రోలి వారి
మాంసముల మెక్కుచు నధర్మ•మార్గపరత
నొడలు దెలియక మత్తెక్కి • యొక్కనాఁడు. ౬౧౨

రుధిరము=నెత్తురు, అధర్మమార్గపరతన్=అధర్మమార్గమందలి యాసక్తిచే, ఒడలు=దేహము, మత్తు=మదము.

తా. దండకారణ్యమందుండు తపస్వుల సమూహములను బడఁదన్ని వారి నెత్తురు ద్రావుచు వారి మాంసముఁ దినుచు నధర్మమార్గమునందలి యాసక్తిచే దేహము తెలియక మదించి యొకానొకదినమందు.

సీ. తాపసవేషంబుఁ • దాల్చి మితాహార,యుక్తి భూతావనా•సక్తిగల్గు
రామభద్రుఁడు మహా•వ్రత ధరాకన్యయు,మిత్రతేజుండు సౌ•మిత్రి యుండు
చక్కటికిని బోయి•చిక్కెరా ముని యని, పూర్వవైరంబును • బుద్ధిఁ దలఁచి
వాఁడికొమ్ములు వంచి•వేఁడిమి దీపింప, బుద్ధిహీనుఁడ నై•పొడువఁ బోవఁ

తే. జావ మెక్కిడి నాయున్న•చాయఁ జూచి,గరుడమారుతనిస్వన•కలితవజ్ర
సన్నిభాశుగములమూఁటి•సరగ విడువ,నుతీకితిని వానివేగంబు•నెఱుఁగుకతన

మితాహారయుక్తిన్=మితముగా నాహారమును దీసికొనువాఁడై భూత+ ఆవన+ఆసక్తి=ప్రాణులను రక్షింపఁ గోరికగలిగి, మహావ్రత = పరమపతివ్రత, మిత్రతేజుండు=సూర్యునివంటి తేజస్సుగలవాఁడు, చక్కటిన్ = ప్రదేశమునకు,

గరుడమారుతస్వన = గరుడునియొక్కయు గాలియొక్కయు ధ్వనితో, కలిత= కూడిన, వజ్రసన్నిభ=వజ్రముతో సమానమైన, ఆశుగములన్=బాణములను.

తా. తపసివేషము ధరించిన మితాహారము గొనుచు ప్రాణికోటుల రక్షింపఁ గోరికగల రామచంద్రుఁడును, పరమపతివ్రతయగు సీతాదేవియు, సూర్యకాంతి వంటి కాంతిగల లక్ష్మణుఁడును, నొకచో నుండఁగాఁ నక్కడికిఁ బోయి చిక్కెరా మునీశ్వరుఁ డని పూర్వవైరంబుఁ దలఁచి పదునగుకొమ్ములు వంచి వేఁడిమి ప్రజ్వరిల్ల తక్కినయందఱు తపస్వులవలె హింసాపరుఁడుకాఁడు కావున మనల నేమిచేయఁ డని బుద్ధిలేనివాఁడనై తలఁచి రామచంద్రుని బొడువఁబోయితిని. ఆయన నావంకఁజూచి చాపమెక్కుపెట్టి గరుడుఁడు గాలి తీవ్వనఁ బోవునప్పు డెట్లు శబ్దమగునో యట్టిశబ్దముగల వజ్రమువంటి మూఁడుబాణములను విడిచెను. ఆ బాణవేగముదెబ్బ తెలిసినవాఁడనగుట నాయన బాణము సంధించి సంధింపక ముందే పరువెత్తితిని.

కం. కావున నే బ్రతికితి నా,తోవచ్చినవారు వాఁడి ♦ తూపులు దాఁకన్
బోవిడిచిరి ప్రాణంబుల, నేవానికి వశము రాము ♦ నెదిరియు బ్రదుకన్. ౧౪

తా. రామచంద్రబాణములు వెనుకనుండి తాఁకవు కావున నేను బ్రదికితిని. నాతోడ వచ్చినవారిద్ద ఱాబాణములు దవిలి చచ్చిరి. రామచంద్రు నెదిరించియు బ్రతుక నెవరికి సాధ్యము.

చ. విదితబలాఢ్యుఁ డై నరఘు ♦ వీరునిబారికిఁ దప్పి యెట్టిటో
బ్రదికితి నాఁటఁ గోలె నిట ♦ రాక్షసనాయక! సన్న్యసించి ని
ర్మదమున యోగయుక్తి ముని ♦ మాడ్కిఁ జరించుచు నున్నవాఁడ, నా
హృదయముపాటు నే మనుదు ♦ శ్రీరఘురాముని సంస్మరించినన్. ౧౫

విదితబలాఢ్యుఁడు=ప్రసిద్ధికెక్కిన బలసంపదగలవాఁడు, ఎట్టిటో = ఏ విధముగనో. అతికష్టముపై, నాఁటఁగోలె = ఆ దినముమొదలు, ఇట = ఈ యాశ్రమమందు, నిర్మదమునన్=మదములేమిచే.

తా. ప్రసిద్ధబలసంపదగల రామచంద్రుని బారిఁబడి తప్పించుకొని యెట్టిటో బ్రతికి యిఁక మెదలాడినఁ జంపు నను భయముచే నా దినముమొదలుకొని యీప్రదేశమందు గర్వహీనుఁడనై యోగాభ్యాసముచేయుచు,మునివలె నున్నాఁడను. ఆ శ్రీరాముని మనస్సునఁ దలఁచితినా నా హృదయము పడెడుపాటు నేనేమని చెప్పుదును.

కం. భూరిధనుస్సు మృగాజిన,చీరంబులుదాల్చి చెట్టు ♦ చెట్టున దశకం
ఠా? రాముఁడు గనఁబడెడి న,నారతముం బాశహస్తుఁ ♦ డగుయముపోల్కిన్.

భూరిధనుస్సు=గొప్ప విల్లు, మృగాజినచీరంబులు = జింకచర్మము నార చీరలు, అనారతమున్=ఎల్లప్పుడు.

తా. పెద్దవిల్లు పట్టుకొని నారచీరలు జింకచర్మము ధరించి రాపణా చెట్టు చెట్టునందు నెల్లవేళలఁ జూచినప్పుడంతయు పాశము ధరించిన యమునివలెఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు.

ఉ. రాములు వేనవేలుగను ♦ రావణ! తోఁచెద రెల్లవేళలన్
రామమయంబుగాఁగ విపి♦నంబు సమస్తము గోచరించెడిన్
రాముఁడు లేనిపట్టులను ♦ రాముఁడ కన్బడు,స్వప్నమందునున్
రామునిఁ గాంచి బొబ్బరిలి ♦ రాత్రుల నిద్దుర లేక కుందుదున్. ౬౧౭

విపినము = అడవి, గోచరించెడిన్ = కానవచ్చుచున్నది, బొబ్బరిలి = బొబ్బలుపెట్టి.

తా. రాముఁడు చెట్లమీఁదనెక్కి కూర్చుండి నీకుఁ గానవచ్చెనందువేమో, అట్లుగాదు, ఒక్కచోట నొకరాముఁడు కనఁబడిన నీయూహ సరియనవచ్చును. ఎల్లవేళల వేనవేలుగ రామచంద్రమూర్తులు గానవచ్చుచుందురు. అడవియంతయు రామమయముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇంద్రజాల మనెదవేమో? రాముఁడు లేని దూరపుఁ బ్రదేశములం దుండ మని పోయిన నచ్చటను రాముఁడే కానవచ్చుచున్నాఁడు. పగటనేకాదు, రాత్రి కన్నులుమూసికొనినను, రాముఁడు కనఁబడఁగా బొబ్బలుపెట్టి లేతును. ఆ కారణమున నిద్దుర యనునది లేక కన్నులు మూసినను రాముఁడే కానవచ్చును. నేనేమి చేయుదును? (భాగవత దశమస్కంధము ౮౨-౮౪ వ ప. చూచునది.)

కం. రామునిపే రన విబుధవి,రామా! వేఱ చెప్ప నేల ♦ రత్నము రథముల్
రామ లని రాదిశబ్ద,స్తోమము చెవిఁబడిన మనము♦సుడివడు భీతిన్. ౬౧౮

విబుధవిరామా=దేవతల సంత మొందించువాఁడా.

తా. రాముని జూచి భయపడుట యటుండనీ.రామునిపే రనిన భయపడుచున్నాను. రామునిపేరేగాదు. రత్నము, రథము, రామ లని యిట్టి రకారము మొదటఁగల శబ్దములు విన్నను రెండవయక్షరము వచ్చునేమో రాముఁడే వచ్చెనేమో యని మనస్సు కలవరపడుచున్నది.

చ. వలవదు నీకు రామునెడ ♦ వైరము, యుద్ధమునందు నమ్మహా
బలు నెనయంగ లేవు, రఘు ♦ వర్యపరాక్రమ మే నెఱుంగుదుం
బలి నముచిన్ వధింపఁగ స ♦ మర్థుఁడు, శక్తుఁడ వేని నీవ య
చ్చలమునఁ బోరు, కానియెడ ♦ సైరణ సేయుము బంధుతామృతిన్. ౬౧౯

బంధుతా = బంధుసమూహములయొక్క, మృతిన్ = మరణమును, ఈ 'తా' (తల్) సమూహార్థంబున గ్రామ, జన, బంధు, సహాయ, గజశబ్దములకుఁ బరముగఁ జేర్పఁబడును.

తా. రావణా! రామచంద్రునందు నీవు వైరిబుద్ధి విడువుము. యుద్ధమునందు నీ వాయనకు సమానుఁడవుకావు. నీశక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆయనశక్తి నాకుఁ దెలియును. ఆయన బలి నముచులనైనను వధింపఁగల శక్తిసంపన్నుఁడు. నీకు శక్తియుండెనా నీవే పోయి యాగ్రహముతో యుద్ధముసేయుము; బలములేదాయెనా యయినదయినది. ఏమిచేయవచ్చునని బంధువుల మరణము సహించి యూరకుండుము. మీయిరువురనడుమ నాప్రాణమేల తీయ నాలోచించెదవు ? ఆ రెంటిలో నొకటిచేయు మంతియకాని దొంగతనము చేయకుము.

కం. నే వసుధఁ గొన్నిదినములు, జీవించుట యిష్టమేని ♦ చెప్పకుమయ్యా
రావణ ! నాతో నా సీతావిభుకథఁ జాలుఁ జాలుఁ ♦ దలపై వచ్చున్. ౨౦

తా. ఇంకను నేను గొన్నిదినములు బ్రదికి భూమిపైనుండుట నీ కిష్టమాయెనా, యా సీతాపతికథ నాతోఁజెప్పకుము.అది నా తలపోవుపని యగును.

ఉ. పెక్కురుసాధువుల్ జగతిఁ ♦ బెద్దయు ధర్మరతాత్ము లయ్యునుం
దక్కినవారిదోషమునఁ ♦ దారు నశించెద, రట్లు నేను నీ
ప్రుక్కడిసేఁతలం జెడుట ♦ రూఢియు, నీబడి రాను నేను, నీ
యిక్కృతి నీ కభీష్ట మగు♦వృత్తిఁ జరింపుము, నన్ను వీడుమీ. ౨౧

తా. అనేకులు సాధువులు దాము మిగుల ధర్మాత్ములయినను,నితరుల దోషమునఁ దాము నశింతురు. అట్లే నేను నీవు మతిమాలి చేయుకార్యములచేఁ జెడఁగలను. ఇది నిజము. నీవెంట నేను రాను. ఈ కార్యమందు నీ యిష్టము వచ్చిన చొప్పున చేసికొనుము. నన్ను వదలిపెట్టుము.

కం. రాముఁడు నిస్తులసత్త్వో,ద్దాముఁడు పటు తేజుఁ డధిక ♦ దర్పస్థైర్య
స్థేముఁడు రాక్షసలోకవి, రాముఁడు గా నేల నీకు♦రావణ చలుపన్. ౨౨

నిస్తుల=అసమానమైన, సత్త్వ = బలముచే, ఉద్దాముఁడు=గొప్పవాఁడు, అధిక = విశేషమైన, దర్పస్థైర్యస్థేముఁడు = గర్వము, మనోదార్ఢ్యము, శరీర బలము గలవాఁడు. రాక్షసలోక విరాముఁడు = రాక్షసప్రపంచమును నాశము చేసినవాఁడు.

తా. రామచంద్రమూర్తి యసమాన బలాతిశయము గలవాఁడు.దృఢమైన

తేజస్సుగలవాఁడు. అధికమగు గర్వము, మనోదార్ఢ్యము, శరీరబలము గల వాఁడు, ఇట్టివానిని రాక్షసజననాశకుఁడుగా నేలచేసెదవు.

ఉ. హామికతోడ నాదశర◆థాత్మజులన్ మనచుప్పనాతి దా
నే మని డాసె? నంతఁ జన◆కీసు మెయిం బెరరేచె నాఖరున్
స్తోమముతోడ వాఁడు చని◆దొమ్మి యొనర్చి గతించె రాముచే,
రాముఁడు చేసినట్టియప◆రాధ మ దేదియొ పల్కు రావణా. ఉ-౨౩

కారణములేక శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు గోసె నన్నమాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

హామికతోడన్ = గర్వముతోడ, పెరరేచెన్ = పురికొలిపెను, దొమ్మి = యుద్ధము.

తా. అడవులలో వారంతట వారొక యాశ్రమము కల్పించుకొని యొకరి పేరు ప్రస్తావన లేక యుండఁగా మన శూర్పణఖ పొగరుఁబోతుతనముచే నేమని వారిని బెదరింపఁ బోయెను. అంతతోఁ బోక ఖరాదులను యుద్ధమునకుఁ బురికొలిపెను. వారు గుంపుగాఁబోయి యుద్ధముచేసిరి. రాముచేఁ జచ్చిరి. ఇందు రామచంద్రమూర్తి చేసిన నేరమేమో చెప్పుము.

కం. చుట్టములహితముఁ గోరుచుఁ బట్టుగ నాయాడుమేలు◆పలుకులు చేఁదై
తట్టిన రామునిచే నని, గిట్టెదు సహబంధుమిత్ర◆కీర్తిగ ననినన్. ఉ-౨౪

తా. బంధువులమేలు గోరి పట్టుమని గట్టిగ నే చెప్పినమాటలు నీకుఁ జేఁదై తోఁచెనా బంధువులతో స్నేహితులతో కీర్తితో యుద్ధమందుఁ జచ్చెదవు.

౪౦-వ సర్గము.

కం. యుక్తంబు క్షమము నగుత,త్సూక్తిని గొనఁడయ్యెఁదనకె◆శుభ మని మరణా
సక్తుం డౌషధములను వి,రక్తిని గ్రహియింపనట్లు◆రావణుఁ డాత్మన్. ఉ-౧

యుక్తంబు = న్యాయ్యమైనది, క్షమము = పనిసెఱవేఱుటకుఁ దగినది, తత్ = ఆ మారీచుని, సూక్తిని = హితవాక్యములను, మరణాసక్తుఁడు = చావఁగోరువాఁడు, విరక్తిని = వైరాగ్యముచే, చచ్చినఁ జచ్చెదను బ్రతికిన బ్రతికెద నను భావముతో.

తా, న్యాయముతోఁ గూడినది కార్యసాధనమునకు నుపయోగించునది యగు మారీచుహితవాక్యమును చావఁగోరెడి వాఁడు వైరాగ్యముచే మందు తీసికొననట్లు గ్రహింపఁ డయ్యెను.

—•{ రావణుఁడు మారీచునిఁ బరుషంబులాడి బలాత్కరించి తోడుపడ నంగీకరింపఁ జేయుట. }•—

కం. ఈచొప్పున నయహితవా,చాచతురత బోధ సేయు•సచివాగ్రణి మా
రీచు విధిచోదితుఁడు క్షణ,దాచరపతి పరుషభణితిఁ•దా నిట్లనియెన్. ౬౨౧

నయహితవాచాచతురత = న్యాయము హితముతోఁ గూడి వాక్యనిపుణత్వముచే-బోధించు మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడయిన మారీచునిఁ జూచి, విధిచోదితుఁడు = దైవముచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవాఁడు, క్షణదాచర=రాత్రియందుఁ దిరుగు రాక్షసులను, పతి=పాలించువాఁడు, పరుషభణితిన్=కఠినమైన మాటలతో.

తా. ఈవిధముగ నీతియుక్తమై హితమైన మాటలను, మాటల నేర్పుకొలఁది బోధించు మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడైన మారీచునిఁ జూచి రావణుఁడు నిష్ఠుర వాక్యములతో నిట్లనియె.

శా. మారీచా! నిను నెవ్వఁ డీకథల సం•భాషింపఁగాఁ గోరె? నో
రారం బ్రేలితి వేలరా చవుట బీ•జావాప మోనాఁగ వ్యా
హారంబుల్? మనుజుండు మూర్ఖుఁడును బా•పాత్ముండు రాముండు నా
యా రాజన్యు నెడాటపుంబనులు నీ•వా నేర్తు భేదింపఁగన్. ౬౨౨

ప్రేలితివి = వదరితివి, చవుటన్ = చవిటి నేలయందు, బీజావాపమో = విత్తనము నాటుటయో, వ్యాహారంబుల్=మాటలు, నా = నాయొక్క, ఆరాజన్యు = రాజయిన యారామువిషయమునఁ జేయు, పనులు=కార్యములు, సీతాహరణాదులు, భేదింపఁగన్ = నిలిపివేయుటకా.

నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి.

తా. నయమునఁ దన యిష్టప్రకారము చేయునేమో యని తండ్రీ యని సంబోధించెను. నయము వ్యర్థ మనుకొని ప్రభువు మాటలాడినట్లు మాటలాడుచున్నాఁడు. ఓరీ మారీచుఁడా? నిన్నెవ్వఁడురా యాకథలు చెప్పుమని యడిగెను. చవిటినేలయందు విత్తనములు చల్లినట్లు నోరెండ నేలరా వదరితివి. రాముఁడు మనుష్యుఁడు, మూర్ఖుఁడు, పాపాత్ముఁడు, అట్టివాని సరిచేసికొని నేను యుద్ధము చేయఁబోదునా? ఆ రాజు విషయమై నేను జేయు పనులను నివారింపఁ జేయుటకు నీవా శక్తుఁడవు. నీచే నది యగునని తలఁచితివా.

ఇందు రాముఁడు మనుజుండు మూర్ఖుఁడు పాపాత్ముఁడను రావణ వాక్యములకు వాస్తవార్థమని తీర్థీయమున వ్యాఖ్యలేదు. ఇందు రాముఁడు మనుజుఁడని రావణుఁడు చెప్పుటచే వానికి రాముఁడు మనుష్యుఁడను భావమే కాని విష్ణువను భావము లేదని తెలియనయ్యేడిని.

ఉ. ఆఁడుదానిమొఱుగు•లాలించి రాజ్యంబుఁ, దల్లిఁ దండ్రి హితవి•
తానములను
విడిచి తక్షణంబ•నడచు చరణ్యంబు,లందుఁ జొచ్చె నెంత•మందుఁ డతఁడు.

తా. ఆఁడుదాని వ్యర్థ ప్రలాపములను విని రాజ్యమును దల్లిని దండ్రిని హిత సమూహమును వదలి తటాలున నడవులకు వచ్చిన వాఁడెంత బుద్ధిహీనుఁడుగానుండవలెను. ఇట్టివాని నీవొక గొప్పగాఁ జెప్పెదవే. నీవెంత బుద్ధిహీనుఁడవు?

కం. నీవ కన ఖరనిహంతకు, భూవరతనయునకుఁ బ్రాణ•ములకుం బ్రియ యౌ
శ్రీవైదేహి గ్రహించెద, నీవశమా త్రిప్ప నాదు•నిశ్చితబుద్ధిన్. ౯

తా. నీవే చూచుచుండగా నీ కన్నుల యెదుటనే ఖరునిఁ జంపిన రామునకు నతని ప్రాణంబులకంటె ప్రియురాలగు సీతను పట్టితెచ్చెదను. నేను నిశ్చయించిన దానిని త్రిప్పుటకు నీకు సాధ్యమా

ఉ. వాసవుఁ డాదిగా విబుధ•వర్గము లైన మదుద్యమంబులన్
వీసమునంతఁ ద్రిప్ప వన•నీ వటరా ననుఁ జక్కదిద్దఁగా?
వాసి గుణంబు దోషము ను•పాయ మపాయము చెప్ప మన్నఁగా
దే సచివుండు చెప్పఁదగుఁ•దెల్విగఁ గార్యవినిశ్చయంబునన్? ౧౦

వాసవుఁడు = ఇంద్రుఁడు, విబుధ వర్గములు = దేవతా సమూహములు, మత్ + ఉద్యమంబులన్=నా ప్రయత్నములను, వీసమునంతన్ = వీసమంతయైనను, త్రిప్పవు = త్రిప్పఁజాలవు.

తా. ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతాసమూహము లన్ని కలిసియైనను నా ప్రయత్నములందు నొక కొంచెమైనను త్రిప్పఁజాల వనఁగా నిఁక నీవా నన్ను దిద్దువాఁడవు. ఏమి నీ యహంకారము. కార్యము చేయవలయునా వనిలేదా యని నిశ్చయించుటకై దీనియందు గుణమేమి దోషమేమి ఏవి యుపాయము ఎట్లుచేసిన నపాయము గలదు. అను విషయములను రాజడిగినప్పుడుకదా మంత్రి యగువాఁడు వానిని చెప్పవలయును.

కం. ఇది యెట్టని ప్రభు వడిగిన, బ్రదుకం గాంక్షించుమంత్రి•బద్ధాంజలి యై
మదిఁ గలరీతి నణంకువ, విదితము సేయంగఁ దగును•వెర వొనరంగన్.

తా. ఈ కార్యము నెట్లు చేయవలయునని రా జడిగినప్పుడు బ్రదుకుమీఁద నాశగల మంత్రి చేతులు జోడించుకొని వినయముతోఁ దన మనస్సునఁ గలది సదుపాయముగ విన్నవింపవలెను.

కం. హితమును మృదుపూర్వము న, ప్రతికూలము శుభమునై న•వాక్యము చేతన్
బతికి వివరింపఁ దగు న,మ్మతి మనుగతి మంత్రి వినయ•మండనయుక్తిన్.

తా. అదియైన నెట్లు చెప్పవలయును? ఆ చెప్పెడి మాట ప్రభువునకు మేలిచ్చునదిగ నుండవలెను. మెత్తని మాటలఁ జెప్పవలెను. పరుషముగఁ జెప్ప రాదు. ప్రతికూలముగఁ జెప్పరాదు. అనుకూలించిన విధముగఁ జెప్పవలెను. శుభమైన వాక్కులచేత వినయమును నలంకారముగఁ గలవాఁడై రాజునకు సమ్మతమగు విధముగఁ జెప్పవలయును.

కం. మానార్హుఁ డై నభూపతి, మానవివర్జితము లైన•మహితశుభోక్తుల్
వీనులఁ బెట్టఁ డదెంతటి,మానిసి వనియించె నేని•మారీచుండా. ౬౩౩

మానార్హుఁడు = గౌరవ యోగ్యుఁడు, మాన వివర్జితములు = మానముచే వదలిపెట్టఁబడినవి, మానిసి = మనుష్యుఁడు, మనుష్య శబ్దభవము, రాకాసి-రక్కసి శబ్దములవలె దీనికి నుభయ లింగముల నొక రూపమే.

తా. గౌరవ యోగ్యుఁడగు రాజు మానము విడిచిన మాట లవి యెంత శుభములైన వైనను ఎంతటి పెద్దమనుష్యుఁడు చెప్పినను చెవులఁ బెట్టఁడు, 'మారీచుఁడా, నీ తమ్ములందఱుఁ జచ్చినఁ జావనీ. నీ చెల్లెలి ముక్కు సెవులు గోసినఁ గోయనీ నాకేమి యని యూరక యింటఁ గూర్చుండు'మనిన నవమానము సహించి మానము గోలుపోయి నీవు చెప్పితి వని యెట్లూరకుండును,

ఆ. వాసవాగ్నిసోమ•భానుజవరుణుల,విక్ర మౌష్ణ్యములను•విపులసౌమ్య
దండములుఁ బ్రసన్న•తయుఁ దాల్చు భూపతి, యెల్లవేళఁ బూజ్యుఁ
డింతనిజము.

వాసవ=ఇంద్రుని, అగ్ని=అగ్నిహోత్రుని; సోమ = చంద్రుని, భానుజ= యముని, వరుణ=వరుణుని, విక్రమము, వేఁడిమి, అహ్లాదకత్వము, దండము, ప్రసన్నత.

తా. రాజగువాఁడు వాసవునివలె విక్రమము, అగ్నివలెఁ దీక్ష్ణత, చంద్రుని వలె సంతోషకరత్వము, యమునివలె దండము వరుణునివలెఁ బ్రసన్నత గల వాఁడై యాయా సమయంబుల నాయా వారిపట్ల నుపయోగించు చుండెనేని పూజ్యుఁడగును.

ఉ. నీవును ధర్మముం దెలియ•నేరక కేవలమోహితుండ వై
యేవియొ కాఱు లాడెదవు•హీనమతీ! పనిపొంటె రాఁగ, ని
న్నీవిషయంబునం దడిగె•నెవ్వఁడు కీడును మేలు? నీకృతిన్
నీ వొనరింపు సాహ్య మని•నే వచియింప ని టేల ప్రేలఁగన్? ౬౩౪

ధర్మమున్=ఇది మంత్రి ధర్మము ఇది రాజధర్మము అని, మోహితుండ వై = జ్ఞానహీనుఁడవై, కాఱులు = వ్యర్థపు మాటలు, హీనమతీ = బుద్ధిలేని వాఁడా, పనిపొంటెన్=ఒక కార్యము చేయుకొఱకు.

తా. బుద్ధిహీనుఁడా! నేనొక కార్యము చేయుటకు నీ సాహాయ్యము గోరరాఁగా సచివ ధర్మ మిది యను తెలివిలేక నీ వేనియో యింతసేపు పనికి రానిమాట లన్ని వదరితివి. ఈ విషయమునఁ గీడు మేలు నిన్నెవఁడురా యడి గెను. నేనడుగలేదు గదా- ఈ కార్యమందు నీవు సాహాయ్యము చేయవలసిన దని నేనడుగఁగా వాఁగెదవేల ?

సీ. వినుము నీసాయంబు•విధము వచించెద, రజతబిందువులచే•రమ్యమైన
బంగరుజింక వై•రంగుగ రామా[శ,మముపొంత రాముని•మహిళ యెదుటఁ
దిరుగు చుండుము నీదు•తీరుఁ గనుంగొని, విస్మయపడుచును•విభునితోడఁ
బద్మాయతాక్షి నిన్ • బట్టితెమ్మను నంత, దవ్వుగఁ గొనిపోయి • దాశరథిని
తే. జానకి ? లక్ష్మణా ! యని•చావుకూఁత
రామవాక్యానురూపంబు•గా మహిజ
వినఁగ వేయుము యద్దాన•వికల యగుచు
మెలఁత రామునిఁ జూడ సౌ•మిత్రిఁ బనుచు. ౬౩౬

సాయము = తోడుపాటు, సాహ్య శబ్దభవము, సాహాయ్య శబ్దభవ మని యైనఁ జెప్పవచ్చును.

రజత బిందువులచే = వెండిచుక్కలచే, మహిళ = స్త్రీ, రామవాక్యాను రూపంబుగ=రాముని వాక్యము ననుసరించి, మహిజ=సీత.

తా. నీవు నాకుఁ జేయవలసిన సాహాయ్యవిధము చెప్పెద వినుము. వెండి చుక్కలు గల బంగారు జింకవు గమ్ము రామా[శమమునొద్ద సీత కెదుట సంచ రింపుము. నీ విధముఁజూచి నిజముగా నీవు జింకవని నమ్మి యాశ్చర్యపడి సీతాదేవి నిన్నుఁ బట్టుకొని రమ్మని మగనిని బనుచును. నీ వారాముని దూర ముగఁ దీసికొనిపోయి యక్కడ జానకి లక్ష్మణా యని చచ్చెడువారి కంఠధ్వనితో రామునికంఠమువంటి కంఠముతో బిగ్గ నఱువుము. అది రాముని కంఠధ్వని యని సీత నమ్మి మనస్సు వికలముగాఁగా రామునిఁ జూడ లక్ష్మణుని బంపును.

కం. సౌమిత్రియు సౌహృదయమున, రాముని నెమకంగఁ బోవు•రాకొమరులు పో
రామునిరామ హరించెద, నామఘవుఁడు శచినిబోలె•హాయిగ నేనున్. ౬౩౭

సౌహృద(య)మునన్=అన్నయందుండు ప్రేమచే, నెమకంగన్=వెదకు టకై, రాకొమరులు = రాజకుమారులు, పోన్ = పోఁగా, రామన్ = స్త్రీని, మఘవుఁడు=ఇంద్రుఁడు, శచిని=తన భార్యయగు పులోమజను.

తా. అన్నయందలి స్నేహముచే లక్ష్మణుఁడు రాముని వెదకుటకై పోవును. ఆ రాజకుమారు లిరువురు వెడలిపోఁగా రామునిభార్యను సీతను నింద్రుఁడు పులో

మునివొద్దనుండి శచిని హరించి తన భార్యగాఁ జేసికొన్నట్లు నేను హరించి భార్యగాఁ జేసికొని సుఖపడెదను. ఇంద్రుఁడు శచిపలె నని చెప్పిన యుపమానము రావణుదురుద్దేశమును స్పష్టపఱుచుచున్నది. రావణభక్తిపరముగా నీ యుపమానము తీర్థీయమున సమర్థింపఁ బడలేదు. కావున రావణుఁడు దురుద్దేశముతోనే సీత నపహరించె ననుట స్పష్టము.

తే. ఇంతమాత్ర మొనర్చి నీ వేగవయ్య, యిచ్చు మెయి నర్ధరాజ్యంబు♦
నిచ్చువాఁడ
ముందు నీ వేగు కార్యసం♦పూర్తిపొంటె, నిన్ను వెనుకొందు రథమున♦
నిర్జరారి.

తా. ఈమాత్రము సాహాయ్యము నీవు చేసి నీయిష్టమువచ్చినట్లు పొమ్ము. నీకు నా రాజ్యములో సగ మిచ్చెదను, కార్యము పూర్తిచేయుకొఱకు నీవు ముందు పొమ్ము. నీ వెంట నేను దేరిమీఁద వచ్చెదను.

కం. వంచించి రాము సీత గ్రహించి రణముమాట లేక♦యేగెద సుఖినై
యించుక సేపున లంకకుఁ, గొంచెపుఁబని దీని నీవు♦గూర్పక యున్నన్.

తా. రాముని మోసగించి సీతను హరించి యుద్ధ మనుమాటలేక సుఖముగాఁ గొంచెము సేపులో నింటికిఁ బోయెదను. నీవు దీనిని జేయక పోయితివా

ఉ. కూరుచువాఁడ మృత్యువును♦గొబ్బున, నీకిది సమ్మతంబయేన్
గోరిక సంఘటింపు, మటు♦గాడ దటంచును బ్రేలెదే బలా
త్కారమునన్ ఘటించెదవు♦తప్పదు, తెల్విని దెచ్చుకొ, సుఖో
దారత నుందురే బ్రదికి♦ధారిణిపప్రతికూలభాషణుల్ ? ౪౦

ధారిణిపప్రతికూలభాషణుల్=రాజాజ్ఞ ధిక్కరించి మాటలాడువారు.

తా. నిన్ను శీఘ్రముగఁ జంపెదను. అటుగాక నేను జెప్పినది నీకు సమ్మతమాయెనా, నేను జెప్పినట్లు చేయుము. అటుగాదు. నాకు సమ్మతము లేదని వదరెదవా. నీచేత బలవంతముగానైనఁ జేయించెదను. తప్పదు. కావునఁ దెలివిని దెచ్చుకొమ్ము. రాజులకు విరోధించి మాటలాడువారు సుఖపడుదురా ?

కం. అట కేగ సందియముమృతి, యిటఁ బ్రేలుచు నున్న ధ్రువము♦
మృత్యువు నాచే
నటు మేలో యిటు మేలో, పటుమతి యోజించి కార్య♦పరుఁడవు కమ్మీ.

తా. నేను జెప్పినట్లు అక్కడికిఁ బోయితివా నీవు చచ్చుట సందేహము. ఒకవేళఁ దప్పించుకొనవచ్చును. ఇక్కడ నిట్టులే వదరుచుంటివా నాచేత నీకుఁ జావు నిజము. అచ్చటికిఁ బోవుట మేలో యిచ్చటనే చచ్చుట మేలో యాలోచించి యేది తగిన కార్యమో యదిచేయుము.

—• ౪౧-వ సర్గము. మారీచుఁడు రావణు నిందించుట •—

కం. అని రాజుకరణి ముద లిడ, విని మారీచుండు పరుష•వికటోక్తుల న
ద్దనుజాధిపునకు ననియెం, గనఁగాఁ బ్రతికూల మైన•గతి నీ గతిగన్. ౬౪౨

రాజుకరణిన్ = రాజువలె, ముదల = ఆజ్ఞ, పరుషవికటోక్తులన్ = కఠిన ములు, వికటములు—విరుద్ధములు నగు మాటలను - రాజువలె ననుటచే రామ చంద్రమూర్తితో నెపుడు విరోధించెనో యపుడే వాని రాజత్వము పోయిన దని మున్నాశయము. కావున రాజులు చెప్ప యోగ్యమగు దాని వీఁడు చెప్పినాఁడు కాని వీని కిట్లు చెప్ప యోగ్యత తప్పినది. లేక మీఁదఁజెప్పినట్లు లౌద్ధత్యముగల వాఁడై యని చెప్పవచ్చును. కావున మారీచుఁడు ధిక్కరించి రా జను గౌరవ మెంచక మాటలాడెను.

తా. అని రాజువలె నాజ్ఞాపింపఁగా మారీచుఁడు విని నిష్ఠురములు, విరుద్ధ ములగు ప్రతికూలవాక్యముల నిట్లు రావణుతో ననెను.

సీ. పుత్రభృత్యామాత్య•మిత్రాన్వితంబుగాఁ, జేటు గూర్చెడి యట్టి•చెనఁటిపనిని
రావణా ! యేపాపి•రా నీకు బోధించె, సుఖముగా నీ వుంట•చూడలేక
యేకుచ్ఛితుఁడొనీకు•మృత్యువక్త్రిముఁజూపె,బడుపొమ్మటంచును•
పాయమునను
బలహీను లగుభవ•త్పరిపంథు లిట్లీవు, బలవద్విరోధాన•భంగపడఁగఁ

ఆ. దలఁపు గూర్చినారు•తెలియంగ లే వది, హితముఁ జెప్పునట్లు•హీనుఁ డెవఁడో
నీదుకూళసేఁత•నీవ నశింపఁగఁ, గోరుచున్నవాఁడు•కుటిల బుద్ధి. ౬౪౩

వక్త్రిము=నోరు, భవత్పరిపంథులు=నీ శత్రువులు, బలవద్విరోధానన్ = బలవంతునితోడి విరోధముచే.

తా. కొడుకులతో సేవకులతో మంత్రులతో స్నేహితులతో నీకుఁ గీడు గలిగించు నీ దుష్టకార్యమును నీకు బోధించిన నీచుఁ డెవఁడు, వాఁడు నీచుఁడు గావుననే తాను జెడక నీవు చెడునట్లు చెప్పెను. ఉత్తముఁ డైనచోఁ బ్రత్యక్షము గనే నీతో విరోధించి యుండును. నీవు సుఖముగా నుండుట చూడలేక పోయి పడు మని యుపాయముచేసి యీ నెపమున నీకు మృత్యుదేవత నోరు చూపిం చెను. నిన్ను యుద్ధమున జయింప బలములేని నీ శత్రువులు నీ వీవిధముగ బల వంతునితో విరోధము కట్టుకొని చెడిపోవ నాలోచించినారు. అది నీవు తెలిసికో లేక యున్నావు. నీకు మేలు చెప్పువానివలె నెవఁడో దుష్టుఁడు నీవు చేయు పాప కార్యముతో నీవే నశింపఁ గోరుచున్నాఁడు.

శా. లేరా నీకు నమాత్యవర్యు? లిటు లేవ్వింబు బాసి వర్తించు నిన్
గారాదంచు వచింపరా? హితముఁ బల్కంగా జూడరేన్ వారలే
లా రక్షోధిప? భూమి నింకఁ గల రే ప్రాణాన? దుర్మార్గసం
చారున్ భూపతి దిద్దనట్టిసచివుల్ చాకున్నఁ గీడౌఁ దుదిన్. ౬౪౪

తా. నీకు వేగులు లేనట్లు మంత్రులుకూడా లేరా యేమి? అట్లుండిన వారింకను జీవించియుండినఁ దెలిపిలేక నీవు చేయు నీపని సరిగాదని చెప్పలేదా. అట్లు నీమేలుకోరి చెప్పని మంత్రు లుండిన నేమి లాభము? లేకున్న నేమి కొఱఁత? వా రింకను బ్రదికియున్నారా? వక్రమార్గమునఁబోవు రాజును సరిదిద్దని మంత్రులు చచ్చుటే మేలు. వారు బ్రదికియుండినఁ గడపటఁ గీడే కలుగును.

మూఁడవపాదంబున ప్లుతయతి.

కం. జనపతి ప్రసన్నుఁ డైనను, మొనయును ధర్మార్థకామములు సచివులకున్
వినుము విపర్యయమునఁ బ్రజ, వనటం బడు మంత్రుల కవి వ్యర్థంబు
లగున్.

జనపతి = రాజు, ప్రసన్నుఁడైనను=సద్గుణవంతుఁ డయ్యేనేని-నిర్మల చిత్తుఁడైనయెడల, సచివులకున్=మంత్రులకు, విపర్యయమున = విపరీతమైనయెడల, అనఁగా రాజు నిర్మలచిత్తుఁడు కానియెడల, వనటంబడున్ = దుఃఖమొందును, అవి=ధర్మార్థకామములు.

తా. రాజు సుగుణసంపత్తి నిర్మలమైనమనస్సు గలవాఁ డయ్యేనేని మంత్రులు ధర్మార్థకామములు కలిగి ధర్మములు చేయుదురు. ధనము సంపాదింతురు. కామము ననుభవింతురు. రా జట్టివాఁడుగాకున్న, మంత్రులకు ధర్మార్థకామములు లేవు. జనులు దుఃఖపడుదురు.

తే. రాజమూలంబు విజయధర్మంబు లగుట, రక్షితవ్యుండు సర్వదా
రాజవరుఁడు
క్రూరుఁడవినీతుఁడును బ్రతికూలుఁడైన, నృపతి యెట్టులు రాజ్యంబు
నేలఁగలఁడు.

విజయధర్మంబులు=గెలుపు, ధర్మము, రాజమూలము=రాజుకారణము-రక్షితవ్యుండు = రక్షింపఁబడయోగ్యుఁడు, అవినీతుఁడు = ఇంద్రియ జయము లేనివాఁడు, "వినయోహీంద్రియజయ" యని కామందకుఁడు.

తా. వేరు బాగుండిన నాకులు పూలు పండ్లు బాగుండునట్లు రాజు బాగుండిన విజయము ధర్మము ప్రజలకుఁ గలుగుచుండును. ఆకారణముచే సర్వవేళల రాజు రక్షింపఁబడఁదగినవాఁడు-అటుగాక రాజు క్రూరదండనము ఇంద్రియ లోలత్వము జనవిరుద్ధతగలవాఁ డయ్యేనేని ప్రజల నెట్లు పరిపాలింపఁగలఁడు?

కం. క్రూరులు ప్రధాను లైనను, భూరమణునితోడఁ గూలిపోదురు తారున్
సారథి మందుం డైనను, వాహనములు వానితోడఁ బడు గుంతలలోన్.

తా. ఇఁక మంత్రులు క్రూరములైన యుపాయములు చెప్పువారైరా రాజుతోడఁ దాము నశింతురు. ఎట్లన్న సారథి బుద్ధిలేనివాఁడై గుఱ్ఱములఁ జక్క దిద్దుకొనలేనివాఁడు గుఱ్ఱములతోడఁ దాను గుంతలోఁబడును.

ఉ. పెక్కురుసాధువుల్ జగతిఁ•బెద్దయు ధర్మరతాత్ము లయ్యునున్
దక్కటివారిదోషమునఁ•దారు నశింతురు, బంధుయుక్తులై
నిక్కమ భూవిరుద్ధమతి•నిష్ఠురుఁడై పతి రాజ్యమేలినన్
నక్కలు గాచుమేఁక లన•నాశము బొందెదువారు లోకులున్. ౬౪౩

తా. అనేకులు సాధువులు లోకమునఁ దాము మిగుల ధర్మమం దాసక్తి గల మనస్సుగలవారై యట్టులే వర్తించుచున్నను ఇతరులుచేసిన పాపములచే వారును బంధువులతోడ నశింతురు. ఇది నిజము. భూజనులకు విరుద్ధమైనమనస్సు గలవాఁడై రాజు రాజ్య మేలెనేని నక్కలు రక్షించు మేఁకలవలె లోకులు రాజు చేతనే చెడుదురు. కాఁబట్టి రాజును సరియైనసమార్గమం దుంచవలసినది మంత్రులకుఁ బ్రజలకువిధి. అట్లుండఁడేని వానిని దొలఁగించి మఱియొకని రాజుగాఁ జేయవలయును. ప్రజలకొఱకు రాజు గాని రాజు కొఱకు ప్రజలు గారు.

ఉ. నాయెడ నాకుఁ గాఁగ వ్యస•నంబు జనింపదు సుమ్ము కాకతా
లీయముగాఁగ వచ్చినబ•లిష్ఠపుఁ జేటున, కీవు మూర్ఖతన్
న్యాయముఁ దప్పి యింద్రియజ•యంబు గణింపక దుర్మనీష న
త్యాయతసేనతోఁ జెడెద•వంచుఁ దపించెదఁ ద్వన్నిమిత్తమై. ౬౪౪

నే నింతదూరము నిర్బంధముగాఁ జెప్పుటకుఁ గారణము నాకు రాఁగల కీడునకు వెఱచి యని తలఁచెదవేమో, అది సరిగా దనుచున్నాఁడు. కాకతాలీయము=ఆకస్మికముగ వచ్చినది, కాకి వ్రాలుటకు తాటిపండు పడుటకు సరిపోయినట్లు దుర్మనీషన్=చెడుబుద్ధితో, అత్యాయతసేనతో = విస్తారసేనతో, నీవు చేసిన పాపమునకు నీ వొకఁడవే పోవునట్లుండిన వ్యసనములేదు. విస్తారముగ సేనయంతయు నీ నిమిత్తముగఁ జచ్చెదరు. త్వన్నిమిత్తమై=నీకొఱకై.

తా. ఆకస్మికముగ నిర్నిమిత్తముగ నాకీ చెడ్డకీడు గలిగెనని నేను దుఃఖింప లేదు. చెప్పినను దెలిసికొనలేక న్యాయమువదలి యింద్రియదాసుఁడవై కావుసనే చెడుబుద్ధిగలవాఁడవై నీ వొకఁడవేకాక సర్వసైన్యముతోఁ జెడెదవే యని నీకై తపించెదను.

కం. ననుఁ జంపి రామచంద్రుఁడు, నిను వెంటనె చంపుఁ జుమ్ము•నిక్కముగా శ
త్రునిచేఁ దునుమంబడుటను,దనుజకులాధీశ నేను•ధన్యుడ నగుదున్.౬౪౫

తా. నాకు రాఁగల మరణమునకై నేను శోకింపను అని తానుజెప్పిన మాటకుఁ గారణము చెప్పుచున్నాఁడు.

నన్ను రామచంద్రుఁడు చంపి వెంటనేనిన్నును జంపును. ఇది నిజము గావున పరమపాపాత్ముఁడవైన నీచేతఁ జచ్చుటకంటె నీశత్రువై పరమపుణ్యాత్ముఁడైన రామునిచేఁ జచ్చితినేని ధన్యుఁడనగుదును.

విశ్వామిత్రయాగరక్షణము మొదలుకొని ఖరాదివధవఱకుఁ గల రామచంద్రుని యమానుషచరిత్రమువలన నీయన మనుష్యమాత్రుఁడుగాఁడు, భగవంతుఁడే యిట్లవతరించి యుండవలెను. లేకున్న విశ్వామిత్రయాగమున నన్నుఁ బరిభవించుట, అహల్యాశాపమోచనము, శివధనుర్భంగము, పరశురామ పరాభవము, పరసత్యా రక్షావ్రతము, రావణుతో సమానబలుఁడగు విరాధు వధించుట, ఖరాదులవధించుట, యివి మనుష్యసాధ్యములు కావు. భగవత్కృతములే యని నిశ్చయించుకొని రావణునిచేఁ జచ్చుటకంటె రామునిచే జచ్చుటే శ్రేయస్కరమని చెప్పుచున్నాఁడు.

"రామాదపిహి మర్తవ్యం, మర్తవ్యం రావణాదపి, ఉభయోరపిమర్తవ్యే, వరం రామా న్నరావణాత్" రామునిచేనైనఁ జావవలె. రావణుచేనైనఁ జావవలె. చావవలసినది యొకటి నిశ్చయమైయుండ రావణుచేతఁ జచ్చుటకంటె రామునిచేఁ జచ్చుటే మేలు, అను నృసింహపురాణోక్తి స్మరింపనగు.

ఉ. ఆరఘురాముకంటఁ బడి నప్పుడె చచ్చినవాఁడ నను, నీ
వారమణిన్ హరించి హతుఁ డయ్యెదు నమ్ముము బాంధవాళితో,
వారిజనేత్ర నెత్తికొని వచ్చితి వేనియు నీవ దేడ నీ
యూ రది యేడ రాక్షసకు లోత్తము లెక్కడ నే న దెక్కడన్. ౨౧

తా. నేను జెప్పినట్లు నీవు చేసిపోయిన నీకేల రామునివలన భయ మందు వేమో? నీవుచెప్పిన వేషము వేసికొని యెప్పుడు పోదువో యప్పుడే యాయన యిది నా వంచన యని యెఱుఁగఁగలఁడు. వంచన యని దుష్టభావముతో వచ్చితి వని యెప్పుడు తెలిసికొనెనో యప్పుడే చంపక వదలఁడు. నేను పోవుటే తరువాయి చచ్చుటే నిజము. ఆయన కన్నులకుఁ గనఁబడువఱకే నాజీవితము. ఇట్లు వే నొకఁడనే చచ్చెదను. నీవో సీతను హరించుకొనిపోయి బంధువులతోడఁ జచ్చెదవు. నమ్ముము. నన్నుఁ జంపించి నీవు బ్రదుకుట కల్ల. సీతాదేవిని కొనిపోయితివా నీ వెక్కడ నీయూరెక్కడ రాక్షసశ్రేష్ఠులెక్కడ, నే నెక్కడ అందఱు నన్ని గతులఁ బోవలసినవారే.

వసంతతిలక. నీమేలు గోరి యిటు నేను హితంబుఁ బల్కన్
నామాట నీ వెద న నాదృతిఁ జేసె దయ్యో
యే మందు రావణ సు హృజ్జనపథ్యవాక్యం
బేమాడ్కి మృత్యువశుఁ డేర్పడ నాలకించున్. ౬౫౨

అనాదృతి=అనాదరణము, సుహృజ్జన=మిత్రులయొక్క, పథ్యవాక్యంబు= మేలుకలిగించుమాటను, మృత్యువశుఁడు = మృత్యుదేవతకుఁ జిక్కినవాఁడు, ఆలకించున్ = వినును.

వసంతతిలక = త భ జ జ గ గ గణములు. ఎనిమిదింట యతి.

తా. నీమేలుగోరి రావణా నీకు హితమైనదాని బోధింపఁగా నామాట నీ వలక్ష్యముచేసెదవు. అయ్యో నిన్ను నేనేమనఁగలను? మృత్యువునకు వశపడి చావనుండువాఁడు మిత్రులుచెప్పెడు పథ్యవాక్యములు వినఁగలఁడా?

౪౨-వ సర్గము.

చ. అని యసురేశ్వరుం గని భ యంబునఁ బోదము లెమ్ము రావణా
ధనురసిబాణపాణి వసు ధాతనయాపతి మద్వధోద్యమున్
గనుఁగొన నిట్టనిల్చిన ది గాలునఁ జావఁ గలాఁడ, రామచం
ద్రుని ననిఁ దాఁకియు న్నసుల తో మరలం గలవాఁడు గల్గునే. ౬౫౩

భయంబునన్ = చంపునను భీతిచేత, ధనురసిబాణపాణి = విల్లు, కత్తి, బాణములు చేతియందుఁగలవాఁడు, మద్వధోద్యమున్= నన్నుఁజంపఁ బ్రయత్నించువానిని, దిగాలున = నివ్వెరతో, అనిన్ = యుద్ధమందు, అసులతోన్ = ప్రాణములతో.

తా. అని రావణాసురునిఁ జూచి యాలసించిన నిపుడే చంపునను భయముచే రావణా పోదములెమ్ము. విల్లు బాణములు కత్తి చేతధరించిన రాముని నన్నుఁ జంపఁ బూనినవానిఁ జూడఁగనే దిగుల్పడి నిలుచుండినవాఁడను నిలుచుండినట్లే చావఁగలను. నన్నుఁజంపుట కాయనదర్శనమే చాలును. వాస్తవమిట్లుండ యుద్ధమందు రామచంద్రుని దాఁకియు నూపిరితో మరలి వచ్చువాఁడున్నాఁడా?

తే. దండధరదండమున నిహ తుండ వైన, నీకు నాకునుసరిపోయె నేస్తమిచటఁ
జేటుకాలంబునకుఁ దగు చెనఁటిబుద్ధిఁ, జేసి చెడిపోవు ని న్నేమి చేయవచ్చు.

దండధర = యముని, దండమున = దండముచే, నిహతుండవు=కొట్టఁబడినవాఁడవు, నేస్తము = స్నేహము.

తా. యమదండముచేఁ గొట్టఁబడినవారమగుట నీకును నాకును స్నేహము సరిగానే కుదిరినది. చెడిపోవుకాలము వచ్చుటఁజేసి చెడుబుద్ధిగల నిన్నేమి చేయ వచ్చును. చచ్చుటకే సిద్ధముగానుండు నీకంతకుమించిన దండన మెవఁడేమి చేయఁగలఁడు ?

తే. నాయనా యిదెపోవుచు♦న్నాఁడ నీకు, స్వస్తియగుఁగాత మనినను♦
సంప్రహృష్ట
చిత్తుఁడై పల్కు రాక్షస♦శేఖరుండు, దనదుకౌఁగిటఁజేర్చి యా♦తనిని దమిని.

సంప్రహృష్టచిత్తుఁడై=సంతోషించినమనస్సుగలవాఁడై,తమిని=ప్రేమతో.

తా. రావణా నీవు చెప్పినట్లు నేను ముందు నిదిగోఁ బోవుచున్నాను. నీకు మేలగునుగాక! యని చెప్పఁగా రావణుఁడు సంతోషించి ప్రేమతో నతనిఁ గౌఁగిలించెను.

శా. సైరా యిట్టులు మాటలాడ వలదా♦శౌండీర్యయుక్తంబుగా
నారం జూచిన మద్వచస్సరణిగా♦హా యిప్పుడై తీవు మా
మారీచుండవు పూర్వ మెవ్వండవొ,మా♦మారీచుఁ డట్లాడునే,
యారోహింపుము రత్నభూషితమదీ♦యస్యందనంబునన్ వెసన్. ౬౫౨

సైరా=అంగీకారమునుసూచించు శ్లాఘావాక్యము ప్రశంసార్థకము. శౌండీర్యయుక్తంబుగాన్=వీర్యముతోఁగూడినట్లు, శౌండీరభావము, శౌండీర్యము, వీర్యమువలె, "శౌండీరస్త్యాగివీరయోః" నిఘంటు, మద్వచఃసరణిగాన్=నా మాటలవిధముగ, హా=ప్రశంసార్థకము, ఆరోహింపుము=ఎక్కుము, రత్నభూషిత=రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన, మదీయ=నాయొక్క, స్యందనంబున్=రథమును, వెసన్=త్వరగా.

తా. సైరామారీచా!! పౌరుషముతోఁగూడినమాట లిట్లుగదా మాటలాడవలె. నామాటల ననుకరించియుండునది యిదిగదా. ఇప్పుడు నీవు నిజమైన మారీచుఁడవు. పూర్వమెవ్వఁడవో మా మారీచుఁడావిధముగఁ బిఱికిబంటువలె మాటలాడునా? రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన నారథ మెక్కుము. త్వరగా నెక్కుము. పోదము.

—♦ రావణ మారీచులు పంచవటికిఁ బ్రయాణ మగుట ♦—

ఉ. వచ్చెద నేను దోన, యట♦వచ్చి ధరాసుత మోసగించి నీ
యిచ్చను బొమ్ము, నేనును మ♦హీసుత యొంటిగ నుండ బల్మిమైఁ
జెచ్చెర సంగ్రహించికొని♦చేరెద లంక, నటంచుఁ దద్రథం
బచ్చలపాది యెక్కి చనె♦నాశ్రమమండలి దాఁటి చయ్యనన్. ౬౫౩

తోన = తోడన, నీవెంట, బల్మిమై = బలాత్కారముగ, చలపాది = మాత్సర్యస్వభావముగలవాఁడు.

తా. నేను నీతోడనేవచ్చెదను. అచ్చటికివచ్చి జానకిని మోసగించి నీయిష్టము వచ్చినట్లు పొమ్ము. నేను నొంటరిగానుండు సీతను బలాత్కారమున గ్రహించి లంకకుఁ బోయెదను. అని యామచ్చరి యారథమెక్కి యా యాశ్రమప్రదేశము త్వరగా దాఁటిపోయెను.

చ. చని చని రాక్షసేశ్వరుఁడు • శైలసరిద్వనభూరిరాష్ట్రప
త్తననగరంబులం గడచి•దండకలో రఘురామునాశ్రమం
బును గని తేరు డిగ్గి కర•మును దనకేలఁ గదించి మిత్రుతో
ననియె నరంటిచెట్లు గల•యద్దియె రామునివాస మోసఖా. ౬౫౧

చనిచని = పోయిపోయి, దూరప్రదేశగమనము కావున ద్విరుక్తి, శైల, సరిత్, వన, భూరిరాష్ట్ర. పత్తన, నగరంబులన్ = కొండలను, నదులను, అడవులను, పెద్దరాష్ట్రములను, పట్టనములను, నగరములను, కరమునన్ = మారీచుని చేతిని–నగరము=క్రీడార్థము వృక్షములు, నగ (పర్వతములు) ములుగలది నగరము. పర్వతసమానములైన రాజగృహములుగలది నగరము. నగరీ యని రూపాంతరము గలదు. వర్తకులు దీనింగుఱించి వత్తురు గనుక పత్తనము—పట్టనము, ఈభేదము లీశ్లోకములవలనఁ దెలియనగు.

గ్రామశ్చ నగరంచైవ పట్టనం ఖర్వటం పురం। ఖేటకం కుసుమంచైవ। శిబిరం రాజవాసికం, సేనాముఖ మితిత్యేవం దశధాకీర్తితం బుధైః॥ విప్రాణాంచ సభృత్యానాం వాసో గ్రామ ఇతీరితః। సఏవ విప్రై రాకీర్ణస్త్వగ్రహార ఇతి స్మృతః॥ కుటుంబిభేదై రేకోనత్రింశద్భిశ్చ సమన్వితః। అనేకనారీసంబద్ధం నానాశిల్పజనైర్వృతం. క్రయవిక్రయకై కీర్ణం సర్వదేవైస్సమన్వితం. నగరం త్వితి విఖ్యాతం పట్టనం శ్రుణుసాంప్రతం, ద్వీపాంతరాగత ద్రవ్య క్రయవిక్రయకైర్యుతం, పట్టనం త్వబ్ధితీరే స్యాత్తయోర్మిశ్రంతు ఖర్వటం, క్రయవిక్రయ కైర్యుక్తం నానాజాతి సమన్వితం; తంతువాయ సమాయుక్తం తత్పురం త్వితి కథ్యతే, ఏతైరధిష్ఠితం యత్తత్ ఖేటకం పరికీర్తితం। తేషామే కాంతరేష్వేవ వాసః కుసుమముచ్యతే॥ వాస్తుశాస్త్రము.

తా. ఇట్లు పోయిపోయి రావణుఁడు కొండలను, నదులను వనములను రాష్ట్రములను, పత్తనములను నగరములను దాఁటి దండకయందుండు రామచంద్రుని యాశ్రమముఁజూచి తేరు దిగి మారీచునిచేతిని తనచేతఁ బట్టుకొని, మిత్రమా! యదిగో నరఁటిచెట్లుగలదే రాముని నివాసభూమి.

— మారీచుండు మాయామృగం బగుట —

సీ. మనము వచ్చినయట్టి•పనిని గా నిమ్మన, ననఘమణీద్ధశృం•గాగ్రములును
దెలుపు నలుపును గల•లలితముఖంబును, గెందమ్మికల్వడా•లంద మైన
యాస్యంబు నింద్రనీ•లాభశ్రవణములు,కించిదభ్యున్నత•గ్రీవ మొనరి
నీలదళాధరం•బోలెఁ గుందేందువ, జ్రాభంబు నుదరంబు•నబ్జ కేస
తే. రములఁ బోలెడివీఁపు పా•ర్శ్వము మధూక
కాంతి వైడూర్యనిభఖుర•గణము సుతను
జంఘలును గల్గి వాసవ•చాపతుల్య
మూర్ధ్వపుచ్ఛంబు మెఱుఁగుల•యొప్పు గలిగి. ౭౨౫

అనఘమణి=గొప్పరత్నమైన యింద్రనీలములవలె, ఇద్ధ = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, శృంగ + అగ్రములు=కొమ్ములకొనలు, లలితముఖము = ముద్దు మోము, కెందమ్మి=ఎఱ్ఱతామర, కల్వడాలు=కలువకాంతి, ఆస్యంబు = ముఖము లోని పైభాగము, ఇంద్రనీలాభ = ఇంద్రనీలముల కాంతిగల, శ్రవణములు= చెవులు, కించిత్=కొంచెముగా, అభ్యున్నత=ఎత్తైన, గ్రీవము=మెడ, నీలదళా ధరంబు=ఇంద్రనీలములతునకలవంటి పెదవి,కుందేందువజ్రాభంబు=మొల్లలు, చంద్రుఁడు, వజ్రము, వీనివంటిదగు, ఉదరంబు = కడుపు, అబ్జకేసరములు = తామరలయందలి యకరువులు, మధూకకాంతి = ఇప్పపూవువంటి రంగుగలది, పార్శ్వము=ప్రక్క ఒక్కప్రక్కయే యిట్లుండునది. రెండవప్రక్క పసిఁడివెండి జిగుల్ మీఱు ప్రక్కలని. ౭౨౬ పద్యంబునఁగలదు. వైడూర్యనిభ = వైడూర్య ములతో సమానమైన, ఖురగణము = గిట్టలసమూహము, సుతనుజంఘలు = అందమై సన్ననైనపిక్కలు, వాసవచాపతుల్యము = ఇంద్రధనుస్సుతో సమా నము అనఁగా ననేకవర్ణములుగలది. ఊర్ధ్వపుచ్ఛము = తోఁక పైభాగము. పై పద్యముతో నన్వయము.

తా. మనమేమి పనికై వచ్చితిమో యాపనిచేయు మని రావణుఁడు చెప్పఁగా నింద్రనీలమణులకాంతిగల కొనకొమ్ములును తెలుపు నలుపు గల యందమైన ముఖమును, ఎఱ్ఱతామర-కల్వరంగుగల ముఖము, ఇంద్రనీలముల వంటి చెవులు, కొంచె మెత్తైన మెడ, నీలముల పలుకులవంటి పెదవి, మొల్లలు చంద్రుఁడు వజ్రమువలెఁ దెల్లనైన కడుపు, తామరలయందలి యకరులవంటి వీఁపు, ఇప్పపూవులవంటి ప్రక్క, వైడూర్యములవంటి గిట్టలు, సన్నని పిక్కలు, ఇంద్రధనుస్సువలెఁ బలు రంగులుగల తోఁకపైభాగముయొక్క మెఱుపులుగలిగి.

కం. నిమిషంబున మారీచుఁడు, రమణీయంబైనహరిణ•రాజం బగుచున్
గ్రమమునఁ దిరుగుచు రామా, శ్రమమున్ వెలిఁగించె నాయ•
రణ్యమువందున్.

హరిణరాజము=శ్రేష్ఠమైన జింక.

తా. నిమిషములో మారీచుఁడు శ్రేష్ఠమైన జింకయై క్రమముగఁ దిరుగుచు నాయరణ్యమునందు రాముని తపోవనమును బ్రకాశింపఁజేసెను.

ఉ. జానకి బేలుపుచ్చ దనుజప్రవరుం డట లేఁజిగుళ్ళలన్
మానుగఁ ద్రుంచు, లేఁగసవునం జరియించు, గ్రసించు వెండి రం
భానవగేహకంబుల నమందగతిన్ విహరించుఁ, దన్ను న
బ్జానన చూడఁగల్గుతలమందు యథామతి సంచరించెడున్. ౭౮౧

బేలుపుచ్చన్ = మోసగింప, లేఁగసవునన్ = లేఁతపచ్చికయందు, గ్రసించు=తిను, రంభానవగేహకంబులన్ = అరఁటిచెట్లచేఁ జేయఁబడిన క్రొత్తకల్పిత గృహములందు, అమందగతిన్ = వడిగా, యథామతి = మనస్సునకువచ్చిన చొప్పున.

తా. జానకీదేవిని మోసగించుటకై యారాక్షసుఁడు లేఁతచిగుళ్ళను ద్రుంచుచు లేఁతపచ్చికపట్టుల సంచరించును. దానిని గొఱికి తినును. అరఁటి చెట్లతోఁ గల్పింపఁబడిన క్రొత్తయిండ్లయందు వడివడిగాఁ దిరుగును. ఎచ్చటఁ దిరిగిన సీత తన్నుఁ జూడఁగలదో యచ్చట నిచ్చకొలఁదిఁ దిరుగును.

కం. పఱచున్ దవ్వుగఁ బచ్చికఁ, గఱచున్ మృగయూథములనుఁగలయున్ ధ్వనికిన్
వెఱచుం జను మరలున్ వా, తెఱచుం బన్నుండు కొన్నితెరువులయందున్.

పఱచున్=పరువెత్తును, వా=నోరు, పన్నుండున్=పండుకొనును.

తా. దూరముగఁ బరువెత్తును. పచ్చికకొఱుకును. ఇతరములయిన జింకల గుంపులలోఁ గలయును. చప్పుడైన నులికిపడును. పోవును, మరల వెనుకకు వచ్చును. ఆవలించినట్లు నోరుతెఱచును, కొన్నిమార్గములందుఁ బండుకొనును.

కం. ఆశ్రమము జేర వచ్చున్, మైశ్రమము హరించునట్లుమహిఁ బచ్చికపై
విశ్రమ మొనరఁ బరుండు గతశ్రమ మైనట్లు లేచితటుకునఁ బోవున్.

తా. ఆశ్రమసమీపమునకు వచ్చును. దేహముబడలికఁ బాపుకొను దానివలె భూమిమీఁదఁ బచ్చికపై కొంచెముసేపు పండుకొనును. బడలిక తీఁరిన దానివలె లేచి తటాలునఁ బోవును.

కం. పలురంగుల మెయిబిందులు, తళుకొత్త చివాలటంచుదాఁటున్ దోఁటన్
నిలుచుం దరలున్ మరలుం, దొలఁగున్ మలఁగున్ హొరంగుదోరము గాఁగన్.

తా. పెక్కువిధములయిన రంగులుగల దేహమునందలి చుక్కలు తళుక్కు మనునట్లు చివాలున దాఁటును. తోఁటయందు నిలుచును. మరల బయలుదేటి

పోవును. కొంచెముసేపు దూరముగఁ దొలఁగిపోవును. దేహకాంతి యతిశయించునట్లు మరలును.

ఉ. మందలనుండి వచ్చు నవ♦మండలచిత్రగతిం జరించు నా
   సుందరి చూడ నిట్టటులు♦చూచును నిట్లు చరింపఁ గాసనం
   బందలియన్యజంతుచయ♦మాదట డాసియు మూరుకొంచు వే
   చిందరవంద లై భయము♦చేఁ బఱమన్ దశదిక్తటంబులన్.   ౬౬

మండలచిత్రగతిన్ = గుండ్రము గుండ్రముగా వింతవిధముగ, అన్యజంతుచయము=ఇతర జంతుసమూహము, ఆదటన్=ప్రేమతో, మూరుకొంచున్=వాసనచూచుచు, చిందఱవందలై=చెల్లాచెదురై, పఱచున్ = పరువెత్తును, దశదిక్తటంబులన్=పదిదిక్కులయందలి ప్రదేశములను.

తా. మృగములగుంపులతోడఁబోయి మరలివచ్చును. క్రొత్తగా మండలాకారముగా గావా తిరిగినట్లు తిరుగును. సీతను జూడనివిధముగ నీప్రక్క నాప్రక్క చూచును. ఈప్రకార మడవిలోఁ దిరుగుచుండఁగా తక్కిన మృగములు నిజమైనమృగ మని సమీపించి వాసన చూచి భయపడి చెదఱిపోయి భయముచే దిక్కుదిక్కులకుఁ బరువెత్తును. వాసనచే వాస్తవము తెలిసికొనుశక్తి మృగములకుఁగలదు.

కం. మృగవధరతుఁ డయ్యును నా,మృగలోచన మోసగింప♦స్పృశియించును ద
     న్మృగముల మఱుఁ గిడుచును నై,జగుణముఁ దత్కాలమంద ♦ జానకి
                                                    నెమ్మిన్.

మృగవధరతుఁడ=మృగములఁ జంపుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడు, మృగలోచనన్ = జింకకన్నులవంటి కన్నులుగల సీతను-నైజగుణము = స్వభావగుణము, మఱుఁగిడుచును=దాఁచుచు.

తా. మృగములఁ జంపుటయందు నాసక్తిగలవాఁడయ్యును సీతాదేవి యిది నిజమైన జింక యని తలఁచునుగాక యని యవి సమీపమునకు వచ్చినను దన స్వభావము దాఁచి వానిని నూరక స్పృశించునేకాని చంపఁడు. ఇట్లది తిరుగుచున్న కాలమందే జానకి సంతోషముతో.

—♦ ౪౩-వ సర్గము. జానకి మాయామృగంబును జూచుట ♦—

కం. కుసుమాపచయక్రీడా,లసమాన యశోకచూత♦లాలితసుమనో
     విసరంబులఁ గోయుచునా,యసమానమృగంబుఁ గాంచి♦యబ్బురపోయెన్.

కుసుమాపచయ = పూలుగోయు, క్రీడా = ఆటచే, లసమాన=ప్రకాశించునది, అశోక+చూత+లాలిత+సుమనో+విసరంబులన్ = అశోకవనములయు

మామిళ్ళయు కోమలమైన పూలసమూహంబులను – దీనివలన నిది వసంత ఋతువని యేర్పడెను.

తా పూలుకోయు క్రీడచేఁ బ్రకాశించుచు అశోకములందలి మామిళ్ళ యందలి పూలుగోయుచు నా యీడులేని జింకను జూచి యాశ్చర్యపడెను.

తే. హారిదంతోష్ఠి విస్మయ॰హసితనేత్ర
స్నేహపూర్వంబుగాఁ జూచెఁ ॰ జిత్రమృగము
మదిరలోచన తనుఁ జూచి ॰ ముదము గొనెడి
కొలఁది నదియును వింతవే॰డ్కల నొనర్చు. ౬౬౮

హారి=మనోహరమైన, దంతోష్ఠి=దంతములు పెదవులు గలది, విస్మయ= ఆశ్చర్యముచే, హసిత=నవ్వుచున్న, నేత్ర = కన్నులుగలది, మదిరలోచన = ఆనందముగలిగించు చూపులుగలది.

తా. మనోహరమైన దంతములు, పెదవులు గలిగి ఆశ్చర్యముచే నవ్వు చున్న కన్నులుగలదై వింతజింకను ప్రేమతోఁ జూచెను. సీతాదేవి తన్నుఁజూచి సంతోషించుకొలఁది నదియును వింతవింత వేడుకలు సేయును.

తే. పసిఁడివెండిజిగుల్మీఱు॰ప్రక్కలమరఁ, గానవెలిఁగించుచిత్రమృ॰గంబుఁ గాంచి
రండు రండనిసతిపిల్చెఁ॰బ్రాణనాథు,సంభృతాయుధు లక్ష్మణు॰సత్వరముగ.

జిగుల్ = కాంతులు, సంభృతాయుధున్ = ధరింపఁబడిన యాయుధము గలవానిని, ఇట్లు చెప్పుటచే నాయుధములతోడ రండని, సీత పిలిచె నని యూహింపఁదగును.

తా. వెండిబంగారు కాంతులుగల ప్రక్క లొప్పుచు నడవినిఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్న వింతజింకను జూచి సీత తనభర్తను రామచంద్రుని, ఆయుధధరుఁ డైన లక్ష్మణు రండురండని పిలిచెను.

శా. చేర న్వచ్చి సుమిత్రపట్టి కని యా॰జింకం గడున్ శంకచే
శ్రీరాముం గని యిట్లు వాకొనియె, మా॰రీచాసురుం డేతదా
కారం బూని మునీశపాళి మృగయా॰కాంక్షాగతోర్వీశులన్
గ్రూరుం డై వధియించు నీయడవిఁ గా॰కుత్స్థాన్వయగ్రామణీ. ౬౭౦

ఏతదాకారంబు = ఇటువంటి రూపమును, మునీశపాళిన్ = మునీశ్వరుల సమూహమును, మృగయా=వేఁటయందలి, కాంక్షా=కోరికచే, ఆగత =వచ్చిన, ఉర్వీశులన్=రాజులను, కాకుత్స్థాన్వయగ్రామణీ = కకుత్స్థునివంశమునఁ బుట్టిన వారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, వాకొనియెను=చెప్పెను.

తా. దగ్గఱకు వచ్చి లక్ష్మణుఁడు దానిని జూచి సందేహించి శ్రీరాములతో నిట్లు చెప్పెను. రఘూత్తమా! మారీచుఁడను రాక్షసుఁ డీటువంటి యాకారమును బూని మునీశ్వరులను వేటకై వచ్చిన రాజులను క్రూరుఁడై వధించుచుండును.

కం. మాయావి యల్ల యసురుఁడె, మాయామృగరూప మెత్తి•మలయును గంధ
ర్వాయతపురి యట్టిది యీ, కాయము నిక్కంబు గాదు•కంజదళాక్షా.౬౫

మాయావి=మాయగలవాఁడు,-కల యను నర్థమున విన్ ప్రత్యయము వచ్చును. అస్మాయామేధాస్రజో వినిః పాణిని. 5, 2, 121. మాయావి-మేధావి-స్రగ్వి—తేజస్వి—మలయును = తిరుగును, గంధర్వాయతపురి = విశాలమైన గంధర్వనగరము- ఆశ్చర్యముగఁ గనఁబడి క్షణములో నశించెడి మేఘాకారము గంధర్వనగర మనఁబడును.మాయామృగరూపము=అద్భుతమైన యోగశక్తిచేఁ గల్పించుకొనిన జింకరూపము.

తా. యోగశక్తిగల యా రాక్షసుఁడే తన యద్భుతయోగశక్తిచే జింక వలెనై తిరుగుచుండును. ఈ యాకారము గంధర్వనగరము వంటిది, నిజము కాదు. నిజమైన జింక యెట్లుపయోగపడునో యిది యట్లు ఉపయోగపడదు.

—• సీత మాయామృగంబును బట్టి తెమ్మని కోరుట •—

ఉ. కంటిమె వింటిమే కనక•కాంతిమణీమయ మౌమృగంబు, నా
కంటికిఁ జూడ మాయ యనఁ • గా, శుచిహాసిని భర్తఁ జేరి వా
ల్గంటి మఱంది నాఁగి నిజ•కాంతునితో మృగచర్మమందు లో
నంటినమక్కువం బలికెఁ • బ్రాణధవా! విను మాస గొల్పెడిన్. ౬౭

కనకకాంతిమణీమయము = బంగారుకాంతియు మణులకాంతులచే నిండి యుండునదియు, మాయ=వంచన,శుచిహాసిని=పరిశుద్ధమైన నవ్వుగలది. అఁగి= అడ్డగించి.

తా. బంగారువన్నె కలదియు నవరత్నముల కాంతులుగల చుక్కలు నవయవములు గలదియు నగు జింక యిన్నిసంవత్సరము లడవులలోఁ దిరిగినను మనము చూచితిమా, లేక శాస్త్రములు-లోకులు చెప్పఁగా వింటిమా ? లేదు. కావున నిది మోసపువేషము అని చెప్పుచుండఁగా లక్ష్మణుని నిలిపి, చిఱునవ్వుతో భర్తయొద్దకుఁబోయి యావాలుఁగంటి మృగచర్మమందు మనస్సున గలిగిన ప్రేమచే నిట్లనెను. ప్రాణేశ్వరా! వినుము. ఇది యాశ గలిగించుచున్నది.

ఉ. దాని మహాభుజా! లఘువి•ధంబునఁ బట్టుము, కేళి కౌను, నీ
కాననమందుఁ జూడమె మృ•గంబుల భల్లుకకిన్నరాళులన్

వానరచామరంబులను•వానికి నీతనుశోభగల్గెనే ?
కానము దీనితుల్య మగు•కాంతమృగంబు నిజంబు వల్లభా. ౬౨౩

మహాభుజా=గొప్పభుజములు గలవాఁడా, ఇంత పెద్దచేతులు బలము గలవాఁడవు. ఈ జింకను బట్టలేవా యని భావము. లఘువిధంబున = సునాయాసముగ, కేళికిన్=ఆటకు, భల్లుక=ఎలుఁగులయు, కిన్నర=కిన్నరపక్షులయు, ఆఖులన్=పరుసలను, వానర=క్రోఁతులను, చామరంబులన్ = చమరమృగంబులను, తనుశోభ = దేహకాంతి, కాంతమృగంబు = మనోహరమైన జింక, వల్లభా = ప్రియుఁడా, అనుటచే నాయందుఁ బ్రీతియుండిన దీనిని బట్టి తెమ్మని భావము.

తా. వల్లభా, మహాబాహూ, దీనిని సులభోపాయముగఁ బట్టుము. నేనడిగితి నని ప్రయాసపడవలదు. నీ కేల యిది యందురా ఆడుకొన నుపయోగించును. ఈ యడవియందు మనమెన్ని యెలుఁగుగొడ్లను, చమరమృగములను, క్రోఁతులను; కిన్నరములను చూడలేదు. దీని దేహకాంతి దేనికైనఁగలదా ? ఇంత వింతయైన కాంతిగల మృగము మనము చూడలేదుగదా.

ఉ. జింకలు లేవె లోకమునఁ•జిత్రమృగంబుల నెన్ని చూడ, మీ
పొంకపువన్నెయుం జనవు•పోఁడిమి కంటిమె దేనియందు ? న
ల్వంకల మేనికాంతులు ద•ళంబుగఁ జల్లుచుఁ గానలోన నే
ణాంకునిఁబోలి యున్నది ప్రి•యా! దయ దానిని బట్టి తేఁగదే. ౬౨౪

ఏణాంకునిన్=చంద్రుని.

తా. లోకములో నెన్ని జింకలు లేవు. వింతమృగంబు లెన్నిలేవు. వానినెల్ల మనము చూడలేదా. ఈయందమైన వన్నె జనవుపొందిక దేనియందైనఁ గంటిమా? దీనిని జూడుఁడు. నాలుగుప్రక్కలఁ దన దేహకాంతులు దట్టముగఁ జల్లుచు చంద్రునివలె నున్నది. నాయందు దయయుంచి దానిని బట్టుకొని రమ్ము.

తే. ఔర రూపంబు బళిబళీ•యరరె లక్ష్మి,స్వరముసంపద బళిర ప్ర•శస్తమనఘ
మద్భుతం బైనయీలేడి•ప్రాణనాథ, లాగుచున్నది నామది•బాగుగాను.

తా. ఆహా ! యేమి దీనియందము. ఔరా! దీనికాంతిసంపద. బలే! దీని స్వరమాధుర్యము, ప్రశస్తము, నిర్దుష్టము అయిన యీజింక ప్రాణేశ్వరా ! నా మనస్సును బాగుగా లాగుచున్నది.

ఉ. జీవముతోడఁ బట్టుపడఁ•జిత్రము గల్గునె దీనికంటె నొం
డావలఁ, గాననస్థితి స•మాప్తము చెందఁ బురంబుఁ జేర మో
దావహభూషణం బగుచు•నంతిపురంబు నలంకరింపదే
భావనచేసి చూడుము నృ•పాలశిరోమణీ! మద్వచస్స్థితుల్. ౬౨౫

కాననస్థితి = అడవులయం దునికి, మోదావహభూషణంబు = సంతోషకరమైన యాభరణము, అంతిపురము=అంతఃపురము, మత్+పచస్+స్థితుల్ = నామాటలయొక్క విధము.

తా. ఈ మృగము ప్రాణముతోఁ బట్టువడెనా యింతకంటెఁ జిత్రమైనది మఱియొకటి యేది యున్నది? మన వనవాసకాలము పూర్తికాఁగా మనము పురమునకుఁ బోయినపుడు మనయంతఃపురమునం దిది యొకభూషణమై దానిని సింగారింపదా ? రాజచూడామణీ ! నేను జెప్పినది నిజమగునో కాదో యాలోచింపుము.

కం. భరతునకున్ మీకును నా, కరయుము మాయత్తలకును•వ్యక్తంబుగ నీ
హరిణము విస్మయజనకము, పురుషోత్తమ దీనిభంగి•బుద్ధిం గనుమీ. ౬౭౭

తా. దీనిని జూచి సంతోషించు దానను నేనొకతనే కాను. భరతునకు, తక్కిన మీతమ్ములకు, నాకు మాయత్తలకును, స్పష్టంబుగ నీజింక యాశ్చర్యము కలిగించును. పురుషశ్రేష్ఠా! దీనిని విచారింపుము.

తే. ప్రాణములతోడ నియ్యది•పట్టుపడక,పోయినను దీని చర్మ మ•మేయ
ముదముఁ
గూర్చుఁ బచ్చికబ్బుసిమీఁద•బర్చి దీనిఁ, గోర్కిచేసెద నీతోడ•గూరుచుండ.

అమేయముదము=అపరిమితసంతోషము, పచ్చికబ్బుసిమీఁద=గడ్డియాసనముమీఁద. "వ్రతీనా మాసనం బృసీ" అమరకోశము.

తా. ఒకవేళ నిది ప్రాణముతోఁ బట్టువడక పోయినను దీని చర్మమైనను నపరిమితానందము గలిగించును. కావున లేఁబచ్చికతోఁ జేయఁబడిన దర్భాసనముపై దీనిని బఱచి నీతోడఁ గూర్చుండఁ గోరుచున్నాను.

చ. అది యిది లేదు గావలయు•నంచుఁ బతిన్ వ్యథపెట్టు టెంతయున్
సుదతికిఁ గ్రూరమైనపని•సుమ్ము, మదాశయ మిద్ది, యైన ని
య్యది తనమేనికాంతిఁ గడు•నచ్చెరువున్ ఘటియించె నా కనన్
విదితపరాక్రముండ వు మృగ•విస్మయకారణవర్ణ శృంగముల్. ౬౭౮

మదాశయము=నాయభిప్రాయము, విదితపరాక్రముండు=ప్రసిద్ధికెక్కిన శౌర్యముగలవాఁడు, మృగ = జింకయొక్క, విస్మయకారణ = ఆశ్చర్యమునకు హేతువైన, వర్ణ=వన్నెగల, శృంగముల్=కొమ్ములు.

తా. ప్రాణేశ్వరా! నాకది లేదు ఇది లేదు. అది కావలె నిది కావలె నని (కైకవలె) స్త్రీలు భర్తను సంకటపెట్టుట మిక్కిలి క్రూరమైనపని సుమీ. ఇది తగినపని కాదని నాయభిప్రాయము. ఆకారణముచే నేనేపియు మిమ్మడిగినదానఁ

గాను. అట్టి నిప్పుడుమాత్ర మిదికావలె నని యేల కోరెదవందువా? దీని దేహ కాంతి నాకు మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించెను,అం:దు దానను గాన నిబ్బరించు కొనలేకయును, ఇది మీకు సులభసాధ్య మగుటను, ఊరికిఁబోయినపుడు ఇన్నా ళ్ళడవులలో నుంటిరే-ఏమి వింతవస్తువు తెచ్చితి రని నాచెల్లెండ్రు స్నేహితు రాండ్రడుగుదురేమో యనియు దీనిని గోరితిని. (సముచ్చయ మీ యర్థముల స్ఫురింపఁజేయుచున్నది.) ముందు మించి నోరు జారెను. క్షమింపుఁడు అని సీతాదేవి చెప్పఁగా ప్రసిద్ధికెక్కిన పరాక్రమముగల రామచంద్రమూర్తి యా జింకయొక్క యాశ్చర్యకరమైన కొమ్ములు.

కం. కాంచనరోమంబులు ర,త్నాంచితశృంగములు నీర•జాప్తప్రభయున్
మించిననక్షత్రంబుల,నంచును వెర గొల్పి మిగుల•సమ్మదపరుఁడై. ౬౮౦

కాంచనరోమంబులు=బంగారువన్నెగల వెంట్రుకలు, రత్నాంచితశృంగములు=రత్నములవలెఁ బ్రకాశించుకొమ్ములు, నీరజాప్తప్రభయున్=సూర్యుని కాంతియు, వెర=ఆశ్చర్యము, సమ్మదపరుఁడై=సంతోషించినవాఁడై.

తా. బంగారువన్నె వెంట్రుకలు, రత్నకాంతులుగల కొమ్ములు సూర్యుని కాంతియు నక్షత్రములవంటిచుక్కలు మిగుల నాశ్చర్యము గలిగింప సంతోషించినవాఁడై.

—• శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు సమాధానముఁ జెప్పుట •—

కం. సీతావాక్యము విని మృగ,రీతిం గని యాసపడుచు • శ్రీరఘుపతి భూ
జాతాప్రచోదితుఁడై ,భ్రాతం గని యిట్టు లనియెఁ•బరమముదమునన్. ౬౮౧

భూజాతాప్రచోదితుండై = సీతచేఁ బ్రేరింపఁబడినవాఁడై, భ్రాతన్ = తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుని-మీఁదిపద్యమునందలి 'వెరగొల్పి' యనునదియు,నీపద్య మునందలి "యాసపడుచు"యనునదియు శ్రీరాముఁడు కేవల భార్యాసంతుష్టికై యామెచేఁ బ్రేరింపఁబడి మృగమువెంటఁ బోలేదనియు నది యాయనకుఁగూడ నాశ్చర్యము గలిగించుటచే నాయనయు నాశపడిపోయె ననియు గ్రహింపనగు.

తా. సీతాదేవిమాటలు మృగమునీటులు చూచి జానకిచేఁ బ్రేరింపఁబడిన వాఁడై పట్టుకొనఁ గోరి శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంతోషముతో లక్ష్మణునితో నిట్టు లనెను.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా! ధరణి•కన్యకకుం గలజింకయాశ, ము
న్గంటిమె యిట్టిరూపమును • గల్గుమృగం, బిఁకఁ గల్గ నేర్చు నే,
వింటిమె నందనంబునఁ గు•బేరవనంబున నైన నుంట, మి
న్నంటెను దేజ హాటకస•మంచితబిందుకబృందరమ్య మై. ౬౮౨

మిన్ను=ఆకాశము, హాటక = బంగారువలె, సమంచిత = బాగుగఁ బ్రకాశించు, బిందుక=చిన్నచుక్కలయొక్క, బృంద = సమూహముచే, రమ్యమై= అందమై.

తా. లక్ష్మణా! చూచితివా,యీమృగముమీఁద సీత కెంత యాసయున్నదో, ఆఁడువారిమాటలకు వారికోరికలకు నేమిలే యందువా యామెమాట నటుండ నిమ్ము. మనమైనను నిటువంటి సౌందర్యముగల జింకను జూచితిమా. ఇఁక మీఁదఁ జూడఁగలమా. ప్రపంచమంతయు మనము చూచితిమా. ఎందేమున్నదో యందువేమో. చూడకున్నఁబోనిమ్ము.ఈలోకమునఁగాకున్నఁబోనిమ్ము.ఇంద్రుని నందనవనమున కుబేరుని చైత్రరథమున నున్న దని యెవరైనఁ జెప్పఁగా విన్నామా? లేదుకదా. దీనికాంతి యాకాశ మంటుచున్నదే. బంగారువన్నెచేఁ బ్రకాశించు చుక్కలసమూహముచే నందమై.

తే. రోమములు ప్రతిలోమాను♦లోమముగను
గౌనబు మీఱెడి నావలిం♦చినను వెడలె
మేఘమున నుండి వెల్వడు♦మెఱుఁగువోలె
నగ్నిశిఖవోలు నాలుక ♦ యాననమున. ౬౭౩

రోమములు=వెండ్రుకలు, ప్రతిలోమానులోమముగను=పైనుండి క్రింది వైపుగా వ్రాలియుండునవి అనులోమరోమములు, వానికెదురుగా క్రిందినుండి పైకి వ్యాపించినవి ప్రతిలోమరోమములు- ఒకప్రదేశమున నటులు నొకప్రదేశమున నిటు లుండును. గౌనబు=అందము, ఆననమునన్=నోటియందు.

తా. వెండ్రుకలు కొన్ని యనులోమముగను గొన్ని ప్రతిలోమముగను నందమై యున్నవి. అది యావలింపఁగా మేఘమునుండి వెలువడిన మెఱుఁగు వలె నగ్నిజ్వాలవంటి నాలుక నోటినుండి వెడలుచున్నది.

తే. ఇంద్రనీలసమం బయి♦యెసఁగు మోము శంఖముక్తానిభం బగు♦జఠరసీమ
మేలిసౌందర్యములదీవి♦మృగముతీవి,యెవనిమానసమును హరి♦యింప లేదొ.

శంఖ, ముక్తా,నిభంబు=శంఖముతోను ముత్యములతోను సమానమైనది, జఠరసీమ=ఉదరము, దీవి=ద్వీపము.

తా. ఇంద్రనీలకాంతి గలముఖము శంఖమువలె ముత్యములవలెఁ దెల్లనైన కడుపు గలిగి యీజింక తీవి సౌందర్యములకెల్ల దీవిగా నున్నది. ఇట్టిది యెవని మనస్సును హరింపఁ జాలదు?ఎట్టివాని మనస్సునైన హరించు ననుట.

కం. నానారత్నమయము జాం,బూనదశుభవర్ణకలిత♦మున్ రూపంబున్
మానుగఁ గనఁగరఁగదెయే,మానసమును బాల సీత♦మా టేమిటికిన్. ౬౭౫

నానారత్నమయము=నానారత్నముల కాంతులతో నిండినది- జాంబూనదశుభవర్ణ కలితమున్=బంగారుయొక్క మంచివన్నెతోఁ గూడినది.

తా. అనేకవిధములయిన రత్నకాంతులతో నిండినదియు, బంగారుయొక్క మంచి వన్నెతోఁ గూడినదియునైన రూపమును చూడఁగానే బాల సీత మాట యేలకాని యే మనుష్యుని మనస్సు కరఁగకుండును.

సీ. ఆమిషార్థము విహా♦రార్థంబు మృగముల,ధానుష్కులై సట్టి♦ధరణిపతులు
మృగయాభిరతిఁ ద్రుంత్రు♦పృథ్వీతలేంద్రులు, ధాతువుల్మణిహేమ♦ధననిచయము
లాఖేటమునఁ గాదె♦యార్జింత్రు శుక్ర సం, కల్పకల్పితవస్తు♦కాండము లన
వసుధేశ్వరునకు స♦ర్వంబును వనమునఁ, గలిగినదే కదా♦లలితచరిత
తే. యర్థకాముకు లెట్టిప♦దార్థమందు, నాసచేతను వనచారు♦లగుచు దాని
సంగ్రహించెదరో యర్థ♦శాస్త్రవేత్త,లైనవిబుధులు దానినే♦ యర్ఘ్యమంద్రు.

ఆమిషార్థము = మాంసముకొఱకు, విహారార్థంబు = వినోద సంచారము కొఱకు, ధానుష్కులు=విలుకాండ్రు, మృగయాభిరతిన్ = వేఁటయందలి విశేషమగు నాశతో, మణిహేమధననిచయము - రత్నములు, బంగారు ధనసమూహములను,వేఁటయందు నేనుఁగులఁ జంపి వాని కుంభస్థలమందలి ముత్యములు, ధాతువులందుఁ గల బంగారు వెండి మొదలగులోహములు, శుక్రసంకల్ప = శుక్రుఁడు సంకల్పించిన, వస్తుకాండములు=పదార్థ సమూహములు, శుక్రుఁ డేవస్తువుకోరిన నది సంకల్పముచేతనే యాయనకుఁ గలుగునని ప్రసిద్ధి. మనుష్యులుచేయు వ్యర్థసంకల్పములన్నియు శుక్రునకు ఫలవంతము లగును.'మనుష్యేభ్యః సమాదత్తే శుక్రశ్చింతార్జితం ధన'మ్మని భారతము, ఉద్యోగపర్వము. అర్థకాముకులు=అపూర్వధనము కోరినవారు, అర్థశాస్త్రవేత్తలు=నీతివిషయమైన శాస్త్రమును దెలిసినవారు, అర్ఘ్యము=అమూల్యవస్తువు, ఏది విశేషము శ్రమించి సంపాదించెదమో యదియే యమూల్యము.

తా. విల్లుకాండ్రగు రాజులు మాంసమునిమిత్తము విహారమునిమిత్తము వేఁటయందలి యాసక్తిచేత మృగములను జంపుదురు. భూపాలనము చేయు రాజులు ధాతువు లను మణులు, బంగారు,ధనసమూహమును వేఁటయందే కదా సంపాదింతురు.శుక్రుఁడు తనసంకల్పముచేతఁ గోరినపదార్థములను సృష్టిచేయునట్లు రాజునకు సర్వము వనములవలనఁ గదా కలుగుచున్నది.అపూర్వవస్తువుల నపేక్షించువారు ఏ పదార్థము గోరి వనములఁ దిరుగుచు దానిని సంగ్రహించెదరో నీతిశాస్త్రవిదులు పండితులు దానినేకదా ప్రశస్తపదార్థ మనుచున్నారు.

కం. ఈమృగమణికాంచనమయ, మౌమహితాజినమునందు•నవనీసుతయున్
దా మేలుపడియె నాతో, సౌమిత్రీ! కూరుచుండ•సమ్మదపూరన్. ౬౭౭

మృగమణి=మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, కాంచనమయ = బంగారుమయమైన, మహితాజినమునందు = మేలైనచర్మమునందు మేలుపడియెన్ = ముచ్చటపడియెను.

తా. ఈ యొక మృగమును జంపుటవలన నేమి విశేషార్థలాభము గలుగఁగల దనెదవా-బంగారుమయమైన యాశ్రేష్ఠమగు జింకచర్మముమీఁద సీతాదేవి నాతోడ సంతోషముతోఁ గూర్చుండ నాశపడుచున్నది.

కం. మృదులతఁ బ్రసిద్ధిగాంచిన, కదళీప్రియకీప్రవేణి•కా చర్మములున్
విదిత మగుమేషచర్మము,మదిఁ జూడుము దీనితోస•మానం బగునే. ౬౭౮

మృదులతన్=మెత్తని దగుటయందు, కదళీ=నల్లచారల యిఱ్ఱి,ప్రియకి=బొట్ల యిఱ్ఱి, ప్రవేణికా = ఇది మృగజాతి భేదము. వీని చర్మము లయినను ప్రసిద్ధమైన మేఁకచర్మమైనను, దీనితో సమాన మగునా? మృగచర్మములందింతకు మేలైనచర్మము మనకు లభింపదు.కావున దీనిని సంపాదింపఁ దగును.

కం. ధారిణి యీమృగరత్నము, తారాపథమందు వెలుఁగు•దైవతహరిణం
బీరెండు నాకుఁ జూడం,గా రమణీయములు దక్కం•గావు నిజముగన్. ౬౭౯

టా. మృగజాతులలో భూమిమీఁద నీ జింక, ఆకాశమున చంద్రునిలోని జింక,యివి రెండే మనోహరములుగాని తక్కినవి కావు.అని నాయభిప్రాయము. అవునన్నా నీవు చెప్పినది నిజమే. ఇది నిజమైన జింక యయినఁ గదా. ఇది మాయా మృగము. ఇది జీవితముతోను బట్టుపడదు. చంపితివా జింక చర్మము నీకు లభింపదు. వ్యర్థశ్రమము. మీకోరిక నెఱవేఱఁ బోదనెదవా ? అట్లైనను దీనిని జంపవలసినదే.

—• {శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుతో మారీచమయాయయేని మాయామృగం బవశ్యవధ్యం బని చెప్పుట.} •—

ఉ. నీవు వచించినట్టు రజ•నీచరమాయయ యేని దీని దు
ర్భావ మడంగఁ జంపుటయె•భవ్యము చూ, యిటు తాటకేయుఁడే
కావలుఁడై మునీశ్వరజ•ఘాంసువు నై చరియించుచున్ నృపా
లావళి రాఁగ వేఁటలకు•నట్టె వధించును వారి వంచనన్. ౬౮౦

తా. రజనీచరమాయ=రాక్షసుఁడు తనయద్భుతయోగశక్తిచే నీరూపము ధరించె నందువా? దీని చెడ్డతలఁపు పోవునట్లు దీనిని జంపుటే శ్రేష్ఠమైన పని•

సుమా. ఈప్రకారముగా తాటకాకుమారుఁడైన మారీచుఁడు గర్వించినవాఁడై మునీశ్వరులను జంపఁగోరి తిరుగుచు వేఁటకువచ్చిన రాజులను మోసగించి చంపు చున్నాఁడు.

ఉ. ఏపున దీనిఁ జంపుటయె ♦ యెంతయుఁ గార్యము పూర్వమిందు వా
తాపి యనంగ రక్కసుఁడు ♦ తాపసగర్భములందుఁ జొచ్చి యా
లోపలనుండి తేలువలె ♦ లూనతదీయపిచిండుఁడౌచు హిం
సాపరుఁడై చరించు చవ♦సానమునం దొకనాఁ డగస్త్యుచేన్. ౪౧

ఏపునన్=పరాక్రమముచే, లూన=చీల్పఁబడిన, తదీయ=ఆబ్రాహ్మణుల, పిచిండుఁడు - కడుపులు గలవాఁడు, తేలువలె=తేలునకు గర్భము వచ్చెనేని లోపలిపిల్లలు దల్లికడుపు చీల్చుకొని వెలికి వచ్చును. అవసానమునన్=కడపట.

తా. ఈ కారణముచేఁ బరాక్రమించి దీనిని జంపుటే తగినకార్యము. ఈ ప్రదేశమందే పూర్వము వాతాపి యను రాక్షసుఁడు మునులకడుపులలోఁ బ్రవేశించి తేలువలె వారిపొట్టలు పగులఁ జీల్చికొని హింసాపరుఁడై యుండి కడపట నొకనాఁ డగస్త్యమునీశ్వరుచే.

కం. భక్షింపంబడి యాతఁడు, కుక్షి వెడలి లేవ నున్నఁ ♦ గుంభభవుం డా
రాక్షసునకు ననియెన్ హృద,యక్షోభముగాఁగ నగుచు♦నమరవిరోధీ! ౪౨

కుక్షి=కడుపు, హృదయక్షోభము=హృదయము కలఁతపడునట్లు.

తా. భక్షింపఁబడి యతఁడు కడుపులోనుండి లేచుటకు యత్నించు సమయమున నగస్త్యుఁ డారాక్షసునితో వానిమనస్సు వ్యాకులపడున ట్లిట్లు పలికెను. ఓరీ రాక్షసుఁడా!

తే. సరకు సేయక బ్రాహ్మణ♦సంతతులను, నీదు తేజంబునను జంపి♦నిష్ఠురతను
బాపచరితుండవైతి వి♦ప్పాట నీవు,జీర్ణమైపొమ్ము నాగర్భ♦సీమ ననియె.౪౩

సరకుచేయక=లక్ష్యములేక, నిష్ఠురతను=కఠినత్వముచే, ఇప్పాట = ఈ విధముగనే,ఈ యర్థమునం దిది ఆ ఈ ఏ శబ్దాదిపూర్వకముగానే ప్రయోగింపఁ బడును.

తా. బ్రాహ్మణు లనిన నీకు లక్ష్యములేక నీశక్తిచే దయాహీనుఁడవై పాపపునడవడి గలవాఁడవై,వారినందఱఁ జంపితివి. ఇప్పుడు నీ వుండు విధము గానే నాగర్భమున నీవు జీర్ణమై పొమ్ము అనెను.ఆవిధముగా నగస్త్యుఁడు వానిని జంపెను.

కం. ఈతండును జూడఁగ నా, వాతాపిని బోలఁడా య♦వశ్యము ఘటసం
జాతునిచే నతఁ డీల్గిన,ఖాతిని నాచే నితండు ♦ పైపడి చచ్చున్.

తా. వీఁ డావాతాపివంటివాఁడు కాఁడాయేమి ? కావున నగస్త్యునిచే నెట్లు వాఁడు చచ్చెనో వీఁడు మనలమోసగింపవచ్చెను గావున నాచేఁజావవలసినవాఁడే.

కం. సన్నాహంబున జానకిఁ, బన్నుగ రక్షింపు మీవు ♦ పదిలంబుగ నీ
కన్నియుపై నున్నవి మన,యన్ని ప్రయత్నములు కావు♦మా సత శ్రద్ధన్.

సన్నాహంబునన్=దృఢప్రయత్నముతో, పదిలంబుగన్ = అపాయము రాని విధముగ.

తా. నేను వేఁటకై పోయెదను. నీవు దృఢప్రయత్నముతో నీ సీత కపాయము రాకుండునట్లు కాపాడవలయును. మనప్రయత్నము లన్నియు నీమెపై నాధారపడియున్నవి. కావున శ్రద్ధతో రక్షింపుము.

(మనము పూనినరాక్షసవధాధికార్యములకు నీమె మూలము. ఈమె వేదవతిగా నున్నప్పుడు రావణాది రాక్షసవధ సంకల్పించెను.అది నెఱవేర్చు భారము మనయందున్నది. దానికి భంగము రాకుండునట్టు లీమెను రక్షింపుము.)

కం. ఈమృగమును వధియింపఁగ,నో మెలపునఁ బట్టుకొనఁగ♦నో నేఁ బోదున్
సౌమిత్రి! కంటె జానకి, యామృగచర్మంబుఁ జూచు ♦ వ్యామోహంబున్.

తా. ఈమృగము నీవు చెప్పినట్లు రాక్షసమాయ యాయెనా చంపుదును లేక సహజమృగమయ్యెనా హెచ్చరికగా పట్టితెత్తును. ఈరెంటిలో నొకటిచేయుటకుఁ బోయెదను. లక్ష్మణా! సీతాదేవిని జూడుము. ఆమృగచర్మముమీఁద నెంత మోహము పెట్టుకొని చూచుచున్నదో.

ఉ. కావున నొక్కశాతతర♦కాండమునన్ హరిణంబుఁ ద్రుంచి నే
నావరచర్మముం గొని ర♦యంబున వచ్చెద,నంతదాఁక సీ
తావరవర్ణినిన్ మిగులఁ ♦ దత్పరతం గడు నప్రమాద మే
ధావిభవంబు మీఱఁగ స♦దా పరిరక్ష యొనర్పు తమ్ముఁడా. ౬౯౩

శాతతరకాండమునన్ = పదునైన యొక బాణముచేతనే, వరవర్ణినిన్ = ఉత్తమస్త్రీని.

శీతే సుఖోష్ణ సర్వాంగి, గ్రీష్మేతు సుఖశీతలా.

భర్తృరక్తాచ యా నారీ సా భవే ద్వరవర్ణినీ ఇతిరుద్రః. చలికాలమందు సుఖోష్ణమైన సర్వావయవములు గలది.ఎండకాలమందు సుఖమైన చల్లఁదనము గలది. భర్తయందుఁ బ్రీతిగలది వరవర్ణిని యనఁబడును. తత్పరతన్=ఆపని

యందే యాసక్తిగలవాఁడవై అనఁగా దిక్కులు చూచుచు నేమఱి యుండక, అప్రమాద=హెచ్చరిక తప్పని, మేధావిభవంబు=బుద్ధిసంపద.

తా. కావున నొక్కవాఁడిబాణముచే నీ జింకను జంపి చర్మము తీసికొని శీఘ్రముగ వత్తును. ఒక బాణప్రయోగమున కెంతకాలమో యంతమాత్రము కాలములోనే వత్తును. నేను బాణము ప్రయోగించుటే యాలస్యము. నేను వచ్చువఱకు యీసీతను నీవు లవమైన హెచ్చరిక తప్పక యేకాగ్రమనస్సుతో తమ్ముఁడా సర్వథా కాపాడుము.

మత్తకోకిలము. దక్షుఁడున్ దృఢసత్త్వుఁడున్ మతి♦ధైర్యయుక్తుఁడు లక్ష్మణా!
పక్షిరాజు జటాయు వియ్యెడ♦బాసటై చరియింపఁగా
రక్షణంబు ఘటింపుమీ యుడు♦రాజబింబసమాస్యకున్
దీక్షఁ బూని ప్రమాద మేది ప్ర♦తిక్షణంబును శంకివై. ౭౯౫

దక్షుఁడున్ = కార్యముచేయుటయందుసమర్థుఁడు, దృఢసత్త్వుఁడు = మిగులబలముగలవాఁడు, మతిధైర్యయుక్తుఁడు = ఆలోచన, ధైర్యముతోఁ గూడినవాఁడు బాసటై = సహాయుఁడై, ఉడురాజబింబ = చంద్రబింబముతో సమాన=పోలికగల, ఆస్యకున్=ముఖముగలదానికి, ప్రమాద మేది=ప్రమాదము లేక, శంకివై=సందేహించువాఁడవై, దీక్షఁబూని=ఇది యొక వ్రతముగా నెంచి- ఇచ్చట జటాయుప్రశంస కాఁగలదానిని సూచించుచున్నది.

తా. పక్షిరాజగు జటాయువు కార్యసాధనసమర్థుఁడు. మిగుల బలముగల వాఁడు. కార్యాలోచనము, కార్యముచేయ ధైర్యము గలవాఁడు. ఆయన నీకు సహాయుఁడుగా నీసీతాదేవిని ప్రతిక్షణము ఏమూలమున నేమి యాపదవచ్చునో యని శంక గలవాఁడవై పొరపాటుపడక యిది యొకవ్రతముగా నెంచి రక్షింపుము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాచర్యగుఱించి భారతమునఁ గొన్ని శ్లోకములు గలవు.

అసంభవం హేమమృగస్య జన్మ, తథాపి రామో లులుభే మృగాయ,
ప్రాయః సమాసన్నవిపత్తికాలే, ధియోపి పుంసాం మలినీ భవంతి.

బంగారుమయమైన జింక లోకమునఁ గలుగదు. అట్లుండియు రాముఁడట్టి మృగమునకై యాసపడెను. ఆపత్కాలము సమీపించినపుడు పురుషుల మనస్సులు ప్రాయికముగ మలినము లగుచున్నవి.

కర్మణా బాధ్యతే బుద్ధిః, న బుద్ధ్యా కర్మ బాధ్యతే।
సుబుద్ధి రపి యద్రామో హైమం హరిణ మన్వగాత్ ॥

కర్మముచే బుద్ధి బాధింపఁబడునుగాని బుద్ధిచేఁ గర్మము బాధింపఁబడదు

మంచి బుద్ధిబలముగల రాముఁడు బంగారుజింకవెంటఁ బోయెను.బుద్ధిః కర్మానుసారిణీ=బుద్ధి కర్మముననుసరించి పోవును.

న భూత పూర్వో నచకేన దృష్టో, హేమ్నః కురంగో న కదాపి వార్తా,
తథాపి తృష్ణా రఘునందనస్య, వినాశకాలే విపరీతబుద్ధిః.

బంగారుజింక పూర్వమున లేదు, ఎవరు చూచినదిలేదు.అట్టి దున్నదన్న వార్తయు నెవఁడు వినలేదు. అట్లుండియు రామచంద్రునకు దానిపై నాశగలిగెను. చేటుకాలమునకుఁ జెడుబుద్ధి పుట్టును.

శ్రీరామచర్యవలస గ్రహింపవలసిన నీతు లివి. అందు విశేష మేమనఁగా దాను భ్రమపడుటయేగాక లక్ష్మణుఁడు చెప్పినను విన్నవాఁడుఁగాఁడు. మారీచ మాయ యని విశ్వాసముండిన నున్నచోటున నుండియే బాణము ప్రయోగించి యుండవచ్చును. దానివెంటఁ బోవలసినపని లేదు. కాకాసురునివెంటఁ బోయెనా ? కావున ఆయనకును నది నిజమైన జింకగ నుండవచ్చు నను భ్రాంతి వచ్చినది గాదు.

సీతాదేవి లోకసామాన్యస్త్రీ యగునా? ఆమెకుఁ దెలియని విషయములు లేవు. బంగారుజింక లోకమున లేదని యామెకుఁ దెలియదా ?

"నిన్నుఁబాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్కముహూర్తమే! నిన్నిలం గలవారమె తమ నీటఁబాసిన చేప లట్లన్న" యని లక్ష్మణుఁడు చెప్పినట్లు 'నను వీడితేని మెయిఁదాల్ప నిజంబుగ' ననిన యంతటి పరమభక్తిగల సీతయెట్లు క్షుద్రమృగమునకై భర్తను దొలఁగియుండ నాలోచించెను ? కావున కర్మానుసారము బుద్ధియను నీతి ప్రాతీతికార్థమున నెఱుఁగనగును.

పరమార్థము విచారింతము. మనుష్యులకుఁ గోరికలు గోరు స్వాతంత్ర్యము కలదు.దాని నెఱవేర్చుభారము భగవంతునియందుఁ గలదు.ఎవ రేకోరికలు దృఢముగఁ గోరినను భగవంతుఁడు దాని నెఱవేర్చును. కాని దానిఫల మనుభవింపు మనును.కావున మంచికోరికలు కోరువారికి మంచిఫలమేకలదు.చెడుకోరికలు గోరువారికిఁ జెడుఫలమే కలదు.ప్రకృతివిషయమైన కోరికలు గోరువారి కందఱకు సీతాదేవికి వచ్చినగతియేవచ్చును.మారీచునిమాయయే ప్రకృతి ప్రపంచమున మనము చూచునవి వినునవి యన్నియు ప్రకృతిచిత్రములే.సీతాదేవి మాయజింకను జూచి భ్రమించి యాశపడినట్లు మనము చిత్రవిచిత్రములైన ప్రకృతిపదార్థములనుజూచి సత్యమని భ్రమపడుచున్నాము.ఇవి నిత్యములుగావు.క్షణభంగురములు.ఆజింక వలన సీతాదేవి యెట్లు సుఖింపగోరెనో అట్టులే మనము ప్రకృతిపదార్థములవలన నానందింపఁ గోరుచున్నాము. రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవికోరిక నెఱవేర్చినట్లు

మనకోరిక నెఱవేర్చును. సీతాదేవి యనుభవించిన ఫలమువంటి ఫలము మన మనుభవించుచున్నాము. సీత కేమిఫలము గలిగెను? అది ముందు విచారింపఁ బడును.

—♦ ౪౪-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు మాయామృగమువెంటఁ బోవుట. ♦—

కం. అని మువ్వంపులవిలుఁ గొని,కనకమయత్సరు కృపాణ♦కాండధి యుగమున్
మనుకులుఁడు కట్టుకొని వెసఁ,జనె మాయామృగముఁ బట్టు♦సంరంభమునన్.

మువ్వంపులవిలు=మూఁడువంకరలుగల విల్లు, కనకమయ=బంగారుమయ మైన, త్సరు = పిడిగల, కృపాణ = కత్తిని, కాండధియుగమున్ = రెండంబుల పొదులును, సంరంభమునన్=త్వరతో.

తా. మూఁడువంకరలుగల విల్లు బంగారుపిడిగలబాకు, అంబుల పొదులు రెండు ధరించి యామృగమును బట్టుకొనుత్వరతో బయలుదేఱెను.

ఉ. వింటిని గేలఁ బూని వెను♦వెంటన వచ్చెడురాముఁ జూచి లోఁ
డంటమలాడ గుండెలు తఁటాలునఁ గన్పడ కేగి వెండియున్
గంటికిఁ దోఁప దూరముగఁ ♦ గాంచి రఘూత్తముఁ డుగ్రవేగుఁ డై
వెంటనె కూడఁబాఱ నది ♦ వృక్షచయంబుల డాఁగుఁ దోఁచెడున్. ౭౦౦

తా. చేత ధనుస్సు ధరించి తనవెంట వచ్చు రామచంద్రుని జూచి చంపను వచ్చుచున్నాఁడురా రాముఁడని దిగులుపడి గుండెలు దడదడ కొట్టుకొనఁగా తటాలునఁగానరాకపోయి యట్లే పోద మనిన రావణుఁడు చంపు నని భయపడి మరల దూరమునఁ గానరాఁగాఁ జూచి రామచంద్రుఁడు మిగుల త్వరగలవాఁడై వెంటనే పట్టుకొనుటకై పరువెత్తఁగా నది చెట్లగుంపుల చాటున డాఁగును. కాన రాలేదు పోనిమ్మని మరలిన మరలఁ గానవచ్చును.

సీ. చేపడె నిదె యని ♦ వే పట్టఁ బోయినఁ, జంగున మెలపునఁ ♦ జౌకళించు
గడుదవ్వు చనె నిది♦గడు సంచు నిలిచినఁ, దారసంబున నటఁ♦దారుచుండుఁ
బరువువాఱుచుదీనిఁ♦బట్టెద నని పాఱఁ,బొదలలోపలఁదూఱి♦యొదిగియుండుఁ
జిక్కెఁ బో యిది యని♦చేచాఁపఁ బోవఁజీ, వుక్కున నొకవైపు♦చిక్కకుఱుకుఁ
తే. దోఁచుఁ దోఁపకుండు♦దూరంబుచను డాయు, నెదురు వచ్చుమిగుల♦బెదరి చూచు
మాఱుమొగము పెట్టు♦మాఱాడు తారాడు, లేఁతగసవు మేయు♦లీలఁదిరుగు.

చేపడె=లభించె, చంగున=దాఁటుటయందు ననుకరణము. ఇందుఁ బ్రథ మాక్షర మదంతమే కాని ఎదంతముగాదు. 'చంగున గోడదాఁటు నగసాలశిఖా మణిఁజూచితే సఖా'-యని శ్రీనాథప్రయోగము. మెలపునన్ = హెచ్చరికతో

చౌకళించున్=నాలుగుకాళ్లు కుప్పించి దాఁటు, గడుసు=కష్టకార్యము, తారసంబునన్=సమీపమందు, అటన్=అచ్చోటనే, తారుచుండున్ = సంచరించుచుండును.

తా. దొరకెరా యని పట్టుకొనఁబోఁగా చంగుననాలుగుకాళ్ళతో నెగిరి యావల దుముకును. దూరముపోయినది యిఁకఁ జిక్కదువ్యర్థశ్రమమేల యని వెనుకముఖమైన సమీపమందే తిరుగుచుండును. పరువెత్తి పట్టుకుందమని పరువెత్తఁగాఁ బొదలలోఁదూఱి యొదిగియుండును. చిక్కెనని పొదలలోకి చేయి చాఁపఁగా చివుక్కని యావలవైపు దూఁకి పరువెత్తును. కానవచ్చును. కానరాకపోవును. దూరమునుండి మరల సమీపించును. ఎదురుగావచ్చును. బెదరినట్లు చూచును. మాఱుమొగము పెట్టును. పొడువవచ్చును. కదియవచ్చును. వచ్చికమేయును. వినోదముగాఁ దిరుగును.

మాలి. కనఁగఁ గనఁగఁ గాంతుల్ ♦ గ్రక్కుచున్ నిల్చు ధ్వనిన్
గనుచుఁ గనుచుఁ బాఱు ♦ స్దవ్వుగాఁ జిక్కకుండన్
మునుఁగు వెఱను బాణం♦బుం గనున్ మింట నాడున్
వనుల దరుల డాఁగున్ ♦ వంచనన్ గాసి గ్రాఁగున్. ౨౦౨

గ్రాఁగున్=సోలును.

తా. రామచంద్రమూర్తి చూడఁజూడఁ గాంతులు గ్రక్కుచున్నదానివలె మెఱయుచు నిలుచును. ఆయన విల్లెత్తినా దృష్టి దానిమీఁదనే యుంచి దూరముగాఁ జిక్కకుండఁ బరువెత్తును. భయమున మునిఁగినట్లయి బాణమును జూచును. ఆకాశమందే గంతులుపెట్టుచు నాడును. అడవులందుఁ జెట్లచాటున గుహలలో డాఁగును. గాసిపడినదానివలె వంచనచే సోలును.

సీ. వెఱచెఁ బో యని విల్లు♦మఱుఁగిడి డాయంగఁ,దిన్నతిన్నగ మును♦
మున్నువోవుఁ
జంపెదఁ గా కంచుఁ ♦ జాపంబుఁ దీసిన, బెదరినభంగిఁ గు♦ప్పించియెగయు
దనవెంట వచ్చెడు♦జననాథుఁ జూడని,యట్టులై వచ్చిక ♦ నాడుచుండు
రద్దు సేయక పొంచు♦రాములీలాగతి, నోరచూపులఁజూచు ♦ నొంటికంట
ఆ. మఱుఁగుఁ జేరు బయుల♦మెఱయును మబ్బుల,నడిమిచందురుండు♦నాఁగనిట్లు
కాన వచ్చి కొంత♦కానరాక యొకింత, నేగెఁ దీసికొనుచు♦నెంతొదవ్వు. ౨౦౩

తా. నన్నుఁజూచి భయపడినదని తలఁచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి విల్లువెనుకవైపుగా నుంచుకొని దగ్గఱకుఁబోఁగా నదియును మెల్లగనే ముందుముందుగఁ బోవును. ఇది చిక్కదు. దీనిని జంపెదనని విల్లుదీయఁగానే బెదరినదానివలెఁ గుప్పించి యెగయును. తనవెంట వచ్చుచున్న రామచంద్రునిఁ జూడనిదానివలెఁ బచ్చికలందు నాడుచుండును. సద్దుచేయక పొంచు రామచంద్రమూర్తిని నోర

గంట నొకకంటితోఁ జూచును. కొంతసేపు చాటుగఁ బోవును, కొంతసేపు బయలు నందుఁ దిరుగును. మబ్బుల నడిమి చందురునివలె నిట్లు కొంతసేపు కానవచ్చి కొంతసేపు కానరాక యాశ్రమమునుండి రామచంద్రుని మిగుల దూరము తీసి కొనిపోయెను.

సీ. ఒకమాఱు పొదలలో•నొదిగినట్టులె యుండు,నంచునఁ జేర ద•వ్వరిగి యుండు
నొకసారి నేలపై•నొయ్యనఁ బన్నుండుఁ, జేసాఁచునంతలోఁ•జిక్కకుండు
నొకతూరి నాయాస•వికలత నిలుచుండు బడలెనం చేగఁ గ•న్పడక యుండు
నొకసారి వింతవే•డుకల నాడుచు నుండుఁ,బట్టఁజూచినయంతఁ•బాఱుచుండు
ఆ. వికటహరిణ మిట్లు•గికురించి వంచించి, యటమటించి మిగులఁ•దటమటించి
మోసగించి మాయ•మునుంచి తాబేలించి, తచ్చనలను రాము•దవ్వులాగె.౮౧౪

తా. ఒక్కొక్కసారి పొదలలో దాఁగినట్టులే యొదిగి కానరాకయుండును. రామచంద్రమూర్తి దగ్గఱకుపోవునప్పటికి దూరము పోయియుండును.ఒక్కొక్క సారి నేలమీఁదఁ బండుకొనును.చేసాఁచిపట్టుకొను లోపలఁ జిక్కకుండఁ బోవును. ఒక్కసారిచాల బడలినదానివలె రొఁజుచు నిలుచుండును బడలినది చిక్కినది యని చేరఁబోవఁ గానరాకయే పోవును. ఒకసారి వింతవింత యాటలాడును. పట్టఁ జూచినఁ బరువెత్తును. ఆకుత్సితపుజింక యీవిధముగ మోసగించి వంచించి బేలించి రాముని మిగుల దూరమునకు నాకర్షించెను.

ఇందలిగీతమున శ్రీనాథుశైలి యనుకరణము గాననగు. మోసముయొక్క యతిశయము రామచంద్రుని మోహాతిశయము రూపింప సమానార్థకపదములే పెక్కులు ప్రయోగింపఁబడెను.

కం. అంత రుషావివశత సం,భ్రాంతుం డయి రామవిభు డు•బడలిక నిలిచెన్
ప్రాంతమహావృక్షచ్ఛా,యాంతరమున శాద్వలమున•నంతట నదియున్.

అంతన్=ఈప్రకారము దూరముపోయిన పిదప, రుషావివశతన్=కోపము వలనఁ గలిగిన పారవశ్యముచే, సంభ్రాంతుఁడయి=కలఁతజెందినవాఁడై, బడలికన్=గాసిచే, ప్రాంత = సమీపమునసుండు, మహావృక్ష = పెద్దచెట్టుయొక్క, ఛాయాంతరమునన్=నీడయందు, శాద్వలమునన్=పచ్చిక భూమియందు.

తా. చాలదూర మిట్లు పోయిపోయి కోపముచేఁ బరవశుఁడయి, మనస్సు కలఁతఁజెంద బడలి యొకపచ్చికగల ప్రదేశమున పెద్ద చెట్టునీడ నిలుచుండెను. అంతట నా జింకయు.

కం. జింకలమందలలోపలఁ, బొంకంబుగఁ గూడి మూడి•పొదలుచుఁ దోఁచెన్
సంకటతలమున రాముఁడు, బింకంబునఁ బట్టఁ బోవఁ•బెల్కాతీ యుఱికెన్.

మాడి=మలసి. ఈ శబ్దమెప్పుడు కూడి శబ్దముతోఁ గూడియే వచ్చును.

తా. జింకల మందలలోఁ గూడి తిరిగి రామచంద్రమూర్తి నిలుకు స్థలంబునఁ గానవచ్చెను. చిక్కెనులే ఇఁక నెక్కడికిఁ బోవునని పట్టుకొనఁబోఁగా, పెల్కుఱి=భయముచే విలవిలఁ దన్నుకొని యెగిరి పరువెత్తెను.

ఉ. వెండియు వృక్షషండపద•వీగత మై కనఁబడ్డ రామచం
ద్రుండు నితాంతరోషమునఁ•ద్రుంచెద దీని న టంచుఁ బూని మా
ర్తండరుచిప్రచండభయ•దద్రుహిణప్రవినిర్మితాస్త్రము
ద్దండత నారిఁ గూర్చి మృగ•దానవునిన్ గుఱి చూచి వైచినన్. ౭౦౩

వృక్షషండపదవీగతమై=చెట్లసమూహముగల ప్రదేశమున నుండునదియై, మార్తండ=సూర్యునియొక్క, రుచి - కాంతివంటి కాంతితో, ప్రచండ=మిగుల తీక్ష్ణమైన, భయద=భయము గలిగించు, ద్రుహిణ = బ్రహ్మచే, ప్రవినిర్మితాస్త్రమున్ = చక్కఁగా నిర్మింపఁబడిన యస్త్రమును, ఉద్దండత = భయంకరముగ, నారిన్=అల్లెత్రాటియందు. ఈ యర్థమున నిది దేశ్యమని శబ్దరత్నాకరమునఁ గానవచ్చుచున్నది కాని నారీ యోషితిమౌర్వ్యాంచ.అను రభసుని ప్రయోగము వలన నిది సంస్కృతశబ్దమే యని గ్రహింపదగు. మృగదానవునిన్ = మృగరూపము ధరించిన దానవుని. మధ్యమపదలోపి సమాసము.

తా. మఱియును నది చెట్ల గుంపులుండు ప్రదేశమునందు కానరాఁగా రామచంద్రుఁడు మిగుల గోపించి దీనిని జంపెదనని సూర్యకాంతిగల బ్రహ్మాస్త్రమును వింట సంధించి యామృగరూపధారియైన రాక్షసుని గుఱిచూచి వేయఁగా.

—• { శ్రీరామునిబాణముచే మారీచుఁడు హాలక్ష్మణా యని యఱచి చచ్చుట. } •—

శా. ఆనారాచము తాటకాతనయుమా•యాదేహముం దూఱి వే
గానన్ వానిద యాహృదిం బగుల ఫ•ట్కారంబుతోఁ జీల్పఁగా
నానాకీశవిరోధి తాటిపొడ వా•యస్త్రాహతి న్మిట్టిపా
టై నేలం బడె భైరవారవముతో•నల్పాయు వీరీతిగన్. ౭౦౪

నారాచము = బాణము, హృదిన్=వక్షమును, నాకి+ఈశ+విరోధి = దేవతాప్రభువైన యింద్రునకుఁ బగవాఁడు-తాటిపొడవు = తాటిచెట్టునెత్తు, మిట్టిపాటై =ఎగిరిపడినవాఁడై, భైరవారవముతో=భయంకరధ్వనితో, అల్పాయువు =ఆయుస్సు లేనివాఁడు,ఫట్కారంబుతోన్=ఫట్టనుశబ్దముతో-వానిదయాహృదిన్= రాక్షసునిదేయగు హృదయమును-ఇట్లు చెప్పుటచే రాక్షసుఁడు తనయోగబలముచే

జింకగా మాఱినను హృదయము మునుపటి హృదయమే కలవాఁడై దాని యందున్నాఁడని యెఱుఁగవలయు. హృదయమునఁగాక మఱియెక్కడ దెబ్బ తగిలినను జచ్చియుండఁడు. తప్పించుకొని పోయియుండును. మాయాదేహము అనుటచే, దేహము మాత్రమే యోగశక్తిచేఁ గల్పితము. ఇచ్చట మాయ యనునది యోగశక్తియే.

తా. ఆ బాణము మారీచుఁడు తన యోగశక్తిచేఁ గల్పించుకొనిన శరీరమున దూఱి శీఘ్రముగ మారీచునిదే యైనహృదయము ఫట్టని శబ్దమిచ్చునట్లు చీల్పఁగా ఆ రాక్షసుఁడు ఆదెబ్బ వేగమునకు తాటిచెట్టు పొడవున భయంకర ధ్వనితో నెగిరిపడెను. ఆ క్షీణించిన యాయుస్సుగల రాక్షసుఁడు.

చ. మరణముఁ గూరుచుం దనదు•మాయశరీరము వీడి యెట్టు లా
ధరణితనూజ లక్ష్మణుని•దవ్వుగఁ బంపును, రావణుఁడు నే
కరణి హరింపఁ గల్గు నల•కంజదళాక్షి నటంచు యోజనా
పరుఁ డయి యర్హభంగి రఘు•వర్యు నెలుంగునుబోలు నెల్గునన్. ౨౦౯

వీడి=వదలి, మాయశరీరము వదలకున్న లక్ష్మణా యని యఱవ సాధ్యపడదు. ఏకరణిహరింపఁగల్గున్=ఏమిచేసిన రావణుఁడు సీతను హరింపఁగలఁడు. తా నూరక చచ్చిన రావణుఁడు బ్రదికిపోవును. తన్నుఁ బంపించిన కారణముచే వాఁడును జచ్చునుగాక యనియే యోజించెను. ఇప్పు డఱవకున్నను రావణుఁడు చేయఁగలిగినది యేమియు లేదుకదా. కావున తనతోపాటు రావణాసురుఁడు చావవలయుననియే మారీచుని యుద్దేశము.

తా. ఈ ప్రకారము దెబ్బదిని మరణించుచు తన మాయాశరీరము వదలి యేమిచేసిన సీత లక్ష్మణుని దూరముగాఁ బంపును. రావణుఁ డెట్లు సీతను హరింపఁ గలుగును, అని యోజించి తగిన రీతిని రాముని కంఠధ్వనివంటి కంఠధ్వనితో.

కం. హాసీత లక్ష్మణా యని, మాసరరవ మార నఱచి•మనుజాదుఁడు నై
జాసురరూపముతోడ ని,జాసువులన్ విడిచి యవని•నాక్షణమ పడెన్. ౨౧౦

మాసరరవము = అధికమైనధ్వని, మనుజాదుఁడు = రాక్షసుఁడు, నైజాసురరూపముతో = తన సహజమైన రాక్షసరూపముతో, నిజాసువులన్ = తన ప్రాణములను, అవనిన్ = భూమిమీఁద.

దీనివలన మారీచుఁడుఁ మారీచాకారముతోనే చచ్చిపడె నని యేర్పడుచున్నది. మారీచుఁడు మాయామృగ మగుట యోగబలముచే నని తెలియనగు. యోగబలముచేఁ బరకాయప్రవేశము చేయవచ్చును. దీనియందు జీవుఁడు

ప్రాణేంద్రియములనుగూడఁ దీసికొని మఱియొక దేహమునందుఁ బ్రవేశించును, మొదటి దేహ మాకారణమున శవమై పడియుండును. దేహమువేఱు తానువేఱను జ్ఞానసిద్ధి పొందినవారు దీనిని జేయవచ్చును. శ్రీ శంకరాచార్యులవా రిట్లుచేసిన వారే. ఇది పరకాయ ప్రవేశముఁగాదు.

ఇంద్రియములందు సంయమముచేసినచో తీవ్రధారణాబలమున నొక దేహమే మఱియొక దేహముగ కీటము భ్రమరమైనట్టు లగును.

కావుననే భగవత్స్వరూప్యము సాయుజ్యము కోరువారు ఆయన రూప మునే సర్వదా-అంతకాలమందు సహితము తీవ్రముగ ధ్యానించిన భగవత్స్వ రూప సాయుజ్యములు లభించును. తక్కినవారి కివి యెంతోకాలము పట్టును. యోగసిద్ధులందీ మార్పు త్రుటిలోనే వచ్చును. వారి ధారణాశక్తి యట్టిది. ఇందొక దేహమే మఱియొకదేహముగా మాఱునుగాని ధారణాశక్తి యెంతవఱ కుండునో అంతవఱకే ఆ శరీరముండును. ముక్తుని శరీరము భగవద్దత్తము కావున దానికి మార్పురాదు. శాశ్వతముగానే యుండును. మనశక్తిచేఁ దెచ్చు కొన్నది మన మనోబలము కొలఁది యుండును. ఎప్పుడు మనస్సు చెదరునో యప్పు డాదేహముపోయి యథాప్రకార మగును కావుననే మరణ-సురత నిద్ర లందు మాయాశరీరములు నిలువవు. ఆ దశలందు ధారణలేదుగదా, మారీచుఁ డీతెగలోఁ జేరినవాఁడు.

దేవతలవరముచేఁ గోరినరూపములు ధరించుశక్తిగలుగును. వారికి సం కల్పమువాత్రము కలిగినఁజాలును. రావణాసురుఁ డీ తెగలోఁ జేరినవాఁడు. ఈ తెగలోఁజేరినవా రేరూపముతోఁ జత్తురో నిద్రింతురో యప్పుడును, వారి కా దేహములే యుండునుగాని మాఱవు.

రావణాసురుఁడు సహజముగ పదితలలవాఁడు. కోరినపుడు రెండుతలల వాఁడగును. మఱి యే రూపమైన ధరించును. ఈ కారణముచేత వాఁడు రెండు తలలవాఁడై చచ్చిపడెనేకాని పదితలలవాఁడు గాలేదు. వానికిఁ దలలు సహజ ముగ రెండని శత్రువులను భయపెట్టవలసినపుడు పీర్లపండుగలో బచ్చెన తలకాయలు తగిలించుకొను నట్లు వాఁడును దగిలించుకొనుచుండెనని కొందఱు వ్రాయుట పరిహాసాస్పదము. బచ్చెనతలలు తెగఁగొట్టిన మరల నెట్లు మొలచును. విశాల లక్ష్యము నివారించుటకుఁగాను రామునితో యుద్ధముచేయునపుడు రెండుతలలవాఁడే యయ్యెను.

ఈ కారణముచేతనే

భక్తాస్తే యాదృశేరూపే, సంసారపద మాశ్రితాః
తాదృశం తే సమీక్షంతే పరమవ్యోమవాసినా ॥

గృహస్థులేరూపమునందు భక్తిచేయుదురో పరమపదమందు వా రటువంటి రూపమే చూతురు. అనగా సీతారామభక్తులు సీతారామలక్ష్మణాంజనేయులనే దర్శింతురు. లక్ష్మీనారాయణుల ధ్యానించువారు ఆ స్వరూపమునే దర్శింతురు. పాషాణము గాఁగోరువారు పాషాణమే యగుదురు – లయము కోరువారు లయమే యగుదురు.

తే. హేమమాలి మహాదంష్ట్రు హేమభూషుఁ, జిత్రకేయూరమండితు శితకలంబ
నిహతు రాక్షసరూపు నిర్నిద్రభయద, వేషు రక్తాంగు క్షితితల వేష్టమాను.

హేమమాలిన్ = బంగారు మాలికగల వానిని, మహాదంష్ట్రిన్ = పెద్ద కోఱలుగల వానిని, హేమభూషన్ = బంగారాభరణములుగల వానిని, చిత్రకేయూరమండితున్=వింతయగు భుజకీర్తులచే నలంకరింపఁబడిన వానిని, శితకలంబనిహతున్ = వాఁడి బాణముచేఁ జచ్చినవానిని, రాక్షస రూపున్ – రాక్షసాకారముగల వానిని – నిర్నిద్ర భయదవేషున్ = హెచ్చరికతోఁగూడిన భయంకర వేషము గలవానిని, రక్తాంగున్=ఎఱ్ఱనిదేహముగలవానిని, నెత్తుటిచేఁ దడియుటచే రక్తాంగుఁడు, క్షితితలవేష్టమానున్=భూమిమీఁద పొరలెడివానిని.

తా. బంగారు హారములు, పెద్దకోఱలు, బంగారుసొమ్ములు, చిత్రమైన భుజకీర్తులుగలిగి భయంకరాకారములో నెత్తుటఁదడిసిన యెఱ్ఱని దేహముతో వాఁడి బాణముచేఁ గొట్టబడి నేలఁబడి పొరలుచుండు రాక్షసరూపుని.

మ. కని సౌమిత్రి వచించినట్టి యలవాక్యంబుల్ మదిం దోఁపఁగా
జనకాపత్యముపై మనం బరుగఁ గౌసల్యాత్మజుం డాత్మలో
ననుజుం డియ్యది తాటకాతనయుమాయల్ పో యటం చెంచె మ
త్సునిశాతాస్త్రనిహన్యమానుఁ డితఁ డాదోషాటనాథుండె యౌ ౭౧౨

జనక + అపత్యము=జనకునిబిడ్డ-సీత, అనుజుండు=లక్ష్మణుఁడు, మత్=నాయొక్క-సునిశాత=మంచి పదునైన, అస్త్ర=అస్త్రముచే, నిహన్యమానుఁడు = కొట్టఁబడినవాఁడు, దోషాటనాథుండె = రాక్షసుఁడె, దోషా+అటుఁడు = రాత్రియందుఁ దిరుగువాఁడు.

తా. చూచి లక్ష్మణువాక్యములు స్మరణమునకురాఁగా సీతమీఁద మనస్సు పోఁగా రాముఁ డిట్టులు తనలోఁ దలఁచెను. లక్ష్మణుఁ డిది మారీచమాయలే యని తలంచెను. ఇప్పుడు నా బాణముచేఁ జంపఁబడినవాఁడు ఆ రాక్షసుఁడేయగును.

కం. హాసీతా లక్ష్మణ యని యాసురనాథుండు బిగ్గ నఱచుచుఁ జచ్చెన్
భూసుతయును సౌమిత్రియు, నేసందమువార లై రొయెలుఁగున్ వినుటన్.

చచ్చెడివాఁడూరక చావక హాసీతా లక్ష్మణా యని యారాక్షసుఁడు గట్టిగా నఱచి చచ్చెను. ఈమాటవిని సీతయు లక్ష్మణుఁడు నీధ్వని విని యెట్లయిరో.

ఏసందము=ఏ+చందము, ఇది త్రికపూర్వక కర్మధారయ సమాసము, కర్మధారయంబునఁ బరంబైన పరుషములకు గసడదవలు వైకల్పికముగనగు. సు. వ్యా. సంధి. ౬౧.

ఓసామీ యిటువంటి కొండదరిలో నొంటింబులుల్ సింగముల్
గాసింబెట్టెడు కుౘ్ర నట్టడివిలోఁ గల్జువ్వి క్రీనీడ నే
యాసం గట్టితి వేటిగడ్డ నిలు నీవాకొన్నచోఁ గూడునీ
ళ్ళే సుట్టంబులు దెచ్చి పెట్టెదరు నీకిందేటికే లింగమా॥ కాళ. మా.

విశ్వామిత్రునియాగవేళ రామచంద్రమూర్తి మారీచునిఁజంపక విడిచినది యీకార్యము నిమిత్తమే.

యన్నమాఽజ్ఞోపిమరణే స్మృత్వా। తత్సామ్య మాప్నుయాత్। కిము తాగ్రే హరిం పశ్యం స్తేనైవ నిహతో సురః। తద్దేహా దుత్థితం తేజః సర్వ లోకస్య పశ్యతః। రామ మేవా విశ ద్దేవా విస్మయం పరమం జగుః। కింకర్మ కృత్వాకిం ప్రాప్తః పాతకీ ముని హింసకః। అథవా రాఘవస్యాయం మహిమా నాత్ర సంశయః। రామబాణేన సంవిద్ధః। పూర్వం రామ మనుస్మరన్। భయా త్సర్వం పరిత్యజ్య గృహవిత్తాదికంచ యత్। హృది రామం సదా ధ్యాత్వా నిర్ధూతాశేషకల్మషః। అంతేరామేణ నిహతః పశ్య న్రామ తాపసః। ద్విజోవా రాక్షసోవాపి, పాపీవా ధార్మికోపివా। త్యజన్ కళేబరం రామం స్మృత్వాయాతి పరంపదమ్. అధ్యాత్మ ని.

ఎంతటి యజ్ఞుఁడైనను మరణకాలమందు నెవనినామము స్మరించినచో నతనితో సముఁడగునో (దీనికే సాయుజ్యమనిపేరు) యట్టి హరి నెదుటఁజూచుచు నాయనచేతనే రాక్షసుఁడు చంపఁబడెను. ఆదేహమునుండి లోకమంతయుఁ జూచుచుండ నొకతేజస్సు వెలువడి రామునిదేహమునందుఁ బ్రవేశించెను. మునుల హింసించుచుండినపాపి వీఁడుచేసినకార్యములేమి వీనికిఁగలిగినభగ వత్ప్రాప్తి యేమి యని దేవత లాశ్చర్యపడిరి. ఇది రామునిమహిమయే సందే హములే దనుకొనిరి. రామబాణముచేఁ గొట్టఁబడుటను, పూర్వమందు రాముని స్మరించుటచేతను,భయముచే నిల్లు, ధనము, సర్వము వదలి(౬౧౯-౬౧ల పద్య ములు చూడుము) హృదయమందు సర్వదా రాముని స్మరించి సమస్తపాప ములు నాశముచేసికొని మరణకాలమందు రామునిచేఁ జంపఁబడి యాయనను జూచుచుఁ బ్రాణము విడిచి రామునిఁబొందెను. బ్రాహ్మణుఁడైనను రాక్షసుఁ

డైనను పాపియైనను ధర్మాత్ముఁడైనను రాముని స్మరించుచుఁ బ్రాణము విడుచు వాఁడు పరమపదమునకుఁ బోవును.

పరుసవేది లోహభగవద్విగ్రహమువలెనే కటికవాని కత్తిని బంగారు చేయును. దానిస్పర్శ యుండినఁ జాలును.

కం. అని భీతి మేనఁ బులకలు, జనియింవఁగ నొండుమృగముఁ • జంపిన మాంసం
బునుగొని యాశ్రమభూమికిఁ, జనుమండెను రాముఁడెంతొ • సత్వరుఁడగుచున్.

పులకలు = రూ. పులకములు. గగ్గురులు.

తా. అని భయమున దేహమునందు గగ్గురు జనింపఁగా నొక్కమృగమును జంపి యా మాంసమును గొని శీఘ్రయానమున రామచంద్రమూర్తి యాశ్రమమునకు వచ్చుచుండెను.

—• ౪౫-వ సర్గము. సీత లక్ష్మణుని రామునకు సహాయుండుగఁ బొమ్మనుట •—

ఉ. అక్కడ భర్తృకంఠసదృ • శార్తరవంబును నాలకించి య
మ్మక్క యిదేమి లక్ష్మణ! ర • యంబునఁ బర్వుడు రాముఁ జూడ నా
కక్కట గుండె ఝల్లు మనెఁ • బ్రాణము తత్తఱలాడఁ జొచ్చెఁ దా
నెక్కటి యెందుఁ జిక్కెనొ మ • ఱేమి ఘటిల్లెనొ యేమి సేయుదున్. ౭౧౫

అక్కడన్ = ఆశ్రమమందు, భర్తృ = పెనిమిటియొక్క, కంఠ = గళస్వరముతో, సదృశ = సమానమైన, ఆర్తరవంబును = దుఃఖశబ్దంబును, ఆలకించి=సీతయధ్యాహారము, అమ్మక్క=అయ్యో, ఎక్కటి=ఒంటరిగాఁడు.

తా. ఆశ్రమమందు సీతాదేవి తన పెనిమిటికంఠస్వరము దుఃఖముతోఁ గూడినదై వినిపింపఁగా విని లక్ష్మణుఁ జూచి యయ్యో లక్ష్మణా! ఇదియేమి విపరీతము? రామచంద్రునిఁ జూచుటకుఁ ద్వరగాఁ బరువెత్తుము. ఆధ్వని వినఁగానే గుండెలు ఝల్లు మనుచున్నది. ప్రాణము చలించుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి యొంటివాఁడు. ఎక్కడ నెవరిచేతులలోఁ జిక్కెనో లేక మఱేమైన నాపదగలిగెనో నే నేమి సేయుదును.

పదునాలుగువేలమంది యోధుల నొక్కరుఁడు తన కన్నులయెదుటఁ జంపఁగాఁజూచియు నాయన కేమో యాపద వచ్చిన దని తలఁచుట కర్మబలిష్ఠ మగుట యన్నట్లు స్త్రీలకు సంతోషమువచ్చినను దేహము తెలియదు. శోకము వచ్చినను దేహము తెలియదు. ఉన్న తెలివి యూడిపోవును.

చ. అఱచుచు నున్నవాఁడు భవ•దగ్రజుఁ డాతనిఁ గావఁ బోఁగదే
బిఱబిఱ, నాదుతమ్ముఁ డతి•వీరుఁడు బాసట యౌ నటంచు నె
త్తెఱఁగున నాసలం గొనెనొ•ధీరుఁడు రాక్షసకోటి ముట్టఁ బె
ల్కుఱి హరిసంచయావృతము•కోడెవిధంబున నుమ్మలింపఁడే. ౩౧౬

భవత్+అగ్రజుఁడు = మీయన్న, బాసట = సహాయుఁడు, పెల్కుఱి = భయపడి, విలవిలలాడుచు, హరిసంచయావృతము = సింహములగుంపుచేఁ జుట్టఁబడినది, ఉమ్మలింపఁడే = దుఃఖింపఁడా.

తా. లక్ష్మణా! మీయన్న యఱచుచున్నాఁడు. త్వరగా నాయనను గావఁ బోవయ్యా. నాతమ్ముఁడు మిగుల పరాక్రమవంతుఁడు. నాకు సహాయుఁడగును. అని యెంతయాశపెట్టుకొనియున్నాఁడో రాక్షసకోటులు చుట్టుకొనఁగా సింహములగుంపులు చుట్టుకొనఁగా నుండెడి కోడెవలె నెంత దుఃఖించుచున్నాఁడో ?

కం. అని చెప్ప లక్ష్మణుండును, దనయగ్రజుశాసనంబుఁ•దలఁచి చనక ని
ల్చినఁ గని కుపితాత్మక యై, జనకతనూజాత యిట్లు•సౌమిత్రి కనున్. ౩౧౭

అగ్రజుశాసనంబు = సీతను సర్వవిధములఁ గాపాడు మనిన యన్న యాజ్ఞను, కుపితాత్మికయై = కోపించిన మనస్సు గలదై.

తా. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడు సీతను గాపాడు మని చెప్పిన యన్న యానతి దలఁచి పోక నిలిచియుండగాఁ జూచి కోపించి సీత లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

—• సీత లక్ష్మణునిఁ గోపించి పలుకుట. •—

శా. సౌమిత్రీ! భవదగ్రజాతునకుఁ గ•ష్టంబైన యీకాలమం
దేమాత్రంబును నీవు దోడ్పడఁగ నూ•హింపంగనున్ లేమి నా
రా మిత్రాకృతి సంచరించెడి మహా•ప్రత్యర్థి వం చెంతు దు
ష్కామీ! రాముఁడు నీకు నే చెడుగులం•గావించె నో వంచకా. ౩౧౮

సౌమిత్రీ=సుమిత్రానందనా, అడవికి వచ్చునపుడు మీయమ్మ నీ కేమి చెప్పెను? నీవు చేయునది యేమి యని భావము. భవత్+అగ్రజాతునకు=మీ అన్నకు, లోకములో మఱి యెవ్వరికో కాదు. మిత్రాకృతిన్ = మిత్రుని యాకారముతో అనఁగా మిత్రునివలె వేషము వేసికొని, మహాప్రత్యర్థివి = గొప్ప శత్రువవు, దుష్కామీ=చెడ్డ కామము గలవాఁడా, వంచకా=మోసగాఁడా.

తా. సుమిత్రపుత్రా! మీ యన్నకుఁ గష్టము ప్రాప్తించిన యీ కాలమునఁ గొంచెమైన సాహాయ్యము చేయుద మని యూహించిన వాఁడవైనను గావు. ఆకారణముచే స్నేహితునివేషము వేసికొని తిరుగుచుండు గొప్ప శత్రు

వని నేను దలంతును. దుష్టకామము కలవాఁడా! ఓరీ వంచకుఁడా? నీకు రామచంద్రమూర్తి యేచెడ్డ గావించెను.

చ. ఎఱిఁగితిలెమ్ము నీ తెఱఁగు•లెల్లను లక్ష్మణ! రామచంద్రుచాఁ
గఱ యభిలాష చేసెదవు•కల్మషచిత్తుఁడ! నానిమిత్త మా
మొఱ చెవులారఁగా వినియు•మోహము మైన డుగెత్తి పెట్ట కి
ట్లుఱక తిరుండవైతి, విటు•లోర్వుమెయిన్ సుజనుండు నిల్చునే! ౭౧౯

చాఁగఱ = మరణము.

తా. లక్ష్మణా! నీవిధము నీయాలోచన తెలిసికొంటినిలే. పాపపుమనస్సు గలవాఁడా! ఆయనయార్తధ్వని స్పష్టముగ వినియును, నామీఁదనుండు మోహముచే నన్ను గ్రహింపఁగోరి యచటికిఁ బోవుటకై యొక యడుగైన నెత్తిపెట్టక స్థిరముగ నిలుచున్నవాఁడవైతివి. అన్నకు నాపద వచ్చినవేళలో సుజనుఁడయినవాఁడు పోక యిట్లు నిలుచునా?

రామునిఁ గాచియుండు మని నీతల్లి నీకుఁ జెప్పెనుగాని నన్నుఁ గాచియుండుమని చెప్పలేదు గదా. ఆమెమాటనే నీ వలక్ష్యము చేసినవాఁడవు. నామాట యలక్ష్యము సేయకుందువా.

ఉ. అన్నకుఁ జేటు గూరుట ప్రి•యంబగు నీ కెద స్నేహ మన్నపై
నున్న నిజంబు నీవు వనిఁ•జొచ్చుట ముఖ్యము రాముకై కదా
యన్నిరఘూత్ముప్రాణమున•కాపద వచ్చినవేళ నేమిగా
న న్నిటఁ గాచి యుండెదు మ•నంబున జంకవ యెంత చెప్పినన్. ౭౨౦

తా. ఏలనిలిచితినందువా? అన్నకుఁ గీడుమూఁడుట నీకు సమ్మతము గనుక నిలిచితివి. నీకు నన్నపై స్నేహము సున్న. ఇది నిజము. నీ వడవులకు వచ్చిన యుద్దేశ మేమి? నీతల్లి నీకేమి చెప్పెను? ముఖ్యముగ రామచంద్రు సేవకై కదా వచ్చితివి? రాముని సేవింపుమనికదా నీతల్లి నీకుఁ జెప్పెను. అటువంటి నీవిషయమున నేపాప మెంచనట్టి రామచంద్రునకుఁ బ్రాణాపాయము వచ్చినపుడు అచ్చటికిఁ బోక యేమని నన్నుఁ గాచుచుండెదవు ఇంత చెప్పినను లక్ష్యములేక మనస్సునందైనఁ గొంచెమైన జంకవే? రాముని రక్షించిన నా ప్రాణము రక్షించినట్టు లగునుగాని రాముఁడు లేకున్న నాప్రాణము నీవు కాపాడిన నిలుచునా?

కం. భీతహరిణాక్షి యీగతి, భీతహరిణీచందమునను • బెగ్గిలి బాష్ప
వ్రాతములు దొరఁగఁ బలికిన, ఖ్యాతనయామణిని గాంచి•సౌమిత్రియనున్.

భీతహరిణాక్షి = బెదరిన జింక కన్నులవంటి కన్నులు గలది, భీతహరిణి

చందమునను = భయపడిన యాఁడుజింకవలె, బెగ్గిలి = భయపడి, బాష్పవ్రాతములు = కన్నీళ్ల సమూహములు, తొరఁగన్ = రాలఁగా.

తా. స్వభావముచేతనే బెదరిన జింక కన్నులఁ వంటి కన్నులుగలది. దానికిఁ దోడుగా నిపుడు రామున కేమియో యాపద వచ్చెనని భయపడినది. కావున భయపడిన యాఁడుజింక కన్నులవంటి కన్నులుగల సీత కన్నీళ్లు రాలఁగా పలుకుట విని యామెను జూచి లక్ష్మణుఁ డిట్లనెను.

—• లక్ష్మణుఁడు సీతకు సమాధానముఁ జెప్పుట. •—

చ. వదినె! యి టేటి కమ్మ భయ•పాటునఁ గుందెదు, నీమనోహరున్
త్రిదశమనుష్యయక్షఫణి•దేవవిరోధిపిశాచనాయకుల్
కదనమునందుఁ దాఁకియు ము•ఖాముఖి నిల్వఁ గలారె? వారికిన్
బ్రదుకులు దీపుగావె? మఱి•ప్రాణము లంతటిచేఁదె యేరికిన్? ౭౨౧

వదినా:- వదినె-వదిన యని రెండు రూపంబులు గలవు-అన్నభార్య - భార్యయక్కకు వదినె యనియే పేరు. వధూశబ్దభవము. మనోహరున్=భర్తను, త్రిదశ=దేవతలయు, మనుష్య=మనుష్యులయు, యక్ష=యక్షులయు, ఫణి=సర్పములయు, దేవవిరోధి = రాక్షసులయు, పిశాచ = పిసాసులయు, నాయకుల్ = ప్రభువులు, కదనమునందున్=యుద్ధమునందు, ముఖాముఖి=ఎట్టఎదుట.

తా. వదినా! యేలమ్మ యింతఁగా భయపడి దుఃఖించెదవు. నీపతిని దేవతల, మనుష్యుల, యక్షుల, సర్పముల రాక్షసుల, పిశాచముల నాయకులైనను, యుద్ధమునఁ దాఁకి యెట్టయెదుట నిల్వఁగలరా? వారికి మాత్రము బ్రదుకవలెనను నాశలేదా. ఎవరికైనఁ బ్రాణములు చేఁదా? ఏది తీపనినఁ బ్రాణము తీపు అను సామెత వినలేదా?

చ. ఇటు తగు నమ్మ నీకు వచి•యింపఁగ, రాముఁడవధ్యుఁడెందు, నె
క్కటి నిను వీడి నాకుఁ జనఁ•గాలెటులాడెడి, ముజ్జగంబు లొ
క్కటఁ బయి నెత్తినేని సన•గప్రతిపంథిమరుద్గణంబునేన్
దిటముగ రాముఁ డాశుగ త•తిం బరిమార్చును దీర్చు నందఱన్. ౭౨౩

నీకున్=గొప్పవంశమునఁ బుట్టిన నీకును, అయోనిజగాఁ బుట్టిన దేవతవంటి నీకును, శ్రీరామచంద్రుఁ నంతటివానికి భార్యవైన నీకును, క్షత్రియకన్యవైన నీకును, స్వభావముచే సాధ్వీ గుణములు గల నీకును, అవధ్యుఁడు = చంపఁబడ సాధ్యముగాని వాఁడు, ఎక్కటి=ఒంటరిగా, స + నగ ప్రతిపంథి + మరుత్ + గణంబునేన్=ఇంద్రునితోఁడి దేవతా సమూహమునైనను, ఆశుగతతిన్=బాణసమూహముచే, పరిమార్చును = చంపును.

తా. నీనోర వచ్చిన మాటలు నీవు చెప్పఁదగినవి కావు. రామచంద్ర మూర్తి యెవరిచేతను జంపఁబడువాఁడు కాఁడు. ఒంటిగా నిన్ను విడిచిపోవుటకు నేనొక యసుగ్గైన నెత్తిపెట్ట నెట్లు సాధ్యము? మూఁడులోకము లొక్కటిగాఁ జేరి దండెత్తి వచ్చినను, ఇంద్రుఁడు దేవతలు గలసి వచ్చినను, ధీరుఁడై చలింపక నిలిచి రామచంద్రుఁడు బాణములచేఁ జంపును. అందఱను నాశము చేయును.

కం. నమ్ముము నామాటను మది, నిమ్మళముం గనుము దేవి॥నీనాథుఁడు శీ
 ఘ్రమ్మున మృగముం జంపి సు,ఖమ్ముగ నిట వచ్చు నేల॥కళవళపడఁగన్.

కళవళపడఁగన్ = వ్యాకులపడఁగా.

తా. అమ్మా నామాట నమ్ముము. మనస్సున నిబ్బరించుకొనుము. నీభర్త శీఘ్రముగ మృగమును జంపి సుఖముగ నేకీడు లేక యిచ్చటికి వచ్చును. ఏల కలఁత చెందెదవు ?

కం. రామునిస్వరంబు గాదది, యేమాయావియొ రవంబు॥నెసఁగించెఁ జుమీ
 యే మన గంధర్వనగర, మౌ మాడ్కిని గలుగఁ జేసెఁ॥నాయసురుం డే.

తా. మనము విన్నది రామచంద్రమూర్తి కంఠస్వరముగాదు. ఏమాయల మారియో యా విధముగ ధ్వనించెను. ఆ మారీచ రాక్షసుఁడే గంధర్వనగరము గుటవలె స్వరము కలిగించెను. గంధర్వ నగరము. మేఘముల చిత్ర సన్ని వేశము-గంధర్వ నగరం ప్రోక్త మింద్రజాలం మనీషిభిః॥ అని గంధర్వనగర మనఁగా, నింద్రజాలమనియుఁ గలదు. లేని దున్నట్లు కనఁబడఁజేయు శక్తి.

ఉ. ఇల్లడపెట్టి పోయె నిను॥నియ్యెడ రాఘవుఁ డమ్మహాత్ముప
 ల్కెల్లను బొల్లు చేసి యెటు॥లేగుదు, వైరము పూని యున్నవా
 రల్లఖరుండు చచ్చినది॥యాదిగ రాక్షసు లెల్ల, వారలే
 కల్లరవంబు నించెదరు॥ఘాతుకులై సతి యేల చింతిలన్. ౮-౨౬

తా. నీవు పో నీవు పో యనెదవే నేనెటులమ్మా పోదును. నిన్ను నారక్ష ణము నందునిచికదా రామచంద్రమూర్తి పోయెను, ఇల్లడ యుంచిన సొమ్ము పాఱవేసి పోవువాఁడు సొమ్ముకాడు వచ్చి యడిగిన నేమి యుత్తరము చెప్పఁ గలఁడు ? రామచంద్రమూర్తి వచ్చెనా యిదియా నిన్ను జేయుమని చెప్పినపని యని యడుగఁడా ? ఆయన యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యాయన మాట వ్యర్థముచేసి నేనెట్లు పోదును ? నేను వెడలిపోయిన నీగతి యేమి ? నాకేమి యపాయము వచ్చె ననెదవా? ఖరుఁడు చచ్చినది మొదలు రాక్షసు లందఱు మనమీఁద పగ పూని యున్నారు. ఏ విధముగనైన మనలను జంపవలయునని కుట్రలు పన్ను

చున్నారు. వారే మనలను వేఱుచేయుటకై యిటువంటి మోసపుధ్వనులు చేయు చున్నారు. ఇది యాలోచింపక నీవేల దుఃఖపడెదవు.

—• సీత లక్ష్మణుని నిష్ఠురంబులు పల్కుట •—

కం. అని సౌమిత్రి వచించిన, జనకతనూజాత కోప•సంరక్తవిలో
చనయై పరుసనివాక్కుల, ననియెన్ ఋతవాది యైన•యాలక్ష్మణునిన్.

కోపసంరక్త విలోచనయై = కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులు గలదై, పరుసని=కఠినపు, ఋతవాది=సత్యము చెప్పువాఁడు.

తా. లక్ష్మణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా విని సీత కోపముచే కన్ను లెఱ్ఱచేసి సత్యము చెప్పుచున్న లక్ష్మణుని నిట్లు కఠినముగా మాటలాడెను.

ఉ. ఓరిదయావిహీన! వినరోరి నృశంస! యనార్య? వంచకా!
యోరి సువంశపాంసన! గుణోన్నతుఁ డౌరఘురాముచేటు నీ
కారయ సమ్మతం బిది య•థార్థము సు మ్మటుకానిచోటఁ గ
న్నారఁగఁ గీడు గాంచి యిటు•లాడెదవా చెడుగా దిటంబుగన్. ౭౨౮

ఓరి=ఇచ్చట నిందయందుఁ బ్రయుక్తము, దయావిహీన = దయలేనివాఁడా! అన్యునైనను నాపదయందు రక్షించుట దయావంతు లక్షణము. అట్లితరుల యందుఁ జూపవలసిన దయయు అన్నయందుఁ జూపకున్నావే, నీవేమి మనుష్యుఁడవు. వినరోరి=వినుమురా+ఓరి=వినరోరి, నృశంస=క్రూరుఁడా, అనార్య=ఆర్యజాతియం దుండవలసిన గొప్ప గుణము లేనివాఁడా, వంచక = మోసగాఁడా, సువంశపాంసన = మంచివంశమును జెఱుచువాఁడా, గుణోన్నతుఁడు=గుణములచేగొప్పవాఁడు,ఆరయన్=ఆలోచింపఁగా, చెడుగా=దుష్టుఁడా? దిటంబుగన్ = ధైర్యముతో.

తా. ఓరీ మనుష్యుఁ డగువానికి పరాయివారియం దుండవలసిన దయయు నీయన్నయందు లేదు. వినరా దయ లేకుండినఁ బోనిమ్మనిన చచ్చినఁ జావనీలే యను క్రూరత్వమును గలదు. దీనివలననే నీవు ఆర్యజాతియందుఁ బుట్టవలసిన వాఁడవు కావు. ఏలన ఆర్యుల కుండవలసిన దయాది గుణములు లేకుండుటయే గాక క్రూరత్వము మోసముకూడ నీయం దున్నది. నేనేమి వంచన చేసితి ననె దవా. నీకు సేవ చేసెద ననికూడ నమ్మించి వచ్చి యాపదవేళ కాదుకొనక పోవుట వంచనకాదా. ఇటువంటి గొప్పవంశమునకు నపకీర్తితెచ్చి దాని గౌర వము నాశముచేయ నెట్లు పుట్టితివిరా. దుర్మార్గుఁడు చచ్చినఁ జావనీలే యనుటకు రామచంద్రమూర్తి సద్గుణములచే గొప్పవాఁడు కదా. అట్టివాని కీడు నీకు

సమ్మతమైనపుడు నీ వెట్టివాఁడ వనవలెను ? నీవు నిజముగా రామచంద్రుని కీడు గోరువాఁడవే. లేకున్న కన్నారఁగాఁగీడు వచ్చియుండుట చూచి యార్త ప్రలాపము విని దుష్టుఁడా ధీరుఁడవై కొంచెమైన సంకోచముగాని యయ్యో పాపమని పరితాపముగాని లేక నేను పోను అని కూడఁ జెప్పుదువా ?

కం. కా దిట్టిది చిత్రము దా,యాదులు ప్రచ్ఛన్న వేషు•లై నిత్యంబుస్
లోదయ మాలుచు నీవలె, నోదుర్మతి కీడు సేయ•నులుకరు వింటే. ౨౯

ప్రచ్ఛన్నవేషులై=మాఱు రూపములు ధరించినవారై, దయమాలుచు= దయ వదలిపెట్టుచు, దుర్మతి=చెడుమనస్సు గలవాఁడా, ఉలుకరు=భయపడరు.

తా. నీనడవడియందు వింత యేదియులేదు. లోకమున జ్ఞాతులు మాఱు వేషములు ధరించి దయవదలి ఎప్పుడు నీవలెఁగీడుచేయ భయపడరు-వింటివా.

శా. నీవే వచ్చితొ కైకయీతనయుఁడే•నిన్నంపెనో కాని మా
యావేషం బిటు లూని నాకొఱక దు•ష్టా! యొంటివై నొంటివాఁ
డౌవాత్సల్యపయోధి రాముబడి ఘో•రారణ్యముల్ సొచ్చి దు
ర్భావా వచ్చితి వీవుదోడ్పడఁగ స•ద్భావంబునన్ వచ్చితే. ౩౦

వాత్సల్యపయోధి=దయారసమునకు సముద్రుఁడగు వాఁడు, దుర్భావా= చెడ్డ తలంపు గలవాఁడా, వాత్సల్యము = తల్లిదండ్రులకు బిడ్డలయందుండు ప్రేమకు వాత్సల్య మనిపేరు, దోషములనెన్నక గుణములనే భావించుట - దోషములున్నను సజ్జనులు దాని గ్రహింపరనికదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. రాము బడి = రామువెంబడి, సద్భావంబునన్ = మంచి యభిప్రాయముతో, రాముని కుపకరింపవలెనని వచ్చితివా ?

తా. లక్ష్మణా! నీవు నిజముగా నన్నకుఁ దోడుపడవలయునని, మంచి యభిప్రాయముతో వచ్చితివా? లేదు-చెడ్డయభిప్రాయముతోనే వచ్చితివి. ఏమి నాచెడ్డ తలంపు అనెదవా చెప్పెదవిను. భరతుఁడు నీవు రామచంద్రమూర్తికి సవతి తల్లి కొడుకులు. ఒక సవతితల్లి కొడుకు రాజ్యము నపహరించిన నీవు న న్నపహరింపవలె నని నీవే స్వయముగ వచ్చితివో లేక రాజ్య మపహరించి నట్లె భార్యను అపహరించెదను, నీ విందు సాహాయ్యము చేయుమని భరతుఁడు పంపఁగా నొంటిగా భయంకరములైన యడవులకు వచ్చి రాముని వెంబడి వచ్చితివో-ఆయనను నీవు చంపుటకు శక్తిలేని కారణముచే నెప్పుడు చచ్చునా యని కాచియున్నావు.

కం. నీకోరికయో మఱి యా, కైకేయీతనయుతలఁపో•కడఁ గనునటరా
యాకమలాక్షుని భార్యను, గైకొందునె యొందువానిఁ•గలలో నైనన్.౩౧

కడఁగను నటరా ౼ తుదముట్టునా? కార్యా పేక్షాహి వర్తంతే భావస్నిగ్ధాః సుదుర్లభాః. (భా. 12-111-86)

వారివారి కార్యము నిమిత్తము వర్తించువారే కాని మనస్సున స్నేహము గలవారు మిగుల దుర్లభులు.

తా. ఇది నీ యాలోచన గానీ భరతునియాలోచనగానీ ఇది తుదముట్టునది కాదు. ఏల యందువా? ఆ పుండరీకాక్షుని భార్యను మఱియొకనిఁ గలలోనైన గ్రహింతునా.

కం. రాముండు లేకయుండిన, నీ మేనన్ నిలుపుదాన•నే ప్రాణంబున్
సౌమిత్రి? నీవ చూడఁగ, నే మరణించెదను గనుమ•యీనిమిషమునన్.

తా. రామచంద్రుఁడే లేకుండెనా ఈ దేహమందుఁ బ్రాణముల నుండనిత్తునా? లక్ష్మణా! నీవు చూచుచుండఁగనే నీ కన్నుల యెదుటనే యీ నిమిష మందే ప్రాణములను విడిచెదను. చూడుము.

సీతాదేవి సాక్షాల్లక్ష్మీదేవి. అంతకుమించిన యుత్తమురాలే లోకమున లేదు. అటువంటిది లక్ష్మణుతత్త్వము తెలిసి తెలిసి యిటు లాడవచ్చునా యని సందేహము. మనుష్యభావనచే గ్రహింపవలసిన దేమన:— ఏ లోకమున నుండినను ఎటువంటి యుత్తమురాలైనను స్త్రీ స్త్రీయే. ఉత్తమ స్త్రీలకు నధమస్త్రీలకుఁ దరతమ భేదమే కాని స్త్రీస్వభావము బొత్తిగలేని స్త్రీయుండదు. ఆ యల్ప గుణము దాని కనుకూలసమయము తటస్థించినపుడు బయలుపడునుగాని పడక పోదు. ఈ సమయము వచ్చువఱకు నందఱు నుత్తమురాండ్రే. అందఱు మహిళలే. వారి కప్రియకార్యము జరుగునేని యందఱు ప్రతీపదర్శినులే. అందఱు వామలే- అను విషయము దీనివలన గ్రహింపఁదగి యున్నది. వారికిఁ గోపము వచ్చినపుడు వారనరానిమాట చేయరానిపని యుండదు. మనుష్యత్వము వారియం దేడువాడల నుండదు.

లక్ష్మణుఁడు నిష్కారణముగా భరతుని ననరాని మాట లనెను. కావున నిపుడు నిష్కారణముగాఁ బడరాని మాటలు పడెను.

నిష్పాపుల నన్నదమ్ముల నిరువుర దిట్టుటచే సీతాదేవియు నిట్టి నిందలకే యావజ్జీవము పాలుగావలసి వచ్చెను. వాక్కుచేఁ జేసిన పాపము వాగ్రూపముగ ననుభవించెదము. ఒకరిని మనమెట్లు చేయుదుమో మనకట్లే కలుగును.

ఇఁక నవతారవిషయమున నాలోచించితిమేని వాస్తవ మేర్పడును. సీత పుట్టినది లంక చెఱుచుటకే. సమూలము రావణుఁ జంపుటకే. 'నీ పీఁచం బడఁ గింతు వెండియును జన్మింతుం జుమీ రావణా' యని కదా వేదవతి చెప్పెను.

ఆ కార్యము తాను జేయవలసి యున్నది. ఆ నిమిత్తము లంకకుఁ బోవలసి యున్నది. రామలక్ష్మణులు తనయొద్ద నుండినయెడల రావణుఁడు రాఁజాలఁడు. కావున మాయామృగము నెపముఁబెట్టి రాముని నయవాక్కులతో దూరము పంపెను. లక్ష్మణుఁ డట్లు పోవువాఁడు కాఁడు. రామాజ్ఞను గూడ నుల్లంఘించి పోవునంత కార్యము చేసినఁగాని యాయన పోఁడు. ఇట్లు నిందలాడినఁ బోవును. అని కార్యసాధనమార్గ మాలోచించి యిట్లు పంపెను గాని జ్ఞానహీనయై దుష్టురాలై పలికినది గాదు.

ఈవిషయమే కౌసల్యాపరిణయము పీఠికపద్యములం దీకవియే యిట్లు వ్రాసెను.

చ. తెలివిదొఱంగి నీవు దెగి తిట్టితివం దురు నీమఱందినిం
దెలియనివారు, రాక్షసతతిన్ వధియింపఁగ బ్రాణనాథుఁడుం
బలికినబాస దీర్పనటుపన్ని తుపాయమయఁ గాకనీకునుం
గలుగునటమ్మ సీత ! యొకకాలమునన్ భ్రమ మానసంబునన్ ॥

—♦ లక్ష్మణుఁడు సీతపై గోపించి రామునొద్దకుఁ బోవుట ♦—

చ. అని వినరానివాక్కు లిటు♦లాడిన జానకిఁ జూచి మేనియం
దొనర గగుర్పు రోఁజి కర♦యుగ్మము మోడ్చి జితేంద్రియుండు ప
ల్కెను బదులాడఁగా మనసు♦లే దిఁక, దైవత మీవు నాకు, ని
ట్లనుచితనిష్ఠురోక్తి జన♦కాత్మజ వింతలుగావు స్త్రీలకున్. ౮౩౩

వినరానిమాటలు = సీతాదేవిమాటలు వినుటకే యోగ్యము కావు. ఇఁక ననుట విషయమై చెప్పనేల ? మేనియందున్ = దేహమునందు, గగుర్పు = పులకలు - రోమాంచము, ఒనరన్ = కలుగఁగా, రోఁజి = ఉస్సని బుసగొట్టి, జితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియజయము గలవాఁడు. ఇట్లనుటచే సీతాదేవి యారోపించిన దోషములు లక్ష్మణునందు లేవని కవి యభిప్రాయము. అనుచిత = తగని, నిష్ఠురోక్తి=పరుషపుమాటలు, అనుచిత నిష్ఠురోక్తి వింతలుగావు స్త్రీలకున్, అనునది సర్వ స్త్రీ సామాన్య గుణమని భావము. వారికిఁ గోపము వచ్చినపుడు ఇది యసత్యము ఇది సత్యమని కాని, యీమాట యనవచ్చును, ఈమాట యనరాదనిగాని తెలివి బొత్తిగ నుండదు.

తా. ఈప్రకారము వినుటకుఁ గూడ యోగ్యములుగాని మాటలను జానకి వంటిది పలుకఁగా జితేంద్రియుఁ డగు లక్ష్మణుఁడు దేహమున గగ్గురు పొడువ రోఁజి రెండుచేతులు మోడ్చి నీకు బదులుచెప్పుటకు నాకు మన స్సంగీకరింప లేదు. నీవు నాపాలిదేవతవని నాయభిప్రాయము. యోగ్యాయోగ్య విచారము లేక నోటికి వచ్చినట్లు కఠినముగ మాటలాడుట స్త్రీలయందుఁ గ్రొత్తవిషయము

గాదు. చెడుకార్యమునం దైనను మంచికార్యమందైనను వారి యిష్టప్రకారము నడవని పురుషులను నోటికి వచ్చినట్లు తిట్టుదురు. (౨౦౫ ప. చూడు).

చ. ఇది సహజంబు లోకమున•నింతుల కెల్ల, విముక్తధర్మదు
  ర్హృదయలు చంచలాత్మికలు•నెంతయుఁ గ్రూరలు భేదకారిణుల్
  ముదితలు, కొఱ్ఱుగాల్చి చెవి•లోపలఁ గ్రుచ్చినయట్టు లయ్యెనో
  మదవతి నీదుపల్కు రవ•మాత్రము యేని సహింప నేర్తునే.	२३४

ఇది సహజంబు=స్త్రీల కీదుర్గుణము ఒకరు చెప్పిన వచ్చినది కాదు. నడుమంతరమున వచ్చినది కాదు. పుట్టువుతోడనే దేహము వచ్చినట్లు అది వచ్చినది. విముక్తధర్మ=విడువఁబడిన ధర్మముగల, దుర్హృదయలు=దుష్ట హృదయము గలవారు, చంచలాత్మికలు=చపలచిత్తలు - చపల స్వభావము గలవారు, ఎంతయుస్=మిక్కిలి, క్రూరలు = దయా - దాక్షిణ్యములేని కఠినమనస్కులు, భేదకారిణుల్ = విరోధములు కల్పించి భేదభావము కల్పించి యెంతటి మైత్రిగల వారి నయిన వేఱుగఁ జీల్చుటయందు నేర్పరులు, ముదితలు = స్త్రీలు, కొఱ్ఱు = ఇనుపకడ్డీ, మదవతి = స్త్రీ - మదముగలది.

తా. స్త్రీల కందఱకు లోకమునం దిట్లు పరుషముగా ననుచితభాషణము లాడుట స్వభావము. స్త్రీలు ధర్మజ్ఞానము లేనివారు. కావుననే దుష్టహృదయము గలవారు. దానికితోడు స్థిరబుద్ధి లేనివారు. చపలచిత్తులు. ఎంత క్రూర కార్యమునకైనను వెనుదీయరు. దయా దాక్షిణ్యములు లేవు. అన్నదమ్ములకో తండ్రి బిడ్డలకో, ఒకరితో నొకరు కూడియుండక కొంపలు రెండుమూఁడుగాఁ జేయు నేర్పు గలవారు. మదించినదానా! నీమాట కొఱ్ఱుగాల్చి చెవిలోఁ గ్రుచ్చినట్టు లయ్యెను. దాని నే నేమాత్రము సహించువాఁడఁ గాను.

ఆ. సాక్షిభూతు లగుచు•సర్వవనేచరు, ల్వినెడివారు గాక•విశదముగను
  న్యాయవాది నగుచు•న్యాయంబుఁ బలికిన, నన్ను నీ వనిన చె•నంటిపల్కు.

సర్వవనేచరుల్ = వనమునఁ జరించు దేవత లందఱు, చెనంటి పల్కు= చెడ్డమాట.

తా. న్యాయము చెప్పినవాఁడనై న్యాయమందుండు నన్ను నీవు పలికిన దుష్టవాక్యములను, ఈ వనదేవత లందఱు విశదముగ సాక్షులై విందురు గాక.

కం. ఛీ పో పాడుగ నీ విపు,డే పాపిష్ఠంబు స్త్రీత్వ•మిల సహజముగాఁ
  గోపన గురువాక్యస్థితు, నీవగిది న్నన్నుసంశ•యించినకతనస్.	२३६

పాపిష్ఠంబు=మిగుల పాపాత్మకమైనది, కోపన = కోప స్వభావము గల

దానా. 'కోపనాసైవ భామినీ' అమరకోశము, గురువాక్యస్థితున్ = పెద్దవాఁడగు నన్న చెప్పిన మాటయందు నిలిచిన వానిని.

తా. ఛీ సహజముగ స్త్రీత్వమే పాపాత్మకము. కోపస్వభావముగలదానా! పెద్దవాఁడు తండ్రితో సమానుఁడగు నన్న శాసనమందుండు నన్ను నీవిధముగా సందేహించిన కారణముచే నీ విపుడే పాడై పొమ్ము.

తమకై తన సర్వసౌఖ్యములు విడిచి యడవులపాలై తల్లికిఁ జేయు సేవకంటెఁ దనకు నెక్కువగ సేవ సేయువానిని నిట్టి నోటఁ బట్టరాని మాటలాడిన నెవరి మనస్సు విఱుగ కుండును? మరల దాని ముఖమైనఁ జూడ బుద్ధి పుట్టియుండునా? కావుననే తగిన ప్రాయశ్చిత్త మనుభవించువఱకు భగవంతుఁడు ముఖావలోకనమే లేకుండఁ జేసెను. దీనివలన నెంతటి జితేంద్రియులైనను నెంతటి నిష్పాపమనస్కులైనను యౌవనవంతులు వయస్స్త్రీతోడ నొంటరిగా నేసమయమందు నుండరాదు-నింద తప్పదు.

కం. పోయెద రాముని కడ కిపుడే యబలా! నీకు స్వస్తి • యొసఁగుత దేవీ
యీయటవిదేవతావళి, పాయక రక్షించుఁగాక • పద్మాక్షి నినున్. ౩౩౪

అబలా = ఇచ్చటనఞ్ అల్పార్థమును దెలిపుచున్నది. అల్ప బలము కలదని యర్థము. అటవి దేవతావళి = వనదేవతా సమూహము, పాడై పోమ్మనిన వాఁడు. ఇప్పుడు నీకు స్వస్తియగుఁగాత, వనదేవతలు రక్షింతురు గాక! యని యెట్లనెను. పాడై పొమ్ము అన్న తర్వాత రామస్మరణ లభించుటచే సహోర్యా రామునకు సంబంధించినదానిని రామునకుఁ బ్రియమైనదాని నేనిట్లంటిని. అని స్మృతి తెచ్చుకొని నీదోష ఫలము నీవే యనుభవించెదవు. నేనేల తిట్టవలెనని తలఁచి స్వస్తియగుఁ గాక యనెను. దీనివలన రామునకు సంబంధించిన దానిని దేనినిగాని రామభక్తులు పరుషముగ మాటలాడరా దని యేర్పడుచున్నది. ఇతరులు దూషించిరా దూషింప నిండు. వారి పాపఫలము వారే యనుభ వింతురు.

కం. నాకు నిమిత్తము లెంతయు, భీకరమై తోఁచె రామ•వీరునితోనే
నీకడకు వచ్చివై దేహీ! కందునొ కానలేనొ•యిచ్చట నిన్నున్. ౩౩౫

నిమిత్తములు=శకునములు, భీకరమై=చెడ్డ సూచించునవియగుటచే భయము కలిగించునవి, ఇచ్చట=ఈ ప్రదేశమందు, పునర్దర్శనము లంకయందేకదా.

తా. నాకుఁ జెడ్డసూచించు నవశకునము లగుచున్నవి. రామచంద్రునితో నేనిటకు మరలివచ్చి యిచ్చట నిన్నుఁ జూడఁగలనో చూడలేనో.

చ. అనుచు సుమిత్రపట్టి దను◆నాడిన జానకి బాష్పపూరముల్
కనుఁగవఁ గాఱ నేడ్చుచును◆గర్ణకఠోరముగాఁగఁ బల్కె నేఁ
దినెద విషంబు, గౌతమిని◆దిఁబడ, నే నురిపోఁతఁ జత్తు, వ
హ్నిని బడుదానఁ, గాక పరు◆నిన్ స్పృశియింతునె కాలిత్రేలనేన్. ౮౩౯

పట్టి = బిడ్డఁడు, కర్ణకఠోరముగాఁగన్ = చెవులవినుటకుఁ బరుషముగా, గౌతమిని=గోదావరియందు, ఁఱెదన్=దూఁకిచచ్చెదను, ఉరిపోఁతన్ = ఉరిపోసికొనుటచే, వహ్నిని = అగ్నియందు.

తా. ఈప్రకారము లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా జానకి కన్నీళ్ళు కార్చుచు నేడ్చుచు కర్ణశూలములవంటి మాటలువలికెను. నేను విషము దిని చచ్చెదను. గోదావరిలో దూఁకెదను. ఉరిపోసికొందును. మంటలోఁబడి చత్తునుగాని యిత రుని కాలిత్రేలిచేనైనఁ దాఁకుదునా.

ఇచ్చట నగ్నిలో దూఁకెదను. అని చెప్పుటచే యగ్నిలో దాఁగెనని కొంద ఱొకయుక్తి కల్పింతురు. ఉరిపోఁతచే, విషము దినుటచే, నీళ్ళలోదూఁకుటచే చావకుండినఁగదా యావల నగ్నిమాట.

కం. అని పల్కి బిగ్గ నేడ్చుచుఁ,దనయుదరము బాఁదుకొనుచుఁ◆దనహస్తములన్
జనకజ యుండిన లక్ష్మణుఁ,డను నయముపల్కె మాట◆లాడదు సతియున్.

బిగ్గ = గట్టిగా, బాఁదుకొనుచున్ = దబాదబాకొట్టుకొనుచు, అనునయ ములు = ఊరార్పులు, మాటలాడదు = బదులుచెప్పుచుండిన నీముచ్చటలతో నాలస్యమైపోవును. ఈలో రాముఁడు వచ్చెనా తనపన్నాగమంతయు వ్యర్థమై పోవును.

తా. అనిచెప్పి గట్టిగా నేడ్చుచు రెండుచేతులతో దబాదబాయని కడుపు మీఁద కొట్టుకొనుచునుండెను. లక్ష్మణుఁడూరార్చినను బదులు చెప్పినదికాదు.

సీతకంటె పెద్దగయ్యాళి లోకమున నెవతెయో, యెంతటిగయ్యాళియైన సీతచేసినదానికంటె నెక్కువ యేమిచేయఁగలదో తెలియలేదు.

సీత చిలుకవంటిదే కాని రేఁగిన ఱేఁచుకుక్క యనుసామెత యీనాఁడు పుట్టినదే.

ఈ సీతాలక్ష్మణ సంవాద మిచ్చోటఁ దప్ప మఱియెచ్చటను రామాయణ మునఁ బ్రస్తాపింపఁబడలేదు. దానివలన నిది ప్రక్షిప్తమని కొందఱ యభి ప్రాయము. భాస్కర రామాయణమున “అన్నా లక్ష్మణ నిన్నుఁ బుణ్యనిధి నే నజ్ఞానినై పల్కితిన్ । నన్నాపాపమువచ్చి చుట్టుకొనియె” నని యేడ్చినట్లు వ్రాయఁబడెనుగాని యది నిరాకరము.

ఒకవిషయము రెండవసారి చెప్పఁబడదేని యది ప్రక్షిప్త మనువాదమే సరిగాదు.కాకాసురవృత్తాంతము రెండవసారి చెప్పఁబడలేదు. సీతాలక్ష్మణ సంవాదము వారి కిరువురకే తెలియును. లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగాఁ గొంచెము రామచంద్రునకుఁ దెలియును.ఇఁక నిది బైటపడు విధ మెట్లు? నేను లక్ష్మణు నిట్లంటి నని సీత యేమని యెవరితోఁజెప్పుకొనును ? ఎవరితోఁజెప్పినను చకారగుడులే యామెకు ప్రాప్తించును. రామలక్ష్మణులు చెప్పెడివారుగారు. ఆకారణమున రెండవసారి ప్రస్తావింపఁబడలేదు. బ్రహ్మవరముచేతను యోగదృష్టిచేతను నీ రహస్యము దెలిసిన వాల్మీకి బయటఁబెట్టెను.

ఈవాదము కారణముగా దేని లక్ష్మణుఁడు సీతను విడిచిపోవలసిన కారణము గలుగదు. లక్ష్మణుఁడు పోకుండిన రావణవధగాని యావల రామాయణ చరిత్రముగాని లేదు. వేదవతి వ్యర్థసంకల్పయై యుండును. రావణుఁడు సుఖజీవియగును.

కం. సౌమిత్రి యంతనించుక,కై మోడ్చిన నతియొనర్చి,కదలి పలుమఱున్
భూమిజఁ గనుచుం గుపితుఁడు,దామది గొల్పకయుఁబోయెఁ ద్వరఁ జనినట్టుల్.

అంతన్=ఈగయ్యాళితనమును జూచి స్త్రీలెంతకైన సాహసింతురు. ఇఁక నుండిననింకేమిచేయునో యని సౌమిత్రియంతటివాఁడు భయపడి, ఇంచుకకై మోడ్చినన్=కొంచెము నమస్కారముతో, అనఁగా నెప్పటివలె వంగిగాని, ముఖము వఱకు చేతులెత్తిగాని నమస్కరింపక బొడ్డువఱకే చేతులు రానిచ్చి ఇట్టి యనిష్ట నమస్కారములు చేయువారిని దేవాలయములందు- పెద్దలయొద్దకుఁ బోవువారి యందుఁగొందఱియందుఁ గాననగు.లక్ష్మణువిషయమునఁగోపము కారణము.ఈ పెద్దమనుష్యులయందు నభిమానము కారణము-, కుపితుఁడు=కోపించినవాఁడు, మదిగొల్పకయు=పోవ మనసున నిష్టములేక, పోకున్న వేఱుమార్గములేక, త్వరఁ జనినట్టుల్ = త్వరగాఁబోవువానివలెనే - త్వరగాఁ బోపుటకు కాళ్లు సాగినవికావు. ఈమె కేమియపాయము వచ్చునో యని భయముచే ప్రయాణము సాగలేదు.

ఇచ్చట నొకసందేహము. శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శత్రుభయము లేదని సీతాదేవి ప్రేమాంధయై భర్తృక్షేమము గోరి యజ్ఞానముచేఁ దన్ను దూషించుచున్నదని లక్ష్మణుఁ డెఱుఁగనివాఁడుకాఁడు. సీతకు నపాయము రాఁగలదని భయమునుగలవాఁడు. ఇట్టివాఁడు పోకయే యుండరాదా ? ఒకవేళపోయినను చూపు దూరమునందుఁ బొదలమాటుననుండి కాచియుండరాదా ? పోయినదే పోకగా నేలపోవలెను?ఈరెండును సీతాసందేహమును బలపఱుచు నవే యగును.

పోక నిలిచినాఁడనుకొందము. సీత తానుజెప్పినట్లు చేయునేమో? ఉరిపోసికొనియో మఱియొకవిధముననో చచ్చె ననుకొందు.అప్పుడు రామునకు లక్ష్మణుఁ

దేమని చెప్పఁగలఁడు? ఉన్నవాస్తవముచెప్పిన సీతకుఁ గలిగిన యనుమానమే రామునకును గలుగును. అటు చేయకముందే రామచంద్రమూర్తి వచ్చెననుకొందము. సీత జరిగినవిషయమంతయుఁ జెప్పి నే నెంతచెప్పినను గదలినవాఁడు కాఁడు. ఇతఁడు దురుద్దేశముకలవాఁడని నాకు సందేహముగానున్నది. కావున వీఁడు మనతోడ నుండరాదని చెప్పునేమో? అప్పుడు రామచంద్రమూర్తి నిరవరాధి లక్ష్మణుని విడువనా? మూఢురాలు సీతను విడువవా? లక్ష్మణుఁడిన్నినాళ్లు చేసిన కైంకర్యము, ఏటఁబెట్టిన మాన్య మగునుకదా. లోకనింద తప్పదుగదా, వీఁడు చెడుకార్యము చేయకుండిన రామచంద్రుఁడు వీనిని బొమ్మనునా యని కదా లోకమనును.

పొదలచాటున డాఁగియుండెనా రామచంద్రుఁడు వచ్చినపుడు లక్ష్మణుని నేను బంపితినే రాలేదా యని సీత యడుగును. రాలేదని రాముఁడుచెప్పును. అప్పుడు జరిగిన వృత్తాంతము చెప్పి, వాఁడు మీయొద్దకు రాలేదు. ఇక్కడ నుండలేదు. నాసందేహమిదియని చెప్పును. ఇది యెక్కువసందేహమునకుఁ గారణ మగును. ఇవన్ని యాలోచించియే లక్ష్మణుఁడు ఋజుత్వమే మేలని సరిగా రామునొద్దకే పోయెను.

—♦ ౪౬-వ సర్గము. రావణుఁడు యతివేషము ధరించుట ♦—

సీ. అది సందుగాఁ గొని♦పదిశిరంబులనోఁకుఁ, డాసీత డాయంగ♦నరుగ నెంచి
  సన్న్యాసివేషంబు♦సరగన ధరియించి, శ్లక్ష్ణకాషాయవ♦స్త్రంబుఁ గట్టి
  వామభుజంబున♦వఱల యష్టి కమండ,లువులు ఛత్రముసిగ♦లును వహించి
  పావలు దొడిగి యా♦పద్మాక్షి సోదరు, ల్విడిచి పోవఁగ రవి♦విధులు లేని
తే. సంధ్యనలమెడియిరులన♦శశివిహీన,రోహిణినిడాయుగ్రహమునఁ♦గ్రూరబుద్ధిఁ
  గదిసెనాతని రాకకు♦క్ష్మారుహములు,కదలవయ్యెసమీరంబు♦మెదలదయ్యె.

ఇఁక రామభక్తుని దూషించిన ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు. నోఁకుఁడు=రాక్షసుఁడు, శ్లక్ష్ణ=సన్నని, యష్టి=త్రిదండము, శిఖచెప్పుటవలన త్రిదండియనియే చెప్పవలెను. పావలు = పాదుకలు, రవివిధులు = సూర్యచంద్రులు, ఇరులు = చీఁకట్లు, ఇది నిత్యబహువచనాంతము.'కురులు' అనునది యిట్టిదే.శశివిహీన=చంద్రుని విడిచియుండు, గ్రహము = రాహువు, సమీరంబు = గాలి, ఇచ్చట రావణుఁడు ధరించిన సన్న్యాసివేషము వర్ణింపఁబడినది.ధర్మప్రధాన జనకవంశమున జనించినదికదా సీత. జనకునియొద్దకు వచ్చు సన్న్యాసులవేషములు ఆచారములు అందుఁ దారతమ్యములు సీతకుఁ దెలిసినవే. అట్టియామెను మోసగింపవలయుననిన నుత్తమ వాస్తవ సన్న్యాసివేషమునే వేయవలయును. లేనియెడల వాస్తవ సన్న్యాసిగాఁడని నమ్మదు.కావున కాషాయవస్త్రము కట్టి,యెడమభుజము మీఁద త్రిదండము మోపి, కమండలువు, గొడుగు, శిఖ, ధరించి, పాదుకలు

దొడిగికొని, రావణుఁడు సీతయొద్దకుఁబోయెను.

ఇదియే సరియైన సన్న్యాసివేష మని యంగిరసుఁడు చెప్పెను.

> యతే ర్లింగం ప్రవక్ష్యామి యేనాసౌ లక్ష్యతే యతిః
> బ్రహ్మసూత్రం త్రిదండంచ, వస్త్రం జంతునివారణం ॥
> శిక్యం పాత్రం బృసీంచైవ కౌపీనం కటివేష్టనమ్ ।
> యస్యైత ద్విద్యతేలింగం స యతి ర్నేతరో యతిః ॥

ఏవియుండిన యతి యనఁబడునో యాయతి చిహ్నములు చెప్పెదను. యజ్ఞోపవీతము, త్రిదండము, వస్త్రము, చిక్కము, కమండలువు, బృసి, కౌపీనము, నడుముగుడ్డ, ఇవిగలవాఁడే యతి. ఇవి లేనివాఁడు యతికాఁడు. మహేశ్వరతీర్థీయమందును, రావణుఁడు త్రిదండివేషమే వేసెననియున్నది.

అథాశ్రమం చరమం సంప్రవిశ్య యథోపపత్తిం।, పంచమాత్రాం దధానః। త్రిదండ ముపవీతం చ వాసః కౌపీనవేష్టనం॥శిక్యం పవిత్ర మిత్యేత ద్బిభృయా ద్యావదాయుషం। పంచైతాస్తుయతే ర్మాత్రా స్సానూత్రా బ్రహ్మణే శ్రుతాః। త్రిదండం వైష్ణవం లింగం విప్రాణాం ముక్తిసాధనం। నిర్వాణం సర్వధర్మాణా మితి వేదానుశాసనమ్॥

దీనివలన సన్న్యాసులై ముక్తికాంక్షగల విప్రులు త్రిదండిసన్న్యాసులు విష్ణుచిహ్నధారులు కావలయునని యేర్పడుచున్నది. ఈ చిహ్నములన్నియు నిందుఁ జెప్పఁబడకపోయినను సన్న్యాసి యని చెప్పుటచేతను శిఖామలుచెప్పుటచేతను సన్న్యాసికుండవలసినవన్నియు రావణుఁడు ధరించెనని యెఱుఁగవలెను.

బ్రాహ్మణానామయం ధర్మోయద్విష్ణోర్లింగధారణమ్॥విష్ణుచిహ్నములు ధరించుట బ్రాహ్మణధర్మము-బోధాయనుఁడు. ఏకవాసాద్వివాసా వా శిఖి యజ్ఞోపవీతవాన్।కమండులుధరో విద్వా న్యాతి తత్పరమం పదమ్॥వ్యాసులు. యావనస్య త్రయోదండాస్తావ దేకేన పర్యజేత్॥ మేధాతిథి. ఏకంతువైణవం దండం పాలాశంబైల్వమేవవా। గృహీత్వా విచరేత్తావ ద్యావల్లభ్యే త్త్రిదండకమ్ ॥

ఇత్యాదివాక్యములు పెక్కులుగలవు. పై వాక్యముల సారాంశ మేమనఁ త్రిదండి సన్న్యాసము సౌమ్యము. వైష్ణవమనియు,నదియే ముక్తిప్రదమనియు త్రిదండధారణశక్తి గలుగువఱకు ఏకదండిగా నుండవలయుననియు—వైష్ణవ సన్న్యాసులు మూఁడుదండముల నొకటిగాఁగట్టి ధరింతురు. దానియర్థము చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుఁడు మూఁడు భిన్నములయినను శరీర శరీరి భావముచే నొకటియే, యని సూచించునందురు. దీనికి మనుస్మృతియందిట్టు లర్థము వ్రాయఁబడినది.

> వాగ్దండశ్చ మనోదండః కాయదండ స్తథైవచ ।
> యస్యైతే నిహితా బుద్ధౌ స త్రిదండీతి చోచ్యతే ॥

దండమనఁగా దమనము అణఁచుట. వాక్కును మనస్సును కాయమును ఈ మూఁటిని నణఁచుట త్రిదండమనఁబడును.

వాగ్దండో మౌనతా ప్రోక్తా కర్మదండ స్త్వనీహతా,
మానసస్య తు దండస్య, ప్రాణాయామో విధీయతే.

మౌనము వాగ్దండము, కర్మదండము కోరికలులేకుండుట, ప్రాణాయామము మనోదండము,పరమహంసయుత్తమసన్న్యాసి. ఈయనకు జ్ఞానము లక్షణము. జ్ఞానియగు సన్న్యాసికి "న దండం నశిఖాం నాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంస॥ మహోపనిషత్‌–యథా జాతరూపధరోఽనాచ్ఛాదనం చరతి పరమహంసః। దండముగాని శిఖగాని వస్త్రముగాని పరమహంసకు పనిలేదు.అట్టిజ్ఞానము లేనివాఁడేకదండము ధరింపవలెను. 'సా వ్య విదుషః' నిర్ణయసింధువు–వాఁడు తెలిసినవాఁడు కాఁడు. త్రిదండధారణము పరమహంసకుఁ గలదు, 'యతిః పరమహంసస్తు తుర్యాఖ్యః శ్రుతిచోదితః। యమైశ్చ నియమై ర్యుక్తోవిష్ణురూపీ త్రిదండభృత్‌–పితామహ స్మృతి. పరమహంస సన్న్యాసి తురీయుఁడు.వీఁ డార్త ప్రపన్నునివంటివాఁడు.

స్వసంప్రదాయాగ్రహపిశాచమును బాఱఁద్రోలి శ్రుతులవాక్యములు స్మృతివాక్యములు శోధించినచో నీకాలమున సన్న్యాసమే నిషిద్ధమగుచున్నది. అధికారి దుర్లభుఁడు.

అశ్వాలంభం గవాలంభం సన్న్యాసం పలపైతృకమ్। దేవరాచ్చసుతోత్పత్తిః కలౌపంచ నకారయేత్,–పరాశరుఁడు. అశ్వమేధము, గోమేధము, సన్న్యాసము, మాంసశ్రాద్ధము, దేవరనియోగము ఈయైదు కలియుగమందు నిషిద్ధము.అశ్వాలంభమనుటకు అగ్నిహోత్ర మనునది పాఠాంతరము కానవచ్చెడిని.

యావద్వర్ణ విభాగోస్తి యావద్వేదః ప్రవర్తతే,
సన్న్యాసంచాగ్నిహోత్రం చ తావత్కుర్యా త్కలౌయుగేః

వర్ణభాగము చక్కఁగానుండువఱకు వేదప్రవర్తన ముండువఱకు సన్న్యాసము అగ్నిహోత్రము కలియుగమందుఁ గలవు. ఈకాలమున వాస్తవ వైరాగ్యము కలవారు ప్రాణోత్క్రమణసమయంబున నాతురసన్న్యాసముగ సన్న్యసించితి నని చెప్పుట యొప్పునని తోఁచుచున్నది. ఇట్టివానికిఁ బ్రేతత్వము లేదు.

దీని కపవాదము :–

చత్వార్యబ్ద సహస్రాణి చత్వార్యబ్ద శతానిచ,
కలేర్యదా గమిష్యంతి, తదా త్రేతా పరిగ్రహః.

సన్న్యాసశ్చ నకర్తవ్యో బ్రాహ్మణేన విజానతా॥ వ్యాసులు-కలియుగమందు నాలుగువేల నాలుగువందల సంవత్సరములు దాఁటిన తరువాత త్రేతాగ్నిపరిగ్రహము, సన్న్యాసము తెలివిగల బ్రాహ్మణుఁడు పరిగ్రహింపరాదు.

ఊర్ధ్వపుండ్రాదులవలెఁ ద్రిదండము స్వకృత్యము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచుండును. త్రికరణములను జయించువరకుఁ దొలుత శరీరమునైన నిగ్రహింపవలెను. ఇది దండధారణోద్దేశము. స్వమతాగ్రహము లెచ్చుగుటచే వీనికి భిన్నార్థములు కల్పితము లయినవి.

ఏకదండం సమాశ్రిత్య, జీవంతి బహవో నరాః,
నరకే రౌరవే ఘోరే, కర్మత్యాగా త్పతంతి తే.

ఏకదండము ధరించి యనేకులు జీవించుచున్నారు. కర్మత్యాగమువలన వీరు ఘోర రౌరవ నరకంబునఁ బడుదురు. రావణాసురునివలెఁ బరుల మోసపుచ్చుటకై ధరించినవాఁడు సన్న్యాసి కాఁడు.

వీఁడు నిజమైన సన్న్యాసి. సౌమ్యుఁడు, విష్ణుభక్తిపరుఁడు, వాఙ్మనఃకాయముల నియమించినవాఁడు,నిషిద్ధకార్యప్రవర్తనము లేనివాఁడని నమ్మించుటకుఁగాను రావణుఁ డిట్టి వేషము వేసెను.

సన్న్యాసులు సన్న్యాసము తీసికొనుచు సర్వము వదలి జలాంజలి యిచ్చి యిట్లు చెప్పెదరు.

దత్త్వా తోయాంజలిం విప్రో, భక్త్యా సంప్రార్థయే ద్ధరిమ్ ।
సర్వదేవాత్మకే తోయే, తోయాహుతి మహం హరే ॥
దత్త్వా సర్వేషణా స్త్యక్త్వా, యుష్మచ్ఛరణ మాగతః ।
త్రాహి మాం సర్వలోకేశ, గతి రన్యా నవిద్యతే ॥
సన్న్యస్తం మే జగన్నాథ, పాహిమాం మధుసూదన ।
త్రాహి మాం సర్వసర్వేశ, వాసుదేవ సనాతన ॥
సన్న్యస్తం మే జగద్యోనే, పుండరీకాక్ష మోక్షద ।
అహం సర్వాభయం దత్త్వా, భూతానాం పరమేశ్వర ।
యుష్మచ్ఛరణ మాపన్న, స్త్రాహి మాం పురుషోత్తమ ॥ యమః.

బ్రాహ్మణుఁడు జలాంజలి యిచ్చి సర్వ దేవాత్మకమైన జలమందు హరిని భక్తితోఁ బ్రార్థింపవలయును. హరీ నేను జలాహుతి నిచ్చి దారేషణ, ధనేషణ, పుత్రేషణముల వదలి నీచరణము పొందితిని. సర్వలోకేశ నన్ను రక్షింపుము. వేఱుగతిలేదు. జగన్నాథ మధుసూదన సన్న్యసించితిని. సర్వేశ వాసుదేవ సనా

తన నన్ను రక్షింపుము. జగత్కారణా పుండరీకాక్ష మోక్షదా నేను సన్న్యసించి పరమేశ్వర సర్వభూతములకు నభయ మిచ్చి నీచరణములను జేరితిని. పురుషో త్తమా నన్ను రక్షింపుము.

ప్రపన్నుల శరణాగతికిని దీనికిని భేదము గల దేమో పరిశీలింపుఁడు. స్మృతులు ప్రమాణము లైనచో నాలుగువేల నాలుగువందలు సంవత్సరములు దాఁటిన యీకలియుగమున నెట్టి సన్న్యాసమైన నిషిద్ధమే యని యీవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. నిషేధ వాక్యములు ఏకదండివిషయ మని నిర్ణయసింధు కారుఁడు వ్రాయుటయు కమండలుధారణ మనఁగా. టెంకాయచిప్పలు సొరకాయ లర్థమని వైష్ణవగ్రంథమం దుండుటయు స్వమతాభినివేశముచే నని తోఁచు చున్నది. శాస్త్రీయపరమహంసలు మానసనరస్సునందే కాని యీ దేశమున దుర్లభులు.

తా. లక్ష్మణుఁ డిట్లు వెడలి పోఁగా నవకాశము దొరకె నని రావణుఁడు సీతను సమీపింపఁ దలఁచి సన్న్యాసివేషంబు వేసికొని సన్నకాషాయవస్త్రము కట్టుకొని యెడమభుజముమీఁదఁ ద్రిదండము పూని,చేతఁ గమండలువు,గొడుగు పట్టుకొని శిఖ గలవాఁడై పావుకోళ్లు దొడిగికొని యన్నదమ్ము లిరువురు విడిచి పోవుటచే సూర్యచంద్రులు లేని సంధ్య నాక్రమించు చీఁకటివలె చంద్రుఁడు లేని రోహిణిని శని అంగారకుఁడు డాసినట్లు సీతయొద్దకుఁ బోయెను. వానికి భయపడి చెట్లయాకులు కదల వయ్యెను. గాలి మెదల దయ్యెను. సంధ్యను సీతతో నుపమించుటచే నిఁక కొంతకాలమువఱకు సీతాదేవి రూపనామక్రియలు లోకమునకుఁ గానరాక మఱుఁగుపడి యుండుననియు,చీఁకటితో రావణుఁ బోల్చు టచేఁ గొంతకాలము వాని యుద్ధతి విజృంభించి క్రమముగా రూపుమాసి పోవు ననియు నెఱుఁగ నగు.

రోహిణీనక్షత్రమునకుఁ గ్రూరగ్రహవీక్షణము లోకోపద్రవకారణము.అట్లులే రావణుఁడు సీతాదేవిని జూచుటయు మహానర్థకర మని భావము.

కం. వావిరి త్వరఁ బాఱెడిగో,దావరి మెల మెల్ల నడిచెఁ దద్దయు భీతిన్
రావణుఁ డభవ్యుఁడిటు స,ద్భావపురూపముఁ దృణావృతము కూప మనన్.

వావిరి = క్రమముగ, నిలువక యెప్పుడు పాఱునది, లేక వావిరి త్వరన్= అధిక వేగమున, అభవ్యుఁడు=దుర్జనుఁడు, సద్భావపురూపము = సాధువేషము, తృణావృతము=గడ్డిచేఁ గప్పఁబడినది, కూపము=బావి.

తా. మిగుల వేగముగాఁ బాఱు గోదావరి వానిభయముచే మెల్లమెల్లగా నడిచెను. దుష్టుఁడగు రావణుఁడు గడ్డిచేఁ గప్పఁబడిన బావివలె సాధురూపము

ఉ. తాలిచి ప్రాణవల్లభుఁడు • దవ్వుగఁ బోవుటకై తపించున
బ్బాలను నూత్న చంద్రనిభ•ఫాలను పార్వణశీతభాననన్
నీలసరోజలోచన వి•నిర్మలపీతదుకూలఁ గాంచి దు
శ్శీలుఁడు కాలుసోదరుఁడు • చిత్రను జేరెడిమాడ్కిఁ దోఁపఁగన్. ౭౪౪

ప్రాణవల్లభుఁడు=మగఁడు, నూత్నచంద్రనిభఫాలను = క్రొత్తచంద్రునితో సమానమైన నొసలుగలదానిని, 'భవేత్ఫాలంచ భాలంచ ఫలితం ఫాలితం తథా' యని శ్రీహర్షుని ద్విరూపకోశము. పార్వణశీతభాననన్ = పున్నమనాఁటి చంద్రునివంటి ముఖముగల దానిని.

నీలసరోజలోచన = నల్లని కలువవంటి నేత్రములు గల దానిని, వినిర్మల పీతదుకూలన్=మిగుల శుద్ధమైన పచ్చని పట్టువస్త్రము కలదానిని, దుశ్శీలుఁడు = పాపస్వభావముగలవాఁడు, కాలుసోదరుఁడు = శని, యమునితోఁబుట్టువు—యముఁడు, శని - సూర్యపుత్రులు, చిత్రను=చిత్తానక్షత్రమును.

తా. ధరించి తనమగఁడు దూరము పోయెనని సంతాపపడుచున్న యాబాలను క్రొత్త చంద్రునివంటి నుదురు, పున్నమచందురుంబోలు నెమ్మోము, నల్లకలువలవంటి కన్నులు గల దానిని, మఱికిలేని పచ్చని పట్టువస్త్రము ధరించినదానిని దుష్టస్వభావము గల రావణుఁడు శని చిత్తా నక్షత్రము సమీపించునట్లు.

ఆ. పద్మహీన యైన•పద్మను బోలుచు, మేనికాంతి దెసల • మెఱుఁగువెట్ట
నాశ్రమాంతరమున•నాసీన యైయున్న, యొంటిదానిఁ జంచ•లోపమాంగి.

పద్మను=లక్ష్మీదేవిని, ఆశ్రమాంతరమునన్ = ఆశ్రమములోపల, చంచలోపమాంగి=మెఱుపుతో సమానమైన దేహముగలదానిని.

తా. చేతఁ గమలములేని లక్ష్మీదేవివలెనై దేహకాంతి దిక్కులకు మఱింత కాంతిని గలిగింపఁగా నాశ్రమములోపలనున్న మెఱుపుతీఁగతో సమానమైన దేహకాంతిగలదానిని.

—• రావణుఁడు యతివేషంబున సీతయొద్దకు వచ్చుట •—

కం. పంచశరశరావిష్టుఁడు, వంచనమెయి రావణుండు•బ్రహ్మరవంబున్
నించుచుఁ జేరం జని యా,చంచలలోచనకు వినయ•సంగతిఁ బలికెన్. ౭౪౬

పంచశరశరావిష్టుఁడు=మన్మథబాణములచే నావేశింపఁబడినవాఁడు. ఇది రావణుఁడు కాముకుఁడయియే సీతయొద్దకుఁ బోయెనని వాల్మీకియభిప్రాయము. రహస్యమెఱిఁగిన వాల్మీకియే రావణుఁడు దుష్టుఁడని కాముకుఁడై సీతను సమీపించెనని చెప్పియుండ నితరులు వాఁడు భక్తిచేఁ బోయె ననుట,వాస్తవవిరుద్ధము

గదా. వంచనమెయిన్ = మోసముతో, బ్రహ్మరవంబున్ = వేదఘోషమును, ఉపనిషద మావర్తయేత్తని శాస్త్రము, చంచలలోచనకున్=కపలుచున్న కన్నులు గలదానికి, వినయసంగతిన్ = వినయముతోఁగూడినట్లు.

తా. ఆవేశించిన కామముగలవాఁడై మోసబుద్ధితో వేదఘోషముచేయుచు, దగ్గఱకుఁబోయి సవినయముగా నామెతో నిట్లనియె.

కం. రమణీ పీతసువాసిని, రమణీయసువర్ణవర్ణ ♦ రాజనిభాస్యా
కమలసుదామాలంకృత,కమలిని వలెఁ వెలిఁగె దీవు ♦ కలికి యెవతెవే. ౭౦౪

పీతసువాసిని = పచ్చనిచీరగట్టినదానా ! రమణీయ = అందమైన, సువర్ణ వర్ణ=బంగారువంటి దేహకాంతిగలదానా । రాజనిభాస్యా = చంద్రునితోసమాన మైన ముఖముగలదానా ! కమలసుదామాలంకృత = కమలములచేఁ గూర్పఁ బడిన హారముచే నలంకరింపఁబడిన, కమలినివలెన్ = తామరతీఁగవలె, తామర తీఁగయందుఁ దామరపూవులున్నట్టు నీమెయందు ముఖకమలము, నేత్రకమల ములు, హస్తకమలములు, పాదకమలములు, గలవు గావున,నీమె తామర తీఁగ వలెనున్నదని భావము, కలికి=సుందరీ !

తా. మనోహరమైనదానా ! పచ్చనివస్త్రముధరించినదానా ! అందమైన బంగారువన్నెగలదానా ! చంద్రునివంటి ముఖముగలదానా ! కమలముతోఁ గూడిన తామరతీఁగవలెనుండుదానా ! సుందరీ ! నీవెవతెవు ? ఈప్రశ్నలు సల్లా పార్థమే కాని తెలియక కాదు.

కం. ధరణివొ కీర్తివొ వెన్నుని, తరుణివొ స్వైరచరి పుష్ప♦ధన్వునిసతివో
హరిణీ సురరమణివొ యో, కరిణీగమనా వచింపు ♦ కలరూపంబున్. ౭౦౫

ధరణివొ=భూదేవతవా, వెన్నునితరుణివొ=లక్ష్మీదేవివా, విష్ణుశబ్దభవము వెన్నుఁడు, స్వైరచరి=ఇష్టానుసారముతిరుగు, పుష్పధన్వునిసతివో=రతీదేవివా, హరిణీ=చూచువారిమనస్సు హరించుదానా, సురరమణివొ = దేవతాస్త్రీవో, కరిణీ గమనా=ఆఁడేనుఁగులవంటి నడకగలదానా, కలరూపంబు=వాస్తవమును.

తా. నీవు భూదేవతవా? కీర్తివా? లక్ష్మీదేవివా ? స్వతంత్రించి తిరుగు రతీదేవివా ? దేవతాస్త్రీవా ? ఆఁడేనుఁగువంటి నడకగలదానా ? నామనస్సు హరించుచున్నదానవు. నీవెవతెవు? వాస్తవము చెప్పుము.

సీ. నీరదంబులు శుచి♦స్నిగ్ధముల్ సమములు, కుట్మలశిఖరులే ♦ కుందరదన
నేత్రముల్ రక్తాంత♦నిర్మలదీర్ఘముల్, నీలతారములె వి♦శాలనయన

చారుపీనంబు విశా•లంబు జఘనంబు, కరికరాకారముల్•కలికితొడలు
మిట్టలు వర్తులవల్•మిగుల సంహతములు, సంప్రవల్గితములే• స్తనముల బల
తే. తాళఫలనిభములును గాం•తములు పీవ
రోర్ధ్వముఖములు స్నిగ్ధముల్•యువతి నీదు
విరివిచనుదోయి రత్న ప్ర•వేకభూష
ణాంచితమ్ము దిదృక్షుహృ•ద్వంచకమ్ము. ౭౪౯

రదంబులు=దంతములు, శుచిస్నిగ్ధముల్=నిర్మలములు,నునుపులు,కుట్మలశిఖరులే=మొగ్గలవంటికొనలుగలవి. కుందరదన = మొల్లలవంటి దంతములు గలదానా, రక్తాంతనిర్మలదీర్ఘముల్=కొనలయందెఱుపుగలిగి నిర్మలములై నిడివియైనవి. నీలతారములు = నల్లనిగ్రుడ్లుకలవి, విశాలనయన = వెడలుపాటి కన్నులుగలదానా!చారుపీనంబు=మనోహరమై బలిసినది,విశాలంబు=విరివిగలది. జఘనంబు=(i) మొల, (ii) మడికట్టు? కరికరాకారముల్=ఏనుఁగుతొండముల వంటి యాకారములుగలవి, కలికి = ఒప్పిదమైన, 'కలికియొప్పిదంబు కాంత యయ్యె' మిట్టలు=పైకుబ్బియుండునవి, వర్తులవల్=గుండ్రములైనవి, మిగుల సంహతములు=మిక్కిలికదిసియుండునవి, సంప్రవల్గితములు=పెద్దవిగను నున్నతములుగను నుండుటచే కదలుచున్నవానివలె నుండునవి, స్తనములు = చన్నులు, తాళఫలనిభములును=తాటిపండుతో సమానమైనవి, కాంతములు = మనోహరములయినవి, పీవరోర్ధ్వముఖములును = ఒకచోట సన్నము ఒకచోట లావు లేక అంతటబలసినవైనను. వ్రేలఁబడక పైకెగసియుండునవి. స్నిగ్ధముల్=బిరుసు లేక నునుపుగలవి, యువతీ=ప్రాయపుదానా, విరివి=వెడలువగు, రత్నప్రవేకభూషణాంచితమ్ము=శ్రేష్ఠరత్నముల సొమ్ములచేఁ బ్రకాశించునది, దిదృక్షు=చూచువారి, హృత్=హృదయమును, వంచకమ్ము=మోసగించునది.

తా. మొల్ల మొగ్గలవంటి దంతములుగలదానా!నీదంతములు నిర్మలములు. నునుపులు, సమములు, మొగ్గలవంటికొనలుగలవి. వెడలుపుకన్నులుగలదానా! నీకన్నులు కడకొలుకులందు నెఱ్ఱనయి నిర్మలములై దీర్ఘములై నల్లనిగ్రుడ్లు గలవి.నీమొల యందముగాబలసి విశాలమైయున్నది. నీతొడలు ఏనుఁగుతొండములవలె నున్నవి (చీరెలోపలనుండునవి యెట్లుండినవి వీనికెట్లుతెలిసెను? ఇది తన కామోద్రేకముఁ దెలుపఁ జెప్పెడుమాటయే)అబలా! నీ స్తనము లుబ్బి గుండ్రమై గుంతలు మిట్టలు లేక యంతయు నేకవిధముగనై యొకదానినొకటి యొఱసికొనుచు తాటిపండ్లనుబోలి మనోహరములై బలిసియు వ్రేలపడక మీఁది చూపుగలవై నునుపులై విరువులై శ్రేష్ఠరత్నభూషణములచేఁ బ్రకాశించుచు

చూచువారి హృదయమును వంచించి హరించుచున్నవి. ఇవి సీతయందు మాతృభక్తి గలవాఁడు జెప్పెడు మాటలా ?

కం. చారుస్మిత చారుదతీ, చారువిలోచన విలాస•సాగర సుకచా
హారికరాంతమితవలగ్నా రమణీ సంహతోరు•కఠినకుచాఢ్యా. ౪౨౦

చారుస్మిత=మనోహరమైన చిఱునవ్వుగలదానా, చారుదతీ = మనోహర దంతములుగలదానా, చారువిలోచన=మనోహరములైన నేత్రములుగలదానా, చారుస్మితదంతలోచనయని యొకవిశేషణముతోనే చెప్పియుండవచ్చును. ప్రత్యేకముగ చారుచారు అనిచెప్పుట కామోద్రేకముచేతనే. ఒక్కొక్కయవయవము వానిని కామదాసునిజేసెనని తెలుపుటకే. 'ఛందోవద్భావేన ఛందసిచేతి సూత్రేణ సమాసాంతో దంతస్య దత్రాదేశోవా యని చారుదతి' యను రూపమును సమర్థించినారు. దానిని సందేహించువారు చారురద యని పాఠాంతరము గ్రహింపవచ్చును. విలాససాగర=శృంగారచేష్టలకు సముద్రమా, సుకచా = మంచి నల్లని వెండ్రుకలుగలదానా, హారికరాంత మితవలగ్నా = మనోహరమై పిడికిలిచేఁ గొలువఁదగిన నడుముగలదానా.

తా. అందమైన చిఱునవ్వు, అందమైన దంతములు, అందమైన నేత్రములు, అందములైన వెండ్రుకలుగలదానా! శృంగారచేష్టలకు సముద్రమైనదానా ; పిడికిట నడఁగునడుముగలదానా! హృదయమున కింపైనదానా! ఒండొంటి నొఱయు తొడలు గలదానా! కఠినములైన కుచములుగలదానా! చెప్పిన తొడలను స్తనములను మరలఁజెప్పుట కామోద్రేకమున నని తలంపవలయు.

కం. వారక శైవలినీవాః, పూరము తీరంబుఁబోలెఁ•బొలఁతుక నీవున్
సారెకు నామనమును సర; సీరుహలోచన హరించి•చెలఁగెదు గదవే. ౪౨౧

శైవలినీ = ఏటియొక్క, వాఃపూరము = జలప్రవాహము, తీరంబున్ = ఒడ్డును, పొలఁతుక=చిన్నదానా, సరసీరుహలోచన = కమలములవంటికన్నులు గలదానా.

తా. ఏటిప్రవాహము అడ్డములేక తీరమును గోసి లోపలకిఁదీసిగొనునట్లు కమలములవంటికన్నులు గల చిన్నదానా! నీచూపులచేత నామనస్సును గరఁగించి హరించితివిగదా.

ఉ. చూచితి దేవకాంతలను•జూచితి యక్షసరోరుహాక్షులన్
జూచితిఁ గిన్నరీమణులఁ•జూడ్కికిఁ బండువు సేయువారలన్,
జూచి యెఱుంగ నోసుదతి•సుందరతావిభవంబునన్ మృగీ
లోచన నిన్నుఁబోలు నొక•లోలవిలోచన భూతలంబునన్. ౪౨౨

సుందరతావిభవంబునన్=సౌందర్యసంపదచే, మృగలోచన = ఆఁడుజింక కన్నులవంటి కన్నులుగలదానా, లోలవిలోచన=చలించుకన్నులుగల స్త్రీవి.

తా. నేను దేవతా స్త్రీలను, యక్షస్త్రీలను, కిన్నరస్త్రీలను, కన్నులకు సంతోషముగలిగించువారి నెందఱనో చూచితినిగాని సౌందర్యసంపదయందు నీవంటిదానిని భూలోకమునఁ జూడలేదు.

కం. ఓకోమలి నీప్రాయము. నీకోమలతావిభూతి ♦ నీరూపం బా
లోకింప నిచట నడవిని, నేకాంతం బుంట వెఱ్ఱి ♦ యెత్తెడి నాకున్. ౨౩

నీప్రాయము = నీవయస్సు, కోమలతావిభూతి = సౌకుమార్యసంపద, నీరూపంబు, నీసౌందర్యము, ఆలోకింపన్=చూడఁగా, ఏకాంతము = ఒంటరిగా, వెఱ్ఱియెత్తెడిన్ = (1) నీవయస్సు నీసొగసు నీసౌకుమార్యములోనైన వెక్కడ ? ఈవనవాసమెక్కడనని నిశ్చయింపలేకున్నాను. (2) నిన్నుఁజూచుకొలఁది కామోన్మాదము ప్రబలమగుచున్నది.

తా. సుందరీ! నీవయస్సు నీసౌకుమార్యము నీచక్కఁదనము ఆలోచింపఁగా నీవొంటరిదానవై యీయడవియందుండుటచే నాకు వెఱ్ఱిపట్టుచున్నది.

ఉ. పొమ్ము లతాంగి యింటికిని ♦ భూరిభయంకరకామరూపు లై
త్రిమ్మరుయామినీచరులు ♦ దీయక యిందుఁ జరింత్రు గాన నీ
విమ్మెయి నొంటి నుండఁ దగ♦వే తగ వే చను రమ్యహేమసౌ
ధమ్ముల నిష్కుటాళి నుచి♦తం బగు నీకు నలంకరింపఁగన్. ౨౪

భూరిభయంకర = మిగులభయము గలిగించువా రయి, కామరూపులై = కోరినరూపము ధరింపఁగలవారై, యామినీచరులు=రాక్షసులు. (రే(త్రిమ్మరులు) రమ్య=మనోహరములైన, హేమసౌధమ్ముల=బంగారుమేడలను, నిష్కుటాళిన్= ఉద్యానవనములను.

తా. లతాంగి! నీవింటికిఁబొమ్ము. మిగుల భయంకరులై కోరినరూపముల ధరించి తిరుగు రాక్షసులు సర్వదాయిందుఁ దిరుగుచుండుదురు. కావున నీవిట్టులొంటరిగా నుండరాదు. నీకుఁదగినవిధముగ త్వరగాఁబోయి బంగారుమేడలను, ఉద్యానవనములను, అలంకరింపఁబొమ్ము. నీవు వానియందుండుటయే వానికలంకారము.

కం. వరమాల్యము వరభోజ్యము, వరవస్త్రము వరవరుండు♦వర మగు నీకున్
వర మేచకలోచన నా, వరమాభిప్రాయ మిదియ ♦ పంకజనేత్రా. ౨౫

వరమాల్యము = శ్రేష్ఠమైనపూలదండలు, వరభోజ్యము = శ్రేష్ఠమై యింపైన భోజనము, వరవస్త్రము=శ్రేష్ఠమై యమూల్యమైనచీరలు, వరవరుండు =

శ్రేష్ఠుఁడై నీవయస్సునకుఁదగిన వయస్సుగలవాఁడై, నీయోగ్యతకుఁ దగినట్టి భోగము లమర్పఁగల మగఁడు, వరము=ఇంపు, వర మేచకలోచన = ఇంపైన నల్లనికన్నులుగలదానా, కాటుక పెట్టుకొనకున్నను, కాటుక పెట్టుకొనునట్లుండు కన్నులు-పరమాభిప్రాయము=వాస్తవమైన యుత్తమాభిప్రాయము.

తా. కమలముల వంటికన్నులుగలదానా! శ్రేష్ఠములైన పూలదండలు శ్రేష్ఠమైన భోజనము శ్రేష్ఠమైన వస్త్రము శ్రేష్ఠుఁడైన మగఁడు నీకుఁదగును. ఇది నాయుత్తమాభిప్రాయము—అల్పుఁడు సామాన్యపురుషుఁడు నీకుఁదగిన మగఁడు కాఁడు.

ఉ. నిక్కపుదేవకన్య వని ♦ నే మది నమ్మితి రుద్రకాంతవో
నిక్కముగా మరుత్సతివొ ♦ నెమ్మి వచింపుము దేవకిన్నరుల్
మక్కువ నిందు రా రిదియు ♦ మానవభోజులవాస మౌట, నీ
వెక్కడి దాన వెక్కటి చె♦లీ యిట నుండఁ గతంబుఁ జెప్పుమా. ౮౨౬

రుద్రకాంతవో=ఏకాదశరుద్రుల యాఁడుదానవా, మరుత్సతివో=మరుత్తుల దానవా ? ఎక్కటి=ఒంటరిగా, కతంబు=కారణము.

తా. మనుష్యస్త్రీలయందు దిట్టి యందగత్తెలులేరు కావున నీవు దేవకాంతవని నమ్మితిని. అటయిన వారిలో నెవ్వతెవు. ఏకాదశరుద్రులకు సంబంధించిన దానవా? నిజముగా మరుత్తులకు సంబంధించినదానవా. ప్రేమతోఁ జెప్పుము. దేవతాస్త్రీలు కిన్నరస్త్రీలు ఇది రాక్షసవాసభూమి కావున నిందురారు. నీవెక్కడి దానవు. ఒంటిగా నిందేల యున్నావు-చెప్పుము.

నీవంటిసుందరి మనుష్యులలో లేదు. కావున నీవు మనుష్యస్త్రీవికావు. దేవతాస్త్రీగానే యుండవలెను. ఇది రాక్షసభూమి కావున దేవతాస్త్రీలు కిన్నరస్త్రీలు లోనగువారు రారు. అయినను నీవు వచ్చియున్నావు. రాక్షసులకు నిష్టదేవత రుద్రుఁడు కావున ఆరుద్రులకు సంబంధించినదానవా లేక వాయువిందు సంచరించుచుండును. గావున వాయువులకు సంబంధించినదానవా నిజముచెప్పుమనియుఁ జెప్పవచ్చును.

కం. పులులుం గ్రోఁతులు సింహం,బులుఁజిఱుతలు నెలుఁగుబంట్లు♦బురుకంకంబుల్
దళముగ నిందుఁ జరింపఁగఁ, గలికీ! నీ కెట్లు భయము-గలుగదు చెపుమా.

తా. ఇచ్చటపులులు, క్రోఁతులు, సింహములు చిఱుతపులులు, ఎలుఁగులు, పెద్దగ్రద్దలు, విస్తారముగ నిందుఁదిరుగుచున్నవే నీవెట్లు భయములేక యుందున్నదానవు.

కం. మదయుతములు ఘోరంబులు, మదావళము లిందుఁ బెక్కు•మలయుచు నుండన్
మదిరాక్షీ మది భయమ్మును,బొదలక యెట్లున్న దాన•వో కదె చెలువా.

తా. మదముపట్టినవై, భయంకరంబులైన యేనుఁగులిందు మందలు మందలుగాఁ దిరుగుచుండఁగా భయపడక యెట్లుండఁగలిగితివి.

ఉ. ఎవ్వరిదాన వీవు మది•రేక్షణ ! యెవ్వతె వీ విటేటికే
యివ్వని జవ్వనీ ! తిరిగె • దెక్కటి రక్కసమూఁక లెప్పుడున్
గ్రొవ్వున సంచరించు నిటఁ • గ్రూరత, నావుడు విప్రవేషు నా
క్రొవ్విరిఁబోడి సత్కృతుల • గొబ్బునఁ బూజ లొనర్చి వెండియున్. ౭౨౯

మదిరేక్షణ=మదముకప్పినకన్నులుగలదానా ? ఎవ్వరిదానవీవు = నీమగఁడెవ్వఁడు, ఎవ్వతెవు=ఏజాతిదానవు, ఏకులముదానవు, జవ్వని=ప్రాయముగలదానా, విప్రవేషు=బ్రాహ్మణవేషధారిని, క్రొవ్విరిఁబోఁడి = క్రొత్తగా వికసించిన పువ్వువలె మనోజ్ఞురాలు.

తా. మదిరాక్షీ ! నీభర్తయెవ్వఁడు ? నీకులమేది, నీజాతియేది? వయస్సుదానవయ్యు నిందొంటరిగా నేల యున్నావు ? ఇది రాక్షసులగుంపు తిరుగు స్థలము.అని యడుగఁగా బ్రాహ్మణసన్న్యాసి వేషమువేసికొనిన వాని నాసీతాదేవి శీఘ్రముగ యతులను బూజింపవలసిన విధమునఁ బూజచేసి మఱియు.

—• సీత యతివేషంబున నున్నరావణు సత్కరించుట •—

సీ. తరుణి పాత్రకుసుంభ•ధారి యౌద్విజవేష,సహితు సపాయడ•ర్శనుని వాని
ద్వేషింప దుస్సాదు•విప్రు నిభంగిన, పూజించి యిట్లనుఁ • బుష్పగంధి
యిదిగొదర్భాసనం•బిందుఁగూర్చుండుమీ,యిదెయర్ఘ్యమిదెపాద్య•మివిగొసిద్ధ
వనజాతఫలములు • త్వన్నిమిత్తం బివి,యారగింపుము తని•వార ననుచుఁ

ఆ. బలుకు చున్నయట్టిప్రతిపూర్ణభాషిణి, నానరేంద్రపత్ని • నవనితనయ
నాత్మవధముపొంటె•నసురలోకేశ్వరుం, డపహరింపమనసు • నందుఁబూనె?

పాత్ర కుసుంభధారి=పాత్రము = పాత్రంబైనౌ చరణార్థమ్మని యుండుటచే భిక్షాన్నము గ్రహించుటకై నుపయోగపడు సొరకాయ చిప్పగాని మంటి పెంకుగాని యర్థము. కుసుంభము = కాషాయ వస్త్రముగాని, కమండలువుగాని-ఈ శబ్దమున కీరెండర్థములు గలవు. కుసుంభం కుసుమేక్లీబం స్యాన్మహారజనేపిచతత్ । కమండలౌపుమాన్-నానా ॥౭॥ కుసుంభం కరకేపుమాన్ ॥ అమరకోశము. కాషాయవస్త్ర మనుటకంటె నిదియే ప్రశస్తార్థము.

ద్విజవేష సహితున్ = బ్రాహ్మణవేషముతోఁగూడిన వానిని, అపాయ దర్శనునిన్=కీడు చేయు తలఁపుగలవానిని అనఁగా సపహరింపఁ దలఁపు గలవానిని- ద్వేషింప దుస్సాధున్=విరోధించి సాధింపరాని వానిని, విప్రుని భంగిన=విప్రునిఁ బూజించినట్లే, ఇచ్చట విప్ర శబ్దము సన్న్యాస పరమని కొందఱు, సన్యాసికాని బ్రాహ్మణుఁడు కాషాయ వస్త్రము, కమండలువు, దండము, భిక్షాపాత్రము లోనైనవి ధరింపఁడు కదా, క్షత్రియాదులకు సన్న్యాసమం దధికారము లేదు. కావున బ్రాహ్మణుఁడనియే సీత తలఁచెను. ఇచ్చట నొక సందేహము బాధించు చున్నది. వచ్చినవాఁడు దొంగసన్న్యాసి యని తెలిసి సీత సత్కరించెనా ? నిజ మైన సన్న్యాసి యని నమ్మి సత్కరించెనా? జనకరాజు కూతురై యాశ్రమము దెలిసిన దగుటచే వచ్చినవాఁడు దొంగ సన్న్యాసి యని తెలిసియు విరోధించిన జయింపరాదని తలఁచి 'కాషాయ వస్త్రమాత్రేణ యతిః పూజ్యో నసంశయ' యను వాక్యము చొప్పున సత్కరించెనని గోవిందరాజీయము. కాషాయ వస్త్ర మున యతి గృహస్థాదులకుఁ బూజ్యుఁడేకాని యతి యనునది వీనియం దన్వ యించునా? వీఁడు వాస్తవ సన్న్యాసి కాఁడని సీతకుఁ దెలియును గనుక నావాక్య మిందన్వయింపదు. కాషాయవస్త్రము ధరించిన వారందఱు యతులని యావాక్య మున కర్థము గాదు. యత్యాశ్రమము స్వీకరించిన వాఁడు వానియందు యతి కుండ వలసిన జ్ఞానాదులు కొఱఁతపడినను బూజ్యుఁడే యని యర్థము-ప్రాధా న్యము యతి శబ్దమున కీయవలెఁగాని కాషాయ వస్త్ర శబ్దమున కీయరాదు. సన్న్యాసి పూజా పరిపాటి తెలిసిన సీతాదేవికి- యతిధర్మ సముచ్చయము.

యతిర్ద్వాభ్యాయేన పతతి, బ్రహ్మజ్ఞానయుతోపిసన్,
ధీ పూర్వరేతోత్సర్గేణ, తథా ధాతుపరిగ్రహాత్.
యతిహస్తగతం ద్రవ్యం యో గృహ్ణాతి నరః క్వచిత్,
సమూఢో నరకం యాతి, తేనపాపేన కర్మణా.
రాత్ర్యధ్వానంచ యానంచ, స్త్రీకథా లౌల్యమేవచ,
మంచకంశుక్లవస్త్రంచ, యతీనాం పతనాని షట్.

యతి బ్రహ్మ జ్ఞానము గలవాఁడైనను బుద్ధిపూర్వకముగ రేతస్సు విడు చుట, లోహముల పరిగ్రహించుట యను రెంటిచేఁ బతితుఁ డగుచున్నాఁడు. సన్న్యాసిచేతి ద్రవ్యమును గొంచెమైనను నెవఁడు తీసికొనునో ఆ మూఢుఁడు ఆ పాప కర్మముచే నరకమునకుఁ బోవును. సన్న్యాసులకు ధన మీయను రాదు. వారిచేతఁ దీసికొనను రాదు. రాత్రి దోవ నడచుట, వాహన మెక్కుట, స్త్రీ కథ లందు నాసక్తుఁ డగుట, మంచము నుపయోగించుట, తెల్లని వస్త్రము గట్టుట ఇవి యాఱు సన్న్యాసులు పతితులగుటకు కారణములు.

పాషండినో వికర్మస్థాన్, బైడాల వ్రతికాన్ శఠాన్ ।
హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్॥ మనుస్మృతి.

పాషండులను, శాస్త్ర విరుద్ధ కర్మములచే జీవించువారిని, పిల్లివలె, కొంగవలె విశ్వాస బుద్ధితో సాధువులవలెఁ జరించు వారిని, వేదములందు నమ్మకము లేని వారిని, వేదవిరోధి తర్కవాదములఁ జేయువారిని, వీరు అతిథులై సకాలమునకు వచ్చినను, వీరిని మాటలచేనైన నాదరింపరాదు.

వైద్యనాథ దీక్షితీయమున హైతుక లక్షణము పాషండ లక్షణ మిట్లు వ్రాయఁబడినది.

యుక్తిచ్ఛలేన సర్వత్ర, యశ్శాస్త్ర విహితేష్వపి ।
సంశయం కురుతే సోఽయం, హైతుకో నాస్తికాధమః॥ పరాశరుఁడు.

శాస్త్రవిహితమైన దానిని కుచ్ఛితపు యుక్తులచే నెవఁడు సందేహించునో యానాస్తికాధముఁడు హైతుకుఁ డనఁ బడును.

యస్స్వధర్మ పరిత్యాగీ పాషండీ త్యుచ్యతే బుధైః ।
తత్సంగ కృత్తత్సమ స్స్యా త్తావుభావపి పాపినౌ ॥
యేతు సామాన్యభావేన, మన్యంతే పురుషోత్తమం ।
తే వై పాషండినో జ్ఞేయా, నరకార్హా నరాధమాః ॥

తన యాశ్రమ విహిత స్వధర్మము నెవఁడు వదలునో వాఁడు పాషండి యనఁబడును. వాఁడు వానితో సాంగత్యము చేయువాఁడు ఇరువురు పాపాత్ములే.

పురుషోత్తముఁడగు నారాయణుని నితరదేవతలతో సమానుఁడుగ నెవఁడు చెప్పునో వాఁడు పాషండి యనఁబడును. అట్టి నరాధములు నరకమునకుఁ బోదురు. ప్రజాపతి.

వరాహ పురాణమున । కుబుద్ధి రచితం శాస్త్రం పఠిత్వా యే కలౌయుగే, న కుర్వంతి వినిందంతి యజ్ఞాన్ వర్ణాశ్రమోచితాన్, తేవై పాషండినో జ్ఞేయా సర్వ కర్మసు గర్హితాః । తేషాం సంభాషణం స్పర్శం ప్రమాదేనాపి నాచరేత్ ॥

కలియుగమందు కుబుద్ధులచే రచింపఁబడి శాస్త్రమని పేరు పెట్టఁబడిన దానిని (అచల పరిపూర్ణ గ్రంథములవంటి వానిని) చదివి వర్ణాశ్రమోచితము లగువానిని యజ్ఞములను నెవరు నిందింతురో వారు పాషండులు. వీరి నేకర్మ మందు నియమింపరాదు. ప్రమాదముననైన వారితో మాటలాడ రాదు. వారిని దాఁకరాదు.

బౌద్ధభిక్షుకులు, క్షపణకులు, చార్వాకులు, వీరంద ఱీతెగలోఁ జేరినవారే.

ధర్మధ్వజీసదా లుబ్ధ శ్ఛాద్మికో లోకదంభకః ।
బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాభిసంధకః ॥ మను.

ధర్మము నెపముగాఁజెప్పి స్వలాభమునకై ధనమార్జించుటో పరస్త్రీని గలియుటో యిట్టి చెడుకార్యములు చేయువాఁడు ధర్మధ్వజి—పరులధనమునం దాశగలవాఁడు లుబ్ధుఁడు. పరులవంచించువాఁడు, జనులు మెచ్చుకొనవలెనని కార్యములు చేయువాఁడు హింసాస్వభావముగలవాఁడు, పరులగుణములఁ దేరకు నాక్షేపించువాఁడు బైడాలవ్రతికుఁడనఁబడును.

అధోదృష్టి ర్నైష్కృతికః స్వార్థసాధనతత్పరః ।
శఠో మిథ్యావినీతశ్చ, బకవ్రతచరోద్విజః ॥ మను.

పరులు తన్నుఁజూచినపుడు వినయము గలవానివలె నేల చూపులుగల వాఁడు. నిష్ఠురశీలుఁడు. స్వకార్య ధురంధరుఁడు. ఇతరులకార్యము చెఱుచు క్రూరుఁడు దొంగవినయముగలవాఁడు బకవ్రతికుఁడు.ఇట్టి దొంగసన్న్యాసులను మాటచేనైన గౌరవింపరాదని యెఱుఁగదా.వీఁడు దొంగసన్న్యాసియని యామె కెట్లు తెలియునందురా ? నీ స్తనములిట్లున్నవి. నీమొలయట్లున్నది. నీతొడ లిట్లున్నవని యెదురుగానే వర్ణించు సన్న్యాసి,దొంగసన్న్యాసిగాక సాధువగునా?

సన్న్యాసుల నోర నీమాటలయిన రావచ్చునా ఇది తెలిసి యెట్లు సీతా దేవి సత్కరించెను ?

కుటిలబుద్ధుల గెలవంగఁ గుటిలమతియ । యర్హమగుఁగానినీతిగా దార్జ వంబు. నైషధము.

వంచకులను వంచనచేతనే గెలువవలయునుగాని వారియెడ ఋజుప్రవర్త నము నీతిగాదు, అని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచుండ వానినేదోవిధమున మోసగించి పంపక యున్నదున్నట్లేల చెప్పెను ? దీనికిఁ బ్రత్యుత్తరము ౫౬-అవ పద్య మునఁ గలదు.

విప్రునిభంగిన యనుటకుసన్న్యాసి బ్రాహ్మణుఁడు తప్ప మఱియొకఁడుం డఁడు కావున బ్రాహ్మణుఁడని పూజించెనే కాని సన్న్యాసియని పూజించినది కాదని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము.

పుష్పగంధి=పూలవాసనగల దేహముగలది, పుష్పగంధమువంటి గంధ మెవతెదేహమునందుఁగలదో యామె పుష్పగంధి.ఇట్లు విగ్రహము చెప్పుటచే నీమె యందు దీ పరిమళము సహజమని యేర్పడుచున్నది. కనుకనే యామెకు యోజన గంధ యనిపేరు.ఇట్లు సుగంధి-పూతిగంధి-ఉద్గంధి యను శబ్దంబులందును నా

గంధి ఘృతగంధి యిత్యాదులందును గంధశబ్దమికారాంతమగును. ఘృతగంధి భోజనము అనఁగా నేతివాసనగల భోజనము. కొంచెము నేయిగలదని యర్థము. సుగంధిశబ్దమునకు పరిమళద్రవ్యము లమ్మువాఁడని యర్థము. వనజాతఫలములు=అడవియందుఁబుట్టినపండ్లు-త్వన్నిమిత్తము = నీకొఱకు, తనివారన్ = తృప్తిగ, తనివి+అరన్, తనివు+అరన్, రెండుశబ్దములు గలవందురు. ప్రతిపూర్ణభాషిణీ = సర్వము సిద్ధము అని అతిథిపూజసేయువారు చెప్పవలసినమాట చెప్పుచున్నదానిని, సన్న్యాసులను స్త్రీలు పూజింపవచ్చునని 'యతీనాం పూజ సంకార్యం స్త్రియావా పురుషేణవా' యను వాక్యము తెలుపుచున్నది. కావున సీత యితనిఁ బూజించుట యుచితమె. ఆత్మవధముపొందెన్ = తనచావు నిమిత్తము—చేప యెరను మ్రింగునట్లని భావము. సీతాహరణ కార్యమువలని ఫలము మరణమేగాని మఱియొకటి గాదని భావము.

ఓయీ! నీవిచ్చుట నీయర్థము చెప్పరాదు. పద్మపురాణమందు "జహార భార్యాంరామస్య, భార్యాం స్వవధ కాంక్షయా" యని చెప్పి ఆవెనుక 'అశోక వనికామధ్యే నిక్షిప్య జనకాత్మజామ్, నిధనం రామబాణేన కాంక్షయా స్వగృహం విశత్' అని చెప్పఁబడలేదా యందురేమో—వాల్మీకి ఆత్మవధాయ = తనచావు కొఱకే యని చెప్పెనుగాని తాను చావఁగోరె యని పద్మపురాణమునఁ జెప్పినట్లు చెప్పలేదు. అదియునుగాక ఇది యే కల్పమందలి రావణు వృత్తాంతమో కాని వాల్మీకిరామాయణమందలి రావణు వృత్తాంతముకాదు. స్వోక్తి వ్యాఘాతము వాల్మీకిరచనయందు లేదు.

తా. సీతాదేవి భిక్షాపాత్రము కమండలువు ధరించి బ్రాహ్మణసన్న్యాసి వేషముతోనుండి తనకుఁ గీడుచేయు నాలోచనఁగలవానిని, విరోధించినను దాను గెలువఁజాలనివానిని (దీనివలన వాఁడు తనకుఁ గీడుచేయ వచ్చినాఁడనియు నిరాకరించినపక్షమున నప్పుడే పైపడి పట్టుకొని పోవుననియు మంచిమాటలతోఁ గాలక్షేపము చేయుచుండిన నింతలో రామలక్ష్మణులు రాకుందురా యనియు సీత యుపాయముతలఁచి వానితో ముచ్చటలాడఁ జొచ్చెను.) కావుననే రాక్షసుఁడని యెఱిఁగియు బ్రాహ్మణుని బూజించు రీతిగానే పూజించి యిట్లనెను. ఈ కారణముచేతనే యతియని యామెనోర రానేలేదు. ఇదిగో దర్భాసనము, ఇందుఁగూర్చుండుము. ఇదిగో నర్ఘ్యము. ఇదిగోఁ బాద్యము సర్వము సిద్ధము. ఇదిగో నీయాహారనిమిత్త మడవియందలి ఫలములు—తృప్తిగా భుజింపుము. అని శాస్త్రప్రకారము సిద్ధమని చెప్పుచున్న యారాజభార్యను, భూపుత్రిని తన చావునిమిత్తము రావణుఁడు బలాత్కారముగ నపహరింపఁగోరెను.

తరలము. వనికి వేఁటకుఁ జన్నభర్తయుఁ భ్రాతతోఁ జనుదెంచునా
యనుచు నాలుగుదిక్కులున్ జలజాయతాక్షి వనీదిశన్
గనియెఁ గాని రఘూత్తముల్ పొడఁగట్టరైరి, యథాస్థితిన్
వనకుజంబులు దోఁచుచుండెను భామచిత్తము కందఁగన్. ౭౬౧

వనికిన్ = అడవికి, వేఁటకు = మృగమును వధించుట వేఁటయేకదా. వనీదిశన్ = అడవియుండు దిక్కును, పొడకట్టరైరి = కానరాలేదు, యథాస్థితిన్ = పూర్వమున్నట్టులే, కందఁగన్ = వాడిపోవునట్లు - తరలము నభరస జజగగణములు పండ్రెండవ యింటయతి.

వీరుండిన పర్ణశాలకు (ఇప్పటి పర్ణశాలగాదు) నుత్తరమునఁ బర్వతములు, తూర్పునగోదావరియున్నది. దక్షిణము పడమర యడవి. మారీచుఁడు రామచంద్రమూర్తిని బడమరగానే తీసికొనిపోయెను. రావణాసురుఁడు పోవలసినది దక్షిణమార్గమునఁ గావున నాత్రోవయందు రామచంద్రమూర్తి యుండరాదుకదా

తా. అడవికి మాయామృగమును వేఁటాడుటకై పోయిన రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో వచ్చునా యని యడవివైపు నాలుగుప్రక్కలు చూచెనుగాని వారు గానరాలేదు. యథాప్రకార మడవిచెట్లుమాత్రము కానవచ్చుచుండెను. అదిగని సీతమనస్సు భయసంతాపములచే వాడిపోయెను.

—• ౪౭-వ సర్గము. సీత మాయాయతికి, దనవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

ఉ. తన్ను హరింప బోడి యయి దానవనాథుఁడు ప్రశ్న సేయఁగా
సన్నుతశీల యీ దతిథి జ్మాసురవర్యుఁడు మద్విధంబు నే
నున్నటు చెప్పకుండినను నుగ్రరుషన్ శపియించునో యటం
చెన్నుచు మూర్తమాత్ర మెదని ట్లని చెప్పఁదొడంగె వానికిన్. ౭౬౨

బోడి=సన్న్యాసి-ముండి, సన్నుతశీల = సజ్జనులచేఁబొగడఁబడిన యాచారముగలది. అతిథుల నభ్యాగతుల నెట్లాదరింపవలెనో యామర్యాద పరిపాటి చక్కఁగాఁదెలిసి వర్తించునది. జ్మాసురవర్యుఁడు = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడు, మద్విధంబు = నాచరిత్రమును, ఉగ్రరుషన్ = తీవ్రకోపముచే. మూర్తమాత్రము= అల్పకాలము, ఎదన్=హృదయమందు.

యస్య నజ్ఞాయతే నామ నచగోత్రం నచస్థితిః,
అకస్మాద్గృహ ఆయాతః సోతిథిః ప్రోచ్యతేబుధైః.

ఎవనిపేరు గోత్రము స్థితి తెలియదో యెవఁడాకస్మికముగ నింటికివచ్చునో వాఁడతిథి.

తా. తన్ను బలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవఁదలఁచి రావణుఁడు ప్రశ్నింపఁగా నతిథుల నభ్యాగతుల నాదరింపవలసినవిధము చక్కఁగాఁ దెలిసిన సీత యింగితజ్ఞ కావున వానిమాటలు వాని సంభ్రమము విని చూచి వీఁడు నిజమైన సన్న్యాసికాఁడు. ఉదరనిమిత్తమై సన్న్యాసివేషమును ధరించిన బ్రాహ్మణుఁడు అని తెలిసికొని యతిథితో నసత్యమాడరాదు. బ్రాహ్మణునితో నసత్యమాడరాదు. ఇఁక నతిథి బ్రాహ్మణుఁడగువానితో నెట్లసత్యము చెప్పుదును. వీఁడు దొంగ సన్న్యాసి గావున వంచకులను వంచించుటదోషముకాదు. కావున నసత్యము చెప్పవచ్చునా యందువేని బ్రాహ్మణుఁడుకావునఁ గోపించి శపించునేమో అది యునుగాక వంచకుల వంచింపవచ్చునుగాని వంచింపవలయునను విధిలేదు కదా. అది జఘన్యపక్షమేకాని యుత్తమపక్షముకాదుకదా. కానీ-అయినదగును. సత్యమే చెప్పెదను. అని యల్పకాల మాలోచించి వానికిట్లని చెప్పనారంభించెను.

సీత సన్న్యాసిని బూజింపవలసినవిధముగాఁ బూజింపలేదనియు బ్రాహ్మణాతిథిని బూజింపవలసినవిధముగాఁ బూజించెననియు నెఱుఁగనగు. అదియును గాక వీఁడు రాక్షసుఁడు. దురుద్దేశముతో వచ్చినాఁడని సీతాదేవి గ్రహించినట్లు 'తన్ను హరింప బోడియయి దానవనాథుఁడు ప్రశ్నసేయఁగా' ననుమాట లెడమిచ్చుచున్నవి. వాస్తవార్థమున వచ్చినవాఁడు రావణుఁడని యామె కెఱుకయేకదా.

సీ. మిథిలాధినాథుఁ డై • ప్రథితమహాత్ముఁ డౌ,జనకుపుత్రిని సీత • యనుదు రుర్వి
  క్షేమమౌతను నీకు • శ్రీరాముభార్యను, సర్వకామసమృద్ధ • జనసుఖములఁ
  బదియు రెండేఁడు లి • క్ష్వాకులయింటను, గడపితి నేదియుఁ • గడమ లేక
  యంతటఁ బదియు మూఁ • డవవత్సరంబున, రామాభిషేక కా • ర్యంబు పొంటె
తే. రాజు మంత్రులతోడ మం • త్రంబు సేసి,సర్వసంభారములఁ గూర్పఁ •
  జతురకైక
  యనెడి నృపుభార్య తనహృద • యాధినాథుఁ,డైన మామాము సుకృతవ •
  శాత్ముఁజేసి.

ప్రథితమహాత్ముఁడు = మహాత్ముఁడని కీర్తింపఁబడినవాఁడు. క్షేమము + అవుతను + నీకు=నీకు క్షేమముగలుగునుగాక. ఇంచర్థవిశేషములేదేని యిదివ్యర్థపదమగును. నీకు మేలగునుగాక యనుటకు నీవు దురుద్దేశముతో వచ్చినవాఁడవు. నీయుద్దేశము కొనసాగించితివా చెడెదవుసుమీ, ఇప్పటికైనను దెలివితెచ్చికో, నిన్నుక్షమించెదను. నిన్ను నాశముచేయఁ బుట్టినదానననుసుమా యని హెచ్చరికగా గ్రహింపవలెను. శ్రీరాము భార్యనునేను. శ్రీరాముఁడు శ్రీరాముఁడు గనుకనే నాయనభార్యనేకాని యితరులకుఁగాను సుమా. కావున నీసంకల్పము వ్యర్థమేయగును. మఱి యనర్థకమగును. క్షేమమౌతనునీకు = నేను శ్రీరాము భార్యను. శ్రీరాముభార్యనగు నన్ను నీవు మాటలాడిన కామోద్రేకపుమాటలు

మిగులఁ బాపకారణములు. అయినను ఆపాపము నిన్నంటకపోవునుగాక, ఎవ్వతె వనుటకు నాపేరు సీతయని ప్రత్యుత్తరము. ఎవ్వఁడానవనుప్రశ్నకు శ్రీరాము భార్యను. అని ప్రత్యుత్తరము. సర్వకామసమృద్ధను=కామింపఁబడునది కామము, ఏవేవికోరఁదగునో యవియన్నియుఁ గొఱఁతలేక దండిగాఁగలదానను. కామములు అనఁగా భోగోపకరణస్రక్చందనాదులు. ఇది రావణుఁడు ముందుచెప్పఁబోవు సర్వసౌఖ్యములు నీకు నేనమర్చెద ననుటకు నాకు నీవలనఁ గావలసిన దేదియులేదని ముందుగానే సూచించుచున్నది. జనసుఖములన్=మనుష్యసుఖములన్, అనుటచే నగ్రామ్యసుఖములని భావము. మనుష్యసుఖముల నేనను భవించితి ననుటచే నేను మనుష్యస్త్రీని గాననిభావము. 'శీతోదకశిరస్స్నానం, కించిదుష్ణంచ భోజనం, మానవానా మిదంపథ్య' మ్మను అశ్వినీదేవతలవాక్యముల స్మరించునది. దీనివలనఁ దనయమానుషత్వము సూచించినదాయెను. సర్వకామసమృద్ధజనుఁడు=శ్రీరామచంద్రమూర్తి. అవాప్తసమస్తకాముఁడు కదా భగవంతుఁడు- ఆయనవలనఁ గలుగు సుఖము - సర్వకామ సమృద్ధజనసుఖములు. అనఁగా రామకృతసౌఖ్యములు. ఇక్ష్వాకులయింటను = పూజ్యార్థంబున బహువచనము- శ్రీరామునింట ననిభావము. ఇచ్చట సిగ్గుచే నిట్లు చెప్పెనని గోవిందరాజీయము. శ్రీరామమూర్తికిఁ బెత్తనము రానికారణముచే ఇక్ష్వాకులయింట ననునది మామగారియింట ననియు గ్రహింపవచ్చును. దశరథపర్యాయమునఁ బూజ్యత - కడమ=కొఱఁత, చతుర = నెఱజాణ, నేర్పుగలది. తనహృదయాధినాథుఁడు=తనభర్త, తన హృదయమునకే యధినాథుఁడు, తక్కినవారి కూరకనాథుఁడే. తనకులోబడి నడచువాఁడని భావము, సుకృతవశాత్మన్=ప్రమాణములచే బద్ధునిఁజేసి, ధర్మమునకు వశపడిన మనస్సు గలవానినిగాఁజేసి, కైక తాను జేసిన ప్రాణదాన మనెడి యుపకారమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి స్వాధీనపఱచుకొని.

తా. మిథిలకురాజై మహాత్ముఁడను కీర్తిగనిన జనకరాజుపుత్రిని- నాపేరు సీతయందురు. నీకు మేలు కలుగునుగాక. నేను శ్రీరాముని భార్యనుజుమీ. సర్వవిధములయిన భోగోపకరణములు గలదానను. మనుష్యసుఖములచే పండ్రెండేండ్లు మామగారియింట నాభర్తతోడ నేకొఱఁతయులేక గడిపితిని. ఆవల మా మామగారు శ్రీరామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేయవలయునని పదుమూఁడవ సంవత్సరమున నాలోచించెను. దానికిఁగావలసిన పదార్థములనెల్ల సమకూర్చెను. అప్పుడాయనకుఁ బ్రియురాలగుభార్య కార్యసాధనమునందు నేర్పుగల కైకయనునది ముందుగా నీవుకోరునది యిచ్చెదనని ప్రమాణము చేయించుకొని.

కం. నాపతి ప్రవ్రాజనమును, స్వాపత్యం బైనభరతుఁనభిషేకంబున్
భూపాలుని సత్యాత్ముని, నాపడఁతి వరద్వయంబుఁనాకాంక్షించెన్. ౭౬౪

ప్రవ్రాజనమును=దేశమువిడిచి పోవుటయును, స్వాపత్యము=స్వ+అపత్యము=తనకుమారుఁడు సత్యాత్మని=సత్యము స్వభావముగాఁగలవానిని, వరద్వయంబు=రెండువరములు, ఆకాంక్షించెన్=కోరెను.

తా. ఆ కైక నాభర్త దేశము వదలిపోవలయునని, తనకొడుకు రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడు కావలె నని రెండువరము లా సత్యాత్ముని గోరెను.

కం. తిన నన్నముఁ గొన నీరముఁ, గన నిద్దుర యేమియైనఁ•గానిమ్ము రా
 ముని నీ వభిషేకించిన, జననాయక, నాకు నుసుఱు•సరి యింతటితోన్.

ఉసుఱు=ప్రాణము, సరి=ముగింపు, తినను=తినెడిదానఁగాను, కొనన్ = కొనెడిదానఁగాను.

తా. ఎంతటి సత్యాత్మకుఁడైనను ఇట్టి శాస్త్రవిరుద్ధము లోకవిరుద్ధములైన కోరికల నెట్లు కొనసాగించెనందు వేమో. ఆ యిల్లాలు నీవు రాముని నభిషేకించితివా నేను గూడు తినను. నీళ్లుత్రాగను. నిద్దురపోను. నాగతియేమైనఁ గానిమ్ము. నేనింతటితోఁ బ్రాణములు విడిచెదను, అని మొండికి వేసికొనెను.

కం. అని పలికెడి కైకేయికి, ననఘుఁడు మామామ సార్థ • కార్థంబు లివే
 కొను మని యెంతయు వేఁడిన, విన దా యిల్లాలు మగని•విన్నప మేమిన్.

సార్థకార్థంబు=దానికి ప్రయోజనపడెడి పదార్థములు. సొమ్ములు, చీరలు, ధనములోనైనవి. కైకకోరిన రెండువరములు దాని కుపయోగపడునవి కావు. ఆభరణాదు లామె కుపయోగపడున వని భావము. వేఁడినన్ = ప్రార్థించినను, విన్నపము=మనవి. ఈ రెండుశబ్దములచే దశరథుఁ డెంతోదీనుఁడై భార్యను బ్రార్థించెనని, మఱియొకతె యయియుండినచో దాని మనసున జాలిపుట్టియుండునని కైక కాపరితాపము కాని పశ్చాత్తాపముగాని కలుగలేదని భావము.

తా. ఈప్రకారము హఠముచే బంధిపఱచు కైకేయికి దోషమెఱుఁగని మా మామగారు ఆరెండు వరములవలన నీకు నేమి ప్రయోజనమే, నీకుపయోగపడు సొమ్ములు చీరలు - ధనము - కావలసినంత యిచ్చెదను దీసికోవే యని యెంతయో ప్రార్థించెను. ఆయన యేమి చెప్పినను ఎంత ప్రార్థించినను ఆయన విన్నపము చెవినిబెట్టినది కాదు.

కం. ప్రతిభటరహితుం డగునా,పతి కిరువదియేనుసమల•ప్రాయం బపు డీ
 క్షితిఁ బుట్టువాదిగాఁ గన, హితగుణ నా కపుడు పదియు•నెనిమిది యేఁడుల్.

ప్రతిభటరహితుఁడు= (1) యుద్ధమున నెదిరించి నిలువగలవాఁడు లేనివాఁడు. (2) వీఁడు నాకు విరోధియను భావమెవరియందును లేనివాఁడు-రావణు

విషయమై వైరము మరణాంతము అని కదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. సమల = సంవత్సరముల - ప్రాయము=వయస్సు, క్షితిన్ = భూమియందు, పుట్టువాదిగాన్ = పుట్టినది మొదలుకొని, కసన్-చూడఁగా, నేను, భూమిమీఁదఁ బుట్టినది మొదలు లెక్కింపఁగా, దీనివలన భూమిలోనున్న కాలము లెక్కింప లేదనుట, తనకుఁ గీడుచేయవచ్చిన వాఁడని తెలిసి యెట్లు హితగుణ యనె నందురేమో. అప్పుడు పుట్టువాదిగాఁగన్ + ఆహితగుణ యని పదచ్ఛేదముఁచేసి కీడు చేయుగుణము కలవాఁడా యని గ్రహింపవలెను.

తా. నా భర్తను యుద్ధమున నెదిరింపఁగలవాఁడు లేఁడు. కావున రాజ్యమును భుజబలమున సాధించియుండ వచ్చునుగాని నాభర్త యెవరిని విరోధిగఁ జూచువాఁడు కాఁడు. క్షుద్రరాజ్యము నిమిత్తమై మనమొకరిని బాధింపనా యను నభిప్రాయము గలవాఁడు. ఆ పట్టాభిషేకవిఘ్నకాలమునకు నాభర్త కిరువదియైదేండ్లు వయస్సు - నేను భూమిమీఁదఁబుట్టినది మొదలు నాకు పదునెనిమిది యేండ్లవయస్సు. ఇంతటి లేఁతవయస్సు వా రెట్లడవులలోఁ దిరుగఁ గలరని కూడ మాయత్త మామ లాలోచించిన వారుగారు.

రామచంద్రమూర్తి విశ్వామిత్రునితో నరణ్యమునకుఁ బోవునప్పటికి పండ్రెండేండ్లు. ఆ యేఁటనే సీతావివాహము. పిమ్మటఁ బండ్రెండేండ్లయోధ్యలో సుఖముగా నుండుట. ఆపైయేఁటఁ బట్టాభిషేక ప్రయత్నము కావున రామచంద్రునకు నప్పటి కిరువదియైదేండ్లు. అరణ్యావాసారంభమైన పిదప ఋష్యాశ్రమములలోఁ బదియేండ్లు గడచెను. పంచవటిలో మూఁడేండ్లు గడచినవి. వనవాసారంభము మొదలు పదునాల్గవ సంవత్సరమున సీతాపహరణము కాఁగా నిప్పటికి శ్రీరామచంద్రునకు ముప్పదియెనిమిదవయేఁడు. సీత జనకునకు లభించినది మొదలు ఆఱు సంవత్సరములు మిథిలయందుండెను. వివాహానంతర మయోధ్యలో పండ్రెండువత్సరము లుండెను. పదుమూఁడవ సంవత్సరమున వనప్రయాణము కాఁగా వనవాసమునకు బయలుదేఱు నప్పటికి సీతాదేవికి పదునెనిమిది సంవత్సరములు గడచినవి. కావున నిప్పటికి సీతకు ముప్పదియొక్క సంవత్సరములు వయస్సుగడచెను. ఇది ముప్పది రెండవ సంవత్సరము. అని గోవిందరాజీయము. మహేశ్వరతీర్థులును నీ లెక్కప్రకారమే వ్రాసియున్నారు. పట్టాభిషేక మప్పటికి సీతాదేవికి ముప్పదిమూఁడు సంవత్సరములు. రామచంద్రమూర్తికి ముప్పదితొమ్మిదియవ సంవత్సరము. ౨౭౧ పద్యము బాలకాండమున దీని వివరము చూచునది.

సీ. రామనామంబునఁ • బ్రథితుండు జగతిని, సత్యవంతుఁడు గుణ • శాలి శుచియు
నీరజాతాయత • నేత్రుండు నాజాను,బాహుండు భూతావ • ళీహితాత్ముఁ

డట్టినా పెనిమిటి•కాలిముచ్చట దీర్ప,నభిషేక మొనరింప•డయ్యె దశర
థుండు కామార్తుడై•వెండి తండ్రిని డాయ, వచ్చినరాముని•బలికె గైక
ఆ. వినుము రామ నీదు•జనకునియానతి, భరతునందు రాజ్య•భార మునిచి
వని వసింపు మీవు•వర్షము ల్పదునాల్గు, జనకు సత్యవాది•సలుపవయ్య.

వయసుచే వనవాసమున కనర్హుడనిచెప్పి యిక గుణములచేతను ననర్హుడని చెప్పుచున్నది.

ప్రథితుండు=ప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు, జగతిని=ప్రపంచమందు, శుచి=పరి శుద్ధుడు, నీరజాతాయతనేత్రుండు = కమలములవలె విశాలమైన కన్నులుగల వాడు, ఆజానుబాహుండు = మోకాలినంటుచేతులు గలవాడు, భూతావళీ = జీవకోట్లకు, హిత=మేలుచేయు, ఆత్ముడు=మనస్సుగలవాడు.

తా. లోకముల జనులయందు రాముడు రాముడు రాముడని స్మరిం పనివారు గొప్పగ జెప్పనివారులేరు. అంతటి ప్రసిద్ధి యెట్లు వచ్చెనందువా అసత్యముచెప్పడు. సద్గుణములచేతనే ప్రకాశించువాడు. కావున దప్పుపట్టు నొకదోషగుణమైన గలవాడు కాడు. స్త్రీల విషయమైకాని ధనవిషయమైకాని నిష్కల్మషమైన హృదయముగలవాడు. సర్వభూతములకు మేలుచేయుట యందే కోరిక గలవాడు. ఈగుణము లీయనయందు గలవని చాటించి చెప్పు చున్నవా యన్నట్లు కమలములవంటి పెద్దకన్నులు మోకాలినంటు చేతులు గలవాడు. కన్నులు చేతులు చూడగానే యీయన మహానుభావుడను తలంపు గలిగించువాడు. ఇటువంటి నాథ్తకు దన భార్య ముద్దుతీర్చుటకై కామా ర్తుడై దశరథరాజు పట్టాభిషేకముచేసిన వాడుగాడు. తండ్రిని జూడవచ్చిన రామచంద్రునితో గైక రామా మీ తండ్రి యాజ్ఞాప్రకారము రాజ్యము భరతున కిచ్చి నీవు పదునాలుగేం డ్లరణ్యమున నుండుము. మీ తండ్రిని సత్యవాదిని జేయుము అని చెప్పెను.

కం. అని కైకయి వచియించిన, విని యకుతోభయుడునాదు•విభు డావలుకుం
గొని నిశ్చలవ్రతుం డయి, చనుదెంచెన్ జనకు సత్య•సంధుని జేయన్.

అకుతోభయుడు=భయమెట్టిదో యెఱుగనివాడు. దేనివలనను భయము లేనివాడు.

తా. సవతితల్లి కైక చెప్పినమాటలు విని దేనికిని భయపడనివాడు కావున నరణ్యవాసము చేయుటకు భయపడక పదునాలుగు సంవత్సరము లరణ్య వాసము చేసెద నని యది వ్రతముగా బూని తండ్రిని సత్యవచనుని జేయ నరణ్యములకు వచ్చెను.

తే. ఇచ్చునేకానియొరులచేఁ♦బుచ్చుకొనఁడు, సత్యమాడునకాని య♦సత్యమాడఁ
డెట్టివేళల నివియు చూ♦డిట్టమైన, రామచంద్రుని వ్రతములు♦బ్రహ్మతేజ.

బ్రహ్మతేజ=బ్రాహ్మణతేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడా, నాభర్తకు రెండు వ్రతములుగలవు. తానొకరికేమైన నిచ్చునేకాని యొకరిచే దేనిని బుచ్చుకొనఁడు. ఎట్టి సంకటవేళనైన సత్యముచెప్పునేకాని యసత్యము చెప్పఁడు. ఇది యాయనకు వ్రతములు.

దద్యాద్రాజన్నయాచేత, యజేత నచ యాజయేత్ ।
నాధ్యాపయే దధీయాత । ప్రజాశ్చపరిపాలయేత్ ॥

భార. రాజధర్మ-౬౦ అధ్యాయము.

ధర్మరాజా, క్షత్రియుఁడియ్యవచ్చును. యాచింపరాదు. యజ్ఞముచేయవచ్చును చేయింపరాదు. వేదాధ్యయనము చేయవచ్చును, చేయింపరాదు. ప్రజలఁ బాలింపవలెను.

సీ. రామునై మాత్రేయుఁ♦డై మించు లక్ష్మణ,నాముఁడు శూరతా♦ధాముఁ డన్న
కునుసహాయుండగు♦ననిలోనవిజితారి,యతిదృఢవ్రతుఁడుధ♦ర్మాత్ముఁడతఁడు
మావెంటఁజనుదెంచె♦మహితధనుష్పాణి, యగుచరాముఁడుజటి ♦
యగుచుఁదపసి
యాకృతిఁ గైకొని♦యనుజుతో నాతోడ,దండకాటవిఁ జొచ్చె♦దండితారి
తే. కైక వలనను రాజ్యంబు♦గరిమఁబాసి, మేము మువ్వుర మివ్వనీ ♦
భూమిఁదిరుగు
చున్నవారము మూర్తమిం♦దుందువేని,వచ్చు నాభర్త వన్యాలిఁ♦దెచ్చువిప్ర.

వైమాత్రేయుఁడు=విమాతృ+కుమారుఁడు=విమాత = సవతితల్లి, వైమాత్రేయో విమాతృజః॥ అమరకోశము. అపత్యార్థకతద్ధితము. శూరతాధాముఁడు= శౌర్యమునకు స్థానమైనవాఁడు, విజితారి=జయింపఁబడిన శత్రువులుగలవాఁడు, అతిదృఢవ్రతుఁడు = మిగుల స్థిరమైన చలింపని వ్రతముగలవాఁడు, ధర్మాత్ముఁడు=ధర్మముస్వభావముగఁ గలవాఁడు, మహితధనుష్పాణి=గొప్పవిల్లు చేతియందుఁగలవాఁడు. మమ్ము రక్షించుటకై యనిభావము. జటి = జటలుగలవాఁడు-జడలుగలవాఁడు. తపసియాకృతిన్ = తపస్సుచేయు మునులవేషము ధరించి, దండితారి=దండింపఁబడిన శత్రువులుగలవాడు, గరిమ=గొప్పతనము, కైకవలనను, హేత్వర్థంబునఁబంచమి, వన్యాలి = అడవియందలి ఫలములు లోనైనవి.

తా. నాభర్తయగు రామచంద్రమూర్తికి సవతితల్లికుమారుఁడు లక్ష్మణుఁడనువాఁడు మిగులశూరుఁడు. అన్నకు సహాయుఁడుగా నుండవచ్చెను. యుద్ధమునందు జయింపఁబడిన విరోధులుగలవాఁడు. వ్రతము ననుష్ఠించుటయందు మిగులఁ బట్టుదలగలవాఁడు. ధర్మస్వభావుఁడు. మమ్మురక్షించుటకై విల్లు బాణ

ములు ధరించి యాయన మాతోడ నడవులకువచ్చెను. కైక కారణముగ రాజ్య గౌరవమును బోఁగొట్టుకొని మేము ముువ్వురము అడవిలోఁ దిరుగుచున్నారము. కొంచెముసేపు నీవిందు నిలిచితివేని నాభర్త వచ్చును. నీకు వనఫలములు లోనైనవి యిచ్చును.

కం. తావకనామము గోత్రము, భూవిబుధా! కులము సత్త్వ•మును నిక్కముగా
నావిష్కృతి సేయు మిటి, లా విహరించెదవు దండ•కాటవి నొంటిన్. ౨౭౨

తావకనామము=నీపేరు, గోత్రము=వంశము, కులము=జాతి, గృహము సత్త్వము=బలము, ఆవిష్కృతిసేయుము=వివరింపుము.

తా. బ్రాహ్మణుఁడా నీపేరేమి. నీగోత్రమేది? నీవేకులమువాఁడవు? ఏమి జాతివాఁడవు? వివరింపుము. ఎందైన నాశ్రమమున నుండక ఏల యొంటరిగా నీయరణ్యములందుఁ దిరుగుచున్నావు.

బ్రాహ్మణుఁడా యని సంబోధించుచు నీజాతియేది, కులమేది యని యడుగుటచే నీవు బ్రాహ్మణవేషధారివిగా నున్నావు. నిజముచెప్పు మని సందేహించి యడిగినట్లులు సూచితము. రావణుఁడు నిజమైన బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడుగదా. సన్న్యాసులను నీకులమేమి, గోత్రమేమి, యని ప్రశ్నింపరాదుకదా. ఎట్లు ప్రశ్నించెను? సన్న్యాసు లరణ్యములలోఁదిరుగుట ధర్మమేకదా, ఏల యొంటరిగాఁదిరిగెదవని యడిగెను? పూర్వాశ్రమ కులగోత్రాదులప్రశ్న యసంగతము కాదు. అందును వేషమొకవిధము మాటలొకవిధముగా నుండుటచే సందేహము కలిగి నప్పుడు నిజముచెప్పుము. నీవు దొంగవలెనున్నావని యడుగుట తప్పు గాదు. సన్న్యాసిభిక్షచే జీవింపవలసినవాఁడు. ఆకారణమున గ్రామములకు సమీపమునసుండు నరణ్యముల సంచరింపవలసినవాఁడై యుండఁగా మనుష్య సంచారములేని యడవిలో నేల యొంటరిగాఁదిరుగుచున్నావనుట దోషముగాదు.

కం. అని తన్నడిగిన సీతా,వనజాక్షికి ననియె నుగ్ర•వర్తనుఁ డగున
ద్దనుజేంద్రుఁడు తీవ్రంబుగ, వినవే యోసీత నాదు•వృత్తాంతంబున్. ౨౭౩

ఉగ్రవర్తనుఁడు=క్రూరపునడవడిగలవాఁడు, తీవ్రంబుగన్=పరుషముగ.

తా. అని సీతాదేవి యడుగఁగా క్రూరపునడవడిగల యా రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు నాచరిత్రము చెప్పెద విను మని పరుషముగా నిట్లనెను.

— { రావణుఁడు సీతకుఁ దనవృత్తాంతంబుఁ జెప్పి యామెను దురుక్తులాడుట. } —

ఉ. ఎవ్వనిపేరు విన్న జగ • మెల్లవణంకు సదేవదైత్యమై
యెవ్వఁడు రాక్షసావళుల • కెల్లను నాయకుఁ డట్టివాఁడ నో

క్రొవ్విరిఁబోఁడి రావణుఁడ • గూరుత క్షేమము నీకు నిన్గనన్
బువ్విలుకానిలీలలకుఁ • బోదు మనంబు స్వదారపాళిపై. ౭౭౪

సదేవదైత్యమై = దేవతలతో దైత్యులతోఁగూడినదై, కూరుతక్షేమము నీకున్ = నీకు మేలుకలుగునుగాక, ఇది ౭౬౩ లో నీకు క్షేమమౌతను = అన్న సీతావచనమునకుఁ బ్రత్యుత్తరము - నాక్షేమము నీవేమికోరెదవు. నీక్షేమము చూచుకొనుము. నిన్ను వదలిపెట్టిపోను-పువ్విలుకానిలీలలకున్=మన్మథక్రీడలకు, స్వదారపాళిపైన్=నాభార్యలసమూహముమీఁద. ఇచ్చట స్వదారపాళిపై మనంబు పువ్విలుకానిలీలలకుఁ బోదనుటచే నీవు నాకుఁదల్లివి. నిన్నుఁజూడ కామ్యభోగములపై మనస్సుపోక వైరాగ్యము కలదగుచున్నదని తీర్థీయవ్యాఖ్య.

తన మగఁడు ప్రథితుండు జగతి నని మనుష్యులందుఁ బ్రసిద్ధుఁడని సీతాదేవి చెప్పినమాటకుఁ, దనపేరువిన్న దేవతలు, దైత్యులుకూడి గడగడలాడుదురని తన ప్రతిష్ఠ చెప్పుకొనుచున్నాఁడు. నీపేరేమి యనిన ప్రశ్నకు రావణుఁడని తనపేరు చెప్పుచున్నాఁడు. పేరువినఁగానే గడగడలాడు సీతకు భయపడవలదని నీకు క్షేమముగలుగునుగాక యనుచున్నాఁడు. నీవు మనుష్యుల భక్షించువాఁడవే. నన్ను బ్రతుకనిత్తువా, యనునేమోయని నీమీఁద మోహముకలుగుచున్నది, కావున నిన్నుఁజంపనని చెప్పెను. నీకు భార్యలులేరా యనునేమోయని కలరుగాని నిన్నుఁజూచినది మొదలు వారిమీఁద హేయబుద్ధి పుట్టుచున్నదను చున్నాఁడు.

తా. ఎవనిపేరువిన్న మనుష్యులుమాత్రమేగాక దేవతలు దైత్యులుకూడ గడగడలాడుదురో యట్టివాఁడను, రాక్షసులనాయకుఁడను, నాపేరు రావణుఁడు, నీకు మేలుకలుగునుగాక. నిన్నుఁజూచినది మొదలు నాభార్యలమీఁదఁ గ్రీడార్థమై మనస్సు పోకున్నది.

ఉ. ఎందఱనో వరాంగనల • నేపున నే హరియించి తెచ్చితిన్
సుందరి ! వారి కందఱకు • సొంపుగ దేవివి గమ్ము, నాలస
న్మందిర మామహాంబునిధి • మధ్యమునన్ నగమూర్ధ దేశమం
దుం దిర మైనలంక, యటఁ • దోయజలోచన ! నన్నుఁ బొందుమీ. ౭౭౫

వరాంగనల =స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాండ్రను, ఏపునన్=పరాక్రమముచే, దేవివి=రాణివి, నీయిల్లెక్కడననుటకుఁ బ్రత్యుత్తరము చెప్పుచున్నాఁడు. నా లసన్మందిరము=ప్రకాశించు నాయొక్క గృహము - మహాంబునిధి మధ్యమునన్= సముద్రము నడుమ, నగమూర్ధ దేశమందున్ = పర్వతముయొక్క శిరోభాగమున, తిరమైన = నిలుకడగానుండు.

తా. నాకు స్త్రీలకఱవురాలేదు. ఉత్తమస్త్రీల నెందఱనో బలాత్కార

ముగఁబట్టి తెచ్చితిమి. అట్లైన నింక నేనేలయందువేమో వారి కందఱకు నీవు ప్రభ్వివై యుండుము, నాగృహము లవణసముద్రమునడుమ కొండశిఖరము మీఁద నున్నది. దానికి లంకయని పేరు. అచ్చటికివచ్చి నాతోఁగలియుము.

ఉ. అక్కడి భర్మహర్మ్యముల • నక్కడి సుందరనందనంబులం
దక్కడి సౌధవీథికల • నక్కడి చారువిహారభూములన్
బెక్కువమక్కువం జెలఁగి • పెంపును సొంపు రహింప నుండె దీ
నిక్కడి భీకరాటవు లి • వేల రుచించెడి నీకు మోహినీ. ౨౨౯

మోహినీ=పురుషుల మోహింపఁజేయుదానా! రాక్షసుల మోహింపఁజేయ మోహినియవతారమెత్తిన విష్ణువువలెనుండుదానా! అక్కడి = లంకయందలి, భర్మహర్మ్యములన్=బంగారుమేడలందును, సుందరనందనంబులన్=అందమై నందనముఁబోలిన యుద్యానవనంబులందును, సౌధవీధికలన్ = అక్కడి మేడల వరుసలయందును, చారువిహారభూములన్ = మనోహరమై విలాసముగాఁ దిరుగుట కుపయోగపడు ప్రదేశములందును, పెక్కుపమక్కువన్ = హెచ్చగు ప్రేమచే, భీకరాటవులు = భయంకరములైన యడవులు.

తా. ఆలంకయందుండు బంగారుమేడలమీఁదను, నందనమువంటి యంద మైన యుద్యానవనములందును, అక్కడి తెల్లనిమేడల చాలులందును, విలాస సంచారయోగ్యములైన ప్రదేశములందును, సతిశయప్రీతితో పెంపుసొంపు రాణింపనుండెదవేని యిచ్చటి యీ భయంకరారణ్యములు నీకెట్లు రుచింపఁ గలవు ?

కం. నాభార్యవైన నిను స, ర్వాభరణోపేత లైన•యబ్జాక్షులు శ్ర
ద్ధాభక్తుల భజియించెద, రోభామిని యేనువేవు•రుత్తమకులజల్. ౨౨౭

సర్వాభరణోపేతలు=సమస్తభూషణములతోఁ గూడినవారు, అబ్జాక్షులు = కమలములవంటి కన్నులుగలస్త్రీలు, ఏనువేవురు=ఐదువేలమంది, ఉత్తమకుల జల్=గొప్పవంశములఁబుట్టినవారు, భజించెదరు = సేవించెదరు. రెండవయర్థ మున, భార్య=భా+ఆర్య, భా=కాంతిచేత, ఆర్య=పూజ్యురాలు, నాభార్యవు = నాకు నీవు పూజ్యురాలవైతివేని, నాతోడ నైదువేలమంది స్త్రీలు నిన్నుఁ బూజించెదరని గ్రహింపవలయును.

తా. నాభార్యవు నీవైతివా సమస్తాభరణములతో నలంకరింపఁబడిన యైదువేలమంది యుత్తమవంశమునఁబుట్టినస్త్రీలు శ్రద్ధాభక్తులతో సేవించెదరు.

—• సీత రావణు నిష్ఠురంబులు పలుకుట •—

కం. రావణుఁ డిటుపల్కిన సీ, తావనజాక్షియును దీవ్ర•తరరుషచే ర
క్షోవిభుఁ దృణీకరించుచు, నీవిధమున మాఱు పలికె•దృఢమానస యై.

తీవ్రతరరుషచేన్ = మిక్కిలి తీవ్రమైన కోపముచే, సీతావనజాక్షియును, ఈసముచ్చయము సీత మునుపటి యుపచారవాక్యములు వదలి యని సూచించును. తృణీకరించుచున్=గడ్డిపోఁచవలెఁజూచుచు, లక్ష్యముసేయక, దృఢమానసయై=గట్టిమనస్సుగలదియై-రావణుఁడు చెప్పినమాటలు భక్తితోఁ జెప్పఁబడి యుండిన సీత యేలకోపింపవలె? సీతాదేవి భక్తునిహృదయము తెలిసికోఁజాలని మూఢురాలా ? దీనికి సమాధానముగ రావణుఁడు పుత్రునితో సమానుఁడని యధ్యాహారము చేయవలయుననియు, వాఁడుచేసినది ప్రార్థనయైనను రావణుఁడని తామస భక్తుఁడగుటచే శ్రీరామవియోగము సంపాదించునని కోపించి సీత పలికెనని తీర్థీయము. అధ్యాహార కాకులక్షణలచేఁ జేయఁబడు సిద్ధాంతము గ్రాహ్యముకాదని యీవఱకే చెప్పఁబడెను.

తా. ఈప్రకారము రావణుఁడు చెప్పఁగా మునుపటి యుపచారపద్ధతి వదలి సీతాదేవి మిగులఁ గోపముతో రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనను వానిని లక్ష్యముసేయక గట్టిమనస్సుగలదై యిట్లు బదులుచెప్పెను.

కం. భూమీధ్ర మన నకంప్యుఁడు, భాఽమరపతి యుదధినాఁగ•నక్షోభ్యుఁడు శ్రీ
రాముఁడు నాహృదయేశుఁడు, రామానువ్రతను నేను•రాక్షసరాజా. ౩౩

భూమీధ్రము=పర్వతము, అకంప్యుఁడు = కదలింపరానివాఁడు, పర్వతమువలె స్థైర్యధైర్యములుగలవాఁడు, భాస్ = కాంతిచేత, అమరపతి = దేవేంద్రుఁడు,దీనిచే పతిత్వస్వామిత్వములు చెప్పఁబడెను. ఉదధినాఁగన్=సముద్రమువలె, అక్షోభ్యుఁడు=కలఁతపెట్టరానివాఁడు, సముద్రము పైభాగమున కలఁత పడినట్టున్నను లోపలనేకలఁతయులేక యుండును. అట్టులే రామచంద్రమూర్తిపైకి వ్యసనివలెఁ గానవచ్చినను నది హృదయమున వ్యాకులత కలిగింపఁజాలినది కాదు. నాహృదయేశుఁడు=నాభర్త, నా=అయోనిజనై పుట్టుమాహాత్మ్యముగల నాయొక్క, వీర్యశుల్కనైన నాయొక్క, సహధర్మచారిణినైన నాయొక్క, ఆయన బాహుచ్ఛాయాశ్రయబలమున నిర్భయురాలైన నాయొక్క, నీకొంప కూల్చుటకు వచ్చియుండు నాయొక్క భర్త-నాహృదయేశుఁడు = నాహృదయమునకు నీశురాలను నేను గాను - ఆయనయే - ఆయన హృదయానుసారముగ నా హృదయముండును. ఈశ ఈశితవ్యన్యాయము తప్పించి పోఁజాలదని భావము. కావున నీయిష్టప్రకారము వర్తింప నాహృదయ మంగీకరింపదు. రామ + అనువ్రతను = రామునకు ననుకూలనై యుండుటయే వ్రతము గాఁగలదానను, ఆయన కనుకూలనై వర్తించుటే నాకు వ్రతముగాని నాకు మఱియొకవ్రతము లేదు. వ్రతభంగము సైఁచుదానఁగాను. శ్రీరాముఁడు

వంతుని పూర్వజన్మములందు నాయనకై తపస్సుచేసి నాకుఁ బతిగా స్వామిగా సంపాదించుకొన్నదానను. నాహృదయేశుఁడు శ్రీరాముఁడు=హృదయమునకు నధిపతి లక్ష్మీవల్లభుఁడేకాని యితరుఁడు కాఁడనుట. నాభర్త పర్వతమువలెఁ బిడుగులు మీఁదఁబడినను చలించువాఁడు కాఁడు. నీవో గాలికి గడ్డిపోఁచవలె బాణఘాతములకే వడఁకువాఁడవు. 'అట్టివీరుఁడు రామబాణార్తి మిగుల నడలి వడఁకుచు ధనువును విడిచెఁబుడమి' యుద్ధ ౧౩-౪౪ వ) నాభర్త భూపరపతి, నీవో యమరపతిచే యుద్ధమున గ్రస్తుఁడైనవాఁడవు. ఆయన కొడుకుచేతను బరాభవింపఁబడిన వాఁడవు. రాముఁ డక్షోభ్యుఁడు. నీవు కార్తవీర్యార్జునునితో యుద్ధమునఁ గలవరపడి కారాగృహవాసివైనవాఁడవు. 'అట్టి కార్తవీర్యార్జునుని జంపిన పరశురాముని జయించినవాఁడు నాభర్త.

తా. కొండవలె గదలింపరాని స్థైర్యధైర్యములుగలవాఁడు. కాంతియందు దేవతలకు స్వామియుఁ బతియునైన యింద్రునివంటివాఁడు. సముద్రమువలె కలఁతపెట్ట సాధ్యపడనివాఁడు అట్టి శ్రీరామచంద్రమూర్తి నాహృదయేశ్వరుఁడు. నేను రామున కనుకూలమైన వ్రతముగలదానను.

కం. శ్రీసహితలక్షణుఁడు వట, భూమిజపరిమండలుండు•పురు తేజుఁడు స
త్యామితరక్తుఁడు రాముఁడు, రామానువ్రతను నేను•రాక్షసరాజా. ౩౭౦

శ్రీమహితలక్షణుఁడు = సంపత్కరములు పూజ్యములు నైన శుభగుణములుగలవాఁడు. నీవో విష మహితగుణుఁడవు, శ్రీ=విషము. 'శ్రీ ర్వేషరచనా శోభా సంవత్సరళశాఖిషు, విషేబిల్వే లవంగేచ॥నానా॥ర॥ వటభూమిజపరిమండలుండు- వటభూమిజ=మఱ్ఱిచెట్టువలె పరిమండలుండు = విస్తారముగా వ్యాపించి యుండువాఁడు, మఱ్ఱివిత్తనమువలె సూక్ష్మదశయందు నణువులలో నణువుగా నుండినను వ్యాపించునపుడు జగత్తంతయు స్వరూపగుణములచే వ్యాపించువాఁడు. మఱ్ఱిచెట్టు కొమ్మలచే దిక్కులందు వ్యాపించినట్లు బంధువులచే వ్యాపించినవాఁడు (ii) దానివలె నందఱకు నాశ్రయణీయుఁడు (iii) 'కూపోదకంవటచ్ఛాయా యువతీనాం స్తనద్వయమ్। శీతకాలే భవేత్యుష్ణముష్ణకాలేచ శీతలమ్॥' బావినీళ్లు మఱ్ఱిచెట్టునీడ వయస్సుస్త్రీల స్తనము ఉష్ణకాలమునఁ జల్లగాను, చలికాలమున వేఁడిగా నుండునన్నట్లు సర్వకాలములందు నందఱకు ననుకూలుఁడని భావము—గోవిందరాజీయము. పురుతేజుఁడు=గొప్పతేజస్సుగలవాఁడు, సత్యామితరక్తుఁడు = సత్యమునందు నమితప్రేమగలవాఁడు. నీ వసత్యామితరక్తుఁడవు.

తా. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంపత్కరములై యాకారముచేఁ బూజ్యములైనగుణములే చిహ్నములుగాఁగలవాఁడు. మఱ్ఱిచెట్టు కొమ్మలచే నలుప్రక్కల

నావరించునట్లు ప్రపంచమంతయు స్వరూపముచేతను, గుణముచేతను వ్యాపించువాఁడు. గొప్ప తేజస్సుగలవాఁడు సత్యమునందు మితములేని యనురాగముగలవాఁడు. అట్టి రాముని నేననువ్రతను.

కం. రాముఁడు నరకేసరి సిం,హామితవిక్రాంతగామి • హరితుల్యుఁడు దే
జోమేదురభుజవక్షుఁడు, రామానువ్రతను నేను • రాక్షసరాజా. ౩౬

నరకేసరి=పురుషసింహము, పురుషులందు శ్రేష్ఠుఁడు పురుషోత్తముఁడు గదా, సింహ=సింహమువలె, అమితవిక్రాంతిగామి=మిగుల గర్వముతోఁగూడిన గమనముగలవాఁడు, హరితుల్యుఁడు = విష్ణుసమానుఁడు, సమానుఁడనుటచేఁ దద్భిన్నుఁడని యర్థముకాదు. ఆదీపమువంటిదే యీదీపమనినట్లు ఒక పదార్థమే రెండుగాఁ గానవచ్చునని యర్థము. పరమపదమందలి హరియే లీలావిభూతి రాముఁడని భావము. నీవు కప్పవంటివాఁడవు-తేజస్=పరాక్రమముచే-మేదుర= దట్టమైన, భుజవక్షుఁడు = భుజములువక్షము గలవాఁడు. నీవు మాంసముచే నిండిన భుజవక్షస్సులు గలవాఁడవు.

కం. భూమీశకుమారుఁడు సమ,సోమసమాననుఁడు సద్య • శోభరితుండున్
రాముఁడు జితేంద్రియుండు శ్రీ,రామానువ్రతను నేను • రాక్షసరాజా. ౩౭

రాముఁడు భూమీశకుమారుఁడు = రాజపుత్రుఁడు, నీవో భూమీశ + కు + మారుఁడవు=రాజులపాలిటి కుత్సితశత్రువు, సమసోమ=పూర్ణచంద్రునితో, సమ= సరిపోలు, ఆననుఁడు = ముఖముగలవాఁడు. సద్యశోభరితుండున్=సత్కీర్తిచే నిండినవాఁడు-నీవు తద్విరోధియగు కేతువుముఖమువంటి ముఖముగలవాఁడు. నీవు దుష్కీర్తిచే నిండినవాఁడవు, జితేంద్రియుఁడు=ఇంద్రియముల జయించినవాఁడు. నీవు ఇంద్రియజితుఁడవు. నీ వింద్రియములచే జయింపఁబడినవాఁడవు.

రామానువ్రతనని నాలుగుమార్లు చెప్పుట దార్ఢ్యము దెలుపుటకు.

ఉ. చెన్నొఁదినక్క వీవు, నను • సింహ సుదుర్లభఁ గోరువాఁడవా
నన్ను ఖరాంశుదీధితిని • నా స్పృశియింపఁగ నీకు శక్యమా ?
యన్నిటి రామచంద్రుహృద • యేశ్వరిఁ గోరుట మందభాగ్యుఁడా
కన్నుల నిప్డె కాంచెదవు • కాంచనవృక్షచయంబు రాక్షసా. ౩౮

సింహ=ఆఁడుసింహమును, సుదుర్లభ=మిగుల, దుర్లభ = లభింపనిది, ఖరాంశు=సూర్యునియొక్క, దీధితినినాస్=ప్రకాశమనునట్లు, స్పృశింపఁగన్ = తాఁకఁగన్, మందభాగ్యుఁడా=నిర్భాగ్యుఁడా, భాగ్యము క్షయించుకాలము దాపరించినవాఁడా, కాంచనవృక్షచయంబున్ = బంగారు వృక్షముల గుంపు ఇది

మరణచిహ్నము. సూర్యునిప్రకాశమును దాఁకుటయనఁగాఁ బట్టుకొని వేఱొక చోటికిఁ దీసికొనిపోవుట, ఎట్లు సూర్యకాంతిని మనము పట్టుకొని గాదె బుట్టలో వేసి వేఱొకచోటికిఁ దీసికొనిపోయి రాత్రియందు విడువ సాధ్యపడదో, ఎట్లు ఎండను సూర్యుని వేఱుపఱుప సాధ్యముగాదో యట్టులే నన్ను శ్రీరాముని వేఱు పఱుపఁజాలవు. నీ యిష్టమువచ్చినట్లు నీ కనుకూలముగా నన్నుపయోగించు కొనుటకు సాధ్యపడను. అని భావము.

తా. నీవు చెడ్డనక్కవలె వంచకుఁడవు. క్షుద్రజంతువవు. నేను ఆఁడుసింహ మను-లభించుదాననుగాను ఇట్టి నన్ను నీవా కోరెదవు? సూర్యతేజస్సును పట్టు కొనరాని యట్లు నీవు నన్ను స్పృశింపఁగనైన సాధ్యమా? బలవంతమున నీ వున్నచోటికి నెండ వచ్చునా? ఇటువంటి రామచంద్రమూర్తి భార్యను గోరుటచే నీకు మరణకాల మాసన్నమయ్యెను. బంగారుచెట్లను నిపుడే చూడఁగలవు.

ఉ. నిష్ఠురదుఃక్షుధాకుపిత ♦ నిర్భరవేగమృగేంద్రగూఢ పా
ద్ప్రేష్ఠకఠోరదంష్ట్రలను ♦ బీకఁగఁ జూనుట, ధారిణీధర
శ్రేష్ఠము మందరంబు నఱ ♦ చేహరియింపఁగ నూనుటల్ నర
జ్యేష్ఠరఘూత్తమాత్మసతి ♦ నీవెదఁ గోరుట యోదురాత్ముఁడా. ౭౮౪

ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి గొప్పతనము అయనకుఁ దనకుఁ గల సంబంధము తెలిపి యిఁక రావణుని నీచత్వమును దెలుపుచున్నది.

నిష్ఠుర = క్రూరమైనదియు, దుః = సహింపరాని, క్షుధా = ఆఁకలిచేత, కుపిత=కోపించినదియు, నిర్భరవేగ=అధికవేగముగలదియునగు, మృగేంద్ర + గూఢపాత్ప్రేష్ఠ = గొప్ప సింహముయొక్కయు, సర్పముయొక్కయు, కఠోర దంష్ట్రలను=కఠినములైన కోఱలను, ధారిణీధరశ్రేష్ఠము = గొప్పపర్వతమగు, మందరంబున్ = మందరపర్వతంబును, నరశ్రేష్ఠ = పురుషులందు శ్రేష్ఠుఁడగు రఘూత్తమ + ఆత్మ + సతి = శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నాత్మయగు భార్యను, దురాత్ముఁడా = చెడ్డమనస్సుగలవాఁడా.

తా. సహింపరాని యాఁకలిచే నాహారార్థమై వేగముగఁ బోవుచున్న సింహ మును బెనుబామును కోఱలు పీఁకయత్నించుటయు, మందరపర్వతము నఱచేత నిమిడించుకొని పోవఁజూచుటయు నీవు పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కాత్మయగు భార్యను హరించుటయు పాపాత్ముఁడా సమానములు.

రాక్షసులు చేసిన దుష్టకార్యములకుఁ గోపించి వారిని జంపుటకై వచ్చి యుండు శ్రీరామచంద్రుని భార్యను హరింపఁ జూచుట ఆఁకలిగొన్న సర్ప సింహముల కోఱలు పీఁకఁ జూనుట వంటిది.

ఇందు సింహమునకు-పామునకు-రామచంద్రమూర్తికిని, కోఱకు - సీతాదేవికిని నుపమానోపమేయములు. రామ సర్పమునకు, రామ సింహమునకు, సీతాదేవి కోఱ-కోఱతోనే సింహము పాము ఎట్లు జంతువుల బాధించునో యట్లే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిమూలమున రాక్షససంహారము చేయుచున్నాఁడని భావము. కోఱలేని సింహము పాము-సింహమును పామును విడిచిన కోఱలు దుర్బలములు - కావున సీతలేని రాముఁడు, రాముఁడులేని సీత, దుర్బలులే యనియు, తన కోఱను సింహము పాము రక్షించుకొనువిధమున సీతను రామచంద్రమూర్తి రక్షించుకొనుననియు, ఆ విషయమున సీతా ప్రయత్న మనావశ్యకమనియు నేను రామునకు సాధనమాత్ర మనియు భావము.

యథామయా జగద్వ్యాప్తం, స్వరూపేణ స్వభావతః ॥
తయావ్యాప్త మిదం విశ్వం, నియంత్రీచ తథేశ్వరీ ॥

అన్నట్లు సమస్త ప్రపంచమున వ్యాపించియుండు నన్ను నీవు మందరమును నఱచేతిలో నిమిడించుకొనఁ జూచెదవే! ఇది నీకు సాధ్యమా ?

మందరపర్వతమునకంటె గొప్పవి శ్రేష్ఠములైనవి హిమవత్పర్వతము, మేరు వుండఁగా మందరమును బోల్చి చెప్పనేల ? భగవంతుఁడు మందరధరుఁడుగాని హిమవత్పర్వత ధరుఁడు కాఁడు. మేరు ధరుఁడు గాఁడు. మందర పర్వతమునకు విష్ణుఁ డాధారము రక్షకుఁడై నట్లు నాకు శ్రీరామమూర్తి యని భావము. మఱియును మందరము తన్నాశ్రయించిన వారికి నమృత మెట్లుత్పాదింపఁజేసి యాయుఁ గలిగెనో యట్టులే నన్నాశ్రయించిన నీకు మేలు గలదు గాని నాతో విరోధించిన జెడుదువని భావము. నిదర్శనాలంకారము. సమాన వాక్యార్థముల కైక్యము చెప్పుట నిదర్శనాలంకారలక్షణము.

చ. పటుతర కాలకూటవిష•పానముఁ జేసియు సౌఖ్యరీతిఁ గో
రుట, శితసూచికాగ్రములఁ•గ్రొవ్వున లోచనమార్జనంబు సే
యుట, పెనుబండ కంఠమున•నుండఁగ నంబుధి దాఁట నెంచుటల్
చటులపరాక్రమప్రకట•సత్త్వరఘూత్తముభార్యఁ గోరుటల్. ౭౮॥

కాలకూటవిషపానముజేసియు=కాలకూటమను పేరుగల విషమును త్రావియు, శిత=కూచియైన, సూచికాగ్రములన్ = సూదికొనలచే, లోచనమార్జనంబు= కన్నులు గోఁకుకొనుట, చటులపరాక్రమప్రకట=యుద్ధమందు మెఱుఁగుతీఁగవలె మెఱయు పరాక్రమముచేఁ బ్రసిద్ధమైన, సత్త్వ = బలముగల, నిదర్శనాలంకారము.

తా. చంపుటయందు మిక్కిలి సామర్థ్యముగల కాలకూటవిషమును త్రావియును సుఖముగా జీవింపఁ గోరుటయు, సూదికొనలచేఁ గన్నులు గోఁకికొను

టయు, పెద్ద బండ మెడకుఁ గట్టుకొని సముద్రము నీఁదఁబూనుటయు నెట్టి యపాయకరములై నకార్యములో యుద్ధమునందు మహా బలపరాక్రమసంపన్నుఁడై న శ్రీరామునిభార్యను గోరుటయు నట్టి యపాయకరమైనదే.

అమూఁటివలనఁ జెడెడువాఁ డొక్కఁడొక్కఁడే. శ్రీరామునిభార్యను హరించుటవలన వంశమే నాశమగును.

కం. కాలాయసశూలాగ్రము, పై లాఁగులు వేయఁగనుట ♦ ప్రజ్వలితాగ్నిన్
చేలాగ్రంబున ముడుచుట, నాలుక నసి నాకు టగుసు♦నను నీకొనుటల్. ౭౮౬

కాలాయస = ఉక్కుతోఁ జేయఁబడిన, శూలాగ్రముపైన్=శూలము కొన మీఁద, లాఁగులు=గంతులు, లంఘన శబ్దభవము లాఁగు. ప్రజ్వలితాగ్నిన్ = మండుచున్న యగ్నిని, చేలాగ్రంబునన్=వస్త్రము కొనయందు, ముడుచుట= ముడివేయుట, అసిన్=కత్తిచే.

తా. నీవు నన్ను గ్రహించుటలు ఉక్కు శూలము కొనయందు లాఁగులు వేయుట, మంటను కొంగున ముడివేయుట, నాలుకతోఁ గత్తిని నాకుట యెట్టిదో యట్టిదే యగును.

కం. ఖరకర హిమకరులను నీ, కరతలములఁ బట్టుకొనుట♦గాఁ దలఁపుము భీ
కరశరుఁడగు శ్రీరాముని, వరమప్రియ నన్నుఁ బట్ట♦భావించుటయున్. ౭౮౭

ఖరకర-హిమకరులను=సూర్యచంద్రులను, భీకరశరుఁడు=భయంకరము లైన బాణములు గలవాఁడు, పరమప్రియన్ = మిగులఁ బ్రియురాలిని, భావించుట = ఆలోచించుట.

తా. సూర్యచంద్రులను నఱచేతఁ బట్టుకొనుట యెట్టిదో, భయంకర బాణములు గల శ్రీరామునికి మిగులఁ బ్రియురాలగు నన్నుఁ బట్ట నాలోచించుట యట్టిదిగాఁ దలంపుము.

చ. హరిమృగధూర్తకంబులకు ♦ నంబుధికుల్యలకున్ విహంగరా
ట్వరపికవర్ధనంబులకు ♦ వారణమూషక బర్హిమద్గులన్
బరమసురాగ్ర్యకుంజలవి♦భాసితచందనపంకవారులం
బరఁగెడునంతరంబె రఘు♦వర్యునకున్ విను నీకు రావణా. ౭౮౮

హరి = సింహమునకు, మృగధూర్తకము = నక్క, స్త్రీయాం శివాభూరి మాయు గోమాయు మృగధూర్తకాః సృగాల వంచకక్రోష్టు ఫేరు ఫేరవ జంబుకాః॥ అమరకోశము. అంబుధి = సముద్రము, కుల్య=చిన్నకాలువ, విహంగరాట్ = పక్షిరాజు, గరుత్మంతుఁడు, పికవర్ధనము = కాకి, వారణ = ఏనుఁగు, మూషక =

ఎలుక, బర్హి = నెమలి, మద్గుపు = నీరుకాకి, సురాగ్ర్యము = శ్రేష్ఠమైనకల్లు, కుంజల=పులియఁబెట్టఁబడిన కడుగునీళ్లు, కుంజలము, ఆరనాళకసౌవీర కుల్మాషాభిషు తానిచ। అవంతీసోమధాన్యామ్లకుంజలానిచ కాంజికే॥ అమరకోశము. విభాసిత=పరిమళముచే మిగులఁ బ్రకాశించు, చందన = శ్రీగంధమునకు-పంక వారులన్=బురదనీళ్ళయందు, అంతరము=భేదము, అంతరము - అంతరమవకాశావధి, పరిధా నాంతర్ధి భేద తాదర్థ్యే, ఛిదాత్మీయవినా బహి రవసర మధ్యేంతరాత్మనిచ॥ అమరకోశము.

తా. రాముఁడుమాత్రమా మగవాఁడు శూరుఁడు నేను గానా యందు వేమో? సింహమునకు నక్కకు, సముద్రమునకు-వీథులవెంటఁ బాఱు చిన్న కాలువకు, గరుత్మంతునకుఁ గాకికి, ఏనుఁగునకు నెలుకకు, నెమలికి నీరుకాకికి, శ్రేష్ఠమైన సారాయమునకు పుల్లని కడుగునీళ్ళకు, శ్రీగంధమునకు బురదనీటికి నెంత తారతమ్యముగలదో శ్రీరామచంద్రునకు నీకు నంత తారతమ్యము గలదు.

కం. కాంచన సీసములకు, రా,యంచకు గ్రద్దకును గల్గు•నంతర మే యౌ
నంచితగుణి రామునకు, న్వంచకుఁడగునీకుఁ గలదు • వంశీలింపన్. ౭౮౯

రాయంచ = రాజహంస.

తా. బంగారునకు సీసమునకు, రాజహంసకు గ్రద్దకు గల భేదమే సుగుణ శ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరామునకు మోసగాఁడగు నీకుఁ గలదు

ఉ. కర్బురపుంఖసంకలిత•కాండవిభాసితచాపహస్తుఁడై
బర్బరపాణి రాఘవుఁడు • వాసవతుల్యుఁడు నాకుఁ గల్గఁగా
దుర్బల నంచు నీవు నను • దోర్బలవృత్తి హరించి తేనియుం
గర్బురనాథ మక్షికముఁ • గల్గినయాజ్యము నౌదు నీ కెటున్. ౭౯౦

కర్బురపుంఖ=బంగారుపిడులతో, సంకలిత=కూడిన, కాండ=బాణములచే, విభాసిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, చాపహస్తుఁడై = విల్లు చేతియందుఁగలవాఁడై, బర్బరపాణి=కఱుకైన హస్తముగలవాఁడు, వాసవతుల్యుఁడు=ఇంద్రునితో సమానుఁడు, దుర్బల=బలహీనురాలు, దోర్బలవృత్తి = భుజబలవ్యాపారముచే, కర్బురనాథ=రాక్షసరాజా, మక్షికము=ఈఁగ, ఆజ్యమను=నేతిని.

తా. బంగారుపిడులుగల బాణములచేఁ బ్రకాశించు విల్లు ధరించు రామచంద్రుఁడు యుద్ధమునందు బిఱుసగు చేయిగలవాఁడు నాకు రక్షకుఁడై యుండఁగా నిది యాఁడుది యబల యేమిచేయఁగలదని నీవు నీభుజబలముచే హరించినను, నీఁగతోడ నేతిని ద్రాగిన వానికడుపులో నిండక నేతితోడ నెట్టు లీఁగ

వాంతిపుట్టించి యా నేతిని జీర్ణముకాకుండఁ జేయునో యట్టులే చేయుదును. నన్ను నీవు జీర్ణించుకొనలేవు. నీవు నీవారితోడఁ జెడుదువు.

కం. అని దృఢమతిఁ బరుసంబుల, ననియు వెఱన్ గాలిఁ గదలు • నలఁతి యరఁటియో
యన గడగడవడఁకఁగ న, ద్దనుజుఁడు భయపెట్టఁ బలుకుఁ • దనకులబలముల్

దృఢమతిన్=జంకుగొంకులేక దిటమగు మనస్సుతో, పరుసంబులు = కఠినోక్తులు, అనియున్=పలికియును, వెఱన్=భయముచే, అలఁతియరఁటియో=లేఁత యరఁటిచెట్టో. రావణుని సమూలము నాశముచేయవలయునని కంకణము గట్టుకొని వచ్చియుండు నామె సమయమువచ్చినపుడు భయపడనేల? రావణుఁడు హరించి తన్నుఁ జెఱుచునో చంపునోయన్న భయము సీతకు లేదు. రామవియోగముకలుగఁగలదే. అది యెట్లు సహింపఁగలనని భయమేకాని యితరభయమామెకు లేదు. అదియునుగాక గొప్పకార్యము తలపెట్టినపుడు కార్యారంభమున జంకు కొందఱకు సాధారణముగాఁగలుగును. అన్ని సంవత్సరములు యుద్ధప్రయత్నముచేసి యుద్ధరంగమునవచ్చి నిలిచిన యర్జునుఁడు గెలుతుమో వారల గెలువంగలేమో గెలుతురేమోవారేయని సందేహించెగద. ఈమెకుఁ బరాభవ భయములేదుగాని వియోగమునకు వెఱచెను.

తా. అట్టి గట్టిమనస్సుతోఁ గఠినవాక్కులాడియు భయముచే నోరుగాలికి వణఁకు లేఁతయరఁటిచెట్టువలె గడగడవడఁకసాగెను. అదిచూచి యామెను మఱింత భయపెట్ట రావణాసురుఁడు తనకులము బలము వర్ణించుచున్నాఁడు.

• ౪౮-వ సర్గము. సీతకు రావణుఁడు తనస్వరూపముఁజూపి భయోక్తులాడుట. •

చ. విపులలలాట దేశపరి • వేల్లితభ్రూకుటియై సురారి దు
ష్కుపితకఠోరవాక్యములఁ • గోమలి కిట్లను నన్ను నేమిగాఁ
జపలమృగాక్షి చూచెదవు • శంకరమిత్రసహోదరుండ య
క్షపుఁడు విమాతృజుండు దశ • కంఠుఁడ రావణనామధేయుఁడన్. ౭౬-౨

విపుల = విశాలమైన, లలాటదేశ = నొసటి స్థలమునందు, పరివేల్లిత = ఆఁడుచున్న, భ్రూకుటియై=బొమముడిగలవాఁడై, సురారి=దేవవిరోధి, దుష్కుపిత కఠోరవాక్యములన్ = చెడ్డకోపముగలవాని కఠినపుమాటలతో, చపలమృగాక్షి=చలించుజింకకన్నులవంటికన్నులుగలదానా, శంకరమిత్ర=ఈశ్వరునికి స్నేహితుఁడైన కుబేరుని, సహోదరుండన్ = తోడఁబుట్టినవానిని, తమ్ముఁడను, యక్షపుఁడు = కుబేరుఁడు, విమాతృజుండు=సవతితల్లికొడుకు, దశకంఠుఁడన్=నీ

మగఁ డొక తలగలవాఁడైన నేను బదితలలుగలవాఁడను, రావణుఁ డనుసార్థక నామధేయము గలవాఁడను.

సీ. ఎవ్వనిఁ గని భీతి • మృత్యువుఁ గనినట్లు, పఱచు గంధర్వాహి•పతగవితతు
లెవ్వని ననిఁ దాఁకి • హేత్వంతరంబున, నరవాహనుం డోడి • పరువు వాఱె
నెవ్వనిభీతి స • మృద్ధిమన్నిజపురి, వీడి శ్రీదుఁడు చేరె • వెండికొండ
నెవ్వఁ డాతనికామ • గేద్ధపుష్పాఖ్యవి, మానంబు నొడిచె స్వ•యానముగను

తే. నట్టినామోముఁ జూచిన•నడలి సడలి, వడఁకి తడఁబడి పఱతురు • వాసవాది
విబుధులెవ్వఁడుగలచోట•వెఱచిగాలి, వీవ, దుష్ణాంశుఁడగుఁజలి•వెలుఁగుగాఁగ.

గంధర్వ-అహి-పతగ-వితతులు = గంధర్వులు - పన్నగులు, గరుడులు-వీనిసమూహములు, హేత్వంతరంబునన్ = వేఱొకకారణముచే, ఇది మయూర వ్యంసకసమాసము. నరవాహనుఁడు=కుబేరుఁడు, సమృద్ధిమత్=ఐశ్వర్యముతోఁ గూడిన, నిజపురి=తనపట్టనమగులంకను, శ్రీదుఁడు=కుబేరుఁడు, వెండికొండన్=కైలాసమును, కామగ = కోరినట్లుపోఁగల, ఇద్ధ = ప్రసిద్ధికెక్కిన, పుష్పకాఖ్య విమానము=పుష్పకమనుపేరుగల విమానము, ఒడిచెన్ = లాగుకొనెను, స్వయా నముగను=తనవాహనముగ, ఉష్ణాంశుఁడు = వేఁడికిరణములుగల సూర్యుఁడు, చలివెలుఁగు = చంద్రుఁడు.

తా. గంధర్వులు, పన్నగులు, గరుడులు, లోనగువారు, మృత్యువును జూచినట్లు లెవ్వనిఁ జూచినంత మాత్రమునఁ బరువెత్తుదురో, ఏదో యొకకారణ ముచే యుద్ధమందు నెవనితో డీకొని కుబేరుఁడు పరుపెత్తెనో, ఎవనికి భయపడి సర్వైశ్వర్య సంపూర్ణమగు తనపట్టనము లంకను విడిచి కుబేరుఁడు కైలాసముఁ జేరెనో, యెవ్వఁడతని కామసంచారము చేయుశక్తిగల విమానమును పుష్పక మనుదానిని లాగికొని తనవాహనముగఁ జేసికొనెనో యట్టి నాముఖముఁ జూచి నంత మాత్రమున భయపడి క్రిందపడి వడఁకి కాళ్ళు తడఁబడ నింద్రుఁడు మొదలైన దేవతలు పరువెత్తుదురు. నేనున్నచోట గాలి కదలదు. సూర్యుఁడు చంద్రునివలెఁ జల్లగ నగును.

కం. ఎట నెట నేనిలిచినఁ జన, నట నట నల్లాడ దొక్క • యాకేఁ జెట్లన్
బటురయము వదలి నదులును, గుటిలాలక పాఱ వెఱచి•గుదివడి నిలుచున్.

కుటిలాలక = వంకరయగు ముంగురులు గలదానా, ఉంగరములవలెఁ జుట్టుకొనియుండు ముంగురులు గలదానా.

తా. ఎందెందు నేను నిలుతునో యక్కడఁ జెట్లయం దొకయాకైన నా

భయమున గదలదు. నదులుకూడ వాని వేగము వదలి కట్లచేఁ గట్టఁబడినట్లు కదలక నిలుచును.

సీ. క్రూరులై భీకరా•కారులై వెలసిన, రాకాసిజనులచే • జోకఁ గూడి
పూర్ణమై ప్రాకార • కీర్ణమై కాంచన, కక్ష్యావితతుల సం • లక్ష్యమగుచు
వారణాదులమణి • తోరణాదులఁ బొల్చి, తూర్యనినాదగాం•భీర్య మగుచు
నుద్యానచరశోభి • తోద్యానసర్వర్తు, సూనఫలావళీ • స్థాన మగుచు
తే. మత్పురము పొల్చు సాగర•మధ్యమునను శక్రపురితుల్య మగుచు
నిర్వక్రవిభవ
మలర లంకాఖ్యపట్టన•మలరుఁబోఁడి, కానఁగా రమ్ము కన్నుల • కలువు దీఱ.

ప్రాకారకీర్ణమై=ప్రాకారముచేఁ జుట్టఁబడినదై, పూర్ణమై=మంచిపదార్థములచే నిండినదై, కాంచనకక్ష్యావితతులన్ = బంగారు తొట్టికట్ల సమూహములచే, సంలక్ష్యము=చూడఁబడినది, వారణాదులన్ = ఏనుఁగులు మొదలైన వానిచే, తూర్య=వాద్యములయొక్క, నినాద = ధ్వనిచే, తోరణము = బహిర్ద్వారము, ఉద్యానచర = దేవతలచే, శోభిత = ప్రకాశించు, ఉద్యాన = తోఁటలయందలి, సర్వర్తు=అన్ని ఋతువులయందలి, సూన= పుష్పములయొక్కయు, ఫల = పండ్లయొక్కయు, ఆవళీ=సమూహమునకు, స్థానము + అగుచు=నెలవై, మత్+పురము=నాయొక్క పట్టనము, సాగరమధ్యమునను=సముద్రమునడుమ, శక్రపురితుల్యము=ఇంద్రుని పట్టనముతో సమానము. నిర్వక్రవిభవము=వంకరపోని సంపద, లంకాఖ్య=లంక యను పేరుగల పట్టనము.

తా. క్రూరులును, భయముగలిగించు నాకారముగల రాక్షసులను గలదై, సర్వపదార్థములచే నిండి ప్రాకారములచేఁ జుట్టఁబడి బంగారు మయములైన తొట్టికట్లు, ఏనుఁగులు, రథములు, గుఱ్ఱములుగలదై మణులతోఁ జేయఁబడిన తోరణములుగలిగి మంగళవాద్యములు బోరుకొలుపుచుండ గంభీరమై దేవతలు సంచరించుటచే శోభించు నుద్యానమందలి సర్వఋతువులందుఁ బూచుకాచు పూలు పండ్లుగల చెట్లకు నెలవై సముద్ర మధ్యమునందు నింద్రపురితో సమానమై లంకయను పేరుగల నాపట్టనముగలదు. కుసుమకోమలా ! చూచుటకు రమ్ము. ఈపాడడవులు చూచిచూచి మంచివస్తువులఁ జూడఁగోరు నీ కన్నులకుఁ సంతోషము కలుగును.

తే. అందు నాతోడ నీవు సా • నంద వగుచు
మందగమనరా క్రీడల • నుందు వేని
డెందమునయందుఁ దలఁపఁగఁ • గందె మనుజ
సుందరీబృందముల నోసి • కుందరదన. ౭౮౬

సానందవు = ఆనందముతోఁ గూడిన దానవు, మందగమనరో = మెల్లని నడకగలదానా, "రోశబ్దంబొండు సంబోధనంబున స్త్రీవాచకంబునకుఁ బరంబుగ నగు-అయ్యది హ్రస్వాంతంబును నగు-స్త్రీ వాచకమనుటచే, అన్నరో,ఏనుంగురో యనునవి యపప్రయోగములు-బృందములను=సమూహములను, కుందరదన =మొల్ల మొగ్గలవంటి దంతములు గలదానా.

తా. నీవు సంతోషముతో నాపట్టనమందు నాతోడఁ గ్రీడింపఁగలిగెనేని యావల నీ వేల మనుష్యస్త్రీల గుంపును, మనస్సునందైన స్మరింతువు ?

కం. మానుషసురసుఖములఁ జంద్రానన యట మరగి యవల • నాత్మఁ దలఁతువే
మానవు గతాయు వగునొక, హీనుని దుర్బలుని భాగ్య • హీనుని రాముస్.

౭౬౩-వ పద్యమున మనుష్యసుఖము లెల్ల ననుభవించితిననిన మాటకు రావణుఁడు ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు. అటన్=లంకాపురమునందు, చంద్రానన = చంద్రబింబమువంటి ముఖముగలదానా, మానుషసురసుఖములన్ = మనుష్యు లనుభవించు సుఖములను దేవతలసుఖములను, మరగి=అలవాటుపడి, గతాయువు=క్షీణించిన యాయుస్సుగలవానిని.

తా. నీ వయోధ్యయందు మనుష్యసుఖము లనుభవించితి నని చెప్పితివి. లంకకువచ్చితివా యందు మనుష్యసుఖములు దేవసుఖములుగూడ ననుభవింపఁ గలవు. వానికి నలవాటుపడితెవా యాపిమ్మట నిప్పుడు నీవు గొప్పవానిగాఁ దలఁచు రాముని మనుష్యమాత్రుని. నీ వియోగదుఃఖముచేఁ జచ్చినవానిని, నీచుని, బలహీనుని, దరిద్రునిఁ దలఁపనైనఁ దలఁతువా ?

మ. తనగారాబుకుమారు రాజ్యమున సం • స్థాపించి నీమామ జ్యే
ష్ఠునిఁ దన్ను న్నిరసింప హీనబలుఁ డై • చొచ్చెన్ వనాంతంబులన్
జనునే నీకటువంటిదుర్బలుని రా • జ్య భ్రష్టు నల్పాయువున్
వనచారి న్మునివేషుఁ గట్టుకొని యే • డ్వం గానలో సుందరీ. ౭౬౮

రాముని యందలి గుణములను దోషములుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.గారాబు కుమారున్=ముద్దులకొడుకును-భరతుని, జ్యేష్ఠున్ = పెద్దవానిని, నిరసింపన్ = తఱుమఁగొట్టఁగా, హీనబలుఁడై =బలహీనుఁడై , వనాంతంబులన్=అడవులందు, దుర్బలునిన్=బలహీనుని, రాజ్యభ్రష్టున్ = రాజ్యమువలన భ్రష్టుని, అల్పాయువున్ = అల్పకాలముమాత్రమే జీవింపఁగలవానిని, వనచారిన్ = అడవులందుఁ దిరుగువానిని, ఏడ్వన్ = దుఃఖింపఁగ.

తా. తనముద్దుకొడుకు భరతునకుఁ బట్టాభిషేకముఁజేసి నీమామ పెద్ద వాఁడగుటచే న్యాయముగ రాజుగావలసిన తన్ను నూరనుండి వెడలఁ గొట్టగా

రాజ్యము సాధించుబలము లేని కారణమున నడవులందుఁ బ్రవేశించెను.న్యాయముగఁ దనకు రావలసిన రాజ్యమును దక్కించుకొనుశక్తి లేని బలహీనుని, నా కారణమున నూరిలోనైన నుండనేక తఱుమఁ గొట్టఁగా రాజ్యమును వదలినవానిని అకారణముచేతనే జీవనమునకు లేని కారణమున క్షీణించిన యాయుస్సుగల వానిని, ఊరనుండినఁ జంపుదురను భయముతో నడవుల పాలయి యొంటిగా నిందువచ్చి డాఁగినవానిని, "భగ్నాః కృషే ర్భాగవతా భవంతి" యన్నట్లు, కృషిభగ్నము కాఁగా భాగవతుఁడై మునివేషము వేసికొనినవానిఁ గట్టుకొని యడవులలో దుఃఖించుచుండ నెంతో యందకత్తెవగు నీకుఁ దగునా.

ఉ. నీ కిది ధర్మమౌ నటవె ♦ నిష్ఠురశీలిని ! పంచబాణబా
ణాకులితాంతరంగమున ♦ నాసమెయిం దమిఁ దాన వచ్చి ని
న్నోకమలాక్షి వేఁడికొను ♦ చున్న నిశాచరలోకనాథునిం
బ్రాకటలీల నేల కవ ♦ మానముగాఁగఁ దృణీకరింపఁగన్. ౨౯౯

నిష్ఠురశీలిని=కఠినస్వభావము గలదానా, పంచబాణ=మన్మథునియొక్క, బాణ=బాణములచే, అకులిత=కలఁతచెందిన, అంతరంగమునన్ = మనస్సుచే, ఆసమెయిన్=ఆశచే, తమిన్ = మోహముచే, తృణీకరింపఁగన్ = గడ్డిపోఁచవలె నలక్ష్యముగాఁ జూచుట.

తా. సీతా నీ వెంత కఠినస్వభావము గలదానవే. అట్లుగాకున్న మన్మథ బాణములచేఁ గలఁతచెందిన మనస్సుగలవాఁడై, యెంతోయాశపడి, నీతో సుఖ మనుభవింపఁగోరి వచ్చియున్న రాక్షస లోకమున కంతయుఁ బ్రభువైన నన్ను గడ్డిపోఁచను జూచినట్టు లలక్ష్యముగా నవమానకరముగఁ జూచుచున్న దానవే. ఇది నీకు ధర్మమా, ఎదుటివారి వరు వాలోచింపవలదా.

ఉ. భీరు ! నిరాకరించి ననుఁ ♦ బిమ్మట వేఁగెదు మారుతాఁకలన్
ధారిణి మున్ను దాఁ జరణ ♦ తాడితుఁ జేసి పురూరవున్ వ్యథన్
గూరినయుర్వశీతరుణి ♦ కోపున, రాముఁడు యుద్ధభూమి నా
గోరికి సాటిరాఁడు, ననుఁ ♦ గూడుటకు న్మది సంశయించెదే. ౩౦౦

భీరు=పిఱికిదానా, వేఁగెదు=సంతాపపడెదవు, మారుతాఁకలన్ = మన్మథ తాపముచే, చరణతాడితున్ = కాలితోఁ గొట్టఁబడినవానిని, ఉర్వశి=దీనినిగొందఱు ఊర్వశి యని వ్రాసెదరుగాని ఊర్వశి యను రూపమే సాధువని 'దధత్యురోజ ద్వయముర్వశీతలం, భువోగతేన స్వయముర్వశీతల" మ్మను మాఘయమకము వలనఁ దెలియనగు. నారాయణుని ఊరువులందుఁ బుట్టినది యను నర్థమందును పృషోదరాదులలో జేరుటచే వర్ణము లోపించి హ్రస్వాదితాలవ్యాంతమునగు

రూపమే సాధువు అన గోవిందరాజీయము. ఉరు=అధికం, వష్టి=ప్రకాశత ఇతి ఉర్వశీ-వశకాంతౌ=మిక్కిలి ప్రకాశించునది. పా-ఉర్వశి - నారాయణు తపస్సు చెఱుప నప్సరస్త్రీలు రాఁగా నాయన తన తొడయందు దీనిని బుట్టించెను. దాని సౌందర్యమును జూచి వారు సిగ్గుపడి దానినే తమకు నాయికగా గ్రహించి కొని పోయిరి. ఇది కొన్నాళ్లు పురూరవు భార్యగా నుండెను. దీని కథకే కాళిదాసు విక్రమోర్వశీయ మనుపేర నాటకము వ్రాసెను. దీని చరిత్రము భారతమున ఆది పర్వమందును, విష్ణుపురాణము IV 6-15 సందును గలదు. భాగవతము ౯-౧౪ నందును గలదు.

తా. ఏటికిదానా ? యిప్పుడు లోకమునకో - మగనికో బంధువులకో భయ పడి నన్ను దిరస్కరించుచున్నదానవు. కాని యావల నీవే మన్మథతాపముచే పరితాపపడెదవు. నీవలె పూర్వ మూర్వశి తన్నుఁగోరిన పురూరవుని కాలితోఁ దన్ని యావల నయ్యో యెంతపొరపడితిని. అటువంటివాని పోఁగొట్టుకొంటినే. ఇప్పుడు నాతాప మెవ్వరు తీర్పఁగలరని పశ్చాత్తాప పడలేదా. నీగతి యంతే యగును. రాముఁ డేమో మహాబలపరాక్రమసంపన్నుఁడని చెప్పెదవు. నాగోరికిఁ గూడ సమానుఁడు కాఁడు. నన్ను=లోకములన్ని హాహా యని యేడ్పించువానిని నన్ను - దేవతాస్త్రీల గర్భములు పేరు చెప్పినంత మాత్రమున విచ్ఛిత్తిచేయు వానిని నన్ను- పదితలల వానిని నన్నుఁ-గైలాసపర్వతమె త్తినవానిని నన్ను- కుబేరు నోడించి పుష్పకము హరించినవానిని నన్ను - నింద్రుని బందీలోనుంచిన వానిని నన్ను - బ్రహ్మచే, శివునిచే వరములు నొందినవానిని నన్ను- మూఁడు లోకములు జయించిన వానిని నన్ను - నిట్టి నన్నుఁగూడుటకు నీకు సందేహ మటవే. నీవై వచ్చి నన్నుఁ బ్రార్థింపవలసియుండఁగా నేనై వచ్చి వేఁడినఁ గూడుదునా వలదా యని యేమో సందేహించెదవా.

తే. నీయదృష్టంబు పండుట ♦ నీరజాక్షి
వచ్చినాఁడను ద్రోవంగ ♦ వలదు నన్నుఁ
బొందుమీ యనఁ గ్రుద్ధయై ♦ భూమిజాత
పరుషవాక్కులదశకంఠు ♦ బలికె నొంటి. ౨౦౧

అదృష్టంబు=భాగ్యము, నీవు పూర్వజన్మమునఁ జేసిన పుణ్యము ఫలిం చుటచేత - క్రుద్ధయై = కోపించినదై.

తా. నీ పూర్వపుణ్యము ఫలించుటచే సీతా! నేను వచ్చితిని. కావున నన్ను నిరాకరింపవలదు. నన్ను నిరాకరించుట యన నీ పూర్వపుణ్యమును ననుభవిం పక పోవుటయే యని తలఁపుము. కావున నన్నుఁ గూడుము, అని రావణుఁడు

పలుకఁగా నొంటిదాననే పురుషసాహాయ్యము లేనిదాననే. కఠినపుమాటలాడిన వీఁడేమి చేయునో యను భయములేక కోపించినదై సీతాదేవి కఠినములైన మాటల నిట్లనియె.

రాగం వివిక్తా ఇతివర్ధయంతి=ఏకాంతము రాగవృద్ధికిఁ గారణమైయున్నను, సీతాదేవి మహాపతివ్రత కావున నామెకు రాగాభివృద్ధి కాలేదు. ఈవిషయమున నీ వాక్యము లనుసంధింపఁ దగినవి.

సకామం వీక్షితాప్యన్యైః, ప్రియై ర్వాక్యైః ప్రలోభితా ।
స్పృష్టావా జనసమ్మర్దే, న వికార ముపైతియా ॥
పురుషం సేవతే నాన్యం ? మనోవాక్కాయ కర్మభిః ।
లోభితాపి పరేణార్థై, స్సా సతి లోకభూషణా ॥

దైన్యేన ప్రార్థితా వాపి, బలేన విధృతాపివా ।
వస్త్రాద్యైర్వాసితావాపి, నైవాన్యం భజతే సతీ ॥
వీక్షితా వీక్షితే నాన్యం, హసితా నహసత్యపి ।
భాసితా భాషతేనైవ, సాసాధ్వీ సాధు లక్షణా ॥
రూప యౌవన యుక్తాపి, గీతవృత్తేపి కోవిదా ।
స్వానురూపం వరం దృష్ట్వా, నయాతి వికృతిం సతీ ॥
సురూపం తరుణం రమ్యం, కామినీనాంచ వల్లభమ్ ।
యానేచ్ఛతి పరంకాంతం, విజ్ఞేయా సా మహాసతీ ॥
భుంక్తే భుంక్తేథ యాపత్యౌ, దుఃఖితే దుఃఖితాచ యా ।
ముదితే ముదితాత్యర్థం, ప్రోషితే మలినాంబరా ॥
సుప్తేపశ్చాచ్ఛయాశేతే, పూర్వమేవ ప్రబుధ్యతే ।
నాన్యం కామయతే చిత్తే, సావిజ్ఞేయా పతివ్రతా ॥

ఇతర పురుషులు తన్ను సకామదృష్టిఁ జూచినను, ఇచ్చకముల నాశగొల్పినను, జనులగుంపులోఁ దాఁకినను, నెవతె వికారము చెందదో యామె పతివ్రత. ఎవతె మనోవాక్కాయముల నైనఁ బరపురుష సేవింపదో, ఇతరుఁడు ధన మిచ్చెద ననినను నాశపడదో యామె పతివ్రత. ఆమె జనభూషణ మనఁబడును. దీనులై యితరులు ప్రార్థించినను బలాత్కారముగ నీడ్చినను, వస్త్రాదులు తెచ్చి యిచ్చినను పతివ్రత యితరుని గామింపదు. ఇతరుఁడు తన్నుఁజూచి నవ్వినను దాను నవ్వదు. తన్ను వాఁడు చూచినను దాను వానిని జూడదు. ఇతరుఁడు

పలుకరించినను పలుకదు. అట్టిది పతివ్రత. సౌందర్యము యౌవనము గల దైనను సంగీతవృత్తములందుఁ బండితురాలైనను తన కనురూపపురుషుని జూచి యెవతె మనస్సున వికారము చెందదో సుందరుఁడు వయస్కుఁడు స్త్రీజన మనోహరుఁడు, ప్రియుఁడు నగు పరపురుషు నెవతె కోరదో యామె మహాపతి వ్రత. మగఁడు భుజించెనా తాను భుజించును. మగఁడు దుఃఖించెనా తాను దుఃఖించును. మగఁడు సంతోషించెనా, తానెక్కువగ సంతోషించును. మగఁడు గ్రామాంతరము పోయెనా, మలినవస్త్రము కట్టును. మగఁడు పండుకొనిన తరు వాతఁ బండుకొనును. ఆయనకంటె ముందు నిద్రలేచును. ఇట్టిది పతివ్రత.

—• సీత రావణు నిందించుట •—

ఉ. ఏమిర యక్షగుహ్యకగ•ణేశ్వరుఁడై మఱి భూతవంద్యుఁడై
ధీమహితాత్ముఁడౌ ధనద•దేవునితమ్ముఁడ వౌచు నా యఘం
బీమెయిఁ జేయఁ బూనితి వి•సీ యజితేంద్రియు బుద్ధిహీను నిన్
భూమిపుఁ గాఁగఁ బొంది పొరి•పోదు రవశ్యము సర్వరాక్షసుల్. ౮౦౨

యక్ష, గుహ్యక, గణ, ఈశ్వరుఁడు = యక్షులయు, గుహ్యకులయు, సమూహములకు నధిపతి, భూతవంద్యుఁడు=దిక్పాలకుఁడు కావున నందఱిచే నమ స్కరింపఁ బడినవాఁడు, ధీమహితాత్ముఁడు = గొప్ప బుద్ధి మనస్సు గలవాఁడు; అఘంబు = పాపము, ఇసీ=ఛీ, అజితేంద్రియున్=ఇంద్రియముల జయింపని వానిని, బుద్ధిహీనున్=బుద్ధిలేని వానిని, పొరిపోదురు=చత్తురు. 'తన పొరిపోవు నంతకు నుదగ్రతయుం గపటంబుమాననేర్చునె ధృతరాష్ట్రసూనుఁడు'— భారతము.

తా. ఏమిరా ? దేవజాతులగు యక్షులకు, గుహ్యకులకు నాథుఁడై సర్వ భూతవంద్యుఁడైన కుబేరునితమ్ముఁడ వయి యా యిట్టిపాపపుఁబనిఁ జేయఁ బూనితివి. ఛీ, సిగ్గులేనివాఁడా ! ఇంద్రియజయము లేని నిన్ను రాజుగాఁ గల వారగుటచే నీమూలమున రాక్షసు లందఱుఁ జచ్చెదరు.

కం. హరిహయుసతిఁ బౌలోమిని, హరియించియునైన బ్రదుక•నగుఁ గాకెట్లేన్
వరబలుఁ డగు రామునిసుం,దరి నను హరియించి బ్రతుకఁ•దరమా నీకున్.

హరిహయు = ఇంద్రుని, సతిన్ = భార్యను, పౌలోముని = పులోముని కూఁతురగు శచీదేవిని, ఎట్లేన్=ఎదోయొక విధముగనైన.

తా. ఓరీ ! యింద్రునిభార్యను శచీదేవిని హరించియైన నేదో యొక విధ ముగ నెట్లెట్లో బ్రదికిన బ్రతుకవచ్చును గాని రామచంద్రమూర్తి భార్యను హరించియు మరల బ్రతుక నీకు శక్యమా.

మత్తకోకిలము. దుష్టచిత్తుఁడ వజ్రహస్తుని ♦ తోయజాక్షిఁ బులోమజన్
భ్రష్టశీలుఁడ! యాహరించి మ ♦ నంగవచ్చును గాక యు
త్కృష్టతేజుఁడు రామచంద్రుని ♦ యీశ్వరిన్ ననుబోఁటి నీ
కష్టవాక్యము లాడి మోక్షము♦కానవున్ సుధఁ ద్రావినన్. ౮౦౪

వజ్రహస్తుని = ఇంద్రునియొక్క, తోయజాక్షిని = స్త్రీని, భ్రష్టశీలుఁడ = పతితుల నడవడి గలవాఁడా, మనంగవచ్చును=బ్రదుకవచ్చును, ననుబోఁటిన్= నావంటిదానిని, అనఁగా నన్ను బోలినదానిని హరించియు బ్రతుకలేవు. ఇఁక నన్ను హరించిన నీగతి చెప్పనేల ? అశ్లీలనివారణార్థము నన్ను అనక నావంటి యనెనని గోవిందరాజీయము. కష్టవాక్యము లాడి=నీచపుమాటలు పలికి, నీచపు మాట లాడుటచేతనే చెడెదవు, సుధన్ = అమృతమును, మోక్షము = విడుదల, కానవున్ = పొందనే పొందవు.

తా. చెప్పినమాటయే కోపాతిశయమున మరలఁ జెప్పుచున్నది, ఓరీ! చెడ్డమనస్సు గలవాఁడా! యింద్రునిభార్యను హరించియైన బ్రతుకవచ్చును గాని రామచంద్రునిభార్య నగు నన్నుఁ బోలినదాని నీచవాక్యము లాడుటచేతనే నీ వమృతముఁ ద్రావినను నీకు మోక్షము లేదు. ఇఁక హరించిన నేమగుదువో ? మోక్షము మృత్యువువలన నని శేషము. మృత్యువునుండి నీకు విడుదల లేదు. మిక్కిలి మలినమైన యంతఃకరణము కలవాఁడ వగుటచే జ్ఞానముచేతనే కలుగ వలసిన మోక్షము నీకు లేదని భావము. అని తిలక వ్యాఖ్య.

౪౯-వ సర్గము.

కం. అని పలుకుసీతవాక్కులు, విని దశకంఠుండు కోప ♦ వివశుం డగుచుం
దనకరములఁ జఱచుచు ననె, వినవే నావిక్రమము వివేకవిహీనా. ౮౦౫

కోపవివశుండు = కోపముచే పరవశుఁడైనవాఁడు, చఱచుచున్=తట్టుచు, వివేకవిహీనా = ఇది తగును ఇది తగ దను తెలివిలేనిదానా.

తా. సీతాదేవి యీప్రకారము చెప్పఁగా విని రావణుఁడు కోపముచే దేహము తెలియనివాఁడై భుజము లప్పళించుచు నిట్లనియె. బుద్ధిలేనిదానా! నా పరాక్రమము చెప్పెద వినుము.

ఉ. ఎత్తుదునో ధరాతలము ♦ నేపునఁ జేతులఁ బట్టి మింటికిన్
మొత్తుదునో రణంబునను ♦ మొఱ్ఱలు పెట్టఁగ మృత్యుదేవతన్
రుత్తుదునో హిమాచలము ♦ రూక్షత బ్రద్దలువాఱ సూర్యునే
నొత్తుదునో శరంబుల మ ♦ హోదధినీరముఁ ద్రావి వైతునో. ౮౦౬

రూక్షతన్ = కోపమున, రుత్తుదునో = కొట్టుదునా.

తా. నేనాకాశమున నిలఁబడి భూమిని రెండుచేతులఁ బట్టి పైకెత్తుదునా? మృత్యుదేవత మొఱ్ఱో యని యేడుచునట్లు యుద్ధమందు మొత్తుదునా? హిమవత్పర్వతమును బ్రద్దలగునట్లు కొట్టుదునా ? సూర్యుని నేలఁబడ నొత్తుదునా ? సముద్రములోని నీళ్ళన్ని త్రావుదునా ?

కం. వెంబరవిత్తా! కామసు, ఖంబులఁ గలిగించునన్నుఁ • గామాకృతి నా
ధుం బరికింపుమ యని చూ, పెం బడఁతికిఁ దనదురూపు•భీతిం గొలుపన్.

నెంబరవిత్తా = మూఢురాలా! కామాకృతిన్ = మన్మథుని యాకారము గలవానిని, కోరినస్వరూప మెత్తఁగలవానిని.

తా. ఓసీ మూఢురాలా! కోరినరూపముల నెత్తఁగలిగి మన్మథువంటి నాకారముగల నన్ను, సర్వసుఖములఁ గలిగించు నన్ను, నాథుని నిజమైన స్వరూపముఁ జూడుము అని యామెను భయపెట్టుటకై దన నిజస్వరూపమును జూపించెను.

శా. మాయాభిక్షుకరూపము న్విడిచి దు • ర్మార్గుండు పంక్త్యాస్య మ
స్వీయాకారము సూర్యకల్పదహనో • ద్వేలంబు సంతప్తగాం
గేయోదంచితకుండలంబును గ్రుధా • కీర్ణాక్షము న్మేచక
చ్ఛాయాభ్రప్రతిమానమున్ శరశరా • సస్ఫీతకాలాభమున్. ౮౦౮

మాయాభిక్షుకరూపము = దొంగసన్న్యాసి యాకారము, పంక్త్యాస్యము= పదితలలుగలది, స్వీయాకారము = తనరూపమును, సూర్యకల్పదహన ఉద్వేలంబు = ప్రళయకాలసూర్యునివలె నగ్నివలె మితిమీఱి వెలుఁగునది, సంతప్తగాంగేయ=పుటము వేసిన బంగారుచే, ఉదంచిత=ప్రకాశించు, కుండలంబును= కుండలములుగలది, క్రుధా=కోపముచే, ఆకీర్ణ=వ్యాపించిన, అక్షము=కన్నులు గలది, మేచక=నల్లని, ఛాయా=కాంతిగల, అభ్ర=మేఘముతో, ప్రతిమానము= సమానము, శరశరాసస్ఫీత=బాణములచేతను వింటిచేతను ప్రకాశించునదియు, కాలాభమున్=యమునితో సమానమైనదియు నగు తనరూపము చూపించెను.

తా. దొంగసన్న్యాసివేషము వదలి యాదుష్టుఁడు పదితలలు గలదియు ప్రళయకాలమందలి సూర్యాగ్నులవలె మితిమించిన తేజముగలదానిని పుటము వేసిన బంగారుకుండలంబులు గలదియు కోపయుక్తమైనదియు నల్లనిమేఘముతో సమానమైనదియు విల్లుబాణములు కలదియుఁ గాలునితో సమానమైనదగు తన స్వరూపమును చూపించెను.

కం. రక్తాంబరధరుఁ డై సం, రక్తాక్షుం డయి నిదాఘ • రవితేజస్సం
సక్తుం డిట్లనియెం గ్రూ,రోక్తులదై త్యేశ్వరుఁడు స•ముజ్జృంభితుఁడై. ౮౦౯

రక్తాంబరధరుఁడై = ఎఱ్ఱనివస్త్రము ధరించినవాఁడై తమోగుణప్రధానమగు క్రూరస్వభావముగలవారు రక్తవర్ణముగల వస్త్రములు, పూలు లోనైనవి ధరింతురు. వీఁడట్టివాఁడు కావుటను సీతాదేవిని భయపెట్టుటకును వాఁడిట్టివస్త్రములు ధరించెను. సంరక్తాక్షుండయి=మిగుల నెఱ్ఱనికన్నులు గలవాఁడై, నిదాఘ=గ్రీష్మఋతువునందలి, రవితేజస్=సూర్యకాంతితో, సంసక్తుఁడు = కూడినవాఁడు, సముజ్జృంభితుఁడై = మిగుల దేహము పెంచినవాఁడై.

తా. ఎఱ్ఱనివస్త్రములు ధరించినవాఁడై, ఎఱ్ఱనికన్నులు గలవాఁడై యెండకాలమందలి సూర్యుని తేజస్సు వేఁడిమి కలవాఁడై విజృంభించి కఠినవాక్యముల రావణుఁడు సీతాదేవితో నిట్లనియెను.

—♦ రావణుఁడు సీతను బలాత్కారముగ నెత్తికొని పోవుట. ♦—

మ. వినవే సీత భవత్సమానవిభునిన్ ♦ విశ్వత్రయీఖ్యాతునిన్
గనఁగాఁ గోరెదవేని నన్గలయుమీ ♦ కల్యాణి! శ్లాఘ్యుండ నే
ననురక్తుండను నీకు నప్రియముఁ జే ♦ యం బోవ నెన్నండు నా
మనుజు న్వీడుము గూడు నన్నుదనుజున్ ♦ మాంగళ్యసంధాత్రివై. ౮౧౦

భవత్సమానవిభునిన్ = నీకుసమానుఁడైన భర్తను, విశ్వత్రయీఖ్యాతునిన్=ముల్లోకములందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవానిని, శ్లాఘ్యుండన్=పొగడ్తగలవాఁడ, అనురక్తుండను = నీయందనురాగము గలవాఁడను, మాంగళ్యసంధాత్రివై=శుభముగూర్చుదానవై.

తా. వినవే నామాట సీతా నీమనస్సున నీయోగ్యతకుఁదగిన పెనిమిటిని మూఁడులోకములందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవానిని పొందఁగోరెదవా? కల్యాణీ నన్నుఁగూడుము. నేనట్టి పొగడ్తగన్నవాఁడను. నీయందుఁ బ్రేమగలవాఁడను. నీకు సమ్మతముగానిది యెన్నఁడు చేయను. నామాట విని యామనుజుని వదలి దనుజుఁడనైన నన్నుఁగూడి నాకు శుభము గూర్పుము.

ఉ. ఏమని మోహ ముంచితివె ♦ యేమిగుణంబులఁ జూచి మెచ్చితే
యోమతిహీనురాల! యొక ♦ యుగ్మలిమాటను బట్టి రాజ్యమున్
భామ సుహృజ్జనంబులను ♦ బాయుచు వ్యాళనిషేవితాటవిన్
దీమస మేది క్రుమ్మరెడి ♦ దీనునిఁ బండితమానినీమణీ. ౮౧౧

వ్యాళనిషేవితాటవిన్ — వ్యాళ = దుష్టసర్పములచేతను దుష్టగజములచేతను, దుష్టమృగములచేతను, దుష్టులగు రాక్షసులచేతను, నిషేవిత=మిక్కిలియాశ్రయింపఁబడిన, అటవిన్ = అడవియందు, వ్యాళ స్సర్పే దుష్టగజే శ్వాపదే

నాశకే త్రిషు॥ నా. ర. దీమసమేది = ధైర్యములేక, ఉగ్మలి = స్త్రీ, పండిత మానిని=పండితురాలనని తలఁచుకొనుదానా.

తా. ఓసి బుద్ధిలేనిదానా! నీవు తెలిసినదానివని తలచుకొనుచున్నావుగాని నీకు వివేకములేదు. నీకు వివేకముండెనేని యొకయాఁడుదాని మాటప్రకారము రాజ్యమును స్నేహితులను బంధువులను అందఱనువదలి క్రూరములైన సర్పములు, ఏనుఁగులు, మృగములు, క్రూరరాక్షసులు సంచారముచేయు నడవియందు సంచరించుచు శత్రువుల నెదిరించి రాజ్యము సంపాదించుకొను ధైర్యములేని దరిద్రుని నేమని మోహించితివి? ఏమిగుణములనుజూచి మెచ్చితివే.

కం. అని ప్రియవాదిని సత్ప్రియఁ గనలున దుష్టుండు పల్కి♦కామవివశుఁడై
జనకజను బుధుఁడు రోహిణి, వినువీధిని బట్టునట్లు♦వెసఁ బట్టుకొనెన్. ౭౧౩

అని=ఈప్రకారముచెప్పి, ప్రియవాదిని=స్నేహముతోఁగూడిన యిష్టవాక్యములు చెప్పుదానిని, ప్రియశబ్దమునకు స్నేహము, సంతోషమను నర్థమునఁ బ్రయోగములుగలవు. స్నేహభావముతో సంతోషము గలిగించు వాక్యములు చెప్పుదానిని, సత్ + ప్రియన్ = సజ్జనులకు నిష్టమైనదానిని, కామవివశుఁడై = కామముచే దేహము తెలియనివాడై, ఇట్లని రావణునిభావమును వాల్మీకి వెల్లడించెను. వినువీధిని=ఆకాశమున, బుధుఁడు = చంద్రునికుమారుఁడు, రోహిణి= చంద్రునిభార్య అగుటచే రావణుఁడు సీతను బట్టుట కుమారుఁడు కాముకుఁడై తల్లిని బట్టుకొనుటవంటి మహాపాపకార్యము అని కవి యభిప్రాయము.

సీతాదేవి 'శీతోభవ!' చల్లగాఁ గమ్మనఁగానే యగ్ని హనుమంతుని విషయమునఁ జల్లనయ్యెఁగదా. ఇప్పుడు తనవిషయమున రావణాసురు నేల హతోభవ = చావుము అనలేదు.

i. ఒకరికి మేలుచేయుటచేఁ దపస్సు వృద్ధియగును. కీడు చేయుటచే క్షీణించును.

ii. తనరక్షాభారము రామచంద్రమూర్తిపై పైచి కేవల పరతంత్రయై యున్నది. ఆయన నిన్ను నీవు రక్షించుకొనుమని యాజ్ఞ యీయలేదు. ఆకారణమున దన్నుఁదాను రక్షించుకొనుట స్వాతంత్ర్యము వహించినట్లైన స్వరూపవిరుద్ధమగును.

iii. లంకకుఁబోయి రావణు సమూలము నాశము చేయవలయును నని కదా యామె సంకల్పము.

తా. ఈప్రకార మయ్యో! వీఁడు చెడిపోవునే యని స్నేహభావముచేఁ జెప్పుచున్న దానిని సజ్జనులకు నిష్టమైనదై సంతోషము గలిగించు దానిని, కోపము

తోడఁబలికి కామముచేఁ బరవశుఁడై బుధుఁ డాకాశమునఁ దనతల్లియగు రోహిణిని బట్టినట్లు త్వరగాఁ బట్టుకొనెను.

ఈ సమయమున సీతాదేవి మూర్ఛపోయి యుండినట్లు 'నే వివశగ వ్రాలినచో నావపు వతఁడంటెఁగాని నాసమ్మతిఁ గాదు' (యుద్ధ ౧౧౬-౭) 'రాముని దప్ప నింత నెవ్వరిని స్పృశింప నొల్ల, దశవక్త్రుఁడు దాఁకఁడె నన్ను నంటివా ? పరవశురాల దుర్బలను బ్రాపునులేద, యనాథ నొంటి' నను (సుందర ౬౧౧) సీతాదేవి వాక్యములచే నెఱుఁగనగు. మఱియు నగ్నిహోత్రుఁడును అస్వతంత్ర యనియే చెప్పెను (యుద్ధ ౧౧౮-౯) ఈ కాండమున ౮-౧౭ వ పద్యముఁ జూడుఁడు. మూర్ఛపోయి పడియుండిన కారణముననే తొడలక్రిందఁ జేయవేయఁ గలిగెను. కూర్చుండియుండినచోఁ దొడలక్రిందఁ జేయివేయుటకుఁగాని తొడల మీఁదఁ జెయివేసి పట్టుకొనుటకుఁ గాని సాధ్యపడదు. సీతాదేవి యసామాన్య బలిష్ఠురాలు. మనోబలమం దెంత యుత్తమురాలో దేహ బలమం దంత యుత్తమురాలు- అట్టిదని తెలిసిగదా యామెకుఁ దగినవరుఁడు బలిష్ఠుఁడు కావలె నని జనకుఁడు వీర్యశుల్క యని చాటించెను. స్మృతిగలిగి యున్నప్పుడు దాఁకి యుండినచో ద్రౌపదిచే కీచకునివలె రావణుఁడు మూఁడు పొర్లిగింతలు పెట్టి యుండును. రావణుఁడు ఇతరులవిషయమున దుష్టాత్ముఁడైనను గామమోహితుఁ డైనను సీతా విషయమునఁ గాఁడు. కావుననే బుధుఁడు తనతల్లిని రోహిణిని బూజార్థము గ్రహించినట్లె సీతను రావణుఁడు పూజార్థమై గ్రహించెను. తన యింట నుంచుకొని యిష్టదేవతను బూజించినట్లు పూజించుటకై గ్రహించెనని భావము. ఓయీ! నలకూబర వేదవత్యాదులశాప ముండఁగా నెట్లు బలాత్కార ముగ పరదారను దాఁకెను. అనిన సత్యము రావణుఁడు సీతను సాక్షాత్తుగాఁ దాఁకలేదు. మోఁకాళ్ళయు తలవెండ్రుకలయు నీడను మాత్రమే గ్రహించెను. రాక్షసులకు ఛాయాగ్రహణశక్తి గలదు.

ఛాయాగ్రాహిత్వ మప్యస్తి సర్వవిద్యా విశారదే
కేశచ్ఛాయాం పరామృశ్య జానుచ్ఛాయాం తథైవచ
గృహీత్వా జానకీం హృష్టో లంకాం ప్రాయాత్సరావణః. అని స్కాంద మందుఁ గలదని మహేశ్వర తీర్థీయము.

ప్రియవాదిని = రావణునివిషయమునఁగాక యితరులవిషయమున నని శేషము. సీతాదేవి వాని నాక్షణమే శపించి నాశముచేయఁ గలదయ్యును సమూలము నాశము చేసెదనని వేదవతిగా నున్నప్పుడు సంకల్పించుటచేతను రాముఁడును ఋషుల దేవతల యెదుట నట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసియుండుటను దాని నిర్వహించు

కొఱకు శపింపదయ్యెను. తొడలనఁగాఁ గాళ్లు-కాళ్లు పట్టుకొని లంకకు రమ్మని ప్రార్థించెనని భావమని తిలకవ్యాఖ్య.

కం. సీతాశిరోజములఁ డా,చేతన్ వలచేతఁ దొడలు•శీఘ్రమ కొని మా
యాతతఖరయుత మగుతే, రాతలమునఁ దోఁపఁగా దశాస్యుం డంతన్.

శిరోజములన్=తలవెండ్రుకలను, డాచేతన్ = ఎడమచేతితో, వలచేతన్= కుడిచేతితో, మాయాతతఖరయుతము = మాయాశక్తిచే నింతవఱకుఁ గానరాక యిపుడు కానవచ్చి కంచరగాడిదలు కట్టినది, అతలమునన్=ఆశ్రమముముందు.

తా. ఎడమచేత సీతాదేవి తలవెండ్రుకలను కుడిచేతఁ దొడలను శీఘ్రముగఁ బట్టుకొని మాయారథ మాచోటికి రాఁగా రావణాసురుఁడు.

సీతాదేవిని రావణాసురుఁడు ప్రత్యక్షముగఁ దాఁకెనా లేదా యను విషయము విమర్శింపవలసి యున్నది.

వాల్మీకిరామాయణము స్పష్టముగా రావణుఁడు సీతాదేవిని దాఁకి తీసికొని పోయెనని చెప్పుచున్నది. ఇచ్చట ౮౧౨, ౮౧౩, ౮౧౪ పద్యములందే గాక ౮౮౧వ పద్యమున, 'మదవతి తీఁగెనాఁబెనఁగ మానవభోజియు వీడు వీడు మంచదలిచి జంకెనల్వలికి యట్టె సతీమణి కేశపాశముల్ వదలకపట్టి యీడ్చె' నని యున్నది.

౮౮౮ అసురనాథాంకగ ౮౯౦ రావణాంక సంకలిత సతీముఖంబు,అని యీ విధముగఁ బెక్కు ప్రయోగములున్నవి.అయినను దుష్టుఁడైన రావణుఁడు సీతను దాఁకుట యనునది సహింపని భక్తులు భక్త్యతిశయముచేఁ గొన్ని వింతలు వ్రాసియున్నారు.

౧. కొందఱు రామచంద్రమూర్తి మాయామృగమువెంటఁ బోవునపుడు నిజమైన సీతను దాఁచి మాయాసీతను నాశ్రమమం దుంచి పోయెననియు, ఈ మాయాసీతను రావణుఁడు గ్రహించెననియు రావణవధానంతరము మాయాసీత యగ్నిలోఁ బ్రవేశించి మాయమయ్యెననియు నిజమైన సీత యగ్నిలోనుండి వెలువడి వచ్చెననియు నందురు.

౨. మఱికొందఱు లక్ష్మణుఁడు రామునిమిత్తమై పోవుచు సీతాదేవిచుట్టు గిఱిగీఁచి దీనిని నీవు దాఁటి రావలదని చెప్పినట్టును రావణుఁ డాపెళ్ళను లేపఁ దీసికొనిపోయెనే కాని సీతను దాఁకలేదనియు నందురు.

౩. మాహేశ్వరతీర్థీయమున నున్నట్లు సీతాదేవివెండ్రుకల మోఁకాళ్ళ చాయ గ్రహించె నందురు.

౪. తతో విదార్య ధరణీం, నఖైరుద్ధృత్య బాహుభిః।
తోలయిత్వా రథే క్షిప్త్వా,యయౌ క్షిప్రం విహాయసా॥ అధ్యాత్మ

ఇవన్నియు సద్భావముతో భక్తితో వ్రాయఁబడినవే కాని సత్య చరిత్ర ములుగావు. వాల్మీకిరామాయణ మొక్కటియే యున్నదున్నట్లు వ్రాయఁబడినది.

వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధి రేకేహ కురునందన। బహుశాఖా హ్యనంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్॥ అన్నట్లు నిశ్చయవిషయ మొకవిధము. అది తప్పించి చెప్పఁ బూనినఁ బలువురు పలుపలు విధములఁ జెప్పుదురు.

ఈ చిత్రకథలు కల్పింపఁ గారణమేమి ?

(i) రావణాసురుఁడు తాఁకుటచే సీతాపాతివ్రత్యమునకు హానియనియా, **(ii)** అట్టి పతివ్రతను దాఁకి రావణుఁడు బ్రదుకుటచే రావణు తపోబలమున కంటె సీతామహిమ తక్కువ యనియా? ఈరెండు కారణములు సరియైనవిగావు. రావణాసురుఁడు తాఁకుటచే సీతాపాతివ్రత్యమునకు హాని కలుగునేని యామె పాతివ్రత్యము విరాధుఁడు తాఁకియెత్తికొని పోయిననాఁడే నాశమయి యుండ వలె. ఏలన రావణుఁడే దుష్టభావముతో సీతను హరించెనో యాదుష్టభావము తోనే విరాధుఁడు హరించెను. అరణ్య ౨-౭వ పద్యముఁ జూడుఁడు. 'యావని తను నాదు పెండ్లముగ వారకకై కొనువాఁడ నమ్మఁడీ'యని వాఁడును జానకిని యంకతలమునఁ జేర్చినవాఁడేకదా. అప్పుడు పోని పాతివ్రత్య మిప్పు డెట్లు పోయెను? సీతను మతిమాఱెనా? స్త్రీలకుఁ బాతివ్రత్యహాని వారి మనోవికారముచేఁ గలుగునా? ఇతరుల సంకల్పముఁ బట్టి కలుగునా ? లేక యే పురుషుఁడైనను దాఁకినంతమాత్రముననే పాతివ్రత్యము చెడునా? ఏ పురుషుఁడైనను దాఁకుట చేతనే పాతివ్రత్యమునకు హానికలుగునేని కొడుకులను దమ్ములను దాఁకు స్త్రీలు పతివ్రతలుగారా? సీత దశరథునిఁ దాఁకెనుగదా. (అయోధ్య) అంతతో నామె పాతివ్రత్యము చెడెనా? స్త్రీ కామవికారము నొందదేని పరపురుషులు కామదృష్టిఁ జూచినను, దాఁకినను, దమయంతికివలె, ద్రౌపదికివలె, పాతివ్రత్యమునకు హాని లేదు. అట్లులే పురుషుల మనస్సు గామవికారము నొందదేని నగ్నస్త్రీలఁ జూచి నను, దాఁకినను దోషములేదు. శుక భీష్మ హనుమంతులు సాక్షులు. సీతాదేవి యందుఁ గామ వికారములేదు గావున విరాధ రావణులు దాఁకినను దానివలన నామెకు శీలహాని లేదు. కీచకుఁడు దాఁకిన ద్రౌపదికి శీలహాని కలిగెనా? సైంధ వుఁడు దాఁకుటచే నామె పాతివ్రత్యమునకు హాని కలిగెనా? కావున రావణుఁడు తాఁకినంతమాత్రమున సీత కొక లోపము వచ్చునని తలఁచుటే దోషము. కావున నీ వింత కల్పనములు నిరాధారములు. ఈ విషయమునఁ గొన్ని సందేహము

లీ వ్యాఖ్యాతను బీడించుచున్నవి.

౧. రావణుఁ డెత్తికొని పోయి యశోకవనమం దుంచి బాధించునది మాయాసీత యగునేని లోక మేల సీతనిమిత్తమై జాలిపడుచున్నది? ఇంద్రజిత్తు కల్పించిన మాయాసీతకై రాముఁడు వానరులు నేడువలేదా యందురేమో? ఎంతవఱకు? సత్యము తెలియకుండువఱకు. ఈకల్పకులు సత్యము బయటఁ బెట్టిరికదా? ఇప్పటి కేల లోకము వగచుచున్నది.

౨. నీ వధకు నేను గారణ మయ్యెదనని వేదవతి చెప్పెనుగదా? ఆమె యెందో డాఁగియుండెనేని యామెమాట వ్యర్థమైనట్లే కదా.

౩. ఆమె యిట్లు డాఁగఁ గారణమేమి కలిగెను?

౪. గడ్డతోడ సీతాదేవి యెత్తుకొనిపోఁబడెనేని జటాయురావణ యుద్ధ మందు రథముతోడ సర్వము హతమయ్యెఁ గదా? ఇప్పు డాగడ్డ పోయెనా యుండెనా?

౫. సీతాదేవిఛాయను గ్రహించి రావణుఁడు పోయెనేని సీతాదేవి యెందుండెను? రావణుఁ డాకాశమునఁ బోవుచుండిన సీతాదేవి నేలమీఁద బోవుచుండెనా? సింహిక హనుమంతునిఛాయను సముద్రములో గ్రహింపఁగా హనుమంతుఁ డాకాశమున నుండెనుగదా? రావణుఁ డాకాశమునఁ బోవునపుడు సీతాదేవి యెందుఁ బోవుచుండెను?

౬. రావణుఁడు చంకలో నిఱికించుకొనినది సీతనా సీతనీడనా నీడను? చంకలో నిఱికించుకొనిపోవు టెట్లు?

౭. సీత భూమిపై నుండిన నీడ యాకాశమున నెట్లుండఁగలదు?

౮. మాయాసీతను కల్పించి దాని నెత్తుకొని పోవునట్లు మోసముచేసి తనభార్య పోయినట్లు దొంగయేడ్పు యేడ్చి యానెపమున వాని నిర్వంశముగఁ జంపిన రామచంద్రుఁ డెట్లు ధర్మాత్ముఁడు? రామ రావణ మాయలలో ఘోర మైనది యేది?

౯. మాయచేఁ (నీడ) గల్పించిన మూర్తియందలి సొమ్ములు వేఱుగఁ దీయ సాధ్యపడునా? అట్లు తీసెనేని దీర్ఘకాలము సత్యముగ నిత్యముగ నిలుచునా?

౧౦. (నీడ) మాయాసీతాపాతివ్రత్యమహిమచేతనా హనుమంతుని తోఁక కాలకుండుట.

౧౧. సీతాదేవిని రామచంద్రున కర్పించుచు నగ్నిహోత్రుఁడు 'నిన్నెడఁ బాసి దీనయయి నిర్జరసీమను నస్వతంత్రయై। యున్న సుశీల నీమె దురితోగ్ర చరిత్రుఁడు బల్మి దెచ్చెనుం। చె న్నిజగేహమందు నటు చేసి ననున్ నినుఁ జింత సేయుచున్। నిన్నె భజించెఁజూ వికృతనేత్రలు రక్కసలెప్డు గావఁగన్; గీ. మోస గించెను దా నెంతొ యాసముంచె।ధిక్కరించెను బెదరించెఁ గ్రక్కసించె। నేమి

చేసిన లక్షింప దీమె యతని' నను అగ్నిహోత్రుని యీ వాక్యములు మాయాసీత యందుఁ గదా నన్వయింపవలె? వాస్తవ సీతయం దెట్లు సార్థకములు? అగ్నిహోత్రుఁడు సమర్పించినది వాస్తవ సీతనేకదా? ఒకతెను జూపించి మఱియొకతె వృత్తాంత మెట్లు చెప్పెను? ఇది బొంకే కదా?

౧౨. సీతాదేవిని విడిచి మారీచుని వెంట రామమూర్తి పోయినపుడు రావణుఁడు వచ్చినపుడు ఆవల వాఁ డెత్తుకొనిపోయినపుడు హనుమంతుఁడు చూచినపుడు సీత పచ్చనిచీర కట్టియుండెను. వాస్తవసీతవంటిదే కదా మాయాసీతయును? అగ్నిహోత్రునిలో బయలు వెడలినపుడు విభీషణుఁ డిచ్చిన యెఱ్ఱ చీరతో సొమ్ములతో వెలువడెను. వాస్తవసీత కివి యెందుండి వచ్చెను? ఆమె ధరించిన సొమ్ములు చీర యేమాయెను?

౧౩. హనుమంతుఁడు సంభాషించినది యుంగర మిచ్చినది దొంగ సీతకా? రాక్షస స్త్రీల కథయ మిచ్చినది, హనుమంతుని వలన రక్షించినది దొంగ సీతయా? దొంగ సీత యిచ్చిన చూడామణి మాయయే కదా?

౧౪. జటాయువు రావణుఁడు సీతను హరించిన పుణ్యహార్తము వానిని నాశము చేయునది యని చెప్పెను గదా. ఇట్టి ఫలము యథార్థవస్తువుల విషయమా? నీడలను మాయా వస్తువులను హరించిన నిట్టి ఫలము కలుగునా? ఇట్టిది శాస్త్రమం దెందైన నున్నదా?

ఒకవేళ ఛాయాదేవిని దృష్టాంతముగఁ జెప్పెదరేమో? ఛాయాదేవి హుళక్కి రూపముగాదు. సత్యమూర్తియే. బిడ్డలు గనెనుగదా? ఉత్తనీడలు బిడ్డలఁ గనునా? సూర్యునిభార్య స్వశక్తిచేఁ దనవంటిదానిని గల్పించి సూర్యు నొద్దనుంచి తాను బోయెను.

ఇంత యేల? రావణుఁడు హరించినది మాయాసీత యనుటకు వాల్మీకి రామాయణమునఁ బ్రమాణవాక్యము శూన్యము.

కం. దారుణబిభీషికల నా,క్రూరుఁడు బెదరించి యెత్తి•కొనియంకమునన్
జేరిచె శతాంగమునఁ గమ,లారమణీరూపిణిన్ బ•లాత్కారముగన్. ౮౧౪

దారుణబిభీషికలన్ = భయంకరములైన బెదరింపు మాటలచేత, అంకమునన్=ఒడియందు, శతాంగమునన్ = తేరియందు, కమలారమణీరూపిణిన్ = లక్ష్మీస్వరూపము గలదానిని.

తా. ఆక్రూరుఁడు భయంకరములైన బెదరింపు మాటలచే బెదరించి బలత్కారముగ నొడిలో కెత్తుకొనుచ నెత్తుకొని రథమును జేర్చెను.

కం. మృత్యుప్రాయుని భృశతీ,క్ష్ణాత్యంతస్ఫురితదంష్ట్రి • నద్రిసమానున్
దైత్యునిఁ గని వనదేవత, లత్యర్థభయంబునన్ వ•నాళులఁ బాఱెన్. ౨౧॥

మృత్యుప్రాయుని=మృత్యువువంటి వానిని, భృశ....దంష్ట్రిన్=మిక్కిలి క్రూరములై విశేషించి ప్రకాశించు కోఱలు గలవానిని, అద్రిసమానునిన్=పర్వతముతో సమునఁడగు వానిని, అత్యర్థభయంబునన్ = మిగుల భయముతో, వనాళులన్ = అడవుల వెంట, పాఱెన్ = పఱువెత్తెను.

తా. యమునితో సముఁడై మిగుల తీక్ష్ణములై ప్రకాశించు కోఱలుగలవానిని, పర్వతమంత దేహముగలవానిని నా రాక్షసుని జూచి వనదేవతలు భయపడి యడవులలోఁబడి పరువెత్తిరి.

కం. రావణగృహీత యార్తా,రావంబున నఱచె రామ • రామా యని యా
శీవిషసతి యనఁ బొరలెడి,యావనిత నణంచి యెగసె•నసురుఁడు దివికిన్.

అశీవిషసతి=ఆఁడుపాము, అణఁచి=అడఁగఁబట్టి,దివికిన్=ఆకాశమునకు.

తా. రావణుచేఁ బట్టుకొనఁబడిన సీతాదేవి దుఃఖస్వరముతో రామా రామా యని యేడ్చుచు నాఁడు పామువలెఁ బొరలుచుండఁగా గదలకుండ నణఁగఁబట్టి యాకాశమున కెగసెను.

కం. ఉప్పరవీదిని నీగతిఁ, దెప్పునఁ జనుతేరిమీఁదఁ • దీవ్రాతుర యై
యప్పఁడతి వేఁదు అనఁగా, నిప్పగిదిని నేడ్చె భ్రాంత•హృదయయపోలెన్.

ఉప్పరవీదిని=ఆకాశమార్గమున, తెప్పునన్ = త్వరగా, తీవ్రాతురయై = క్రూరమైన బాధపడుచున్నదై, వేఁదుఱు = పిచ్చిపట్టినది, భ్రాంతహృదయయపోలెన్=భ్రమతచెందిన మనస్సుగల దానివలెనే.

తా. ఈ విధముగ నాకాశమున శీఘ్రముగఁ జను తేరిమీఁద మిగుల బాధగలదై యాసీతాదేవి పిచ్చిపట్టినదో యన్నట్లు భ్రమచెందిన దానివలెనే యిట్టులేడ్చెను.

—• సీత రామలక్ష్మణులఁ బేర్కొని యేడ్చుట •—

కం. హా లక్ష్మణ గురుపదసే, వాలోలా యీరసమునఁ • బాపాత్ముం డ
య్యో లావున నను ప్రుచ్చిలి, వాలాయము చనెడి నెఱుఁగ•వాభూరిభుజా.

గురుపదసేవాలోలా = పెద్దల (అన్న) పాదముల సేవించుటయం దాశగలవాఁడా, ఈరసమునన్=ఈర్ష్యచేత, ఖరాసురుని జంపినార మను నీర్ష్యచేత, లావునన్=బలవంతముగ, ప్రుచ్చిలి = దొంగిలి, వాలాయము = అడ్డములేక, భూరిభుజ = గొప్పభుజములు (బలము) గలవాఁడా.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చాలదూరమున నుండుననియు, వెనుకఁ బోయిన వాఁడు కావున లక్ష్మణుఁడు సమీపమందే యుండుననియుఁ దలఁచి ముందు లక్ష్మణునిపై రక్షించుచున్నది.

తా. అయ్యో లక్ష్మణా! పెద్దల పాదసేవచేయుటయందాసక్తిగలవాఁడా! మీరు ఖరాదులఁ జంపితి రను నీసుచేత నీపాపాత్ముఁడు నన్ను బలవంతముగా దొంగిలి యడ్డములేక పోవుచున్నాఁడు, మహాభుజబలము గలవాఁడా! ఇది నీకుఁ దెలియలేదా ?

కం. జీవితమును సుఖ మర్థముఁ, గేవలధర్మార్థముగను ♦ గీడ్పఱచిననీ
 వీవిధి నధర్మగతిఁ గొని,పోవఁగ న న్నసుర కావ♦వో రఘురామా. ౬౧౯

జీవితమును = బ్రదుకు, కేవలధర్మార్థముగను=ఒక ధర్మమునిమిత్తమే, కీడ్పఱిచిన=వదలుకొనిన నాలుగవ పాదమున ప్లుతయతి.

తా. నీ బ్రదుకు, సుఖము, ధనము కేవల మాశ్రితరక్షణార్థముగ వదలి పెట్టిన నీవు రామచంద్రా! నీ యాశ్రితురాలనగు నన్ను వీఁడు ధర్మము తప్పి తీసికొని పోవుట చూడలేదా ?

కం. అవినీతు లై నదుర్జన,నివహంబుల కెప్పుడున్ వి♦నేతుఁడ వయ్యున్
 బొవరునఁ బాపముఁ జేసెడి,యవినీతు దశాస్యునేల♦యణఁపవు రామా.

అవినీతులు = దుష్టులు, నివహంబులకు=సమూహములకు, వినేతుఁడవు= శిక్షకుఁడవు, పొవరునన్=గర్వముచే, అవినీతు=దుర్మార్గుని.

తా. రామా! న్యాయము తప్పిచరించు దుష్టుల సమూహముల శిక్షించు వాఁడ వయ్యు గర్వమున నన్ను దొంగిలించుట యను పాపముచేసిన యీ దుష్టుని రావణుని నేల యణఁపవు ?

కం. పాపులఁ బాపఫలంబులు, ప్రాపింపవు తోడుతోన ♦ పరిపక్వము లై
 ప్రాపించుఁ గాలగతి నో,పాపీ యసురేంద్ర పండు♦పైరులమాడ్కిన్.

తా. పాపాత్ముఁడా, రావణా! పాపాత్ములుచేయు పాపముల ఫలములు వెంటనే యనుభవమునకు రావు. కొంతకాలమైన తరువాత పక్వములై ఫలమిచ్చును. విత్తనములు భూమియందుఁ జల్లగానే పైరుపండదుగదా. నీవు చేయు పాపఫలము శీఘ్రకాలమందే యనుభవింపఁగలవు.

కం. కాలోపహతమనంబున, నీలీలం బాపకృతికి ♦ నేతెంచుటచే
 బాలిశ! పొందెద వాయరి,కాలునిచే జీవితాంత♦కరదుఃఖంబున్. ౬౨౨

కాలోపహతమనంబునన్ = చెడిపోవు కాలము వచ్చుటచేఁ జెదరఁగొట్టఁ

బడిన మనసుచే, ఈలీలన్ = ఈ విధముగా, పాపకృతికిన్=పాపకార్యమునకు, బాలిశ = మూర్ఖుఁడా, అరికాలునిచేన్ = శత్రువులకు మృత్యువగు రామునిచే, జీవితాంతకరదుఃఖంబున్=ప్రాణమును దీయుకష్టమును.

తా. నీకుఁ జెడిపోవు కాలము దాపరించుటచే రావణా యిటువంటి పాప కార్యముచేయ వచ్చితివి కావున శత్రువులకు మృత్యువగు శ్రీరామునిచే నీప్రాణము పోవఁజేయు కష్టమును బొందఁగలవు.

కం. అయ్యో యిప్పుడు కైకయి, నెయ్యురతోఁ గోర్కి దీర•నెఱి సుఖియించున్
గుయ్యిడ హరియించుటచే, నియ్యధముఁడు ధర్మశీలు•నిల్లాలి ననున్.

నెయ్యురు=నెయ్యముగలవారు, నెయ్యము=స్నేహము, తనకుఁ గావల సినవారు, నెఱి = పూర్ణముగా.

తా. అయ్యో! కైక యిట్టి యాపద మాకు రావలయునని కోరికదా మమ్మడవులపాలుచేసెను. ధర్మాత్ముఁడైన రామునిభార్యను నన్ను నీనీచుఁడు హరించుటచేఁ దన కోరిక నెఱవేఱెను గావునఁ గైక తనకుఁ గావలసిన వారితోఁ బూర్ణముగ సుఖించును. రామచంద్రుని నడవికిఁ బంపినఁ దానుగూడఁ బోదు ననియు, నడవిలోఁ ద న్నేరాక్షసుఁడో హరించుననియు, నాకారణమున రామ చంద్రుఁడు చచ్చుననియు, ఆవల తన కొడుకు సుఖముగా నిష్కంటక రాజ్య మేలు ననియుఁ దలఁచి తమ్మడవుల కంపెనని సీతాదేవి మనస్సునఁ గలదు. ఇప్పుడేకాక యామె యీ యభిప్రాయము లంకలోఁగూడ నొకసారి బయలు పఱిచెను. 'సుప్తప్రమత్త కుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట' మ్మను న్యాయముచే శోకాతిశయమునఁ దనమనస్సులో సణఁగియుండిన దానిని బయలు పఱిచెను. ఈ యభిప్రాయము రామునకును గలదు. సత్యమింతియే కదా.

ఉ. వేమఱు మ్రొక్కెదాన నట • పేస్థలి నున్నఫలప్రసేవకో
ద్దామములార భూమిరుహ•దండములార లతాళులార యో
వ్యోమచరిష్ణులార యయ•యో రఘురామునిఁ గాంచి చయ్యనన్
రామ! హరించె సీత నిదె•రావణుఁ డంచు వచింపరే దయన్. ౮౦-౧

ఫలప్రసేవకోద్దామములార = పండ్లచేతను పూవులచేతను సతిశయించిన వారలారా, భూమిరుహదండములారా=వృక్షసమూహములారా, లతాళులారా= తీఁగలగుంపులారా, వ్యోమచరిష్ణులారా=ఆకాశమున సంచరించు వారలారా.

తా. ఓ యడవియందు పూలతోఁ బండ్లతో నిండియుండు వృక్షసమూ హములారా, తీఁగెలారా, ఆకాశమున సంచరించు వారలారా, యయ్యో మీరు రామునఁజూచి రామా నీభార్యను రావణుఁడు హరించెనని దయతోఁ జెప్పుఁడు.

శోకాతిశయముచే భ్రమగొన్న కారణమున చేతనాచేతన వివక్షలేక యఱచుచున్నది. రామలక్ష్మణులకుఁగాని యాయనపక్షమువారికిఁగాని దనధ్వని వినఁబడవలయుననియే యామె యుద్దేశము. తొలుత వృక్షములను సంబోధించి యవి రామచంద్రమూర్తి తమయొద్దకు వచ్చినఁగదా చెప్పును అని తలఁచి రాముఁ డున్నచోటికిఁబోయి చెప్పుఁడని ఆకాశసంచారముచేయు భూతముల సంబోధించెను. ఎత్తుననున్న కారణముచే నాకాశసంచారులకు రాముఁ డెందుండి నను గానవచ్చును. సమీపమునకు వచ్చినఁగాని చెట్లు తెలిసికోలేవు.

కం. సుందరశృంగాన్వితమా, వందన మోమాల్యవంత ♦ ప్రస్రవణగిరీ
బృందారకారి యిదె నీ,సుందరి హరియించె రామ♦చూడుమ యనుమా.

సుందర = అందమైన, శృంగాన్వితమా = శిఖరముతోఁ గూడినదానా, ప్రస్రవణగిరీ=కొండవంకలు, జలపాతములుగల కొండా, బృందారకారి = దేవ విరోధి = రాక్షసుఁడు - రావణుఁడు.

తా. చక్కని శిఖరముతోను, కొండవంకలతోను, జలపాతములతోను గూడిన మాల్యవంతమను పర్వతమా, దేవవిరోధి రావణుఁడు నీభార్యను హరించి కొనిపోవుచున్నాఁడు ఇదిగోఁ జూడుమని చెప్పుము.

కం. దండము నీకిదె సారస, కాండసితగరుద్విలాస♦గౌతమి యాకో
దండగురుతోడ నీవే,తండగమన ముచ్చిలించె ♦ దశముఖుఁ డనుమా.

సారసకాండ = హంసల సమూహముల, సితగరుత్ = తెల్లని ఱెక్కలచే, విలాస = అందమైనది.

ఈ విశేషణమువలనఁ బ్రయోజనమేమన, రామచంద్రమూర్తిని నీవు చూచుట కలుగదేని నీలోని హంసలచేనైన నావార్త రామునకుఁ దెలుపుమని భావము.

తా. హంసలతోఁగూడిన గోదావరీ నీకు దండము దండము - కోదండ గురుఁడైన శ్రీరామునితోఁ నీభార్యను రావణుఁడు హరించెనని చెప్పుము.

ఉ. ఈవనసీమలో వివిధ♦వృక్షతలంబులయందు నుండునో
దైవతకోటులార యిట♦దండక వాసము చేయు చున్ననా
నావిహగోరుసత్త్వమృగ♦నాయకులార నమస్కరించెదన్
నావిభు రాముఁ జేరి కరు♦ణామతి నాగతి యెల్లఁ జెప్పరే. ౮౨౭

నానా=అనేకవిధములయిన, విహగ=పక్షులయు, ఉరుసత్త్వ=గొప్పబలము గల, మృగ=మృగములయొక్కయు నాయకులారా.

తా. ఈయడవియందు పలువిధములగు చెట్లయందు నుండు దేవతా సమూ

హములారా! దండకలో వసించు నానావిధములైన పక్షినాయకులారా! మృగనాయకులారా! మీకు నమస్కారము. నాయందు దయయుంచి శ్రీరామునొద్దకుఁ బోయి నాగతి యిట్లైనదని చెప్పుఁడు. మీకు దయగలదేని త్వరగాఁజెప్పఁగలరు.

కం. రామా నీప్రాణములకుఁ బ్రేమాస్పదయైన యట్టి•ప్రియను బరవశన్
భూమిజ హరించె రావణుఁ,డోమఁగఁ జను మనుచుఁ జెప్పరో గిరులారా.

పరవశన్=స్వాధీనము తప్పియున్నదానిని, మూర్ఛపోయి పడినదానిని• ఓమఁగన్=రక్షించుటకు, నాలుగవపాదంబున ప్లుతయతి.

తా. ఓ పర్వతములారా! మీరు రామా నీకుఁ బ్రాణములకంటెఁ బ్రేమకు స్థానమైన నీప్రియురాలిని మూర్ఛపోయి పడియుండినదానిని సీతను రావణుఁడు హరించెనని రక్షింపఁగాఁ బొమ్ము అని చెప్పుఁడు.

కం. నాపయి దయ నింతటివా,చాపుణ్యము గట్టుకొన్న • సరగున రాముం
డేపున విడిపించును స్వ,స్థాపిత నైనను యముండు • దాఁచిన యేనిన్.

వాచాపుణ్యము = వాక్కురూపకమైన సాహాయ్యము, చేయుటచేఁగలుగు పుణ్యము, సరగునన్=శీఘ్రముగా, ఏపున = పరాక్రమముచే, స్వర్ + స్థాపిత నైనను=స్వర్గమందు వీఁడు న న్నునిచినను.

తా. పర్వతములారా! నామీఁద దయయుంచి యింతమాత్రము మీరు మాటమాత్రము సాహాయ్యము చేసెదరేని యావలనన్ను స్వర్గమందున్నను యమలోకమందున్నను రామచంద్రమూర్తి నన్ను విడిపించి తనయొద్దకుఁ దీసికొనును.

పుణ్యములుచేసి స్వర్గమున కర్హులైనవారినైనను, పాపములు చేసి యమలోకమునకు నర్హులైనవారినైనను, బురుషకారబలముచే భగవంతుఁడు సాయుజ్యమొసఁగునని ధ్వని.

—• సీత జటాయువుం జూచి పలవించుట •—

కం. అని విలపించుచు సతి యొక,ఘనతరువున నున్న గృధ్ర•కాంతు జటాయున్
గనుఁగొని దుఃఖభయంబులఁ, బెనఁగొనుమతి తోడఁబిల్చెఁ • బెద్దయెలుఁగునన్.

విలపించుచున్=ఏడ్చుచు, ఘనతరువునన్ = పెద్దచెట్టుమీఁద, గృధ్రకాంతున్ = గ్రద్దలరాజును, జటాయున్ = జటాయువను పక్షిని, "జటాయుశ్చ జటాయుషా'యని ద్వికోశము. 'జటాసంహతమాయురస్య' అని త్రి॥ శే॥ వ్యాఖ్య. 'జటాయు పుంసి సంపాతేః కనీయసిచ గుగ్గులౌ త్రికాండశేషము. జటాయు, జటాయుస్సని రెండు రూపంబులు గలవు.

తా. అని యేడ్చుచు సీతాదేవి యొక పెద్దచెట్టు మీఁదనుండిన గ్రద్దఱేఁడు జటాయువును జూచి రామవియోగమువలన దుఃఖమున రామచంద్రమూర్తి యేమగునో యను భయము పెనవేసికొనిన మనస్సుతో పెద్దగొంతున గట్టిగాఁ బిలిచెను.

ఉ. అయ్య్య జటాయువా! యిదె దురాత్ముఁడు రావణుఁ డుగ్రకర్ముఁడై
కుయ్యిడు చుండ నన్నుఁ గసుఁ గ్రూరత దిక్కొది లేనిదాని నా
నియ్యెడఁ గొంచుఁ బోయెడి నహీనబలున్ జితకాశిఁ గ్రూరు దు
ర్జయ్యు దురాత్ము సాయుధుని సాధ్యముగా దెదిరింప నీ కనిన్. ౮౩౧

అయ్యా=తండ్రీ, మామగారి స్నేహితుఁడుగావున మామగా రెట్టి వరుస వాఁడో యాయన యట్టివరుసవాఁడని తండ్రీ యనుచున్నది. కుయ్యిడు చుండన్=ఏడ్చుచుండఁగా, జితకాశి = జయశీలుని, దుర్జయ్యు=నీవు జయింప సాధ్యముగానివానిని, సాయుధుని=ఆయుధములు ధరించియుండువానిని.

ఇఁక జటాయు దాస్యవిధముఁ జెప్పఁబడును. స్వామికార్యము ప్రతిఫలా పేక్షలేక హెచ్చరికగలిగి చేయువాఁడు దాసుఁడు. దాసుఁడు స్వామికార్యము నందు నీచ మనునది యెఱుఁగఁడు. ప్రాణభయ మెఱుఁగఁడు. లజ్జ యెఱుఁగఁడు. ఈకార్యము నేను జేయఁగలనా నాశక్తికి మించినదే యనఁడు. యథాశక్తి నిర్వంచనముగాఁ బనిచేయుట నావంతు. జయాపజయములు భగవంతునివంతు అని తలఁచును. ఇట్టివాఁడు గనుకనే ముసలివాఁడు నిరాయుధుఁడు అసహా యుఁడు నయ్యు జటాయువు తనప్రాణ మిచ్చి రామసేవ చేసెను గనుకనే మోక్షఫలము లభించెను. కావున మోక్షమనునది మనుష్యులకుమాత్రమేగాక విష్ణు దాస్యముచేయు భూతకోటికంతయుఁ గలదు.

తా. తండ్రీ జటాయూ! యిదిగోఁ జూడు, ఈ పాపాత్ముఁడు రావణుఁడు క్రూరకార్యము తలపెట్టనే నేడ్చుచున్నను వదలక దయాహీనుఁడై దిక్కులేని దానివలె నిపుడు తీసికొనిపోవుచున్నాఁడు. వీఁడు చాల బలవంతుఁడు. జయములచేఁ బ్రసిద్ధినొందినవాఁడు. దయాదాక్షిణ్యములు లేనివాఁడు. నీకు జయింప సాధ్యపడెడివాఁడు కాఁడు. ఏల యందువా? వీఁడు సాయుధుఁడు. నీవు నిరాయుధుఁడవు. పాపపుమనస్సు గలవాఁడు కావున నిరాయుధునిఁ గొట్టవచ్చునా యని ధర్మజ్ఞానము లేనివాఁడు.

మత్తకోకిలము. అన్న! తండ్రి! జటాయువా! దురితాత్ముఁ డీయసురుండు న
న్నిన్నెఱిన్ హరియించి యేగెడి నిట్టినాదురవస్థలన్
విన్నవింపఁగదయ్య యిప్పుడ వేగ మేగి సమస్త మా
యన్నదమ్ముల కోమహాత్మక యార్తసన్ దయఁ బ్రోవుమా.

దురితాత్ముఁడు = పాపపు మనస్సుగలవాఁడు, ఈనెఱిన్=ఈవిధముగా, దురవస్థలన్=చెడ్డస్థితులను, ఆర్తన్=దుఃఖించుచుండుదానను.

తా. అన్నా! తండ్రీ! జటాయువా! పాపాత్ముఁడగు నీరాక్షసుఁడు నన్నీవిధముగా బలవంతముగాఁ బట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడు. యుద్ధము చేయవలదంటివే. ఇఁక నేనేమి చేయఁగల నందువేమో? ఇప్పుడే శీఘ్రముగఁబోయి నాకష్టస్థితి సమస్తము రామలక్ష్మణులకుఁ దెలుపుము మహాత్మా యీమాత్రము సాహాయ్యముచేసి దయతో నీ దీనురాలిని రక్షింపుము.

ఎంత కష్టదశయందున్నను ధర్మాత్ములు ధర్మబుద్ధి వదలరు. అధర్మమార్గమున మేలుపడఁ గోరరు. నీవు యుద్ధము చేసి నన్ను విడిపింపుమని సీతాదేవి గోరినది కాదు. అది యపాయ కార్యమని యామెకుఁ దెలియును. రామలక్ష్మణులకు నావార్త దెలుపుమనియే యామె కోరెను. ఆమె కోరిక నెఱవేర్చును గాని యప్పుడే పోయినవాఁడు కాఁడు తాను వారియొద్దకుఁబోయి తోడితెచ్చులోపల వాఁడు లంకఁ జేరును. ఏమి ప్రయోజనము? ప్రాణభయమున నీ కార్యముఁ జేసినవాఁడు కాకపోవును. అది దాస లక్షణము కాదు. కొంత కాలమైన వీని నిలువఁజేసిన నింతలో రామలక్ష్మణు లెదిగిరా సంతోషము ఎదుగకుండిన నేను జేయవలసిన కార్యము చేసినవాఁడ నగుదు నని యతఁడు తలఁచెను.

—♦ ౫౦-వ సర్గము. జటాయువు రావణుని దూషించుట ♦—

చ. కుఱకుఱకూర్కు చున్నవిహ♦గుండు జటాయువు సీత సేయునా
మొఱ విని లేచి రావణుని♦ముగ్ధ ధరాసుతఁ గాంచి రావణా
యెఱుఁగు సనాతనోల్లసద♦హీనసుధర్మరతుండ సత్యధీ
గొఱలెడివాఁడ గృధ్రపతిఁ♦గ్రూరబలుండను నే జటాయువన్. ౭౩౩

కుఱకుఱ కూర్కుచున్న = కొంచెము కొంచెముగా నిద్రకునికిపాటుపడుచున్న, విహగుండు=పక్షి, మహద్వివక్షయందుఁ గొన్ని యమహచ్ఛబ్దంబులకు డుజ్గు, సముద్రుఁడు, మేఘుఁడు, వాయసుఁడు, వానరుఁడు, ఉరగుఁడు లోనగు శబ్దంబులవలె నిందును 'ఁడు' వచ్చెను. ముగ్ధన్=చక్కనిదానిని - పెద్ద దేహముగల రావణుని తొలుతఁ జూచెను. ఆవల సీతను జూచెను. సనాతన= ప్రాచీనమైనదియు, ఉల్లసత్ = ప్రకాశించునదియు, అహీన=శ్రేష్ఠమైన, ధర్మ = భగవద్దాస్య మను ధర్మమందు, రతుండన్=ప్రీతిగలవాఁడను-సత్యధీన్='సత్యం జ్ఞాన మనంతంబ్రహ్మ' యన్నట్టి పరమాత్ముని స్వరూపజ్ఞానముచే, కొఱలెడివాఁడను=ప్రకాశించువాఁడను, సత్యరూపుఁడగు భగవంతుఁడే రక్షకుఁడను బుద్ధి

గలవాఁడును, గృధ్రపతిస్ = గ్రద్దలకు రాజును, క్రూరబలుండను = తీక్ష్ణమైన బలము గలవాఁడను.

తా. కొంచెముగాఁ దూఁగుచున్న జటాయువు సీత చేయుచున్న మొఱ విని లేచి తొలుత మహాకాయుఁ డగు రావణుని, వానియంకమున నున్న సీతను జూచి యడ్డము పోయి, రావణా ! నే నెవఁడని తలఁచితివో? శాశ్వతమై శ్రేష్ఠమైన భగవద్దాస్య మను ధర్మకార్యమునందుఁ బ్రీతిగల వాఁడను, సత్యస్వరూపుఁడైన భగవంతుని విషయధ్యానరూపకమైన బుద్ధిగల వాఁడను. కావున నట్టి భగవంతుని భార్యను నీవు హరించుకొని పోవుటచే నా దాస్యధర్మము నిర్వహింప వచ్చిన వాఁడను. గ్రద్దలకు రాజను-పక్షి ! నీవేమి చేయఁగల వందువేమో? మహాబలుఁ డను నాపేరు జటాయువు. ఇట్టి నేను జీవించియుండ నీ వెట్టు లీమెను హరింపఁ గలవు.

కం. రాముఁడు సర్వజగద్ధిత,ధీమహితుఁడు దాశరథి సు॥ధీమంతుఁడు సు
త్రామాప్పతితుల్యుఁడు భూ,స్తోమ ములకెల్ల రాజు॥సురశాత్రవుఁడా! ౬౩౪

సర్వజగత్ = సమస్త ప్రపంచమునకు, హిత=క్షేమకరమైన, ధీ=బుద్ధిచే, మహితుఁడు=పూజ్యుఁడు, సుధీమంతుఁడు=హితము చేయవలయునను తలంపే కాక యెట్లు చేసిన లోకము బాగుపడునో యాబుద్ధి యాలోచనగలవాఁడు, సుత్రామ = ఇంద్రునితోఁడను, అప్పతి = వరుణునితోడను, తుల్యుఁడు = సమానుఁడు, సుత్రాముఁడు లోకములను జక్కఁగా రక్షించువాఁడు, ఇట్టివాఁడు భగవంతుఁడే. ఇది యింద్రునియందు గౌణము, అప్పతి=అపాంపతిః. జలములకు నధిపతి 'సమ్రాడాపో విరాడాపో' అను శ్రుతి వచనమువలనను 'ఆపోనారా ఇతి' యను వచనము చేతను సమస్త చేతనాచేతనములను బాలించువాఁడు ఇట్టివాఁడు భగవంతుఁడు. భూస్తోమంబుల కెల్లన్ = భూమిమీఁదఁ బుట్టిన జీవ జంతువుల కన్నిటికిని, ఇట్లనుటచే నీకును అని భావము, సురశాత్రవుఁడా = దేవవిరోధి, సుత్రామాప్పతి=ఉపలక్షణచే నెనిమిది దిక్పాలుర కర్థము.

తా. ఓరీ నాస్వరూపస్వభావములు చెప్పితిని. ఇఁక శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వరూపస్వభావములఁ జెప్పెద వినుము. రాముఁ డనఁగా నేమని తలఁచితివో సమస్త ప్రపంచమునందలి భూతములకు మేలుకోరువాఁడు కావున నీ మేలును గోరువాఁడే. అట్టి నీ మేలు కోరువానికిఁ గీడుచేయు నీవు కృతఘ్నుడవు కదా.

ప్రపంచక్షేమము కోరువాఁడు భగవంతుఁడుకదా, యందురేమో ? ఆ భగవంతుఁడే దశరథకుమారుఁ డను పేరఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. మేలుచేయ దలంపుండఁగనే లాభ మేమి యందువేమో ఆ యాలోచన కార్యరూపమునఁ

బరిణమింపఁజేయు బుద్ధిబలము గలవాఁడు. ఆయనయందే సుత్రామ వరుణ శబ్దములు ముఖ్యముగ నన్వయించును. నీ వెఱిఁగిన సుత్రామ వరుణాదు లాయన తన శక్తిలవము ననుగ్రహించుటచే గౌణముగ నాపేరు గలవారైరి. కావుననే యింద్రుఁడు తూర్పునకు, వరుణుఁడు పడమరకు రాజులు కాఁగా నీయన సమస్త ప్రపంచమునకు రాజై యున్నాఁడు. రాజు శబ్దము భగవత్పర్యాయముగా యమో వైవస్వతో రాజా యస్తవైష హృది స్థితః। తేనచేద వివాదస్తేమా గంగాం మాకురూంగమః॥ అని ప్రయోగముగలదు. మను.

ఆయన దేవతలకు రాజు మాకుఁ గాదందువేమో, 'దేవానాం దానవానాంచ సామాన్య మధిదైవత'మ్మన్నట్టు నీకును ఆయనయే ప్రభువు.

లోకమున కంతయు నీశ్వరుఁ డొక్కఁడే కాని పలుగురు లేరని భావము.

సీ. ఆలోకనాథుని♦ల్లాలి యశస్విని, సీతను హరియింపఁ ♦ జెల్లు నటర
ధర్మతత్పరుఁ డైన♦ధారిణీపతికిని, బరదారహరణంబు ♦ భావ్య మటర
దానిలో విను రాజ♦దార ముఖ్యంబుగఁ, గాపాడఁ దగు నంట ♦ గాన నటర
పరదారమర్శనభావంబు నీచంబు, ధీరగర్హిత మౌట ♦ తెలియ వటర
ఆ. నీకు బుద్ధిగాదు ♦ నీరజలోచనఁ, గొంచు బోవ విడువు ♦ క్రూర చరిత
యాత్మదార రక్ష్య♦యగురీతిఁ బరసతుల్, రక్ష్యలనుచుఁ దలఁపు♦ప్రాజ్ఞతతికి.

అ=అంత ప్రసిద్ధి - మహిమగల, లోకనాథు = జగన్నాథు, యశస్విని= కీర్తిగలది, ధర్మతత్పరుఁడు=ధర్మమునందు విశేషాసక్తి గలవాఁడు, పరదారహరణంబు=ఇతరుల భార్యలను హరించుట, పరదార మర్శన భావంబు = ఇతరుని భార్యను దాఁకవలయునను తలంపు. ధీరగర్హితము=జ్ఞానులచే నిందింపఁబడినది, రక్ష్య = రక్షింపఁ దగినది.

తా. అంత ప్రసిద్ధికెక్కి యంతటి మహిమగల జగన్నాథుభార్యను మహాసాధ్వి యని జగన్మాతయని ప్రసిద్ధి కెక్కినదానిని నపహరింపఁ నీకుఁదగునా? ఆమె యందు నీకట్టి గొప్పభావ ముండిన నుండుఁగాక! నాకట్టియభిప్రాయము లే దనెదవా? నీవు రాజవు గదా. రాజు ధర్మపద్ధతి నడవవలయును గదా, అట్టివాఁడు పరస్త్రీ నెట్టిదానినైన నపహరించుట తగునా? అందు ముఖ్యముగ రాజుభార్య తల్లిగదా? తల్లిని గాపాడినట్లు రాజభార్యలఁ గాపాడవలెఁగదా. ఇతర స్త్రీల నపహరించిన నేమి యందువా? పరులసొత్తు లవమైన నపహరించుట, నీచకార్యమైనపుడు పరులభార్యను నపహరించుట మఱి యెంత

నీచమో యాలోచింపలేవా? అంతటి నీచకార్యమగుటచేఁగదా జ్ఞానము ధైర్యము గలవారు దాని నిందించుట. అట్టి యకార్యమువలన నితరులకు నీవు కలిగించు కీడునకంటె నీకు నీవు విశేష హాని కలిగించుకొనుట యాలోచింపలేవా? నహీదృశ మనాయుష్యంలోకే కించన విద్యతే। యాదృశం పురుష స్యేహ, పరదారోప సేవనమ్॥ పరభార్యను గోరుటవలన నగు నాయుక్షయము మఱి దేనివలనఁ గాదను మనువాక్యము నీ వెఱుఁగవా? కావున నీమెను నీవు తీసికొనిపోవుట నీకు బుద్ధిగాదు. వదలిపెట్టుము. ఓరీ క్రూరుఁడా, నీ భార్య యెట్లు లితరులు దాఁక రాదో యట్టులే యితరులభార్యను నీవు బుద్ధిగలవాఁ డైతివేని దాఁకరాదనుట తలంపుము.

ఆ. ధర్మనిరతు లైన•ధారిణీపాలురు, కాంక్షపడరు శాస్త్ర•గర్హితంబు
లైన ధర్మములకు•నర్థకామములకు, విను పులస్త్యపౌత్ర•విశదముగను.

తా. ధర్మమందుఁ బ్రీతిగలరాజులు శాస్త్రముచే నిందింపఁబడిన ధర్మము అర్థము కామము నను వీనికి నాశపడరు. పులస్త్యుని మనుమఁడా? యీవిష యము తెలియఁజెప్పెదవినుము. నీవు పులస్త్య సంతతి గొప్పవానికి మనుమఁడై పుట్టియు ధర్మజ్ఞానము నీకు శూన్యముగదా.

కం. ధర్మార్థకామములకు సు,కర్మపరుండైనరాజు • ఘనతరనిధి యౌ;
ధర్మమొ పుణ్యమొ, పాపమొ, యర్మిలి విను రాజమూల•మైవర్తిల్లున్. ౮౩౭

తా. ధర్మము, అర్థము, కామముఁ జక్కఁగ నెఱిఁగి ధర్మ మనుసరించి సుకార్యములుచేయు రాజు పెద్దనిధివంటివాఁడు. ధర్మముగాని, పుణ్యముగాని, పాపముగాని రాజు లెట్లుచేయుదురో ప్రజలు నట్టులే చేయుదురు నీవు దొంగ తనము, పరదారహరణము చేసితివేని నీరాజ్యమునందలి ప్రజలు రాజాను మతము ధర్మము 'యథారాజా తథాప్రజా' యన్నట్లు వారును దొంగతనము పరభార్యాపహరణము చేయుదురు. అప్పుడు రాజ్యము ధర్మము నేగతిపట్టునో యాలోచింపుము. కావున ధర్మార్థకామములకు రాజు మూలము. కావున నీవు స్వచ్ఛందవ్యాపారము మాని శాస్త్రప్రకారము నడచుకొనుము.

కం. పాపస్వభావ చపలా, యేపగిదిం గంటి పీ వ•హీనశ్రీలన్
బాపాత్ముఁడు సురయానముఁ, బ్రాపించినరీతి సాధు•బాధాచరణా. ౮౩౮

తా. పాపపు స్వభావముగలవాఁడా! ఇంద్రియచపలత గలవాఁడా! సాధువు లకు బాధకలిగించువాఁడా! పాపాత్ములకు దేవలోకమార్గము. అర్చిరాది మార్గము లభించినట్లు నీకు గొప్పసంపద యెట్లురా లభించెను? సురయానమనుటకు విమాన మనియుఁ జెప్పనగు. ఏదో యల్పపుణ్యముచే స్వర్గము లభించినను శీఘ్రకాలము

నందే క్రిందఁబడునట్లు నీవు నైశ్వర్యము చెడి శీఘ్రకాలమందే భ్రష్టుఁడ వయ్యెదవు.

కం పుట్టఁగ వచ్చినగుణములు, కట్టెలతోఁ గాని పోనె ♦ కలుషాత్ములకున్
గట్టిగఁ జెప్పినబుద్ధులు, పట్టునె మనమునకు నిలువఁ♦బడునే తిర మై. ౧౩౯

కలుషాత్ములకున్ = పాపపు మనస్సుగలవారికి.

తా. పుట్టఁగా వచ్చినది పుడుకలతోఁగాని పోదన్నట్టు నీకుఁబుట్టఁగావచ్చిన పాపగుణము నీశవమును గాల్చినపుడుగాని పోదు. కట్టియిచ్చిన సద్దిచెప్పి పెట్టిన బుద్ధి దీర్ఘకాలముండనట్లు నేను జెప్పినబుద్ధులు పాపాత్ముఁడవైన నీమనస్సునకుఁ బట్టునా ? ఒకవేళ నిప్పుడు పట్టినను స్థిరముగా నిలుచునా ?

ఉ. నీనగరంబునందొ మఱి ♦ నీవిషయంబునయందొ జానకీ
జాని విరోధ మే మయిన ♦ జల్పెనురా ? యిటు లేల రిత్తక
య్యానకుఁ గాలు ద్రవ్వి యన ♦ఘాత్మునిరామునిపట్ల నేరముం
బూనితి చేయఁగా వినుము ♦ మోసము చేకుఱు నీకు దీనిచేన్. ౧౪౦

జానకీజాని = జానకి యెవని జాయయో వాఁడు జానకీజాని. బహువ్రీహి సమాసాంతమున జాయ జానియగు. జాయాయానిఙ్-పాణిని ౫-౪-౧౩౪-విషయము = దేశము.

తా. విరోధమునకుఁ గారణముండవలెను. అపకారము విరోధిలక్షణము. నీలంకానగరమందుఁగాని నీదేశమందుఁగాని శ్రీరామచంద్రమూర్తి నీకేమైన్ఁ గీడుచేసెనా ? ఏల యీప్రకారము నిష్కారణముగాఁ గలహమునకు గాలుద్రవ్వి పాపమెఱుఁగని శ్రీరాముని విషయమున దోషముఁ జేయఁబూనితివి ? దీనివలన నీకు నపాయమేకాని మేలులేదు.

కాలుద్రవ్వు=దీనిని గొందఱు కాలుదువ్వు అనుదురు. ఎద్దులు కుమ్ములాడుటకుముందు కాలిగిట్టతో నేల గీఱును. అనఁగా యుద్ధమునకుఁ బిలుచుట యని యర్థము.

ఉ. దానవలోకనాథ యతి ♦ దర్పితుఁ డై యతివృత్తుఁ డై జన
స్థాననివాసి యాఖరుఁడు ♦ చచ్చెను శూర్పణఖానిమిత్త మై
పూని రఘూద్వహుం జెనకి ♦ పూరుషపుంగవు చేసినట్టికా
రానిది యెద్ది తత్సతిని ♦ రావణ నీవిటు ప్రుచ్చిలింపఁగన్. ౧౪౧

అతిదర్పితుఁడై = మిగుల గర్వించినవాఁడై, అతివృత్తుఁడై = మర్యాద నతిక్రమించినవాఁడై, శూర్పణఖా నిమిత్తమై=శూర్పణఖకొఱకై, ప్రుచ్చిలింపఁగన్ = దొంగిలించుటకు.

తా. ఓరీ రాక్షసరాజా! నాతమ్ముఁడు ఖరుఁడు మొదలగువారిని జంపుట నాకపకారము చేసినట్లుగాదా యందువేమో? శూర్పణఖ చెప్పినమాటలు విని గర్వించి మర్యాద దప్పి ప్రయత్నపూర్వకముగా శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధము నకుబోయి ఖరుఁడు చచ్చెను. యుద్ధమందు తన ప్రాణరక్షణము తానుచేసికొనుట తప్పా? అట్టులే నీవు మగతనము గలవాఁడవైతివేని శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధము నకుఁ బొమ్ము. ఏదోష మెఱుఁగని సీతను దొంగిలించుకొనిపోయి యామెను బాధపెట్టుటకుఁ బురుషశ్రేష్ఠుఁడైన శ్రీరాముఁడు చేసిన నేర మేమి?

మాలిని. వలదు వలదు రక్షో • వల్లభా నీవు సీతన్
బలిమిని గొనిపోవం • బాప మాభూవరుండున్
దెలిసినయెడ నిన్నున్ • దృష్టిచేనే దహించున్
గులిశమునను వృత్రుం • గూల్చు జంభారిమాడ్కిన్. ౮౪-౨

తా. రాక్షసరాజా! నీవు సీతను బలాత్కారముగఁ దీసికొనిపోవలదు. వలదు. అతి మిగులఁ బాపకార్యము. నీవిట్లు చేసితివని రామచంద్రునకుఁ దెలిసెనా వజ్రముచే నింద్రుఁడు వృత్రుని వధించినట్లు చూపులచేతనే నిన్ను దహించును.

మాలిని, నసమయయుగణంబులు ౯ వ యక్షరము యతి.

కం. కొంగున నాశీవిషము భు,జంగమమున్ ముడిచి మెడకు•జముపాశముఁ జ
క్కంగ బిగించికొనియు నెఱుఁ,గంగాఁ జాలవు దురాత్మ•కాఁగలకీడున్.

ఆశీవిషము భుజంగమము = కోఱలయందు విషముగలసర్పము, ఆశీవిషమను పేరుగల క్రూరసర్పము. ముడిచి=యడివేసి, జము=యమునియొక్క, కాఁగల = కలుగఁబోవు.

తా. క్రూరసర్పమును గుడ్డకొంగున ముడివేసికొని మెడకు యమపాశమురిపోసి బిగించుకొనియు వానివలన రాఁబోవు కీడు నెఱుంగలేక యున్నావు. పామును ముడివేసికొనినవాఁడు యమపాశమును నురిగా మెడకుఁ దగిలించుకొనినవాఁడెట్లు తప్పక చచ్చునో యట్టులే సీతను హరించి నీవు చత్తువు అనుటచే నలంకారము వ్యాజస్తుతి.

కం. మోవఁగల యంతభారమె, మోవం దలకొనఁగవలయు•మొగి రోగముఁ దేకేవస్తు వెంత యఱుగునొ, యావస్తువు నంతె తినుట•యర్హము కుమతీ.

తా. ఓరీ బుద్ధిలేనివాఁడా! యెంతబరువు మోయ సాధ్యమో యంతబరువే తలమీఁద కెత్తుకొనవలయును. ఎంతదినిన రోగము కలిగింపక సులభముగ జీర్ణించునో యంతే తినవలయును. మోయలేనిబరువు తలమీఁది కెత్తినను జీర్ణముకాక

రోగము తెచ్చునట్లు తినినను అపాయము కలిగినట్లు సీతను హరించితివేని నీకును నపాయము తప్పదు.

కం. ఏకార్యంబునఁ జెడునో, లోకమున యశంబుకీర్తు ♦ లున్ ధర్మంబున్
జేకుఱునొ దేహఖేదం, బాకార్యము బుద్ధిమంతుఁ ♦ డగునే చేయున్. ౮౪౫

తా. ఏపనిచేసిన లోకమున దానాదులచే వచ్చినయశము, పరాక్రమముచే సంపాదించిన కీర్తి నాశమగునో, దేనివలన దేహమునకు వ్యసనము ప్రాప్తించునో బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడు దానిని జేయరాదు.

చ. అఱువదివేలయేం డ్లిప్పుడు ♦ ప్రాయమునన్ సురవైరి నాకు నే
యఱగొఱలేక యేలితిని ♦ హాయిగఁ బైతృక మైనరాజ్య మీ
వుఱిది గలట్టి యౌవనము ♦ నొప్పగువాఁడవు విల్లు తేరు మై
మఱువు శరంబులుం గలుగు ♦ మాసటి వే ముదుకండ, నైననున్. ౮౪౬

అఱగొఱ=కొఱఁత, పైతృకము=పితృపితామహులవలన వచ్చినరాజ్యము. ఉఱిది = దార్ఢ్యము, మైమఱువు = కవచము, మాసటీవి = శూరుఁడవు. ఇందు జటాయువు తనకు నఱువదివేలయేండ్లని చెప్పుకొనెను. దశరథుఁడీ యీడు వాఁడే కాఁగా దశరథుని తాతలు ముత్తాతలు మాంధాత అనరణ్యుఁడు మొదలగువారితో యుద్ధముచేసిన రావణుఁడు వయస్సువాఁడెట్లయ్యెను? జటాయువు ముసలివాఁడెట్లయ్యెను? జన్మకాలమును బట్టిచూచిన జటాయువుకంటె రావణుఁడు పెద్దవాఁడగుటయందు సందేహము లేదుగాని, కైలాసమెత్తునప్పటికి నెంతయాయుస్సు క్షీణించినదో యంతయాయుస్సు మరలఁ బూర్తిచేసి శివుఁడిచ్చినట్టు ఉత్తరకాండమున ౩౩౯-౩౪౦-౩౪౧ వ పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది. కావున మరల వయస్సు నూతనముగ లభించినట్లు తెలియుచున్నది. దీనివలన తపోబలమువలనను, ఆహారబలమువలనను జటాయువుకంటెఁ జిన్నవాఁడుగా రావణుఁడు గానవచ్చుచుండెను.

తా. ఓరీ! వీఁడు ముసలివాఁడు అని యలక్ష్యము చేయకుము. నిజమే నాకిప్పు డఱువదివేల సంవత్సరములవయస్సు. ఇన్ని సంవత్సరము లేలోపము లేక తండ్రి రాజ్యమును బాలించితిని. నీవో దృఢమైన వయస్సునందున్నవాఁడవు. విల్లు, తేరు, కవచము, బాణములు, గల శూరుఁడవు. నేను ముసలివాఁడను.

ఉ. జానకినిన్ హరించుకొని ♦ సౌఖ్యముగాఁ జనలేవు చెప్పితిన్
చేను గనంగ నీవ యవ ♦ నీతనయున్ ధ్రువనైగమార్థమున్
బూనిక న్యాయహేతువుల ♦ పోలికగా హరియింప నేర వో
దానవ! పౌరుషంబు గల ♦ దా నిలుమీ నిమిషంబు పోరఁగన్. ౮౪౭

ధ్రువనైగమార్థమున్=శాశ్వతమగు వేదముల యర్థమును, న్యాయహేతువులన్ = తర్కయుక్తులచే, పౌరుషంబు = మగతనము-అనుపమానప్రమాణము ముఖ్యముగాఁ గలది, తర్కము-వేదము స్వతఃప్రమాణము. వేదవిదగ్రేసరుఁడు వినుచుండఁగా వేదార్థములను యుక్తులచేఁ బాధుచేయుట సాధ్యపడనట్లు నేను జూచుచుండఁగా నీవు సీతను హరింపలేవనిభావము. ఆ వేదజ్ఞుఁ డెట్లు తనవలననైనంత శ్రమించి వేదార్థమును స్థిరపఱిచి తప్పు యుక్తులను ఖండించునో అట్లే నేనును నిన్ను ఖండించి సీతను రామునకుఁ జేర్చెదను. వేదార్థవిషయమునఁ గుయుక్తిపరునకు శ్రమముమాత్రమే ఫలమైనట్లు సీతావిషయమున నీకును శ్రమము మాత్రమే లాభము.

తా. అయినను సీతను దీసికొని నీవు సుఖముగా నాకన్నులయెదుటఁ బోఁజాలవు. చెప్పినమాట విను. వేదముల యర్థమును తర్కయుక్తులచే హరించి యపార్థము కల్పింప నెట్లు సాధ్యపడదో యట్లు సీతను నీవు హరించి రామునుండి విడఁదీయలేవు, ఓరీ రాక్షసుఁడా పరువెత్తి పోయెదవే, మగవాఁడవైతివేని యల్పకాలము యుద్ధముసేయ నిలుము.

కం. మున్ను ఖరాసురువలె నీ, విన్నేలన్ దీర్ఘనిద్ర•యేఁగెదు రాముం
డెన్నియొ మాఱులు దైత్యుల,మన్నిగొనినయట్లు పిలుకు•మార్చు న్నిన్నున్. ౭౨౯

దీర్ఘనిద్ర=మృతి. మన్నిగొనినయట్లు=చంపినట్లు, పిలుకుమార్చు=చంపు.

తా. అల్పకాలము నిలువఁబడితివా ఖరుఁడు ముందుచచ్చినట్లు నీవును జచ్చెదవు. ఎన్నిమార్లో రామచంద్రమూర్తి రాక్షసుల వధించినట్లు నిన్ను వధించును.

కం. శూరులు రాజకుమారులు, దూరగతుల్ గాఁగఁ జూచి•తొయ్యలి నబలన్
గూరినభీతిని బాఱెద,వారక్కస ! కొనుచు; నేమి•వలఁతిని జేయన్. ౭౩౦

దూరగతుల్=దూరము పోయినవారు, వలఁతిని=సమర్థుఁడను.

తా. శూరులగు రాజకుమారులు దూరముపోవుటఁ జూచి ఆఁడుదానిని నల్పబలముగలదానిని దీసికొని ప్రాణభయమునఁ బరుగెత్తెదవా? ఇప్పుడు నేనేమి చేయఁగలవాఁడను? నీవు నిమిషము నిలిచెదవేని రామలక్ష్మణులఁ దేఁగలను. నేను వారికై పోయితినా నీవు పోయి లంకకుఁజేరుదువు.

మ. వినరా నామెయిఁ బ్రాణముల్గలుగఁ బృ•థ్వీకన్యకన్ జానకిన్
వనజాతాయతపత్రనేత్రను రఘు•స్వామీష్టఁ జిత్తేశ్వరిన్
గొనిపోనీ నిదె ప్రాణగొడ్డ మయినం • గూర్తుం బ్రియం బామహా
త్మునకున్ రామున కాజికిన్ వెలయుదున్•దుర్వారవిక్రాంతిచేన్. ౭౩౧

ప్రాణగొడ్డము=ప్రాణమునకు నపాయము కలిగించునది, వినరా = వినుమురా, ప్రార్థనార్థకమధ్యమపురుషంబున నెదాదు లనుప్రయుక్తంబు లగుచో ముడుజ్జులకు వురు లగు, సు-వ్యా-క్రియ ౩౮ సూ. వినురా, కనురా ఇత్యాదుల

సాధువులు - వనజాతాయతపత్రనేత్రను = కమలముల విశాలదళములవంటి కన్నులు గలదానిని, అజికిన్=దశరథునకు - స్నేహితుఁడగు దశరథునకు. 'ఉపకారఫలం మిత్ర'మ్మన్నట్లు ఉపకారముచేయుట మిత్రలక్షణము. మిత్రుని కుమారునకు సాహాయ్యముచేసిన మిత్రునకుఁజేసినట్లేకదా, దుర్వార=అడ్డగింపరాని, విక్రాంతిచేన్=పరాక్రమముచేత.

తా. ముసలివాఁడు వీఁడేమిచేయఁగలఁడులే యని తలఁచెదవేమో? వినరా చెప్పెదను. నాదేహమునందుఁ బ్రాణము లుండువఱకు సీతాదేవిని రామచంద్రమూర్తి ప్రియురాలిని, యాయన యాత్మేశ్వరిని, దీసికొని నిన్నుఁ బోనీయను. నాప్రాణమునకు నపాయమైనను సంతోషమే.నాచేతనైనంతచేసి మహాత్ముఁడగు శ్రీరామునకు నామిత్రుఁడగు దశరథునకు నాయనివార్యపరాక్రమముచే సంతోషము గలిగింతును.

ఉ. పోకుర పోకు నిల్వు నిలు ♦ పోఁ గల వెందుఁకఁ బంక్తికంఠ నిన్
దీకొని విక్రమంబుకొలఁ ♦ దిన్ సముకూర్తు రణాతిథేయమున్
జేకగ్రహింపుమీ కనుమి ♦ శూరత నిన్నె రథంబునుండి య
స్తోకజవంబునన్ ధరణిఁ ♦ ద్రోయుదు వృంతమునుండి పండనన్. ౨౮

పోకుర=పోకుముర. వ్యతిరేకప్రార్థనంబున నన్నాదులనుప్రయుక్తంబులైనపుడు వు, రు, లురావు. కావున పోకుర అనియే రూపము. త్రిప్పకుమన్న మా మతము దీర్ఘములైన విరోధిపాఠముల్ చెప్పకుమన్న ఇత్యాదులు. వృంతము = తొడిమ.

తా. నీవేమిచేయఁగల వందువా? పోకు పోకు నిలువుము. రావణా! నేనేమి చేయఁగలనో చెప్పెదను. నీవు పోఁజూచినను నాకంటఁబడి నీవెందుఁ బోఁగలవు? ఎదిరించి నాశక్తికొలఁది నీకు నుత్సాహముతో యుద్ధభిక్ష పెట్టెదను. దానిని గ్రహింపుము. నాశౌర్యము చూడుము. తొడిమనుండి పండును నేలరాల్చినట్లు నిన్ను రథమునుండి మిక్కిలి వేగముతో నేలఁబడఁగొట్టెదను.జటాయువు నిన్నుఁ జంపెద ననలేదు. పౌరుషమునకైన నసత్యమాడినవాఁడు కాఁడు. చెప్పినంత చేసెను. ఇది దాసలక్షణము.

—♦ ౫౧-వ సర్గము. జటాయు రావణుల యుద్ధము —♦

చ. అది విని పంక్తికంఠుఁడు దు♦రాగ్రహరోషవశాత్ముఁ డౌచు ని
ర్వదికనుల న్నిఱుంగురులు♦రాల జటాయువుఁ దాఁకెఁ దాఁకినన్
జదల మహాప్రవాతధుత♦సారఘనాఘనయుగ్మ భంగిగన్
ఛదయుతమాల్యవంతముల♦చందమునం గనుపట్టి రిద్దఱున్. ౫౧-౧

దురాగ్రహ=చెడ్డపట్టుదల, వీనినెట్టులైన హతునిఁజేయవలయు నను పట్టు

దల, రోషము=గోపము, వీనికి-వశ=స్వాధీనపడిన, ఆత్ముఁడు = మనస్సుగల వాఁడు, వదలన్ = ఆకాశమందు, మహాప్రవాత = గొప్పవాయువుచేత, ధుత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, సార=బలిష్ఠమైన, ఘనాఘనయుగ్మము=రెండు మేఘముల, భంగిన్=వలె, ఛదయుత = ఱెక్కలతోఁగూడిన, మాల్యవంతములు = మాల్యవంత మను పేరుగల.

తా. ఆమాటలు విని దశకంఠుఁడు వీని నెట్లైన హతునిఁ జేయవలయు నను పట్టుదలతో కోపించినవాఁడై యిరువదికన్నులనుండి నిప్పులమిణుఁగురులు రాలఁగా జటాయువును దాఁకెను. అట్లు వారిద్దఱు నొకరి నొక రెదిరించుట పెద్ద గాలిచేఁ జిమ్మఁబడిన మేఘములు రెండొకదానినొకటి దగిలినట్లును ఱెక్కలు గల రెండుమాల్యవంతములు ఢీకొనినట్టు లుండెను.

ఇరువురు సమానబలవేగములు గలవారై యుండిరని భావము.

ఇంతకుముందు గోదావరీసమీపమున నొకమాల్యవంతము చెప్పఁబడెను. కిష్కింధా సమీపమున నొక మాల్యవంతము చెప్పఁబడును. ఈరెండు పర్వత ములఁ గవి యుద్దేశించెనని తోఁపదు. ఒక్కమాల్యవంతమునే మనస్సు నం దుంచుకొని సమానత్వమును జెప్పుటకై యట్టిదే మఱియొకటి యనుటకై పేరు చెప్పెనని తోఁచెడిని.

రథము గుట్టలకుఁ గ్రిందివైపు వారి పర్ణశాల. అక్కడికి జటాయువృక్ష మించు మించు మైలులోఁగా నుండును. అక్కడ యుద్ధము ప్రారంభము చేసి యక్కడికి రమారమి ౫-౬ మైళ్ల దూరమునఁ గల దుమ్ముగూడెమునొద్ద నున్న జటాయువుగుట్టవఱకు యుద్ధము చేయుచుఁ దఱుముకొని వచ్చి నీ పర్వతము నొద్ద ఱెక్కలు ఖండింపఁబడి పడిపోయెను.

ఉ. వారికి నద్భుతాహవము ♦ వర్తిలు చుండఁగఁ బంక్తికంఠుఁడున్
ఘోరనిశాతబాణములు ♦ కుప్పనఁగూరలు గృధ్రరాజుపై
వారక వృష్టిగాఁ గురియ ♦ వాని జటాయువు చండతుండశా
తోరునఖాగ్రపాళులను ♦ నుర్వరఁ గూలిచి పేర్చి తీవ్రతన్. ౭౫౩

అద్భుతాహవము=ఆశ్చర్యకరమైన యుద్ధము, ఘోర నిశాత బాణములు= భయంకరములైన వాఁడిగల బాణములు, కుప్పనఁగూరలు=కుప్పలు కుప్పలుగా, వృష్టిగాన్ = వర్షమువలె, చండ = తీక్ష్ణమైన, తుండ = ముక్కుతోను, శాత = పదునైన, ఉరు=గొప్పవైన, నఖాగ్ర=గోళ్ళకొనలయొక్క, పాళులను=వరుసల చేతను-ప్రదేశముల చేతను, ఉర్వరన్=భూమియందు.

తా. ఆ యిరువురకు నాశ్చర్యకరమైన యుద్ధము జరుగుచుండఁగా రావణుఁడు జటాయువుమీఁదఁ గుప్పలు కుప్పలుగా వర్షమువలె వెఱపు పుట్టించు పదును

గల బాణములను నడ్డములేక ప్రయోగింపఁగా జటాయువు వానినెల్ల దన ముక్కుతోను, గోళ్ళతోను నేలఁ బడఁగొట్టి విజృంభించెను.

ఉ. దానవుగాత్ర మెల్ల వ్రణి•తంబుగ గోళ్లను గాళ్ల గీఱి యెం
తే నొగు లొందఁజేయ నసు•రేశ్వరుఁడున్ యమదండతుల్యతా
మానితఘోరశాతదశ•మార్గణముల్ గుఱిగా జటాయువా
వీనను జచ్చి తీ వనుచు•వే వయిచెం దెగ నిండఁ దీయుచున్. ౮౫౪

వ్రణితంబుగన్ = పుండువలె నగునట్లు, నొగులు = బాధ, యమదండతుల్యతా = యమదండముతోడి సమానత్వముచే, మానిత = గౌరవింపఁ దగిన ఘోరశాతదశమార్గణముల్ = భయంకరములై పదునైన పదిబాణములను, వీనను=వీనిచే. వే=త్వరగా, తెగ=అల్లెత్రాడు, నిండన్ = ఆకర్ణాంతము, తీయుచున్=లాగుచు.

తా. రావణుని దేహమంతయు పుండువలె నగునట్లు జటాయువు గోళ్లను గాళ్ళను చీల్చి మిగుల బాధ కలిగింపఁగా రావణాసురుఁడు వీనితోఁ జచ్చితివిరా జటాయూ యని పదునైన బాణములు నల్లెత్రాటికిఁ గూర్చి చెవికొనవఱకు లాగి గుఱిచూచి వైచెను.

వీనన్=అది యిది యెది యనువానికిఁ దృతీయాసప్త మ్యేకవచనములందు దాన దీన దేన ననియు, వాని బహువచనములందు వాన వీన వేన ననియు రూపంబులు. ప్రౌ. వ్యా. శబ్ద ౬౨ సూ.

ఉ. వానికి నీడఁబోక సుర•వైరిరథస్థ సబాష్పలోచనన్
జానకిఁ జూచి వైరివయి•సాహసికత్వము దోఁప దూఁకి ము
క్తానిచయాన్వితంబు శిత•కాండసమన్విత మైనచాపమున్
దా నిరుతుంటలై పడఁ బ•తంగకులాగ్రణి ద్రుంచి వైచినన్. ౮౫౫

ఈడఁబోక=వెనుదీయక, సురవైరి రథస్థన్ = రావణుని తేరిమీఁదనుండు దానిని, స బాష్పలోచనన్=కన్నీళ్ళతోఁగూడిన కన్నులుగలదానిని, ముక్తానిచయాన్వితంబు=ముత్యాల సమూహములతోఁ గూడినది, శితకాండ సమన్వితము =పదునైన బాణములతోఁగూడినది, ఇరుతుంటలై =రెండు తునకలై, పతంగకులాగ్రణి=పక్షిజాతులందు శ్రేష్ఠుఁడగువాఁడు.

తా. ఆ బాణములకు వెనుదీయక రావణుతేరిపైఁ గన్నీరు కార్చుచున్న జానకిని జూచి మనస్సు తపింప సాహసించి రావణుమీఁద దూఁకి ముత్యాల సరులు వ్రేలఁగట్టినట్టియు ప్రయోగింప బాణములను సంధించియున్నట్టియు వింటిని రెండుతునుకలుగా జటాయువు విఱిచెను.

ఉ. వేఱొకవిల్లు పుచ్చికొని•విక్రమవంతుఁడు రావణాసురుం
డాఱనికిన్క బాణనిచ•యాధికవృష్టిని ముంప గూఁట నో

టాఱినపక్షియో యన జ • టాయువు కొండకసేపు చిక్కియున్
మీఱినపక్షవేగమున•మీటి శరంబులు విల్లు ద్రుంచుచున్. ౮౪౬

అణనికినక్కన్ = శమింపని కోపముచే, బాణనిచయాధిక, వృష్టిని = బాణ సమూహముల పెద్దవర్షమును, గూఁటిన్=గూఁటియందు, ఓటాఱిన = నిస్సత్త్వమైన, పక్షియోయనన్=బాణముల నడుమఁ జిక్కిన జటాయువు గూటియందుఁ జిక్కిన పక్షివలె నుండెనని భావము. కొండొక సేపు=కొంచెము కాలము, పక్ష వేగమునన్ = ఱెక్కల వేగముచే.

తా. పరాక్రమశాలి రావణుఁడు మఱియొక విల్లు దీసికొని శమింపని కోపముతో బాణవర్షమున జటాయువును ముంపఁగా నా బాణముల మధ్యమున గూఁటియందుఁ జిక్కి కదలమెదలని పక్షివలెఁ గొంచెముసేపుండి యావల ఱెక్కలవేగముచే వానినెల్లఁ జెదరఁగొట్టి బాణములను వింటిని ద్రుంచివైచెను.

సీ. సురవైరిఘనశరా•వరము పక్షాహతిఁ, దుత్తుము రై నేలఁ•దొరఁగఁ జేసి
కాంచనోరశ్ఛదో•దంచితదివ్యపి,శాచాస్యఖరముల•క్ష్మను గూల్చి
కామగంబు త్రివేణు•కలితంబు పావకా,ర్చిష్క మౌరథము ధ•రిత్రి ద్రొల్చి
చంద్రసన్నిభసిత•చ్ఛత్రంబు సగ్రాహి, సవ్యజనంబుగఁ • జదును సేసి
తే. ముక్కునను సూతుతల పట్టి•నొక్కి త్రుంప
భగ్నచాపుండు హతయంత•పాతితార్వుఁ
డగుచు ధారిణిఁ ద్రెళ్లె సు•రారినేత
యంకమున బిగ్గ గ్రహియించి•యవనిసుతను. ౮౪౭

శరావరము = కవచము, పక్షాహతిన్ = ఱెక్కల దెబ్బచే, తుత్తుమురు = తుమురు + తుమురు=తుత్తుమురు=మిక్కిలి తుమురై. తొరఁగఁజేసి=పడునట్లు చేసి, కాంచన + ఉరశ్ఛద = బంగారుకవచముచేత, ఉదంచిత = బాగుగఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడినవియు, దివ్య=శ్రేష్ఠములయినవియు, పిశాచ + ఆస్యఖరములన్ = పిశాచముఖముగల కంచరగాడిదలను, మగగాడిదలకు ఆఁడు గుఱ్ఱములకుఁ బుట్టినవి కంచర గాడిదలు. క్ష్మను = భూమిపై, కామగము = కోరినట్లు పోవునది, త్రివేణు కలితంబు=మూఁడు వెదుళ్ళనొగతోఁ గూడినట్టిది, పావక+అర్చిష్కము=అగ్నివంటి కాంతిగలది, ద్రొల్చి=త్రోసి, సితచ్ఛత్రంబు=తెల్లగొడుగు, సగ్రాహిగన్=దానిని బట్టుకొనువారితోడ, సవ్యజనంబుగన్ చామరతోడ, చదును జేసి=నేలతో సమముగాఁ జేసి, సూతు = సారథియొక్క, హతయంత = చంపఁబడిన సారథిగలవాఁడు, పాతితార్వుఁడు=పడఁగొట్టఁబడిన గుఱ్ఱములు గలవాఁడు, అంకమునన్ = తొడయందు.

తా. అంతతోఁబోక జటాయువు రావణాసురుని గొప్పకవచమును ఱెక్కల దెబ్బలచే మిక్కిలి పొడిపొడియై నేలఁబడఁజేసి బంగారుకవచములచేఁ బ్రకా

శించు పిశాచముఖము గల కంచరగాడిదల నేలఁ బడఁదన్ని కోరినట్లు పోవు నదియు నగ్నివలెఁ బ్రకాశించునదియు నగు మూఁడు వెదుళ్ళనొగ గలదియు నగు రథమును నేలఁబడఁ జేసి చంద్రునివంటి తెల్లగొడుగును దానిని బట్టుకొను వారితోడను, చామరముతోడను, నేలసమము చేసి సారథి శిరస్సును ముక్కుతో నొక్కి త్రుంపఁగా-విల్లు విఱిగినవాఁడు సారథి చచ్చినవాఁడు గుఱ్ఱములు నేలఁ బడినవాఁడు నగుచు రావణుఁడు సీతాదేవిని రొండిపై గట్టిగఁ బట్టుకొని నేల మీఁదఁ బడెను.

ఆ. భగ్నచాపుఁ డగుచు•భగ్నవాహనుఁ డయి, నేలఁ ద్రెళ్ళినట్టి•నిర్జరారిఁ
గాంచి భూతకోటి•ఖగరాజు మెచ్చెను,మేలు మే లటంచు• మేలినుతుల.

తా. విఱిగిన విల్లు విఱిగినతేరు గలవాఁడై నేలమీఁదఁబడిన రావణునిఁ జూచి భూతములన్నియు జటాయువును మేలుమేలని స్తోత్రము చేసెను.

కం. ముదుకం డగుటను బడలిన, విదితబలున్ గృధ్రరాజు•వీక్షించి మహా
ముదమున మింటికి నెగసెను, మదిరాయతనేత్రతోడ•మనుజాశనుఁడున్.

తా. ముసలివాఁ డగుటచే బడలిక చెందిన మహాబలుని జటాయువును జూచి యిఁక వీఁడు నన్నేమియు జేయఁజాలఁడని సంతోషించి సీతతోడ రాక్షసుఁ డాకాశమున కెగసెను.

ఉ. పోవుచు నున్నయాయసుర•పుంగవుఁ గాంచి జటాయు వంతఁ దెం
పావహిలంగ నడ్డ మయి•యాతనితో సను వజ్రతుల్యబా
ణావళిదీపితుం డయిన•యారఘునాయకుదేవి నీవు గొం
పోవుట రాక్షసాన్వయము•మూలముతోఁ జెడిపోకకే చుమీ. ౪౭౦

వజ్రతుల్యబాణావళిదీపితుండు = వజ్రముతో సమానమైన బాణసమూహముచే ప్రకాశించువాఁడు.

తా. ఇట్లెగిరిపోవుచున్న రాక్షసుని జూచి చాలబడలినవాఁడయ్యు జటాయువు తెంపుజేసి వానికడ్డమయి యిట్లనియె. ఓరీ! వజ్రసమానములైన బాణములు గల రామచంద్రునిభార్యను నీవు తీసికొనిపోవుట రాక్షసవంశము సమూలమునాశమైపోవుటకే సుమా.

—• రావణుని జటాయువు పరుషోక్తు లాడుట •—

కం. మిత్రులతో బంధులతోఁ, బుత్రులతో సచివసైన్య•పూగంబులతోఁ
బౌత్రులతో గరళంబుఁ బవిత్రం బని త్రాగెదే, వి•వేకహీనా. ౪౭౧

సచివ, సైన్య, పూగంబులతోన్=మంత్రులయు సేనలయు సమూహముతో, గరళంబు=విషము, పవిత్రంబని=మంచినీళ్ళని, 'దధికలశగోమయాంబుషు కుశ తామ్ర బ్రహ్మసూత్రమంత్రేషు హేమ్న్యర్థేచ పవిత్రం' అని నా॥ర॥

తా. స్నేహితులతోఁ, జుట్టాలతోఁ, గొడుకులతో, మంత్రులతో, సేనా సమూహముతో, మనుమలతో, వివేకహీనుఁడా విషమును మంచినీళ్ళని త్రాగెదవా ? ఇందఱితోడ విషముత్రాగుట యెట్టిదో సీతను నీవు హరించి కొనిపోవుట యట్టిదని భావము.

కం. రాఁగలఫలమును దమమది,లోఁ గానఁగ లేక బుద్ధి•లోపమున జడుల్
రేఁగి యకార్యం బొనరిచి, తోఁగుదురు విపత్తునందుఁ•దుది నీకరణిన్. ౮౮౨

తా. బుద్ధిలేని జను లీకార్యముచేసిన నీఫలముగలుగునే యను నాలోచన లేక నీవలెఁ జేయరానిపనిచేసి కడపట నాపదలందు మునుఁగుదురు.

కం. కాలుఁడు పాశము నీమెడఁ, బోలం బిగియించె నెందుఁ•బోయిన నీకే
లీల మృతి దప్పు మీనము, గాలం బెరతోడ మ్రింగు•గతి నైతివిరా. ౮౮౩

తా. యముఁడు నీమెడకు పాశము దగిలించి బాగుగ బిగియించెను. కావున నీవెందుఁబోయినను నీకుఁ జావు వేల తప్పును? చేఁప గాలముతోడ నెరను మ్రింగినట్టు లైతివి.

చ. అలవి యెఱుంగ నేరక మ•హాత్ములతోఁ బగఁగొంటి, వారు నీ
కలఁతులు గారు, నీ విటు ని•జాశ్రమవాసిని సంగ్రహించుటన్
బలితపుఁగోప మెత్తి సహ•బాంధవుగాఁగ రణంబులో నినుం
బొలియఁగఁ జేయువారు, చెడి•పోకుము పోకుము రోరి రావణా. ౮౮౪

అలవి=కొలఁది, నీకు = నీకంటె, అలఁతులు = తక్కువవారు, నిజాశ్రమవాసిని = తమయాశ్రమమందున్నదానిని.

తా. రావణా! వారి బలపరాక్రమములపరిమాణము తెలియక నీవు వారితో విరోధించితివి. వారు నీకంటెఁ దక్కువవారు గారు.నీవీప్రకారము తమ యాశ్రమమందున్న దానిని హరించుటచే, వారు మిగులఁగోపించి నిన్ను బంధువులతోడ యుద్ధమందుఁ జంపుదురు. చెడిపోకుము. పరువెత్తిపోకుము. నిలునిలుము.

కం. భీరుత్వంబున పీకర,భోరువు హరియించి కోఁచ • యుఱికెద విది లో
నారయ జగంబు దిట్టెడి,చోరునికర్మంబు గాక • శూరునివిధమే. ౮౮౫

భీరుత్వంబునన్ = పిఱికితనముచే, కరభోరువున్=స్త్రీని, కరభ + ఊరువున్ = కరభమువంటి తొడలుగలదానిని, కరభము = మణికట్టుమొదలు చిటికెనవ్రేలిమొదలుదాఁకఁ గల చేతి వెలుపలిచోటు, కోఁచ = పిఱికి.

తా. ఓరీ పిఱికీ ! ఈయాఁడుదానిని హరియించి ప్రాణభయమునఁ బరువెత్తుచున్నావే, ఇది లోకమునిందించు దొంగపనియేకాని శూరునివిధమా ?

కం. శూరుఁడ వేనియు నిలువుము, రా రావణ మూర్త మెుండు•రణమున నీవున్
గూరెదవు పెద్దనిద్దుర, నారామునిచేత నీదు•ననుజునిపోల్కిన్. ౮౮౬

పెద్దనిద్దుర = మరణము.

నీవు శూరుఁడవైతివేని కొంచెముసేపు నిలువుము. రామునిచే నీతమ్ముఁడు చచ్చినట్టు నీవును యుద్ధమునఁ జావఁగలవు.

కం. మరణం బాసన్నంబై, పొరసిన స్వవినాశమునకుఁ♦బొనరుచు నఘముం
బురుషుం డట్టియకార్యము, దురుసున నీ విపుడు సేయఁ♦దొడఁగితి వసురా.

ఆసన్నము = దాపు, సమీపించినది.

తా. తనకు మరణకాలము సమీపించినపుడు తననాశమునకై పురుషుఁ డెట్టి పాపకార్యమునుజేయునో యటువంటి చేయరానిపనిని నీవు దుష్టతనముచేఁ జేయఁబూనితివి. కావున నీకుఁ జావు సిద్ధము.

కం. పాపానుబంధకార్యం బేపురుషుఁడు లోక మెల్ల♦నేలెడువాఁడే
నాపరమేష్ఠియ యేనియుఁ, బాపాత్మా! చేయఁ బూనుఁ♦బ్రాభవ మఱఁగన్ ?

పాపానుబంధకార్యము = పాపసంబంధముగల పని, పరమేష్ఠి = బ్రహ్మదేవుఁడు, పరమే-ఉత్కృష్టే పదే బ్రహ్మలోకాఖ్యే తిష్ఠతీతి-పరమేష్ఠి = ఉత్కృష్టస్థానమందుండువాఁడు, ప్రాభవము=ప్రభుత్వము.

తా. ఏ పురుషుఁడైనను అనఁగా లోకమునంతయు నేలెడి రాజయినను లోకములను సృష్టించు నా బ్రహ్మదేవుఁడేయైనను తనప్రభుత్వము నశించునట్లు పాపీ యెవఁడురా నీవలెఁ బాపసంబంధముగల కార్యముచేయును. నీవుచేసితివి కావున నీవు నాశముకాఁగలవు. బ్రహ్మదేవుఁడైనను బాపకార్యముచేసెనేని చెడుచుండఁగా నీవనఁగా నెంతమాత్రము.

చ. అని హితనీతివాక్యముల♦నాడి జవంబున వ్రాలి వీఁపుపైఁ
దననఖపాళి నాతని వి♦దారితగాత్రునిఁ జేసి వేగముం
బొనుఁగువడంగఁ జేసె మద♦ముం గొని రేఁగ గజంబు మావటీఁ
డనుపమితాంకుశంబున ర♦యంబునఁ దాఁ గుదియించుకై వడిన్. ౭౬౯

జవంబునన్ = వేగముగ, విదారితగాత్రునిన్ = చీల్పఁబడిన దేహముగలవానిని, పొనుఁగువడంగన్=క్షీణించునట్లు, రేఁగన్=విజృంభింపఁగా, మావటీఁడు =మావటివాఁడు, అనుపమిత = అసమానమైన, అంకుశంబునన్ = కుదియించుకైవడిన్=మరలునట్లు చేయువిధముగ; వీఁపుమీఁద వ్రాలినాఁ డనుటచే జటాయుమాట లలక్ష్యము చేసి ముందు పరువెత్తుచున్నాఁడని యేర్పడుచున్నది.

తా. ఈప్రకారము హితము నీతి యగుమాటలు చెప్పి జటాయువు వేగముగ వానివీఁపుపై వ్రాలి గోళ్ళతో వానివీఁపును జీల్చి మావటివాఁడు మదమున విజృంభించిపోవుచున్న యేనుఁగును అంకుశముపోటున మరలఁ జేసినట్లు రావణుఁడు పోకుండఁజేసెను.

కం. తనఖరనఖరంబులచేఁ, దనముఖవిశిఖమున దైత్యు♦తలవెంట్రుకలన్
ఘనబలుఁడు మెఱక దైత్యుఁడు,కినుకఁ బెదవిఁగొఱికికొను ను♦గిబ్బునఁదిరిగెన్.

తా. తన వాఁడిగోళ్ళచేతను, బాణమువంటి ముక్కుచేతను,రావణుని తల వెంట్రుకలను, మహాబలుఁడగు జటాయువు పెఱుకఁగాఁ గోపముచే రావణుఁడు పెదవి కొఱుకుచు గిఱ్ఱున వెనుకకుఁదిరిగెను.

కం. తిరిగియు సవ్యాంకంబున, ధరణిసుతం బొదివి పాణి•తలమున వ్రేసెన్
గురువేగమున జటాయుని,నరుణజుఁ డది తప్పఁగొట్టి•యభిముఖుఁ డగుచున్.

సవ్యాంకంబునన్=ఎడమతొడమీఁద, పాణితలమునన్ = అఱచేతితో, అభిముఖుఁడు=ఎదురుముఖమైనవాఁడు.

తా. ఇట్లు వెనుకకుఁ దిరిగియు సీతను నెడమచేత రొండిపై బిగఁబట్టి కుడిచేత జటాయువును గొట్టెను. అయన దానిని వేగముచేఁ దప్పించుకొని వాని కెదురు ముఖమై.

కం. వామకరంబులు పదియును, భూమిపయిం దొరఁగఁ దుండ•మునఁ జిదుమంగర
స్తోమము వెంటనె పుట్ట వి,షామితదంష్ట్రాహు లొదవు•నట్టులు పుట్టెన్. ౮౭౨

వామకరంబులు=ఎడమచేతులు, తొరఁగన్=పడునట్లు, తుండమునన్ = ముక్కుతో, చిదుమన్ = గిల్లివేయఁగా, కరస్తోమము = చేతుల సమూహము, పుట్టన్ = పుట్టయందు, విషామితదంష్ట్రాహులు = విషము విశేషించిన కోఱలుగల పాములు. ఇట్లనుటచే సాయుధములై చేతులుపుట్టెనని యేర్పడుచున్నది.

తా. జటాయువు తనముక్కుచే సీతనుబట్టుకొనియుండిన యెడమచేతులను బదింటిని ద్రుంపఁగా నవి పుట్టలోనుండి వెలువడు కోఱలతోడిపాములవలె మరలఁబుట్టెను.

ఈచేతులు పడి పోయినవే మరల కఱచుకొనెనా, లేక వేఱెపుట్టెనా, యివి కృత్రిమములా నైజములా, యను విచారము మఱియొకచోఁ జేయఁబడును.

ఇచట నొకటిమాత్రము గమనింపవలసియున్నది. ఎడమచేతులు దెగి క్రిందఁ బడియుండెనేని సీతయు నేలఁబడియుండవలెను. అట్లు పడలేదనియు వాఁడే నేల దించెననియు ౮౨౩ వ పద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

ఉ. అంతటఁ బంక్తికంఠుఁడు దు•రంతరుషానలదీప్తనేత్రుఁ డై
కాంతను వీడి ముష్టిపద•ఘాతములం బతగాన్వయేంద్రు దు
ర్దాంతపరాక్రమం బడరఁ•దాఁచిన నేచెను బోరు ఘోరమై
కొంతవడిన్ శకుంతపున•కుం బలలాశనలోకభర్తకున్. ౮౨౩

దురంత = అంతములేని, రుషానల = రోషమనెడి యగ్నిహోత్రముచే, దీప్త=వెలుఁగుచున్న, నేత్రుఁడై=కన్నులుగలవాఁడై, ముష్టి, పద, ఘాతములన్=పిడికిళ్ళయొక్కయు, కాళ్ళయొక్కయు దెబ్బలచేత, పతగాన్వయేంద్రున్=పక్షివంశమునశ్రేష్ఠుఁడగు జటాయువును, దుర్దాంతపరాక్రమంబు=అంతములేని శౌర్యము, తాఁచినన్ = కొట్టఁగా; ఏచెను = పెరిఁగెను, కొంతవడిన్ = కొంత

కాలము, శకుంతపునకున్ = పక్షిరాజునకు, పలలాశనలోకభర్తకున్ = మాంస భక్షకులైన రాక్షసజనముల రాజునకు.

తా. ఆపిమ్మటఁ దనచేతులు చిదుముటచే మిక్కుటమైన రోషమున మండు చున్న కన్నులుగలవాఁడై రావణుఁడు సీతనువదలిపెట్టి పిడికిళ్ళచేతను పాద ములచేతను జటాయువును గొట్టఁగా నాపక్షి రాక్షసరాజుకు యుద్ధము ఘోర ముగాఁ బెరిగెను.

—• రావణుఁడు జటాయువుఱెక్కలు నఱకుట •—

కం. ఆయెడ శ్రీరామునకై, వ్యాయామము సేయు చున్న•పతగేంద్రునిపా
దాయతపక్షంబులు కౌక్షేయకమున నసుర నఱకె•క్షితిపైఁ గూలన్. ౪౫

వ్యాయామము=దేహపరిశ్రమము. 'శరీరాయాసజనకం కర్మవ్యాయామ ఉచ్యతే' యని వాగ్భటుఁడు. యుద్ధము-పాదాయతపక్షంబులు = కాళ్లు పెద్ద ఱెక్కలు, కౌక్షేయకమునన్ = కత్తిచే.

తా. ఇట్లు ఘోరయుద్ధము జరుగుచుండుసమయంబున రావణుఁడు కత్తిచే జటాయువు కాళ్ళను, ఱెక్కలను, నేలపైఁబడ నఱకెను.

కం. నఱకిన నేలన్ వ్రాలుచుఁ, గొఱ కొఱ మని కుత్తుకందుఁ•గుట్టు సుఱుండన్
బిఱు మఱిన జటాయువునకుఁ, దెఱవ స్వబంధునకుఁబోలె•దీనత నేడ్చెన్. ౪౬

కుట్టుసురు-కుఱు+ఉసురు=కొంచెముప్రాణము. కుఱు, చిఱు, కడు, నడు, నిడు శబ్దంబుల ఱడ ల కచ్చపరంబైనపుడు ద్విరుక్తటకారంబగు. సు. వ్యా. సంధి ౩౯. పిఱుము+అఱిన=పరుషభావముక్షయించిన, తెఱవ = స్త్రీ సీత.

తా. ఇట్లు రావణుఁడు నఱకఁగా నేలఁబడి కుత్తుకలోఁగొంచెమూపిరి కొఱ కొఱ యని ధ్వనికలుగుచుండ, పౌరుష్యముచెడిన జటాయువునుజూచి సీతాదేవి తననిమిత్తముగ నాయనకుఁగలిగిన విపత్తునకై మిక్కిలి దుఃఖించి యేడ్చెను.

తే. కాలజీమూతనిభుఁడయి•నేలఁబడిన,పాండురోరస్కుఁగనెరావ•ణుండు శాంత
దావదహనునిమాడ్కని•ధరణికన్య, రాఘవాశ్రమనికటోర్వి•వ్రాలియున్న.

కాలజీమూతనిభుఁడు=నల్లని మేఘముతో సమానుఁడు, పాండురోరస్కున్= తెల్లని ఱొమ్ముగలవానిని, శాంతదావదహనునిమాడ్కని = చల్లాఱిన కాఱుచిచ్చు వంటివానిని, రాఘవాశ్రమనికటోర్విన్=రాముని యాశ్రమమునకు సమీపప్రదేశ మందు.

తా. నల్లని మేఘమువంటివాఁడును, దెల్లనిఱొమ్ముగలవాఁడును నై నేలఁ బడియున్న జటాయువును రావణుఁడు చూచెను. సీతాదేవియును జల్లాఱిన కాఱు చిచ్చువలెనై రామాశ్రమమునకు సమీపమందే పడినట్టి-జటాయువును.

—• ౫౭-వ సర్గము. సీత రామలక్ష్మణులఁగూర్చి యాక్రోశించుట •—

ఉ. కంఠగతాయు నాశకున•కాంతునిఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి యాపికీ
కంఠి భృశార్తి బాష్పములు•కాల్వలు గట్టఁగ నేడ్చె నిట్లు, ని
ష్కుంఠత సౌఖ్యదుఃఖములఁ•జూపు శరీరజలక్షణంబు లు
త్కంఠ దొలంగఁ బింగళప•తత్రిముఖాండజకంఠరావముల్. ౭౭

కంఠగతాయున్ = కంఠమునం దూపిరిగలవానిని, శకునకాంతిని = పక్షిరాజును, పికీకంఠి=ఆఁడుకోవెల కంఠస్వరమువంటి స్వరముగలది, భృశార్తిన్= మిగుల దుఃఖముచే,నిష్కుంఠత=కొఱఁతలేకుండ, శరీరజలక్షణంబులు=శరీరమునందుఁబుట్టిన కన్ను లదరుట, భుజము లదరుట, తొడ లదరుట, లోనగు గుర్తులు. ఉత్కంఠ = తహతహపాటు, పింగళపతత్రి = పింగళపక్షి, ముఖ = మొదలుగాఁగల, అండజ=పక్షుల, కంఠరావముల్ = కంఠధ్వనులు.

తా. ప్రాణములు వెడలిపోవుటకై స్వస్థానములువిడిచి కంఠముదాఁక వచ్చిన యాపక్షిరాజు జటాయువును జూచి సీతాదేవి మిగులఁ బరితాపముచే కన్నీళ్లు కాల్వలుపాఱ నిట్టు లేడ్చెను. దేహమునందుఁ బుట్టిన లక్షణములు-వెలపల పైఁడికంటి మొదలగు పక్షులకూఁతలు రాఁగల సుఖదుఃఖములను సంపూర్ణముగాఁ దెలుపును.

కావున రామచంద్రా! నాకుఁ గలిగిన కష్టము దెలుప నీకు నెడమకన్ను, ఎడమభుజము అదరియుండునుగదా. పక్షులలో పాల గరుడ భరద్వాజములు దప్పఁ దక్కినవి కుడినుండి యెడమకుఁ బరువెత్తియుండునుగదా. ఈయపశకునముల వలననే నాకేదియో కీడుకలిగియుండు నని నీ వూహించి త్వరగా రావచ్చును.

ఉ. ఈమృగపక్షిసంతతియు•నిప్పుడు పాఱెడి నిన్నుఁ గూర్చి యే
మామకదుర్దశం దెలుప•మాధవ నీ విపుడే నెఱుంగ వా
రామ! భవత్సతీగతప•రాభవ మింతకు నీ వెఱుంగఁగా
లేమిని నాదుదుష్కృతము•లేశముగా దని నిశ్చయించితిన్. ౭౮

ఈమృగపక్షిసంతతి = ఈమృగములయు పక్షులయు గుంపులు, మామకదుర్దశన్ = నాకష్టదశను, భవత్సతీగతపరాభవము = నీభార్యకు సంభవించిన యవమానము, ఇంతకున్=ఇప్పటివఱకు, జటాయువువలన నింతయాలస్యము జరిగినను.

తా. రామచంద్రా! నీదేహమునందును నీవున్నచోట మృగపక్ష్యాదుల వలనను దోఁచునపశకునములే కాక యిచ్చట నుండు మృగములు, పక్షులుకూడ నీకడకు గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుచున్నవి.వీనిని జూచియైన నాకుఁ గలిగిన కష్టస్థితి తెలిసికొనియుండవచ్చును. ఇంతవఱకు నీభార్యకుఁ గలిగిన యవమానము

నీకుఁ దెలియకుండుటచే నేను మహాపాప మేదియో చేసితి నని నిశ్చయించితిని, అల్పపాపమైనయెడల నింతవఱకు ననుభవించినదానితో సమసిపోయియుండును. నీ విచ్చటికైన వచ్చి యెదిగియుండువు.

కం. నన్నుం గావఁగఁ బూనుట, నిన్నీచునిచేత మడసె॥నీపుణ్యధనుం
డిన్నీడోద్భవుఁ డౌరా,మన్నిర్ఋతి యదేల యితని॥మనఁగా నిచ్చున్.౮౫

నీడోద్భవుఁడు=పక్షి, జటాయువు-మత్+నిర్ఋతి = నాపాలిటిపెద్దమ్మ దౌర్భాగ్యము, మనఁగానిచ్చున్ = బ్రతుకనిచ్చును.

తా. నాపాపము గొప్పదనుటకు నావార్త నీకుఁ దెలియకపోవుట యొకటే కాదు కారణము. నన్ను రక్షించుటకుఁ బ్రయత్నించిన యీపుణ్యధనుఁడు జటాయువు ఈనీచునిచేఁ జచ్చెను. నాపాపము గొప్పదిగాకున్న నీయన జయించియే యుండును గాని నాపాలిపెద్దమ్మ నావంటిపాపాత్మురాలికి సాహాయ్యము చేయఁబూనిన యీయన నేల బ్రతుకనిచ్చును ? మహాపాపాత్ములకు సాహాయ్యము చేయఁబూనినవారికిని నాపాపాత్ములపాపము వా రాసాహాయ్యము చేయకుండునట్లు బాధించును.

శా. రామా ! కావఁగ రమ్ము లక్ష్మణ! వెసన్ ॥ రక్షింపుమా తండ్రి ! సు
త్రామద్వేషి హరించి వేయరిగెడిన్ ॥ ధాత్రీభవన్ నన్నటం
చీమాడ్కిన్ వినువారుగాక రఘువం ॥ శేశుల్ సమీపక్షితిన్
దా మున్టల్ లభియించెనేనియు మదా ॥ ర్తధ్వాన మం చేద్వఁగన్. ౮౬

సుత్రామద్వేషి=ఇంద్రవిరోధి, ధాత్రీభవన్ = భూపుత్రిని, సమీపక్షితిన్ = దగ్గఱప్రదేశమున. మదార్తధ్వానము=నాయేడుపుధ్వని.

తా. రామా ! నేను సీతను. భూమిపుత్రిని. నన్నీరాక్షసుఁడు పట్టుకొనిపోవుచున్నాఁడు. రక్షింపురమ్ము. తండ్రి! లక్ష్మణా ? త్వరగా రమ్ము, అని యీప్రకారము సీతాదేవి రామలక్ష్మణులు సమీప మందుండిరేని విని వత్తురుగాక యని యేడ్చెను.

మారీచుఁడు, "హా లక్ష్మణా! సీతా ! యని యఱచిన నాశ్రమమం దున్నవారికి వినవచ్చెనుగదా ! సీతయేడుపుధ్వని యింతకు కొంచెముముందే పోయిన లక్ష్మణునకైన నేల వినఁబడలేదు? ఆకాశమునఁబోయిన రావణుఁ డేల వారికిఁ గానరాలేదు ?

(i) గాడిదకూసిన వినవచ్చినంతదూరము చిలుక పలికిన వినరాదు. శంఖధ్వని వినవచ్చినంతదవ్వు వీణానాదము వినరాదు. కావున రాక్షసుని చావుకేక యెక్కడ ? సీతాదేవి కాకలీధ్వని యెక్కడ ? (ii) రావణుఁ డాకాశమున మాయామేఘములచాటునఁ బోయినవాఁడు. "సమీరదుర్దినసమాకులవిస్తృత మాయ గూఢుఁడై రావణుఁ డేగె" నని జటాయువు రామునకుఁ దెలిపెను.

౧౧౮౧-వ పద్యము. ఆకారణముచే సీతారావణులు కానరారైరి. ఆకాశమున మేఘమండలమున నడచిన మనుష్యులధ్వని నేలమీఁదివారి కెట్లు వినఁబడును? జటాయువు గ్రద్ద. గ్రద్దలకు దూరదృష్టిబలము గలదు. అందు నెత్తైనచెట్టుమీఁద నుండినది. కావున జటాయువు వినఁగలిగెను. చూడఁగలిగెను. (iii) అరణ్యములలో వినవచ్చినంతదూరము చెట్లలో ధ్వని వినరాదు. లక్ష్మణుఁడు దూరము పోయినది చూచియే రావణుఁడు వచ్చెను. (iv) మారీచుఁడు రామచంద్రుని నుత్తరముగాఁ దీసికొనిపోయెను. రావణుఁడు దక్షిణముగాఁబోయెను. కావున దూర మెక్కువనుగాని తగ్గదు.

చ. కదుకొనిబాష్పవారి జడి•తాఁ సమీపధరారుహంబు న
మ్మదవతి తీఁగెనాఁ బెనఁగ•వానసభోజియు వీడు వీడు మం
చదలిచి జంకెన ల్వలికి•యట్టి సతీమణి కేశపాశముల్
వదలక పట్టి యీడ్చె సమ•వర్తి తనున్ సిగఁ బట్టి యీడ్వఁగన్. ౧౮౮౧

కదుకొని = అతిశయించి, జడితాఁకున్ = జడివానవలెఁ గాఱఁగా, సమీపధరారుహంబున్ = దగ్గఱనున్నచెట్టును, జంకెనల్ = బెదరింపుమాటలు, కేశపాశముల్=వెండ్రుకల సమూహములు - 'పాశఃపక్షశ్చ హస్తశ్చ కలాపార్థాః కచాత్పరే' - అమరకోశము. కచాత్పరే కచపర్యాయశబ్దాత్ పరతః ప్రయుజ్యమానాః పాశాదయ స్త్రయః కలాపార్థా స్సమూహవాచకా భవంతి. కచశబ్ద పర్యాయములైన శబ్దములమీఁదఁ బ్రయోగింపఁబడిన పాశాదిశబ్దములు మూఁడు సమూహవాచకములు. గురు, బాల, కేవపాశమనఁగా కొప్పు అని యొకరు వ్రాసిరి గాని యది సరిగాదు. బహువచనప్రయోగము దానిని బాధించెడిని. ఒక స్త్రీకి రెండు మూఁడుకొప్పు లుండవుగదా. ఒకవేళ సీతాదేవి కొప్పుపెట్టుకొనియే యుండె నని తలఁచినను పొర్లాడుటలో నది నిలిచియుండునా? సమవర్తి = యముఁడు, సిగ=శిఖ-వెండ్రుకలు-పతివ్రతల తలవెండ్రుకలు పట్టుకొనువాఁడు తప్పక నాశమగు నని భావము. రావణుఁడు తనతలవెండ్రుకలు పట్టుకొనుటచేఁ గదా వేదవతి నిన్ను నాశముచేసెద నని శపథము చేసెను.సీతాదేవి రావణుఁడు చచ్చువఱకుఁ దలవెండ్రుకలు ముడివైచినదికాదు. ఇట్టులేకదా ద్రౌపదియు దుశ్శాసనుఁడు తనతల వెండ్రుకలు పట్టుకొనె నని దుర్యోధనదుశ్శాసనులు చచ్చువఱకు తల ముడివేసినదికాదు. "తడసిన యేకవస్త్రపరిధానముతోడ విముక్తకేశియై । తొడరుచు దుఃఖభారమున ద్రోవది వోయె."- సభాపర్వము. ఈ సందర్భమున ద్రౌపదివాక్యములు స్మరింపఁదగినవి.

ఉ. నీవు సుభద్రకంటెఁ గడునెయ్యము గారవముం దలిర్ప సం
భావనసేయు దిట్టినను బంకజనేత్ర యొకండు రాజసూ

యావభృథంబునందు శుచియై పెనుపొందిన వేణి వట్టి యీ
యేవురుఁ జూడఁగా సభకు నీడ్చెఁ గులాంగన లిట్టు లోర్తురే ॥

సీ. ఈవెంట్రుకలు వట్టి యీడ్చిన యాచేయి, దొలుతగాఁ బోరిలో దుస్ససేను
తను వింతలింతలు దునియలై చెదరి, రూ, "పతియున్నఁగని యుడుకాలుఁ
గాక యలుపాలఁ బొనుపడునట్టి చిచ్చేయిది."

యని కదా ద్రౌపది శ్రీకృష్ణునితోఁ జెప్పెను.

వేణీసంహారనాటక మీవిషయమును బోధించునదీ. నిప్పుదాఁకి బ్రదుక వచ్చునుగాని పతివ్రతల తలవెంట్రుకలఁ బట్టువాఁడు వాఁడు సమూలముగ రావణ దుర్యోధనులవలె నాశమగును.

తా. విస్తరించి కన్నీళ్లు జడివానవలెఁ గాఱుచుండ దాపునందున్న చెట్టును సీతాదేవి తీఁగెవలెఁ బట్టుకొని పెనఁగులాడెను గాని రాక్షసుఁడు విడువిడు విడిచెదవా తన్నుదునా చంపుదునా యని బెదిరింపుమాటలు పలికి యదలించి యక్కడికి విడిచిరాకుండఁగాఁదన్ను యముఁడు తలవెంట్రుకలు పట్టి లాగుచుండుటచేఁ దాను సీతాదేవి తలవెంట్రుకలు పట్టుకొని లాగెను. ఇచ్చట ఛాయావాదము సరిపడదు.

శా. రామా రామ రఘూత్తమా యని మహా•రావంబు మై నేడ్వ నా
శ్యామారత్నశిరోజము ల్దిగిచె ర•క్షోధీశుఁ డవ్వేళ దు
ర్దామధ్వాంతసమావృతం బయి యమ•ర్యాదంబు నై యీజగ
త్స్తోమంబుల్ సచరాచరంబులు వగం•దూలెన్ విషణ్ణంబు లై. ౮౮౨

మహారావంబుమైన్ = గొప్పధ్వనితో, శిరోజముల్ = తలవెంట్రుకలు, దుర్దామ=అణఁపరాని, ధ్వాంత=చీఁకటిచే, సమావృతంబు = బాగుగ ఆవరింపఁబడినది, అమర్యాదంబు=కట్టుపాటుచెడినది, జగత్ + స్తోమంబుల్ = లోకసమూహములు, సచర + అచరంబులు=కదలునవి కదలనివి యగువానితోడ, విషణ్ణంబులై =దుఃఖించినవై, వగన్=వ్యసనముచే, తూలెన్=సోలెను.

తా. రామా రామా రఘురామా యని పెద్దయెలుఁగున నేడ్చుచుండఁగా వాఁడామెతలవెంట్రుకలను బట్టి యీడ్చెను. ఆసమయంబున జంగమస్థావరములతో లోకములు గాఢమైన చీఁకటిచే వ్యాపింపఁబడి స్వస్థావస్థ తప్పి వ్యసనముచేఁ సోలెను. చీఁకట్లు క్రమ్మెననఁగా శోకాంధకారమున మునిఁగి దిగ్భ్రమ పొందియుండెనని భావము.

ఉ. వీవఁడు మారుతుం డపుడు • వెల్వలఁబాఱె దివాకరుండు రా
జీవభవుండు లోనెఱిఁగి • సీతను రావణుఁ డేఁచు చుండుటల్
కావరమెత్తి, చక్కఁబడెఁ • గార్యము పొమ్మనె, శోకమోదముల్
దేవఋషు ల్భజించిరి స • తీవ్యథ రావణుచేటు చూచుచున్. ౮౮౩

మారుతుండు=వాయువు, దివాకరుండు=సూర్యుండు, రాజీవభవుండు = బ్రహ్మ, ఏచుచుండుటల్=బాధించుటలు, కావరమెత్తి=పొగరుపట్టి, కార్యము = దేవతలకార్యము, రావణవధ. శోకమోదముల్=శోకము సంతోషము సీత బాధ పడునని శోకము. రావణుండు చెడునని సంతోషము. క్రమాలంకారము.

తా. వాయువు విసరలేదు. సూర్యుండు వెలవెలం బోయెను. బ్రహ్మదేవుండు రావణుండు సీతను బాధించుట మనస్సునం దెఱింగి 'దేవకార్యము చక్కంబడెను, రావణుండు చచ్చెను, నిశ్చయము' అనెను. దేవతలు ఋషులు సీతపడెడి బాధ చూచి దుఃఖించిరి. రావణునిచేటు చూచి సంతోషించిరి.

—◆ రావణుండు సీత నెత్తుకొని పరువెత్తుట. ◆—

కం. రామా రామా యనుచును, సౌమిత్రీ యనుచు నేడ్చు◆జనకతనూజన్
వ్యోమపథంబునం గొని యు,ద్దామజవంబునను బఱచె◆దశకంధరుండున్.

తా. రామా రామా లక్ష్మణా యని యేడ్చుచుండు సీతాదేవిని నాకాశ మార్గమునం దీసికొని మిగులశీఘ్రముగ రావణుండు పరువెత్తెను.

ఉ. నీరదదేహుండైన రజ◆నీచరుచెంగట స్వర్ణ వర్ణ క్రౌ
ఙ్కారుమెఱుంగునాం బొలిచె◆గాలికిం బై నెగయన్ సతీమణీ
భూరిమయాంశుకాంచలము◆పూర్వసుధాశనలోకభర్తయున్
మారుతమిత్రదీప్తగిరి◆మాడ్కిరహించెను జేటు దోంపంగన్. ౧౭

నీరదదేహుండు = మేఘమువలె నల్లనిదేహము గలవాండు, చెంగటన్ = ప్రక్కన, స్వర్ణ వర్ణ = బంగారుచాయగల దేహముగలది, క్రౌఙ్కారుమెఱుంగు నాన్=తొలకరిమెఱుపో యన్నట్లు, సతీమణీ = పతివ్రతలలో శ్రేష్ఠురాలైన సీతా దేవియొక్క, భూరిమయ=బంగారుమయమైన, అంశుకాంచలము = చీరకొంగు, పూర్వసుధాశనలోకభర్త = పూర్వదేవతలగు రాక్షసులసమూహమునకు రాజు, మారుతమిత్ర = అగ్నిహోత్రముచే, దీప్త = మండుచున్న, గిరిమాడ్కి=కొండ వలె, చేటుదోంపంగన్ = కీడుసూచింపంగా - మెఱుపుండీంగ యుపమానముగాం జెప్పుటచే నవి యెట్లుక్షణకాలము మేఘమునొద్ద నుండునో యట్టులే యల్ప కాలమే రావణునొద్ద సీతయుండు నని వస్తుధ్వని.

తా. నల్లనిమేఘమువంటి కాంతిగల రావణుప్రక్కన బంగారువన్నెగల సీతా దేవి తొలకరిమెఱుపువలెం బ్రకాశించెను. బంగారుమయమైన యామెపైంటకొంగు గాలికి పైకెగసి రావణు కప్పుటచూండగా కాలుచున్నకొండవలె నతండు కాన వచ్చి యతండట్టులే కాలంగలండని రాంగలకీడును సూచించెను.

కం. తరుణీమణి ధరియించిన, పరిమళభరితములు తామ్ర◆పంకజదళముల్
సురశాత్రవనాయకుపై, మరుదాహతిం దొరంగి ధరణి◆మండలి డొల్లెన్. ౧౮

పరిమళభరితములు=సువాసనచే నిండినవి, తామ్రపంకజముల్ = ఎఱ్ఱని

కమలములరేకులు, సురశాత్రవనాయకుపై=దేవవిరోధులగురాక్షసుల రాజుపై, మరుదాహతిన్=గాలికొట్టుటచే, తొరఁగి=పడి, డొల్లెన్=రాలెను. దీనివలన రావణు నైశ్వర్య మిట్టులే పడిపోవు నని వస్తుధ్వని.

కం. ఆకల్యాణిదుకూలం, బాకాశమునందు వెలిఁగె♦హాటకరుచి న
  స్తోకాతపమున రవిశో, ణీకృతధారాధరంబు♦నెటిచూపట్టన్. ౨౦

ఆకల్యాణిదుకూలము=మంగళకారిణియగు సీతాదేవి పచ్చనిపట్టువస్త్రము, హాటకరుచిన్=బంగారుకాంతితో, అస్తోక=అధికమైన, ఆతపమున=ఎండచే, రవిశోణీకృత=సూర్యునిచే నెఱ్ఱగాఁజేయఁబడిన, ధారాధరంబునెటి = మేఘమువలె, చూపట్టన్=కనఁబడఁగా – అస్తోకాతాప మనుటచే నిది మధ్యాహ్నసమయమని యేర్పడుచున్నది. మధ్యాహ్నసమయమున మేఘ మెఱ్ఱనగుట యశుభసూచకము.

తా. ఆ మంగళకారిణియగు సీత కట్టిన పచ్చనిపట్టువస్త్రము ఆకాశమందు సూర్యుని కిరణములచే నెఱ్ఱనైన మేఘమువలెఁ గానవచ్చెను.

కం. ఆసురనాథాంకగ యగు, నాసుందరి సునసవక్త్ర♦మారాముఁడు తో
  వాసింపమి ఖాసిల్లదు, వాసి దఱుగఁ దూఁడులేని♦వనజం బనఁగన్. ౨౧

ఆసురనాథాంగక=రాక్షసనాయకుని రొండియందుండు సీతాదేవియొక్క, సునసవక్త్రము=మంచినాసికగల ముఖము, నాసికాశబ్ద ముపసర్గమునకుఁ బరమైనపుడు నసయగు, "ఉపసర్గాచ్చ" పాణిని, ౫-౪-౧౧౯. తోన్ = తోడుగ, వాసింపమిన్=లేమిచే, తూఁడు=తామరకాఁడ, వనజము=కమలము. దీనిచే సీతాఖిన్నత విశేషించె నని సూచితము.

తా. రావణాసురుని తొడయందుండు నాసీతాదేవియొక్క చక్కనిముక్కు గలముఖము రాముఁడు చెంతలేనికారణమునఁ దామరకాఁడలేని కమలమువలెఁ బ్రకాశింపలేదు.

కం. సులలాటము కురుళాంతము, సలలిత మవ్రణము ఫుల్ల♦సారససమ మా
  జలజాక్షిమోము పొలిచెను, జలదంబును వ్రచ్చి తోఁచు♦చందురుఁ డనఁగన్. ౨౨

సులలాటము=మంచినొసలుగలది, కురుళాంతము=ముంగురులు కొనగాఁ గలది, సలలితము=అందమైనది, అవ్రణము=దోషములేనిది, ఫుల్లసారససమము=వికసించిన కమలముతో సరియైనది, జలదంబును = మేఘమును, వ్రచ్చి = పగులఁదీసికొనివచ్చి, తోఁచు=కానవచ్చు, ప్రతిచంద్రదర్శన ముత్పాతసూచకము.

తా. మంచినొసలుగలదియు, ముంగురులవఱకు వ్యాపించినదియు, నందమైనదియు, దోషరహితమైనదియు, వికసించినకమలముతో సమానమైనదియు నగుసీతాదేవి ముఖము మేఘమును బగులఁదీసికొని వచ్చి కనఁబడు చంద్రునివలెఁ గానవచ్చెను.

చం. సలలితశుక్ల దంతమును ♦ జంపకకుట్మలతుల్యనాసమున్
విలసితహాటకాభరణ ♦ విభ్రమముం బతదుత్పతత్సుకుం
తలమును బక్వబింబఫల ♦ సవ్యతరోష్ఠము రావణాంకసం
కలితసతీముఖంబుదివి ♦ గ్రాలె దినోదిత చంద్రబింబ మై. ౮౯౦

సలలితశుక్లదంతమును = అందమైన తెల్లనిదంతములు గలదియు, తాంబూల మభావమగుటచేఁ దెల్లగానున్నవి. చంపకకుట్మల=సంపెంగమొగ్గతో, తుల్య=సమానమైన, నాసమున్=నాసికకలదియు, విలసిత=విశేషముగఁ బ్రకాశించు, హాటకాభరణ=బంగారు భూషణముల, విభ్రమము=విలాసముకలదియు, పతత్ + ఉత్పతత్ + సుకుంతలమును=పడుచు పై కెగయుచు నుండు మంచి వెంట్రుకలుకలదియు, పక్వబింబఫల=పండిన దొండపండువలె, సవ్యతరోష్ఠము= మిగుల మనోహరమైన పెదవికలదియు, రావణాంకసంకలిత = రావణునితొడ యందుండు, సతీ = సీతాదేవియొక్క, ముఖంబు = మోము, దినోదితచంద్ర బింబమై - పగలుపుట్టిన చంద్రబింబమువలెఁ గాంతిహీనమై.

తా. అందమైన తెల్లనిదంతములు, సంపెఁగమొగ్గవంటి నాసిక, బంగారు సొమ్ముల విలాసము, పడుచు నెగురుచునుండు వెంట్రుకలు, దొండపండువంటి పెదవిగలిగి రావణాంకమున నుండు సీతాదేవిముఖంబు పగ లుదయించిన చంద్రబింబమువలె నుండెను. సీతాదేవి సహజసౌందర్యము గలదయ్యును బొగ్గులోఁ బొదివిన మణివలె రావణునొద్ద నుండుటచే కాంతిహీనయై కానవచ్చెను.

కం. ఎంచఁగ నీలాంగాసురు, నంచునఁ గాంచనసువర్ణ ♦ యవనీసుత దాఁ
గాంచనకాంచిక హరినీ, లాంచిత యై నట్లు పొలిచె ♦ నంబరవీథిన్. ౮౯౧

నీలాంగాసురు = నల్లనిదేహముగల రాక్షసుని. కాంచనసువర్ణ = బంగారు వంటి మంచివన్నెగలది, కాంచనకాంచిక = బంగారొడ్డాణము, హరినీలాంచిత = ఇంద్రనీలముతోఁ గూడినట్లు. ఇది వ్యతిరేకోక్తి. తెలుపుమీఁద నలుపునకు కాంతియెక్కువ. వెండితోడ నింద్రనీలము విశేషముగఁ బ్రకాశించును గాని పచ్చని బంగారుమీఁదఁ బ్రకాశింపదు. అంబరవీథి=ఆకాశమార్గము.

తా. నల్లని దేహముగల రావణునొద్ద బంగారువన్నెగల సీత బంగారొడ్డాణము నీలమణితోఁ గూడినట్లు ప్రకాశింపదయ్యెను.

కం. భాసురతప్తసువర్ణో, ద్భాసితభూషామనోజ్ఞ ♦ పంకజగౌర
శ్రీసీత మెఁగులుచెంగట, వాసించిన మెఱుఁగువోలె ♦ వర్తిలు చుండెన్. ౮౯౨

భాసుర = ప్రకాశించు, తప్తసువర్ణ = పుటము వేయఁబడిన బంగారుచే, ఉద్భాసిత = మిగులఁబ్రకాశించు, భూషామనోజ్ఞ = ఆభరణములచే మనోహర మైనది, పంకజగౌరశ్రీ=కమలమువంటి గౌరకాంతిగలసీత.

తా. పుటము వేయఁబడిన బంగారుసొమ్ములచే నింపై కమలమువలె గౌర

కాంతిగల సీత రావణునొద్ద మేఘముచెంగటి మెఱుపువలె నుండెను. అనఁగా మెఱుపువలన మేఘమునకుఁ గాంతియే గాని మేఘమువలన మెఱుపునకు వచ్చు శోభలేదని భావము.

తే. పగడపుందీఁగెఁ బోలిన • పడఁతి సీత, నల్ల నగు మేనివాని నా • నల్లదిండి
బంగరువుకక్ష్యచేత ని • బద్ధ మైన, వారణంబు విధంబున•వఱలఁ జేసె.

నల్లదిండి=రాక్షసుఁడు, నల్ల=నెత్తురు, ఏనుఁగునకుఁ గట్టఁబడిన గొలుసు మావటివానికి నేనుఁగు పట్టుపడునట్లు చేయును. అట్టులే సీత రావణుఁడు రామునకు లోపడఁజేసెను.

తా. పగడపుఁ దీఁగవంటి సీత నల్లనిరావణు రొండినుండి బంగారుగొలుసు గట్టఁబడిన యేనుఁగువలె బ్రకాశింపఁ జేసెను.

కం. చంచలనేత్రాసంభృత, కాంచనభూషావితాన • ఘల్ ఘల్ నినదో
దంచితరాక్షసపతి రా,జించె సశంపారసితము • నీరద మనఁగన్. ౭౮౪

చంచలనేత్రా=చలించు నేత్రములుగల సీతచే, సంభృత = ధరింపఁబడిన, కాంచనభూషావితాన=బంగారుసొమ్ముల సమూహముయొక్క, ఘల్ ఘల్ నినద= ఘల్లు ఘల్లుమను ధ్వనిచే, ఉదంచిత = ఒప్పుచున్న, రాక్షసపతి = రావణుఁడు, సశంపారసితము=మెఱుపుతో నుఱుముతోఁ గూడినది, నీరదము= మేఘము.

తా. సీతాదేవి ధరించిన బంగారుసొమ్ముల ఘల్లుఘల్లనుధ్వని రావణుని మెఱుపులతోను ఉఱుములతోను గూడిన మేఘమువలెఁ గనఁబడఁజేసెను.

ఉఱుములు మెఱుపు లెక్కువఁగాగల మేఘము తక్కువగా వర్షించును. శీఘ్రమునందే రూపుమాయును. అట్టులే రావణుఁడని భావము.

చ. జనకసుతాశిర స్స్ఖలిత•చారుసుమంబులు నేల వ్రాలు చ
ద్దనుజుఁడు పాఱువేగమునఁ • దద్దయు సుళ్ళను బెట్టి కొన్ని యా
తనిమెయిఁ జుట్టుచుం దిరిగెఁ•దారక లోలి సుపర్వమందిరా
వనిధరనాథుఁ జుట్టి చెలు•వంబుగఁ గ్రుమ్మరు చున్నరీతిగన్. ౭౮౫

జనకసుతా = సీతాదేవియొక్క, శిరస్ = తలనుండి, స్ఖలిత = రాలిన, చారుసుమంబులు=మనోహరములైనపూవులు, మెయిన్ = దేహమును, సుపర్వమందిరావనిధరనాథున్ = దేవతల కాలయమైన మేరుపర్వతమును, 'మేరుస్సుమేరు ర్హేమాద్రీ రత్నసాను స్సురాలయః'- అమరకోశము.

తా. సీతాదేవి శిరస్సునుండి రాలిన యందమైన పూవులు నేలపైఁ బడుచు రాక్షసుఁడు పరువెత్తువేగమునఁ గలిగిన సుడిగాలిచే నవియును సుళ్లుపెట్టుచు వానిచుట్టు తిరిగి నేలఁబడుట చూడ నక్షత్రములు మేరుపర్వతమును జుట్టి తిరుగునట్లుండెను, ఇది వాని గమనవేగము సూచించుచున్నది.

కం. ధరణీతనయాయోదంచిత, వరరత్నవిభూషణంబు ◆పదకటకం బు
ర్వర జాఁటీ పడియె మధుర, స్వరయుతముగ మెఱుఁగుఁదీఁగె ◆
చక్రముఁపగిదిన్.

ధరణీతనయా=భూపుత్రియగు సీతాదేవియొక్క, ఉదంచిత=మిగులప్రకాశించు, వరరత్నవిభూషణంబు = శ్రేష్ఠమైనరత్నములు చెక్కిన యాభరణము. అగుపదకటకము=కాలికడియము, ఉర్వన్=భూమియందు.

తా. రత్నములు చెక్కఁబడి సీతాదేవి ధరించిన కాలికడియము జాఁటీ భూమి మీఁద మధురధ్వనితో చక్రాకారమైన మెఱుఁగుఁదీఁగెవలెఁ బడెను.

సీ. రావణుం డారాము◆రమణీ మహోల్కనాఁ, బ్రసభంబునఁగొని◆పాఱుచుండ
నాసతియగ్ని వ◆ర్ణాభరణంబులు, దివినుండి చుక్కల ◆ ట్లవనిరాలె
స్తనతలభ్రష్టచం◆ద్రద్యుతిహారాళి, యాకాశగంగనా◆సమరెఁ బడుచుఁ
బడఁతిని ఖగయుక్త◆పవనకంపితతరుల్, ధూతాగ్రములఁ భీతిఁ ◆
దొలఁగుమనియెఁ

ఆ. త్రస్తమీనజలచ ◆ రంబులతో ధ్వస్త,నలినతతులతోడఁ ◆ గొలఁకు లెల్ల
నూర్పు నిలచియున్న◆యుత్తమసఖినాఁగ, భూమిసుతకుఁగాఁగఁ◆
బొక్కుచుండె.

మహోల్క = పెద్దయుత్పాతసూచకనక్షత్రము. ఉల్క యనఁగా కొఱవి. సీతను రావణుఁడు తనయింటికిఁ దీసికొనిపోవుట కొఱవిని దీసికొనిపోవుచున్నట్లని భావము. అగ్నివర్ణాభరణంబులు = అగ్ని కాంతిగలసొమ్ములు, దివినుండి = ఆకాశమునుండి, స్తనతల= స్తనప్రదేశములనుండి, భ్రష్ట=జాఱిన, చంద్రద్యుతి= చంద్రుని కాంతిగల, హారాళి=ముత్యాలదండలవరుసలు, ఖగయుక్త=పక్షులతోఁ గూడిన, పవనకంపిత = గాలిచేఁ గదలుచున్న, తరుల్ = చెట్లు ధూతాగ్రములన్ = ఎగురుచున్న కొనలచే, త్రస్తమీనజలచరంబులతోన్=భయపడినచేఁపలు మొదలగు నీటిజంతువులతో, ధ్వస్తనలినతతులతో = ధ్వంసముచేయఁబడిన కమలములసమూహముతో, ఊర్పునిలిచియున్న=శ్వాసమాడకయున్న, అనఁగా మూర్ఛిల్లిన.

తా. రావణుఁడు సీతను బలవంతముగఁ దీసికొనిపోవుట తనయింటఁ జెక్కుటకుఁ గొఱవినిదీసికొనిపోయినట్లుండెను. ఆమెధరించిన యగ్నికాంతిగల బంగారు సొమ్ము లాకాశమునుండి చుక్కలు రాలినట్లు నేలఁబడెను. ఆమె మెడలోధరించిన ముత్యాలసరము లాకాశగంగవలెఁ గానవచ్చెను. పక్షులతోఁగూడి గాలికి కదలు కొమ్మలుగల చెట్లు ఎగురుచున్న కొమ్మలతో భయపడవల దని చెప్పుచు చేత సైఁగలు చేసినట్లుండెను (పక్షులకూఁతలు అభయవాక్యములుగాను, కొమ్మలుకదలుట అభయహస్తాభినయముగా నెంచవలెను). సీతభూమిజాత. తాము భూమిజాతములు గావున నీస్నేహ ప్రదర్శనము. భయపడిన చేఁపలతో చెదరిన కమలములతో సరసులు మూర్ఛపోయిన స్నేహితురాలికివలె సీతాదేవికై పొక్కుచుండెను.
(చేఁపలు కన్నులుగాను, కమలములు ముఖములుగాను భావింపవలెను.)

కం. కలయఁగ నెల్లెడ నెరయుచు, బలితపుసింగములు పులులు♦పక్షులు మృగముల్
తలఁగనిరోసంబున ను, గ్మలిసెడలజాడఁ బఱచెఁ ♦ గను చుప్పరమున్.

ఉప్పరమున్ = ఆకాశమును, ఉగ్మలి = స్త్రీ.

తా. సింహములు, పులులు, పక్షులు, మృగములు, అన్ని చోటుల వ్యాపించి శమింపని కోపంబున సీతాదేవి నీడ జాడఁబట్టి యాకాశముఁ జూచుచుఁ బరువులెత్తెను. భూతమైత్రిగలవారి విషయమున నెంతటి క్రూరజంతువైనను మైత్రినే చూపించును. రావణుఁడు భూమిమీఁద దిగియుండిన నివియన్నియు వానిని బీఁకితినియుండును.

చ. ఉరలఁగ నిర్ఝరాశ్రుగణ ♦ ముచ్ఛ్రితశృంగకరంబులన్ గుహాం
తరతలనిర్గతానిలన ♦ దంబు నెపంబున నేడ్చె సర్వభూ
ధరములు వంచనాపహృత ♦ ధారిణికన్యవిపద్దశా ప్తికిన్,
సరసిజమిత్రమండలము ♦ సొగెను దీనతనెల్ల వెల్లనై. ౪౯౯

నిర్ఝరాశ్రుగణము = కొండవంకలనెడి కన్నీళ్లు, ఉరలఁగన్ = రాలఁగ, ఉచ్ఛ్రిత శృంగకరంబులన్=మీఁదికెత్తఁబడిన శిఖరములను చేతులలో, నిర్గత= వెడలుచున్న, అనిలనదంబు నెపంబున = గాలియొక్క చప్పుడుమిషగా, సర్వభూధరములు = అన్ని పర్వతములు, వంచనాపహృత = మోసముచే హరింపఁబడిన, ధారిణికన్య = సీతాదేవికి, విపద్దశా ప్తికిన్ = ఆపదదశ లభించినదానికై, సరసిజమిత్రమండలము=సూర్యమండలము.

తా. కొండవంక లనుకన్నీళ్లు రాలఁగా నెత్తైన శిఖరము లనుచేతు లెత్తి గుహలలోనుండి వెలువడు గాలిచప్పుడు రోదనధ్వనిగా పర్వతము లన్నియు మోసముచే సీతాదేవికిఁ గలిగిన విపత్తునకై యేడ్చెను. సూర్యమండలము కాంతిహీనమై వ్యసనముతో మెల్లగఁ బోయిన ట్లుండెను.

ఉ. ఎక్కడిధర్మ మింక నిల ♦ నెక్కడిసత్యము నార్జవం బయో
యెక్కడ నానృశంస్య మది ♦ యెక్కడ నిక్కుటిలుండు జానకిన్
దిక్కఱినట్లు వంచనను ♦ నిష్ఠురతం గొనిపోవ లోకమం
దొక్కఁడు నైనఁగా దనఁ డ ♦ యో యని యేడిచె భూతసంఘముల్. ౫౦౦

ఆర్జవము=కపటములేమి, ఆనృశంస్యము = దయ, కుటిలుండు = మోసగాఁడు, వక్రబుద్ధిగలవాఁడు, దిక్కఱినట్లు = దిక్కులేనిదానివలె, నిష్ఠురతన్ = కఠినమనస్సుచే.

తా. ఈవంచకుఁడు సీతాదేవిని దిక్కులేనిదానివలె మోసగించి కఠినుఁడై హరించికొనిపోవుచుండఁగా లోకమున నిందఱుండియు నొకరైన నయ్యో పాపమని భీ నీకిది తగదు విడువు మని యనరే? ఇంకను లోకమున ధర్మము సత్యము

ఋజుత్వము దయ యనునవి యున్నవా? ఈగుణములు గలవారు లేరు లేరు అని భూతము లేడ్చెను.

కం. వ్రేలెడుమోములతో భయ,లోలత మృగశాబకములు ♦ లురదశ్రులతో
బాలామణి చనుమార్గము, వాలాయము చూచి చూచి ♦ వసరుచు నుండెన్.

మృగశాబకములు=మృగములపిల్లలు, లురత్ + అశ్రులతోన్ = పొరలి పొరలివచ్చు కన్నీళ్ళతో.

తా. పెద్దమృగములు సీత నీడవెంటఁ బరువెత్తుచుండ పిల్లమృగములు ముఖములు వ్రేలవైచికొని భయముచే వణఁకుచు కన్నీళ్ళు పొరలిపొరలిరాఁగా సీతాదేవి పోవుమార్గమును గనుతెప్ప వ్రాల్పక చూచిచూచి మిగుల దుఃఖించు చుండెను.

చ. కనుఁగొనుచున్ ధరాతలముఁ ♦ గమ్రరవంబున రామ లక్ష్మణా
యని పలవించుచున్ దెసల ♦ నడ్డము రారె మహాత్ము లెవ్వ రే
నని తిలకించుచుం జనుమ్ప ♦ గాక్షినిగాంచి వణంకుమేనులొ
ప్పున వన దేవతానితతి ♦ బోరన యేడ్చె మహాస్వనంబునన్. ౪౦౫

కమ్రరవంబునన్=మనోహరమైనధ్వనితో, తిలకించుచున్=చూచుచు.

తా. భూమిప్రక్కఁ జూచుచు మనోహరధ్వనితో రామా లక్ష్మణా యని యేడ్చుచు పుణ్యాత్ములు గొప్పమనస్సుగలవా రెవ్వరైన నడ్డమురారా విడిపింపరా యని దిక్కులు చూచుచు పోవుచున్న సీతను జూచి తమదేహములు వణఁకు చుండఁగా వనదేవతలు పెద్దపెట్టున నేడ్చిరి.

చ. పెరిగినతారహారములు ♦ బీఁటలు వాఱినయోష్ఠబింబమున్,
గరఁగినచిత్రకంబుఁ గను ♦ కాటుక, వ్యాకులకుంతలంబులన్
బరఁగుసతీమణిన్ నిజమి ♦ నాశముపొంటె గ్రహించి రావణుం
డరుగ వివర్ణవక్త్రియు భ ♦ యవ్యధితాత్మయు నౌచు సీతయున్. ౪౦౬

పెఁగిన=తెగిన, తారహారములు=ముత్యాలసరములు, బీఁటలువాఱిన = పగిలిన, ఓష్ఠబింబమున్=దొండపండువంటిపెదవి, చిత్రకము=తిలకము,వ్యాకుల =చెదరిన, కుంతలంబులు = తలవెండ్రుకలు, వివర్ణవక్త్రియు = వన్నెమాఱిన ముఖముగలదియు, భయవ్యధితాత్మయు = దిగులుచేబాధపడు మనస్సు గలదియు,

తా. ముత్తెపుసరులు తెగిపోఁగా, పెదవి యూర్పువేఁకకు వగుళ్లువాఱఁగా, తిలకము, కాటుక, గరఁగఁగా, వెండ్రుకలు చెదరఁగా, నుండు సీతాదేవిని తన చావుకొఱకే పట్టుకొని రావణుఁడు పోవుచుండఁగా తెల్లబాఱినముఖము భయముచే బాధపడు మనస్సుగలదై యూమె.

కం. రోదనరోషములను నెఱ,జాదుకొన స్నేత్రయుగళి ♦ జనభీకరు వ్యా
పాదరతాత్మకు మర్మవి, భేదనముగ నిట్టులనియె ♦ బెట్టిదపునుడుల్. ౪౦౭

రోదనరోషములను = ఏడుపుచేతను కోపముచేతను, నెఱజాదుకొనన్ = మిక్కిలి యెఱ్ఱనకాగా, వ్యాపావరతాత్మకు = ద్రోహచింతనమందే యాసక్తి గల మనస్సుగలవానిని, బెట్టిదపుమాటల్ = భయంకరములైన మాటలు.

తా. ఏడ్పుటచేతను గోపముచేతను గన్నులు రెండెఱ్ఱగాఁ గాఁగా ప్రజలకు భయంకరుఁడైన పరులహింసించుటయందే ప్రీతిగల మనస్సుగల రావణుని మర్మములు ఛేదించు భయంకరవాక్యముల నిట్లనెను.

—♦ ౫౩-వ సర్గము. సీత రావణు నిందించుట ♦—

ఉ. ఏమిర సిగ్గు లేదటర ♦ యేకత మే నటు లుండఁ జూచి నీ
వీమెయి ప్రుచ్చిలించుకొని ♦ యెత్తినభీతిని బాఱిపోయె దే
నీమటుమాయయే కద వ ♦ నిన్ మృగరూపముచేత నామనో
రాముని దవ్వుగాఁ బనిచె ♦ రాక్షసవంశదవాగ్నిహోత్రుఁడా. ౯౦౫

తా. ఓరీ! రాక్షసవంశమను వెదురుపొదకుఁ గాఱుచిచ్చువంటివాఁడా! ఆఁడుదానను నే నొంటిఁగా నుండుటఁ జూచి నీ వీవిధముగా దొంగిలించుకొని పరువెత్తి పోయెదవే నీకుఁ గొంచెమైన సిగ్గులేదేమిరా? నీవు చేసినమాయయే గదా యడవియందు మాయామృగరూపముచేత నామనోవల్లభుని దూరముగాఁ గొనిపోయినది. రాక్షసవంశ మనెడి యడవికి నీవే చిచ్చయినా వేమిరా.

ఆ. నాదుమామసఖుని ♦ నన్ను సంరక్షింప, మొనసి వచ్చినట్టి ♦ ముసలిగ్రద్దఁ
బెద్దపెనఁగి నీవు ♦ పిలుకుమార్చితి వౌర, యెంతశూరుఁ డవుర ♦ హీనచరిత.

పెద్దపెనఁగి = దీర్ఘకాలము పెద్దయుద్ధము చేసి, పిలుకుమార్చితివి = చంపితివి, హీనచరిత = నీచపునడవడిగలవాఁడా.

తా. నామామమిత్రుఁడై నన్నుఁ గాపాడుటకై వచ్చిన ముసలిగ్రద్దతోఁ బెద్దయుద్ధముచేసి చంపితివి. నీచచరిత్రుఁడా! ఆహా! నీ వెటువంటిశూరుఁడవురా. ముసలిగ్రద్దతోనే యింతపెద్దయుద్ధము చేసినవాఁడవు రామలక్ష్మణుల బారిఁబడిన నీగతి యేమో.

ఆ. పేరు చెప్పుకొనెడి ♦ బింక మేమియు లేక, కలనిలోన నన్ను ♦ గెలువ లేక
దుష్టరాక్షసుండ ♦ దొంగిలి పఱచెదే, యహహ యేమి నీమ ♦ హాబలంబు! ౯౦౬

బింకము = పౌరుషము, కలనిలోన = యుద్ధమందు.

తా. యుద్ధమందు నిలఁబడి యిదిగో రావణుఁడను, యుద్ధమునకు వచ్చితిని, అని పేరుచెప్పుకొను పౌరుషములేక యుద్ధమందు నాభర్తను గెలువలేక నన్ను దొంగిలించుకొని పరువెత్తుచున్నావే! పాపాత్ముఁడా యేమి యహహ నీ పౌరుషము!! ఏమినీబలము?

ఉ. ఈదృశ మైనగర్హితపు ♦ హేయపుఁగార్యముఁ జేసి యన్య యా
పైదలి దొంగిలించుకొని ♦ పాఱెదు భీతి దురాత్మ బాలిశా

లేదట రోరి సిగ్గు లవ • లేశము ఛీ నిను శూరమాని వ్యా
పాదరతాత్ముఁ గాంచి మగ • వారు హసింతురు సుమ్ము నీచుఁడా. ౯౦౮

ఈదృశము=ఇటువంటి, గర్హితపు=నింద్యమైనది, హేయపుఁగార్యము=నీచమైనపని, అన్య = ఇతరునకు భార్యయగుదాని, పైదలిన్ = ఆఁడుదానిని, బాలిశా=మూఢుఁడా, లవలేశము = మిక్కిలి కొంచెము, శూరమాని = శౌర్యము లేకున్నను శూరుఁడనని తలఁచువాని, వ్యాపాదరతాత్మున్=ద్రోహచింతనమందుఁ బ్రీతిగల మనస్సుగలవానిని.

తా. స్త్రీచౌర్యమను నింద్యమైన నీచపుఁగార్యము చేసి యితరునిభార్య యగు నాఁడుదానిని దొంగిలించుకొని భయపడి పరువెత్తెదవే, మూర్ఖుఁడా, నీకుఁ గొంచెమైన సిగ్గులేదటర. ఛీ శూరుఁడు గాకున్నను శూరుఁ డనుపేరు చెప్పుకొను ద్రోహచింతగల నిన్ను మగవారు నవ్వుదురు. సుమ్ము.

ఉ. ప్రేలితి కాఱుకూఁతలను • బెద్ద బలంబును శౌర్య మంచు ఛీ
కాలుపనే దురాత్మ కల • కాల మకీర్తియు వంశనాశమున్
బోలఁగఁ జేయుకార్యమును • బూని తిసీ నిలు పోటుబంట వై
చాలు ముహూర్త మంత, జనఁ • జాలుదె యీమెయితోడ నీగతిన్. ౯౦౯

ప్రేలితి=వదరితివి - కాఱుకూఁతలను = నిష్ప్రయోజనములైనమాటలను, పోటుబంటవై=శూరుఁడవై.

తా. నేను శూరుఁడ నని దొడ్డబలవంతుఁడ నని వ్యర్థపుఁగూఁతలు కూసితివిగదా! పాపాత్ముఁడా! కాల మనునది యున్నంతవఱకు నీ కపకీర్తి గలిగించి నీవంశము నాశముఁజేయు కార్యమును జేయఁబూనితివి. ఛీ శూరుఁడవై కొంచెము సేపు నిలిచితివేని నీ వీ దేహముతో నిట్లు పోఁగలవా? యాతనాశరీరముతో యమలోకమునకుఁ బోదువేకాని.

తే. చావుపరువునఁ బరువెత్తి•చనెడినిన్ను, నవనివల్లభుఁ డేమి చే•యంగఁ గలుగు
నేదినిల్వుముక్షణమాత్ర•మిందునీదు, ఘోరకృత్యఫలంబును•గుడువఁజేయు.

తా. మృత్యుదేవత తఱుముచున్నట్లు చావుబ్రతుకు దెలియక పరువెత్తుచున్నావే! నిన్నా రామరాజేమి చేయఁగలఁడు? ఏదీ మగవాఁడవై తివేని క్షణము సేపు నిలువుము. నీ పాపకార్యఫలము నీ వనుభవింపఁజేయును.

కం. భూవరపుత్రులకంట, న్నీ వివ్వాడు పడితివేని • నీసైన్యములున్
నీవును ముహూర్త మైనను, జీవముతో నుండఁగలవె • చెనఁటిపలాశీ.

పలాశీ=రాక్షసుఁడా, పల + అశీ=మాంసము భక్షించువాఁడా.

తా. ఆరాజకుమారులకన్నులకు నీవు కనఁబడితివా నీవు నీసైన్యములు నొక ముహూర్తకాలమైనను బ్రతుక సాధ్యపడునఁటరా? దుష్టరాక్షసుఁడా?

ఆ. కారుచిచ్చు రేఁగఁ•గానసాంతరములఁ, బులుఁగు దానిఁ జేర • బలములేని
యట్లు నీవు వారి•యంబకములఁ దేఱి, చూడనైన లేవు•నోఁకుఱేఁడ. ౧౨
నోఁకుఱేఁడ = రాక్షసరాజా !

తా. అడవులందుఁ గారుచిచ్చు విజృంభించినపుడు పక్షులు దాని సమీపింప బలములేనియట్లు నీవు రామలక్ష్మణులు ప్రయోగించు బాణములను కన్నెత్తియైనఁ జూడఁజాలవు. ఇఁక నీవు వానిని ఖండించు టేమి? యుద్ధముచేయుటేమి?

మ. వినరా నీకు హితంబుఁ జెప్పెద ననున్ • వే వీడుమీ నా నుడుల్
వినవేనిన్ భృశమత్ప్రధర్షణరుషా • వేశంబునన్ భూమిభృ
త్తనయుం డాత్మసహోదరాన్వితుఁ డనిన్ • దర్పించి యర్పించు నీ
తనువుం గంకసృగాలగృధ్రతతికిం • దన్విం గొన న్విందుగన్. ౧౩

భృశ + మత్ + ప్రధర్షణరుషా వేశంబునన్ = అధికమగు నన్ను నవమానపఱుచుటచేఁ గలిగిన కోపావేశముచే,భూమిభృత్తనయుండు=రాజకుమారుఁడు, రాముఁడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, దర్పించి = బలాతిశయముచే గర్వించి, తనువున్=శరీరమును, కంక=రాపులుఁగులయు, సృగాల=నక్కలయు, గృధ్ర= గ్రద్దలయు, తతికిన్=సమూహమునకు, తన్వి=తృప్తి.

తా. ఏలరా చెడిపోయెదవు. నేను జెప్పిన మంచిమాట వినరా. నన్ను మరలఁ దీసికొనిపోయి రామున కర్పింపుము. అట్లు నామాటచొప్పునఁ జేయక పోయితివా నన్ను నీ వవమానించుటచేఁ గలిగినకోపము నావేశంబున యుద్ధమున నీదేహమును రాపులుఁగులకు నక్కలకు గ్రద్దలకు తృప్తిగలుగ విందుగాఁ జేయును.

శా. ఏమోకోరిక నన్గ్రి, హించికొని నీ • వెంతే వడిం బాఱెదే
నామాట ల్విను నీప్రయత్న మది యె • న్నండైన సాగంగఁ బో
దోమాయావి మదీయ భర్త నవిజ • య్యున్ లోకనాథోపమున్
రాముం బాసి చిరంబుగా బ్రదుక నే • రన్ శాత్రవాధీన నై. ౧౪

శాత్రవాధీననై = శత్రువులకు లోపడినదాననై.

తా. ఏదో చెడ్డకోరిక మనస్సునందుంచుకొని నన్ను నీవు తీసికొని పరువెత్తి పోవుచున్నావు. నామాట విను, నమ్ము. ఎప్పటికైన నీకోరిక కొనసాగునదికాదు.

ఓరీ మాయలమారీ! నామగని జయింపసాధ్యపడనివానిని జగన్నాథసమానుని రామునిఁ బాసి శత్రువు స్వాధీనమందు దీర్ఘకాలము బ్రదుకజాలను.

కం. కృపణుఁడు మృతికాలంబున, విపరీతమ్ములఁ భుజించు • విధమున నీవున్
జపలత నీసేమం బే, వ్యపగతమతి నెఱుఁగలేవు • పాపాత్ముండా. ౧౫

కృపణుఁడు = నీచుఁడు, విపరీతమ్ములన్ = అపథ్యపదార్థములను చపలత =బుద్ధినిలుకడలేని, వ్యపగతమతిన్ = బుద్ధిహీనతచే.

తా. నీచుడు మరణకాలము ప్రాప్తించినపు డపథ్యపదార్థములఁ దినునట్లు

నీవును నింద్రియచపలతచే నీకు మేలేదో తెలిసికోలేక బుద్ధిహీనుఁడవై యున్నావు. ఏలయందువా? నీవు పాపాత్ముఁడవు. కావున నీకు మేలగుమార్గము స్ఫురింపదు.

కం. పథ్యముచేఁదగు నరునకుఁ, దథ్యము చానున్న వేళఁ ♦ దగులదు సుమి వై
 తథ్యము నా నుడికిని నా,శిథ్యమునకు నిన్ను నీడ్చెఁ♦దినకరసుతుఁడున్.

తథ్యము=నిజము, చానున్న వేళ = చచ్చుటకుసిద్ధముగానున్న సమయమున, వైతథ్యము=వ్యర్థము, దినకరసుతుఁడు=యముఁడు.

తా. చావుసమీపించిన సమయంబున మనుష్యునకుఁ బథ్యవస్తువులు దిన మనస్సుపోదు. పథ్యము చేఁదగును. చేఁదు పథ్యముగఁ దోఁచును. ఇది సత్యము. నామాట యసత్యముగాదు. ఏమి నీమాట యనెదవా? నిన్ను యముఁడు విందు పెట్ట నీడ్చుకొని పోవుచున్నాఁడు.

ఉ. ఇంతటిపాపకార్య మొక ♦ యింతయుఁ గొంకును జంకు లేక ని
 శ్చింతతఁ జేయఁ బూనుటను ♦ జెచ్చెరఁ గాంచెదు హేమభూమిరు
 ట్సంతతి, నీఁదె దస్రచయ ♦ సద్మము వైతరుణిం, గలాఁడవున్
 స్వాంతమునందు నమ్ము మసి ♦ పత్రవనంబునఁ గ్రీడ సల్పఁగన్. ౯౧౯

హేమభూమిరుట్సంతతి=బంగారుచెట్లసమూహమును, అస్రచయసద్మము= నెత్తుటి వెల్లువకుస్థానము, వైతరణిన్=నిప్పులయేఱు. ఇది యమలోకమును జుట్టి యుండును. పాపాత్ములను కింకరులు దీనిలోవైచి యీడ్తురు. కలాఁడవు = కలవాఁడవు. ఉన్న, కల, న, పర్ణంబీఁది తచ్ఛబ్దవకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు. సు. వ్యా. క్రియ ౧౮. స్వాంతమునందు = మనస్సునందు, అసిపత్ర వనము=ఇది యమలోకములోని యొకనరకమునకు పేరు. ఇందలి చెట్లయాకులు కత్తులవలె నుండును.

తా. ఇంత ఘోరపాపకార్యమును గొంచెమైన జంకుకొంకు లేక నిర్విచార ముగాఁ జేయఁబూనుటచే శీఘ్రకాలములోనందే బంగారుచెట్లను జూడఁగలవు. యమలోకమందలి నెత్తుటియేఱు నిప్పులయేటియందు నీఁదఁగలవు. అసిపత్ర వనంబునఁ గ్రీడింపఁగలవు. నమ్మము.

కం. సంతప్తహేమపుష్పా,క్రాంతము వైడూర్యదళము ♦ కాలాయస శా
 తాంతదృఢకంటకచితము, నంతకశాల్మలిని గలవ ♦ యాలోకింపన్. ౯౧౮

సంతప్త = బాగుగఁగాల్పఁబడిన, హేమపుష్ప = బంగారు పూవులచే, ఆక్రాంతము = నిండినది, వైడూర్యదళము - సంతప్తయనుపదము వైడూర్య కాలాయసపదములతోను, నన్వయింపవలెను=బాగుగఁగ్రాఁగినవైడూర్యమయ ములగు నాకులుగలది, సంతప్త=బాగుగఁగాలిన, కాలాయస=ఉక్కుమయమై, శాతాంత=వాఁడికొనలుగలదియు, దృఢ = గట్టివియునగు, కంటక = ముండ్లచే, చితము=నిండినదియగు, అంతకశాల్మలిని=యమునిబూరుగువృక్షమును.

ఒక్కొక్కచో సమాసగత పూర్వపదంబు వ్యవహితోత్తరపదం బొంటితో డను వానిపెక్కింటితోడను నన్వయించెడి. ప్రౌ. వ్యా-సమాస ౩౪-ఊసూత్రప్ర కారము సంతప్తశబ్దము వైడూర్య కాలాయసశబ్దములతోడను నన్వయించును.

తా. బాగుగఁగాలిన బంగారు పుష్పములతో నిండినదియు బాగుగఁగాలిన వైడూర్యపుటాకులుగలదియు, బాగుగఁగాలిన యినుమయమైన పదునైన కొనలుగలదై దృఢములైన ముండ్లచే నిండినదియు, నగు యమపురంబునఁ గల బూరుగు చెట్టును జూడఁగలవు. పరస్త్రీలఁగామించిన నీకి నరకబాధలు తప్ప వని యర్థము.

ఉ. అల్పచరిత్ర యంతటిమ ♦ హాత్ముని వంచన చేసి మేనిలో
నిల్పఁగ నేర్తువా యుసుఱు ♦ నిర్ఘృణుఁడా విషపాయిభంగి నీ
కల్పము నేఁటితో ముగిసెఁ ♦ గాలభటోత్కటపాశబద్ధునిన్
వేల్పులసూడ ! రాఘవుఁడు ♦ ని న్వధియించెడి నెందుఁ జొచ్చినన్. ౯౧౯

అల్పచరిత్ర=నీచపునడవడిగలవాఁడా! అంతటి జగత్ప్రసిద్ధుఁడైన=మహాత్ముని, ఉసురు=ప్రాణము, నిర్ఘృణుఁడా = దయలేనివాఁడా! విషపాయిభంగిన్=విషముద్రాగినవానివలె, నీకల్పము=నీజీవితకాలము, కాలభట=యమకింకరుల, ఉత్కట=భయంకరమైన, పాశబద్ధునిన్ = త్రాళ్ళచేఁ గట్టఁబడినవానిని, వేల్పులసూడ = దేవవిరోధీ !

తా. నీచపునడవడిగలవాఁడా! యింతంతని చెప్పరాని గొప్ప స్వభావము మనస్సుగలవానిని శ్రీరాముని మోసగించి విషముద్రాగినవానివలె నీదేహములోఁ బ్రాణములు నిలుపఁగలవా? అది నీకు సాధ్యమా? దయాహీనుఁడా! నీకు జీవితకాలము నేఁటితోఁ ముగిసెను. నేను లంకలోఁ బ్రవేశించిన రాముఁడు నన్నేమి చేయఁగలడందువేమో? దేవతాశత్రువా! యమకింకరులు నీమెడకుఁ బాశములు తగిలించియున్నారు. కావున నీవు లంకలోనేగాదు స్వర్గపాతాళములఁ బ్రవేశించినను నిన్నుఁ దప్పక రామచంద్రమూర్తి వధింపఁగలఁడు.

ఉ. భ్రాతయుఁ దోడు లేక ఖల ♦ రాక్షసులం బదునాల్గు వేవురన్
జేతులతీఁడ పోఁ దుమురు ♦ సేసె నిమిషములోన రాముఁడా
ఖ్యాతమహాస్త్రవేది సుస ♦ మర్థుఁడు భార్యను ప్రుచ్చిలించు దు
ర్జాతుని నిన్ను సైఁచునె దు ♦ రంబున వ్రక్కలు చెక్కకుండునే. ౯౨౦

ఖ్యాతమహాస్త్రవేది=ప్రసిద్ధికెక్కిన గొప్పయస్త్రముల నెఱిఁగినవాఁడు,సుసమర్థుఁడు = ఎంతటిగొప్పకార్యమయిన సాధింపశక్తిగలవాఁడు, దుర్జాతునిన్= నీచపుఁబుట్టువుకలవానిని, దురంబునన్ = యుద్ధమునందు, వ్రక్కలు = వ్రక్కలగునట్లు.

తా. తమ్ముఁడుకూడఁ దోడులేక యొంటరిగాఁడు దుష్టులను రాముఁడు రాక్షసులఁ బదునాలుగు వేలమందిని చేతులదురద పోవునట్లు అల్పకాలములో చూర్ణముచేసెను. అటువంటి గొప్పయస్త్రముల నెఱింగినవాఁడు ఎంతటికార్యమైన

సాధింప మనోబల దేహబల సాధనసంపత్తి గలవాఁడు. తన పెండ్లామును దొంగిలించిన నీచజాతు నిన్ను యుద్ధమందు ముక్కలుముక్కలుగా నఱకక సహించి యూరకుండునా ?

కరిబృంహితము. ఇట్టు పలుకుచుఁ బెక్కువిధములఁ◆నేడ్చి కరుణము దోఁపఁగాఁ
దిట్టుచును ఘనశోక భరమున◆దీన యయి స్మృతి దప్పుచున్
గట్టిగను విలపించి పొరలుచుఁ◆గంప మొనరఁ దపించుచో
దిట్ట యయి యసురాధముఁడు నృపు◆దేవిఁ గొని చనె బాపియై.

తా. ఈవిధముగాఁ బలువిధముల మాటలాడుచు నేడ్చుచుఁదిట్టుచు శోకాతిశయముచే దీనురాలై స్మృతితప్పి పడుచు గట్టిగా నేడ్చుచుఁ బొర్లుచు దేహమున వణఁకుపుట్టి తపించుచుండఁగా రాక్షసాధముఁడు దిట్టతనంబున సీతను దీసికొని పోయెను.

కరిబృంహితము. భ న భ న ర గణములు, పదుమూఁట యతి.

—◆ ౫౪-వ సర్గము. సీత తనయాభరణంబులు కపులముందట వైచుట ◆—

చ. అతఁ డటు పోవుచుండ నొకఁ◆డైనను గానఁగ రామిఁ బొక్కుచున్
క్షితిసుత గాంచి భూమిధర◆శృంగ చరత్కపిపంచకంబు నీ
క్షితిరుహచారు లేనియును◆జెప్పక యుందురె రాముతోడ నా
గతి యని కొంగునన్ ముడిచి◆కాంచనభూషలు వారి ముంగలన్. ౧-౨

భూమిధరశృంగ=పర్వతశిఖరమునందు, చరత్=తిరుగుచున్న, కపిపంచకంబు = ఐదుక్రోఁతులను, క్షితిరుహచారులు = చెట్లయందు సంచరించువారు-క్రోఁతులు, కాంచనభూషలు=బంగారుసొమ్ములు.

తా. ఆపాపాత్ముఁ డిట్లుపోవుచుండఁగా నింతవఱ కొకఁడైనఁ గానరాకుండెను. దానికై తపించుచు నొకచోటఁ గొండశిఖరమునందున్న నైదుగురు వానరులఁ జూచి వీరైనను నాస్థితి రామునితోఁ జెప్పకుందురా యని తన సొమ్ములనుదీసి కొంగున ముడివైచి వారిముందు పడునట్లుగా.

ఉ. వైచెను వైచు టాఖలుఁ డ◆వారణసంభ్రమసాధ్వసాత్ముఁడై
వేచనుచుంటఁ గన్గొనఁడు◆వృక్షచరావళి నిర్నిమేష మా
లోచనముల్ వహించుచు వి◆లోలవిశాలవిలోచనామణిన్
జూచెను రామ రామ యని◆శోకమునం బలవించు చుండఁగన్. ౧-౩

ఖలుఁడు=దుష్టుఁడు, అవారణ = అడ్డములేని, సంభ్రమ = తొట్రుపాటు, సాధ్వస=భయముగల, ఆత్ముఁడై =మనస్సుగలవాఁడై, "సభయహర్షజనితచిత్తక్షోభమువలన నని" తిలకవ్యాఖ్య. రావణుఁడు సీతను జంకలో నిఱికించుకొని పోయినవాఁడు, ఆమె కుదురుగ నుండినది కాదు. ముందు వెనుకలకు వ్రాలు

చున్నట్టులు చెప్పఁబడెనుగదా. ఎవరడ్డమువత్తురో యెప్పుడెపుడుపోయి లంకలోఁ బడుదునా యని రావణుదృష్టి ముందుండెను, రామలక్ష్మణులు వత్తురేమో యని సీతాదృష్టి వెనుకప్రక్కనుండెను. ఇట్లు చంకలోఁ బొర్లుటలో వెనుకప్రక్కగ వ్రాలి సీత సొమ్ము లుత్తరీయమున ముడిగట్టి వైచెను. కొందఱు చెప్పునట్లు పైఁటకొంగు సీత చింపలేదు. ఇప్పటి స్త్రీల పైఁటవలె సీతకు పైఁటలేదు. కట్టుకొను వస్త్ర మొకటి, కప్పుకొను నుత్తరీయ మొకటి. ఈకప్పుకొన్నదానిలో సొమ్ములు మూటకట్టి వైచెను. కట్టుకొన్నది కప్పుకొన్నది రెండు నొకవన్నె గలవే. ఈ వైచిన సొమ్ములలో కొన్ని దేహమున నొకప్రక్క ధరింపఁబడినవే వైచెను. అనఁగా ఒకచెవికమ్మ, ఒక ముక్కుప్రోగు, ఒకచేతి బాజుబందు-వంకీ వైచెనని సుందరకాండమందలి హనుమంతుని వాక్యమువలనఁ దోఁచెడి. ఇది తన్ను గుర్తింప ననుకూలపడుటకై చేసిన యుపాయము. వే = శీఘ్రముగ-ఆదరబాదర, నిర్నిమేషము=తెప్పపాటులేనిది, లోచనముల్ = కనులు, విలోల= విశేషముగాఁ జలించు, విశాల = వెడలుపైన, విలోచనామణిన్ = కన్నులుగల శ్రేష్ఠురాలిని.

తా. ఆమూఁటను బడవైచెను. మిగులఁ దొట్రుపాటుతోను భయపడిన మనస్సుతోను, నాదరబాదర వేగముగాఁ బోవుచున్నవాఁ డగుటచే రావణుఁడు దానిని జూచిన వాఁడు కాఁడు. చూచియుండిన నానవాలు లేకుండఁజేయ దానిని హరించి యుండును. ఆక్రోఁతులు తెప్పపాటులేని దృష్టులతో విశాలములై చలించుచున్న కన్నులుగల దానిని రామరామ యని శోకమున నేడ్చుదానిని జూచిరి. వాఁడు రావణుఁ డని సుగ్రీవాదులు గుర్తించిరి కాని యామె యెవతెయో వారికిఁ దెలియదు. ఈప్రకారము వాఁడెందఱినో యెత్తుకొని పోవుచుం డును. ఎవతెయో యేమో యని రిత్తకలహము మనకేల యని వారూరకుండిరి. ఎవతెయైన నేమి ? ఆఁడుకుయిలు ఆలకుయిలు వినినవారు రక్షించుట ధర్మము గదా యందురేమొ ? బలవద్విరోధము అదియునుగాక వాలికి రావణునకు సఖ్యముగలదు. ఈవార్త తెలియఁగానే వాఁడు బయలుదేఱి సుగ్రీవుని జంప నిదే సమయమని బయలుదేఱి వచ్చును. అని యివి యన్నియు నాలోచించి వారూరక యుండిరి.

ఉ. ఆసురభర్తయుం గడుర ♦ యంబునఁ బంపను దాఁటి తీక్ష్ణదం
 ష్ట్రాసహితాహికన్యకఁ దొ ♦ డన్ ధరియించినభంగి దోఁపఁ బృ
 థ్వీసుత మృత్యుదేవి ననఁ ♦ దెంపున బట్టి గ్రహించి పర్వతా
 ళీసరసీనదీవనుల ♦ లీల నిరస్త శరంబుపోలికన్. ౯-౫౪

తీక్ష్ణదంష్ట్రాసహిత = విషముచేఁ గ్రూరమైనకోఱలతోఁ గూడిన, అహికన్యకన్=ఆఁడుపామును, పర్వతాళి=పర్వతములవరుసలను, సరసీ=సరస్సులను,

నదీ=ఏఱ్ఱను, వనులన్=అడవులను, ఇట్లనుటచే నూళ్ళమీఁదుగా వాఁడు పోలే దని కేవలనిర్జనమైన యడవిమార్గమునసే పోయె నని యేర్పడుచున్నది.

తా. రాక్షసరాజు మిగులవేగముగఁ బంపను దాఁటి క్రూరవిషముగల కోఱలుగల యాఁడుపాముసు దొడమీఁద నుంచుకొన్నవానివలె సీతను బట్టుకొని తన మృత్యుదేవతనో యన్నట్లు సీతాదేవిని సాహసముచే బలాత్కారముగఁ బట్టుకొని పర్వతములు తటాకములు నదు లడవులు దాఁటి యవలీలగా వింటి నుండి విడిచిన బాణమువలె నడ్డములేక యతివేగముగ చక్కఁగా.

ఆ. వడిగ దాఁటి నక్ర ♦ పాఠీనతిమితిమిం,గిలచయాన్వితంబు ♦ జలధి డాసి
తీఱెఁ బోసురారి,దీనితో నన సిద్ధ,వితతి హృష్టుఁ డగుచు♦వేగి యగుచు.

నక్ర=మొసళ్లు, పాఠీన=చేఁప, తిమి=ఇదియొక పెద్దచేఁప, తిమింగిల = తిమినిమ్రింగునది తిమింగిలముఁ వీని-చయ = సమూహముతో, అన్వితంబు = కూడినది, జలధిన్=సముద్రమును, డాసి=సమీపించి, సిద్ధవితతి = సిద్ధులసమూహము, దీనితోన్=ఈసీతాహరణకార్యముతో, తీఱెన్‌పో=నిశ్చయముగాఁ జచ్చెను. హృష్టుఁడు=లంకచేరితిని గదా యిఁక భయములేదని సంతోషించిన వాఁడు; హృష్టుఁడు=కొందఱు రామునిచేఁ జచ్చుమార్గము గలిగెఁగదా యని సంతోషించెను. పుణ్యము క్షయింపక పాప మతిశయించినఁగాని మృత్యువు కలుగదు, కావునఁ దమోగుణావృతుఁడై తెలిసి తెలిసి తల్లినిగూడ విరుద్ధపు వాక్యములు పలికె నని యందురు. దీనికి సర్గాంతమందు జెప్పఁబడు, "బభూవ మోహాన్మదితః" 'పెమోహి మోదిలెన్' (౯-౩౩-వ పద్యము) అసంగతమగు చున్నది. అట్లులే "ఆత్మానం బుద్ధివైక్లబ్యాత్ కృతకృత్య మమన్యత, కృతకృత్యుఁడ ననుచు బుద్ధిహీనతఁ దలఁచెన్, ౯౩౪ పద్యము అనునదియు నసంగతమే అని తిలకవ్యాఖ్య.

తా. శీఘ్రముముగ దాఁటిపోయి మొసళ్లు, పాఠీనములు, తిములు, తిమింగిలములు గలసముద్రమును సమీపించి గడనఁ బడితిని. ఇఁక భయములేదని రావణుఁడు సంతోషించుచు సిద్ధులు దీనితో రావణుఁడు చచ్చెను, సిద్ధమని యను చుండ వేగముగ.

—♦ రావణుఁడు సీతతో లంకఁ జొచ్చుట ♦—

చ. తననగరంబు లంకను న ♦ తంద్రగతిం జొరఁబాఱి రావణుం
డనయుత సీత నుంచెఁ దన ♦ యంతిపురంబున దైత్యశిల్పి ము
న్ననువుగఁదాను మాయసతి ♦ యట్టుల, యంతఁ బిశాచ కాంతలన్
గనుఁగొని మీరు హెచ్చరికఁ ♦ గావలి యుండుఁడు సీత కెప్పుడున్. ౯-౧౬

అతంద్రగతిన్=హెచ్చరికతో, ఎవ్వరికిఁ దెలియకుండునట్లు, అనయుతన్= నీతితప్పినవాఁడై, దైత్యశిల్పి=మయుఁడు, మున్ను = పూర్వము మాయన్ =

మాయచే, సతియట్టులు=తానుంచుకొన్న హేమనువలె-మాయచే తనసతి నుంచి నట్టు లనుటచే (1) ఈగుహ దుర్గమము. దీనిలో నెవరుండునది లోకమునకుఁ దెలియదు. అట్టులే సీత యిందుండుట యెవరికిఁ దెలియ నసాధ్యము. (2) మయునకు హేమయుంపుడుకత్తె. వాఁడు దానవుఁడు. అది దేవతాస్త్రీ. ఇక్కడ నట్టిభావమే గ్రహింపవలెను. (3) మయు నింద్రుఁడు చంపినట్టులు యుద్ధమున రామచంద్రమూర్తి రావణు వధింపఁగలఁడని యీ యుపమానసారస్యము.

పూర్వము దైత్యశిల్పియగు మయుఁడు తా నుంచుకొన్న హేమ యను దానికై తన యద్భుతశక్తిచేఁ గల్పించిన గుహయందు దాని నుంచినట్టులు - ఈకథ కిష్కింధాకాండమందు ౫౧-వ సర్గమునఁ గలదు. ఇచ్చటఁ దిలకవ్యాఖ్య యందు 'మాయామి వాసుర'మ్మని పాఠము గ్రహింపఁబడినది. ఇట్లు గ్రహించి లంకకుఁ దేఁబడిన సీత మాయారూప మనియు ముఖ్యమాత సీత ముందే యగ్నియందుఁ బ్రవేశించె నని ధ్వనిత మనియు, కావుననే రావణుఁ డీసీతను మోహఁ గలిగెననియు మాయవలననే రావణుఁడు వాస్తవము తెలిసికొనలేక పోయెననియు వ్రాయఁబడినది. సీత మాయరూపము గనుక రావణుఁడు మోహఁ గలిగెనఁట. విరాధుఁ డేసీతను మోసెను? అప్పు డెవ రేమాయ చేసిరి? కావున నీయభిప్రాయము సరిగాఁ దోఁపదు. ఇఁక నీవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయ మేమన, మయుఁడు దానవశిల్పి. వీఁడు దేవతాస్త్రీ యగు హేమను నుంచు కొన్నవాఁడు. దానికై స్వయంప్రభాగుహ తనశక్తిచే నిర్మించి యందు దాని దాఁచి యుంచెను. తనకు శత్రువు దానవుఁడు నగువాఁడు తనజాతి దేవతాస్త్రీ నుంచుకొన్నాఁ డనుట యింద్రునకుఁ సహింపరానిదై వానిని జంపెను. ఈవిధ ముగ నాదేవతాస్త్రీ మయునిపాలిటికి మృత్యుదేవత యయ్యెను.

అట్టులే సీతయు రావణునకు మృత్యు కారణ మయ్యె నని యుపమాన భావము. కావున నిక్కడ మాయ యనఁగా మయసంబంధమైన యద్భుతశక్తియే కాని యింద్రజాలముకాదు. స్వయంప్రభాగుహ యింద్రజాలము కాదుగదా.

మాయ యనఁగా నింద్రజాల మని యర్థము వ్రాసిన వారామాయాస్త్రీ యెవ్వతె? అది యెందుకు నేలయుంచఁబడె నను నైతిహ్యము వ్రాసినవారుకారు.

తా. తన లంకానగరమును మిగుల హెచ్చరికతోఁ బరువునఁ బ్రవేశించి నీతిహీనుఁడై రావణుఁడు పూర్వము మయుఁడు మాయచేఁ దాను నిర్మించిన గుహయందు హేమనువలెఁ దన యంతఃపురంబున నుంచి పిశాచస్త్రీలఁ బిలిచి మీరు సర్వకాల సర్వావస్థల సీతపైఁ గావలియుండుఁడు.

ఉ. కాంతలఁ గాని పూరుషులఁ • గాని యిటం జొరనీయ కుండుఁ డే
కాంతము స్వర్ణరత్నవస • నాదుల దేనిని సీత గోర నా

వంతయు నడ్డు చెప్ప కిడుఁ ♦ డాసయుఁ గల్గినయేని మేనిపై,
నింతి నెఱింగియే నెఱుఁగ ♦ కేఁ బరుషంబులు పల్కఁబోకుఁడీ. ౬-౨౪

ఏకాంతము = మిక్కిలి, స్వర్ణ, రత్న, వసనాదులన్ = బంగారు మణులు వస్త్రములు లోనైనవానిని, పరుషంబులు=కఠినవాక్యములు.

తా. సీతయున్నచోటికి స్త్రీలనుగాని పురుషులనుగాని రానీయకుఁడు. ఆమె బంగారో, రత్నములో, వస్త్రములో, యేది గోరిన నది విశేషముగాఁ దెచ్చి యిండు. మీకు దేహములమీఁద నాశయుండెనా యడ్డము చెప్పవలదు తెలిసి కాని తెలియకకాని యామెను కఠినోక్తులు పలుకవలదు.

కం. అని యిట్టు లాజ్ఞయిడి య, మ్మనుజాశనుఁ డంతిపురము♦మాని యిఁ కేమే
ననువగుఁ జేయఁగనని వర, మున మోహితుఁ డగుచు నెంచి♦
పురుబలయుతమున్.

తా. అని యీప్రకార ముత్తరువు చేసి యా రాక్షసుఁడు అంతఃపురము వదలి యీవల వచ్చి యిఁక నేను జేయవలసిన దేమి యని యాలోచించి బ్రహ్మవరము నాకుఁ గలదు. నా కేమిభయ మని బుద్ధిలేనివాఁడై తలఁచి గొప్పబలముతోఁ గూడినవారిని.

—♦ రావణుఁడు జనస్థానమునకుఁ గాపు పంచుట ♦—

కం. అష్టపలాశినిఁ గనుఁగొని, స్పష్టంబుగ ననియె మీరు ♦ చనుఁడీ మీమీ
యిష్టాయుధములఁ గొనుచు న,వష్టంభముతోడ వేగ ♦ వని దండకకున్.

అష్టపలాశిని=ఎనమండ్రు రాక్షసులను. ఇది ద్విగుసమాసము, సంఖ్యాపూర్వోద్విగుః-పాణిని ౨. ౧. ౫౨. సమాహారమున 'ద్విగురేకవచన' మ్మని యుండుటచే నేకవచనరూపము. అవష్టంభముతోన్=తగిన ప్రయత్నముతో, వని = అడవి.

తా. ఎనమండ్రుగురు రాక్షసులను జూచి సందేహము లేకయుండునట్లు ఇట్లు పలికెను. మీకు మీకు నిష్టములైన యాయుధము లన్నియుఁ దీసికొని ప్రయత్నముతో దండకారణ్యమునకుఁ బోవలసినది.

సీ. అందుహతస్థాన ♦ మగుజనస్థానంబు,నందు నిల్వుఁడు మీర ♦ లంద ఱిగి
మున్ను ఖరాసురుం♦డున్నచో టది మీరు, సాధ్వసపడక రో♦షంబు చలము
పౌరుషమారంగఁ ♦ బరికించు చుండుఁడు, మున్ను నే నుంచిన♦యన్నిశాట
నాథుల ఖరదూష♦ణప్రముఖులఁ జంపె, రాముండు దాన వై♦రంబు పుట్టె
తే. వైరనిర్యాతనమునకు♦వలసురోయు,వాఁడధైర్యంబుకంటెఁగో♦పంబుమించె
జానకీనాథు రణమునఁ ♦ జంపి కాని, యాద మఱచి నే నిద్రింప♦నసురులార.

అందున్=ఆదండకయందు,హతస్థానము=ఖరాదులుచంపఁబడినస్థలమ్ము, సాధ్వసపడక = భయపడక, పరికింను చుండుఁడు = పరీక్షించు చుండుఁడు,

నిశాటనాథులన్=రాక్షసనాయకుల, వైరనిర్యాతనమునకున్=పగదీర్చుకొనుటకు, వలనున్=మార్గము, రోయువాఁడన్=వెదకుచున్నాఁడను, ఆదమఱచి=ఆత్మమఱచి.

తా. ఆదండకయందు ఖరాదులు చంపఁబడిన స్థలమునందే మీరుండుఁడు. అది పూర్వము ఖరుఁ డున్నస్థలము. మీరు భయపడవలదు. రోషము చలము పౌరుషము అతిశయించునట్లు శత్రువుల పోకలరాకలఁ బరీక్షింపుచుండవల యును. పూర్వము నే నందుంచిన ఖరాదు లగు రాక్షసనాయకుల రాముఁడు చంపెను. దానితో విరోధము కలిగెను, ఆపగదీర్చుకొనుట కుపాయము నాలో చించుచున్నాఁడను. ప్రత్యక్షముగాఁ బోయి యుద్ధముచేయ ధైర్యముచాలదు. అట్టులని యూరకుండుటకుఁ గోపము కారణమున వశపడకున్నది. ఏవిధముగ నైన రాముని రణమునఁజంపి కాని మైమఱచి నిద్రింపను.

ఉ. కావునఁ బేద విత్తమును ♦ గాంచినయట్లు ఖరారిఁ జంపి సౌ
ఖ్యావహవృత్తి నుందుఁ, జని ♦ యయ్యెడ మీరలు రామునిపోకలన్
రేపగ లప్రమాదగతిఁ ♦ ద్రిమ్మరి కాంచుచుఁ దద్విశేషవా
ర్తావళి నాకుఁ బుచ్చుఁడు, నృ ♦ పాత్మజులన్ వధియింపఁ బూనుఁడీ. ౬౩౧

విత్తము=ధనము, ఖరారిన్=ఖరునిఁజంపినరాముని, సౌఖ్యావహవృత్తిన్= సుఖమునుగలిగించు వ్యాపారమునందు, ఈరలు = మీరలు, రేపగలు - రే + పగలు. రాత్రియుఁబగలు=ద్వంద్వంబునఁ బదంబుమీఁది కచటతపలు గసడదవ లగు. సమాహారద్వంద్వసమాసము- సమాహారద్వంద్వము తెనుఁగునఁబ్రాయి కంబుగ బహువచనమగు, అప్రమాదగతిన్=పొరపాటులేనివిధముగ, త్రిమ్మరి = తిరిగి.

తా. కాఁబట్టి పేదవాఁడు ధనమును సంపాదించుకొన్నట్టు బలవద్విరోధము వలన సుఖవిషయమున దరిద్రుఁడనై కన్నార నిద్రలేక యుండు నేను ఖరుని జంపిన వాని నెట్లు చంపుదునా యని యాలోచించుచుండు నేను రాముని జంపి మరల సుఖపడుదును. మీరచ్చటికిఁ బోయి రామునిచర్య లన్నియు కనిపెట్టి రాత్రియనక పగలనక దినదినము హెచ్చరిక తప్పక తిరుగుచు నొకచోటనే యుండక యారాముని విషయమైన విశేషవృత్తాంతముల నాకుఁ జెప్పి పంపు చుండుఁడు. మీరు నారాజకుమారులఁ జంప యత్నింపుఁడు.

కం. మీ బలమును మీ శౌర్యం, బే బహురణములను జూచి♦యెఱుఁగుట మిమ్మే
యీబలితఁపుగార్యంబున, నౌభారకమునకుఁ, బూన్చు ♦ టయ్యెనటంచున్.

భారకము = భారము.

తా. ఇందఱుండఁగా మీయెనిమిదిమందినే పంపనేల యందు రేమో? మీ బలము మీశౌర్యము నేను అనేక యుద్ధములందుఁ జూచి మీవిషయము బాగుగఁ దెలిసినవాఁడ నగుటచే నీమహాకార్యభారమును మీయం దుంచినవాఁడనైతిని. ఇతరు లింతకార్యము నిర్వహింపలేరు.

ఉ. ఈనెఱి నింపు పెంప నసు•రేంద్రుఁడు పల్కిన రాక్షసాష్టకం
బానతిఁ జేసె, రావణుని•యూనతిఁ జేసి జవంబుపై జన
స్థాన మలక్ష్యదర్శనులు•దారుణభంగిని జొచ్చి, రీగతిన్
జానకిఁ దెచ్చి రామునెడ•శాత్రవ మూని విమోహి మోదిలెన్. ౯౩౩

ఈనెఱిన్=ఈవిధముగ, ఆనతిన్=నమస్కారమును, ఆనతిఁజేసి = ఆజ్ఞచే, జవంబుపై=వేగముచే, అలక్ష్యదర్శనులు = వేగాతిశయముచే నాకారము కనఁబడనివారు, విమోహి=జ్ఞానహీనుఁడు, మోదిలెన్ = సంతోషించెను.

తా. ఈవిధముగ సంతోష మతిశయించు మాటలను రావణుఁడు చెప్పఁగా విని యాయెనమండ్రుగురు రాక్షసులు రావణునకు నమస్కరించి యతనియాజ్ఞ చొప్పున తాము కానరానంతటి వేగాతిశయమున దండకయందుఁ బ్రవేశించిరి. ఈవిధముగ రావణుఁడు రామునెడ పగవూని సీతను దెచ్చి యజ్ఞానముచేఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని-సీత దక్కెను-రాముఁడు చచ్చెను అని సంతోషించెను.'శాత్రవ మూని విమోహి మోదిలెన్' అను వాల్మీకివాక్యము భక్తిభావనతో రావణుఁడు సీతను హరించెననుట నిరసించుచున్నది.

—• ౫౫-వ సర్గము. రావణుఁడు సీతకుఁ దనసౌధంబుఁ జూపుట. •—

కం. వితతబలిష్ఠాదిత్యా,హితులఁ బనిచి సంతసించె • నెనమండ్రను దా
జితదిక్పాలుఁడు తనలోఁ, గృతగృత్యుఁడ ననుచు బుద్ధిహీనతఁ దలఁచెన్.

వితతబలిష్ఠ=విస్తారమైన బలముగల, ఆదిత్యాహితులన్ = దేవవిరోధులగు రాక్షసులను, జితదిక్పాలుఁడు=జయింపఁబడిన దిక్పాలురు గలవాఁడు.దిక్పాలకులగు ఇంద్రాగ్ని యమాదుల జయించినవాఁడు, బుద్ధిహీనతన్ = బుద్ధిలేకపోవుటచే, కృతకృత్యుఁడను=ధన్యుఁడను. చేయవలసినదానిని జేసినవాఁడను అయితినని తలఁచెను. ఇదియును రావణుఁ డజ్ఞానమునఁ జేసెనని తెలుపుచున్నదిగాని సీతారాములయందు భక్తితోఁ జేసెనని తెలుపదు.

తా. పరాక్రమవంతులని కీర్తిచే వ్యాపించిన బలముగల రాక్షసుల నెనమండ్రను దండకకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞచేసి దిక్పాలుర జయించిన రావణుఁ డట్టిదే యిది యనుకొని చేయవలసినకార్యము చక్కఁగాఁ జేసితిని. ఇఁక నాకు రాము వలన భయము లేదని జ్ఞానహీనతచేఁ దలఁచెను.

కం. వెండియు సుమకాండాసన, చండతరాశుగనితాంత•సంతాడితుఁడై
దండితసురరాజుఁడు వే,తండగమనసీతఁ దలఁచి•తటుకునఁ జనియెన్. ౯౩౪

వాల్మీకి రావణునకు భక్తిలేమి యటుండ సీతావిషయమునఁ గామాసక్తి కలదని స్పష్టముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సుమకాండాసన=పూవిలుతుఁడైన మన్మథునియొక్క, చండతర=మిగులఁ దీక్ష్ణములైన, ఆశుగ=బాణములచే, నితాంత=

మిక్కిలి, సంతాడితుఁడై=బాగుగఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, దండితసురరాజుఁడు= దండింపఁబడిన దేవేంద్రుఁడు గలవాఁడు. ఇది బహువ్రీహి సమాసము. కావున రాజుశబ్దమునకు డుజు వచ్చెను. వేతండగమనన్=ఏనుఁగునడకవంటి నడకగల దానిని.

తా. ఇట్లు తలఁచినవాఁడై యింద్రుని జయించిన యారావణుఁడు మన్మ థునిబాణములచే బాగుగఁ గొట్టఁబడినవాఁడై సీతను దలఁచుకొని వెంటనే యామె యున్నచోటికిఁ బోయెను.

చ. చని యట దైత్యనేత నిజ•శాసితదైత్యసతీపరీత, లో
చనయుగళీగళత్సలిల•జాత, నతాస్యవరాంబుజాత, భూ
ర్యనిలసమాహతోడుపని•భాతిసమాకులధీసమేత, ద
ర్శనవిముఖీకృతాత్మముఖ•సాగరజాతను, సీతఁ గన్గొనెన్. ౯౩౬

దైత్యనేత = రాక్షసప్రభువు, నిజశాసిత = తనయాజ్ఞకు లోపడిన రాక్షస స్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడినదానిని, లోచనయుగళీ=రెండుకన్నులనుండి, గళత్ = జాఱు చున్న, సలిలజాత=నీటిసమూహముగలదానిని, నతాస్యవరాంబుజాత = వంచు కొనఁబడిన ముఖకమలము గలదానిని, భూరి+అనిల=గొప్పగాలిచే, సమాహత= కొట్టఁబడిన, ఉడుప=పడవతో, నిభ=సమానమైన - అతిసమాకుల = మిగులకల వరపడుచున్న, ధీసమేత=బుద్ధితోఁగూడినదానిని, దర్శన = రావణుఁడు చూచు టకు, విముఖీకృత = పెడవాటుగాఁజేయఁబడిన, ఆత్మముఖ = తనముఖమనెడి, సాగరజాతను = చంద్రబింబముగలదానిని.

తా. పోయి యా ప్రదేశమందు రావణుఁడు తనయాజ్ఞకు లోపడిన రాక్షస స్త్రీలచేఁ జుట్టఁబడి, రెండుకన్నుల నీళ్లు కాలువలుగాఁ బాఱ, ముఖము వంచు కొని పెనుగాలిచే సముద్రమునందుఁ గొట్టఁబడుటచేఁ గలఁతచెందిన పడవవలె వ్యాకులపడు మనస్సుగలదై తన్నుఁ జూడకుండునట్లు వానికి మాఱుముఖమై యుండుదానిని సీతను జూచెను.

ఉ. ఱేఁచులు తన్నుఁ జుట్టుకొని•ఱేసిన నివ్వెఱ ఱిచ్చపాటు దన్
లోఁచఁగఁ జిక్కి స్రుక్కు మృగ•లోకవిముక్తకురంగిఁ బోలుచున్
ద్రాఁచనదీర్ఘనిశ్వసన•రాజి నిగుడ్చుచు నున్నదానిఁ దాఁ
జూఁచి బలాత్కృతిన్ నగరు•పోఁడిమిఁ జూపఁగఁ బట్టి లాగుచున్. ౯౩౭

ఱేఁచులు=ఱేఁచుకుక్కలు, ఱేసినన్ = అతిశయింపఁగా, నివ్వెఱ = నిండు వెఱపుచే, ఱిచ్చపాటు=నిశ్చేష్టత, తన్ = తన్ను, లోఁచఁగన్=అణఁపఁగా, మృగ లోకవిముక్త=జింకలసమూహముచే విడువఁబడి యొంటిగానుండు, కురంగిన్= ఆఁడుజింకను, ద్రాఁచ+అనన్=త్రాఁచుపామువలె, దీర్ఘనిశ్వసనరాజి=నిట్టూర్పు

సమూహములను, పూఁచి = ప్రయత్నించి, బలాత్కృతిన్ = బలవంతముగ, పోఁడిమి=అందము, లాగుచున్=ఈడ్చుచు.

తా. తనతోడి జింక లన్నియుఁ దన్ను వదలిపెట్టిపోఁగా నొంటరిగానై కేఁచుకుక్కలు తన్నుఁ జుట్టుకొనఁగా భయపడి చేష్టలుమాని స్రుక్కిన యాఁడు జింకవలెనై త్రాఁచుపాముపలె నిట్టూర్పులు విడుచుచు నున్నదానిని రావణుఁడు ప్రయత్నపూర్వకముగ బలాత్కారముగా తననగరుసౌందర్యముఁ జూపుటకై యీడ్చుకొనిపోయె.

కం. ముద్దియలు వేలకొలఁదులు, నిద్దపురతనములతోడ•నెఱి గలమేడల్
మిద్దెలు నగళులు పన్నెల,ముద్దులు గొలిపెడిశకుంత•ములు గలయింటన్.

తా. వేలకొలఁదులు స్త్రీలును,నిగనిగ మనురత్నములు గల యందమైన మేడ లును మిద్దెలు నగళ్లు-ముద్దుపెట్టుకొన బుద్ధిపుట్టించు పక్షులుగల యింటియందు.

కం. స్ఫాటికరాజతదాంతక,హాటకవైడూర్యవజ్ర•హారి స్తంభో
త్కూటము కాంచనతోరణ,ఝూటము సోపానమెక్కి•సతి కనుఁగొనుమన్.

స్ఫాటిక=స్ఫటికమయములను, రాజత=వెండిమయము, దాంతక=దంత మయములునై, హాటక=బంగారుచేతను, వైడూర్య = వైడూర్యములచేతను, వజ్ర = వజ్రములచేతను, హారి = మనోహరమైన, స్తంభ = స్తంభములుగల, ఉత్కూటము=గొప్పచావళ్ళుగలది, కాంచనతోరణఝూటము = బంగారువాకిండ్ల సమూహముగలది, సోపానము=మెట్లవరుస. ఇంతకుముందు తనప్రభావము తెలిపి సీత కాశగలిగింప యత్నించెను. ఇప్పుడు భోగ్యపదార్థములఁ జూపి యాశగలిగింప యత్నించుచున్నాఁడు.

తా. స్ఫటికములు, వెండి, దంతములు, బంగారు, వైడూర్యములు,వజ్ర ములు వీనిచే మనోహరములైన స్తంభములు గల పెద్దచావిళ్ళు గలిగి బంగారు వాకిండ్లు గల సోపానమెక్కి సీతకు రావణుఁ డిట్లనియె.

సీ. ఇదె చూడవేసీత•హేమదంతసమేత పూతవాతాయన•వ్రాతములను
నదె చూడవే భామ•హృదయంగమోద్దామ,ధామనిర్జితసోమ•ధామములను
నటు చూడవే గోల•హరికేళిలోల,జాలపాదాంగనా•జాలములను
నిటు చూడవే చాన•యింపుసొంపుల సీన,మానితనవసవో•ద్యానములను

తే. జూచితే యల్లకొలఁకుల•సొంపుపెంపు, కొమరుఁ జిలుకలపులుఁగుల•
గుంపుబింపు
నెల్లపుష్పితవృక్షంబు•లింపునింపు,మగువరో యింకనైనని•మ్మంపుదింపు.౯౪౦

హేమదంతసమేత=బంగారుతోను దంతములతోనుకూడిన, పూత=పవిత్ర త్రములైన,వాతాయనములను=కిటికీలను, హృదయంగము=మనోజ్ఞములును, ఉద్దామ=గొప్పవియునయి, ధామ=కాంతిచే, నిర్జిత = జయింపఁబడిన, సోమ = చంద్రునిగల, ధామములను=ఇండ్లను, గోల=ఓముగ్ధా! హరికేళిలోల = మనో

హరక్రీడలయం దాసక్తిగల, జాలపాదాంగనా=ఆఁడుహంసల, జాలములను=సమూహములను, మానిత=పూజ్యమగు, నవనవోద్యానములను = క్రొత్తక్రొత్త తోఁటలను, మంపు = మత్తు - దింపు = తొలఁగింపుము.

తా. ఓ సీతా! యీప్రక్కఁ జూడుము. బంగారు-దంతము-వీనితోఁగూడి నిర్మలములైన కిటికీలెట్లున్నవో, ఆప్రక్క మనోజ్ఞములై గొప్పవై చంద్రకాంతి వంటి కాంతిగలగృహము లెట్లున్నవో చూడుము.ఓసి ముద్దరాలా! ఆవైపు మనోహరక్రీడలయం దాసక్తిగల యాఁడుహంస లెట్లున్నవో చూడుము. ఈవైపు ఇంపుసొంపు గలుగుపూజ్యములైన క్రొత్తక్రొత్త ప్రమదావనము లెట్లున్నవో చూడుము.అదో ఆ కొలఁకులసొంపుయొక్క యాధిక్య మెట్లున్నదో,ప్రాయంపుఁ జిలుకల గుంపుల కలకల ధ్వను లెట్లున్నవో చూచితివా? అన్ని పూచినచెట్లు సంతోషమును నిండించుచున్నవి. చూచితివా. ఇంకనైన నీమైకమును వదలుము.

చ. అని యిటు లాత్మదివ్యభవ•నావళిసందము మందయాన దాఁ
గనుఁగొనఁజేసి మోసపడఁ•గ్రమ్మఱ నిట్లను నన్నుఁ గొల్చుచున్
గొనకొని యెప్పు డుందురు•కోటులు ముప్పదిరెండు రాక్షసుల్
వనిత తలంపు మేఁ బ్రభుత•వాలెద నిందఱ నేలుచున్ సతీ! ౬౪౧

ఆత్మ=తనయొక్క, దివ్య=దేవతలగృహములవంటి, భవనావళి=ఇండ్ల వరుసల, చందము = విధము, మోసపడన్ = మోసపోవుటకై.

తా. అని యీ ప్రకారము దేవతల యిండ్లవంటి తనయిండ్లను జూపి యింకను నామెను మోసగింప నిట్లనియె. నాసేవచేయుచు ముప్పదిరెండుకోట్ల రాక్షసు లెప్పుడుందురు. నే నిందఱికుఁ బ్రభువనై పాలించుచుందును.చూచితివా నాయైశ్వర్యము ప్రభుత్వము.

కం. పరిచర్యల నొక్కొకపని, యరయఁగ నొక్కొక్క వేవు•రసురవరేణ్యుల్
పరిగణనము సేయక బా,లుర ముదుకలఁ గలరు సుమ్మి•లోలాక్షియిటన్.

తా. నాకుఁ జేయవలసిన సేవలయందు నొక్కొక్కసేవ చేయుటకు బాలురు ముసలివాండ్రు గాక యొక్కొక వేయిమంది రాక్షసశ్రేష్ఠులు గలరు.

ఉ. ఈవరమందిరావళులు•నీయసమానసుపూజ్యరాజ్య మిం
దీవరనేత్ర! నాయనుఁగు•దేవులు వేలకొలంది వెండి నా
జీవనమున్ భవద్వశముఁ•జేసెద, నిన్నిటి కీవ యిప్పుడే
దేవివి కమ్ము లెమ్ము పరి•దేవన మేటికిఁ గొమ్ము నన్ బతిన్. ౬౪౩

వరమందిర+ఆవళులు=శ్రేష్ఠములైన యిండ్లవరుసలు, అసమాన=ఈడులేని, సుపూజ్య రాజ్యము = మిగుల గౌరవమునకుఁదగిన రాజ్యము, ఇందీవర నేత్ర = కలువలవంటి కన్నులుగలదానా, అనుఁగుదేవులు = ప్రియురాండ్రగు

రాణులు, జీవనమున్=బ్రదుకు, భవత్ + వశము=నీయధీనము, దేవివి = పట్టపు రాణివి, పరిదేవనము=ఏడ్పు - పతిన్ = భర్తగా.

తా. ఈశ్రేష్ఠములైన గృహములు అసమానమై గౌరవార్హ మగు రాజ్యము, వేలకొలందులుగా నుండు నారాణులు నాబ్రతుకు నివియన్నియు నీస్వాధీనము చేసెదను, ఇప్పుడే నీవు వీని కన్నిటికి పట్టపురాణివి కమ్ము. ఏల యేడ్చెదవు ? నన్ను భర్తగా గ్రహింపుము.

ఉ. ఏల దురంతతాపమున•నేడ్చెద విట్లు ? మదీయవాక్యముల్
లాలన నాదరింపుము వి•లాసిని! మే లగుమార్గ మిద్దియే
యాల మిఁ కేల యేవొ యడి•యాసల నేటికి వేఁగె, దర్మమే
బాలిక ! పుష్పచాపశర•బాధితునిన్ ననుఁ ద్రోసి పుచ్చఁగన్ ? ౬౪౪

దురంతతాపమునన్=అంతములేని సంతాపముచే, మదీయవాక్యముల్ = నామాటలు, లాలనన్ = బుజ్జగింపుతో, ఆలము=ఉపేక్ష, అడియాసలన్ = వ్యర్థమైనయాశలచే, వేఁగెదు = తపించెదవు, పుష్పచాపశరబాధితున్ = మన్మథబాణములచే బాధపడువానిని.

తా. సంతాపముచే నేడ్చుచుండెదవా, నీయేడుపునకు నంతములేదు. యావజ్జీవము నీవిట్టు లేడ్చుచుండవలసినదానవే. అటుగాకపోయెనా సుందరీ ! నీ యోగ్యతకుఁదగిన మంచిమార్గము చెప్పెదను. నామాట లాదరించి వినుము. 'ఇంకను రాముఁడు వచ్చును నన్నుఁదీసికొనిపోవును ఇంకను నాయడవిలో నల్లాడుచుందును' అని యేవో యాసలు పెట్టుకొని యేల వేఁగెదవు ? ఇఁక నా మాట నుపేక్షసేయకుము. కామబాణములచేఁ బీడితుఁడైన నన్ను ద్రోచిపుచ్చుట నీకుఁ దగునా ?

ఉ. ఏమని యెంచితే కువల•యేక్షణరో శతయోజనాయతం
బై మహితోగ్రరాక్షసస•హస్రసమావృత మైన లంక ? సు
త్రామముఖామరాసురులు•దాయఁగ నైన లేరు, నాకు సం
గ్రామమునందు యక్షసుర•కాండములున్ సరిరావు బల్మిచేన్. ౬౪౫

కువలయేక్షణరో = ఓ కలువకంటీ ! శతయోజనాయతము = నూఱామడ నిడివిగలది, మహితోగ్రరాక్షససహస్ర సమావృతము = గొప్పభయంకరు లైన వేలకొలఁది రాక్షసులచే నావరింపఁబడినది, సుత్రామముఖామరాసురులు = ఇంద్రుఁడు మొదలగు దేవతలు, రాక్షసులు, దాయఁగన్ = సమీపింపఁగా, సంగ్రామమునందున్ = యుద్ధమందు, బల్మిచే = బలముచే.

తా. నామగఁ డేలరాఁడు నావి వ్యర్థాశ లెట్లగు నందువేమో వినుము. నూఱామడ నిడివిగలదై వేలకొలఁది భయంకర రాక్షసులు నిండియుండు లంకను నీవేమి తలఁచితే? నీయూరువంటిదే యనుకొంటివా ? ఇంద్రుఁడు మొదలైన దేవతలుగాని రాక్షసులుగాని సమీపమునకైన రాలేరు. ఇఁక రాముఁడు లంకలోనికి

వచ్చు టెట్లు సాధ్యపడును ? సముద్ర మెట్లు దాఁటును ? కోట లెట్లు ఛేదించును? ఇందలిరాక్షసు లూరక చూచుచుందు రని తలఁచితివా? ఒకవేళ వచ్చినాఁడనుకో- యుద్ధమందు యక్షుల దేవతల సమూహములుకూడ బలమునందు నాతో సరి రావు. ఇఁక నొంటిగాఁడు మనుష్యుఁడా వచ్చి నాతో యుద్ధము చేసి గెలువఁ గలవాఁడు ? కావున నీకోఁకలు గొంతెమ్మకోరికలే.

ఉ. రాముఁడు రాముఁ డంచు నొక • రాజ్యవిహీనుని దీను జోగినిన్
వేమఱు నల్ప తేజుని న • నేకవిధంబులఁగూర్చి యేడ్చెదో
భామిని! నీకు యోగ్యుఁ డగు • భర్తను నేనె, ననున్ భజింపుమీ
శ్యామరో! యౌవనంబు సత • మా పితికి నను గూడు హాయిగన్. ౯౪౬

దీను=దీనుని, జోగినిన్=జీవనాధారములేనివానిని, అల్పతేజుని=కొంచెము తేజస్సుగలవానిని.

తా. రాజ్యములేని వానిని, దీనుని, బ్రతుకుమార్గము లేనివానిని, కొంచెపుఁ దేజము గలవానిని, రాముఁడు రాముఁ డని పలుమాఱు తలఁచితలఁచి పెక్కు తెఱఁగుల నేల యేడ్చెదవు? అట్టివాఁడు నీకుఁ దగినభర్త గాఁడు. నీకుఁ దగిన భర్తను నేనే. కావున నన్నుఁబొందుము. చామా! ఓసీ పిఱికిదానా! యౌవనము శాశ్వతమా? కాదు. వృథా వయస్సు పోయెనేని యావల నేమి సుఖింపఁ గలవు? కావున నిప్పుడే నన్నుఁ గూడి సుఖింపుము.

ఉ. ఏటికి రిత్తయాస సుద • తీ రఘురామునిఁ జూతు నంచు, ని
చ్చోటు మనస్సుచే నయినఁ • జొచ్చి నినుం గన వాని కౌనటే ?
త్రాటను గట్టఁగా వశమె • తన్వి నభోగతవేగితానిరా
ఘాటసదాగతిన్, శిఖిశి • ఖానిచయంబును బట్ట శక్యమే. ౯౪౭

రిత్తయాస=ప్రయోజనములేనియాశ, నభోగత=ఆకాశమందుండు, వేగితానిరాఘాట = వేగముచేసడ్డములేని, సదాగతిన్ = వాయువును, శిఖిశిఖానిచయంబును = అగ్నిజ్వాలల సమూహమును.

తా. రామునిఁ జూచెద నని యింకను నీకు నేల యుత్తయాశ? దేహముతో వచ్చి నిన్నుఁ జూచుట యటుండనీ. మనస్సుతోనైన నిచటికి రాఁగలడా? నీ విం దున్నావని తెలియుటెట్లు? తెలిసెనుబో, వచ్చు టెట్లు ? ఆకాశమున నతివేగముగా నడ్డములేక వీచువాయువును త్రాటితోఁ గట్టుటకు సాధ్యపడునా ? అగ్నిజ్వాలలఁ జేతఁ బట్టుకొన శక్యమా ?

ఉ. లోకమునందు లేదు విను • లోలవిలోచన మామకీన బా
హాకులపాలిత నిన్నుఁ బ • రాక్రమవృత్తిని నన్ను గెల్చియున్
దోకొనిపోవువాఁడు, విబు • ధుల్ సచరాచరభూతకోటులున్
నీకు సపర్యఁ జేయుదురు • నీ వను నేలుము రాజ్యభూతితోన్. ౯౪౮

తా. చలించు కన్నులు గలదానా ! వినుము. నాభుజసమూహములచేఁ గాపాడఁబడు నిన్ను పరాక్రమముచే నన్ను గెలిచి తీసికొని పోఁగలవాఁడు లోకమునందు లేఁడు. నన్ను రాజ్యసంపదతోడ నేలితివా దేవతలు చరాచరము లైన భూతసంఘములు నీకు సేవచేయుచుండును.

కం. శంకాతంకం బేటికి, లంకారాజ్యంబు నెల్ల•లలనా యభిషే
కాంకితవై యేలుము నీ,కింకరుఁగా నన్నుఁ గొనుము•క్రీడలఁ దేలన్. ౨౮

శంకాతంకము=సందేహము, భయము.

తా. నీ వేల సందేహించెదవు ? ఎవరికి భయపడెదవు ? లంకారాజ్యమున కంతయుఁ బట్టాభిషిక్తవై యేలుము. క్రీడించుటకుఁగాను నన్ను నీకింకరుఁగా నేలుము. నీ వెట్లు చెప్పిన నట్లు వర్తించుచుందును.

కం. మును నీచేసినపాపము, వనవాసాయాసమున ని • వర్తించెను నీ
యొనరిచినపుణ్యఫలములు, కనకాంగీ నీవు పొందఁ•గాలం బొదవెన్. ౨౯

వనవాస+ఆయాసమునన్=అడవులందు వసించి పడిన ప్రయాసముచే, నివర్తించెను = తీఱెను.

తా. కష్టము లనుభవించినఁ బాపములు క్షయించును. కావున నీవు పూర్వము చేసిన పాపములు కాఱడవులలోఁ గష్టపడుటచే నశించెను. పూర్వము నీవు చేసినపుణ్యములు నీ వనుభవించు కాలము వచ్చెను.

కం. ఈచందన మీసరములు, నీచామీకరవిభూష•లిద్దఱ మిచటన్
వాచాఽగోచరసుఖలీ,లాచతురతఁ బూసి ముడిచి•లలి దొడుగుద మే. ౩౦

చామీకరవిభూషలు=బంగారుసొమ్ములు, వాచాఽగోచరలీలాచతురతన్ = మాటలచేఁజెప్పసాధ్యముగాని విలాసచాతుర్యముచే, పూసి = గంధముపూసి, ముడిచి = పూలుముడిచి, లలిన్ = అందముగా, తొడుగుదమే = భూషణాదులు ధరింతమా. – క్రమాలంకారము.

తా. వాక్కుచేఁ జెప్ప సాధ్యముగాని విలాసచాతుర్యముచే నీ చందనము మన మిరువురము పూసికొందమా! ఈ పూలసరములు ముడుతమా! ఈబంగారు సొమ్ములు ధరింతమా !

షష్టివాగురిరల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః। ఆపం చైవ హలంతానాం యథా వాచా నిశా దిశా॥ అని వాచాశబ్దము.

మత్తకోకిలము. ఇంచుఁబోఁడిరో పుష్పకాఖ్యస • మిద్ధ మైనవిమాన మ
ద్భ్యంచదర్కవిభావిలాసము • యక్షు నగ్రజుఁ బోర ని
ర్జించి తెచ్చితి హృద్య మయ్యెడఁ • జేరి యిద్దఱ మెంతయున్
జంచదిష్టసుఖోపభోగముఁ•జాన ! పొందుచు నుందమా! ౩౧

ఇంచుఁబోఁడిరో = చెఱకువలె మనోజ్ఞమైనదానా, పుష్పకాఖ్య = పుష్పక

మనుపేరుగల, సమిద్ధవిమానము = మిగులఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన విమానము, అభ్యంచత్=అన్నిప్రక్కలఁ బ్రకాశించు, అర్కవిభా = సూర్యకాంతివంటికాంతిచే, వికాసము=విచ్చినట్లుండినది, హృద్యము = మనోజ్ఞమైనది, చంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఇష్ట=మనసునకు సరిపడిన, సుఖోపభోగమునన్ – సుఖానుభవమును.

తా. సీతా ! పుష్పక మని ప్రసిద్ధికెక్కిన యీవిమానము నలుప్రక్కల వ్యాపించు సూర్యకాంతివంటి కాంతిగలది. దీనిని మాయన్నయగు కుబేరుని యుద్ధమందు జయించి తెచ్చితిని. ఇది మిగుల మనోజ్ఞమైనది. దీనియందు మనమిద్దఱము గడియ గడియకు మాఱుచున్న క్రొత్తక్రొత్త సుఖభోగముల ననుభవించుచుందమా !

మత్తకోకిలము—ర స జ జ భ ర—౧౧వ యింట యతి.

కం. వదనము తామరసశ్రీ, సదనము మనుముద్దు గుల్కు•చందము చెడె నీ
యదనున రోదనమున నీ,యదవద నెద వదలి నేలు•మా నన్ను దయన్.

వదనము=నీముఖము, తామరసశ్రీ = కమలశోభకు, సదనము=స్థానము, అదనునన్=సమయమందు, రోదనమునన్ = ఏడ్పుచే, అదవదన్ = కలఁతను, ఎదన్ = హృదయమందు.

తా. కమలములకాంతిగల నీముఖము చూచుటకు ముద్దుగుల్కుచుండునది యీసమయమున నీవూరక యేడ్చుటచే దానికి సహజవిధము చెడినది, ఈ వ్యాకులత్వము వదలి నన్ను దయతో నేలుము.

కం. ఈరీతి ననుచుఁ డాడఁగ, నారీమణి చీరకొంగు•నం దనవదనం
బారఁగఁ గప్పుచుఁ గన్నుల, నీ రోడిక గట్టుచుండ•నివ్వెఱ నుండెన్. ౯౫౪

తా. ఈవిధముగ రాక్షసుఁడు తన్నుఁ బలుకఁగా స్త్రీరత్నమగు సీతాదేవి వానికి ముఖము కానరాకుండునట్లు చీరకొంగునఁ బూర్ణముగఁ గప్పి కన్నుల నీరు కాల్వలుగాఁ బ్రవహింప నిండుభయమున నుండెను.

చ. అది గని రావణుం డను ధ•రాత్మజతో సతి ! ధర్మలోపబు
ద్ధ్యుదితము సిగ్గు చాలు, పలు•దూరక యేడ్వఁగ, ధర్మలోప మిం
దెది వచియింపుమీ, కన ఋ•షీశులు దైవకృతానుబంధమున్
మది గణియింప రోటు, విను•మా పలుమాట లిఁకేల మైథిలీ. ౯౫౫

తనముఖమును వాఁడు వర్ణించుటచే నదియును గానరాకుండునట్లు కట్టుకొన్న చీరకొంగున ముఖము మూసికొనఁగా సిగ్గుచే మూసికొన్నట్టు రావణుఁడు తలఁచి చెప్పుచున్నాఁడు.

ధర్మలోపబుద్ధి+ఉదితము=పతివ్రతాధర్మమునకు హాని వచ్చు నను బుద్ధి వలనఁ గలగినది, దైవకృతానుబంధమున్=దైవముచేఁ చేయఁబడిన సంబంధము గణియింపరోటు = లెక్కింపరాయేమి.

పరపూర్వాఃస్త్రియా స్త్వన్యా స్సప్తప్రోక్తాస్స్వయంభువా ।
పునర్భూ స్త్రివిధా తాసాం స్వైరిణీతు చతుర్విధా ॥
కన్యా వా క్షతయోని ర్వా పాణిగ్రహణదూషితా ।
పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్సంస్కారకర్మణా ॥
దేశధర్మా నపేక్ష్య స్త్రీ గురు భిర్యా ప్రదీయతే ।
ఉత్పన్న సాహ సాన్యస్మై సా ద్వితీయా ప్రకీర్త్యతే ॥
మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తా దేవరాదీ నపాస్యయా ।
ఉపగచ్ఛే త్పరం కామా త్సా తృతీయా ప్రకీర్తితా ॥
ప్రాప్తా దేశా ద్ధనక్రీతా క్షుత్పిపాసాతురా చ యా ।
త వాహ మిత్యుపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా ॥ —నారదుఁడు.

రెండుమార్లు పెండ్లాడినదానిపేరు పునర్భువు. ఇది మూఁడు విధములు. అందు స్వైరిణి యనునది నాలుగువిధములు. క్షతయోనికాని యక్షతయోనియైన కన్య కాని ముందొకని బెండ్లాడి వాని వదలి మఱియొకనిఁ బెండ్లాడెనేని యది మొదటిపునర్భువు. ఎవతె దేశధర్మముల నలక్ష్యపఱిచి వ్యభిచరించునో దానిని దానిపెద్దవాండ్రు మఱియొకని కిచ్చిరేని యది రెండవది. మగఁడు మరణింపఁగా మఱఁదుల మాటలోనిలువక మఱియొకపుగవాని మన్మథవశయై మరగునో యది మూఁడవది. ధనమునకుఁ గొన్నదిగాని, యాఁకలిదప్పులు సైపలేక నా కన్నము పెట్టి భరింపుము నీయొద్ద నుండెద నని భార్యగా నుండునది నాలుగవది. వీరందఱు ఋషిప్రోక్తలే కావున నిం దేదో యొకవిధము ననుసరించి పునర్భువు ధర్మముచొప్పున నన్ను నీవు గ్రహింపవచ్చు నని రావణు నభిప్రాయము—గోవిందరాజీయము. అష్టవిధ వివాహములలో రాక్షసవివాహము అనఁగా బలాత్కారముగఁ గన్యను గ్రహించుట (కృష్ణుఁడు రుక్మిణిని హరించినట్లు) ఋషులు గణించియే యున్నారు. కావున నేను నిన్ను బలవంతముగాఁ దెచ్చితిని. కావున నీవు నాభార్యవగుట ధర్మవిరుద్ధముగాదు అని రావణు నభిప్రాయము. రాక్షసవివాహము కన్య విషయమైయే గాని వివాహితస్త్రీ విషయముగాదు. ఇట్లు వాఁడు చెప్పుట తమోగుణప్రాధాన్యమున నని మాహేశ్వరతీర్థీయము. ఇంత తమోగుణప్రధానుఁడు సాత్త్విక భక్తుఁ డెట్లు కాఁగలఁడో వా రాలోచించినవారు గారు. ఈకారణముచేతనే తిలకవ్యాఖ్య వారివాదమును ఖండించెను.

తా. సీతాదేవి తనముఖమును గప్పుకొనుట చూచి రావణుఁ డామెతో నిట్లనియె. సతీ! పతివ్రతాధర్మము చెడు నను నభిప్రాయముతో సిగ్గుపడు చున్నావు. చాలుఁ జాలు. సిగ్గుపడవలసిన పనిలేదు. ఏడువవలసిన పనిలేదు.

ధర్మమునకు లోపము కలిగించు కార్యమిం దేమున్నది ? దైవకృతసంబంధమును వివాహములందు ఋషీశ్వరు లొకటిగా లెక్కింపలేదా ? ఏల యూరక యెక్కువమాటలు ?

ఉ. జానకి త్వత్పదాంబుజర॥జస్తిలకాన్వితశీర్షయుక్తిఁ బం
 ప్రార్థన సేఁడువాఁడను, ద॥యామతి నేలుము నీదుదాసుఁడన్
 సూనశరార్తిఁ జిక్కి యిటు॥శూన్యతరోక్తులు పల్కినాఁడ నో
 మానిని ! రావణుండు నొక॥మానవతిం బదమంటి మ్రొక్కునే. ౩౫

త్వత్=నీయొక్క, పదాంబుజ=పాదకమలముల, రజస్ = ధూళియనెడి, తిలకాన్విత=తిలకముతోఁగూడిన, శీర్షయుక్తిన్ = పదితలలతో, సూనశరార్తిన్ =కామబాధచే, శూన్యతరోక్తులు = నీచపుమాటలు. వాఁడు స్త్రీకి నమస్కరించుట వానికే యాశ్చర్యకరముగా నున్నది.

తా. జానకీ ! నీపాదధూళి నాశిరస్సున ధరించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెదను. నేను నీదాసుఁడను. దయతో నన్నేలుము. మన్మథతాపమునఁ జిక్కి యీప్రకారము నీచపుమాట లాడితిని. నీపాదములకు నాపదితలలు సోఁక నమస్కరించితిఁ గాని రావణుఁ డొకయాఁడుదాని కాలు దాఁకి మ్రొక్కునా ? ఇందు రసాభాస మని తీర్థీయులు. రసాభాస మనఁగాఁ దనకు నిష్టములేని స్త్రీతోఁ గలియఁ గోరుట.

తోటకము. అని యీగతిఁ బల్కి ద॥శాస్యుఁడు దా
 జనకాత్మజ నాత్మను॥సంతసిలెన్
 వనితామణి దక్కెను॥నాకిఁకఁ బో
 యని యంతకపాశవ॥శాత్మకుఁడై. ౩౬

అంతకపాశ = యమపాశమునకు, వశ = స్వాధీనపడిన. ఆత్మకుఁడై = ప్రాణముగలవాఁడై.

తా. ఈప్రకారము సీతను బలికి రావణుఁడు తనలో నీస్త్రీరత్నము నాకుఁ దక్కెను నిజమే అని యమపాశములకు వశపడిన వాఁడగుటచేఁ దలఁచెను.

తోటకము—నాలుగు సగణంబులు. తొమ్మిదవయింట యతి.

—॥ ౫౬-వ సర్గము. సీత రావణునిఁ బరుషోక్తు లాడుట ॥—

కం. పలలాశనుఁ డిటు పల్కిన, పలుకులు విని సీత దుఃఖ॥భరకర్శిత యై
 పులుపోఁచ యడ్డముగఁ దాఁ, బలికెన్ నిర్భీతి నసుర॥పాలకుతోడన్. ౧

పలల+అశనుఁడు=మాంసభక్షకుఁడు-రాక్షసుఁడు, దుఃఖభరకర్శితయై = దుఃఖాతిశయముచేఁజిక్కినదై, పులుపోఁచ=గడ్డిపోఁచ, నిర్భీతిన్=భయములేక, పతివ్రతలగు స్త్రీలు పరపురుషులతో సాక్షాత్తుగ సంభాషింపరాదు గనుక గడ్డిపోఁచ యడ్డము వైచెను. నీ వీగడ్డిపోఁచతో సమాన మని భావము. నిర్భీతిన్ = తనపాతివ్రత్యబలముచే వీఁడు తన్నేమియుఁ జేయఁజాలఁ డను ధైర్యము

గలదు కావున భయము లేదు భయము లేనపుడు దుఃఖ మెట్లు వచ్చు ననిన రామవియోగము కలుగుట చేతను, దననిమిత్తమై రామచంద్రుఁ డెంతశోకించు చున్నాఁడో యనుకారణముచేతను శోకించెను. ఈమెయం దిట్టిశక్తిగల దని రామచంద్రమూర్తియు నెఱుఁగు నని యుద్ధకాండము ౨౬౧ వ పద్యము.

చ. చెలువల మిన్న దన్నెపుడు శీలమహత్త్వముపేర్మిఁ గాచుకోఁ
గలదని వంక్తికంధరుఁడు కాండధి వేలను బోలె మీఱఁగాఁ
వలఁతియుగాఁడ టంచు నతఁడాపుఁడు మండెడుమంటహోలికం
దలఁపుననేని ధిక్కృతి యొనర్పఁగ లేఁడని నేనెఱుంగుదున్.

స్త్రీలతో బలవంతముగా భోగించినచోఁ దలపగిలి చచ్చు నన్న యప్సరస రావణున కిచ్చినశాపము మనస్సునం దుంచుకొని నిర్భయ యయ్యెను. బలాత్కరించెనా యోగబలముచే నదృశ్యను అస్పృశ్య నగుదును అనుబుద్ధిచే నిర్భయ యని తిలక వ్యాఖ్య.

బలాత్కారమును నిషేధించు శాపము రావణునకుఁ గలదని సీత కిప్పటికిఁ దెలియదు.

సీ. సత్యసంధుఁడు పరి•జ్ఞాత సుస్థిరుఁడును, ధర్మసేతువు నగు•దశరథునకుఁ
బుత్రుండు త్రిభువన•పూజ్యుండు రాముండు,విశ్రుతనాముండు•విపులనేత్రుఁ
డాయతబాహుఁ డ•త్యంతధర్మాత్ముండు, ప్రాణవిభుండు దై•వంబు నుమ్ము
నిన్నుఁజంపఁగ నున్న•నిస్తులవీరుఁడు,సహలక్ష్మణుఁడు హరి•స్కంధుఁ డాతఁ
తే. డవని జనియించె నిక్ష్వాకు•నన్వయమున,నేమియో ప్రేలెదవు రాము•నెదుటనీవ
నన్నుఁజెనకియయుండిన•నిన్నునంద,ధరకు బలిపెట్టియుండఁడే•ఖరునిమాడ్కి.

సత్యసంధుఁడు=సత్యప్రతిజ్ఞ గలవాఁడు, సత్యమే మేరగాఁగలవాఁడు, పరిజ్ఞాత=లోకప్రసిద్ధుఁడు, ధర్మసేతువు=ధర్మముయొక్క మర్యాద చెడనీయక నిలుపువాఁడు, ధర్మమునకు సేతువు = ఆనకట్ట-ఏటిలో నీళ్లు వ్యర్థముగాఁ బోకుండ నిలుపునది యానకట్ట కావున నట్టులేయాయన ధర్మము చెడకుండ రక్షించువాఁడు (౨) ధర్మమును సేతువుగాఁగలవాఁడు ధర్మసేతువు.దాఁటరానియేటికినీప్రక్క జను లాప్రక్కఁ బోవుటకై సేతువు నిర్మింపఁబడును.కావున సంసారనది తరించుటకు ధర్మమును సేతువుగాఁ గలవాఁడు. ఇట్టివానికోడల నయియుండి యెట్టి లధర్మకార్యమును జేయుదును?దీనివలన నొకకార్యము చేయువారు తమవలనఁ బూర్వుల కపకీర్తి పాపము రాకుండునట్లు కనిపెట్టవలయు నని భావము పరుల కపకీర్తి నరకబాధ వచ్చుకార్య మెవరును జేయరాదు. దైవంబునుమ్ము=నాకు మాత్రమే కాదు స్వర్గలోకములకు. ఇట్టివాని భార్య నే నెట్లు చేయరానిపని చేయఁగలను? నిన్ను జంపఁగనున్న నిస్తులవీరుఁడు=నిన్ను నెప్పుడెవుడు చంపుదునా దానికి సమయము దొరకునా యని యుండువాడు, హరిస్కంధుఁడు =

సింహముమూఁపురములవంటి మూఁపురములు గలవాఁడు. అవని జనియించె నిక్ష్వాకు నన్వయమున=ఏ యిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన యనరణ్యుఁడు నిన్నుఁ జంపునని శపించెనో యావంశమున నాకార్యమునకై పుట్టినవాఁడు, త్రేలెదవు= వదరెదవు. రాముఁడు దిబెయని, దీనుఁడని, దుర్బలుండని మనుష్యుఁ డని రావణుఁ డన్నమాటల కిది ప్రత్యుత్తరము.

తా. ఓరీ! నీవు దిక్కులేని దానిని శీలహీనను బలికినట్లు పలుకుచున్నావు నన్ను నీవేమని తలఁచితివిరా? సత్యప్రతజ్ఞ కలవాఁడును, సత్యము మేరగాఁ గలిగి దానిని దాఁటనివాఁడును, ధర్మాత్ముఁడని జగత్ప్రిసిద్ధుఁడును, ధర్మ మందు నిలుకడ గలవాఁడును, ధర్మమున కనకట్టయయి ధర్మమే తరుణో పాయముగాఁ గలవాని కోడలను - నీవొక్కరథము మీఁద నొక్కదిక్కునఁ బోఁగలవాఁడవు. ఆయన పదిదిక్కులఁ బోఁగలవాఁడు. ఒక్కతేరిని నడపినట్లు పదితేరుల నేకకాలంబున నడపఁగలవాఁడు. అట్టైనఁ బండితపుత్రుఁ డన్నట్లు రాముఁడు శూరపుత్రుఁ డనియందువా! ఆయనకొడుకు రామచంద్రుఁడు. ముల్లోకములందుఁ బూజ్యుఁడు. నీవలె భయముచేఁగాదు, భక్తిచేఁ బూజ్యుఁడు. కొందఱిచేత మాత్రమే కాదు. దేవ మనుష్య తిర్యగ్బాల వృద్ధ స్త్రీపురుష పశుపక్ష్యాదులచేతను బూజ్యుఁడు. రాముఁ డని ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు. నీవో హింసించి బాధించి రావణుఁడని ప్రసిద్ధి కెక్కిన వాఁడవు. ఆయనయో రమింపఁజేసి రమించి రాముఁ డని ప్రసిద్ధికెక్కిన వాఁడు. విశాలములయిన నేత్రములు గలవాఁడు. నీవలె భయంకరములైన మిడిగ్రుడ్లు గలవాఁడుకాఁడు. దీర్ఘములైన బాహువులు గలవాఁడు. ఆయన చేతులు చూడఁగానే యెట్టివారికైన నీయన మహాపురుషుఁ డను నభిప్రాయము గలిగించువాఁడు. నీవలె తుట్టెపురుగులకువలె విశేష హస్తమస్తక పాదములు గలవాఁడుకాఁడు. మిక్కిలి ధర్మస్వరూపుఁడు. నీవలె ధర్మవిరుద్ధ స్వభావుఁడు కాఁడు. నాకుఁ బ్రాణవిభుండు. నా ప్రాణములకు నధిపతి. నాప్రాణము లాయనస్వాధీనమందుఆయనధారణ పోషణములకు లోపడియున్నవి. నాప్రాణ ములపై విభుత్వము నాకును లేదు. కావున నే నాయనసొత్తు. దీనిని మఱియొకరి స్వాధీనముచేయు నధికారము నాకు లేదు. దీనిని బోఁగొట్టుకొనుట కాపాడుకొనుట యాయనకార్యము. నీవనుకూలుఁడవైతివా నాకువలె నీకును ప్రాణవిభుఁడే, కాక ప్రతికూలించితివా నీకుఁ బ్రాణవిభుఁడే. యముఁడు (ఇచ్చటఁ బ్రాణవిభుశబ్దము జీవితేశశబ్దపర్యాయముగా గ్రహింపవలయును. భవేత్ప్రియే జీవితేశో నాయమే నానా॥ర॥ ప్రాణములుదీయువాఁడు యముఁడే కదా) కాబట్టియే దైవము. నాకు మాత్రమే కాదు నీకును. కావున నీ వాయనను బూజింపవలయును గాని ధిక్క రించి చెడిపోరాదు. నీవు మొదటినుండి యాయనను ధిక్కరించుచున్నాఁడవు కావున నిన్నుఁ జంపుటకైయుండు నసమానశౌర్యముగలవాఁడు. చిన్ననకుఁ

దోఁడు కరువలి వచ్చినక్రియ లక్ష్మణునితోఁ గూడియుండువాఁడు. ఆయన దరిద్రుఁడంటివి. కాఁడు సర్వదా సలక్ష్మీకుఁడు. (చిహ్నానామ్నాస్సలక్ష్మీకే సౌమిత్రౌసార సశ్రియాం అని నానా॥ర॥ లక్ష్మి యాయనను విడిచియుండదు. ఎట్లు తెలియవలె నందు వేమో? స+హ+లక్ష్మణుఁడు=పరబ్రహ్మ లక్షణమువంటి లక్షణములు గలవాఁడు. పరబ్రహ్మ లక్షణములు పరబ్రహ్మమందుఁగాక మఱి యెం దుండును? పరబ్రహ్మ మంత్రణయో. ॥నానా॥ సింహము మూఁపురముల వంటి మూఁపురములు గలవాఁడు కావున సింహము క్షుద్రమృగమును జూచు నట్లు నిన్నుఁ జూచును. అట్టి దైవము, లక్ష్మీవంతుఁడు, వైకుంఠమున నుండక యిక్కడి కేల వచ్చెనందువా? అనరణ్యుని శాపప్రకారము నిన్నుఁ జంపుటకే యిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టెను. ఈవిషయములు దెలియక యేమేమో వదరెదవు. అట్లయిన నన్నేల యింతవఱకుఁ జంపరాలే దందువా? నెపమునకై కాచి యున్నాఁడు. నన్ను నీ వాయనయెదుట దాఁకియుండిన ఖరుని బలిపెట్టినట్లు నిన్ను నేలకు బలి యిచ్చియుండును. ఎదుటఁ బడలేదు. కావున బ్రతికి యున్నావు. ఎదుటఁ బడినఁ జచ్చినవాఁడ వనియే నమ్ముము.

ఉ. భీకరరూప మంచుఁ బటు•భీమబలాఢ్య మటంచు రాక్షసా
  నీకము నెన్నె దీ విచట•నిర్విష మౌచును దార్క్ష్య ప్రోల ద
  ర్వీకరరాజి యట్లు తల•ద్రేఁగ వైచి పడున్ సదీశచా
  మీకరపుంఖ బాణతతి•మ్రింగఁగ వీచులు గంగయొ డ్డనన్. ౬౦

భీకరరూపము = భయము కలిగించు నాకారము గలది. పటుభీమబలాఢ్యము=దృఢమై భయంకరమైన బలముయొక్క యతిశయము గలది. రాక్షసానీకము=రాక్షససేన, నిర్విషము = నిర్గతవిషము, పోయినవిషముగలది. తార్క్ష్యప్రోలన్ = గరుత్మంతునియెదుట, దర్వీకరరాజి=పాములగుంపు, సత్+ఈశ=నాథర్తయొక్క, చామీకరపుంఖ = బంగారుపిడులుగల, బాణతతి = బాణముల సమూహము, వీచులు = అలలు.

తా. నారాక్షససేన భయంకరాకారము గలది, దృఢమై భయంకరమైన బలముగలది యని యాఁడుది యగు నాయెదుట నిచ్చట నేమూలయింట్లో గేహేశూరుఁడవై ప్రజ్ఞలు పలికెదవు. నీ సేనాబలము భయంకరత్వ మెంత వఱకు? గరుత్మంతుని కంటఁబడువఱకేకదా పాములభయంకరత్వము బలము. అవలఁ దలవంచుకొని నేలఁబడునుగదా. అట్లులే నీబలమంతయు నాభర్త ప్రయోగించు బంగారుపిళ్లగల బాణములు గంగానది యలలొడ్డును మ్రింగి నట్లు నీ సేనను మ్రింగును.

చ. వరమున దేవదైత్యుల క•వధ్యుఁడ వైనను నాదుభర్తకాఁ
  కరమును గల్గఁ జేసి బ్రదు•కన్ వశమా రణసీమ నీకు, న

ధ్వరమున యూపబద్ధపశు•భంగిని నీవు ప్రసంగఁ జాల వా
శరవర ! రామభీకరని•శాతశరాళికి గోచరుండవై. ౯౬౧

అవధ్యుఁడవు = చంపరానివాఁడవు, ఆఁకరము=ఆగ్రహము, అధ్వరము నన్=యజ్ఞమందు, యూపబద్ధపశుభంగిని = యూపస్తంభమునకుఁ గట్టఁబడిన పశువువలె, మనంగఁజాలవు=బ్రతుకలేవు, ఆశరవర = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా! రామ = శ్రీరామునియొక్క, భీకర = భయంకరమైన, నిశాత = పదునైన, శరాళికిన్ = బాణసమూహమునకు, గోచరుండవై = కనఁబడినవాఁడవై.

తా. నీవు వరబలమున దేవతలచే దైత్యులచేఁ జావకపోదువుగాక. నా భర్తకుఁ గోపము వచ్చినట్లు చేసితివేని యుద్ధమందు నాభర్తచేఁ జావకుండ నావరములు కాపాడఁజాలవు. నాభర్త దేవదైత్యుల తెగలలోఁ జేరినవాఁడు కాఁడు. నామగఁడు సంకల్పించెనేని నీకు వరము లిచ్చినబ్రహ్మరుద్రాదులను గూడఁ జంపఁగలఁడు. ఇఁక వారివరములు నిన్నేమి కాపాడఁగలవు? అదియును గాక మనుష్యులచేఁ జావనట్టు నీకు వరములేదుకదా. కావున యజ్ఞమందు యూప స్తంభమునకుఁ గట్టఁబడిన పశువు చచ్చుట యెట్లు సిద్ధమో నామీఁద మనస్సు పెట్టిన నీవుచచ్చుట సిద్ధము. రామబాణముల బారిఁబడి నీవా బ్రతుకఁ గలవాఁడవు ?

కం. రాక్షస ! క్రోధోద్దీపిత, చక్షువులన్ నిన్ను రామ•చంద్రవిభుండున్
వీక్షించిన దగ్ధుఁడవై, నీక్షితిఁ దక్షణము కూల•వే నీచమతీ. ౯౬౨

తా. నీచబుద్ధిగల రాక్షసా ! రామచంద్రమూర్తి కోపముచే మండుచున్న కన్నులఁ జూచినంతమాత్రముచేతనే యానిమిషమునందే కాలి నేలఁబడవా ? కుక్కను గొట్టను బచ్చెనకోల కావలయునా, యన్నట్లు నిన్నుఁ జంపుటకు బాణ ప్రయోగములు కావలయునా ?

శా. ప్రాలేయాంశుకబింబమున్ వసుమతిం•బాతంబుఁ గావించు, దో
ర్లీల న్నాశము నైనఁ జేయు జలధిం•గ్రీడాగతిన్ శోషిలన్
హేలారీతిని జేయఁ జాలుఘనుఁ డా•నిస్తుల్యవీర్యుండు ప్రో
యాలిన్ రక్తను బందినుండి విడఁ జే•యం జాలఁడే రక్కసా. ౯౬౩

సముద్రము దాఁటి రాముఁ డెట్లు రాఁగలఁ డను రావణుమాటకు సీతాదేవి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నది.

ప్రాలేయాంశుక బింబమున్ = చంద్రబింబమును, వసుమతిన్ = భూమి మీఁద, పాతంబుఁగావించున్=పడునట్లుచేయును. ౧౧౧౩ పద్యము చూడుఁడు. దోర్లీలన్ = భుజబలవిలాసముచే, జలధిన్ = సముద్రమును, శోషిలన్=ఎండు నట్లు, హేలారీతిని = అవలీలగా, చేయఁజాలును = చేయశక్తిగలవాఁడు. యుద్ధ కాండము ౪౪౪ పద్యము చూడుఁడు. పద్భ్యాంయాతుప్లవంగమాః॥ వానరులు

కాలినడకతోఁబోదురుగాక యని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెనుగదా. నిస్తుల్య = సమానములేని, వీర్యుండు=శౌర్యముగలవాఁడు, ప్రోయాలిన్=ఇల్లాలు,ప్రోలు+ ఆలు - ప్రోయాలు. పురశబ్దభవము ప్రోలు, తద్భవమున నర్థభేదము. రక్తను =తనయందు దనురాగముగల దానిని, బంది=చెఱ, విడఁజేయంజాలఁడే = విడి పింపలేఁడా ?

తా. నీబలపరాక్రమముల గుఱించి నీవు చెప్పినవి దంభవాక్యములు. వాస్త వము చెప్పెదను విను.రామచంద్రమూర్తికిఁ గోపమువచ్చెనా చంద్రునైన నేలఁ బడఁగొట్టును. రూపము కానరాకుండనైన భుజబలముచేఁ జేయఁగలఁడు. సము ద్రము నాటవోలె నెండింపఁగలఁడు. అటువంటి యసమానబలుఁ డీతుచ్ఛసము ద్రమును దాఁటి వచ్చి తనయందు దనురాగముగల తనయిల్లాలిని జెఱనుండి విడిపింపలేఁ డని తలఁచితివటరా, రాక్షసా ! అవశ్యము విడిపించును.

కం. గతరముఁడవును గతాయువు,గతేంద్రియుఁడు గతబలుఁడవు•కావుట ఖల నీ
కతమున వైధవ్యంబునఁ, గుతిలపడున్ లంక యేటి•కో యీపొగరున్.౫౬౪

నాయైశ్వర్యము చూడు, నాయిండ్లు మేడలు పట్టనము చూడు మనిన మాటకుఁ బ్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నది.

నీవుగతరముఁడవు = తొలఁగిపోయిన లక్ష్మికలవాఁడవు, నాభర్త రమా గతుఁడు. నీవు గతాయువు=క్షీణించిన యాయువు గలవాఁడవు. ఏకపత్నీవ్రతుఁ డైన నాభర్త దీర్ఘాయుష్మంతుఁడు.గతేంద్రియుఁడవు. నీవు స్త్రీవ్యసనాసక్తుఁడవు కావున నింద్రియబలము క్షీణించినవాఁడవు. నాభర్త జితేంద్రియుఁడు. నీవు గత బలుఁడవు = ఆకారణముచేతనే నీవు బలహీనుఁడవు నాభర్త బలయుతుఁడు. కావుటన్=అయినకారణముచే, ఖల=దుష్టుఁడా, నీకతమునన్=నీవు కారణముగా లంక-వైధవ్యంబునన్=విధవాత్వముచే, భర్తలేనిదై. ఇక్కడ లంకయనఁగా లక్షణచే లంకాపురస్త్రీలు విధవలగుచురని భావము. కుతిలపడున్=బాధపడును. "ఆయుర్బలం యశోలక్ష్మీః పరదారాభి మర్శనాత్, సద్యఏవ వినశ్యంతి" యను స్మృతి వాక్యము గ్రహింపనగు.

తా. నీయైశ్వర్యము, నీగృహములు, లంక నీకింకను గల దని నన్నాశ గొలిపెదవు. ఎప్పుడు నీవు పరస్త్రీని కామదృష్టి స్పృశించితివో యప్పుడే నీసంపద నాశము. ఆయుస్సు ఇంద్రియబలము దేహబలము సర్వము నాశమైనదని తలంపుము. నీకారణమున లంకాపురము పతిలేని దగును. అందలి స్త్రీలు విధవ లగుదురు. ఇంతమాత్రమునకా యీపొగరు. వినాశకాలము సమీపించినను పొగరుచేఁ దెలిసికొనలేక యున్నావు. ఎంత మూఢుఁడవురా !

కం. నాపతిపార్శ్వంబును నెడఁ, బాపుటచే నన్ను నబలఁ•బాపాత్మా యీ
పాపంబు సుఖోదర్కం, బీపాటియుఁ గాదు చూడు•మీ నీ కెటులున్. ౫౬౫

అబలన్=అల్పబలముగలదానను, సుఖోదర్కంబు=ముందుసుఖమిచ్చునది, ఏపాటియున్=ఏమాత్రము, ఎటులు - కళయైనను అర్థవిశేషమున మఱిన్. లేకన్, ఉండిన్, మొదలగువానివలెను వర్ణము వచ్చెను.

తా. అల్పబలముగల నన్ను నాభర్తయొద్దనుండి యెడఁబాపుటచే పాపాత్ముఁడా నీపాపము నీకుఁ గొంచెమైనను సుఖము గలిగింపఁజాలదు. చూచుచుండుము.

ఉ. దైవబలంబుఁ గల్గు మహి•తద్యుతిమంతుఁడు ధర్మ శీలి స
ద్భావుఁడు నిర్భయుండు వితతత•ప్రతిమానవిహీనశూరతన్
గేవలుఁ డుగ్రసత్త్వమృగ•కీర్ణమహాటవి నున్నవాఁడురా
రావణ బాణవర్షమునఁ•గ్రక్కఁగఁ జేయు భవద్బలోద్ధతుల్. ౯౬౬

మహితద్యుతిమంతుఁడు=గొప్పకాంతిగలవాఁడు, వితత=విస్తారమైన, ప్రతిమానవిహీన = అసమానమైన, శూరతన్ = శౌర్యముచే, కేవలుఁడు = అద్వితీయుఁడు, అటువంటివాఁడు రెండవవాఁడు లేనివాఁడు. ఉగ్రసత్త్వ మృగకీర్ణ మహాటవిన్=భయంకరమైన బలముగల మృగములచే వ్యాపించిన పెద్ద యడవియందు, భవత్ = నీ, బలోద్ధతుల్ = బలగర్వములను.

తా. నామగనికి దేహబలమేకాదు, దైవబలము గలదు. కావున మిక్కిలి తేజస్సు గలవాఁడు. నీకు దైవబలము లేదు. కావునఁ దేజస్సు లేదు. నీవు చెప్పినదిబె జోగి నీవే కాని రామచంద్రుఁడుకాఁ డని వానిమాట కిది సమాధానము. ధర్మయుక్తమైన నడవడిగలవాఁడు. మంచిమనస్సుగలవాఁడు. భయమెట్టిదో యెఱుఁగనివాఁడు. విస్తారమై యసమానమైన శౌర్యమునందు నంతటివాఁడు వేఱొకఁడు లేనివాఁడు. భయంకరములైన మృగములచే నిండిన యడవియందున్నాఁడు. నీబలమును నీగర్వమును బాణవర్షమున గ్రక్కించును. ప్రతిమానవిహీనుఁ డనుటచేతనే కేవలత్వము బోధపడుచుండ మరల కేవలుఁ డనుట పునరుక్తికాదా యని శంకింపరాదు. "ఏక మే వాద్వితీయం బ్రహ్మ" అనుచో నన్వయించినట్లన్వయింపవలెను. కేవలశబ్ద మేకత్వమును, ప్రతిమానవిహీనుఁ డనుట అద్వితీయత్వమును బోధించెడిని. అట్టివాఁ డాయన యొకఁడే కాని రెండవవాఁడు లేఁడనుట.

కం. కాలవశులైన పురుషులు, కాలప్రేరణముఁ జేసి•కార్యములందున్
జాలఁ బ్రమాదము పడుదురు, మే లని దుష్కార్యములను•మేకొంద్రుసుమీ.

కాలవశులు=మృత్యువునకు నధీనపడినవారు, ప్రమాదము = పొరపాటు, మేకొంద్రు = అంగీకరింతురు.

తా. మృత్యువు సమీపించినవారు కాలప్రేరణముచేత వారువారు చేయఁదగు కార్యములందు హెచ్చరికదప్పినవారై చేయరాని చెడుకార్యములవలన మే లున్న దని యవి చేయ నంగీకరింతురు.

కం. అట్టివినాశపుఁగాలము పుట్టెం జుమి నీకు నసుర ♦ పుంజములకు నిన్
గట్టికొని యున్నసతులకు, నట్టి ననున్ నీవు బల్మి♦నిటఁ దెచ్చుటచేన్. ౯౬౯
అసుర పుంజములకున్ = రాక్షససమూహములకు.

తా. ఆవిధముగా నాశమై పోవుకాలము, నీకు రాక్షససమూహమునకు నిన్నుఁ గట్టుకొన్న స్త్రీలకు నీవు నన్ను బలవంతముగాఁ దెచ్చుటచే, నేకకాలమునఁ గలిగెను.

తే. క్రతువుమధ్యంబునందు స్రు♦గ్భాండమండి, తంబు బ్రాహ్మణమంత్రపూ♦
తంబు వేది
మాలఁడంటఁగ వశమె యా♦లీల సతిని, రామపత్నిని నన్‌జూడ♦రా దురాత్మ.
క్రతువు=యజ్ఞము, స్రుగ్భాండమండితంబు=స్రుక్కులు మొదలగు నుపకరణములచే నలంకరింపఁబడినది, బ్రాహ్మణమంత్రపూతంబు=బ్రాహ్మణులుచ్చరించు వేదమంత్రములచేఁ బవిత్రమైనది, వేది=తిన్నెను, సతిని=పతివ్రతను, రామపత్నిని=రామచంద్రమూర్తి భార్యను,దురాత్మ=చెడు మనస్సుగలవాఁడా!

తా. యజ్ఞశాల మధ్యమున స్రుక్కులు మొదలగు నుపకరణములుగల పాత్రముచే నలంకరింపఁబడి వేదమంత్రములచే బ్రాహ్మణులచే పవిత్రము చేయఁబడిన వేదిని మాలవాఁడు తాఁక వశమా? ఆవిధముగ పతివ్రతను రాము భార్యనైన నన్ను వేదినిగాను నిన్ను మాలవాఁడుగాను నెంచుకొనుము.

ఆ. ధర్మనిత్యుఁడైన ♦ దశరథ సుతవర్యు, ధర్మపత్ని సాధ్విఁ ♦ దరమె నీకు
రాక్షసాధముండ♦రూక్షదుశ్చరితుండ,పాపి నన్నుఁ దాఁక♦బాలిశుండ! ౯౭౦

తా. ధర్మము విడనాడని దశరథకుమారుని ధర్మపత్నినై పతివ్రతనైన నన్ను రాక్షసాధముండా! పాపుండా! దుష్టచరితుఁడా! మూఢుండా! నీవు తాఁకసాధ్యమా?

కం. అరవిందబృందముల నన,వరతము రాయంచతోడ ♦ వరకేళీత
త్పర యగుహంసాంగన యే,కరణిఁ దృణస్థంబు నీరు♦కాకిని గనెడిన్. ౯౭౧
అరవింద బృందములన్=కమల సమూహములందు, అనవరతము=ఎల్లప్పుడు, రా + అంచ=రాజహంస, హంసాంగన=ఆఁడుహంస, ఏకరణిన్ = ఏవిధముగ, తృణస్థంబు = గడ్డిలోనుండు.

తా. తామరల సమూహమందు రాజహంసతో నెల్లవేళల నిలాసముగా క్రీడించు నాఁడుహంస యేవిధమున గడ్డిలోఁ దిరుగు నీరుకాకిని జూడఁగలదు?

చ. తనువు విసంజ్ఞ మియ్యెది మ ♦ దంబునఁ గట్టెద వేని కట్టుమీ
కనలునఁ దిందు వేని తిను ♦ కా దనుదానను గాను, నాకు నీ
తనువును జీవితం బయిన ♦ దానవ! రక్ష్యము గాదు రోరి, నా
మన మిది మద్వశంబ యవ ♦ మానము పాల్పడ నొల్ల నమ్ముమీ. ౯౭౨
తనువు = దేహము, విసంజ్ఞము = జడము, మదంబునన్ = గర్వముచే,

కనలునన్=కోపముచే, రక్ష్యము=రక్షింపఁదగినది, మనము = మనస్సు, మద్వశంబ =నాయధీనము.

తా. ఓరీ! నీవలన నేను జెడను. నా కాభయములేదు. నాభర్త యిచ్చటికి రానే వచ్చును. నిన్ను జంపనే చంపును. లంక నాశముచేయనే చేయును. ఇది నిశ్చయము. నీకు నేను భయపడను. వశపడను. నీమగఁడెప్పుడో వచ్చును. నిన్ను రక్షించు ననికదా యనెదవు. ఇప్పుడే నిన్ను నఱికిపాఱవైచిన నేమిచేసెదవు అనెదవా? వినుము. ఈదేహము జడము. దీనిని గర్వించి కట్టిడవాకట్టుము. కోపించి తినెదవా తినుము. నేను వలదనను. ఏలయందువా? దానివలన నాకేహానియు లేదు. ఈ దేహము నేను రక్షింపవలసినది కాదు. ఉన్నను బోయినను సంతోషములేదు వ్యసనములేదు. ఇఁక నేదిపోయిన వ్యసన మందువా? నాదేహము చెడిన నేను జెడను. నామనస్సు చెడిన నేను జెడుదును. నామనస్సు నా స్వాధీనమం దున్నది. దానిని నీవేమియుఁ జేయఁజాలవు. మనస్సు నన్యులకు వశపఱచి యవమానపడ నొల్లను.

కం. అని పరుసంబుగ వాకొని, కనరున మఱియేమియనక ♦ శ్లోకస్యాక యుం
డిన నసురుఁడు భయసంద,ర్శనముగ మండుము ననియె♦సస్మితవదనా.

పరుసంబుగన్ = కఠినముగ, వాకొని = చెప్పి, కనరునన్ = కోపముచే, భయసందర్శనముగ=భయముకలుగునట్లు, సస్మితవదనా=చిఱునవ్వుతోడిముఖముగలదానా! కొందఱయం దేడుపు ముఖము లెట్లుసహజములో కొందఱయందు నవ్వుముఖము లట్లు సహజమగును. అట్లు చెప్పిన మాటయేకాని యీదశయందామె నవ్వుచుండిన దని భావముగాదు. అదియునుగాక యామెముఖము గుడ్డచేఁ గప్పుకొనియుండఁగా నది యెట్లుండినది వాని కెట్లు తెలిసెను?

తా. ఈప్రకారము కఠినముగ మాటలాడి కోపముచే నేమియుఁ బలుకక సీతాదేవి యూరకుండెను. అప్పుడు రాక్షసుఁ డామెకు భయము కలుగునట్లు మండిపడుచు నిట్లనియె. ఓసి నవ్వుమోముదానా!

—♦ రావణుఁడు సీతమీఁద రాక్షసస్త్రీల కావలి యుంచుట ♦—

మ. విను సీతా పదిరెండుమాసములలో ♦ విశ్వాసపూర్వంబుగా
ననుఁ గామింపఁగఁ గోర వేనియును నం ♦ తం బ్రాతరాశార్థ మై
నిను నావంటలవారు తున్కలుగ ఖం ♦ డింపం గలా రంచు న
ద్దనుజుం డచ్చటికావుకత్తెల కనున్ ♦ దైత్యాంగనల్ వింటిరా. ౯౭౪

తా. సీతా! వినుము. ఇఁక పండ్రెండుమాసములలో నీవు నాయందు విశ్వాసము గలదానవై నన్నుఁ గామింపకపోయితివా పండ్రెండునెలలు వెళ్ళఁగానే (ప్రాతరాశార్థము) ఉదయమున భోజనమునకై నావంటలవారు నిన్ను

ముక్కలుగఁ గోసి వండుదురు. అని చెప్పి యచ్చటికావున్న స్త్రీలను జూచి ఓ రాక్షసాంగనలారా! విన్నారా?

ఒకరాజు మఱొకరాజును జయించి యతనిస్త్రీలను చెఱఁగొనెనేని పండ్రెండు నెలలు గడు వియ్యవలయు ననియు-ఆలోపల వారిమగలు వారిని విడిపించు కొనిపోవరేని వారు చెఱపెట్టిన రాజుస్త్రీలేయగుదురని భారతమున శాంతిపర్వమున రాజనీతిపర్వమందుఁ గలదు.

ఇది జ్యేష్ఠమాసము. రామరావణయుద్ధ ఫాల్గునమాసమునందుఁ గృష్ణపక్షమున:- హనుమంతుఁడు సీతాదేవిని దర్శించినది ఫాల్గునారంభమున. అప్పటికది పదియవనెల జరుగుచున్నదని సీతాదేవి హనుమంతునితోఁ జెప్పెను. కావున రావణుఁడు సీతను హరించినది జ్యేష్ఠమాసమని యేర్పడుచున్నది. హేమంతవర్ణనమునకు-శూర్పణఖాగమనమునకు సంబంధములేదు. అది రామచంద్రమూర్తి తపోవిధము దెలుప వర్ణింపఁబడెను. ఇచ్చట గోవిందరాజీయమందు సీతాపహరణము చైత్రమాసమున ననియు పంచవటీవాసము మూఁడు సంవత్సరము లనియు వ్రాయఁబడినది. ఈవిషయము ముందు చర్చింపఁబడును.

ఉ. దింపుఁడు దీనిక్రొవ్వు కసి ♦ దీఱఁగ నంచు వచింప వారు నై
లింపవిరోధిఁ జూచి ముకు ♦ ళింపఁ గరంబులు పాదఘట్టనో
త్కంపితభూమిభాగుఁ డయి ♦ దానవనాథుఁడు దీని నిప్డ నా
పంపునఁ గొంచుఁ బొండు నవ ♦ పల్లవపుష్పలతావికీర్ణ మై. ౬౭౫

కసి = కోపము, నైలింపవిరోధి=దేవతాసమూహముల శత్రువు, ముకుళింపన్ = మోడ్పఁగా, పాదఘట్టన = కాలిత్రొక్కుడులచే, ఉత్కంపిత = మిగుల వణఁకుచున్న, భూమిభాగుఁడయి=భూమిప్రదేశముగలవాఁడయి,పంపునన్=ఆజ్ఞచే, నవ+పల్లవ+పుష్ప+లతా+వికీర్ణమై = క్రొత్తలగు చిగుళ్ళు పూలుగల తీఁగలచే నిండినదై.

తా. నాకోపము చల్లారునట్లు దీనిక్రొవ్వు దిగఁజేయుఁడు అని చెప్పఁగా వారంగీకారసూచకముగ నమస్కరించిరి. అంతట వాఁడు భూమి యదరునట్లు కాలితో నేల తన్నుచు రావణుఁడు దీని నిప్పుడే క్రొత్తచిగుళ్లు పూలుగలతీఁగలచే నిండినదై.

కం. మానిత మైనయశోకో,ద్యానమునకు నంద మీర ♦ యనవరతము ర
క్షానియతి నుండి యీవన,జానన నరయుండు కడుర ♦ హస్యము గాఁగన్.

మానితము = గౌరవింపఁబడినదైన, అశోకోద్యానమునకున్ = అశోకవృక్షములు విశేషముగాఁగల ప్రమదావనమునకు. అశోకము మన్మథోద్దీపనము కావున నచ్చటికిఁ దీసికొనిపొమ్మనెను. అనవరతము = ఎల్లవేళ, రక్షానియతి = కాపాడు నేర్పాటునందు, అరయుండు=కనిపెట్టి యుండుఁడు.

తా. గౌరవింపఁబడు నశోకవనమునకుఁ దీసికొనిపోయి యచ్చట నీమె

నుంచి యెల్లవేళ విడువక యీమెచేష్టలను మిగుల రహస్యముగాఁ గనిపెట్టి యుండుఁడు.

తే. ఘోరదర్శనలార వి ♦ కారరూప, లార మాంసాస్రభోజన ♦ లార సతిని
బెడిదమునఁనొండె మెత్తనిఁ♦నుడులనొండె, వశమునకుఁదెండు వనగజ♦
వధువునట్లు.

తా. భయంకరములగు చూపులుగలవారలారా! వికారములగు రూపములు గలవారలారా! మాంసము నెత్తు రాహారముగఁ గలవారలారా! ఈస్త్రీ బెదరింపుమాటలచేఁగాని మంచిమాటలచేఁగాని యడవియేనుంగును మచ్చికపఱచుకొనునట్లు నాకు స్వాధీనపడఁ జేయుఁడు.

కం. అని చనిన నసురవనితలు, జనకసుతం దోడుకొనుచుఁ ♦ జని రనవరతం
బును సర్వకాలఫల పుష్పనికరములు గలయశోక♦వనతలమునకున్. ౯౭౮౮

అనవరతంబును = సర్వదా, సర్వకాల=అన్ని కాలములయందలి, ఫలపుష్పనికరములు=పండ్లయుఁబూవులయు సమూహములు.

తా. ఈప్రకారము చెప్పి రావణుఁడు పోఁగా రాక్షసస్త్రీలు సీతాదేవిని దోడుకొని సదా యన్నిఋతువుల పండ్లుపూలు గుంపులుగుంపులుగాఁ గల యశోకవన ప్రదేశమునకుఁ బోయిరి.

కం. విడువనివగపున మిగులన్, సుడివడుచును నాఁడుపులులు ♦ చుట్టుకొనఁగా
మిడికెడుహరిణియనంగాఁ, బడఁతుక రాకాసిగుమికి ♦ వశపడి యుండెన్.

హరిణీ=ఆఁడుజింక, రాకాసిగుమికిన్=రాక్షసస్త్రీల గుంపునకు.

తా. వదలనివ్యసనముచే మిగులఁగళవళపడుచు నాఁడుపులులు చుట్టుకొనఁగా దుఃఖించు నాఁడుజింకవలె సీత రాకాసులగుంపునకు వశపడియుండెను.

కం. అమ్మగువ దుస్సహవ్యస,నమ్మున సంగ్రస్తయగుచు♦నవయుచు దృఢపా
శమ్ములకట్టులఁ జిక్కి సు, ఖమ్మెఱుఁగనియాఁడుజింక♦కరణిని నుండెన్.

దుస్సహ=సహింపరాని, సంగ్రస్త=మిగులఁ గ్రమ్ముకొనఁబడినది, నవయుచున్=కృశించుచు, దృఢపాశమ్ముల= గట్టిత్రాళ్లు.

తా. ఆసుందరి సీత సహింపరాని వ్యసనముచే మిగుల గ్రమింగఁబడినదై కృశించుచు గట్టిపగ్గములచేఁ గట్టఁబడి సుఖమెఱుఁగని యాఁడుజింకవలె నుండెను.

కం. భీకరవికటేక్షణ ల, స్తోకము భయపెట్ట మగువ ♦ దూలుచు నుండెన్.
శోకమున దయితుఁబతినిన్, శ్రీకరుదైవతము నెపుడుఁ♦జింతించు చెదన్.

భీకరవికటేక్షణలు = భయంకరములై విరువులైన కన్నులు గలవారు, అస్తోకము = మిక్కిలి, దయితున్ = ప్రియుని, శ్రీకరున్ = శుభముకలిగించువానిని.

తా. భయము కలిగించు పెద్దకన్నులుగల రాక్షసస్త్రీలు భయపెట్టుచుండఁ

గా సీతాదేవి శోకమున సోలిపడును తన ప్రియుఁడు శ్రీకరుఁడు దైవము నగు మగని సర్వదా ధ్యానించుచుండెను,

సందేహము – యుద్ధకాండము ౧౩౦౭-వ పద్యమున

ఉ॥ మానితశక్తి మేరువును మందరముం దుహినాచలంబు దో । ర్యానచరాన్వితంబగు సమస్తజగంబును గేలనెత్తనౌ । దానవభర్త యాభరతు తమ్ముఁ గదల్పఁగ నేరఁడయ్యె బల్ । పూనికపంగటించి పెదవుల్ బిగియించియు నీలకల్పయున్॥ అని–లక్ష్మణు నెత్తఁజాలని రావణుఁడు సీతాదేవి నెట్లెత్తఁగలిగెను ? ఈరామాయణమందే "శ్రీలక్ష్మియే సీత–విష్ణుండవే నీవు" అని (యుద్ధ ౨౮౦౭) విష్ణుపురాణము. రాఘవత్వే భవే త్సీతా యనియుఁ గలదుగదా. సమాధానము.

లక్ష్మణుఁడు రావణునకుఁ గదలింపరానివాఁ డయ్యెఁగాని హనుమంతునకు దేలికగానేయయ్యెను. "గీ. పవనతనయుండు సుహృదుండుఁ బరమభక్తి । గలుగంవాఁడును నగుట లక్ష్మణుఁడు పగఱ । కప్రకంప్యుఁడు నయ్యు వనాటునకును । దేలిక గనయ్యెనంతనా" అని యుద్ధ ౧౩౧౩. స్మృతితప్పి స్వాధీనత చెడిపడిన వాఁడొకనికి భారముగాను మఱియొకనికిఁ దేలికగను గాఁజాలఁడుగదా. కావున లక్ష్మణుఁడు స్మృతితప్పినవాఁడుకాడు. కావున స్వసంకల్పముచే రావణునకు భారమయ్యెను. స్వసంకల్పముచే భక్తుఁడగు హనుమంతునకుఁ దేలికయయ్యెను. అట్టులే సీతాదేవియును.

లక్ష్మీదేవి రావణుఁడు పతివ్రతల బెట్టుబాధ చూడఁజాలక వానిని సంహరింపఁగోరి యేదైన నొకనెపములేక చంపరాదు. కావున వేదవతిగాఁ బుట్టి వాఁడు తాఁకినాఁ డన్న నెపమున నే నయోనిజముగాఁ బుట్టి నీ మరణమునకుఁ గారణమయ్యెద నని శపించి జానకిగా నవతరించెను. ఆసంకల్పము నెఱవేఱవలసి యున్నది కావున రావణునకుఁ దేలికగ నయ్యెను. తెలిసి తెలిసి తానై చేసికొనిన కార్యమునకు శోకింప నేల యనిన రామవియోగము సహింపలేకయే యని యెఱుంగనగు. తనబిడ్డను బులి పట్టుకొనవచ్చెనేని తాను బులినోటి కడ్డము బోయి తల్లి బిడ్డను రక్షించును. అట్టులే తన బిడ్డలయి పతివ్రతలయిన స్త్రీలను రక్షించి చెఱనుండి విడిపించుటకుఁ దానే చెఱలోఁ బడెను.

ఈయర్థమును సుందరకాండమున ౫౮౫-వ పద్యమున, "హరింపఁ జాలుదే దానవ నన్ను నిసగ్గడపు తత్పరతన్ విధి యిట్లు చేసెడిన్"—అని సీతయే రావణునకుఁ జెప్పెను.

మఱియొక విచారము—సీతారామాదులు లోకమున కుభయవిధ ధర్మము లనుష్ఠానముచే నుపదేశింప నవతరించి రని బాలకాండవ్యాఖ్యయందుఁ దెలుపఁ బడెను. సీతాదేవి ప్రాతివ్రత్యము స్పష్టముగఁ దెలియుచున్నది. ఆమె యుపదేశించిన పారలౌకికధర్మము అనఁగా ముముక్షువునకుఁ గర్తవ్య మేదియో దాని నెట్లు తెలిపెనో విచారింపవలయును. మతతత్త్వజ్ఞులందు ముముక్షుచర్యవిషయమై

రెండు భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. మోక్షేచ్ఛగలవాఁడని యెప్పుడు చెప్పి తిమో వాఁడు బద్ధుఁడై చెఱయందుఁ బడియున్నాఁడని యప్పుడే యేర్పడు చున్నది. బంధములేనివానికి మోక్షములేదు. అయినను అపహతపాప్మత్వాది షడ్గుణ రహితుఁడనై జీవుఁడు జననమరణాదులకు లోపడి సంసార మనుచెఱ యందుఁ బడఁ గారణ మేమి? అది తొలఁగిపోవు నుపాయ మేది? యని విచా రింపఁగాఁ గొందఱు జ్ఞానములేమిచే సంసారప్రాప్తి యనియు మరల జ్ఞాని యయ్యెనేని ముక్తుఁడగు ననియు నందురు. మఱికొందఱు అది సరిగాదు. భక్తి లేకపోవుటచే జీవునకు సంసార ప్రాప్తియనియు, భక్తి యుదయించిన సంసా రము వదలిపోయి బద్ధుఁడు ముక్తుఁ డగుననియు నందురు. మొదటివారు జ్ఞాన వాదులు, రెండవవారు భక్తివాదులు,జీవునకు సంసార మారోపితమేకాని స్వభావ సిద్ధముకా దని యుభయవాదు లంగీకరించినవారే, ఇది యెట్లువచ్చెను? ఎట్లు పోవును? అను విషయమందే యభిప్రాయభేదము. జీవునకు సంసారము ప్రకృతి సాంగత్యముచేఁ గలిగినది. ప్రకృతిసాంగత్యము తొలఁగిన సంసారము పోవును. ఎట్లన స్ఫటికమునకు ధావళ్యము సహజము. అయిననుదాసాని పువ్వుతోఁ గూడెనేని యెఱ్ఱగాఁ గానవచ్చును. కావున స్ఫటికమునందు రక్తవర్ణ మారోపితము . దాసానిపువ్వు నశించెనేని స్ఫటికమునందలి రక్తవర్ణము తొలఁగిపోయి యథాప్రకారము తెల్లగా నగును. అట్టులే జీవుఁడును ప్రకృతి సాంగత్యమున సంసారి యగుచున్నాఁడు. ప్రకృతి తొలఁగిపోయిన శుద్ధుఁడగుచున్నాఁడు. ఈసంబంధము తొలఁగు నుపాయమేది ? దేవుఁడు నిత్యుఁడు శాశ్వతుఁడు. నశించువాఁడుకాఁడు. ప్రకృతి నిత్యము. శాశ్వతము. నశించునదికాదు. కావున నీ రెంటికిఁ గలసంబంధము దొలఁగింపవలెను. జీవు నకుఁ బ్రకృతి సంబంధము జ్ఞానమువలనఁ దొలఁగునా ? తొలఁగదు ఎట్టులన, స్ఫటికము తెలు పన్నజ్ఞానము మనకుఁగలదు. దాసానిపువ్వుసాంగత్యముచే నెఱ్ఱనిరంగువచ్చిన దన్నజ్ఞానముఁగలదు. స్ఫటికము తెలుపు అని యెన్నినాళ్ళు స్మరించినను స్ఫటికము తెలు పగునా ? కానేరదు. అట్టులే జీవుఁడును నేను నిర్మలుఁడను అపహతపాప్ముఁడ నని యెన్నికల్పములు ధ్యానించినను బ్రకృతి తొలఁగదు. త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతి తొలఁగుట కుపాయము భక్తి యని భగవంతుఁడు శ్రీకృష్ణుఁడు భగవద్గీత ౧౪-వ అధ్యాయము ౨౬ శ్లో.

> మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే।
> సగుణాన్ సమతీత్యైతాన్ బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥

అని భగవంతుఁ డగు విష్ణునందు ననన్యమైనభక్తి (పతివ్రతయొక్క పతి భక్తివంటిదిగాని నాకు నందఱు పురుషులు సమానులే. యను జారిణివలె నందఱు దేవతలు నాకు సమానులే యను భక్తిగాదు), ప్రకృతిబంధమును దొలఁగించి ముక్తునిఁజేయు నని చెప్పెను. కావున ననన్యభక్తి లేకపోవుటయే సంసారప్రాప్తికి

హేతువు. అనన్యభక్తి కుదురుటయే సంసారముక్తికి హేతువని యేర్పడెను. ఇది లక్షణము. దీనికి సీతాచరిత్రము లక్ష్యము. ఎట్టులన,—

పంచవటియం దున్నసమయంబున మారీచుఁడు మాయామృగమై వచ్చెను. దానిని జూచి సీతాదేవి రామచంద్రమూర్తితో మృగచర్మమందు లోనంటిన మక్కువం బలికెఁ ప్రాణధవా వినుమా సగొల్పెడిన్, "పయ దానిని బట్టి తేఁగదే." యని కోరెను.

వెంటనే లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునిం గని యిట్లు వాకొనియె. "మారీచాసురుండే తదాకారం బూని మునీశపాళి మృగయాకాంక్షాగతోర్వీశులన్ క్రూరుండై వధియించు నీయడవి" "మాయావి యల్ల యసురుఁడె మాయామృగరూపమెత్తి మలయును గంధర్వాయతపురి యట్టిది యీకాయము నిక్కంబు గాదు" అని చెప్పెను. దీనివలన సీతాదేవికి మృగవిషయమైన వాస్తవజ్ఞానములేదని చెప్ప సాధ్యపడదుగదా, ఇట్లు చెప్పినను వినక రామచంద్రమూర్తి తన్ను బాసి, మృగమువెంటఁ బోవుట కంగీకరించెను. ఇక్కడ నొకవిషయ మాలోచింపవలయును. ఇచ్చట నీసమయమున సీతాదేవికి రామునందు ప్రేమయెక్కువయా? మృగమందుఁ గామ మెక్కువయా? కామమునకంటెఁ బ్రేమ మెక్కువయై యుండెనేని ఛీ యీక్షుద్రచర్మమునకై నామగని నేను కష్టపెట్టవచ్చునా? అయనను విడిచి నే నుండవచ్చునా? యని యాలోచించి తననిమిత్తముగా రామచంద్రుని విడనాడియుండుట కంగీకరించియుండదు. ఎక్కడ నొకక్షణమైన వియోగము వచ్చునో యనుభయమే పరమభక్తి "పున ర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తి రుచ్యతే"యని పరమభక్తి లక్షణము. సీతాలక్ష్మణు లిరువురు నిట్టి రామవియోగము సైఁపనివారే. కావుననే కదా లక్ష్మణుఁడు "నిన్నుఁ బాసి ధరాతనూజయు నేను నొక్కముహూర్తమే నిన్నిలం గలవారమె తమ నీటఁబాసిన చేప లట్లన్న" యని చెప్పెనుగదా. అంతటి భక్తిగల సీత కామముచే రాముని నెడఁబాయఁ గోరుటచే నాక్షణంబున కామమునకంటె భక్తి తక్కువయనియె చెప్పకతప్పదు.

ఇది మొదటిపొరపాటు. సీతాదేవి యిట్టులే రెండవపొరపాటొకటి చేసెను. అది లక్ష్మణుని నెడఁబాయుట. లక్ష్మణుఁడు పరమభాగవతోత్తముఁడు. భగవంతునిసాహాయ్యము లేకున్నను భాగవతానుగ్రహముండినచో భయము లేదు, భగవంతుఁడు కోపించినవారిని భాగవతుఁడు కాపాడఁగలఁడు. భాగవతాపచారము చేసినవారిని భగవంతుఁడును గాపాడలేఁడు.

అంబరీషోపాఖ్యానమే దృష్టాంతము. ఇట్లు రామలక్ష్మణసాహాయ్యము (భగవద్భాగవతసాహాయ్యము తొలగఁగానే)దశకంఠుఁడు.(దశేంద్రియములు) వచ్చి సీతనుఁ (జీవుని) బట్టుకొనిపోయి లంకలోఁ (దేహములో) ప్రవేశపెట్టెను.

లంకలో=లం అనునది పృథివీబీజాక్షరము. కావున పృథివీతత్త్వమును దెలుపును. పృథివి యెక్కువగాఁగలది. లంక=దేహము.

సీత జీవునిఁగాఁ జెప్పుటకుఁగారణ మేమన:— సఏవ వాసుదేవోయం, సాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే। స్త్రీప్రాయ మేత త్సర్వం, జగద్బ్రహ్మపురస్సరమ్॥ విష్ణుపురాణము. భగవంతుఁడొక్కఁడే పురుషుఁడు, తక్కినదంతయు స్త్రీప్రాయమే. కావున స్త్రీయను సీత జీవుఁడుగాఁ జెప్పఁబడెను. ఎప్పుడు కామ ముదయించి భగవంతునియందుఁ బ్రేమ తగ్గునో యప్పుడే సంసారప్రాప్తియని తెలియునది. కావున సీతాచరిత్రమువలన భక్తిహీనతయే సంసారహేతు వని యేర్పడెను. మోక్షమునకు ననన్యభక్తియే కారణమని సీతాదేవి చరిత్రమునుబట్టి మఱియొకచోఁ దెలుపఁబడును. దీనివలన భక్తిలేనిజ్ఞానము వ్యర్థమని తెలియునది. దేహవంతుఁడైన జీవుఁడు దుఃఖభూయిష్ఠంబైన సంసారమునుండి తరించుమార్గము ఈ ౯౪౧-వ పద్యమున నుత్తరార్ధమునఁ జెప్పఁబడెను. దీనివివరణమె తక్కిన సీతాచర్య సమస్తము. ఈ జీవునకు భగవంతుఁడే దయితుఁడు, ప్రియుఁడు, పతి (ఆత్మేశ్వరగ్ం) శ్రీకరుఁడు దైవము. కావున సీతవలె సర్వదా యాయనను దృఢవిశ్వాసముతోఁ దలంచుచుండుటే మోక్షోపాయము.

సీతావృత్తాంత మింతతో నిలిపి యిఁక రామచంద్రమూర్తి వృత్తాంతము చెప్పఁబడును.

—♦ ౫౮-వ సర్గము. రాముఁ డపశకునములఁ గని పరితపించుట ♦—

ఉ. అక్కడఁ గామరూపిఁ బల ♦ లాశి మృగాకృతిఁ బూని యున్నయా
టక్కరిఁ ద్రుంచి యాశ్రమము ♦ డాయుత్వరం జనుదెంచుచోట వె
న్స్రక్కశివారుతంబు విని ♦ రాముఁడు దారుణ మీరవంబు నా
కెక్కుడుకీడుఁ దెల్పె, నసు ♦ రేంద్రులు మ్రింగరు గాదె జానకిన్. ౯౪౨

అక్కడన్ = అడవియందు, కామరూపి = కోరినరూప మెత్తఁగలవాఁడు, పలలాశి=మాంసభక్షకుఁడు, రాక్షసుఁడు, మృగ + అకృతి=జింకయొక్క యాకారము. టక్కరి=మోసగాని, త్రుంచి = చంపి, వెన్స్రక్క = వెనుకతట్టు, శివారుతంబు=నక్కకూఁత, దారుణము=భయంకరము, అశుభసూచకము, రవంబు = ధ్వని, మ్రింగరుకాదె=మ్రింగలేదుకదా.

తా. అక్కడ రామచంద్రమూర్తి కామరూపియు మాంసభక్షకుఁడునై జింకరూపము ధరించిన యావంచకుని మారీచుని జంపి యాశ్రమమునకు రావలయునని త్వరత్వరగా వచ్చుచు వెనుకప్రక్క నక్కకూఁత విని, యిది యశుభమును దెలుపుచున్నది. దీనివలనఁ గీడుకలుగును. రాక్షసులు జానకిని మ్రింగిరోయేమో ?

కం. ఖలమారీచుఁడు మద్రవానుకృతి బి ♦ గ్గం గూసె, నానాద మా
జలజాతాక్షియు లక్ష్మణుండు విని రా ♦ సంభ్రాంతులై తత్సతీ

తిలకప్రేషితుఁడై సుమిత్రసుతుఁడెం • తేవేగ నన్ రోయుచున్
జెలువం గానల వీడి వచ్చె నటపైఁ • జేటేమి గా నున్నదో. ౬౩

ఖలమారీచుఁడు=దుష్టుఁడగుమారీచుఁడు, మద్రవానుకృతి=నాకంఠధ్వని వలె, బిగ్గన్=గట్టిగా, సంభ్రాంతులై = నాధ్వనియే యని భ్రమచెందినవారై, తత్+నతీతిలక=ఆ స్త్రీరత్నము, సీతాదేవిచే, ప్రేషితుఁడై = పంపఁబడినవాఁడై రోయుచున్ = వెదకుచు.

తా. దుష్టుఁడగు మారీచుఁడు నా కంఠస్వరమువంటి స్వరముతో గట్టిగా నఱచెను. ఆధ్వని సీతయు లక్ష్మణుఁడు వినిరా సీత తప్పక లక్ష్మణుని నానిమిత్తమై పంపును. లక్ష్మణుఁడు నన్ను వెదకుచు నడవిలో సీతనొంటిగా వదలి వచ్చెను. ఆవల నేమికీడు గలుగునోయేమో ?

ఉ. ఎక్కడిపైఁడిజింక, నను • నీగతిఁ దాటకసూతి దూరమున్
దక్కక తెచ్చి నాశరము • తాఁకునఁ జచ్చుచు సీత లక్ష్మణా
చిక్కితి నిం ద టంచఱచె • సిద్ధము దీనను జూడ జానకిం
ద్రెక్కొన నున్నవారు రజ • నీచరు లేపటుమాయచేతనేన్. ౬౪

తాటకాసూతి=తాటకాకుమారుఁడు, మారీచుఁడు త్రెక్కొనన్ = చంపఁగా, మ్రింగఁగా, రజనీచరులు=రేద్రిమ్మరులు=రాక్షసులు.

తా. ఔరాచిత్రము ! లోకమున బంగారుజింకయుఁ గలదా ? మారీచుఁడు నన్నిమోసవిధముగా దూరముగా తెచ్చి నాబాణముచేతఁ జచ్చుచుఁ జచ్చెడివాఁడూరకచావక. సీతా లక్ష్మణా యిందుఁ జిక్కులఁబడినా నని యఱచెను. ఇదంతయు నాలోచింపఁగా నాకుఁ బ్రత్యక్షముగాఁ గీడుచేయలేరు కావున రాక్షసులే గొప్పమాయచేతనైనను సీతను మ్రింగ నుద్దేశించియున్నవా రనుట సిద్ధము.

సీ. కాన నేకత ముంచు • కలికికి నాతమ్ముఁ, గుఱ్ఱకు సేమంబు • గొఱలుఁ గాక
తెగనివైరము గల్గె • దితిజులతో జన, స్థానవాసంబు ని • దానముగను
ఘోరనిమిత్తముల్ • గొల్లలుగాఁ దోఁచె, నఱచుచు నున్నవి • వఱదు లెందు
నేకీడు మూఁడునో • యెది కనఁ గల్గునో, యేమి సేయుదు వార•లెట్టు లైరొ
తే. యనుచు దీనతఁ జనుచోట • నఖిలపక్షి
మృగవితానము సవ్యంబు • నేగు చతుల
భీకరారావములు నింపఁ • బృథ్వీసుతను
దమ్ముఁ జింతించుచును బోయెఁ • దడయ కెందు. ౬౫

ఏకతము=ఒంటి, తమ్ముఁగుఱ్ఱకు=చిన్నతమ్మునకు, ఇది విశేష్యపూర్వపద కర్మధారయము. తమ్ముఁడైన కుఱ్ఱవాఁడు. "తమ్ముఁగుఱ్ఱలునీవుఁ దగ విపినంబున కరిగితిరి." భార, అర. ౭. నిదానము=ఆదికారణము, ఘోరనిమిత్తముల్= భయంకరములైన యవశకునములు, కొల్లలుగా = విశేషముగ, వఱదులు =

నక్కలు, అఖిలపక్షి మృగవితానము=సమస్తములైన పక్షులయు మృగములయు సమూహము, సవ్యంబు = ఎడమవైపుగా, అతుల = అసమానములైన, భీకరారవములు=భయంకరధ్వనులు, తమ్మున్=తమ్ముని, తడయక=జాగుచేయక.

తా. కాఁబట్టి యొంటరిగానుండు కలికి సీతకు, నాపిన్నతమ్మునకు, క్షేమము కలుగునుగాక? జనస్థానవాసము కారణముగా రాక్షసులతో నంతములేని విరోధము సంభవించెను. అపశకునములు విస్తారముగఁ దోచుచున్నవి. ఎక్కడఁ జూచినను నక్కలఱచుచున్నవి. నేమి కీడుమూఁడునో, ఏఘోరవిషయము చూచుట తటస్థించునో తెలియదు. ఏమి చేయఁగలను? సీతాలక్ష్మణు లేమిగతి పట్టిరో యనుచు వ్యసనపడుచు, వచ్చుచుండఁగా మృగములు పక్షులు కుడినుండి యెడమవైపుగా భయంకరధ్వనులు గావించుచుఁ బోవుటఁ జూచి లక్ష్మణుని సీతను గుఱించి యాలోచించుచు నెందును జాగుసేయక పోయెను.

— రాముఁడు లక్ష్మణుం జూచి సీతఁ దలంచి దుఃఖించుట —

ఉ. పోవుచు నిట్టులాశ్రమము • పొంతకు వేగ నదూరమంద సీ
తావిభుఁ డేగుదెంచు తన • తమ్ముని దీనతరాస్యుఁ గాంచి దుః
ఖావిలచిత్తుఁడై కదిసి • యాతనిసవ్యకరంబుఁ బట్టి తా
నీవిధి నార్తిఁదోఁప నని • యెం బరుషంబును మార్దవంబుగన్. ౯౮౬

అదూరమందు=మిక్కిలి దవ్వుగాని ప్రదేశమందు, దీనతరాస్యున్=మిగులఁ జిన్నపోయిన ముఖముగలవానిని, దుఃఖావిలచిత్తుఁడై = దుఃఖముచే వ్యాకులపడిన మనస్సుకలవాఁడై, కదిసి = సమీపించి, సవ్యకరంబు = ఎడమచేయి, పరుషంబుగన్=కఠినముగ, మార్దవంబుగన్=మృదువుగ.

తా. ఇట్లు పోవుచు నాశ్రమమునకు సమీపమందే ముఖము వ్రేలవైచుకొని యొంటరిగా వచ్చుతమ్మునిఁజూచి వచ్చెనే యేదో కీడని వ్యసనముచేఁ గలఁత? చెందిన మనస్సుగలవాఁడై యాయనను సమీపించి యెడమచేతిని బట్టుకొని వ్యసనముతోఁ దొలుతఁ బరుషంబుగను, నావల మృదువుగను నిట్టలనెను, తొలుతఁ దెలివితక్కువ పనిచేసినాఁ డని తలఁచి కఠినముగను, ఇందతనిదోషములే దని యాలోచించి మృదువుగను బలికెను. కుడిచేతియందాయుధ ముండుటచేత నెడమచేతిని బట్టుకొనెను.

శా. అయ్యో లక్ష్మణ యేమి చేసితివి సీ • యాసీత నీ వొంటిగా
నయ్యారణ్యతలంబున న్వదలి యే • లా వచ్చితిం దక్కటా
యయ్యన్నున్ మనుజాశనుల్ మెసవిరో • హా కొంచునే పోయిరో
యయ్యా సందియ మింత లే దశుభ మే • యత్యంతముం గల్గెడిన్. ౯౮౭

అయ్యన్నున్=అయాఁడుదానిని, మనుజాశనుల్ = మనుష్యులఁదినువారు రాక్షసులు, మెసవిరో=భక్షించిరో?

తా. అయ్యో లక్ష్మణా: ఏమిపని చేసితివి? సీత నేల యొంటిగా నడవిలో విడిచి యిచ్చటికి వచ్చితివి? రాక్షసు లాయాఁడుదానిని దినిరో, తీసికొనియే పోయిరో? ఈ రెంటిలో నొకటి జరిగియుండును, సందేహములేదు. అశుభచిహ్నములే కానవచ్చుచున్నవి.

శా. అన్నా! లక్ష్మణ! చూడఁగాఁ గల మొకో ♦ యన్నారి జీవంబుతో
నున్నన్ సేమముగాఁగఁ, గంటివె యదే ♦ యుగ్రంబుగాఁ గూసె నా
సన్నంబై వఱదుల్ ఖగంబులు మహా ♦ సత్త్వంబులున్ సూర్యసం
పన్నాశాభిముఖంబులై, శుభ మెటుల్ ♦ ప్రాపించు నోతమ్ముఁడా. ౯౮౮

అన్నారి = ఆడ్రీ, సూర్యసంపన్నా శాభిముఖంబులై = సూర్యుడుండు దిక్కు ముఖములుచేసి.

తా. అన్నా! లక్ష్మణా! సీతాదేవి ప్రాణముతో నుండఁగా మనము చూడఁ గలమా! లేము. ఏ లందువా! అదె చూడుము. నక్కలు, పక్షులు, పెద్దమృగములు, సూర్యున కెదురుముఖమై పరుషధ్వనులు చేయుచున్నవి. ఈయవశకునములఁ జూచిన తమ్ముఁడా మనకెట్లు మేలుగలుగును? దీనివలన సూర్యున కెదురుముఖమై పక్షులు మృగములు నక్కలు కూసెనేని కీడు కలుగును అని సూచితము.

కం. హరిణమువలెఁ దోఁచినయీ,ఖరదైత్యుఁడు వాలకమునఁ ♦ గడుదవ్వునన్
సరగఁ గొనియేగ నెట్లో, పొరిపుచ్చితి వాని మోస ♦ పోకలు దెలియన్.

వాలకమునన్=మోసమున, పొరిపుచ్చితిన్=చంపితిని.

తా. జింకవలెఁ గానవచ్చిన యీదుష్టరాక్షసుఁడు మోసగించి, నన్ను మిగులదూరము తీసికొనిపోయెను. వానిమోసపుఁజేష్టలు మనస్సునకు రాఁగానే వాని నెట్లో చంపితిని.

తరలము. అదరె వామవిలోచనంబు, ప్ర ♦ హర్ష మేమియు లేదు నా
మదిని, నాశ్రమభూమి నిక్కము ♦ మానినీమణి లేదురా
సుదతినిన్ హరియించిరో తమ ♦ సూడు దీఱఁగ రక్కసుల్
ముదిత దా మరణించెనో పని ♦ లోనఁ ద్రోవయె తప్పెనో. ౯౯౦

వామవిలోచనము=ఎడమకన్ను, సూడు=పగ.

తరలము- న భ ర స జ జగములు-పండ్రెండవయింట యతి.

తా. లక్ష్మణా! ఎడమకన్నదరుచున్నది. సంతోష మేమియు మనస్సునందు లేదు. నాయనా యాశ్రమమందు సీతలేదురా. తమపగదీర్చుకొనుటకై రాక్షసులు దానిని పట్టుకొనియే పోయిరో లేక వారిచే బాధపడలేక తానే చచ్చెనో లేక మనలను వెదకుచు వచ్చి త్రోవ తెలియక వేఱొకత్రోవ నెందేని పోయెనో.

౫౮-వ సర్గము.

ఉ. ఇమ్మున సౌఖ్యముల్ విడిచి ♦ యెంతయు నాపయి భక్తి దండకన్
బ్రిమ్మరి రాజ్యహీనుఁడును ♦ దీనుఁడుఁ ద్రిమ్మటకాఁడు నైన నా
కమ్మెయి దుర్దశాప్తిని స ♦ హాయగనై చరియించు జానకిం
దమ్ముఁడ వీడి వచ్చితివి ♦ నాసతి యేగతిఁ బట్టెఁ జెప్పుమా. ౯౯౧

ఇమ్మునన్ = సంతోషముతో, ఇంపుగ, త్రిమ్మటకాఁడు = తిరుగుచుండు వాఁడు, దుర్దశాప్తిని=కష్టదశప్రాప్తించినపుడు, సహాయగనై=తోడై.

నాలుగవపాదంబున బిందుయతి,ంద=న.

తా. ఇంట సుఖము లమరలే దనియే సాధారణముగ స్త్రీలు దుఃఖింతురు. స్త్రీలబుద్ధితత్త్వ మిట్టిదై యుండఁ దానై యొకరు చెప్పక, బలవంతపెట్టక వినోదములఁ జూచుటకు (సుఖపడుటకుఁగాదు) దండకారణ్యమందుఁ గాలినడఁ దిరుగుటకు (నావలన సుఖముగోరికాదు) నాయందలి భక్తిచే వచ్చెను. నే నెటువంటివాఁడను ?రాజ్యహీనుఁడను. దుఃఖములఁ దపించువాఁడను. నిలువనీడ నీవా రమ్మని పిలుచువారు లేని త్రిమ్మరిని. ఇట్టి నాకు నట్టి కష్టదశయందు సహాయురాలుగనై నాకుఁతనచేనైన సుఖము కలిగింపఁ గోరి తిరుగుచుండు జనకరాజపుత్రికను తమ్ముఁడా వదలివచ్చితివే. నాభార్య యేమై పోయెనయ్యా చెప్పుము. ఊపిరితోనున్నదా? లేదా? రామచంద్రమూర్తి శోకమునకు ముఖ్య కారణ మిదియేకాని కామముకాదు, అది నాలుగింట నొకటి.

ఉ. ప్రాణ సహాయురా లెవతెఁ ♦ బాసి ముహూర్తమ యేని దేహ సం
త్రాణపరాయణత్వమునఁ ♦ దాళఁగఁ జాల, ధరాపతిత్వ గీ
ర్వాణ పతిత్వముల్ కమల ♦ పాణి యెవర్తుక యొద్ద లేనిచోఁ
బోణిమిఁ గోర నట్టిపువుఁ ♦ బోణి ధరాత్మజ యేది లక్ష్మణా. ౯౯౨

ప్రాణసహాయురాలు=నాప్రాణ మీదేహమున నిలుపుటయందు సహాయ పడునది. ఆమెసాహాయ్యము లేకున్న, నాప్రాణము లెప్పుడో పోయియుండు నని భావము. దేహసంత్రాణపరాయణత్వమున=దేహమును రక్షించు నభిలాషతో, ధరాపతిత్వ=రాజుగానుండి భూలోక మేలుట, గీర్వాణపతిత్వము=ఇంద్రుఁడుగా నుండి స్వర్గ మేలుట, కమలపాణి = (౧) కమలమువంటి చేయిగలది, (౨) కమలమును బాణియందుఁగలది=లక్ష్మి, పోణిమి=సుఖము.

తా. నాప్రాణములు దేహమున నిలుపుటయందు, సాహాయ్యపడు నెవతెను నెడఁబాసి యీదేహమును రక్షింపఁజాలనో, యెవతె నాయొద్దలేనిచో సార్వభౌమత్వముఁగాని ఇంద్రత్వముగాని కోరనో యటువంటి సుమకోమల సీత యేదిరా లక్ష్మణా ? కమలపాణి=లక్ష్మీదేవి. ఈమె సాహాయ్యము లేకున్న భగవంతుఁడు నిష్క్రియుఁడే. ప్రాణముండియు లేనివానితో సముఁడే. ఈమాయా

శక్తి నాశ్రయించియే దేహధారినై కానవచ్చుట. ఈమె లేదేని భూలోక క్రీడ లేదు. స్వర్గలోకక్రీడ లేదు. లీలావిభూతియందలి క్రీడకు సహాయురా లీమె యేకదే. "స ఏకాకీ నరమేత"యనికదా శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

ఉ. ప్రాణముకంటె నాకుఁ బ్రియ ♦ యైనమహీసుత సీతదండకన్
ప్రాణముతోడ నున్నదియె ♦ వల్కవయా, పదునాలుగేఁడు ల
క్షీణముగా వనీస్థలి వ ♦సింతున టన్నమదుక్తి బంధురీ
వేణినెపానఁ గల్లయయి ♦ పెంపఱఁ జేయదుగా కుమారకా. ౯౯౩

అక్షీణముగాన్=కొఱఁతలేక, వనీస్థలిన్ = అడవిప్రదేశమందు, మదుక్తి = నామాట, బంధరవేణి = అఁడుతుమ్మెదల చాలుపంటి జడగలదాని, పెంపఱన్ = గొప్పతనము నశించునట్లు కుమారకా=నాయనా. ఆదరార్థంబున కప్రత్యయము.

తా. అన్నా లక్ష్మణా! నాప్రాణములకంటె నాకుఁ బ్రియమైనది యగుటచే నాప్రాణ మిచ్చియైన, నే నెవతెను రక్షింపవలయునో యట్టిసీత దండకయందుఁ బ్రాణముతో నున్నదా లేదా? అది ముందు చెప్పుము. నేను బదునాలుగు సంవత్సరము లరణ్యములందుఁ గొఱఁతలేకుండ వసింతునని చెప్పితిని. ఇప్పుడు సీత లేదాయెనా నేను లేనివాఁడనే కావున నేను జెప్పినమాట సీతకారణముగ నసత్యముకాదు గదా. దానివలన రాముఁడు సత్యప్రతిజ్ఞుఁడను గొప్పతనము నకు హానిరాదుకదా, నాయనా చెప్పరా.

కం. సీతాకారణముగ నే, వీతాసుఁడ నైన నీవు ♦ వేవురి కరుగన్
జేతము రంజిలఁ గామా న్వీత యగుచు భరతుమాత ♦ విలసిల్లుఁ గదా.

వీతాసుఁడను=ప్రాణముపోయినవాఁడను, వే=త్వరగా, చేతము = మనస్సు, కామాన్వీత=నెఱవేఱిన కోరికతోఁగూడినది.

తా. సీత మరణించిన కారణమున నేను మరణించినవాఁడనే. మే మిరువురము లేనప్పుడు నీకీయడవులలో నేమిపని? ఊరికిఁ బొమ్ము. నీవూరికి వచ్చుటఁ జూచి నేనడవులలోఁ జావఁగోరుచున్నకైక తనకోరిక నెఱవేఱఁగా సంతోషించును గదా. మనస్సులో దాఁగియుండినది శోకాతిశయకారణమున స్మృతిదప్పుటచే బయలుపడెను. "సుప్త ప్రమత్త కుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట"మ్మని న్యాయము గలదుకదా.

కం. సుతరాష్ట్రసహితఁ గైకను, మృతపుత్ర తపోవ్రతాఢ్య ♦ మృదుశీలిని స
న్నుతగుణ కౌసల్య యదే,గతిఁ జిత్తమెఱింగి కొలువఁ♦గా నేర్చు నయో.

సుత రాష్ట్రసహితన్ = కొడుకుతోను రాజ్యముతోను కూడినది. మృతపుత్ర=కొడుకు చచ్చినది; తపోవ్రతాఢ్య=తపస్సులచే వ్రతములచే సంపన్న, మృదుశీలిని=మెత్తని స్వభావముగలది, సన్నుతగుణ=సత్పురుషులచేఁ బొగడఁబడు గుణములుగలది.

తా. కొడుకుతోను రాజ్యముతోను గూడియుండు కైకను కొడుకు చచ్చెనని పుత్రశోకమున నేడ్చునదియు, తపములు వ్రతములు విశేషించిగలదియు, మృదుస్వభావముగలదియు, సత్పురుషులచేఁ గొనియాడఁబడు గుణములు గలదియునగు నాతల్లి కౌసల్య యేవిధముగఁ గైకమనస్సు నెఱిఁగి సేవింపఁ గలదు. ఇందొక్కొకటి సేవాధర్మమునకు విరుద్ధమైనది. కొడుకు చచ్చెనను శోకముతో వికలమయిన మనస్సుగలది యితరుల చిత్తవృత్తి నెట్లెఱుఁగఁగలదు ? అట్టిలే తక్కినవి యూహించునది. సేవాభంగమున కొక్కటొక్కటియే చాలి యుండఁగా నిఁక నాలుగుచేరిన నెట్లు సేవచేయ సాధ్యపడును? కావున నాతల్లి యేగతిఁ బట్టునో ?

కం. వచ్చెద నాశ్రమమునకును, సచ్చరితా సీత ప్రాణ ♦ సహితయ యేనిన్
జచ్చెద నిచ్చట లేదే, నచ్చిగురుంబోడి యాశ్ర ♦ మాంతరమందున్. ౯౯౬

తా. లక్ష్మణా ! సీతాదేవి ప్రాణములతో నుండెనా యాశ్రమమునకు వచ్చెదను. లేదా అంతదూరము రానేల ? నే నిందే చచ్చెదను. కావున సీత జీవించి యున్నదా లేదా చెప్పుము.

కం. ముద్దులు గులికెడినవ్వున, ముద్దియ నాకెదురు వచ్చి ♦ మురిపంబున మేల్
సుద్దులు చెప్పెద యేనియు, బిద్దెద నాశ్రమముమ్రోలఁ ♦ బెక్కులిఁ కేలా.

బిద్దెదను = చచ్చెదను.

తా. నేను వచ్చునప్పటికి జీవించియుండెను, ఇప్పు డెట్లున్నదో నాకుఁ దెలియ దనెదవా? ముద్దులుగులుకుచు నవ్వుచు నాకెదురుగ వచ్చి యాముగ్ధ నాకు మంచిమాటలు చెప్పకపోయెనా యాశ్రమములోనికి రాను. దానిముందే మరణించెదను. ఎక్కువమాటలవలన నేమి లాభము ?

కం. పలుకుము లక్ష్మణ జానకి, గలదా ప్రాణంబుతోడఁ ♦ గడ తేఱినదా ?
పలలాశులు భక్షించిరొ, యెలనాఁగను నీవు చిత్త ♦ మేమఱియుండన్.

ఎలనాఁగ = స్త్రీ.

తా. లక్ష్మణా ! చెప్పుము. సీత ప్రాణముతో నున్నదా, తానై చచ్చినదా, లేక నీవు హెచ్చరిక తప్పియుండు సమయమున రాక్షసులు మ్రింగిరా ?

కం. బాలిక యవిదితదుఃఖ సు,శీల సలీల సుకుమారి ♦ సీతాసతి యా
గోల మదీయవియోగం, బేలాగునఁ దాళఁజాలు ♦ నెటు వగచెడినో. ౯౯౯

బాలిక=చిన్నవయస్సుది, అవిదితదుఃఖ=ఇంతవఱకు దుఃఖమెఱుఁగనిది, సుశీల=మంచిస్వభావముగలది, సుకుమారి=కోమలదేహముగలది, ఆగోల=అటువంటి ముగ్ధ.

తా. ప్రాణముతోనే యున్నది, రాక్షసులు హరించి రనెదవా ? అయ్యో చిన్నవయస్సుది. ఇంతవఱకు దుఃఖమెఱుఁగదు. మంచిస్వభావముగలది. విలాస

ముతోఁ గూడినది. కోమలాఁగి యగు సీత నన్ను విడిచి యెట్లు సహింపఁగలదు ఎందెట్లు లేడ్చుచున్నదో ?

కం. నీచుఁడు క్రూరాత్ముఁడు మా, రీచుఁడు వంచకుఁడు నాదు•రీతిని నిన్నున్
వాచాకుశలత నఱచిన, నోచెల! నీకును భయంబు • నొదవెనె చెపుమా.

నాదురీతిని=నేనఱచినట్టులు, వాచాకుశలతన్ = మాటనేర్పుచేత, ఓచెల= అయ్యో! ఇది సంతాపార్థకము - ఓచెల్లయొక్క రూపాంతరము.

తా. నీచుఁడు, కఠినచిత్తుఁడు, మోసగాఁడు నగుమారీచుఁడు నే నఱచినట్లి గొంతుమార్చుటయందు నేర్పుగలవాఁడు కావున నఱవఁగా నయ్యో నీకును భయము దోఁచెనటయ్యా! అఁడుది కావున సీతాదేవి మోసపోయినఁ బోవచ్చును గాని నీ వెట్లు మోసపోయితివి ?

ఉ. మామకకంఠనిస్వనస • మానవిరావము నాలకించి యా
భూమిజ భీతిఁ జెంది నినుఁ • బొమ్మని నంతనె నానిమిత్తమై
యీమెయి వచ్చినాఁడవు మ • హీజ మహాటవి నొంటివీడి, దు
ష్టామిషభుగ్వితానమున • కంతర మిచ్చితి సూడు దీర్పఁగన్. ౧౦౦౧

మామక=నాయొక్క, కంఠనిస్వన = కంఠధ్వనితో, సమాన = సమమైన, విరావము=ధ్వని, ఆలకించి=విని, భూమిజ = సీత, జ్ఞానములేని జడమువంటిది. కనుకనే నాకంఠస్వరమవునా కాదా, నే నట్లఱతునా యని యాలోచింప శక్తి లేని - భూమిజశబ్దము వృక్షమునందు నన్వయించును గావున నీయర్థము సూచితము. నానిమిత్తమై = నన్ను రక్షించుటకై, నన్ను నీవా రక్షించువాఁడ వని భావము. దుష్ట=దుర్మార్గవర్తనముగల, ఆమిషభుక్=మాంసముదిను రాక్షసుల, వితానమునకు=సమూహమునకు, అంతరము=సందు, సూడు=పగ.

తా. నాకంఠస్వరమువంటి స్వరము విని యాయాఁడుది సీత భయపడి నిన్నుఁ బొమ్మని చెప్పఁగానే రక్షింపవలసినదానిని నబలను నొంటిగా నడవిలో విడిచి నన్ను నేను రక్షించుకొనలేనని నీవు నన్ను రక్షింపవచ్చితివి. వచ్చిన నేమి యందువా? మనకు విరోధులగు రాక్షసులు మనకుఁ గీడుచేయ నెడమిచ్చితివి.

కం. ఖరవధమునకును పగచెడి, సురవైరులు సందు గాంచి • సుందరి నెట్లిన్
బరిమార్చియుండ్రుదు నిక్కము, పరికింపవ చూవె యింత•వట్టు కుమారా.

తా. ఖరుఁడు చచ్చె నని యేడ్చు రాక్షసులు సీత యొంటరిగా నుండుట తెలిసి యిదియే సమయమని యామెను చంపియుందురు. ఇదినిజము నాయనా! ఇది యిట్లు జరుగఁగలదని యింతమాత్ర మాలోచింపవైతివిగదా!

కం. మునిఁగితి దుఃఖసముద్రము, నను బడితిం జెడితిఁ గూలి • నాఁడను నింకే
మనుదుం జేయుదు నీగతి, పొనరుట ప్రాప్తవ్య మంచు•బుద్ధిం దలఁతున్.

తా. నాయనా! నిన్నని ప్రయోజనములేదు. సీత నని లాభములేదు. దుఃఖ

సముద్రమునందు మునిఁగితిని. పూర్ణముగాఁ బడితిని, చెడితిని, చచ్చితిని, ఇంత కెక్కువనే నేమందును ? ఈగతి నాకు రావలసి మీ కిబుద్ధులు పుట్టెనని తలఁతును.

మంజుభాషిణి. అని మంజుభాషిణిని ♦ నాత్మ నెంచుచున్
జనియెం బిపాస క్షుధ ♦ జాలి గొల్ప మో
మును వాడఁగాఁ దొలఁగ ♦ మురువు, స్వాశ్రమం
బున కింతిలేమి నటఁ ♦ బొక్కి యేడిచెన్. ౧౦౪

మంజుభాషిణిని=ఇంపైనమాటలుగల సీతాదేవిని, పిపాస= దప్పి, క్షుధ= ఆఁకలి, జాలి=దుఃఖము, మురువు=అందము.

తా. అని సీతాదేవిని తలఁచుచు నాఁకలి దప్పి బాధింపఁగా ముఖము వాఁడగా నందము దొలఁగఁగాఁ దనయాశ్రమంబున సీతలేమికై యందు వెక్కి వెక్కి యేడ్చెను.

—♦{ ౫౯-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణుని సీతను విడిచి యేల వచ్చితి వని యడుగుట. }♦—

కం. తనయుటజమునకు వచ్చుచుఁ,దనుఁ జూడఁగ వచ్చియున్న♦ తమ్మునిఁ గని యి
ట్లని ప్రశ్నించెను దెరువున, జనకసుతాధవుఁడు శోక♦సంతప్తుండై. ౧౦౫

ఉటజమునకున్ = పర్ణశాలకు.

తా. తన పర్ణశాలకు వచ్చుచుఁ దన్నుఁ జూడ వచ్చియున్న తమ్మునిఁ జూచి త్రోవలో రామచంద్రమూర్తి శోకముచేఁ దపించుచు నిట్లనెను.

ఉ. ని న్నెద నమ్మికాదె హరి ♦ ణీనయనన్ వని నొంటి వీడి యో
యన్న యి టేను వచ్చితిని ♦ న్యాయమె నీకు నరణ్యమధ్యమం
దన్నవలామిహిన్ విడిచి ♦ యాదర బాదర పాఱితేర, నిన్
గన్నదియాది నామనము ♦ కాతరతన్ వహియించె లక్ష్మణా. ౧౦౬

నవలామిహిన్ = స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, ఆదరబాదర = త్వరత్వరగా, కాతరత = భయము.

తా. నీవు సీతను రక్షింపఁగల వని నిన్ను నమ్మికదా సీత నొంటిగా నీస్వాధీనమందుంచి నేనిట్లు వచ్చితిని. నేను గాపాడుకొనలేక నీ కాపని చెప్పితినా ? ఆ స్త్రీరత్నమును నడవిలో నొంటిగా విడిచి యుందేమో మునిఁగిపోయినట్టు లాదర బాదర పరువెత్తివచ్చితివి. నిన్నుఁ జూచినది మొదలు లక్ష్మణా ! నాకు మిగుల భయము కలుగుచున్నది.

కం. సీతావిరహితుఁడవు నీ, వేతేరుట దూరమంద ♦ యేఁ గనినంతన్
జేతం బగలెను నదరెను, నాతమ్ముఁడ వామబాహు♦నయనంబు లయో.

సీతావిరహితుఁడవు=సీతను విడచినవాఁడవు, చేతము=గుండె, అగలెను=పగిలెను, వామబాహునయనంబులు=ఎడమభుజము కన్ను అదరెను.

తా. వచ్చినవాఁడవు సీతనుగూడఁ బిలిచికొని వచ్చియుండరాదా ? ఆమె లేక నీవొంటిగా వచ్చుట దూరమునుండి చూడఁగానే నాగుండె పగిలెను. ఎడమ భుజము ఎడమ కన్నదరెను. అయ్యో! మునిఁగెకదా కొంప యనుకొంటిని.

చ. అన భృశదుఃఖతప్తమతి•యై యను లక్ష్మణుఁ డార్తిఁ దూలురా
మునకు స్వతంత్రతన్ మతివి•మోహముచే నిట రాను, గావరే
జనకజ లక్ష్మణా యను మ•హాశబ్ద మరణ్యమునందుఁ గల్గినన్
విని సతి పొమ్ముపొమ్మనియె•నీపయిఁ జెల్మిని భీతి నేమ్ముచున్. ౧౦౮

భృశదుఃఖతప్తమతియై = అధికవ్యధచే తపించిన మనస్సుగలవాఁడై, స్వతంత్రతన్ = నేనై స్వతంత్రించి, మతివిమోహముచే = బుద్ధిమోసముచే, రాను=వచ్చినవాఁడఁగాను.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి తనయందు దోష మారోపించుట చేతను, నాయనపడుచున్న శోకబాధచేతను, నిదివఱకు సీత పలికిన పలుకులకే మిగులఁ దపించిన మనస్సుగల లక్ష్మణుఁడు మఱింత తపించి యిట్లనియె. అన్నా! యాధ్వని నీకంఠధ్వని యని మోసపోయి స్వతంత్రించి నేనై రాలేదు. సీతా లక్ష్మణా కావరే యను ధ్వని యరణ్యమునందుఁ గలుగఁగా సీత విని భయపడి పొమ్మని నీయందు నుండుస్నేహముచే నన్నుఁ దీవరించెను.

కం. ఈరీతిఁ దీవరించిన, నారీతిలకంబుఁ గాంచి•నయమున నెంతో
దూరము నమ్మిక పుట్టఁగ, ధీరగుణా నిన్నుఁ గూర్చి•తెలిపితి మఱియున్.

తా. ఈప్రకారము తొందరపెట్టఁగా నిన్నుగుఱించి యమ్మా రామునకు భయములేదు. ఆయన కపాయము కలుగఁజేయువాఁడు లోకమునలేఁడు. అది రాముని కంఠధ్వనికాదు. ఎవరో మాయలమారులు చేసినపని. రాముఁడు తన్ను రక్షింపుమని యొకరిని వేఁడునా యని యీప్రకారము నమ్మికగలుగుటకై యెంతెంతో చెప్పితిని.

చ. వదినె! యి టేటికమ్మ భయ•పాటునఁ గుందెదు, రాక్షసాళిచేఁ
గదనమునందు రామునక•కల్గు భయం ? బది యేటిమాట యి
య్యది రఘురాముప ల్కనుచు•నాత్మస్ఫురింపదు, దైత్యుఁ డెవ్వఁడో
యదను నెఱింగి యి ట్లఱచె•నంగన నెమ్మది నిమ్మళింపుమీ. ౧౧౦

తా. వదినె! ఏలమ్మా, ఇంతభయపడెదవు? రామచంద్రునకు రాక్షసుల చేతనా యుద్ధమందా భయము కలుగును ? ఇది యేమి మాటమ్మా, నమ్మఁదగినదా? అనఁదగినదా? అది రామచంద్రమూర్తి కంఠధ్వని యని నాకుఁదోఁప

రాక్షసుఁడు సమయ మెఱిఁగి య ట్లఱచెను. అమ్మా: తొందరపడకుము. నిబ్బ రించుకొనుము.

కం. దేవతలనైనఁ గడిమిని, గావంగాఁ జాలు సట్టి•కడిఁదిబలుండా
యీవిధమున నీచంబుగ, వా విడి ననుఁ గావు మనుచు•వాపోవు సతీ!

కడిమిన్=బలముచే, కడిఁదిబలుండా=అధిక బలిష్ఠుఁడు, వావిడి = నోరు తెఱచి, వాపోవున్=ఏడ్చును, అఱచును, నీచంబుగన్ = రక్షింపు మని యాఁడు దానిని బిలుచుట యనునది శూరునకు నీచకార్యము, బలుండా=కాకువు.

తా. రామచంద్రుఁ డనఁగా నేమని తలఁచితివమ్మా? దేవతలనైనను దన భుజబలముచేఁ గాపాడఁగల యధికబలముగలవాఁడా తన్ను రక్షింపు మని ని న్నుద్దేశించి నీచముగ నీవిధముగ నోరుతెఱచి యఱచును? ఇదియెట్లమ్మా నీవు నిజమని నమ్మెదవు ?

మ. ఎవఁడో యేమినిమిత్తమో యఱచెఁ ద•ల్లీ నమ్ము మాయన్న యా
రవముం బోలఁగఁ బాహి పాహి యని యా•రావంబు వైస్వర్య మా
త్మ విలోకింపఁగ రాముకంఠ మని న•మ్మన్ రాదు శాంతింపుమీ
తవునే నీకుఁ గుయోషితాజనముచం•దం బది దుఃఖింపఁగన్. ౧౦౧౨

పాహి = రక్షింపు, వైస్వర్యము = మాఱుగొంతు, కుయోషితాజనము = నీచస్త్రీజనసమూహము. యోషిత్, యోషా - యోషితాయనురూపములుగలవు. "స్త్రీ వధూ ర్యోషితా రామా మండయంతీ వధూజనః" అని త్రికాండశేషము.

తా. ఎవఁడో యేదో కారణముగా మాయన్న గొంతువంటి గొంతుతో రక్షింపు రక్షింపు మని యఱచెను. ఆధ్వనిమార్పు వినఁగా నది మాయన్న గొంతుకాదు. కావున తొందరపడకుము. శాంతింపుము. నీవును నీచస్త్రీలవలె నిట్లు దుఃఖింపవచ్చునా.

ఉ. పుట్టినవారిలో జగతిఁ • బుట్టెడువారలలో రఘూత్తమున్
గిట్టి రణంబునన్ గెలువ • నేర్చెడువారలు కల్గ రమ్మ, లోఁ
దొట్టినభీతిఁ బో నడచి • తోయజలోచన స్వస్థచిత్తవై
దిట్టవు గమ్మ జయ్యుఁడు స • తీ రఘురాముఁడు దేవకోటికేన్. ౧౦౧౩

లోఁదొట్టిన=మనస్సునఁగలిగిన, బోనడిచి = పోఁగొట్టి, అజయ్యుఁడు = జయింపసాధ్యముగానివాఁడు.

తా. ప్రపంచమందు నింతవఱకుఁ బుట్టినవారిలో, నిఁకఁ బుట్టఁబోవువారిలో యుద్ధమునందు రామచంద్రు నెదిరించి గెలువఁజాలినవారు లేరు. కావున నీకు మనస్సునఁ గలిగినభయము వదలి స్వస్థచిత్తవు గమ్ము. దేవతలందఱు నేకమైనను రామచంద్రుని యుద్ధమందు జయింపలేరు. ఇఁక నీక్రుక్కడి రాక్షసు లేమిచేయఁగలరు ?

కం. నావుడు నతిమోహితమతి, యై వసుధాకన్య యనియె • నగ్రజుఁ డీల్గన్
నీవు ననుఁ గోరి కల్మష, భావుఁడ వై తద్దికోర్కి • పారముఁ గనునే.

అతిమోహితమతియై=మిగులనజ్ఞానమునకు వశపడినమనస్సుగలదై, వసుధాకన్య = సీత, ఈల్గన్ = చావఁగా, కల్మషభావుఁడవు = పాపపుటాలోచనగలవాఁడవు, పారముగనునే=తుదముట్టునా.

తా. అని నేను జెప్పఁగా మిగుల మతిభ్రమముగలదై సీత యిట్లనెను. నీవు నన్నుఁ గోరి యన్న చావవలయు నను పా ... కలవాఁడవైతివి; నీకోరిక కొనసాగునా ?

సీ. తెలిసెను లెమ్ము నీ • తెఱఁ గెల్ల భరతుండు, నీవు సంకేతంబు • నిశ్చయించి
కొని రాము వెనువెంటఁ • జను దెంచితివి నీవు, కాకున్నఁ దనయన్న • కావుమనినఁ
బలుకరింపని యట్టి • భ్రాతయుఁ గలుగునే, ప్రచ్ఛన్నచారి శా • త్రవుఁడవగుచు
నానిమి త్తంబుగా • నానాథు వెంబడి, నంతరాన్వేషివై • యరుగుదెంచి
ఆ. తనినఁ బెదవు లదుర • నాగ్రహంబున రక్త, నేత్రకుండ నగుచు • నిలువలేక
యాశ్రమంబునుండి • యరుదెంచినాఁడ నో, యన్న యున్నవిధము •
నాడినాఁడ.

ప్రచ్ఛన్నచారి=మాఱువేషము వేసికొని తిరుగువాఁడు, సంకేతము=ఒడఁబాటు. నీవిట్లుచేయుము, నేనిట్లుచేసెదనని యేర్పాటు. శాత్రవుఁడు = విరోధి, అంతరాన్వేషివై=సందువెదకువాఁడవై.

తా. లక్ష్మణా! నీయభిప్రాయము దెలిసెలెమ్ము, నీవు నాకు సీతను లభింపఁ జేయుము. నీకు నేను సహాయము చేసెదనని నీవు భరతుఁ డొడఁబడిక చేసికొని రామునివెంట వచ్చితివి. అట్లుకాదేని నన్నుఁ గాపాడుమని యన్న యఱవఁగాఁ గాపాడఁబోని తమ్ముఁడుండునా? నీవురహస్యవర్తనముగలవగవాఁడవుకాని రామునకుఁ దమ్ముఁడవుకావు, నానిమిత్తముగా నామగనివెంట నెప్పుడు సందుదొరకునా యెప్పుడు సీతను హరింతునా యని వచ్చితివనెను. ఆమాటలు వినఁగానే నాకు బెదవు లదరెను. కన్ను లెఱ్ఱనయ్యెను, కోపముపట్టలేక యచ్చటనుండలేక యాశ్రమమునుండి వచ్చితిని. అన్నా! ఉన్నవిధము చెప్పినాఁడ.

—• { రాముఁడు లక్ష్మణునితో నతఁడు సీతను విడిచి వచ్చుట తగనిదని యని చెప్పుట. } •—

కం. అని లక్ష్మణుఁ డన దశరథ, తనయాగ్రణి శోకమోహ • తాపార్దితుఁ డై
యను సీతవిడిచి వచ్చుట, యనఘా సరిగాని కార్య • మనినేమి యింకన్.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా శోకమువలనఁ గలిగిన మోహముచేతను దాపముచేతను బీడింపబడినవాఁడై రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుఁ జూచి, పాపరహితుఁడా! నీవు సీతను విడిచి వచ్చుట సరియైనకార్యముకాదు. ఇఁక నేమి యనుకొనిన నేమి ప్రయోజనము? అనఘ యనుటచే సీత సందేహించిన దోషము నీయందు లేదని యీవిషయమైన సందేహమును దీర్చెను.

(i) సీతాదేవి ప్రేరింపఁగా రాక్షససంహారమందు నాకు శక్తి లేదని శంకించి వచ్చితివా ?

(ii) సీత పరుషవాక్యములవలన నీకు లోకనిందవచ్చునని శంకించి వచ్చితివా ?

(iii) పరుషవాక్యములు సహింపలేక వచ్చితివా ?

(iv) సీత నేను లక్ష్మణు నిట్లంటిని. అనినను బోలేదని నాతోఁ జెప్పిన నేను నీవిషయమున సందేహింతునని వచ్చితివా - అని వికల్పించుకొని యిందే కారణముచే నీవు వచ్చియుండినను నీవు చేసినది సరిగా దనుచున్నాఁడు. ఇందు నాలవదియనఘా యనుటచేఁ బరిహరింపఁబడెను.

ఉ. ఆఁడుది కింకచేఁ గఱకు • లాడె నటంచును గోప మెత్తి నా
వాఁడిమగంటిమిన్ దనుజ • వారణమందలి శక్తిమత్త్వమున్
బోఁడిమి నీ వెఱింగియును • బొల్తుకఁ గాసల వీడి వచ్చితే !
వేఁడియ కాని నీయెద వి • వేకము లేదు గదయ్య తమ్ముఁడా. ౧౦౧౪

ఆఁడుది "పెడతలనుండఁగా యువతిబృందముకెల్లను బుద్ధి"యన్నట్టు సత్యాసత్యవిచారములేని యాఁడుది. కింకచేన్=కోపముచే, కఱకులు=పరుషపు మాటలు, నావాఁడిమగంటిమిన్=నాశౌర్యమును, దనుజవారణమందలిశక్తిమత్త్వమున్=రాక్షసులనివారించుటయందు శక్తిగలవాఁడనగుటను, వేఁడియ = తీక్ష్ణకోపమే.

అయ్యో పాపము! లక్ష్మణుస్థితి శోచనీయము. ఇటు చెంపదెబ్బ, అటు చెంపదెబ్బ, సీతారాములవంటివారి సేవయందే నిష్కామసేవయందే యింత కష్ట ముండెనేని కడుపుకూటికై ప్రతిఫలముగోరి దానిసలై సేవచేయువారిగతి యే మనుకొనవలయును. సేవాధర్మముపరమగహనము,యోగులకు నగమ్యము, అను భర్తృహరిసూక్తి గలదుగదా. నిష్కామముగ సీతారామసేవచేయువారికిని నిష్కారణముగఁ జెంపదెబ్బలు తప్పవనియే యనుభవమునుబట్టి చెప్పవలసి యున్నది.

తా. స్వప్నావస్థయందే స్త్రీప్రతీపదర్శిని, వామ, దార, ప్రతీపదర్శిని=వక్రముగా నాలోచించునది, వామ = వక్రమైనశీలముగలది, దార = భర్తను భయపెట్టునది. "ప్రతీపదర్శినీవామా వనితామహిళాతథా"యని యమరకోశము. ఇట్టివారికిఁ గోపముకూడ వచ్చిన నెట్టు లాలోచింతురో ఎట్లు ప్రవర్తింతురో యూహింపలేపై తివిగదా.

ఇట్టిది పరుషములాడుట యేమివింత? మంచివారికిఁ గోపమువచ్చిననే యిది చెప్పవచ్చును, ఇది చెప్పరా దనుజ్ఞానముండదు. (సుందర ౧౬౪౯-౧౬౫౦-౧౬౫౧-౧౬౫౨ పద్యములఁ జూడుఁడు.) ఇఁక స్త్రీలకుఁ గోపమువచ్చిన నడుగవలయునా ? అందుఁ దనభర్త కేదో కీడుమూఁడె నని భయము శోకముచేఁ బీడింపఁబడినదానివిషయము చెప్పవలయునా? ఇవన్నియు నీవాలోచింపక యది

కోపించెనని నీవు కోపించి నాశౌర్యము రాక్షసుల నణఁచునాశక్తి నీవు తెలిసి తెలిసి యాఁడుదానిని నొంటిగ నడవులలో విడిచి వచ్చితివే - ఏమందును ? ఎదుటివారు కోపించిన నేను గోపింపవలె నని తలంచితివే కాని తాఁకుతప్పు, దానివలనఁగలుగు నపాయము నాలోచింపవైతివిగదా తమ్ముఁడా !

కం. అంగన నినుఁ బల్కిన దని, చంగునఁ గోపించి యిట్లు♦చనుదెంచుటయున్
సంగతమే! నాయాజ్ఞా, భంగముఁ గావించి తిరిగిరుఁ ♦ బాడియె నీకున్.

సంగతమే = యుక్తమా? పాడియె = ధర్మమా ? నీకున్ = నీవంటి పరతంత్రునకు.

తా. ఆఁడుది నిన్నుఁ గఠినోక్తులాడె నని కోపించి యిట్లు వచ్చుట తగునా? స్త్రీజాతి కిదిస్వభావము. తిట్టినఁ దిట్టనీ, మనకార్యము మనము చేయవలసినదే యని సహించియుండరాదా? "కఱకుఁదనంబునను వాఁడికత్తుల బిఱుసున్." అని యగస్త్యుఁడు స్త్రీలస్వభావము చెప్పెనే మఱచితివా? తిట్టుచుండిన నెదురుగనుండి యెట్లు వినుచుందు ననెదనా? ఈవల వచ్చి దూరముండుండి రక్షించుచు నేను రాఁగానే యీవృత్తాంతము నాకుఁ జెప్పిన నేను విచారించనా ? నేను పెండ్లాము మాటలు విని నిన్ను సందేహింతు నని తలఁచితివా ? అటుచేయక యిటుచేయక దూరమున విడిచివచ్చుట తగునా ? అట్లు చేయుటచే నాయాజ్ఞ మీఱితివే పరతంత్రుఁడవైన నీకది తగునా? ఆమెది యాజ్ఞయేకదా యందువేమో? కాదనను. తల్లిదండ్రులయాజ్ఞలు పరస్పర విరుద్ధములైనపుడు నేనెట్లు వర్తింతునో యది యైన నాలోచింపవైతివిగదా? రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన వన్నియు సత్యములేకాని యాయన యొకవిషయ మాలోచించినవాఁడు కాఁడు. ఆయన చెప్పిన పద్ధతులలో నేది యవలంబించినను ఆయనకు సందేహములేకుండును గాని సీతకు సందేహము బలపడును. ఈ సందేహము విషమభావమునకు విరోధమునకుఁ గారణమగును. ఇట్టి సందర్భములందు స్త్రీలు చేయుకుచేష్టలు, భర్తపరోక్షమున మెటికవిఱువులు, ముక్కువిఱుపులు, మూఁతివిఱుపులు, కనుగిఱుపులు, కూమనీళ్ళయొద్ద ననాదరణము, బిగింపులు లోనైన వెన్నియో చేయుదురు. ఇందొకటియైనను భర్తకుఁ దెలియదు; అనుభవించువాఁడు నీభార్య యిట్లు చేయుచున్న దని చెప్పుటకు వలనుపడదు. అనుటకులేదు. అనుభవించుటకుఁ గాదు. అట్టికొంపలో నెవఁ డెట్లుండఁగలఁడు ? గృహస్థుని యాదరణములేని యింట కొన్నిపూఁటలుండవచ్చునుగాని గృహిణి యాదరణములేని యింట మానవంతుఁ డొకపూఁట యుండుటయుఁ గుంభీపాకమున వాసముచేయుటగా నెంచును. ఈకష్టము లక్ష్మణుఁ డాలోచించెఁగాని రామచంద్రమూర్తి యాలోచించినవాఁడు గాఁడు. భార్యాభర్తలు సుఖపడియుందురుగాని లక్ష్మణుఁడు చెడియుండును. కావున లక్ష్మణుని ఋజువర్తనమే సాధువు. ఇప్పు డట్టి మనస్తాపములకుఁ గుటుంబకలహములకుఁ గారణము లేదయ్యె.

సీ. హరిణరూపంబున•నాశ్రమంబుననుండి, నసుఁ గొని తెచ్చిన•దనుజుఁ డిదిగొ
నతులశరం బొండు • నవలీల నే వైవ, దానితాఁకున మృగ•తనువు విడిచి
కేయూరభూషణా•శీయుత దేహుఁ డై, ప్రాణముల్ ద న్నెట్టో • పాసి పోవ
వసుధపైఁ బడి యున్న•వాఁడు దురాత్ముండు,దారుణంబై నమ•ద్బాణఘాత
ఆ. మోర్వలేక యాతఁ • డూపిరి విడుచుచు, నెద్ది వినుటఁజేసి • యిచటి కిపు
నాతి విడిచివచ్చి•నాఁడవా దూరసం, శ్రవము నించె నాదు•రవముపోల్కి.

హరిణరూపంబునన్ = జింకయాకారమున, మృగతనువు=జింకశరీరము, కేయూరభూషణాశీయుత దేహుఁడై=అంగదములు లోనగు సొమ్ములతోఁగూడిన దేహముగలవాఁడై, మద్బాణఘాతము=నాబాణముదెబ్బను, నాతిని = సీతను, దూరసంశ్రవము = దూరమునకు వినవచ్చుధ్వని.

తా. జింకశరీరముతో నాశ్రమమునుండి నన్నుఁ దీసికొని వచ్చిన రాక్షసుఁడు నేనొకబాణ మవలీలగా వేయఁగా నది తగులుటచే జింకశరీరము విడిచి యంగదములులోనగు సొమ్ములు ధరించిన దేహముగలవాఁడై, తీక్ష్ణమైన నాబాణముదెబ్బను సహింపలేక ప్రాణము లెపుడో తన్ను వదలిపోవ భూమిమీఁదఁబడి యున్నవాఁడు. వాఁ డూపిరి విడుచుచు దూరము వినఁబడ నే నఱచిన ట్లఱచిన యఱపు విని నీవు సీతను విడిచి వచ్చితివి.

—• ౬౦-వ సర్గము. రాముఁడు పర్ణశాలలో సీతలేమిఁ గని దుఃఖించుట •—

కం. అని బిఱ బిఱఁ జనురామున, కును గ్రిడాకన్ను కదలెఁ • గూలెం బదముల్
దనువు వణఁకఁగఁ దొడఁగెను, గని యాయపలక్షణములఁ•గళవళపడుచున్.

క్రి + డా + కన్ను = ఎడమకంటిక్రిందివైపు, ఇది ప్రబలానిష్టసూచకము. "అథో వామదృశౌ స్ఫూర్తౌ బహ్వనిష్టో భవే త్పుమాన్" అని లక్షణము. కాళ్ళు కూలఁబడెను. ప్రయాణకాలమునఁ గాళ్ళుకూలఁబడుట ఇట్టి విఘ్నమును సూచించును. దశావస్థలయందు నెనిమిదవయవస్థ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః ।

హ్రీత్యాగోన్మాద మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ॥ యని యవస్థలు పది. ఇవి విప్రలంభ శృంగారమునకు నంగములు. ఇందెనిమిదవది యున్మాదావస్థ.

తా. ఇట్లు చెప్పి త్వర త్వరగాఁ బోవు రామచంద్రమూర్తికి నెడమకన్ను క్రిందివై పదరెను. కాళ్లు కూలఁబడెను. దేహము వడఁకుటకుఁ బ్రారంభించెను. ఆయపశకునములఁ జూచి వ్యాకులపడుచు.

మ. కలదా యింకను సేమ మాసుదతికిం • గంజాక్షి నేఁ జూడఁగాఁ
గలనా యంచు నిజాశ్రమస్థలిని వే • గస్ఫూర్తిమైఁ జొచ్చి లోఁ

గలనాదామణి లేమిఁ గాంచి భృశశో • కభ్రాంతచిత్తాకృతిన్
గలఁకం బొందుచుఁ గేల్వొదుర్చుచును భూ•కన్యామనోనాథుఁడున్. ౧౦-౧

కలనాదామణి = సీత, భృశశోక = అధికమైన శోకముచే, భ్రాంత = భ్రమచెందిన, చిత్తాకృతిన్ = చిత్తము ఆకారముగ గలవాఁడై, కలఁకంబొందుచున్ = వ్యాకులపడుచు, కళంకము (వికృతి) కలఁక.

తా. సీతాదేవి యింకను క్షేమముగా నున్నదా నే నామెను జూడఁగలనా యని తన యాశ్రమములోఁ ద్వరగాఁ బ్రవేశించి సీత లేకుండుట చూచి యధికశోకముచే భ్రమచెందిన మనస్సు ఆకారము గలవాఁడై చేతులు జోడించుచు రామచంద్రమూర్తి.

సీ. సీమంతినీమణి•లేమిచే హేమంత, మునఁ బద్మిని యసంగఁ • బొలుచుదాని
నేడుచు చున్నట్టి • వాడినసుమములు, శకునాళి గల్గువృ • క్షములదానిఁ
గాంతిహీనంబుగఁ • గ్లాంతమృగం బగు, చ్యుతవనదేవతా • తతులదాని
విప్రకీర్ణాంజిన • విప్రవిద్ధబృసీక, కటకుశం బగుచును • గ్రాలుదానిఁ
ఆ. బాడు పెట్టినట్లు•ప్రభచెడి యున్నట్టి, స్వాశ్రమంబుఁ బొచ్చి•యరసి చూచి
సీతలేమి దెలిసి•చిత్త ము త్తలపడఁ, దలఁచి తలఁచి యేడ్చెఁ•వరుడిఁగూర్చి.

సీమంతినీమణి=స్త్రీరత్నము, లేమిచే=లేకయుండు కారణమున, హేమంతమునన్ = మంచుకాలమందు, పద్మిని = తామరకొలను, శకునాళి=పక్షులవరుసలు, క్లాంతమృగంబు=డస్సినమృగములుగలది, చ్యుత = విడువఁబడిన, వనదేవతాతతులు=వనదేవతల సమూహములు, విప్రకీర్ణ = చెదరిన, అజిన = జింకచర్మములు, విప్రవిద్ధ = వ్యత్యాసములై పడియున్న, బృసీక కట, కుశంబు = ఆసనములు, చాఁపలు, కుశలుగలదానిని. రావణుఁడు సీత నీడ్చునపుడు ఆమె వానిని దన కాధారముగఁ బట్టుకొనుట వాఁడు వానిని దీసి పాఱవేయుట మొదలగు కార్యములచే, నాశ్రమములోని పదార్థములు చెల్లాచెదరైన వని భావము. ఇట్లు చెప్పుటచే సీత గిఱలో నుండెనని నేలను బెకలించి రావణుఁడు సీతను దీసికొనిపోయె నని చెప్పఁబడు వాదములు నిరర్థములు. ఆమె తనచేతనైనంత మాత్రము రక్షించుకొన యత్నము చేసె నని యేర్పడుచున్నది. కూర్చుండిన దానినో నిలుచుండినదానినో యట్టులే యెత్తికొని పోయియుండిన నీపదార్థములు చెదరవలసిన కారణములేదు. ఉత్తలపడన్ = కలఁతపడఁగా, దర్భకట్టలతోను, కృష్ణాజినములతోను, దర్భాసనములతోను, రావణునిఁ గొట్టెననియు వాఁడు వానిని దీసివైచెననియుఁ దోఁచెడి. ద్రౌపదీస్వయంవరమునందు "శరణాగతుండయిన ద్రుపదు నోడకుండు మని బ్రాహ్మణులు తమ తమ దండాజినంబు లెత్తి ప్రతిబలంబులపయి వీచుచున్న" ఆంధ్రభారతము,ఆది,౭-వ అశ్వాసము,౧౯౭. ఏటిలోఁ గొట్టుకొనిపోవువాఁడు సన్నకట్టెగాని గడ్డిగాని దొరకినను నది తన్ను

రక్షించు నని పట్టుకొన్నట్లు సీతయుఁ జేసె నని భావింపనగు, ప్రభ = కాంతి, అరసి = వెదకి.

తా. గృహలక్ష్మియగు స్త్రీరత్నము సీతాదేవి లేని కారణమున మంచు కారునందు కమలములేని కొలనువలెనుండు దాని, వాడిపోయిన చెట్లు మొగములు వ్రేలవైచికొనియుండు పక్షులుగలవై యేడ్చుచున్నట్లుండు వృక్షములు గలదాని, బడలిపడిన జింకలుగలదై వనదేవతలచే విడువఁబడుటవలన కాంతి హీనమైన దానిని, చెదరిపడిన కృష్ణాజినములు దర్భాసనములు చాఁపలు దర్భ కట్టలుగలదాని, పాము పెట్టఁబడినట్లు ప్రభచెడి యున్న తనయాశ్రమము ప్రవేశించి వెదకిచూచి సీత లేదని నిశ్చయించుకొని మనస్సు కలఁతచెందఁగా నామెను దలఁచితలఁచి రామచంద్రమూర్తి యేడ్చెను.

సీ. అపహరించిరొ కదే♦యసురులు పగఁబట్టి, ఘాతుకమృగములే♦కాంతఁదినెనొ
యే హేతువున నైన♦నెం దేని యరిగెనో, దాఁగియున్నదొ వినో♦దంబుపొంటె
భీరువుగానఁ గాం♦తారంబుఁ జేరెనో, ఫలపుష్పములఁ దేర ♦ వలచి చనెనొ
స్నానార్థ మేగెనో ♦ సరసుల పొంతకు, నంబువులకు నేటి ♦ కరిగె నొక్కొ
ఆ. యేమి సేయువాఁడ♦నెక్కడ వెదుకుదు, నందుఁ జొత్తు నిందు♦నెవరి నడుగ
ననుచు రోసి రోసి♦యంబుజాతేక్షణఁ, గనులు వాఁచ నేడ్చె♦నినకులుండు.

ఘాతుకమృగములు=హింసించు స్వభావముగల మృగములు, భీరువు = పిఱికి, కాంతారంబు=అడవి, వలచి=కోరి.

తా. సీతయేమైయుండునా యని పలువిధముల నాలోచించుచున్నాఁడు. "సొమ్మొకచో నుండిన నపనమ్మక మొకచోట నుండు" నన్నట్లు సత్యము తెలియువఱకు మనస్సు నానావిధముల నాలోచించుచుండును. సీతను రాక్షసులు పగఁబట్టి యపహరించిరో — క్రూరమృగములే భక్షించెనో — ఏకారణముచేనైన నెందైనఁ బోయెనో— నన్నుఁ బరిహసింపఁ గోరి దాఁగియున్నదో—పిఱికి గావున నొంటిగా నిందుండలేక యడవులలోనికిఁ బోయెనో — పూవులు పండ్లు తేఁగోరి పోయెనో— సరస్సులయొద్దకు స్నానముచేయఁబోయెనో—మంచినీళ్ళు తెచ్చుటకై యేటికిఁ బోయెనో— నే నేమిసేయుదును— ఎక్కడ వెదకుదును, ఎందుఁ బ్రవేశింతును ఈ పాడడవిలో నెవరి నడుగుదును, అని సీతను వెదకివెదకి కన్నులుబ్బునట్లు రామచంద్రమూర్తి యేడ్చెను.

ఉ. వేఁదుఱు గొన్నయట్లు, నెఱ ♦ వెంగలిరీతిని, బిచ్చి యెత్తెనాఁ
గాఁ, దలదిక్కయెా యన, వి ♦ కారపుదృష్టి వెడంగుభంగిఁ, దా
మీఁదులు చూచు దుఃఖభర ♦ మేదురరక్తవిలోకనంబులన్
మోఁదుకొనున్ శిరంబుఁ దన ♦ ముంగయిచే నిఁక నేది దిక్కనున్, ౧౦౨౪

వేఁదుఱుగొన్నయట్లు=ఉన్మాదముపట్టినట్లు,నెఱ = పూర్ణముగా, వెంగలి =

అవివేకి, వెడంగుభంగి=జ్ఞానహీనునివలె, దుఃఖభర=శోకాతిశయముచే,మేదుర=దట్టముగ, రక్త=ఎఱ్ఱనైన, విలోకనంబులన్=కన్నులచే, మోఁదుకొనున్ =కొట్టుకొనును, ముంగయిచేన్=ముందరిచేతితో, వేఁదుఱు=వెంగలి, వెడఁగు = పిచ్చి' యివన్నియు నించుమించు సమానార్థములే-దుఃఖాతిశయముఁ దెలుపఁ బ్రయోగింపఁబడెను.

తా. శోకాతిశయముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులతో వికారపుఁజూపులతో పిచ్చిపట్టినవానివలె మూఢునివలె ముంజేతితో తలకొట్టుకొనుచు- ఏడ్చును- ఇఁక నాకెవరు దిక్కనును.

—♦ రాముఁడు సీతను వెదకుట ♦—

చ. పరు విడుఁ జెట్టుచెట్టునకుఁ ♦ బాఱును బల్విడి గుట్టగుట్టకున్
జరగును బుట్టబుట్టకును ♦ సాగును దొందర వాఁకవాఁకరున్
గరము విలాపయుక్తుఁ డగు ♦ గాఢతరార్తి మహాబ్ధిమును నన్
వరఁకులు పెట్ట నీకుఁ దగ ♦ వా మగువా యని యేడ్చు దీనుఁడై .౧౦-౫౫

బల్విడిన్=మిగులఁద్వరగా.కరము=మిక్కిలి, వరఁకులు=చిక్కులు.

తా. సీతాదేవి మఱుఁగున నున్నదేమో యని చెట్టుచెట్టునకుఁ బరువెత్తును. మిగులఁద్వరగా గుట్టగుట్టకుఁ బరువెత్తును. పుట్టపుట్టకుఁ బోవును, వాఁకవాఁకకు నీళ్ళకై పోయెనేమో యని పోవును, మిక్కిలియేడ్చును. అతిశయించిన శోకసముద్రమున మునుఁగును. ప్రియురాలా! నన్నుఁ జిక్కులఁ బెట్ట నీకు మరియాదా యనును. దీనుఁడై యేడ్చును. ఇప్పు డిచ్చట నొకవిషయము విచారింపవలసి యున్నది. శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతకై యేడ్చినయేడుపు వగలయేడుపా నిజమైన యేడుపా? లోపల దుఃఖములేకున్నను తనకార్యము సాధింపఁ బురుషుని మోసగింప స్త్రీలు దుఃఖమున్నట్లు లేడ్చు నేడుపు వగల యేడుపు - మనస్సు నొప్పితగిలి మనసుకరిఁగి యేడుచు నేడుపు నిజమైన యేడుపు. ఈ రెంటిలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేడ్చిన యేడుపేది? మొదటిదా? రెండవదా? మహేశ్వరతీర్థులవా రిట్లు వ్రాసిరి. వారు వ్రాసినది చక్కఁగ బోధపడుటకై మూలశ్లోకముల ననువదించెదను.

యత్నాన్మృగయమాణస్తు నాససాద వనే ప్రియాం ।
శోకరక్తేక్షణ శ్శోకా, దున్మత్త ఇవ లక్ష్యతే॥౧౦॥
వృక్షాద్వృక్షం ప్రధావన్ స గిరేశ్చాద్రిం నదాన్నదీం ।
బభూవ విలపన్రామ శ్శోకపంకార్ణవే ప్లుతః॥౧౧॥

శ్లోకార్థము—ఎంత యత్నముచేసి వెదకినను ప్రియురాలు కానరాలేదు' శోకముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై యున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చెను. ॥౧౦॥ చెట్టునుండి చెట్టునకు కొండనుండి కొండకు నదమునుండి నదికి పరువెత్తుచు-

విలపించుచు శోక మనుపంకసముద్రమున మునిఁగెను. దీనికి వ్యాఖ్య యిట్లు వారు వ్రాసిరి. ఇందు నున్మత్తునివలె ననుచో నుండు 'వలెను' అనుపదము సర్వత్రశ్లోకమునందు సంబంధింపఁ జేయవలెను. అనఁగా ఎఱ్ఱనై నకన్నులు గలవానివలె, నున్మత్తునివలె, శోకముచేఁ బరువెత్తినవానివలె, నేడ్చినవానివలె, శోకార్ణవమున మునిఁగినవానివలెఁ గానవచ్చెను అని సంబంధము.

వాస్తవ మేమనఁగా శ్రీరాముఁ డట్టివాఁడు కాఁడు అని యర్థము. (అనఁగా నాయనకుఁ గన్ను లెఱ్ఱన కాలేదు. ఏడువను లేదు. పరువెత్తను లేదు. శోకమున మునుఁగను లేదు అని వారిభావము.) ఈ కారణముచేతనే సీత నుద్దేశించి యేడ్చుట సీతను వెదకుసమయమున సీత నుద్దేశించి చెట్లను మృగములను ప్రశ్నించుట సర్వము శ్రీరామునిచే లోకమునకు నేర్పుటకుఁగాను నటనము చేయఁబడెను అని తెలుపుటకే సర్వజ్ఞుఁడైన భగవంతుఁడు వాల్మీకి భ్రమగొన్న వానివలె నున్మత్తునివలెనని యందందు వలెశబ్దమును ప్రయోగించెను. ఆకారణముచేతనే శ్రీ శుకులును "రక్షోధమేన వృకవ ద్విపినే సమక్షం। వైదేహరాజదుహిత ర్యపియాపి తాయామ్। భ్రాత్రా వనే కృపణవ త్ప్రియయా వియుక్తః। స్త్రీసంగినాం గతి మితిప్రథయంశ్చచార॥ మర్త్యావతార స్త్విహ మర్త్యశిక్షణం। రక్షోవధాయైవనకేవలం విభోః। కుతోన్యథా స్యాద్రమత స్స్వ ఆత్మని। సీతాకృతాని వ్యసనా నీశ్వరస్య. సవైన ఆత్మాత్మవతా మధీశ్వర స్సక్త స్త్రిలోక్యాం భగవాన్ వాసుదేవః నస్త్రీకృతం కశ్మలమశ్నువీత నలక్ష్మణం చాపి విహాతుమిచ్ఛతి॥ దీని యర్థము— రాక్షసాధముఁడు తోడేలివలె నడవియందు భర్త యెదుటలేని యప్పుడు సీతాదేవిని తొలఁగఁదీసికొనిపోయెను. అంత రాముఁడు తమ్మునితోడఁ బ్రియురాలిని బాసి దీనునివలె స్త్రీసంగము గలవారి గతి యిట్టిదగును, అని చాటుటకై యడవిలోఁ దిరిగెను. ఆ విభునియొక్క మనుష్యావతారము రాక్షసవధముకొఱకే కాదు. మనుష్యులకు ధర్మములు నేర్పుటకును. అటుగాదేని తన యాత్మయందే రమించు నీశ్వరునకు సీతవలన నేల వ్యసనములు గలుగును? ఆత్మవంతులకు నెల్లనాత్మయు నధీశ్వరుఁడును, భగవంతుఁడు, వాసుదేవుఁడు నగువానికి స్త్రీ నిమిత్తమైన కశ్మలమెట్లుండును? లక్ష్మణుని విడువఁ గోరినవాఁడును గాఁడు" అని చెప్పెను. అట్లే స్కాందమున నుమాసంహితయందు.

"అహం దాశరథిర్భూత్వా, హన్మి రావణ మాహవే।
శ్రీమద్రామావతా రేస్మి, న్నజ్ఞవ త్క్రియతే మయా।
తత్రశంకా నక ర్తవ్యా, సర్వజ్ఞే నాపి మాయయా।
మన్మయా మోహితం రక్షో, మనుష్యం మా మవేక్ష్యతి।
అన్యథా తస్య సామానం, నభవే ద్యత్ర కుత్ర చిత్."

అని విష్ణువు దేవతలకుఁ జెప్పెనని యున్నది. అనఁగా నేను దశరథునకు

గాడుకనై రావణుని యుద్ధమందుఁ జంపెదను, శ్రీరామావతారమందు సర్వజ్ఞుఁడనైనను మాయ నాశ్రయించి జ్ఞానములేని వానివలెఁ గార్యములు చేసెదను. అందు సందేహములేదు. నామాయచే మోహితుఁడై రావణుఁడు నన్ను మనుష్యునిగానే భావించును. అటుకాదేని వాఁడెందును జావఁడు," అని యర్థము. మఱియు నాత్మవస్తువుగాని దేహములందు నాత్మబుద్ధి సేయుటచేతనే అనేకవిధ దుఃఖప్రలాపములు కలుగుచున్నవి. అనాత్మయం దాత్మబుద్ధి కజ్ఞానము కారణము. అట్టి యజ్ఞానము సర్వజ్ఞునకు నెందుండి వచ్చును ? మఱియు తన లీలలు వినుటవలన సర్వజనులకు ముక్తి నిచ్చుటకై రాజరూపమున నవతరించిన సచ్చిదానంద విగ్రహుఁడును పరమాత్మయు నగు శ్రీరామునకు మాయాధిష్ఠాతకు పరమేశ్వరునకు భృగుశాపాదులచేతనైనను నజ్ఞానవాసన గలదని చెప్పుటకు సాధ్యపడదు. కావున నిట్టి విలాపాదులు సర్వము శ్రీరామునిచే లోకశిక్షార్థమునకే చేయఁబడె నని తెలియవలయును. ఇతర స్థలములందును నిట్టిచోటుల నిట్టులే యర్థము ననుసంధింపవలెను. ఇట్లని మహేశ్వరతీర్థులవారు వ్రాసిరి.

స్వానుష్ఠానముచేత ధర్మములను లోకమున కుపదేశింప వచ్చిన యవతారము శ్రీరామావతార మనుటయు నందు పరత్వహానికాని సర్వజ్ఞత్వహానికాని లేవనియు నంగీకరింపవలసిన విషయములే విలాపాదులు లోకశిక్షకై చేయఁబడె నని చెప్పఁబడెను గదా! ఇప్పుడు వీరు చెప్పెడు నర్థప్రకారము లోకమేమి నేర్చుకొనవలెను ? భార్యను గోలుపోయినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తివలె వగలేడ్పు లేడువవలయు ననియూ నేర్చుకొనవలెను? దీనికంటె నేడువకయే యుండి భార్య పోయినను ఎంతయవమానము వచ్చినను పురుషుఁడు నిబ్బరించుకొనవలయు ననియు నేడువరా దనియు నేర్పిన బాగుండును గదా !

ప్రియవియోగమున నేడువ వలయు నని లోకమునకు భగవంతుఁ డవతరించి నూతనముగ నేర్పవలయునా? భగవద్గీత కష్టదశలందు లోకసంగ్రహార్థ మేడువు మని చెప్పుచున్నదా ? సహింపు మని చెప్పుచున్నదా ? సీతాదేవియు శ్రీరామచంద్రమూర్తివలె స్త్రీలకు స్త్రీధర్మము స్వానుష్ఠానముచే నుపదేశింపఁ బుట్టినదేకదా ? ఆమె యేడ్పు వగలేడ్పా ? పతివియోగమున సతులు వగలేడ్పు లేడ్వవలయుననియా యామె యుపదేశము ? కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి వగలేడుపు లేడిచె ననుట నంగీకార్యముగాదు.

శ్రీశుకులు —"స్త్రీసాంగత్యముగలవారి కిట్టిదశ లభించునని చాటుటకై రామచంద్రమూర్తి చరించె ననుటయు నంగీకార్యమే,లోకులారా!స్త్రీసాంగత్యము వలన నాకీ కష్టము, అవమానము కలిగెను. మీరును స్త్రీసాంగత్యముచేసిన మీకు నిట్టికష్టదశయే లభించును" అని తాను దుఃఖ మనుభవించుచుఁ జెప్పిన లోకము విశ్వసించును గాని తాను వగలేడ్పు లేడ్చుచుఁ జెప్పిన లోకమిది టక్కని

యెంచునేకాని నిజమని విశ్వసించునా? విశ్వసింపదు. కావున వాస్తవముగా రామచంద్రమూర్తి కన్నీరు గార్చెననియు నాయనకుఁ గన్నులెఱ్ఱనగుట ఆయన చెట్టుచెట్టునకు గుట్టగుట్టకుఁ బరువెత్తుట వాస్తవమనియు గ్రహింపవలెను. వాస్తవ దుఃఖ మనుభవించువానివిషయమున లోకము పరితాపపడునుగాని వగలమారుల విషయమున బరితాపపడునా? రావణాసురుఁ డపహరించినది వాస్తవసీతనుగాదు గావున రామచంద్రమూర్తి యేడుపు వాస్తవము గావనుట వారివాదము ప్రకారము సరియే. భార్య పోయినఁగదా దుఃఖము? భార్య యింట సుఖముగా నున్నదను జ్ఞానముగలవానికి దుఃఖ మెట్లు వచ్చును? అట్లు వచ్చినట్లు నటించె నేని యది వంచనమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి లోకమును వంచింప వచ్చినవాఁడు కాఁడు. రావణాసురుఁడు పట్టుకొనిపోయినది వాస్తవసీతయే. ఆమె పతివియోగమునకును తనవలనఁ దనభర్తకు మిగులఁగష్టము కలిగెఁగదా ఆయన యెంతపరితపించు చున్నాఁడో యని దుఃఖించుటయు వాస్తవమే. అట్టులే శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుటయు వాస్తవమే. వీరు తా ముద్దేశించిన యర్థము సాధించుటకై మాటమాటకు వలెవలె నని కవి చెప్పనిదానిని దాము చేర్చిరిగదా. యీ యర్థమును గల్పించిరి? కావున నిది వీరియర్థమేగాని వాల్మీకి యుద్దేశించినదికాదు. వ్యాఖ్యాతలు మూలమున కర్థము వ్రాయునపుడు నాయభిప్రాయము ప్రకారము దీనికీయర్థమనవచ్చునుగాని లేనిదానిని లక్షణలచే నధ్యాహారములచే కాకువులచే విరుద్ధార్థముఁ గల్పించి యిది కవియుద్దేశ మనుట సరిగదా.

ఉన్మత్తునివలె నని వాల్మీకి చెప్పలేదా యందురేమో? చెప్పెను సత్యమే. దాని కేమియర్థము? ఒకఁ డున్మత్తుఁ డెప్పు డగును? మతిచెడి యది వాని స్వాధీనమునందుఁ లేకపోయినపుడుగదా? అట్టులే శోకాతిశయముచే మతిచెడి స్వస్థావస్థయందుండువాఁడు వర్తింపవలసినవిధముగ వర్తింపకున్నప్పు డున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చును. శోకముపోయెనేని మరల స్వస్థుఁ డగును. ఉన్మత్తునివలె నని చెప్పక యున్మత్తుఁడే యైనాఁడని చెప్పియుండిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి వైద్యశాలకుఁ బోవలసినవాఁడే యైయుండును. ఇతర చికిత్సలేక స్వస్థావస్థ వచ్చియుండదు. ఉన్మత్తునివలె నని చెప్పుటకుఁ గారణము చెట్టు చెట్టునకు గుట్ట గుట్టకుఁ బరువెత్తుట, మృగపక్ష్యాదులఁ బ్రశ్నించుటవలన ననియు దానికిఁ గారణము శోకసముద్రమున మునిఁగియుండుట యనియు గ్రహింపనగు.

కావుననే వలె (ఇవ) యను నుపమావాచక మొక్కచోటనే ప్రయోగించి తక్కినతావులఁ బ్రయోగింపఁడయ్యె, కావున నున్మత్తునివలెఁ గానవచ్చుటకు శోకాతిశయమే కారణ మని యెంచవలయును, లోకశిక్షకై యిట్టివేషము నటించె ననిరికదా? ఆయడవియందు మనుష్యుఁడనువాఁడే యాసమయమున లేఁడయ్యెఁ

గదా? ఆవల నెన్నిసంవత్సరములకో వాల్మీకి రామాయణము వ్రాయువఱకు నప్పుడు జరిగినవృత్తాంతము లోకమునకుఁ దెలియదయ్యెఁగదా! ఇఁక నాశిక్ష యెవ్వరికి? ఓయీ! రామచంద్రమూర్తి వాస్తవముగ శోకించె నని చెప్పెదవు గదా! ఆయన భగవంతుఁ డనువిషయము నీవు నంగీకరించిన విషయ మేకదా! భగవంతునందు హేయగుణమైన శోకముండునా? అను ప్రశ్న వచ్చును. భగవంతుఁడు సమస్త కళ్యాణగుణ విశిష్టుఁడు హేయగుణవర్జితుఁ డనుట నిస్సందేహము. శోకావేశము హేయగుణ మనువారు 'క్రోధ మాహారయ త్తీవ్రం వధార్థం సర్వరక్షసామ్' రాక్షసుల నందఱను వధించుటకై రామచంద్రమూర్తి క్రోధమును గ్రహించె నన్నప్పుడు క్రోధావేశ మెట్లు మీరంగీకరించితిరి? క్రోధము హేయగుణముగాదా? అవతారదశయందేకాక విష్ణుత్వంబునను, మాల్యవదాదులతోఁ బోరినపు డాగ్రహించె నని యుత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను గదా! దాని కేమిప్రత్యుత్తరము? శ్రీరామచంద్రమూర్తియందు హేయగుణమైన శోకమెందుండివచ్చె ననువారు రజోగుణతమోగుణవిశిష్టులైన మనుష్యులతో రామచంద్రునిఁ బోల్చి మాటలాడుచున్నారు. అది సరిగాదు ఒకబిడ్డ తీవ్ర వ్యాధిచే బాధపడుచు నాబాధ సహింపలేక యేడ్చును. వానిబాధ చూడలేక తల్లి యేడ్చును. రెండు నొకటి యగునా? మనస్తత్త్వమున భేదములేదా? పరదుఃఖమును దన దుఃఖముగా నెంచి యేడ్చుట రెండవది. దీనికే దయ యనిపేరు. దయ హేయగుణముకాదు– మఱి కళ్యాణగుణమే ఇట్టిదయ విస్తారముగ రాముని యందుఁ గలదు. ఇది వాల్మీకియే వ్రాసియున్నాఁడు. "క. వ్యసనంబులు జనములకును, బొసఁగినఁ దా నధికదుఃఖమును బొందును సం।తసమును గస జనములు సం, తసమును దా నొందు మందుఁ దండ్రివిధమునన్॥" అయోధ్య.౬౬ప.

ఇచ్చటఁ దండ్రివిధమున ననునది దుఃఖమందు సంతోషమందుఁ గూడ నన్వయింపవలెను. ఇది హేయగుణమా? కళ్యాణగుణమా? తననిమిత్తమై యితరుల కింతదుఃఖము వచ్చెఁగదా యని రామచంద్రమూర్తి దుఃఖించెనని యయోధ్యాకాండమందుఁ జెప్పబడియుండుట పాఠకులకు విదిత మేకదా! "నే వనవాస నిష్ఠపై। మనము దిటంబుసేసియును మాన్యుని నబ్భరతుం దలంచినన్।వనటను మానసంబు కడుబాలిశవృత్తి భజించె లక్ష్మణా?" యనియు, సీతావిరహజం దుఃఖం న మే సౌమ్య తదాగతం।యథావినాశో దుఃఖస్య మత్కృతే చ పరంతప॥" యనియు రామచంద్రమూర్తియే చెప్పెఁగదా! కావున సీతావిషయమున దుఃఖించుటకు నిదియే కారణముగాని కేవలకామముగాదు– అజ్ఞానముగాదు– వగలమారితనము గాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుకారణము హనుమంతుఁ డిట్లుచెప్పెను. కం. శ్రీరాఘవుఁ డేమెకుఁగాఁ, గారుణ్యం బానృశంస్యగరిమయుఁ గడుదు।ర్వారపుశోకము మదనుఁడు గావింపఁగ వేఁగునట్టి కాంత యిదే యా॥ సీ. ఆపదవేళల

నంగననొక్కర్తుఁ బ్రోవలే దనెడి కారుణ్యమునను! నన్ను నమ్మినదాని కిన్నిపాట్లబ్బిన సైఁచితి ననునానృశంస్యమునను। అర్ధాంగలక్ష్మిని నకట గోల్పడితిఁగా సుందరి ననియెడిశోకమునను। నొద్దలేదాయెఁగా యెప్పుడలకుప్ప నాప్రియ యన్న వెరవేఁకి వేఁకరమున। తే. నకట యీనాలుగింటను నదలుచుండు।రామచంద్రుఁడు హృదయ మీరామయందు। నిలిపె నీమెయుఁ బతియందు నిలిపె మనముఁగాన బ్రదికిరి వీరలు గడియయైన॥"(సుం.౪౫౮-౪౬౩ పద్యములు.)

ఈపద్యముల కర్థము సుందరకాండమందు వ్రాయఁబడును. ఆరణ్య ౬౬౧-౬౬౫ పద్యములు చూచునది. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి శోకించుట కీనాలుగు కారణము లని యెఱుంగ నగు. తన కెట్టి సంబంధములేని స్త్రీకైనను ఆపదవచ్చెనేని దయతో నామెకు సాహాయ్యము చేయవలసినది పురుషునకు విధి. ఇఁకఁ దన్ను నమ్మి తనసేవకై వచ్చిన దానిసదానికైనను నాపద వచ్చెనేని దానియందు దయదలఁచి రక్షింపవలసినది విధి. అట్లు వచ్చినది భార్యయగునేని దానినట్లులే రక్షింపవలసినది పురుషున కవశ్యకర్తవ్యము. అట్టి భార్య పరమపతివ్రతయై తనయం దత్యంత ప్రేమగలదై తన్నుఁ బ్రాణముగా నెంచికొని యుండునపుడు దానికై దయదలఁపవలసిన దత్యంతావశ్యకము అని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా? పామరజనులవిషయ మిట్లుండ పరమకారుణికుఁడగు భగవంతుఁడు తన్నాశ్రయించిన వారివిషయమున వగలేడ్చు లేడ్చునా? మనము గ్రహింపవలసిన వాస్తవార్థ మేమనఁగా సీతాదేవి జీవస్థానమున గ్రహింపవలె ననియు, నొకక్షణమునఁ బ్రమాదపడి కామవశమయి భక్తితప్పుటచే నింద్రియములకు వశపడి, దేహప్రాప్తిగాంచె నని ముందు చెప్పఁబడెను. ఇఁక పరమ దయాళువగు నీశ్వరునికృత్యము శ్రీరామచంద్రమూర్తి చర్యవలనఁ దెలియనగు. జీవకోటికంతయు భగవంతుఁడు-పిత- మాత- ధాత- శరణము- సుహృత్తు అని యీప్రకారము భగవద్గీత చెప్పుచున్నదికదా! జీవకోటికంతయు ధారణపోషణ కర్త భగవంతుఁడే కదా !

ఇట్టిబిడ్డలు సంసారసాగరమునఁ బడి దరిగానక యల్లాడుచుండ కన్నతల్లి దండ్రు లూరక చూచుచుందురా ? ఉండరు. కావుననే "ఏవంసంసృతిచక్రస్థే, భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః । జీవే దుఃఖాకులే విష్ణో కృపా కా ప్యుపజాయతే." ఈవిధముగ తాము చేసినకర్మములచే సంసారచక్రమునఁ దగులుకొని భ్రమించుచుండు జీవులయందు భగవంతుఁడు దయగలవాఁడై వారికి వచ్చినకష్టములకై యెంతయో పరితపించి వారి నుద్ధరింప యత్నించును. అట్టులే తెలివితక్కువచే ప్రకృతి పదార్థమందు (మాయామృగము) కామముగలిగిన జీవుఁడు (సీత) లంకయందుఁ (దేహమందు) దగుల్కొని దుఃఖింపఁగా "నన్నెకాని యన్య మెన్నఁడు నెఱుఁగనివారి విడువ నెట్టివారినైన" ననియు నన్నే యాశ్రయించినవారి నన్నివిధముల నేనే రక్షింతు ననియు వ్రతముగాఁ గొన్న

భగవంతుఁడు అయ్యో నన్నాశ్రయించిన దానికి (జీవునకు) కష్టమువచ్చెనే యని యాజీవికష్టమునకై పరితపించుట యరణ్యకాండమందును, ఆజీవుని రక్షించుటకై యత్నించుట కిష్కింధా సుందరకాండములందును రక్షించి యనుగ్రహించి స్వీకరించి సాయుజ్యమిచ్చుట యుద్ధకాండమందును జెప్పఁబడు చున్నది. వక్రమార్గమునఁ బోయిన బిడ్డలకై తలిదండ్రు లెంతపరితపించునది బిడ్డలు తెలిసికొనఁజాలరు. అట్టులే మనకై భగవంతుఁ డెట్లు శ్రమించుచున్నాఁడో మన మెఱుఁగఁజాలము. ఆవిధము రామచంద్రుని చరిత్రమువలనఁ దెలిసికొన వలసియున్నది. కావున మానుష భావముచేతఁ జూచినను రామచంద్రమూర్తి శోకము వాస్తవమే. "తాయ్యులలకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు" అనునీతియుఁ, బతివ్రతయు ననుకూలయు నగు భార్య విషయమున భర్త యెట్లుండవలసినదియు మనము నేర్చుకొనవలయును. పర మార్థదృష్టిఁ జూచితిమా. మనము ప్రాకృత విషయములపై మనస్సు పోనీయ రాదనియు, దృఢముగ మనము భగవంతున కనుకూలురమై యుండితిమేని మనకై యెన్నికష్టములయినఁ బడి భగవంతుఁడు రక్షించుననియు, దృఢ విశ్వాసము గలిగి ఆత్మనిక్షేపము చేసినవారము కావలయుననియు నేర్చుకొన వలయును. కావున సీతాదుఃఖము మిథ్యగాదు. పరమభక్తి లక్షణ మనియు, రామచంద్రమూర్తి శోకము పరమకారుణికుఁడు భక్తవత్సలుఁడగు భగవంతుని లక్షణ మనియు గ్రహింపనగు. భగవంతుఁ డింతటి దయాళువుగాకుండిన జీవ కోటి యాయన ననుసరింపఁ బనియే యుండదు. ఇది భగవంతుని మార్దవ గుణమును బ్రకటించుచున్నది. "ఆశ్రితవిరహాసహత్వమ్మార్దవ"మ్మని సుదర్శ నాచార్యులు. ఆశ్రితవిరహము సహింపలేకపోవుట మార్దవ మనఁబడును. బోయ వానిచేఁ జంపఁబడిన పక్షిని దానికై వగచునాఁడుపక్షిని జూచి వాల్మీకి శోకించెఁ గదా! కరుణామయుల చిత్తమిట్టిదియైయుండ, స్త్రీ-అందు నాశ్రితురాలు – తన నిమిత్తమై సర్వభోగములు వదలి యడవులపాలైనది– భార్యయగుటచే రక్షింప వలసినభారము దనయందుంచినది యిట్టిదానికి నాపదవచ్చినపుడు మగవాఁడు వగలేడ్పు లేడ్చెనన నేమనుకొనవలెను ?

భగవంతుఁడు, స్వాభావి కానవధి కాతిశయ జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజ స్సౌశీల్యవాత్సల్యమార్ద వార్జవ సౌహార్ద సామ్య కారుణ్య మాధుర్య గాంభీ ర్యౌదా ర్యాద్యనేక కళ్యాణగుణములు గలవాఁడు. తనస్వజనుల కాపదవచ్చిన నెట్లు సహింపఁగలఁడు ?

అట్లైన నాయనశోకమునకును మనశోకమునకును భేద మేమందువా? మన కొకవస్తువు ప్రియమగుట మనకు దానివలన నొకలాభమో సంతోషమో యేదే నొక ప్రయోజనము సంబంధించియుండుటచేతనే. అట్టి ప్రయోజనము లేనిచోట ప్రేమలేదు. మనబిడ్డలు వృద్ధికివచ్చిన సంతోషించునట్లు వారుచచ్చిన యేడ్చు

నట్లు పరులబిడ్డలకై సంతోషింపను ఏడువను. వారివలన మనకుఁ గలిగిన లాభము సంతోషము దొలఁగె నని మనకై యేడ్తుము. చచ్చినవారికై యేడ్చువారులేరు, భగవంతుఁ డట్టివాఁడుకాఁడు. అవాప్త సమస్తకాముఁడు. మనవలన నాయన కేప్రయోజనములేదు. సర్వదా మనశ్రేయస్సు గోరియుండువాఁడు. కావున జగత్పితయగు నాయన తనబిడ్డలపైన మనకు దుఃఖముఃకలిగిన నయ్యో మనబిడ్డల కిట్లు వచ్చెనే యని దుఃఖించును. మనకు స్వలాభాపేక్ష గలదు. ఆయనకు లేదు.

ఓయీ! అట్లైనచో శ్రీరామచంద్రమూర్తి శుద్ధసత్త్వమయుడై తన్య స్వరూపుఁడుగదా! ప్రాకృతములైన కన్నీళ్ళెట్లు కార్చెను? కన్నీళ్ల రక్తము లోనైనవి లోకవిడంబనార్థము స్వమాయాకల్పితము. మాయయనఁగా మిథ్య యని యర్థముగాదు. సంకల్పరూపకజ్ఞానశక్తి. సత్యజ్ఞానములేదేని రసోదయము లేదు. రసోదయకారణముగాని కావ్య మస్పృశ్యము. కొంద ఱీవ్యసనమున రామచంద్రమూర్తి తన స్వరూప స్వభావముల మఱచెనందురు. ఇది సరిగాదు. ఆయనకే విస్మృతి వచ్చినచో మఱల నాయనను జక్కఁబఱుచువా రెవరు? దీనికి బ్రత్యుత్తరము భగవద్గీత చెప్పుచున్నది.

అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యతే మా మబుద్ధయః ।
పరంభావ మజానంతో మ మావ్యయ మనుత్తమమ్ ॥ ౭-౨౪.

అనుత్తమము నవ్యయము నగు నాపరమభావము దెలియనిమూఢులు నేనొకప్పు డవ్యక్తుఁడుగా నుండి యిప్పుడు వ్యక్తుఁడ నైతి నని తలఁతురు. "సదాపశ్యంతి సూరయ" యన్నట్లు చూడఁగలవారి కక్కడ వ్యక్తుఁడనే ఇక్కడ వ్యక్తుఁడనే. తెలిసికొనలేక నేను దమవలెఁ గర్మబద్ధుఁ డనుకొనువారికి నిచ్చట నవ్యక్తుఁడనే, బిడ్డలకు రోగము వచ్చినదని యేడ్చువారు తమ్ముఁ దాము మఱతురా?

సీ. బింబమా! రుచిరక◆దంబమా! కంటివే,బింబోష్ఠిని గదంబ◆ప్రియను బ్రియను
గిరమా! పక్వమా◆లూరమా! కంటివే, కీరవాణిని బిల్వ◆హారికుచను
సాలమా! మృగచక్ర◆వాళమా! కంటివే, సాలప్రియను గృష్ణ◆సారనయనఁ
గకుభమా! చెపుమ వే◆గ యిభమా! కంటివే, కకుభోరుఁ గరిరాజ◆గమనరమణిఁ
తే. దిలకసూనమ! ప్రియసతిఁ◆దిలకనగమ!, నీవయైనను గంటివె◆నెలఁతఁ జెపుమ
యింపు మీఱఁగజంబు!ని◆జంబు చెపుమ,జంబుసుస్నిగ్ధగంటె వ◆నంబులోన.

బింబమా = దొండతీఁగా, రుచిర = మనోహరమైన కదంబమా = కడప చెట్టా, బింబ+ఓష్ఠిని = దొండపండువంటి పెదవికలదానిని, కదంబప్రియను = కడపపూవులిష్టముగాఁ గలదానిని. బింబమా! బింబోష్ఠిని, జూచితివా? కదంబమా! కదంబప్రియను జూచితివా? యన్నప్పుడు వానిసంబంధము తెలియనగును. ఇట్లులే యిఁకమీఁదఁదెలియ వలెను. కీరమా=చిలుకా,పక్వ=పండిన,మాలూరమా=

మారేడుచెట్టా, కీరవాణిని = చిలుకపలుకులవంటి పలుకులుగలదానిని, బిల్వ = మారేడుపండువలె, హారి = మనోహరమైన, కుచను= స్తనములుగలదానిని, దీని వలన సీత పద్మినీజాతిస్త్రీయని యేర్పడెను. "స్తనయుగ మపి యస్యా శ్రీఫల శ్రీవిడంబి" యని పద్మినీజాతి స్త్రీలక్షణము. ఇవి మాత్సర్యముచేఁ బ్రత్యుత్తర మీయలేదని మఱికొన్నిటి నడుగుచున్నాఁడు, సాలమా = మద్దీ, మృగచక్ర వాళమా = జింకలసమూహమా, సాలప్రియను = మద్దిపండ్లయందుఁ బ్రీతిగల దానిని, కృష్ణసారనయనన్=జింకకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని,అవి యూరక యుండుటచే వానికిఁ దెలియ దని మఱికొన్నిటి నడుగుచున్నాఁడు. కకుభమా= ఏఱుమద్దీ, ఇభమా = ఏనుఁగా, కకుభోరు = కకుభమువంటి తొడలుగలదాని, ఇచటఁ గొందఱు కకుభోరును కరభోరు అని పఠించెదరుగాని యది ప్రకృత శైలికి విరుద్ధము. బింబమా బింబోష్ఠిని, కీరమా కీరవాణిని, సాలమా సాలప్రి యను, అని యీప్రకారము చెప్పుచు నడుమ ఇచ్చటమాత్ర మావరుస దప్పించె ననుట సరిగాదు. కరిరాజగమన = శ్రేష్ఠమైన యేనుఁగునడకవంటి నడకగల దానిని, తిలకసూనమ=బొట్టుగుపుష్పమా, తిలకనగమా=బొట్టుగుచెట్టా, జంబు= నేరేడా, జంబుసుస్నిగ్ధన్=నేరేడుపండువలె నునుపైన దేహముగలదానిని.

తా. దొండతీఁగా ? దొండపండువంటి పెదవిగలదానిని జూచితివా? కడప చెట్టా, నీపూలయందుఁ బ్రియముపడు నాప్రియురాలిని జూచితివా ? చిలుకా ! నీవలెఁ బలుకుదానిని జూచితివా? మారేడుపండా ! నీవంటి స్తనములుగలదానిని కంటివా ? మద్ది? నీపండ్లయందుఁ బ్రియముగలదానిని వీక్షించితివా ? జింకల మందలారా ! మీకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని వీక్షించితిరా? కకుభమా ! నీ వంటి తొడలుగలదానినిఁ గాంచితివా? ఏనుఁగా! నీవలెనడచుదాని దిలకించితివా? తిలకమా ! స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు నాప్రియురాలిని గంటివా ? నేరేడా! నీవైన నిజము చెప్పుము. నీపండ్లవలె నునుపై మినమిన మెఱయు దేహకాంతిగలదానిని నీవనములో విలోకించితివా ?

కం. శోకాపహమ యశోకమ, శోకోపహతాత్ము నన్ను ♦ శుభ మగుఁ ద్వన్నా
మాకలితునిఁ జేయఁగదే, యాకలకంఠీవిధంబు ♦ నని నాతోడన్. ౧౦౩

శోకాపహమ=శోకమును బోఁగొట్టుదానా, శోకోపహతాత్మన్ = శోకముచేఁ గొట్టఁబడినవానిని, త్వన్నామాకలితునిన్ = నీపేరుగలవాని ననఁగా నశోకుని = శోకములేనివానిని, కలకంఠీవిధంబు = మధురస్వరముగల సీతాదేవితెఱఁగు.

తా. అశోకమా! నీవు శోకమును బోఁగొట్టుదానవు గనుకఁగదా నీకాపేరు వచ్చెను. నేను శోకముచే బాధపడుచున్నాను. సీతాదేవి వృత్తాంతముఁ జెప్పి నన్ను నీ పేరుగలవానిఁగాఁ జేయుము.

సీ. తాళమా! యింత కాం • తాళమా, చెప్పుమా తాళఫలస్తని•దార లేదె
చూతమా నీదయ • చూత మానూతన, చూతపల్లవపాణిఁ•జూడలేదె
నీపమా! వృక్షవ • నీపమా యియ్యెడ, నీపసుమాధర • నీవు కంటె
జంభమా! యింతటి • జంభమా, చెప్పుమా జంభపయోధర•జాడఁ గంటె

తే. పాటలాధరఁ గంటివే • పాటలంబ, నవవయస్థను గంటివే • నవవయస్థ
సరళభూజమ! కంటివే • సరళహృదయ, మల్లికావల్లికా కంటె•వల్లికాంగి.

తాళమా = తాటిచెట్టా, కాంతాళమా=కోపమా, తాళఫలస్తని = తాటిపండ్లవంటి స్తనములుగలది, తారలేదె = నీయొద్దకు రాలేదా, చూతమా = మామిడీ, నూతన=క్రొత్తదగు, చూతపల్లవ=మామిడిచిగురువంటి, పాణిన్= అఱచేయిగలదానిని, నీపమా=మంకెనా, వృక్షవనీపమా=వృక్షరాజమా, నీపసుమాధర = నీపపువ్వులవంటి పెదవిగలదానిని, జంభమా=నిమ్మ, జంభమా=దంభమా, "జంభా దంభజంబీరదానవాః॥" నానా॥ర॥ జంభపయోధర=నిమ్మపండ్లవంటి చన్నులుగలదానిని, పాటలాధరన్=ఎఱ్ఱనిపెదవి గలదానిని, పాటలంబ=కలిగొట్టా, నవవయస్థను = క్రొత్త యౌవనమునసుండుదానిని, నవవయస్థ=క్రొత్తయుసిరికా, సరసభూజమ=తెల్ల తెగడచెట్టా, మల్లికావల్లికా=మల్లెతీఁగా, వల్లికాంగిన్ = తీఁగవంటి దేహముగలదానిని.

తా. ఓ తాటిచెట్టా: నాపై నీకేల యింతకోపము? నీఫలములవంటి కుచములుగలది నీయొద్దకు రాలేదా? మామిడీ! నీదయ యెట్టిదో చూతును. నీక్రొంజిగురువంటి యఱచేయిగలదానిని నీవు చూడలేదా? ఓ నీపమా! నీవు చెట్లకు రాజవు. నీపువ్వులవంటి పెదవిగలదానిని జూచితివా? నిమ్మా! ఏల నీకింత దంభము? పిలిచినను బలుకవే. నీపండ్లవంటి పాలిండ్లు గలదానిని చూచితివా? పాటలమా! నీపువ్వులవలె నెఱ్ఱనైన పెదవిగలదానిని జూచితివా? క్రొత్త యుసిరికా! నీవు క్రొత్తవయస్సునునుండు దానిని జూచితివా? సరళమా! సరళమైన హృదయము గలదానినిజూడలేదా? మల్లెతీఁగా! తీఁగెవంటిదేహము గలదానిని కంటివా?

కం. కరిణీ! కరినాసోరువు, హరిణీ! హరిణాక్షి భృంగ•మా! భృంగకచన్
హరివర! హరివరమధ్యను, గరిగమనన్ మీర లెందుఁ•గానఁగ లేదే. ౧౦౨౪

కరిణీ = ఆఁడేనుఁగా, కరినాసోరువు = ఏనుఁగుతొండమువంటి తొడలుగలదానిని, హరిణీ = ఆఁడుజింకా, భృంగమా = తుమ్మెదా, భృంగ కచన్ = తుమ్మెదలవంటి వెండ్రుకలుగలదానిని, హరివర=శ్రేష్ఠమైన సింహమా, హరివరమధ్యను=సింహము నడుమువంటి నడుముగలదానిని.

తా. ఆఁడేనుఁగా! నీముక్కువంటి తొడలుగలదానిని, ఆఁడుజింకా! నీకన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని, తుమ్మెదా! నీవలె నల్లనగు వెండ్రుకలు గల

దానిని, సింహమా! నీనడుమువంటి నడుముగలదానిని, మీ రేనుఁగువలె నడచు దానిని జూడలేదా ?

సీ. మీరైనఁ జెప్పరే • మీలోన నున్నదే, మృగవిలోచన చారు•మృగములార
నీ వెఱుంగుదు చూడ • నలఁత యేగినజాడ, గజరాజ! గజరాజ•గమనలీల
శార్దూలమా! నీకు • జంకేల చెప్పుమా, యింతి యెం దఁగెనో•యెఱుకకలదె
కలకంఠమా! నీకుఁ•దెలిసి యుండఁగవచ్చుఁ, గలకంఠకంఠిని • గానలేదె
తే. హంసమా! నీవు కంటివే•హంసయానఁ, గీరమా! నీవు కంటివే•కీరవాణి
భ్రమరమా! నీవు కంటివే•భ్రమరవేణిఁ, జెప్పరే మీఱు కరుణించి•సీత తెఱఁగు.

జంకు=సందేహము, కలకంఠమా = కోకిలా, కలకంఠకంఠిని = కోకిల కంఠమువంటి కంఠముగలదానిని.

తా. మనోహరములైన జింకలారా ! జింకకన్నులవంటి కన్నులుగలది మీలోన నున్నదా? మీరైనఁ జెప్పుఁడు. గజరాజమా! ఏనుఁగువలె నడచునది పోయినజాడ నీకుఁ దెలిసియుండవచ్చును. చెప్పుము. పులీ! ఏల నీకు సందేహము? నీవు భ్రమింగితి వని నే ననలేదు. సీత యెం దరిగెనో చెప్పుము. ఓసి కోకిలా! నీకంఠమువంటి కంఠముగలది యెందుపోయెనో నీకుఁ దెలిసియుండవచ్చును. తెలుపుము. హంసమా! హంసగమనను నీవు చూచితివా ? చిలుకా! నీవలె పలుకు దానిఁ గంటివా? తుమ్మెదా! తుమ్మెదలవంటి జడగలదానిని జూచితివా? అయ్యో! నాపై దయయుంచి సీత యేమైనది చెప్పుఁడు.

కవిరాజవిరాజితము.

నిలు నిలు మేగకు మోకలికీ! యెద • నిర్దయమే మరుపూములికీ!
యలుఁగఁగ నేటికి ప్రాణసఖీ! పరి • యాచకమా యిది చంద్రముఖీ?
కులుకుచుఁ గుల్కుచుఁ బర్విడెదే కనుఁ • గొంటిని లే జిగిచీర యదే
పలుకవు కోపమ నీలకచా! ననుఁ • బాలన సేయుము! కుంభకుచా! ౧౦౩౧

కలికి=కాంతా, నిర్దయమే = దయలేనిదా, మరుపూములికీ = మన్మథుని పుష్పబాణమా, అలుగఁగన్=కోపింపఁగా, పరియాచకమా = నవ్వులాటలా, జిగిచీర=కాంతిగలచీర, కుంభకుచ=కుంభములవంటి పయోధరములుగలదానా.

తా. కాంతా! పోకుము. పోకుము! నిలునిలు. మన్మథపుష్పబాణమా! నీ హృదయ మింతదయలేనిదా? ప్రాణసఖీ! ఏల నాపై నీవలిగితివి? ఇది పరిహాస సమయము కులుకుచుఁ గులుకుచుఁ బరువెత్తుచున్నావు. అదో నేను చూచితిలే. నీచీర నాకుఁ గానవచ్చెను. నల్లనివెండ్రుకలుగలదానా! ఇట్లు నేను జూచి పిలిచి నను బలుకవే కోపమా? నన్ను రక్షింపుము.

కవిరాజవిరాజితము—ఒక్క న గణము, ఆఱు జ గణములు, వ గణము. యతివిషయ మింతకుముందే చర్చింపఁబడినది.

చ. అడిగినవాని ని ట్లడిగి♦యాడినమాటయె వెండి యాడి బ
ల్వడి మును పోయి చూచినత♦లంబులకే మఱిపోయి యాత్మలో
నడలుచు సోలి సొక్కుచును♦నారట మందుచు నార్తిఁ గుందు చా
యడవిని ధారణీతనయ♦నంతట రోసియుఁ గాన కెయ్యెడన్. ౧౦౩౧

తా. ఈవిధముగ నడిగినవానినే యడిగి, చెప్పినమాటయేచెప్పి, ముందు పోయిన చోటికే మరలఁబోయి, యందు సీత లేకుండుటచే మనస్సునఁ దల్లడిల్లుచు మూర్ఛపడి; లేచుచు సొక్కుచు నారటపడుచు దుఃఖపడుచు నాయడవియందు సీతనువెదకి యెందును గానక.

—♦ సీత రాక్షసహత యైన దని యెంచి రాముఁడు పలవించుట ♦—

కం. వ్యాలోలచేతమున ని, ట్లాలోచించెను రఘూత్త♦మాగ్రణి యయ్యో
బాలామణి పలలాశన, జాలంబులచేతఁ జిక్కి♦సమయఁగఁ బోలున్. ౧౦౩౩

వ్యాలోలచేతమునన్ = వ్యాకులపడిన మనస్సుచే, పలలాశనజాలంబులచేతన్ = రాక్షససమూహములచే.

తా. మిగులఁ గలఁతజెందిన మనస్సుగలవాఁడై రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవి రాక్షసులచేతఁ జిక్కి మరణించెను గాఁబోలు ? లేకున్న నింతలో నెందుఁ బోఁగలదు ?

కం. అంగనను బట్టి రక్కసు, లంగంబులఁ బంచికొంచు♦హర్షంబున ను
ప్పొంగుచు నుందురు నాలే,మిం గట్టా యెంతచెట్ట♦మ్రింగెను సీతన్. ౧౦౩౪

తా. సీతాదేవిని బట్టుకొని రాక్షసులు చంపి 'నీ వీతల తీసికో, నాకీ చేతి నిమ్ము' అని యీప్రకార మొకరొక రొక్కొక్క యవయవమును సంతోషముతోఁ బంచుకొనియుందురు. అయ్యో ! నేను లేనికారణముచే సీత కెంత చెడ్డగలిగెను.

సీ. చారుకుండల మబ్జ♦సఖ మైననెమ్మోము, కాంతి వాసెనొ కదే♦యింతకయ్యొ
హారిచంపకవర్ణ ♦ తారహారో దీర్ణ, యఱవంగ నసురులు నఱికి రేమొ
పల్లవకోమల♦బాహువుల్ తెగఁద్రుంచి, కొఱకెదరో యింత♦వఱకుఁ బగఱ
చెఱకుతుంటనుబోలె♦విఱిచి నెన్నడుమును, భక్షించు చున్నారొ♦పాపమతులు

ఆ. గుంపు విడిచి చనిన♦కువలయాక్షిని వన్య, సత్త్వచయములెల్లఁ♦జంపువగిదిఁ
గానలోన నొంటి♦గా వీడి నేఁ బోవ, నంబుజాక్షిఁ జంపి♦రసురఖలులు. ౧౦౩౫

చారుకుండలము=మనోహరమైన కమ్మలుగలది, అబ్జసఖము = చంద్రునితోను, కమలముతోను సమానమైనది, హారి = మనోహరమైన, చంపకవర్ణ = సంపెఁగపూవువలె పచ్చని కాంతిగలది. (ఎఱ్ఱసంపెఁగియుఁగలదు)తారహారోదీర్ణ =ముత్యాలసరములచే గొప్పదైనది. "హారోముక్తావళీ" యని యమరకోశము.

హారశబ్దమే ముత్యాలసరమునకుఁ బేరు. తారహారమనుట దోషమనరాదు. ఇట్టి చోట రెండవపదము సామాన్యవాచకముగా గ్రహింపవలసిన దని వామన మతము. పల్లవకోమల=చిగురువలె కోమలమైనది, కుసుమకోమలి,పల్లవకోమలి, యిత్యాదు లపప్రయోగములు, పగఱు=పగవారు, అసురఖలులు—విశేష్యపూర్వ పదకర్మధారయము.

తా. అయ్యో! అందములైన కన్నులుగలిగి చంద్రబింబముతోను,కమలము తోను సమానమైన ముఖ మిప్పటికి నెంతవాడిపోయినదోకదా ? మనోహరమైన సంపెంగపువ్వువలెఁ బచ్చనిదేహముగలిగి ముత్యాలసరములు వ్రేలాడుచుండు దానిని నది యఱవఁగ నఱవఁగ రాక్షసులు నఱికిరేమో? చిగురువలెఁ గోమలము లైన చేతులు తెగునట్లు విఱిచి చెఱకుతుంటనువలె శత్రువులు నములుచున్నా రేమో? చెఱకుతుంటను విఱిచినట్లు నడిమికి రెండుగా నడుము విఱిచి పాపాత్ములు తినుచున్నారేమో! అడవిలో సంచరించు బిడారువా రొంటిగా విడిచిపోయిన స్త్రీని నడవిమృగములు భక్షించినట్టు లడవిలో నొంటిగా విడిచి నేఁ బోవుటచే దుష్ట రాక్షసులు సీతను జంపిరి.

మొదటి నాలుగుపాదములందుఁ గ్రమము వివక్షితము.

కం. అన్నా! లక్ష్మణ నీకైన, నన్నవలామిన్న వనిఁ గనంబడియెనె యో
చిన్నారికన్నియా! నా, కన్నారఁగఁ జూడఁ గలనెకాంతా! నిన్నున్. ౧౦౩౬
నవలామిన్న=స్త్రీరత్నము, వనిన్=అడవియందు.

తా. అన్నా లక్ష్మణా! నేను చిత్తభ్రమ గొనియున్నవాఁడఁ గావున నాకు సీత కానరాలేదేమో - నీకైనఁ గానవచ్చెనా? చిన్నారి చిన్నదానా! నిను నేను మరలఁ గన్నారఁ జూడఁగలనా ?

కం. విలపించుచు నిటు రాఘవుఁ, డలఘుగతిన్ వనము వనమునరయుచు భ్రమచేఁ
బిలుచుచు నిలుచుచుఁ దొలఁగుచు,మలయుచు దూపిల్లె వెకలిమాడ్కిన్ సతికై. ౧౦౩౮

తా. ఈప్రకార మేడ్చుచు రామచంద్రమూర్తి వేవేగ నొకవనము వెనుక నొకవనము (వీప్స)న వెదకుచు భ్రమచే "సీతా సీతా" యని పిలుచుచు నందు లేదేని తొలఁగిపోవుచుఁ నందందుఁ దిరుగుచు వెఱ్ఱివానివలె శోకించెను.

౬౧-వ సర్గము.

కం. దీనుండై భయశోకా, ధీనుం డై యాశ్రమాంతదేశమునఁ బరి
ద్యూనుం డై ధుతవస్తువి, తానముఁ గని చేతు లెత్తితద్దయు నేడ్చెన్. ౧౦౩౮
పరిద్యూనుఁడు = మిక్కిలి ఖేదమునొందినవాఁడు, ధుతవస్తువితానము= విసరివేయఁబడిన పదార్థములసమూహము,దీనివలన నాశ్రమము చుట్టుప్రక్కలఁ

దిరిగి మరల లోపలికి వచ్చె నని యేర్పడుచున్నది. ఇఁక దశాఁస్థలలోఁ దొమ్మి దవదగు మూర్ఛావస్థ వర్ణింపఁబడుచున్నది.

తా. దర్పముడిగినవాఁడై, భయమునకు శోకమునకు వశపడినవాఁడై యాశ్రమమందుఁ జెదరఁగొట్టఁబడినవి విసరి వేయఁబడినవి యగువస్తువులఁ జూచి మిగులఖేదము నొందినవాఁడై రెండుచేతు లెత్తి హో యని యేడ్చెను.

శా. ఏరా లక్ష్మణ! సీత లేదు గదరా ♦ యెచ్చోటికిం బోయెనో
క్రూరం బైనమృగం బెదే మెసవెనో♦కొంపోయిరో యెవ్వరేన్
నీరేజేక్షణఁ బాసి నిల్వఁ గలనా ♦ నే నొక్కముహూర్తంబు, క
న్నారన్ నాచెలి! నిన్నుఁ జూడఁ గలనా ♦ హా మానినీరత్నమా! ౧౦౩౯

మెసవెనో = తినెనో

తా. ఏరా తమ్ముఁడా! సీత యాశ్రమమందు లేదుగదరా! ఎక్కడికిఁ బోయినోకదరా! ఘాతుకమృగ మేదైనఁ దినెనేమోకదరా. ఎవ్వరైనఁ బట్టుకొని పోయినారో యేమో! కమలమువంటి కన్నులుగల సీతాదేవిని బాసి నేనొక్క ముహూర్తకాలమైన బ్రతుకఁగలనటరా? నాచెలీ! మరల నిన్నుఁ గన్నారఁ జూడఁగలనా? అయ్యో స్త్రీరత్నమా!

కం. డాఁగికొని చెట్లమాటున, దాఁగురుమూఁతాడి నన్నుఁ ♦ దపియింపింపం
గాఁ గాలమె యిది యోయెల, నాఁగా! పరిహాస మేల♦నన్నేలఁ గదే. ౧౦౪౦

తా. చెట్లచాటున డాఁగి, నన్నుఁదపియింపఁజేయ డాఁగురుమూఁతలాడుటకు నిదియా సమయము? కాంతా! ఏల, పరిహాస మాడెదవు? నన్నేలుకొనుము.

కం. బాలామణి! నీచెలిమిని, గేళిరతి మరగి తిరుగు ♦ క్రీడామృగముల్
హేలావతి! నినుఁ బాయుట, వాలాయము నేడ్చు చున్న♦వదు వెఱఁగుదువే.

తా. బాలారత్నమా! నాయేడు పటుండనీ, నీవు మచ్చికచేయుటచే నీతోడ నాడ నభ్యాసపడి తిరుగుచుండు క్రీడామృగములు నిన్నుఁ బాయుటచే విశేష ముగ నేడుచుచున్నవే! అదియైన నీకుఁ దెలియునా!

శా. భామారత్నవియోగభారమున స్వ ♦ ర్గం బేగ నాతండ్రి యే
మేమీ రాముఁడ! యిందు వచ్చితి టు లీ ♦ రేడేండ్లు దుర్గాటవీ
సీమావాసముఁ జేయు మం చనవె? యి ♦ స్సీ తీఱెనా కాల? మం
చీమాడ్కిన్ ననుఁ గల్లరీనిఁ బలుకున్ ♦ స్వేచ్ఛావిహారున్ శఠున్. ౧౦౪౧

ఈరేడేండ్లు = పదునాలుగు సంవత్సరములు, దుర్గాటవీసీమావాసము = చొరరాని యడవిప్రదేశములందుఁ గాఁపురము, తీఱెనాకాలము=గడువు ముగిసి పదా? కల్లరీనిన్=అసత్యవాదిని, స్వేచ్ఛావిహారున్ = నియతిదప్పివర్తించువాని, శఠున్ = మోసగానిని, పదునాలుగుసంవత్సరములు గడచువఱకు నాకుఁ జచ్చుటకు నధికారములేదుగదా యని భావము.

తా. స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలగు సీతాదేవిని విడిచిన దుఃఖాతిశయముచే మరణించి స్వర్గముఁ బోయితినా, యక్కడ నాతండ్రి "ఏమిరా రాముఁడా! నీకు నేనేమిరా చెప్పితిని? పదునాలుగేండ్లడవులలో నుండు మనలేదా? ఆగడువు ముగిసినదా? ఇక్కడికి వచ్చినావేల? ఛీ?" యని యీవిధముగ నసత్యవాదిని, మోసగానిని, మర్యాదదప్పినవానిని, నాతండ్రి చీవాట్లుపెట్టును.

ఉ. చక్కటి లేనిపూరుషుని ♦ సద్యశ మెల్లను బాయుభంగి నో
చక్కెరబొమ్మ! శోకమున ♦ సంతపియింపఁగ నేను దీనతన్
మక్కువలేక పోవఁ దగు ♦ నా నినుబోఁటికిఁ, నిన్ను బాసి నే
నెక్కడ కేగువాఁడ? నిఁక ♦ నేగతి మేను ధరింతు? నం చిటుల్. ౧౦౪౩

చక్కటి=ఋజువర్తనము, సద్యశము=మంచికీర్తి.

తా. చక్కనినడవడిలేని పురుషుని మంచికీర్తియంతయు వదలిపోవు విధముగ చక్కెరబొమ్మవలెఁ దియ్యనిగుణముగలనీవు నేను దుఃఖమున నిట్లు సంతాపము నొందుచుండఁగా నాపై దయలేక నన్ను వదలి నీవంటిది పోవచ్చునా? నన్నుఁబాసి నీవెందో పోవఁగలిగితివిగాని నిన్నుఁ బాసి నేనెందుఁ బోఁగలను? ఇఁక నాగతి యేమి? ఈదేహమును నేనెట్లు మోసికొని తిరుగఁగలను?

కం. బిసరుహలోచన వెదకుచు, నసలున మునిఁగినగజంబు♦నట్టుల భృశదు
ర్వ్యసనమున మునుఁగునన్నకు, నసదృశహితసూక్తినిట్టు♦లను లక్ష్మణుఁడున్.

బిసరుహలోచన=కమలమువంటి కన్నులుగలదానిని, అసలునన్ = బురదయందు, అసదృశ=అసమానమైన, హిత=మేలైన, సూక్తిన్=మంచిమాటలతో.

తా. సీతాదేవి నిట్లు వెదకుచు బురదలో మునిఁగిన యేనుఁగువలె మిగుల సహింపరాని వ్యసనమున మునిఁగిన యన్నకు లక్ష్మణుఁడు హితములైన మంచిమాట లిట్టు లనెను.

—♦ లక్ష్మణుఁడు రామునకు సమాధానము జెప్పుట ♦—

ఉ. ఏమిటి కన్న! శోకమున ♦ నెంతయు వేఁగెద వీదరీఝరీ
భూముల లోవత్రోవలను ♦ బోల్పుగుఃకానలఁ గోనలన్ గుహా
సీమల భూమిజన్ వెదకఁ ♦ జేపడ కుండునె! ధీరవర్య లె
మ్మా మహిజాత కానఁ దిరు ♦ గాడఁ బ్రియంపడు టీ వెఱుంగవే. ౧౦౪౫

వేఁగెదవు=తపించెదవు, దరీ=గుహలయు, ఝరీ=వంకలయు. భూములన్=ప్రదేశములందు, లోవత్రోవలను=కొండపగుళ్ళమార్గములందు, లోవ=లోయ-రెండుకొండలకు నడిమిసందు, గుహాసీమలన్=కొండలయందలి, గుహలప్రదేశములందు. ముందుచెప్పినది యేళ్ళయొడ్డులనుండునది, చేపడకుండునే = లభింపకుండునా?

తా. అన్నా! ఏల యీప్రకారము శోకముచేఁ దపించెదవు ? ఈవంకల వాఁగులయొడ్డులఁ గలగుహలలో లోయలలో కానలలో గోనలలో కొండగుహలలో సీతను వెదకితిమేని లభింపకుండునా ? ఎక్కడనుండక యెందుఁ బోగలదు ? ధీరులలో శ్రేష్ఠుఁడా! లేలెమ్ము. సీతాదేవి వనసంచారమందుఁ బ్రియము కల దని నీవెఱుఁగవా యేమి ?

మ. జలకేళిన్ విహరింపఁగాఁ జనియెనో ♦ చంద్రాస్య ఫుల్లాబ్జసం
కులనీరాకరతీరమే తఱిసెనో ♦ కూలంకషల్ చూడఁగా
వలపుంగైకొనెనో మఱుంగుపడెనో ♦ వామాక్షి హాసార్థమై
తెలువుల్ చూత మటంచునే మనకు భీ♦తిం గొల్పనే డాఁగెనో. ౧౦౪౬

ఫుల్లాబ్జ = వికసించినకమలములచే, సంకుల = నిండిన, నీరాకర = సరస్సుల, తీరము = ఒడ్డు, కూలంకషల్ = నదులు, వలపుంగైకొనెనో = మోహపడెనో, హాసార్థమై = నవ్వులాటకై, మఱుంగుపడెనో = దాఁగుకొనెనో, తెలువుల్ = మనవివేకము, భీతింగొల్పనే = భయపెట్టుటకునై.

తా. స్నానముచేయుటకయియే పోయెనో, వికసించిన కమలములుగల సరస్సులయొడ్డున కేపోయెనో, ఏఱుచూతమని భ్రాంతిపడెనో, మన తెలువు లేపాటిమో తెలుసుకొనగలమో లేమోయని నవ్వులాటకై దాఁచుకొనెనో, మనలను భయపెట్టుటకే దాఁగెనో ?

ఉ. ఎక్కడ కేఁగఁజాలుఁ దర ♦ శేక్షణ వే జతనంబు చేసినన్
జిక్కకపోనె శోకమునఁ ♦ జిక్కకు మన్న వృథావ్యథామతిన్
దక్క మటన్న రాఘవుఁడు ♦ తమ్మునివాక్యము లాలకించి తా
గ్రక్కన లేచి వెండియును ♦ గొంతను రోయఁ దొడంగెఁ గానలన్. ౧౦౪౭

వే = త్వరగా, జతనంబు = ప్రయత్నము. యత్నశబ్దభవము జతనము. రోయన్ = వెదకుటకు, తొడంగెన్ = ప్రారంభించెను.

తా. సీతాదేవి యెక్కడికిఁ బోఁగలదు? మనము ప్రయత్నముచేసి వెదకితిమా చిక్కకపోవునా ? అవశ్యము చిక్కును. "ఉద్యోగినంపురుషసింహముపైతి లక్ష్మీ"యని కలదుగదా. నీవు నిరుపయోగమైన వ్యసనముగల మనస్సును వదలుము. శోకమున కృశింపకుము. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణు వాక్యములు విని త్వరగా లేచి యడవియందు మరల వెదక నారంభించెను.

ఉ. కొండలు గుట్టలున్ నదులుఁ ♦ గోనలుఁ గానలు మేల్కొలంకులున్
వెండియు రోసి రోసి పృథి ♦ వీసుతఁ గాలక భ్రాతతోడ నీ
దండక నెల్లఁ గాంచితిమి ♦ దండుగ యయ్యెను గాదె మత్తవే
తండసుయాన యెం దరిగెఁ ♦ దమ్ముఁడ యే మిఁకఁ జేయ నం చనన్.

దండుగు + అ - దండుగ = వ్యర్థమే. భార్యలేక యొనర్చుపండువు

దండువు. "భూవరునకుఁ గొంతదండువును బెట్టఁదగున్," విజ్ఞా-ప్రా-కాండము. రూ. దండుగ అట్టులే పండుగు-పండుగ, అనియు రూపాంతరములు గలవు.

తా. కొండలు గుట్టలు నదులు కోనలు కానలు కొలఁకులు మఱిమఱి వెదకి వెదకి సీతాదేవిని జూడలేక రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనియె."లక్ష్మణా! దండకమంతయు వెదకితిమి. వృథాకష్ట మయ్యెనుగదా. ఆమదగజగామిని యెక్కడికిఁ బోయెనో యేమిసేయుదము", అనఁగా లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె.

కం. సౌమిత్రి యిట్టు లను శ్రీ, రామా పొందెదవు మరల ♦ రాజీవాక్షిన్
వామనుఁడు మున్ను బలిమిని, భూమిని బలియొద్దఁ గొన్న ♦ పోలువున ననినన్.

తా. అన్నా! పూర్వము బలియొద్దనుండి బలత్కారముగ భూమిని గ్రహించి నట్లు నీవు సీతను మరలఁ బొందఁగలవు అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

కం. వెతకితి మీసర్వంబును, వెత యొక్కటి కాక లేదు ♦ వెలఁదుక యెందున్
క్షితిధరము బహుశకందర, మతివను నేఁక నెందు నెమక ♦ నను వగు ననుచున్.

తా. ఈప్రదేశమంతయు వెదకితిమి. శ్రమయొక్కటియె కాని సీతయేమో కనఁబడలేదు. ఈపర్వతమందా యనేకగుహలున్నవి. ఎక్కడనని మనము వెదకఁగలము ?

కం. వ్రాలున్ మూర్ఛల నేలను, సోలున్ దుఃఖమునఁ దూలు ♦ శోషిలి వ్రేలున్
బాలా! సీతా! సీతా!, యేలాగైతివె య టంచు ♦ నేడ్చుచుఁ బొరలున్.

తా. అని మూర్ఛపోవును, నేలఁబడును, దుఃఖమున శోషిల్లును; బాలా! సీతా! సీతా! ఎక్కడఁ బోయినావె యని నేలఁబడి పొరలుచు నేడ్చును.

కం. తమ్ముం డూఱటగా వా,క్యమ్ముల నే వేవొ చెప్పఁ ♦ గైకొనఁ డెద శో
కమ్మున సీతా! యని కడు, నుమ్మలికం బందుఁ గుందు ♦ నుత్తలమందున్.

తా. లక్ష్మణుఁడు సమాధానపుమాట లేవేవో చెప్పినను వాని నంగీకరింపఁడు. శోకముచేఁ బరితపించుచుండెను.

కం. నీరజలోచనఁ గానక, నీరజలోచనుఁడు ధర్మ ♦ నిరతుఁడు సుమనో
నారాచోపహతాత్ముం, డై రోదన మూఁ జేసె ♦ నతివా! యనుచున్.

నీరజలోచనన్=కమలములవంటి కన్నులుగలదానిని, నీరజలోచనుఁడు= కమలములవంటి కన్నులుగలవాఁడు. ఇట్లు చెప్పుటచే భర్తకుఁదగినభార్య - భార్యకుఁదగిన భర్తయని యభిప్రాయము. ఈవిషయమే సుందరకాండమందు నాంజనేయుఁడును. "రామున కీయసితేక్షణ రాముఁడు నీసతికిఁ దగును" అని కదా యెంచెను. (సుందర. ౪౬౦) ధర్మనిరతుఁడు = భార్యభర్తవ్య యనియు నాశ్రిత త్యాగము మహాదోషమనియు నెఱింగినవాఁడు. సుమనోనారాచ = మన్మథునిచే, ఉపహత=కొట్టఁబడిన, ఆత్మండై=మనస్సుగలవాఁడై.

తా. సీతాదేవిని గానక రామచంద్రమూర్తి భార్యను భర్త భరింపవలసినది- ఆమెకు వచ్చునాపదల రక్షింపవలసినది, భార్యయొక్క ధారణపోషణములు భర్తకార్యము; అందు నాశ్రితురాలైన పతివ్రతను వదలుట మహాపాపము, ధర్మవిరుద్ధకామము దోషముగాదు శ్లాఘ్యము-అనుధర్మ మెఱిఁగినవాఁడు. మన్మథబాణపీడితుఁడై "సీతా" యని గట్టిగా నేడ్చెను.

—♦ ౬౨-వ సర్గము. రాముఁ డున్మత్తువలె దుఃఖించుచుసీతను రోయుట ♦—

ఉ. కన్నులముంగల లేకయును ♦ గంజశరవ్యథ మ్రోల నున్నయా
కన్నియఁ గూర్చి దుర్వచము ♦ గా వ్యసనార్తిని బల్కు జానకీ!
క్రొన్ననలందు నీకుఁ గల ♦ కూరిమిపేరిమి బాధపుష్పసం
పన్న మశోకశాఖఁ గొని ♦ మాటుగ డాఁగితివే యెఱింగితిన్. ౧౦౫౪

దశావస్థలలో నాఱవయవస్థయగు నరతి యిఁక వర్ణింపఁబడును. కంజశరవ్యథన్ = మన్మథబాధచే, దుర్వచముగాన్ = (i) గద్గదకంఠమగుటచే మాట తెలియవచ్చి తెలియరాకయుండునట్లు. (ii) సంతాపవిషయము గావున ననుభవముచేఁ దెలిసికొనవలసినదేకాని చెప్ప సాధ్యముకానట్లు - వ్యసనార్తిని = వ్యసనమువలనఁగలిగిన బాధచే, క్రొన్ననలందు=క్రొత్తపుష్పములందు, క్రొత్త + నన=క్రొన్నన, క్రొత్త-కెంపు-క్రింది శబ్దముల కాద్యక్షరశేషంబునకుఁ గొన్నియెడల నుగాగమంబును - గొన్నియెడల మీఁది హల్లునకు ద్విత్వంబును నగు బాధ + పుష్ప + సంపన్నము=విస్తారముగ పూలచేనిండినది.

తా. వాస్తవముగ సీతాదేవి యెదుట లేకుండినను మన్మథతాపముచే ధ్యానబలంబునఁ గన్నులఁ గట్టిన ట్లున్న యాసీతనుగూర్చి గద్గదస్వరముతో మాట సరిగాఁ దెలియరాకుండునట్లు - ఆసంతాప మిట్టిదని చెప్ప సాధ్యము కాని యట్లు వ్యసనమువలనఁ గలిగినబాధచే నిట్లనెను : "జానకీ! క్రొత్తపుష్పములందు నీకుఁగల ప్రేమాతిశయముచే బాగుగ పుష్పించిన యశోకవృక్షపుఁగొమ్మ చాటున డాఁగితివిలే. తెలిసికొంటిని. నేను గనుఁగొన్నతరువాత డాఁగనేల ?

కం. కదలీదండనిభంబులు, కద లీలావతిరొ నీదు ♦ కమ్రోరువు లా
కదలీసంవృతములె యై, మదిరేక్షణ యవిగోఁ దోఁచె ♦ మఱుఁగిడ వశమే.

కదలీదండనిభంబులు = అరఁటిబోదెతో సమానమైనవి. కమ్రోరువులు = మనోహరములైన తొడలు, కదలీసంవృతములు=అరటిచెట్లచే దాఁపఁబడినవియై అవిగో=చూపి తెలుపుటయం దీశబ్ద ముపయోగింపఁబడును. అవిగో రూపాంతరము. "పూని కర్ణాత్మజుఁడు వృషసేనుఁ డాత్మహయము దాఁటించినట్టివాఁ గల్ల యదిగో," కళా-౨ ఆ. "రామానుజుం డదిగో మహాయతిరాజునాయకుం డనఁగ నున్నాఁడు వెలసి", పర. ౫ ఆ. ఇది ద్రుతాంతము. ఈశబ్దములు 'అదికనుఁగొనుము, అవికనుఁగొనుము' అనువాని హ్రస్వరూపములు. వీనిలోఁ గను

లోపింపఁగా అది కొనుము, అవికొనుము అని, నిలిచి కొనుము, కో కాఁగా, అదిగొ అదిగో, అవిగొ అవిగో యని రూపంబు లయ్యె. ఇవి లింగవివక్షలేక యుపయోగింపఁబడును. రామానుజుం డదిగో, ఈశబ్దంబులు చూపుట యను నర్థంబునఁ బ్రయోగింపఁబడును. ఆయర్థంబున కో లేకయుఁ గవులు ప్రయోగించియున్నారు. 'ధీరతఁ బుష్కరాదులగు దీవులనన్నిటినుండి వచ్చియున్నారిదె శీతభాను దినవాయక వంశజులైన రాజబృందారకులు', శృం-నై.౨-౭౯. ఇదె రాజబృందారకులు, అదిగో అవిగో యనుప్రయోగంబులు కానవచ్చుచున్నవికాని యిప్పటివారి అరుగో-వారుగో ననుశబ్దములకుఁ బూర్వకవి ప్రయోగములు మృగ్యములు, 'ఇదిగో, అదిగో' కళలా ద్రుతప్రకృతికములా యను విషయంబునఁ గవులం దభిప్రాయభేదము గలదు. పింగళసూరకవి కళాపూర్ణోదయంబున "కం. పూఁబోఁడియొరసికొనిచనఁ, గాఁ బయ్యెద యొడిసి పట్టఁగనుఁగొంటె చెలీ! లేఁబొన్నను భళిరా యిది, గోఁ బురుషాహ్వయము నిలుపుకొను సమయంబున్." ౧ ఆ. అని ప్రయోగించెను.

తా. లీలావతీ ! నీయందములైన తొడ లరఁటిబోదెలవంటివికదా ! అట్టులయ్యు కదళీవృక్షముల మధ్యమునసుండియు వానికంటె నందముగ నుండుటచే నాకు నదిగోఁ గానవచ్చుచున్నవి. దాఁచిపెట్ట నీకు సాధ్యమా ?

ఆ. కర్ణికారవనముఁ ♦ గర్ణాంతలోచన, నవ్వులాట కరిగి ♦ పువ్వుల కని
నన్ను నాలిగొనఁగ♦నాయమా యోబాల ! నిన్ను గానలేక ♦ నేను మిడుక.

కర్ణికారవనమునన్ = కొండగోఁగుతోఁపునందు, కర్ణాంతలోచన = చెవుల వఱకుఁగల కన్నులుగలదానా, ఆలిగొనన్ = పరిహాసముచేయ, మిడుకన్ = దుఃఖింపఁగా.

తా. విశాలములు దీర్ఘములు నైన కన్నులుగలదానా ! కొండగోఁగుఁ బూవుల కని కొండగోఁగువనమునకుఁ బోయి నవ్వులాటకని నన్నుఁ బరిహాసము చేయుట నీకు ధర్మమా ? నిన్నుఁ జూడఁజాలక మిడుకుచున్నవాఁడనే !

కం. హేలనపర వగు టెఱుఁగుదు, హేలావతి యిదియు సమయ♦మే గేలిగొనన్
బాలా గాసిలితిని నా, కేలా పరిహాస మిట్టి ♦ యెడరున నడపెన్. ౧౦౨౭

హేలనపరవు = పరిహాసప్రియవు, గేలిగొనన్ = పరిహసించుటకు, ఎడరునన్ = ఆపదయందు.

తా. సీతా ! నీవు పరిహాసప్రియ వని నాకుఁ దెలియును. అయినను పరిహాస సమయమా యిది? తిరిగి తిరిగి యేడిచి యేడిచి చాల బడలితిని. ఇట్టి యాపద దశయందు నా కెగతాళితో నేమిపని ?

సీ. అన్న! లక్ష్మణ! సీత♦యున్నదో యని రాదె, భ్రమింగిరో వరులు హ♦రించినారొ
కన్నీరు దొరఁగ మృ ♦ గంబులు రక్కసుల్, సీతను దిని రని♦చెప్పు చున్న

వెటు పోయితే తన్వి•యెం దున్నదానవే, కైక కోరిక నీదు•కతనఁ దీరు
జానకితో వచ్చి•జానకిఁ గోల్పోయి, యెట్లుంతిపురిలోని•కేగువాఁడ
తే. రిత్త యంబేద రాముఁడు•సత్తలేదు, నిర్దయుం డని పలుకరే•నిఖిలజనులు
కాంత లేకున్న సౌఖ్య మే•కరణిఁ గాంతు, లేబరముగాదె యిల్లాలు•లేనిబ్రదుకు.

కోల్పోయి = పోఁగొట్టుకొని, అంబేద = అసమర్థుఁడు, సత్త = సత్తువ, లేబరము = శూన్యము.

తా. అన్నా! లక్ష్మణా! నేనింతగాఁ బిలుచుచున్నానే! ఉండెనా ఓయని బదులు పలికి రాకయుండునా? శత్రువులు మ్రింగనే మ్రింగిరో, హరింపనే హరించిరో రెంటిలో నొకటి జరుగకుండిన సీత కానరాకయుండదు. ఈ మృగములు కన్నీరుగార్చుచు సీతను రాక్షసులు దినిరని దుఃఖపడుచున్నవి. ఎందుఁ బోయితివే సీతా? ఎందున్నదానవే? నీవు కారణముగఁ గైక నన్నుఁ బంపఁ దలఁచిన కోరిక నెఱవేఱునా ? జానకితోడ నరణ్యమునకు వచ్చి జానకిని బోఁగొట్టుకొని గడువుతీఱఁగానే నేనేమని యంతఃపురమునకుఁ బోదును? పోయితినిబో, లోకు లేమందురు? రాముఁడు కేవల మసమర్థుఁడు చూపుగుఱ్ఱమేకాని సత్తువలేదు. సత్తువ లేకేమి కలవాఁడే అయినను జానకిమీఁద దయ లేనివాఁడు. కావున నామెను దక్కించుకొన నిష్టపడలేదు అని యనరా? ఒకరననీ యనకపోనీ, సీత లేకుండెనేని నాకు సౌఖ్య మెక్కడిది? ఏకపత్నీవ్రతుఁడనే, భార్యలేనివానిబ్రదుకు పాడేగదా? సౌఖ్య మెందుండి వచ్చును ?

నగృహం గృహత్యాహుః, గృహిణీ గృహముచ్యతే ।
గృహంతు గృహిణీహీన మరణ్య సదృశంమతమ్॥ భార. 12-144-6.

"భార్యాహీనం గృహస్థస్య, శూన్యమేవ గృహం భవేత్" భార్యలేని గృహస్థునియిల్లు పాడు.

ఉ. క్రచ్చఱఁ దీర్చుచున్ మన మ • రణ్యనివాసము, నూరి కేగినన్
వచ్చిరి కూఁతు రల్లుఁ డని • వచ్చిముదుం గన మైథిలుండు నిం
పెచ్చఁగ క్షేమమా యనిన • నే మని యాతనిమోముఁ జూతు, నా
సచ్చరితుం డెఱింగి తను • జాతఁ దలంచి తపించి మూర్ఛిలున్. ౧౦౫

క్రచ్చఱన్=వేగముగ, మైథిలుండు=జనకుఁడు, సచ్చరితుండు = మంచి యాచారముగలవాఁడు, తనుజాతన్=పుత్రికను.

తా. అరణ్యమందు మనము కాఁపురముచేయవలసిన గడువు త్వరగాఁ దీర్చి యయోధ్యకుఁ బోఁగా కూఁతురల్లుఁడు దీర్ఘకాలమునకు వచ్చిరని జనకుఁడు చూడవచ్చి సంతోషముతో 'నల్లుఁడా' యందఱు క్షేమమాయనిన నేనేమని చెప్పుదును? 'మీకూఁతురుతప్పె'నని చెప్పుదునా ? చెప్పుట యెట్లయిన నగుగాక. ఆయన ముఖము నేనేమని చూతును ? జానకి లేదనువార్త యితరులచే

సాధువర్తనముగలయాయన చెవినిబడెనా కడుపుదుఃఖమునఁ దనబిడ్డను దలఁచి తలఁచి శోకముచేఁ దపించితపించి యరచావు చచ్చునుగదా ?

సీ. •నాకోడ లేదిరా•నాయనా! యని నంత, మాయమ్మ కేమని•మాఱు పలుక
రామ! జానకియేది•రాయంచ నడుగు మీ,యమ్మ కేమనఁగ నో•రాడు నాకు
ధారపోసితివ సీ•తను గాన కని ముసి, ముసి నవ్వుకైక కే•ముసి వచింతు
వదినె రాదాయె నే•మిది యని ప్రశ్నించు,తమ్ములకేమి యు•త్తరములిడుదు
తే. సీత రాదాయె రాముండు•చేతఁగాక
యసురవాతను ద్రోచె ని•ల్లాలి ననుచు
నెల్లిదము సేయుజనుల నో•రెట్లు మూయఁ
జెప్పుమా తమ్ముఁడా ! యేమి•చేయువాఁడ. ౧౬౯౦

ముసిముసినవ్వు=కల్లచిఱునవ్వు, అతిశయార్థమున ద్విరుక్తి. కేవలము కల్ల. ఎల్లిదము=చులుకదనము. రూ. ఏలిదము, ఏముసి=ఏమిబొంకు.

తా. నే నింటికిఁ బోగానేఁ మాయమ్మ కౌసల్యాదేవి యెదురుగా వచ్చి కుమారా! నాకోడ లేదిరా? యని యడుగునే-నే నేమని చెప్పుదును ? అవల మీ యమ్మవచ్చి రామచంద్రా యేదిరా జానకి యనునే-ఏమని చెప్ప నోరెట్లాడును? అవలఁగైకమ్మ కల్ల చిఱునవ్వుతోఁ బరిహాసముగా సీతను నడవికి ధారపోసి వచ్చితివా యనునే, నేనేమని బొంకుదును? భరతశత్రుఘ్నులు వచ్చి యన్నా! మావదినె రాలేదా యేమి? యని ప్రశ్నింతురే, యేమి బదులుచెప్పుదును? సీత రాలేదు. రాముఁ డొక్కయాఁడుదానిని గాపాడుకొనలేక పెండ్లామును రాక్షసుల వాతఁ బెట్టి తానుమాత్రము వచ్చినాఁడని పలుచఁదనముగా మాటలాడువారి నోళ్లెట్లు మూయుదును? లక్ష్మణా ! నేనేమి చేయుదును ? చెప్పుము.

కం. పోనీ భరతునిపురి కే, రా నే పో స్వర్గ మేగ • రాకేందుముఖీ
హీనుఁడ నై చనుటను నది, కానంబడు శూన్య మగుచుఁ • గాడుంబోలెన్.

తా. ఇప్పుడు నేను చెప్పినదంతయుఁ బోనిమ్ము. భరతునిపురమునకు నేను రాను. స్వర్గమునకుఁ బోయెద ననుకో. సీతలేనికారణమున నదియు స్మశానమువలె శూన్యముగానే కానవచ్చును.

—• రాముఁడు లక్ష్మణుని నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట. •—

సీ. తమ్ముఁడా! నీ వింకఁ•దడయకు మిచ్చటఁ,బొమ్మయోధ్యాపురం•బునకు వేగ
బిగియార భరతుని•ప్రేమఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చి, యనుము నామాటగా• నతనితోడఁ
జిరముగా రాజ్యంబుఁ•జేయుమీ భరత! రా, మునియాజ్ఞ యిది యవి•యనుము
మాయమ్మకైకకు•మీయమ్మకును గోస,లాత్మజ కెఱఁగునా•యాజ్ఞ భక్తి నీవు
తే. నడిగితిని జాల ననుమ మా • యమ్మతోడ
సీతపోకయు నాచావుఁ • జెప్పవయ్య

యామె నెల్లవిధంబుల • నరయు రయ్య
పోయి రా నాయనా! నీకు • బొదలు శుభము. ౧౯-౨౦

తా. లక్ష్మణా! నీవిఁక నిచట నాలస్యముచేయక యయోధ్యకుఁ బొమ్ము. భరతుని గట్టిగాఁ గౌఁగిలించి నేను జెప్పితి నని యిట్లు చెప్పుము. "భరతా! నీవు శాశ్వతముగా రాజవై రాజ్యమును బాలింపుము. ఇది రామాజ్ఞ"యని చెప్పుము. ఇంతటికార్యము చేసిన మాతల్లి కైకకు, మీయమ్మకుఁ, గౌసల్యకు నాయాజ్ఞచే భక్తితో నమస్కరింపుము. మాయమ్మను జాల నడిగితి నని చెప్పుము. సీత పోయినవిధము నాచావుకూడఁ జెప్పుము. సర్వవిధముల నీవామెను విచారించు చుండుము. నాయనా! ఇఁక బోయిరమ్ము. నీకు మేలగునుగాక!

మాతల్లి కైక యనునది ప్రీతిపూర్వకముగఁ జెప్పినమాటగాదు. శోకము వలనఁ గలిగిన కోపముతోఁ జెప్పినమాట. 'మహా' యనునది తెలుఁగున 'మా' యగును, మాయమ్మ యనఁగా నాపాలిపెద్దయమ్మ యనియు ధ్వనింపనగు.

కం. నను నీవు కాచి తిరుగం, బని లేదిఁక లక్ష్మణా! క్ష • మాసుత లేదేన్
దనువునఁ బ్రాణము నిల్పఁగ, విను శక్యముగా దటంచు•విహ్వలుఁ డై నన్.

తా. నాయనా! నన్నుఁగాచి నీవు తిరుగవలసిన పనిలేదు. సీతాదేవి లేదాయెనా దేహమునందుఁ బ్రాణములు నిల్పఁగసాధ్యముగాదు,అని వెలవెలఁబోఁగా.

కం. హెచ్చిలుతాపభరమ్మున, నచ్చపలాక్షిని దలంచి • హావడి గొని యా
ముచ్చిరి ముచ్చిర లక్ష్మణుఁ డుచ్చలితమనస్కుఁ డగుచు•నుత్తలపడియెన్.

హావడి=ఆపద, ముచ్చిరి=శోకముగలవాఁడు, ముచ్చిరన్ = శోకింపఁగా, ఉచ్చలితమనస్కుఁడు=మిగులఁ జలించిన మనస్సుగలవాఁడు.

తా. అతిశయించినసంతాపముచే, సీతాదేవిని దలంచి రామచంద్రమూర్తి యుపద్రవపడి శోకింపఁగా లక్ష్మణుఁడు చలించినమనస్సుగలవాఁడై కలవరపాటు చెందెను.

౬౩ వ సర్గము.

ఆ. స్నేహమోహశోక•నిస్తులసంతాప, భరముపేర్మిఁ దాను•గరము కుంది
తనదుదుఃఖమునకుఁ•దనయ ట్లతపియించు, ననుజుతోడరాముఁ•డనియె
మఱియు.

ఇఁకఁ దాపమనెడిమదనావస్థ చెప్పఁబడును. స్నేహము=కామము,కరము= మిక్కిలి.

తా. ప్రియురాలిని స్మరించుటచేఁ గలిగినకామముచేతను ఆమెకుఁ గలిగిన యాపదను స్మరించుటచేఁ గలిగిన పరవశత్వముచేతను, ప్రియావిరహముచేఁ గలిగిన శోకముచేతను, గలిగిన యసమానమైన సంతాపాతిశయముచేఁ దాను మిగుల శోకించి తనకు వచ్చినదుఃఖమునకుఁగాను దనవలెనే తాపము నొందుచున్న లక్ష్మణుతో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

కం. శోకముపై శోకం బ, స్తోకము నాగుండె లవియఁ ♦ దూలించెడి, నీ
లోకంబున ననువంటిమ,హాకిల్బిషకారి గలఁడె♦యన్యుం డొకఁడున్. ౧౦౬౬

అస్తోకము=గొప్పగా, తూలించెడిన్ = చలింపఁజేయుచున్నది, కళవళ పడఁజేయుచున్నది, అవియన్ = పగులునట్లు, మహాకిల్బిషకారి = మహాపాపము చేసినవాఁడు, అన్యుఁడు=మఱియొకఁడు.

తా. శోకముమీఁదశోకము విశేషముగాఁ బ్రాప్తించి నాగుండెలు పగులునట్లు కళవళపడఁజేయుచున్నది. ఈలోకమునందు నావంటిమహాపాపి మఱియొకఁడుండునా ? ఉండఁడు.

ఇది మనుష్యస్వభావము. ప్రతి మనుష్యుఁడు తనకుఁ గష్టమువచ్చినపుడు తన కష్టమువంటికష్టము లోకమున నెవరికిని లేదు_అని చెప్పుచుండును. ఎవరి కష్టము వారి కట్టులే తోఁచుచుండును. హరిశ్చంద్రునిదుఃఖములో సగము దుఃఖము శ్రీరామునకులేదని రాములదుఃఖములో సగముదుఃఖము పాండవులకు లేదని నాబాల్యమున మాతండ్రిచెప్పుచుండ వినియుంటిని. ఒకవిధమున నదిసత్య మనియే తోఁచుచున్నది.

కం. తొలిబామునఁ బాపపుఁబను, లెలమిని నెన్నేనిఁ జేయ ♦ నీబామునఁ ద
త్ఫలపై చేకూరెను నిస్తులదుఃఖముమీఁద ఘోర♦దుఃఖం బిట్టుల్. ౧౦౬౭

తొలిబామునన్=పూర్వజన్మంబునందు, భవశబ్దభవము బాము. "ఏబాము లెఱుఁగక యేపాటుమేటికిఁ బసులకాఁపరియింత బాముగలిగె"— భాగ. ఎలమిని =సంతోషముతో, ఎన్నేనిన్=ఎన్నియో_లెక్కలేక.

తా. పూర్వజన్మంబునందు నేను విస్తారముగ నెన్నియో పాపకార్యములు చేసినకారణముచే నీజన్మమునందు వానిఫలముగ పెద్దదుఃఖముమీఁద దుఃఖ మీరీతిఁ బ్రాప్తించెను.

చ. అనుపమరాజ్యనాశము, హి ♦ తాప్తవియోగము, తండ్రిచావు, నా
జనని బాసి వచ్చుటయు ♦ సర్వము దేహము నిర్దహింపఁగా
వనగతదేహకష్టమునె ♦ వంబున నన్నిటి విస్మరించితిన్
వనితను బాయ నింధనవి ♦ వర్ధితవహ్నియ యయ్యెఁ గ్రమ్మఱన్. ౧౦౬౮

దుఃఖపరంపర చెప్పుచున్నాఁడు—అనుపమ = అసమానమైన, రాజ్యనాశము=రాజ్యమ్ములభింపకపోవుట, హితాప్తవియోగము=నామేలుగోరు ముఖ్యబంధువుల నెడఁబాయుట, నిర్దహింపఁగాన్ = విశేషముగఁగాల్పఁగా, ఇచ్చట నిర్ అను నుపసర్గము ధాత్వర్థమునకు విశిష్టత్వమును గల్పించుచున్నది. 'ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలా దన్యః ప్రతీయతే। ప్రహా రాహార సంహార విహార పరిహార వత్॥ ధాత్వర్థం బాధతేకశ్చిత్కశ్చిత్తమనువర్తతే। తమేవవిశినష్టన్య ఉపసర్గగతిస్త్రిధా॥', యని యుపసర్గలక్షణము, నిర్దయమన్నప్పుడు ధాత్వర్థమున బాధింపఁబడెను.

నిరుదరుఁడు = అల్పమైన యుదరముకలవాఁడు. ఇట్టులే సందర్భానుసారము గ్రహింపనగు. వనగతదేహకష్టము = అడవియం దనుభవించు దేహముయొక్క కష్టము, నెవంబున=నెవము రూ. నెవము. సాకు=మిష, విస్మరించితిన్=మఱచితిని, ఇంధన=కట్టెలచే, వివర్ధిత=మిగుల వృద్ధిచేయఁబడిన, వహ్ని=అగ్నిహోత్రము.

తా. ఒకటివెంట నొకటిగ వచ్చినకష్టము లేవి యనెదవా? చెప్పెద వినుము. మొదటిది న్యాయ్యముగ నాకు రావలసినరాజ్యము నాకు రాకపోవుట-ఆకారణమున నా మేలుగోరు ముఖ్యబంధువులనెల్ల వదలుట-నానిమిత్తమై తండ్రి చచ్చుట తల్లిని దిక్కులేనిదానిని జేసి నేను వచ్చుట యివియన్నియు దేహమును గాల్చుచుండెను గాని యడవులలోఁబడు దేహకష్టము నెవంబున నవన్నియు మఱచితిని. ఇప్పుడు భార్యను బాయుటచే నవన్నియు స్మరణమునకు వచ్చి కుములుచున్న యగ్నికిఁ గట్టెలుచేర్చినట్లయి భగ్గని మండు నట్లయ్యెను.

కం. అసురుం డెవ్వఁడొ జానకిఁ, బ్రసభంబునఁ దిగిచి పట్టి ♦ పాఱఁగ దివి సా
ధ్వసమున నపస్వరంబున, దెసమాలినభంగి నేడ్వ♦దే కోమలియున్. ౧౦౬౯

ప్రసభంబునన్=బలాత్కారముగ, తిగిచి=ఈడ్చి, సాధ్వసమునన్=భయముతో, అపస్వరంబునన్ = మాఱుగొంతుతో, దెసమాలినభంగిన్=దిక్కులేనిదానివలె- ఇది యెట్లు రాముఁ డూహింపఁగలిగెననిన:- ఆశ్రమమందుఁ బదార్థములన్నియుఁ జెదరినట్లు విసరిపాఱవైచిన ట్లుండుటచే బలాత్కారముగ గ్రహించినట్లూహింపనగును. చంపుటకు వచ్చినవాఁడై నచో నందే చంపియుండును. నెత్తురో శవమో కానవచ్చియుండును. కావున వచ్చినవాఁడు ఆమెను జంపవచ్చినవాఁడు కాఁడు. నేలమీఁదఁ బోయియుండిన మంటియందుఁ గాళ్ళజాడలు కానవచ్చియుండును. అవిలేవు. కావున నాకాశమార్గముననే పోయియుండును. దుస్సహశోకసమయమునఁ గావున డగ్గుత్తికచే గొంతు మాఱియుండును. మనకు విరోధులు రాక్షసులే కావున రాక్షసుఁడే యీపని చేసియుండును.

తా. రాక్షసుఁ డెవ్వఁడో బలాత్కారంబున నీడ్చి పట్టుకొని యాకాశమునఁ బరువెత్తఁగా భయపడి సీతాదేవి మాఱుపడినగొంతుతో దిక్కులేనిదానివలె నేడువకుండునా ?

కం. లోహితచందనలిప్తము, లై హృద్యము లైననీర ♦ జాక్షికుచముల్
లోహితధారలు గాఱ న, యో హతకుం డెవఁడొ పీఁక♦నొవ్వఁ బఱకున్నే. ౧౦౭౦

లోహితచందనలిప్తములై=ఎఱ్ఱని శ్రీగంధముతోఁ బూయబడినవై, హృద్యములైన=మనోహరము లయిన, లోహితధారలు = రక్తధారలు, హతకుండు = దుష్టుఁడు.

తా. బలవంతముగఁ దీసికొనిపోయి యేమి చేయఁగలఁడు? వశపఱచుకొనుట సాధ్యముకానికార్యము కావున నాకోపముతోఁ జంపియుండును. చంపి యెఱ్ఱచంద

నముతోఁ బూయఁబడినవగుటచే మనోహరములయిన యా మెకుచములను నెత్తురు ధారలు కాఱునట్లు దుష్టుఁడెవఁడో పీకఁగా నందముచెడియుండునుగదా.

కం. అమృదుమధురాలాపం, బా మేచకకేశభార • మారుచిరం బై
గోముకొనుమోము రాహువు, చే మిడికెడు సోమువగిదిఁ•జెన్నఱకున్నే. ౧౦౪౧

మేచకకేశభారము=నల్లనివెండ్రుకల గుంపు.

తా. మృదువులై తియ్యనైన యా మాటలు, అనల్లనివెండ్రుకలు, అందమైన ముద్దులుగాఱుముఖము రాహువుచేఁ జిక్కి దుఃఖపడుచంద్రునివలెఁ గాంతిహీనమై యుండునుగదా.

సీ. తారహారవిహార•హారికంధరఁ జీల్చి, నెత్తురు ద్రావిరో•నీచమతులు
నే నొంటి విడిపోవఁ • గానలో రాక్షసుల్, హింసింపఁ గురరినా•నేడ్వకున్నె
యిదియ గోదావరి•యిది ప్రియురాలికి,నతులితప్రియ మిందు•నరుగుదెంచు
దినము దినం బిట•వనజాక్షి యుండునే, యుండదు రా దెప్పు•డొంటి నిటకు.
ఆ. నీశిలామనోజ్ఞ•దేశంబునందు ను,దారశీల మున్ను•దా వసించి
కాంతహాస నవ్వు•గదుర నీతోఁబలు, మాటలాడె నాస•మక్షమందు. ౧౦౪౨

తారహారవిహారహారికంధర—తారహార=ముత్యాల సరములయొక్క,విహార=సంచారముచే- అనఁగా కదలుటచే; హారి=మనోహరమైన, కంధరన్=మెడను, (కం + ధర=శిరస్సును ధరించునది) కురరి=ఆఁడు లకుముకిపక్షి, ఉదారశీల=త్యాగస్వభావముగలది,మున్ను=పూర్వము,కాంతహాస=మనోజ్ఞమైననవ్వుగలది.

తా. ముత్యాలహారములు వ్రేలాడుమెడను జీల్చి నీచమనస్సు గలవారు నెత్తురు ద్రావిరేమొ? నేనొంటిగా నడవిలో నడచిపోయిన కారణమున రాక్షసులు హింసింపఁగా, నాఁడులకుముకివలె నేడ్వకుండునా? ఇది గోదావరి. దీనియందు సీతకు మిగులఁబ్రేమ. ఇచ్చటికిఁ బ్రతిదినము వచ్చుచుండును. ఇందున్నదేమో? ఉండదు. ఏలన నెన్నఁడొంటిగా వచ్చినదిగాదు. లక్ష్మణా! ఈబండచే నింపైన ప్రదేశమునందు-ఉదారశీల=అయోధ్యయందుండు సమయమున సీత యత్తమామలవలని భయముచేఁ దనభర్తతోడ సరసలీలావిహారములలో సంకోచించి యుండును. అదియునుగాక యయోధ్యయందు రామచంద్రమూర్తి పితృసేవకని, మాతృసేవకని, పినతల్లులవిచారణమునకని, భృత్యవిమర్శకుఁ గార్యాంతరముల సంచరించుచుండి యేకొంచెముకాలమో యంతఃపురంబున నుండువాఁడు. ఆకారణముచే సరసలీలా విహారసంభాషణములు మితములయియే యుండును. ఈకారణముచేతనే శ్రీరఘురామచంద్రుఁడును సీతను గూడియని సీత కప్రాధాన్యమీయఁబడెను. (బాల ౧౩౬౪ ప.) ఇప్పుడన్ననో సీతారాముల కిరువురకు నితరకార్యములు లేమిని వియోగములేదు. విజనస్థలము కావున నేకాంతముగ నుండుటంబట్టి సరసవిహార సౌఖ్యములను శ్రీరామునకు సంపూర్ణ

ముగ నణఁగొణఁగలేక యిచ్చుచున్నదని భావము.

మున్ను శిలామనోజ్ఞదేశమందుఁ దా వసించి=రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవితో గోదావరీజలములందు జలక్రీడ నారంభించి బహుకాలము జరిపి యందు గాసిపడి యొడ్డునకుఁ బోవనెంచి యొకశిలా మార్గమునఁ బోవ యత్నించెను. ఇంగితజ్ఞానముగల సీతాదేవి యాయనచూపులచేతనే యాయనభావము గ్రహించి యింకను రామచంద్రుని శ్రమపఱుపఁ దలఁచి యాయన పోవఁదలఁచిన రేవునఁ దాను బూర్వమే యెక్కి యొడ్డునకుఁ రాకుండునట్లు ఆయన యేయేరాతిమీఁదఁ గాలుపెట్టఁబోవుచున్నాఁడో యారాయి కనఁబడకుండునట్లు ముఖముమీఁద జల్లుపోరాడఁగాఁ దప్పటడుగుపడెను. ఈవిధముగ నన్నుఁగూడ సీత లీలావిహారములందు జయించెను గదా యని భావము.

కాంతహాస=అనుకున్నచోట నడుగుపెట్టలేక తప్పడుగుపెట్టిన నన్నుఁ జూచి సీత నవ్వెను. నవ్వుకదుర=ఈజలకేళియందుఁ దాను జయించితి నని యధిక సంతోషముకలదై.

నాసమక్షమందు నీతో పలుమాటలాడెన్-లక్ష్మణా నేనెన్నఁడును నెచ్చటను పరాజయమొందినది లేదు. నేఁడు స్త్రీచేఁ బరాభవింపఁబడితినిగదా యని యవమానముచేఁ దలవంచుకొనియుంటిని. కావున నన్ను వదలి సీతాదేవి నీతో మాటలాడ నారంభించె నని భావము.

పలుమాటలాడెన్=మీ రన్నదమ్ము లిరువురు హేమాహేమీలు, ఘటాఘటీలు, జగజ్జెట్టులు మీరు పట్టినపట్టు జయింప సామర్థ్యముకలవారుగదా. నేనో యాఁడుదానను. అబలను! మీరు వేఁట కని యుద్ధమున కని పలుమాఱు పోవుచుండువారు. నే నంతఃపురము విడిచి వెలుపలరానిముగ్ధను, సుకుమారిని. ఇట్లుండ నాఁడుపిల్లనగు నాచేమీయన్న పరాజయము పొందెను గదా లక్ష్మణా యని యిట్టి సరసోక్తులు నాయెదుటనే నిన్నాడెనుగదా.

నాసమక్షమంద-'తోడుతోనైన నందనుతోడనైన నొంటిపాటున భాషించుటుచుగవమ్మ!' యన్నట్టు లొంటిగఁ బరపురుషులతో మాటలాడరాదు.

కం. పద్మాస్య పద్మలోచన, పద్మములకు గౌతమికిని • వచ్చె నొకో తా
సద్మంబు విడువ దెన్నఁడు,పద్మిని నేఁ డేకతంబ•వచ్చునె యిటకున్. ౧౦౪౩

గౌతమికి=గోదావరికి, సద్మము=ఇల్లు, పద్మిని = శ్రీసీతాదేవి, ఏకతంబ= ఒంటిగా.

తా. పద్మములవంటి ముఖము, పద్మము వంటికన్నులుగల పద్మిని, సీతాదేవి పద్మములకై గోదావరికి వచ్చెనేమో? ఒంటరిగా నెవ్వఁడిల్లు విడువనిది నేఁడిచ్చటికి వచ్చునా ? రాదు.

కం. అసమసుమవిసరసరసము, ఖసలీకీరీవిహంగ•భరితం బగునీ
కుసుమకుడుంగము డాసెనొ,పొసఁగదు సతి పిఱికియొంటిఁ•బూసునె రాఁగన్.

అసమ = అసమానమైన, సుమ = పుష్పముల, విసర = సమూహముచే, సరసము=అందమైనది, భసలీ =ఆఁడుతుమ్మెదలచేతను, కీరీ = ఆఁడుచిలుకల చేతను, విహంగ=పక్షులచేతను, భరితము = నిండినది, కుసుమకుడుంగము = పూలపొద, "బంభరశ్చ, మిళిందశ్చ, హిందోళ, భసలాసమౌ॥"

తా. అసమానమైన పూలసమూహములచే నందమై ఆఁడుతుమ్మెదలు ఆఁడుచిలుకలు పక్షులు వీనిచే నిండిన యీపూఁబొదయొద్దకు వచ్చెనేమో? వచ్చి యుండదు. ఏలన నదిపిఱికి. ఒంటిగా వచ్చుటకు యప్పించదు.

కం. నీకున్ మ్రొక్కెద భువనకృ,తాకృతసత్యానృతజ్ఞ! ♦ యాదిత్య! రవీ!
నాకాంత యెందుఁ బోయెనొ, యేకతినుండేని కొంచు ♦ నేగెనొ చెపుమీ.

ఇట్లు వెదకివెదకి యెందునుగానక జగచ్చక్షువు గావున సూర్యునకుఁ దెలిసి యుండవచ్చు నని తనవంశమునకు మూలమైనసూర్యు నడుగుచున్నాఁడు, భువన=లోకులచే, కృత=చేయఁబడిన, అకృత = చేయఁబడని, సత్య = సత్యమును, అసత్య=అసత్యము, జ్ఞ=తెలిసినవాఁడా, ఆదిత్య = సూర్యుఁడా, రవీ! నాభార్య యెందుఁ బోయెను ? ఏక్రూరుఁడైన నహరించెనా ? చెప్పుము.

తా. రవీ! నీకు నమస్కారము. లోకమునందలి వారి సత్యప్రవర్తనము అసత్యప్రవర్తనము తెలిసినవాఁడవుగదా! నాభార్య యెందుఁ బోయెను ? ఎవ్వఁడైన నెత్తుకొని పోయెనా? చెప్పుము.

కం. పవనా! నీయెఱుఁగనియది, భువనాళిని లేదు పొలఁతి ♦ పొలిసెనొ లేదీ
నెవఁడైన హరించెనొ యీ వనసీమలఁ జిక్కెనోటు♦తడయక చెపుమా.

తా. ఆకాశమున నుండెడిసూర్యుఁడు భూమిమీఁద గృహములలో జరుగునవి చూచి యుండఁడెమో యని వాయుదేవుని బ్రశ్నించుచున్నాఁడు. పవనా= వాయుదేవా! నీకుఁ దెలియనిది లోకమునందు లేదు. సీత మరణించెనా లేక యెవఁడైన హరించెనా? ఈయడవులలో నెందైనఁ జిక్కుపడి త్రోవతెలియక చిక్కులఁబడినదా ? జాగులేక చెప్పుము.

కం. అని యీగతిఁ గౌసల్యా,తనయుఁడు వలవింప భూరి♦ధైర్యాన్వితుఁ డి
ట్లనుఁ గాలోచితవాక్యం, బనఘుఁడు లక్ష్మణుఁడు రాముఁ♦నారట మడఁపన్.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి విలపింపఁగా మిగులధీరుఁడగు లక్ష్మణుఁడు రామునియారట మడఁపఁ గాలయోగ్యములగు మాటల నిట్లు చెప్పెను.

ఉ. శోకము మాన వన్న! వెత♦సొక్కి తపింపకు మన్న! ధైర్యమున్
జేకొన వన్న! దీనతఁ గృ♦శింపకు మన్న! తలోదరీమణిం
బ్రాకటరీతి రోయుదము♦రాఁగద వన్న! మహాత్ము లెందు న
స్తోకము గుంద రన్న! కడు♦దుష్కరముల్ ఘటియించు వేళలన్. ౧౦౨౮

తలోదరీమణిన్=అణచేయివలెనుండు కడుపుగలది, స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు సీతను, దుష్కరముల్=కష్టకార్యములు, ఘటియింపన్=చేయు.

తా. అన్నా! యేడువకుము. సంతాపముచే శుష్కించి తాపము చెందకుము. ధైర్యముగలవాఁడవు కమ్ము. శోకముచేఁ గృశింపకుము. స్త్రీరత్నమగు సీతాదేవిని వెదకుదము రమ్ము. మహాత్ములగువారలు కష్టకార్యములు చేయుట యందుఁ గొంచెమైనను శోకింపరు.

కం. అని యీగతిని సుమిత్రా,తనయుం డెన్నివిధాల ♦ ధైర్యముఁ బలుకన్
వినవొల్లక దుఃఖించుచు, జనకసుతాధవుఁడు మఱియు ♦ సౌమిత్రి కనున్.

తా. ఈవిధముగ లక్ష్మణుఁ డెన్నివిధముల ధైర్యము తెచ్చుకొమ్మని సమాధానపఱచినను నాయనమాటలు వినక దుఃఖించుచు లక్ష్మణున కిట్లనియె.

ఈక్రిందివిషయము తిలకవ్యాఖ్యానమందు వ్రాయఁబడినది.ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి యేడ్చుచు చారులవలన విని రావణుఁడు మనుష్యుఁడేయని తలఁచునట్లు చేసి తనకు వధ్యుఁడగునట్లు చేయుటకే. బ్రహ్మాండపురాణమున నిట్లు చెప్పఁబడెను—స్త్రీపుంబలానుషంగాత్మా, దేహో నాస్యవిజాయతే। కింతు నిర్దోషచైతన్యం, సుఖనిత్యాం స్వకాం తనుం। ప్రకాశయతిసైవేయం, జని ర్విష్ణో నచాపరా । తథా వ్యసురమోహార్థం పరేషాం చ క్వచిత్క్వచిత్। దుఃఖాజ్ఞానశ్రమాదీంశ్చ, దర్శయేచ్ఛుద్ధసద్గుణః । క్వప్రవణాదిక్వచాజ్ఞానం స్వతంత్రా చింత్యసద్గుణే । మోక్షాభావాయ తేషాంతు దర్శయత్తా నజో హరిః ॥

స్త్రీపురుషులసంయోగమువలనఁ గలిగినదేహము భగవంతునకు లేదు. అయినను విష్ణుమూర్తియొక్క యితరావతార మేదియుఁగాక యీయవతారము మాత్రమే దోషరహితమైన చైతన్యముగలదై నిత్యసుఖస్వరూపమైన తనశరీరమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నది. ఇట్లుండియు రాక్షసులను నొక్కొకచో నితరులను మోహింపఁజేయుటకై దుఃఖము అజ్ఞానము శ్రమము మొదలైనవానిని శుద్ధసత్త్వుఁడు భగవంతుఁడు కనఁబడఁజేయును. ఇంతియకాని స్వతంత్రుఁడు ఇట్టివాఁడని చింతింప సాధ్యముకానివాఁడునై సత్త్వగుణముగలవానియందు గాయము లెక్కడ? అజ్ఞాన మెక్కడ? అజుఁడైన విష్ణువు రాక్షసులకుఁ మోక్షము లేకుండఁజేయుటకై యవి యిట్లు కనఁబడఁజేయును. దీనివలన రామచంద్రమూర్తి యందు రావణునకు భగవంతుఁ డను బుద్ధిలేకుండఁ జేసి వానికి మోక్షము లేకుండఁ జేయుటయే రామచంద్రునిశోకమునకు ఫల మని చెప్పఁబడెను. ఈవిధముగ రావణునిచే సీతను హరింపఁజేయుటయు;వానిపుణ్యాతిశయమును నాశము చేసి వాఁడు తనచేఁ జంపఁబడునట్లుచేయుటకే. ఆవిధముగ కేదారఖండమున "మహతా తపసా లబ్ధబలో రావణ స్తదధికతపోబలం వినా, జేతు మశక్యో దేవాశ్చ స్వయం తదధికం తపః కర్తు మక్షమా అత స్తేషాం కార్య మత్యంత

మనుచిత సీతానురాగమోహానువృత్తిసంపాదనేన రావణస్య తపోవీర్యభ్రంశం సంపాద్యకర్తవ్య మితి లక్ష్మ్యాసహ విచార్య తదర్థం విష్ణుస్పృతయా బ్రహ్మవిద్యయా సహావతీర్ణ ఇతి." గొప్పతపస్సు చేసి సంపాదించిన బలముగల రావణుని నంతకంటె నధికతపోబలములేక జయింప సాధ్యముగాదు. దేవతలంతకంటె గొప్పతపస్సు చేయఁజాలరు. కావున మిక్కిలి యనుచితమైన సీతయందలి యనురాగము పుట్టించి దానిచే వానిని మోహితునిఁ జేసి వాని (రావణుని) తపశ్శక్తి నాశముచేసి దేవతలకార్యము చేయవలయు నని లక్ష్మీదేవితో నాలోచించి సీతతో బ్రహ్మవిద్యతోడ నవతరించెను అనియున్నది.

రామచంద్రమూర్తి మాయామానుషవేషధారి యనుట యంగీకరింపవలసినదే. అనఁగా నేయేసందర్భముల కర్మబద్ధులై జనించిన ప్రాకృతజను లెట్లెట్లు వర్తింతురో యట్లె శ్రీరామచంద్రమూర్తియు వర్తించె నని యర్థము. ఇప్పుడు భార్యయందుఁ బ్రీతిగలభర్త భార్యను బోఁగొట్టుకొనెనేని యెట్లేడ్చునో యట్లేడ్చెను. ఇవి వగలేడ్పులు-కన్నీరుకాఱలేదు-ఏడువలేదు. ఆవిధముగా మాయచేఁ గనఁబడినాఁడని కొందఱ యభిప్రాయము. కన్నీరు కార్చినది ఏడ్చినదిసత్యమే కాని యది తామసశోకమువలనఁ గలిగినదికాదనియు సాత్త్వికదయాగుణముచేఁ గలిగెననియు మఱికొందఱవాదము. ఈవ్యాఖ్యాత యీ రెండవతెగకుఁ జేరినవాఁడు. ఇది వాల్మీకి యభిప్రాయానుసారము. మొదటిది యన్యగ్రంథానుసారము. రావణాసురుని మోహగించియైనను వానికి దుర్బుద్ధికలిగించి వానికి మోక్షము లేకుండఁ జేయవలయు ననుపట్టుదల భగవంతున కేల? వానికి మంచిబుద్ధి పుట్టించి శరణాగతునిఁ జేసి రక్షింప నేలసంకల్పింపరాదు? "యదివా రావణ స్స్వయం" ఈవచ్చినవాఁడు రావణాసురుఁడే యైనను నభయ మిచ్చితి ననిగదా రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. ఇతరగ్రంథములు చెప్పుమోసగుణమునకు వాల్మీకి చెప్పిన యార్జవమునకు సంబంధముగలదా? రావణునితపస్సు గొప్పది యనికదా చెప్పెదరు. రావణుతపస్సు గొప్పదా? కార్తవీర్యార్జునునిబలము గొప్పదా? అప్పుడు నిట్టనిల్వున రెండుగఁ జీల్చియుండిన వీనితపస్సుగాని బ్రహ్మవరముగాని రావణుని రక్షింపఁగలిగియుండునా? రావణుని వాలి తనచంకలోనే నలిపివేసియుండిన వీనితపోబలము బ్రహ్మవరమేమైయుండును? వీరిరువురకంటె భగవంతుఁడు తక్కువవాఁడయియా యీమాయోపాయము చేసెను? రావణుని యందుఁ దమోగుణము ప్రకోపించుటచే వానిజారత్వదోషమే వానిని జంపఁ గాచియుండఁగా వానిని జంపుటకు వేఱె మాయోపాయము చేయవలయునా? తవుడు తిని చచ్చువానికి విషముఁబెట్టువాఁడు వెఱ్ఱివాఁ డన్నట్లు వానిసహజదుశ్చేష్టలచేత వాఁడు చెడుచుండఁగా నీకార్యములేల యని సందేహము బాధించెడిని.

జయవిజయులకు మూఁడవజన్మమందుఁగాని ముక్తిలే దనువిషయము భగవంతునకు దెలియనిదికాదు. రావణకుంభకర్ణులది రెండవజన్మమే కావున ముక్తి

లేదు. ఇల్లులేని దానిని లేకుండఁ జేయ నిన్నిమాయవేషములు భగవంతుఁడు వేయనేల ?

భగవంతుఁడు రావణునకు మోక్షములేకుండఁ జేయుటకై వానికి దుర్బుద్ధి పుట్టించి వానిచే నొకయకార్యము చేయించి యదినెపముగా వానిని వధించెనేని దానివలన లోకము గ్రహింపవలసిన నీతియేమి ? లోకశిక్షకై వచ్చినవాఁడుగదా రాముఁడు ?

తిలకవ్యాఖ్యాత యభిప్రాయప్రకారము సత్యసీత యగ్నిలో దాఁగుటచే రావణుఁడు నీచోక్తులాడినది మాయాసీతనే. ఈమాయాసీత రామునిభార్యగాదు కదా-అటులుండ రావణునకు దోష మెట్లు కలిగెను ? ప్రతిబింబమును హరించిన మూలమూర్తిని హరించినదోషము వచ్చునా ?

లక్ష్మీదేవి సహాయురాలుగా వచ్చి రావణవధయం దామెచేసినసాహాయ్య మేమి ? మూల దాఁగియుండుటయా ?

భుజబలమునందు నస్త్రబలమునందుఁ దపోబలమునందు రావణునికంటె నింద్రాదులు హీనులుగారు. బ్రహ్మవరమున వాఁడు బలిష్ఠుఁడు. దాని నింద్రాదులు మీఱఁజాలరు. యముఁడు దండమెత్తినపుడు బ్రహ్మ యేమి చెప్పెను ?

౬౪-వ సర్గము.

శా. పొమ్మా లక్ష్మణ! గౌతమీనదికి నా • పూఁబోఁడి పో నోపుఁ బ
ద్మమ్ముల్ గోయఁగ నన్న లక్ష్మణుఁడు స్రో • తస్తీరముం జేరి సీ
తమ్మా! యోవదినా! యటం చఱచి ప్ర • త్యాలాప మాలింపలే
కమ్మార్గంబున నెల్ల రోసి కమలా • స్యం గాన కవ్వార్తయున్. ౧౦౮౦

స్రోతస్+తీరమున్=నదియొడ్డు, ప్రత్యాలాపము=బదులుమాట, రోసి= వెదకి.

తా. లక్ష్మణా ! నీవు గోదావరికిఁ బొమ్ము. అక్కడ సీతాదేవి పద్మములు గోయుటకై పోయియుండును అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁ డట్లే గోదావరితీరము జేరి యోసీతమ్మా యోవదినా యని యఱచి బదులు మాటవినక యామార్గమం తయు వెదకి కమలముఖిని గానక యావార్తను

కం. రామునకుఁ దెలిపి యిట్లను, నామహిళారత్నమున్న • యడ పొడ గానన్
భూమిజ పలుకదు పిలిచిన, నా మహిపసుతుండు దాన • నదినిం గనుచున్.

అడ=ఆకారము, పొడ=జాడ, చిహ్నము, గానన్=చూచినవాఁడనుగాను, 'అడపొడగానరాక తెగటాఱియు', నను పెద్దన ప్రయోగమునందు, అడ+పొడ గానరాక యని ఛేదించిరి. ఇది తప్పని చెప్పవలనుపడదుగాని వాడుకయందు వాఁడు అడపొడలేకపోయినాఁడు, వానిఅడలేదు పొడలేదు, అని చెప్పఁటగలదు. పొడ అనఁగా గుర్తు-మచ్చ-చిహ్నము. కావున అడపొడగానరాక యన్నప్పుడు

రూపముగాసరాలేదు. పోయినజాడయుఁ దెలియలేదని యర్థము గ్రహించుట బాగని తోఁచుచున్నది.

తా. రామచంద్రమూర్తికిఁ దెలిపి యిట్లనియె. ఆసీతాదేవి యాకారము కనఁబడలేదు, ఆమె యెందుఁ బోయినదో జాడయుఁ గనఁబడలేదు. పిలిచినను సీత పలుకలేదు. అని చెప్పఁగా రామచంద్రుఁడు నదిని జూచి

కం. తల్లీ! గోదావరి! నా,పల్లవపద సీత యిందు • వచ్చెనె చెపుమా
హల్లకపాణి యె టేగెనొ,యెల్లాఁపి హరించెనొక్కొ•యెవ్వం డైనన్. ౧౧౮౨

పల్లవపద=చిగురువంటి పాదములుగలది, హల్లకపాణి = చెంగలువవంటి చేయిగలది, ఎల్లాఁపి=దొంగ.

తా. తల్లీ గోదావరీ ! చిగుళ్ళవంటి కోమలములైన పాదములుగల నా సీత యిచ్చటికి వచ్చెనా? మఱి యెచ్చటికైనను బోయెనా ? దొంగ యెవఁడైన వచ్చి హరించికొని పోయెనా ? చెప్పుము.

చ. అనవుడు భూతకోటి చెపు•మా చెపుమా యని యెంతచెప్పినన్
మనుజవరుండు వేఁడినను•మౌనముఁ దాల్చె సురారిభీతి నా
ధుని; నది మాఱు పల్కదిఁక•దోయజలోచన యాశ లేద; త
జ్జనకునకున్ మదంబకును•జానకి యే దన నేమి చెప్పుదున్. ౧౧౮౩

భూతకోటి = భూతముల సమూహము, సురారిభీతి=రావణునివలని భయముచే, ధుని=నది.

నద్యశ్చ పర్వతాస్సర్వే, ద్విరూపాశ్చ స్వభావతః ।
తోయం నదీనాం రూపంతు, శరీర మపరం తథా ॥
స్థావరం పర్వతానాం తు, రూప కాయ స్తథాపరః
నదీనాం కామరూపిత్వం, పర్వతానాం తథైవచ ।
జగత్స్థిత్యై పురా విష్ణు, కల్పయామాస యత్నతః ॥
కాళికాపురాణము.

నదులకుఁ బర్వతములకు స్వభావముచేతనే రెండురూపములు గలవు. నదులకు జల మొకరూపము. రెండవది వేఱుగా నున్నది. పర్వతములకు స్థావర రూపమొకటి కలదు. వేఱుగా మఱియొక దేహము గలదు. నదులకుఁ బర్వతములకుఁ గామరూపిత్వము పూర్వము విష్ణువు జగత్తుస్థితికై కల్పించెను.

తా. అని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింపఁగా భూతములు రావణుఁడు హరించె నని చెప్పుము చెప్పుము అనియెంతచెప్పినను నది రావణుఁ డేమిచేయునో యనుభయముచే రామచంద్రమూర్తి ప్రార్థించినను జెప్పినదిగాదు. 'మ్రొక్కు దేవరకు వెఱతునా, మొట్టు దేవరకు వెఱతునా?' అని సామెతకలదు కదా, ఇట్లు నది

భాసురవేడిని=ప్రకాశించు జడయందు, శ్వసన,క్ష్మా, సూర్యులు = గాలి భూమి, సూర్యులు, మత్ప్రీతికినై=నన్ను సంతోషపెట్టుకొఱకు.

తా. ఈ పువ్వులు నేను గోసి తన కీయఁగా సీత తనజడయందు ముడిచెను. ఇవి కొట్టుకొనిపోక దుమ్మునిండక వాడక యుండునట్లు నేను గుర్తించుటకై వాయువు భూమి సూర్యులు రక్షించిరి.

కం. అనుచు మహాభుజుఁ డగులక్ష్మణుతోఁ బలియించి ధర్మ♦సద్భావుం డ
ల్లనఁ జని ప్రస్రవణాకుల,ఘనశైలేంద్రంబుఁ గాంచి♦కరుణోక్తినసన్. ౧౦౯

మహాభుజుఁడు=గొప్పభుజములు గలవాఁడు, అనఁగా విశేషభుజబలముగలవాఁడు అని యర్థము. దీనిచేత శ్రీరామునకు తనబలపరాక్రమములేగాక బలవంతునిసాహాయ్యముకూడఁ గలదని భావము. ధర్మసద్భావుండు = ధర్మముతోఁ గూడిన మంచి యభిప్రాయముగలవాఁడు,గనుకనే పర్వతము ధ్వంసముచేయలేదని భావము. ప్రస్రవణ=కొండవంకలచే, ఆకుల=కలఁతనొందిన, ఘనశైలేంద్రంబున్=గొప్పపర్వతశ్రేష్ఠమును, కరుణ+ఉక్తి=శోకముతోఁగూడిన మాటలచే.

తా. అని మహాభుజబలసంపన్నుఁడైన లక్ష్మణునితోఁజెప్పి ధర్మముతోఁ గూడిన మంచిభావముగల రామచంద్రమూర్తి మెల్లగఁ బోయి జలపాతముగల పెద్ద కొండను జేరి వ్యసనముతోఁగూడినమాటలచే నిట్లనెను.

తే. అబల సర్వాంగసుందరి♦యవనిభృద్వ,రా! మనోహర మగువన♦రాజిఁ జూడఁ
బడియెనాసీతనీచేత♦విడువఁబడుట, నొంటి నాచేత నడయాడు♦చుండనిచట.

సర్వాంగసుందరి=ప్రత్యవయవము సుందరమైనది, అవనిభృద్వరా=పర్వతశ్రేష్ఠమా, వనరాజి = వనముల సమూహమందు, నడయాడుచుండన్ = తిరుగుచుండఁగా.

అన్వయక్రమము.

అవనిభృద్వరా యబల సర్వాంగసుందరి సీత మనోహరవనరాజి నాచేత నొంటి విడువఁబడుట నిచట నడయాడుచుండ నీచేతఁ జూడబడియెనా ?

ఇది శ్రీరామచంద్రమూర్తి పర్వతము నడిగినప్రశ్న. ఇందుఁ జిత్రాలంకారముగలదు. ప్రశ్నయే ప్రత్యుత్తర మయ్యేనేని చిత్రాలంకార మనఁబడును. పశువులు, పక్షులు, చెట్లు ప్రతిధ్వనులీయవు. పర్వతముగావునఁ బ్రతిధ్వని పుట్టును. ప్రతిధ్వనియందు మన మఱచినధ్వనియే వినవచ్చును గాని మనమొకటి యనిన వేఱొక ప్రతిధ్వని పుట్టదు. కావున రామచంద్రమూర్తి చెప్పిన అబల సర్వాంగసుందరి యవనిభృద్వరా, ఇత్యాదివాక్యములే మరల వినవచ్చెను. వాల్మీకి ప్రతిభావిశేషమిందుఁ గాననగు.ఇట్లు వినవచ్చిన ధ్వని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరమగుచున్నది, ఎట్లన.

అవనిభృత్+వరా = రాజశ్రేష్ఠా. తక్కినపదములకు ముందరివలెనే యర్థము గ్రహింపవలెను. ఇప్పు డన్వయక్రమ మెట్టులన—

ఓయవనిభృద్వరా (రాజా) అబల సర్వాంగసుందరి సీత నీచేత నొంటి విడువఁబడుట మనోహరవనరాజి నిచట నడయాడుచుండ నాచేతఁ జూడఁబడియె.

నీవు విడిచిపోయినసీతను నేనిచ్చటఁ జూచితి నని యర్థము_ ఈశ్లోకమును గాళిదాసు తనవిక్రమోర్వశీయమందుఁ ననువదించెను. (ఈపద్యవిషయము పీఠికయందుఁ గననగు.) అడుగఁబడిన ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తర మభిన్నమగు నేని చిత్రాలంకారము. దీనినే చిత్రోత్తరాలంకారము_చిత్రాలంకారము సంఘటించుట యొక గొప్పగాదు. ఏమహాకవియైనను వ్రాయఁగలఁడు. జటాయు రావణులయుద్ధకాలమున సీత కొంతసేపిందుండుటయు పర్వతము ప్రతిధ్వని యిచ్చునని స్ఫురించుటయు, ఆధ్వనిని ప్రత్యుత్తర మగునట్లుచేయుటయు నిట్టి సందర్భోచిత ప్రతిభ కుదురుట సామాన్యవిషయముకాదు.

కం. అనఁగఁ దనయట్ల పలికిన, వని క్షుద్రమృగంబుఁ గసరు•పంచాస్య మనన్
వనరుహనయనుం డాగిరిఁ, గనుఁగొని యి ట్లనియె గెంపు•గదురం గనులన్.

అనఁగన్=రామచంద్రమూర్తి యీప్రకారము ప్రశ్నింపగా, తనయట్ల= తానుజెప్పినట్లే, క్షుద్రమృగంబున్=నీచమృగమును_అల్పమృగమును, కసరు = కోపించు, పంచాస్యమనన్=సింహమోయనునట్లు, పంచాస్యము = వెడలుపయిన ముఖముగలది, వనరుహనయనుండు=కమలనేత్రుఁడు, కెంపు=ఎఱ్ఱనికాంతి.

తా. అని తాను జెప్పినమాటలే మరల వినరాఁగా నిర్లక్ష్యభావమునఁ దన్నుఁ బరిహసించుచున్నది యనికోపించినవాఁడై రామచంద్రమూర్తి యాపర్వతమును సింహ మల్పమృగంబును జూచినట్లు చూచి గన్ను లెఱ్ఱనగాఁగా నిట్లనియె.

కం. బంగారువన్నె గల నా,బంగరుబొమ్మను మృగాక్షిఁ• బర్వతమా! చూ
పం గడఁగ వేని నాశం,బుం గావించెదను నెత్తి•ముల గిత్తములన్. ౧౯౩

బంగరుబొమ్మయనుటచే లావణ్యము చెప్పఁబడెను. నెత్తములన్=కొండమీఁద విశాలములైన ప్రదేశములను,గిత్తములన్_ఇది నిందయందుఁ జెప్పునది.

తా. బంగారుకాంతియు మెఱపునుగల నాసీతను జూపఁ బ్రయత్నముచేయలేని యోపర్వతమా నిన్ను నీనెత్తములను గిత్తములను నేలఁబడ మొత్తెదను.

కం. అని పర్వతమును రాముఁడు,జనకసుతం గూర్చి యడుగ•శైలంబు ప్రతి
ధ్వనినెపమున బదు లిడి యా,వనితామణిఁ జూప కున్న• వసుధాధవుఁడున్.

తా. అని రామచంద్రమూర్తి జనకసుతను జూచితివా యని యడుగఁగాఁ జూచితినని ప్రతిధ్వనినెపమున బదులుచెప్పి యూరకుండఁగా రామచంద్రమూర్తియు.

కం. మంచితనంబున సతి న,ర్పించిన సరి కాకయున్నఁ• బృథివీధర! కా
రించెద శరముల మసి గా,వించెదఁ బాడగుము వేరు•వెల్లంకులతోన్. ౧౯౪

తా. మంచిమాటలచే నడిగినపుడు నీవు సౌమ్యమార్గమున సీతను నర్పించితివా సరే-అటుచేయకపోతివా నాబాణములచే నిన్ను బాధించి నీవేరువెల్లంకులతోఁ గాల్చి బూదిచేసెదను.

కం. చిగురుంబోఁడితెఱంగును, దగువిధమునఁ జెప్పకున్నఁ • దమ్ముఁడ ! నదినీ
రిగిరించెద నని కినుకం, దెగఁ బల్కుచుఁ జూడ నొక్కఁ•దెస నేలపయిన్.

తా. సీతాదేవివృత్తాంత మీనది చెప్పకుండిన దీనిలోని నీళ్ళంతయు నిగురఁ జేసెదను అని కోపముచే సాహసించి పలుకుచు నందు వెదకఁగా నొకచోట నేల మీఁద.

—• రాముఁడు సీతాదేవిభూషణాదుల నేలపైఁ జూచుట •—

చ. ఇట నట భీతి గొంచుఁ బరు•వెత్తినజానకిపాదచిహ్నముల్
స్ఫుటముగ నామె వెన్కనెడి•సోఁకుల ఱేనివి పెద్దపాదముల్
త్రుటితధనూరథంబులును•దూణియు నిందును నందు వ్రీలి యుం
డుట గని సంభ్రమించుచు న•నుంగుసహోదరుతోడ నిట్లనున్. ౧౦౯౪

స్ఫుటముగ = స్పష్టముగ, సోఁకులఱేనివి = రాక్షసరాజువి, త్రుటితధనూరథంబులను=విఱిగిన విల్లుతేరును, తూణి = అంబులపొదియును, సంభ్రమించుచున్=తొట్రుపాటుపడుచు.

తా. భయపడి యిక్కడ కక్కడకుఁ బరువెత్తినసీతవి చిన్నపాదములును ఆపాదములవెంబడి పోయిన రాక్షసునిపెద్దపాదములను విఱిగిపడిన ధనుస్సు, తేరు, అమ్ములపొదియును, నిచ్చటనచ్చటఁ బడియుండఁ జూచి తొట్రుపడుచు లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

సీ. చూడుమా లక్ష్మణ ! • సుదతి ధరించిన, జోమాలెపూసలు•సొన్ననగలు
మాల్యముల్ ధరరాలె•మహినిండఁబైఁడిపూ,సలువోలెర క్తబిం•దులురహించెఁ
గావున నాసతిఁ•గామరూపాసురుల్, ఖండించి ఖండించి•ఖండములుగ
భక్షించి రని యెంతుఁ•బడఁతికై యిద్దఱు, పిరువీఁకులాడుచు•బిరుదు లగుట
తే. రాక్షసులు తమలోన సం•గ్రామమునకుఁ
దొడరి యిట్లె రటంచును•దోఁచె నాకుఁ
గాక యుండిన నిచ్చోటఁ•గార్ముకాది
ఖండములు రాలుటకు నేమి•కారణంబు. ౧౦౯౮

సొన్ననగలు=బంగారుసొమ్ములు, రక్తబిందులు=నెత్తురుచుక్కలు, కామరూప + అసురుల్=కోరినరూపముధరింపఁగల రాక్షసులు, పిరువీఁకులాడుచున్=సీతకొఱకై పెనుఁగులాడుచు, బిరుదులు=సమర్థులు, సంగ్రామమునకున్=యుద్ధమునకు, తొడరి=ఒకరినొకరు ఎదిరించి, కార్ముకాదిఖండములు=విల్లు మొదలైన వాని తునుకలు.

తా. లక్ష్మణా! సీతాదేవి ధరించిన జోమాలెపూసలు బంగారుసొమ్ములు నీవె చూడుము. ఆమె ధరించియుండిన పూలదండలు నేలరాలినవి. నేలమీఁద బంగారుపూసలవలె నెత్తుటిబొట్లు పడినవి. కాఁబట్టి కోరినరూపము ధరింపఁగల రాక్షసులు నాసీతను బట్టి తెచ్చి యిక్కడ తునుకలు తునుకలుగా నఱికి తిన్నవా రని తలంచెదను. అట్టిపనీవిల్లు లోనైనవి విఱిగి పడనేల యందువేమో? సీతా నిమిత్తమై యిరువురు రాక్షసులు నాకు నాకని సుందోపసుందులవలెఁ గలహించి రని తోఁచుచున్నది. ఈవింటి తుంటలు లోనైనవి వారివే. అటుగాకపోయిన నిర్మానుష్యమైన నీయడవియం దిచ్చట నివి యిట్లు లుండుటకుఁ గారణమేమి గలదు?

కం. కాంచనభూషాన్విత మై, చంచన్మణిమౌక్తికాది◆సంగత మై రా
జించెడివి ల్లెరిదొ యీ,సంచున నిట విఱిగి పడిన◆చందం బెటులో. ౧౦౯౯

కాంచనభూషా + అన్వితమై = బంగారాభరణములతోఁ గూడినదై, చంచత్ + మణిమౌక్తికాది సంగతమై=మెఱయుచున్న రత్నములు, ముత్తెములు, మొదలయినవానితోఁ గూడినదై, ఈసంచునన్=ఈవిధముగ.

తా. లక్ష్మణా! బంగారుసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడి తళతళమెఱయు రత్నాలు ముత్యాలు గలిగియున్న యీవిల్లెవరిదో కదా! ఇది యిచ్చట విఱిగిపడి యుండఁ గారణమేమో?

కం. తరుణార్కనిభము చామీ,కరకృతము విదూరజమణి◆ఖచితం బగుచున్
ధరణిపయిఁ దునుకలగుచును,దొరఁగినయది కవచ మెవరి◆దో యనఁ గలవే.

తరుణార్కనిభము=లేఁతసూర్యునివంటి కాంతిగలది, చామీకరకృతము= బంగారుతోఁజేయఁబడినది, విదూరజమణిఖచితంబు=వైదూర్యములచేఁ జెక్కఁ బడినది.

తా. లేఁతసూర్యునివలె నెఱ్ఱనై యుండునదియు బంగారుతోఁ జేయఁబడి నదియు వైడూర్యములు చెక్కఁబడినదియు నయ్యు నేలమీఁదఁ దునుకలై పడిన యీకవచమెవరిదో చెప్పఁగలవా?

ఆ. శతశలాక మైన◆ఛత్రంబు దివ్యమా,ల్యోపశోభితంబు ◆ నుర్విమీఁద
భగ్నదండ మగుచుఁ◆బడియున్నది ట్లాట, కేమి హేతువొక్కొ◆యెవరిదొక్కొ.

శతశలాకము=నూఱుకమ్ములుగలది, ఛత్రము=గొడుగు, దివ్యమాల్యోప శోభితంబు = శ్రేష్ఠములైనపూలదండలచేఁ బ్రకాశించునది, భగ్నదండము = విఱిగినదండముగలది.

తా. నూఱుకమ్ములుగలిగి, మేలైన పూలదండలతోఁ బ్రకాశించునదియై పట్టుకొనుకట్టె విఱిగినదై యీగొడుగు భూమిమీఁద నిట్లు పడియుండ నేమి కారణము? ఇది ఎవరిది?

కం. హేమతనుత్రాణంబులు, భీమాకృతు లురుతనువులు • భీష్మపిశాచో
ద్దామాస్యంబులు ఖరములు,భూమండలిఁ దెరలె నెవరి•వో యివి తలఁపన్.

హేమతనుత్రాణంబులు = బంగారుజీరాలు, భీమాకృతులు = భయంకరాకారములు, ఉరుతనువులు = గొప్పదేహములు, భీష్మ = భయంకరమైన, పిశాచోద్దామాస్యంబులు = పిశాచములముఖములవంటి పెద్దముఖములుగలవి, ఖరములు=కంచరగాడిదలు, తెరలెన్=పడెను.

తా. బంగారుకవచములు, భయంకరాకారములు, పెద్దదేహములు, భయముగలిగించు పిశాచముఖములుగల కంచరగాడిద లిచ్చటఁ బడియుండ నేల ? ఇవి యెవరివి ?

సీ. దీప్తాగ్నినిభ మయి•తేజరిల్లుధ్వజంబు, విఱిగినయదియు నే•వీరునిదియొ
యగ్రముల్ దునిఁగిన•యక్షమాత్రస్వర్ణ,పుంఖబాణంబు లే•పురుషునివియొ
నించినబాణముల్•నించిన ట్లున్న వీ,దొనలను గంటివే•తునిఁగి పడియె
నొకచేత పగ్గంబు•లొకచేత సెలగోల, యొసఁగి సారథి చచ్చె•నెవరివాఁడొ.
ఆ. చెవులఁ గుండలములు•శిరమునఁ బాగయుఁ, గొమరుమీఱ నేలఁ•గూలినారు
చామరములు దాల్చు•జను లిర్వు రిదెచూడు, మెవరివారొ వీరు•హితచరిత్ర.

దీప్తాగ్నినిభము=మండుచున్నయగ్నితో సమానమైనది, అగ్రముల్ = కొనలు, అక్షమాత్ర=ఇరుసంతపొడుగై, స్వర్ణపుంఖ = బంగారుపిడిగల బాణంబులు. ఇరుసని చెప్పుటచే శిల్పశాస్త్రప్రకార మెనుబదినాలు గంగుళములపొడుగని యేర్పడెడిని, నించినబాణముల్ = నిండించినబాణములు, దొనలను = అంబులపొదులను. దీనివలన నివి యక్షయబాణతూణీరములని యేర్పడుచున్నవి, సెలగోల=కొఱడా చబుకు.

తా. మండుచున్నయగ్నితో సమానమై ప్రకాశించు టెక్కెము విఱిగిపడినది. ఇది యేవీరునిదో? ములుకులుండుకొనలు విఱిగి యిరుసుపొడవుగలవై బంగారుపిళ్లుగలిగిన యీబాణము లెవరివో ? ఈపొదులందు బాణములు నిండించినవి నిండినట్లే యున్నవి. వెలితిపడలేదు.తునిఁగిపడియున్నవి.ఒకచేతఁ బగ్గములు నొకచేతకొఱడా పట్టుకొని సారథి చచ్చిపడియున్నాఁడు. వీఁడెవని సారథియో? చెవులందుఁ గుండలములు తలమీఁద బాగా కలవారై చామరములు పట్టుకొన్నవా రిరువురు నేలఁబడియున్నారు. వీ రెవరివారో ?

జటాయువుచేఁ ద్రుంపఁబడిన పదార్థములన్నియుఁ దెలుపఁబడినవి. కాని యిందుఁ దెగిపడిన రావణాసురుని చేతులు చెప్పఁబడలేదు. దానివలనఁ గాండీవము నల్లెత్రాటివలెఁ దెగిపడిన చేతులే మరలఁ గఱచుకొనె ననియెంచవలసి యున్నది.

—• రాముఁడు దేవతలపైఁ గోపించి జగత్సంహారముఁ జేయఁ బూనుట •—

ఉ. ఈవిధ మంతయుం గనఁగ•నెవ్వఁడొ రాక్షసుఁడే యి టీవనిన్
నావనితన్ హరించె నని•నాకు నిజంబుగఁ దోఁచెఁ దమ్ముఁడా
యీపని కేమొలే యనుచు•నెంచితి నిం కిట జీవితాంతకం
బై విడరానిసూడు దను•జావళితో ఘటియిల్లె దీనిచేన్. ౧౧౦౪

జీవితాంతకము=ప్రాణముపోవువఱకుండునది, సూడు = పగ.

తా. ఇక్కడ జరిగియుండువిషయ మంతయు నాలోచింపఁగా నెవ్వఁడో రాక్షసుఁడే యీప్రకార మీయడవియందు నాభార్యను హరించె నని నిజముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇంతవఱకు సీతయే తనంతటఁ దానే యెందైనఁ బోయెనో, మృగములే భక్షించెనో, మాంసార్థియైన బక్కరాక్షసుఁ డెవఁడైన హరించెనో యని యెవరియందును నిందమోపలేక యెట్లు పోయినదో యేమో యని యుపేక్ష వహించియుంటిని. ఇఁక నిక్కడిస్థితిఁ జూడ బలిష్ఠుఁడైన రాక్షసుఁడే విరోధబుద్ధిచే నాకపకారముచేయఁగోరి, సీతను హరించె నని తోఁచుచున్నది. కావున మనకు రాక్షసులతో ప్రాణాంతకమైన విరోధము కలిగెననుట నిశ్చయము.

కం. హృతయో మృతయో సతి భ,క్షితయో రాక్షసులచేత•క్షితిసుత రక్ష
స్తతిచేతఁ జిక్కఁగా న,క్షతధర్మం బైనఁ గావఁ•జాలదు కంటే. ౧౧౦౫

హృత=పట్టుకొనిపోఁబడినది, మృత=చంపఁబడినది, భక్షిత=తినఁబడినది, రక్షస్తతిచేతఁ=రాక్షససమూహము చేత, అక్షతధర్మము=నేననుష్ఠించు కొఱఁతలేని ధర్మముకూడ.

తా. రాక్షసులు సీతాదేవిని హరించి యెందైన దాఁచియయిన నుంచి యుండవలయును, లేక యామె చచ్చియైన నుండవలెను. లేదా రక్షస్సులు తిని యైన నుండవలయును. ఇందేదియో యొక్కటి జరిగియుండుట సత్యము. ఇట్లు రాక్షసులు బాధపెట్టఁగా అస్ఖలితముగ ననుష్ఠింపఁబడుచున్న ధర్మమైనను రక్షింపదుగదా! ధర్మోరక్షతిరక్షితః- ఆపత్సురక్షకోధర్మ యని, ధర్మము తన్ను రక్షించువారిని రక్షించు ననుటయు సరిగాదుగదా! తనయిష్టము వచ్చినపుడు తనయిష్టము వచ్చినవారిని రక్షించునేగాని సర్వత్ర సర్వజనులను సర్వవిధములఁ బ్రతిసమయమందును రక్షించు ననుట సత్యమని నమ్మరాదు.

కం. క్షితిసుత యపహృత యై భ,క్షితగా సౌమిత్రి సురలు • కెలసము దీర్పన్
మతి గొనరు వీరె నాకప,కృతిఁ జేసియు క్షేమముగను•గెరలెడివారల్. ౧౧౦౬

క్షితిసుత=భూపుత్రి, అపహృతయై=అపహరింపఁబడినదై, భక్షితగాన్ = భక్షింపఁబడినదియగుచుండఁగా, కెలసము=కార్యము, మతిగొనరు=ఇష్టపడరు, అపకృతి = అపకారము.

తా. రాక్షసులీ ప్రకారము సీతను భక్షించుచుండ, లక్ష్మణా! ధర్మఫలదాత

లగు దేవతలైనను నక్కఱవేళ నాదుకొనఁ దలఁపరైరికదా! కావున వీరును నా కపకారము చేసినవారే వీరిట్లు నాశత్రువుల కనుకూలురై నాకు నపకారము చేయఁబూని సుఖపడఁగలరా ?

ఆ. భువనసంఘములను♦బుట్టింపఁ బొలియింప, శక్తిగలిగి కరుణ♦సాధు వైన
యట్టిపురుషు లక్ష్మ♦ణా! యెల్లవా రవ,మానపఱచువారు♦జ్ఞాన మేది. ౧౧౦౪

భువనసంఘములను=లోకసమూహములను, పొలియింపన్ = సంహరించుటకును, జ్ఞానమేది = జ్ఞానములేక.

తా. దేవతలు ధర్మపక్షమువారుగదా! వారేల నీ కపకారముచేసెదరందువా? లక్ష్మణా! బ్రహ్మాండకోటులను బుట్టింపను గిట్టింపను శక్తిగలిగియు నట్టిశక్తిచూపక దయచే సాధువగువానిని జ్ఞానములేనికారణమున ధర్మపక్షము వారు నధర్మపక్షమువారు నందఱు నవమానపఱచువారే. శిష్టులు శిష్టులచేతనే పూజింపఁబడుదురు. దుష్టులు సర్వత్ర పూజింపఁబడుదురు. కేవలశుద్ధసాత్త్వికులగువారిని మిశ్రసాత్త్వికులుకూడ నధిక్షేపింతురు. అసూయపడుదురు, అపకారము కూడఁ జేయుదురు. జగత్సృష్టిసంహారశక్తినాయందుండినను దయను బురస్కరించుకొని సాధువృత్తినుండుటచే కేవలతామసులు రాక్షసులేగాక మిశ్రసాత్త్వికులు దేవతలుకూడఁ జులకన చూతురు.

కం. లోకహితయుక్తు సాధువుఁ, బ్రాకటకరుణాత్ము దాంతు ♦ బలహీనునిఁగా
లోకంబు దలఁచు సత్యము, నాకథ యిపు డట్టిదయ్యె♦నాయన వింటే. ౧౧౦౫

లోకహితయుక్తున్ = లోకమునకు మేలుచేయుతలంపుతోఁ గూడినవానిని, సాధువు = అపకారముచేయక నుపకారమేచేయువానిని, ప్రాకటకరుణాత్మున్ = స్పష్టముగాఁ గరుణతోఁగూడిన మనస్స్వభావము గలవానిని, దాంతున్ = ఇంద్రియనిగ్రహముగలిగి శాంతిపరుఁడైనవానిని, బలహీనునిఁగా = బలములేనివానిఁగా లోకము తలఁచును.

తా. లోకమునకు మేలుచేయఁగోరి యాకారణముచే నెవ్వరికి నపకారముఁ గోరక మెత్తనివాఁడై మిక్కిలిదయయే స్వభావగుణముగాఁ గలవాఁడై యాకారణముచే శాంతుఁడైనవానిని, లోకము వీఁడు బలహీనుఁడు కావున నా లోపమును గుణముగాఁ గనబడునట్లు నటించుచున్నాఁడుగాని సామర్థ్యము కలిగి యూరకున్నవాఁడు కాఁడని లోకముఁ దలఁచి యాదరింపదు. ఇది సత్యము. నా చరిత్ర మిప్పుడిట్టిదే యయ్యెను. సంహారశక్తి, దండించునధికారము గలిగియు దానిని వెలిపెట్టక మేలే చేయవలయు ననిపూనిన కారణముచే సురాసురు లిరువురు నన్ను దుర్బలుఁడగుటచే సాధువువలె నటించుచున్నాఁ డని తలంచుచున్నారు.

హ్రీరమ్యున్ జడుఁగాఁగ, సువ్రతుని మాయింగా, శుచిం దంభిగా।సూరున్ నిర్దయుఁగా మునిన్ విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు నిః।స్సారుంగా, బలవంతు గర్వి

తునిగాఁ, సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ ।, గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు, దురితా రూఢంబుఁ జేయుంగదా".—భర్తృ.

ఏకః క్షమవతాం దోషో, ద్వితీయో నోపపద్యతే ।
యదేనం క్షమయాయుక్త, మశక్తం మన్యతే జనః ॥   భార. ౨-౩౩-౪౮.
క్షత్రియాణాం బలంతేజో, బ్రాహ్మణానాం క్షమాబలమ్ ।
క్షమమాణం నృపం నిత్యం, నీచః పరిభవేజ్జనః ।
హస్తియంతా గజస్యేవ, శిరఏవా రురుక్షతి ।
క్షమా గుణో హ్యశక్తానాం శక్తానాం భూషణం క్షమా ।
క్షమా ప్రశస్యతే లోకే, నతు పాపోర్హతి క్షమాన్ ।
క్షమావంతహి పాపాత్మా, జితోయమితిమన్యతే ।
క్షమావాన్ నిరమిర్షశ్చ నైవస్త్రీ నపునః పుమాన్ ।

క్షమగలవానిని లోకు లశక్తుఁ డందురు. అయొక్కదోషముతప్ప రెండవ దోష మతనియందు లేదు.

క్షత్రియులకుఁ దేజస్సు బలము. బ్రాహ్మణులకు క్షమ బలము. సర్వదా క్షమయే గలరాజును నీచులు పరిభవింతురు. ఏనుఁగు క్షమగలదగుటచే మావటి వాఁడు తలపై నెక్కుచున్నాఁడు. అశక్తులగుణము క్షమ. శక్తుల కది భూష ణము. క్షమ లోకమునఁ బ్రశంసింపఁబడునుగాని పాపులను క్షమింపరాదు. పాపాత్ములు క్షమ గలవానిని జూచి మనమే గెలిచితి మని తలఁతురు కోపమేలేక క్షమయే గలవాఁ డాఁడుదిగాఁడు-మగవాఁడు గాఁడు.

కం. కుట్టినచోఁ దే లందురు, కుట్టకయే యుండె నేని•కుమ్మరపురువం
చెట్టును లక్ష్యము సేయరు, కట్టిఁడిజను లిదియు జగము•క్రమము కుమారా.

కట్టిఁడి జనులు-కట్టు+ఇఁడి=కట్టుబాటులేనివారు, బుద్ధిహీనులు.

తా. లోకమువిధ మెట్టిదనఁగా కుట్టినా తేలు తేలని భయపడి దూరదూర ముననే జనులుందురు. కుట్టకయేపోయెనా ఇది కుమ్మరపురువు అని దానిని లక్ష్యమే సేయరు. పుల్లలతోఁ బొడిచి బాధయుఁ బెట్టుదురు. ఇది బుద్ధిహీనులగు లోకుల లక్షణము.

కం. నాయెడఁ గలసద్గుణతతు,లీయెడ దోషంబు లగుచు•నేర్పడెఁ గద కా
నీ యసురభూతచయములు, పాయక కను మిప్పు డెట్టి•పాటులుపడునో.

తా. నాయందుఁగల కళ్యాణగుణము లీసమయంబున వీరిచే దోషంబు లుగా భావింపఁబడెనుగదా! కానిమ్ము. రాక్షసులు, భూతసమూహము లింక నాపౌరుషగుణముచే నెట్టిపాటులుపడునో చూచుచుండుము.

కం. కణ కణ మని తొలిమలపైఁ, గణకువెలుఁగు దోఁచి శీత•కరుతేజంబున్
బిఱబిఱ హరించు గతినే,బిఱసునమ్పుదుగుణము లణఁచి•వెలిఁగెదఁగనుమీ.

కఱకువెలుఁగు = సూర్యుఁడు, బిఱుసున = పరుషగుణముచే. తొలిమల = తూర్పుకొండ.

తా. తూరుపుకొండమీఁద కఱకఱమను చుఱుకుగలకిరణములతో ఖరకరుఁడగు సూర్యుఁ డుదయించి చంద్రునితేజస్సు హరించువిధమున నేనును బరుషగుణములను గలవాఁడనై మృదుగుణములను నణఁచి ప్రకాశించెదను. అప్పటికిఁ గాని వీరికి నాయందు భయభక్తులు పుట్టవు.

కం. రాక్షసపిశాచకోటుల, యక్షులగంధర్వతతుల • నవనీజనులన్
వీక్షింపు మొక్కఁడేనియు, నీక్షణమున సుఖముగాఁగ•నెనఁగెడి నేమో.

తా. రాక్షసులందును, పిశాచములందును, యక్షులందును, గంధర్వులందును, భూమీజనులందును నొకఁడైన సుఖపడునేమో నీక్షణమున నాపరాక్రమముఁ జూపెదఁ జూడుము.

చ. హతమరుదర్క పావక మ•హాప్రభ మై మథితాద్రిశృంగ మై
గతిరహితగ్రహంబు నయి•స్కన్ననిశాకరబింబ మౌచు శో
షితజలరాశిసంఘ మయి•ఛిన్నలతాద్రుమగుల్మమై జగ
త్తతి పొలియంగఁ జేసెద శి•తప్రదరప్రకరప్రభాళులన్. ౧౧౧౩

హత=కొట్టఁబడిన (చెడిన), మరుత్ + అర్క + పావక + మహాప్రభమై= వాయువు, సూర్యుఁడు, అగ్నిహోత్రుఁడు, వీరియొక్క గొప్పకాంతిగలదై, మథితాద్రిశృంగమై = విఱువఁబడిన కొండశిఖరములుగలదై, గతిరహిత గ్రహంబు నయి = పోవుటకు మార్గములేని గ్రహములుగలదై, స్కన్ననిశాకరబింబము = జాఱిపడిన చంద్రబింబము, ఔచు=గలదై, శోషితజలరాశిసంఘమయి=ఎండిన సముద్రముల గుంపులుగలిగి, ఛిన్న=ఛేదింపఁబడిన, లతా+ద్రుమ+గుల్మము =తీఁగలు, చెట్లు, పొదలు, జగత్+తతి=లోకములసమూహము, పొలియంగన్ = నాశమగునట్లు, శిత=పదునైన, ప్రదర=బాణములయొక్క, ప్రకర = సమూహములయొక్క, ప్రభాళులన్=కాంతులసమూహములచే.

తా. లక్ష్మణా! వాఁడిగల నాబాణపరంపరల తేజస్సులచే వాయుసూర్యాగ్నిహోత్రులప్రభచెడ, కొండలశిఖరములు విఱిగిపడ, గ్రహంబులు దోవలులేక తికమకలాడ, చంద్రబింబము జాఱిపడ, సముద్రము లన్నియు నెండిపోవ, చెట్ల తీఁగలు పొదలు తెగిపడ, లోకములు నాశమగునట్లు చేసెదను.

మ. అదిగోఁ జూడు మదస్త్రబాణనిచయ•వ్యాప్తంబు నాకాశమున్
బ్రిదులం జేసెద వ్యోమచారులను సం•పీడింతు ముల్లోకముల్
సుదతిం జెక్కు చెమర్ప కుండ విబుధుల్•చూపంగఁ దా రొల్ల రేన్
విదితామోఘమదీయవిక్రమ మిదే•వీక్షింత్రు గా కేడ్పుచున్. ౧౧౧౪

మత్=నాయొక్క, అస్త్రనిచయ = అస్త్రసమూహములచే, వ్యాప్తంబున్=

వ్యాపింపఁబడినదానిని, ప్రీదులన్ = పడునట్లు, వ్యోమచారులను = ఆకాశమున సంచరించుదేవతలను, చెక్కు చెమర్పకుండ = కొంచెమైనను బాధలేకుండునట్లు, విబుధుల్=దేవతలు, ఒల్లరేన్=ఇష్టపడరేని, విదిత = ప్రసిద్ధికెక్కిన, అమోఘ = వ్యర్థముకాని, మదీయవిక్రమము=నాపరాక్రమము, ఇదే = ఇప్పుడే, వీక్షింత్రుగాక=చూచెదరుగాక.

తా. అదిగో నాయస్త్రములచే వ్యాపింపఁబడిన యాకాశమును దలయెత్తి చూడుము. విమానములమీఁదఁ దిరుగుదేవతలను నేలఁబడఁగొట్టెదను. మూఁడు లోకములు బాధపడఁజేసెదను. నాసీత కేబాధ లేకుండునట్లు మంచితనమునఁ దెచ్చి దేవతలు సమర్పించిరా సరి – లేదా ప్రసిద్ధమై వ్యర్థము కాని నాపరాక్రమమును నేడు చూచుచుఁ జూతురుగాక.

సీ. అతలకుతలము నై • హల్లకల్లోలమై, చెల్లాచెదరు నయి•చెల్ల చెదరు
పచ్చుముపాడు నై•పంచబంగాళ మై, పాండవబీడు నై•పగులు వాఱి
మఱి పటాపంచ మై • మామకీనాకర్ణ, పూర్ణ బాణావళీ•పూర్ణభువన
మిపు డమర్యాద మై • యేర్పడఁ గల దిదే, చూడుమీ లక్ష్మణ•చొక్కి సోలి.
ఆ. వ్రాలి తూలి వ్రేలి•మాలి యీదేవతల్, యక్షరాక్షసాళు•లదవడపడి
పటుతరాస్మదీయ•బాణనికృత్తులౌ, వారు వీరె యోర్చు•వారు నన్ను ౧౧౧౫

అతలకుతలమునై =క్రిందిదిమీఁదఁ బైదిక్రింద, అతలము=అధోలోకములలో నొకటి. ఇది భూమికిఁ గ్రిందిలోకము. కుతలము=భూలోకము, అతలము భూలోకమగునట్లు. హల్లకల్లోలము రూ. అల్లకల్లోలము=తాఱుమాఱు, చెల్లాచెదరు రూ. చెల్లచెదరు=మిక్కిలిచెదరు, పచ్చుముపాడు = పాడు + పాడు = పచ్చుముపాడు = మిక్కిలిపాడు, పంచబంగాళము = మిగులదూరము, పాండవబీడు = ఏభూమియైనను తరాలనాఁటినుండి చిరకాలముగ దున్నఁబడకయుండునది పాండవబీడు అందురు. పాండవుల నాఁటికాలమునుండి బీడని యర్థము. పటాపంచము=అగోచరము– కానరాకపోవుట. రూ. పటాపంచ. మామకీన=నాయొక్క, ఆకర్ణపూర్ణ =చెవులవఱకు పూరింపఁబడిన, ఆకర్ణపూర్ణము – అవ్యయీభావసమాసము. ఆబాలగోపాలము ఇత్యాదులు. ఆ=వఱకు– బాణావళీ = బాణములవరుసలచే, పూర్ణ=నిండిన, భువనము=ప్రపంచము, అమర్యాదమై = కట్టుపాటుతప్పినదై, మర్యాద=మేర, అదిలేనిది అమర్యాదము. చొక్కి = దేహము తెలియకపోయి, సోలి=నేలఁబడి, వ్రాలి=వంగఁబడి, తూలి=స్థానభ్రష్టమై, వ్రేలి=వ్రేలాడి, మాలి=చెడి, అదవదపడి=కలఁతపడి, పటుతర=మిగులబలముగల, అస్మదీయ=నాయొక్క, బాణ=బాణములచే, నికృత్తులు=ఖండింపఁబడినవారు.

తా. నే నిపు డాకర్ణాంతము లాగివిడిచిన బాణములసమూహములచే ప్రపంచ మతలకుతలమై యల్లకల్లోలమై చెల్లాచెదరై పచ్చుముపాడై పంచబంగా

శమై పాండవబీడునై పగుళ్లుపాఱి పటాపంచమై మర్యాదతప్పినది కాఁగలదు చూడుము. ఈ దేవతలు రాక్షసులు లోనగువారు చొక్కి సోలి వ్రాలి కూలి తూలి వ్రేలి వాలి నాబాణములచే ఖండితు లగుదురు. నేను ధ్వంసముచేయఁబూనిన వీరా సహింపఁగలవారు ?

కం. నాముద్దురాలి సీతను, సాముంబునఁ దెచ్చి యీయఁ•జాలక యున్నన్
సౌమిత్రీ ! భువనత్రయి, యేమెయి రూపఱునొ చూడు•మీ నాశక్తిన్.

ముద్దు+ఆలు = ముద్దురాలు, కర్మధారయము. కావున రకారాగమము. సాముంబున=మంచిమాటలచే, భువనత్రయి=మూఁడులోకములు, రూపఱునో= రూపములేకపోవునో.

తా. నాకుఁ బ్రియురాలగు సీతను మంచితనమునఁ దెచ్చి దేవతలులోనగు వారీయరేని, లక్ష్మణా ! యీమూఁడులోకము లేవిధముగా రూపములేక నాశమగునో నాశక్తి చూడుము.

చ. అని కటముల్ చలింప భయ•దాసమరోషకషాయితాక్షుఁడై
ఘనతరకార్ముకంబు వెసఁ•గైకొని భీషణపన్నగోపమం
బనుపమతేజమైనవిక•టాశుగ మొండు గుణంబుఁ గూర్చి యి
ట్లను ననుజాతుతోడఁ బ్రళ•యాగ్నివిధంబునఁ దేజరిల్లుచున్. ౧౧౧౭

కటముల్=చెక్కిళ్ళు, భయద = భయముకలిగించు, అసమ=అసమాన మైన, రోష = కోపముచే, కషాయిత = ఎఱ్ఱవాఱిన, అక్షుఁడై = కన్నులుగల వాఁడై, ఘనతర=మిగులగొప్పదగు, కార్ముకంబు=విల్లు, వెసన్ = శీఘ్రముగా, కైకొని = చేత గ్రహించి, భీషణ = భయంకరమైన, పన్నగోపమంబు=పాము వంటిది, అనమతేజము = అసమానమైన కాంతిగలది, వికటాశుగము=చక్కని బాణమును, గుణంబున్=అల్లెత్రాటియందు, ప్రలయాగ్నివిధంబునన్=ప్రలయ కాలమందు లోకము దహించుటకై ప్రజ్వరిల్లు నగ్నిదేవునివలె, తేజరిల్లుచున్ = ప్రకాశించుచు.

తా. అని చెక్కి ళ్ళదురుచుండ భయంకరమైన కోపముచే నెఱ్ఱనైన నేత్ర ములుగలవాఁడై తన పెద్దవింటిని జేతఁదీసికొని భయంకరమైన పాముపంటిదై మిగులఁ దేజముగల చక్కని బాణము నల్లెత్రాటియందు సంధించి ప్రలయ కాలాగ్నివలె మండుచుఁ దమ్మునితో నిట్లనియె.

కం. ఏవిధి జరయును మరణం, బేవిధిఁ గాలం బదృష్ట•మెట్లనివార్యం
బావిధిఁ గోపప్రాప్తిని, నేవిధి నప్రతిహతుండ•నే సౌమిత్రీ. ౧౧౧౮

జర=ముసలితనము, మరణము=చావు, అదృష్టము=పూర్వజన్మమునఁ జేసినకర్మముల ఫలము,అనివార్యంబు=నివారింపరానిది,కోపప్రాప్తిని=కోపము వచ్చినపుడు,అప్రతిహతుండన్ = ఎదిరించి చెఱుచువాఁడు లేనివాఁడను, అడ్డము

లేనివాఁడను. ఇది శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంకల్పమునకు నడ్డములేదనియు, ఆయనను దిరస్కరింప నెట్టివారు చాలరనియుఁ దెలుపుచున్నది. "సత్యకామ స్సత్యసంకల్ప" యను శ్రుతి స్మరింపఁదగును దీపకాలంకారము.

తా. ఎవ రెన్ని విఱుగుడులు చేసినను ముసలితనము, మరణము, కాలము, అదృష్టము వానివాని కాలమున నవి రాక తప్పనట్లు నాకును గోపమువచ్చినపుడు నేను జేయఁబూనినపనిని నివారించువాఁడు లేఁడు.

కం. సల్లలితచరిత స్మితముఖి, మెల్లగ నర్పించిరేని మే లగుఁ గాదే
ఉల్లల నుడికింతును జుమి, హల్లోహలముగ జగంబు లని రోషింపన్.

సల్లలితచరిత=మిగులమనోహరమైన నడవడిగలది, స్మితముఖి=నవ్వుతోఁ గూడిన ముఖముగలది, అర్పించిరేని = తెచ్చియిచ్చిరేని, మేలగున్ = దేవతలు మొదలగువారికి శుభమగును. ఇట్లనుటచే నాయాశ్రమముపొంతకు మాయామృగము వచ్చినపుడు ఏనవ్వుముఖముతో సీతాదేవి నాకామృగమును బట్టి తెమ్మని కోరెనో-ఆటువంటి నవ్వుముఖముఁ గలదానినిగాఁ దెచ్చి యియ్యవలె ననిభావము. ఉల్లలనుడికింతును- ఉల్లల=ఉడుకుటయందు ధ్వన్యనుకరణము. కుతకుతలాడింతును. హల్లోహలముగన్ = మజ్జనోన్మజ్జనముగ, మునుఁగుచుఁ దేలుచుఁ దేలుచు మునుఁగుచు- ఈశబ్దమును ఓగిరాల జగన్నాథకవి తన సుమనోమనోభిరామంబునను అలసానిపెద్దనయుఁ బ్రయోగించియున్నారు. ఈశబ్దమునునికితెలియక మనుచరిత్ర వ్యాఖ్యాతలు ప్రవమాదపడినారు. సుమనోమనోరంజనము- ప్రథమోల్లాసము, "శ్రీ నారాయణదేవ దివ్యపదరాజీనద్వయా సంతత ధ్యానానూన సుధాపయోధిలహరీ హల్లోహలాత్మీయచేతో నాళీకుఁడనై తదంచిత కథాస్తోమంబులాసక్తి శ్రుత్యానందంబుగ నాలకించుచు సమస్తాహోనిశల్ పుచ్చుదున్." ౬౭.

నారాయణదేవునియొక్క ధ్యాన మనెడి సుధాసముద్రప్రవాహ మందు మునుఁగుచుఁదేలుచున్న మనఃపద్మము కలవాఁడనై యన్నిరేయింబగళ్లు గడుపుచున్నాఁడను. హల్లోహలము =మగ్నోన్మగ్నము. 'పరిమళలహరీ హల్లోహల మదబంభర'అని మనుచరిత్రి, 'ప్రగల్భాంగనాకలనాదోదిత పాహిపాహి ముఖవాక్కల్లోలహల్లోహల', అని ద॥ గంగాహల్లోహల వాగ్విలాస ॥పాం॥

తా. మనోజ్ఞమైన నడవడిగలదియు నవ్వుముఖముగలదియు నగు నా సీతను మృదుమార్గమునఁ దెచ్చియిచ్చిరా సురాసురలు లోనగువారు బాగుపడుదురు. ఈయకపోయిరా కుతకుత యుడికించి యాపత్సముద్రమున ముంచి తేల్చెదను- అని కోపింపఁగా

—♦ ౬౫-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని శాంతునిఁ జేయుట ♦—

సీ. సీతాపహరణక ర్మితుఁ దవ్యనూనుని, సంవర్తకాగ్నియో జను జగంబు
నిర్దగ్ధముగఁ జేయ నిష్ఠురుం డగువాని, సజ్యకోదండంబు చాయ జూను

చున్నవానినివేఁడి♦యూర్పులూర్చెడువానిఁ,బ్రళయరుద్రునియట్లు♦
వెలుఁగువాని
నెన్నఁడుఁ గోపించి♦యెఱుఁగనివానిని, రాముఁ గన్గొని సుమి♦త్రాసుతుండు
ఆ. పెదవు లెండ ముఖము♦వెలవెలఁ బోవఁగ, నిట్టు లనియె భూత♦హితరతుండ
వెపుడుశాంతిమతివి♦మృదువవుతగు నయ్య,కోపమెత్తినై జ♦గుణమువిడువ.

ఇట్లు చేసినను ప్రాజ్ఞులు నన్ను నిందింపరు, అనిభావము. 'ఈమెకై రాముఁడు లోకమెల్ల దహియించిన యుత్తమ నాకుజూడఁగన్', అనికదా హనుమంతు నంతటివాఁడు చెప్పెను. సుం. ౪౬౩ వ. సీతాపహరణకర్శితున్ = సీత యపహరింపఁబడినకారణముచేఁ గృశించినవానిని, తప్యమానుని = తప్పించుచున్నవానిని, సీతాపహరణము తాపమునకుఁ గారణము. తాప మీక్రోధమునకుఁ గారణము. ఇట్లనుటచే సీతను మరల గ్రహించుటకై తెచ్చుకొన్న కోపావేశమే కాని స్వభావసిద్ధమైనది ద్వేషమువలన వచ్చినది కాదనియుఁ గార్యము నెఱవేఱిన నుండునది కాదనియు భావము. సంవర్తకాగ్ని యోజను=ప్రలయకాల మందలి యగ్నివిధమున-సంవర్తః ప్రలయః కల్పః క్షయః కల్పాంత 'ఇత్యపి' అమరకోశము.

నిర్ధగ్ధముగన్=పూర్తిగఁగాలినదిగ, సజ్య=ఎక్కుపెట్టఁబడిన, కోదండంబు=విల్లు, భూతహితరతుండవు=భూతములకు మేలుచేయుటయందే ప్రీతిగలవాఁడవు, శాంతమతివి=శాంతిగల మనస్సుగలవాఁడవు కోపములేనివాఁడవు, మృదువవు=కఠినత్వము లేనివాఁడవు, మెత్తనివాఁడవు, నైజగుణము=సహజగుణము.

తా. సీతాదేవి యపహరింపఁబడిన కారణమునఁ గలిగిన దుఃఖముచేఁ జిక్కినవానిని, శోకముచేఁ దపించుచున్నవానిని,ప్రలయకాలాగ్నివలె లోకమును సమూలముగఁ గాల్చివేయఁ బరుషగుణము వహించినవానిని, ఎక్కుపెట్టిన వింటి చాయఁ జూచుచున్నవానిని. వేఁడినిట్టూర్పులు విడుచుచున్నవానిని, సర్వప్రాణి సంహారముచేయ విజృంభించిన ప్రలయకాలరుద్రునివలె వెలుఁగుచున్నవానిని, శత్రుసంహారము నిమిత్తమైతప్ప నెన్నఁడుకోపించి యెఱుఁగనివానిని, రామచంద్రునిఁ జూచి లక్ష్మణుఁడు పెదవు లెండ ముఖము వెలవెలఁబోవ నిట్టులనియె. అన్నా! నీవు సర్వదా జగములకు మేలుచేయుటయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడవే, కోపములేనివాఁడవే, మృదుస్వభావుఁడవే, ఇట్టి నీవిపుడు కోపము దెచ్చుకొని నీసహజగుణమును విడువవచ్చునా? ఇది నీకు ధర్మమా?

దీనివలనఁ దన్నే నమ్మియుండువారి కాపదగలిగినపుడు భగవంతుఁడు వారిని రక్షించుటయం దెట్టివాఁ డగునో తెలియనగు. ఇది యాశ్రితవాత్సల్యాతిశయమును దెలుపును. ఇట్టులే తమయాశ్రితుల రక్షించుటయందు సర్వవిధ ప్రయత్నములు చేయవలె ననిసూచన.

ఉ. ఇందునియందు లక్ష్మియు, న♦హీనతరప్రభ సూర్యునందునున్
దందడియోర్పు ధాత్రిని, స♦దాగతియందు సదాగతిత్వ, మ

స్కందగతిం దిరం బగుచు ♦ జా నగు; నిన్నియుఁ గీర్తితోడ నీ
యందు వసించు నిత్యముగ ♦ హావడి పెట్టఁగఁ జన్నె లోకముల్ ? ౧౧-౫౧

ఇందునియందు = చంద్రునియందు, లక్ష్మి=శోభ, 'లక్ష్మీస్సంపద్రమా శోభా'॥నానా॥ర॥ చంద్రునికాంతి సౌమ్యమై ఆబాలగోపాలము సంతోషపఱిచి సుఖ మిచ్చునది. అమావాస్యయందు చంద్రకాంతి లేదుగదా యందురేమో ? మనకులేదు. అంతెయకాని చంద్రకాంతికి హాని లేదు. గ్రహణకాలమున మనకు నెండలేనికారణమున సూర్యకాంతి లేదనవచ్చునా ? అదియునుగాక సూర్యుని యందు నారాయణుఁ డున్నట్లు, చంద్రునియందు లక్ష్మీదేవి కలదు. సినీవాలీశబ్ద మీయర్థమునే బోధించుచున్నది. అః అనఁగా విష్ణువు, స+అః = సా అనఁగా విష్ణువుతోఁగూడినది లక్ష్మి. ఆలక్ష్మి కలది కనుక సిని యనఁగాఁ జంద్రకళ. ఆ చంద్రకళ దీనియందు లేతదై యుండునుగాన సినీవాలి. వబల కభేదము అని గురుబాలప్రబోధిక. అహీనతరప్రభ = మిక్కిలిగొప్పదగుకాంతి, దందడి యోర్పు = అధికమైనయోర్పు, ధాత్రిని = భూమియందు, సదాగతియందు = వాయువునందు, సదా + గతిత్వము=ఎప్పుడుపోవుచుండుట, అస్కందగతిన్= జాఱిపోనివిధముగ, తిరము=స్థిరము, జానగున్=మనోహరమగును, ఇన్నియు= చంద్రసూర్యాదు లందొక్కొక్క గుణమేయున్నది. నీయందో యివన్నియుఁ గీర్తితోడ వసించును. హావడి=బాధ, ఉపద్రవము, చన్నె=చనునా. ఒకానొకచోఁ దద్ధర్మార్థకంబులగు నుండు, చను, చేరు, కొను లు ప్రశ్నార్థకై కారపరకంబు లగునపుడు వాని కడయచ్చులకు లోపంబు విభాషనగు. అగుచో నుండుడకా రంబునకు నకారంబగు. చేరుకొను అనఁగా ససుప్రయుక్తమగు కొనుధాతు వని యర్థము. ఉండునే=ఉన్నె,కొనునే=కొన్నె,చనునే=చన్నె, ప్రా-వ్యా క్రియ. ౫.

తా. చంద్రునియందు లక్ష్మి, సూర్యునియందు విశేషప్రభ భూమియందు విశేషముగ నోర్పు, వాయువునందు సదా గమనించుట, కొంచెమైన స్ఖలనములేక స్థిరముగ నుండును. వానియం దాయొక్కొక్కగుణమే యుండును. నీయందవి యన్నియు పై పెచ్చు కీర్తితో శాశ్వతముగఁ గాపురము చేయుచునుండును. ఇట్టి నీవు లోకములను బాధింప న్యాయమ్యమా ?

సీ. అపరాధ మెవ్వఁడో♦యాచరించిన నెల్ల, జగముల సమయింపఁ♦దగు నటన్న
యీభగ్నమైనతే♦రెవ్వనిదో యేల, యెవనిచే హత మయ్యె♦నెఱుకపడదు
తునిసినగొఱిజలు♦దొరలిన నేమి యై, నెత్తురుబొట్లు నీ♦నేల యొప్పె
సైన్యంబు పోరిన♦చందంబు లేదొంటి, కాని దురం బయి♦కానఁబడియెఁ

ఆ. గాన నొకనికై జ♦గంబుల నెల్లను,రూపు మాపఁ దగు ♦ రూక్షవృత్తి
రాజులైనవారు♦రాజిల్ల వలదె మా,ర్దవము శాంతి యుక్త♦దండ మొనరి.

ఎవ్వఁడో = ఊరుపేరు తెలియనివాఁడు. ఆచరించినన్ = చేసిన భగ్న

సైన=విఱిగిన, హతము=విఱుగఁగొట్టఁబడినది, తునిసిన = విఱిగిన, గొఱిజలు=గుజ్జుపుగిట్టలు, నేమి=బండికమ్మి, దురంబు=యుద్ధము.

తా. శాంతింపుము. ఓర్చుకొను మనెదవే-ఇంతసే పోర్చుకొనిన నెవరైన నీస్థితియేమి గతియేమి-ఏల యేడ్చెదవు.సీత యిచ్చోటనున్నదనిపలుకరించినవాఁ డొకఁడైనఁ గలిగెనా? ఎంతకాల మోర్చుకొనిన నింతయేకదా ఫలము. అందు వేమో? అన్నయ్యా అట్లుకాదు. ఊరుపేరు తెలియనివాఁ డెవ్వఁడో యొక్కఁడు నేరముచేసిన వానిని గనిపెట్టు శక్తిలేక లోకమునంతయు నాశముచేయ న్యాయ్యమా ? ఇట్టిపని చేయరాదని నీవే నాకు బోధించితివికదా.(యుద్ధ ౧౬౦౩ పద్యము). ఈవిఱిగినతే రెవ్వనిదొ యేల యెవనిచే విఱువఁబడెనో తెలియలేదు. ఇది మనము విచారించి తెలిసికొనవలసియున్నది. గుజ్జుపుగిట్టలు విఱిగినవి. చక్రముల కమ్ములు దొరలినవి. నెత్తురుబొట్లు నేలపడినవి. ఇవన్ని పరిశీలించి చూడఁగా నొకనికే యిన్నియుఁ దటస్థించినవిగాని యుద్ధమునందు రెండవవాఁ డెవఁడో తెలియదు. సేనలు పోరాడినవిధమును లేదు. ఒకఁడే తనరథమును దాను విఱుచుకొని తన సారథిని గుఱ్ఱములను జంపుకొనునా? కావున నివి యన్నియు నీ వాలోచింపక యొకనినిమిత్తమై లోకమంతయు నాశముచేయఁ దగునా? రాజులగువారు మృదుత్వము శాంతి గలిగి యెవ్వ రెవరి నెట్లు దండింపవచ్చునో యట్లుగదా దండింపవలెను? ఇష్టమువచ్చినట్టు లెవరి ననిన వారినందఱఁ గఠినముగ దండింప వచ్చునా?

కం. నీ వఖిలభూతములకుం, గేవలము శరణ్యు! డవును ♦ గీర్తిత పరమం
బై పఱలు గతియుఁ గావున, నేవాఁడొకొ నీ విపత్తి ♦ కెలమింగాంచున్.

తా. ఎవఁడొయొకఁ డపరాధముచేయఁగా లోకమంతయు దాని నామో దించెను గావున లోకమంతయు వధ్యమని నీవు తలఁచుట పొరపాటు. ఎట్లన:- తమ రక్షణము కోరు సర్వభూతములకుఁ శరణుచొరఁదగిన వాఁడవు నీ వొకఁ డవేకాని నీవు తప్ప వేఱొకఁడు లేఁడు అట్టివారు పొందఁదగినదై యన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనదని కీర్తింపఁబడిన పరమగతియు నీవుతప్ప వేఱులేదు. ఇట్లు ప్రాప కము ప్రాప్యమునై యుండునీకు నాపదవచ్చిన నెవఁడు సంతోషించును? సహాయముచేయుటకు సామర్థ్యములేక కొందఱు, తెలియక కొంద ఱుందురుగాని బుద్ధిపూర్వకముగా నీకపరాధము చేయఁదలఁచినవా రుండరు. ఇందు శ్రీరామ చంద్రమూర్తి సర్వశరణ్యత్వము, సర్వప్రాప్యత్వము చెప్పఁబడెను.

తే. సురలు గంధర్వదానవుల్ ♦ గిరులునదులు, నీకువిప్రియ మొనరింప ♦ నేరవయ్య
ఋత్విజులు దీక్షితునిపట్ల ♦ నెగ్గుదలఁపఁ, జాలనివిధానయోజింపు ♦ శాంతమతిని.

తా. యజ్ఞమునందు ఋత్విక్కులు దీక్షగొని యజ్ఞముచేయువానికిఁ గీడు కోరినఁ దమకే నష్టికావున వానికీడు కోరరు. మేలే కోరుదురు. అట్లులే దేవతలు

గంధర్వులు దానవులు కొండలు నదులు నీకు దుఃఖమును గలిగింపవు. నిబ్బరించుకొని యాలోచింపుము.

ఉ. కేల శరాసనంబుఁ గొని ♦ ప్రేవల నే నడ తేరఁగాఁ దప
 శ్శీలురబాసటన్ నెమకు ♦ సీతను బర్వతకాననంబులన్
 శైలగుహాతరంగిణుల ♦ సారసకైరవవాటికాళులం
 దాలిమి దేవతాదిభువ ♦ నంబుల నెంతయు జాగరూకతన్, ౧౧-౫౩

కేలన్ = చేతియందు, శరాసనంబు = విల్లు, ప్రేవల = ప్రక్కల, నడ తేరఁగా = నడచిరాఁగా, తపశ్శీలురబాసటన్=తపస్సు చేసికొనువారిసాహాయ్యముచే, నెమకుము – వెదకుము, శైలగుహాతరంగిణులన్ = కొండగుహలందు నదులందు, సారస+కైరవ+వాటికాళులన్ = కమలములు, కలువలు, నుండు ప్రదేశములందు, తాలిమిన్ = ఓర్పుగలిగి, దేవతాదిభువనంబులన్ = దేవతలు మొదలగువా రుండుచోటులందు, జాగరూకతన్=హెచ్చరికతో.

తా. చేత విల్లుపట్టుకొని నేను ప్రక్కల నడచిరాఁగా తపస్వులసాహాయ్యముతో సీతను బర్వతములందు నడవులందు గుహలయందు నదీతీరములయందు కమలములు, కలువలుండు కొలంకులతీరములందు దేవతాదులుండు స్థలములందు నోర్పుతో హెచ్చరికతో వెదకుము. ఇచ్చటఁ దపస్వులసహాయముతో వెదకుము అనుమాట యెంతయుఁ దగియున్నది. వీరికిఁ దెలియని ప్రదేశములు వారికిఁ దెలిసియుండుటేకాక యోగదృష్టిచే సీత యెందుండునది వారు చెప్పఁగలరు. ఋషీశ్వరులసాహాయ్య మేల వీరు గోరలేదో- ఇద్దఱుమగవారుండి యొకయాఁడుదాని రక్షింపలేకపోయితిరా యని నవ్వుదు రనియో – నీయాఁడుదానినే రక్షించుకొనలేక, హరించినవానిని శిక్షింపలేనివాఁడవు. మమ్మేమి రక్షింపఁగలవని యందురనియో వారిసాహాయ్య మపేక్షింపలేదు. అదియునుగాక యగస్త్యాశ్రమము పోవువఱకు ఋష్యాశ్రమములులేవు. రాక్షసుల తలవాకిట నెవరుందురు ?

కం. అప్పటికిమంచితనమున,నప్పింపరయేని సీత ♦ నమరులు మీఁదం
 దప్పక కాలోచిత మగు,నప్పనిఁ గావింప న్యాయ♦మగుఁ బోనీకున్.౧౧-౫౪

తా. మనము చేయవలసిన కార్యమంతయుఁ జేసి యప్పటికి మంచితనమున దేవతలు సీతను సమర్పింపకపోయినపక్షమున నప్పటికి నుచితమగుపని యప్పుడు నీవు చేయుట న్యాయముగా నుండును. నింద నీయం దుండదు.

మానిని. సామముచేతను శీలముచేతను ♦ సాధుమతీ! వినయాదులచే
 భూమితనూభవ చేపడ కున్నను ♦ భూవరనందన! యావయి సు
 త్రామకఠోరసుసాధనసన్నిభ ♦ రాజతపుంఖశరౌఘములన్
 నమదివచ్చినచొప్పున లోకము ♦ నీఱుగఁ జేయుము యుక్తమగున్.

చేపడక = లభింపక, సుత్రామ = ఇంద్రునియొక్క, కఠోర సుసాధన=

కఠినమైన మంచియాయుధమగు వజ్రముతో - సన్నిభ=సమానమైన, రాజత పుంఖ=బంగారుపిడులుగల, శరౌఘములన్ = బాణసమూహములచే, నీఱుగన్= భస్మముగా, యుక్తమగున్ = న్యాయ్యమగును.

తా. మంచిమాటలచేత, మంచినడవడిచేత, వినయము మొదలగువానిచేత సీతాదేవి లభింపకపోయెనా, సాధుమనస్సుగల రాజనందనా యామీఁదవజ్రముల వంటి కఠోరములై బంగారుపింజలుగల బాణములచే నీయిష్టప్రకారము లోకమును భస్మముచేయుము. తగినకార్యముగ నుండును. ఈవిషయమున హనుమంతుని వాక్యములు చూడుఁడు.

"కం. మేలో త్రిభువనరాజ్యము । మేలో జానకి యటన్న మేదినిసుతకున్ । త్రైలోక్యరాజ్యమెల్లను । జాలదుపో యొక్కకళకు సరిపోలంగన్॥" సుందర ౪౬౪. వా స్తవమింతయేకదా. "విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్" భ. గీ. ౧౦-౪౨. ఛందస్సు—మానినికి నేడు భ గణములు, గురువు. ౧౩ వ యింట యతి.

౬౬-వ సర్గము.

కం. అని పాదంబుల వ్రాలుచు, వినయంబున మఱియు ననియె • విపులతపమునన్
ఘనసత్కర్మములను నినుఁ, గనె జనకుఁడు సుధనుసురలు • గాంచినభంగిన్.

విపులతపమునన్=విస్తారమైన తపస్సుచేత, ఘనసత్కర్మములను=గొప్ప పుణ్యకార్యములచేతను, సుధను=అమృతమును.

తా. ఈప్రకారము చెప్పి యాయన పదములపైఁబడి నమస్కరించి వినయమున మఱియు నిట్లనియె. అన్నా ! పూర్వజన్మంబునందేకాక యీ జన్మమందును విస్తారముగఁ దపస్సుచేసి యెన్నియో యశ్వమేధయాగాదులు గొప్ప పుణ్యకార్యములు చేసి మనతండ్రి యతిప్రయాసమున దేవత లమృతమును బడసినట్లు నిన్నుఁబడసెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తిని అమృతమునకుఁ బోల్చుటచే నీ యర్థములు స్ఫురించెడిని. అమృతమువలన నమృతమున కేలాభములేదు. దాని ననుభవించిన దేవతలకే లాభము. అట్లులే నీవు దేవతలకు లోకులకు భోగ్యుఁడవై వారికి మేలుచేయ జనించినవాఁడవు. ఇట్లు లోకము నుద్ధరింపఁబుట్టిన నీవు లోకమును నాశముచేయుట అమృతము చంపుటవలె స్వభావవిరుద్ధకార్యము. ఈయర్థమునే సీతయుఁ జెప్పెను. అమృతమునకై ముప్పదిమూఁడుకోట్లదేవతలు చేసినకష్టమును నీకై దశరథుఁ డొక్కఁడే చేసెను. అమృత మెట్లు రాక్షసవినాశకారణమాయెనో యట్లు నీవును రాక్షసులవినాశము చేయవలసియున్నది. కావున దేవతలమీఁద మనుష్యులమీఁద నితరభూతకోటిమీఁదఁ గోపము మానుము. అమృతమువలె నీవు సదా నిర్మలుఁడవుకదా. కశ్మలభావము తగదు.

కం. వరకేవలయుష్మద్గుణ,పరవశుఁ డై తండ్రి నిన్నుఁ • బాయుటచేతన్
సురలోక మరిగె ననుమన్, భరతుఁడు మన మెల్లవినఁగఁ • బలికెను గాదే.

వరకేవలయుష్మద్గుణపరవశుఁడై=శ్రేష్ఠములై నీయందుఁదప్ప నితరుల యందు లేనివగునీకళ్యాణగుణములకుఁ బరవశుఁడై తండ్రి నిన్ను నెడఁబాసిన కారణమున మరణించె నని యందఱు వినఁగా భరతుఁడు చెప్పెనుగదా. అట్టి కళ్యాణగుణములను వదలి యిట్టి హేయగుణమును జేపట్టి లోకమున కుప ద్రవము గలిగించితివేని నతండు నీవిషయమై యేమి తలంచును? రాముఁడు సౌమ్యుఁడు, సాధువు, జితేంద్రియుఁడు, శాంతుఁడు ననుకొంటినే, యింతటి క్రూరుఁడా యని తలఁపఁడా? నీవు చేయఁబూనిన లోకోపద్రవము తండ్రికిని జేసినవాఁడవేకదా యగుదువు? తన నాశనమునకా నిన్నుఁ దండ్రి కనెను.

కం. కాకుత్థ్సవర్య! నీ వే, శోకము సహియింపలేక • స్రుక్కెద వేనిన్
లోకమున నల్పసత్త్వులు, ప్రాకృతులా సైఁచువారు•పటుదుఃఖంబుల్?

కకుత్థ్సనివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడవైన నీవు, మహాశుద్ధసత్త్వము గలనీవు, అప్రాకృతుఁడవగు నీవు, కకుత్థ్సనివలె దేవతల లోకుల రక్షింపవలసిన నీవు శోకమును సహింపలేక పరితపించెదవేని యిఁక లోకమునందు కొంచెము సత్త్వగుణముగలవారు కావుననే దుర్బలులు, ప్రకృతిబద్ధులగుటచేతనే యవ శులు, నీచులునగువారు దుఃఖములను సహింపఁగలరా? అట్టివారియందే శోక మును సహించినవారు కానవచ్చుచుండ నీవు శోకవశుఁడ వగుట శోచనీయము.

కం. వలవంత నీ వె జగముల, బొలియింపఁగఁ జూచె దేని • భూప్రజల కెవం
డలవడును గావ దిక్కై, వెలుగే చే న్మేయఁ గాచు•వెర వెయ్యదియో.

వలవంతన్ = వ్యసనముచే, నీవే=సర్వరక్షకుఁడవైననీవే - పొలయిం పన్=సంహరింప, అలవడును = లభించును - దిక్కై = రక్షకుఁడై, వెలుగు= కంచె - పైరును పశువులు మేయకుండునట్లు నాటినకంప. చేను=చేనియందలి పైరు, వెరవు = ఉపాయము.

జగములను బుట్టించుభారము బ్రహ్మది, సంహరించుభారము రుద్రుని దైనట్లు రక్షించుభారము నీయందుఁగలనీవు నీధర్మమును వదలి జనుల సంహ రింపఁబూనెదవేని భూప్రజలకు రక్షకుఁ డెవఁడు దొరకును? పైరును రక్షించు టకై వేయఁబడిన కంచెయే పైరును మేయఁబూనిన నిఁక దాని రక్షించు నుపాయ మేదికలదు.

సీ. నహుషసూతి యయాతి•నాకంబునొందియు,నవివేకి యయి దుఃఖ•మంద లేదె
మనపురోధవసిష్ఠ • ముని సుతశతమును, గన నొక్కపరి వారు • చనరె దివికి
భువనవందిత సర్వ•భూతధాత్రి ధరిత్రి, గడగడ లాడదే • వడఁకు గదుర
భువనచక్షుస్సులుఁ•బూజ్యులు సూర్యజై,వాత్మ్యకుల్ గ్రహముల•వాతఁబడరె.

తే. యెంతటిమహాత్ములైన సుఃరేంద్రులైన,దైవసంకల్పమును దాఱుఃదాఁటఁ గలరె
కష్ట మెఱుఁగక కాలంబుఁఃగడిపినారె,ప్రాణులకు మేలు కీడు స్వఃభావ మధిప.

నహుషసూతి = నహుషునికుమారుఁడు యయాతి, నాకంబు = స్వర్గంబు. కము అనఁగా సుఖము. అదిగానిది అకము. అనఁగా దుఃఖము న + అకము= అట్టిదుఃఖము దేనియందు లేదో యది నాకము.- నఞ్ "నలోపోనఞః తస్మాన్నుడచిపాదిని" ౬-౨-౬, ౬-౩-౭౩-౭౪ ప్రకారము నకారమునకు అచ్చుపరమై నపుడు నకారము అన్‌గా మాఱవలయును. న+ఉచితము=అనుచితము. వీని కపవాదములు నాకము, నాసత్యులు, నారాయణుఁడు, (న + అరాయణుఁడు) అవివేకి=వివేకములేనివాఁడు, ఇచట ఞ్ హల్లుపరమగుటచే అకారముగ మాఱెను. పురోధ = పురోహితుఁడు, ఒక్కపరి = ఒక్కసారిగ - ఏకకాలమున. కొందఱు వసిష్ఠుఁడొక్కఁడేకాఁడనియు, సూర్యవంశపురాజుల పురోహితులకెల్ల గౌరవార్థము వసిష్ఠనామధేయము కలదనియు నందురు. ఇది వారివాదమును ఖండించు చున్నది. వసిష్ఠకుమారులనందఱ నేకకాలమున నాశనముచేసినవాఁడు విశ్వామిత్రుఁడు. ఆ వసిష్ఠుఁడే మనపురోహితుఁ డగువసిష్ఠుఁ డనుటచే నిరువురు భిన్నులుగా ననుట నిర్వివాదము. కావున నొక్కొక్కరాజున కొక్కొక్కపురోహితుఁ డుండె ననియు నాయనను వసిష్ఠుఁ డను బిరుదపదముచేఁ బిలువఁబడుచుండె ననుటయు నిరాకరము. భువనవందిత=విష్ణుపత్నియగుటచే లోకము వారిచే నమస్కరింపఁబడినది, సర్వభూతధాత్రి = సమస్తభూతములను ధరించునది, ధరిత్రి= భూదేవి, భువనచక్షుస్సులు=లోకమునకుఁ గన్నులగువారు. వారికాంతిలేకున్న కన్నులు వ్యర్థములు. పూజ్యులు = లోకులచేఁ బూజింపఁబడువారు, సూర్యజైవాతృకులు=సూర్యచంద్రులు, గ్రహములవాతన్=రాహువుకేతువులనోట. 'ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిస్తతోన్న మభిజాయత', యని సూర్యునివలన వర్షము, వర్షమువలన నన్నము గలుగును. కావున సూర్యుఁడు పూజ్యుఁడు. ఓషధులకెల్ల చంద్రుఁ డధిపతి, రక్షకుఁడు. కావున లోకపూజ్యుఁడు.

యయాతిమహారాజు బహువిధపుణ్యకార్యములు తపస్సుచేసి కొంతకాలము బ్రహ్మాదిలోకంబులందును సుఖ మనుభవించి యింద్రునియొద్దకుఁ బోయెను. అప్పు డింద్రుఁడు నీ వేమితపస్సులు చేసి యింతటిపదవి నొందితి వనెను. ఆ యయాతి "కం. సురదైత్య యక్ష రాక్షస। నర ఖేచర సిద్ధమునిగణ ప్రవరులదా। సురతపములు నాదగుదు। ష్కర ఘోరతపంబు సవతు గావ, మహేంద్రా"॥ అని యాత్మశ్లాఘ చేసికొని మహర్షుల నవమానించి పలుకుటచే నీవు గర్వివి - గర్వముగలవారి పూర్వపుణ్యములు నశించును. కావున నీవు మరల భూలోకమునకుఁ బొమ్మని పంపెను. సాధుసాంగత్యముచే నాదోషముఁ బోఁగొట్టుకొని మరల స్వర్గమునకుఁబోయెను. యాదవపాండవులకు మూలపురుషుఁ డీ యయాతియే.

తా. లోకమునందు నేనొకఁడనే దుఃఖ మనుభవించుచున్నాను. నా కున్నంతదుఃఖ మెవరికి లేదనుకొనకుము. ఇంద్రుఁడుగా నుండిన నహుషునికుమారుఁడు స్వర్గమునకుఁ బోయియు సవివేకముచే నహంకారకారణమున మరల భూమిపైఁ బడలేదా? మన పురోహితుఁ డగు వసిష్ఠునిపుత్రులు నూర్వు రేకకాలంబున నశింపలేదా? సమస్తభూతములను సర్వదా మోచియుండు భూదేవి యెుక్కొక్కసారి గడగడలాడదా ? లోకమునకు కన్నులవంటివారగు సూర్య చంద్రులు రాహుకేతుగ్రహములవాతఁ బడరా? ఎంత మహాత్ములైనను దేవతా శ్రేష్ఠులైనను దైవసంకల్పమును దాఁటఁగలవా రున్నారా? ఎవరైనను గష్ట మెుఱుఁగక కాలము సుఖముగానే కడపినారా ? లేరుగదా. కావున ప్రాణులకు మేలుకీళ్ళు స్వభావముగ వచ్చును, పోవును. దైవసంకల్పము దాఁటరా దనుటచే రాముఁడు వేఱు దైవమువే ఱనితలఁపరాదు. ఇదంతయు నీవు ముందు సంకల్పించి యవతరించినవాఁడవేకదా? ఇప్పుడేల విచారపడెదవు? అని భావము.

కం. హృత యైనను మృత యైనను, క్షితితనయ తదర్థ మీవుఁ జిత్తం బగలన్
వెత నొంద వలదు పామరు, గతి శోకము కార్యలాభ ॥ కర మే చెపుమా.

హృతయైనను = అపహరింపఁబడినను, మృతయైనను = చచ్చినను, తదర్థము=ఆమెనిమిత్తము, అగలన్=వగులునట్లు.

తా. సీతాదేవి రాక్షసులచే నపహరింపఁబడినను, చచ్చినను, ఆనిమిత్తముగా నీవు గుండెలుపగుల నేడ్వవలదు. అది జ్ఞానములేనివాఁడు చేయు కార్యము. ఏడ్చుటవలన రాఁగలలాభ మేమి ? నీవిట్లేడ్చుచుండిన సీతాదేవి వచ్చునా ? ఏడ్చుటవలన దేహము మనస్సు చెడుట లాభ మేకాని మఱియేమి లాభములేదు. జ్ఞానము కలవాఁడు దేనికిని దుఃఖింపఁడు.

కం. నినుఁబోటి సత్యదర్శను, లనయము దుస్సహతరార్తు ॥ లంటిస యేనిన్
మనమునసేనియు వగ గొన, రనఘ య నిర్విణ్ణదర్శ ॥ నాఢ్యులు గానన్.

నినుబోఁటి=నీవంటి, సత్యదర్శనులు = యథార్థము తెలిసినవారు, అనయము=ఎల్లప్పుడు-ఏకాలమందైనను, దుస్సహతర + ఆర్తులు = కొంచెమైనను సహింపరాని వ్యసనము, మనమునసేనియున్ = మనస్సునందైనను. మనస్సునందే లేనపుడు వెలుపల నెట్లు రానవచ్చును ? అనఘ=దోషరహితుఁడా, అనిర్విణ్ణదర్శనాఢ్యులు=విషాదములేని యంతఃకరణముచే సంపన్నులు.

తా. అనఘా! జీవకోటులయథార్థస్థితి యనఁగా జననమరణములు, సుఖదుఃఖములు, శోకసంతోషములు,సంయోగవియోగములు లోనైనవి నిత్యములుగావు. వచ్చుట, పోవుట,వానిస్వభావగుణములు. కావున వానికై పరితాపపడరాదని తెలిసినవారు సహింపరాని యెంతటివ్యసనము కలిగినను వెలుపల రోదనము మొదలయినవి చేయమి యటుండ మనస్సునందైనను నిట్టి వ్యసనము వచ్చెనేయని తలఁపరు.

కం. వరమతి నాలోచింపుము, సరి యగునే నీకు నిట్లు•సంతాపింపన్
గురుబుద్ధి శుభాశుభములు, పరికింతురు నైజమేధ•బలమున విబుధుల్.

వరమతి = గొప్పమనస్సుతో నాలోచింపుము, నైజమేధ = స్వభావసిద్ధమైన బుద్ధియొక్క, విబుధుల్=జ్ఞానముగలవారు, పండితులు.

తా. నీచమైన హృదయదౌర్బల్యము పదలి గొప్పమనస్సుచేసి యీప్రకారము వ్యసనపడ నీకుఁ దగునేమో యాలోచింపుము. జ్ఞానముగలవారు స్వభావసిద్ధమైన బుద్ధిబలముచే మేలుగీళ్ళను బరీక్షింతురు.

కం. కనరానిదోషగుణతతు,లను గలిగి యనిశ్చితపుఫ•లఁబును నొక
ర్మనిచయముల నొనరింపక, మనుజుం డిటు సౌఖ్యదుఃఖ•మగ్నుం డగునే.

ఆమేలుగీళ్లు పూర్వజన్మంబులందు మనముచేసిన పుణ్యపాపము లని చెప్పుచున్నాఁడు.

కనరానిదోషగుణతతులను = ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడక శాస్త్రముచేతనే తెలిసికొనఁదగిన సుఖదుఃఖము లనెడిగుణదోషములను, అనిశ్చితపు ఫలంబును= ఇట్టికర్మమున కిట్టిఫల మని ప్రత్యక్షముచే నిశ్చయింప సాధ్యముకానిదియగు, కర్మనిచయములన్ = పుణ్యపాపకర్మములను, ఒనరింపక=చేయక, సౌఖ్యదుఃఖమగ్నుండగునే=సుఖదుఃఖములందు మునుఁగునా ?

తా. పూర్వముచేసిన పుణ్యపాపకర్మముల గుణములుగాని దోషములుగాని మన మిప్పుడు ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁజాలము. మన మీకర్మము చేసితిమి మన కీఫలము కలుగునని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకును సాధ్యపడదు. ఈకర్మము నీవిధముగఁ జేయుటచే నీఫల మిప్పు డనుభవించుచున్నా మని కర్మముచేసిన విధము చెప్పుటకును సాధ్యపడదు. కాని, కారణములేక కార్య మెన్నఁడును గలుగదు. ఫలమును మన మిప్పు డనుభవించుచున్నాము కావున దీనికిఁ గారణమైన కర్మమును దేనినో జేసితి మని చెప్పవచ్చును. అట్టికర్మము చేయుటచేతనే యిప్పు డీఫలము గలిగినదనియుఁ చెప్పవచ్చును. మనకుఁ గారణము దెలిసినను దెలియకున్నను ననుభవము దప్పదు. కావున సుఖ మనుభవమునకు వచ్చినపుడు మన మేదో పుణ్యము చేయుటచేఁగదా మన కీసుఖము గలిగెను, గనుక మనము పుణ్యమే చేయుదము, అనియు, దుఃఖ మనుభవించునపుడు మనము పూర్వమున నేదోపాపము చేయుటచేఁగదా మన కీదుఃఖము ప్రాప్తించెను. మన మికఁ బాపము చేయరాదనియుఁ దెలిసికొని, మనము చేసిన కర్మముఫలము మన మనుభవింపకతీఱదని మనస్సు దృఢపఱిచికొని సంతోషమునకుఁ బొంగక, వ్యసనమునకుఁ గ్రుంకక యుండవలెను.

కం. ఈవిధమున రామా! ము, న్నీవే బోధించినాఁడ•వీ విపుడు వగన్
హావడి పడియెద వేనియు, దేవగురుం డైన నీకుఁ•దెలుపం గలఁడే.

తా. ఈవిధముగ రామచంద్రా! నీవే నాకుఁ బూర్వము బోధించితివి.

ఇప్పుడు నీవే వ్యసనముచే బాధపడుచున్నావు. నీవు తెలిసినవాఁడ వనుకొందునా? తెలియనివాఁడ వనుకొందునా? తెలిసియుఁదెలియనొల్లని నీకుఁ దెలుప దేవతల గురువగు బృహస్పతియు సమర్థుడుగాఁడు. ఇఁక నేనెంతవాఁడను ?

కం. "మఱచినఁ దలఁపింపంగను । నెఱుఁగనినాఁ డెల్లపాట్ల నెఱిఁగింపనగున్ ।
ఎఱిఁగి మఱి యెఱుఁగనొల్లని, కఱటిం దెలుపంగఁ గమలగర్భుని వశమే॥"
ఖార.

"తెలిసియుఁ దెలియని నరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవుని వశమే"॥ భర్తృహరి.

కం. నీనిశ్చలమతి సురలకు, నేనియు దుర్లభము వగపు•నెచ్చున యుష్మత్
జ్ఞానము ప్రసుప్త మైనను, మానక బోధింప వలసె•మఱకువ దీఱన్.౧౧౩౮

తా. రామచంద్రా! నీవు మూర్ఖుఁడవు గావు. కార్యాకార్య ధర్మాధర్మ విషయమున నీకుఁగల స్థిరజ్ఞానము దేవతలకును లేదు. అయినను దుఃఖాతిశయముచే నీజ్ఞానము నివురుగప్పిన నిప్పువలె నిద్రబోవుచున్నది. కాఁబట్టి నీమఱపు పోవ బోధింపవలసివచ్చెనుగాని నీకుఁ దెలియనిది నేను గ్రొత్తగాఁ జెప్పరాలేదు.

కం. నో రెఱుఁగని నరులను నప,కారులు గానట్టిసురలఁ • గారింపకు నీ
శూరతఁ దలంపు భవదప, కారిం గని పట్టి దండ్యుఁ•గాఁ జేయు మనన్.

నో రెఱుఁగని=చెప్పుకొనుటకుఁ జేతఁగాని, అపకారులు = కీడుచేసినవారు, కారింపకు = బాధింపకుము, శూరతన్ = శౌర్యమును, భవదపకారిన్ = నీకునప కారముఁ జేసినవానిని, దండ్యుగా=శిక్షకుఁబాత్రునిగా.

తా. రామచంద్రా! మనుష్యులను జూతమా వారు నీయొద్దకువచ్చి మాపై నీకేల కోపము? మేమేమి చేసితిమి పాపము? నీకుఁ గీడుకోరువారము కామే యని యామాత్రము చెప్పుటకుఁ దెలియనివారు. దేవతలందమా నీవలన బాగు పడఁగోరువారు. కావున నీకపరాధము చేసినవారుగారు. కావున వారి నేల బాధింపఁ దలఁచెదవు. వ్యర్థకోపమువలన వ్యర్థశోకమువలన నేకార్యము కాఁజాలదు. మన కపకారముచేసినవాఁ డెవఁడు అని వానిని గనిపెట్టి నీవు శూరుఁడవు కావున వానిని దండింపుము. దానివలన నీకు సీత మరల లభించును. కీర్తియుఁ గలుగును. 'ఉద్యోగినం పురుషసింహముపైతి లక్ష్మీ'యన్నటు లుద్యోగవంతునిఁగదా సర్వశ్రేయస్సులు వరించును. బంధువియోగముచే దుఃఖించువారికి వారిహితు లిట్లు బోధింపవలయు నని సూచన.

౬౭-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణు వాక్యంబుల శాంతుఁడై సీతను వెదకుట.

శా. సారంబైనసుభాషితార్థముల నా•సౌమిత్రి యన్నంతనే
సారగ్రాహి తదగ్రజుండును మహా•సారంబుఁ గైకొంచుఁ గో
పారంభం బుపసంహరించి ధను•వాధారంబుగా నిల్చి వ
త్సా! రామం గన నెందుఁ బోద మెదిసే• యం బోలు భావింపుమా.

సారంబు=శ్రేష్ఠము, సుభాషిత + అర్థములన్=యుక్తియుక్తముగా శాస్త్ర సమ్మతముగాఁ జెప్పిన మంచిమాటలయర్థమును, తదగ్రజుండును=అయనకు జ్యేష్ఠుఁడు, సారగ్రాహి = సారమునుగ్రహించువాఁడు కావున తాను పెద్దవాఁడయ్యుఁ జిన్నవాఁడైన లక్ష్మణునివాక్యములను వినెను. మహాసారంబు=విశేష సారాంశమును, 'యుక్తియుక్తం వచోగ్రాహ్యం, బాలాదపి సుభాషిత'మ్మను నీతివాక్యముప్రకారము-ఉపసంహరించి = తగ్గించి, ధనువాధారంబుగా=విల్లాఁతగా, వత్సా=నాయనా, రామన్ = స్త్రీని సీతను.

తా. శ్రేష్ఠములైన మంచి నీతివాక్యముల యర్థమును చిన్నవాఁడైనను లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా విని, పెద్దవాఁడగు రామచంద్రమూర్తి దానియందలి సారము గ్రహించి, కోపముచేఁ జేయఁదలఁచిన పనిని వదలి, విల్లాధారముగా నిలఁబడి, నాయనా! సీతను వెదకుటకు నేమి చేయవన్ను, నెందుఁ బోదము చెప్పుము.

'యుక్తియుక్తం వచోగ్రాహ్యం, బాలాదపి సుభాషితమ్' యుక్తియుక్తమైన వాక్యము బాలుఁడు చెప్పినను గ్రహింపవలయు నను నీతిని బోధించుచున్నది. ప్రమాద మెవరికైనఁ గలుగు ననియు, నట్టిచోటఁ బెద్దవారికైనను బిల్లవాండ్రు హిత ముపదేశింపవలయుననియు, పెద్దవారు బాలుఁడు చెప్పినది యుక్తియుక్తమగునా కాదా యని యాలోచించి యుక్తియుక్తముగ నుండిన గ్రహింపవలయు ననియు, 'బాలుఁడవు నీవా నాకుఁ జెప్పువాఁడ' వని యనరాదనియు బోధ.

ఉ. దీనత రాముఁ డి ట్లనిన ♦ ధీరుఁడు లక్ష్మణుఁ డన్న! యీజన
స్థాన మనేకభూరిమృగ ♦ సంకులకందరశైలదుర్గసం
తానము కిన్నరాళిభవ ♦ నప్రచయాన్విత ముగ్ర రాక్షసా
ధీనము భూరిభూరుహత ♦ తిప్రవికీర్ణము గానఁ గోమలిన్. ౧౧౪౧

అనేక=పెక్కులగు, భూరి=గొప్పవగు, మృగ=జంతువులచే, సంకుల = నిండిన, కందర = గుహలుగల, శైల = కొండలయు, దుర్గ = చొరరానిప్రదేశముల, సంతానము=సమూహముకలది, కిన్నర+ఆళి = కిన్నరులసమూహముల యొక్క, భవనప్రచయ=ఇండ్లగుంపులచే, అన్వితము = కూడినది, ఉగ్రరాక్షసాధీనము=భయంకరులగు రాక్షసులయధీనమందుండునది, భూరి = గొప్పదగు, భూరుహ=చెట్లయొక్క, తతి=సమూహముచే, ప్రవికీర్ణము = మిక్కిలి వ్యాపించి యుండునది.

తా. శోకతప్తుఁడై రామచంద్రమూర్తి యిట్లడుగఁగా లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె. ఈజనస్థానము పెక్కులు గొప్పవగు మృగములచే నిండినగుహలుగల కొండలు చొరరానిమార్గములు గలది. కిన్నరులయిండ్లచేఁ గూడియుండునది. భయంకర రాక్షసుల యధీనముండుండునది. పెద్దచెట్లచే వ్యాపించియుండునది. కావున రాక్షసులు సీతను దెచ్చి యిందే యెందో యుంచియుండవలెను.

కం. ఇందే రోయఁగఁ దగు నీ, చందంబునవాఁడు బుద్ధి • సంపన్నుఁ డని
ష్పందుం డగు నాపదలం, దెందేనియు గిరులు కదలు•నే గాడ్పునకున్.

నీచందంబునవాఁడు = నీవిధముగలవాఁడు, నీవంటివాఁడు, బుద్ధిసంపన్నుఁడు=బుద్ధిసంపదగలవాఁడు, అనిష్పందుఁడు = చలింపనివాఁడు, గాడ్పునకున్=ఓరుగాలికి. ఈచందంబున వాఁ డనుటకు, "ఇట్టిదివ్యతేజంబునవాఁ డధమాన్వయమునఁ బుట్టునె చెపుమా" భార-ఆ-౬-౫౭.

తా. కావున సీతాదేవిని నిచటనే వెదకవలయును. నీవంటి బుద్ధిసంపదగలవాఁ డాపదవేళలఁ జలించునా? ఎంతయోరుగాలి వీచినను కొండలు కదలునా?

కం. అని పలికి రాముఁడు తన, యనుజుఁడు వెనువెంట రా వ•నావని సర్వం
బును రోసెఁ గ్రోధవశతన్, ధనువున క్షురశరముఁ గూర్చి • తాలిచి కేలన్.

వనావనిన్=అడవిప్రదేశమును, క్షురశరము=మంగలికత్తివలెఁ బదునైన బాణమును.

తా. అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి తమ్ముఁడు తనవెంటరాఁగా నడవిప్రదేశమును సర్వమును సీతాహర్తయందుఁ గోపముగలవాఁడై ధనుస్సునందు మంగలికత్తివంటి బాణము సంధించి చేత ధరించి వెదకెను.

—• రామలక్ష్మణులు జటాయువును జూచుట. •—

కం. ఇటు వెదకుచుఁ జనఁ జన న, చ్చట నొకచో భూరిశైల • సంకాశుని నె
త్తుటఁ దోఁగియున్నపుణ్యుని,జటాయువు మహానుభావు•శకునిప్రవరున్. ౧౧౪

భూరిశైలసంకాశున్ = పెద్దపర్వతముతో సమానుఁడై నవానిని, తోఁగి = మునిఁగి, పుణ్యుని = పరోపకారరూపపుణ్యముచేసినవానిని, మహానుభావున్ = గొప్పమహిమగలవానిని, ప్రాణ మిచ్చియైనను స్వామికార్యము చేయునంతటి భక్తిమహిమగలవానిని, శకునిప్రవరున్=పక్షిశ్రేష్ఠుని.

తా. ఇటు వెదకుచుఁ బోఁగాఁబోఁగా నాపర్వతమందే యొకచోటఁ బెద్దకొండవలె నుండువానిని, నెత్తుటఁదడిసియున్నవానిని, పుణ్యాత్ముని, ప్రాణము విడిచియైన స్వామికార్యము చేయవలయు ననుభక్తివిశేషముగలవానిని, పక్షిశ్రేష్ఠుని, జటాయువును.

కం. వీక్షించి పలుకు ననుజుని, శిక్షితపరిపంథి కంటె • సీతను వీఁడే
భక్షించె నిజము గ్రద్దై, రాక్షసుఁ డే యున్నవాఁడు•గ్రాలుచు సుఖియై.

వీక్షించి = చూచి, శిక్షితపరిపంథి = శత్రువులదండించినవాఁడా,

తా. చూచి తమ్మునితో నిట్లనియె : విరోధులను శిక్షించినవాఁడా ! చూచి

తివా, వీఁడు రాక్షసుఁడు, సీతను మ్రింగి మనము చంపుదు మనుభయముచే గ్రద్దె హాయిగా నున్నాఁడు.

కం. వీనిని మద్ఘోరేషువి, తానంబులఁ జీల్చువాఁడఁ • దడయక యని సీ
తానాయకుఁ డభిముఖుఁ డై, పూనఁగ శర మొండు వఁణఁకె • భూతల మెల్లన్.

మద్ఘోర=నాభయంకరములైన, ఇషు = బాణములయొక్క, వితానంబులన్=సమూహములచే, అభిముఖుఁడై =ఎదురుగాఁబోయి.

తా. వీనిని నాభయంకర బాణసమూహముచే నిప్పుడే యాలస్యములేక చీల్చెద నని వెనుకనుండి కొట్టరాదుగావున నెదురుగఁ బోయి యొకతీవ్రబాణమును సంధింపఁగా భూతలము వణఁకెను.

కం. నెత్తురు లాలలు గ్రక్కుచు, హత్తినమరణాంతబాధ • నారటమున డ
గ్గుత్తికతోడ విహంగమ; సత్తముఁ డిట్లనియె రామ • చంద్రునితోడన్. ౧౧౪౭

లాలలు=బొల్లునీళ్లు, మరణాంతబాధ=మరణమునసమీపించినపుడు కలుగు వేదనయొక్క, ఆరటమునన్ రూ. ఆరాటమునన్=తాపముచే, డగ్గుత్తికతోడ = గద్గదస్వరముతో, విహంగసత్తముఁడు=పక్షిశ్రేష్ఠుఁడు.

తా. నెత్తురు చొంగ గ్రక్కుచు మరణతాపముచే బాధపడుచు గద్గద స్వరముతో రామచంద్రునితో పక్షిరా జిట్లనెను.

—• జటాయువు రామునకు సీతాపహరణవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

కం. ఆయుష్మంతుఁడ! యోషధి, నో యన వని నెద్ది రోయు • చున్నారో మీ
రాయంగన నాప్రాణం, బీయెడ రావణునిచేత • హృత మీరెండున్. ౧౧౪౮

ఆయుష్మంతుఁడ=దీర్ఘాయువుకలవాఁడా! ఇది దీవన. బిడ్డలను చిరంజీవులన్నట్లు, ఖరాదులవధవలన రామచంద్రమూర్తిబలాదు లెఱిఁగియు సీతావిషయము వినఁగానే యేమగునో యని శంకించి యాయుష్మంతుఁడా యని దీవించెను. "జీవన్ భద్రాణి పశ్యంతి" బ్రతికియుండిన శుభములు పడయవచ్చునని. కావున సాహసము చేయకుము, అనిబోధ. ఓషధినో = మూలికయన–ఓషధినో యన్నట్లు. ఓయన – ఉత్ప్రేక్షావాచకము. హృతము = అపహరింపఁబడెను. అడవులలో వెదకువారు మూలికలనేకదా వెదకుదురు.

తా. ఆయుష్మంతుఁడా! అడవియందు నోషధిని వెదకినట్టు దేనిని వెదకుచున్నారో యట్టిసీతయు నాప్రాణము రెండును రావణుచే నపహరింపఁబడినవి.

ఉ. నీవును లక్ష్మణుండును వ • నీకిఁతి నొంటిగ వీడి చన్న యా
పావని సీత నెత్తికొని • బల్మిని రావణుఁ డుప్పరంబునన్
బోవుచు నుండఁ జూచి యొక • పూఁపున నడ్డము దాఁకి వానితో
లావునఁ బోరి తద్రథ మి • లాస్థలిఁ గూల్చితి వాని డొల్చితిన్. ౧౧౪౯

పావని=పవిత్రచరిత్రను, బల్మిని=బలవంతముగా, ఉప్పరంబునన్=ఆకాశమున, పూఁపున=ప్రయత్నముచే, లావునఁబోరి=బలముతోపోరి-యుద్ధముచేసి, ఇలాస్థలిన్=భూమియందు, డొల్చితిన్=పడఁద్రోచితిని.

తా. నీవును లక్ష్మణుఁడు నిరువురు పావనియగు సీతను నొంటిగా నడవిలో విడిచిపోఁగా రావణుఁడు బలవంతముగా సీతను బట్టుకొని యాకాశమునఁ బోవుచుండఁగా నేను జూచి యొకవిసరునవారి కడ్డముపోయి యెదిర్చి వానితో బలముకొలఁది యుద్ధముచేసి వాని రథమును నేలఁ బడఁగొట్టి వానిని గ్రిందఁద్రోచితిని.

కం. అదె నే విఱిచినచాపం, బదె తూఁడి మదీయపక్ష♦హతసారథి వాఁ
డదొ తేరు నేను డస్సిన, ముదుక నగుట నతఁడు ఖడ్గ♦మున నాఱెక్కల్.

తూఁడి=అంబులపొది, మదీయపక్షహతసారథి=నాఱెక్కలదెబ్బచేఁ జచ్చిన సారథి, డస్సిన=బడలికచెందఁగా, ముదుకన్=ముసలివాఁడను.

తా. నేను విఱిచినవిల్లదిగోఁ బడియున్నది. అదిగోఁ బొది. నాఱెక్కల దెబ్బచేఁ జచ్చినసారథి యదిగోఁ బడియున్నాఁడు. అదిగో నేను బడఁగొట్టిన తేరు. నేను ముసలివాఁడనై బడలితిని. అప్పుడు తనకత్తిచే నాఱెక్కలను

కం. తెగనఱికి తెఱవఁ గొనుచున్,గగనంబునఁ బఱచెఁ బంక్తి♦కంఠుఁడు మున్నే
మగువకయి చంపె నీవుం, దగవే వెండియును జంప♦దశరథపుత్రా.౧౧౩౧

తెగన్=దేహమునుండి తెగిపోయినట్లు, తెఱవన్=స్త్రీని, సీతను, మున్నె = ముందే.

తా. తెగి నేలఁబడునట్లు నఱికి సీతను బట్టుకొని రావణుఁ డాకాశమునఁ బరువెత్తెను. నీభార్యకై ముందే దశకంఠుఁడు నన్నుఁ జంపెను. నామిత్రుఁడగు దశరథునిపుత్రా! చావనున్నవానిని నీవుకూడఁ జంపవలయునా ?

—♦ జటాయుదుస్థితికి రాముఁడు దుఃఖించుట. ♦—

చ. అన విని బాష్పపూర్ణముఖుఁ ♦ డై ద్విగుణీకృతతాపసక్తుఁడై
ధను వటు పాఱవైచి నృప ♦ తల్లజుఁ డాతనిఁ గౌఁగలించి హా
యని వివశాత్ముఁడై పడి స ♦ హానుజుఁ డై పలవించె నొంటివా
నిని వనిఁ గాల్త్రోవఁ బడి ♦ నిశ్వసనంబులు పుచ్చుపుణ్యునిన్. ౧౧౩౨

ద్విగుణీకృత=ఇబ్బడించిన, తాపసక్తుఁడై = తాపముతోఁ గూడినవాఁడై, నృపతల్లజుఁడు = రాజశ్రేష్ఠుఁడు, వివశాత్ముఁడై = పరవశమైనమనస్సు గలవాఁడై, సహానుజుఁడై =తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై, ఇట్లనుటచే లక్ష్మణుఁడుకూడ నేడ్చెననిభావము. ఈజటాయువు ముసలిగ్రద్ద చేసినంతసేవ నేను జేయలేక పోయితినిగదా! కలకాలము కాచికాచి సమయమునకు ముఖముతప్పించితిని గదా! అని లక్ష్మణుఁడు దుఃఖించెను. పలవించెన్=విలపించెన్=నిశ్వసనంబులు =నిట్టూర్పులు.

తా. అని చెప్పఁగా విని కన్నీళ్ళచేనిండినముఖముగలవాఁడై యిబ్బడించిన తాపముగలవాఁడై విలు దూరమునబాఱవేసి రాజశ్రేష్ఠుఁడగు రామచంద్రమూర్తి యతనిని గౌఁగిలించి 'హా'యని పరవశుఁడై పడి తమ్మునితోడ నేడ్చెను. లక్ష్మణా! ఒంటరివాని నడవిలోఁ ద్రోవలోఁ బడియెగయూపిరివిడుచు పుణ్యాత్ముని

పరమేశ్వరుఁ డగు శ్రీరాముఁడు భక్తపక్షపాతమువలన భక్తుఁడగు జటాయువునకుఁ గలిగిన యాపదఁజూచి పరమప్రియయగు సీత రావణునిచే నపహరింపఁబడెనని విని. "వ్యసనంబులు జనములకును, బొసఁగినఁ దా నధికదుఃఖమును బొందును" (అయోధ్య (౬౨). అని యుండుటచే "భక్తాపదఁ జూచి యిబ్బడియగు తాపమున నార్తుఁడయ్యెను" అని మహేశ్వరతీర్థీయము, ఈ న్యాయ్యమే సీతయందు నన్వయింపవలసిన దని యీ వ్యాఖ్యాత యభిప్రాయము. ఇది గోవిందరాజ సమ్మతము. ఒకటి వగలేదుపు,ఒకటి నిజమైనయేడు పయ్యెనేని యట్టివగపు ద్విగుణితమనఁదగునా? రెండుసమానములైనఁగదా ద్విగుణితము.

ఉ. తమ్ముఁడ చూడుమీ యకట • ధారిణిరాజ్యము వేఱుపాటు భీ
షణ్మగుకాననస్థలిని • సంకటపాటు ధరాత్మజాత నిం
దిమ్మెయిఁ గోలుపాటు విహ • గేశ్వరు త్రుంగుడుపాటు నాయభా
గ్యమ్మెటువంటిదో కనితె • కాల్పఁగ నోపుఁ గృశాను నేనియున్. ౧౧౨౩

అభాగ్యము=దురదృష్టము, కృశానుస్=అగ్నిహోత్రుని.

తా. లక్ష్మణా! నానిర్భాగ్యదశయెట్టిదో చూచితివా? అయ్యో! రాజ్యము పోవుట, భయంకరారణ్యముల దుఃఖపడుట, సీతను నిందు బోఁగొట్టుకొనుట, జటాయుమరణము ఇవియన్నియు సర్వము దహించు నగ్నిహోత్రునైనఁ గాల్పఁగ నోపును.

అయోధ్యాకాండమందు రాత్రి చంద్రునికాంతి హరింపలేనట్లు రాజ్యనాశము రామునికాంతిని హరింపలేదు అనియు, రాజ్యాభిషేకము మేలా, వనవాసము మేలా యన్నప్పుడు వనవాసమే మేలని ముందు చెప్పఁబడెను. అట్టిది యిప్పుడేల దుఃఖకర మయ్యెననిన

"ఒనరభార్యాసమేతుఁడై యున్నవాని
కెంతయాపదలయ్యును నెఱుకపడవు."

కం. అలయునెడయ్యునెడనాఁ,కలియుఁ దృషయునైనయెడలఁ•గడుగొని ధరణీ
తలనాథపురుషునకు ని,మ్ముల భార్యయె పాచుచిత్త•మున దుఃఖంబుల్ ॥భార॥

సీ. ధర్మార్థకామసా•ధన కుపకరణంబు, గృహనీతివిద్యకు•గృహము విమల
చారిత్రశిక్ష కా•చార్యకం బన్వయ,స్థితికి మూలంబు స•ద్గతికి నూఁత
గౌరవంబున కేక•కారణం బున్నత, స్థిరగుణమణుల కా•కరము హృదయ
సంతోషమునకుసం•జనకంబు భార్యయ.చూవె భర్తకు నొండ్లు•గావుప్రియము

లెట్టిఘట్టములను•నెట్టియాపదలను, నెట్టితీరములను • మట్టఁబడిన
పంతలెల్లఁ బాయు•నింతులఁ బ్రజలను, నొసరఁ జూడఁగనిన•జనుల కెందు
॥భార॥

అనియుండుటచే నపుడు సీతాదేవికూడ నుండుటచే రాముని కప్పు డట్లుండెను. భర్తకు మనస్సునకు దుఃఖము స్పృశింపరాకుండునట్లు మాటలచేత, నుపచారాదులచేత సంతోషపెట్టుచుండెను. ఇప్పు డామె పోవుటచే నన్నియు దుఃఖకరములై కానవచ్చెను.

గీ. పెక్కుదివియ లున్న•జక్కవచెలి యున్న, రిక్కరాయఁ డున్నఁ•జుక్కలున్నఁ
జిన్నిలేడిచూడ్కి•చేడియనెడఁబాయ, నప్పుడంధకార•మయ్యె జగము ॥భర్తృ॥

కావున రాజ్యముపోవుట దుఃఖకర మయ్యెను. ఆకస్మికముగ వచ్చిన రాజ్యము పోయినఁబోనీ, లోకములో నందఱు రాజ్య మేలి సుఖించుచున్నారా! అనిన నింటిలోఁ బడియుండుటకైన లేక వనవాసప్రాప్తి, అడవులలో భార్యలతో వానప్రస్థులు సుఖముగలేరా యనిన భార్యను గోలుపోవుట, అందఱు భార్యలతోనే యున్నారా? బంధువులతోడనైన నుండమనినఁ బ్రాణస్నేహితుఁడు తమకై చచ్చుట యివియన్నియు నుత్తరోత్తర దుఃఖాభివృద్ధికిఁ గారణములు. తగిలిన కాలే పలుమాఱు తగిలెనేని మొదట లక్ష్యపెట్టకున్నను మూఁడునాలుగు మార్లు గాయపడినపిమ్మట నొప్పి తెలియకపోదు. అప్పుడు బ్రాంతికూడ జ్ఞప్తికి వచ్చెను.

కం. ఘోరార్తితాప మాఱఁగఁ, బారావారంబుఁ జొరఁగఁ•బాఱితి నేనిన్
నీరము నాదౌర్భాగ్యము, పేరిమి శోషిలు నేల•బీఁటిక లెగయున్. ౧౧౨౪
పారావారంబు=సముద్రము, బీఁటికలు=పగుళ్ళు.

తా. సహింపరాని యీతాపము చల్లార్చుకొన నేను సముద్రములో దూఁకినను నాదేహము వేడిమిచే సముద్ర మెండుటయేగాక నేలగూడఁ బగుళ్ళు పాఱును.

కం. నాకంటెను నిర్భాగ్యుఁడు, లోకంబున లేఁడు పరివి•లోకించినచో
నీకరణి దుస్తరం బగు, బ్రాకటదుర్వ్యసనవాగు•రం జిక్కుటచేన్. ౧౧౨౫
వాగురన్ = వలయందు.

తా. ఈవిధముగఁ దరింపరాని చెడ్డవ్యసన మనువలయందుఁ జిక్కుటచే నెంత వెదకిచూచినను నాకంటె నదృష్టహీనుఁడు లోకమున లేఁడు.

కం. మనజనకునిమిత్రుం డీ, యనఘుఁడు ముదుకఁడు విహంగ•మాధిపుఁడయ్యో
వినిహితుఁడై పడియెను ధా, త్రిని నాదురదృష్టవశత•దీనతఁ గంటే. ౧౧౨౬
అనఘుఁడు=పుణ్యాత్ముఁడు, 'పరోపకారః పుణ్యాయ' యన్నట్లు పరోపకారమందు దేహమువిడిచినవాఁడు.

తా. ఈయన మనతండ్రిస్నేహితుఁడు, పుణ్యాత్ముఁడు, ముసలివాఁడు, పక్షిరాజు, నానిర్భాగ్యదశవలన కొట్టఁబడినవాఁడై నేలఁబడెను చూచితివా!

కం. అని జనకస్నేహమ్మున, ననుజునితో లూనపక్ష•నస్రసునసక్తున్
దనకేలఁ దడవి యేదీ, యనఘా? నాప్రాణతుల్య•యని ధర వ్రాలెన్.౧౧౨౪

తా. తండ్రిమిత్రుఁ డనుస్నేహముచేఁ దమ్మునితోఁ జెప్పి ఱెక్కలు నఱకఁ బడి నెత్తురుకాలుచున్నవానిని తనచేతితోఁ దుడిచి 'పుణ్యాత్ముఁడా' నాప్రాణములతో సమానురాలగు సీత యేదీ యెం దున్నది యని నేలపైఁబడెను.

—•{౬౮-వ సర్గము. జటాయువు రామునకు సీతావృత్తాంతము సవిస్తరంబుగఁ జెప్పుట.}•—

ఉ. తెప్పిఱి లేచి లక్ష్మణుని•దిక్కుఁ గనుంగొని కంటె తమ్ముఁడా
యిప్పరమోపకారి విహ•గేంద్రుఁడు నాకయి పూని తెంపుపెం
పొప్పఁగఁ బోరి కూలి కొఱ•యూపిరితోఁ బడినాఁడు, పల్కన
చ్చొప్పును దోఁప, దెల్గు కడు•సూక్ష్మ మ టంచును బక్షికి ట్లనున్. ౧౧౨౫

తెప్పిఱి=మూర్ఛనుండితేఱి.

తా. ఇట్లు మూర్ఛనుండి లేచి లక్ష్మణునితో రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. 'తమ్ముఁడా! మహోపకారముచేసిన యీపక్షిశ్రేష్ఠుఁడు నాకయిప్రయత్నించి తెగించి యుద్ధముచేసి పడి కుట్టుసురుతోఁ బడియున్నాఁడు. మాటలాడ శక్తి యున్నట్లును గానరాదు. ఏదో యొకమాట చెప్పినను చాలహీనస్వరము' అని జటాయువుతో ని ట్లనియె.

శా. ఓదశాయ్యకులాధినాయక! జటా • యూ ! పల్కనేర్తేని సీ
తాదేవింగుఱియించి నీవధముచం•దంబున్ ధరాకన్య నే
లా దైత్యుండు హరించె! నాతఁ డెద న•ల్గం గారణం బేమి ? మి
త్రా! దేవ్యాస్యము చంద్రతుల్య మెటు త•త్కాలంబునం దుండెనో?౧౧౨౬

దశాయ్యకులాధినాయక=గ్రద్దలకులమునకు ప్రభువా, జటాయూ! ఇది సంబోధన ప్రథమ. భూసురో త్తము 'జగత్కారూ'యనినన్నయభట్టుప్రయోగము. ఊరూప మాచ్ఛికశబ్దంబుల రాదు. నాకొడుకూ, నాతమ్ముఁడూ, అనరాదు. దేవ్యాస్యము-దేవి+ఆస్యము=సీతాదేవిముఖము, సీతముఖమెట్లుండె ననుటకుఁ గారణము, సంతోషముతోఁ బోయెనా దుఃఖించుచుఁ బోయెనా ? తనయందలి ప్రీతి యేమాత్రము తెలిసికొనుటకును, సంతోషముతోఁ బోయెనేని యామెకై శ్రమపడవలసినపనిలే దనుటకును.

తా. ఓగ్రద్దఱేఁడా, జటాయూ! మాటలాడశక్తియేనిగలదేని, సీతాదేవి గుఱించియు నీవు చంపఁబడినవిధము,ఏల సీతను రాక్షసుఁడు పట్టుకొనిపోయెను, వానికేల నామీఁదఁ గోపము కలిగెను? అప్పుడు సీతాదేవిముఖ మెట్లుండెను ? చెప్పుము.

చ. ఆమెయిఁ గొంచు నేగ దురి • తాత్ముఁడు తన్ను ధరిత్రికన్య దా
నే మనుచుండె? నప్పలుకు•లేర్పడఁ జెప్పుము, దైత్యుఁ డెట్టివాఁ
డేమెయివాఁడు? వానిపుర•మెయ్యది? శౌర్యమ దెంతమట్టు? తం
డ్రీ! మన మారఁగాఁ బలుక•వే సతి నెట్లు హరించి యేగెనో ? ౧౧౬౦

తా. ఆవిధముగఁ బాపాత్ముఁ డారాక్షసుఁడు తన్నుఁ దీసికొనిపోవుచుండ నప్పుడు సీత యేమనుచుండెను? ఆమాటలు స్పష్టముగఁ జెప్పుము. ఆరాక్షసుఁ డెట్టివాఁడు, ఏదేహమువాఁడు, వాఁ డుండుపుర మేది. వాఁడేమాత్రము శూరుఁడు? తండ్రీ సీత నేవిధముగఁ బట్టుకొని పోయెనో సర్వము చెప్పుము.

ఛందస్సు—రెండును బ్లుతాక్షరములే యయినప్పుడు సర్వమైత్రియుండినఁ జాలును. వ్యంజనమైత్రితోఁ బనిలేదు, దీనికి ప్లుతయుగవిశ్రామయతి యనిపేరు.

కం. తా మేవర్ణములైనను, క్ష్మామండలమునను ప్రాణ•మైత్రిగలిగినన్: దామోదర
ప్లుతయుగ విశ్రామము లనఁగా బ్లుతాక్షరద్వయ మమరున్॥ అప్పకవి.

ఇందు నాలుగవపాదంబున రెండును బ్లుతాక్షరములే.

ఉ. ఈవిధి రాముఁ డాడ విహ•గేంద్రుఁడు మెల్లన విచ్చి ఱెప్పలన్
భూవిభు మోముఁ జూచుచు స•న్నం గడు నీరెలుఁ గొప్ప రామ! మా
యావి సమీరదుర్దినస•మాకులవిస్తృతమాయ గూఢుఁ డై
రావణుఁ డేగె మింటను ధ•రాసుత బల్మి హరించి క్రూరుఁడై. ౧౧౬౧

విహగేంద్రుఁడు = పక్షిరాజు, జటాయువు, ఈరెలుఁగు = సన్ననిధ్వని, మాయావి=మాయలమారి, సమీర = గాలితోఁగూడిన, దుర్దిన = మేఘములచేఁ గప్పఁబడినదినముచే, సమాకుల=మిక్కిలినిండిన, విస్తృత = విస్తరింపఁబడిన, మాయ=అద్భుతశక్తిచే, తనశక్తిచే పెనుగాలి వీచునట్లును ఆకాశమున మబ్బులు క్రమ్మునట్లును జేసి యెవరికిఁ గనరానివిధమున – గూఢుఁడై =ఎవరికిఁ గానరాక డాఁగినవాఁడై , మింటను=ఆకాశమార్గమున, బల్మిన్=బలవంతముగ.

తా. ఈప్రకారము రామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా జటాయువు మెల్లగ ఱెప్పలు తెఱచి రామునిజూచుచు మిక్కిలిసన్ననిగొంతుతో నిట్లనియె : ‘రామా! వాఁడు మాయగాఁడు. తనశక్తిచే పెనుగాలిని మబ్బులగుంపును గల్పించి వాని చాటున నెవరికిఁ గానరాకుండ రహస్యముగ సీతాదేవిని శూరుఁడై బలాత్కారముగఁ బట్టుకొని యాకాశమార్గమునఁ బోయెను.

కం. బెడిదపుసంగరమున నే, బడలిన ననుఁ గాంచి మీఁదఁ•బడి ఱెక్కలఁ దా
నడిదమున నడిచి యసురుఁడు కడువడి దక్షిణముఖంబు•గాఁ బరువెత్తెన్.

తా. భయంకరయుద్ధమందు గాసిపడిన నన్నుఁజూచి నామీఁదఁబడి కత్తిచే నాఱెక్కలు నఱికి మిగులవేగముగ దక్షిణపుదిక్కుగా పరువెత్తెను.

కం. రామా! కన్నులు దిరిగెడి, నామనము వశంబుగాదు•నాయన! ఖావుల్

దా మెడలెను బ్రాణంబులు, హేమాగము లవిగో నభయ•కృతకేశములై.

తావుల్=స్థానము. ఇది యస్య దేశ్యము, హేమాగములు=బంగారుచెట్లు, అభయ=వట్టివేళ్ళచే, కృత=చేయఁబడిన, కేశములై=వెండ్రుకలుగలవై, మరణకాలమున నిట్టిచెట్లు కానవచ్చును.

తా. రామా! కన్నులు తిరుగుచున్నవి. నామనస్సు నాస్వాధీనమందు లేదు. ప్రాణవాయువులు వానివానిస్థానములనువదలినవి. అవిగో వట్టివేళ్ళకొనలు గల బంగారుచెట్లు కానవచ్చుచున్నవి.

ఉ. ఆయమరారి భూమితన•యన్ హరియించినమూర్తముం గనన్
బోయినసొమ్ము స్వామి వెసఁ • బొందుట తప్పదు, తత్తఱాన దై
తేయుఁడు తన్ముహూర్తము మ • దిం దెలియం, డది వింద యండ్రు, నీ
జాయ హరించి వాఁడు బడి•శంబును మ్రింగినచేఁపయట్టులౌ. ౧౧౬౪

స్వామి=సొమ్ముగలవాఁడు, స్వమ్ము=సొత్తు - అదిగలవాఁడు స్వామి. భగవంతుని స్వామి యనుటకు చరాచరము లాయన సొమ్ముగుటచేతనే. తత్తఱాన = తొందరచే, జాయన్ = భార్యను, బడిశంబును = గాలమును, వింద = నష్టమైనధనము దీనిచేఁ బొందును గాన దీనికి విందయని పేరు. ఇది పగట పదునొకండవ ముహూర్తము.

రౌద్ర శ్శ్వేతశ్చ మైత్రశ్చ తథా సారభటః స్మృతః ।
సావిత్రో వైశ్వదేవశ్చ గాంధర్వ కుతప స్తథా ॥
రౌహిణ స్తిలకశ్చైవ విజయో నైరృత స్తథా ।
శంబరో వారుణశ్చైవ భగః పంచదశస్స్మృతః ॥ ఈ పదునైదు పగటి ముహూర్తములు. ఇందు విజయముహూర్తమునకు విందయని నామాంతరము- మహేశ్వరతీర్థీయము.

తా. రాక్షసుఁడు సీతాదేవిని హరించిన ముహూర్తమును జూడఁగా నందపహరింపఁబడిన సొమ్ము మరలస్వామిని జెందును. తప్పదు. ఆరాక్షసుఁడు తొందరచే దీని గమనించినవాఁడు కాఁడు. ఆముహూర్తము పేరు వింద.పోయిన సొమ్ము మరల సొమ్ముగలవానిని జేరును గావున దానికి విందయనిపేరు.కావున నీభార్య నపహరించినవాఁడు గాలము మ్రింగినచేఁపవలె నగును.

కం. వ్యథపడకుము జనకజకై, ప్రథితగుణా, నీవు ద్రుంచి•రాక్షసనాథున్
బ్రథనమున మరల సతిఁ గొని, పృథుయశ మొప్పారఁ బురికి•నేగెదు నెమ్మిన్.

ప్రథనమునన్=యుద్ధమందు, పృథుయశము=గొప్పకీర్తి.

తా. రామా! సీతకై నీవు వ్యసనపడవలదు. కీర్తికరములైన గుణములు గలవాఁడా! నీవు రాక్షసపతిని యుద్ధమునఁ జంపి మరల సీతను గ్రహించి గొప్ప కీర్తిని సంపాదించి సంతోషముతో నయోధ్యఁ జేరఁగలవు.

కం. అని తెలివి చెడక యింతయు, మనుజేంద్రునితోడఁ బలికి మఱియు వచింపన్
జనునెడ మాంసము నెత్తురు, ఘనముగ వక్త్రంబునుండి గ్రక్కుచుఁ బైపై.
తా. ఇంతవఱకు స్మృతితప్పక తెలివితోఁ బలికి యాయన యడిగిన తక్కిన ప్రశ్నలకుఁ బ్రత్యుత్తర మీయదలఁచి మాటాడఁ బ్రయత్నింపగా నింతలో మాంసము, నెత్తురు, నోటనుండి మీఁదమీఁద విస్తారముగఁ గ్రక్కుచు.
కం. ఔరసుఁడు విశ్రవునకున్, గౌరీవల్లభునిమిత్రునకు సోదరుఁ డం
చీరీతిఁ జెప్పునాలో, నా రవయూపిరియు నక్కటా వెడలి చనెన్. ౧౧౬౪
విశ్రవునకున్ = విశ్రవసుఁడనువానికి, ఔరసుఁడు = సొంతకొడుకు, గౌరీవల్లభుని = శివునియొక్క, మిత్రునకున్ = స్నేహితుఁడగుకుబేరునికి, సోదరుఁడు = తమ్ముఁడు, రవయూపిరి = కొంచెముగా ప్రాణవాయువు, అక్కటా వెడలిచనెన్ = అయ్యో వెడలిపోయెనే. చెప్పవలసిన విషయము పూర్ణముగాఁ జెప్పక ముందే ప్రాణముపోయెఁగదా యని కవి వ్యసనపడుచున్నాఁడు.
దీనికిఁ దరువాత జటాయువు చెప్పదలఁచినది "పేరనురావణుఁడు ముదంబారఁగ వసియించు లంకయను నగరమునన్" అనునది. కిష్కింధాకాండమున సంపాతి యీపూర్వార్థమునే తీసికొనియుత్తరార్థమును జెప్పఁగలఁడు. ౧౩-౨౩-వ పద్యముఁ జూచునది, కవితాచమత్కృతి యెంతయు వంద్యము.
తా. విశ్రవుఁ డనుముని కన్నకొడుకు, కుబేరునికి సోదరుఁడు అని యీ మాటలు చెప్పుచుండఁగాఁ గొంచెము మిగిలియుండిన యూపిరియు వెడలి పోయెను.

రామచంద్రమూర్తి శంబరాసురుకొడుకును జయించుటకై దండకారణ్యమునకు వచ్చియుండెను. విశ్వామిత్రుఁడు, శూర్పణఖ వీరు రావణాసురుని పేరెత్తిన వారేకాని వానియునికిపట్టు లోనగువిషయములు చెప్పినవారు గారు. సముద్రతీర ప్రదేశముతప్పచిత్రకూటము మొదలు దక్షిణమధురవరకు దండకారణ్యమే. దీనిలో శంబరుఁ డేప్రదేశమున నుండెనో తెలియలేదు. మునీశ్వరులు రాక్షసులని రాక్షసులని సమష్టిమీఁదను, ఖరుఁడని చెప్పిరిగాని రావణువిషయముఁ జెప్పినవారు గారు. వీ రందఱు, శూర్పణఖతప్ప బుద్ధిపూర్వకముగా నావిషయము దాఁచిరనియే యెంచవలసియున్నది. ఏలన, నీలోపల జరుగవలసినచరిత్ర కొంత గలదుగదా!
కం. నుడువుమునుమువుమటంచుం, బుడమివిభుఁడు కేలుమొడుపఁ బులుఁగుల ఱేఁడున్
విడిచి తనువు దివికిం జనె, నుడుకున రాముండు చూచుచుండఁగ వెతచేన్.
నుడువుము = చెప్పుము, కేలుమొడువన్ = చేతులుజోడించి నమస్కరింపఁగా.
ఇంతకాలము జటాయు వెటు ప్రాణము బిగఁబట్టఁ గలిగెను? ఒకనికి మనస్సున బలిష్ఠమైనకోరిక వేదన యుండెనేని యది నెఱవేఱువఱకుఁ బ్రాణముపోదు. ఇది యనుభవవిదితమే. ఆధారముతగ్గినా వెంటనే ప్రాణముపోవును. నావిషయము రామునకు నీవు చెప్పవలసిన దని సీతాదేవి కోరెను. ఈవిధమైన సాహ

య్యమైనను జేయవలయు నని జటాయువునకుఁ బూర్ణసంకల్ప ముండెను, అది నెఱవేఱఁగానే ప్రాణముపోయెను. ఇట్లు జటాయువు జీవించుట సీతయనుగ్రహముచేనని స్కాందమునఁ జెప్పఁబడినది. "దేవీ మాం ప్రాహ రాజేంద్ర యావత్సంభాషణం మమ, భవతస్తావదాసన్మే ప్రాణా ఇత్యాహ జానకీ" నేను నీతో మాటలాడువఱకు నీప్రాణములుండునని సీత నాతోఁ జెప్పెను—తీర్థీయము. సీతాదేవియందిట్టి యనుగ్రహశక్తి పూర్ణముగఁ గలదు. అట్లు సంకల్పించియు నుండవచ్చును. ఈమాటలు రావణుఁడు వినలేదు. కాఁబోలు, వినియుండిన నపుడే జటాయుతల నఱకియుండును.

తా. చెప్పుము చెప్పుము, అని రాముఁడు చేతులు జోడించుకొని యడుగుచుండఁగా పక్షులరాజగు జటాయువు రామచంద్రమూర్తి సంతాపపడుచు చూచుచుండఁగా దేహమువిడిచి స్వర్గమునకుఁ బోయెను.

కం. ఎఱు పొత్తఁగనులఁదుండముఁ,దెఱచుచుఁ దల వ్రేలవైచి◆స్థిరఁ బాదంబుల్
విఱివిగను సాఁచి దేహము, తఱచు వణఁక నుసుఱు విడిచి◆ధరపైఁ ద్రెళ్ళెన్.

తుండము=నోరు, తఱచు=విశేషముగ, స్వభావోక్త్యలంకారము.

తా. కన్ను లెఱ్ఱనకాఁగా నోరుతెఱచి తల వ్రేలవైచి భూమిమీఁద బాదములు వెడలువుగను బొడుగుగను జాఁచి దేహము వణఁకుచుండ నూపిరివిడిచి నేలపైఁ బడెను.

—◆ జటాయుమృతికి రాముఁడు శోకించుట. ◆—

ఉ. ఆపడియున్నగృధ్రము జ ◆ టాయువుఁ గన్గొని రాముఁ డాత్మసం
తాపము దోఁప నిట్టు లనుఁ ◆ దమ్ముఁడ కితఁ డనేకవర్షముల్
పాపపురక్షసావళికిఁ ◆ బట్టగుదండక నిర్భయంబుగా
నేపున నుండియుం దుదకు ◆ నిచ్చటనే మృతుఁ డయ్యెఁ గంటివే. ౧౧౩౦

తా. ఆవిధముగ నేలపైఁబడిన జటాయువును జూచి రామచంద్రమూర్తి మిగులఁబరితాపము గలవాఁడై లక్ష్మణుతో నిట్టులనెను. తమ్ముఁడా! ఇతఁ డనేక సంవత్సరములు పాపాత్ములగు రాక్షసులకు స్థానమైన దండకయందు తనపరాక్రమముచే భయములేక యుండి కడపట యిందే మరణించెఁ జూచితివా!

కం. బాలత్వం బాదిగ నిట, వేలకొలఁదియేఁడు లిచ్చ ◆ విహరించితుదిన్
గూలి యిచటఁ బడియెఁ గదే, కాలము దాఁటంగ రాదు◆గా యెవ్వరికిన్.

తా. చిన్నతనముమొదలుకొని యిచ్చట వేలకొలఁది సంవత్సరములు తన యిష్టప్రకార మీయడవియందు సంచరించి కడపట నిచ్చటనే పడియెను. కాలము దాఁట నెవ్వరికి శక్యము ?

ఈరామాయణమందు కాలముదాఁటరాదు, విధిదాఁటరా దనునీతి పలుమాఱు చెప్పఁబడినది. కావున శుభాశుభములు భగవత్సంకల్పముకొలఁది మన

యదృష్టముచొప్పున వచ్చును. పోవును. వానినిగురించి విచారపడి మనము చేయఁగలది యేమీలేదు కావున దానికి విచారపడక పరమపురుషార్థము సాధించి మరల నట్టిస్థితికి రాకుండ యత్నముచేయవలసిన దనునీతి బోధింపఁబడుచున్నది.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా! జనక•కన్యక ముందట నిల్చి దేవతా
కంటకుతోడ డీకొని య•ఖండవిహంగమ రాజ్య మాయువున్
రెంటిని బాసి నాకయి ధ•రిత్రిపయిం బడినాఁడు; ధాత్రిపైఁ
గంటిమె యెన్నఁ డిట్టియుప•కారపరున్ సముదారుఁ బుణ్యునిన్. ౧౧౨౪

ఇఁక జటాయువు ముక్తికి యోగ్యుఁడని రామచంద్రమూర్తి చెప్పుచున్నాఁడు.

దేవతాకంటకుతోడన్ = రాక్షసునితో.

తా. లక్ష్మణా! చూచితివా, సీతను రావణుఁడు దాఁకకుండునటుల ఆమె ముందటఁ దాను నిలిచి రాక్షసు నెదిరించి యుద్ధముచేసి తనయఖండపక్షిరాజ్యమును, ఆయుస్సును రెంటిని నాకయి వదలి నేలఁబడినాఁడు. భూమిపై నిటువంటి పరోపకారపరుని నుదారచిత్తుని పుణ్యాత్ముని జూచితిమా!

లక్ష్మణా! తండ్రినిమిత్తమై నేను రాజ్యము వదలితి నని గొప్పగాఁ జెప్పుదురు. తండ్రినిమిత్తమై కొడుకు చేయకుండిన దోషముగాని చేయుట గొప్ప గాదు. ఇతఁడో మనమనుష్యజాతియందుఁ జేరినవాఁడుగాఁడు. మనకు బంధువుగాఁడు. మనపోష్యవర్గములోఁ జేరినవాఁడుగాఁడు. జీతము తీసికొనుసేవకుఁడుగాఁడు. మనమాయనకుఁ జేసినయుపకార మేదియులేదు. మనయుపకార మాయన యాశించినవాఁడును గాఁడు. ఇట్టివాఁ డొకయాఁడుదానిని రక్షింపవలయునని దీర్ఘకాలముగ నేలుచున్న రాజ్యమును అంతకంటెఁ దీపైనప్రాణమును రెంటిని వదలిపెట్టెను. ఇట్టికార్యమునకేకదా యుపకారమనియు నౌదార్యమనియుఁ బుణ్యమనియుఁ భక్తియనియుఁ బేరు. ఇతనికి నేను మోక్ష మీయఁదగిన సుకృతవిశేష మితనియందుఁ గలదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఎట్లన, అఖండవిహంగమరాజ్యముం బాసియనుటచే నప్రాప్యప్రాప్తిపరిత్యాగము సూచితము. జటాయువు నీచములును నశ్వరములు నగు నైహికపదార్థములందలి యభిలాష సమూలము వదలెనని భావము. నాకయి యనుటచే నన్నొకనినే వనయిష్టసిద్ధికరునిఁగా నెంచెననిభావము. దీనిచే నుపాయానుష్ఠానము చెప్పఁబడెను. దీనివలన ముక్తిఁ గోరువాఁడు ప్రకృతిపదార్థములందు నభిలాష వదలుటయు, రామచంద్రమూర్తి యొకఁడే మనకిష్టార్థసిద్ధికరుఁడని విశ్వసించి యాయనకార్యములు చేయుచుండుటయు తగునని యేర్పడుచున్నది.

అభ్యాసే ప్యసమర్థోసి, మత్కర్మ పరమోభవ ।
మదర్థమపి కర్మాణి కుర్వన్ సిద్ధి మవాప్స్యసి॥ భ.గీ. ౧౨

అభ్యాసమందు నీకు శక్తిలేదేని నాకార్యములు చేయవలసినది, నానిమిత్తమై కార్యములు చేసిన మోక్షము కాంచెదవు.

కం. శూరులు శరణ్యులును హిత, చారులు సాధువులు ధర్మ♦సత్పథవర్తుల్
ధారిణిఁ గల రెల్లయెడన్, ధీరగుణా! యరసి చూడఁ♦దిర్యక్కులనేన్. ॥౩౩

తా. లక్ష్మణా! పరోపకారులు మనుష్యులందే కలరని, యితరజాతులందు పట్టనములఁదప్ప నితరప్రదేశమందు లేరని తలంపకుము. ఇతరజాతు లగు పశుపక్ష్యాదులందును శూరులు, రక్షించుయోగ్యతగలవారు, పరులకు మేలు చేయఁదిరుగువారు, సాధువులు. ధర్మమార్గమున వర్తించువారు భూమియందన్నిప్రదేశములఁగలరు.

కం. నాతండ్రియట్ల పూజ్యుఁడు, స్ఫీతయశుఁడు మాన్యుఁడితఁడు♦ప్రియుఁ
డును జూహ్మ
యీతనిపాటు గనుంగొన,సీతాహరణార్తి సమసెఁ♦జిత్తమునందున్. ॥౩౪

తా. మనతండ్రి నాకెట్లు పూజ్యుఁడో యితఁడు నట్లు పూజ్యుఁడే. అది యెట్లందువా? తండ్రియగుదశరథమహారాజు నాకొఱకై యెట్లు ప్రాణమువిడిచెనో తండ్రిమిత్రుఁ డగునితఁడు నట్టులే నాకై ప్రాణము విడిచెను.కావునఁ దండ్రివలె నాచే సంస్కారము పొందనర్హుఁడు.మంచికీర్తిగలవాఁడు,గౌరవింపయోగ్యుఁడు, ప్రియుఁడు, కావున నితనిపాటు చూడఁగా సీతను గోలుపోయినదుఃఖము నామనస్సునందు లేదు. ఏలయందువా? సీతాదేవి నాసేవవలనఁ గలుగునానంద మనుభవింపఁగోరిక కలిగి వచ్చెను. అది సకామసేవగదా, ఇతఁడో నావలన నేలాభము గోరక నాకై ప్రాణములనే యిచ్చెను. కావున నిది విశేషదుఃఖకరమైయున్నది.

—♦ రాముఁడు జటాయువున కగ్నిసంస్కారాదులు చేయుట ♦—

కం. సౌమిత్రీ! చితఁ బేర్పుమ, యీమత్కార్యార్థనిహతు♦నీపత గేంద్రున్
నేమమున నగ్ని దరిచి య,థామతి దహియింతు ననుమఁ♦దదభిముఖుఁడై.

చితన్=సొదను, మత్కార్యార్థనిహతున్ = నాపనినిమిత్తమై చంపఁబడినవానిని, పతగేంద్రున్ = పక్షులందు శ్రేష్ఠుని, నేమమునన్ = శాస్త్రప్రకారము, తరిచి=మథించి, తదభిముఖుండై =జటాయువునకెదురై.

తా. లక్ష్మణా! నాకార్యమునిమిత్తమై ప్రాణము విడిచిన యీపక్షిరాజును శాస్త్రప్రకారము నాతండ్రినివలె దహింతును. కావున చితిఁ బేర్పుము అని జటాయువు దిక్కు ముఖమై.

తే. ఏది గతి యజ్ఞ శీలుర♦కేది యాహి, తాగ్నులకు నపరావర్తు♦లైనవారి
కుర్విదాతలకట్టియ♦నుత్తమగతి,కరుగు మత్సంస్కృతిమదాజ్ఞ♦నమితసత్త్వ.

యజ్ఞశీలురకున్=యజ్ఞముచేయుట స్వభావకృత్యముగాఁ గలవారికి, గృహస్థులకు, ఆహితాగ్నులకున్=పంచాగ్నిమధ్యమందుండి తపస్సుచేసినవారికి,ఉర్విదాతలకున్=భూమిభోగత్యాగము చేసినవారికి, నైష్ఠికులకు, అపరావర్తులైన

వాఁకిన్ = "అరణ్యమియాత్ తతో నపునరేయాత్" అరణ్యమునకుఁ బోయి మరల రాఁగూడదనునియమముగల సన్న్యాసులకు,ఏదిగతి="గమ్యతఇతిగతిః" పొందవలసిన లోకమో. "ప్రాజాపత్యం గృహస్థానాం బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృత"మ్మన్నట్లు సన్న్యాసులు పోవుబ్రహ్మలోకమనియర్థము. "నపునరావర్తతే" యని శ్రుతి. మత్సంస్కృతిన్ = నేను నీకుసంస్కారముచేయుటచేత, అనుత్తమగతికి=దేనికంటెనుత్తమమైనగతి లేదో యట్టిగతికి, మత్ + ఆజ్ఞన్=నాయాజ్ఞచే, అమితసత్త్వ=మితిలేని సత్త్వగుణముగలవాఁడా. విశేషసత్త్వగుణము కలవాఁడగుటచేతనేకదా పరమప్రేమయు, పరార్థము ప్రాణత్యాగము సహించుటయును.

యజ్ఞశీలాదుల లోకమార్గమున పునరావృత్తిరహితులగు ముక్తుల లోకమును వైకుంఠ మనుపేరుగలదానిని పొందుము. పక్షికావున కర్మాధికారము లేకపోవుటచేతను, అగ్నిసంస్కారమునకు యోగ్యత లేకపోవుటచేతను,నుత్తమలోకములు లేకపోయినను నాచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడవై ముక్తిని పొందుమని మహేశ్వరతీర్థీయము. అపరావర్తులైనవారి కనఁగా యుద్ధమందు వెనుకంజ పెట్టనివారికని కొందఱు చెప్పెదరు. అట్టిలోకము జటాయు తానే సంపాదించుకొనియున్నాఁడు. దానిని రామచంద్రుఁ డిచ్చినాఁడనిన నేమియర్థము ? కావున మరల రానివారనఁగా మోక్షమునుండి యనియే గ్రహింపవలెను. ఇందఱుగతులు చెప్పినే యేగతి చెప్పఁడందురేమో ? ఆలోకములమార్గమున మోక్షమునకుఁ బొమ్మని యర్థము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి జటాయువునకు మోక్షమిచ్చినట్టి గ్రంథముననేగాక మఱికొన్ని పురాణములందును జెప్పఁబడినది.

"ఉవాచ గచ్ఛ భద్రం తే మమవిష్ణోః పరంపద" మ్మని యధ్యాత్మ రామాయణము.

సంస్కార మకరో ద్రామః తస్మై బ్రహ్మవిధానతః ।
స్వపదం చ దదౌ తస్మై, యోగగమ్యం సనాతనమ్ ।
రాఘవస్య ప్రసాదేన సగృధ్రః పరమంపదమ్ ।
హరేః సామాన్యరూపేణ,ముక్తిం ప్రాయాత్ఖగోత్తమః। పద్మపురాణము.

రామచంద్రమూర్తి బ్రహ్మవిధిప్రకారము సంస్కరించి యోగులు పొందు సనాతనమైన తనలోకమును నిచ్చెను. రామానుగ్రహముచే నాగ్రద్ధ పరమపదమునకుఁ బోయి విష్ణుసారూప్యమును బొందెను.

"సుగ్రీవో హనుమాన్ ఋక్షో గజో గృధ్రోవణిక్పథ" యని ముక్తుల నడుమ గణింపఁబడుటచే జటాయువు ముక్తుఁడే—తిలకము.

ఈవిషయమై బాలకాండము ౧౧౬వ పద్యము వ్యాఖ్య చూడుఁడు.

మోక్షమిచ్చుట పరమాత్మకార్యముగదా. అట్టికార్యము రాముఁడు చేయుటంబట్టి యితఁడు పరమాత్మయని స్పష్టమగునుగదా. అట్లైనచో రామ

చంద్రమూర్తి తా నందఱకు మనుష్యుఁడుగా కనఁబడవలయు నని ప్రయత్నిం చుట "ఆత్మానం మానుషం మన్యే" నేను మనుష్యుఁడ నని తలఁచెద నని చెప్పుట వ్యర్థమేకదా యని పూర్వపక్షము. సమాధానము—(౧) ఇచ్చట నడవిలో నేమి జరిగినది వాల్మీకి చెప్పువఱకు నెవరికిఁ దెలియదు. రావణవధతో నారహస్యము బయలుపడెను,—(౨) మనుష్యభావముచేఁ జూచినను "సత్యేనలోకాన్ జయతి" యని సత్యముచే రామచంద్రుఁడు లోకములనెల్లఁ దనస్వాధీనపఱచుకొనె నని కదా యర్థము. విశ్వామిత్రుఁ డల్పతపస్సుచే చండాలుని స్వర్గమునకుఁ బంపఁ గలిగెనేని యట్టివిశ్వామిత్రునిచే పరమాత్మగా గ్రహింపఁబడిన రామచంద్రమూర్తి వైకుంఠమును, ముక్తికి యోగ్యుఁడగు జటాయువంటివాని కిచ్చుట యేమి యబ్బురము! కావున నిందు విపరీతచర్య యేదియుఁ గానరాదు.

ఈరహస్యవిషయము బ్రహ్మవరముచే యోగబలముచే వాల్మీకి తెలిసి కొనెనుగాని తక్కినవా రేమియెఱుఁగుదురు? కావున మాయామానుషత్వమునకు హానిలేదు.

జటాయువు ఋషులవలె మోక్షార్థమై పరమాత్మోపాసనము చేయలేదు. అట్టివానికి రాముఁడెట్లు మోక్ష మిచ్చెను? అట్లైనచో నందఱ కేల యియ్యరాదు? అని యాక్షేపము. సమాధానము-మోక్షమున కాత్మోపాసన మొకటియే మార్గము కాదు. మార్గములు పెక్కు లున్నవి. భగవద్గీతయందు కర్మము, జ్ఞానము, రాజ యోగము, భక్తి, ప్రపత్తి, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞజ్ఞానము, అవతారజ్ఞానము, లోనైనవి చెప్పఁబడెను. బ్రహ్మసూత్రములందు ముప్పదిరెండువిద్యలు చెప్పఁబడెను. ఇందేదిలేకున్నను ప్రేమ యొక్కటియే మోక్షసాధన మనిశాస్త్రములు చెప్పు చున్నవి. విష్ణుపురాణమున "తేషు భగవదంశే ష్వనురాగిణః కోసలనగర జాన పదా స్తేపి తన్మానసా స్తత్సాలోక్యతా మాపుః" అని కోసలదేశమందలి నగర ములవారు పల్లెలవారు రామునిజూచినను జూడకున్నను ఆయనయం దను రాగముగలవారై మోక్షముగాంచి రని విష్ణుపురాణమునఁ జెప్పఁబడెను. శ్రీభాగ వతంబున బృందారణ్యమందలి కృష్ణునందలి యనురాగముచేఁ బశుపక్ష్యాదులు మోక్షముగాంచె నని చెప్పఁబడెను.కామముచే గోపికలు,భయముచేఁ గంసుఁడు, వైరముచే శిశుపాలుఁడు ముక్తిగాంచిరని చెప్పఁబడెను. కావున ననన్యమన స్కుఁడై భగవంతునకై రాజ్యము ప్రాణము ధారవోసి యాయనసమక్షమందు నాయనపై దృష్టి మనస్సు నిలిపి ప్రాణమువిడిచి యాయనచే శాస్త్రవిహిత సంస్కారము పొందిన జటాయువునకే మోక్షములేదని మఱియెవరికిఁ గలదు? ఇట్లుచేసినవారి కెవరికైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి మోక్ష మిచ్చునుగాని ప్రకృతి బద్ధులై కామదాసులై భక్తిశూన్యులైన యందఱకు మోక్ష మెట్లు కలుగును? ఏమార్గముననైన మనస్సును భగవంతునందు నిలుపకున్న ముక్తిలేదు. మార్గము

ప్రధానముకాదు. జటాయువునకంటె నెక్కువత్యాగి యెవఁడు? కావున జటాయువునకు మోక్ష మిచ్చుట యుక్తమే. ఈజటాయువునకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి సంకల్పమాత్రముననే మోక్షమిచ్చుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి మాయలో మునిఁగినాఁడనియు స్వరూపజ్ఞానములేనివాఁ డయ్యెననియుఁ జెప్పెడివారిదుర్వాదము నిర్మూలితము.

కం. అని పులుఁగుఱేనిఁ జితిపై, నునిచి శిఖిం గొలిపి రఘుకు•లోత్తముఁ డార్తిన్
దనచుట్టమువలె దహనం, బును బొనరిచి రోహిమాంస•మునఁ బిండంబుల్.

తా. అని జటాయువును సొదపైఁ బెట్టి యగ్నిరగిల్చి రామచంద్రుఁడు శోకముతోఁ దనతండ్రికివలెనే నిప్పుపెట్టి జింకమాంసముతోఁ బిండములుచేసి,

తండ్రికివలెనె నిప్పుపెట్టియనుటచే నౌరసుఁడు కొడుకు తండ్రిని దహించునపు డేమంత్రములు చెప్పునో యామంత్రములు చెప్పె ననిభావము.

సీ. ఘటియించి లేఁబచ్చి•కను వాని నిల్పి ద్వి, జాతులు మానవ•ప్రేతమునకు
స్వర్గసంప్రాప్తికై•చదివెడు పైతృక, మంత్రంబులెల్ల స•మ్మతి జపించి
గోదావరిన రాచ•కొమరు లిద్దఱుఁ దోఁగి, గ్రద్దఱేనికి నుద•కంబు లీయ
మిగులదుష్కరమును•మేలికీర్తికరంబు, కార్యంబుఁ గావిఁచి•కదనమునను
ఆ. మృతినిగాంచి యున్న•గృధ్రరాజు మహర్షి,కల్పుఁ డైనయవని•కాంతుచేత
సంస్కరణముఁ గాంచి•చనె శుభపుణ్యలో,కముల కంతఁ బుణ్య•కర్మనిధులు.

లేఁబచ్చికన్ = లేఁతపచ్చికమీఁద, ద్విజాతులు = బ్రాహ్మణులు, అనఁగా క్షత్రియుఁ డగు రామచంద్రుఁడు కర్తగావున క్షత్రియోచితమైన మంత్రములు బ్రాహ్మణులు చదువునట్టులని చెప్పవలెను.దుష్కరమును కీర్తికరంబు కార్యంబుఁ గావించి యనుటచే నిష్కారణము క్రియాసంగములేదు. మానవప్రేతమునకు = మనుష్యశవమునకు. ప్రేతశబ్దము శవమునకు, దేహము విడిచిపోయిన జీవునికిఁ గూడ నన్వయించును. కొన్నికార్యములు శవమునకై చేయవలయును, కొన్ని జీవునకై చేయవలయును, అవిరెండును చేసెనని భావము. నరకమునకుఁ బోవు జీవుఁడు కదా ప్రేత మనిపించుకొనును ? జటాయు వట్టివాఁడుకాఁడే! కావున ప్రేతములకుఁ జెప్పు మంత్రములు ముక్తుని కన్వయించునా యని సందేహము.

మనకు శాస్త్రము ప్రమాణము. ముక్తునకు సపిండాదులు నిషేధింపఁబడలేదు. ఒకఁడు ముక్తుఁడుకానీ కాకపోనీ, ఈమంత్రమువలన వానికి లాభముండనీ లేకపోనీ, శాస్త్రప్రకారము కర్మమంతయు జరుగవలసినదే. ముక్తుఁ డెవఁడో, ప్రేత మెవ్వఁడో, నిర్ణయింపఁగలవా రెవ్వరు? ఒకఁడు ముక్తుఁ డనుకొని కర్మహాని గావించితి మేని వాఁడు ముక్తుఁడుకాకుండినచోఁ బ్రేతమునకుఁ గర్తకుఁగూడ హాని కలదు. జటాయువు ముక్తుఁడని రామునకుఁ దెలిసియుండియుఁ బ్రేతకార్యములు చేయుటచే నెట్టివానికైన యథావిధి ప్రేతకార్యములు జరుగవలయును. ఇంతకు

సోదరుఁడో, స్నేహితుఁడో, పుత్రికలో, శిష్యులు మొదలైనవారో దహనాదికార్యములు చేయవచ్చును.

ఎవరుచేయరేని యాదేశపురాజైనఁ జేయవచ్చును. కావున రామచంద్రమూర్తి చేసినది యకార్యముగాదు.

కం. మన సెల్ల నతనిపై నిడి, మనమునఁ దద్వాక్యములను•స్మరియించుచు భూ
 తనయాధిగమనవాంఛను, వనసీమం జనిరి విష్ణు•వాసవులక్రియన్. ౧౧౩౬

తా. ఇట్లు వారు కర్మము నిర్వర్తించి జటాయువుపై మనస్సుంచి సీతాదేవి మరల నీకు లంభించునని యతఁడు చెప్పినమాటయందు విశ్వాసముంచి సీతాదేవిని బొందుకోరికతో నింద్రోపేంద్రులవలె నడవులజాడఁ బట్టుకొనిపోయిరి.

—• ౬౯-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁ డయోముఖిని విరూపఁ జేయుట •—

చ. పడమరదక్షిణంబుగను • బార్థివపుత్రకు లేగి కొంత యా
 యడవికి మూఁడుక్రోసుల మ•హాటవిఁ గ్రౌంచముఁ జొచ్చి యందుఁ దా
 రెడ నెడ మార్గఖేదమున•వృక్షమునీడలఁ గూరుచుండుచున్
 బడఁతుక రోయుచుం జనిరి•వ్యాళమృగాండజబంధురాటవిన్. ౧౧౪౦

పడమరదక్షిణంబుగను=నైరృతిమూలగ, ఎడనెడన్ = నడుమనడుమ, మార్గఖేదమునన్=దారినడచుటవలనఁ గలిగినబడలికచే—ఇట్లు చెప్పుటచే దీర్ఘప్రయాణముజేసినట్టు తోఁచెడిని, వ్యాళ=సర్పములచేతను, మృగ=జంతువులచేతను, అండజ=పక్షులచేతను, బంధుర = నిండిన-దట్టమైన, అటవిన్=అడవియందు.

తా. ఆరాజకుమారు లిరువురు నైరృతిమూలగ కొంతదూరము పోయి యాయడవికి మూఁడుక్రోసులదూరమున నున్న క్రౌంచారణ్యముఁ బ్రవేశించి యందు దారినడచిన బడలికదీఱ నడుమనడుమ చెట్లనీడలఁ గూరుచుండుచు, సర్పములు మృగములు పక్షులు విశేషముగఁగల యాయడవియందు సీతను వెదకుచుఁ బోయిరి.

ఉ. దానిని దాఁటి తూర్పుగ మ•తంగవనంబున మూఁడుక్రోసులన్
 గోన రసాతలాభ మయి•ఘోరమృగం బయి శాశ్వతాంధ మౌ
 దానిని డాయఁ బో నలఁతి•దవ్వున భీకరదైత్య తీక్ష్ణదం
 ష్ట్రానన ముక్తమూర్ధజ మృ•గాదన లంబపిచిండ వారలన్. ౧౧౪౧

రసాతలాభము=పాతాళముతో సమానమయి, శాశ్వతాంధము = సూర్యరశ్మి ప్రవేశింపకుండుటచే నెడఁదెగని చీఁకటిగలదై, అలఁతిదవ్వునన్=కొంచెము దూరమునందు, భీకరదైత్య=భయముకలిగించు రాక్షసి, తీక్ష్ణదంష్ట్రానన=వాఁడికోఱలుగల నోరుగలది, ముక్తమూర్ధజ=విరియఁబోసికొనిన తలవెంట్రుకలు గలది, మృగాదన=మృగములఁదినునది, లంబపిచిండ=వ్రేలాడుపొట్టగలది.

తా. అక్రౌంచారణ్యము దాఁటి తూర్పుగఁబోయి మతంగవనంబునందు మూఁడుక్రోసులదూరమున పాతాళమువలెనై మిగులభయంకరమై శాశ్వతమైన గాఢాంధకారముగల యొకకొనను సమీపింపఁగాఁ గొంచెముదూరమునందే భయంకరరాక్షసి వాఁడికోఱలుగలదై తలవెండ్రుకలు విరియఁబోసికొని మృగములఁ దినుచు వ్రేలాడుపొట్టగలది.

చ. కనుఁగొని చేర వచ్చి మునుఁగాఁ జనులక్ష్మణు నాఁగి కేల నా
తని బిగిఁగౌఁగిలించి తమి • దానవి యిట్లను నీకుఁ బెండ్లమౌ
దును జనుదెమ్ము యాడుకొనఁ • దూర్ణమజీవితకాల మంతయున్
వనతటినీతటాళిఁ; బ్రియ • నాథ! యయోముఖి యండ్రు న న్జనుల్.

ఆఁగి=నిలిపి, బిగిన్ = గట్టిగా, తూర్ణమ=వేగముగ, వనతటినీతటాళిన్ = అడవిప్రదేశములందు, ఏటియొడ్డులందు.

తా. వారల నడ్డగించి వారిలో ముందుపోవుచున్న లక్ష్మణు నిలిపి చేతులతో నాయనను గట్టిగాఁ గౌఁగిలించి మోహముతో నారాక్షసి యిట్లనియె. ప్రియనాథ! నీకు నే బెండ్లము నయ్యెదను. మనము బ్రదికినంతకాల మడవులందు నేళ్ళ యొడ్డులందు నాడుకొందము. త్వరగా రమ్ము పోదము. నాపేరయోముఖి యందురు.'అయోముఖికి హయముఖి యని పాఠాంతరముగలదు.

కం. అనుడు సుమిత్రాపుత్రుఁడు, కనలున ఖడ్గంబు దూసి•క్షణమున ముక్కున్
జనులున్ వీనులు నఱికిన, వనితయు మొఱ్ఱాడు చరిగె • వచ్చినత్రోవన్.

కనలునన్ = కోపముచే, వీనులు = చెవులు.

తా. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడు కోపించి కత్తిదూసి దానిముక్కు చెవులు చన్నులు కఱుక్కున నఱకఁగా నది మొఱ్ఱోయని మొత్తుకొనుచు వచ్చినదోవఁ బట్టుకొనిపోయెను.

కం. అది చనఁ జనుచో గహ్వర,వదమున సోదరులు, రాముఁ•బలికెం దమ్ముం
డెద చెదరె నెడమబాహువు, నదరెడి నశుభంబు గలుగు • నని తోఁచెఁజుమీ.

తా. అది వెడలిపోఁగాఁ దమదోవనఁ దా మాయడవియందుఁ బోవుసమయంబున రామచంద్రమూర్తితో లక్ష్మణుఁ డిట్లనియె-'అన్నా! గుండె చెదరెను. ఎడమభుజ మదరుచున్నది. ఏదియో కీడు కలుగునని తోఁచుచున్నది. చుమా!

కం. అన్నా! నాపలుకులు విని, సన్నాహంబునను నుండు • సంకట మెదొ రా
నున్నది వంచులకము మన,కు న్నిశ్చయజయముఁ దెల్పుఁ•గూసెడివింటే.

సన్నాహంబునను = యుద్ధప్రయత్నమున, వంచులకము=ఒకానొకపక్షి పేరు, నిశ్చయజయము=జయమునిశ్చయమని, శూర్పణఖవలె నీయయోముఖి యెవరినో రాక్షసులను బిలుచుకొని వచ్చునని సందేహము.

తా. అన్నా! నామాట విను. మనకేదో నష్టము రాఁబోవుచున్నది. యుద్ధ

ప్రయత్నమున నుండుము. కష్టమువచ్చినను మనకు నిజముగా జయముకలుగు నని యీవంచులకముకూఁతవలనఁ దెలియుచున్నది.

చ. అని నిటు వార లిర్వురు న • నాంతరవీథుల రోయుచుం జనన్
ఘనతరనిస్వనంబు వన • కాండవిదారణదక్షమై నభం
బును నిబిరీసవాతపరి • పూరితముం బచరించి పేచినన్
విని యిది యేమటంచు నట • వీస్థలి రోయుచుఁ గాంచి రొక్కెడన్. ౧౧౮౬

ఘనతరనిస్వనంబు=మిగులగొప్పధ్వని, వనకాండ=వనసమూహములను, విదారణదక్షమై=చీల్చుసామర్థ్యముగలదై, నభంబును=ఆకాశమును, నిబిరీస= దట్టమైన, వాత=గాలిచే, పరిపూరితంబు=నిండినది, పచరించి=చేసి, అటవీస్థలిన్= అడవియందు.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా వార లిద్దఱు నడవులలో వెదకుచుఁ బోవుచుండఁగా నాయడవియందు నాకాశమును పెద్దగాలిచే నించి యడవిని చీల్చునట్టి పెద్దధ్వని వినవచ్చెను. అదివిని యేమి యిదియని యడవియందు వెదకుచుండఁగా నొక్కచోట.

— • రామలక్ష్మణులు కబంధునిచేఁ జిక్కుట. • —

మ. గిరిసంకాశుని భూరివక్షుని శిరో • గ్రీవావిహీనున్ మహా
ఖరరోమావృతు నీలమేఘనిభు మే • ఘస్ఫూర్జదుర్ఘోష భీ
కరవృక్షస్స్థలలాట దేశగపిశం • గస్ఫారపక్ష్మాయతా
గ్నిరుచిస్ఫీతశుభేతరైకనయను • న్దీప్యన్మహాదంష్ట్రినిన్. ౧౧౮౭

గిరిసంకాశునిన్=కొండవంటివానిని, భూరివక్షుని=పెద్దఱొమ్ముగలవానిని, శిరోగ్రీవావిహీనున్=శిరస్సు మెడ లేనివానిని, మహాఖరరోమావృతున్ = మిగుల బిఱుసైన వెంట్రుకలచేఁ గప్పఁబడినవానిని, నీల మేఘనిభున్ = నల్లనిమబ్బుతో సమానమైనవానిని, మేఘస్ఫూర్జదుర్ఘోషున్ = మేఘధ్వనివలె పెద్దధ్వనిఁజేయువానిని, భీకర = భయంకరమైన, వక్షఃస్థ = ఱొమ్మునందుండు, లలాటదేశ = నొసటియందలి, పిశంగ = పచ్చవర్ణముచే, స్ఫార=ప్రకాశించు, పక్ష్మ=ఱెప్పలు కలదై, ఆయత = నిడుపైన, అగ్నిరుచి=అగ్నివంటికాంతిచే, స్ఫీత=ఎక్కువైనదియు, శుభేతర = అశుభమైన, ఏకనయనున్ = ఒంటికన్నుగలవానిని. “ఉరమున రెండుకన్నులు” అను భాస్కరునివాక్యమునకు నాధారము గానరాదు. దీప్యత్ + మహాదంష్ట్రినిన్=ప్రకాశించు పెద్దకోఱలుగలవానిని.

తా. పర్వతమువలెఁ బెద్దదేహముగలవానిని, పెద్దఱొమ్ముగలవానిని, తల మెడలేనివానిని, బిఱుసువెంట్రుకలుగలవానిని, నల్లనిమబ్బువంటివానిని, ఉఱుము వంటిధ్వనిగలవానిని, ఱొమ్మునఁగల నొసటియందు పచ్చనివన్నెగలిగి నిప్పులవలె నుండు పెద్దకన్ను నొకటిగలవానిని, పెద్దకోఱలుగలవానిని.

మ. అటవీసత్త్వమృగద్విపాదికవిక • ర్షాకర్షఖేలాప్రలం
పటునిన్ యోజనదీర్ఘ బాహుయుగళున్ • మార్గస్థితున్ భీముఁ బ్ర
స్ఫుట ఘోరాస్యుఁ గబంధుఁ గాంచి తటియం • బోవంగ నాదైత్యుఁడున్
బటుదోర్దర్ప మెలర్ప నాయిరుసురన్ • బాహాయుగిం బట్టినన్. ౧౧౮౮

అటవీసత్త్వ = అడవిజంతువులగు జింకలను నేనుఁగులు మొదలగు వానిని, వికర్ష=వదలుట, అకర్ష=లాగుకొనుటయనెడి, ఖేలా|ప్రలంపటునిన్=ఆటయందు నభిలాషగలవానిని, యోజనదీర్ఘ బాహుయుఁగళున్=యోజనమునిడివియగు రెండుచేతులుగలవానిని, మార్గస్థితున్=తమత్రోవకడ్డముఁగానుండువానిని, భీమున్=చూచువారికి భయముకలిగించువానిని, ప్రస్ఫుటఘోరాస్యున్=తెఱచిన భయంకరమైన నోరుగలవానిని, కబంధున్ = మొండెముగలవానిని, బాహాయుగిన్=రెండుచేతుల.

తా. జింకయు, ఏనుఁగులు మొదలగు నడవిమృగములను విడుచుట లాగుట యనునాటయందు నాసక్తుఁడగువానిని, యోజనముపొడవు చేతులుగలవానిని, తమత్రోవలో నుండువానిని, నోరు తెఱచికొనియుండువానిని, కబంధుని సమీపింపఁగా నారాక్షసుఁడు తన భుజబలముపెంపున రెండుచేతులతో వారిని బట్టుకొనెను.

కం. ఖరకర తేజో యుతతను,ధరులు భయంకరశరాస•ధరులు కృపాణీ
కరులు మహాబలు లిద్దఱు, పరుచేతికిఁ జిక్కి కీడు•పడి రవ్వేళన్. ౧౧౮౯

ఖరకరతేజోయుత=సూర్యునితేజస్సువంటి తేజస్సుతోఁగూడిన,తనుధరులు=దేహములు ధరించినవారు, భయంకరశరాసధరులు=భయంకరములైన విండ్లను ధరించినవారు, కృపాణీకరులు = చేతఁగత్తులుగలవారు, మహాబలులు = విశేషబలముగలవారు, పరుచేతికిన్=శత్రువునిచేతికి.

తా. సూర్యునితేజస్సువంటి తేజముగల దేహముగలవారు, పెద్దవిండ్లను ధరించినవారు, చేతఁగత్తులుగలవారు, మహాబలముగలవారయ్యును నాసమయమున వారిద్దఱు శత్రువులచేతఁ జిక్కి యాపదపడినవారైరి.

కం. ధీరుఁడు శూరుఁడు రాముఁడు,ధీరతఁగోల్పడఁడ విగత•ధృతి తమ్ముఁడు కౌ
మారమున ధైర్య మూనమి,చే రామునితో విషణ్ణ•చిత్తుం డగుచున్. ౧౧౯౦

కోల్పడఁడు=పోఁగొట్టుకొనినవాఁడుకాఁడు, విగతధృతి=ధైర్యముపోయినవాఁడు, కౌమారమునన్=బాల్యముచేత, విషణ్ణచిత్తుండు=వ్యసనముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడు. రాముఁడుకూడఁ జిక్కుపడుటచే ధైర్యముచెడె ననిభావము.

తా. రామచంద్రమూర్తి ధైర్యముగలవాఁడు, పరాక్రమముగలవాఁడు. కావున ధైర్యము వదలినవాఁడు కాఁడు లక్ష్మణుఁడు చిన్నవాఁడు ధైర్యము చాలనివాఁడు. కావున వ్యసనపడుచు నన్నతో నిట్లనెను.

వయస్సుపట్టిచూచిన రామచంద్రమూర్తికంటె లక్ష్మణుఁడు రెండుదినములు

చిన్నవాఁడు. ఇంతభేదము వయస్సునుబట్టి వచ్చినదికాదు. పాయసపరిమాణమునుబట్టి వచ్చినది కావున రామచంద్రమూర్తితో సగమువాఁడే లక్ష్మణుఁడు. ఆ కారణముచే లక్ష్మణుఁడు కుమారుఁ డనఁబడెనుగాని వయస్సుచేఁ గాదు.

శా. అన్నా! నాగతిఁ గంటె చిక్కితిని దే•వారాతిచే వీనివా
 త న్నానుం బడ వీడి పర్వెడుము దౌ•ద వ్వీవయే నెట్టులేన్
 జెన్నారన్ సతిఁ గాంచనేర్తు వని తోఁ•చెన్, రాజ్యలక్ష్మీసునం
 పన్నత్వంబునఁ గ్రాలువేళ నను మ•ర్వం బోకుమీ యెన్నఁడున్. ౧౯౪౧

దేవారాతిచేన్=రాక్షసునిచేత, వాతన్=నోట, రాజ్యలక్ష్మీసునంపన్నత్వంబున=రాజైశ్వర్యము పూర్ణముగా ననుభవించునపుడు.

తా. అన్నా! నాగతి చూచితివా! రాక్షసునిచేతఁ జిక్కితిని. వీనినోటం బడునట్లు నన్ను వదలి నీవైనను దూరముగాఁ బరువెత్తుము. ఇరువురిలో నొకరు బ్రదికినను మేలేకదా! ఏవిధముగానైన నీవు నీభార్యను గలిసికొనఁజాలుదువని తోఁచుచున్నది. కాఁబట్టి నేను నిన్నొకటి ప్రార్థించెదను. నీవు రాజవై రాజ్య సంపద పూర్ణముగా ననుభవించువేళ నన్ను మఱచిపోకుము. జటాయువువలె లక్ష్మణుఁడును రామునికై ప్రాణము గోలుపోయి సేవసేయఁగోరెను.

కం. అని సౌమిత్రి వచించిన, విని రాముఁడు నీవు నిట్టి•విధమున వగవన్
 జనునే యను మండఁగ నద్దనుజుఁడు వారలకు ననియె•దారుణఫణితిన్.

తా. అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా విని రామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణా! నీవు గూడఁ బిఱికివానివలెఁ బామరునివలె వ్యసనపడవచ్చునా! ఇప్పుడేమి మించిపోయినదని చెప్పుచుండఁగా నారాక్షసుఁడు భయంకరమైన విధముగ నిట్లనెను.

ఉ. ఎవ్వరు మీరు? చాపనిశి • తేష్వసు లూని విషాణి లట్టు లి
 ట్లివ్వని నేల గ్రుమ్మరెద • రెంతయు నాఁకొనునాదునోటిలో
 నివ్విధిఁ గూల నేమిటికి • నిచ్చటికిం జనుదెంచినారు ? మీ
 కెవ్వలనన్ మనంగ వశ • మే యిఁక, నిండెను నూఱువర్షముల్. ౧౯౪౩

చాపనిశిత+ఇషు+అసులు = విల్లు, వాఁడిబాణములు, కత్తులు, విషాణిలట్టులు = కొమ్ములుగలయెద్దులవలె, ఆఁకొను=ఆఁకలిగొనిన, ఎవ్వలనన్ = ఏ యుపాయముచేనైనను, మనంగన్ = బ్రతుకుటకు.

తా. మీరెవ్వరు ? విండ్లు, బాణములు, కత్తులు, ధరించి వాఁడికొమ్ముల కోడెలవలెఁ దిరుగుచున్నారు. ఆఁకలిగొనిన నానోటిలోఁ బడుటకై యింతదూర మేల వచ్చితిరి? నాబారిఁబడి మీ రేయుపాయముచేనైనను బ్రదుకఁజాలరు. మీకు నూఱువర్షములు నేఁటితో ముగిసెను.

కం. అని క్రొవ్వడర వచించెడి,దనుజుని వలు కాలకించి • తమ్మునితో భూ
 తనయావల్లభుఁ డను మోమున వెల్లఁదనంబు దోఁప•మునుకొనువగచేన్.

క్రొవ్వడరన్=గర్వమతిశయింపఁగా, వెల్లఁదనంబు=తెలుపు.

తా. అని గర్వించి పలుకుచున్న రాక్షసునిమాట విని లక్ష్మణునితో రామచంద్రమూర్తి మోము వెలవెలఁబోఁగా వ్యసనము ముంచుచుండఁ దమ్మునితో నిట్లనియె.

కం. కష్టంబు మీఁదఁ గష్ట మ, నిష్టంబుగ దాపరించి ♦ యిటు మనుగడకే
రిష్టంబు గూర్చె వ్యసనం, బిష్టాంగన లభ్యపడక ♦ చే పోయెఁ గదా.

అనిష్టంబుగన్=దుఃఖకరముగ, మనుగడకే=బ్రతుకుపాటునకే, రిష్టంబు=అశుభము, ఇష్టాంగన=ప్రియురాలు.

తా. దుఃఖకరముగఁ గష్టముమీఁదఁ గష్టము కలుగుచుఁ దుదకు మనకు బ్రతుకునకే ముప్పువచ్చెను. ప్రియురాలు లభింపకయే పోయెను. భార్యను బోఁగొట్టుకొని మరల రాఁబట్టుకొనకయే రాముఁడడవిలోఁ జచ్చెనను నపకీర్తి వచ్చెను అట్లు ప్రియురాలిని కష్టమునుండి తప్పించినవాఁడను గాకపోయితిని. ఆకార్యమై యుండిన మరణభయము లేదు.

కం. అన్నన్న! కాలశౌర్యం, బెన్నఁతీ నవ్యాహతంబొ ♦ యెకిఁగితె భూమ్యు
త్పన్నప్రాణులపై నిను, నన్నున్ దుఃఖములచేత ♦ నవయఁగఁ జేసెన్.

అవ్యాహతంబో=ఎదురులేనిదో, భూమ్యుత్పన్నప్రాణులపై=భూమియందుఁ బుట్టినభూతములమీఁద మనుష్యవేషములు ధరించినంతమాత్రమున మనకే యిన్నికష్టములు వచ్చుచున్నవే యిఁకఁ గర్మబద్ధులై పుట్టినవారిగతి యేమియను భావము నవయఁగన్=కృశింపఁగ. అన్నన్న - ఆశ్చర్యార్థకము.

తా. ఔరౌర! ఏమి యీ యాశ్చర్యము! భూమిమీఁదఁ బుట్టిన ప్రాణులపైఁ గాల మెంతశౌర్యముగలదో చూచితివా! నిన్ను, నన్నుఁగూడ దుఃఖములచేఁ గృశింపఁజేసెను. మనగతియే యిట్టులయినపుడు కాలమునకు వశపడక తప్పించుకొన నెవనికి సాధ్యము?

చ. గురుతరధైర్యవంతులు న ♦ కూటబలుల్ కృతహస్తు లాజి దు
ర్ధరవరతేజు లయ్యు సిక ♦ తామయసేతువువోలె బీఱుపో
దురు సుమి కాలమో యనఘ ♦ తోడ్పడ కెంతయుఁ దప్పివచ్చినన్;
బరఁగునె దుష్కరం బగుచుఁ ♦ బ్రాణుల దైవము చంపఁ జూచినన్. ౧౧౬౪

గురుతరధైర్యవంతులు = మిక్కిలి గొప్పధైర్యముగలవారు. అకూటబలుల్ = వంచనలేనిబలముగలవారు, ఆజిన్=యుద్ధమందు, దుర్ధరతేజులు = శత్రువులకు సహింపరాని తేజముగలవారు, కృతహస్తులు=గురితప్పకకొట్టువారు, సికతామయసేతువు = ఇసుకతోనేర్పఱిచిన యనకట్ట, బీఱుపోదురు = దుర్బలులగుదురు.

తా. ఎంతగొప్పధైర్యము కలవారు, సత్యపరాక్రములు, లక్ష్యసిద్ధిగల

వారు, యుద్ధములందు శత్రువులకు సహింపరాని తేజముగలవారైనను కాల మనుకూలింపక ప్రతికూలించి వచ్చెనేని యిసుకకట్ట యల్పప్రవాహమునకే యురువు లేకపోవునట్లు నిర్వీర్యులయి బెండుపడిపోదురు. దైవము ప్రాణులఁ జంపఁదలఁచిన నసాధ్య మేది కలదు? విధి కసాధ్యముకలదా?

దీనికి దృష్టాంత మర్జునుఁడే. యాదవస్త్రీలను రక్షింపలేక బోయలపాలు చేసి యేడ్చుచు వ్యాసులయొద్దకుఁబోఁగా "కం. బలమును బుద్ధియుఁ జేవయు, నలఘుమతీ యుల్లసిల్లు నగుకాలమునన్। బొలియుం గాలవిపర్యయ. కలనం బున బుధుల కుబ్బుకలఁకయుఁ గలదే॥"—మౌసల.

రామాయణమున నేర్చుకొనవలసిన నీతులలో ముఖ్యమైన దిదియే. "ఏరికి బుద్ధిబలంబులు, గారణములుగావు చూవె కలరె ధరిత్రిన్। నేరిచి బ్రదికిన వారలు, నేరకచెడ్డట్టివారు నీరజనేత్రా॥" యన్నట్లు మనసామర్థ్యముచే నొక కార్యము చేసితిమనియు మనయసామర్థ్యముచే నొకటి చేయఁజాలమైతిమనియుఁ దలఁచుట కేవలము మతితక్కువకార్యము.

అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే॥—భగవద్గీత. అహంకార ముచే బుద్ధిలేనివాఁడు నేనీకార్యము చేసితి ననుకొనును.

—♦ ౭౦-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు కబంధుని బాహువుల నఱకుట ♦—

కం. అని తనమది దిటపఱుచుచు, నినవంశవరేణ్యుఁ డుండ ♦ నిట్లనుఁ బలలా
శనుఁడు ననుఁజూచి నివ్వెఱఁ, గన నేటికి మిమ్మునోటి♦కడి విధిచేసెన్.

దిటపఱుచుచున్ = దృఢముచేయుచు, తనమదిన్=లక్ష్మణునిమనస్సును, నివ్వెఱ-నిండు + వెఱ=పూర్ణభయము. కడి=కబళము, విధి=బ్రహ్మ.

తా. అని లక్ష్మణుని మనస్సును గట్టిపఱచు రామచంద్రునిఁ జూచి రాక్షసుఁ డిట్లనెను. నన్నుఁజూచి మీరేల యింతభయపడెదరు. మిమ్ము నానోటి ముద్ద యగునట్లు బ్రహ్మచేసెను.

ఉ. ఈగతి సోఁకుఁ డాడఁగ స♦హీనపరాక్రముఁ డుగ్రవిక్రమో
దోగముమై నిజాగ్రజుని♦తో నను లక్ష్మణుఁ డింక వీఁడు బ
ల్వేగమ నిన్ను నన్ను బలి♦పెట్టకమున్న శితాసిధార ర
క్షోగురుబాహుయుగ్మమును♦గూల్చుట మేలు వధింపరామిచేన్. ౧౧౯౯

సోఁకుఁడు = రాక్షసుఁడు, విక్రమోద్యోగముమైన్ = పరాక్రమముతోడి ప్రయత్నముతో, నిజ + అగ్రజునితోన్ = తనయన్నతో, బలిపెట్టక = చంపక, శితాసిధారన్ = వాఁడిగల కత్తివాదరచే, రక్షో = రాక్షసుని, గురుబాహుయుగ్మ మును=పెద్దచేతుల రెంటిని, వధింపరామిచేన్ = చంపరాకుండుటచే, తలయుం డిన నఱకినఁ జచ్చును. తలలేనివానిఁ జంపుటెట్లు? ఇదియునుగాక చంపరామికిఁ గారణము ౧౨౦౧-వ పద్యమున లక్ష్మణుఁడే చెప్పుచున్నాఁడు.

కం. వీఁడు మహాబలముం గల,వాఁ డెంతయుభీమ మైన•వపువుగలాఁడున్
దూఁడరి మనలన్ మ్రింగెడు, వాఁడిమి జగమెల్లగెలిచి•వర్తిలుచుంటన్.

వపువు = శరీరము, తూఁడరి = దుష్టుఁడు. రూ. తూఁటరి. వాఁడిమిన్ = శౌర్యముచే.

తా. వీఁడు మహాబలము, భయంకరదేహము గల దుష్టుఁడు. పరాక్రమముచేఁ బ్రపంచమునంతయు గెలుచువాఁడు కావున మనలను మ్రింగునుగాని వదలఁడు.

కం. ప్రతికారశక్తిహీనుల, మృతిఁ గూర్చుట పాడిగాదు • నృపవర్యులకున్
గ్రతుమధ్యానీతముఁ బశు, తతిఁ గూల్చినభంగిఁ గుత్సి•తంబు మహాత్మా.

ప్రతికారశక్తిహీనులన్ = ఎదిరించియుద్ధముచేయ శక్తిలేనివారిని, క్రతుమధ్యానీతము=యజ్ఞకాలమున నడుమఁ దీసికొనిరాఁబడినది—(౧)ఆదినుండి యజ్ఞాంగముగా గ్రహింపఁబడి సంస్కరింపక నడుమఁదేఁబడినది. (౨)యజ్ఞము నిమిత్తమై యాగశాలకుఁ దేఁబడి యెదిరించి యేమియుఁ జేయఁజాలనిది. ఈకారణముచేతనే ప్రతికారశక్తిహీన మని చెప్పఁబడెను. (౩) 'పర్యగ్నికృతా నారణ్యానుత్సృజం త్యహింసాయై' యన్నట్లు అశ్వమేధయాగమునందుఁ దేఁబడిన యరణ్య పశువులను జంపక విడువవలయును. వానిని జంపుట నీచ కార్యము. (౪) యజ్ఞప్రదేశమునుండి యావలఁ దేబడినది యూపస్తంభము నొద్దఁ దప్ప నితరప్రదేశముల జంతుహింస చేయరాదు.

తా. మహాత్మా ! రాజులగువారికిఁ దమ్ముఁ దాము కాపాడుకొనలేక యెదిరించి యుద్ధముచేయలేక యుండువారిని యజ్ఞమధ్యమునఁ దేఁబడిన పశువుల హింసించుటవలె నీచకార్యము. అది న్యాయ్యముగాదు.

కం. అను లక్ష్మణువాక్యంబులు, విని దనుజుఁడు వారి వాత•వేసికొనంగన్
గను నింతలోన నానృప,తనయమణుల్ దేశకాల•తత్త్వవిధిజ్ఞుల్. ౧౨౦౨

దేశకాలతత్త్వవిధిజ్ఞుల్ = ఏప్రదేశమున నేకాలమున నేకార్య మెట్లు చేయవలయునో శాస్త్రప్రకారము దాని వాస్తవార్థము తెలిసినవారు.

తా. లక్ష్మణుఁడు చెప్పినమాటలు విని యారాక్షసుఁడు వారిని నోటవేసికొన నాలోచించులోపలనే దేశము కాలము వీనితత్త్వము దెలిసి పనిచేయువారు.

కం. రాముఁడు దక్షిణబాహువు, సౌమిత్రియు సవ్యభుజముఁ•జటులాసిహతిన్
భీమగతి నఱక వాఁడును,భూమిం బడె దిగ్ధరాది•వుల్ ధ్వని నిండన్.

దక్షిణబాహువు = కుడిచేయి, సవ్యభుజము = ఎడమచేయి, చటులాసిహతిన్=తళుక్కని మెఱసి మెఱుపుదీఁగవలెఁ జలించుకత్తిచే. రామునికుడిచేయి లక్ష్మణుఁ డన్నట్లు రామునకుఁ గుడిప్రక్క లక్ష్మణుఁడుండినవాఁడు కావున వారి కట్లు చేయ ననుకూలపడెను. దిక్+ధరా+దివుల్=దిక్కులు, భూమి, ఆకాశము.

తా. రామచంద్రమూర్తి కుడిచేతిని నఱకెను. ఆయనకుఁ గుడిప్రక్కన నున్నవాఁడగుటచే కత్తిదెబ్బచే లక్ష్మణుఁడు డెడమచేతిని నఱకెను. ఇట్లు నఱకఁగా వాఁడు భూమి, ఆకాశము, దిక్కులు ధ్వనిచే నిండునట్లు నేలఁబడెను.

—• లక్ష్మణుఁడు కబంధునకుఁ దమవృత్తాంతముఁ జెప్పుట. •—

కం. దీనుండై దోర్యుగళవిహీనుండై దనుజవర్యుఁ • డెవ్వరు మీరల్
గానఁ బని యేమి యనఁగా, వానికి లక్ష్మణుఁడు పలికె•స్వచరిత మెల్లన్.

దోర్యుగళవిహీనుండై =రెండుచేతులు లేనివాఁడై.

తా. దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడై, రెండుచేతులులేనివాఁడై, యారాక్షసుఁడు మీరెవ్వరు? ఈయడవియందు మీకేమిపని? యని యడుగఁగా లక్ష్మణుఁడు తమ చరిత్రము నిట్లు చెప్పెను.

సీ. ఇక్ష్వాకువంశభ•వేంద్రుఁ డీయనఘుండు,రాముఁ డటందురు•ప్రజలు దనుజ!
మాయన్న యితఁడు లఽక్ష్మణుఁ డంద్రు నాపేరు, దేవప్రభావుండు•దేవితోడ
దండకాటవిలోన • నుండ సుఖంబుగ, రాక్షసుల్ మాయచే • రాజవదన
స్రుచ్చిల నామెను•రోయుచు నిట వచ్చి,నార; మెవ్వఁడ వీవు•కారణం బ
తే. దేమియొ కబంధ మైనయా • కృతి వహింప ?
నురమునను నోరు జంఘల • యొప్ప లేదు
పొరలు చున్నాఁడ వన వాఁడు • సురచయేంద్రు
వాక్యములు స్మరియించుచు • పలికి ప్రీతి. ౧౧-౧౪

తా. ఈపుణ్యాత్ముఁ డిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడు. ఈయనను లోకులు రాముఁడందురు. ఈయన మాయన్న, నాపేరు లక్ష్మణుఁ డందురు. దేవతల మహిమగల యీయన తనభార్యతోడ దండకారణ్యమం దుండఁగా రాక్షసులు మాయచేసి యాచంద్రవదనయగు సీతను దొంగిలింపఁగా నామెను వెదకుచు నిచ్చటికి వచ్చితిమి. నీ వెవ్వఁడవు? ఇట్లు మొండెముమాత్ర ముండునాకారము ధరింపనేల? ఱొమ్మున నోరున్నది పిక్కలులేవు. పొరలెదవు. అనిన వాఁడు దేవేంద్రుని వాక్యములు స్మరించి శాపమోక్షణకాలము వచ్చెఁగదా యని సంతోషముతో నిట్లని బదులుచెప్పెను.

కం. ఉత్తర మిట్లను నో రఘు సత్తమవరులార! మీకు • స్వాగత మౌ నా
హత్తినభాగ్యంబున మిము, నిత్తఱిఁ బొడగంటిఁ జేతు•లివి పోఁగంటిన్.

తా. ఓ రాఘవులారా! మీకు స్వాగతము. నాభాగ్యము పండుటచే మిమ్ము నీసమయంబున నిందుఁ జూడఁగంటిని. చేతులు పోఁగొట్టుకొంటిని, చేతులు పోవుట నాయదృష్టముచేతనే.

ఆ. అవినయంబుచేత • నబ్బె నీవికృతంపు,రూపు దాని యున్న • రూపు నీకుఁ
జెప్పువాఁడ వినుము•శ్రీరామచంద్ర!ని,ర్వక్రసుగుణసాంద్ర! రాఘవేంద్ర!

అవినయంబుచేత=వినయముతప్పినపని చేయుటచేత, వికృతంపురూపు=వికారస్వరూపము, ఉన్నరూపు=యథార్థము, నిర్వక్రి = వంకరలేని, సుగుణ=కళ్యాణగుణములచే, సాంద్ర=పట్టమైనవాఁడా.

తా. శ్రీరామచంద్రా! గర్వముచే వినయము దప్పినకార్యము చేయుటచే నిట్టి వికారస్వరూపము నాకుఁ గలిగెను. యథార్థము చెప్పెద వినుము.

—•౭౧-వ సర్గము. కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులకుఁ దనవృత్తాంతముఁజెప్పుట•—

కం. సోమఖరధామవిబుధ, స్తోమధవసమాన మైన•సుందరరూపం
బే మును దాల్చి జగంబుల, రామా! విశ్రుతిని గంటి•రమణీయతకున్.

సోమ = చంద్రునితోను, ఖరధామ = సూర్యునితోను, విబుధస్తోమధవ = ఇంద్రునితోను, సమానమైన=సరిపోలుచున్న, విశ్రుతిని=ప్రసిద్ధిని, రమణీయతకున్ = అందమునకు.

తా. నేను దొలుత సూర్యచంద్రేంద్రులతో సమానమైన సుందరాకారము గలవాఁడనై లోకములందు రామచంద్రా! అందమునకుఁ బ్రసిద్ధిగంటిని.

కం. ఆమిక నే నీరూపము,తో మునులున్ గహనచరులు • దూలఁగ భీతిన్
వేమఱు గో డాడించుచుఁ, దామసమతి స్థూలశిరుని • దలరఁగఁ జేయున్.

ఆమికన్ = గర్వముచే, గహనచరులు=వనములందు సంచారముచేయువారు, గోడాడించుచున్ = బాధపెట్టుచు, తామసమతి = తమోగుణమువలనఁ గలిగినదుర్బుద్ధిచే, తలరఁగన్ = కలఁత చెందునట్లు.

తా. గర్వముచే నిట్టియాకారముగలవాఁడనై మునులను అరణ్యవాసులను భయపడునట్లు పలుమాఱు దుఃఖపెట్టుచు తమోగుణము ప్రకోపించుటచేఁ గలిగిన దుర్బుద్ధిచే స్థూలశిరుఁ డనుమునినిఁ గలఁత చెందింపఁగా.

కం. శాపాయుధుఁ డాసంయమి, కోపంబునఁ దిట్టె నన్ను • గుచ్ఛిత మగునీ
రూపంబున బెదరించెద,వా పాపీ! రూప మిదియె • యగుత సతంబున్.

శాపాయుధుఁడు=శపించుటయే యాయుధముగాఁ గలవాఁడు, సంయమి=ముని, సతంబున్=ఎల్లప్పుడు, నాలుగవపాదంబునఁ బ్లుతయతి.

తా. శపించుటయే యాయుధముగాఁగల ఋషీశ్వరుఁడు. "ఓరి పాపాత్ముఁడా! నింద్యమగు నీరూపమున నన్ను బెదరించెదవా ? నీ కీరూపమే శాశ్వతమగును గాక!" యని కోపంబున శపించెను.

కం. అని తిట్టిన శాపాంతం, బనఘా! కరుణింపవే య•నంచును వేఁడన్
వని రాముఁడు నీకరములు, దునిమి దహించినను గల్గుఁ•దొల్లిటిరూపున్.

తా. అని శపింపఁగా శాపమెప్పుడు పోవునో చెప్పుమని వేఁడగా 'నీయడవియందు రామచంద్రుఁ డెప్పుడు నీచేతులు తెగనఱికి దహించునో, యప్పుడు నీ కీశాపము దొలఁగిపోవును. నీపూర్వస్వరూపమును నీవు పొందుదువు' అనెను.

కం. అని యాన తిచ్చె శ్రీయుత,దనుసంజాతుండ నేను ♦ దగ వికృతశరీ
రిని నగుటకు లక్ష్మణ, శ,క్రునికోపము కారణంబు♦క్రొవ్వున నతనిన్.

అని యాజ్ఞచేసెను. ఇఁకఁ గబంధరూపము వచ్చినకారణము చెప్పెదను వినుము. శ్రీయుతదనుసంజాతుండన్ = (౧) శ్రీతోఁగూడిన దనువనువాని పుత్రుఁడను. (౨) శ్రీయనుపేరితోఁగూడినవానివలనఁ బుట్టినవాఁడను, దనువను వాఁడను. "దనుర్నామశ్రియఃపుత్రః శాపా ద్రాక్షసతాం గతః" అనియుఁ, దనుర్నామ దితేః పుత్ర యనియుఁ బాఠాంతరములు గానవచ్చుచున్నవి. వికృతశరీరిని = వికారపుశరీరము గలవాఁడను.

తా. అని సెలవిచ్చెను. నేను శ్రీయుతుఁడగు దనువువలనఁ గలిగిన వాఁడను. ఈవికారాకారము వచ్చుటకు నింద్రునికోపము కారణము. ఆయన కేల నీపైఁ గోపము వచ్చె నందువేమో!

కం. రా రమ్మని రణమునకుం, జీరితి ఘోరంపుఁదపముఁ ♦ జేసి విధాతం
గోరుట దీర్ఘాయుష్యం, బేరీ నాసము లటంచు ♦ నెంచి వెకలి నై. ౧౨-౧౩

తా. నేను గొప్పతపము చేసి దీర్ఘాయువు కలుగునట్లు బ్రహ్మచే వరము గొంటిని. ఆకారణమున నిఁక నాకేమి భయ మని బుద్ధిహీనుఁడనై నాసమాను లెవరని పొగరున నింద్రుని యుద్ధమునకు రారమ్మని పిలిచితిని.

కం. అతఁడు శతారధారా,పాతంబున శిరము గుదియఁ ♦ బడ వక్షమునం
దాతతసక్థిని గడుపున, వీతదయుం డగుచు నణఁప ♦ వేఁడితిఁ జంపన్.

శతారధారాపాతంబునన్ = వజ్రాయుధము వాదరపడవేయుటచే తల ఱొమ్మునందు, కడుపునందుఁ దొడలు కుదించుకొని యుండునట్లు. (దిగఁబడునట్లు) దయలేనివాఁడై యణఁగఁజేయఁగా 'నయ్యా! నాకిదురవస్థకంటె మరణము మేలు. చంపు' మని ప్రార్థించితిని.

కం. ఎంతయు వేఁడిన ననుఁ డా, నంతకుకడ కనుపఁ డయ్యె♦నన్పృతమె భాషా
కాంతుని పలు కని సీతా,కాంతా! రెంటికిని జెడితిఁ♦గావర మాఱన్. ౧౪-౧౫

తా. ఎంత నేను వేఁడినను బ్రహ్మదేవుని వాక్కనసత్యమగునా యని నన్నుఁ జంపఁడయ్యెను. ఈవిధముగఁ బొగరు చచ్చినవాఁడనై చచ్చినవాఁడను గాక బ్రదికిబాగున్న వాఁడనుగాక రెంటను జెడితిని.

ఇట్లు రెంటికిఁ జెడినవారిని రేవణుతోఁ బోల్చుటకలదు, 'ఉంభేకఃకారికాం వేత్తి। తత్త్వంవేత్తి ప్రభాకరః। మండన స్తూభయంవేత్తి। నోభయంవేత్తి రేవణః॥' అనికలదు. ఇది తెలిసిఅల్లసానిపెద్దన 'రెంటికింజెడినరేవణుఁడౌదునె' యని ప్రయోగించెను. ఇది తెలియక శబ్దరత్నాకరమున రేవఁడనౌదునె యని సవరించి వ్రాయఁబడి రేవఁడనఁగాఁ జాకలవాఁడని యర్థముకూడఁ గల్పింపఁబడినది. ఈ కబంధుని చరిత్రమువలన గర్వముసర్వానర్థకరమనియుఁబెద్దలతోఁ బరిహాసమాడ

రాదనియు నేర్చుకొనవలసియున్నది. యాదవులు మునులతోఁ బరిహాసమాడి వంశనాశమై పోయిరికదా! దంభోద్భవుఁడనువాఁడు, గరుడుఁడు గర్వముచేతనే కదా భంగపడినది.

కం. ఎటు లయ్యా! నే బ్రదుకుదు, నిటు లాహారంబులేక • యేగతిఁ దినుదున్
గటకట భగ్నముఖుండ వి,ఘటితశిరస్సక్థితలుఁడఁ • గరుణింపు మనన్.

తా. ఈవిధముగా నాహారములేక యెట్లు బ్రతుకుదునయ్యా? అయ్యో! నోరులేక శిరస్సు తొడలులేక యెట్లు తిందును? నాయందు దయదలంపుము.

కం. సురపతి యామడ నిడు వగు,కరములు వదనంబు దంష్ట్రి•కలు జఠరమునన్
గరుణించె దాన ద్విపకే,సరిశార్దూలాదిస త్త్వ•సంతతిఁ దినుచున్. ౧౭

తా. అని ప్రార్థింపఁగా ఆమడనిడివిగల చేతులు కడుపునందు నోరు కోఱలు ననుగ్రహించెను. వానిచే నేనుఁగులయు, సింహములయు, పులులయు, నీలోనుగాఁగల మృగసమూహములను భక్షింతును.

కం. రాముఁడు లక్ష్మణయుతుఁ డై, నీమహితకరాళి నిశిత•నిస్త్రింశహతిన్
భూమిఁ బడ నడువ నిర్జర,ధామము నీ కబ్బు నని బు•ధప్రభు వరిగెన్.

నీమహితకరాళిన్ = నీపెద్దచేతులను, నిశిత = పదునైన, నిస్త్రింశ = కత్తి యొక్క, హతిన్ = దెబ్బచే, అడువన్ = కొట్టఁగా, నిర్జరధామము = స్వర్గము, బుధప్రభుఁడు=దేవేంద్రుఁడు, 'బుధస్సూరౌ సుదే సౌమ్యే'యని నానా॥ళ॥

కల్క్యవతారవిషయము మన కిప్పుడు తెలిసినట్లు శ్రీరామావతార విషయము దేవతలకు ఋషీశ్వరులకు ముందుగానే తెలిసియుండును.

తా. లక్ష్మణుతోడ రాముఁడు నీచేతులను గత్తులతో నెప్పుడు నేలఁబడ నఱకునో యప్పుడు మరల నీవు స్వర్గమునకు వత్తువని చెప్పి యింద్రుఁడు పోయెను.

ఉ. ఆమునిమాట నమ్మి వికృ • తాకృతి వేగము పాయఁ గోరి నే
నేమృగ మేపదార్థమును • దృష్టిపథంబునఁ బడ్డఁ బట్టినన్
రాముఁడు చిక్కఁడే యని ఘ•నం బగునాశను నేదియేని నీ
యామడలోనఁ దోఁచిన ర•యంబునఁ బట్టుదు నోటఁ బెట్టుదున్. ౧౮

వికృతాకృతి = వికారస్వరూపము.

తా. ఆస్థూలశిరునిమాట నమ్మి యీ వికారస్వరూపము వదలి పోవఁగోరి నాకంటిదృష్టికి నేపదార్థము ఏమృగము కనఁబడినను వానిని బట్టుకొనుచుంటినా రాముఁడు చిక్కకపోవునా యను నాశతో నీయామడలోపల నేది కనఁబడినను బట్టుకొని తినుచుందును.

కం. ఆమౌనివరుఁడు చెప్పిన,రాముఁడ వీవే మహాత్మ! రణతలమున న
న్నీమెయి వధియింపఁగ లే,రేమగపంతంబువార • లేనియు రామా!

తా. మహాత్మా! నన్ను యుద్ధమం దెంతటి పౌరుషముగలవారైనను నీవిధముగఁ జంపలేరు. కావున ఆమునీశ్వరుఁడు చెప్పినరాముఁడు నీవే.

మ. మతిసాచివ్య మొనర్తు, మిత్రవరు సం♦పాదింతు, న న్నగ్ని సం
స్కృతుఁ గావింపుఁ డటన్న రాముఁ డనియెన్ ♦ స్వేచ్ఛన్ జనస్థానమం
దితఁడు న్నేనుఁ జరింప రావణుఁడు నా ♦ యిల్లాలి గిల్పాడె; దు
ర్మతిపేరొక్కటి మే మెఱుంగుదుము, శౌ♦ర్యం బేనిరూపంబు నేన్. ౧౨-౨౧

మతిసాచివ్యము=ఆలోచనయందు సాహాయ్యము, మిత్రవరున్ = మంచి గొప్పస్నేహితుని, అగ్నిసంస్కృతున్ = అగ్నిచే సంస్కరింపఁబడినవానిని, అనఁగా దహింపఁబడినవానిని, గిల్పాడెన్=హరించెను.

తా. మీకు నాలోచనయందు సాహాయ్యము చేసెదను. మీకు మీకార్య మనుకూల మగునాలోచన చెప్పెదను. మీకార్యము సాధింపఁగల స్నేహితుని దొరకఁ జేసెదను. నన్ను నగ్నిచే దహింపుము అనఁగా రామచంద్రమూర్తి వీనిని దహించిన పిమ్మట తెలియవలసినవిషయము తెలియకపోవు నని తలఁచి యిట్లనియె. ఇతఁడు నేను జనస్థానమందు మాయిష్టానుసారము తిరుగుచుండ రావణుఁ డనువాఁడు నాభార్యను దొంగిలించెను. ఆ దుర్బుద్ధి పేరుమాత్రము మాకుఁ దెలియును. వానిశౌర్య మేమాత్రమో, వానిరూప మెట్టిదో ?

చ. అతనినివాన మైనఁ దెలి ♦ యంబడ, దాతని నీ వెఱింగినన్
మతి చెడి కానకాన దెస ♦ మాలి చరించెడిమమ్ముఁ దీవ్రదుః
ఖితుల హితప్రవర్తనులఁ ♦ గేవలసత్కృపఁ జూచి చెప్పవే
స్థితి గతి యిట్టి దంచు నఱ ♦ సేయక వీర! మహోపకారి వై. ౧౨౨

తా. వాఁడుండుస్థలమైనను దెలియరాదు. వానిని నీవెఱింగియుండినఁ జెప్పుము. మనస్సు వికలతనొంది దిక్కులేక యడవియడవి తిరిగి బహుదుఃఖ మనుభవించుచున్నాము. మేము పరుల కుపకారము చేయుదుముకాని యప కారముచేయము. నీవుకోరినట్లు నీకుపకార మే చేయుదుము. కావున మాయందు దయదలఁచి యలక్ష్యము సేయక వంచింపక గొప్పయుపకారము చేసిన వాఁడవై వాని స్థితిగతి యిట్టిదని చెప్పుము.

కం. కుంజరము లప్పు డప్పుడు, భంజించిన శుష్క కాష్ఠ♦పటలంబులు ప్రో
వుం జేర్చి బిలమునను నిన్నుం జతన మొనర్తు నీదు♦నుడిమైఁ గాల్పన్.

తా. నాకేమియుపకారము చేసెదనందువా, యేనుఁగు లప్పుడప్పుడు విఱిచిన యెండుకట్టెలగుంపులను కుప్పచేర్చి బిలమునందు నిన్ను నీమాటప్రకారము కాల్చుటకు యత్నించెదను.

కం. ఎవ్వఁడు హరించె జానకి, నెవ్వలనం దాఁచినాఁడొ ♦ కృపచే మా కా
నవ్వడి తెలిపి శుభమునన్, నివ్వటిల నొనర్పవయ్య ♦ నీ వెఱిఁగిన నాన్.

తా. నీవలన మాకుఁ దెలియవలసిన దేమనిన జానకిని హరించినవాఁ డెవ్వఁడు? ఆమె నెక్కడ దాఁచినాఁడు? నీకుఁ దెలిసినయెడల ఆజాడ మాయందు దయయుంచి తెలిపి మాకు మేలుసేయుము.

ఉ. తీఁపురముల్ ఘటించి కొని ♦ తెచ్చిన యీవికృతంపురూపుతో
దోఁపుడుపోయితిం దెలివి ♦ తోయజలోచన సీతగాథమున్
దోఁపదయిప్డు నాతనువుఁ ♦ దూర్ణమ కాల్చిన దాఁపరీని యా
దాఁపజీకంబు నంతయును ♦ దాఁపక నీకు నెఱుంగఁ జేసెదన్. ౧౨౨౯

తీఁపురముల్=ఆగడము, ఘటించి = చేసి-కొని తెచ్చిన = కావలయునని తెచ్చికొనిన-ఇచ్చుటఁ దెచ్చికొనిన నని యాత్మనేపదముండుట బాగు. అయినను ఆగమసూత్ర మనిత్య మగుటవలన తెచ్చిన యనియె ప్రయోగింపఁబడె. 'పట్టముఁ గట్టి యేలుము కృపన్ మము నెల్లర' యని భారతప్రయోగముకలదు. దాఁపరీని = దాఁచినవాని.

తా. ఆగడములగు కార్యము చేసి కొనితెచ్చికొనిన యీవికారస్వరూపముతో నా తెలివికూడఁ బోఁగొట్టుకొంటిని. సీత చరిత్రయు నాకు స్ఫురింపఁలేదు. వేగమే నాదేహమును గాల్చితిరేని నాస్వస్వరూపము నొంది సీతను దాఁచినవాని రహస్యమంతయు దాఁపక నీకుఁ జెప్పెదను.

కం. అవటమున నన్ను వెస నిడి, సవిత పరిశ్రాంతహయత ♦ జాఱక మున్నే
సవిధిగ దహియింపుముమఱి,యవనిసుతాహర్తఁ దెలియు♦నతని వచింతున్.

అవటమునన్=బిలమునందు, సవిత=సూర్యుఁడు, పరిశ్రాంత=గాసివడిన, హయతన్=గుఱ్ఱములు గలవాఁడగుటచేత, జాఱకమున్నే=అస్తమింపకముందే, సవిధిగ=శాస్త్రప్రకారము, అవనిసుతాహర్తన్ = సీతనుహరించినవానిని, తెలియు నతనిన్=తెలిసినవానిని, వచింతున్=చెప్పెదను.

తా. నన్ను బిలమునందుంచి సూర్యుఁ డస్తమింపకముందే దహించితివేని సీతను దొంగిలించినవానిని దెలిపెదను.

ఉ. వాని నెఱుంగఁగా గలుగు ♦ వాఁ డొకరుండు గలండు, వానితో
మానుగ న్యాయ్యమార్గమున ♦ మైత్రి యొనర్పుము కారణాంతరం
బైనఁ జరించె వాఁడు భువ ♦ నావళి నెల్ల, నతండు ధాత్రిపైఁ
గాననిచోటు గల్గ, దుప ♦ కారము నీ కొనరించు నావుడున్. ౧౨౨౭

న్యాయ్యమార్గమునన్ = న్యాయముతోఁగూడిన విధమున, కారణాంతరంబు=వేఱొకకారణము, భువనావళి=లోకసమూహము.

తా. వానిని దెలిసికొనఁగలుగువాఁ డొకఁ డున్నాఁడు. వానితో ధర్మపద్ధతిని నీవు స్నేహము సేయుము. ఒకానొకకారణమున వాఁడు ప్రపంచమంతయుఁ దిరిగెను. వాఁడు చూఁడనిచోటు భూమియందు లేదు. నీకుఁ వాఁ డుపకారము

చేయును. ఇన్నియుఁ జెప్పి వానిపేరేల చెప్పలే దనిన తన్నుఁ గాల్చుటకుఁ బూర్వమే చెప్పినఁ దనకుత్సితశరీరమును జూచి రోసి కాల్పకుండు నని యని గోవిందరాజీయము. రాముఁ డసత్యవాది యని తన్ను మోసము చేయునని కబంధుఁడు తలఁచెననుట సరిగాఁ దోఁపదు. చెప్పవలసిన విషయము చాలఁగ నుండుటచేతను ఆనింద్య శరీరమునఁ జేతులు దెగినబాధపడుచు నొకనిమిషమైన నుండుట సహింపలేమిని దన్నుముందు దహింపఁగోరె నని తోఁచెడిని.

—♦ ౭౩-వ సర్గము. కబంధుఁడు స్వస్వరూపంబు నొందుట ♦—

చ. తొఱటను వానిదేహమును ♦ దోఁపి సుమిత్రసుతుండు మండుపె
  న్గొఱవులు దెచ్చి కాష్ఠమునఁ ♦ గూరిచి వహ్నుల నూలుకొల్పఁగా
  నెఱచిన నేతిముద్దకును ♦ నీ డగు దేహముఁ గాల్ప నగ్నియున్
  జుఱుకరి గాక మందుఁ డయిఁ ♦ చూఁడుచు నుండఁగ వారు చూడఁగన్.

తొఱటను = బిలమునందు, దోఁపి = తూర్చి, ఎఱచిన = మాంసముచే, ఈడగు=సమానమైన, చుఱుకరి = చుఱుకుఁదనముగలవాఁడు, చూఁడుచున్ = కాల్చుచు, వారు=రామలక్ష్మణులు.

తా. వాఁ డీప్రకారము చెప్పఁగా వాని దేహమును నొకబిలమందు దోఁపి లక్ష్మణుఁ డెండినకట్టెలు పేర్చి మండెడు కొఱవి యాకట్టెలలోనుంచి యగ్నులను పురిగొల్పఁగా మాంసముముద్ద కావున క్రొవ్వుతో నిండి నేతిముద్దవలె నుండు దేహమును నగ్నిహోత్రుఁడు వేగముగఁగాల్పక మెల్లగఁ గాల్చుచుండెను. ఇంతలో రామలక్ష్మణులు చూచుచుండఁగా.

ఉ. మండెడుమంటనుండి యస♦మానవినిర్మలచేలుఁ డుజ్జ్వల
  న్మండనమండితుండు ఖప♦థంబున కుద్గమనం బొనర్చి శ్వే
  తాండజయుక్తమైనసుర♦యానమునన్ దిశ లెల్ల వెల్గఁగా
  నుండి కబంధుఁ డిట్లనియె♦నుర్వీజఁగాంచు తెఱంగు రాముతోన్. ౧-౫

అసమాన=సమానములేని, వినిర్మల=మలినములేని, చేలుఁడు = వస్త్రము గలవాఁడు, ఉజ్జ్వలత్=మిగులఁ బ్రకాశించుచున్న, మండన = అలంకారముచే, మండితుఁడు=అలంకరింపఁబడినవాఁడు, ఖపథంబునకున్ = ఆకాశమునకు, ఉద్గమనంబొనరించి=ఎగసి, శ్వేతాండజయుక్తము=తెల్లపక్షులగు హంసలతోఁగూడిన, సురయానమునన్ = విమానమునందు-హంసలవిమానము బ్రహ్మలోకప్రాప్తిని దెలుపుచున్నది. రామచంద్రమూర్తి కొఱవివేసినకారణమున నిట్టియుత్తమలోక ప్రాప్తి.

తా. మండుచున్న మంటలోనుండి మిగులనిర్మలమైన వస్త్రములు గలిగి తళతళలాడుసొమ్ము లలంకరించుకొని యాకాశంబునకెగసి,హంసలఁగట్టినవిమా

నభముమీఁద దిక్కులు వెల్గఁగానుండి సీతను జూచువిధము రామునితో నిట్లని యెను.

మ. అనఘా! రామ జగంబునందు షడుపా ♦ యజ్ఞుల్ క్రియాశీవిమ
ర్శనముం జేయుదు రందు దుస్థ్సితిసమా♦క్రాంతుల్ సమావస్థు లౌ
జనులన్ రోసి ఘటింత్రు మైత్రి నిపుడో ♦ జాయానిమిత్తంబు నీ
వనుజాన్వితుఁడ వౌచు నీచవశచే ♦ నాయాసపాటొందవే ? ౧౨౩౦

షట్+ఉపాయజ్ఞుల్ = ఆఱుపాయములు తెలిసినవారు-సంధి విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధీభావము, సమాశ్రయము- ఇవియాఱుపాయములు. క్రియా+ఆశీ+విమర్శనముస్ = సమస్తకార్యములను న్యాయ్యముగా నాలోచించుటను, దుస్థ్సితిసమాక్రాంతుల్=కష్టదశయందుండువారు, సమావస్థులు = తమవలె కష్టదశయందుండువారు, రోసి = వెదకి, జాయానిమిత్తంబు = భార్యకొఱకు, అనుజాన్వితుఁడవౌచు = తమ్మునితోఁగూడినవాఁడవై, నీభార్యనిమిత్తముగా నీకుఁ గష్టదశవచ్చినది. నీనిమిత్తముగా నీతమ్మునికిఁ గష్టదశవచ్చినది.

తా. రామచంద్రా! లోకమునందు సంధి విగ్రహ యానాసన ద్వైధీభావ సమాశ్రయంబు లను నాఱుపాయములను రాజులగువారు కార్యములు సాధించుటయం దాలోచింతురు. ఈయాఱింటియందు సంధితప్పఁ దక్కినవి నీకుఁ బ్రకృతము సరిపడునవికావు.విరోధియునికి తెలిసినఁగదా యుద్ధము ప్రయాణము లోనైనవి. కావున సంధివిషయ మొకటే యాలోచింపవలసియున్నది. ప్రత్యక్షశత్రు వెవఁడైనది నీకుఁ దెలియలేదు గనుక నీవు వానితో సంధిచేయుద మన్నను బొసఁగదు. కాఁబట్టి తొలుత నీశత్రువిషయము - సీతయునికి తెలిసికొనవలసియున్నది. ఇది మీయిరువురవలన సాధ్యమగునదికాదు. కావున నన్యసహాయ్య మావశ్యకమై యున్నది. ఇతరులతో సంధి యెట్టివారితోఁ జేయవలయును ? కయ్యమునకు నెయ్యమునకు వియ్యమునకు సమత్వము వలయును. తనకంటె గొప్పవానితోడ స్నేహము కుదరదు. తక్కువవానితో మైత్రిచేసియుఁ బ్రయోజనములేదు. తనకంటె నెక్కువవాఁడు తన్నుఁ జులుకనచూచునుగాని నిండు మనస్సుతో నాదరింపఁడు. ఇప్పుడు మీయన్నదమ్ములిరువురు సమర్థులేయైనను నీభార్యనిమిత్తమై నీకుఁ గష్టదశ ప్రాప్తించినది. నీనిమిత్తమై నీతమ్ముఁడు కష్టదశయందే యున్నాఁడు. ఈకారణముచే వాలితో మైత్రి నిషేధించుచున్నాఁడు. అది నీతిశాస్త్రానుసారము గాదు.

—♦ కబంధుఁడు రామునకు సుగ్రీవునితో మైత్రి జేసికొనఁ జెప్పుట. ♦—

ఉ. కాన భవత్సమానదశుఁ ♦ గాంచి ఘటించుట మేలు మైత్రి, కా
దేనియు నీదుకార్యము తు ♦ దింగను బెట్టులొ తోఁపదయ్యె రా

మా : నగచారి క్రుద్ధుఁ డయి • యన్న సురాధిపసూతి వాలి రా
జ్యానకుఁ గాఁగఁ దాఁ పఁగ వ • నాటచతుష్కసహాయుఁడై వెతన్. ౧౨౩౧

కానన్=కావున, భవత్సమానదశున్ = నీదశవంటిదశయందుండువానిని, నగచారి=క్రోఁతి, క్రుద్ధుఁడయి=కోపించినవాఁడై, సురాధిపసూతి = ఇంద్రుని కుమారుఁడు, వాలి = వాలియనువాఁడు, తాఁ పఁగన్ = తన్నఁగా, వనాటచతుష్క సహాయుఁడై = నలుగురుక్రోఁతులను సహాయులుగాఁగలవాఁడై, వెతన్ = దుఃఖముచే.

తా. కాఁబట్టి నీస్థితివంటి స్థితియందుండువానినిగాఁ జూచి నీవు స్నేహము చేయుటబాగు. అటుచేయుటనొల్లవేని నీకార్యము కొనసాగు నుపాయము నాకుఁ దోఁపలేదు. అట్టివాఁ డెవఁడైన నున్నాఁడా యందువా ? రామా! వానరుఁడును నింద్రునికొడుకును తనయన్నయు నగువాలియనువాఁడు కోపించి రాజ్యము నిమిత్తమై తన్నుఁ దన్నఁగా నలుగురువానరులను సహాయులుగాఁ దీసికొని దుఃఖపడుచు.

ఉ. పావనఋశ్యమూకగిరిఁ • బంపతటిం జరియించుఁ, బేరుసు
గ్రీవుఁడు, వీర్యవంతుఁడు న • రీణచరిత్రుఁడు సత్యవాది ప్ర
జ్ఞావిభవుండు ధీరుఁడు ప్ర • శస్తపరాక్రమశాలి వానితో
నీవు పొనర్పు నెయ్యమును • నీప్రియురాలిని రోయ బాస టౌ. ౧౨౩౨

పావన=పవిత్రమైన, ఋశ్యమూకగిరిన్ = ఋష్యమూక మనుపర్వతము నందు, పంపతటిన్ = పంపయొడ్డున, అరీణచరిత్రుఁడు = చక్కటినడవడిగల వాఁడు, బాసట బౌన్ = సహాయపడును.

తా. అతఁడు పవిత్రమైనఋశ్యమూకపర్వతమునందు పంపయొడ్డున సంచరించుచుండును. ఆయనపేరు సుగ్రీవుఁడు. అతఁడు పరాక్రమవంతుఁడు. ఋజువర్తనము గలవాఁడు. సత్యము చెప్పువాఁడు. బుద్ధిసంపదగలవాఁడు. ధైర్యవంతుఁడు. శౌర్యమునఁ బ్రసిద్ధుఁడు. వానితో నీవు స్నేహముచేసితివేని నీభార్యను వెదకుటయందు నీకు సహాయుఁ డగును.

కం. ఏలా దుఃఖించెదు నర, పాలా! యెవ్వరికి నైన • భవితవ్య మిలన్
దూలం బుచ్చఁగ వశమే, కాలము దురతిక్రమంబు • గా యెవ్వరికిన్. ౧౨౩౩

భవితవ్యము=జరుగవలసినది - అదృష్టము, తూలంబుచ్చఁగన్ = త్రోసి వేయుటకు, దురతిక్రమంబు = దాఁటరానిది.

తా. రాజా ! నీవేల దుఃఖించెదవు ? ఏది యెట్లుజరుగవలసియున్నదో యది యట్టులే జరుగును గాని దానిని ద్రోచివేయ నెవరికి సాధ్యము ? ఎట్టివారి కైనను గాలము దాఁటరానిదిగదా !

కం. గమనింపు మచటి కిప్పుడ, యమలమతీ! యిచటనుండి•యతిజవమున స్నే
హము సుగ్రీవునితోఁ జే,యుము వాఁడు మహాబలుం డ•నుత్తమగుణుఁడున్.

అమలమతీ=నిర్మలమైనమనస్సుగలవాఁడా, గమనింపుము=ప్రయాణమై పొమ్ము, అతిజవమునన్ = మిగులవేగముగ, అనుత్తమగుణుఁడు = మిక్కిలి యుత్తమమైన గుణములుగలవాఁడు.

తా. నిర్మలమనస్సుగలవాఁడా! నీ వచ్చటి కిపుడే శీఘ్రముగఁ బ్రయాణమై పొమ్ము. సుగ్రీవునితో స్నేహము చేయుము. వాఁడు మహాబలవంతుఁడు. శ్రేష్ఠతమములైన గుణములుగలవాఁడు.

ఉ. వంచన యింతలేక, యొక • వానరుఁ డెయ్యది చేయనోపు నం
చెంచక, చెల్మి సేయుము క • పీశునితోడుత నగ్ని సాక్షిగా;
సంచితవీర్యవంతుఁడు, స • హాయతఁ గోరినవాఁడు, మేలు గా
వించుఁ గృతజ్ఞుఁ డెల్లకపి • వీరుల కేలిక, కామరూపియున్. ౧-౨౩

సహాయతన్ = సాయమును, ఏలిక = ప్రభువు.

తా. మోసబుద్ధిలేక వీఁడొకక్రోఁతి వీఁ డేమిచేయుఁగల డని యలక్ష్యము సేయక యగ్నిసాక్షిగా వానరరాజుతో మైత్రి చేయుము. వాఁడు మిగులపరాక్రమవంతుఁడు. ఎవరైన సహాయుఁడు దొరకునా యని కోరియున్నాఁడు. మీకు మేలే చేయును. నీవు చేసిన మేలు మఱవఁడు. వానరులకెల్లఁ బ్రభువు. కోఁ(?)స రూపము ధరింపఁగలవాఁడు.

కం. మీ రాతనివాంఛితమును, దీరుపఁ గల రతనికోర్కిఁ • దెప్పున మీరల్
దీరిచినఁ దీర్ప కున్న న,వారణ మీకార్య మతఁడు,•వలనుగఁ గూర్చున్.

వాంఛితమును=కోరికను, తీర్పఁగలరు = చక్కఁజేయశక్తిగలవారు.

తా. అతనికోరిక నెఱవేర్చుశక్తి మీయందున్నది. ఆయనకోరిక మీరు వెంటనే నెఱవేర్చినను నెఱవేర్పకున్నను మీకార్య మాతఁడు చక్కఁబఱచును.

సీ. అతఁడు ఋక్షరజని•యాత్మసంజనితుండు, జలజాప్తుఁ నౌరస•సంభవుండు
పంపాసరోవర • ప్రాంతదేశంబున, సగ్రజుఁ డగువాలి • కాత్మఁ దలఁకి
చరియించుచున్నాఁడు•సకలాయుధంబుల, నంటి ప్రతినచేసి • యతనితోడ
నెయ్యం బొనర్పుము•నిర్జరారులయిక్క, లతఁ డెఱుంగనియవి•యవని లేవు
తే. తరణికిరణాళి ప్రసరించు • ధరణిలోనఁ గలనదీనదపర్వత • కాననముల
రోయుఁగపులను బంచినీ•జాయ వెదక,వార్తఁ దెప్పించు నమ్ముము•కీర్తిపూత.

ఆత్మసంజనితుండు=దేహమునఁ బుట్టినవాఁడు, జలజాప్తు=సూర్యునియొక్క ఔరససంభవుండు=సొంతకొడుకు. ఇందు స్నానముచేసినవారు స్త్రీలగుదురని పార్వతీదేవిశపించిన యొకసరస్సునందు ఋక్షరజుఁడు స్నానముచేసి స్త్రీయయ్యెను. దానిని ఇంద్రసూర్యులు మోహించిరి. ఇంద్రునికొడుకు వాలి, సూర్యుని

కొఱకు సుగ్రీవుఁడు. తలఁకి=భీతిల్లి, నిర్జరారుల = రాక్షసుల, ఇక్కలు = వాసస్థానములు, తరణికిరణాళి = సూర్యునికిరణములసమూహము, నదీ = పడమటిముఖమైపాఱునేళ్లు, జాయన్ = భార్యను.

తా. అతఁడు ఋక్షరజుఁడు స్త్రీయై యున్న కాలమున నామెదేహమున సూర్యునకు జనించినవాఁడు. పంపాసరోవరముప్రక్కప్రదేశమందు నన్నయగు వాలికి భయపడి తిరుగుచున్నాఁడు.వాఁడు నమ్మునట్లు నీవు సకలాయుధములను దాఁకి ప్రతిజ్ఞచేసి స్నేహముచేయుము.వాఁ డెఱుఁగనిరాక్షసులుండుచోటులుభూమి మీఁద లేవు.సూర్యకిరణములు వ్యాపించు భూమియందుఁగల నదులు,నదములు, కొండలు, అడవులు, వెదకి నీభార్యయెందున్నది వార్త తెప్పింపఁగలఁడు. నమ్ముము.

కం. నీదువియోగముకతమున, ఖేదంబునఁ గుందు విమల•క్షితిసుత సవ్యా
పాదుఁ డగురావణునిప్రా, సాదంబున నుండువార్త•శక్తుఁడు దెలియన్.

వియోగముకతమునన్=ఎడఁబాసినకారణమున, ఖేదంబునన్=శోకంబున, సవ్యాపాదుఁడు=ద్రోహచింతగలవాఁడు, ప్రాసాదంబునన్ = అంతఃపురంబున, మేడయందు, శక్తుఁడు=సమర్థుఁడు, విమలన్ = అనుటచే నామెపాతివ్రత్యము గుఱించి నీవు సందేహింపవల దనిభావము.

తా. నిన్నెడఁబాసినకారణమున దుఃఖించుచున్న సీతాదేవి ద్రోహచింతఁ గల రావణుని మేడయందుండువార్త తెలిసికొన సమర్థుఁడు.

కం. ఆరావణునినిశాంతము, నారసి పాతాళలోక•మం దుండినయేన్
మేరువుకొన నుండిన సీ, తారమణిం దెచ్చుఁ జంపి•దైత్యచయంబున్.

నిశాంతము = ఇల్లు, ఆరసి = విచారించి, వెదకి, దైత్యచయంబున్ = రాక్షససమూహమును.

తా. ఆరావణునియిల్లు వెదకి వాఁ డామెను పాతాళమందు దాఁచినను మేరువుకొనయందుంచినను రాక్షసులగుంపును జంపి సీతాదేవిని దేఁగలఁడు.

—• ౭౩-వ సర్గము. కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపామార్గంబుఁ జెప్పుట. •—

సీ. అనుచు సీతాప్రాప్త్యు•పాయంబు వచియించి,పల్కె వెండియును గ•బంధుఁ డిచట
నుండి ప్రతీచిగా•నొప్పు చుండువనాళీ, ఫలపుష్పసముదాయ•కలిత మగుచు
మారేళ్ళు నేరేళ్ళు•మంచిగన్నేరులు, గోఁగులుఁ బనసలు•రేఁగుచెట్లు
రావులు మావులుఁ•గ్రోవులు ముంతమా, మిడులువారిజములుఁ•గడపలాది
తే. గాఁగ ధరణీరుహంబులు•గలవు పెక్కు,
చెట్టు లెక్కియొ ఫలములు•గొట్టి నేలఁ
ద్రోచియో మీరు మెసవుచుఁ•ద్రోవఁ బోవ
నవులఁ బష్పితతరువనం•బలరు చుండు. ౧-౪౦

సీతాప్రాప్తి+ఉపాయంబున్=సీతలభించు నుపాయమును, ప్రతీచిగా=పడ

మరగా, ఫలపుష్పసముదాయకలితము=పండ్లు పూలు వీని రాసులచేఁ గూడినది, మావులు=మామిడిచెట్లు, పుష్పితతరువనంబు=పూచినచెట్లుగల వనము.

ఇంతవఱకు రామలక్ష్మణులు దక్షిణముగానే పయనించిరి. తూర్పు దక్షిణము పడమర సముద్రములతీరములందు నంధ్ర పాండ్యాదిదేశములు గలవు.కావున వారు తూర్పుపోలేదు. అదియునుగాక కొండ లడ్డము వచ్చెను. అదియునుగాక జటాయువు దక్షిణముగానే పొమ్మనెను. ఈమార్గమునకుఁ గిష్కింధ పడమరగా నున్నది. అదియునుగాక శబరియాశ్రమము జేరుటకుఁ దూర్పునఁదప్పఁ దక్కిన దిశలఁబోవ మార్గములేదు. కొండలడ్డము. కావున వీరు పడమరగానే పోయి యావలఁ దూర్పుతిరుగవలసినవారైరి. నాసిక పంచవటి యనువారివాదమున కిది యడ్డ మగుచున్నది.

తా. అని సీతలభించు నుపాయము చెప్పి కబంధుఁడు మఱియు నిట్లనియె. ఇచ్చటనుండి పడమరగాఁ బోయిన పండ్లతోను బూవులతోను నిండిన వనములు గలవు. అందు మారేళ్లు, నేరేళ్లు, గన్నేరులు, గోఁగులు, పనసలు, రేఁగులు, రావులు, మామిడులు, క్రోవులు, ముంతమామిడులు, వారిజములు, కడపలు మొదలుగాఁ బెక్కులు చెట్లు గలవు. ఆచెట్లెక్కిగాని నేలరాలఁగొట్టిగాని, మీరు వాని పండ్లను దినుచుఁ బోఁగా నావల పూచినచెట్లుగల వనమొకటి గలదు.

కం. నందనసుందరమై ని, ష్యందమధురసంబు నగుచు♦నఖిలర్తుఫలా
స్పందితవిటపియుతం బై, పొం దగువన ము త్తరకురు♦భూముల కెనయై.

నందనసుందరము=నందనవనమువలె నందమై, నిష్యంద=కాఱుచున్న, మధురసంబు=తేనెవలెఁ దియ్యనై నరసముగలది, అఖిలర్తు = అన్ని ఋతువుల యందలి, ఫలాస్పందితవిటపి=ఫలములులేకుండని చెట్లుగలది. అన్ని ఋతువుల యందుండుఫలములను గలవనిభావము. ఉత్తరకురుభూములకున్=హిమవత్ప ర్వతమున కుత్తరమునసుండు కురుదేశమునకు, ఎనయై=సమానమై.

తా. నందనవనమువలె నందమై స్రవించుచున్న తియ్యనిరసముగలదై యన్నిఋతువులయందలి పండ్లు పూలు గలచెట్లతోఁగూడి యుత్తరకురు భూములకు సమానమై.

కం. ధారాధర ధరణీధర, వారంబులఁ బోలి పక్వ♦ఫలభారనతం
బై రమ్యవిటపియుత మై, శ్రీరంజిలు నచట నచట♦వృక్షచయంబుల్.

ధారాధర = మేఘములయు, ధరణీధర=పర్వతములయు, వారంబులన్ =సమూహములను, పక్వ = పండిన, ఫల = పండ్లయొక్క, భార = బరువుచే, నతంబు=వంగినది, రమ్యవిటపి = మనోహరమైనచెట్లతో, యుతమై=కూడినదై, శ్రీ = కాంతిచేత, వృక్షచయంబుల్=చెట్లగుంపులు.

తా. మేఘములతోను పర్వతములతోను సమానమై పండినపండ్ల బరువుచే నేలకు వంగినవై కాంతిచే నచటి వృక్షసమూహములు శోభిల్లుచుండును.

కం. ఆచెట్టులెక్కియో యిలఁ, ద్రోచియొ ఫలములను నీకుఁ♦దోరము గూర్చున్
నీచిన్నతమ్ముఁ డటపై, వే చనినం గొండకొండ ♦ విపినముఁ గనుచున్.

తోరము = విశేషముగ, విపినము = అడవి.

తా. ఆచెట్టు లెక్కిగాని, ఫలములు నేలరాల్చిగాని నీకు విశేషముగా లక్ష్మణుఁడు తెచ్చియిచ్చును. అది దాఁటి కొండకొండ యడవియడవి చూచుచుఁ బోఁగా.

—♦ కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపాసరస్సు వర్ణించి చెప్పుట. ♦—

మానిని. సారసరాజమరాళరథాంగక ♦ చారురవంబు, లశైవలవ
న్నీరములున్, సికతాతలరాజిత ♦ నిర్మలగాఢసమావను లౌ
తీరములున్, నవసారసకైరవ ♦ దివ్యసుగంధిఘుమంఘుమవాః
పూరములున్, విలసిల్లఁగఁ బంప♦యపూర్వముదావహమై యెసఁగున్.

సారస = బెగ్గురులయు, రాజమరాళ = రాజహంసలయు, రథాంగక = చక్రవాకములయు. చారురవంబులు=మనోహరమైనధ్వనులు, అశైవలవత్ = పాఁచిలేని (నాఁచులేని), నీరములు=నీళ్ళు, సికతాతల = ఇసుకప్రదేశములచే, రాజిత=ప్రకాశించు, నిర్మల=మలినములేని, గాఢ=దృఢమైన, సమ=చదరమైన, అవనులు=భూములు, ఔ=కల, తీరములు=ఒడ్డులు, నవ=క్రొత్తగా వికసించిన, సారస=కమలములయు, కైరవ=కలువలయు, దివ్య=మిగుల శ్రేష్ఠములయిన, సుగంధి=మంచివాసనచే, ఘుమంఘుమ=గుమగుమలాడుచున్న, వాఃపూరములున్ = జలప్రవాహములును, అపూర్వముదావహమై = క్రొత్తసంతోషము గలిగించునదియై, ఎసఁగున్=అతిశయించును.

మానిని—ఏడు భగణములు, గురువు. ౧౩వ యింట యతి.

తా. బెగ్గురులయు రాజహంసలయుఁ జక్రవాకములయు మనోహరధ్వనులును, పాఁచితీఁగలులేని జలములును, ఇసుకనేలచేఁ బ్రకాశించు నిర్మలమై గట్టియగు చదరపునేలలుగల తీరములు, క్రొత్తగావికసించిన కమలములయు, కలువలయు, మేలగుమంచివాసనలచే గుమగుమలాడు జలప్రవాహములును గలిగి పంప యిదివఱకు ననుభవింపనిసంతోషము కలిగించునది యగును.

ఆ. వధముఁ దెలియనట్టి♦వనచారిపక్షులు, ముదము మీఱఁ దిరుగు♦నదరుబెదరు
గొనక నరులు తమ్ముఁ♦గూడ వచ్చినసైన, నేతిముద్ద లట్లు♦ఖాతిమెఱయు.

వధము=చంపఁబడుటను, వనచారి=నీటఁదిరుగు పక్షులు.

తా. వేఁటలాడువారు లేమిచేఁ జంపఁబడుట యెట్టిదో తెలియని జలముల విహరించుపక్షులు మనుష్యులు తమయొద్దకు వచ్చినను, బెదరక చలింపక సంతోషముతోఁ దిరుగుచు బాగుగఁ గ్రొవ్వి నేతిముద్దలవలె నుండును.

ఉ. మీరలు గండుమీలుఁ జొర•మీలును రొయ్యలుఁ గొఱ్ఱచేఁప ల
వ్వారిగ బొమ్మడాయలును • వాలుగలున్ మఱి ముండ్లు లేని వా
వారిచరంబు లెన్నియొ ని • వాసము చేయు సరోవరంబునన్
గోరిన వెల్లనుం గొనుఁడు;•గూల్చుచు వానిని దమ్ముఁ డమ్ములన్. ౧౪౬

వారిచరంబు=జలంబులందు సంచరించునవి, చేఁపలు.

తా. ఆసరస్సునందు గండుచేఁపలు, చొరలు, రొయ్యలు, కొఱ్ఱలు, బొమ్మ డాయలు, వాలుగలు, మఱియును ముండ్లులేనిచేఁపలు ననేకములు వాసము చేయుచుండును. మీకుఁగావలసినవి గ్రహింపుఁడు. లక్ష్మణుఁడు వానిని బాణము లచేఁ గొట్టి.

తే. ఒలిచి చర్మంబు ఱెక్కలు • డులిచి పైచి
యినుపకాఁడలకును గ్రుచ్చి • యనలమందుఁ
బక్వ మొనరించి చక్కని • వాని ముండ్లు
దీసి సద్భక్తి నీకయి • తెచ్చి యిచ్చు. ౧౪౭

తా. చర్మ మొలిచి ఱెక్కలుపీఁకివైచి యినుపకడ్డీలకుఁ గ్రుచ్చి నిప్పునందుఁ బక్వముచేసి బలిసినవానిముండ్లు దీసి భక్తితోఁ దెచ్చియిచ్చును.

చ. తనివి సనన్ భుజించి నవ•తామరసామలగంధ మై సుఖో
జ్జనకసుశీతలం బగుచు • స్ఫాటికరౌప్యవినిర్మలంబు నై
యనిశము మోద హేతు వగు • నక్కమలాకరవారిఁ గ్రోలుమీ
యనుజుఁడు పద్మపత్రపుటి•యం దొగిఁ దేరఁగ హాయి మీఱఁగన్. ౧౪౮

తనివిసనన్=తృప్తికలుగ, నవతామరస=క్రొత్తతామరలయొక్క, అమల= శుద్ధమైన, గంధమై=పరిమళముగలిగి, సుఖోజ్జనక = సౌఖ్యమును విశేషముగఁ గలిగించు, సుశీతలంబు = మిగులఁజల్లనిది, స్ఫాటికరౌప్యవినిర్మలంబు = స్ఫటి కమువలెను వెండివలెను దెల్లనిది, అనిశము=ఎల్లవేళల, మోద హేతువు=సంతోష కారణము, కమలాకరవారిన్=సరస్సునందలి జలము. క్రోలుమీ = త్రాగుము, పద్మపత్రపుటి=తామరాకుదొప్ప, తేరఁగన్=తీసికొనిరాఁగా.

తా. తృప్తికలుగఁ దిని క్రొత్తతామరపూలవాసనగలదై సుఖకరమగు చల్లదనముగలదై స్ఫటికమువెండివలెఁ దెల్లనై సర్వదా సంతోషకరమైన యాసరోవరజలమును నీతమ్ముఁడు తామరాకుదొప్పయందుఁ దీసికొనిరాఁగా సంతోషముగఁ ద్రాగుము.

కం. వాలుమెకంబులు నీరము, గ్రోలుతమిన్ ఱొప్పుకొనుచుఁ•గోడెల రీతిన్
వాలాయము వచ్చుట నర,పాలా! కానంగఁ గలవు • పంపతటమునన్.

వాలుమెకంబులు = అడవిపందులు.

తా. అడవిపందులు నీరు త్రావుకోరికతోఁ గోడెలవలె ఒప్పుచు విశేషముగ నచ్చట రాజా! పంపాతీరమందుఁ జూడఁగలవు.

కం. సుమనోభరరంజిత మగు, కమనీయకుజాళి శీత • కాండము సంధ్యా
సమయమునఁ బచారముగొని, యచలమతీ! యుల్ల మలర • నటఁ గనెదుసుమీ.

సుమనోభరరంజితము=పూవులయతిశయముచేత మనోహరమైనది, కమనీయకుజాళి=అందమైనచెట్లవరుసలు, సాయంకాలముగాన చెట్లుపూచియుండును. శీతకాండము = చల్లనిజలము, సంధ్యాసమయమునన్ =సాయంకాలమందు పచారముగొని=ప్రచారశబ్దభవము - తిరిగి. ఉల్లము = మనస్సు.

తా. సాయంకాలము వేళఁ దిరిగితివేని పూలువిశేషించి పూయుటచే సంతోషకరములైన చెట్లవరుసలను చల్లనినీళ్ళను మనస్సానందింపఁ జూడఁగలవు.

—• కబంధుఁడు రామునితో శబరికి దర్శన మిమ్మని చెప్పుట. •—

సీ. విరిదమ్మిగలువలు•వరసుమనశ్చిత, నక్తమాలతిలక•నవ్యతరులు
సంతసం బిడుమీకు•జనము లాపూవులు, ధరియింప రెవ్వరుఁ•దరణికులుఁడ
వాడవు తొడిమెల•నూడ వెన్నండుఁను, నచట మతంగసం•యమి వరుండు
తప మొనరింప నా•తనిశిష్యగణములు, వన్యముల్ దేరంగ•వనిని దిరుగ
తే. నమ్మహాత్ముల చెమ్మట•లపని వ్రాల, వాన జనియించె నవి గాన•వసుమతీశ!
యట్టిమహిమంబుఁగాంచెస•య్యనఘులచటు,వీడిచన వారివరవుడు•వీడదధిప!

విరిదమ్మిగలువలు=వికసించిన కమలములు, కలువలు, వర=శ్రేష్ఠములైన, సుమనస్=పుష్పములచే, చిత = నిండిన, నక్తమాల = కానుగుచెట్లు, తిలక = బొట్టుగుచెట్లు, నవ్య=అందమైన, తరులు = చెట్లు, తరణికులుఁడ = సూర్యవంశమునఁబుట్టినవాఁడా, వన్యముల్=అడవియందుఁబుట్టినవి కందమూలఫలాదులు, వానన్=వానియందు, వరవుడు=దాసి.

తా. వికసించినకమలములు కలువలు శ్రేష్ఠములైయింపైన పూలచే నిండిన కానుగుచెట్లు బొట్టుగుచెట్లు మొదలగు మనోహరములైనచెట్లు మీకు సంతోషము గలిగించును.ఆపూవులను మనుష్యు లెవ్వరు ధరింపరు. అవి యెప్పుడును వాడవు. తొడిమ లూడవు. ఆస్థలమునందు మతంగుఁడనుమునిశ్రేష్ఠుఁడు దపముచేయుఁగా నతనిశిష్యు లడవినుండి కందమూలఫలాదులఁ దెచ్చునసమయంబున వారిదేహములనుండి చెమటలుగాఱఁగా వానివలనఁ బుట్టినవి కావున వాని కట్టి మహిమము వచ్చెనుగాని చెమటవలనఁ గలిగినవి కావున నెవరు ధరింపరు. వా రాస్థలము విడిచిపోయిరి కాని వారిదాసిమాత్ర మాచోటు విడిచినది కాదు. ఈమతంగునకు భారతమందలి చండాలమతంగునకు సంబంధము లేదు. ఇరువురు భిన్నపురుషులు. ఈపేరుగలవారు మఱియు నొక రిరువురు గలరు. చెమట

బిందువులు చెట్లమీఁదఁ బడి పుష్పము లాయె నని గోవిందరాజీయము. పుష్పములు విస్తారముగ నుండుటచే వీని నెవరు ధరింప రని గోవిందరాజీయము.

అచటు, అచొటు, అచ్చటు, అచ్చొటు రూపాంతరములు.

కం. చిరజీవిని శ్రమణీమణి, వరధర్మచరిత్ర శబరి•స్వర్గముఁ జేరున్
దరిసించి దేవసము నన, వరతంబు సమ స్తభూత•వందితు నిన్నున్.

చిరజీవిని=దీర్ఘకాలముగ బ్రదికియుండునది, ముసలిది, శ్రమణీమణి = గొప్పఆఁడుసన్న్యాసి. చతుర్థాశ్రమస్వీకారము చేసినదని యర్థముకాదు. సన్న్యాసి ధర్మములైన జ్ఞానవైరాగ్యాదులుకలది. జ్ఞానమేకదా సన్న్యాసలక్షణము. వరధర్మచరిత్ర=శ్రేష్ఠమైన గురుశుశ్రూషాధర్మము నాచరించునది, శబరి= బోయస్త్రీ, దేవసమున్=నారాయణునితో సమునఁడవైనవానిని, అనవరతంబు = సర్వదా, సమస్తభూతవందితున్ = దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది సమస్తభూతచయములచే స్తోత్రము చేయఁబడువానిని, దరిసించి=దర్శించి. దీనివలన రామచంద్రమూర్తిపరత్వ జ్ఞానము కబంధునకుఁగలదని యేర్పడుచున్నది.

తా. దీర్ఘకాలముగ జీవించియుండునది యతిధర్మమున జరించునది గురుశుశ్రూష యనుపరమధర్మ మనుష్ఠించునది బోయెత భగవత్సముఁడవైన నిన్ను సర్వభూతములచే నమస్కరింపఁబడు వానిని దర్శించి స్వర్గముఁ జేరును. నీరాకకై కాచియున్నది.

ఉ. ఆమహి నాగపాళి చర•లాడుచు నుండియు నమ్మతంగు తే
జోమహిమాన నాశ్రమము•సూరెలఁ జేర దొకండుఁ, దత్సరో
భూమికిఁ బశ్చిమంబునను•బొల్చును గుహ్యతరాశ్రమోర్వి, యం
దామహిళావతంసము ని•రంతరముం దప మాచరించెడిన్. ౧౨౨౩

ఆమహిన్=భూమియందు, నాగపాళి=ఏనుఁగులగుంపు, చరలాడుచున్= తిరుగుచు, సూరెలన్=ప్రాంతముల, గుహ్యతర = మిగులరహస్యమైన, ఆశ్రమోర్వి=ఆశ్రమప్రదేశము, మహిళావతంసము=స్త్రీలయందు శ్రేష్ఠురాలు, నిరంతరమున్=సర్వదా.

తా. ఆవనప్రదేశమందు నేనుఁగులగుంపు సంచరించుచు నుండును గాని మతంగునితపోమహిమచే నొకయేనుఁగైనను ఆప్రక్కలకు రాదు. ఆసరస్సునకుఁ బడమట మిగులరహస్యమైన యాశ్రమమొకటిగలదు. అం దాస్త్రీరత్నము సర్వదా తపము చేయుచుండును.

కం. బృందారకవననిభ మై, నందనసంకాశ మగుచు•నవ్యగరుత్మ
ద్బృందాకుల మగునావని, నందింపఁగలాఁడ వీవు•నానాగతులన్. ౧౨౨౪

బృందారకవననిభము=దేవతలయుద్యానమగు చైత్రరథము=మొదలగు వనములతో సమానము, నందనసంకాశము = ఇంద్రునివనమగు నందనముతో

సమము, నవ్య=క్రొత్తక్రొత్తలగు, గరుత్మత్=పక్షుల, బృంద=సమూహముచే, ఆకులము=కలఁతచెందినది, వనిన్=అడవియందు, నందింపఁగలాఁడవు=ఆనందింపఁగలవాఁడవు.

తా. దేవతలచైత్రరథము మొదలగువనములతోను నింద్రునినందనముతోను సమానమై వింతవింతపక్షులగుంపులచే వ్యాకులమైన యాయడవియందు నానావిధముల సంతోషింపఁగలవు.

సీ. ఆమెను గనుఁగొని•యరుగుమీ యావలఁ, బంపాసరోవర•ప్రాంతమునకు
నచ్చట సుమభార•హారిశైలము ఋశ్య, మూకంబు పొలుచు న•నేకపముల
సమ్మర్దమునఁ జేసి•సౌఖ్యంబుగాఁ గొండ, నెక్కంగ, రా దది•నిక్కువంబు
అమలపై నిద్ర•నందువాఁ డేసొమ్ముఁ, గలలోనఁ గాంచు మేల్•క్కనినయంత
తే. దానిఁ బడయును; బాపు లా•ధరణిధరము
పైకిఁ జనరాదు: చని నిద్ర•గైకొనినను
రాక్షసులు వారిఁ బ్రహరింత్రు•రామచంద్ర !
బ్రహ్మనిర్మిత మియ్యది•పార్థివేంద్ర ! ౧౨౩౫

ప్రాంతమునకు=సమీపమునకు, సుమభారహారిశైలము=పుష్పముల యతిశయముచే మనోహరమైనపర్వతము, అనేకపముల=ఏనుఁగుల, సమ్మర్దమునఁ జేసి = రాయిడిచేత, మలపై = కొండమీద, ధరణీధరము = పర్వతము, ప్రహరింత్రు=తన్నుదురు, బ్రహ్మనిర్మితము=బ్రహ్మచే నేర్పాటుచేయఁబడినది.

తా. ఆమెను జూచి యాపిమ్మట పంపాసరోవరసమీపమునకుఁ బొమ్ము. ఆసరోవరతీరంబున ఋశ్యమూక మనుపర్వతము విశేషముగఁ బూచినచెట్లచే మనోహరమైనది కలదు. అందు నేనుఁగులు విశేషించి తిరుగుచుండుటచేత వాని రాయిడికిఁ గొండయెక్కుటసుకరముగాదు. ఇది నిజము. ఆకొండమీఁద నిద్రించువాఁడేసొమ్ము కలలోఁ జూచునో యాసొమ్ము మేలుకొనఁగానే లభించును. పాపాత్ములాకొండమీఁద నిదురింపరాదు. అట్లు వారు నిద్రపోయిరా నిద్రలో వారిని రాక్షసులు కొట్టుదురు. రామచంద్రా! ఇది బ్రహ్మచేసిన యేర్పాటు.

తే. మనికి గొనుచు మతంగాశ్ర•మంబునందుఁ
బంపయొడ్డునఁ జరలాడు•వారణముల
పోతములు గీఁక లిడినను•భూమిధరము
మీఁదఁ జక్కఁగ వినవచ్చు•మిహిరవంశ్య. ౧౨౩౬

మనికిగొనుచు=వాసముచేయుచు, చరలాడు = తిరుగు, వారణముల = ఏనుఁగుల, పోతములు=బిడ్డలు, గీఁకలు=ఘీంకారములు, మిహిరవంశ్య=సూర్యవంశమునఁబుట్టినవాఁడా. పంపసమీపమందే పర్వత మున్నదని భావము.

తా. మతంగాశ్రమంబునందు వాసముచేయుచుఁ బంపాతీరంబున సంచరించు నేనుఁగుపిల్లలు ఘీంకరింపఁ గొండమీఁదికి బాగుగా వినఁబడును.

కం. జలధరవర్ణంబులునై, బలితము లగుకరులు మదము♦బలమునఁ దమలోఁ
గలహించి తోఁగి నెత్తుటఁ, దొలఁగి చనున్ వేఱు వేఱు♦త్రోవల నచటన్.

జలధరవర్ణంబునై = మేఘముల కాంతిగలిగి, బలితములు = బలముగలవి, మదముబలమున = గర్వాతిశయమున, తోఁగి = తడిసి.

తా. నల్లమబ్బులవలె నల్లనై బలిష్ఠములైన యేనుఁగులు మదమునఁదమలోఁదాము కలహించి గుమ్ములాడి నెత్తుటఁ దడిసి యేదియు నోడిపోవమిచే వేఱు వేఱు త్రోవలఁ బోవును.

కం. విమలంబై శీతంబగు, కమలాకరవారిఁ ద్రావి♦కాననగజముల్
తమిమీఱ నచ్చట యథే,చ్ఛముగా విహరించు సౌఖ్య♦సమ్మదమతులన్.

కమలాకరవారిన్ = సరోవరజలమును, కాననగజముల్ = అడవియేనుఁగులు.

తా. పరిశుద్ధమై చల్లనై యుండు కొలనినీటిని ద్రావి యడవియేనుఁగులు కోరిక లతిశయింపఁగా నచ్చటనే యిష్టప్రకారము సౌఖ్యముచే సంతోషించిన మనస్సులచేఁ దిరుగుచుండును.

సీ. ఎలుఁగులఁ బులులను♦నింద్రనీలచ్ఛాయ, మృగములఁ గనశోక♦మెడలు నీకు
నాపర్వతమున మ♦హాగుహ యొక్కటి, యుర్వీశ యొప్పారు♦చుండు నదియు
రాతి పెన్మూఁతచేఁ♦గ్రాలెడు నద్దానిఁ, జొరఁగఁ బూనుట సుఖ♦కరముగాదు
తద్గుహకును దూర్పు♦ద్వారంబుకడనొండు, మంచిచల్లనినీటి♦మడుఁగు గలదు

తే. ఆజలాశయతీరంబు♦తేజరిల్లు, హరిఫలమూలయుత మయి♦హరిణనికర
యుక్తినాగుహసుగ్రీవుఁ♦డుండు నయ్య, వానరచతుష్కయుతుఁడయి♦వాలిభీతి.

వానరచతుష్కయుతుఁడు = నలుగురువానరులతోఁగూడినవాఁడు, వాలిభీతి = వాలివలనిభయముచే.

తా. అందలి ఎలుఁగుగొడ్డులను, పులులను, ఇంద్రనీలములవన్నెగల జింకలనుజూడఁగానే నీకు శోక మువశమించును. ఆపర్వతమునందుఁ బెద్దగుహ యొక్కటి గలదు. అది పెద్దరాతిమూఁత గలది. దానిలోఁ బ్రవేశించుట సుకరముగాదు. ఆగుహకును తూర్పువాకిట నొకమంచిచల్లనినీళ్ళమడుఁగుగలదు. ఆమడుఁగునొడ్డున మంచిఫలమూలములతోఁగూడిన చెట్లు జింకలమందలు గలవు. ఆగుహయందు సుగ్రీవుఁడు వాలివలనిభయముచే నలుగురువానరులతోఁ గూడియుండును.

కం. ఎపుడేనియు గిరిశిఖరము, నుపరితలమునందు నిలుచు♦చుండు నటంచున్
విపులాధీశులకును విశ, దపడన్ వచియించి మింటఁ♦దరలుచు నిలువన్.

ఉపరితలమునందు = మీఁదిభాగమున, విపుల + అధీశులకున్ = భూపతులకు, తరలుచున్ = పోవుచు.

కీడుగాఁబరిణమించు నని మనము దేనికి భయపడుదుమో భగవత్సంకల్పముకొలఁది యది మేలుగానే పరిణమించును. తమకు మృత్యువనితలఁచిన కబంధునివలన నెంత మేలుగలిగెనో చూడుఁడు. మనము మేలు కలుగు నని తలఁచినవారివలనఁ గీడుకలుగుటయు భగవత్సంకల్పమే.

తా. ఒకానొకప్పుడు పర్వతముపై భాగమందు గుహ విడిచి నిలుచుండును అని యారాజకుమారులకుఁ జెప్పి ప్రయాణమునకు సిద్ధపడఁగా.

కం. పొమ్మని సెలవిచ్చినవాఁ, డుమ్ముదమునఁ బోయె రాముఁ♦డుం దమ్ముఁడు శీ
ఘ్రమ్మునఁ బడమటిదెస గో, త్రమ్ములు మధుమధురఫలయు♦తమ్ములు
వనముల్.

వాఁడుమ్ముదమునన్‌- వాఁడున్ + ముదమునన్‌-ప్రాసంబున మకారంబు పరమగుచో ద్రుతమునకు మకా రాదేశమగు- ద్రి. శే. సంధి ౨౨ సూ.

గోత్రమ్ములు=కొండలు, మధు=తేనెవలె, మధుర = తియ్యనైన, ఫల = పండ్లతో, యుతమ్ములు=కూడినవి.

తా. పొమ్మని యాజ్ఞసేయఁగా వాఁడు సంతోషముతోఁ బోయెను. రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు త్వరగాఁ బడమటిదిశగా కొండలు, తియ్యనిపండ్లుగల యడవులు.

—♦ ౭౪-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు శబరిం జూచుట. ♦—

కం. తరువులు గనుచుం జని భూ, ధరముసమీపమున నాఁటి♦తమిఁ బుచ్చి తమో
హరుఁ డుదయించిన నిర్మల, తరవారిమనోజ్ఞ పంప♦తటముం గనుచున్.

తరువులు=చెట్లు, భూధరముసమీపమునన్=పర్వతముదగ్గఱ, నాఁటితమిన్=ఆదినముర్రాత్రి, నాఁడు = ఇచ్చట, నాఁడుశబ్దమునకు ఆదినమని యర్థము. ఇదిభూతమునను ప్రయోగింపఁబడును. 'నాఁటికై దేం డ్లవాఁడను నాఁడునృపాల పుత్రివనినమ్మి వరించితిఁగాక.' భాస్కరుఁడు, తమోహరుఁడు=చీఁకటిని బోఁగొట్టువాఁడు, సూర్యుఁడు, నిర్మలతర=మిగులఁబరిశుద్ధమైన, వారి=నీళ్ళుగల, మనోజ్ఞ=అందమైన, పంప=పంపయొక్క, తటమున్=తీరమును.

తా. చెట్లఁ జూచుచుఁ బోయి కొండదగ్గఱ నారాత్రి గడపి సూర్యోదయము కాఁగానే పరిశుద్ధజలముగల పంపయొక్క తీరముఁ చూచుచు.

కం. వరుణదిశాతీరంబున, నరసి యచట శబరి రమ్య♦మగునాశ్రమమున్
బరికించి చేరఁ జన న, త్తరుణియు వెస లేచి మోడ్చె♦తనహ స్తంబుల్.

వరుణదిశా = పడమటిదిక్కు, అరసి = వెదకి.

తా. పడమటిదిక్కు నొడ్డునందు వెదకి యచట శబరియుండు రమ్యమగు నాశ్రమమును జూచి సమీపింపఁగా ఆమె త్వరగాలేచి చేతులుమోడ్చి.

పంపయొడ్డున నీయాశ్రమ మిప్పటికి నున్నది. ఈగుహవాకిటఁ బట్టపగ

లెండలుమండిపోవుసమయంబునఁ గూర్చుండినను వస్త్రముకప్పుకొనవలసినంత చల్లనిగాలి వీచుచుండును.

కం. వారలపదములు సోఁకఁగ, సారమతిన్ మ్రొక్కి పాద్య♦జల మిడి తగున
త్కారము లెల్ల యథావిధిఁ, దీరిచి నిలుచున్న రామ♦దేవుం డనియెన్.

తా. వారిపాదము లంటి నమస్కరించి పాద్య మిచ్చి తగినయుపచారముల నెల్ల శాస్త్రప్రకారము గావించి నిలువఁబడియుండఁగా శ్రీరామచంద్రదేవుం డిట్లనియె.

సీ. నీతపోవ్రతములు♦నిర్విఘ్నితంబులై,సాగుచున్నవిగదా♦సాధుశీల!
యాగ్రహమునయందు♦నాహారమునయందు,నియమంబు గలదుగా♦నిర్మలాత్మ
నీ నియమంబులు♦నెఱవేఱు చున్నవే, మనసు నిమ్మళ మయి♦యొనరు నమ్మ
గురుపరిచర్యలు♦కొనసాగు చున్నవే, సఫలంబులా యవి♦చారుచరిత

ఆ. యనుచు రాముఁ డడుగ♦న త్తపోధనురాలు, సిద్ధసమ్మత యగు♦సిద్ధురాలు
కౌసలేయుఁ జూచి♦ఘనభ క్తియు క్తి ని,ట్లనియెఁ దన తెఱంగు♦విసయమునను.

నిర్విఘ్నితంబులు = విఘ్నములులేనివి, ఆగ్రహమునయందు=కోపము నందు, ఆహారమునయందు = తినెడిపదార్థమందు మితమందు, నిమ్మళము = శాంతి, కలవరపాటులేనిది, కౌసలేయున్=కౌసల్యాపుత్రుఁడగు రాముని-అపత్యార్థకతద్ధితాంతము.

నిర్విఘ్నితంబులు—కామము, క్రోధము, లోభము, వీనివలని విఘ్నములు కలుగుటలేదుకదా. ఈమూఁడును దపస్సునాశము చేయుటయేకాక నరకమునకు ద్వారము లగును.

త్రివిధంనరక స్యేదం, ద్వారం నాశన మాత్మనః।
కామః క్రోధ స్తథాలోభ, స్తస్మాదేతత్త్రయంత్యజేత్॥

భగవద్గీత. ౧౬-౨౧

కామముచేఁ దపస్సునాశముచేసికొన్నవారు విశ్వామిత్రాదులు. కావునఁ దపశ్శీలు లీమూఁటికి నెడమీయరాదు. ఆగ్రహము తపస్సునకు విఘ్నము కలిగించునదీ యైనను కామాదులకంటె దుర్జయమైనది కావున నిది ప్రత్యేకముగఁ జెప్పఁబడెను. 'అక్రోధనుఁడ కరం బధికుఁడంబ్రడు తత్త్వవిధిజ్ఞుల్' భార.

ఆహారమునయందు=నిషిద్ధవస్తువులఁ దినకుండుట నిషిద్ధకాలములఁ దినకుండుట నిషిద్ధవిధముగఁ దినకుండుట,మితభుక్తి,సాత్త్వికపదార్థభుక్తిలోనైనవి.

"ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః." "తపోనానశనాత్పర"మ్మని యుపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి.

పంక్తిలోభుజించువారితో నుపచారవాక్యములు మాట్లాడవచ్చును. ఇతర విషయములు మాటలాడరాదు. అట్లుమాటలాడినయెడల 'భూర్భువస్సువరోం'

అని జపించి శేషమును (మిగిలినపదార్థము) భుజింపవచ్చును. నోటినుండి జాకి పడినదానిని, భుజింపఁగా మిగిలినపదార్థమును, కబలశేషమునుమరల తినరాదు. పిండివంటకము, కూరలు, దుంపలు, ఫలములు, మొదలగువానిని చేతితోవిఱిచి తినవలెను. పండ్లతోకొఱికి తినరాదు. విస్తరియందు ఉప్పునొకటి ప్రత్యేకముగా వేయరాదు. పెరుఁగులోఁగాని, మజ్జిగయందుఁగాని చేర్చియుంచవలెను.నూనెతో వండినవిగాని, పచ్చివిగాని, గరిటెలతోనుంచరాదు. అన్నము, వ్యంజనములు (కూరలు. పచ్చడులు), మంచినీరు, పెరుగు, పాలు, నెయ్యిచేతితో నుంచరాదు. గరిటెలు మొదలగువానితో వడ్డింపవలెను. అట్టివిలేనిచో ఆకునైన నాధారముచేసి కొని వడ్డింపవలెను. అన్నమునందుఁగాని, వ్యంజనములందుఁగాని భుజించు నప్పుడు దోషములనుఁ జెప్పరాదు.

దేవాలయమునందునుఁ జీకటియందును, బట్టబయటను, మిద్దెలపై భాగమునను, పట్టినేలయందు, పాడుపడినయింటియందు భుజింపరాదు. పగటియందుఁగాని, రాత్రియందుఁగాని, రెండుపర్యాయములు భుజింపరాదు. రాత్రి రెండు జాములు దాఁటినతరువాత, అర్థరాత్రియందు,పగలు రెండుజాములందు(అనఁగా 12 గంటలప్పుడు) భుజింపరాదు. నిలుచుండిగాని, కుర్చీ మున్నగువానిమీఁదఁ గూర్చుండిగాని, ఆచమనము చేయకుండఁగాని, ఒంటివస్త్రముతోఁగాని, తల గుడ్డతోఁగాని,ఇతరులనుదాఁకిగాని,చండాలురయు,బయటఁజేరినవారియొక్కయు (ముట్టువారు), శూద్రులయొక్కయు మాటలనువినుచుఁగాని,పతితాదులతో సహ పంక్తినగాని భుజింపరాదు, చేతియందుఁగాని, దోసిలియందుఁగాని విడిఆకులోఁగాని, మట్టిపాత్రయందుఁగాని, వస్త్రమునందుఁగాని భుజింపరాదు.

ఒకపంక్తిలో భుజించుచుండగాఁ దాను ముందుగా భుజించి లేచి వెళ్ళరాదు. త్వరగా లేచివెళ్ళవలసివచ్చినయెడల అప్పుడు అగ్నిహోత్రము,బూడిద, స్తంభము, ఉదకము, దర్భలు; ద్వారబంధము హెచ్చుతగ్గుప్రదేశములో నొక దానిని పంక్తిభేదము గల్పించి లేచి వెళ్ళవచ్చును.

నూనెగానుగ, చెఱకుగానుగ, పతితులు, శూద్రులు, ముట్టుతలు, రోఁకలిపోటు, మొదలగువానిశబ్దము వినుచు భుజింపరాదు. భోజనసమయమందు భార్య మొదలగువారితో పోట్లాడుట, పుత్రులు మొదలగువారిని కోపించుట ఎంగిలి పదార్థములు పెట్టుట పనికిరాదు. పాయసము, పెరుఁగు, క్షీరములు, ఉదకము, నెయ్యి, వీనిని చప్పిడికాకుండఁ (శబ్దముకాకుండ) త్రాగవలెను.పాత్రలో నున్న యుదకమునుగాని, త్రాగఁగా మిగిలిననీరుగాని భూమియందు కొంచెము పోసి వుచ్చుకొనవచ్చును. పెరుఁగు, పాలు, నెయ్యి, నీరు, పిండి, మొదలగునవి పాయసాన్నముతప్ప నన్నియు సశేషముగా భుజించవలెను. రాత్రిభోజనసమయమందు దీప మారిపోయినయెడల ఆసమయమందు సూర్యుని మనస్సున స్మరించి

చేతులతో పాత్రమును దాఁకియుండి తిరిగి దీపముంచువఱకు భుజింపరాదు. దీపముంచినతరువాత పాత్రమందున్న పదార్థముమాత్రమే భుజింపవలెను. ప్రతి కబళమునకు గోవిందనామ ముచ్చరించుచు భుజింపవలెను.

జాతిదుష్టము :— ఎఱ్ఱగడ్డ, తెల్లగడ్డ, ముల్లంగి, తెల్లవంకాయ, సొర కాయ, మునఁగకాయ, తాండ్ర, అడవికంద, ఎఱ్ఱఅవిస, కుమ్మట్టి, తాడికాయ, మునగకూర, చిల్లగింజ, మఱ్ఱికాయ, అత్తికాయ, బీరకాయ, గోంగూర, చిట్టి కూర, చేదుపొట్ల, చవిటిఉప్పు, గానుగపిండి (నువ్వుపిండి), ఎఱ్ఱయింగువ, దొండకాయ, కుక్కగొడుగు, రావి, గంజాయి, సజ్జలు, జొన్నలు, ఆళ్ళు, కుసు మలు, రాగులు (నువ్వులు, మినుములు) ఇదిగాక మిగిలిన నల్లధాన్యములు గవ్వసున్నము మొదలైనవి.

క్రియాదుష్టము :— ఋతుస్నానదినమున స్త్రీచే తగిలినపదార్థము.(౪-వ దినము.) పంచసంస్కారములుగానివారిచే పక్వముచేయఁబడిన యన్నము, జెతితో కలిపినపెరుఁగు, నోటితోనూఁదబడినది,ఇతరులచేతితో ముట్టుకొనఁబడినది, వస్త్రముచేతపడకట్టఁబడని యుదకము, పునఃపాకముచేయఁబడిన యన్నము, విక్రయాన్నము, వేయించినయుప్పు, సారముతీసికొనఁబడిన పిప్పిపదార్థములు, దీపములేకుండ వెన్నెల, అగ్ని మొదలగు వెలుతురులందు రాత్రులందు భుజిం చినయన్నము, భోజన మధ్యమందుంచుకోఁబడిననెయ్యి, గోటితోఁజీల్పఁబడిన (గిల్లఁబడిన)వస్తువులు,తాత, ఆచార్యులు, పెద్దఅన్న,భర్త, వీరియొక్క యుచ్ఛి ష్టముతప్పమిగతావారియెంగిలి (యుచ్ఛిష్టము),కాఁచినకొబ్బరినీరు మొదలైనవి.

కాలదుష్టము :- మూఁడు సంవత్సరములకుపైబడిన ధాన్యము, ఒకమాసము పైబడిన బియ్యము, నొకమాసమునకు మించినవడియములు. పదునైదుదినము లకుపైఁబడిన నెయ్యి నూనె, పెసరపప్పు, పదునైదు దినములకు మించివాఁడు నట్టి మట్టిపాత్రములయందువండెడి పదార్థములు, ఒకదినముమించి నిలువ యున్న యుదకము,ఒకరాత్రికిపైఁబడినపక్వపదార్థములు,పాలు, ఉప్పు,వక్కలు, పసుపు, వడియాలు, పిండివడియములు, వేయించినబియ్యము, వేయించినకం దులు, పెసలు, మొదలైనవానికి పర్యుషిత (చలిది) దోషములేదు. సున్నము, మిరియాలు, ఊరుఁగాయలు, అల్లము, బెల్లము పాకము, పిండితోచేరిన పెరుఁగు, అటుకులు, క్షీరాన్నము, పేలాలు, నీటియందుంచిన యన్నము, నూనె, నెయ్యి, పెరుఁగు, వీనియందు దేనితోనైనను చేర్చినయన్నము, ఫలములు, కోవా, మందు,పునఃపాకముచేసినకూరలు,అకాలమందు ఉత్పత్తిచేయఁబడినఫలములు, పాడ్యమినాఁడు గుమ్మడికాయ,విదియయందు వంకాయ, అష్టమిదినమున టెం కాయ, దశమి పొట్లకాయ, ఏకాదశి చిక్కుడుకాయ, త్రయోదశి నువ్వులు, చతుర్దశి చింతపండు, సప్తమి ఆదివారము వుసిరిక, పగటియందు పాలు,

వెలగపండు, పేలపిండి, రాత్రులందు నువ్వులుకలపిన పదార్థములు, పెరుఁగు, పిండి, తేనె, నూనె, అల్లము, పితృదినములందు బూడిదగుమ్మడి, వంకాయ, పచ్చిమిరపకాయ, పొట్లకాయ, కొత్తిమేర, ఇంగువ, నిమ్మపండు, బఱ్ఱెపాలు, కందిపప్పు, ఆవాలు, శనగపప్పు, బొబ్బరులు (అలచందలు), ఉలవలు, తెల్ల చిక్కుడు, గుమ్మడి, కొయ్యతోటకూర, ద్వాదశిపారణయందు చింతపండు, ఆవాలు, మినుములు, శనగపప్పు, నువ్వులనూనె, వంకాయ, కదళీపంచకము (అరఁటిఆకు, పువ్వు, కాయ, పండు, ఊచ) పనికిరావు.

సంసర్గదుష్టము :- ఉప్పుతోఁగూడిన నెయ్యి, పాలు, పురుగులు, ఈఁగలు, వెంట్రుకలు, గోళ్ళు వీనితోనుండిన యన్నము (అసత్కాలమందు దట్టియన్నము తినవలసివచ్చినచో వానికి సంబంధించిన పిడికెఁడు అన్నమును తీసివేసి మిగతా ప్రసాదమందు భగవత్పాదతీర్థము ప్రోక్షించి భుజింపవచ్చును.) సన్న్యాసుల భిక్షాపాత్రమందున్న యన్నము, సన్న్యాసులచేత యియ్యఁబడిన యన్నము, టెంకాయతోఁ జేరినపాలు, చింతపండుచేర్చిన పెసరపప్పు, చిక్కుడు,ధనియాలు, పొట్లకాయ మొదలైనవి.

ఆశ్రయదుష్టము :- కంచుపాత్రయందుంచిన కొబ్బరినీరు, రాగిపాత్ర యందుంచిన తేనె, నెయ్యి, పాలు; ఇనుపపాత్రతో వడ్డించిన పదార్థములు, ఇనుపపాత్ర మందుంచబడిన నీరు, ఆవు యీనినపదినాళ్ళలోనిపాలు, మజ్జిగ కలిసినపాలు, చూడియావుపాలు, దూడచచ్చిన ఆవుపాలు, రెండుదూడలుపుట్టిన ఆవుపాలు (కవలదూడలు), పింగాణీ మొదలగు పాత్రలయందుంచబడిన యుదకము మొదలగునవి.

నిమిత్తదుష్టము:- బ్రాహ్మణులచే విక్రయించఁబడిన పాలు, పెరుగు,మజ్జిగ; కుక్క, కాకి, కోడి, ఎలుక, పిల్లి, ముంగిస, మొదలగువానిచే తగిలినయన్నము, కూరలున్నగునవి,మనుష్యులు, పశువులు వీనిచే వాసనచూడఁబడినయన్నము, కాళ్ళుకడుగుకొనఁగా మిగిలిననీరు, కాలికితగిలిన యన్నము, కాళ్ళతోదాఁటిన యన్నము, సత్రమందుపెట్టిన యన్నము, చలివేంద్రమందు ఉదకము, విసుకు కొనుచు (తిట్టుచు) పెట్టినయన్నము, సింహద్వారమందుఁగాక దొడ్డివాకిటనుండి లోపలికి తీసికొనివెళ్ళఁబడినయన్నము, మాడినయన్నము, నాలుగుసారులు బియ్యము కడుగకవండినయన్నము, పెసరపప్పుకూరలు, ఫలములు, పేరుతెలియని పదార్థములు, తనకొఱకై చేయించుకోబడిన పదార్థములు, భూమిమీఁద పడని వర్షపునీరు మొదలగునవి.

తా. సాధుచరిత్రా! నీతపస్సులు వ్రతములు విఘ్నములులేక జరుగుచున్నవి కదా! కోపమునందు ఆహారమునందు నిర్మలమగు మనస్సుగలదానా!నియమము గలదుకదా ! నీవు నియమించుకొన్నవ్రతములు నెఱవేఱుచున్నవా ? మనస్సు సర్వదా ప్రసన్నమయి శాంతమైయున్నదా? గురుసేవలు కొనసాగుచున్నవా?దాని

వలనిఫల మనుభవమునకు వచ్చుచున్నదా? యని రామచంద్రమూర్తి ప్రశ్నింపఁగా తపస్సేధనముగాఁగల యాపుణ్యస్త్రీ ముక్తులగువారికి సమ్మతమైన నడవడిగల యాయోగసిద్ధురాలు కౌసల్యాపుత్రునిఁ జూచి మిగులభక్తితోఁ దన విధము వినయముతో నిట్లనెను.

గురువు, గురుపుత్రులులేరుగదా. ఇప్పుడేమి గురుశుశ్రూష యనరాదు. గురువుపోయినను నిజమైనశిష్యులు గురుపాదుకలునైన నుంచుకొని వానికి గురుపూజ విధముగనే పూజ చేయవలయును. 'యస్యదేవేపరాభక్తిర్యథా దేవే తథాగురౌ। తస్యైతేకథితాహ్యర్థాః ప్రకాశంతే మహాత్మనః॥' శ్వేతాశ్వతర. భగవంతునియందు పరమభక్తియు, దేవునియందువలె గురువునందు నట్టిభక్తి యుఁగల మహాత్మునకే యీచెప్పఁబడిన రహస్యవిషయములు మనస్సునఁ బ్రకాశించును. ప్రత్యక్ష గోచరములగును. కావున గురుబోధ మనస్సునఁ బ్రకాశించి దానిఫలమునంద వలయుననువాఁడు నిర్మలచిత్తుఁడగుటయేగాక దేవునియందు గురువునందు పరమభక్తిగలవాఁడై యుండవలెను. గురుభక్తిలేనివానికి నాయన చెప్పినవిషయములు మనస్సునకే రావు. ఇఁక ఫలానుభవమెక్కడ? ఈనిమిత్తమయియేకదా. రామచంద్రమూర్తి 'సాధుశీల, నిర్మలాత్మ మనస్సు నిర్మలమయి యెనరునమ్మ' యని ప్రశ్నించి యావల గురుపూజాఫలముగలదా యని ప్రశ్నించెను. సిద్ధురా లనుటచే నీమె యోగారూఢ యనియే చెప్పఁబడి యున్నది. అందుసిద్ధసమ్మతయంట.

సీ. ఇపుడెకా ఫలియించెఁ•హితగురుశుశ్రూష, నిన్నుఁ జూచుటఁజేసి•నిర్మలాత్మ
యిపుడెకా సిద్ధించెఁ•దపములు వ్రతములు, నీదర్శనంబున•నీరజాక్ష
యిపుడెకా నాజన్మ•మెల్లసార్థక మయ్యెఁ, గనులార నినుఁజూడఁ•గౌసలేయ
యిఁకనెకా స్వర్గంబు•నే నేగఁ గందును, దివుట నిన్ బూజింప•దేవవర్య
ఆ. నీదయార్ద్రదృష్టి•నిహతపాతకనైతి, నరివిదారి! యక్ష•యంబులైన
పదము లందుదానఁ•బరమభవ్యచరిత్ర, యఘలతాలవిత్ర•యసితగాత్ర.

రామచంద్రుడు ప్రశ్నకుఁ బ్రత్యుత్తరముగా పరమార్థవాక్యములను నుపచార వాక్యములవలెనే చెప్పుచున్నది. ఇపుడెకా=ఇప్పుడేకదా, దేవవర్య=దేవతల యందు శ్రేష్ఠుఁడా యనుటచే శబరికి శ్రీరామచంద్రమూర్తి విషయమునఁ బరత్వ జ్ఞానముగల దనిసూచింపఁబడియె. దయార్ద్రదృష్టిన్=దయారసముచేఁ దడిసిన చూపుచే, నిహతపాతకన్ = నాశముచేయఁబడిన పాపములుగలదానను, అరివిదారి=భక్తులయందలి అరిషడ్వర్గమగు కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్యము లను జీల్చువాఁడా, కామాదిజయము భగవదనుగ్రహమునఁ గలుగవలయునేకాని కేవల స్వప్రయత్నమున నగునదికాదు. భగవంతుఁడు హృషీకేశుఁడు (ఇంద్రియముల శాసించువాఁడు) చ॥ యమనియమాది యోగముల నాత్మ నియంత్రితమయ్యుఁ గామరో । షములఁ బ్రచోదితంబు యగు శాంతివహింపదు విష్ణు

భక్తిచేఁ గ్రమమున శాంతిగైకొనినకైవడి॥ భాగ॥ అట్టులే పాపములు భగవదను గ్రహముచే నశింపవలయును గాని కేవల మచేతనకర్మములగు కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదులచే నశింపవు. అక్షయంబులు= ఇంద్రలోకబ్రహ్మలోకాదిసౌఖ్యములు, నశ్వరములు = శాశ్వతంబులుగావు, 'ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాఃపునరావర్తినోర్జున' అన్నట్లు కావున పునరావర్తిలేని లోకములను-ముక్తిని; అఘలతాలవిత్ర = పాపమను తీఁగలకు కొడవలియైనవాఁడా, అసిత=నల్లని, గాత్ర=దేహముగలవాఁడా, నీదయార్ద్రదృష్టి నిహతపాతకనైతి. నీదయార్ద్రదృష్టి యరిషడ్వర్గము జయించితిని. నీదయార్ద్రదృష్టి యక్షయపుణ్యలోకములను గందు నని=యన్వయము.

ఐహికసుఖములైనను ఆముష్మికసుఖములైనను మోక్షమైనను భగవదనుగ్రహముచే లభించునుగాని మనము చేయుకర్మజ్ఞానయోగములచేఁ గాదు. ఇవి వ్యవధానకారణములు. అవ్యవధానకారణము భగవత్సంకల్పమే. అది వచ్చునట్లు చేయునది భక్తియే. దానికి కర్మజ్ఞానయోగములు సాధనములు. భక్తితోఁ గూడిననే ఫలవంతములు, లేకున్న వ్యర్థములు.

మనస్సు వాక్కు కాయము శుద్ధములుగా నుంచుకొని గురుభక్తి దైవభక్తి గలవారమైతి మేని భగవంతుఁడు మనల వెదకికొనుచుఁ దానేవచ్చునని యీశబరీరామచరిత్రమువలన నేర్పడుచున్నది. భగవద్దర్శనాపేక్షయుండినఁ జాలును. రామచంద్రమూర్తిని వెదకుచుఁ బోయి దర్శింప శబరికి సాధ్యమా ?

తా. అపహతపాపా ? నాగురుశుశ్రూషకు ఫలము నిన్నుఁ జూచుటచే నిప్పుడే కదా ఫలించెను. గురుశుశ్రూషకు ఫలము భగవత్సాక్షాత్కారము. అది నాకిప్పుడే కలుగుటచే గురుశుశ్రూష యిప్పుడే ఫలించెను. అట్టులే నాతపములకు వ్రతములకు ఫల మేమి? భగవత్సాక్షాత్కారమే. అదియు నీదర్శనంబునఁ బుండరీకాక్షా ! ఇపుడే ఫలించెను. భూమి జన్మించినవారిలో సార్థకజన్ముఁడెవఁడు? భగవంతుని సాక్షాత్కరింపఁజేసికొనినవాఁడే. ఇప్పుడు నేను నిన్నుఁ గన్నులారఁ బ్రాకృత చక్షువులచేఁ జూడఁగలుగుట నాజన్మము సార్థకము. దేవతాశ్రేష్ఠుఁడా ! నిన్నుఁ జేతులారఁ బూజించుటచే నిఁకఁగదా మోక్షము పొందగలను. నీదయార్ద్రదృష్టి పాపములు నశించెను. అరిషడ్వర్గము హతమయ్యెను. మోక్షము లభించెను.

ఉ. శ్రీరఘురామ ! నేఁ బరిచ ♦ రించుచు నుండినమద్గురూత్తముల్
సారతపోధనుల్ చనుచు ♦ స్వర్గముఁ జేరఁగ మీరు చిత్రకూ
టోరుధరంబునం దునికి ♦ యుంట వినతమ్ముఁడు నీవు నీయెడన్
జేరఁగ వత్తు రంచును వి ♦ శిష్టగతిన్ మిముఁ జూచినంతటన్. ౧౬-౭౪

పరిచరించుచున్ = సేవచేయుచు, చిత్రకూటోరుధరంబునన్ = చిత్రకూటపర్వతంబున, విశిష్టగతిన్=మిగుల శ్రేష్టమైనవిధముగ.

తా. శ్రీరఘురామచంద్రా ! నేను శుశ్రూషచేయుచుండిన నాగురువులు

మీరు చిత్రకూటమునకు వచ్చినారనియు నిందు వచ్చెదరనియు మీదర్శనము చేసికొంటినేని.

చ. ఒదవెడు నవ్యయం బగున•నుత్తమలోకముం లంచుఁ జెప్ప స
మ్మద మెదఁ గ్రమ్మ నీకొఱకు•మంచివి మంచివి యేఱి కోరి పె
క్కుదెగల వన్యసంతతులఁ•గూర్చి యుంచినదాన; నన్ను ని
ర్వదళితవైరి జ్ఞానపద•వీపరిణద్ధ దృఢాత్మమానసన్. ౧౨౬౮

తా. మతలజన్మమునకురానిలోకము లభించునని చెప్పినకారణమున సంతోషముతో మీకయి మంచివి కోరి యేఱి నానావిధములయిన కందమూలఫలాదులు సంపాదించియుంచితిని. అని చెప్పఁగా శత్రుసంహారకుఁడగు రామచంద్రమూర్తి జ్ఞానపదమునఁ జక్కఁగాఁ గట్టఁబడినదానిని, దృఢాత్మమానసన్ = దృఢమైన పరమాత్మ విషయమైన మనస్సుగలదానిని.

ఉత్తమలోకము ఆత్మావలోకనపరులకు లభించుకైవల్యమనియు, అనుత్తమ లోకము భగవదవలోకనరులకు లభించుముక్తియనియు గోవిందరాజీయము. జ్ఞానపదవీపరిణద్ధ-దృఢాత్మమానస ననుటచే, జీవాత్మపరమాత్మ సంబంధజ్ఞానము దృఢముగఁగలదని యేర్పడుచున్నది, దీనిచే నీమెకు యోగమందేకాక జ్ఞానమందును భక్తియందును పారముముట్టినట్టు గ్రహింపనగు.

ఇచట శబరియందు సహజస్త్రీత్వము వ్యక్తము. శరభంగాది పురుషఋషులు రామునిరాక ముందుగ నెఱిఁగినవారే. ఆవేళకు నాశ్రమమున నున్న పండో కాయో సమర్పించినవారే. శబరియో ముదుగానే యేర్పఱిచి తెచ్చియుంచినది. 'మాతాసమోనాస్తి శరీరపోషణే' యన్నట్లు దేహపోషణ ముత్తమస్త్రీల లక్షణము. అది వారికి సహజగుణము. అతిథి వచ్చిన నాఁకలిదప్పులు విచారించువారు వారేకదా.

చ. శ్రమణిని గాంచి యిట్లనియె•రాముఁడు త్వద్గురుసత్ప్రభావమున్
శ్రమణిరొ యాదనుప్రభవు•సన్నిధి వింటిని, గన్నులార నా
శ్రమమువిచిత్రముల్ గనఁగఁ•జాలఁ గుతూహల మయ్యె వానినిన్
గ్రమముగ గానిపింపుమది•గల్గినయేని య టన్న నామెయున్. ౧౨౬౯

తా. శబరిని జూచి రామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె. 'అమ్మా! నీగురువుల ప్రభావము దనుపుత్రుఁడు చెప్పఁగా వింటిని. అది ప్రత్యక్షముగాఁ జూడఁగోరెదను. కావున నీకు నిష్టమున్నయెడల నాచిత్రములను గనఁబఱుపుము.'

—• శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట. •—

సీ. ఇదె ఘనాఘనతుల్య•మృగపక్షిసంకీర్ణ, మైనమతంగవ•నాంతరంబు
ఇచ్చోటఁ దమమంత్ర•భృశశక్తిఁ దీర్థముల్, కల్పించి మాగురుల్•గ్రాలినారు
పడమటివేది మ•త్పూజ్యులు వణఁకుచే, తులఁ బూలఁ బూజలు•సలిపినారు

వారితపః ప్రభా♦వంబున వేదులు, నేఁడును వెలిఁగించె♦నిఖిలదిశల
ఆ. నిత్యుపాసములను♦నిర్గతసత్త్వులై, నడువలేమిఁ జింత♦నంబు సేయ
సప్తసాగరములు♦చనుదెంచె నిచటికిఁ, జూడవయ్య రామ♦సుగుణధామ.

ఘనాఘనతుల్య=వర్షించు మేఘముతో సమానమైన, "ఘనాఘనస్త్వింద్రే వర్షుకమేఘే, ఘాతుకమత్తేభే త్రిషు త్వయం సాంద్రే॥ నానా॥ ర॥ మృగపక్షిసంకీర్ణము=మృగములచేతను పక్షులచేతను నిండినది. ఇది విశేషణోభయపద కర్మధారయము. భృశ=అధికమైన, నిత్యుపాసములను=శుష్కోపవాసములచే, నిర్గతసత్త్వులై=సత్తువలేనివారై.

తా. అని యడుగఁగా శబరి యిట్లనియె. రామచంద్రా! వర్షించు మేఘము వలె నల్లనై వ్యాపించి మృగములచేతను పక్షులచేతను నిండియుండు నిదియే మతంగవనము ఈస్థలమునందుఁ దమమంత్రముల యధికశక్తిచే మాగురువులు తీర్థములను గల్పించినారు. వడమటివేదిమీఁద మాస్వాములు (శిష్యులు గురువునొమ్ము కావున స్వామియని ప్రయోగము.) ముసలితనముచే వణఁకుచున్నను భగవదారాధనము మానక పూలచేఁ బూజించినారు. వారి తపోమహిమచే వేదులు వారులేకున్నను దిక్కులనన్నిటిని ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి. దీనివలన నాచార్యులు లేకున్నను వారి కభిమతమైన ప్రదేశములు పదార్థములు శిష్యులకు నత్యంతోద్దేశ్యము లనిసూచితము. శుష్కోపవాసములుచేసి బలహీనులయి నడువలేని కారణమున సముద్రములకుఁ బోఁజాలక పిలువఁగా నేడు సముద్రము లిచ్చటికేవచ్చెను. రామచంద్రా! చూడుము.

ఉ. తానము లాడి వల్కపరి♦ధానము లీద్రుమశాఖలం దిడన్
మానవనాథ! యాఱ వవి♦నాగురువర్యతపంబు పెంపునన్
మ్లానత నొంద కున్నవి సు♦మంబులు చూడుము దేవపూజయం
దానియమాఢ్యు లుంచినవి♦యాదర మార సుశీలతానిధీ. ౧౨౬

తానములు=స్నానములు, వల్కపరిధానము=నారలచేనైన కట్టువస్త్రము, ద్రుమశాఖలన్=చెట్లకొమ్మలందు, ఇడన్=ఉంచఁగా, మ్లానత = వాడకుండుట, సుశీలతానిధీ = సద్వర్తనమునకు స్థానమైనవాఁడా, ఈపద్యమువలన శిష్యుఁడు గురువుమహిమ ప్రకటింపవలయు నని సూచితము, 'గురుం ప్రకాశయే ద్ధీమాన్' అని శాస్త్రము.

తా. మాగురువులు స్నానముచేసి తడిసిననారవస్త్రములను నీచెట్లకొమ్మలందుంచి పోయిరి. వారితపఃప్రభావముచే నేఁటికి నవియాఱకున్నవి. వారు దేవతారాధనమందుఁ బూజించిన పూలు నేఁటికిని వాడకున్నవి.

కం. వింటివి వినఁదగుదానిని, గంటివి వన మెల్ల నింకఁ♦గాయము విడి నే
దంట లగునాదుగురువులఁ, గంటకుఁ జన వాన తిమ్ము♦కాకుత్థ్స యనన్.

కాయము = దేహము, విడి=వదలి, దంటలు = సమర్థులు, కంటకున్ = చూచుటకు, అనతి = ఆజ్ఞ.

తా. వినఁదగువాని నెల్ల వింటివి. చూడఁదగినవానిని జూచితివి. ఇఁక నేను నాగురువులున్న చోటికిఁబోయి వారల దర్శింపవలెను. రామచంద్రా! ఆజ్ఞయిమ్ము.

ఇది యాచార్యాభిమానముచేఁ గలుగుఫలము. ఆచార్యు లేలోకమునకుఁ బోదురో వారిశిష్యు లాచార్యునందభిమానముఁగలిగి వారిప్రీతికిఁ బాత్రులయిన వారును ఆలోకమునకే పోదురు. ఇది నిర్వంచనశుశ్రూషాఫలము.

కం. అచ్చెలువపలుకులను విని, మెచ్చుచు శ్రీరామవిభుఁడు • మెలఁతకు ననియెన్
వచ్చెనునీదుసపర్యలు, సచ్చరిత! యథాసుఖంబు • చను కోర్కిమెయిన్.

తా. ఆపుణ్యాత్మురాలు చెప్పినపలుకులు విని యామె గురుభక్తికి దైవభక్తికి మెచ్చుకొని రామచంద్రమూర్తి యామె కిట్లనియెను. సాధుచరిత్రా! నీవు చేయ నుద్దేశించిన సత్కారములన్నియు గ్రహించినట్లే యెంచుము. నీకోరికప్రకారము పొమ్ము.

ఉ. అజనకాత్మజేశుఁ డిటు • లాజ్ఞ యిడన్ ముదిబోయచేడె కృ
ష్ణాజినచేల యాయతజ • టాన్విత యాత్మసమాధి వహ్నులం
దోజమెయిం గళేబరము • నొప్పుగ వీడి లసత్పరిష్క్రియా
రాజితదివ్యదేహ యయి • క్రచ్చుఱఁ జేరె మునీంద్రసన్నిధిన్. ౧_౭౪

కృష్ణాజినచేల = కృష్ణాజినము వస్త్రముగాఁ గట్టుకొన్నది, ఆయతజటాన్విత=దీర్ఘములయినజడలుగలది, ఆత్మసమాధి=ఆత్మవిషయయోగబలముచే, వహ్నులన్=యోగబలముచేఁ గల్పించిన యగ్నులందు, ఓజమెయిన్ = ఉత్సాహముతో, కళేబరము=దేహము, కళే + అవరము = కళేబరము వబల కభేదము లసత్=ప్రకాశించుచున్న, పరిష్క్రియా=అలంకారములచే,రాజిత=ప్రకాశించు, దివ్య = దేవతాసంబంధమైన; దేహయయి = శరీరముగలదై, క్రచ్చుఱన్ = శీఘ్రముగా, మునీంద్రసన్నిధిన్=గురువులగు ఋషుల సమీపప్రదేశమును.

దీనివలన నాచార్యశుశ్రూష భగవదనుగ్రహమును సంపాదించి మోక్షమునకుఁ గారణమగు ననియేర్పడుచున్నది.—గోవిందరాజీయము.

ఈ శబరిచరిత్రవలన విదురాదిశూద్రవిశేషులకుఁబోలె స్త్రీలకు జ్ఞానమందు యోగమందు దేవపూజాదులందు నధికారముగలది. యజ్ఞాదులగు వైదిక కర్మములందు నధికారములేదు. వానిస్థానమున గురుశుశ్రూష నియమితము. దీనివలనిఫలముస్వర్గము, అవ్యయలోకము చెప్పఁబడెను. దేవతలుండు స్వర్గము అవ్యయముగాదు. 'ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితోలోకఃక్షీయతే'యన్నట్లు స్వర్గాదులు నశ్వరములుకాఁబట్టి పునరావృత్తిలేని వైకుంఠము చేరినదని యెఱుంగునది. —గోవిందరాజీయము. స్వర్గశబ్దము మోక్షస్థానపర్యాయముగఁ బ్రయోగ

ములుగలవు. 'విద్వేషా దపిగోవిందం దమఘోషాత్మజః స్మరన్। శిశుపాలోగత స్స్వర్గం కింపున స్తత్పరాయణః' అత్రిస్మృతి.

భక్తిసంజీవని యందలి శబరివిషయమైన వ్యాసమందుఁ బ్రకటింపఁబడెను.

—♦ శ బ రి ♦—

శబరియనఁగా శబరజాతిస్త్రీ శబరులు బోయలు. శబరి బోయస్త్రీ. ఈమె విషయము శ్రీమద్రామాయణమున నరణ్యకాండమునఁ గలదు. ఈమె శ్రవణి యని చెప్పఁబడెను. శ్రవణియనఁగా సంసారసంగములేక నియతవ్రతమూని బ్రహ్మచర్య మవలంబించి విరక్తురాలై తపస్సుచేయుచుండు స్త్రీ. శ్రీరామలక్ష్మణులు సీతను వెదకుచు నరణ్యసంచారము చేయునపుడు మార్గమధ్యమునఁ గబంధుని వధించిరి. ఆయన దివ్యరూపము ధరించి శ్రీరామున కిట్లు చెప్పెను.

సీ. ....అచట మతంగసం♦యమివరుండు, తప మొనరింప నా ♦ తనిశిష్యగణ
ములు వన్యముల్ దేరంగ♦వనిని దిరుగ.

తే. నమ్మహాత్ముల చెమ్మట♦లవనిఁ వ్రాల, వానజనియించె నవిగాన♦వసుమతీశ
యట్టిమహిమంబుఁ గాంచెన♦య్యలఘు లచటు, వీడిచన వారిపరవుడు♦
వీడ దధిప.

కం. చిరజీవిని శ్రమణీమణి, వరధర్మ చరిత్ర శబరి♦స్వర్గముఁ జేరున్
దరిసించి దేవనము నన, వరతంబు సమస్తభూత♦వందితు నిన్నున్.

ఆమెను గనుఁగొని యరుగు మాపల నని కబంధుఁడు బోధింప శ్రీరాము లట్లులే యామెయొద్దకుఁ బోయి యామెను దర్శింప నామెయు లేచి మ్రొక్కు లిడియెను. అంత శ్రీరాముఁ డిట్టు లామెను బ్రశ్నించెను.

సీ. నీతపోవ్రతములు♦నిర్విఘ్నితంబులై, సాగుచున్నవిగదా♦సాధుశీల!
యాగ్రహమునయందు♦నాహారమునయందు, నియమంబుగలదుగా♦
నిర్మలాత్మ!
నీనియమంబులు♦నెఱవేఱుచున్నవే, మనసునిమ్మళమయి♦యొనరునమ్మ!
గురుపరిచర్యలు కొన♦సాగుచున్నవే, సఫలంబులా యవి♦చారుచరిత!

ఆ. యనుచు రాముఁడడుగ♦నత్తపోధనురాలుఁ, సిద్ధసమ్మతయగు♦సిద్ధురాలు
కౌసలేయుఁ జూచి♦ఘనభక్తియుక్తిని, ట్లనియెఁ దన తెఱంగు♦వినయమునను.

సీ. ఇపుడెకా ఫలియించె♦హితగురుశుశ్రూష, నిన్నుఁ జూచుటఁ జేసి♦నిర్మలాత్మ!
యిపుడెకా సిద్ధించెఁ♦దపములువ్రతములు, నీదర్శనంబున♦నీరజాక్ష
యిపుడెకా నాజన్మ♦మెల్ల సార్థకమయ్యెఁ, గనులార నినుఁ జూడఁ♦గౌసలేయ
యిఁకనెకా స్వర్గంబు♦నే నేగఁగందును, దివుట నిన్ బూజింప♦దేవవర్య.

ఆ. నీదయార్ద్రదృష్టి♦నిహతపాతకనైతి,నరివిదారి యక్ష♦యంబులైన
పదములందుదాన♦పరమభవ్యచరిత్ర, యఘలతాలవిత్ర♦యసితగాత్ర.

ఉ. శ్రీరఘురామ! నేఁబరిచ♦రించుచునుండిన మద్గురూత్తముల్
సారతపోధనుల్ చనుచు♦స్వర్గముఁజేరఁగ మీరు చిత్రకూ

బోరుధరంబునం దునికి ♦ యుం బినతమ్ముఁడు నీవు నీయెడన్
జేరఁగవత్తు రంచును వి ♦ శిష్టగతిన్ మిముఁ జూచినంతటన్.

చ. ఒదవెడు నవ్యయంబగు న ♦ నుత్తమలోకములంచుఁ జెప్ప స
మ్మదమెదఁ గ్రమ్మ నీకొఱకు ♦ మంచివి మంచివి యేఱి కోరి పె
క్కుదెగల వన్యసంతతులఁ ♦ గూరిచియుంచినదాన నన్ను ని
ర్వ్యదళితవైరి జ్ఞానపద ♦ వీపరిణద్ధ దృఢాత్మమానసన్.

చ. శ్రమణిని గాంచి యిట్లనియె ♦ రాముఁడు త్వద్గురుసత్ప్రభావమున్
శ్రమణిరో యాదనుప్రభవు ♦ సన్నిధి వింటిని గన్నులార నా
శ్రమము విచిత్రముల్ గనఁగఁ ♦ జాలఁగుతూహలమయ్యె వా
నినిన్ గ్రమముగఁ గానిపింపు మది ♦ గల్గినయేని యటన్న నామెయున్.

—♦ శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట ♦—

సీ. ఇదె ఘనాఘనతుల్య ♦ మృగపక్షిసంకీర్ణ,మైన మతంగ ♦ వనాంతరంబు
ఇచ్చోటఁ దమమంత్రభృశ♦శక్తిఁ దీర్థముల్, కల్పించి మాగురుల్♦గ్రాలినారు
పడమటివేది మ ♦ త్స్వాములు వణఁకుచే,తులఁ బూఁ బూజలు♦సలిపినారు
వారితపఃప్రభా ♦ వంబున వేదులు, నేఁడును వెలిఁగించె♦నిఖిలదిశల

ఆ. నిత్యుపాసములను ♦ నిర్గతసత్త్వులై, నడువ లేమిఁ జింత ♦ నంబుసేయ
సప్తసాగరములు ♦ చనుదెంచె నిచటికిఁ, జూడవయ్య రామ ♦ సుగుణధామ.

ఉ. తానములాడి వల్కపరిధానము ♦ లీద్రుమశాఖలం దిడన్
మానవనాథ యాఱవవి ♦ నాగురువర్యుతపంబు పెంపునన్
మానత నొందకున్నవి సుమంబులు ♦ చూడుము దేవపూజయం
దానియమాఢ్యు లుంచినవి ♦ యాదరపూర సుశీలతానిధీ.

కం. వింటివి వినఁదగుదానిని, గంటివి వనమెల్ల నింకఁ ♦ గాయము విడి నే
దంటలగు నాదుగురువులఁ, గంటకుఁ జననానతిమ్ము ♦ కాకుత్స్థ యనన్.

కం. అచ్చెలువపలుకులను విని, మెచ్చుచు శ్రీరామవిభుఁడు♦మెలఁతకు ననియెన్
వచ్చెను నీదుసపర్యలు, సచ్చరిత! యథాసుఖంబు♦చను కోర్కి మెయిన్.

ఉ. ఆజనకాత్మజేశుఁ డిటు ♦ లాజ్ఞయిడన్ ముదిబోయచేడె కృ
ష్ణాజినచేల యాయతజ ♦ టాన్విత యాత్మసమాధి వహ్నిలం
దోజమెయిం గళేబరము ♦ నొప్పుగ వీడి లసత్పరిష్క్రియా
రాజితదివ్య దేహయయి ♦ క్రచ్చఱఁ జేరె మునీంద్ర సన్నిధిన్.

ఇప్పుడు మన మాలోచింపవలసిన విషయములు :—

౧. శబరి బోయెతగదా యామెకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదా?

౨. శూద్రుఁడైన శంబుకుఁడు తపస్సుచేసె నని యతనివధించిన రాముఁడు శబరి నెట్లు గారవించి కృతార్థురాలను జేసెను ?

౩. శబరి రామునకుఁ బెట్టినవి యెంగిలిపండులా ?

—♦ శూద్రులకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదా ? ♦—

ఇది మొదటఁ జర్చింపవలసిన విషయము :—

'రాఘవః ప్రాహ విజ్ఞానేతాం నిత్య మబహిష్కృతామ్,' అని మూలమందుఁగలదు. అనఁగా విజ్ఞానమునందు నిత్యముగ బహిష్కరింపఁబడనిది యని యర్థము. ఇచట విజ్ఞానమనఁగా, విశేషజ్ఞానము బ్రహ్మజ్ఞాన మనియర్థమేకాని యమరుఁడు చెప్పిన శిల్పజ్ఞానముగాదు. శబరికి లభించిన బ్రహ్మలోకము శిల్పజ్ఞానముచేరాదు. అదిగాక యోగసమాధిచే దేహము విడిచె నని చెప్పుటచే నామె మహాయోగిని యని స్పష్టపడుచున్నది. కావున శబరికి బ్రహ్మజ్ఞానము లేదనుట సరిగాదు. అట్లైనచో బ్రహ్మసూత్రములందు నపశూద్రాధికరణంబున 'సూ॥ శుగస్యతదనాదర శ్రవణా త్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి ॥'

౩౫ క్షత్రియత్వ గతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేన లింగాత్

౩౬ సంస్కార పరామర్శాత్ తదభావాభిలాపాచ్చ

౩౭ తదభావనిర్ధారణేచ ప్రవృత్తేః

౩౮ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధా త్స్మృతేశ్చ.

ఈసూత్రములు శూద్రుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానమున కధికారికాఁడని స్పష్టముగ నిషేధించుచున్నవి. ఈసూత్రములను వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన శ్రీ శంకర రామానుజ మధ్వశుకబలదేవనింబార్కాచార్యులందఱు శూద్రుల కధికారము లేదని వ్యాఖ్యానము వ్రాసియున్నారు.

నారద చరిత్రమునందు నారదుఁడు పూర్వజన్మంబున దాసికిఁబుత్రుఁడై యుండినపుడు ఋషులచే జ్ఞానోపదేశము పొందినట్లు భాగవతమునఁగలదు. విదురుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానియగుట స్పష్టము. ఇట్టివారు మఱికొందఱు గలరు.

ఈ పరస్పరవిరుద్ధవిషయములకు సమన్వయ మెట్లు? గతసంచికయందు శూద్రులకు బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారములేదని శారీరక మీమాంసాసూత్రము లనువదింపఁబడెను. ఆసంచికయందే నారదుఁడు తనపూర్వజన్మమునఁ బరిచారికా పుత్రుఁడుగా నున్నప్పుడు కొందఱు ఋషులును, శబరికి మతంగ మహాముని శిష్యులును బ్రహ్మజ్ఞాన ముపదేశించినట్లు వ్రాయఁబడెను. ఋషీశ్వరచర్య శాస్త్ర విరుద్ధమా యని యాలోచింపవలసియున్నది. సామాన్యవిధి యని విశేషవిధియని విధులు రెండువిధములు. "సత్యంవద" సత్యమునుజెప్పుము. అని శ్రుతి సామాన్యధర్మము విధించుచున్నది. అట్లుండియు నిష్కారణముగ నిరపరాధులకుఁ గీడుగలుగునట్లు చెప్పెడుసత్యమువలనఁ బాపము సంభవించుననియు నట్టి సందర్భముల సత్యముఁ జెప్పరాదనియు శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. మొదటిది సామాన్యవిధి. రెండవది విశేషవిధి. 'అహింసా పరమోధర్మః॥' అహిం

సయే యుత్తమధర్మమనునది సామాన్యవిధి. యజ్ఞములందుఁ బశుహింసచేయవచ్చు ననుట విశేషవిధి. సామాన్యవిధికంటె విశేషవిధి బలీయము. సామాన్యవిధి ననుసరించి దశరథుఁడు భగవంతుఁడైన శ్రీరాముని విడనాడి స్వర్గలోకగతుఁడయ్యెను. విశేషవిధి ననుసరించి యసత్యమాడి వసుదేవుఁడు కృష్ణుని దక్కించుకొని ముక్తుఁడయ్యెను. అన్నిసామాన్యవిధులకు ఫలము సోపానమార్గమున భగవత్ప్రాప్తియే. భగవద్ధర్మమునకు ఫలము సద్యోముక్తియే. కావున సామాన్యవైదికధర్మమునకంటె భగవద్ధర్మము బలీయము. అనఁగా నట్టిదావశ్యకమైనపుడు వైదికధర్మము వదలియైనఁ దనకులధర్మమువిడిచియైన భగవద్ధర్మము ననుష్ఠించుట శ్రేయస్కరము. భక్తిసంజీవని బోధించునది భగవద్ధర్మమే. భక్తిప్రపత్తులనుష్ఠానమార్గములు. కర్మము ప్రధానముగానెంచి తరించుటకు దానిపై నాధారపడక భగవంతునే యాధారముగాఁ గొని కర్మము గౌణముగానెంచువారు భగవద్ధర్మనిష్ఠులు. వీరిమతము ననుసరించి శబరికి బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము కలదు. వైదికధర్మము ప్రకారము సంస్కారార్హులై వైదికకర్మయోగ్యులైన బ్రాహ్మణాదులుమాత్రమే ముక్తి కర్హులు. స్త్రీశూద్రాదులుకారు. భగవద్ధర్మము ప్రకారము భగవంతుఁడు సర్వసముఁడు, భక్తప్రియుఁడు, దీనజనపక్షపాతి, లోకజనకుఁడు. కావున నాధర్మమందుఁడువా రందఱు జాతివివక్షలేక వీరువారనక, పుణ్యులు, పాపులు, బాలురు, వృద్ధులు, స్త్రీలు, పురుష లనుభేదములేక భగవంతు నాశ్రయించిన వారందఱు భగవత్కటాక్షమునకుఁ బాత్రులే. ఎట్లన:- భక్తులు ప్రపన్నులు, శూద్రులైనను బోయలయినను జండాలురైనను భగవద్ధర్మనిష్ఠులైరేని వారిని జాతిసామాన్యదృష్టి ననఁగా వారిని దక్కిన శూద్రులను బోయలను జండాలురను జూచునట్లు చూచువారు నరకమునకుఁ బోదురని భగవద్ధర్మశాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ యశ్శూద్రం భగవద్భక్తం, నిషాదం శ్వపచం తథా ।
వీక్షతే జాతిసామాన్యా, త్స యాతి నరకం నరః ॥

అని ప్రమాణము. అట్టిన వారిని నేదృష్టితోఁ జూడవలయు ననిన

శ్లో॥ నశూద్రా విష్ణుభక్తాశ్చ, విప్రా భాగవతాస్మృతాః ।
విష్ణుభక్తులు శూద్రులుగారు, విప్రులు, భాగవతులు.

అని చెప్పుటచే నట్టిభక్తులను బ్రాహ్మణులను సందు భాగవతులను జూచు దృష్టిచేఁ జూడవలయునని యర్థము. ఇట్టి విష్ణుభక్తులలక్షణ మెట్టిదై యుండవలయు ననిన:—

శ్లో॥ మద్భక్తజనవాత్సల్యం, పూజాయాం చానుమోదనమ్
మత్కథాశ్రవణేభక్తిః, స్వరనేత్రాంగవిక్రియా ।
స్వయమారాధనేయత్నో, మదర్థే దంభవర్జనమ్ ।
మమానుస్మరణం నిత్యం, యచ్చ మాం నోపజీవతి ॥

భక్తిరష్టవిధా హ్యేషా, యస్మిన్ మ్లేచ్ఛేపి వర్తతే ।
స విప్రేంద్రో, మునిః, శ్రీమాన్, స యతి స్సచ పండితః ।
తస్మై దేయం తతో గ్రాహ్యం, సచ పూజ్యో యథాహ్యహమ్ ।

అర్థము : నాభక్తజనులయందుఁ బ్రేమ, పూజచేయుటయందు సంతోషము, నాకథలు వినుటయం దత్యంతానురాగము, నాకీర్తనలు పాడుటయందు నన్ను గుఱించి చెప్పుటయందు డగ్గుత్తిక, దేహమునందు గగ్గురుపాటు, కన్నులయందునీరు, తానై నన్నారాధించుటయందుఁ బ్రయత్నము (పూజాద్రవ్యములు స్వయంకృషిచే సంపాదించి స్వహస్తములఁ బూజించుట), నానిమిత్తముగ దంభములేక (మెఱమెచ్చులకుఁగాదు) కార్యములుచేయుట, ఎల్లప్పుడు నన్నే స్మరించుచుండుట, నన్ను విడిచి జీవింపలేకయుండుట యను నీయెనిమిది విధములభక్తి మ్లేచ్ఛునియందుండినను వాఁడే విప్రశ్రేష్ఠుఁడు, వాఁడే ముని, వాఁడే శ్రీమంతుఁడు, వాఁడే యతి, వాఁడే జ్ఞాని, వానినిమిత్తమై దానమీయవచ్చును. వానిచే గ్రహింపవచ్చును. నావలె వాఁడును బూజ్యుఁడు, అని భగవద్వాక్యము.

ఇట్టి భక్తిఁగలవాఁడు వర్ణహీనుఁ డని నీచపుదృష్టిఁ జూడరాదు. పూజ్యుఁడనియే గౌరవింపవలయును. ఏలన, అతనియందు మ్లేచ్ఛ, నిషాద, శ్వపచాది శబ్దములు సార్థకములుగావు. ఏల ? ఆశబ్దార్థముల కతఁడు విషయభూతుఁడు కాఁడు కావున :—

ఈయెనిమిదింటియందుఁ ముఖ్యముగఁ గడపటిదానిగుఱించి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది. అది భక్తికిఁ బరాకాష్ఠ కావునఁ గడపటఁ జెప్పఁబడినది.

"నన్ను విడిచి జీవింపలేకయుండుట" యన నేమి? ఈగుణము పరమభక్తిని దెలుపుచున్నది.

శ్లో॥ మయ్యేవ మనఆధత్స్వ, మయి బుద్ధిం నివేశయ ।
నివసిష్యసి మయ్యేవ, అత ఊర్ధ్వం నసంశయః॥భగ.౧౨వ అధ్యా.

నాయందే మనస్సుంచుము. బుద్ధి నాయందే నిలుపుము. ఇటుచేసినయెడల నిటుపిమ్మట నీవు నాయందే వసింతువు. సందేహములేదు. అనియర్థము.

ఏవకారార్థము (అందే) ప్రాకృతపదార్థములందు విషయములందు నేమాత్రమైన మనస్సును బోనీయరాదని నిషేధించుచున్నది. అనఁగా నేయుపాయముచేనైన సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నేయవయవముతో నేకార్యమును చేయుచున్నను మనస్సు బుద్ధి భగవంతునియందే యుంచవలయును.

అనఁగా ననన్యుఁడై యనన్యశరణ్యుఁడై యనన్యోపాయుఁడై యనన్యప్రయోజనుఁడై సర్వదా యుండవలయును. అనన్యుఁడు = సూర్యునకు నెండ, చంద్రునకు వెన్నెల, సముద్రమునకు నల, అగ్నిహోత్రమునకు మిణుఁగురునెట్లో యట్లే

తాను భగవంతునంశమై విశేషణమై ధారణపోషణములకు భగవంతునందే యాధారపడి తాను భగవంతువాఁడేగాని వేఱుగా దనునభిప్రాయముగలవాఁడు.

అనన్యశరణ్యుఁడు=భగవంతునికంటెఁ దన్ను రక్షింపఁగలవాఁడు, తన్ను రక్షింపుమని కోరఁదగినయోగ్యుఁడు వేఱొకఁడు లేఁడని తలఁచువాఁడు.

అనన్యోపాయుఁడు=తరించుటకు భగవంతుని కృపదప్ప వేఱుపాయము లేదనుకొనువాఁడు.

అనన్యప్రయోజనుఁడు = భగవత్ప్రాప్తిదప్ప వేఱుఫలము కోరనివాఁడు. ఇట్టివాఁడు భక్తుఁడు. ఇట్టివానిభక్తి యనన్యభక్తి.

భగవదనుగ్రహము దప్ప వేఱేదియు భక్తుఁడు కోరఁడు. కావున నది యెంతశీఘ్రముగా లభించునా యని తహతహపడు చుండును. వీని తహతహ పాటెట్టిదై యుండుననిన రామకృష్ణపరమహంస లిట్లు తమ శిష్యున కొకనికిఁ దెలిపిరి.

రామకృష్ణపరమహంసలశిష్యులలో నొకఁడు భగవద్విషయమై భక్తుని మన స్సెట్టిదై యుండు ననిప్రశ్నించెను. ఆశిష్యుని గంగకు స్నానార్థమై పిలుచు కొనిపోయి గంగయందు వాఁడు మునిఁగినప్పుడు రామకృష్ణపరమహంసలవారు వాని నీళ్ళలో నట్టి యదిమెను. కొంతసేపు వాఁడు నీటిలో గిజగిజతన్నుకొన్న తరువాత చేయివిడిచి వాఁడు లేచినతరువాత నీటిలో మునిఁగినప్పుడు నీమనస్థితి యెట్టిదై యుండెనని యడిగెను. ఎప్పు డీముప్పునుండి తప్పించుకొని బయటఁ బడుదునా, యెప్పుడు గాలిపీలుతునా, యని యుండె నని శిష్యుఁడు చెప్పెను. అట్టిపరితాపమే నీకు సంసారవిషయమై యెప్పుడుకలుగునో భగవత్కటాక్షము నకై యెప్పు డేకారుదువో యప్పుడు నీకు భక్తికల్గు దనుకొనుము, అనిచెప్పెను.

ఇది నిజమైనభక్తిలక్షణము. దీనికే పరమభక్తియనిపేరు. ఇదియే యార్త ప్రపత్తి, ఇట్టిదశ వచ్చువఱకు నెవ్వఁడు భక్తుఁడనుపేర బిలువఁబడుటకు యోగ్యుఁడుకాఁడు. పూజాదులు గౌణభక్తియే, యోగసమాధియు గౌణభక్తియే. గౌణభక్తి యవ్యవధాన మోక్షకారణముగాదు. క్రమముగనగును. పరమభక్తుఁడే సద్యోముక్తి కర్హుఁడు (అవ్యవధానము=ఎడములేనిది).

శ్లో॥ నచసీతా త్వయాహీనా, నచాహమపి రాఘవ ।
ముహూర్తమపి జీవావో, జలాన్మత్స్యావివోద్ధృతౌ ॥

నిన్ను విడిచి సీతగాని నేనుగాని, రామా! నీటినుండి బయటవేసిన చేప వలెఁ గొంచెముకాలమైన జీవింపఁజాలము, అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పెను. అటులే చేసెను. ఇది పరమభక్తి. ఇది పరమ ప్రేమస్వరూపము.

శ్లో॥ యన్ముహూర్తం క్షణంవాపి, వాసుదేవో నచింతితః ।
సాహాని స్తన్మహచ్ఛిద్రం, సాభ్రాంతి స్సాచవిక్రియా ।

ఏకస్మిన్నప్యతిక్రాంతే, ముహూర్తే ధ్యానవర్జితే ।
దస్యుభిర్ముషితానేవ, యుక్తమాక్రందితుంభృశమ్ ॥

వాసుదేవునిఁ జింతింపనియొక ముహూర్తమైనను క్షణమైనను గలిగెనేని యదియే ప్రాణహాని. అదియే మహాఛిద్రము. అదియే భ్రాంతి. అదియే వికారము. అల్పకాలమైనను భగవద్ధ్యానములేక కాల మతిక్రమించెనేని దొంగలచే సర్వస్వము దోఁపుడుపోయినట్లు వెక్కివెక్కి యేడువవలయును. ఇది పరమభక్తి లక్షణము. "యచ్ఛ్వమాం నోపజీవతి"నన్ను విడిచి జీవింపలేక యుండుట యనుటకిది లక్షణమని యెఱుంగవలయును. ఇదియే భగవద్ధర్మసారతమము. శ్రీకోదండరామసేవక సమాజసభ్యులందఱు నన్నివర్ణములవారు స్త్రీలు పురుషులు నిట్టియుత్తమస్థితి కీ జన్మమందే దేహము పడిపోవుటకుముందే వచ్చుటకు దృఢప్రయత్నముచేయుదురుగాక యని వాసుదాసుఁడు ప్రణామపూర్వకముగాఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. ఎట్టి భక్తుఁడైన, మ్లేచ్ఛుఁడైనను, మనీషాపంచకమందు శంకరాచార్యులవారు "చండాలోస్తు సతుద్విజోస్తు" అని చెప్పిన జ్ఞానియైన చండాలుఁడుగాని తన పూర్వపుణ్యవశమున వాసుదాసుఁడు తనకు లభించునా యని యేకారుచున్నవాఁడు.

బ్రహ్మయు ఘటకారుఁడే, నేను ఘటకారుఁడనే కావున బ్రహ్మవలె నన్ను గౌరవింపుఁ డని కుమ్మరవాఁ డనుటయు, ఖద్యోతశబ్దము సూర్యునందు నాయందు వర్తించునుగనుక నేను సూర్యుఁడు సమానుల మనిమిణుఁగురుపురుగనుటయు, శబరివిదురాదులు శూద్రులుకావున వారికివలెమాకును బ్రహ్మజ్ఞానమం దధికారము గలదని జాతిమాత్రసామాన్యముచే వారిజాతులవా రనుటయు సమానములు. బ్రహ్మజ్ఞానమునకు నధికారమావశ్యకము. బ్రాహ్మణుఁడైనను జాతిమాత్రోపజీవి యగు బ్రహ్మబంధు వగునేని బ్రహ్మజ్ఞానమున కధికారిగాఁడు. బ్రహ్మసూత్రమునందలి నిషేధసూత్రములు సామాన్యవిధులు. మీఁదనువదించిన భగవద్ధర్మశాస్త్ర వాక్యములు విశేషవిధులు.

మీఁదఁజెప్పిన పరమభక్తి పరజ్ఞానములేకరాదు. పరభక్తిలేక పరజ్ఞానము రాదు, అష్టాంగయోగయుక్తమయిన గౌణభక్తిలేక పరభక్తిలభింపదు.

శ్లో॥ దర్శనం పరభక్తిస్స్యాత్, పరజ్ఞానంతు సంగమమ్ ।
పునర్విశ్లేషభీరుత్వం, పరమాభక్తిరుచ్యతే ॥

అర్థము : దర్శనము (ఆత్మసాక్షాత్కారము)పరభక్తియగును. ఈదశయందు నాత్మను జూచుటమాత్రముకలుగును. దానితోడి కొంచెము కాలముసంగమము పరజ్ఞానము. దానితోడివియోగము కలుగునేమో యనుభీతి పరభక్తియగును.

"సాక్షాత్కారతుల్యవైశద్యవతీధ్యానశబ్దవాచ్యాపరభక్తిః । తతః సాక్షాత్కారవాఞ్ఛిత్యభినివేశానంతరతత్కాలనియతసాక్షాత్కారః పరజ్ఞానమ్ । తతో నిరంతరసాక్షాత్కారాభినివేశ హేతుభూతాసాక్షాత్కృతేబ్రహ్మణినిరతిశయవిపుల

సుఖిత్వవిషయణీయావిశేషప్రీతిస్స్వాపరమభక్తిరితి నిష్కర్షః॥" కనులకు నెదురఁ గానవచ్చినపు డెంతవిశదముగా నొకరూపము గానవచ్చునో యంతవిశదముగా ధ్యానవేళ మనస్సున నాత్మగోచరించెనేని యట్టిధ్యానము పరమభక్తి యనఁబడును. ఆపిమ్మట భగవంతుని సాక్షాత్కారము చేసికొందు నని పట్టుదల గలుగఁగా నా సమయమందుమాత్రము కించిత్కాలము సాక్షాత్కారము గలుగుట పరజ్ఞానము. ఇది యాసాక్షాత్కార మెడఁదెగకయెల్లప్పు డుండవలయునను పట్టుదలకుఁ గారణమగును. అట్లు సాక్షాత్కరించిన బ్రహ్మమునందు నిరతిశయమై విపులమై సుఖకారణమైన ప్రీతికలుగును. ఇది విశేషప్రీతికిఁ బరమభక్తియనిపేరు.

కావునఁ బరమభక్తిలభించుటకు నాత్మజ్ఞాన మవశ్యమగుచున్నది. ఈ కారణముచే సప్తవిధభక్తులు సాధించిన యోగసాధకునకు నాత్మజ్ఞాన ముపదేశింప వచ్చును.

శబరి యెంత గొప్పతల్లియో యెంతసాధించినదో తెలుపుటకుఁగాను నింత దూరము వ్రాయవలసివచ్చెను.

మోక్షమున కుపాయములు కర్మజ్ఞానభక్తి ప్రపత్తులేగాక యాచార్యాభిమాన మగునైదవయుపాయము పేరుకొనఁబడినది. ఇందు శిష్యునకుఁ బరమార్థము పరమోపాయము సర్వస్వము గురువే.

శ్లో॥ యస్యదేవే పరాభక్తి ర్యథా దేవే తథాగురౌ ।

అని శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు చెప్పినట్టు దేవునియం దెట్టి విశేషభక్తియో యట్టియుత్తమభక్తి గురువులయందుఁ గలిగి శిష్యుఁడు శబరివలె యావజ్జీవమో నారదునకుఁ బూర్వజన్మమందువలె గురువు లనుజ్ఞయిచ్చువఱకో యంతేవాసియై యుండి వారలకు సేవలుచేయుచు వారుచెప్పినది విని యాప్రకారము నడచుకొనుచు వా రనుగ్రహించినది సాధింపవలయును. ఒకఁడు దీపము చేతఁబట్టుకొని ముందుపోవుచుండ మఱికొంద ఱా వెలుతురునందుఁ బోవుట యెట్టిదో యాచార్యాభిమాన మట్టిది. ఇందు శబరివలె శిష్యులు గురువు పోవు లోకమునకుఁ బోవుదురు. కావున నీమార్గమున నడచువారు తామెట్టివానిని గురువుగా గ్రహింపవలయునో వారే యెఱుంగుదురుగాక! గ్రుడ్డివెంటఁ బోవుగ్రుడ్డి గుంతలోఁ గూలును. ఈకారణముచే శబరిచర్యగాని యామె గురువులచర్యగాని శాస్త్రవిరుద్ధమైనదికాదు. కావున రాముఁ డామెను దప్పుపట్టలేదు. మఱి మెప్పె పలికెను. అనుగ్రహించెను.

శబరి ముముక్షువు, మోక్షమందాశగలది. శంబుకుఁడు బుభుక్షువు, భోగమం దాసక్తిగలవాఁడు. కావుననే యతఁడు హఠయోగమార్గమున విపరీతకరణి (తలక్రిందుగవ్రేలాడుట) సాధింపఁజొచ్చెను. శంబుకవధనాటకమందు శంబుకుండు ముముక్షువుగాఁ జెప్పుట సత్యవిరుద్ధమైన కవికల్పితము.

శబరితపస్సు సక్రమము, శాస్త్రీయము, ఆచార్యోపదిష్టము. శంబుక తపస్సు అక్రమము, అశాస్త్రీయము, అనాచార్యోపదిష్టము.

మోక్షాధికారికి శాస్త్రము, క్రమము. విధినిషేధములు లేవు.

శ్లో॥ అత్యంతభక్తి యుక్తానాం, నచశాస్త్రం నచక్రమః ।
నిస్త్రైగుణ్యే పథివిహరతాం, కోవిధిః కోనిషేధః ? ॥

త్రిగుణాతీతమైన మార్గమందు నడచువానికి విధినిషేధములు లేవు. అత్యంత భక్తియుక్తునకు (పరమభక్తునకు) శాస్త్రము క్రమములేదు. ఈవాక్యములు త్రిగుణాతీతుఁడు పరమభక్తుఁడు నగునారూఢున కన్వయించునుగాని బిడాలకాదులకుఁగాదు, సాధకదశయందుండువారికిని గాదు.

ఇట్టి యధికారియైనవాఁ డేవర్ణమువాఁడైనను జ్ఞానోపదేశమునకు నర్హుఁడే యనుభగవద్ధర్మశాస్త్రముకూడ హీనవర్ణునకు మంత్రోపదేశాధికార మున్నట్లు చెప్పఁగా నిదివఱకు నేను జదివినగ్రంథములందుఁ గానరాలేదు. అట్టిశాస్త్రవాక్యము లున్నయెడల నెవరైన వానినను వదించుచు సప్రమాణముగ వ్రాసిరేని సంజీవని సంతోషముతోఁ బ్రకటింపఁగలదు. సంజీవని సత్యాన్వేషియే కాని హఠవాదినిగాదు. మంత్రోపదేశము చేయువిషయమున శాస్త్రవాక్యములు నాకుఁగానరాలేదుగాని (అల్పజ్ఞుఁడగుటయే కారణము) జ్ఞానోపదేశముచేయు విషయమునఁ బ్రమాణవాక్యములు కానవచ్చుచున్నవి. జ్ఞానమనఁగా హితాహితబోధ. ఇది మంచి యిదిచెడ్డయని చెప్పుట.

శ్లో॥ ప్రాప్యం జ్ఞానం బ్రాహ్మణా త్క్షత్రియా ద్వా ।
వైశ్యా చ్ఛూద్రా దపి నీచా దభీక్ష్ణమ్ ॥

బ్రాహ్మణునివలనఁగాని క్షత్రియునివలనఁగాని వైశ్యునివలనఁగాని శూద్రునివలనఁగాని, నీచునివలననైనను జ్ఞానమును బొందవచ్చును.

శ్లో॥ నాచార్యఃకులజాతోపి, జ్ఞానభక్త్యాదివర్జితః ।

ఉత్తమకులమందుఁ బుట్టినవాఁడైనను, జ్ఞాన, భక్తి, సదాచారసంపత్తులు లేనివాఁ డాచార్యుఁడుగా నుండఁదగఁడు.

శ్లో॥ స్త్రియశ్శూద్రాదయశ్చాపి
బోధయే యుర్హితాహితమ్
యథార్హం మాననీయాశ్చ
నార్హంత్యాచార్యతాంక్వచిత్—భారద్వాజ సంహిత.

స్త్రీలు, శూద్రులు, మొదలగువారు హితమిది యిదియహితమని బోధింపవచ్చును. యోగ్యతకొలఁది వీరు గౌరవింపఁదగినవారే యగుదురు. కాని యాచార్యత్వమునకుఁ గొంచెమైన నర్హులుగారు.

నజాతుమంత్రదా నారీ నాశూద్రో నాంతరోద్భవః ।

స్త్రీగాని, శూద్రుఁడుగాని, యెుకప్పుడైన మంత్ర మిచ్చువారుకారాదు. అష్టవిధభక్తులుగల మ్లేచ్ఛుఁడు విప్రుఁడు, ముని, యతి, యని చెప్పుటచే వారికిఁ గల యధికారములు వర్తనములు కర్మములు వీనికిఁగలవని కొందఱు సందేహింప వచ్చునుగాని దాని కవకాశములేదు. పరమభక్తుఁడైన మ్లేచ్ఛుని మ్లేచ్ఛుఁడని చూడవలదని శాస్త్రముచెప్పెనే కాని విప్రుఁడుగా యతిగా మాఱెనని చెప్పలేదు. పరమభక్తుఁడు బ్రహ్మచారిగానో గృహస్థుఁడుగానో వానప్రస్థుఁడుగానో యేయాశ్రమము లేనివాఁడుగానో యుండవచ్చును. యతి యట్లుండరాదుగదా. పరమభక్తుఁ డేయాశ్రమమందుండి మరణించెనో దానికిహితమైన పరలోక క్రియలే జరుపవలయునుగాని భక్తుఁ డనుకారణమునఁ దక్కినవారికి జరుపు పరలోకక్రియలు యతికి జరుపరాదుగదా. భక్తుఁడు బోడియై కాషాయవస్త్రములు దండకమండలువు ధరించి భిక్షాచర్య నడపవలసినవనిలేదుగదా. జనకప్రహ్లాదాదులు సంసారులుగారా? కావునఁ బరమభక్తుఁడైన మ్లేచ్ఛుఁడు విప్రునితో యతితో సమానముగఁ బూజింపఁబడ దగ్గుఁడేకాని విప్రున కున్న యధికారములు గలవా డగునని యర్థముకాదు. ఇచ్చట విప్ర యతి శబ్దములు జీవచ్ఛవ జీవన్ముక్త పురుషసింహములవంటివి. జీవచ్ఛవమనఁగా బ్రతికినపీనుఁగు. ఒక కళేబరమునందు జీవుఁ డుండువఱకు దానికిఁ బీనుఁ గనుపేరు రాదు. పీనుఁ గనుపేరు వచ్చిన తరువాత జీవుఁ డుండడు. కావున జీవచ్ఛవమనఁగా బ్రతికియుఁ జచ్చినవానితో సమానుఁడని యర్థమేకాని శవమునకుఁ జేయుదహనాదిక్రియల కతఁడర్హుఁడని యర్థము కాదు.

దీర్ఘరోగియుఁ జిరతరప్రవాసియుఁ బరాన్నభోక్తయు జీవన్మృతులని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఇట్టివారిని వారు బ్రదికియుండఁగానే దహింప వచ్చునా? పూడుపవచ్చునా? (చిరతరప్రవాసి = ఇల్లువిడిచి దీర్ఘకాలము గ్రామాంతరములఁ దిరుగుచుండువాఁడు. పరాన్నభోక్త = విశేషకాల మితరుల యన్నముఁదిని బ్రతుకువాఁడు) అట్లే ప్రాకృతదేహధారియగు జీవి ముక్తుఁడు కాఁడు. ముక్తునకుఁ బ్రాకృతదేహ ముండదు, కావున జీవన్ముక్తుఁ డనఁగా జీవించియుండినను దామరులకుపలెఁ బ్రాకృతబంధములు సంసారబాధలు లేనివాఁడని యర్థము. పురుషసింహ మన్నప్పుడు మృగములందు సింహ మెట్లు విక్రమసాహసాదులశ్రేష్ఠమో యట్లు వీఁడును ఋషులందు శ్రేష్ఠుఁడని యర్థమేకాని సింహమున కుండుతోఁక కోఱలు మెడవెండ్రుకలు గలవాఁ డని యర్థముకాదు. అట్లే మెచ్చుయతి మెచ్చువిప్రుఁ డన్నప్పుడు మ్లేచ్ఛుఁడు గుణములందు యతితో విప్రునితో సమానుఁడని యర్థమేకాని సంబంధబాంధవాదులకర్హుఁడనియు యజనయాజనాదులకు సపంక్తి భోజనమునకు యోగ్యుఁడనియు నర్థముగాదు.

అధికారముగలవార లేవర్ణమువారైనను స్త్రీలైనను బురుషులైనను

బ్రహ్మజ్ఞానోపదేశముగొన నర్హులే యని భగవద్ధర్మశాస్త్రమతము. అధికారు లందఱు నట్టులు జ్ఞానము సంపాదించుకొని బాగుపడవలయుననియు నధికారము చాలనివా రధికారులగుటకు సాధనముల సాధింపవలయుననియు సంజీవని యభిలాష. ఆవిషయమందే దానిపరిశ్రమము. నిజముగ బాగుపడఁగోరికఁగలవారికి సదుపదేశముఁజేసి బాగుపఱుచుటయందు సంజీవనికి జాతిమతాదిభేదములు తెలియదు. యోగ్యతానుసారముగఁ గ్రమమార్గమున బోధించును. శిశ్నోదర పరాయణులైన కొందఱు సన్న్యాసులమని యోగులమని వేదాంతులమని వేషములు వేసికొని తెలియనివారిని మోసగించుచున్నారు. ఇట్టివారి మాయమాటలకు లోపడి లోకులు చెడవలదని సంజీవని బోధించుచున్నది. గాని నీచమైన జాతిమత ద్వేషమునకు వశపడి యెవరినిగాని మీకు జ్ఞానము సంపాదింప నధికారములేదు బాగుపడుయోగ్యతలేదని యధమదశయందే యుండుఁడని చెప్పదు. కామదాసులై దొంగవేషములు వేసికొని తిరుగువారు తమ యశనశిశ్నములందు. సంజీవని మన్నువేయుచున్నదని వాపోయినఁ బోనిండు, కాని తదితరులు స్వశ్రేయస్సాధనములు వారివిలాప ప్రలాప విప్రలాపములు విని చెడఁబలసినపనిలేదు.

—♦ శంక ♦—

బ్రహ్మవిద్య వీరికిఁ దెలుపవచ్చును, వీరికిఁ దెలుపరాదను విధినిషేధము లేల ? అందఱకుఁ జెప్పినవారివారి శక్తికొలఁది వారువారు సాధించి బాగుపడరా యనుశంక కొందఱకుఁ గలుగవచ్చును కాని యది సరియైనదిగాదు.

బ్రహ్మవిద్య విచ్చలవిడిగా నెవ్వరికైనఁ జెప్పరాదని శ్రుతిస్మృతీతిహాస పురాణములు చెప్పుచున్నవి. ఇట్లు చెప్పుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ఠతః జాగ్రత! ప్రాప్యవరాన్ నిబోధత । క్షురస్యధారా నిశితా దురత్యయాదుర్గం పథం తత్కవయో వదంతి॥ — కఠోపనిషత్తు. లెమ్ము. మేలుకొమ్ము. సద్గురువులను జేరి చక్కఁగఁ దెలిసికొనుము. ఈమార్గము మిగుల దుర్గమము, అతి ప్రయాసముచే నడవఁదగినది, కష్టముతోడఁ దాఁటఁదగినది. మంగలకత్తి వాదరవలె మిగులఁబదునైనది యని బ్రహ్మజ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు అని యర్థము.

లెమ్ము, మేలుకొమ్ము.... తెలిసికొమ్మనుటకు మేలుకోలు పనుగ్రంథము నందు విశదముగ నర్థము వ్రాయఁబడినది. తెలిసికొనఁగోరువా రాగ్రంథమును బఠింపవలయును.

ఈమార్గము మంగలకత్తియొక్క పదునైన కొనమీఁద నడచుట యెట్టిదో యంతకష్టమైనదని యామార్గమున నడచిన బ్రహ్మవేత్త లెఱుఁగుదురు. అనిన నేమిభావము? ఆమార్గమున నడచువారు మిక్కిలి హెచ్చరికతో నడువవలయునని ప్రమాదపడిన మిగులనపాయకర మని యట్లు నడువఁబూనినవారు సాధనసామగ్రి యభ్యాసము లభింపఁజేసికొని యుండవలయుననికదా ! ఆమార్గమునందలి

యపాయము లుపాయములు ననుభవముచేఁ దెలిసినవారగుటచే వారామార్గమున నడువఁగోరువారికి హెచ్చరికవాక్యములు పలికియున్నారు. పొగబండి మీఁద మనము ప్రయాణముచేయునపుడు ప్రక్కల 'హెచ్చరిక, అపాయము' అని వ్రాసిన పలకలు స్థాపించియుండురే యేల? అట్టిదే యిదియును.

ఈమార్గమందు నడువఁబూనినవారికి రాఁగలయపాయములు నవి తప్పించుకొను నుపాయములు ముందుగ సాధింపవలసిన సాధనములు చేయవలసిన యభ్యాసములు నివి వ్రాయుట కిది సమయముగాదు.

శ్లో॥ ఇదం తే నాతపస్కాయ, నాభక్తాయ కదాచన ।
నచా శుశ్రూషవే వాచ్యం, నచ మాం యోఽభ్యసూయతి॥ భ-గీ.౧౮ అ.

ఈ భగవద్గీతాశాస్త్రము తపస్సులేనివానికి భక్తిలేనివానికి గురుశుశ్రూష చేయనివానికి నాయందసూయగలవానికి నెప్పుడైనఁ జెప్పరాదని యర్థము. ఇది శ్రీకృష్ణవాక్యము.

ఇం దసూయయనఁగా నిర్లక్ష్యభావము. కృష్ణుఁడు మనవంటి మనుష్యుఁడే. వాఁడు చెప్పుట మనము వినుటయా! వాఁడు మనకంటె నేమిట గొప్పవాఁడు! అను తిరస్కారభావముతో నుపదేశించిన విషయమందు ననుకూలగ్రహణబుద్ధి లేక యుండుట.

శ్రీమద్రామాయణమందును "శ్రోతవ్య మనసూయయా" అసూయలేక వినఁదగినది యని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు కొందఱు తామసులు ననధికారులు యసూయాపిశాచగ్రస్తులగుటచేతనే రామాయణమందును భగవద్గీతయందును భాగవతమందును విపరీతాభిప్రాయు లగుచున్నారు. నిర్మలమైనయద్దమందు గ్రోఁతులకు గ్రోఁతులముఖములు, సుందరులకు సుందరముఖములుగదా కనవచ్చును! సాత్త్వికులకు సరియైన యర్థమే రామాయణ భగవద్గీతాదులందుఁ దోఁచును.

శ్లో॥ నవిశ్వాసః క్వచిత్కార్యో, విశేషాత్తు కలౌయుగే ।
పాపిష్ఠా వాదవర్త్మేన, మోహయం త్యవిచక్షణాన్ ।
గోపయే న్నోచ్చరే ద్ధర్మం, నాపృష్టః కించి దుచ్చరేత్ ।
పృష్టోపి న వదే దర్థం, గుహ్యం సిద్ధాంత మేవచ ।
ఆశ్రితా యాతిభక్తాయ, శాస్త్రశ్రద్ధాపరాయచ ।
న్యాయేన పృచ్ఛతే సర్వం, వక్తవ్యం శౌచయోగినే ।
ఆత్మపూజార్థమర్థార్థం, దంభార్థమపి భిన్నధీః ।
అయోగ్యేషు వదన్ శాస్త్రం, సన్మార్గా త్ప్రచ్యుతోభవేత్ ।
ఊషరే నివపే ద్బీజం, షండే కన్యాం ప్రయోజయేత్ ।
సృజేద్వావాన రేమాలాం,నాపాత్రేశాస్త్ర ముత్సృజేత్॥ శాండిల్యసంహిత

అర్థము. సదాచారసంపత్తి, భక్తి, గురుసేవ, పెద్దలవలన వినికి లేని

వారలయందు కొంచెమైనను సందుపిశేషించి కలియుగమందు విశ్వాసముంచరాదు. పాపిష్ఠులు వావవర్షముచేఁ దెలియనివారిని మోహపఱిచెదరు. రహస్యమైన సిద్ధాంతవిషయమును దాఁపవలయునుగాని తానై కొంచెమైనను ధర్మరహస్యము తగనివారికిఁ జెప్పరాదు. కొందఱ డిగినను జెప్పరాదు. (అటయిన శాస్త్రజ్ఞానము లోకమున నశింపదా యందురేని) ఆశ్రితుఁడుగానుండి యతిభక్తిపరుఁడై శాస్త్రవిశ్వాసముకలిగి న్యాయ్యమైన మార్గమున వాదమునకుఁగాక తత్త్వము తెలిసికొని బాగుపడవలయు ననుతలంపుతో నడిగెనేని మనోవాక్కాయశౌచముగలవానికిఁ జెప్పవలయును. తనగౌరవముగోరిగాని ధనాశచేఁగాని దంభమునకైకాని భేదబుద్ధిగలవాఁడు అయోగ్యులకు శాస్త్రవిషయము చెప్పెనేని సన్మార్గమునుండి భ్రష్టుఁడగును. చవిటినేల విత్తనములు నాటవచ్చును. వృషణహీనునకుఁ గన్యనీయవచ్చును. క్రోఁతిమెడలోఁ బూలదండవేయవచ్చునుగాని యనర్హునకుఁ శాస్త్రతత్త్వములు చెప్పరాదు.

ఇట్టివాక్యములు ప్రతితత్త్వశాస్త్రమందును గలవు. ఇట్లు వ్రాయుటయందు శాస్త్రకారుల యభిప్రాయమేమి? లోకమున జ్ఞానము వ్యాపింపరాదనియా? అటయినచో వారాశాస్త్రములు వ్రాయనేల? ధర్మజ్ఞానముచే లోకము బాగుపడవలయుననెడివారియుద్దేశ మెట్లుసార్థకముకాఁగలదు ? ఇతరులు నేర్చుకొనినఁ దమయంతటివారగుటచేఁ దమగౌరవము చెడుననియా ? అడవులలోఁ గందమూలాదులు దిని యేకాంతనిరతులై "స్వస్తిప్రజాభ్య", "లోకాస్సమస్తాస్సుఖినో భవంతు" అని పూఁటపూఁట చెప్పుచుండువారికి తమరు చెప్పినవిషయము లోకమెఱిఁగి బాగుపడవలయు ననునభిప్రాయముండునేకాని దానివలనఁ దమకు గౌరవహాని కలుగు ననునభిప్రాయ ముండజాలదు. పలువురు చదివిన కీర్తి హెచ్చును. 'సమ్మానఃకాలకూట'మ్మని గౌరవమును విషముగాఁ జూచువారికి నగౌరవభయ మెందుండివచ్చును? కాఁబట్టి యిట్టిదురభిప్రాయములు వారికి లేవు. సదభిప్రాయముతోనే యోగ్యులుగానివారు పఠింపరా దని శాసించిరి. ఇది వారిమేలు కోరి చేసినపనియేకాని యితరముకాదు. ఈఁతనేరనివారు నీళ్ళలో దుముకవల దనుట యన్యాయచేతనా? సాము నేరనివాఁడు కత్తిని ద్రిప్పవలదనుట యన్యాయచేతనా? జీర్ణశక్తిలేనివారు గట్టిపదార్థములు దినవల దనుట యన్యాయచేతనా ? అట్టులే యిదియును. యోగ్యతలేనివారు తత్త్వశాస్త్రము చదివినఁ జెడుదురు. వీనికి ననర్థకరమైన యల్పజ్ఞానముకంటె నజ్ఞానము మేలు. అజ్ఞాని కాపదలేదు. పెద్దలు చెప్పినమాటయందు విశ్వాసముంచి యాప్రకారము వర్తించి బాగుపడును. వీనికి శాస్త్రపఠన మనావశ్యకము. శబరినారదాదులే(పూర్వజన్మమున)నిదర్శనములు. అల్పజ్ఞుఁడో కొంచెమేదో తెలిసి యది యహంకారమునకుఁ గారణముకాఁగా ప్రగల్భతచే శాస్త్రవాక్యముల కపార్థముచేసి సర్వజ్ఞత్వభ్రమ నెత్తిపై వేసికొని

వక్రమార్గములఁ బోయి చెడును. తాను జెడిన మేలే. తాఁజెడ్డ క్రోఁతి వనమెల్లఁ జెఱిచినట్టు లితరులనుగూడఁ జెఱుచును. అనుభవమే సాక్ష్యము. ఎట్లందురా? భగవద్గీతయందు "సోమపాః పూతపాపా" యని యుండుటఁ జూచి సోమమనఁగాఁ గల్లని యర్థముచేసికొని భగవద్గీత కల్లుద్రాగవచ్చునని చెప్పుచున్నదని యొక ప్రబుద్ధుఁడు వ్రాసెను. 'మద్యాజీ మాం నమస్కురు' అనుచో మద్య+అజ+ఇ=సారాయము మేకమాంసము గలవాఁడవై నాకు నమస్కరింపవలయునని కృష్ణుఁడు చెప్పినట్లు కొందఱు మాంసభక్షకగురువులు శిష్యులకు శిష్యురాండ్రకు బోధించుచున్నారు. 'ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతిధారయన్', ఇంద్రియము లింద్రియార్థములందు వర్తించుచున్నవి. నేను జేయునది యేమి లేదు. ఇంద్రియము దాని పని యది చేసినపుడు పాపము నాకెట్లు కలుగును? చేసినవాఁడను నేను గా నని వ్యభిచరింప భగవద్గీత యనుజ్ఞ యిచ్చుచున్నదని కొందఱు పరస్త్రీలకు బోధించి వారలఁ జెఱుచుచున్నారు.

కం. జిలపెట్టెనేని వీనులు, కలియుంగాఁ బెట్టుటకును • గలకాలంబున్
గలదే పుడకల నియమము, దలఁపఁగ నటుకాదె యోని • ధర్మంబకటా.

చెవులందును, గన్నులందును, ముక్కులందును దురద యెత్తినపుడు యావజ్జీవము నొకవ్రేలే యొకపుల్లయే కాని వేఱొండుకూడ దనునియతిగలదా? అట్టులే కదా, యోనిరంధ్రముధర్మ మనియాదుష్టగురువులు స్త్రీలకు వయస్సువిధవలకు బోధించుచున్నారు. తక్కెళ్ళపాటిలోను అచ్చమ్మపేటలోను నిటువంటి మతగురువులకు వాసుదాసునకు జరిగినసంవాదము మఱియొక పత్రికలో వ్రాయఁబడును. ఇట్టి మఠాధిపతులు సన్న్యాసులు అనుపేరి కలిదూతలు పెక్కురున్నారు.

హింసచేసి నేను జేయలేదనుకొనిన హింసాదోషము రాదని భగవద్గీత చెప్పుచున్నది కావున నెవరైన నెవనినైనఁ జంపి నేను గాదనిన దోషము రాదని యొకరు చెప్పిరి. ఇట్లు లర్థముచేసి యట్లువర్తించువారు చెడుదురనుటకు సందేహముకలదా?

అట్టులే కామదాసులు శ్రీకృష్ణచరిత్రము చదివి కామజయము సంపాదించుటకుమాఱు కృష్ణుఁడు ఱంకాడెననియు మనమట్టులే చేయవచ్చుననియు కొందఱు వదరుచున్నారు. రాముఁడు దుష్టుఁడు రావణాసురుఁడు శిష్టుఁడని చెప్పుపుణ్యజనులు కలరుగదా!

"ఆకాశో బ్రహ్మ" యను నుపనిషద్వాక్యమునకు నమరమందు "ఆకాశం గగనం శూన్య"మని యుండుటచే బ్రహ్మము శూన్యమని యర్థముచేసి కొందఱు దుర్బోధములు చేయుచున్నారు. శూన్యమనఁగా నాస్తియని యామహాత్ముల తలంపు. "తస్యధీరాః పరిజానంతి యోనిం"అయునయోనిని పండితులు చక్కఁగా నెఱుఁగుదురు అనియుండుటచేఁ బ్రహ్మమునకు స్త్రీలకువలె యోనియున్నదఁట.

ఇది "మమయోని ర్మహద్బ్రహ్మ" నాయోనిపెద్దబ్రహ్మయంతది యనికృష్ణుఁడే యంగీకరించెనఁట. అట్లు యోనిద్వారములేదేని "ప్రజాపతిశ్చరతి గర్భే అంతః" ప్రజాపతి గర్భములోపల సంచరించుచున్నాఁడనుశ్రుతివాక్యము సార్థకమగునా? యోనిలేకపోయిన ప్రజాపతి గర్భములోని కెట్లుపోవును ? ఇది యీవేదవేత్త లెఱిఁగినయర్థము. ఇది యూహగాదు. కల్పితముగాదు.

నేను వేలుపూరు గ్రామప్రాంతమందు దిరుగునపు డొకఁడు 'బ్రహ్మముఖము సందుండి బ్రాహ్మణులు పుట్టుచున్నారని వేదముచెప్పుచున్నదే బ్రహ్మకు ముఖము నందుఁగూడ యోనులున్నవా' యని ప్రశ్నించెను. అవునని చెప్పినను లేదని చెప్పినను విపరీతప్రశ్నలు వాదములు బయలుదేఱునని తలఁచి "నీతలలో పేలు న్నవే. నీతలలో నెన్నియోనులున్నవని యడిగితిని'. మరలప్రత్యుత్తరము వాదము లేకపోయెను. ఈకాలపువై తండికుల కియ్యవలసినవి యిట్టిప్రత్యుత్తర ములే. మూఢుల శాస్త్రజ్ఞాన మెట్లుపరిణమించెనో కంటిరిగదా ! రహస్యములు గొప్పవిషయము లల్పులు గ్రహింపఁజాలరు. ఆవిషయమందుఁ గొంతపరిచయము జ్ఞానము అనుకూలభావము గలవానికిఁగాని చెప్పినను బోధపడదు.

"విటుఁడొక్కించె ప్రఫుల్లపద్మనయనావిరాయితంబెంతయున్" అను నలం కారశాస్త్రవాక్యమునకుఁ జిన్నప్రాయమందలి సాహిత్యవిద్యార్థికి నుపాధ్యాయుఁ డేమని యర్థముచెప్పి మెప్పింపఁగలఁడు ? చెప్పకుండుటకుఁ గారణ మనూ యయా, నిజగౌరవహానిభయమా? 'ఓ' ఇట్లేలవ్రాయవలె 'ఔ' యిట్లు ఏలవ్రాయ రాదన నేమిచెప్పవలయును? ౧+౨=౩ అని తెలియనివానికి సిద్ధాంతగణిత మెట్లు బోధపడఁగలదు? ఒకబ్రాహ్మణబాలుఁడు గురువునొద్ద సాహిత్యశాస్త్ర మభ్యసించి పంచకావ్యములు చక్కఁగవల్లించెను. అందు మాఘకావ్యంబున స్త్రీలయధరా మృతము విశేషించివర్ణింపఁబడెను. విద్యయంతయు సొంతముగఁ జదివి గురువు ననుజ్ఞదీసికొని తనయూరి కావిద్యార్థిపోవుచుండ దారిలో నొకయెఱుకలిది కల్లు ద్రావి నోటఁదమ్ములముండ నొడలెఱుఁగక పడియుండ దానినోరనుండి జొల్లు కాఱుచుండెను. ఆ బ్రాహ్మణబాలుఁడు మాఘకావ్యమందుఁ దాఁ జదివిన యధరా మృత మిదియే యనితలఁచి దానియొద్దకుఁ బోయి పెదవులక్రింద దోసిలిపట్టెను. కొంతసేపటికి దోసిలినిండఁగా దాని దననోరఁ బోసికొనెను. కల్లుత్రాగిననోరు పొగాకుతోడితమ్ములపు ఆయధరామృత మహాహ (అధరము = పెదవి, అమృ తము=నీళ్ళు. పెదవినుండివచ్చు నీళ్ళు) యెంతరుచి యెంతరుచి యెంతరుచిగా నుండెనో! హరిహరీ! ఆవిద్యార్థియవస్థ నేమని చెప్పను? రుచితలకెక్కెను. కన్నులు గిఱ్ఱునఁదిరిగెను. వాంతులుపుట్టెను. కడుపులోపలి ప్రేగులువెలికి వచ్చెను. వాసనకు ముక్కులోనివెంట్రుకలు కమరెను. నాలుక బిఱికికొనెను. చింతాకు వేసి. రుద్దెను. పుక్కిలించి యుమ్మివేసెను. నోరుతెఱచికొని కూర్చుండెను.

ఏమిచేసిననేమి ? ఆయధరపీయూషమువాసన నతని వదలలేదు. చాల బాధపడి యామూర్ఖుఁడు మాఖముపై గోపించి మాఖమును గాల్పవలయునని గట్టిగా నఱచుచుఁ బోయెను. తక్కినకథ యప్రస్తుతము. ఇప్పుడు కొందఱు వృద్ధసేవ లేక గురుశిక్షలేక సంప్రదాయజ్ఞానములేక ప్రతిష్ఠమాత్రము గోరి యుద్గ్రంథములఁ జదివి యీవిద్యార్థిగతికి వచ్చుచున్నారు. ఇతరులను జెఱచుచున్నారు. ఎన్ని అసత్యములకు నెన్ని దురూహములకైన జీవబ్రహ్మైక్యవేదాంతరహస్య మను గ్రంథమందు లక్ష్యములు దొరకఁగలవు. ఆపుస్తకమును జదివి చెడినవా రెందఱో కలరని వింటిని. ఈగ్రంథములోని కొన్ని యసత్యవిషయములను సంజీవని ముందుముందు లోకమున కెఱిఁగింపఁగలదు. "మేలుకొలుపు" చూచినఁ గొన్ని తెలియఁగలవు. ఐహికవిషయములందుఁ జెడినను బ్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనవచ్చును. ఆత్మవిషయమందుఁ బ్రమాదముగలిగిన నధోగతియే. కావుననే యధికారికాని శిష్యునికి నాత్మజ్ఞాన ముపదేశింపరాదని శాస్త్రములు శాసించెను. శబరి తొలుత మునీశ్వరులయొద్దఁ బరిచారికగాఁ గుదిరినను గురువాక్యశ్రవణము వలనఁ గలిగిన శ్రద్ధాభక్తులుగలదై యావిషయమునవే మననము చేయుచు శిష్యురాలిధర్మమైన శుశ్రూష చేయుచు "తద్విద్ధిప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా" యని శ్రీకృష్ణభగవాను లుపదేశించినట్లు "నమస్కారాదిపూర్వక పరిచర్య చేయుచు గురువాక్యము నమ్మి వితండవాదము సేయక న్యాయ్యమైన ప్రశ్నలు వేయుచు యావజ్జీవ మంతేవాసినియై శిష్యశబ్దమును సార్థకపఱచుచుఁ గ్రమక్రమముగ యోగ్యత సంపాదించుకొని ముముక్షువై యోగసిద్ధికి బ్రహ్మజ్ఞానమునకుఁ బాత్రురాలయ్యెను. ఇట్టిశిష్యులకు శిష్యరాండ్రకు యోగ్యులైన గురువులు తత్త్వరహస్య ముపదేశింపవచ్చును గాని యిట్టియోగ్యతలేనివాఁ డేజాతివాఁడైన నుపదేశింపరాదు. ఇఁక శిష్యలక్షణ మెఱిఁగించెద. దానివలన శబరియోగ్యత తెలియును.

శిష్యలక్షణము.

ఇది కొంత మేలుకొలుపునందుఁ జెప్పఁబడినది. అయినను మరలఁ గొంత చెప్పవలసియున్నది.

శ్లో॥ సద్బుద్ధి స్సాధుసేవీ,సముచితచరిత, స్తత్త్వబోధాభిలాషీ, శుశ్రూషు, స్త్యక్తమానః, ప్రణిపతనపరః, ప్రశ్నకాలప్రతీక్షః, శాంతో దాంతోఽనసూయు, శ్శరణముపగత, శ్శాస్త్రవిశ్వాసశాలీశిష్యః, ప్రాప్తః పరీక్షాం, కృతవి, దభిమత, స్తత్త్వత శ్శిక్షణీయః.

అర్థము : సద్బుద్ధిః=మంచిబుద్ధిగలవాఁడు, చెప్పినవిషయమును జక్కఁగా గ్రహించుశక్తి గలిగి సాత్త్వికమైన మనస్సుగలవాఁడు, సాధుసేవీ = సాధువుల సేవించినవాఁడు. జ్ఞానవృద్ధులు సదాచారవృద్ధులు నగువారియొద్దనుండి వారిసేవ సేయుచు వారు చెప్పువిషయములు శ్రద్ధాభక్తులతో వినుచు, వారియాచారమును

గనుము లోప మున్నయెడలఁ దనసడవడి సవరించు కొనువాఁడు. శ్రేయస్కాము నకుఁ బ్రథమసోపానము సాధుసేవ. సముచితచరితః = గురువుపట్లఁ, బెద్దలపట్ల, విజ్ఞులపట్ల, సమానులపట్ల, నెట్టిమర్యాదతో వర్తింపవలయునో యది యెఱిఁగి భయభక్తులతో వినయవిధేయతలతో స్నేహభావముతో వర్తించువాఁడు, తత్త్వ బోధాభిలాషీ=ఈశ్వరజీవప్రకృతులవాస్తవరహస్యమును సలక్షణముగ సప్రమాణముగఁ దెలిసికొనుటయందు మిక్కిలికోరికగలవాఁడు, శుశ్రూషః = గురువు చెప్పినది వినుటయందాసక్తిగలవాఁడై యాప్రకారము నడచువాఁడు. త్యక్త మానః=లజ్జాభిమానములు వదలినవాఁడు. ఇతరులు చూచుచుండఁ దన గురువునకో తల్లిదండ్రులకో పెద్దలకో చేయుసేవ (కసవుచిమ్ముట, నీళ్ళుమోయుట, అలుకుట, పాదములొత్తుట) లోనగుకార్యములను జేయ బిడియపడుటలేనివాఁడు. నేనింతటిగొప్పవాఁడనే, ధనికుండనే, అధికారముఁగలవాఁడనే, బలముగలవాఁడనే, దేశప్రభువునే, గొప్పవిద్యావంతుఁడనే, నన్ను వీఁడు నేలఁగూర్చుండమనెనే. నాకి యల్పకార్యము చేయుమనిచెప్పెనే, నాగౌరవమెంచఁడాయెనే, నేలఁగూర్చుండిన నాచలువదోవతిమాయునే, నేలఁబరుండిన దేహము ధూళియగునే యని యిట్టి దురభిప్రాయములు లేనివాఁడు. ప్రణిపతనపరః=సాష్టాంగనమస్కారముచేయుట యందు నాసక్తిగలవాఁడు. బోరగిలఁబడిన దేహమునకు మట్టియగునే, యెట్లు పడుదునా యని రెండుచేతులుజోడించి కుడిభుజముమీఁదనో యెడమభుజము మీఁదనోయుంచువాఁడు కాఁగూడదు. ముసుఁగులోఁ జేతులుజోడించువాఁడును గాఁగూడదు. ఏవర్ణమువారైనను దమకంటెఁ దక్కువవర్ణమువారికి నమస్కరింపరాదు.

ఉచ్ఛిష్టము, సూతకము, ఆశౌచము- వీనితోఁగూడినవానికిని, పరువెత్తువానికిని, ధనమదముగలవానికిని, చెట్లెక్కియుండువానికిని, అపరిశుద్ధునకును, బరువు మోసికొనిపోవువానికిని, దూరమునందుండువానికిని, తలంటుకొనియుండువానికిని, విరుద్ధకర్మములుచేయువానికిని, పతితునకును, భగవద్భక్తిలేనివానికిని, కర్మచండాలునకును నమస్కరింపరాదు. భరద్వాజులు.

శ్లో. పితాచ మాతాచ పితామహశ్చ
జ్యేష్ఠః పితృవ్యః శ్వశుర స్తథా ర్త్విక్ ।
మాతామహోధ్యాపక మాతులాశ్చ
మాన్యాస్స్యు రేతే క్రమతోఽభివాద్యాః॥ స్మృతిదర్పణము.

తండ్రి, తల్లి, తండ్రితండ్రి, అన్న, తండ్రితోడఁబుట్టినవారు, మామ, ఋత్విజుఁడు, తల్లితండ్రి, వేదాధ్యయనము, చేయించువాఁడు, మేనమామ, వీరందఱు మాన్యులే. వీరికి వరుసగ నమస్కరింపవలయును.

శ్లో॥ స్వనామపూర్వం పరికీర్త్య పశ్చాత్
భోశబ్ద ముచ్చార్య గురోస్తు శిష్యః

వ్యత్యస్య పాణిం పరిలభ్యపాదౌ
పిధాయకర్ణావనభివాదయీత॥ స్మృతిదర్పణము.

ముందు తనపేరు ఆవల భోశబ్దము చెప్పి శిష్యుఁడు గురువుకుడిపాదమును గుడిచేత నెడమపాదమును నెడమచేత నంటి రెండుచెవులు మూసికొని గురువునకు నమస్కరింపవలయును. కాని గురువుపాదములు గాయపడునట్లు, నరము లుబ్బునట్లు, ఎముకలు విఱుగునట్లు, పొడిచి, పిసికి, నలిపి, గురుప్రాణములు కంఠగతములు చేయరాదు. ఈ వైభవము వాసుదాసునకుఁదప్ప నితరులకుండదని తలఁచెదను.

తలవిరియఁబోసికొని యుండువానికి, జపము, హోమము, భోజనముచేయువానికి, చీఁకటియందుండువానికి, నిద్రించువానికి, పతితునకు, శవమునకు, నమస్కరింపరాదు. తలమీఁద ముసుఁగువేసికొనికాని, తలంటుకొనికాని,నమస్కరింపరాదు. క్షత్రియుఁడు వైశ్యునకు నమస్కరించెనేని ౮-౧౦ మంది బ్రాహ్మణులకు నమస్కరించిన శుద్ధుఁడగును. బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యులందెవరైన శూద్రులకు నమస్కరించెరేని కట్టువస్త్రములతో స్నానము చేయవలయును; శివునిఁగాని విష్ణువునుగాని పూజింపవలయును; లేదా మహాభాగుఁడైన బ్రాహ్మణునకైన నమస్కరింపవలయును. దీనికిఁ బ్రమాణవాక్యములు—స్మృతిదర్పణము.

శ్లో॥ క్షత్రవైశ్యాభివాదేన, ప్రాయశ్చిత్తం కథంభవేత్ ।
బ్రాహ్మణానాం దశాష్టౌవా, అభివాద్య విశుద్ధ్యతి ॥
అభివాద్య ద్విజ శ్శూద్రం, సచేలస్నాన మాచరేత్ ।
అర్చయే త్పుండరీకాక్షం, దేవం వాపి త్రిలోచనమ్ ।
బ్రాహ్మణంవా మహాభాగ, మభివాద్య విశుద్ధ్యతి॥

శ్లో॥ ఉదక్యాం, సూతికాం, నారీం, భర్తృఘ్నీం, గర్భఘాతినీమ్ ।
అభివాద్య ద్విజో మోహా, దహోరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ॥

ఏవర్ణముదైనను ముట్టయినదానికి, పుంటిదానికి, భర్తనుజంపినదానికి,గర్భమును బోఁగొట్టుకొనినదానికి, బ్రాహ్మణుఁడుగాని క్షత్రియుఁడుగాని వైశ్యుఁడుగాని యజ్ఞానముచేనమస్కరించెనేని యొక రేయిపగ లుపవసించి శుద్ధుఁడగును.

పతితుఁడనఁగా భ్రష్టుఁడు. తాను జనించినవర్ణమునుండి పడిపోయినవాఁడు. పుట్టువుచే బ్రాహ్మణుఁడైనను పతితుఁడయ్యెనేని వానికి జాతిచండాలుఁడును నమస్కరింపరాదు. పతితుఁ డేవర్గమునందును జేరఁడు. కొట్టకొనకొమ్మనుండి పడినకాయ నేలఁబడునేకాని నడుమఁ గ్రిందికొమ్మలకుఁ దగులుకొనదు కదా !

దీని కపవాదము.

సర్వాత్మకబ్రహ్మోపాసనము చేయువానిని బైసామాన్యవిధులు బాధింపవు. వీఁడు మనుష్యులకేకాదు కుక్కలకు గాడిదలకు ఎద్దులకుఁ జెట్లకుఁగూడ

సర్వము బ్రహ్మకళావిశిష్టమని బ్రహ్మస్వరూపమని నమస్కరించుము. దృష్టిభావభేదము కారణము. ప్రశ్నకాలప్రతీక్షః=ఎప్పుడు గురువు విరామముగా నితరచింతలులేక యేకాంతియై ప్రసన్నుఁడై యుండునా, యెప్పుడు ప్రశ్న లడుగు సమయమగునా, యని సమయము వేచియుండువాఁడు. రాత్రిపదిగంటలమీఁద, పరుండినగురువును లేపి అయ్యా! మాకు మంత్రార్థముచెప్పుమని యడుగువారు కాఁగూడదు.

శాంతః దాంతః=అంతరింద్రియనిగ్రహము బాహ్యేంద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడు.

అనసూయుః=అసూయలేనివాఁడు. మనకంటె వీనికెక్కువ యేమి తెలియును ? మనముచదివిన పుస్తకములలోవే కదా వీఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇఁక నిన్నిపుస్తకములు చదివిన వీనియంతటివారము మనము కాఁగలము. అను నిర్లక్ష్యభావముకలవాఁడు కాఁగూడదు.

శరణముపగతః=శరణముచొచ్చినవాఁడు. నన్ను రక్షింపఁ బోషింప నీవు దప్ప మఱియెవరులేరు. నీవేనాకుదిక్కు. నన్ను రక్షించుభారమునీది, నీయాశ్రయమునఁ దాపత్రయబాధలులేక సుఖింతును. అనిపాదములపైఁబడువాఁడు. అట్టి నిశ్చయము, నిశ్చలమైనశ్రద్ధయు, భక్తియుఁ గలవాఁడు.

శాస్త్రవిశ్వాసశాలీ=శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది వాస్తవము. ఆప్రకారము నడచుకొనినయందుఁజెప్పినఫలము తప్పకకలుగును,అని దృఢనిశ్చయము. నమ్మికగలవాఁడు శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణములందున నమ్మకములేనివానిని దగ్గఱ చేర్పరాదు. శాస్త్రవిశ్వాసలక్షణము శాస్త్రీయాచారము.! నాకు శాస్త్రవిశ్వాసముకలదని నోరఁజెప్పుచు శాస్త్రీయాచారములేనివాఁడు శాస్త్రవిశ్వాసియనఁబడఁడు.

ప్రాప్తపరీక్షః=శిష్యునినడవడిని భక్తిశ్రద్ధలను సంవత్సరమో, యాఱు నెలలో, మూఁడుమాసములో, మూఁడుపక్షములో (౪౫ దినములు), మూఁడు దినములో, సందర్భముకొలఁది పరీక్షింపవలయును. ఇట్టిపరీక్షయందుఁ గృతార్థుఁడై గురువును మెప్పింపఁగలుగువాఁడు శిష్యుఁడుగానుండ యోగ్యుఁడు.

కృతవిద్=గురువు తనకుఁ జేసినమే లెఱింగినవాఁడు. నేను 'సేవచేసితిని, ఆయన యుపదేశ మిచ్చెను, కాయకుఁగాయ చెల్లుపోయెను, ఇఁక నాయనతో నాకేమిపని' యనుట కృతఘ్నుల లక్షణము. ఇట్టివానికి మంత్రము జ్ఞానబోధ ఫలమీయవు. ఎన్నిజన్మములెత్తి యెన్నినరకములపాలై యెంతయో బాధపడు నాకు నీనరకబాధ యైహికబాధ తొలఁగునుపాయము తెలిపిన మహాత్మునకు నేనెంత యిచ్చిననెంత సేవచేసిననాయనఋణమునుండి ముక్తుఁడఁ గాఁగలను? నేనాయన నుపేక్షించితినేని నాకంటెఁ గృతఘ్నుఁ డెవఁడు? అని తలఁచువాఁడు.

అభిమతః=గురువున కిష్టుఁడై సమ్మతింపఁబడినవాఁడు. ఆయన యను

గ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడై యాయనచే నభిమానింపఁబడినవాఁడు. 'వీనివలన నాకుఁ గీర్తిప్రతిష్ఠలు గలుగును. వీనికిఁ జెప్పిన విద్య సార్థకము' అని గురువునకు నమ్మకము గలిగించువాఁడు. ఇట్టిశిష్యుఁడు గురువుచే బోధగాన యోగ్యుఁడు.

అంతేవాసి లక్షణము.

గురువుసమీపమున యావజ్జీవము శిష్యుడుండి చేయవలసినకార్యములను గుఱించి భగవద్ధర్మశాస్త్రవాక్యము ఉదాహరించుచున్నాఁడను.

శిష్యో యావజ్జీవం గురూపదేశ ముపతిష్ఠ, న్నాచార్యాధీనవృత్తి, స్తమేవ పరంబ్రహ్మేతి మన్వానః, తమేవ సతతంధ్యాయన్, జపన్, నమన్, అర్చయన్, తన్నామోచ్చారయన్, తత్పదతీర్థం, తదుచ్ఛిష్టం, తదుపభుక్తం, వాసోభూషణాది నిత్యముపయుంజాన, స్తదర్థమేవ శరీరాదిధారయన్, తదనుజ్ఞాప్రతీక్షకో౽వంచన యా వరివస్యన్, సర్వదాస్వార్మయాత్రామనపేక్షన్, తచ్ఛరీర సంరక్షణపరోభవన్, గురోర్గురూనపి తత్ప్రీత్యైయజన్, తద్దారాదౌభాగవతేష్వపిచ సబ్రహ్మచారిషు గురువృత్తి ర్యథాయోగ్యంచ తేషు వరివస్యన్, గురుకృతముపకారమాదేహపా తమప్రత్యుపకృత్యనుసందధన్, నవిస్మరన్, తదారాధ్యే భగవతి అధికప్రీతి స్తమేవ ఉపాయోపేయభావే నాలంబమానస్సర్వశోనద్రుహ్యన్, గురునిందాద్య శృణ్వన్, ఐహికాముష్మికం సర్వం గురురేవేతిభావయన్. నియమాతిక్రమే రహసి బోధయేత్ పతనీయంవారయన్ అతికృభ్రగతం భగవత్ప్రపత్త్యాదిభి స్సముద్ధ రన్ అవశ్యవారణే తదంతర్యామిణే తదాచార్యంవా భజన్తన్నివర్తనావకాశం ప్రతీక్షమాణోజాతేవకాశే సంబోధ్య మార్గేస్థాపయన్ గురుసన్నిధావప్రగల్భమానః స్వపమానశీలై రేవసహవసన్ యావదాయుషం గురుముపాసీత.

దీని కర్థము.

శిష్యుఁడు తానుబ్రదికియుండువఱకు గురు వుపదేశించినపద్ధతి నడచు కొనుచు నాచార్యున కధీనమైనవర్తనముకలవాఁడై యాయన చెప్పినదాని నతి క్రమించి నడవక యాచార్యుఁడే పరబ్రహ్మ మనితలంచుచు నాయననే నారా యణుఁ డని ధ్యానించుచు జపించుచు నమస్కరించుచు నర్చించుచు నాయన పేరే యుచ్చరించుచు నాయన పాదతీర్థము అయనయుచ్ఛిష్టము ఆయన యుప యోగించివిడిచిన వస్త్రములు భూషణము లుపయోగించుచు నాయననిమిత్తమై శరీరముమొదలైనవాని ధరించుచు నాయనయనుజ్ఞను వేచి వంచనలేక శుశ్రూష చేయుచు నెల్లప్పుడుఁ దనదేహయాత్రయందుఁ గాంక్షలేక యాచార్యునితపస్సు కార్యాంతరముల వ్యర్థపడిపోకుండునట్లు ఆయనశరీరరక్షణమం దాసక్తిగలిగి గురువుసంప్రీతినిమిత్తమై యాయనగురువును బూజించుచు నాయనభార్యాదు లందు భాగవతులందు తనతోడిశిష్యులందు గురువృత్తిచే యోగ్యతకుఁ దగి

నట్లు సేవసేయుచు, గురువుచేసిన యుపకారము తనదేహముపడిపోవువఱకుఁ జేసినను జాలినంత మఱుమేలుచేయ సాధ్యముకానిదని తలఁచుచు, దానిని మఱవక, యాయన యారాధించు భగవంతునియందు విశేషప్రీతియుంచి యాయనయే ముక్తికుపాయము, ముక్తిఫల మను తలంపుగలవాఁడై యెప్పుడుగాని ద్రోహ మెంచక గురునిందాదులు వినక నైహికాముష్మికములు సర్వము గురువని తలఁచుచు గురువు నియమ మతిక్రమించెనేని రహస్యముగ బోధించుచు పతితుఁడుగాకుండ నేవిధముగనైన వారించుచు నదియు నతికష్టమైనయెడల భగవత్ప్రపత్త్యాదులచే నతని నుద్ధరించుచు నట్లును వారింప నసాధ్యమైనయెడల తదంతర్యామియైన భగవంతునిఁగాని యాయనగురువునుగాని భజించుచు నాయనను జక్కఁజేయ నెప్పు డవకాశముదొరకునా యని యెదురుచూచుచు నవకాశము దొరికినపుడు బోధించి సరియైనమార్గమున నుంచి గురుసన్నిధియందుఁ బ్రగల్భములుమాని తననడవడికి సమానమైన నడవడిగల వారితోఁ గలిసివర్తించుచు నాయుస్సుండువఱకు నాచార్యు నుపాసింపవలయును. ఇదియంతయు యావజ్జీవము గురువులసమీపమందుండి సేవించు నంతేవాసుల లక్షణము. అట్లుండుటకు సాధ్యపడనివారు దూరమునందుండినను దేహముతో శుశ్రూషచేయక పోయినను మానసికారాధనము, చేతనైనసాహాయ్యము, యోగక్షేమవిచారణము లోనైనవి చేయుచుండవలయును. శబరి యావజ్జీవము గురువులఁ గొలిచి వారి యుపదేశప్రకారము వర్తించి దానిఫలముగ భగవత్సాక్షాత్కారము దానిఫలమైన పుణ్యలోకము సంపాదించెను. మీఁదఁజెప్పినట్లు గురుభక్తి దైవభక్తి గలిగి వర్తించువారికే తత్త్వార్థము స్ఫుటముగ మనస్సునఁ బ్రకాశించునుగాని తక్కినవారెంతశ్రమించినను నావిరికప్పిన యద్దమువలె నుండును.

మీఁదఁజెప్పినవాక్యములందలి గురుశరీరరక్షణము గురూచ్ఛిష్టభోజనము గుఱించి కొంచెము చెప్పవలసియున్నది. గురుశరీరరక్షణము శిష్యునికార్యము. శిష్యునియాత్మరక్షణకార్యము గురువుకార్యము. శాస్త్రము గురుశరీరరక్షణ మని చెప్పెనేకాని గురుశరీరపోషణమని చెప్పలేదు. గురువు తనకడుపుకూటికై దేవులాడుచుండినయెడల నాయన తపస్సు పూర్ణముగఁ జేయఁజాలకపోవును. ఆకారణముచేఁ గొంతయాయుస్సుదరనిమిత్తమై వ్యర్థమగును. ఆవిచారభారము గురువునకుఁ దప్పించినయెడల నాయనశీఘ్రముగఁ గృతకృత్యుఁడగును. అందు సగభాగము ఫలము శిష్యునికి లభించును.

శ్లో॥ యస్యాన్నపానపుష్టాంగః, కురుతే ధర్మసంగ్రహమ్ ।
అన్నప్రదాతు స్తస్యార్ధం, కర్తుశ్చార్ధం నసంశయః ॥

అని ప్రమాణముగలదు.

శరీరపోషణమనఁగా శరీరము బలియునట్లు చేయుట. ఇట్టితిండి శిష్యుఁడు

పెట్టరాదు. శిష్యుఁడు బీదవాఁడై సజాతీయుఁడైనచో మాధుకర మెత్తి తెచ్చిన దానినాయనముందుంచి యాయన కావలసినది తీసికోఁగా మిగిలినది తాను భుజింపవలయును. మాధుకరమెత్తునపుడు గురువునిమిత్తమై బిచ్చమెత్తుచున్నానని చెప్పవచ్చును. గురువునకు శిష్యుఁడు పెట్టునది మితాహారపదార్థముగా నుండవలయును. కాని యాహారములుగాని కాఫీ, టీ, కోకో, పొగాకు, సారాయి,కల్లు, గంజాయిలోనగు పదార్థములుగ నుండరాదు. గురువులవారు దీనికై లబలబ నోరుకొట్టుకొన్నను శిష్యుఁ డీయరాదు. ఆహారపదార్థమైనను దామసాహారములైన మాంసము గ్రుడ్లు మొదలైన వీయరాదు. సాత్త్వికాహారమైనను మితిమించి యీయరాదు. అమితాహారమైనను తపోవిఘ్నకారియే. అమితసాత్త్వికాహారము తామసాహారము సమానములు. ఎక్కువతినుటచే నొడలు మాఱుమసలును,చిత్తము స్వస్థముగాదు. కావున నిట్టిదుష్టాహారము నిచ్చు శిష్యుఁడు గురువును జెఱచినవాఁడగును. ఆపాపఫల మనఁగా తపస్సునకు విఘ్నముకలిగించినపాపము శిష్యుఁడనుభవింపవలసియుండును. చేయుసత్కార్యమునకు శిష్యుఁడు యథాశక్తి సాహాయ్యముచేయవచ్చునుగాని గురు వకార్యము చేయఁబూనిన నేమాత్రమైన సాహాయ్యముచేయరాదు. ముందుపోవువాఁడు తప్పుత్రోవఁబోయి గుంతలోఁబడిన వాని నాధారముగఁ గొనివచ్చు గ్రుడ్డివాఁడును వానివెంట గుంతలోఁబడినట్లు గురువు దుర్గతికిఁబోయిన శిష్యులును బోవకతప్పదు. కావునఁ దెలివిగలవారు సరియైన నడవడి జ్ఞానముఁగలవానిగాఁజూచి గురువుగ గ్రహింపవలయును. గురువుచేత సత్కార్యములే చేయింపవలయును. గురువు తెలిసి గర్వముచేతఁగాని తెలియకగాని యతిక్రమించిపోవుచుండెనేని బోధింపవచ్చును. ఎటువినకపోయిన దండింపవచ్చును.

శ్లో॥ గురోరవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతా ।
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతి శాసనమ్ ॥

ఇట్టికష్టదశ కోదండరామసేవకసమాజమువారికిఁ గలుగకయుండునుగాక !

గురుశరీరరక్షణ మనునది యాహారవిషయమాత్రముగాదు. సన్న్యాసుల కేకభిక్ష నిషిద్ధము. (ఏకభిక్షయనిన నొకయింటమాత్రమే కావలసినయాహారము తినుట) కావున ౩, ౫, ౭ యిండ్ల భిక్షమెత్తి తినవలయును. ఇట్లు భిక్షకుఁ దిరుగు కాలములో నెవరైన నమస్కరించెరేని యానాఁ డుపవసింపవలయును.

శ్లో॥ భిక్షాకాలేచ కేనాపి, నమస్కారః కృతో యది ।
తదన్నంతు పరిత్యాజ్యం, భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

భిక్షాకాలమం దెవ్వఁడైన నమస్కరించెనేని యాయన్నము వదిత్యజింపవలయును. తినెనా చాంద్రాయణము జరుపవలయు నని ప్రమాణము.

శ్రీరామానుజాచార్యులవా రొకనాఁడిట్లు తిరుగుకాలమునం దొకయింటికి

భిక్షకుఁ బోఁగా నాయింటియిల్లాలు భిక్షవేసి తటాలున నమస్కరించి గిఱ్ఱునతిరిగి పోయెను. మతద్వేషకారణమున నామెమగఁడు భిక్షాన్నములో విషముకలిపి యాయన్న మాయనకుఁ బెట్టుమని బలవంతపఱచి పంపెను. బిచ్చగాఁడు బ్రాహ్మణుఁడు యతి ఇట్టివానికి నెట్లు విషముపెట్టుదునా యని యాయిల్లాలేమిచేయుటకుఁ దోఁపక మగనిపోరుపడలేక యావిషాన్నముపెట్టి ధర్మశాస్త్రము తెలిసినది గావున నమస్కరించెను. అట్లు చేయుటచే నాయన యాయన్నము తినఁడని యెఱుఁగును.

భిక్షవేసి యాయిల్లాలు నమస్కరింపఁగనే యాయన తటాలున మఠమునకుఁ బోయి యాయన్న మావలపైచి యాదినముపవాసముందునని శిష్యులకు జెప్పెను. వారును దానిలో నేదో కృత్రిమ మున్నది. లేకుండిన నాయిల్లాలట్లు చేసియుండదు. ఈయన్నము మీరు తినరాదని యామెయభిప్రాయము అని చెప్పి పరీక్షార్థ మాయన్న మొకకుక్కకు వేయఁగా నది తిని వెంటనే చచ్చెను. వారి సందేహము స్థిరపడెను. ఇంతటివిరోధులుగల గ్రామమందు వసింపరాదని యాయన శిష్యులతోడ వెంటనే బయలుదేఱి యెందుల నిలువక చక్కగ శ్రీరంగమునకు వెళ్ళెను. అప్పుడు మధ్యాహ్నవేళ యయ్యెను. కావేరి దాఁటి వారు వెళ్లునప్పటికి శ్రీరామానుజాచార్యులవారిగురువు కావేరికి మధ్యాహ్నస్నానార్థమై వచ్చుచుండెను. గురువును జూడఁగానే రామానుజాచార్యులవా రాయనపదములపై బడిరి. నిండువేసంగి మండునెండలు ఇసుక పెనమువలెఁ గాలుచుండెను. ఆమండు నిసుకలోనే యాయనపడెను. ఎంతసేపైనను గురువు లెమ్మనువాఁడు కాఁడు. శిష్యుఁడు గురువునాజ్ఞలేక లేచినవాఁడుకాఁడు. అప్పుడు రామానుజాచార్యులవారి శిష్యులలో నొకశిష్యుఁడు కోపముచే మండిపడుచు నాగురువును బలువిధముల దూషించి యీకోమలశరీరుని జంపఁజూచెదవా యని తానాయిసుకలోఁబడి తనపై రామానుజాచార్యులవారిని వేసికొని యింకనెంతసే పూరకుండెదవో యుండుమనెను. అప్పు డాగురువు, నాయనా! యీయనకు మీరెందఱు శిష్యులున్నారు. ఈయనదేహ రక్షణమం దెక్కువశ్రద్ధగలవాఁ డెవఁడో తెలిసికొనఁ గోరి యిట్లు పరీక్షించితిని. ఇఁకమీఁద నీవొక్కడవే యీయనకు నాహారము కల్పించుచుండుము. ఏకభిక్ష కనుజ్ఞ నిచ్చితి ననెను. ఈశిష్యుఁడే రామానుజాచార్యులవారి కాదినమునుండి యాహారముచేసి పెట్టుచుండెను. ఇట్లుండ నొకనాఁడు శ్రీరంగములో స్వామి యూరేగింపు జరుగఁ బెరుమాళ్లు వీథులవెంట వచ్చిరి. రామానుజాచార్యులవారు పోయి నమస్కరించిరికాని లోపలనున్న యాశిష్యుఁడు పాలుగాఁచుచు స్వామిని దర్శింపరాఁడయ్యెను. రామానుజాచార్యులవారావల లోపలికిఁ బోయి, ఏమిరా! పెరుమాళ్లు వాకిటవిచ్చేసియుండఁగా నీవు వచ్చి దర్శింపవైతివని యడిగిరి. సరేసరే మీస్వామిని నేను దర్శింపవచ్చిన నాస్వామికి పాలెసరు కాఁచియిత్తురు అనెను.

చోళదేశంబునఁ గ్రిమికంఠుఁ డనునొకప్రభువుండెను. ఈయన కేవల శైవ మతపక్షపాతి. ఇతఁడొకపత్రముమీఁద 'శివాత్ పరతరం నాస్తి'. శివుని కంటె గొప్పవాఁడు లేఁడు, అని వ్రాసి వైష్ణవులందఱచే చేవ్రాలుచేయించుకొని రమ్మని సేవకుల కాజ్ఞాపించెను.

దుష్టుఁడైన యతనికి భయపడి యందఱు సంతకములుచేసిరి.రాజభటులు రామానుజాచార్యులవా రున్నచోటికివచ్చిరి. వారు లోపలనుండిరి. శిష్యులందఱు వాకిటనుండిరి. సేవకులు వారిచేత నాకాగిద మిచ్చిరి. అందొకశిష్యుఁడు దానిని జూచి 'ద్రోణ మస్తి తతః పరం' అని దాని క్రింద వ్రాసెను. సేవకుఁడా వ్రాసిన వాఁడే రామానుజాచార్యు లనుకొని పోయెను. ఈసంగతిని రామానుజాచార్యుల వారికి శిష్యులు తెలిపిరి. ఇఁక నిచ్చటనున్న యుపాయముతప్ప దని వారెల్లనొక యాలోచనచేసిరి. ఆవ్రాసినశిష్యుఁడే తాను రామానుజాచార్యుల నని యీసారి భటులు వచ్చినపుడు చెప్పనంగీకరించెను. ఇట్లు తన్ను భటులు పట్టుకొనిపోయిన యెడల నక్కడివారు వీఁడు రామానుజాచార్యులుకాఁ డని చెప్పినఁ దన్ను రాజు విడిపించును. ఈమధ్యకాలములో రాజ్యముపొలిమేర దాఁటి రామానుజాచార్యులు తక్కినశిష్యులు పోవచ్చునని యీయుపాయముచేసిరి. రామానుజాచార్యులవా రొక్కని నాతనితోడ నుంచి తక్కినశిష్యులతోడ శీఘ్రగమనంబున నాయూరు విడిచి పలాయనమైరి. రా జాపత్రమును జూచి మండిపడెను. 'శివాత్ పరతరం నాస్తి'యనుటకు శివునికంటె గొప్పవాఁడు లేఁడని రాజునభిప్రాయము. వైష్ణవ శిష్యుఁడు శివశబ్దము సేరువంటికొలఁత పాత్రకర్థముగలదియు నగుటచే నా యర్థము గ్రహించి సేరుకంటె తూము పెద్ద దున్న దని యర్థమగునట్లు 'ద్రోణ మస్తితతఃపరం' దానికంటెఁ బెద్దది తూముగల దనియర్థ మిచ్చునట్లు వ్రాసెను. ఇది యెవరువ్రాసిన దని రా జడుగ రామానుజాచార్యులవారు వ్రాసిరని వారు బదులు చెప్పిరి. వెంటనే యాయనను బట్టి తెమ్మని భటులఁ బంపెను. వారు వెతకుచు వచ్చి యెవరు రామానుజాచార్యులనియడుగ నేనే యని యాశిష్యుఁడు చెప్పెను. వెంటనే యాయనను గట్టిభటులు కొంపోయిరి. రాజు నీవెవఁడ వేమని విచారింపక యాయనయే రామానుజాచార్యులని కొఱ్ఱులు గాల్చి యతని రెండు కన్నులఁ బొడిపించెను. ఆవల నీవార్త రెండవశిష్యుఁడు వచ్చి తెలిపెను.ఆరాజు కుత్తుకలో పురుగులుపుట్టి చచ్చెను. ఈవిధముగ నీశిష్యుఁడు గురువుప్రాణము రక్షించెను.

గురువుదేహమును శిష్యుఁడు తనసొంతధనముతోనో బిచ్చమెత్తి పెట్టియో రక్షింపవలయునుగాని తన దేహమును గురుద్రవ్యముతోఁ బోషించుకొనరాదు. ఇట్టివాఁడు శిష్యుఁడుగా నుండఁదగఁడు. గురువు తానై యేదైన నిచ్చిన గ్రహింపవచ్చునుగాని నిరాకరింపరాదు.

గురూచ్ఛిష్టభోజనము — ఉచ్ఛిష్టము = ఉత్ + శిష్టము, భుజించి ఎక్కువ

కాఁగా మిగిలిన దనియర్థము. భుజించుట యనఁగా నేయింద్రియముతోనైన నను భవించుట. ఒకఁడొక యరఁటిపండులోఁ గొంచెము త్రుంచి నోరవేసికొనినఁ దక్కినపండు ఉచ్ఛిష్టము. కొఱికి తినవలసినపనిలేదు. గిల్లి నోరవేసికొనినను జాలును. ఒకగెలలో నొకపండు తినినఁ దక్కినపండ్లన్నియు వానియుచ్ఛిష్టమే. ఒకతపిలెఁడన్నములోఁ గొంత నొకఁడు ముందు తినినఁ దక్కినదంతయు యుచ్ఛిష్టమే. ఇట్టి గురూచ్ఛిష్టమును శిష్యుఁడును, భర్తయుచ్ఛిష్టమును భార్యయుఁ దినవచ్చును కాని యొకఁడు కొఱికి తినఁగా మిగిలినది నములుచు నోటనుండి తీసినది సర్వథా దుష్టములు. ఇట్టియెంగిలి గురూచ్ఛిష్టమని శిష్యుఁడు తినరాదు. ఇప్పుడు కొందఱు పరమనీచు లెక్కువకులమువారిని జెఱుపుటకై తమనోటి యెంగిలి తీసిపెట్టుచున్నారు. బుద్ధిలేని పశుప్రాయులు తినుచున్నారు. ఇరువురు పాపులే. "కూటికిఁ దక్కువయైనఁ గులమునకుఁ దక్కువా" యనుసామెతయైన మనసునఁ దలఁపక గొందఱు కమ్మవారు కమసాలులు కాఁపువారు కొందఱు బ్రాహ్మణులు తమకులగౌరవమును గోదావరిపాలుచేసినీచులనోటియెంగిలి తినుచున్నారు. రామరామ ! ఇదియేమి కలికాలమహిమయో యెఱుఁగరాకున్నది. మేము బ్రాహ్మణుల మని మేము క్షత్రియులమని చెప్పుకొను వర్ణములవారు ఉత్తమాచారముల నవలంబించి బాగుపడుటకుమాఱుగా నిట్టు లోగులై పోవుటకు సంజీవని దుఃఖించుచున్నది. సత్యముగాని యసత్యముగాని యెవ రేవర్ణమువారని చెప్పుకొనినను సంజీవని తప్పుపట్టదుగాని చండాలుఁడైనను నేను బ్రాహ్మణుఁడ ననిచెప్పెనేని బ్రాహ్మణాచారమందుండుమని బోధించును. ఉండకుండిన దుఃఖించును. మరియొక భ్రష్టుఁడు దేశముసఁజెరెఁగదా యనితలంచును. ఇటుండ గొప్పకులము వారు దొంగపరమహంసల మాయాయోగీశ్వరుల మాటలు నమ్మి పశువులును దినఁగూడని యితరులనోటియెంగిలి దిని భ్రష్టులగుచున్నారుగదా యని సంజీవని యెంతపరితపించుచున్నదో శ్రీరామునకే యెఱుక. ఈసందర్భమున నా చిన్ననాఁడు మాపిన్నతండ్రి లక్ష్మణరావుగారు చెప్పిన యొకచరిత్రము స్మృతికి వచ్చుచున్నది.

ఆంధ్రదేశము తురకలకు లోపడిపోయినపిమ్మట మన స్వదేశప్రభువునకు రెండుకన్నులు పోయెను. ఆయనయెంతో పుణ్యాత్ముఁడు, భక్తుఁడు. ఇట్టివాఁడు తనకుఁ గన్నులుపోయెనే యని వ్యసనపడి భగవంతు ననేకవిధముల నారాధించెను. ఒకనాఁటిరాత్రి స్వప్నమందు శ్రీరాముఁడు ప్రత్యక్షమై 'రాజా ! నీవు గోల్కొండనవాబు నుచ్ఛిష్టము తింటివేని నీకుఁ గన్నులు వచ్చు'నని చెప్పెను. రాజు మేలుకొని భగవదనుగ్రహమునకు సంతోషించెనుగాని తురకవాని యెంగిలి యెట్లు తిందునా యని చాలవిచారపడి కానీ కన్నులువచ్చినతరువాతఁ బ్రాయశ్చిత్తమైనఁ బెట్టుకొందునని తగినపరివారముతోఁ గోల్కొండకుఁ బోయి నవా

బునకుఁ జెప్పిపంపెను. నవాబు పథతీరి రాజునకు వార్తపంపెను. రాజొకవెండి పళ్లెరమందుఁ గొన్నియుఁ ఁటిపండ్లు మొదలైన ఫలములు తగినసజరానా తీసికొని పోయి నవాబునకర్పించి తనస్థితియున్నదున్నట్లు చెప్పెను. ఆనవాబు సరేయని యరఁటిగొలలో నొక పండుతిని మఱియొకపం డొలిచి రాజుచేతిలోఁ బెట్టి తినుమనెను. అపం డారాజు తినెను. రెండుకన్నులు వచ్చెను. రాజాశ్చర్యపడి నవాబునకు సలాములుగొట్టి "మహాప్రభూ! మీయుచ్ఛిష్టము దినినఁ గన్నులువచ్చునని భగవంతుఁడు చెప్పెనుగదా! మీ రూరకయిచ్చినదానితోనే కన్నులువచ్చెనే యిదియెట్లని ప్రశ్నించెను. అప్పు డానవాబు 'రాజా! గొలలో నేనొకపండు తిని నీకొకపం డిచ్చితిని. ఎప్పుడు నేనొకపండుతింటినో యప్పుడే తక్కినపండ్లు నా యుచ్ఛిష్టము లయ్యెను. ఆకారణముచే నీకుఁ గన్నులు వచ్చెను. దైవ మసత్య మాడునా' యనెను. రాజానవాబుఁ జూచి మీరింత గొప్పవారు గనుకనే భగవంతుఁడు మీయొద్దకుఁ బొమ్మని చెప్పెను. మఱియొకఁడైయుండిన నేను గుల భ్రష్టుఁడనై యుందుఁగదా యని యభివాదనము లాచరించి తనరాజ్యమునకు వచ్చెను.

తనవెనుకఁ దనయుచ్ఛిష్టము దినువారుండిరేని భర్తలైనను విస్తరిలోని కూరలుగాని యూరగాయలుగాని యప్పళములుగాని మఱియేదైన కొఱికి సగము నోరనుంచుకొని సగ మాకులో వేయరాదు. చేతనుంచుకొనరాదు. నోటికిఁ బెద్దదిగానుండిన నాకులోనే త్రుంచి నోర వేసికొనవలయును. సగమునమిలి తక్కినది తుపుక్కున విస్తరిలో నుమ్మివేయరాదు. చేతఁదీసి యాకులో నుంచరాదు. ఒకవేళ నోటినుండితీయవలసివచ్చెనేని తీసి యాకున కెడముగా నుంచి చేయి కడుగుకొని మరల భుజింపవలయును. ఎంగిలిచేతితో భుజింపరాదు. ఒకపెద్దమనుష్యుని యింటికి నొకయాచకుఁడు వచ్చెను. ఆ పెద్దమనుష్యుఁ డాయనను జూచి నీకేవిద్య యందుఁ బ్రవీణత గలదని యడిగెను. భోజనమందని యాచకుఁడు చెప్పెను. భోజనముచేయ నీకు వచ్చునా యని పెద్దమనుష్యుఁడడిగెను. వచ్చు నని యాచకుఁడు చెప్పెను. అట్లైన రమ్మని తనప్రక్క నతనికి విస్తరివేయించి తనతోపాటు పదార్థములన్నియుఁ బిండివంటలతోడ వడ్డింపఁజేసెను. ఇరువురు భోజనమున కుపక్రమించిరి. పెద్దమనుష్యుఁ డేమియు మాటలాడినవాఁడుగాఁడు. యాచకుఁడు మౌనము వహించియే యుండెను. మజ్జిగ వడ్డించిరి. ఆయన్నము తినుచు యాచకుఁ డూరగాయ తటాలున నోరనుంచి కొఱికెను. అప్పు డాగృహస్థుఁడు అయ్యా! మీ దేయూరని యడిగెను. తన తెలివితక్కువచేష్ట తెలిసికొనినాఁడుగా యని లజ్జించి యాచకుఁడు అయ్యా! యూరుపేరుచెప్పెను. ఊరుగాయ కొఱికనను. గృహస్థుఁడు నవ్వుకొని ప్రమాదపడె నని తలఁచి తోఁచినసత్కారము చేసి పంపెను. ఇట్టిది భోజనలక్షణము. ఈవిషయమున శాస్త్రవాక్యములు కొన్నియనువదించెద.

శ్లో॥ వక్త్రప్రమాణపిండాంశ్చ, గ్రసేదేకైకశః పునః
వక్త్రాధికంతు యత్పిండ, మాత్మోచ్ఛిష్టం తదుచ్యతే
పిండావశిష్ట మన్నంచ వక్త్రా న్నిస్సృతమేవచ
అభోజ్యం తద్విజానీయా ద్భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్॥

అశ్వమేధికము.

నోట నెంతమాత్రము ముద్దపట్టునో యంతమాత్రము ప్రమాణముగల ముద్దనే యొక్కొక్కసారిగ నోర నుంచుకొని తినవలయును. నోరఁబెట్టుకొనఁగా ముద్దతో మిగిలినయన్నము ఆత్మోచ్ఛిష్టమనఁబడును. నోరఁబెట్టుకొనఁగా ముద్దలో మిగిలినయన్నముగాని నోటనుండి వెలువడినదిగాని మరల భుజింపరాదని తెలియవలెను. అట్లు భుజించెనేని చాంద్రాయణవ్రతము జరుపవలయును. (చాంద్రాయణవ్రతమనఁగా శుద్ధపక్షమునఁ బాడ్యమినాఁడొకముద్దయన్నము, విదియనాఁడు రెండు, తదియనాఁడు మూఁడు యిట్టులే హెచ్చించి పున్నమ నాఁడు 15 ముద్దలు తినవలయును. ఆవల మరల బహుళమునఁ బాడ్యమినాఁడు 14, విదియనాఁడు 13, ఇట్లు వరుసగ అమావాస్యనాఁటివఱకుఁ దగ్గింపవలయును.) ఇట్లు చేయుట చాంద్రాయణవ్రత మనఁబడును.

దీనివలనఁ దనయెంగిలికూడుఁ దాను దినరాదని యేర్పడుచుండ నితరుల నోటి జొల్లుతోడికూడు తినుట నిషిద్ధకార్య మని వేఱుగఁ జెప్పవలయునా?

శ్లో॥ ఏకపంక్తిషు భుంజానా, ఉచ్ఛిష్టం స్పృశతో యది ।
ద్వౌవిప్రౌ విసృజేదన్నం, భుక్త్వా చాంద్రాయణం చరేత్ ॥

ఆచారసంగ్రహము.

ఏకపంక్త్యుపవిష్టానాం, విప్రాణాం సహభోజనే ।
యద్యేకోపి త్యజేత్పాత్రం, శేషమన్నం నభోజయేత్ ।
మోహాద్భుంజీతచే ద్విప్రః, పంక్త్యా ముచ్ఛిష్టభోజనమ్ ।
ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్విప్రః, కృచ్ఛ్రం సాంతపనం స్మృతమ్॥ పరాశరము.

ఒకపంక్తిలో భోజనముచేయుటకుఁ గూర్చుండినవారిలో నొకఁ డాకువిడిచి లేచిపోయెనేని తక్కినవారు తమయాకులలోని మిగిలినయన్నము తినరాదు. మోహముచే బ్రాహ్మణుఁ డాయుచ్ఛిష్టమును దినెనేని కృచ్ఛ్రముగాని సాంతపనము గాని ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకొనవలయును. ఇది బ్రాహ్మణులకు నన్వయించును. ఇతరులును దీనిని బాటించినఁ బాటింపవచ్చును.

శ్లో॥ భార్యాభృతకశిష్యేభ్యః ఉచ్ఛిష్టం శేషయేద్బుధః ।
భోజనంతు నని శ్శేషం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః కదాచన ॥

వంటచేసినదానిలో భార్యకు పోష్యులకు శిష్యులకు మిగులునట్లు బుద్ధిమంతుఁడు తినవలయును. వీరికి మిగులకుండునట్లు చేసినదంతయుఁ దానే తినరాదు.

ఇది పాత్రలందు మిగిలినశేషముగుఱించియేగాని యూతలో మిగిలిన యన్నముగుఱించి కాదు.

తనయెంగిలియే తనకుఁబనికిరాదని శాస్త్రము మొఱలుపెట్టుచుండ, నారోగ్య శాస్త్రము నిషేధించుచుండ, కన్నకసుమాలపు నీచజాతివానియెంగిలి కప్పు, కాఁపు, కసుసాలులు, (బ్రాహ్మణులుకూడ) తినుట దోషమని వేఱె చెప్పవలయునా? ఈదోష మన్నవిషయమాత్రమే కాదు. త్రాగెడినీటికి నన్వయించును.

శ్లో॥ నహస్తేన పిబేత్తోయం, నపిబన్ శయనం చరేత్ ।
పీత్వావశిష్టం చషకే, పునస్తన్న పిబే జ్జలమ్ ॥

భోజనకాలమందును, గుడిచేతితో నీళ్ళుత్రాగుటకు సాధ్యపడనిసమయంబు లందుఁ దప్ప నెడమచేతితో నీళ్ళుత్రాగరాదు. నీళ్ళుత్రాగి పండుకొనరాదు. త్రాగఁగాఁ బాత్రయందు మిగిలిననీటిని మరలఁ ద్రాగరాదు. అనఁగా జలపాత్రము నోటఁగఱచుకొని యెంగిలిచేసి త్రాగరాదు. పాత్రలోనినీళ్ళు కొంతత్రావి తక్కిన నీళ్లు పాత్రమునం దట్లేయుంచి మఱియొకసారి దానిని ద్రావరాదు. పాత్రము నందు నీరుమిగులకుండునట్లు ద్రావవలయును. పాత్ర చేతనుండఁగానే గుటక లుగాఁ ద్రాగవచ్చునుగాని క్రిందనుంచిన తరువాత మరల దానినెత్తిత్రాగరాదు. ఈవిషయమింకను సదాచారపద్ధతి వ్రాయునపుడు విపులముగ వ్రాయఁబడును.

ఉచ్ఛిష్టమనఁగా ననుభవింపఁగా మిగిలిన దని చెప్పుట యేల? ఒకరు ముడిఁచితీసినపూలు మూచూచినపూలు మఱియొకరు ధరింపరాదు.

ఒకరు కట్టివిడిచినవస్త్రముగాని యుపయోగించినవస్త్రముగాని యితరు లుపయోగింపరాదు. కట్టరాదు. ఒకనిశయ్య పాదుకలు మఱియొకఁ డుపయో గింపరాదు.

ఒకఁడుస్నానముచేయఁగా మిగిలిననీళ్ళు మఱియొకఁడు స్నానమాడరాదు.

ఒకఁడు పీల్చివిడిచినగాలి మఱియొకఁడు పీల్వరాదు. ఒకఁడనుభవించిన స్త్రీని మఱియొకఁడనుభవింపరాదు. ఇది యుచ్ఛిష్టలక్షణము. ఇఁక శబరి శ్రీరా మునకు నెట్టిఫలము లిచ్చెనో చూతము.

ఉచ్ఛిష్ట (ఎంగిలి) మనఁగా నెట్టిదై నదియు నెట్టిది యెవరికి గ్రాహ్యమయి నదియు నెట్టిది యెవరిది త్యాజ్యమయినదియుఁ బూర్వసంచికయందు వ్రాయఁ బడెను. ఇప్పుడు కొందఱు నీచజాతిగురువులు తమనోటియెంగిలి శిష్యులకు గురూ చ్ఛిష్టమని పెట్టి వారిని కులభ్రష్టులను జేయుచున్నారు. అంతియకాదు. వైద్యశాస్త్ర ప్రకారముగను, అనుభవమువలనను, ఒకనియెంగిలి మఱియొకఁడు తినెనేని వాని రోగములన్నియు నీతినినవానికి లభించును. ఇందు సందేహములేదు. మోక్షము నకు నరిపోయిన మొసలియెత్తుకొనిపోయి నట్లగును. కావున నీమోసగురువులు తమ్మునమ్మి బాగుపడఁదలఁచినశిష్యులను నుభయలోకభ్రష్టులఁ జేయుచున్నారు.

ఎవరైన నాక్షేపించిన శబరి శ్రీరామున కెంగిలిపండులు పెట్టలేదా యని బదులు చెప్పుచున్నారు. ఈయుపమానము వీరుచెప్పుటచేతనే వీరియవివేకము జ్ఞానహీనత బయలుపడుచున్నది. ఎట్టులన—

నీచపుగురువులుకదా శిష్యురాండ్రకు నోటియెంగిలి పెట్టుచున్నారు? శబరి కదా శ్రీరామునకు నెంగిలిపండ్లు పెట్టినది? శబరి శ్రీరామునకు గురువా? కాదేని వీరియుపమాన మెట్టుసార్థకము ? శబరి వీరియుపమానప్రకారము శిష్యురాండ్ర నోటియెంగిలి గురువులుకదా తినవలయును? అందఱ శిష్యులశిష్యురాండ్ర నోటి యెంగిళ్లు దొంగగురువులు తినుచున్నారా ? శబరి శ్రీరామునకుఁ దానుగొఱికి నమలిన ఫలములా పెట్టెను? శ్రీమద్రామాయణమునఁ దియ్యని యడవిపండ్లు తెచ్చిపెట్టెనని యున్నది. అన్ని యేండ్లుగా గురువులకు నడవిఫలములఁ దెచ్చి యిచ్చుచున్న శబరికి నేచెట్టుపండ్లు తియ్యనివో తెలియకుండునా ? కొఱికి తిని రుచిచూడవలసిన పనియేమి ?

చిత్రకూటమందు రాముఁడుండఁగానే శబరి కామెగురువు లావిషయముఁ దెలిపి శ్రీరాముని నీవు పూజించి కడతేఱు మనిచెప్పిరి. ఏరూపముగనో భగవ త్సాక్షాత్కారములేక ముక్తిలేదు. శబరిగురువులు తమయోగదృష్టిచే శ్రీరాము దర్శించి తరించిరి. శబరి కంతటిశక్తిలేదు. కాని భగవత్కటాక్షమునకుఁ దద్దర్శన మునకు యోగ్యురాలుకావున వారామె కట్లుబోధించిరి.

చిత్రకూటమునువిడిచిన పదునాలుగవసంవత్సరమందు శ్రీరాముఁడు పంప చేరెను. అప్పటినుండి ఫలములెత్తియుంచినఁ గుళ్ళకచెడక యుండునా? శ్రీరామ లక్ష్మణులు పంపాతీరమును జేరవచ్చువార్త గురువాక్యములవలన శబరికి ముందుగాఁ దెలియును. ఏదినమువచ్చునదియును వారు ముందేచెప్పియు నుం దురు. అట్లు తెలియదేని ముందుగా ఫలములెత్తి దాఁప సాధ్యపడియుండదు. ఇట్లు దాఁచిన ఫలములను శబరి ముందుగాఁ గొఱికి కొంత తినియుండెనా యవి చెడియే యుండును. కావునఁ గొఱికితినిన యెంగిలిపండ్లు రామలక్ష్మణులకుఁ దిన శబరి యిచ్చెననుట యసంగతము. అన్నిసంవత్సరములు గురుశుశ్రూషచేసి శబరినేర్చికొనిన యాచారమిదియా ? గురుభక్తికలదిగదా! శబరి గురువులకిట్లే యెంగిలిపండ్లిచ్చుచుండెనా? ఇట్టులామె యశాస్త్రీయమై లోకగర్హితమై పాపా వహమైన కార్యమును జేయుచుండెనని బుద్ధిగలవాఁడు నమ్మునా? కావున శబరి తానుగొఱికి తినిన యెంగిలిపండ్లు రామలక్ష్మణులకు నిచ్చెననుట సర్వథాదుష్టము. అటయినచో

శ్లో. ప్రత్యుద్గమ్య ప్రణమ్యాథ నివేశ్య కుశవిష్టరే
పాదప్రక్షాళనం కృత్వా, తత్తోయం పాపనాశనమ్ ।
శిరసా ధార్య పీత్వాచ, వన్యైః పుష్పైరథార్చయేత్
ఫలాని సుపక్వాని మూలాని మధురాణిచ ॥

స్వయమాసాద్య మాధుర్యం, పరీక్ష్య పరిభక్ష్యచ
పశ్చాన్ని వేదయామాస, రాఘవాభ్యాం దృఢవ్రతా
ఫలాన్యాస్వాద్య కాకుత్స్థ, స్తస్యై ముక్తిం పరాం దదౌ

అని పాద్మపురాణంబున నున్నట్లు కొందఱువ్రాసియున్నారుకదా! ఇందు శబరి ఫలములను దెచ్చి తీపు పరీక్షించి భక్షించి యావల రామలక్ష్మణుల కిచ్చెనని యున్నదిగదా యందురేమో? పై పాఠమెందుండి గ్రహింపఁబడినదో నాకుఁదెలి యదుగాని ముద్రితములైన పాద్మపురాణములం దావాక్యములులేవు.

శ్లో॥ ప్రత్యుద్గమ్యప్రణ మ్యాథనివేశ్య కుశవిష్టరే
పాదప్రక్షాళనం కృత్వా వన్యైః పుష్పైస్సుగంధిభిః
అర్చయామాసభక్త్యావై హర్షనిర్భరచేతసా
ఫలానిచ సుపక్వాని, మూలాని మధురాణిచ
నివేదయామాసతదా, రాఘవాభ్యాం దృఢవ్రతా
ఫలాన్యాస్వాద్యకాకుత్స్థ స్తస్యై ముక్తిం దదౌ పరామ్

అనియే యున్నది. అనఁగా—

శబరి శ్రీరామలక్ష్మణుల కెదురుఁగా బోయి నమస్కరించి దర్భాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి పాదములు కడిగి మంచివాసనగల యడవిపూలచే పూజించి భక్తిచే సంతోషముచే నిండినమనస్సుగలదై మాగినపండ్లను తియ్యనిమూలము లను దృఢవ్రతయగు శబరి రామలక్ష్మణులకు నివేదించెను. శ్రీరాముఁ డాఫల ముల నారగించి యామెకు శ్రేష్ఠమైనముక్తి నొసఁగెను.

ఇందుముందుఁగాఁ దిని యాఫలములను శ్రీరామలక్ష్మణుల కిచ్చిన మాటయే లేదు.

పాఠాంతరమందున్నదిగదా యందురా? అందు "భక్షించి"యనియున్నది కాని "కొఱికితిని" యనిలేదు. కావున భక్షించియనుటకు మనము దోసపండ్లను టాకావేసి కొంచెము గిల్లి నోరవేసికొన్నట్లు లెంచవలయునేకాని యితరముకాదు. శబరి శ్రీరాముని భగవంతుఁడని భక్తిచేఁగలిగిన సంతోషాతిశయముచే మైమఱచి నదై పూజించెనుగాని మనుష్యుఁడనుదృష్టిచేఁగాదు. ఇది నిస్సందేహము. భక్త్యతిశయముచే స్త్రీలు దేహము మఱచుట యీకాలమందును బ్రత్యక్షముగఁ గానఁబడుచుండుట యనుభవైకవేద్యము. ఇట్టి భక్తిపరవశలయిన స్త్రీలు కార్యములు తాఱుమాఱుచేయుటయుఁ గలదు. భక్తిలక్షణము భావోల్బణము విధమునెఱిఁగిన భాగవతులు దానిని దోషముగ గ్రహింపరు; మఱి యనుగ్రహింతురు.

కృష్ణుఁడు విదురునింటికి విందునకై పోయినపు డాయనభార్య 'కృష్ణా! భోజనమునకుఁ బ్రొద్దుపోవును. ఆఁకలితాళఁజాలవు, ఫలాహారముఁ బెట్టెదర' మ్మని యెదురుగఁ గూర్చుండఁబెట్టుకొని సంతోషాతిశయముచే మైమఱచి యరఁటిపండు

లొలిచి చెక్కను కృష్ణునిచేతిలోనుంచి పండు పాఱవైచెను. ఇట్లు కొన్నిపండు లిచ్చినతరువాత దేహస్మృతిగలదై చూడఁ బండ్లు పడియున్నవి. చెక్కలు కాన రాలేదు. కృష్ణుఁ డాచెక్కలే నమలుచుఁ దినుచుండెను. అప్పు డాయిల్లాలు మిగులఁ బశ్చాత్తాపించి యెంతటిపాపిని నని యావల మఱియొకపండొలిచి చెక్కపాఱవేసి పండు కృష్ణునిచేతిలో నుంచెను. కృష్ణుఁడు దానిని నోరనుంచుకొని యబ్బబ్బా యిది బాగుగలేదు నాకాచెక్కే యిమ్మనెనఁట.

దీనివలన గ్రహింపవలసినదేమి? భక్తి ప్రధానముగాని వస్తువుగాదు. పూతన విషము, శారుచిమ్మ, యశోదచనుఁబాలు, గొల్లెతల పాలుపెరుఁగు సమానముగ నారగింపవానికి భగవంతునకు విధినిషేధములుగలవా? గుణాతీతుఁడైన మను ష్యునకే విధినిషేధములు లేవే? భగవంతున కెందుండి వచ్చెను ? అంతటిభక్తి గలిగినదనుటచేతనేకదా శబరికి వెంటనే ముక్తి లభించెను.

ఈనాఁటి నీచగురువులు తమనోటియెంగిలి శిష్యురాండ్రకుఁ బెట్టుట ప్రేమ చేతనా? కామముచేతనా? మోక్షాసక్తిచేతనా? నీవీమోక్షాసక్తిచేతనా? ఏమని వీరు తమదుష్టచరిత్రమునకుఁ బ్రమాణముగాఁ బరమభాగవతురాలు దృఢవ్రత మహా తపస్విని యోగసిద్ధయగు శబరిచరిత్రమును దృష్టాంతముగాఁ జెప్పెదరు. వినెడివారు పశువులు. తా మేమి చెప్పినను వారు చెవులువ్రేలవైచి విందురుగదా! అనియేకదా యిట్టికుచేష్టలు చేయుట.

(1) తక్కువకులమువా రెక్కువకులమువారికి మహామంత్రోపదేశము చేయుట (2) ఎవరైన నెట్టివారికైనఁ దమనోటియెంగిలిపెట్టుట, యీరెండును దుష్టకార్యము లనియే సంజీవనియభిప్రాయము. అయినను సంజీవని సర్వజ్ఞ త్వము నభినయింపదు కావున నదిపొరపడియుండవచ్చును. కావున సత్యము స్థిరపడుటకై యది పై రెండు విషయములు శాస్త్రీయములని <u>శ్రుతిస్మృతీతిహాస వాక్యములు ప్రమాణములుగ ననువదించుచు</u>, సిద్ధాంతముచేసి పై రెండుకార్య ములు చేయుచుండు గురునామధారులు వ్రాసిరేని యావ్యాసమును సంజీవని ప్రకటించును. అట్లు సిద్ధాంతముచేయఁజాలరేని యాగురువులు చేయుకార్యములు మహాపాపకార్యమని లోక మెఱుంగఁగలదు.

—♦ గురులక్షణము ♦—

మీఁదవివరించిన లక్షణములుగల శిష్యునకు గురువెట్టివాఁడై యుండ వలయును ?

శ్లో॥ సిద్ధం, సత్సంప్రదాయేస్థిరధియ, మనఘం, శ్రో
త్రియం, బ్రహ్మనిష్ఠం, సత్త్వస్థం, సత్యవాచం,
సమయనియతయా సాధువృత్త్యా సమేతమ్,
దంభాసూయాదిముక్తం, జితవిషయగణం,

దీర్ఘబంధుం, దయాళుం, స్ఖాలిత్యేశాసితారం
స్వపరహితపరం, దేశికంభూష్ణురీప్సేత్.

సిద్ధం=మంత్రసిద్ధుఁడుగానైనను, యోగసిద్ధుఁడుగానైన నుండవలయును.

సత్సంప్రదాయేస్థిరధియం=శాస్త్రసమ్మతమై, పూర్వాచార్యులచే నను ష్ఠింపఁబడినదై యుండు సంప్రదాయంబున స్థిరమయినమనస్సుగలవాఁడై యుండవలయును. దురాచారములు దుష్టసంప్రదాయములు గలవాఁడు గురువుగానుండ యోగ్యుఁడుకాఁడు.

శ్రోత్రియం=వేదములునేర్చి పెద్దలవలన వినికిడి కలిగినవాఁడుగా నుండవలయును.

బ్రహ్మనిష్ఠం=బ్రహ్మవిచారమందు విశేషముగ మనసునిలిపి దానియందే విశేషకాలము గడుపువాఁడు.

సత్త్వస్థం = సత్త్వగుణమును విడువక దానియందే స్థిరముగనుండు వాఁడు.

సత్యవాచం = సత్యముచెప్పువాఁడుగా నుండవలయును. శాస్త్రమునందున్నదున్నట్టు చెప్పిన శిష్యులు మనస్సునొచ్చుకొని తొలఁగిపోదురేమో ? దానివలన లాభముతగ్గునేయని యిచ్చకములు చెప్పువాఁడుగా నుండరాదు.

సమయనియతయా=శాస్త్రమువిధించిన కట్టుపాటు లందలి నియతిచేతను.

సాధువృత్త్యా = సాధువర్తనముచేతను.

సమేతం = కూడినవాఁడుగా నుండవలయును.

దంభాసూయాదిముక్తం = మోసబుద్ధి, ప్రతిష్ఠయందుఁ గాంక్ష. మనకుఁదెలిసినదంతయు నేర్పిన శిష్యుఁడు మనలమించినవాఁ డగునేమో యనుతలంపులోనైనవి లేనివాఁడుగ నుండవలెను.

ఆదిశబ్దముచే దుష్కామక్రోధలోభాదులు లేనివాఁడని గ్రహింపవలయును.

జితవిషయగణం = విషయసమూహములను జయించినవాఁడుగా నుండవలెను. విషయము లీడ్చినట్టు పోవుమనస్సుగలవాఁడుగా నుండరాదు.

దీర్ఘబంధుం=యావజ్జీవము నెనరుగల చుట్టమువలెఁ బ్రేమగలవాఁడయి యుండవలయును.

దయాళుం = దయగలవాఁడుగా నుండవలయును.

స్ఖాలిత్యేశాసితారం = శిష్యునిసడవడియందు దోషముగలిగెనేని వానిని దండించియైనఁ జక్కదిద్దువాఁడుగా నుండవలెను.

స్వపరహితపరం=తనమేలు, ఇతరులమేలు కోరువాఁడు పరులనిమిత్తమై తానుచెడరాదు. తననిమిత్తమై పరులను చెఱుపరాదు.

ఉపదేశముచేయరానిదాని నుపదేశించినను ఉపదేశము చేయరాని వాని కుపదేశించినను గురువుచెడును.

స్వశ్రేయస్కాముఁడగు శిష్యుఁ డిట్టి గుణముగలవానిని గురువుగా గ్రహింపవలయును.

మీఁద దీర్ఘబంధువై గురువుండవలయునని చెప్పఁబడెను. దీర్ఘబంధువగు గురువెట్టివాఁడన—

—• దీర్ఘబంధువగు గురువు లక్షణము •—

గురు రపి శిష్య మౌరసవ త్పశ్య న్నుపాధిం వినా విద్యా
గ్రాహయన్ స్వదేహయాత్రా నపేక్ష మేత దుజ్జీవన
పదో యథాగ్రహణ మౌపనిషదీం విద్యాం మాతృ
వత్స్వయమే వాస్య రక్షణే ప్రవృత్తో ధర్మాన్ పూర్వా
చార్య పరిగృహీతాన్ చిన్వ, న్నతి దుష్కరే కర ణ్యే
నియోజయన్, అర్థలోభే నాగర్హయన్, అంతరాంత
రాసధ్యయనవిఘ్నం దాస్యేషు నియుంజానః స్ఖలనే
భర్త్సయన్ స్ఖలనం పరేభ్యః ప్రకాశయన్ అస్ఖలనే
ఉపలాలయన్, మనసిప్రియమాణే విద్యమానస్య
గుణస్యాభినందయన్, అవిద్యమానస్య శిక్షయన్,
అనుగృహ్ణన్, మార్గాత్పతంతం వారయన్, అతిక్ర
మగతం భగవత్ప్రపత్త్యాదిభి రుద్ధరన్, అశక్యవార
ణేపి స్వకృపయా సముద్ధరన్, ఏవ మన్యద్యథా
శాస్త్రమాచరన్ దీర్ఘబంధుర్భవేత్.

అర్థము : గురువు తనశిష్యుని దనకడుపునఁబుట్టిన బిడ్డవలెఁ జూచుచుఁ బ్రతిఫలమేదియుఁగోరక విద్యగ్రహింపఁజేయుచుఁ, దనదేహయాత్రకూడ నుపేక్షించిన శిష్యుని నుజ్జీవింపఁజేయుటయం దాసక్తిగలవాఁడై వాఁడు గ్రహింపఁ గలిగినంత యుపనిషద్విద్యను నేర్పుచుఁ దల్లివలెఁ దానే యతనిరక్షణమునకుఁ జేయవలసినపనులు చేయుచుఁ బూర్వాచార్యు లనుష్ఠించిన ధర్మములను దెలుపుచు మిక్కిలి కష్టమైన పనులుచెప్పక ధనలోభముచే నిందింపక, యతఁడెంత యిచ్చునో యంతతోనే తృప్తిపడుచు నతఁడు సమర్పించినదానియందు భేదబుద్ధివదలి వాని యభ్యాసమునకు విఘ్నము కలుగకుండునట్లు విరామకాలము లందుఁ బనులుచెప్పుచు నేదైనలోపముచేసెనా బెదరించుచు ఆలోపములను నితరులకుఁ జెప్పక దానిని మనస్సున నుంచుకొనక, స్ఖలనములేక యభ్యసించు శిష్యుని లాలించుచుఁ దనమనస్సునకుఁ బ్రియమైనకార్యములను జేసినయెడలఁ

దనకుఁ దెలియవచ్చిన వానిని మెచ్చుకొనుచుఁ దెలియనివి నేర్పుచు ననుగ్రహించుచు సరియైన స్రోవనుండి పడిపోకుండ నివారించుచు శిష్యునికి మిక్కిలి కష్టము ప్రాప్తించినపుడు భగవత్ప్రపత్తిచేయించి యుద్ధరించుచు వారించుటకు నశక్యమైనవానివిషయమునఁ దానే కృపచే నుద్ధరించుచు నీవిధమున శాస్త్రప్రకారమితరకార్యములను జేయుగురువు దీర్ఘబంధువనఁబడును.

ఇది యంతేవాసియగు శిష్యునియందు నన్వయించునుగాని భిన్నదేశములనుండు వారిపట్లఁ బూర్ణముగ నన్వయింపదు.

బుభుక్షువై స్వైరుఁడగు శంబుకునకు, ముముక్షువై శాస్త్రబద్ధయగు శబరికిఁ గల తారతమ్యమెఱిఁగి వారివిషయమున నజ్ఞలోకము దురభిప్రాయములు మానునుగాక !

—◆ ౭౫-వ సర్గము. రామలక్ష్మణులు పంపాతీరంబుఁ జేరుట. ◆—

కం. ఆసతి యీగతిఁ బరగతి, దాసిన నేకాగ్రచిత్తు ◆ దమ్ముని హితునిన్
వాసవనిభుఁ డగురాముఁడు, మాసరముదమునను బల్కె◆మౌనివిషయ మై.

పరగతి = పరమపదము, ఏకాగ్రచిత్తున్ = గురుశుశ్రూషమహిమయేమని చెప్పుదును, క్రూరాత్మకమైన బోయకులమునందుఁ బుట్టియు, నాఁడుదియయ్యు గురుశుశ్రూషామహిమచే నింత యుత్తమయోగ్యత సంపాదించెఁగదా! నేనిట్టులే నాగురువగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శుశ్రూషచేసితినేని నాకు నిట్టి యోగ్యతగలుగునుగదా, యని యా విషయమందే మనస్సునిలిపి యాలోచించుచున్నవానిని, మాసరముదము=అధిక సంతోషము. ఇది యస్థానసంతోషముకాదు. పుణ్యాత్మురాలిదర్శనము లభించెను. ఇఁక నిదిమొదలు మనకష్టములు నశించును.కార్యము జయమగును. మహాత్ములదర్శనము శుభము గలిగించునుగాని వ్యర్థముపోదు అని సంతోషము.

తా. ఆమె యీవిధముగఁ 'దద్విష్ణోః పరమంపద' మ్మన్నట్లు పరమపదమునకుఁబోఁగా నేకాగ్రమనస్కుఁడయి తనమేలుకోరు లక్ష్మణుని జూచి యింద్రునితో సమానుఁడగు రామచంద్రమూర్తి యధికసంతోషముతో మతంగముని విషయమై యిట్లు చెప్పెను.

శా. ఏమీ వారలసత్ప్రభావము! ల వెం◆తే నక్కజం బయ్యెడిన్
సౌమిత్రీ! మృగముల్ పులుల్ చనవు హె◆చ్చన్ నమ్మికం గ్రుమ్మరెన్
నేమం బారఁగఁ బైత్రతర్పణము మౌ◆నిశ్రేష్ఠసంస్పృష్టత
త్సామున్ద్రాంబులఁ దీర్చినారము శుభో◆దర్కంబుగా నీయెడన్. ౧-౨౬

అవి + ఎంతేన్=ఆప్రభావములు మిక్కిలి, అక్కజంబు = ఆశ్చర్యము, పైత్రతర్పణము=తీర్థములకుఁబోయినపుడు పితృతర్పణము చేయవలయును.

ఇచ్చట సముద్రతీర్థములు లభించుటచే పితృతర్పణముచేయఁబడెను. మౌని శ్రేష్ఠ = మునులందు శ్రేష్ఠుఁడైన మతంగునిచే, సంస్పృష్ట = స్పృశింపఁబడిన, తత్సాముద్రాంబులన్=ఆసముద్రసంబంధ జలములచే, శుభోదర్కముగా = ముందుశుభము గలుగునట్లు.

తా. ఆహా! ఏమి యాఋషుల మహామహిమ! అవి చూడఁజూడ మిక్కిలి యాశ్చర్యమగుచున్నది. లక్ష్మణా! ఇచ్చట జింకలు, పులులు మచ్చికచేత సహజవిరోధమువాని నమ్మికతోఁ దిరుగుచున్నవి. మునీశ్వరులున్నప్పుడేగాక వారు పోయిన తరువాతఁగూడ వారితేజస్సు వ్యాపించియుండుటచే హింసయను నది కనరాకయున్నది. మునీశ్వరుఁడు సృష్టించిన సముద్రజలములతో పితృ తర్పణము చేసితిమి. ఇఁక మనకు మేలగును.

ఉ. హాపడి దీఱె, సౌఖ్య మిఁక • నబ్బెడుఁ, జిత్తము తుష్టి చెందె, సు
 గ్రీవుఁడు సంచరించెడి గి • రిం గడుదూరము లేదు, పంపకై
 పోవలదా యిఁకన్ మనము • పొల్చుఁ గదా యట ఋష్యమూక మన్
 గ్రావము, సూర్యపుత్రుఁ డట • గ్రాలుఁ గపీంద్ర చతుష్కయుక్తుఁ డై. ౧౨౭౭

హాపడి=ఉపద్రవము. కష్టకాలము, దీఱెన్ = నశించెను.

తా. లక్ష్మణా! మనకష్టకాలము నశించెను. ఇఁక సౌఖ్యమే కలుగును. మనస్సుకూడ వ్యసనముదొలఁగి సంతోషముతోఁగూడియున్నది. ఇక్కడికి సుగ్రీవుఁడుండు పర్వతము సమీపమే. మిగుల దూరముగాదు. ఇఁక మనము పంపకై పోదము. అచ్చటఁగదా సుగ్రీవుఁడు నలువురు వానరులతోనుండు ఋశ్యమూక మున్నది.

ఉ. పోదము లెమ్ము పద్మహిత • పుత్రునిఁ గానఁగ వేగ, వానిచేఁ
 గావె ధరాతనూజ వెద • కం దగుకార్యము తీరు, నన్న సీ
 తా సయితున్ వచించు విను • తద్విషయంబునయందె నామనం
 బాసటఁ దీవరించెఁ బద • మా యనివారలు చేరి పంపనున్. ౧౨౭౮

పద్మహితపుత్రునిన్=సూర్యునికొడుకును, తీరున్=చక్కఁబడును, ఆదటన్ = ప్రేమచె.

తా. మనము సుగ్రీవుని జూచుటకుఁ బోదము లెమ్ము. సీతనువెదకు కార్యము వాఁడుగదా చేయవలసియున్నది. అని చెప్పఁగా లక్ష్మణుఁడును 'నేనా విషయమే యాలోచించుచున్నాను. ఇక్కడ జాగుసేయకపోదమని తొందరపడుచున్నాను'. అని వారలు పంపాతీరముఁ జేరి.

సీ. నానాలతాకీర్ణ • నవ్యభూరుహపూర్ణ, పానీయవాహినీ • భవ్య మగుచు
 నిష్యందమకరంద • నీరంధ్రదరవింద, కహ్లారవితతి ర • క్తంబు నగుచుఁ

బుండరీకవితాన • పురుకైరవాదీన, లలితరోచులచే వ•ళక్ష మగుచు
నవగణనాతీత•కువలయసంజాత, నిబిడకాంతులచేత • నీల మగుచుఁ

తే. గుథముఁబోలిన యాపంప•కొలఁకుఁ గాంచి
నియమసముదారజనస•మన్వితమైన
దానిమహిమకు మిగులఁ జో•ద్యంబు నొంది
కనులపండువుగా దానిఁ•గనుచు సరిగి. ౧౨౪౯

నానా....భవ్యము=పెక్కుతీఁగలల్లుకొనిన యనేక వృక్షములచేత నిండినదియయి, పానీయవాహినీ భవ్యము=త్రాగుటకు యోగ్యమైన జలముచే శుభమైనది, నిష్యంద=స్రవించుచున్న, మకరంద=తేనెచే,నీరంధ్రత్=ఎడములేనిదగు, అరవింద=ఎఱ్ఱకమలములయు, కహ్లార=ఎఱ్ఱకలువలయు, సంస్కృతమున కహ్లారమనియే రూపము. దీనికిఁ ప్రాకృతరూపము కల్హారము. ఇక్కడ సంస్కృతసమాసమున నుండుటచేఁ గహ్లారమనియే పఠింపనగు.—హ్లోల్హః॥ హ్లాకారస్య లాక్రాంత హకారస్స్యాత్ । అత్రప్రాయోలుగితి దలోపః – కహ్లారపరః, –కహ్లారపరః॥ ఇట్టిదే ప్రహ్లాదశబ్దము – సంస్కృతమున హ్లా, ప్రాకృతమున ల్హాయగు. షడ్భాషాచంద్రిక ౧-౪-౬౬. వితతిన్=సమూహముచే, రక్తంబయి=ఎఱ్ఱనికాంతిగలది, పుండరీకవితాన=తెల్లతామరల సమూహముయొక్కయు, పురు = గొప్పవగు, కైరవ=తెల్లకలువలయు, అదీన = విస్తారమగు, లలిత = మనోహరమైన, రోచులచేన్=కాంతులచే, వళక్షము = తెల్లన, నవ = క్రొత్తవగు, గణనాతీత = లెక్కకు మించిన, కువలయ=నల్లకలువలచే, సంజాత=పుట్టిన, నిబిడ=దట్టమైన, కాంతులచే నీలమగుచు=నల్లనై, కుథమున్ = తివాసిని, నియమ=వ్రతములచే, సముదార=గొప్పవారగు, జన=ఋషులచే, సమన్వితము=కూడినది.

తా. అనేకవిధములైన తీఁగలచే నల్లుకొనఁబడి యందమైన చెట్లు తీరమునందు గలదై త్రావుట కుపయోగించు మంచినీళ్ళుగలదియు, తేనెచేనిండిన యెఱ్ఱనికమలములచేతను ఎఱ్ఱనికలువలచేతను నెఱ్ఱనై, తెల్లదామరలచేతను దెల్లకలువలచేతను తెల్లనై, లెక్కకు మిక్కుటమైన నల్లకలువలచేఁ దట్టమగు కాంతులచే నీలమై, నానావర్ణములుగల తివాసివలెనుండు పంపాసరోవరముఁ జూచి వ్రతనిష్ఠగలమునులతోఁ గూడిన దానిమహిమకు నాశ్చర్యపడి నేత్రానందముగా దానిని జూచుచుఁబోయి.

తే. దానికిని నాతిదూరాన•మాననీయ, మగుమతంగసరసమున • నాథరాథి
పతికుమారులుదోఁగి త•త్ప్రాంతరమ్య,వనములను తిలకించుచుఁ •
జనుచునుండ.

నాతిదూరాననే = కొంచెముదూరమున, మాననీయ=గౌరవింపఁదగినది. మతంగసరసమున = మతంగుని సరోవరమునందు, తోఁగి=మునిఁగి, తత్ = దానికి ప్రాంత = సమీపమునసుండు, రమ్య = మనోహరములగు, తిలకించు చున్ = చూచుచు.

తా. దానికిఁ గొంచెముదూరమునందు గౌరవయోగ్యమైన మతంగు కొలనియందు స్నానముచేసి యారాజకుమారులు,ఆసమీపముననున్న యందము లైన వనములను జూచుచు పోవుచుండఁగా.

తే. లలితలతికావిరాజిత♦తిలకబీజ, పూరకరవీరకుందఖాం♦డీరసప్త
పర్ణకేతకనిచుళామ్ర♦వనవిభాసి,త మయి భూషితప్రమద నాఁ♦దనరుదాని.

లలిత+లతికా+విరాజిత=అందములైన తీఁగలచేఁ బ్రకాశించు, తిలక= బొట్టుగుచెట్లు, బీజపూరక=మాదిఫలముచెట్లు, కరవీర = గన్నేరుచెట్లు, కుంద = మొల్లతీఁగలు, ఖాండీర = మద్దిచెట్లు, సప్తపర్ణ=ఏడాకులయరఁటిచెట్లు, కేతక = మొగలిచెట్లు, నిచుళ=ఎఱ్ఱగన్నేరు, ఆమ్రవణ = (ఆమ్ర+వన) మామిడితోఁపు వీనిచే, విభాసితమై=ప్రకాశించునదియై, భూషితప్రమదనాన్=అలంకరింపఁబడిన తరుణియోయన్నట్లు, తనరుదాని=ఒప్పుచున్నదానిని.

తా. అందములైన తీఁగలచేఁ బ్రకాశించు బొట్టుగుచెట్లు, మాదిఫలవృక్ష ములు, గన్నేరులు, మొల్లతీఁగలు, మద్దులు, ఏడాకులయరఁటులు, మొగలిచెట్లు, ఎఱ్ఱగన్నేరులు, మామిడితోఁపులు వీనిచే బ్రకాశించుచు నలంకరింపఁబడిన పడుచు వలె నుండుదానిని.

తే. కీరకోయష్టి కార్జున♦హారిపక్షి,చయనినాదితవనమును ♦ స్ఫటిక శుద్ధ
వారి నిర్మలవాలుకఁ♦బంప వెంది, జేరి తమ్ముననకనియెశ్రీ♦సీతనేత.

కీర = చిలుకలు, కోయష్టిక=చీఁకుకొక్కెరలు, అర్జున = నెమిళ్ళు అనెడి, హారి=మనోహరములయిన, పక్షిచయ=పక్షులసమూహముచే, నినాదిత = ధ్వని కలదిగాఁ జేయఁబడిన, వనమును = తోఁపును, ఎలమి = సంతోషముతో, రాగము = ప్రేమ.

వనము పై పద్యమున శృంగారవతియగు పడుచుగాఁ జెప్పుటచేఁ గంఠ స్వరము దానికిఁ దగినట్లు చెప్పఁబడెను. శుభశకునమైన ముత్తైదువ దర్శనము సూచితము.

తా. చిలుకలు గ్రుడ్డికొంగలు నెమిళ్ళు అను మనోహరములైన పక్షుల ధ్వనికల వనమున జూచుచు సంతోషముతోఁబోయి పంపఁజేరి రామచంద్ర మూర్తి లక్ష్మణునితో నిట్లనియె.

కం. ఈపంపాతీరంబున, నేపారెడుఋష్యమూక♦పృథివీధర మం
దాపుణ్యుఁడు సుగ్రీవుం, డీపట్ల వసించుచుండు ♦ నిష్ఠులతోడన్. ౧-౨౬౩

పృథివీధరము = పర్వతము.

తా. ఈపంపయొడ్డుననుండు ఋశ్యమూకపర్వతమునందు ఆ పుణ్యాత్ముఁడైన సుగ్రీవుఁ డిప్పుడు మిత్రులతో వసించుచుండును.

కం. దీనుఁడ నై రాజ్యశ్రీ, హీనుఁడ నై సీతఁ బాసి • యెటు మనవచ్చున్
గాన దివాకరతనయునిఁ, గానఁగ నీ వరుగ వయ్య•కార్యము పొంటెన్.

దీనుఁడనై = దుఃఖతప్తుఁడనై, రాజ్యశ్రీహీనుఁడనై = రాజ్యలక్ష్మిలేనివాఁడనై, మనవచ్చున్=బ్రదుకవచ్చును, దివాకరతనయునిన్ = సూర్యపుత్రుఁడగుసుగ్రీవుని, కార్యముపొంటెన్=మనపనికొఱకు.

తా. శోకతప్తుఁడనై రాజ్యము గోల్పోయి, భార్యనుబోఁగొట్టుకొని యెట్లు బ్రదుకనేర్తును ? కావున మనకార్యమునిమిత్తమై సుగ్రీవునిఁ జూడ నీవుపొమ్ము. నేను బోవుట మర్యాదగాదు.

దుఃఖమువచ్చినను రాజ్యమైన నుండిన నది సహ్యముగనుండును. రాజ్యముపోయినను భార్యయైననుండిన అదుఃఖము తెలియకయుండును. అన్నిటిని పోఁగొట్టుకొని దుఃఖించుచు మనచేతిక్రిందివాఁడగు వానరునొద్దకు నేనే మని వత్తును ? నీవే పోయి సంధి కుదుర్చుకొని రమ్ము.

కం. అని లక్ష్మణసహితుం డై, యినకులచంద్రుఁడు విషాద•భృశతాపితుఁ డై
తనయనుఁగుఁదమ్మునితోఁ బంపను దృష్టిమనోహరైక•భాగముఁ జేరెన్.

తా. ఈప్రకారము లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుచు రామచంద్రమూర్తి యధికదుఃఖముచేఁ దపించి (తనసామంతరాజునొద్దకుఁ దాను దీనుఁడై కార్యార్థియై పోవుట దుఃఖకరముగదా) తనచిన్నతమ్మునితో పంపాతీరమునఁ జూచుటకు నింపైన స్థలముఁజేరెను.

మానిని. ఈవిధి దుఃఖకరంబులఁ గానల • నెల్లను దాఁటి క్రమంబుగ వి
ఘ్నావళిఁ బాయఁగఁ జేయుచు దవ్వు ప్ర•యాణము చేసి మనోజ్ఞక నా
నావిధపక్షిసమాకులఁ బంపను • నవ్యజలాశయసత్తమ నా
భూవరనందనయుగ్మము గాంచి య•పూర్వముదంబున నుల్లసిలెన్.

తా. ఈప్రకారము దుఃఖములకలిగించు నడవులనెల్ల వరుసగదాఁటి నడుమనడుమవచ్చిన విఘ్నములనెల్లఁ దొలఁగించుకొనుచు దూరప్రయాణముచేసి మనోహరములై యనేకవిధములయిన పక్షులచేనిండిన యందమైన కొలఁకగు పంపనుజేరి, యిన్నిదినములుగ నెఱుంగని సంతోషముచే రాజకుమారు లిరువురు ముఖవికాసమునొందినవారై రి.

అభ్రమండలమునుజొచ్చి జలజాప్తులీల మబ్బుమాటునకుఁబోయిన సూర్యుని

వలెనని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడా మబ్బు తొలఁగిపోయెను. సూర్యుఁడు యథా ప్రకారము ప్రకాశింపఁబోవుచున్నాఁడు.

అరణ్యకాండాంతపద్యములు.

కం. రామా ! గుణధామా ! రిపు, భీమా ! సౌందర్యకామ ! ♦ విశ్రుతతేజ
స్సోమా! శుభనామా! రుచి, సీమా! లసదొంటిమిట్ట ♦ సీతారామా! ౧౬౮౭

రామచంద్రా ! ఆశ్రితరక్షణాదికల్యాణగుణములకు స్థానమైనవాఁడా! దీనిచే ఋషులశరణాగతి నభయప్రదానము చెప్పఁబడెను. రిపుభీమా = శత్రువులకు భయంకరుఁడా! దీనిచే విరాధఖరాది రాక్షసవధచెప్పఁబడెను. సౌందర్యకామా= అందమునందు మన్మథుఁడా! తరుణులు ప్రాప్తరూపులనిచెప్పిన శూర్పణఖావాక్యములు స్మరింపనగు. విశ్రుత=ప్రసిద్ధికెక్కిన, తేజస్ = తేజమునందు, సోమా = చంద్రుఁడా, శుభనామా = పాపములహరించి మేలునుగలిగించు నామముగలవాఁడా, రుచిసీమా = కాంతికిపొలిమేరయైనవాఁడా. అందఱికాంతులు నీయస కాంతికి లోపడినవనిభావము. లసత్ = ప్రకాశించు, ఒంటిమిట్టయందలి సీతా విశిష్టుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! పాహి పాహి పాహి !

చ. అయగతి వందనీయ దుర ♦ వాప్తపదార్థరతైకచేతనో
చ్చయసువిదూర యింద్రియవ♦శంగతదేహిభృశార్తిమోక్షణాఽ
వ్యయదయ యాజవంజవని♦బద్ధసదైకగతీ మహామతీ
జయజయ ధర్మభృద్వర ప్ర♦శస్తసమస్తగుణైకమందిరా. ౧౬౮౮

అయగతి=శుభకరమైననడకగలవాఁడా. ఈయన యరణ్యమునకు వచ్చుటకు వాస్తవకారణము ఋషులకు మేలుచేయనేకదా, వందనీయ=ఋషులనమస్కారమునకు యోగ్యుఁడైనవాఁడా, దురవాప్త=పొందఁదగని, పదార్థ= వస్తువులయందు, రత = ఆశగల, ఏకచేతన=ప్రధానముగాఁగల మనస్సుగలవారి, ఉచ్చయ = సమూహమునకు, సుదూర = మిగులదవ్వైనవాఁడా. సీతాదేవి ప్రాకృతమాయామృగముపై మనస్సుపోనిచ్చుటచేఁగదా రామచంద్రమూర్తి యామెను వదలిపెట్టి దూరముపోయెను. ఇంద్రియవశంగత=వశంగతేంద్రియుఁ డనిభావము. ఇంద్రియములను తనవశముచేసికొనిన, దేహి=జీవుల=ఋషుల, భృశార్తి = విస్తారమైనదుఃఖమును, మోక్షణ = పోఁగొట్టుటయందు, అవ్యయ దయ=క్షీణింపనిదయగలవాఁడా, ఆజవంజవ=సంసారమున, నిబద్ధ = బాగుగఁ గట్టఁబడిన, సత్ = మంచి, ఏక = ఒకటేయగు, సదా=సర్వదశల-ఏక = ఒక్కటియగు గతీ = యుపాయమైనవాఁడా. జటాయునకుమోక్షము దీనిచేసూచితము. సంసారులకుమోక్షము కైంకర్యముచేఁదప్ప వేఱొకవిధముగరాదని భావము. మహామతీ = గొప్పమనస్సుగలవాఁడా, జయజయ = జయముకలుగునుగాక!

జయము కలుగును గాక! ధర్మభృత్+వర=(1) వింటిని పట్టెడువారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, (2) ధర్మమును భరించి రక్షించువారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ప్రశస్త=మిగులఁగొనిఁయాడఁబడు, సమస్త=సకల, గుణ = వాత్సల్యసౌశీల్యౌదార్యదయాదిగుణములకు, ఏక=ఒకటియేయైన, మందిరా=వాసస్థానమైనవాఁడా.

మందాక్రాంత. ధీరా! యూర్ధ్వేశ శుచినముచి•ద్వేషిదిక్సాంఖ్యపద్యో
దారారణ్యప్రథితచరితో•ద్దామ వాత్సల్యసీమా
క్రూరారాతిక్రథనకలిత•క్రూరకోపా యపాపా
వారాశీడ్జాకమలమధుపా•భక్తహృత్పద్మసద్మా. ౧౨౮౯

ధీరా = ధైర్యముగలవాఁడా, ఊర్ధ్వ=పదిదిక్కులలో నూర్ధ్వము తొమ్మిదవది. ఈశా = ఈశాన్యదిక్కు ఎనిమిదవది, శుచి = ఆగ్నేయము రెండవది, నముచిద్వేషిదిక్=ఇంద్రునిదిశ మొదటిది, ౯-౮-౨-౧ వీనిని తలక్రిందుగఁ జూచిన ౧౨౮౯ యగును. సాంఖ్య=సంఖ్యగల, పద్య=పద్యములచేఁ (అనఁగా నీకాండమందు ౧౨౮౯ పద్యములున్నవని యర్థము.) ఉదార = గొప్పదగు, అరణ్య=వనమునందు, ప్రథిత=ప్రసిద్ధికెక్కిన, చరిత=చరిత్రముచే, ఉద్దామ= గొప్పయైనవాఁడా, వాత్సల్య = కరుణకు, సీమా = ఎల్లయయినవాఁడా, క్రూరారాతి=క్రూరులైనశత్రువుల, క్రథన=వధించుటయందు, కలిత=తెచ్చుకొనఁబడిన, 'కలిఃకామధేనుః' అని ప్రమాణము. క్రూరకోపా = తీవ్రమైనకోపముగలవాఁడా ! శత్రువులెంత క్రూరులో యాయనకోప మంత క్రూరమని తెలుపుటకై క్రూరశబ్దమే రెండుస్థలములఁ బ్రయోగింపఁబడెను. అపాపా=అపహతపాప్మా, పాపస్పర్శలేనివాఁడా, వారాశీట్ + జా = సముద్రతనయయగు లక్ష్మీదేవియనెడి, కమల = తామరాకు, మధుపా = తుమ్మెదయగువాఁడా, భక్తహృత్ = భక్తుల హృదయమనెడి, పద్మ=కమలము, సద్మా=గృహముగాఁగలవాఁడా.

— • గద్యము • —

సీ. తనపావభక్తుల•తనయునిఁగాఁజేసి యనుకంపవీక్షించె•జననమంద
ఆవలఁదాలక్ష్మ•ణార్యుఁడై రక్షించి రామాయణం బను•గ్రహముచేసె
స్వీయమంత్రంబును•జేట్లూరినరసింహ, దేశికుండై యుప•దేశమిచ్చె
ఏకశిలానగ•రౌకుఁడై గ్రహియించి, యాంధ్రవాల్మీకిరా•మాయణంబు
వ్యాఖ్యదానికిపుడు•వ్రాయించుకొనియెను, గరిమెతోడను వన•కాండమునకు
వాసుదాసుచేత స్వ•ప్రభావంబును, బ్రకటపఱుపరామ•భద్రవిభుఁడు.

ఇది శ్రీమద్రామచంద్ర చరణారవింద మిళిందాయమాన,
మానసత్వమహావైభవ వావిలికొలను రామచం
ద్రరాయతనూభవ సుజనవిధేయ సుబ్బరాయ
(వాసుదాస) నామధేయప్రణీతంబైన
మందరాఖ్య స్వయంకృత వ్యాఖ్యాన
సమేత శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకి
రామాయణమను నిర్వచన
మహాకావ్యంబునందు
నారణ్యకాండము

శ్రీ రామార్పణమస్తు.
శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్లో॥ నమోస్తురామాయ సలక్ష్మణాయ, నమోస్తుదేవ్యైజనకాత్మజాయై।
నమోస్తువాతాత్మభువేవరాయ, నమోస్తువల్మీకభవాయతస్మై ॥